

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА
СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА VII

ГАЛИЧКИ ДИЈАЛЕКАТ

А. БЕЛИЋ

11 Издање Задужбине Каменка и Павла Браће Јовановића 11

БЕОГРАД

ЦЕНА 60 ДИНАРА

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА VII

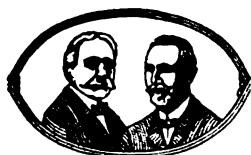

БЕОГРАД — СРЕМ. КАРЛОВЦИ
ШТАМПАНО У СРПСКОЈ МАНАСТИРСКОЈ ШТАМПARIЈИ
1935

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ГАЛИЧКИ ДИЈАЛЕКАТ

А. БЕЛИЋ

11 Издање Задужбине Каменка и Павла Браће Јовановића 11

БЕОГРАД — СРЕМ. КАРЛОВЦИ
ШТАМПАНО У СРПСКОЈ МАНАСТИРСКОЈ ШТАМПАРИЈИ
1935

Предговор

Наши ратови за ослобођење и уједињење многе су започете послове пресекли, па међу њима и објављивање моје дијалекатске грађе. У низу година ја сам проучавао дијалекте предратне Србије, хрватског Приморја, Истре и Македоније. Од свога врло богатог материјала ја сам издао само незнатан део. Сада хоћу да изнесем део грађе о македонским говорима коју сам покупио 1912 и 1913 године. То чиним пре објављивања материјала који сам раније скупио зато што је наша научна литература баш најсиромашнија грађом о говорима Јужне Србије.

Од грађе покупљене у Јужној Србији износим овог пута само оно што се тиче галичког говора, остављајући да своју грађу о тетовском, штипском, кочанском и кратовском говору публикујем доцније, пошто је претходно попуним.

Галички се говор одликује од осталих македонских говора својом чистоћом и старином. Находећи се на југозападу Македоније, прибијен уз реку Дрим, он није био изложен оним многобројним потресима којима су били изложени говори на главним миграционим линијама. Зато он чува много боље него други македонски дијалекти значајне црте њихова некадашњег склопа. По себи се разуме, тек целокупност црта свих македонских говора може нам дати потпуну претставу о њима; али ипак и особине галичког говора, изнесене са потребном исцрпношћу, довољно јасно показују њихове главне линије.

О историји особина македонских говора моћи ће се говорити тек онда када претходни радови на испитивању свих македонских говора и њихових писаних и штампаних споменика буду завршени; и овај је рад

само прилог томе важном претходном послу. Али и поред тога, има питања на којима сам се и у овом раду морао задржати.

То су најопштија питања о македонским говорима, за која пружа и сваки македонски говор понаособ, исто онако као и сви они заједно, довољно материјала. Та сам питања издвојио из излагања о цртама галичког говора и изнео их у уводу, употребивши за њих онолико грџе изван овог говора колико ми је изгледало да је најпотребније. Овим сам хтео само показати како ја сматрам да треба гледати, и са тачке гледишта односа према околним бугарским говорима и према осталим српскохрватским дијалектима, на говоре оног македонског типа којему припада и галички говор.

Чини ми особиту пријатност да на овоме месту изјавим најсрдачнију захвалност г. Ристи Огњановићу, проф. у пензији, који је био увек готов да ми да обавештења о своје матерњем говору која су ми била потребна.

А. Б.

УВОД

I

1. Откако су отпочета испитивања македонских дијалеката, њиховим је испитивачима махом лебдело пред очима да докажу да су ти говори ближи српском или бугарском језику, ради даљих политичко-националних примена тих доказа. То је упропастило право, објективно испитивање тих говора. А то је велика штета. Јер је Македонија у језичком правцу врло важна са више разлога: прво, што је старословенски језик по пореклу македонски дијалекат и што је, према томе, требало наћи у Македонији говор који претставља његово живо продужење и, друго, што је Македонија једна од најјужнијих словенских покрајина у туђинском језичком мору, па се могло очекивати да ће се у њену језику наћи много архаизама. Она је за нас отприлике оно што је за Словенце — Резија и њен дијалекат!

2. Македонија је дијалекатска област која се мора самостално, ње ради, проучавати. Њени односи према околним дијалектима морају бити одређени стварно, а не према унапред створеним схемама и потребама. И према своме насељу, и према његовим кретањима и утицајима, а тако исто и према својим језичким особинама — она то у пуној мери заслужује.

3. Питање о македонским дијалектима има својих великих тешкоћа, ја бих рекао, по суштини, поред оних које сам напред поменуо.

Несумњиво је јужна Македонија, у околини Солуна, колевка старословенског или црквенословенског језика. Сматрало се зато да говори који су у целој Македонији *морају прештављаша* продужење језика Браће Просветитеља, и како се мислило да је тај језик најближи или идентичан са бугарским језиком — да у њој *морају* бити *бугарски* дијалекти. Иако је употреба у највећем делу Македоније *ћ* и *ћ* (*ћ^K*, *ћ^r*) место старословенског *шш* и *жд* опомињала да се прво македонски говори проуче како треба, па тек онда да се о њима говори, и даље

*

су се ређала овака схватања за која се мислило да су толико природна и логична да друкчије и бити не може. Али исто онако као што и у већини других крајева Балканског Полуострва нису стари дијалекти на својим старим местима, тако нису ни овде¹.

4. Шта претставља језик Браће Просветитеља? Познато је да га називају различним именима: старобугарским, старословенским, црквенословенским итд., док су га људи који су њиме говорили и писали називали просто *словенским* језиком (*ѡзѡкъ словѣнскѡ*). Зато и ми данас када га називамо старословенским, и не помишљамо више на стари словеначки, како се некад у нашој науци мислило, него на тај *словенски* језик који за разлику од осталих словенских језика називамо старословенским.

Да ли се тај језик може назвати старобугарским у историско-језичком правцу? *Ја мислим да не може*. Он би се могао назвати старобугарским само онда када би се особине онога језика који се налази у Бугарској и који заслужује име бугарског језика — могле из особина његових извести.² То међутим није случај. У бугарском се језику на пр. полугласници изједначају у великој већини говора, у старословенском се разлика између њих чува и обележава вокалима *о* и *е*; или у 3-ћем л. једнине садашњег времена код глагола старословенски језик има *-шь*, а бугарски ту нема никаквог наставка итд. Из тих се старословенских особина бугарске особине не могу извести! Али то не значи, наравно, да ја одбијам сваку сродност између бугарског и старословенског језика.

5. Моје је уверење да је пре доласка Јужних Словена на

¹ Исп. сада врло занимљиве погледе, о којима ће ниже бити говора, проф. Н. Н. Дурново, *Мысли и предположения о происхождении старославянскаго языка и славянскихъ алфавитов (Byzantinoslavica I, Прага, 1929, 48—83, особито 56—58)*. Он води рачуна о данашњим особинама Македоније и мисли да су црте њених дијалеката истиснуте у старословенском језику цртама бугарских дијалеката. Зато он и сматра да је старословенски језик — језик књижевни, у којем се огледају утицаји оних центара (моравског и бугарског) у којима је он добијао свој дефинитивни облик.

² Исп. и код Шчепкина: „Старославянскій не есть языкъ древнеболгарскій (въ смыслѣ родоначальника современныхъ болгарскихъ нарѣчій), а одно изъ нарѣчій этого языка, уже въ древности обладававшего поразительнымъ діалектическимъ разчлененіемъ“, *Болонская Псалтырь, 1906, IV*.

Балканско Полуострво постојао један јужнословенски језик, *јужнословенски прајезик*, који је развио извесне особине које су из те заједнице понели сви претставници њени подједнако. О тој заједници ја говорим исцрпније у моме „Уводу у историју српскохрватског језика“, који ће ускоро изаћи. Пред крај трајања те заједнице почеле су се већ стварати извесне разлике између њене источне и западне половине. Можда се може рећи да су се оне појавиле и онда када су се претставници поменуте заједнице почели разилазити на исток и на запад. Заједничко словенски звуци *t* и *d*, добивени у заједници словенској од *tj* и *dj*, почели су гласити у источној половини *šč* и *žč*, а у западној су остали као *t* и *d*.¹

Из говора источне половине развили су се говори старословенски и бугарски, а из говора западне половине српскохрватски и словеначки. Исто онако као што се словеначки језик развијао више или мање самостално на Балканском Полуострву, имајући паралелно са српскохрватским језиком многе особине добивене из њихове уже заједнице, која је непосредно претходила доласку њихових претставника на Балканско Полуострво, тако се исто и старословенски језик развијао самостално на Балканском Полуострву, без оне непосредне језичке заједнице коју показују на пр. српски и хрватски дијалекти. На тај начин, ако се жели говорити о близости или заједници бугарског језика са старословенским језиком, — може се говорити о њој за време када су се ти дијалекти находили изван Балканског Полуострва. На Балканском Полуострву те заједнице није било.

б. Како је тешко говорити стварно о тој заједници — нека покаже само један пример. Б. Цонев у својој Историји бугарског језика (83 стр. и д.) наводи велики списак старословенских речи који треба да докаже да се старословенски језик и данас, према речничкој грађи, може назвати бугарским језиком. Ја ћу узети редом првих 25 речи (у нашој транскрипцији).

лан (алњ) — *јегуља* — *бедро* — *бездна* — *брак* — *беседим* — *бљудац* — *браник* (војник, исп. *браниши*) — *брашучед* — *басна* — *блудим* — *болезан* — *бојазан* — *бљушти* — *брење* — *болешти* — *брлог* — *збиши се* — *бо* (исп. *јербо*) — *вабиши* — *вишез* — *вишњи* (Боже) — *вељи* (велики) — *веће* (веште) — *вем, не вем* (знам).

¹ Ћирилским знаком *џ* ја обележавам, као што чине и неки други, и у латинској транскрипцији звук *џ* (*dž*).

Цонев се мучи да им нађе паралеле у бугарском, а излази да је највише у *десет* случајева, који такође нису апсолутно сигурни, могао наћи паралеле у правим бугарским говорима; а све остале паралеле наводио је или из македонских говора, који претстављају тек питање, или из говора у западној Бугарској, за које се зна да су или у основици српски или да се налазе под утицајем српских говора. Међутим, ако се те речи испореде са српским језиком, видеће се да оне у њему претстављају најобичније речи, које се, сем само неколико (в. ниже), употребљавају у огромном броју дијалеката као: *лане, јегуља, бедро, беседим, браниши, братучед, басна, блудети, бојазан, бољети, брлог, збиши се* итд.

Ја сам ово изнео само да покажем сву несигурност метода проф. Б. Цонева. Да је испоредио те речи са српским речником, он би их свакако изоставио из своје књиге као опасне за своју тезу.¹ Уосталом проф. Цонев био је прилично безобзиран у избору метода у својој књизи. Док је кад год је говорио о бугарском језику узимао као полазну тачку *заједницу и свих бугарских и свих старословенских дијалеката*, коју је он сматрао као *прабугарски језик*, дотле је одвојио словеначки од српскохрватског, одвојио је од српскога хрватски, који он сматра као *кајавски и чакавски*, и за који тврди да нема везе са српским језиком, па је српски језик свео на *један део* штокавског дијалекта, ограничавајући његов материјал на време после XIV века (после прелаза *л* на крају речи у *о*!). То је за њега српски језик! Све што је друкчије, т. ј. из ранијег времена, или из ког другог дијалекта — то није српско. Тако се може све доказати. Али када је тако произвољно сузио српски језик, требало је да буде доследан па да узме као бугарски језик на пр. само североисточне бугарске (северне), или само југоисточне (јужне) говоре или чак један део њихов.

¹ Ако узмемо и само *Вуков* речник у којем су народне речи, и то дијалеката географски знатно удаљених од Македоније, наћи ћемо у њему ове од наведених речи: *лане* (das Rehkalb), *јегуља* (der Aal), *бедро* (Schenkel), *бездана* (бездан der Abgrund), *беседим* (sprechen), *бљуда, бљудо* (irdene Schüssel), *браниши* (wehren), *братучед* (Geschwisterkind), *блудим* (у Дубровнику), *болезања* (= болест), *бдјазан, бдеши, брлог*, (Lager der Schweine), *збиши се* (in Erfüllung gehen), (јер) *бо, вабиши* (locken), *вишћз* (der Held), *вишћи* (höchster), *вѣли* (вѣликѣ), *вѣше* (schon). Од 25 речи не налази се код Вука или идентичних или сасвим блиских — свега *пет* (*брак, басна, бљуси, брење, вем*).

7. Пре кратког времена проф. Ст. Куљбакин изнео је у својој приступној академској беседи да се старословенски речник најбоље сачувао у српскохрватском народном речнику. Он је, при поређењу материјала, поступио врло опрезно.

Откуда то? Да ли је српскохрватски језик и ту, као уосталом у многим другим правцима, показао свој конзерватизам у чувању старих особина или се то може протумачити и како друкчије? Иако је старословенски језик имао гласовних и морфолошких особина које су га доводиле у блиску везу са бугарским језиком изван Балканског Полуострва, он је на Балканском Полуострву у Македонији и по грчким областима дошао у блиску везу са врло старим српскохрватским говорима.

Можда су баш ти српскохрватски дијалекти, у којима се уопште добро чувао стари речник, и утицали да се и у старословенском језику, који је био у њиховој близини, тај речник дуже очува неголи у Бугарској.

II

8. Нема никога ко се бави језиком ко неће признати да су македонски дијалекти, и у оном делу своје који се налази око Солуна, врло удаљени од *некадашњег* старословенског језика. Када би се некадашњи старословенски језик непосредно поредио са данашњим бугарским језиком, са данашњим дијалектима око Солуна и са српским језиком и његовом структуром, како се данас њиме пише, морало би се рећи да је он, по већини особина свога склопа, ближи српскоме језику него поменутиим дијалектима. Али, наравно, не могу се поредити дијалекти различних епоха, да се утврде њихови односи по пореклу. Овакво поређење могло би ипак бити корисно у једном правцу: оно би показало како су се дубоке промене десиле у овим словенским говорима и како треба очекивати, са истих разлога као и у њима, и сличне промене у свима говорима који су се на овом терену развијали; оно би изнело на видело силну деструктивну снагу која је од старословенског језика, у којем су се тако верно чувале особине прасловенског језика, створила јужномакедонски говор, један од најудаљенијих дијалеката словенских, по особинама његовим, од језичких особина прасловенске заједнице!

9. Али пре него што покушамо одредити однос македонских дијалеката према старословенском језику, потребно је да утврдимо бар најопштије типове македонских говора.

Ја нећу улазити у појединости, као што је чинио Сељишчев (исп. код њега Очерки по македонској дијалектологији X 262—280), зато што за њих немамо још, као што је напоменуто у предговору, довољно тачних и исцрпних појединачних испитивања; с друге стране, различне морфолошке особине тако се укрштају у месним говорима, да је за мене питање колико ће се ситуацијских подгрупа моћи с успехом утврдити. Јер не треба губити из вида да је велики део македонског живља био врло покретан у својој даљој и ближој прошлости,¹ тако да се новим везама наново везивало оно што се већ почињало скристалисавати у засебне групе. У томе правцу он само дели судбину осталих дијалеката наших. Све ово чини да се засада морамо задовољити најкрупнијим разликама међу појединим говорима.

10. По целокупноме језичком карактеру у Македонији целој, и у оној која је у нашој земљи, и у оној која је под Грчком треба разликовати два дијалекта: а) јужномакедонски који се пружа од Солуна до Костура и Корче и који у својим северним деловима допире до Битоља, Ресна, Охрида и Дебра, где се већ меша, понегде у већој а понегде у мањој мери, са севернијим македонским дијалектима; и б) прави македонски дијалекат који испуњава северније крајеве Македоније до линије која иде, са запада, јужно од Тетова, а на исток до северно од Штипа и Кочана. Дијалекти који се налазе северно од те пруге припадају говорима Старе Србије, о којима ћу напоменути да улазе у тако звану средњештокавску дијалекатску групу (исп. о томе и гл. XII). На крајњем истоку, источно од водомеђе између Вардара и Струме, дијалекти припадају више јужномакедонском неголи правом македонском (исп. ниже гл. V).

Главна разлика између јужномакедонског и правог македонског говора у томе је што у јужномакедонском месту прасловенске групе *tj* и *dj* имамо *шт* (или *шч*) и *жд* (или *жц*), а у правом македонском имамо *ћ* и *џ* (*ћ^к* и *џ^р*). Истина, и у јужномакедонском, све до Солуна и Костура, има и речи са *ћ* и *џ* (са *ћ^к* и *џ^р*), исто онако као што има у правом македонском и по која реч са *шт* и *жд* (односно *шч* и *жц*); али то не мења њихове језичке основице у којој је, заиста, у јужномакедонском *шт*, *жд*, односно *шч* и *жц*, а у правом македонском *ћ* (или *ћ^к*) и *џ* (или *џ^р*).

¹ Исп. ниже гл. IV, особито § 26 и даље.

11. На овом се питању морам још позабавити, јер је оно једно од основних у овом мом испитивању.

Било је мишљења, и ја сам се сâм некада њега придржавао, да у правом македонском дијалекту имамо мешавину дијалекатских црта: српских (*ћ* и *ђ*) и старословенских (*шт* и *жд*), тако да тај дијалекат претставља мешовит говор, и да од степена учешћа у тој мешавини примера са *ћ* и *шт* (односно *ђ* и *жд*) зависи, у коликој су мери у ту мешавину ушли елементи једног или другог језика. Али када сам добио прилику да сâм дубље проучим ове говоре, ја сам се уверио да је таква претпоставка немогућна.¹ Иако писци и новијих дела као Сељишчев (Очерки 132 и д.) и Цонев (ор. cit. 420—421) још и сада стоје на том гледишту, они у својим делима нису донели ниједан нови прилог који би то заиста потврђивао; напротив, има врло јаких разлога који баш о противном сведоче.

Пре свега, број примера са *ћ* и *ђ* тако је велики у правом македонском дијалекту да би се морала претпоставити врло јака мешавина севернијих српских говора са старословенским. И проф. Цонев вели за њих „че вѣ тѣхѣ прѣобладаватѣ *ќ-ѣ* прѣдѣ *шт-жд*“,² иако се у питању о овим гласовима не можемо и на њега ослонити (исп. ниже код мене т. 151 и даље). Али проф. Цонев, по моме мишљењу, дајући своју претпоставку о продирању *ћ* (*ћ^к*) из севернијих српских говора, дао је и критику тога погледа. „Че македонскитѣ *ќ-ќ* са чужди на тамшнитѣ говори и че тѣ са прѣдавани тѣмѣ отѣ сѣвернитѣ у- говори, заключаваме по две твѣрдѣ характерни думи *куќа* и *вруќе*, които са дошле и сѣ чуждото за македонскитѣ говори у м. ж. *Чудно е само, защо шакова у не срѣщаме у сички думи и форми сѣ *ќ-ќ* и защо не са се вѣсприели отѣ сѣверѣ и други свойщини на у- нарѣчие, а само думи сѣ *ќ* и *ќ*, — докато сичко друго вѣ срѣдномакедонскитѣ говори си е напѣлно бѣлгарско“.³*

Заиста, како би се могла разумети употреба *ћ* и *ђ* у том говору, ако се претпостави да је она донета са стране, из других говора, када у њему нема других особина дотичних говора. Према томе, ја и мислим да је лако могуће да су *кућ'а* и *врућ* (у колико се ова реч у македонским говорима употребљава) уне-

¹ То своје мишљење изнео сам први пут у политичко-етнографској књизи под називом *La Macédoine*, 1919, Paris, стр. 263 и даље.

² Исп. Ист. буг. јез. I 419.

³ Ор. cit. 421. Курсив је мој.

сени са севера, исто онако као што то вреди, по моме мишљењу, за већину речи које имају место *ж*—у у њему; јер је правилна замена носнога *ж* у правом македонском искључиво вокал *а* или *о*. Па не само то. Ја сматрам да је немогуће претпоставити, сем у појединачним случајевима, утицаје севернијих говора. *Јер прави македонски дијалекат има својих, специјалних особина којима се он одређује као дијалекат нарочите врсте.*¹

Тај дијалекат место заједничкословенских *stj* и *skj* и *zdj* и *zgj* има *šć* и *žć*; а ту особину нити имају севернији српски говори нити је имао старословенски језик. И севернији српски дијалекти и старословенски језик имају ту подједнако *шт* и *жд*. Према томе, прави македонски дијалекат нити је могао своје *šć* и *žć* место *stj* и *zdj* добити од старословенског, како би хтели они који говоре о основном старословенском супстрату овог говора, нити су те гласове могли добити од севернијих српских говора. Како је, у исто време, невероватно да су од њих, као што смо видели, добили *ћ* и *џ*, онда је јасно да прави македонски дијалекти са својим гласовима *ћ*, *џ*, *šć* и *žć* претстављају нарочите врсте говор који не може бити производ мешавине ни данашњих ни некадашњих околних говора.

12. Ако прегледамо јужномакедонске говоре, видећемо да међу данашњим јужномакедонским дијалектима има двојаких: а) једних који место прасловенског *tj* имају — *шт*; ти дијалекти имају и место прасловенског *stj*, *skj* — *шт*, а они, у исто време, имају и место праслов. *dj*, *zdj* и *zgj* — *жд*; б) других који место прасловенског *tj* имају *šć*; ти дијалекти имају и место прасловенског *stj* и *skj* — *šć*, место *dj*, *zgj*, *zdj* — *žć*. У сличном правцу говори о *шт* и *шч* Облак за дебарски говор: „In der Vertretung des urslav. *stj*, *skj* zerfallen die Debramundarten in zwei Gruppen. Dort wo *tj*, *dj* zu *št* wurde, erscheint dies auch für urslav. *stj*, *skj*; dort wo *šč* erscheint, wertritt es auch altes *stj*, *skj*“ (Mac. St. 67). Цонев налази говоре са *шч*, *џц* „по Самоковско, Пеанечко, Малешевско и надолу дори до Солунско и Воденско“ (ор. cit. 407). Затим га налази још у Солунском крају, Ксантиском

¹ Интересантно је да и проф. Лавров није допуштао могућност утицаја српског језика на македонске дијалекте у таквим размерима, већ је сматрао да је та сличност органска. Када Облак назива србизмима глаголске прилоге на *ки*, он примећује: „... то мы можемъ признатъ ихъ лишъ въ смыслѣ близости македонскихъ говороѡвъ къ сербскому языку, а никоимъ образомъ не въ смыслѣ литературнаго вліянія сербскаго языка“ Ж. М. Н. Пр. 1901 (августъ) 484.

крају и Брацигову (ib. 409). Ја мислим да је правац кретања тих црта био са југа на североисток, а не обрнуто, и да би се могло рећи да у најзападнијим деловима јужномакедонског имамо *шч* и *жц*, а у најисточнијим, нарочито око Солуна, *шт* и *жд*. Али данас се не може више тако отсечно о томе говорити. Поуздано је само да на крајњем западу има само *шч* и *жц*, а што се иде више на исток и *шч-жц* поред *шт-жд*.¹

На овај начин у данашњој Македонији има остатака од тројаких говора: од говора са *ћ* и *ђ*² који испуњују готово целу нашу Македонију, од говора са *шт* и *жд*, са којим се мешају и црте трећег говора који је имао *шч* и *жц*.

Из старословенске књижевности ми познајемо само говор са *шт* и *жд*; нити су јој познати говори са *ћ* и *ђ* — нити са *шч* и *жц*. То значи, по моме мишљењу, да се *шти* говори у време стварања старословенске књижевности и књижевног језика нису још находили на данашњим местима. Јер да тако није било, ми бисмо већ врло рано морали наћи трагова од њих. Тога међутим нема!

13. Иако је *ћ* и *ђ* главна одлика правог македонског дијалекта, можемо и међу његовим говорима одредити две нијансе које заузимају врло неједнаке просторе: а) мијачки дијалекат, са заменом у кореновим слоговима *ж* звуком *о* (заузима Малу Реку, Голо Брдо и нека места у гостиварском и кичевском крају³), који бисмо могли назвати западномакедонским и б) брсјачки, са заменом *ж* вокалом *а* у свима положајима, који бисмо могли назвати и источномакедонским. Он заузима, у грубим цртама, готово целу осталу нашу Македонију (битољски крај, један део ресанског и охридског и на север до линије од Тетова и на северу до Велеса, Штипа и Кочана).⁴ У брсјачком би се могли разликовати, према другим особинама, говори до Вардара и преко Вардара који у своме најисточнијем делу (Малеш, Радовиште, Струмица) претстављају прелаз ка говорима југозападне Бугарске.

¹ „Das *št-* Gebiet reicht im südlichen Macedonien im Anschlusse an die thracischen Dialecte nach Westen bis zum Flüsschen Galik (östlich von Vardar, unweit von Salonichi), noch im ersten Dorfe jenseits desselben, in Bug. [Bugarievo] spricht man *šć*, in Vat. [Vatil'k] bereits *šć*, das sich fast durch alle macedonischen Dialecte zieht“ (Облак, Mac. Stud. 63).

² Ово *ћ* и *ђ*, краткоће ради, означава све врсте тога гласа у Македонији: од потпуног, правог *ћ* и *ђ* до *ћ'* и *ђ'* (*ћ^h* и *ђ^h*).

³ Исп. места која набраја Б. Цонев, op. cit. 504.

⁴ Исп. и Цонева 500.

Мијачки говор ја сматрам за архаичнији од брсјачкога; у даљем излагању ја ћу полазити свугде од материјала галичкога говора који је један од најтипичнијих мијачких дијалеката.

III

14. Из овога што је доведе речено јасно се види да данашњу Македонију испуњују, у главном, три говора:

1. Говор са *шт* и *жд* (за *tj*, *stj*, *skj* и *dj*, *zdj*, *zgj*);
2. Говор са *шч* и *жц* (за *tj*, *stj*, *skj* и *dj*, *zdj*, *zgj*);
3. Говор са *ћ* и *џ* (за *tj* и *dj*) и *шч* и *жц* (за *stj*, *skj* и *zdj*, *zgj*).

Прва два говора ја сматрам, по основици њиховој, за старословенске; они су се свели на незнатне остатке у јужној Македонији и знатније у југозападној Бугарској и у делу Грчке; трећи говор ја сматрам за српскохрватски, и то штокавског типа; како се у њему чувају врло старе српскохрватске особине, ја га називам староштокавским, за разлику од средњештокавског и новоштокавског. Овај трећи говор, староштокавски, добио је велику распрострањеност у Македонији. Пред њим све више узмичу она друга два говора, тако да је вероватно да ће он постати општемакедонским.¹

15. Како стоје поменута два старословенска говора један према другоме? По моме мишљењу, говор са *шч* и *жц* претставља старији ступањ у развоју старословенског језика; он је архаичнији старословенски дијалекат. Исто онако као што је од *шч* и *жц* који су се развили од *stj* — *skj* и *zdj* — *zgj* добивено дисимилацијом у старословенском *шт* и *жд*, тако је добивено и од старијих **tj* > *шч* и **dj* > *жц* — *шт* и *жд*. Само *шч* развило се од *tj* (које се преко *t̥* почело развијати у *t̥s̥*) антиципирањем фрикативног елемента, дакле, *št̥s̥* што је дало даље *шч*. Било да овако ваља објаснити постанак *шч* од *tj* или како друкчије (исп. код Цонева, *op. cit.* 422—423), поуздано је да је добивено у заједници старословенско-бугарској од *tj* и *dj* прво *шч* и *жц*

¹ Проф. Селишчев, полазећи од тога да су се *ћ* (*k̆*) и *џ* (*t̆*) развили на северу Македоније (т. ј. у источној Старој Србији), продужава: „Тѣ же согласныя распространились въ центрѣ и въ прочихъ краяхъ Македоніи, вытѣснивъ почти совѣмъ или только въ отдѣльныхъ словахъ *šć* (*št*) — *ždž* (*zd*) — замѣны **tj* — **dj*“ (*op. cit.* 264). Само на неколико страна даље, када одређује које су заједничке црте Македоније и југозападне и источне Бугарске, он као прву црту те врсте наводи једнаку замену **tj* и **dj* (т. ј. као *шт* и *жд*), сем северног појаса Македоније за који му није јасно кад је поникло *k̆* и *t̆* (стр. 278)!

koji su se u dočnijem bugarskom i staroslovenском развили у *шш* и *жд*, а у архаичнијем старослоvenском остали су као *шч* и *жч*.

У трећем македонском говору добили смо *ћ* од *tj*, *ђ* од *dj*, *шч* од *skj* и *stj* и *жч* од *zgj* и *zdj*. Да бисмо ово протумачили, морамо ићи до језичке заједнице западне половине југословенског прајезика, исто онако као што смо *шч* и *жч* јужномакедонског говора морали извести из прајезика источне половине јужнословенског прајезика.

Познато је да се за језичку заједницу словеначко-српско-хрватску морају признати ови језички процеси: *tj* прасловенско, које је већ пред крај прасловенске епохе морало дати *т*, тако је остало у поменутој заједници; *stj* је дало *шт*, *skj* — *шћ*; *dj* — *д*; *zdj* — *жд*, а *zgi* — *жг*.

Ти су се звучи према дијалектима доцније мало упростили: у чакавском и првобитном кајкавском добили смо: *т* и *д* (у којима се палаталност развила на рачун фрикативности), а *шт* и *шћ* изједначили су се у њима у *шт*; тако исто и *жд* и *жг* — опет у *жд*; у доцијим епохама *т* и *шт* су остали неизмењени, а *д* и *жд* дали су *ј* и *жј*. Примери су познати, тако да их није потребно наводити.

У штокавском дијалекту добили смо нешто друкчији правац развика: *т* је дало *џ* (*т* са развијенијом фрикативном нијансом, *џ*) *д* — *џ* (*д*^џ). Како се у овом говору палатализација развијала у фрикацију, а не обрнуто, као што смо видели у чакавско-кајкавским говорима, то је било сасвим природно да се *шт* и *шћ* изједначе у *шћ* (као што је тамо то извршено у корист *шт*), исто онако као што се *жд* и *жг* морало свести на *жг*.

И тако ја сматрам да су *најстарије* штокавске особине: *ћ*, *ђ*, *шч* и *жч* које је баш горњи македонски говор у потпуности сачувао. Али није он једини. Све ове особине морале су бити сачуване у оном делу штокавског говора који се налазио на крајњем западу, у непосредном суседству са кајкавским и чакавским дијалектом. Ја сам на другом месту, на основу остатака од наших говора, показао да се у доста широкој прузи која је заузимала данашњу Славонију или њену западну половину, западни део Босне и део средње Далмације налазио штокавски дијалекат у којем се морало находити: *ћ*, *ђ*, *шч* и *жч*. Остаци од тога штокавског говора налазе се 1) у источно-кајкавском дијалекту у којем налазимо *ч*, *џ* (= *ћ*, *ђ*), *шч* и *жч*;

2) у икавским штокавским говорима Босне и Далмације у којима поред *ћ* и *џ* находимо и *шћ* и *жџ* (сви се ти гласови изговарају каткада као *ч*, *џ*, *шч* и *жџ*).

Однос поменутих језичких црта према цртама сличне врсте бугарског, старословенског и српског језика упућује нас где треба одредити, бар приближно, место говорима са *шч* и *жџ*.

16. Изнео сам да се за источну половину јужнословенског пражезика могу сматрати *шч* и *жџ* као заједничке црте; а за најархаичнији штокавски дијалекат *ћ*, *џ*, *шч* и *жџ*. У току даљег развитка ових дијалеката извршиле су се ове промене: у бугарском и старословенском и источнијим деловима штокавског дијалекта — свако *шч* и *жџ*, ма каквог порекла било, изменило се у *шт* и *жд*; међутим у архаичном старословенском и староштокавском — остало је *шч* и *жџ* неизмењено. То значи да се у време те измене та два дијалекта нису могла находити ни у непосредној близини бугарског језика, ни старословенског, ни источнијих делова штокавског српскохрватског дијалекта; јер би иначе и њих захватила поменута важна и дубока језичка промена. Та констатација упућује нас да тражимо *првобитно* место тим говорима изван Македоније.¹

По моме мишљењу, архаични старословенски дијалекат претставља језик оних Словена који се помињу од најстаријих времена по различним грчким областима као што су Тесалија, Епир итд. А староштокавски дијалекат — језик је оних *Срба и Хрвата* који се помињу такође у областима Грчке и Албаније

¹ Интересантно је размишљање В. Н. Шчепкина о старословенском језику који је донесен у Русију у X веку. Шчепкин мисли да се у томе језику *џ* изговарало као *е* и *шт* — као *шч* и да је тај изговор идентичан са изговором највећег дела савремених македонских говора (у оцени Облакових Мас. Studien, стр. 7 засебног отиска). Ја се са тим никако не могу сложити, већ мислим да су Руси м. љ и *шт* ставили своје гласове, исто онако као што су то чинили и у другим правцима. Што су свако старословенско *шт* заменили својим *шч*, то је такође појмљиво. Руси су место старословенског *шт* имали или своје *ч* (када је *шт* < прасл. *tj*) или своје *шч* (када је старословенско *ша* < прасл. *skj*, *sk* + палатални вокал). Зато се слажем са Н. Н. Дурновом који вели о руском изговору: „Церковное произношение *џ* в тех случаях, когда оно отличалось от *е*, повидимому, совпадало с руским живим произношением *џ*“ (Русские рукописи XI и XII. как памятники старославянского языка, Јужн. Фил. VI 54). Са овим се находи у вези, вероватно, и идеја Шчепкинова да се може говорити о континуитету старог становништва у западној Македонији (Болонская Псалтырь, 149 и д.)

и који су вероватно (исп. ниже) заузимали западнија места од претставника архаичнога старословенског дијалекта, али су ипак били у њихову суседству. Поуздано је да су се они заиста спуштали на Балканско Полуострво у мањим и већим групама пре доласка осталих Јужних Словена (у великим масама особито у другој половини VI века). Отуда толика архаичност њихових говора. Од најстаријих времена овде се отпочео заједнички развитак архаичног старословенског и архаичног староштокавског.

IV

17. Позната су различна тврђења, почевши од писања Фалмерајеровог у првој половини прошлога века до данас, о пословењивању Грчке и великом броју словенског живља који је почео долазити у Грчку, у различним групама, већ у VI-ом веку.¹ Али су данас већ све претераности таквог схватања ограничене, тако да остаје као несумњиво да је Словена у Грчкој у то време било доста, али да је још увек у њој било више Грка.

Велике групе Словена у вези са дуготрајним боравком можемо наћи у овим крајевима већ у време од 578 год. Словени су били у један мах тако многобројни да су овладали готово целом Грчком.² У почетку VII в. они су се у неким крајевима Грчке и Албаније и стално настанили. Прво су били покорени у северној Грчкој, па тек доцније у Пелопонесу. Покоравање Словена у Грчкој трајало је до половине 10 века. Константин Порфирогенит, још у 10 в., вели о Грчкој: „пословени се цела земља и постаде туђинска.“ Али ће то бити знатно претерано.

Словенско становништво у Тесалији и Епиру, затим на простору од Дрима до јужних граница водопађе Војушине у Албанији, свакако је било гушће него у крајевима Грчке и по острвљу.³ У те крајеве словенско је становништво продирало и моравско-

¹ Ја ћу овде навести од материјала оно и онолико колико је за жеље излагање потребно. Исп. *Slovanské Starožitnosti* Нидерлеа, *Dil II. Sv. 2*, 1910, 421—468; затим историске податке код А. Васиљева, *Славяне въ Грѣциѣ, Византійскій Временникъ V* 404—438; 626—670; Стојана Новаковића, *Први основи словенске књижевности*, 1893, стр. 13—117; *D-ra Milana Šufflaya, Srbi i Arbanasi*, Beograd, 1925, нарочито гл. V. Остала је литература наведена у тим делима.

² Борбу Византије са Словенима у Грчкој, нарочито у Пелопонесу, затим постепено губљење словенског живља у овим крајевима, који се ту находио до XV века, врло је прегледно описао Џ. Берн (*A History of the eastern Roman Empire*, 1912, у глави *The Slavs in Greece*, 374—381).

³ Новаковић, оп. 38.

вардарским путем и морем — преко садашње Далмације и Херцеговине, свакако врло рано, већ почетком VII в.

Да би показао густину некадашњег словенског становништва, Новаковић наводи места са словенским називима по епархијама средње и јужне Арбаније: београдској, корчанској, дринополској и у Вели и Коњици, а то су чинили и други. Тако је Аравантинос у Епиру на 1539 села набројао 717 са словенским називима,¹ али данас, наравно, без словенског живља.² То вреди и за остале овде наведене крајеве, само са том разликом што се словенског живља још нешто сачувало око Корче и Костура. Зато је и био могућан у тим крајевима рад ученика Методијевих (Климентa и др.) крајем IX и почетком X века. Сви су ти крајеви, по себи се разуме, били врло неједнако насељени словенским живљем.

18. Када је несумњиво да је било ипак многобројно словенско становништво у Тесалији, Епиру, по Арбанији и неким крајевима Грчке, пита се: коме је језику оно припало; да ли се могу констатовати у њему носиоци двају дијалеката: архаичног старословенског и староштокавског о којима смо напред говорили.

Новаковић говори, у извесном правцу, тачно да је било на Балканском Полуострву крајева, врло старих по своме словенском становништву, у којима се није могло одомаћити стално ни политичко име бугарско ни политичко име српско. „То су нарочито словенске жупе или кнежине по јужној Македонији, по Тесалији и Епиру“ (101). Њихов језик могао је бити, вели Новаковић, и друкчији од старословенског језика (104), старији, са језичком традицијом донесеном из старих земаља (ibid. 113).

Новаковић је овде тачно осетио да ће у дијалекту ових крајева бити више старине неголи у другим дијалектима српским и бугарским; али није формулисао етничке особине њихових претставника.

19. Одавно је познато у словенском свету из књиге Гиљфердингове (Письма обѣ исторіи Сербовѣ и Болгарѣ. Сочин-

¹ Ibid. 45; по Макушеву на основу поменутог материјала (дело ниже наведено, 153).

² Исп. код Макушева о непрекидности словенског насеља у Епиру и јужној Албанији од најстаријих времена до краја XVII века, Историческія разысканія о Славянахъ въ Албаниі, въ срѣдніе вѣка, Варшава, 1871, 16—18.

неніе А. Гильфердинга. Выпускъ второй. Москва 1859) да у Тесалији, Епиру, у Албанији и по различним областима Грчке има велики број словенских назива. Један део њихов искупљен је у статистичко-историским делима на грчком језику (*Χρονογράφια τῆς Ἠπείρου*, Атина, 1857, I—II за Епир и за Грчку у *Τὰ Ἑλληνικά*, ἐπεὶ Ἰ. Ρ. Ραῦκαβη, Атина, 1853—1855, I—III), која и данас, поред све нетачности транскрипција у њима, нису изгубила извесну вредност, јер је материјал у њима био сакупљен онда када националне суревњивости нису биле на Балканском Полуострву толико заоштрене као данас.

Ја лично не приписујем сувише велики значај овој грађи. Јер, поред могуће унакажености првобитног облика, ми не знамо тачно из којег је времена који назив или, боље, у које се време населила која словенска колонија која је неки назив дала извеном месту. Сем свега другога и тумачење назива, као што ћемо видети, наилази на тешкоће доста често. У сваком случају, нова испитивања, заснована на тачном утврђивању најстаријих облика тих назива,¹ у вези са историјом насеља, много штошта би објаснила и у гласовном облику њихову. Докле се то не учини, ми ћемо се ограничити на најопштије примедбе које се у овом правцу могу учинити.²

Несумњиво је за мене да се словенски називи Епира и Грчке не противе претпоставци да су ту становали претставници онога говора који данас испуњава већи део Македоније. То је већ видео А. Гильфердинг: „Можно, кажется, предполагать, въ нарѣчїи Славянѣ, давшихъ названїя этимъ мѣстностямъ существованіе мягкихъ *к* и *г* тамъ, гдѣ Сербы пишутъ *ћ* и *ѣ*“ (135, 3—ћа нап. исп. текста). Даље он вели да су ти звуци и данас једна од главних особина македонских дијалеката (*ibid.*).

И поред тога што ја не приписујем велики значај овој грађи, ја ћу понешто из ње навести, да се види какве је врсте, колико је има и како је разбацана по поменутиим крајевима. Остављајући да се тек новим испитивањима утврди њена дефинитивна вредност, која не треба хиперкритицизмом да буде ни на шта сведена нити претераним поверењем према сваком материјалу — сувише прецењена, ја је овде износим са свима поменутиим ограничењима.

¹ Исп. кратак реферат о њима код М. Фасмера, *Deuxième congrès, international des études byzantines*, Belgrade 1929, стр. 139.

² Г. Фасмер спрема већ одавна такву грађу (исп. Розвадовског *Symbolae grammat.* II 155).

Велики је број назива којима је у основици *град* (овде још често у облику без метатезе *gard-*) и *кућа* (са *o* или у место **ж**: *кѣѣа*): *Γαρδίχι* (Делв. област у Епиру, Гилџф. 140 = *Γαρδιή*¹), *Καρδίχι* (*ibid.*), *Γαρδίχι* (Јањинска обл. Епир, Гилџф. 143), *Γαρδίχιον* (Фокида, Гилџф. 148), *Γαρδίχι* (*ibid.*, Аркадија, Гилџф. 152 Месинија Гилџф. 153); *Μηλικουκιά* (Делвиска област Епир, Гилџф. 141: *Миликућа*), *Κοκκινίττα* (Делв. област Епир, Гилџф. 140: *Коккиниште*), *Κοκκιαρη* (Авлон Епир, Гилџф. 138: *Кућари*), (*ibid.* 136), *Κροκούχι* (Авлон, Епир, Гилџф. 135: *Кривокући*), *Χουνοχούχι* (Авлон, Епир, Гилџф. 137: *Худокући*), *κουκία* (Фокида, Гилџф. 148).

Слично овоме имамо **κ** = **ћ** још у: *Μακρίχι* (Мореја, Гилџф. 151: *Мокрићи*), *Τομπρονίχη* (Авлон, Епир, Гилџф. 135: *Добро-нићи*), *Δακχοβίχι* (Јањинска област, Епир, Гилџф. 141: *Љковићи*), *Βιλλιατζίχι* (Атика, Гилџф. 149: *Виљачићи* или *Вељачићи*), *Χραστίχοί* (Мореја, Гилџф. 150: *Храштићи*), *Μαλίχι* (Месенија, Гилџф. 153: *Малићи*), *Τσερβίχος* (Аркадија, Гилџф. 151: *Црвић*).

Врло је вероватно да и **τι** или **тј** имају вредност **ћ** у многим називима ових крајева: *Τσερνοβίτι* (Фокида, Гилџф. 148: *Црно-вићи* или *Чрновићи*), *Λεσοβίτι* (Месинија, Гилџф. 153: *Лесовићи*), *Ἰαβορίτη* (Фокида, 148: *Јаворићи*), *Μαλενίτι* (Месинија, 153: *Маленићи*), *Κορύττιανη* (Јањинска обл., Епир, 143: *Корићани*, *ibid.* 144, Делв. област, Епир 141).

За **ћ** има знатно мање примера због саме природе назива места. То се **ћ** јавља у називима у облику **ζ** или **ζј**: *Μεζοτογοράχι* (Авлонска област, Епир, Гилџф. 137: *Међугорани*), *Συβρίτζανά* (Јањинска област, Епир, Гилџф. 143: *Срћани?*), *Γράτζαχι* (Делв. област, Епир, 140: *Граћани*), *Μεγρέτζα* (Авлонска област, Епир, 138: *Медврђа*), *Γράτζασι* (Авлонска област, Гилџф. 136: *Граћаши* или *Грачаши* од Градџц-).

Нема никакве сумње да у именима места има остатака и од старословенског *шт*, *шч*, *жд*, *жч*, али ја бих рекао да у овим крајевима њихов број није тако велики. Имамо на пр. *Ῥαδοβίσιδι* (Делв. област, Гилџф. 140: *Радовишчи* или *-шши*) или *Ῥαδοβίσιτι* (Јањинска област, 142), *Ῥατόσινιστα* (Јањинска област, 142: *Радошинишчи*), *Κοβάτζιστι* (Авлонска обл., 138: *Ковачишчи*), *Βελτζιστη* (*ib.* 138: *Вељчишчи*) и сл. Овамо долазе вероватно и називи *Πεττιανά* (Јањ. обл. 144: *Пешчали*), *Πεττιανη* (Делв. област, 140),

¹ М. Фасмер, *Zu den slavischen Ortsnamen in Griechenland* (Розвад *Symb. Gramm*, II 153—157), претпоставља да ово треба читати *гордьѣ*.

Πεττωνη (Авлонска обл. 138), Πέστjανη (ibid. 135, 136). По себи се разуме да је овде могуће двојако тумачење: *Пешчани* од *пешць* = *пѣћ*, и тада заиста та реч показује особину архаичног старословенског дијалекта (исп. и назив *Πεττά* Јањ. област 143); али није искључено да се наводи и у вези са *пѣськъ* — дакле *Пѣшчани*: тада она не би сведочила о особинама архаичног старословенског дијалекта (исп. *Πετχόβα* Авлонска област, 137, тј. Пѣсково).

Али највећи број места у свима овим крајевима има наст. *итх* које се мора протумачити као *-ишче* (= *иште* других дијалеката, и старословенских и српских), што не сведочи ништа нарочито ни о архаичном старословенском ни о староштокавском, јер је у њима тај наставак гласио на исти начин (т. ј. као *ишче*). Исп. на пр. *Βερσίστх* (*Вршишче*, Авлона, 136), *Βρανίста* (ib. *Вранишча*, 137: овај се назив често употребљава), *Γορίστх* (*Горишче* ib. 137), *Βάλτιστα* (*Балшишча* ib. 138), *Ζέλλιστα* (*Зелишча* Авлона 141), *Τσερχοβίста* (*Црковишча* ib. 143), *Νίσιста* (ib. 144: *Низишча*), *Λίτοβίста* (*Лѣшовишча*, Делв. обл. 139), *Σίβιστα* (*Жишишча*, Коринт, 150), *Τοπόβίста* (Аркадија 151), *Κριτίστη* (Месенија, 154: *Кршишче*), *Μεζάριστα* (Етолија 147: *Месаришча*), *Περίста* (ib. 147: *Перишча*), *Στίστх* (ib. 148: *Жишишча*) и сл.

Одавде је потпуно јасно да називи у овим крајевима, ма њихова транслитерација и не била увек добро погођена, показују да можемо претпоставити да су се у њима находили дијалекти који имају главну особину староштокавског дијалекта (*ћ* и *џ*) и архаичнијег старословенског (*шч* и *жџ*) који су несавршено бележени грчком азбуком.

Ја нећу, на основу размештаја поменутих назива, закључивати о томе, где се налазило које насеље са *ћ* и *џ*, а где — са *шч* и *жџ*, јер овај материјал није за то довољан ни по квантитету ни по квалитету; али се за Епир на основу горњих назива ипак може рећи, као што је то чинио већ и Гилфердинг, да је у њему преовлађивао дијалекатски живаљ са *ћ* и *џ*, ма да је и на његову земљишту било насеља и са *шч* и *жџ*. С друге стране, у Тесалији, која се наставља на јужну Македонију, и поред тога што је преовлађивао архаички старословенски говор, могло је бити колонија са *ћ* и *џ*, као што то најбоље показује стара *Србица* која се находила баш на граници Тесалије и јужне Македоније. Ова узајамност насеља једног и другог типа (исп. ниже о називима *Словѣнил* и *Србин* у овим крајевима) и омогућила је њихове узајамне језичке утицаје.

*

На основу назива које је повадио Гиљфердинг и које су умножили Макушев¹, Новаковић и други — могло би се говорити и о другим цртама ових дијалеката, на пр. о замени љ гласом *e* или *ja* ('а), о замени ж гласовима *a*, *o* и *y*, о прелазу *чp* у *цp*, о употреби (на пр. Ζέμελα Јањ. обл. 144, Μπρούφλιανη = Брвљани Фокида, 148) и губљењу (у много примера) епентетског љ итд. Али ја то нећу чинити са више разлога. Прво, зато што је материјал непотпун, друго, зато што не знамо откуда су се у току времена колоније досељавале (употреба *кућа* са у сведочи ми да их је било и из времена српског продирања у ове крајеве у XIV веку), а треће, и најважније, зато што нам и тај материјал потврђује само оно што и употреба *τι* и *κ* (*κι*), *ζ* или *ζι* за *ћ* и *ђ* — везу ових говора са говорима у Македонији. То не значи да ја одричем овом материјалу сваки значај, већ сматрам да то или такво испитивање треба да буде предмет засебних студија у којима би се искупило боље него досада сав историски, археолошки, номенклатурни и уопште језички материјал, добро утврђен и са филолошке и лингвистичке стране. Имало је доста покушаја у томе правцу (Г. Мајера, Матова, Лаврова и др.), али су сви они недовољни за посао ове врсте.²

За то ћу се обазрети овде нарочито на употребу имена Србин (Хрват) и Словѣнин која нам даје нове потврде за оно што смо досада већ утврдили са других страна.

20. На граници Македоније и Тесалије находила се стара колонија Σέρβλια, τὰ Σέρβια (данашње Serfidže или Selfidže) у близини Бистрице (доцније се у изворима помиње ту и варошка епископија, исп. трећу хрисовуљу цара Василија од 1020. г.); Σέρβου у Аркадији, Σούρπι и Σερβόχια у Тесалији, Σερβιάνικα у Коринту, Σερέβιανι код Берата (Београда), Σερβιανά код Јањине, Σούρπιανι у Калаврији, Σερβοτά у Месенији, Σέρβειχα у Лакедемону и можда Ζερπίσια у Месенији и Ζαρμίτσα у Лакедемону; Χάρβχι у Атици, Тесалији и Арголиди.³

¹ Исп. у додатку помињатом напред делу.

² Исп. Лаврова у Журналъ Мин. Нар. Просв. 1901. VIII књ. 478 и даље, нарочито 484. М. Фасмер, Symbolae Grammaticae II 153 (Zu den slavischen Ortsnamen in Grichenland). Лавров изводи овај закључак: „Сербскія черты въ славянској номенклатурѣ Греци... говорятъ за близость этого населенія къ сербскому племени“. Ор. cit. 486.

³ Niederle, ор. cit. 398—9; 445. Исп. код Лаврова о именима Србин и Хрват у народним умотворинама македонским (ор. cit. 487).

Да су ове колоније могле бити старе, види се и по томе што се већ у VII веку у Малој Азији међу доведеним из Македоније Словенима наводи и српска колонија и епископија Γορδοσέρβον (идентична са Servoschozia доцнијих извора).¹

Тако исто имамо и назива са почетним Σκλαβ-: Σκλαβερχώρι на Криту и у Лаконији, Σκλαβοχώρι колонија на Тену, Σκλάβους, Σκλαβοπούλα колонија на Криту, Σκλίαβι колонија у Епиру, Μορόσκλαβον у Акарнанији, Σκλαβοχώρι у Лаконији.²

21. Ово су све доста раштркане колоније, али неке су од њих могле бити и са многобројним живљем. Ја и претпостављам да су и једне и друге, и српскохрватске и старословенске, морале имати своју базу, наравно уколико су се оне уопште одвајале од ранијих компактних маса и уколико нису биле дошле у ове крајеве као засебне групе. Те две базе су биле племена старословенска и српскохрватска. Судаћи по доцнијем кретању говора ја мислим да је старословенска група била више на истоку, више у Македонији и Тесалији, а српскохрватска више на западу, у Арбанији и Епиру. Овде стављају извори два племена: Велегезиће (или Велегезите) на истоку, а Војуниће (или Војуните)³ на западу; али мени би тешко било да с првима идентификујем претставнике архаичнијег старословенског говора, а са другима — претставнике српскохрватског језика, јер ми и сами ти називи, ни по гласовном облику ни по етимологији, нису јасни. Али можда се ипак у овом помињању двају племена са мало фантастичним називима крију два основна племена којима су припадала два дијалекта о којима говорим.

22. Као што је познато, око Корче и Костура имамо још остатака од архаичног старословенског дијалекта; у Епиру остатака од српскохрватских дијалеката — данас више нема. Али из тога не излази да је тих дијалеката нестало у албанској и грчко-куцовлашкој маси становништва. Они су били за то и сувише јаки и њихови су се претставници находили у сувише блиском суседству са осталим Словенима и Србима. И, заиста, прилике су за њих доцније биле тако неповољне да се отпочело двојако кретање становништва из тих крајева: из Тесалије на исток и донекле север (јужна, старословенска струја) и из

¹ Ibid. 399.

² Ibid. 445.

³ Један назив или други, али свакако не Велегезичи и сл. као што неки пишу.

Епира преко Дрима у Македонију (западна или српскохрватска струја). И проф. Цвијић и његови сарадници утврдили су такво кретање словенског становништва (исп. ниже); а томе се не противе ни историске прилике ових крајева ни историски подаци.

У XI и XII веку, вели Новаковић,¹ политичке кризе уништише „Славиније“ и њима није ништа друго остало него да се припоје српском или бугарском племену. Али како? и где?

Од почетка XI века па све до потпадања под турску власт ових крајева области некадашњих „Славинија“ биле су поприште крвавих борби. Потпадале су час под бугарску, час под византиску, а непосредно пред *проиаст* своју у XIV в. и под српску власт. У Епиру су се подизали разни грчки династи и владоци који су отимали и околне крајеве. Сем тога и најезде и освојења са стране узнемиривали су њихово становништво. После потпадања под турску власт фаворизирање Арбанаса и њихова експансија потиснула је снажно из тих крајева словенско становништво.

„Под утицајем превласти Арбанаса Срби у Арбанији, вели проф. Цвијић, били су исламизирани и поарбанашени, изузев једног дела оних у области Голог Брда на левој обали Црног Дрима и оних који су пребегли у унутрашњост Полуострва“.²

Кад говори о вардарско-моравској или јужној струји, проф. Цвијић вели да су њу чинили исељеници „вардарског слива северно од Демир-Капије (на југу од Демир-Капије становништво се врло слабо кретало на север), а нарочито исељеници западне Македоније пореклом од Прилепа, Битоља, Охрида и Дебра. У овој струји има и српских исељеника из Арбаније, који су се у њој били населили за време немањићске владавине, највише у XIV веку..... (Ово треба узети само као мишљење о старини тих исељеника; а да ли су они били ту од XII—XV века или и раније — то је, разуме се, друго питање).

„Остали Срби из Арбаније, из долине Маће и из области Мокре, Черменике, Булчице итд. поглавито су се насељавали у западној Македонији (околина Дебра, мијачка област, Маврово и др.). Има их у горњој Пчињи, који су пореклом од Елбасана (Басановци). Ова јужна струја је захватала и кренула „велики део становништва Јужне Мораве.“³

¹ Почечи 117.

² Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице од Јована Цвијића, стр. 16.

³ Ibid. 9. Курсив је мој.

Из овога је јасно да је постојала моћна струја српскога живља која је ишла од Дрима према Вардару. Западно од Дрима вршила се концентрација претставника наших говора који су се даље пребацивали преко Дрима у Македонију.

Да је ово тврђење тачно, види се и из других описа насеља и њихова порекла у Македонији. То струјање нашега живља са запада продужило се и у XVII-ом веку и доцнијим временима. Војислав С. Радовановић, описујући Тиквеш и Рајец, вели: „Селибене су струје са запада, настале крајем XVII века, нарочито интензивне биле крајем XVIII и почетком XIX века, и никако нису престајале“.¹ „Могло би се узети да је један део хришћана „од Арнаутлук“, који су сви стари досељеници, пореклом из Арбаније, у којој се, поред крајева око Албасана, знало и за друге словенске оазе“.²

Ја бих могао навести још много других података о истом факту: да је струјање нашег живља ишло после турске инвазије од Црнога Дрима према Вардару.

Други покрет, који је за нас од значаја, јесте кретање исељеника из вардарске долине према моравској долини и насељавање не само источног дела Старе Србије него и великог дела јужне предратне Србије све до Јагодине, Београда, Смедерева, Гроцке и Градишта на Дунаву.³ То је позната вардарско-моравска метанастазичка струја проф. Цвијића која је поплавила велики део Србије. Уколико је који крај више на југу, а налази се на њеној територији, утолико више има досељеника из Македоније.⁴

23. Код проф. Цвијића, па и код других, спомињу се нови колонисти, нарочито из XIV века, који су населили Македонију, Тесалију и Епир онда када су те покрајине потпале под српску власт.

Нема сумње да је и таквих насељеника било доста; али, по моме мишљењу, они су се губили у словенској маси староседелаца или, боље да речем, старијих дошљака. Они су доносили и по коју своју језичку црту, али су се утапали у дијалекат староштокавски који се већ тада био потпуно образовао у духу савременог правога македонског говора.

Када су се доцније вршиле нове миграције из епирских

¹ Насеља XVII књ., 272, 274.

² Цвијић, Насеља XII књ., 9.

³ Цвијић, Насеља XII књ., 9.

⁴ Исп. моје Дијалекте ист. и јужне Србије, LII—LIII.

и албанских крајева у Македонију и из Македоније у северном правцу, у њима су свакако делимице учествовали и ови колонисти и из неманићког времена. Али, као што је већ познато, за све време, почевши од краја XI или од средине XII века, може се претпоставити да се отпочело кретање српских маса из Албаније у Македонију, ма те миграције и бивале пресецање, за извесно време, српским освајањима по Македонији, Тесалији и Епиру.

О вези насеља у Македонији са Бугарском¹ и ширењу његову по територији Бугарске исп. ниже т. 41.

24. О различним етничким срединама са којима су претставници наших дијалеката дошли у додир, почели да се мешају и да узајамно утичу једни на друге, много се говорило, и ја немам намере та питања да покрећем на овом месту. Нема сумње да је за развитак тих дијалеката био најзнатнији романски елеменат, који је утицао или непосредно или преко других језика (на пр. албанског), који су се такође у знатној мери подвргли романском утицају.

Трагови романских елемената, који су на Балканском Полуострву остали од некада моћне Римске Империје, разасути су по целом Балканском Полуострву. Али у време доласка Јужних Словена романски елеменат је био нарочито јак у јужној Македонији и Тесалији (исп. ту крај Βλαχία, Μεγάλη Βλαχία, Влахиотска² наших старих споменика),³ између Ниша и Софије, на северним границама Бугарске, у Старој Планини и Родопима.⁴ А то су крајеви у којима су се у знатној мери баш и образовали дијалекти о којима говорим.

У Македонији, Тракији, Тесалији и Епиру било је заједничког живота са Грцима, у Епиру, Албанији и Македонији — и са Албанцима.

У помињатим крајевима, у ранијим временима, стапао се

¹ О пресељавању становништва, нарочито у новије доба, у Бугарску в. код Кљнчова, Македония (1900), 21—24.

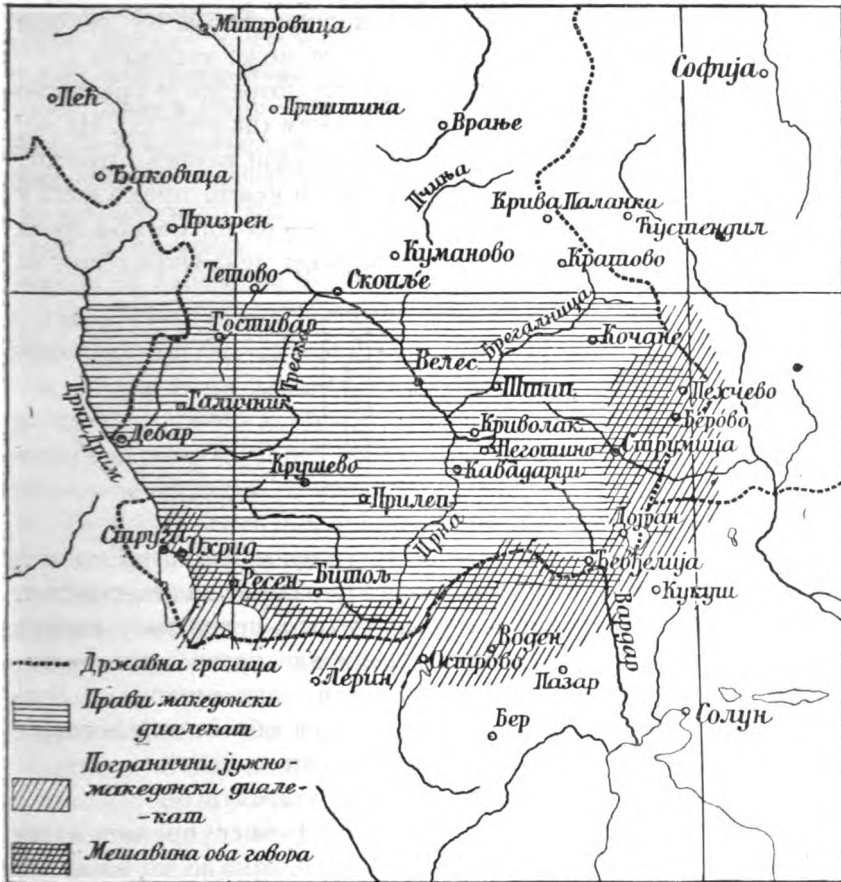
² Исп. код Данила: паки иде (краљ Милутин) на државоу земљу влахиотскыѣ (Животи краљева и архиепископа српских, 114).

³ Исп. Јиречек-Радонић, Ист. Срба III 42.

⁴ Niederle, op. cit. 283—326; Manuel de l' Antiquité Slave I 66—74; Новаковић, op. cit. 19, 27, 28—29; 30—32; Dr. Milan Šufflay, Srbi i Arbanasi, 1925, 1—82. Оданашњим романским насељима у Македонији в. код Кљнчова, op. cit. 100—110 и код Вајганда (Die Aromunen II 141 и д.). Исп. и код Јиречека-Радонића op. cit. III 39.

романски елемент са (изумрлим) трачким, са грчким и илирским (албанским), дајући свакако и нове дијалекатске комбинације. Све то заједно могло је учинити да се у њиховим утицајима на локалне словенске говоре јаве и извесне разлике.

Имајући на уму факат да је у Тесалији морао бити јачи утицај романски, а у Епиру грчки у време када су се у њима

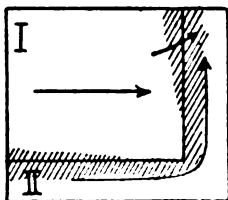
находили претставници архаичнијег старословенског и српско-хрватског староштокавског, — могло би се очекивати и трогова од тога у њима, поред заједничких им „балканизама“ о којима ја говорим ниже у гл. X и XII.¹

¹ Исп. са овим факат да су се аромунски дијалекти такође подвргли тројаким утицајима: словенском, грчком и албанском према средини у којој су се находили (Weigand, op. cit. 344—346).

V

25. Питање је сада: има ли у самим језичким цртама ових дијалеката довољно доказа за ово што је изнесено, јер тек ако се језички подаци слажу са историским, поуздано је да им је значење тачно утврђено. Ја мислим да нам баш кретање дијалеката у том правцу најлепше потврђује оно што смо напред изнели о кретању становништва у прошлости. Ја ћу се овде задовољити најопштијом сликом која се може утврдити.

26. Да би се све ово могло разумети, потребно је претходно бацити поглед на карту коју овде прилажем (на стр. 25). На њој се виде два велика дијалекатска појаса: један заузима простор у грубим цртама, на истоку до Вардара и нешто преко њега и Црне до њеног најјужнијег изгиба, на југу — од тог изгиба према северном делу Преспанског Језера и доњег дела Охридског, на

западу — до Дрима, на северу — до пруге испод Тетова и Скопља ; други појас обухвата тај први идући са југозапада на североисток.. Схематички бисмо имали овакву слику (исп. приложену схему)..

Први говор је западномакедонски или прави македонски; а други — југоисточни македонски или, како ми зовемо, јужномакедонски. На тачкама њихова додира обе се дијалекатске струје мешају (обележено на схеми косим цртама).

На основу језичких црта можемо утврдити ово:

1. да се црте западномакедонског (нашег правог македонског) крећу са запада на исток, онако како је то на схеми обележено;

2. да се црте југоисточог македонског или нашег јужномакедонског крећу такође: са запада на исток и североисток;

3. да у дебарском или галичком западномакедонском говору има црта које га доводе у извесну везу са костурским говором, што показује да је његово раније место морало бити негде у близини ранијег места костурског говора; према томе да је његово кретање ишло овако: *од југа на север, затим на исток;*

4. када у говорима северно од македонских има црта заједничких са македонским говорима, поуздано је да су оне добивене од македонских говора, а не обрнуто; према томе, несумњиво је да су се на извештан начин формирани македонски говори кретали на север, а не обрнуто; исто тако је било и њихово даље кретање на исток, у Бугарску.

27. Мислим да се као доказ за 1 и 2-гу тачку међу многим другим цртама може узети акценат.

У дебарском говору, кичевско-поречком и централном право македонског дијалекта акценат је увек на трећем од краја, а у штипском може бити на једном од последња три слога. Дакле, у најзападнијим је најчистија тросложна система, а на истоку, иако још тросложна, допушта и акценат на првом и другом од краја; то сведочи да се права тросложна система кретала са запада на исток.

У костурском, кајларском и леринском дијалекту акценат је увек на другом од краја, у воденском, мегленском, дојранском и кукушком акценат може бити на једном од последња два слога у речи; то значи, по мом мишљењу, да је права двосложна акцентуација постала на крајњем југозападу, па се кретала на исток и североисток.

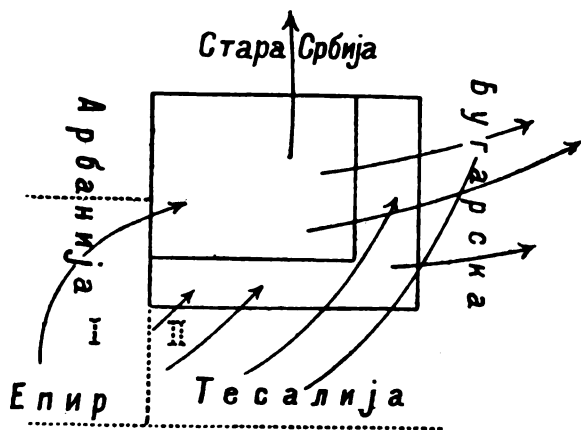
То вреди и за још многе друге црте које се помињу на другим местима ове књиге.

28. Блиско место некадашњих претставника западномакедонског говора са костурским ја изводим из тога што западномакедонски има извесних црта које су идентичне са таквим цртама у костурском говору. Овамо долази замена њ звуком *e*; *шч* и *жц* место *шт* и *жд* (од прасловенског *skj, zgj, stj, zdj*), у наставцима аориста и имперфекта у 3 л. мн. *e* и сл. Ја претпостављам да је у неким случајевима и западномакедонски, док се находио на своме старом месту, утицао и на западни део јужномакедонског (исп. т. 38, 48, 57 и др.). Све се те заједничке црте могу објаснити, ако се претпостави да су односи западномакедонског према костурском или неким ранијим говорима између Корче и Костура били друкчији. Они су се морали находити у суседству.

29. О томе да је кретање македонских дијалеката ишло на север, — говори чешће и проф. Сељишев. Када говори о дијалектима источне Старе Србије, о говору скопске Црне Горе, он примећује „Здѣсь важно замѣтить, что вліяніе шло съ юга,

из Македониј, а не наоборотъ“ (Очерки 270). Али како осећа да се то налази у противречности са његовом претпоставком да су Срби, долазећи са севера, донели у Македонију своје *ћ* и *џ*, он примећује у загради: „Отмѣчавшіеся выше сербизмы въ Македоніи — иногo происхожденія“ (ibid.). Али, као што смо видели, поуздано је да најзнатнији србизми нису могли доћи са севера, већ са југозапада. Исто тако кретање македонских говора, по лингвистичким знацима, одређује Сељишчев и кад говори о кратовском говору (274) и овчеполском (ib. 275.).

Према свему овоме, могла би се дати оваква схема ранијих односа међу помињатим двама дијалекатским групама Македоније

30. Македонски дијалекти, као што је речено, досада су употребљавани да се њима докаже како они припадају једној или другој групи околних словенских дијалеката, српској или бугарској. То је давало утисак као да су ти околни језици у току времена стално утицали на македонске дијалекте. То је међутим погрешно. Истина је да су у извесним размерима претставници севернијих српских говора, колонизацијом, доносили македонским дијалектима неке своје особине од XII до XV в. (на пр. у место *ж* и сл.); али је тако исто истина да се у несравњиво већој мери може констатовати обрнуто: експансија македонских говора, као што смо видели, на север и исток, и према томе утицај македонских говора и на српске и бугарске дијалекте. Тај покрет несумњиво је у вези са турским продирањем и различним покретима словенских маса на Балканском Полуострву са југа на север од XV и XVI века готово до XX-ог!

За мене је несумњиво да су јужни говори бугарски, а на-

рочито т. зв. централни, примили у се много македонских елемената. Цонев је отишао тако далеко да је централне говоре (у којима је ж и ѓ замењено звуком а) саставио, у извесном правцу, у целину са македонским говорима, али и он признаје да је томе дијалекатском покрету центар Македонија, а не Бугарска (ор. cit. 500—502).¹ Уопште ја мислим да су сви родопски говори, а и други, у многим правцима претрпели македонски утицај.

31. То исто вреди и за северније српске говоре, за велики део средњештокавског дијалекта уопште.

За њих многи претпостављају бугарске утицаје. То је погрешно. Наши средњештокавски говори активни су и врло агресивни према бугарским говорима. Они не уступају пред бугарским говорима, него су пренели борбу у Бугарску и ту потискују особине бугарских говора. Тако се неке њихове особине шире на рачун бугарских. Наше *ћ* и *ђ* (као *ћ^к* или *ђ^г* или *ч* и *џ*), у место *ж*, а нарочито *е* место *љ* шире се по западној Бугарској. Отуда је дошло да у тимочком говору нашем, као што сам имао прилике да покажем, нема *ниједне* специфичке бугарске особине. С друге стране, када наши средњештокавски говори имају какво отступање од осталих говора наших, они их имају у смислу македонских говора (исп. ниже). Према томе, уколико се те особине не могу свести на туђе утицаје (исп. ниже), који подједнако вреде и за македонске говоре, несумњиво је да овде имамо посла са македонским утицајима. На тај начин, македонски говори не подвргавају се утицају бугарских или српских говора, већ са своје стране на њих утичу.

32. Још је једно питање које се са различних страна истиче: шта је било у Македонији пре него што су у њу продрли, с југа, архаичнији старословенски дијалекат и, са запада, староштокавски говор.

Као што показују споменици, у њој је морао бити старословенски дијалекат Браће Просветитеља. Колико се он простирао, тешко је рећи; али је несумњиво да у прво време његова

¹ ж > а: „јавља се нѣйдѣ въ Македония, расширява се на си-страни и съ врѣме обѣма въ себе си твърдѣ разнообразни говори“ (ор. cit. 501). Или: „изяснението на ж въ а е безъ-друго западнобългарско явление, както и трѣбва да бѣде, като се има прѣдъ видѣ, че западнобългарскитѣ говори иматъ изобщо по ясна фонетика от источнитѣ“ (502). Време јављања овога процеса он ставља на крај XIII в.

развитка (вероватно до краја XII века) његове мешавине са осталим говорима није било, бар не у већој мери. По томе, што су се главни остаци од старословенског дијалекта сачували на југу Македоније, може се рећи да је ту био најкомпактнији старословенски говор. На северу је морао бити знатно ређи. Зато се он у средњој и западној Македонији подвргао потпуном асимилирању од правог македонског дијалекта, којег су претставници, у највећем броју, долазили са запада, уколико се претставници старословенског дијалекта нису иселили на исток и север, па се ту изгубили у новим за њих дијалекатским масама.

VI

33. Из досадашњег излагања види се како су се под нарочитим приликама развијали сви ови дијалекти. Три су главна момента која необично падају у очи и које треба истаћи.

Непосредно суседство архаичнијег старословенског и староштокавског дијалекта и њихова географска близост старословенском језику учинили су да се развију врло сличне црте у њима. У неким је случајевима јасно из којег је извора која црта потекла; али је каткада *што врло тешко утврдиши*.

Ако је ово суседство старословенских дијалеката са дијалектима српскохрватског језика и учинило да многе црте развитка тога дијалекта пођу у нарочитом правцу, та је заједница учинила тако исто да се у многим правцима, нарочито у лексичком, који је од толиког значаја за узајамно споразумевање, одржи и у старословенском оно језичко благо које и у староштокавском српскохрватском.

Али и поред тога узајамног развитка, у којем је тешко тачно одредити из којег је центра полазио развитак које особине (исп. ниже), несумњиво су поменута три говора чувала и даље своју старију језичку карактеристику која се огледа у многим њиховим особинама, а нарочито у чувању старих гласова *шш*, *жд*, затим *шч* и *жч* и *ћ* и *џ* (*ћ^к*, *џ^р* и сл.). У овоме правцу македонски дијалекат напомиње српскохрватски кајкавски дијалекат. Несумњиво је да је на истоку у склоп кајкавског дијалекта (у т. зв. источнокајкавски) ушао врло стари штокавски дијалекат; на североистоку словеначки кајкавски, а на југозападу — чакавски. У току времена они су, находећи се под истим приликама, развили сличне особине, тако да се данас може о њима говорити као о једном српскохрватском дијалекту; али до данашњег дана

у источнокајковском сачувано је *ч* и *џ* (= *ћ* и *ђ*), у југозападном — чакавско *č* и *j*, и само на северозападу — словеначко *j* и *č*! Међутим у свима њима развиле су се многе заједничке и гласовне, и морфолошке, и синтаксичке особине! Па ипак до данашњег дана тај дијалекат стварно није изгубио своје српскохрватско обележје!

34. Удаљеност ових дијалеката Македоније од центара развитака и бугарског и српског језика учинила је да се у њима образују нарочите, њихове, „македонске“ особине. Али то није све. Ови дијалекти нису били само удаљени од осталих језичких словенских центара него су били, тако рећи, оцепљени од остале велике масе словенских дијалеката, српскохрватских и бугарских. Разлика између македонског и српскохрватског кајковског дијалекта у томе је, што македонски дијалекти у Грчкој нису имали могућности да се наслоне на словенске дијалекте, него на туђинске. Међутим кајковски дијалекат, далеко бачен турским надирањем и од центра развитака штоковског дијалекта у Херцеговини и Србији и од центара развитака чакавског дијалекта у хрватском Приморју, на острвљу и Истри — наслонио се на словеначки кајковски дијалекат који се широко пружао у његову залеђу и који је тако добио могућности да на њ утиче. Овде таквог словенског говора није било.

Отуда се у свима македонским дијалектима подједнако могу утврдити знаци утицаја страних језика. Ови су се дијалекти развијали у средини грчкој, куцовлашкој (аромунској) и албанској, (а албански се језик находио такође под врло великим романским и грчким утицајем). Тако се у многим правцима који дају нарочити отпечаток овим говорима могу констатовати ти утицаји.

Како су романски (румунски) утицаји били необично јаки и у Бугарској и нешто слабији, али ипак довољно јаки и у источној Србији, то резултата утицаја туђинских, а на првом месту романских, има и у бугарском језику и у српскохрватским дијалектима источне Србије. Многи научници, а нарочито бугарски (исп. ниже), покушали су да назову те знаке туђих утицаја, који се огледају и у несловенским балканским језицима, *бугаризмима*¹; међутим их објективнији научници називају *балканизмима*.

¹ Већ је одавно проф. В. Н. Шчепкин дао тачан суд о томе: „Но какова-бы ни была практическая важность этих морфологических перемѣнъ, создавшихъ сильныя общественныя узы, для опредѣленія исконной родственной связи славянскихъ говоровъ Балканскаго полу-

У томе, наравно, нема ни научности ни научног смисла. Истина је да су „балканизми“ свугде слични, али нису идентични. Они показују баш да се језичке особине комбинују различно на појединим местима, дајући и различне резултате. Што су неки балкански језици подвргнути у свој целини тим утицајима као што су бугарски или македонски дијалекти, а што су други тек начети, то показује да је процес „балканизирања“ словенских језика на Балканском Полуострву још у развоју и да није завршен. Са бугарским језиком, који се сав подвргао томе, нема тај процес никакве *непосредне везе*. Чак да је бугарски језик центар тог „балканизирања“, опет би он био само посредник у преношењу туђих црта. Али и то није случај, јер су романски елементи били растурени по свима крајевима где се и данас осећају њихови утицаји било у српскохрватском било у ком другом дијалекту на Балканском Полуострву. Ако се може говорити о коме дијалекту да је проширио ове особине и предао их другим говорима, то је *македонски пре него иједан други*, и то староштокавски македонски, исто онако као и старословенски македонски. Јер се за њих може утврдити несумњива експанзија на север и на исток.

Ови туђински утицаји извршили су несумњиво извесну нивелацију морфолошких и синтаксичких особина различних дијалеката источне половине Балканског Полуострва. Али дијалекти источне Србије најбоље показују, како може остати ипак недиригнут и гласовни, и морфолошки и лексички склоп дијалеката, и када се ти утицаји приме. Зар се у сличном правцу не развијају и сви нови европски језици, и француски, и талијански, и немачки, па ипак никоме ни на памет не пада да то назове губљењем националног обележја једнога од њих и прилажење другом!

Али и поред тога што *балканизми* нити имају нити могу имати онај значај који им се приписује са различних страна, они чине знатан део језичких особина ових дијалеката и о њима се мора водити нарочито рачуна (исп. ниже гл. X, XII).

острова онѣ не могушѣ служить мѣриломѣ. Эти измѣненія, какъ можно догадываться, получили начало извнѣ: ихъ быстрое распространение связано съ образованіемъ второго болгарскаго царства и быстрой ассимиляціей болгарами романскихъ элементовъ, которые были разсѣяны къ югу отъ Дуная. Я шарался показишь, что въ этотѣ процессы морфологическихъ измѣненій были вовлечены и исконные сербскіе говоры, лѣжавшіе вдоль болгарской границы“ (курзив свугде мој, Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги, 1899, VIII—XI нап. испод текста).

35. Још морам нарочито подвући нестанак старословенског и архаичног старословенског говора. Они се данас налазе у јужној Македонији и делу Албаније у појасу од Солуна до Костура и Корче. Али их ипак, у чистом виду, готово и нема. Они су прорешетани, наравно у различној мери, утицајима правог македонског или староштокавског. Са њима се десило оно што и са чакавским у Далмацији. Покретима који су се у Македонији вршили они су се померали на исток, можда и североисток; знатно напуштenu Македонију од претставника тих говора могли су лако асимилисати претставници староштокавског говора, као што је већ помињато.

По својој данашњој многобројности — прави македонски говор показује да су његови претставници не само били многобројни него да су и последњи дошли. Што се њихове језичке особине нису изгубиле у језику старијег становништва, већ су њиме овладале, показује да су у једно време дошљаци морали доћи у већим масама или да су, долазећи постепено на своја данашња седишта, тамо затицали сасвим мало претставника старијих говора.

36. У даљем излагању свом ја ћу изнети, у неколико општих црта, главне особине ових говора: староштокавске особине, особине самосталног развитка овог говора, старословенске особине које су се распрострле и у овом говору и балканизме, — у прегледима гласова, наставака за образовање речи, наставака за промену речи и синтаксичких особина.

Нема сумње да свако одвајање језичких црта или груписање њихово има и својих тешкоћа. Пре свега, многе особине које називамо староштокавским — припадале су и архаичном старословенском говору; али то не мења ништа у њихову значају. Даље, тешко је одлучити каткада — где да се стави која особина, да ли у 1^{ву} групу или другу. На пр. прелаз *-шј-*, *-нј-* у *ћ*, *њ* итд. — особина је свих штокавских дијалеката; међутим ја ту особину стављам у другу групу. То чиним зато што мислим, иако је и у овом говору тај процес извршен у штокавском духу, да се непосредне везе тога процеса са новоштокавским и средњештокавским тешко могу доказати; то исто вреди и за губљење *x*, иако се *x* губи у већини штокавских говора, а нарочито у свима средњештокавским.

Тако исто је тешко одредити у сваком засебном случају, да ли која особина иде у 1^{ву} или у 3^{ћу} групу. На пр. наставак

-*ме*. За њега старословенски језик није знао; сви српскохрватски дијалекти имају -*мо*, исто онако као и словеначки (али исп. у чешкословачком и -*мо*, и -*ме*); међутим у бугарским дијалектима готово се свугде развило *ме* у аористу и имперфекту. Само онда када се за неку црту може доказати да је у старословенском била у обичној употреби, — поуздано је да је старословенска (на пр. -*го*, -*шъ* у 3 л. једине и сл.).

VII

37. Овде ћу изнети у најопштијим цртама шта мислим о гласовима, на првом месту, о вокалима, а затим и о консонантима македонских говора. Ја сматрам да је гласовни састав сваког језика најпресуднији у питањима његова односа према суседним дијалектима. Он се најспорије мења, па зато и остаје као најпоузданији и најнепроменљивији знак поменутих унутрашњих односа. Колико су заједничких црта развили у новије време чакавски и штокавски дијалекат, а ипак је до данас чакавско *ј* према шток. *ђ* остало као знак њихове некадашње разлике! И проф. Цонев, када говори у својој Ист. буг. језика о основној подели словенских језика, узима гласовне црте као најважније: „Тукъ е дума прѣди сичко за *фонетични разлики, заштошто именово шъ засъгашъ* като-чели *по старо врѣме*, отколкото морфоложитъ“ (ор. cit. I 22; курсив је мој). Па ипак и проф. Милетић, и сам Цонев и сви они који за њима иду узимају баш *морфолошке* црте да на основу њих одреде узajамне односе међу македонским, бугарским и српским дијалектима. Тако н. пр. проф. Селишчев, да поменем једног од последњих, вели: „Данныя для опредѣленія взаимоотношеній между македонскими говорами и сосѣдними языковыми группами, болгарской и сербской, заключаются: 1) въ общей системѣ склоненія, 2) въ формальныхъ элементахъ“ (Очерки, 180-181). Ја ћу ниже показати шта вреди ово тврђење; а овде ћу навести речи проф. Цонева из којих ће се видети, зашто узима и Селишчев и сви пре њега и после њега морфолошке црте као знак поменутих односа: „забѣлѣзваме пакъ, че *българското влияние* въ тѣхъ се [у прелазним говорима између српског и бугарског] изразява повече въ *морфологијата*, докато *сръбското засъга* повече *звукешъ*“ (ор. cit. 34)!

Али има и стварних тешкоћа у овим питањима, као што је већ напомињато. Српски и бугарски језик врло су сродни

и блиски језици; иако проф. Цонев, на основу погрешних тумачења, и мисли да у заједници словенској они нису стајали у најближим везама, ипак и он признаје да су они то данас: „вљсшностъ български стои пакъ най близу до срѣбски, пѣ близу отколкото кѣмъ който и да е други славянски езикъ“ (ор. cit: 37). Нису ту у питању само прелази између њих, који су тако постепени „че е мжчно да се опрѣдѣли, дѣ свѣршва единиятъ и дѣ захваща другиятъ езикъ“ (ib. 34), него и многобројне миграције које су пореметиле старе односе. Зато стварно не треба ни очекивати међу њима великих разлика; али ма и мале биле, оне ће довољно јасно показати да се не сме на ове и друге говоре гледати онако као што чине Цонев, Милетић и њихови приврженици. Уосталом, сама анализа факата — нека то покаже.

38. Глас *ѣ* гласи у правим македонским говорима као *e*; том цртом он је везан са средњештокавским говором, који се, као што је познато, пружа и по западној Бугарској, и уопште са екавским (источним) штокавским говорима. Тако је исто источни део јужномакедонског везан једнаким изговором „јата“ са бугарским дијалектима. У самој Бугарској граница изговара *ѣ* као *e* помера се све више на исток, као што је уопште од старих времена покрет средњештокавског дијалекта и ишао, у главним линијама, од запада на исток — са српске територије на бугарску језичку територију.

То признају до извесне мере и бугарски филолози. Они се слажу са тим да се у бугарским дијалектима *ѣ* изговарало као *'a* или *ǎ* које се само у извесним случајевима претварало у *e* (исп. Милетића, *Das Ostbulg.* 39, Цонев, 394 и д.). Милетић сасвим правилно сматра да данашња граница *ѣ* = *e* у Бугарској није прастара, али се са њим, исто онако као и са Цоневом, не могу сложити да је са *северозапада* (т. ј. из *нашег* средњештокавског дијалекта) замена *ѣ*-та звуком *e* продрла и на *југ* (т. ј. у македонске говоре) и *исток* (тј. у бугарске, исп. ор. cit. 8—9). Цонев вели: „гледайки посоката, по която се движи още и днесъ тоя прѣгласъ на *ѣ*, трѣбва да приемамъ, че найнапрѣдъ е прѣгласило *ѣ* *сѣверозападношо* наше у-нарѣчие; слѣдъ него дошло редъ на *западношо* или *македонско к-ѣ* нарѣчие, и най-сетнѣ на *югозападношо* или *коштурско* нарѣчие, което по сичкитѣ си признаци спада кѣмъ главното българско *щ—жд*-нарѣчие“ (Цонев, 402).

*

Код Милетића имамо географско распрострањање изговора *ѣ* као *e* које је потекло из западних говора на југ у Македонију (онако као што многи тумаче *ћ* и *џ* македонско) и на исток — у Бугарску. Али Милетић мисли да је у основици тај прелаз *ѣ* у *e* бугарска особина, јер он сматра да је основна вредност, општебугарска, звука јата *ѣ* из којег су се развиле све нијансе, па и ова (СбМ XXI 41—42, 50—51). Тако и проф. Ван Вајк мисли да је у основици бугарског *ѣ* *ѣ* (исп. Slavia II 593 и g.; RESI VII 13 и даље); кад он вели „und die Möglichkeit scheint mir nicht ausgeschlossen, daß in der ersten Hälfte des Mittelalters die Aussprache des *ѣ* einen charakteristischen Unterschied zwischen Bulgarisch-mazedonisch einerseits, Serbokroatisch andererseits bildete“ (op. cit. 593), он онда ту има на уму македонске говоре са изговором *ѣ*-та као *ѣ* или *'a*, а то свакако није онај говор којим се говори данас у већем делу данашње Македоније. Нешто слично мислио је и Шчепкин: „Всѣ македонскіе рефлексы стараго *ѣ* легко сводятся къ открытому *ѣ* старославянској эпохи и современнаго восточно-болгарскаго нарѣчія; діалектическіе варианты этого открытаго *ѣ* могли быть очень различны“ (Б. Псалтырь 190). Али како да се објасни данашње *e* македонских говора? Изгледа да њега приписује Шчепкин српском утицају: „Закрытый выговоръ звука *ѣ* надвигался и до сих поръ надвигается съ запада и сѣверозапада на востокъ и юговостокъ. Почти вся Македонія имѣетъ теперъ *e* из *ѣ*“ (op. cit. 190). Код Цонева је нешто сасвим друго. Он сматра да је и у средњештокавском српскохрватском говору у основици *ѣ*-та било *'a*, *'a*, па се прво изменило у њему у *e*, а доцније тако исто и у македонским говорима.¹

Како је у источним деловима нашег језика одувек *ѣ*=*e*, без икаквог отступања и колебања, почевши од XII в., а у бугарском и старословенском је одувек *ѣ*=*'a*, јасно је да у

¹ Веома ме зачуило да такво нешто може претпостављати и проф. Сељишчев, када добро зна да се у правом македонском никада *a* не мења испред умекшаних сугласника. Истина, на томе се питању он исцрпно не задржава (исп. стр. 89); али откуда он сме претпоставити да се у данашњим говорима право македонског дијалекта огледа прихода тога звука говора Македоније XII и почетка XIII века, за коју претпоставља да је претстављала *ѣ*, када се зна како је миграцијама измењено првобитно становниште те земље?

замени звука *ѣ* гласом *е* имамо врло стару српску особину. Само је питање, да ли је она, као што мисли Милетић, са севера отишла на југ.

Ја сматрам да се то не може доказати; шта више, да је неоправдано тако нешто и претпостављати. Кретање македонских говора је са југа на север и на исток; то показују све црте и околних српских и бугарских дијалеката; а друго, када би се *ѣ* толико распрострло из севернијих говора у јужним, очекивали бисмо и мешавину тих дијалеката у другим правцима, — чега нема. Према томе, ја сматрам да је, исто као *ћ* и *џ*, стара особина правога македонског говора замена *ѣ* гласом *е*. Из праштокавског говора овај староштокавски дијалекат однео је изговор *ѣ*-та као затворено *е* које је у свима источним штокавским говорима дало *е*.

Може се допустити да се линија изговора *ѣ*=*е* померала у Бугарској под утицајем наших говора на исток, исто онако као што је староштокавски дијалекат, вероватно, у својој домовини, у Грчкој и Албанији, утицао да многи архаични старословенски говори (костурски и други) приме од њега тај изговор.

39. Глас *ы* врло је рано на простору целог српскохрватског језика прешао у *и*. У ћирилским споменицима друге половине XII в. има промене *ы* само иза грлених сугласника; али то је и тада била само књишка традиција једног процеса који се знатно раније извршио. У првим глагољским правим хрватским текстовима (на пр. Бечким листићима) већ находимо прелаз *ы* у *и* потпуно извршен. Међутим у бугарским говорима, и северним (Милетић, *Das Ostbulgarische* 65, 74) и јужним (Милетић *op. cit.* 227, *Die Rhodopenmundarten* 72, 80—81, 82 и др.), има још и данас остатака од изговора *ы*; у средњештокавским и у правим македонским (староштокавским) — од *ы* нема ни трага; међутим у источном делу јужномакедонског таквих остатака од изговора *ы* има.

Због свега овога ја мислим да се у правим македонским говорима извршио прелаз *ы* у *и* у духу тога процеса свих српскохрватских говора; а мислим да је тај говор утицао свакако да се тај процес развије и у западном делу јужномакедонског. Тако примећује тачно о тој особини и проф. Цонев: „Изравнението на *ы* съ *и* е станало съобразно съ изравнения, своиствени на сръбски езикъ (*ѣ* = *е*, *ь* = *ѣ*, *ж* = *оу*, *▲* = *е*), докато въ български това нѣма, или ако го има, то

е станало пакъ подъ импулсъ отъ западъ“ (op. cit. 36).

40. Полугласници дају у македонским говорима пуне вокале, *ѝ* — *o* (наравно, у затвореним слоговима, дакле, у т. зв. јаком положају), а *ь* — *e*. То је врло позната особина македонских говора, која се јавља већ и у старословенским споменицима познијег времена.

По овој особини својој македонски се говори одликују и од бугарских говора и од српских. У бугарским говорима место двају полугласника находимо обично један, и то *ѝ*, а у неким говорима имамо у извесним случајевима и замену полугласника *ь* — вокалом *e*; у српскохрватским говорима имамо вишеструк изговор: или изговор оба полугласника подједнако као полугласника реда *e* (*b_e*), или као полугласника реда *a* (*b_a*), или као вокала *a* или *e* (кајкавски дијалекат), да оставимо друге локалне изговоре. Мислим да се *ь_e* и вокал *e* свде на полугласник *ь*, а *ь_a* и *a* на полугласник *ѝ*. Према томе, у грубим цртама, може се рећи да су се полугласници у српскохрватском језику изједначили тако да је то изједначење у неким говорима извршено у корист *ь* (зетски говори, кајкавски дијалекти), а у другим у корист *ѝ* (средњештокавски, новоштокавски и готово цео чакавски дијалекат). Главно је да су сви наши говори морали разликовати оба полугласника, пошто су их једни свели на један, други — на други.

Зато се мора претпоставити да је и староштокавски говор у Грчкој и Албанији морао познавати оба полугласника, исто онако као што га је познавао и старословенски језик уопште. Али сада настаје главно питање: који је од два дијалекта у Македонији и Грчкој дао први потстицај (свакако већ у X веку!) да се почне вршити промене *ѝ* у *o*, *ь* — *e*: да ли старославенски или суседни му староштокавски српскохрватски. На то је питање врло тешко одговорити. Можемо рећи да се та промена почела вршити у оба као „македонизам“ који је продро и у споменике старословенског језика, свакако већ почетком XI в. (на пр. у Зографско јеванђеље и др.).

Ипак ћу скренути пажњу на једну околност. У староштокавском дијалекту (правом македонском) стална је тенденција да се полугласници замењују пуним вокалима као и у осталим српскохрватским говорима и да се пуни вокали не скраћују у полугласнике. Отуда у њему уопште нема редуцираних вокала, нa пр. *ж* које се и у јужномакедонском и у бугарским дија-

лектима развија у њ овде се непосредно развија у *o* или *a* (исп. ниже).¹

41. Носни вокали *а* и *ж* врло су значајни за утврђивање односа македонских говора према српским и бугарским.

а) Прва је особина свих српскохрватских говора да се у њима увек разликује *а* од *ж*. То је и у овим македонским говорима; међутим у неким бугарским говорима ти се гласови мешају. Узмимо прво носно *e* (*а*).

У правим македонским говорима *а* се изговара као *e*, исто онако као и у средњештокавским говорима и у осталим српским дијалектима. У јужномакедонским говорима (од Среза до Корче, Цонев ор. cit. 497) изговара се место њега *ен*, уколико тај изговор није нарушен утицајем оних дијалеката где се изговара као *e*. У бугарским дијалектима нема једнога, заједничког изговора. Зато је, у општим цртама, тачно оно што вели о том изговору проф. Цонев. „Понеже изговоръ *e* [за *а*] сега е общъ на *сички* западни говори то е твѣрдѣ вѣроятно, че и изговор *e* за *а* иде като *продължение на србъската обща замѣна e* за тая гласна“ (ор. cit. 36). Разлика је између мога схватања и Цонева у томе што он у тој црти види српски језички *шалас*, док ја видим у њој *један од саставних делова српске гласовне структуре ших говора*.

Има још једна особина која доводи у ближу везу македонске дијалекте са нашим језиком. То је прелаз *а* у почетку речи у назализано *а* које је дало даље *ж*, а после доследно и друге гласове којима се *ж* у македонским дијалектима замењује: *језик* > **јазик* > **јозик* (*јозик* у дебарском, *јазик* у прилепском и *јџик* у охридском). Већ Цонев је тачно поредио тај појав са чакавским *jazik*, само што је он одвајао чакавски дијалекат од штокавскога и сматрао га за сасвим засебан језик (исп. код њега ор. cit. 39). Иза старих непчаних сугласника (фрикативних и африката) има различних промена у различним говорима бугарским; али ја мислим да се са тим процесима не

¹ Зачудило ме је како је Сељишчев, који на многа питања македонске дијалектологије разборито гледа, могао не сматрати као једну од значајних српских штокавских особина прелаз *вѣ* (*вѣ*) у *у* у отвореном слугу у почетку речи у говорима источне Старе Србије и некадашње источне Србије (Очерки, 37). То ме мање чуди код Цонева (ор. cit. 342—44). Али је смешно када Цонев *цѣвши* „моравских“ говора сматра као типичан „бугаризам“ (ор. cit. 344). Та и у Караџићеву речнику је могао наћи *цавшеш* за велики део српскохрватских говора!

находи у непосредној вези овај усамљени појав у овом говору.

Може се запитати само, зашто ја не претпостављам просто замену *ж* гласом *ж* у овом положају. Ја не налазим за то довољно разлога. Носно *ж* могло је бити отвореније *e* (дисимилацијом) иза *j* и прећи у носно *a*; а свако носно *a* или само назализовано прелазило је у овим говорима у *ж*. Исп. *снага*, *маи́чеа*, *зна* које у овим говорима даје *снага*, *маџ́чеа*, *зна*, и даље *снажа*, *маџ́чеа*, *знаж*, па затим *снога*, *мои́чеа*, *зно* (исп. ниже т. 78.). И исто онако као што охридски говори имају *јџик* од *јџик*, они имају и *мџ́чеа* од *маџ́чеа*.¹

б) Много је сложеније питање о носном *ж*. Пре свега да речем неколико речи о прелазу *ж* у *у* који се узима као типична особина српскохрватскога језика, тако да је проф. Цонев сматрао за потребно да рече: „сърбитѣ иматѣ право да посочатѣ за своя говорна граница линијата, докждѣто стига изговор у за *ж*“ (ор. cit. 35). Истина, он је то „право“ дао Србима само зато да би одмах иза тога дао велико „неправо“ Бугарима којим се српско „право“ знатно потире; али ипак, макар и привидно, дао је поменутој црти велики значај.

Српскохрватски језик у великом броју својих дијалеката, и чакавских и штокавских, има ту замену. Али то још не значи да је то працрта српскохрватског језика. Напротив, познато је да су Срби и Хрвати у свом језику имали носне гласове *ж* и *ж* када су дошли на Балканско Полуострво, јер у српскохрватским речима које спомињу страни писци (у својим делима на грчком и латинском језику) има још носног сугласника². Јасно је, дакле, да су и претставници староштокавског дијалекта, који су се од VI—VII в. населили у Грчкој и Албанији, морали имати *ж* и *ж*. Како су се они доцније развијали независно у језичком правцу од осталих Срба и Хрвата, то не можемо ни тражити да се и код њих *ж* и *ж* развије исто као и у горњих. Ето зашто замена *ж* звуком *у* за те говоре претставља нешто сасвим туђе. Онда када се у средњештокавском и у осталим говорима нашим извршила замена *ж* звуком *у*, овај говор је могао још имати *ж*. Према томе, за његов развитак морамо применити друге критерије. Али, пре свега, да дамо потребне податке.

¹ Друкчије о томе други, а међу њима и Цонев (исп. ор. cit. 505).

² Исп. код Порфириогенита Μουντιζήρος, у латинској повељи од 892 г.: *Muncimir* и сл. (код Маретића, Gram. i Stil. 1899, стр. 17).

У правим македонским говорима имамо замену ж или гласовима *o* и *a* (у мијачким говорима) или самим гласом *a* (у брсјачким), као што ће то бити показано у т. 100 и даље. Ја сматрам да се тај изговор своди на некадашње *o* (или *a^o*) које се непосредно тако развило из ж; међутим у источнобугарским говорима ж прелази у носно ж, а затим у обично з и има даље његову судбину; у јужномакедонском (од Сереза до Корче, Цонев ор. cit. 497) оно даје *џн* (*џм*). Можда се даље може рећи да се у јужномакедонском и бугарском ж своди на носно ж које се у јужномакедонском развило у *џн*, а које је у бугарском дало з (исп. и Цонева, ор. cit. 496); али је поуздано да у нашим, староштокавским дијалектима имамо непосредну вокализацију ж у једну врсту гласа *o*, а у свима осталим говорима у носни полугласник или само у полугласник. Према томе, разлика је од осталих српскохрватских говора ових македонских говора што је ж прешло у отворенији вокал од „у“, јнако као што је у словеначком прешло у *o*; а разлика је од бугарских говора и у карактеру промене (овде пун вокал, а тамо полугласник) и у боји звука.

Али има научника који друкчије тумаче замену звука ж у староштокавским македонским говорима. Има их који сматрају (н. пр. Цонев и други, ор. cit. 501, 504 и др.) да је и у староштокавским македонским говорима ж прешло прво у з, па тек после тога у *o* или *a*. Облак је чак покушавао да протумачи у свима говорима, и бугарским и македонским, прелаз ж у з средини речи, а у крајњим слоговима у *a* (в. његов Приносъ къмъ българската граматика, Сб. М. XI 527, 528, 533, 537—538). Али ја то, са нижеизнесених разлога, такође не могу примити.

а) Ови говори целокупним развитком својим сведоче да избегавају полугласнике и редуциране гласове, па је немогуће претпоставити да су их у овом случају развили, и то само зато да их одмах замене пуним вокалима (*a* и *o*). Да су они ту зајста развили полугласнике, онда би вероватно и овде полугласници остали, као што су остали мање или више у јужномакедонском дијалекту.

б) То је немогуће и са чисто лингвистичких разлога. У брсјачком говору ж прелази увек у *a* (преко *a^o* или *o^a*); да је оно прешло у з, очекивали бисмо да ће тај полугласник дати *o* као што је дао стари полугласник, и у неким говорима и нови полугласник (на пр. *рекол* у мијачком говору и сл.);

али тога нема. Међутим да би то доказали поменути се научници позивају на секундарну вокализацију *ѝ*, која би, по њихову мишљењу, и у брсјачким говорима давала *a*.

Али ја се ни са ранијим излагањем *Облака* и других, ни са садашњим излагањем *Сељишчева* о развитку секундарног *ѝ* у брсјачком говору не могу сложити. Пре свега, он наводи то секундарно *ѝ* у почетку речи са сугласницима *l, m, t* и *d*, т. ј. *lѝt-*, *mѝt-*, *dѝt-*, и *tѝt-*. Примери које он за то наводи јесу: *ла̀га*: *ло̀га*: *лъга* (*ла̀жеш*: *ло̀жеш* и *лъжеш*) према различним дијалектима (брсјачком, мијачком и охридском), у којем је *ѝ* старо, затим: *шѝнка*, *мѝгла*, *мѝска*, *шѝкнам*. То су сви примери.

Узећемо примере где имамо прелаз *ь* у *ѝ*. Већ *a priori* би се могло рећи да је под утицајем назалног сугласника ту добивено **ново** *ѝ* које је прешло у *ж* и које је даље давало оне гласове које и *ж=о*: *а*: *ѝ*. И, заиста, у говорима који чувају назале и находимо такве облике: *мѝгѝта* у дијалекту *Суша* (*Облак*, 13, 19). Али је најинтересантније да то вреди и за *лъга*: оно је добило назални инфикс у македонским говорима, тако да га *Облак* бележи: *lǎndžà* (ст. слов. *lǎža*, 12), *lǎndžam*, *lǎndživ* и сл. у истим говорима (ib. 19). Према томе и у тој се речи мора претпоставити за прави македонски *лѝжа*, *лѝживѝ* итд. које је правилно дало и све горње нијансе. Оваквога, неорганског уметања сугласника *и* има у довољној количини у јужномакедонском, и то баш у речима у којима *Сељишчев* и други находе *a* од *ѝ* друге или секундарне вокализације. Исп. код *Облака*: *мѝнгѝла* (*Корча*, ор. cit. 521), *крѝма*, *кѝндар*, *вѝншар*, *врѝшено*, *крѝнш* (*Костур* ib. 520), *мѝ'нгѝла*, *ланѝѝ*, *лѝнѝам*, *лѝнѝив*, *пѝншѝл*, *бѝнѝва*, *стѝ'нгѝлу* (*Сухо*, ibid. 519), *лѝндѝжа* (*Зарово* 519), *громбове*, *срѝнда* (у *Брацигову*, донесено из *Костура*, 520); код *Ј. Иванова*: *бѝнѝ* (*бѝѝѝ*), *бѝнѝва* (*бѝѝѝва*), *длѝ'нѝр*, *лѝнѝа* (*лъжа*), *лѝнѝа*, — *ам* (глагол.), *лѝнѝѝѝф*, *лѝнѝѝѝца*, *лѝнѝѝѝчарник*, *мѝ'нгѝла*, *мѝнѝлѝчаво* *врѝмѝ*, *стѝ'нѝло*, *пѝншѝл* (у *Богданском* код *Солуна*, RES I 1922, 96, 98) и др. Исп. са овим — постајање *ж* у овим говорима од *a* у речима *снага*, *машчеха* итд.

Тако се исто не може примити тумачење *г*. *Сељишчева* наставака **-трѝ*, **тѝ* у којима он види за брсјачки говор могућност развитка секундарног *ѝ* које даје *a*. И примери и анализа материјала коју наводи *г*. *Сељишчев* (на стр. 55-58) то ни најмање не доказују. Ја се овде нећу упуштати у даљу дискусију, али ћу ипак навести своје опште схватање ових односа.

Када су македонски говори брсјачкога типа донели бугарским говорима, који су имали $ж=з$ и $в$, $з=з$, своје $ж > а$ онда, како је у тим бугарским говорима било $з$ место $ж$, почело се свако $з$ замењивати гласом $а$ и том својом заменом утицати и на оближње македонске говоре који су могли у извесним положајима развити ново $з$. Зато је сасвим разумљиво, зашто је та „вторична“ вокализација највише раширена у говорима Ђустендила, Дупнице, Разлога и Самокова (Облак, ор. cit. 560), а само је унеколико позната „централним“ (брсјачким) говорима Македоније, а у „југозападним“ (мијачким) и сасвим је непозната (Облак 561).

У замени носног $ж$ вокалима $а$ и $о$ ја и видим продужење оне тенденције која се јавила у овом говору за замену $з$ и $в$ вокалима $о$ и $е$ и која се у осталим нашим говорима јавила у замени полугласника звуком $а$ или у замени $ж$ — звуком $у$.

Ови говори, нарочито брсјачкога типа, као што сам пре већ поменуо, проширили су се и у делу Бугарске (Враца, Орханија, Пирдоп, Новосело, Ихтиман, Самоков, Дупница, Радомир, Ђустендил, Горња Цумаја, Разлог). Пошто су, дошавши ту, затекли $ж=з$, јасно је да је у њима не само $ж$ замењено вокалом $а$, него и $з$ (исп. о њима код Цонева, ор. cit. 500). Ја мислим зато да је тачно што Цонев вели за $ж=а$: „јавља се нѣйдѣ въ Македония, расширява се на си-страни и съ врѣме обѣма въ себе си тврѣдѣ разнообразни говори“ (ibid. 501).¹

Иако је прелаз $ж$ у $а$ доста стар, ја мислим да је овај македонски талас по Бугарској ипак скорашњи. Било је свакако и старијих таласа. Са македонском заменом, првобитном, $ж$ гласом $о^а$ или $о^о$, ја сматрам да се налазе у вези родопски говори у којима се $ж$ и $з$ подједнако замењују гласовима $ѣ$, $ѣ$, $о$ и $а$. Ја овде нећу исцрпније о томе говорити, али ћу имати прилике да често истичем везу родопских говора, нарочито централних, са македонским дијалектима и њиховим особинама. Колонизација из Македоније која се овде извршила мора бити старија од оне коју сам поменуо у вези са прелазом $ж$ у $а$.

И проф. Цонев, говорећи о особинама источнорупских говора као о чланском облику на $о$, о *ке м. ште*, *чр* место *чр* и о њихову речнику вели: ... „приличатъ да сж прѣнесени отъ западни краища“ (СбМ ХХ 77).

¹ Милетић је против везивања пирдопског и др. говора са прилепским у централну групу (СбМ ХХI 90). Али то, наравно, не искључује утицај брсјачких говора на ове.

Ширења средњемакедонских говора можемо констатовати и на север. У неким случајевима чак и у врањском говору можемо забележити $ж = а$ (*паднала* и сл., в. Белића, Дијалекти источне и јужне Србије, 610—616).

42. У овим се говорима Македоније јавља вокално *р* и вокално *л* (*л*). У српскохрватским дијалектима од најстаријих времена имамо те гласове. Истина, у једном делу наших говора, штокавских, чакавских, па и кајкавских, имамо место *л* — *у*, за које је поуздано да се јавило око половине XIV века (ранији су примери усамљени); али у свима архаичнијим говорима (чакавским кварнерским, средњештокавским, северозападним кајкавским) имамо још и данас или *л* или гласове који су му сродни (*лу*, *ел*, *љ* и сл.) Према томе није чудо што и у овим говорима имамо вокално *р* и *л*.¹

43. Износи се често (исп. Цонева, ор. cit. 338, 361—3 и др.) да је редукција ненаглашених вокала бугарска особина, непознавање те особине — српска.

Иако се не може баш овако рећи, несумњиво је да дијалекти Бугарске знају за редукцију самогласника у великим размерама, док за њу не знају ни средњештокавски говори ни ови македонски староштокавски (исп. и Милетића, *Das Ostbulgarische* 35). За праве македонске говоре интересантно је да се и том особином разликују од јужномакедонских који у знатној мери знају за редукцију (исп. код Цонева, 366), ма да би и у њима ваљало тачније одредити, у којим се приликама, у којој мери и тачно на ком простору тај појав јавља.

Проф. Цонев у својој књизи (344) износи да је у „моравским“ (средњештокавским) говорима развијена редукција као и у бугарском језику. Истина је да у тимочком говору, а нарочито у његову најсевернијем делу (исп. М. Станојевића, Дијалект. зб. II 369—371), има знатно више редукције неголи у галичкоме говору, у којем тога нема сасвим. Али, као што сам ја показао (Дијалект. зб. II 13—18, 83—87), она се јавља у нарочитим случајевима. Колико је та редукција мало идентична са редукцијом у бугарским дијалектима, нека покаже само једна особина ових српских говора. Ја сам утврдио и на основу

¹ Сасвим је нетачно тврђење неких да је српско — *у*, а *л* бугарско и сл. (исп. код Цонева, ор. cit. 40, 338, 344, 361—3). — Интересантно је да се у м. *л*. неких српских дијалеката находи чак и у Панађуришту и Татар-Пазарцику (исп. *Бугарин, вук* и сл. Милетић, *Das Ostbulg.* 164).

примера које сам сам купио и које је Брок изнео у својој књизи (*Die Dialekte des südlichsten Serbiens*): да полувокали прелазе у пуне вокале — само у *ненаглашеним*¹ *слоговицама* (исп. Дијалекти 78—88, Дијал. зб. II 5—7, 87—88). Да редукција влада онако овим говорима као говорима Бугарске, овога не би могло бити. Одавде се види да староштокавски говори имају најмање редукције и да се у том слажу са већином српскохрватских говора. Али, наравно, и други неки наши говори (нарочито по западним крајевима) — развијају редукцију вокала извесне врсте, тако исто и чакавски говори, а особито кајкавски. Али сви они, заједно узети, и са средњештокавским говорима, мање имају тога неголи бугарски дијалекти. Из тога су многи закључивали (н. пр. Облак У Arch. XVII 164, Милетић *Das Ostbulg.* 37) да су бугарски дијалекти изгубили раније квантитет неголи поменути наши дијалекти. Ја мислим да се у овом, као и у другим многим особинама, огледа туђински утицај који је могао бити јачи у Бугарској неголи по другим крајевима (исп. гл. X).

44. Једна је од најважнијих и најинтересантнијих особина македонског староштокавског говора — акценат. Проф. Цонев вели за њега и за акценат других македонских говора да се развио — по својим правилима, независно од српског језика (op. cit. 362); он је само заборавио да дода: и независно од бугарског језика; тада би његова констатација била потпуна.

Овај дијалекат, прави македонски, у најопштијим цртама, има везани акценат, и то за *шрећи* слог од краја, кад год је то могуће (када реч има мање слогова, она га има увек на првом слогу). Међутим и српски и бугарски акценти нису везани за један слог, него су слободни (исп. *Das Ostbulgarische* 42).

Тај акценат захвата цео простор правог македонског дијалекта до Вардара; у источним крајевима та се акцентуација меша са слободнијом и даје друге комбинације (исп. горе гл. V). Главни је за нас да се она пружа од запада према истоку, од Дрима према Вардару.²

¹ „Уколико је неки слог ненаглашенији (на пр. енклитичан или проклитичан), утолико је такав прелаз чешћи и лакши“ (op. cit. 79).

² Оно што има везаног акцента у јужним бугарским говорима — претставља утицај македонских говора. Ја мислим да је и дуљење наглашеног вокала код Павлићана — македонски утицај (о тој особини исп. код Милетића, *Die Rhodopenmundarten* 87).

Од право македонског или македонског староштокавског одликује се јужномакедонски дијалекат, али не онако као бугарски или српски. Јужномакедонски дијалекат има такође везану акцентуацију, али везану за *други* слог од краја. По принципу, дакле, он има исту акцентуацију као и прави македонски дијалекат, али у појединостима — друкчију, везану не за *трећи* слог од краја, него *други*.

Такав је акценат у кајларском крају, леринском, костурском, корчанском и доњепреспанском. Али за нас је од нарочитог значаја да забележимо да је тај акценат најчистији у западном делу јужномакедонског говора (Костур, Корча и Доња Преспа, исп. горе гл. V). У источнијим крајевима он се меша са слободнијом акцентуацијом и даје различне комбинације. Дакле, и овде се креће везана акцентуација са запада на исток (исп. податке код Цонева, оп. cit. 461).

Као што је напред поменуто, ја мислим да се везана акцентуација уопште може протумачити страним утицајима (грчким или романским), јер је и у романским језицима као и у грчком акцентуација била везана за последња три слога у речима.¹

VIII

45. Једна од основних црта консонантизма јужнословенских језика — јесте губљење умекшаности њихове. Српскохрватски језик и словеначки иду ту мање-више паралелно; у старословенском имамо умекшаност сачувану у знатној мери у најразличнијим правцима. Како стоје наши дијалекти у овом правцу? И ту се може констатовати исто што и у многим другим правцима: да су бугарски језик и јужномакедонски дијалекат сачували умекшаност у знатној мери, а да су средњештокавски и македонски староштокавски говори развили оно што и остали српскохрватски дијалекти; у староштокавском то је чак у знатној мери пооштрено. Дакле, ту опет видимо оно двојство међу јужномакедонским и правим македонским (македонским староштокавским) говором које смо видели проучавајући њихов вокализам.

¹ По себи се разуме да је нетачно тврђење Цоневљево да је српска акцентуација — само са пренесеним акцентима, док је непренесена, стара, бугарска (оп. cit. 338). Неће вероватно данас више нико доказивати да је и зетски акценат, или пећки, или жупски или ресавски — бугарски, да оставим удаљеније говоре са старом акценатском системом (босанске, славонске и чакавске)!

Проф. Милетић вели да се консонантизам источнобугарских говора (у нашем смислу — „бугарских“) одликује већом палаталношћу неголи у западним говорима (*Das Ostbulgarische* 39). Много прецезније говори о овоме Облак: „*Innerhalb der macedobulgarischen Dialecte sind es abermals die macedonischen, die sich durch ihren härteren Charakter des Consonantismus enger an das benachbarte Serbokroatische anschließen. Nur die süd-macedonischen Dialecte entfernen sich, entsprechend ihrer sonstigen engen Berührung mit den centralen Dialecten des Bulgarischen, von den übrigen macedonischen und gehen mit den östlichen bulgarischen Nachbardialecten*“ (*Maced. Stud.* 43; курзив је мој). Одавде се види да у овом правцу и Облак одваја праве македонске говоре од јужномакедонских, и прве доводи у ближу везу са српскохрватским језиком, а јужномакедонске са бугарским језиком.

Ова се палатализација огледа у многим правцима. 1. Сугласници *ч*, *ж* и *ш* у нашем су говору тврди; међутим у источном делу јужномакедонског они су још у знатној мери меки¹ (*Mac. Stud.* 51); исп. *č*, *ž* и *š* у бугарским рупаланским говорима и др. (Милетић, *Das Ostbulg.* 231, *Rhodopenmundarten* 42 и другде). 2. Сугласници *р*, *њ* и *љ*, добивени од прасловенског *rj*, *pj* и *lj*, у нашем су говору или тврди звуци *р* и *н* или нешто меко — *л*; међутим у источном делу јужномакедонског дијалекта имамо потпуно меко *љ*, *њ* и *р* (*Mac. Stud.* 89); исп. у севернобугарским говорима: *car'*, *bür'e*, *koñ*, *ñivъ*, *ñen*, *sèl'qnin* (*Das Ostb.* 93—96). У овоме правцу отишао је, дакле, прави македонски даље неголи већина српскохрватских говора, али у њихову правцу; јер у српскохрватским говорима само *р* прелази увек у *р* (тврдо), док се *њ* и *љ* задржавају (у хрватском, кајкавском и словеначком имамо и ту очвршћавања); у правом македонском као *р* очврсло је и *њ*; а *љ* је стало на средини пута ка очвршћавању: оно се изговара као нешто умекшано *л* (*л*). Наравно, и у бугарским говорима, како код прве групе гласова, тако и код друге, има знатних разлика; али је поуздано да је њихов целокупни карактер, као што је тачно рекао Милетић, знатно палаталнији. 3. Најзад, овамо иде и палатализација сугласника испред меких вокала. У источном

¹ По опису језика Дидаскалија, види се да су такви били и у западном делу јужномакедонског (Селишчев, 161). У одређивању те особине других македонских говора Селишчев није поуздан.

делу јужномакедонских дијалеката то умешавање постоји, код неких сугласника у већој мери, код других у мањој (исп. на пр. код Облака двојако *ш* и *џ* итд. *Mac. Stud.* 44 и даље); у бугарском су ти сугласници веома умекшани (исп. код Милетића, *Das Ostbulg.* 87 и др.; *Die Rhodopenmundarten* 73, 174, 209—210, 213 и др.), тако да често прелазе у друге сугласнике. Међутим у нашем дијалекту, правом македонском, сугласници остају пред меким вокалима тврди као и у свима осталим говорима српскохрватским. То чини једну од врло карактеристичних црта српскохрватског и бугарског језика, јер пролази кроз велики део њихове гласовне структуре.

Морам само једно напоменути. Као што ће се из даљег излагања видети, у галичком говору имамо једно отступање од овога; то је код гласа *л*. У галичком говору једино је *л* испред *е* и *и* нешто умекшано; а испред сугласника *а*, *о* и *у* оно прелази у *љ* (лабијално *л*). Овај однос *л* и *љ* не претставља продужење, у остацима, старе палатализације, већ гласовну црту која обухвата и албански језик, српске говоре у Старој Србији и чак неке говоре у Црној Гори, дакле, особину која је могла имати као полазну тачку и албански језик или можда аромунски (исп. литературу о *ћ* албанском код Сељишчева, 157). Према томе, галичко *ли*, *ле*, са *л* нешто умекшаним треба сматрати пре као задржавање обичног стања поменутог звука наших говора испред *е* и *и* (*л* је ту увек по тону врло високо); а само се *љ* развило под туђим утицајем (можда комбинованим аромунско-албанским).

46. О заменицама прасловенске групе *tj* и *dj* исп. горе т. 10—13, гл. III и ниже гл. XII и XXVI.

Јасно је да се македонски говори према тим гласовним особинама деле у две дијалекатске групе: 1) у праву македонску или македонску староштокавску која има *ћ* и *џ* (*ћ^K* и *џ^r*) и 2) у јужномакедонску која има у источнијем свом делу — *шш* и *жд*, а у западнијем — *шч* и *жџ*.

Видели смо такође да нико од истакнутијих специјалиста не сумња у то да *ћ* и *џ* претстављају српскохрватске гласове, само се разликују у тумачењу: на који су се начин ти гласови појавили у овим македонским говорима. По моме мишљењу, ови су звуци саставни део првобитног дијалекта српскохрватског који се некад находио у Грчкој и Албанији и који је доцније заузео највећи део данашње Македоније. Све гласовне црте

које смо досада помињали — то потврђују. Оне показују да су прави македонски говори сачували или архаичније црте које је имао наш језик у најстаријим епохама или су изменили старије црте у истом правцу у ком и остали наши говори. Није чудо зато што су и овде сачували једну од основних црта нашег језика, којом се он, као најважнијом у своме гласовном склопу, подједнако одликује и од бугарског и од јужномакедонског.

Има један део рупаланских говора који се називају ђекавским (*ќе- Mundart*) говорима: од Сакар-Планине до према Димотици, и западно преко Марице до Лозенграда и Бунар-Хисара (*Das Ostbulg.* 211) У њему се употребљава македонско *ќ* у помоћном глаголу за футур. Како смо ми већ и досада у различним правцима констатовали везу ових југоисточних (или јужних) бугарских дијалеката са македонским, јасно је да је и ова црта њихова потекла из македонских говора. А ти су говори дали ту црту и понеком североисточном (северном) бугарском говору (на пр. у Алађуну, исп. Милетића, *Das Ostbulg.* 138).

47. У правом македонском говору место прасловенског *skj* или *stj* находимо обично *шч*, а место прасловенског *zgj* или *zdj* — *жц* (под *skj* и *zgj* разумеју се сви случајеви прасловенске промене *sk* и *zg* и испред палаталних вокала: *ћ* = *ѣ*, *ѵ*, *и* = *і*, *еі*, *а*, *е*).

Овом се цртом наш дијалекат одликује и од српских дијалеката који су му у непосредном суседству, и од свих бугарских дијалеката и од источног дела јужномакедонског дијалекта (исп. горе).

Сви бугарски говори имају у овом положају *шт*, *жд*; старословенски има такође *шт* и *жд*; западни део штокавског дијалекта има *шч* и *жц* — потпуно онако као и овај наш дијалекат (исп. горе т. 15); најзад, у јужномакедонском имамо двојакних говора: на истоку са *шт* и *жд* и на западу са *шч* и *жц*.

Ја сам претпоставио да је ово *шч* и *жц* имао архаичнији старословенски дијалекат, који се находио у Грчкој и који је и место **tj* и **dj* имао такође *шч* и *жц*; тако исто ја сам претпоставио да се у *шч* и *жц* огледа велика архаичност македонског штокавског дијалекта, који се првобитно находио у Грчкој и Албанији.

У исто време приметио сам да су те црте (*шч* и *жц*) у оба говора, и архаичном старословенском и староштокавском, архаизми који су се у њима подједнако сачували, без утицаја

једног дијалекта на други. Јер када се *šć и *žǰ овога порекла могло подједнако изменити у целом бугарском, у једном делу штокавског и у старословенском у *шт* и *жд*, без особитих узајамних утицаја, — онда су још лакше те групе могле остати неизмењене у два суседна говора. Али то не значи да у другим правцима они нису могли утицати један на други.

48. Једна је од врло старих особина штокавског дијалекта прелаз *чр-* у *цр-*. Галички дијалекат и цео македонски штокавски — зна за овај прелаз. Бугарски језик за њ не зна, а није га знао ни старословенски. Што се данас и у јужномакедонском наводи у великим размерима ова особина, то се објашњава утицајем македонског староштокавског (као и ширење *ћ'к*, *ћ'р* у њему). Није зато чудо што се ова црта наводи и у рупаланским дијалектима, којих су језичке везе са македонским дијалектима несумњиве (исп. примере код Милетића, *Das Ostbulgarische* 233, *Die Rhodopenmundarten* 45—46 и др.).

49. У правим македонским говорима епентетско *љ* не у кореновим слоговима прелази у *ј* или нема место њега никаквог заменика: *купен* место *купљен* или *куијен*.

Не желећи улазити у тумачење овога процеса, ја ћу само нешто поменути. Овај се процес вршио већ у старословенском, којему је иначе познато епентетско *љ* као и српском језику. Врло је тешко рећи, где се он отпочео: да ли у архаичнијем старословенском или у старословенском македонском; али је вероватно да се отпочео у једном од њих. Јер он значи појачавање умекшаности, а не смањивање њено; то исто вреди и за бугарске дијалекте који су уопште у знатној мери сачували, а по негде још знатно даље развили, палатализацију сугласника. Зато ја и мислим да потстрек није дошао од староштокавског, иако има доста наших говора (чакавских и штокавских икавских) у којима се прелаз *љ* у *ј* вршио. Али ма откуда да се отпочео овај процес, он се распростро и на ове наше говоре. Из ових говора, *свакако у засебним морфолошким категоријама*, он се распростро и по великом делу средњештокавских дијалеката.

50. У галичкоме дијалекту и у другим говорима овога типа врши се тако звано ново јотовање. Када се деси зубни сугласник *ш* или *д*, *л* или *н* испред *ј*, пошто је између тих сугласника и *ј* нестао полугласник, врши се сливање сугласника са *ј* у *ћ*, *ђ*, *љ* и *њ*.

Познато је да се то врши у свима новоштокавским и средњештокавским говорима. У њима се то јотовање почело вршити почетком XVI в. (а можда и раније), а завршило се крајем XVII в.

Ја не мислим да је ово јотовање у македонским говорима непосредно продужење тих процеса из осталих штокавских говора; већ сам мишљења да се оно могло и самостално извршити у овим удаљеним штокавским говорима; али је несумњиво да се оно вршило и ту у духу, у правцу осталих говора штокавског типа.

51. У македонском староштокавском у многим се положајима *x* губи, а у другим прелази у *џ*.

Губљење звука *x* познато је и српским и бугарским говорима, само у српскохрватском језику, нарочито у штокавском говору, оно заузима веће просторије и старијег је датума (већ од почетка XVI в., а понегде свакако и раније). Оно је захватило и албанске говоре, у којима има и прелаза *x* у *џ*. Изгледа ипак да се тај процес креће од српских штокавских говора и ка бугарским и свима осталим. Уосталом, да се он тачно одреди, потребна су дубља испитивања него што су досадашња.¹

52. У галичком се говору не употребљава уопште *s* ($\widehat{d\check{z}}$), већ само *z* (*z*), исто онако као што се не употребљава *ц* ($\widehat{d\check{z}}$), већ само *ж* (*ž*). Зато овај говор и нема значаја за питање о африкатама *s* и *ц*.

Нема сумње да су остаци од употребе звука *s* продужење старог односа који је обележен већ у старословенском (исп. колебање у употреби *s* већ у Зографском јеванђељу, Ван-Вейкџ, ЈФ V 44—45). Не мислим да се на тај глас може гледати као на неку нарочиту старословенску или старобугарску особину као што чини Цонев, *op. cit.* 361—3; исп. код мене, Дијалекти 200—207, Сељишчева *op. cit.* 157—160.

53. Звучни сугласници на крају речи развили су се у мукле у нашим говорима Македоније.

Те особине немају остали штокавски говори; у њима су на крају обично звучно-мукли сугласници (исп. код мене *Rocznik Slawist. I* 196 и даље); овде су међутим потпуно мукли, онако као

¹ Исп. доста скупљеног материјала код Сељишчева (*op. cit.* 112 и даље).

и у јужномакедонским дијалектима. Можда су се они и почели развијати прво у јужномакедонском дијалекту, па одатле и у овом. У средњештокавском међутим имамо још увек звучно-мукле сугласнике као и у другим нашим говорима (исп. код мене, Дијалекти 240 и даље, Дијалект. зборник II 29—31).¹

IX

54. Проф. Сељишчев, говорећи у својој књизи (Очерки 186—7) о именичким наставцима македонских говора *-i*, *-išta*, *-iña* и *ovi*, вели, по моме мишљењу сасвим правилно, да они не претстављају материјал на основу којег се може говорити о узајамној вези македонских говора са бугарским или српским језиком. Ја ћу само додати да то вреди за све именичке наставке, уколико они не претстављају специфичне особине македонских говора. Узмимо их редом.

а) У правом македонском у *dat. sing. fem.* имамо наставак *e* (исп. т. 210 и даље) и, могло би се рећи, утицај тврдих основа на меке; у северном бугарском имамо *bàbi*, *màjci*, *kàki* и сл. (Das Ostbulg. 114), а таквих наставака имамо и у јужном бугарском (Ропката — *sèstri*, *bàbi*, Die Rhodopenmundarten 53 и другде, *ibid.* 139). У српскохрватском имамо у целом косовско-ресавском увек *e*: *сестрè*, *мàјке* и сл., у свима осталим штокавским говорима: *сèстри*, *мàјци* и сл. Шта се на основу тога може друго рећи него да су и македонски говори, као и српски и бугарски, имали обе промене, и меку и тврду, којих су наставке самостално комбиновали?

б) У правом македонском код имена женских лица имамо у вокативу *-o*, а *-e* једино код имена на *-ица* (*Милице*, *Новачице*) — баш онако као у свима штокавским говорима; у средњештокавском то *e* се преноси у локалним говорима и на имена и називе сродства са сугласником *k* (исп. Дијалекте 315). Тако и у северним бугарским говорима находимо *žèno*, *màjko*, *snàho*

¹ Овде ћу само поменути да не сматрам да је потребно да говорим о чувању сугласника *л* на крају речи и на крају слога пред сугласником. Прелаз *л* у *o* је нов појав српскохрватског језика, краја XIV и почетка XV века; он се находи само у новоштокавским дијалектима. Није чудо што га у овим говорима нема (исп. нетачно о томе код Цонева *op. cit.* 40, 338, 361—3). — Губљење *ш* у *мосш*, *жалосш* — особина је готово свих српскохрватских говора (исп. код Цонева погрешно *op. cit.* 345). — У *бецено* (исп. Цонев 345) нисмо имали *бехцено* које би му претходило у средњештокавском, већ локалну дисимилацију *с* и *ц* (губљење *с*).

и сл.; али *kumice*, па и *Ratke, Stanke*. Када би се то узимало као мерило, да ли је штогод српско или бугарско (као што чини Цонев, ор. cit. 339—340), онда би на сваком кораку биле у Бугарској српске црте, а у нашој земљи бугарске!

в) У пот. plur. fem. у многим македонским говорима и међу њима у правим македонским говорима имамо наст. *и* (= *и*), дакле, уопштен наставак тврдих основа као и у dat. sing. fem. Истина, на целом осталом простору штокавског дијалекта имамо уопштен наставак меких основа (*е*); али у чакавском делу српскохрватског језика поред *е* има и много остатака од *и* (= *и*), како у овом падежу тако и у асс. plur. и gen. sing. Међутим у северним буг. говорима поред наст. *и* има и *е* (исп. Милетића, Das Ostb. 109), а знамо да је и старословенски имао обе промене.

г) У свима македонским говорима, и правим македонским и јужномакедонским, имамо у једносложних именица мушког рода наст. *-ови*, исто онако као што имамо и у средњештокавском и у осталим штокавским говорима; међутим у бугарским говорима имамо наст. *-ове* (исп. код Милетића, Das Ostbulg. 107—8 и другде). Па ипак ја не сматрам да је једно знак српскохрватског језика, а друго бугарског, онако исто као што не сматрам да је *сељани* српска црта, а *сељане* — бугарска, као што чини Цонев (ор. cit. 339—40). Све су те наставке имали сви ти говори, и данашњи њихови дијалекти чувају њихове остатке, тако да се без опасности да се не пређе у сасвим произвољна тумачења — не може на основу уопштавања једне или друге црте ништа позитивно рећи.

55. И код заменица је врло тешко на основу оно мало облика који су се сачували нешто значајније рећи. Али ипак ту већ има особина које су карактеристичне за узајамне односе ових говора.

У македонском сторштокавском има особина које га везују са српским говорима.

а) У пот. sing. личне заменице имамо у њима замен. *ја*; у јужномакедонским говорима и у бугарским имамо *јас* (*јаз*).¹ Ако гдегод у бугарским говорима и има *ја*, оно се фонетски развило (у нарочитом положају) од *јаз* или је добивено од маке-

¹ Облак, Maced. Stud. 96; Мазон, Contes slaves 38; Сељишчев, 188—189, 191.

донских говора. Тако у рупаланским говорима ја видим у *ja* (као и у многим другим цртама) утицај македонских говора (исп. примере код Милетића, *Das Ostbulgarische* 248, *Die Rhodopenmundarten* 58, 142, 185), у *ja* у Алађуну — рупаланских (*Das Ostbulg.* 116—7), а у Етропољу (*Das Ostbulg.* 163) — средњештокавских говора.

б) У пом. plur. личне заменице за 1-во лице имамо у македонском староштокавском увек *мије* (или *мие*); међутим у јужномакедонском имамо *није* и увек у бугарским дијалектима. Према томе, *ja* и *ми* (проширено у *мије*) претстављају несумњиву везу са старом српскохрватском основом ових говора.

в) Основица свих демонстративних заменица у српскохрватском језику јесте *пошауно развијена система од три заменице: ов-, он- и ш-*. Од њих се после граде заменице за количину, за каквоћу, за начин итд. Поред заменице *ов-* старословенски је језик имао основу *сь-*; заменицу *ов-* познаје такође, а заменицу *он-* употребљава и као заменицу за 3-ће лице. Српскохрватски је језик познавао и заменицу *сај* (од ње се још и данас налазе остаци у чакавском и кајкавском дијалекту); али ју је у току времена изгубио (исп. њену употребу у дубровачкој књижевности и другде). Бугарски језик не зна уопште за заменицу *ов-*; он употребљава и даље заменицу *сь*. Од македонских дијалеката — македонски староштокавски употребљава заменичку систему *ов-, он- и ш-* у оноликој истој мери као и остали српскохрватски дијалекти (исп. ниже т. 233); а јужномакедонски — употребљава углавном заменицу *ш*, а у знатно мањој мери *он-* и *ов-*, уколико се то може видети из досадашњих описа тих дијалеката. Али ма у коликој мери и употребљавао *он-* и *ов-*, нарочито ово последње, то се код њега задржало под утицајем правог македонског дијалекта.

Као доказ за тачност тог тврђења може ово послужити. Као постпозитивни „члан“ употребљавају се у македонским говорима демонстративне заменице; у јужномакедонском употребљава се само *ш, ша, шо* (исп. *Облака*, *Mac. Stud.* 97, *Мазон*, 38), а у правом македонском — *в, ва, во; н, на, но* и *ш, ша, шо* подједнако (исп. о томе још ниже). И у бугарском језику се као члан употребљава једино *ш, ша, шо* (о отступањима од тога в. ниже т. 62).

г) Све остало што се каткада у овом правцу наводи — нема, по мом мишљењу, вредности. а) Проф. Цонев износи да се у

бугарском језику употребљава енклит. *им, и* (= *их, ги*), а у српскохрватском *њим, њи* (ор. cit. 346—8). То је некакав неспоразум: у српскохрватском се као енклитична заменица употребљава *једино им и и* (= *их*); *њи* (*њих*) и *њим* (*њима*) — заменица је наглашена. И проф. Сељишчев истиче (стр. 201) да се у свима говорима Македоније као и у Бугарској употребљавају кратки облици *ми, ши, си, ни, ви, му, и* (*је*), *им* место присвојних заменица *мој, твој* итд.; али ја никако не мислим да је он тим хтео рећи да је у српском друкчије, јер би то онда била груба омашка. б) У македонским староштокавским говорима енклитични је облик од *ми* и *ви* у dat. plur. *ни* и *ви*, у асс. plur. *не* и *ве*. Те су заменице у таквом облику познате и новоштокавском дијалекту. Оне се сасвим тако употребљавају у целом косовско-ресавском говору, у којем нема никаквих утицаја македонских дијалеката; затим у црногорским и херцеговачким дијалектима употребљава се такође *ни, ви* за дат. плур., а *не, ве* за акуз. (исп. Решетара, *Der štok. Dialekt* 188); има даље наших говора (херцеговачки дијалекат у старој Краљевини Србији) у којим се употребљава *не, ве* подједнако за dat. и accus. plur.

Ја сам сматрао да се у средњештокавском дијалекту у оба случаја, т. ј. и у dat. и accus. plur., сачувало подједнако *ни, ви* (= *њи, ви*), а што у његову јужноморавском делу имамо у accus. plur. *не, ве* — у томе сам видео наслањање на косовско-ресавски говор. То Сељишчев није тако разумео. Али ма како да је то разумео, свакако је код њега погрешно што сматра да *ни, ви* и *не, ве* македонских говора спаја македонске говоре са бугарским језиком. Напротив, та је црта добро позната, и баш у таквом облику, и српскохрватским говорима, од којих сам ја овде само неке навео (исп. код Сељишчева 194); код Цонева, наравно, нема вредности тврђење да је српска црта *нама, вама, нас, вас*, а бугарска — *ни, ви* (ор. cit. 339—40). Што се и у родопским говорима находи *ни, ви* и *не, ве* — то је несумњиво македонски утицај у њима као и у многим другим правцима. в) Тако се исто не могу сложити са Сељишчевом да *пеја, пеје* — *ја, је* (исп. код њега стр. 200) ишта значе за македонске говоре, а најмање неку нарочиту везу са бугарским језиком, јер се и у српскохрватском језику находи *пеје* у *ње*, чак *пеје*, а *ја* и *је* идентични су са *ју, је* српскохрватског језика (*пеја* је измена *пеје* према енклитичном *ја*). г) Да поменем

још да је Цоневљева констатација да је српско *мене* — бугарско *мен*, српско *шебе* — буг. *шеб* (ор. cit. 339—40) такође без вредности; јер, иако се у македонском староштокавском наводи *мѐне*, *шѐбе* и сл., нису ретки говори и македонски, и средњештокавски где има обоје. д) Цонев вели да је *јој*, *о*, *ју*, *ву*, *во* неких српских средњештокавских говора без значаја (ни српско ни бугарско ор. cit. 349); али је још више без значаја *јеј* (или *је*) македонских говора (архаизам који је био познат и нашим дијалектима). То су све знаци уопштавања или чувања тврдых и меких облика заменичних који су некад свим тим говорима били познати. е) Истина је да се у данашњим нашим говорима партикуле *ј*, *ја* и друге не додају увек заменицама; али некада су се додавале у великој мери (исп. о додавању неких партикула код мене, Глас 62, 199, 220). Зато ја у додавању *ја* у *ша-ја*, *ши-ја* и сл. не видим ништа специфично бугарско (исп. код Цоневе ор. cit. 345).

56. Од свих заменичких наставака сматра се да је наставак *га* најтипичнији за српскохрватске говоре; јер старословенски и бугарски језик имају у gen. sing. masc. једино наставак *-го*. Како македонски староштокавски, исто онако као и јужномакедонски, има обично наст. *го*, то су многи (Цонев, 339—40, 349, Сељишчев 201 и др.) сматрали да то приближује ове говоре бугарском језику.

Истина је да поменути говор има наст. *го*, али, по моме мишљењу, то не значи да је он увек имао тај наставак и да наст. *го* мора имати некакав изузетан значај. *Го* је црта старословенског македонског и свакако архаичнијег македонског; и не би било никакво чудо да се тај наставак распростре и на овај наш говор и истисне у њему наст. *га* који је могао у њему постојати. Зар има мало црта (исп. *љ*, *ћ* и *ђ*, *цр* и др.) које је овај наш дијалекат пренео на старословенске дијалекте, па је сасвим природно да и он од њих добије по коју црту. А морфолошке се црте у суседним говорима лакше шире неголи фонетске.

Међутим ја мислим да је македонски староштокавски дијалекат заиста познавао наст. *га*. Већ више пута истицана је на овом месту веза родопских говора са македонским. Мора се претпоставити да се у једно време, и то пре данашњег стања тога дијалекта, македонска дијалекатска струја излила у родопске говоре и тако му дала неке особине, а међу њима и *га* (исп.

о овим везама македонских говора са родопским т. 41, 46, 48, 54, 57). Тако находимо у Хаскову, Рупчосу и Ахарчелебији: *ñègq, nègq, ga, gq, gъ, nega*, у средњим Родопима и *nek* (без *a*) Das Ostbulg. 250, тако исто *kòga (kògak)* ibid. 255, у Еникјоју и Габрову *toga* ib. 241, у Ропкати *nègq* и *ñègq* Die Rhodopenmundarten 56, *kògq* ib. 59, у централним Родопима *ñègo, ñèga, nèga, nègo, ga, go* ibid. 144, у Ракитову *nèga, ga, neg'* ib. 218 и др. Како сматрам да су ови говори добили многе црте од македонских говора, добили су и ову; а прави македонски дијалекат подвргао се доцније утицају јужномакедонском и изгубио је ову црту. Овако нешто можемо констатовати (исп. ниже), баш у погледу правог македонског говора, и за неке друге његове особине (за наст. презента, императива и сл.). Мора се, дакле, претпоставити да је ранији прави македонски дијалекат имао у морфологији знатно више особина које су претстављале његову стару српскохрватску основицу, па је доцније, када се разредио сељењем на исток, у јужну Бугарску и на север у Србију, лакше примао утицаје с југа. Од данашњих македонских говора имају *ga* дојрански и кукушки говор, али за ж. род, другога порекла.

57. И код наставака презента има особина које потврђују позитивним фактима ове опште констатације које сам изнео поводом *go* у македонским говорима.

а) У 1 л. једине имамо двојак наставака: у мијачком говору и у једном делу јужномакедонског употребљава се *a* (= *ж*); у брсјачком *ам*. Ја сматрам да се *м* развило у тим говорима као и у осталим штокавским, а да се *a* (= *ж*) у мијачком задржало под утицајем јужномакедонског говора. Из брсјачког говора *ам* се шири и на исток и на југ (исп. његову границу код Сељишчева 217 и д.). Тако се то *м* проширило и на родопске говоре (исп. код Милетића, Das Ostbulg. 40, Die Rhodopenmundarten 62, 187, 259). Зато ја мислим да је у том правцу умесна примедба Милетићева: „Da die Endung *-m* in der 1 Pers. sg. des Praes. durch Analogie von den consonantischen Verbalstämmen des Altbulg. im Westbulgarischen und hauptsächlich im Südwestbulgarischen verbreitet ist, ist es sehr warscheinlich, dass das Auftreten des erwähnten *-m* im Rupschen dem Einflusse des Südwestbulgarischen zuzuschreiben ist“ (op. cit. 239—60). Још је тачнија примедба, поводом прилепског говора, проф. В. Н. Шчепкина да је *м* у 1 л. једн. дошло из севернијих српских говора

и разрушило јединство у том правцу брсјачких и мијачких говора („централних и „западних“, Б. Псалт. 182 и даље).

б) У 1 л. множ. особина је наших говора да имају *-ме*. Познато је да се тај наставак није употребљавао ни у старословенском нити се употребљава у данашњем бугарском у садашњем времену. Како се и у српскохрватском он не употребљава, могло би се закључити да се првобитно он употребљавао у архаичном старословенском, па да се одатле протегао и на остале говоре, и старословенске и српскохрватске. Где се у јужним бугарским говорима („југоисточним“) употребљава *-ме* (као на пр. у родопским, исп. Die Rhodopenmund. 130), ту је оно продрло из македонских говора, ма којег порекла. На тај начин смо добили у садашњем времену: у бугарском *м*, у српском *мо*, у македонском — *ме*.

в) Тако исто је била разлика међу српским језиком, старословенским и бугарским у образовању 3-ћег лица једине и 3-ћег лица множине. Старословенски језик има редовно у 3-ћем л. једн. и 3-ћем л. множине *-шъ*; бугарски језик у 3-ћем л. једине нема никаква наставка, а у 3-ћем л. множ. има наст. *ш*; српски језик нема никаква наставка ни у 3 л. једине ни множине.

У македонским говорима имамо или оно стање које се огледа у старословенском или оно које се огледа у српскохрватском или бугарском. Само и овде, као и код неких других облика, није стање онако просто као код гласова.

У општим цртама овако су подељени ти наставци: у западном делу јужномакедонског дијалекта може не бити наставака и у 3 л. ј. и у 3 л. мн. или може, као и у источном делу његову, не бити *ш* само у 3 л. једн.; у правом македонском — имамо увек *ш*.

Ја сматрам да у староштокавском није првобитно било *ш* у 3 л. једн. и мн. и да је он утицао у томе правцу и на архаични старословенски, тако да се резултати тог утицаја виде у западном делу јужномакедонског. У прво време свога развитака у Македонији староштокавски је још имао ту своју особину. То се види по родопским говорима (исп. Милетића, Rhodopenmundarten 130, 184, 187 — и у једини и множини без *ш*, поред, у другим примерима, употребе *ш* у оба случаја) који су ту особину од њих добили. Али у доцнијем свом развоју македонски староштокавски подвргао се утицају старословенских дијалеката који су још чували *ш* у оба броја.

58. У старословенском смо имали старе наставке за императив, код једних глагола: *и: њше*, код других *и: ише*, према томе каква им је била основа.

У српскохрватском језику имамо *обично* изједначење у корист наставка *и: ише*, само у кајкавском хрватском имамо *и: еше*; у бугарским дијалектима имамо обрнуто изједначење у корист наст. *и: еше*. У македонским дијалектима имамо обоје. Занимљиво је да у македонском староштокавском имамо, и то у мијачком говору, без изузетка *и: ише* увек; у јужномакедонском, уколико немамо других образовања, имамо међутим *и: е* (исп. Облака, ор. cit. 112—114, Мазона, 49).

Морам поменути да брсјачки дијалекат нашег говора отступа од мијачког и има *и: еше*. Ја сматрам да се он ту подвргао утицају јужномакедонског, а да је и он имао раније *и: ише*. Као доказ за то служе ми опет родопски говори који имају *и: ише* врло често и који су тај наставак морали добити од овог говора или њему сличног, исто онако као и *га* и многе друге црте (исп. *stānite, kōvite, darite* Das Ostbulg. 260, 267—8, *kāžite, stānite* Die Rhodopenmundarten 67—8, *idite, viknite* и др. ib. 162, *stānĭtĕ* и др. = *stānite* ib. 189, *dōvedite* ib. 223 и др.).

Поменућу најзад да средњештокавски дијалекат има такође *и: е*. Пошто је та црта врло дубоко продрла у његов морфолошки састав, могло би се претпоставити да ју је он сам развио, као што ју је сам развио и хрватски кајкавски дијалекат, и то из основице српскохрватске. Јер кад бисмо претпоставили да се то развило под утицајем македонских дијалеката, морало би се претпоставити да се тај утицај извршио врло касно, пошто су и македонски староштокавски говори тек доцкан добили то *и: њ*. Утицај бугарских говора ја не могу да претпоставим, јер уопште ни у једном другом правцу не видим могућности да се тај утицај утврди.

59. Истичу се такође често и образовања аориста и имперфекта. Старословенски је језик ту стајао најближе данашњем српскохрватском. Он је имао у имперфекту у множини *-хомъ, -шеше, -хъ* а у аористу *-хомъ, -ше, -ша*. Српскохрватски има у имперфекту *-хмо (смо), -ше, -ху*; а у аористу *хмо (смо), ше, ше*. У чакавском дијалекту и у старијим споменицима штокавским до краја XVII в. он је имао и наставке *-хомо, -хосе, -ху*; *-хомо, -хосе, -ше*; чак се по који пут може наћи и у аор. *ху* (исп. Даничића, Ист. облика 329). Али несумњиво је

да је у нашим дијалектима *с*, које је продрло и у друго л. мн. имперфекта, продрло и у 1 мн., те смо добили *смо* у свима западним говорима; међутим у косовско-ресавском и средњештокавском — остало је у 1 л. мн. *-хмо (смо)*, у другом *сте*, а у трећем *-ху* за имперфекат, а *-ше* за аорист.

У дијалектима македонским отишло се један корак даље: *х* је из 1-ог лица ушло у 2-го лице и аориста и имперфекта као у чакавским данашњим и у неким старијим штокавским говорима; а у аористу је у 3 л. мн. *ш* такође замењено гласом *х*. На тај начин смо добили овакве наставке: *-хме*, *-хше*, *-хж* у имперфекту, *-хме*, *-хше*, *-хж* у аористу. Како су се ти наставци врло мало разликовали, то је изједначено 3 л. мн. и у аористу и имперфекту: или је свугде овладао наст. *хж = ха* (или сл. према говорима) или је свугде овладао наст. *хж = хе*. Ти су се облици даље разликовали по основи (исп. гл. XXV—XXXIII).

Македонски говори стоје у том правцу овако. Мијачки говори, заједно са западним делом јужномакедонског, имају *-хе*, што упућује на старије *ше = шж*; а брсјачки говори, заједно са источним делом јужномакедонског, имају и у аористу *ха = хж* из имперфекта. Тако имају и бугарски говори.

Ја мислим да се *хе* развило у староштокавском и архаичном старословенском још онда када су ти дијалекти били у Тесалији и Епиру у суседству. Кад се тај говор распростро по Македонији, његов источни део, т. ј. брсјачки говор, ту се подвргао утицају старословенских дијалеката и добио наст. *ха* и у аористу.¹

Х

60. Познато је да у свима језицима и дијалектима о којима је говорено у овоме *уводу* има извесних *црта* које су у њима врло сличне. Такав је развитак т. зв. *аналитичких* облика (или

¹ Каткада се износе и глаголске основе на *-ува-* м. *-ова-* као знак веће сродности ових говора са бугарским (исп. Цонева, оп. cit. 376). То, по моме мишљењу, није тачно. Јер, прво, и бугарски дијалекти имају и *-ова-* (испор. Милетића, Die Rhodopenmund. 70), а неки српскохрватски говори (кајкавски) имају *-ува-*. — Тако исто не видим да *видија* и сл. није српска особина (исп. Цонева 349; ја сматрам данас да се оно развило под утицајем пећко-косовског сажимања *ao > ā — мџао, мџā*). — *Виду* м. *виде* сасвим је обична црта врло многобројних српскохрватских говора; а *видев = видеју* — једнако је са таквим образовањима у кајкавском дијалекту (исп. код Цонева 349).

перифрастичких) место ранијих *синтетичких*. Место да се употребљавају наставци за поједине падеже — употребљавају се предлози са једним општим зависним падежом или уопште са једним падежом. Место једног облика за компаратив — употребљава се нарочита реч за компаратив којој се додаје позитив придева. Место нарочитог облика за футур (презента перфективних глагола код перфективних глагола) — употребљава се или глаг. *хтеши* или који други са инфинитивом или презентом дотичног глагола да се футур исказе. За одређеност именица употребљава се постпозитивна демонстративна заменица која има каткад и значење члана. Итд.

Већ на први поглед може се видети да све ове особине или њихова већина — приближава ове језике и дијалекте великим европским језицима (енглеском, талијанском, француском и немачком) у којима су се сличне особине развиле. И одмах се мора закључити да је вероватно да су се у свима њима те особине на сличан начин развиле. Откуда то да српскохрватски *средњештокавски* дијалекат, који је сачувао *све* гласовне и *све* морфолошке српске особине, има сличне особине са *македонским* дијалектима и са *бугарским* језиком?

Има већ доста времена како се на то одговара — да су у све те словенске језике, затим у албански и до извесне мере у грчки — унели већину тих особина романски дијалекти¹ који су у источном делу Балканског Полуострва остали као језици колонија некадашње Римске Империје и од којих су у Румунији остали данашњи румунски дијалекти, а у Македонији и Грчкој аромунски, у којима се од старих времена све те црте и још многе друге налазе.

Иако је велика литература о томе,² још ни приближно нису утврђени начини и путеви тих утицаја. Али је јасно да те црте претстављају утицаје туђих, несловенских језика на словенске дијалекте.

Има једна група стручњака који мисле да ће се све то нај-

¹ За неке је утврђено, мање или више поуздано, да су грчкога порекла (исп. моје Дијалекте ист. и јужне Србије, стр. 649 и д.) као на пр. губљење инфинитива.

² Исп. нарочито радове Kr. Sanfeld-Jensen-a: Die nichtlateinischen Bestandteile im Rumänischen, Gröber's Grundriss der romanischen Philologie I^o 524 и д., Rumaenske Studier I Infinitiv og udtrykkene derfor i rumaensk og balkansprogene, Kopenhagen 1900, Weigand's Jahresberichte des

- боље објаснити, ако се ти „балканизми“, како их неки добро називају, прогласе за „бугаризме“. Иако, наравно, то не би још било објашњење, него само замена једне непознате другом непознатом, ипак то би значило да је *стране* утицаје прво примио *бугарски језик*, па их он наметнуо српскохрватскоме средњештокавском дијалекту, српскохрватском староштокавскоме и јужномакедонском. Међутим — то би било сасвим нетачно, пошто се може са поузданошћу закључити да *бугарски језик није ни у ком случају* био посредник између поменутих словенских језика и оног несловенског (вероватно, романског или којег другог) језика који је на њих утицао. Из онога што будем изнео јасно ће се видети: *да се бугарски језик* у овом правцу сасвим *независно развијао* од *средњештокавског*, а *средњештокавски* каткада друкчије неголи *македонски* говори. А ако ипак хтеднемо да оценимо, ма и релативну сличност у овом правцу ових дијалеката, мораћемо рећи да се на пр. у важном питању о употреби постпозитивне демонстративне заменице или члана, а тако исто и у другим важним питањима из ове области, македонски говори, и то њихов староштокавски део, слажу добро са средњештокавским, док бугарски језик иде својим путем, а с њим се само *каткада* слаже источни део јужномакедонског. Дакле, она веза коју смо констатовали у гласовима непосредна или посредна, и која вреди за многе морфолошке особине, вреди и за ове синтаксичке особине.

Заблуда о бугарском утицају на ове дијалекте дошла је отуда што се бугарски језик у целини својој подвргао романским утицајима, а српски језик само у једном делу свом, па се, кад се узео као критеријум за прави српски део — језик онога дела који се није подвргао овом утицају, лако закључивало

rumänischen Instituts zu Leipzig IX 75—137, Zeitschrift für roman. Philologie XXVIII 11 и даље; Balkanfilologien, En oversigt over dens resultate og Problemer, 1926, 1—118. *Bogrea*, Dacoromania II 652 и даље. *Tagliavini*, Sulla questione della posposizione dell' articolo, Dacoromania III (1924) 515—552. *N. Jorga*, Bulletin de l' Institut pour l' étude de l' Europe sud-orientale II 115. *E. Lewy*, Orientalische Literaturzeitung XXV (1922) 145 и д. Исп. такође Th. Capidan, Românii Nomazi (стр. 153); *Селищевъ*, Очерки I 242—259; Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques: un balkanisme ancien en bulgare, Revue des Études Slaves V (1925) 38—57. Исп. такође и старију лексикографску, језичку литературу као Миклошића Die slavischen Elemente im Albanischen (1862), Г. Мајера, Etymolog-Wörterbuch der albanesischen Sprache (1891) и др.

да је оно што је у целом бугарском језику, а само у једном делу српскохрватског — утицај првог на други. У ствари, овде, као што смо видели, имамо нешто сасвим друго. Романски су се елементи задржали у целој источној половини Балканског Полуострва у знатној мери и све што је ту долазило у контакт са њима, био то албански језик, био старословенски, српскохрватски или бугарски — потчињавало се њиховим утицајима.¹

61. Овде ћу, у исти мах, говорити: о употреби удвојене заменице, о употреби падежа и употреби члана, јер се сва та питања налазе у синтаксичкој вези. Када тако дам карактеристику галичког говора, онда ћу прећи и на друге говоре.

а) Код личних заменица имамо тројаки начин употребе: енклитичне — кратке заменице, удвојене (наглашене и енклитичне) и наглашене — потпуне.

Енклитична се заменица употребљава када се лице или предмет који она замењује не истиче; удвојена се употребљава увек када се лице или предмет који она замењује истиче, на-

¹ Ова питања или бар неке његове стране прегледао је поново А. Сељинчев у једном чланку на француском језику „Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques: un balkanisme ancien en bulgare (Revue des Études slaves V, 1925, 38—57). Он и ту, као што је већ раније истакао (исп. Очерки, стр. 288; исп. гл. XII), узима „турцизме“, који су се у најдоцније време развили у балканским језицима и који су им заједнички, као мерило сличних страних утицаја и њиховог распрострањења у балканским језицима. Као знаке таквих утицаја он узима познате турске наставке за образовање речи: *-dži*, *-lük* и *-li*, али ниједном речју не помиње да су ти наставци тако исто обични у српском језику као и у бугарском, ма да наводи у исто време и албански језик, и грчки и румунски. Њему је било довољно да отвори Даничићеве Основе (стр. 76) и да нађе доста примера и за *-лија*, и *-џија* (*ашлија*, *Бечлија*, *вилаешлија*, *Сарајлија*, *серашлија* итд.; *џбаџија*, *босшанџија*, *симџија*, *цаџија* итд.) и *лук* (278¹: *домазлук*, *кованлук*, *пасјалук*, *хришанлук* и сл.). Узимати бугарски језик за претставника свих словенских језика на Балкану у овом правцу и једнострано је и нетачно, јер из таквог констатовања проистичу даље неспоразуми и нове нетачности. Зато нас не чуди што он и за друге „балканизме“, за које вреди оно исто, т. ј. да се налазе и у бугарском и српским дијалектима, опет наводи само бугарски језик. — Његова даља констатација: да су Словени били пасивни у ширењу ових црта и да су је добили из средина у којима су се населили — и по моме је мишљењу, углавном, тачна. Само она подједнако вреди и за српске дијалекте као и за бугарске и старословенске.

глашена се заменица употребљава онда када стоји уз предлоге (пошто су предлози проклитични, потребно је да уз њих стоји реч са акцентом на коју се они могу наслонити).

На пр. *мене не-ми-се-бањат*;
мило ми је; *прѝ мене је*.

б) Тај принцип остаје и код именица: ако је именица неодређена, онда се она употребљава у општем падежу без икаквог ближег одређивања: *ида да купа кљашни* (идем да купим сукно). То одговара потпуно употреби енклитичне заменице.

Ако је именица одређена било по природи својој (на пр. лично име или назив места и сл.) или синтаксички, т. ј. има уза се какву заменицу која је одређује, онда се уз њу мора употребити енклитична заменица трећег лица која се проклитички ставља: *дај му Стојану*; *фчѐра ја видоф онаја девојка*; *после да ји потера крѝвите* и сл.

И ту имамо енклитичну заменицу проклитички употребљену уз већ довољно одређене именице.

в) У вези са овим наводи се и употреба постпозитивне демонстративне заменице.

И демонстративне заменице развиле су двојаку употребу и двојаки облик: акценатски облик *шој, овја, оња, шаја, оваја, онаја* итд. који се употребљава када је предмет истакнут (када се одваја од других сличних предмета који се налазе на истом месту) и који се ставља испред именице; енклитични облик којим се предмет одређује, углавном, по месту (ближем и даљем). Примере исп. ниже (гл. XXIV).

На тај начин првобитна и основна употреба постпозитивних демонстративних заменица јесте демонстративна, месна, када се предмети одређују по месту. Овде се њихова употреба једначи са прилошком употребом *ci, là* у француском језику које се употребљава чак и уз заменице (*celui-ci, celle-là* и сл.). Употреба чланска само је једна врста ове употребе. Све демонстративне заменице могу се *до извесне мере* употребљавати и у чланском значењу, а заменица *т*, по природи својој, најближа је чланској употреби (тако је *шај* у свима српскохрватским говорима). На тај начин, чланско значење је у овом дијалекту само једно од значења општег „*детерминизма*“ или „*деиктизма*“ који се развио у овоме говору употребом постпозитивне енклитичне демонстративне заменице.

г) У вези са развитком овог постпозитивног детерминизма („деиктизма“), обележеног енклитичним демонстративним заменицама, *находи се и чување или губљење* промене код именица.

Међу именицама имена лица и називи сродства — јесу именице које су по природи својој довољно одређене. Код имена лица — то се разуме; а код именица: *маши, брат, сестра, муж, жена, син, кћи* и сл. већином се подразумева у народном говору „мати“ и сл. одређеног лица и према томе додаје се енклитична лична заменица која то показује: *мајка-му, сестра-ми* итд.

Код тих именица промена се чува у gen. dat. accus. и vocat. sing. увек у галичком говору. Само у једнини зато што се у неким случајевима увек (код личних имена, назива оца, мајке, бабе, деда итд.) говори о једном одређеном лицу, па се то задржало и код оних именица које би се могле и у множини употребљавати (*син, кћи, снаха, зет* и сл.).

Чим се међушим уз именице сродства употреби постпозитивна демонстративна заменица, оне губе своју промену и имају употребу предлога са општим падежом.

Дај је сестре-ми : је говориш на мијаша сестра и сл. (исп. примере у т. 241 и даље); тако и именице *син, мош, брат* и сл. када се употребљавају без члана, оне имају у акузативу облик *сина, можа, браша* а сл.; када се употребљавају са чланом, оне имају и у акуз. облик номинатива: *синош, можот, братот* и сл. То значи да заједно са чланом иде и изједначавање номинатива и акузатива, које се иначе противи код неких именица духу овог дијалекта; другим речима, постпозитивна употреба демонстративних заменица повлачи у овом говору немењање именица, губљење њихове деklinације. Иако је питање о губљењу деklinације врло сложено, ипак ова особина има велики значај. Чак и у случају, ако има у неким говорима (на пр. у тимочком говору) и промене именица уз постпозитивне заменице (као и промене саме те заменице), то не може смањити велики значај ове конструкције, јер се она у овом говору никако друкчије не може разумети.¹

¹ Истина, у централним родопским говорима сачували су се најбоље остаци од деklinације у вези са тројаком променљивом постпозитивном заменицом. Проф. Милетић мисли да је та особина централних говора врло важна за теориско питање о члану у овим говорима (*Die Rhodopenmundarten* 127). Шта та дијалекатска црта претставља у родопским говорима, да ли старину или нову црту — тешко је рећи. Сличну црту има и наш средњештокавски дијалекат. У њему имамо *кмета-шога*,

Ма да ми није намера да на овом месту исцрпније улазим у ово питање, које има већ доста опширну литературу, приметити да су се и у бугарском језику, уколико су се сачували остаци од деклинације, они сачували баш код личних имена и имена сродства. У северном (североист.) бугарском има остатака од промене код *личних* имена која се употребљавају у народној поезији и у пословицама; а сем тога, имамо увек *bògu se moli* (Милетић, *Das Ostbulg.* 113.). „Мора се приметити да највише остатака од њега [gen. sing.] има код назива сродства и имена лица“ (ib. 112). У рупаланским (родопским) говорима, на пр. у Ахарчелебији, имамо *sinu, brātu, Dimitrumu, Stujànum* и сл. (ibid. 242).

Ових и оваквих остатака има много; они нам допуштају да и у тим дијалектима претпоставимо да је постојала онаква употреба деклинације и постпозитивне употребе демонстративне заменице — као и у нашем дијалекту. Без тога не бисмо могли разумети задржавање остатака деклинације баш у оним случајевима у којима се она у нашем дијалекту стално чува.

г) Колико је тачно разликовање у овом правцу помињатих дијалекатских група, најбоље показује промена именица у бугарском, средњештокавском и у македонском.

У бугарском имамо један падеж, *casus generalis*, у којем су се изједначили *nom.* и *accus.*, и то врло често у корист акузатива. За њ су нарочито интересантне именице женског рода на *a* са акцентом на крају: њ које се ту често могло је постати само од *ж* (више о томе в. код Милетића, *Das Ostbulgarische* стр. 104 и даље).

У средњештокавском говору где се у старом језику разликовао *nom.* од *accus.* — ту се разликује и данас: *nom. човек: accus. човека, nom. жена: accus. жену* итд.

То исто вреди и за македонски галичког типа: *човек: човека, жена: жена* (асс. *жена* своди се на *женж*, а *nom.* на *жена*).

Ја видим у овоме две етапе развитка романских дијалеката: у једним се говорима (средњешток. и македонским) огледа етапа

бѣга-шога и сл., а не као у горњим македонским говорима. Ја мислим да је средњештокавски дијалекат, примивши са стране, од романских дијалеката разликовање два падежа, номинатива и акузатива, и развио у том правцу и одржава и употребу члана. Међутим македонски говор је ту, као што смо видели, развио друге особине (в. напред).

разликовања пот. и *accus.*, последњег као општег *зависног* падежа, а у бугарском имамо новију епоху њихову, када *accus.* продире и у номинатив.¹

62. Ако узмемо сада особине о којима смо говорили и прегледамо њихову употребу по групама дијалеката, то ћемо констатовати ово.

а) Постпозитивна употреба енклитичне демонстративне заменице *ов, ош* (или *џш*) и *он* наводи се у македонском старштокавском и у неким дијалектима средњештокавског говора; у источном делу јужномакедонског и у бугарском употребљава се само члан *ш*. Облак повлачи разлику између обе солунске групе дијалеката, које је он проучавао, с једне стране, и обе дебарске с друге, и наводи да прве две знају само за члан *ш*, а друге две употребљавају тако три демонстративне заменице, *Mac. Stud.* 97—98; према Мазону (*op. cit.* 38) и у западном делу јужномакедонског употребљава се само члан *ш*. И раз-

¹ Поредџи све романске језике (румунски, талијански, француски, провансалски, шпански и португалски) научници долазе до закључка да се у данашњем облику њихових именица наводи акузатив и у номинативу и у свим осталим падежима (исп. Kr. Nyrop, *Gramm. hist. de la langue française*, 1903, II 171). Али док се није дошло дотле, употребљавао се *nominativus* као падеж субјекта и *accusativus* као једини облик свих зависних падежа који се подједнако употребљавао и уз предлоге. До овог стања дошло се синтаксичким и фонетским утицајем. Функцију зависних падежа узели су предлози *de* и *ad*; прво је нестало генитива, затим датива; најзад је и аблатив заменио предлог *cum* са акузативом. У вулгарном латинском говорило се *cum filios suos, de fratres, de latus, in caput* итд. (Nyrop, *ibid.* 172—173). То имамо у општим цртама и у овим нашим дијалектима. Исп. код Нирона: „La déclinaison classique se réduit ainsi dans le latin populaire à deux cas: le nominatif, qui sert de sujet et qui a aussi repris les fonctions du vocatif et, l' accusatif, qui sert de régime direct des verbes transitifs et de régime prépositionnel (très rarement, et surtout quand il s'agit de noms de personne, de génitif ou de datif). Mais le développement ne s'arrête pas là. Grâce à la force nivelante de l' analogie, l' accusatif parvient même à absorber ou à supplanter le nominatif. Cette réduction à un cas unique s' est effectuée à des époques différentes dans les différents domaines. En daco-roman, en italo-roman et en hispano-roman elle a eu lieu à une époque pré littéraire et se soustrait à notre observation directe. En gallo-roman, au contraire on a conservé le nominatif bien longtemps après l' apparition des premiers textes (I, § 18). La déclinaison à deux cas se continue en vieux français comme en vieux provençal. Elle ne s' altère qu' au XIVe siècle, et l' accusatif finit par remplacer le nominatif, de sorte que, au sortir du moyen âge, on n'a en France qu' une seule forme nominale, comme dans les autres pays romans“ (*ib.* 173).

лика између староштокавског и средњештокавског, с једне, и јужномакедонског, с друге, не би била само у томе што се у првој групи употребљавају три демонстративне заменице тамо где се у другом употребљава једна, него још више у томе што у првој групи *демонстративне заменице чувају своје демонстративно значење*, уз које се *спорадички* јавља и чланско, а у другој демонстративна заменица *ш* у постпозитивном положају има искључиво *значење чланско*.

Али, као што сам већ помињао, и једна група данашњих бугарских говора има три члана или тројаку демонстративну заменицу у постпозитивној употреби. То су централни родопски говори (исп. Милетића, *Die Rhodopenmund.* 45—46, 47, 100, 130—131, *Das Ostb.* 211, 238; Цонева, *op. cit.* 376) који имају *џт*, *џл*, *џс*, само што се, под утицајем осталих бугарских говора, у њима често само *џт* употребљава као члан, а *џл* и *џс* искључиво као демонстративне заменице (исп. говор у Батаку, *Die Rhodorn.* 45—46; по који пут и *џл* има чланско значење у централним родопским говорима, *ibid.* 130—131• и сл.). Као и у многим другим случајевима и у овоме имамо потврду да су се родопски говори находили у вези са македонским (овде, вероватно источнијим у којима се место *ов* употребљавало *џс*).

б) Понављање уз одређену именицу проклитичне енклитичне заменице 3-ћег лица — особина је само македонских говора (и то македонског староштокавског и западног јужномакедонског и делимице источног, исп. код Селишчева, *стр.* 249—250); у средњештокавском се употребљавају удвојене личне заменице; а у бугарском,¹ бар у већини говора, и оне се не употребљавају. На тај начин — разлика је и ту између бугарског језика и македонских дијалеката или средњештокавског. Истина, проф. Селишчев наводи да удвојене личне заменице има и у бугарском језику (*стр.* 251) и ретке употребе енклитичне заменице уз одређене именице (*стр.* 251—252); али се и по његовим примерима и за удвојену личну заменицу види да су то изузетни случајеви.²

Селишчев наводи примере овакве употребе заменице из грчког, албанског и румунског (аромунског, мегленског, *op. cit.* 254—259).

¹ Исп. на пр. граматнику Киријака Цанкова (*Grammatik der bulgarischen Sprache*) 69—72.

² Примери као *Pišete li na-baštu mi na-Ratka* и сл., које Селишчев наводи (251), не иду овамо.

63. Одавно филолози оперишу фактом да је бугарски језик изгубио инфинитив и да свугде на Балканском Полуострву где се та особина јавља, т. ј. губљење инфинитива, — она мора потицати од бугарског језика.

Међутим несумњиво је двоје: да се замена инфинитива са *да* и конјунктивом или индикативом находи и у грчком језику, и у румунском и у албанском, тако да је то један од оних „балканизама“ који подједнако продиру и у српскохрватске и бугарске говоре¹; што се пак наших говора тиче, у њима ствар овако стоји.

Македонски говори, и македонски староштокавски и јужномакедонски, изгубили су потпуно инфинитив. Са њима иде паралелно и велики део наших средњештокавских дијалеката; али у бугарском се језику употребљава још у великој мери инфинитив у футуру, а и у другој употреби има у бугарским говорима знатних остатака од инфинитива (сви источнобугарски или, како их ми зовемо, бугарски говори знају за скраћени инфинитив у футуру и иза глагола *мòгъ* и *недѣј*, Милетић, *Das Ostbulgarische* 41; *uznati*, *poznati* и сл. *ib.* 139—141; *čūt*, *videt* *ib.* 159, 196; у родопским говорима, исп. Милетића *Das Ostbulg.* 261, 271, *Die Rhodopenmund.* 164 и сл.).

И овде македонски говори иду паралелно са средњештокавским, а бугарски дијалекти — иду својим путем. Наравно, о неком утицају бугарских говора у овом правцу на македонске или средњештокавске — не може бити говора.

64. „У свима источнобалканским језицима: грчком, бугарском, арумунском и албанском широко је распрострањено... обележавање намерних реченица“² са *за да* (грчки *ὅτι* *vz.*, арумун. *tră sé*, албански *ki tá*), и зато није чудо што се такве реченице налазе и у македонским дијалектима и у бугарском језику. Али и ту имамо и разлике између њих. У македонским се дијалектима *за да* употребљава искључиво у намерним реченицама, док се у бугарским употребљава и за образовање футура (исп. његову употребу како у североисточним тако и у југоисточним бугарским говорима, код Милетића: *Das Ostbulg.* 138, 195, 260, 270 и др.).

Та особина није захватила средњештокавске говоре уопште.

65. У старословенском језику употребљавали су се, као

¹ Исп. о томе и код Селишчева, 234—235.

² Исп. Селишчева, 273.

и у старобугарском, наставци за компаратив. Али у савременим и македонским, и средњештокавским и бугарским дијалектима употребљава се за компаратив речца *по* и позитив, исто онако као што се у суперлативу употребљава *нај* с позитивом место *нај* са компаративом.

Ја и сматрам да је главни утицај страних језика у томе што се уз *нај* и *по* употребљава позитив, а не у самој употреби тих речца.¹ Јер *нај* се употребљавало у прасловенском за суперлатив, а *по* се у различним словенским језицима и данас најчешће употребљава уз компаратив да се још више, „још за мало више“, истакне особина изражена придевом (*он је побољи од тебе, повише ми дај; помотри получше, напиши получше* и сл.). Према томе главно је — замена компаратива позитивом. Некипут се (на пр. у родопским говорима) и употребљава само позитив са конструкцијом² компаративном: *toj ot mène stâr* (Das Ostbulg. 246), *ti si ot mène mǎlk* (ibid.) итд. Исто онако као што у употреби *нај* не треба гледати никакав узајамни утицај дијалеката, тако не треба гледати ни у *по*.

66. Овде су наведене само знатније црте; а познато је да „балканизама“ има још знатно више.³ Али и ово што је наведено јасно показује да између бугарског језика, с једне стране, средњештокавског и македонских дијалеката, с друге, није било

¹ ... „le comparatif organique latin est remplacé par une construction analytique. Le rapport exprimé en latin classique par *largior s'* exprime en roman par *magis largus, melius largus* ou *plus largus* selon la région et le temps: 1° *Magis s'* emploie en daco-roman, en hispano-roman, en catalan et sporadiquement en gallo-roman: roum. *mai-larg*, esp. *mas largo*, port. *mais largo*, cat. *mes llarch*, prov. *mai larg* (on pu larg)... Nyrop, op. cit. II 313.

² Проф. Цонев наводи *од висок ош мене* (op. cit. 341) као црту бугарског језика и према *ош мене*, и наводи као особину српског језика *он је виши него ја*; али се српски каже још боље *он је виши од мене!*

³ Не помињем овде употребу *хођу* са *да* и сад. врем. која је обухватила и штокавски и чакавски дијалекат, а наводи се и у свима помињаним говорима (са *да* и без *да*); употребу предлога *од* у различној служби (исп. Селишчева 242—6) која подједнако вреди и за српскохрватски језик; употребу трпног придева у перфекту и сл. Они не дају ништа ново за наше питање, доказујући само још једанпут колико су разноврсно и колико су неједнако на балканске словенске језике утицали балкански несловенски језици.

оног тесног јединства којим се обележава заједнички живот неких дијалеката. *Али је било несумњиво страних утицаја исте врсте, који су се комбиновали на територији поменутих дијалеката и језика са домаћим цртама дајући резултате који су се могли међусобно и знатно разликовати.*

Неке црте имају само македонски дијалекти, и то без јужномакедонског који се ту приближава, у целини или у источном свом делу, бугарском језику; најближи му је средњештокавски (тројака постпозитивна заменица и сл.); али и ту настаје питање, да ли је и средњештокавски независно добио те црте из страних извора или преко македонског староштокавског. Могућно је и једно и друго.

XI

67. Проф. Цонев у својој Историји буг. језика, говорећи о образовању речи и речнику српскога и бугарског језика, вели да су они готово једнаки у оба језика: „Рѣчникътъ и словотворниятъ комплексъ е почти еднакъв както въ български, тѣй и въ сръбски“ (ор. cit. 38). Он се чак одушевљава том речничком сличношћу оба језика и вели: „Та лексичка страна знатно би олакшала увођење једног, општег књижевног језика за та два народа, да политичко супарништво међу њима није одбацило и сваку помисао за њихов заједнички рад“ (ibid.).

Вероватно само та сличност међу њима учинила је те проф. Цонев није опазио да је много штошта од оног што је он навео као бугарско у исто време и српско.¹ На пр. *жѣлка*, *рѣчка* са деминутивним значењем у буг. — исто у српском: *жиока*, *шрѣвка* и сл.; *ракијица* и сл. најобичнија су образовања и у нашем језику; *пилѣнце*, *кучѣнце* и сл. речи, које он наводи као типичне за бугарски језик, још су типичније за српско-хрватски; образовања као *добриња* за „сбирателност“ могу се наћи и у нашем језику (исп. *мнозиња*, *неколициња* и сл., исп. *Основе срп. или хрв. јез.* Ђ. Даничића 196) итд. Или у речнику *убав*, *убов* (*хубав*), *работа* (*работа*), *испратимо* (*испратиши*), *сѣсипа* (*сѣсипати*), *наодим* (*находиши*), *дѣш* (*дѣжд*), *мѣзга* (*мѣзга*), *жлтица* (*жутица*) итд. све те и још многе друге речи наћи ће свако ко се потруди да загледа макар и у Вуков речник.

¹ Само се тако може разумети и изношење Ст. Младенова да су у албанском језику словенске позајмице бугарске (ор. cit. 9 и даље).

Иако је тачно да је речник и начин образовања речи сличан у свима јужнословенским језицима, ипак није у оној мери у којој то износи проф. Цонев. Када проф. Цонев, заједно са другима, узима средњештокавско српско наречје и македонско староштокавско — за бугарско, онда заиста међу бугарским и српскохрватским језиком лексичке разлике нема, пошто су све српскохрватске речи тада назване бугарским¹; али ако ставимо ствари на своје место, видећемо да су средњештокавски и македонски староштокавски дијалекат и по речнику најближи, у већини случајева идентични, са српскохрватским језиком.² Ако нешто у њима није апсолутно једнако (то и не може бити никад у свима дијалектима једног језика), оно се у истом или сродном духу развило.

Сем свега тога, исто онако као што сви дијалекти словенски који се налазе у суседству имају и сличности у речнику, једнаких речи које се преносе са једног на други, тако има и овде. Да би се такве студије могле и код нас отпочети, ја ћу наштампати другом приликом, не мењајући ништа, речник једног филолошки необразованог Македонца, Ђиновскога. Он је интересантан са много страна; највише пак по томе што га је саставио домородац, Галичанац, који је био уверен да је његов народни дијалекат један од најлепших у свету.

XII

68. Моја намера није била да у овом уводу, у којем сам хтео да саопштим своје *опште мисли*, претресем поново сва питања која се тичу дијалеката источне Србије и Старе Србије, Македоније и Бугарске. Имаће још много штошта што ће, када се извесне ствари још дубље и боље испитају, добити извесне модификације. Али мислим да се већ данас може и нешто позитивно рећи.

¹ Слично је поступио Ст. Младенов (Приносъ къмъ изучаване на бълг.-албанскитѣ езикови отношения, 6—9 и Годишникъ на Соф. Унив. XXIII, 1927) приписујући бугарскоме језику и све прасловенске речи које се налазе у албанском, а које је албански језик подједнако могао добити и од српскохрватског и од старословенског.

² Проф. Лавров, који је одличан познавалац и бугарскога речника (то му ваљда нико оспорити неће!) и српског вели о речничком материјалу њихову: „Тоже приходится сказать и о словарномъ запасѣ, который, никто не будетъ этого оспаривать, опять-таки значительно сближаетъ македонскіе говоры съ сербскимъ языкомъ“ (ор. cit. 484).

Пре свега, прави македонски се говор у извесном правцу одликује од свих осталих говора наших њихова склопа. Морфологија је његова поремећена у два правца: узајамним и блиским животом са старословенским дијалектима и примањем, у великим размерима, туђинских утицаја. То ипак не значи да се његова језичка основица не може одредити; али то значи да његове фонетске или гласовне црте, које су и у другим дијалектима врло важне, овде имају још већи значај. Оно што се на основу њих утврди — и показује оно што је у њима стварно.

69. а) „На северу Македоније [т. ј. у источној Старој Србији], вели проф. Сељишчев, идући од скопске Црне Горе, од кумановске и севернократовске области, почиње друга дијалекатска средина која је преживљавала језичке измене засебно од македонске групе“ (ор. cit. 277—278).

Ово је тачно, али није потпуно. Мора се додати да су тако исто дијалекти источне Србије преживљавали свој развитак независно од дијалеката бугарских.

Сви ти говори чине једну дијалекатску целину коју ја називам *средњештокавском*, у којој су све особине српскохрватског језика у основици, али која се подвргла утицајима оних страних језика којима и други дијалекти источног и јужног дела Балканског Полуострва (исп. о њима више).¹

70. б) У Македонији треба разликовати, као што је то већ напред речено, у општим цртама два дијалекта, један, данашњи прави македонски (српскомакедонски), који је у себи сачувао врло старе, основне црте српскохрватског језика, тако га, по историском месту које он заузима у реду наших дијалеката, можемо назвати *староштокавским*.

Како су претставници српскохрватског језика отишли далеко на југ, одвојивши се од своје матице, и образовали своје колоније у мору туђих дијалеката, мешајући се са претставницима различних дијалеката некадашњег старословенског језика, није чудо што су они у многим правцима изменили структуру свога основног говора.²

¹ Исп. на пр. код В. Н. Шчепкина: „Говоры, граничащiе съ сербскимъ племенемъ, имѣють чисто-сербскую фонетику; они и въ иныхъ отношенiяхъ обнаруживаютъ диалектическое родство съ сербскимъ языкомъ“ (Болонская Псалтырь, 176).

² Исп. напомене о таквим језицима код Ван Вејка, Prace Fil. XI (1927) 9—10.

Други македонски дијалекат, који има у својој основици црте *двају старословенских дијалеката*, можемо назвати *старословенским македонским* или *јужномакедонским*.

Оба та македонска дијалекта развила су у току времена доста заједничких особина, којима је извор у једним случајевима — један, у другима — други. Далеко удаљени од центара развитка бугарског језика и српскохрватског, они су се готово самостално од њих развијали. Што су у том развитку добили каткада коју црту која се и у поменутиим језицима слично развила, то је или зато што су им неке особине биле заједничке са оближњим дијалектима по пореклу, или зато што се у сличним словенским говорима развијају често извесне особине на сличан начин или, најзад, што су се, или у својим деловима или у целини, находили под сличним туђинским утицајима. Али највећи део сличних или идентичних црта у околним дијалектима српскохрватским и бугарским развио се на тај начин што су се претставници македонских говора насељавали у различном броју на оближњој територији српских и бугарских говора, и ту су утицали на домаће становништво.

71. в) Сви народи источног и јужног дела Балканског Полуострва, Словени (Срби и Бугари), Романи (Румуни и Аромуни), Албанци и Грци — развили су извештан број сличних или идентичних црта у фонетици, морфологији и синтакси. О њима вели г. Сељишчв: „Несумњиво је да се неке сличне црте балканских језика нису јавиле као независна, паралелна преживљавања, већ су имале заједнички узрок свога развитка или су се находиле у узајамној вези. Такав значај могу имати заједничке црте морфологије и синтаксе, а тако исто и неки гласовни појави (нарочито код Словена, Албанаца и Аромуна). Давнашње непосредно суседство, претапање једних у друге, „двојезичност“ многих претставника тих група, — све је то могло дати заједничке језичке црте код становника на истоку и југу Балканског Полуострва. О једнаком правцу језичких преживљавања код Словена, Албанаца, Аромуна и Грка, о једнаком типу реченице, који се код њих образовао, а нарочито код прва три народа, сведоче и позајмице из језика нових дошљака на Балканском Полуострву — Турака.¹ За време турског владања на Балканском Полуострву у источнобал-

¹ Исп. напред гл. IX т. 55.

канске језике ушло је много штошта из образовања речи и речника од Турака (турских дијалеката). *И махом те су позајмице једнаке код балканских народа*: узимани су исти наставци, имена, глаголи, прилози, свезе. Позајмице Словена, Албанаца и Аромуна биле су знатније и уједначеније међу собом него ли међу њима и Грцима¹.

Све се ово може примити, са ограничењима о којима је већ говорено; али све нас то гони да „балканизме“, ма из кога балканског несловенског извора они потицали, издвојимо у засебну групу појава, које добијају све већу распрострањеност у свима балканским језицима, словенским и несловенским. Заједнички узрок о којем се овде говори — може бити према словенским језицима само који заједнички страни језик, као што је турски језик заједнички извор за све „турцизме“ који се налазе у балканским језицима. То што се они налазе на целом простору једног језика, словенског или несловенског, а само на делу простора другог — објашњава се једино географским положајем дотичних језика.

¹ Стр. 280.

Галички дијалекат

XIII

72. Већ сам одавно скупио грађу о галичком дијалекту као једном од типичних говора западне Македоније. Истина, о том је говору доста писано, нешто код нас, а много више код Бугара.¹ Износило се доста народних умотворина из галичкога краја, песама и приповедака, у којима се, до извесне мере, огледа тај говор, нарочито са лексичке стране. Али све то ипак није било довољно да се тај дијалекат добро позна.

Уз свој материјал ја износим и материјал Галичанаца који су хтели да покажу лепоту свога говора осталом свету, па су заиста, колико су могли, изнели црте свога домаћег говора. Грађу ћу црпсти из речника Ђ. Пуљевског, који су изашли 1873 и 1875 године², и, нарочито, из рукописног речничког материјала П. Ђиновскога³, који ћу доцније и у целини објавити. Речник Ђиновскога врло је драгоцен, јер нам даје на једном месту сабран материјал једног македонског говора.

¹ Исп. Говорѣтъ на малорѣканцитѣ (мяцѣтѣ) въ Дебрѣско, отъ Марко Григоровъ, Извѣстия на семинара по славянска филология при Университета въ Софѣя. II 201—304. Знатно је слабији и мањи рад Лазара Димитрова под називом Кратки етнографски бѣлѣшки за Дебрѣско съ огледѣ къмъ говора въ тоя край (Извѣстия на сем. по славянска филология I 263—274). Осталу литературу в. код Григорова, стр. 203 (нап. исп. текста 2); о дијалекту, *ib.* стр. 222—227 (до 1907 год.). Цео је тај материјал критички прегледао и оценио Григоров у чланку Критиченъ прѣгледъ на обнародванитѣ материяли по малорѣканския (мячки) говорѣ (Изв. II 445—470).

² *Речникъ ошѣ чешири јазика*. I. Српско-албански. II. Арбански-арнаутски. III. Турски. IV. Грчки. Скројена и написана отъ Ђорѣја М. Пулѣвски, архитекта у Галичникъ окружије дибранско 1872. године. I-ва часть Београдъ 1873. — *Речник од три језика*. Македонски, арбански и турски. Књига II. Написао Ђорѣје М. Пуљевски, Мијак галички. У Београд, 1875. Ови речници наводиће се као П I и П II.

³ Материјал Ђиновског наводиће се под речн. Ђ. Наслов том рукописном речнику гласи — Мијачки речник написао Панайот К. Ђиновски од Галичник (у Дебрски округ) по нашем мијачком говору, 1882 године.

Он, наравно, није потпун; али у њему, са стране састављачеве, није ништа нарочито пропуштено, тако да он као речничка целина извесне врсте претставља несумњив интерес. Од осталог материјала (самога Ђиновског, који је објавио Ровински, Веселиновићевог, Јастребова и др.) узимају само оно што ми је потребно, да бих што боље показао основне особине овога говора.¹

73. Мени је у овој расправи главно да изнесем особине овог говора; у теориска разлагања ја се овде нећу упуштати, јер би за то било потребно да се у знатној мери удаљим од овог дијалекта, а то ја на овом месту не желим.² О најопштијим његовим питањима говорено је у уводу. Тако исто ја се и географски од овог говора нећу удаљавати, већ износим особине Галичника и његове најближе околине која обухвата: *Тресонче, Сушицу и Јаиче*.

Галички говор припада ширем дијалекатском појасу који се може назвати мијачким (исп. сада студију Т. Смиљанића под називом *Мијаци, Горна Река, Мавровско Поље у Насељима* књ. 20, стр. 1—122, са картом простирања њихова становништва и пореклом њиховим).

Најтипичнија мијачка област јесте Мала Река у којој су села: Галичник, Лазаропоље,³ Тресонче, Селце (Река-Селце), Росоки, Осој, Гари, Сушица и Могорче⁴ (већином потурчено). Длно и Горно Косоврасти такође су мијачка села, иако се налазе изван М. Реке (исп. М. Веселиновића, *Браство IX—X 454—454*); овамо долазе и Горно и Длно Мелничани, с леве

¹ Сборникъ Панајота Ђиновскога изъ села Галичника (въ Дебрахъ). Жив. Стар. IX, XI, XIII, XIV. Ја имам два засебна отиска I и II, са пагинацијом: I 113—129; 130—138; 245—250; II 230—248 — издао П. Ровински. — Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ. Второе изданіе, дополненное ихъ прозою. И. С. Ястребова. СПетербургъ. 1889. — Реферат редакціоног одбору „Браства“ о рукопису г. Симе Н. Томића „Народне песме и приповетки из Горње Реке (Дебра)“ од М. Веселиновића. Браство IX—X. Београд 1902.

² Исп. такав покушај А. М. Селишчева (Очерки по македонској диалектологин Томъ I. Казань 1918), који, и поред својих добрих страна, показује сву недовољност за такав посао досадашње грађе.

³ Ово место назива Веселиновић (I. с.) *Лозарополе*, али по сведочанству домородаца ипак је обичнији назив *Лазаропоље*. Исп. Глигорова, стр. 204. Зашто ја пишем овде *љ* у *-поле*, видеће се из гл. XX.

⁴ Ово место не наводи Григоров (op. cit. 202), јер он наводи само хришћанска села.

74. Било би од великог значаја кад бисмо имали у традицији становништва поузданих података о његову пореклу. У довољној мери, како ми се чини, тога нема. Г. Смиљанић је покушао да сведе оно што је могао наћи у целину; али, као што ће се видети, и то носи сувише општи карактер.

Г. Смиљанић сматра да све време, од почетка данашњих насеља у овом крају до данас, треба поделити на четири периода: од почетка до краја XVIII в.; од краја XVIII века до средине XIX в.; од средине XIX в. до његова краја; и од краја XIX в. до данас. Као што се види, по времену, велика је несразмера међу овим периодима.

Први је период за нас најзнатнији, јер је најстарији. Ја не сматрам да је о њему дата потпуно тачна слика; али ипак мислим да је главни правац кретања становништва добро погођен, јер ме на то упућују језичке црте свих дијалеката западне Македоније.

Г. Смиљанић вели да су се за поменуто време вршиле миграције српског становништва из арбанских предела и са леве обале Црнога Дрима у данашње њихове крајеве. Он мисли да су Мијаци први овде створили стална насеља; да су затекли као староседеоце Куцовлахе, који још нису имали сталних насеља, њих су потисли у планине, а неке су к себи привукли и асимиловали (Насеља XX, 1925, 40). Наравно, данас је немогуће проверити оваква тврђења; свакако је овде могло бити доста куцовлашког романског становништва; али је такође могло бити и старог словенског становништва којег је доцније нестало у дошљацима.

Што се тиче осталих периода, они су сувише скорашњи и дају општу слику кретања становништва у то време у Македонији. У друго доба становништво се сели у друге крајеве Македоније, а свакако и преко њене границе; треће доба је обележено, обрнуто, досељавањем Брсјака, Уљуфа (из Дримкола), Мавроваца, Кардаљаца (око Солуна) и др. Четврто је доба печалбарско, када засебне породице или само понеки њихови чланови одлазе у удаљеније крајеве Балк. Полуострва, у Србију, Бугарску и Румунију, и тамо се делимице и стално настањују (в. *op. cit.* 43—44).

Гласови

XIX a

75. Вокали се изговарају чисто, на начин средњеевропски или, како вели Облак: „Ihre Aussprache ist die im Serbocroatischen übliche“ (M. St. 8). Тако се изговара и вокал *a* који у ненаглашеним слоговима нема редукције, као што уопште у овом говору, као и у већини дијалеката овога типа, редукције нема.

76. У речима као *шрѐва* имамо старе дублете: *trāva*: *trēva*; али исп. у многобројним српскохрватским говорима *вребџьц* и *врабџьц*, *rasti*, *krasti*: *resti*, *kresti* в. М. Решетара *Der štok. Dialekt* 101.

77. У извесном броју речи, увек иза старог умекшаног сугласника, *a* прелази у *e*. Али би ипак могло бити питање, да ли је у *сѐкој*, *сѐкоја* и др. изведеним речима оно гласовног порекла, јер би се могао претпоставити утицај заменице *vъse* > *se*; исп. у српскохрватским штокав. говорима *свеколици* м. *сви-колици* и сл; дакле, иако би се и овде морало претпоставити старо **vъšakъ*, могућ би био и утицај облика **(se) vъše*.

Међутим, није поуздано да и у овим случајевима имамо баш гласовни појав, а не позајмицу из других говора или друго образовање неголи у другим нашим дијалектима:

а) *бршлен*, -ов речн. Ђ (исп. *бршљан*), *грклен* речн. Ђ, *гркљеново* П II 117, 119 (исп. *гркљан*);

б) *ваљчеста* П II 17, 69, 76. 129; *опашести* ib. II 74, 75, *пљчест* речн. Ђ, *шилчест* ib.; одавде и у *тркалес* = *валчестъ* (Григ. 202); исп. наст. *еста*, моји Дијалекти ист. и јужне Србије 437.

в) у *кошере*, -иња речн. Ђ („од улишча“) имамо вероватно *коше* (*кошиња*);

г) *ен* м. *ан* у: *земјен* речн. Ђ, исп. *земено* П II 133 и сл., *вџфчен* (од *восок*, о прелазу *шч* у *фч* исп. т. 148), као што је случај и у чакавском дијалекту, претставља ширење наст. *ен* из случајева као *воден* П II 129 и сл.

78. Када се у почетним слоговима носни сугласник находи испред вокала *a* или када се у почетном затвореном слогу находи иза њега носни сугласник (*n* или *m*), налазимо у извесном броју случајева место *a* — *o*. Мора се претпоставити да је такво *a* постало назалисано (извесна врста *ж*), па дало у почетном слогу — *o* (исп. т. 41).

снога (снага), исп. *сножен*, *-жна* речн. Ђ, *сногаша* П II 56, 37, 38, *сноженѣ* П I 70; *гомџа*, *-иш* > *гам(и)жа* речн. Ђ (са ретком редукцијом *и* и са писањем *џ* м. *ж*, које у галичком говору значи исти глас, исп. гл. XXV); *измома*, *-иш* (*из-* *мами-*) речн. Ђ. У *tdšċea* Облак (М. St. 30) сматра да је *a* прешло због *t* у *џ*, које је после прешло у *o* са осталим полугласницима; али за такву претпоставку нема разлога, пошто се прелаз *a* у *џ* у овом говору не може допустити. Та реч, коју сам и ја забележио у облику *моџџеа*, — позајмљена је из других говора, али је давала *мџиџеа* и даље правилне замене *ж*.

Врло је интересантан глагол *знаши* код којег, када је једносложан (дакле, када је *зна-* у почетку речи), имамо: *зно*, *знојеш* итд.; исп. *не зно* П I 92, 95, Ђ I 242 (136), *знои* П I 74, *незнојна* Весел. 479, Об. 53, *позноинџа* (< *познаница*) П I 64, *зно*: *знојеџ* (Григ. 237) итд.; али *позна-* и сл. када је глагол сложен. Имамо такође и турско *омбар* (= *ам-*) П I 33, у којем је добивено назалирано „џ“ које је дало *o* и даље *o*, дакле *ам* > *џм* > *ом*; али у *воџер* речн. Ђ, у којем имамо старије *вамаиџ*, које је дало **vq̄r̄g* и даље *воџџ* > *воџер*, добили смо од *ат* + *сопс. o*, тако да у овом случају имамо свакако старији процес. Исп. слично и у руском језику: од *vatrigъ* (исп. *вамаиџ* срп. буг. малоруск.) имамо *уџиџ* преко **џиџиџ*.

79. У многим случајевима имамо замену вокала *a* вокалом *o* — негласовног порекла.

пора, *-аш* (**опориш*: *параш*) речн. Ђ, *обора*, *-аш* речн. Ђ, *отвора* Об. 244, речн. Ђ, *раствора*, *-аш* речн. Ђ, *зашвора*, *-аш* *скока*, *-аш* речн. Ђ (исп. *одскака*, *-аш* речн. Ђ, *подскака* ив.) Оваквих глагола има и у другим говорима. Тако исто и *лаштовиџа* речн. Ђ има *o* негласовног порекла (исп. слично и у чакавском говору). *Позова* Об. 474 место *-зва* — под утицајем *зова* у сад. времену.

80. У овоме говору, као што ће се видети, има доста вокалске хармоније или асимилације вокала у два различна слога (прогресивне и регресивне). Овде ћу навести примере у

којима је вокал *a* под утицајем те асимилације претрпео измене:

α) $a - e = e - e$: *ѐребица* (Григ. 237): *јаре-* > *јере* > *ере*; *ваљчешта* П II 71 (ако је поуздано, поред *ваљчешта*, исп. *горе*).

$e - a = e - e$: *чѐлеш*: *чѐледен* (породица), исп. *челед* Ђ II 122, *челед-ша* *своя* Ђ I 120, *челед* речн. Ђ (примери као *челядъ ша* *своя*, т. ј. његова Ђ I 120 — нису народни); *шезии* П I 33.

β) $a - o = o - o$: *јѐгошка*, исп. *јогошка* речн. Ђ. (= *јаго-*); *Лозорополе* (Веселин. 451); *лѐкош* (Григ. 232) обично *јакош*; *старо мајко* (вок.) Об. 52, *Назад росо*, *назад сишно росо* ib. 456 придев има *o* према именици; у *младо зешошина* Об. 455 — *o* је можда зато (ако се на овај пример можемо ослонити) што се очекивао облик neutr. hup.; али уопште сва су ова три примера непоуздана.

γ) $a - \text{ɛ} = \text{ɛ} - \text{ɛ} = o - e$: *поѐчина* (**рајѐџина*, исп. ниже т. 110), исп. *поек*, *поѐци* речн. Ђ, *појекъ* П I 52, *појечина* ib.; *зѐек*, исп. *зоек*, *зоѐци* речн. Ђ (дакле *зајѐкъ* = *зѐјѐкъ*); *зоѐк*, *зоѐци* (Григ. 236), исп. и *Облаково зѐџк* (М. St. 30), у којем имамо место *a* „dumpfes o“.

81. *рѐжен*, *рѐжни* (исп. *роженъ* П I 33 и др.) има *ро-* место очекиваног *ра-* као што у српском имамо место *раб* — *роб*. У оба случаја имамо стару метатезу (исп. *рабоша*: *роб*).

82. У овом говору имамо правилно два *a* у турском *аиџа-ана* (Григ. 292); тако исто је *a* правилно према туђем *a* у *капус* (горње лишће на купусу) Григ.

83. Све измене вокала *a* које сам овде изнео појединачне су и находе се каткада у засебним речима; сем оних које су негласовног порекла, оне остале можда се првобитно и нису вршиле у овом говору. Њих има и у другим говорима. Зато и њихови примери нису многобројни и не носе знаке гласовних правила која вреде за ове говоре. Али ипак мислим да се услови под којима су се вршиле могу онако одредити како је то горе учињено.

XV *e*, *љ*, *ѡ*

84. Од три вокала, *e*, *љ* и *ѡ* имамо у овом говору вокал *e* без икакве разлике у изговору:

α) = староме *e*: *жѐна*, *пѐпел*, *пѐле* и сл.

β) = староме *ѡ* (*ѐ*): *звек*, *мѐсо*, *мек*, *пѐда* (педаљ), *зеш*, *чѐдо*, *чѐдник* (отац породице), *жѐшва*, *жѐшвар* и сл.

γ) = староме њ (ѣ): *дѣца, врѣшено, мѣсто, цѣдиш, млѣко, вѣра, мѣшаш, цѣло, чѣвек, препѣлица, дѣѣник* (радни дан), *вѣшка* (грана), *рѣка, плѣвиш, дѣвојка* итд.

85. Могло би бити само питање, да ли овај вокал, ма каквог порекла био, има редуцију у ненаглашеном слогу; јер Облак наводи да се *e* у ненаглашеном слогу испред *n* скраћује у *ə* (неодређени вокал, полугласник): *kātəp, kātəŋe, vjŋəŋe, ɛdəp* (M. St. 32), иако и сам бележи *tožeŋe* и сл. Исто тако он пише *gledəki, igrəki* и сл. и *romestovđki* (op. cit. 121). Ја сматрам да је Григоров с правом одбацио ово за галички говор (op. cit. 235); али није сигурно да је и његово констатовање да се *ě* без акцента изговара „по-тђсно“ него акценковано — тачно. Колико сам ја могао констатовати, наглашени се вокали уопште могу продуљити; али из тога за овај говор не следује да се ненаглашени редуцирају и квалитативно мењају. Овакав изговор може се чути као индивидуална црта појединаца који су се находили у вези са другим дијалектима или другим језичким срединама (албанском). На пр. код људи из *Гара* ја сам забележио: и *дѣца* и *нѣзно*, па чак и *плѣши*, *две дѣца*.

Зато ја и мислим да у речи *калим* (= *калем*) речн. Ђ и није добивено у овом говору; *коприна* има старо *и* (исп. сличан облик у ст. слов.). Наст. *-иња* у именица ср. рода (исп. *вѣме: вѣмиња*) постао је вероватно у другим говорима (в. т. 218).

86. Мишљење је многих, а међу њима и Облака и Селѣшчева (M. St. 118, Очеркъ 228), да *e* у 3 л. мн. имперфекта и аориста (исп. *плѣшее* и *плѣшеа*) не води порекло од *ѣ* (-ошѣ), већ да је *e* из 3 л. през. (исп. *плѣшет*, *бањајеш* и сл.). Ја се са тим за овај дијалекат не могу сложити (исп. т. 59). По моме мишљењу, исто онако као што је *x* ушло у 2 л. множ. место *s*, оно је ушло и у 3-ће м. ш: *плѣшох, плѣше, плѣшоhme, плѣшоште, *плѣшохе* (м. *плѣшоше*) = *плѣшое*. Како су и у другим македонским говорима изједначени наставци за 3 л. мн. имперфекта и аориста, то је учињено и овде, само овде у корист наставка за аорист, док је другде то учињено у корист наставка за имперфекат. Овај дијалекат иде често својим правцем у развоју облика (исп. на пр. нешто слично, у принципском правцу, и код императива), па није чудо што то чини и овде.

87. У овом дијалекту не треба сматрати да имамо редуцију вокала у овим случајевима: *пѣáмен, пѣáмење: пѣáмни, два пѣáмна, кáмен, кáмења: два камна, рѣмен, рѣмење: два рѣмна,*

*

кóрен, кóрење, кóрени: два *кóрна*, исп. сумњиво *корне, -иња* речн. Ђ, затим *прамен, прамни* речн. Ђ, *спрмен, -мна* (прид.) речн. Ђ, *одкорни* (искорени) П I 78. У *сада ће и спомна шие села Ђ I 243 (137), спомни, спомнаџ, -а; -и; -ал, -аш* речн. Ђ имамо старо *мън* (исп. руско *помнишь* и сл.).

У горњим примерима има ново непостојано *е* које се развило према оним случајевима у којима имамо старо непостојано *е* од *ь* (исп. *наковен*: *наковни, гжáден, гжáдна* и сл.). Наравно, овде се не може претпоставити непосредни утицај таквих именица, већ осећање овог *е* као да је постало од *ь*, пошто се налази у наставку за основу и пошто је такво код других именица и придева. Исп. сличан процес у руском језику: *камень*: *ка́мня, ка́мни* и сл.

88. И овде има асимилације вокала у различним слоговима:

а) *е — у = у — у*: *чему > чуму*: *чуму -му- је мóre чóвеку шо-се ўдавиль во-бáра* (из моје збирке). *Чуму му је бела риза* Об. 238 и сл.; *препуруга*, поред којег се употребљава и *пеи́руга* „лептир“ (*преперуга*) П I 52;

б) *о — е = е — е*: *штежер, штежерод* П II 148 (исп. и *штóжер* и у овим дијалекту);

γ) *е — и = и — и*: *идинáиесеш* (Григ. 238).

89. У овом говору имамо *јáда, јáдеш* и сл. које може бити и старо у њему (у почетку речи иза *ј* *ѣ* давало је *а*); али *цалива* — (поред *целива*) речн. Ђ свакако је добивено из других говора који знају за друкчији изговор *ѣта*.

90. Тако исто је несумњиво да је из других говора добивено и *кóлендар* („коледски колач“, „онај што га носи“) и *шрпенза* (исп. *огрѣја́на месѣчина по-чѣсна шрпенза*, из моје збирке), у којем је *ен* ново, по аналогiji (исп. напред т. 41); *шрпенза* П I 33, 86; II 151 и др. Тако је носни сугласник уношен и у друге речи у јужномакедонском.

91. У *змеј*: *змеја* (исп. *змеју праћаш* Об. 117) и *змија* (исп. Об. 438) имамо два засебна образовања (са *-џ = -ej* и *-i-* или са *-ѣj*: *i*).

XVI и

92. Вокал *и* не даје никаквог повода да се о њему у овом говору нарочито говори. Истина, Облак наводи *çètari* (М. St. 37, 80), али и за овај облик вреди оно што је речено у т. 85. Мислим да је погрешно забележено *зòчна* (Григ. 283) место *зòчнѣна*. Тако исто неће бити галичко *гласѣнца = гласеница > *гласењца*

да је она најјача код старога *o* и да ли је она заиста особина овога говора или је са стране (вероватно из арнаутскога) донесена, тако да се јавља још као спорадичка особина претставника овог говора. Ја мислим да ће ово бити само манир, који још није довољно уопштен, утолико пре што сам изван Галичника, нарочито према Гару, чуо и ја затворено *o*: *мочиш, кóзар, óвчар, кóштен, óреф, вóјска, вóјник, бóрба, вóж, мóс, кóлеш, кóнец, кóж, кóжачар* и сл.

94. У извесном броју речи, једносложних и вишесложних, у последњем слогу находи се место *o* — *у*: *кон* = *кун* (код) речн. Ђ, исп. *кон* П II 62, али и *кун север* П II 46, 63; обично је *седом, óсом* (исп. и Григ. 235), али: *седум* П II 77, *осум* ib. 34; наставак инструментала *-ом* код прилога гласи *-ум*: *вiкум* и сл., *ничкум* (ничице) речн. Ђ, *назорум* ib. (Григ. 298), *ишум* (Григ. 296) *збòгум, квèчерум назàдгозум* и сл. (Григ. 258 и т. 221). Облак мислим, тачно приписује затвореност тога *o* утицају билабијалног *м* (у *седум, осум, *сум* СБМ XI 566); Шчепкин пак мисли, што неће бити тачно, да затвореност у треба приписати редукацији вокала *o* у свима овим случајевима (т. ј. и у *збòгум, и уште, и су* = **сум* и чак у *мáлу, кòлку* и сл. Бол. Псалт. 196).

95. Али поред ових речи има у м. *o* извештан број речи које имају *у* и *у* многим другим дијалектима Македоније: *уи́че* (исп. овде ненародно *уште* П II 57, 44, 8, 21 и др.; в. код Сељишчева 86, 87), *вáруш* поред *вáрош* (део вароши где живе хришћани), *ауздер* речн. Ђ; исп. *у́лера, гúвеia* (Григ. 233), *дур* (*дуридо* П II 47), *ругúзина* (исп. и речн. Ђ, Григ. 301), *ружéница, дúжaњник*.

96. Асимилација вокала у различним слоговима:

а) *o* — *a* = *a* — *a*: *дамазлок* речн. Ђ, *разгавара, -аш* речн. Ђ (поред којег и *разговара*);

б) *o* — *у* = *у* — *у*: *секуму* П II 109 поред *сéкому* ib. *шузлуци* П I 30 (исп. *тозлуци*), *шузлуци* Об. 453 и сл. Овамо стављам и *гúяп* = (*голжбь*), исп. *гуллапъ* П I 44, *гулаби* Об. 436, *гулабче* (sic) Об. 234, *гулабица* Об. 32, *gùlqр* (l није тачно, Облак, М. St. 33; за ову реч он вели „ist auffalend“). Ако се пође од *голжб*, мора се претпоставити да је *o* постало назалирано. Можда се може претпоставити даље *гжлжб*, као што и чини Сељишчев, (ор. с. 50). Тада бисмо овде имали *у* од *o* преко *ж*. Стварању затвореног карактера тога гласа свакако је допринело и *ж*.

ѡ) *o* — *e* : *покелчеш* П II 77 (**поколчеш*, исп. обично у овом говору *околчеш* — „*округао*“).

Редукцију вокала *o* можемо констатовати у *гѡшвар*, *гѡшвиш* и сл.; *ѡскруша* поред *оскѡруша* (Григ. 299); исп. сличан појав у *радвеш* Ђ I 119; *жалвай*, *жалвам* Ђ II 241 (п.), које Ђиновски наводи, не постоји у овом говору; али све се ово налази и у другим македонским говорима, источнијим куда је могло продрети из још источнијих у којима је редукција вокала обична особина.

98. Велики је број прилога који имају на крају место и поред *o* и вокал у: *кѡлку*, *шѡлку*, *дѡлеку*, *мнѡгу*, *окожѡ-стожер*, *прѡку-ден*, *преку-* исп. *шоку* П II 52, 48, *многу* П II 7, 45, *по многу ше* и *многу божници* П II 59, *наималу* П II 125, *надаљеку* П II 66, *околу* ib. II 70, 34, 15 и сл.; *инаку* П II 30, *кољку је* П II 160, *располу* (морф. порекла) П II 78, *преку* П II 31, *аку* П II 70; у речн. Ђ: *инаку*, *малу*, *оволику*, *напреку* и сл.; код Григ.: *наѡпаку* (288), *кѡл'ку* и сл. (233), *блѡзу*, *дѡлеку*, *шѡку* (ibid.), *преку* (277) итд. Исп. у овом говору у исто време: *како*, *некако*, *секако*, *убаво* и сл.; *зѡше*, *ѡваке*, *шѡке*, *ѡнаке* и сл., *ѡваке* П II 34; *дѡбре*, *эле* и сл.; *шака* П II 70 је сумњиво, исто тако као и *ѡвака* П II 30 и сл.

Јасно је одавде да је у првим примерима у морфолошког порекла; али свакако није искључено да су примери са старим у (као *близу* и сл.) могли бити знатно увећани примерима са у југоисточних говора у којима *o* на крају речи гласовним путем прелази у у.

98а. У *дѡвѡјца*, исп. *дѡваица* речн. Ђ, *ѡдѡицѡта бѡдали* (Григ. 270) м. *дѡѡјица* и *ѡѡѡјица* унесено је *a* из *дѡва*, *ѡѡѡ*.

99. У примерима који ће бити у различним деловима ове расправе навођени видеће се да вокал *o*, као и у другим дијалектима нашим, може стајати и иза ранијих умекшаних сугласника и иза данашњих умекшаних сугласника (*гнојѡсува*, *мѡњѡса*, *рѡјѡсува* и сл.).

XVIII ж

100. Данас се стари носни самогласник ж двојако замењује у овом говору: или вокалом *o* у кореновом слогу или вокалом *a* у вишесложних речи у слоговима изван првога. Његов је изговор чистога гласа *o* и *a*; зато има потпуно право Григоров (ор. cit. 232) када исправља мишљење Димитрова да

је *o* од *ж* звук „погърленъ и по-широкъ“, и да се пред тврдим слогом чује, макар и слаб, елемент *a*.

Питање је: зашто се јавило ово двојство у замени овога гласа. Да ли оно зависи од тога, да ли је звук под акцентом или није; или је дошло отуда што се слогови који нису у речима почетни уопште изговарају отвореније? Ово се друго не потврђује појавима овога дијалекта; можда ће разлог томе лежати ипак у акценту. Тада би се могло претпоставити да је *ж* у своје развитку у овим говорима дошло до *o^a* свугде, па је под акцентом дало *o*, а без акцента *a*. Овим би се путем објаснио прелаз у брсјачким говорима и другим *ж* увек у *a* (исп. о овом напред т. 41).

Напоменућу само да сматрам да је у свима оваквим говорима *o* прешло непосредно у *o^a*, без прелазног ступња полугласничкога, исто онако као што је у нашим другим дијалектима оно прешло непосредно у *u* или у словеначком у *o*. И целокупни развитак овог говора који не показује наклоност ка редуцираним гласовима, већ, напротив, и старе полугласнике замењује пуним вокалима и специјални развитик полугласника у њему — то не допуштају.

101. Прелаз носнога *ж* у *o*: *бобóшаџо* (бубетати, бубетало) — *гљóбок*, речн. Ђ, *гљобóчина*, речн. Ђ, исп. *глобоко* П II 91, 130, Об. 75, *Глобóчица* Ђ I 246 — *гнос*, *гносен*, исп. *гносен*, -*сна* речн. Ђ, *гносóтија* *ibid.*, *гносењ* П I 92 — *гобав*, *гобрав* речн. Ђ, које мени из овог говора није познато — *гос*, *гóзови*, *гозóшелен*, -*ошејна* (неспретан, тежак), исп. *погóзечки* (прилог; исп. *помéшечки*, Григ. 300), *нагозер* П II 71 (навише) исп. *гóзер* (дно) — *госеница* П I 52, обично је *гусéница* — *грóди*, *грóдест*, исп. *гроди* П I 21: **grqđь* — *дóи*, *дóбови*, *дóбје*, исп. *допъ* П I 46, *добје* П II 132, *добовица* речн. Ђ — *зои*, *зóби*, *ззобóица*, исп. *зопъ* П I 22, *зоби* *ib.*, *очни зоби* П I 22; *забиве* *ib.* 144, исп. ниже *рака*; а *зубиве* *ib.* 144, *зубно* *ib.* 144 и овде није народно. — *кљóиче*, исп. *клоиче*, П II 69, *клобаре* речн. Ђ: **klqbo* Verneker ESIW 526 — *кóдеда*: пољ. *kądział* — *кóкол*, пољ. *kąkol*, исп. *коколъ* (sic) П I 49 — *се кóица*, *се кóпаш* и сл. (купам се) — *кóпина*, *кóпиње* (купина) — *ýкоса*, *ýкосаш* (ујести), исп. *косај* Об. 120 (комад), *косаы* П I 87 (залогај), *косни* П I 87 („апни“), *коснуваеш* (3 pl.) Ђ I 125, *укосаи* (уједи) П I 87, *укóсува* („ухапвам“ Григ. 303), *косаница* (траг од уједа) речн. Ђ — *кош*, *кóшови*, *кóшник* (кутњак), исп. *кош* („до огнишче“)

речн. Ђ, Об. 137, кошници П I 22 — бѣжѣлок, бѣжѣлоци (дуга, бѣжи лук) — лѣчење (одвајање), лѣченица (исто) речн. Ђ, исп. п. *łaczyc* — мѣде, мѣдиња (testicula, исп. ст. слов. мѣдо) — мѣдор, мѣдра (кротак, миран) — мѣка, мѣчно, се мѣчиш, исп. мока П I 74 (се мука П II 14 није народно), мѣчнощија (мука) речн. Ђ — мѣша, мѣшиш, љмѣшиш, мѣшен, мѣшна, исп. мошна П I 17, мѣшешина (мутљавина) речн. Ђ — мѣш, мѣжи, мѣшки, исп. мошки П II 125, 126 и др. (мушко ib. II 42 није народно) — пѣнодиш (понудиш) — пѣдиш, нѣподиш (пудиш и сл.), пѣдар, исп. п. *przedzić* — пѣпок пѣпоци, исп. П I 22, п. рѣрек — пош, двѣ поши, бѣспошен, пѣшѣчка (стаза), пѣшник, пѣшина (спрема за пут), зѣпошка (гранѣица као успомена са поласка на пут), исп. Царски пошѣ П I 18, зѣпошнување, зѣпошка Ђ I 123, сопошѣ („упутно“, у овом говору непознато) П I 83 (облици као пуш П II 144, 54, 75, 18, пушници П II 75, сапушник ib. 76 нису народни) — прош, прѣђе, прѣчка (прошк + ѣка), исп. п. *pręć* — рѣка, рѣци (руке), рѣкаф, нарѣчуваш, порѣчуваш, нарѣчани, исп. роци П I 22, роциве П II 15, Об. 236 (исп. и рокише П II 56 које је у овом говору непознато), врока П I 23 (у руку, „ручно“), на роци П I 24, рѣчка П I 37, зарѣчка П I 37, рокави П I 29, рокашка П I 89, рокоешка (руковеш) речн. Ђ, рѣчка (дршка) ibid., нарѣчѣј ibid. Примери као рака П II 99 из оближњих су (брѣчѣких) говора; а примери као рука П II 56 нису народни — скоп, скопѣщија, исп. скопо П I 81, 88; за поскапо П II 57 и поскуа ib. 57 вреди исто што и за рака и рука — слѣч (врста саламуре) речн. Ђ, слѣч (сурутка, зелена вода од сирење Григ. 301), одавде: наслѣчи Ђ II 245 (п.): у вези са лѣча,-иш — смѣдиш, смѣден — сѣбоша, ако се своди на сѣбота: исп. чак. *sóbota*, које се своди на *sabbat-* — сош, сѣдови, пѣсође (суд, посуђе), исп. содѣ П I 35, содови П II 26 — стѣиш (ступиш) — стѣога „лѣчилиште“ П I 93, стѣога („коде шо лѣчит овци“) речн. Ђ, исп. п. *stręga*. — сѣжен, соженѣ П I 89, 60 сожни, са овим би се потпуно слагало пољско *sążeń*; али се код њега, па тако чини и Брикнер (*Słownik Etym. jęz. polsk.* 483), прѣпоставља у првом слогу *л*, а не *ж*; наш облик би допустио да се прѣпостави и старо *сѣжѣнь (у овом дијалекту сожен је мера за висину и дубину). — стѣрок,-ови, исп. стѣрок речн. Ђ, стѣрѣва речн. Ђ, исп. п. *stręk* (в. Брикнера 518) — шѣга, шѣжиш, шѣгуваш, исп. да си пѣшѣжиш Ђ I 124, шѣога речн. Ђ, шѣога (тужан) речн. Ђ,

шожаленка (жена што тужи или нариче над гробом) речн. Ђ, *шоџник* (човек за жаљење, Григ. 302) — *шошон*, *шошнеш*, *шошнава*, исп. *шошон* („грмеш“) П I 14, П II 86, 88, *шошнеш* Об. 95, *штошна*, *штошнеш* Об. 56. исп. п. *teřent* — *шроба* (платна) речн. Ђ — *шрот* (труд), п. *trqd* — *шрџови* (трут), исп. ст.-сл. *шрџшъ*.

102. Овамо долазе и овакви примери: *вноштра* (унутра), исп. *вноштра* П I 85 П II 100, *вноштрашен*, *-шина* речн. Ђ — *коде*, *оводе*, *оводеа*, *секоде* (свугде), *никоде* (никуда), исп. *коде* Об. 32, *секоде*, *свекоде* (ненародно) П II 39, 5, *одџкоде* П I 78, *џоде* и сл. — *зимоска* могло би бити образовано по аналогiji *лџтоски*, али је вероватније да имамо ту **zimqřьka*, исп. српско *зимус*, *зимуске* — *сџесен* (сву јесен), *сџима* (сву зиму), а према њима и *сџешто* (*со* = *вџж* = *всо*); исп. *соноћ* речн. Ђ („обноћ“).

Из околних (брсјачких) говора долазе облици као: *каде* П II 121, 12; *секаде* ib. 40, 18 и сл.

103. У извесном броју речи место *о* махом у почетку речи нахођи се у: *грул* (груб), ст.-сл. *грџбъ*, *врџ врџина*, *грушка* (грудва) речн. Ђ, *грушка* (Григ. 294, комад шећера, сира), *грушка снегова* Об. 175, *грушка шећерова* Об. 175, исп. *грџди*; *удвџгуби* (Григ. 303, „пресомитити се“, пресавити на двоје); *гусџница*, *гусџница* (Григ. 234), исп. *госџница*; *гуска*, исп. *гуска* Об. 591, Григ. 234, *гускарџца* (Григ. 283); *гусло* (Григ. 233), исп. *гуслло* П I 57 (гусле); *загустџил* речн. Ђ, исп. ст.-слов. *гџштъ*; *се надуф*, *се надуџ* („надути се“, „бити надмен“), исп. *се наду* П I 36, *дуја*, „*шџакам хлџбъ*“ (*храня се*) Григ. 294, *дџјење* речн. Ђ, ако иду овамо; у *дуни* речн. Ђ, *дувало*, *дџвл*, *дџ(в)на* имамо старо у (*доухъ*: *дџх-* у ст. слов.); *џмућен*; *жџџудец*, исп. ст.-сл. *желџдџкъ*; *кус*, исп. *кусо* П I 72, ib. II 162, 23, 96, *кусак* (кратка долама), *кусогледџ* П I 23, *скусено*, *покусено* П I 72, *скусиле* Ђ I 121; *џкуса* („пробати укус“, „окушати“), *да џкуса* (Григ. 234), *да укусува* (Григ. 303) поред *укос-* (в. горе): овде имамо два различна корена, али слична по значењу: *kus-* „покушавати“, *kqř-* „окусити“ од јела „одгрџсти“; придев „кус“ има такође *ж*; *кућа*, *куќа* (Григ. 234); *лукавшџине* П II 54 (вероватно из црквеног језика); *измџдрува* (Григ. 234), исп. *мџдор*: можда овде имамо асимилацију вокала; *принуден*, *-ил* и сл. речн. Ђ, *нџца* (Григ. 234, т. ј. *нужа* = **нужџа*, исп. гл. XXVI), *нџкаф* (Григ. 234): и овде имамо од старине два корена *нџд-* и *нуд-*; *се џспружџит*, *џспружен*, **prong-* (Миклошић ор. cit. 265); *џќнеш*, *џќош*,

п^укава, п^укање, напук^ување (задиркивање), исп. пукна П I 36, не пукашъ ib. I 36, испукани П II 37, пуканица П I 89 (пуко-тина) речн. Ђ, пука речн. Ђ, испука,-аш ibid., пукавица (пуцање) речн. Ђ, исп. ст.-сл. пжкнжши; испучил поред испопчил речн. Ђ, напучен = *напжичен, напу^учен („огъзен, ошършен“ Григ. 298) са значењем „напућен“, „надувен“, „испу^учен“, пупунец (пупољак) П I 45, II 144, речн. Ђ; оауша, оаушка (на опанцима) речн. Ђ, опуша, -иш ibid.: исп. пољск. рѣто <*рѣто, срп. пушо, пуце и сл.; ругање, се подругуваш, исп. ст.-сл. ржгати сж; ручаш, ручек, исп. ручекъ П I 85; скуден, -дна речн. Ђ, исп. ст.-сл. скждъши; суш, Григ. 234, судиш ibid., судбина речн. Ђ, судија речн. Ђ; суруг речн. Ђ, соуруг (Григ. 234) — претставља ретко неслагање у подацима наших извора; можда у суруг имамо асимилацију вокала облика као соуруг; суградиџ Ђ II 244 (п.) — није сасвим поуздано, суредени Ђ I 123, 243 (137), суложува (Григ. 302), суправа ib., суредува ib., супазил, супазен речн. Ђ, суреда, -иш ibid. —, по моме мишљењу, немају ж; било би за питање о овоме гласу врло важно, када би се могло доказати да је почетно су једнако сж; али то није вероватно: прво, зато што су даје овде само перфективно значење, а не даје значење паралелног, напоредног вршења глаголског рада, како би се могло очекивати; према овоме су овде има значење које има предлог с; друго, су = сж се у словенским језицима употребљава ретко као префикс уз глаголе, већ обично уз именице (сжсѣдъ и сл.) или прилоге (сжвѣше = сѣвше и сл.), тако да би било чудновато да се овде употреби, утолико пре што нема специфичког значења овог префикса; ја мислим да ово су претставља с + у, т. ј. да је пред облицима урава, уредува стављено напред с, да му да перфективно значење, тако да се после су осетило као префикс; сусед речн. Ђ; шупнеш, шупаница, исп. шѣпнеш; шруба П I 57 (исп. горе шрѣба); шрудна (жена) П I 43, Ђ I 127, исп. шрош; шѣшиш („пувати, смрдети“), шѣшило („пувало, мрцина“), шѣшилице, исп. зашущено (затворено, загушено) П I 15: пољско tęchnąć и сл.; шуучасто П II 37, исп. ст. сл. тжпж; нугалъ П I 35, ако је поуздано (мени је у овом дијалекту непознато): исп. ст. сл. жгль или жгълъ, дакле бисмо очекивали у овом говору *огож; угич, -а речн. Ђ (исп. пољско węgorg); угрин (име, Ђерић, ор. cit. 29): исп. ст. слов. жгринъ; уш, ушка Григ. 234, речн. Ђ, исп. ушъ П I 44 (совуљага) и ст.

слов. *жшъ* „патка“; *ушроба*, исп. и Гр. 234, ст. сл. *жшроба*; *урбдица*, ст. сл. *жродъ*, *удбъница* ст. сл. *ждолъ*; *фрушкѣ ноже* (Григ. 234, Ђерић 29); *чубрица* (Ђерић, 29), ако је заиста **чжбръ*.

104. *ѣднуш*, *вѣднуш*, *ѣдѣднуш*, исп. ст. слов. *ѣдинжшъ* и дијалекатско *једнѣга* са полугласником.

У *нѣу* у 1 л. једн. могло је у бити добивено од су *нѣсу*, у којем је опет добивено од *сом* > *сум* > *су* са носним *у*, па доцније и са губљењем носног изговора.

105. Нема никакве сумње да су ови облици првобитно туђи овом дијалекту. То се види 1) по томе што су у мањем броју неголи облици са *о* и 2) по томе што поред облика са *у* овај дијалекат има често и своје облике са *о*. Дакле, речи са у м. *ж* у њему су страног порекла.

Имају две могућности како да се објасне ови облици. Утицајем севернијих српских говора. Обично се наводи као доказ за то реч *кућа* која је у том облику продрла у све македонске дијалекте; али они који то претпостављају сматрају да је у овим дијалектима и *ћ* туђе; међутим ја сматрам да то није тачно. Али то још не значи да из севернијих српских говора колонизацијом Македоније од 2-ге половине XII в. до краја XIV-ог нису могли продрети извесни примери ове врсте у македонске говоре. Тако гледа на то *у* и *Облак* (СбМ XI 534), а са њим и други научници. *Облак* наводи доста таквих речи из источне Бугарске (*лукав*, *пукнъ*, *чубрицъ*, *гнусни*, *нуждъ*, *шруднъ*, *ушробъ*, *сришшъ*), *мижду*, *шупан*, *руглъ*, *крушичку*, *друсъм*, *куснъ*, *измудръ*, *понуда*, *дуброва*, *руга*, *сумрак*, *сукрѣвица* оп. cit. 536); али за многе од ових речи вероватно је да су стари дублети са у прасловенског језика као: *нудиши* и *нждиши*, *гнус-* и *гнжс*, *между* и *междж*, *су-* и *сж-*, *съ*, *понуда* — *понжда*, *кжснж* — *кусиши*; *лукав* — позајмица је из цркв. језика; *шупан*, *чубрица* нове су позајмице, *ушроба* можда < *вѣшроба* < *жшроба* (ibid. 536).

Али друга могућност није такође искључена: да је било говора ове врсте, т. ј. говора који су припадали оном типу дијалеката којему припада и овај дијалекат, а који су мењали *ж* у *у* као и остали српски говори. Јер треба имати једно на уму. Прелаз *ж* у *о* у галичком говору исте је врсте као и *ирелаз ж* у *у* у осталим нашим говорима. Како у овом говору можемо констатовати прелаз *ж* у *о*, *ж* у *а*, свакако преко *ѡ*, не би било чудо да је било говора у којима је *ж* прелазило и у *у*.

У корист ове хипотезе говориле би ове околности. Речи у којима има у м. ж не показују других нарочитих особина северносрпских говора. На пр. *имућен*, *-ћна* или *сопрук*. Чак у овом другом случају, да је реч позајмљена из севернијих говора, ми бисмо очекивали *сопрук*, као што је понегде и забележено. Реч *сопрук* претстављала би контаминацију домаћег **созрак* (исп. ниже) и туђег *сопрук*.

Која од ових претпоставака има више вероватноће, моћи ће се утврдити тек онда када се са ове стране сви македонски говори тачно испитају. Видели смо да у неким случајевима има тога и у словенским називима у Епиру и Грчкој; али, као што је напоменуто, и ту је тешко утврдити из којег времена и од какве врсте колонија потичу ти називи. Засада је несумњиво да се изванредан број оваквих примера налази у свима македонским говорима; то сведочи да је овај појав старијег порекла. Али којим се правцем ове позајмице пружају, где су најгушће, којим су се правцем кретале — показаће даља испитивања. За наш су дијалекат оне туђице.

106. Место ж јавља се *a* у слоговима који нису почетни и на којима се акценат не налази. Облак бележи то *a* знаком *q*: *gùlq̄p*, *žèlq̄t*, *želq̄di*, *òbrq̄č* и чак *òbrč* (M. St. 23.). Ја сам увек чуо у овим случајевима чисто, непомућено *a*.

гүлаш (о у исп. т. 96), исп. *гуллаш* П I 44, *гулаби* Об. 436, *гулабче* (sic) Об. 234, *гулавица* Об. 32, *гүлап* (Григ. 234) — *òбрач*, исп. *обрач* П II 72 (bis) — *пòнада*, *иднада* (Григ. 234), речн. Ђ — *пòпрак*, исп. *попрак* П I 42 — *жéлаш*, *жéлади*, исп. *желлад* П I 48 (жир) — *идiак* (Григ. 234), о њему исп. ниже — *божилак* речн. Ђ (обично *бóжиљок*).

107. У облицима у којима је ж увек на крају речи — имамо увек *a*.

У асс. fem. *созима* = *сву зиму* = *вѣж зимж*, *вистина* (заста) речн. Ђ, исп. ст. слов. *вѣстинж*; овамо долазе многобројни прилози на *-аница*, *-еница* (исп. *кòсаница* „уједајући“, *лепéница* „лепећи“ и сл.) који имају *-a* инструментала итд.; исп. *ноћа* и *дења* који потпуно одговарају нашем *ноћу* и *дању*, т. ј. *ноћњж* и *дњњж*. У асс. fem. проп. *ја* имамо *a* из ненаглашеног, енклитичног положаја; у *њеја*, које стоји место *њеје* (= *вѣя*), добивено је *a* свакако од *ја* у асс. У I л. презента имамо у овом говору увек *a* = ж: *плéша* = *плешж* и сл.

108. Интересантна је особина ових говора да у њима по-

четно *q* (*ж*) добија испред себе *j*: *jóже*, исп. *јоже* речн. Ђ, П I 42, Ђ I 124, *јожаръ* П I 55 — *jóзул* (чвор, *жлъ*) — *jóглен*, *jóглење* и сл., *јогљенъ* П II 26, *јогленаръ* П I 56, *јогљеник* ив. П II 89 (начинио, вероватно, сам П) — *jóдица*, исп. *јодица* П I 88 (закчка), речн. Ђ.

109. Још је важније да у овом говору *јж*- у почетку речи прелази у *јо*-, т. ј. у *јж*-. Да наведем примере:

jóгула (јегуља), исп. *јогула* П I 51, *јогули* Об. 32. — *jóшро* (јетра) — *jóшка* (језгро), *јошро* (језгро код воћа) речн. Ђ — *jóзик*, *јозик* П I 21, Ђ I 245 — *јодре* речн. Ђ (ст. слов. *ѡдръ* брз), *јодро* (мес. децембар, Смиљанић 61., ако иде овамо — *јошрво* (вос.) Об. 57, *јошрви* Ђ I 242 (136) — *јоча*, *-иш* (јечим) речн. Ђ — *јочмен* Ђ I 122, П I 49.

Пре свега морам констатовати да је овај појав стар, јер да то није, морало би *j* ишчезнути испред *q* (*ж*), исто онако као што се оно губи испред *e* (исп. гл. XXIII.). Друго, ја сматрам да је у овом дијалекту, као у једном делу чакавских говора, *јж* у почетку речи дало *јq*- (назално *a*), које је дало *јж*- и даље *јо*- (исп. т. 41).

Изгледа да је ово *јq*- у почетку речи утицало да се испред *q*- и у горњим речима развије *j*. Облици *објало*: *објаја* (обојак, обојци), исп. *објало* Ђ I 128, *објалла* („обоици“) П I 30 неће имати везе са **објело*, већ претставља **обвјало* > *обвјало* > *објало*.

110. У овом дијалекту имамо и *појчина* (исп. *појекъ* П I 52, *појечина* ив., *поек*, *-ци* речн. Ђ) које бисмо могли довести у везу са **рајекъ*, који је такође познато словенским језицима (исп. и В. Ђерића, Гл. СНД I, 1925, 10). Али ако је тачно забележено *ијјак* (исп. т. 106), онда би се можда ово могло објаснити и гласовним путем (исп. т. 80). У 3 л. мн. *e* место *ж*, на пр. *ијграјеш*, *бјереш*, *се* (= *сж*) и сл., наводи се и у другим говорима Македоније и зато се о њему може судити само у вези са њима. Ја у то овде нећу улазити, али ипак примећујем да тај појав, по моме мишљењу, није фонетског, већ морфолошког порекла.

XIX ѝ и њ

111. Једна од врло важних особина овога говора, којим је његов организам сав проткан, — јесте замена полугласника у јаком положају. Ту даје *ѝ* — *o*, *њ* — *e*. Од тих двају вокала *o* м. *ѝ* изгубило је у већој мери, могло би се готово рећи потпуно, своју непостојаност, тако да тамо где стоји *o* нема гу-

бљења тога вокала у слабом положају (исп. ниже примере); међутим код вокала *ь* непостојаност се сачувала у знатној мери.

Овом цртом својом налазе се ови говори у вези са старословенским језиком. Истина, најстарији старословенски споменици чувају добро *ъ* и *ь* као полугласнике; али већ се и у њима, нарочито када су млађег датума, јавља *о* и *е*. Све остало о овим полугласницима види напред у т. 40.

И у овим дијалектима јавља се нови полугласник када су се сугласници *р*, *л* (*љ*), *м*, *н* (*њ*) и *в* находили на крају речи, иза других сугласника, а иза њих је нестајало полугласника. На пр. **мршвъ* > *мршѣв* > *мршов*. У овоме дијалекту и тај је полугласник *ъ* = *о*.

112. Полугласник *ь* = *е*.

а) у корену:

— *ден*, *каша ден* (сваки дан), *за Пётровден*, *вѣзден*, *повѣзден*; *се раздени*, *Дѣнице* (вок.), исп. *ден* П II 71, 82, *Митровден* ib. 98, *Деница* П I 14, *добро разденување* ib. 76.

— *заѣм*, *на-заѣм*, *зајем*, *зајѣми*, *зајѣмале* П II 134.

— *креч* Григ. 297. има *ре* ново; исп. *крѣч* других говора; праслов. **крѣрч*-.

— *лен* (*льнь*), *лѣнено*, *Лѣнишча*, исп. *ленъ* П I 31, *льен* П II 54, *ленен* Ђ I 126;

— *леѣ* (= *льѣ*) П I 48;

— *лѣсен*, *лѣсна*, *лесно*, *одлесниш*;

— *пеколъ* П I 14 (= *пѣклъ*);

— *пѣнушка* (= *пѣнь* > *пен*), *пѣнушка* Григ. 299;

— *пѣс*, *пѣсу* (вок.), *ци* (= **пси*), *дај пѣсу да те укосаш* (дај псу да те уједе), *пѣсји*, исп. *пес* П II 136, *песѣь* *гглокъ* (песји глог) П I 47, *пѣсји нокти* (заноктице);

— *сѣга* (= *сѣга*); могло би се сводити и на **сега*;

— *сѣска* (= **сѣвѣш-ѣка*, исп. *свастика*); исп. *свеска* П I 64, Ђ I 237 (131);

— *шѣмница* (тамница), *се шѣмниш*, *пошемнувад* П II 27, *шѣмнине* ib. 70, 69, *шѣмниов*, *шѣмнава*, *шѣмниѣ* П II 151, *шѣмнило ми се* Ђ II 238 (п.);

— *шѣнок*, *шѣнки* (*шѣнѣк*), исп. *за шѣнка става* (стас) Об. 57, *шѣнко платно* Ђ I 128, П I 36, *в шѣнки половиње* Об. 61, *од шије шѣмни звезди* П II 70; исп. ниже *шѣнока*;

— *заченши* (није народно) П II 43;

- *чѣс* (= *чьсть*), исп. *чѣста*, *-иш* речн. Ъ;
- *шеф* (*шьвъ*) П I 88, *шев*: *шеови* речн. Ъ (рл. *шеови* по аналогiji именица као *страх* > *страф* = *шеф* < *шев*: *страови* < *страхови*);
- *шеашт* (*шьпъшт*) Об. 132, речн. Ъ.

За *цвъш* > *цуш*, *цүшиш* и сл. мора се претпоставити да је добивено прво у слабом положају (у глаг. облицима или у зависним падежима од *цвъш*). Овде находимо у сасвим појединачним случајевима извршено оно што је у великим размерима извршено у свима средњештокавским и новоштокавским говорима: *въ* > *у*, само што је у поменутим штокавским говорима то извршено *само* у почетку речи. Исп. о *цүшим* и сл. образовањима Шчепкина Б. Псалт. 133—134.

б) у суфиксима:

ьць: *връбец*, *гљушец* (миш), *жйжавец* (лековита трава), *јáдец*, *јáрец*: *јáрци*, *јáрчѣвина*, *кóбец*, *яóвец*, *свѣщец*, *слѣпец*: два *слѣнца*, *стáрец*: *стáрци*, *студенец*, исп. *брмбалец* (бумбар) П I 62, *вѣнец* П I 63, *вуиковец* (комарац, није сасвим поуздано) П I 52, *гллушец* *ib.* I 48, *живописец* П II стр. II—IV, *кладенецъ* П I 16, *Македонец* П II 158, *морепловец* *ib.* 61, *палецъ* *ib.* I 23, *платец* *ib.* II 107, *продавец* *ib.* 104, *Скопјанец* *ib.* 107, *трговец* *ib.* II 96, *Шумадинец* *ib.* II 160; *свещец*, *-щци* речн. Ъ, *близанец*, *бунишчарец* (инсекат на буњишту), *големец* (великаш), *вранец* (коњ), *вршоверец* (вероломник), *гушавец* — све речн. Ъ; Облак пише *svétъc* за Галичник (M. St. 24), али за то нема потврда за овај говор.

-ьчьнъ, *ьчна*: *слнечна* П II 83 (није сасвим поуздано да П није саградио овај придев према руском *солнечный*); *-ьнъ*, *ьна*: *áрен*: *áрна* (*харьнъ*), *гяáден*: *гяáдна*, *дѣсен*: *дѣсна*, *дóстоен*: *достојна*, *дрчен*: *дрчна* („лаком“, али: *дрчно* време — рђаво време), *жѣден*: *жѣдна*, *жѣлезен*: *-зна*, *зяáшен*: *зяáшна*, *лѣсен*: *-сна*, *мáзен*: *-зна*, *на́дворен*: *-рна* (спољашњи), *одморен*: *-рна* („рена“ од глагола), *ра́бошен*: *-шна*, *сйлен*: *сйжна*, *тѣмен*: *тѣмна*, *тѣсѣн*: *тѣсна*, *трѣзен*: *трѣзна*, *умен*, *пáмешен*, исп. *малловеренъ* П I 14, *надворен* Ъ I 239 (133), *жѣден* П I 81, *кућен* Ъ I 239 (133), *посен* Ъ I 118, *најрадосен* Ъ I 126, *страшен* П II 89, *умен*, *умни* П II 152, *чуден* П II 75; *восочен*: *-чна* речн. Ъ; *душевен*: *-вна* и сл.; *кóгашен*,

кога̀шниоф, шoга̀шниоф, нeкнeшeн, cи́ношeн, cтoгoддишeн, ушрoшeн, -шнa, фчeрaшeн и сл.

ън (= *ънъ, ънь, ънь*): *на̀ковeн*: *вни, oштeн* (орачки) рeчн. Ђ, *рoжeн*, исп. *рoжeн, рoжни* рeчн. Ђ (ражањ): **огъ̀пъ*, ст. слов. *ражънъ*, исп. т. 81; *гла̀вeн* (исп. *главња*), *скорeн* (исп. *скорња* у другим говорима) Ђ II 233 (п.), *сожeнъ* (хват) П I 89, 60, *сожни* П II 103, исп. т. 101, *чeшeн*: *чeшни* рeчн. Ђ.

-ъкъ (код именица и придева): *кoджурек* (на пресном млеку) Григ. 296, *жeжeк* (у овом говору обично *жeжoк*, исп. т. 113, 116), *жeшка* рeчн. Ђ, *малечeк, -чка* рeчн. Ђ, *слабечeк, -чка* рeчн. Ђ.

-ъль, ъль: *кoшeя*: *кoшъoви, пeшeя*: *пeшлe, пeшли, oрeя*: *oрли*, исп. *кoшeл* П II 136, *кoшeяoв, кoшъли, oрeл* П II 35, *oрeлъ* П I 45, *пeшeлъ, пeшлa* П I 45, Об. 234, *пeшeл, пeшли* рeчн. Ђ, *вишeл, вишли* рeчн. Ђ, *кoшeл*: *кoшлeщe* рeчн. Ђ, *сврeдeл, -длe, -длe, -длeнъ*; *чeшeл* рeчн. Ђ (= *чeшeд* = **чeшьль*), *чeшeль* Ђ I 240 (134), *чeшeљoн, чeшeљoд* П II 154, *чeшeљoв, чeшъливe* иб. II 154.

-ъм: *ја̀рeм*: *во-ја̀рeм, два ја̀рeмa*; исп. *ја̀рeм, ја̀рeмoв, ја̀рeмивe* П II 156.

-ъш: *oцeш* (сирће), *рбeшница* (кичма, самарица: **хръ̀бъшьница*), исп. *рбeш* рeчн. Ђ, *рбeшница* *ibid.*, *oдцeд* (sic!) П II 93 („кисeљинa“) 142, *рбeшница* П I 22.

-ъс: *oвeс* (**oвъсъ*), *дeнeска* (**дъньска*), исп. *oвeсъ* П I 49, П II 30, *дeнeска* П I 84, П II 42, 127.

-ъв-: *правeдeнъ* П I 13 (ако није црквeнoг порeклa).

-ър: *габeр, габeри, габрoв* рeчн. Ђ, прeтпoстaвљa за oвaј гoвoр *габър*, јeр да смo у њeмy имaли *габръ* — мoрaли бисмo дoбити *габор* (исп. *дoбор, Пeшoр, вeшoр* и сл. т. 114); али кaкo смo у прaслoвeнскoм имaли *гpaбръ*, oд кoјeг сe oбликa дисимилaцијoм дoбивaлo и *гpaбъ* и *габръ*, тo сe мoрa прeтпoстaвити зa *габър* oвoгa гoвoрa или нaстaвaк *ър* или пoзajмицa из кoјeг гoвoрa. У *чeгeл, чeгли* Ђ I 129, *чeгeлoн, чeгeлoд, чeгълинe* П II 155, *чeгли врзани* Об. 58 — нe мoжeмo тaкoђe прeтпoстaвити старo *ь*, вeћ **чeгъль* > *чeгeд*, исп. т. 114.

113. Полуглaсник *ъ* дaјe у jакoм пoлoжajу o.

а) у кoрeнимa:

- *бодник* (бадњак) Ђ I 123, Об. 32, речн. Ђ;
 - *бос* (бзова), *бозовина*, исп. *босъ* П I 46, *бозовишче* (место где расте бзова) речн. Ђ;
 - *бóчва*;
 - *забошотува* речн. Ђ („забашурује“: *бъх-*);
 - *вóшка*, *вóшки* (въшька), П I 52;
 - *дош*, *дóжеви*, исп. *дожд* П II 86, 87;
 - *зóява* (= *зълъва*), исп. *золва*, *золво*, *золви* П I 133;
 - *кóга*, *шóга* и сл. (у колико се свде на **къга*, **шъга*, исп. ст. сл. *когъда*, *къгъда*), исп. *кога* П II 31, *шога* П I 84;
 - *яóга* (лаж), *яóговен*: *яóговна* (лажљив, варљив); *яóжа*, *яóгаф*, *дóяога* (аор.), *яóгаж*, *изяóгано*, *сяóга*, *излóгае* (3 pl. аор.), исп. *ллога* П I 81, *се облога*, *шеја го излога* Об. 67, *обложило се* Об. 140, *соллога* П I 81, *логовишче* (завараване, обмана) речн. Ђ, *логовен* (варљив) речн. Ђ;
 - *яóжица*, *яожичарник* (за чување ложица);
 - *моф* („*мъх*“ — маховина, пух на брескви);
 - *сноá* (*снъха*), *сноó* (вокатив), *снои* (множ.);
 - *сон* (*сънъ*), *сóневаш* (сања);
 - *пóсоп* (посипање брашном);
 - *сóшка* (саће), речн. Ђ;
 - *шокмо* Об. 54, Ђ I 240 (134) П II 36, *да се шокмиш* Ђ II 237, *шокмив* (= *ф*), *шокми* и сл. П II 148.
- б) У наставцима:
- ъшъ*, -*ъшъ*: *яáкош*, *яáкти*, *яáктови*, исп. *лакошъ* П I 22, *до лакоши* (sic) Об. 75, *нóкош*, *нóкти*; *првош* (перут) = **прхъшъ*: **прхъши*, т. ј. **прош*: **прфши* и даље *првош*: **прфши*, исп. гл. XXIV; *прéпша*, -*иш*, *шрéпоша*, -*иш*; *шéпш*.
 - ъкъ*: *дéсеток*, *éдинок* (јединац), *ízварок* (сир нарочите врсте), *мóмок*, *мóмче*, *мóмчиња*, *óпинок*, *óпинци* (дошло вероватно — због *и* = *е* у оваком положају — из других говора), *пéсок*, *пéсоци*, *пéшок*, *пóседок*, *иáсинок*, *иáсинка*, *иасинкóве-ми* (дат.), *иáсинче*, *нáчеток*: *нáчетшка*, *пóчеток*, *зáчеток*, *чéперок* (растојање између палца и кажипрста), *чéшврток*, исп. *пóлесок* (ограда, зид) Веселин. 462, *преврзок* (невесте стављају на главу цветне недеље) Ђ I 126, *зáпредок* П I 32 („прешлен“), *беллок* П I 39 (беланце), *белок* („од јајце“) речн. Ђ, *чешврток*

ib. 24, *пешок* ib. 24, *пасинок* ib. 64, *песок* П I 60, II 26, 28, *часок* П II 155 и др. Овај се наставак од тврдих основа преноси и на некадашње меке: *дарчок* (*Свекор ти дарчок дарува* Об. 448), *довршок* (завршетак) речн. Ђ, *до́кажок* (завршетак говора).

-џкџ, -џка (код придева): *крóшок*, *крóшка*; *ни́зок*, *ни́ска* исп. *крошокџ* П I 83, *редок* ib. 84; и овде има преносења наст. *ок* са тврдих на меке или бар некадашње меке основе: *же́жок*, *же́шка*, *го́рок*: *го́рка* и сл. Придев *шњџкџ* гласи *ше́нок*, *шенка* („*шенка памеш*“); али се сачувала и правилна гласовна форма мушког рода у женском роду: *шнок* (= *шњџкџ*) у *шно́ка ко́шуда* (фина кошуља за венчање, исп. *Честишта шнока кошуља* Об. 461).

-џх, -џа (код придева): *вешов* (м. *оф*), *вешва* (по аналогiji према м. роду) речн. Ђ, *вешошар* (телалин, човек који купује и продаје старе ствари).

-џџва: *рдоква* П I 49 (написано *џрдоква*), исп. ст. слов. *рџџкџ*.

У именице *мо́зок*, прид. *мо́зочен* (мождан) — *ок* је добивено аналогijом од именица које су имале *џк* у пот. *sing.*, а у зависним су падежима *џ* губиле; то исто вреди и за *во́сок*; исп. *мозокџ* П I 23, *мозоков*, *мозоци* П II 139, *восок*, *восоков*, *восокон* П II 129.

-џ + *шџ*: *човекош* = **човекџшџ* и сл. Из таквих случајева *ош* је пренесено и у случајеве са меком основом (или некадашњом меком или полумеком основом): *но́џш* П II 7, Ђ II 245, *денош* П II 6, 7 и сл.

в) У предлозима и префиксима.

вџ се употребљава као предлог са *о* и без њега. Григоров (ор. cit. 276) тачно разликује *во́рман*, *фкџки*, *вливада*, *вградина*, *фкџленик* од случајева када хоће предлог нарочито да се нагласи: *во орман*, *во куки* и сл. (ib. 277); исп. *во-ба́фча-на*, *во-се́жо-во*, *во-се́би-си* и сл.; али има употребе *во* и без нарочитог истицања: *во Дебар*, *во Солун*, али: *в Галичник*, *в Лазорополе* речн. Ђ.

вџџ-: *зобвџф* (**вџџвџрџхџ*), а према томе и: *зобвира*, *зобвираш* итд.

сџ и *сџ*: *со-зашворенí-очи*, *со-ра́киа*, *сб-него*, *сб-мене* и сл.; исп. *со ред* П II 30, *со него* П II 31; *сббра*, *му се сб-*

жали, се *сопена* (према *сопна* и сл.), исп. *кому сопка* и *прѣпка* („ко се спотакне, тај и падне“), *соборишче*, исп. *пособра* Об. 50, *сопра*, -еш речн. Ђ, *сосем* = *сосе* (= *свьвьсьмь*). Интересантно је у овом говору: *ћа сопна*, *сѳнеш*, *сопни* и сл. у значењу „скинути“. Оно је постало од глаг. *сѳнѳмѳж*: *сѳнѳши* = **сонма*: **снеши*, али је место **сонма* > **сома*: *сне(ши)* — и из основе начина неодређеног унесено и у презент, те смо добили *сона*, *сонеш* итд.; а *о* је из презента унесено у инфинитивну основу, те имамо *сона-*. Код учестаног глагола *соневаш* („скида“) јавља се цела основа *сонева* (од **соња* — исп. наше *сањати*). Исп. *соневаш* (одваја) Об. 590, *соневав* Об. 49, *одневиш* (одвоји) Об. 57, *сопи* (извади, одузми) П I 60, 68.

114. Нов полугласник *ѳ*, добивен испред *р*, *л*, *в*, *м* и *н* (= *н* и *њ*) на крају речи, давао је у овом говору *о*; испред *љ* = *д* — *е*. Има крајева Македоније који пружају друкчији материјал (в. о томе напред т. 41, затим код Сељишчева, ор. cit. 55—57, Отчетъ 7—8), али у овом говору имамо увек исту замену његову.

Могло би се ставити питање: шта се добијало од помених сугласника после испадања полугласника на крају речи, т. ј. да ли је **вѳтрѳ* давало *вѳтѳ* или *вѳтѳ*; али за то нема баш сасвим поузданог материјала у овом говору. Мислим само да је тачније ипак сматрати да је добивено *вѳтѳ*, а не *вѳтѳ*. Јер да је добивено ово последње, не видим разлога, зашто оно у језику не би остало, пошто *ѳ* у њему постоји. Ја мислим да то вреди и за све остале македонске говоре овога типа и за све остале наше говоре: када се, у даљем развитуку њихову, место *ѳ*, *л*, *л*, *м* и *н* јавља *ѳ*, *л* и сл. — то је особина месног, појединачног развитака; иначе се од *ѳ*, *л* и сл. гласова развија обично полугласник + *р*, *л* итд. Наравно, није искључено да се у појединим од тих говора од *ѳ* + *р*, *л* итд. и даље развије и *ѳ*, *л* итд.; али то је црта њиховог специјалног развитака као и све друго што се може из тих група развити (исп. горе ор. cit. Сељишчева).

-*ѳ* = *ѳр*: *вѳшор*: *вѳшрови*, *Пѳшор*, *свѳкор*: *свѳкра*, *чѳкор* (корак), *бѳштор*: *бѳштра*, *дѳбор*: *дѳбрá* вечер (али и *дѳбор-вечер*), *шѳтор*: *шѳтра*, *ѳштор*: *ѳштра*, исп. *чаша ведорница* Об. 74, *вѳторѳ* П I 14, 90, II, 28, 32, 34, 86, 88, Об. 434: *вѳшрови* речн. Ђ, *вѳшорна пшшулица* (једе се на сирни понедељак) Ђ I 121, *вѳшорница* (воденица)

речн. Ђ, *Дебор* речн. Ђ, *деборско* П II 46, 47, 105, *добор* П I 75, П II 107, 132, Об. 79, *свѣкор*, -и, *свекровци* речн. Ђ, *свекорош* Ђ I 238 (132), *бигор* речн. Ђ, *бисшор*, -стра речн. Ђ, *ведор*, -дра *ib.*, *ишор*, *ишра* речн. Ђ; и за *бѣгор* и *чѣкор* треба претпоставити да су постали од **bigъ*, **čekъ*.

ĩ = њл: *пѣкоя* (= ст. сл. пѣклъ), *грѣзоа*: *грѣзла*, *стригоа*. *стригла*, *шѣпоа*: *шѣпла*, исп. *пеколски* (паклени) Об. 95 које се у галичком говору не употребљава, *шополъ* П I 67, П II 23, 59, *рекол* П II 37, *помогол* *ib.* 146; — *јѣзуа* (исп. т. 108); *ĩ' = ел*: *шупелка* (флаута), *чегел* (исп. т. 112).

ǃ = њв: *мршоф*: *мршва* (исп. *мршовец*, Григ. 284), *шѣкоф*: *шѣква*, *сѣкакоф*: *сѣкаква*, *ѣнакоф*: *ѣнаква*, исп. *еднаков* П II 39; *јазовец* П. I 48 своди се на *јазѡвѡць* као и наше „јазавац“.

л̄ = њн: *ѡгон*, исп. и П II 26, 27; исп. *јагонци* Ђ I 248, речн. Ђ, *јагонса* (Облак М. St. 16).

т̄ = њм: *сѣдом*, *ѡсом* П I 26, *сѣдѡмдѣсѣт* и др. (исп. и код Сељишчева ор. cit. 59—63). Није ми сасвим јасно, да ли се *su* (**сѡт* > **som* > **sum* > **su*) развило гласовним путем у овом говору или је резултат утицаја *нећу* (исп. и *Облака*, М. St. 23).

115. У извесном броју примера стоји ѡ = о место ѡ = е. *мѡгла* (ст. сл. *мѡгла*), *се смѡгли*, *се зѡмѡгли*, исп. *моглаво* П I 15 (забележио сам и *умегљен* П II 44) — *мѡска мѡфче* (demín.), исп. *моска* П I 40; ст. слов. *мѡска*. У другим говорима находи се и ѡ, тако да се може претпоставити овакав развитак: *тѡгѡта* > **тѡгѡта* > *мѡгѡта* > *мѡгла* и сл. Исп. о овоме напред у уводу т. 41. — *шѡст*, *шѡшѡча*, исп. *шѡст* („дедо“), *шѡшча* (баба) Ђ I 237 (131) — у Галичнику непознато, *шѡшта* (нетачно написано; „пуница“) П I 64, *шѡстѡ* („старац“) П I 64. Овде бисмо очекивали *шѡст*, *шѡшѡча* (исп. руско *шѡстѡ*, *шѡшѡца*).

Још сам забележио: *в шѡнки половиње* Об. 70; од *шѡнко плашно* Ђ I 127 (исп. р. *шѡнѡкѡй*); према забележеном у овом говору *шѡнок* — прелаз ѡ у ѡ извршен је под непосредним утицајем назала као горе.

116. У облицима као *ѡѡшоа*: *ѡѡшла*, *ѡѡшоа*: *ѡѡшла*, исп. *ѡѡшол* П II 41, *нашол* *ib.* II 121, *ѡѡшол* *ib.* 141, *изнашол* *ib.* 54 немамо, по мом мишљењу ѡ > ѡ > о, већ образовање по аналогiji: *ѡѡшла* = *мѡгла*, а према томе и *ѡѡшоа* као *мѡгоа*.

116^a. Турско *liik* даје у овом говору *лок*: *кàзанлок* Григ 281, *каршилок* Об. 65, *домáћинлок* и сл. Облици као *калапа* Об. 235, *кúрвалак* (Сељиншев, 22) претстављају асимилацију различних слогова (исп. т. 80).

117. У штампаним изворима има каткад *а м. е* или *о*: *лага је* П II 79, *дан* ib. 71, *осам* ib. 66, *оган* П II 26, *шаси* ib. 151, *ветар* П II 19, *магла* ib. 87, *ми шакна за него* Ђ. I 250 и сл.; али у народном говору овога места — тога нема.

XX

118. Овде ћу се задржати на свима гласовима, сугласничким и самогласничким, гласа *л*. У овоме говору разликујемо двојаке гласове ове врсте: самогласничке и сугласничке.

Самогласничко *л* (*л̄*) налази се на месту где је некада био сугласник *л* са вокалом *ь* и *ѣ*, дакле, тамо где се у нашем језику добијало увек вокално *л* (*влк, плна* и сл.); али је овде оно добивано и редукцијом слога *-ол-*, *-ло-*. У свима овим случајевима у овом говору имамо *л̄* (тврдо, лабијално *л̄*). Када је међутим *л̄* добивано скраћивањем слога *љу-* преко *лу* (исп. ниже) или *ељ = ел*, тада је вокално *л̄* нешто умекшано или врло затворено; такво *л̄* ја бележим знаком *л̄̂*; а тај ми знаменити служи и за сугласничко *л* такве врсте (затворено).

Сугласничког *л* има од три врсте: или *л̄̂* или *л̄̃* (високо немачко *л*, нешто мало умекшано, зазубно, пост-дентално, са доста слабом артикулацијом) или *љ*. Главни услови под којима се ти гласови јављају јесу: свако *л* на крају речи, испред сугласника и испред тврдих вокала *а*, *о* и *у* — прелази у *л̄̂*; свако *л* испред *е* и *и* постаје *л̄̃* и када се из тог положаја пренесе пред самогласник *а* или који други тврди вокал, онда се оно лако и осећа као *л̄̃*: *тол̄̃иш, тол̄̃ит и тол̄̃а* (I л.). Ја га обележавам нарочитим знаком само испред сугласника, на крају речи испред вокала *а*, *о* и *у*; испред вокала *е* и *и* л̄̃ је увек *л̄̃*, па зато због тога и не треба у том положају нарочито обележавати.

По пореклу *л̄̃*, сем у положају испред *е* и *и*, постало је од старог, прасловенског *љ* (= л + ј), на пр. *л̄̃уђе* (људи). Када се оно још јавља, о томе ће бити говора ниже.

Најзад, у овоме говору има и потпуно меко *л* које је једнако са нашим *љ*. Тај се глас добија увек када је јотован и извршено на терену овог дијалекта: *весеље* и сл. од старог **весельје* и сл.

119. Ако узмемо да по гласовној боји *ʃ* одговара *ʃ*, а *д* вокално *д* сугласничком, онда је јасно да у овом говору имамо тројако *л*: *ʃ*, *д* и *љ*.

Интересантно је да су ово тројако *л* обележавали и неки од писаца који су писали на галичком дијалекту, и то тако доследно да нам у овом правцу пружају врло драгоцен материјал. Тако Пуљевски, који је уопште био најосетљивији за све разлике у изговору гласова, овако обележава те гласове: *ʃ* — *лл*, *д* — *л*, *љ* — *лј* (*ља* = *ля* и сл.). Овако је он обележавао речи у своме првом речнику; а у другој књизи његова је система нешто друкчија, али и ту разликује тројако *л*. Ту он обележава *ʃ* — знаком *л*, *д* — знаком *љ*, а *љ* — знаком *љј*. Вокално *д* он обележава у I^{ом} речнику са *лл* или *ьлл* (*ʃ*), а *д* вокално само знаком *ьл*. У другом издању место *лл* или *ьлл* пише само *л* или *-л*, а место *ьл* — *љ*. Што се тиче услова под којим се ти гласови јављају, видеће се из примера које ћу навести да тачно одговарају условима које сам у т. 118 одредио.

Од доцнијих испитивача поменућу М. Веселиновића, који је имао несумњиво врло оштро опажање за гласовне разлике и уопште дијалекатске особине. Он тачно вели да у Македонији треба разликовати тројако *л* (ор. cit. 457). Тако за *лушо* (наше *лушо*) опет тачно примећује да се *л* меко изговара и мисли да се ту мекше изговара него када је *л* испред *е* и *и*, приближујући се гласу *љ*; зато-га је он обележавао „седилом“ испод *л*, ор. cit. 465—6. Трећи глас, *љ*, находи у *биљаро* и обележава га знаком *љ'* (ib. 471). Григоров (ор. cit. 247) разликује такође тројако *л*: а) тврдо: у *кол*, *пл'ош* и сл. (наше *кож*, *п'ош*); б) средње — испред *е* и *и*: *л'едина*, *л'ижа* и в) меко испред сугласника и вокала *а*: *ш'олку*, *бувалка*, *ст'ела* и сл. (наше *ш'олку*, *бувалка*, *ст'ела* и сл.). Истина је да има извесне разлике између случајева под б и в, али би их ја обележио све као разне ступњеве полумекоће (исп. ниже т. 120); међутим Григоров не помиње потпуно меко *љ* у *з'еље* и сл. речима. Према томе, стварно, он разликује само два звука *л*. Две врсте овога звука разликује и Облак у Галичнику: „Der Dialekt von Galičnik hat ein zweifaches l: mittleres und ein nicht stark davon verschiedenes hartes l: *igļa, pole*“ (M. St. 44). Ја сматрам да је разлика међу тим гласовима доста велика. Облак на другом месту говори такође о *ʃ*, али и ту налази (испред *о* и на крају речи) да је оно полутврдо: „Vor dunklen Vocalen

und im Auslaute für ab. *l̥* erscheint ein mittelhartes *l*, z. B. *głò-boka*, *mògła*, *sèdeło*, *sonəvał*“ (M. St. 49).

Тако исто и за вокално *л* Облак сматра да је тврдо, али не у оној мери као у пољском (M. St. 40). Сем тога, он налази да се оно изговара са мањим интензитетом и да се слабо чује. Ово је последње тачно, али је његова „билабијалност“ већа него што би изгледало према Облакову описивању (исп. ниже).

Најзад поменућу (исп. и Сељишчева, 157) да је *ł* познато и албанским и аромунским говорима. Оно је, по моме мишљењу, отуда и продрло у све овакве говоре, исто онако као што је отуда продрло и у косовски говор и у неке зетске говоре.

120. Поред онога што је дато у т. 119 као општа карактеристика различног квалитета гласа *л* у различним положајима у речи, морам напоменути још понешто.

У западномакедонском дијалекту, којег је типични претставник галички говор, глас *л* знатно се лакше мења пред различним гласовима неголи у другим нашим дијалектима. За њега се може рећи да је најмање лабијално испред *а*, али да и тада има знатно више лабијални карактер неголи наше *л* у *ла*, тако да се већ и ту мора обележити као *ɸ*; међутим испред *о* и на крају речи имамо изразито *ł*, које опет ја обележавам само знаком *ɸ*; испред *у* и када је *ɸ*, имамо најјаче развијен лабијални карактер. Овоме одговара и степен затворености и умекшаности звука *л* пред затвореним гласовима *е* и *и*. Иако *л* испред тих гласова не можемо назвати, у правом смислу речи, полумеким, оно се ипак приближава томе гласу, тако да би се могло обележити знаком *л* који ми употребљавамо за полумекко *л*, кад би се хтео његов палатални карактер обележити. Како се он одређује самим положајем гласа *л* у речи, мислим да га није потребно нарочито обележавати. Приметићу само да када *л* које се налази на пр. испред *а* (*кошула*) дође испред *и*, његова се умекшаност нешто смањује (*кошули*), тако да се ту готово једначи са обичним *л* које стоји пред *и*. Ђиновски не даје као Пуљевски целу систему. Он у неким случајевима (пред *а*, *у* и испред сугласника) обележава полумекко *л* знаком *љ* и, врло ретко, *љ* — знаком *љј*.

121. Вокално *ɸ*:

а) — *бɸва*, *бɸви*, исп. *бълва* П I 52 — *бɸскош* (сјај), *збɸсна* („грану“), исп. *Ушче не збл'снато сл'нце, дојдоје дрвари ош Царевец* Весел. 491 — *се збɸшила шрѐва* (трава се смр-

сила), исп. и: *бѣсен* (бусен), *бѣст* (бусен), *се забѣсти* (почела да расте) — *вѣк*: *вѣци*, *вѣкоф*, *Вѣче*, *Вѣкан*, исп. *вѣлкѣ* П I 47, *вѣк*: *вѣци*, *вѣков*, *вѣче -иња*, *вѣчиште*, *вѣчица* све у речн. Ђ. — *вѣна* *вѣње* (различне вуне), исп. *вѣлна* П I 31, *седа вѣлна* Ђ I 128, *вѣнаша* П II 54, *вѣленѣ* П I 32, *вѣнена* П II 89 — *гѣшај* (залогај), *да прогѣша*, исп. *гѣлшаи* П I 87, *гѣлшны* П I 87 (з. нач.) — *дѣг*, *дѣжен*, *вѣм-ви-дѣжш*, исп. *дѣжен* П II 100, *дѣжни* ib. 12, 13, 50 (чак и *должни* ib. 12!), *дѣжина* П II 103 — *дѣго* (придев), *продѣжи*, исп. *дѣлго* П I 72, *дѣго* П II 37, *дѣга* П II 23, 72 — *жѣш*, *жѣшок* (жуманце), *жѣчка* (жуч), исп. *жлш* П II 29, *жѣлшо* П I 86, *жлшо* П II 28 (исп. и ненародно *жулшица* П II 28), *жлшошија* речн. Ђ, *жѣлчка* П I 23, *жлчка* речн. Ђ. — *јабѣко*, *јабѣкница* (дрво јабука), *јаблко* П I 46, *пресно јаблко* (Григ. 290), *јаблкница* П I 46 — *кѣбасѣ* П I 40, *кѣбаси* ib., *кѣбас* речн. Ђ — *кѣк*, *кѣци*, *кѣкови*, исп. *кѣлкови* П I 22 — *кѣчишча* (кучина), *кѣчишча* речн. Ђ — *кѣне*, *прокѣнаш* (проклет), *кѣнаѣ*, исп. *закѣлнашѣ* (заклет) П I 73, *прокѣлнаши* (проклет) П I 84 — *мѣза*, *мѣзеш*, *пѣмѣзаф* (аор.), *да-ја-ѣзмѣза крѣваша*, исп. *мѣлзи* П I 93, *мѣлзешѣ* (3 pl.) П I 93, *м-лза*, *м-лзеш*, *м-лзеје* (sic) П II 138 (-л обележава овде вокалност), *м-лзи*, *м-лзод*, *м-лзла*, *м-лзење* ib. 138, *мѣлница* П I 41 — *ме ѣзде* *мѣња* („уједе ме гуја“, „штрецну ме“), *мѣња* речн. Ђ, *мѣн'ак* (новац нанизан на разнобојне конце, Григ. 298), *мѣлници* („ни-зѣлчиња“) Ђ I 120, *мѣлоса*, *-аш* (удари га муња) речн. Ђ — *мѣча*, *мѣчиш*, *зѣмѣча*, *зѣмѣчиш*, исп. *мѣкум* речн. Ђ, *мѣчлив* речн. Ђ, *мѣчи* Об. 440, *м-лчи* П II 161, *зѣмѣчи се* (sic „умукни“) П I 83, *прѣмѣча*, *-иш* речн. Ђ. Тачно бележи Григоров (стр. 298) да *мѣкна*, *-еш* значи „влача, нося, мѣкна“. И ја сам забележио: *Шо мѣкнеш шојку-сено за два коња? Кѣлај го овја мѣфлем и ѣа вѣдиш, како ѣа га ѣзмѣкнеш гнѣош од рѣнаша. Дѣшта ме мѣкна* (вели матери детету које доји). Није ми јасна етимологија овог глагола, али свакако он нема везе са кореном *мѣк-* у значењу ћутати. — *спѣзна*, *спѣзнеш*, *пѣжај* (пуж), исп. *плѣжаѣ* П I 51 — *пѣн*, *се пѣниш*, *напѣниш* (3 sing.), исп. *пѣна* П II 77, *пѣлно* П I 37, *пѣно* П II 18, 19, *пѣнила* П II 41, *пѣнење* ib. II 27, *пѣноша*, *пѣношија* речн. Ђ, *напѣлни* П I 37, *напѣните* П II 8, *напѣнаши* (part.) П II 12, *напѣнувад* (3 sing. praes.) П II 78, *прѣпѣлни* (аор. 3 л.) П I 37 — *сѣза*, исп. *сѣлза* П I 24 — *зѣсѣни се* — *сѣнце*, исп. *слѣдѣвце* Об. 434, *слѣчно* П II 80 (исп.

т. 112), *слнице* П I 14, *слнце* П II 7, 23, 68, 69, *слчаном* П II 46, (dat. sing. према књиж. језику), *слнце*, *слндивце* речн. Ђ — *до слп* „пOMEђу Девич и Ропотово до слп помеђу Вранашица“ П II 44 (од *stǫp- као *слба* од *stǫba), *стлиови* П II 99 — *шѣча шѣчеш*, *шѣчник* (тучак), *шѣчница*, исп. *шлчи* Об. 590, *шлчило* (тучак) П I 33.

б) *ѣ* < ол:

— *дѣна-нива*, *дѣначка* (и *гѣрначка*: доња и горња кора на хлебу), *дѣнишче* (и *гѣрнишче*: доњи и горњи део одела), исп. „*дѣлши*“ „*долен*“ речн. Ђ — *о-шеа не-кѣцаш* (од тога не храмљеш), *не-кѣцај* (не храмљи). Овде је *ѣ* од редуцираног *ле*; из тога факта што није добивено *л* вокално, већ *ѣ* вокално, види се посредно да *л* испред *е* није једнако са старим *л*, добивеним од прасловенског *љ* (в. ниже т. 122). — *бѣн* и *бѣлен*, *бѣница* и *бѣњица*, *блна* (болна) Об. 244, *блно* ib. 57. — *расѣњица* и *расѣница*, *рѣсол* („кисело зеле“, т. ј. купус): *раслница* („водата на зелето“, т. ј. расо) Григ. 301 са погрешним *л*.

122. Вокално *л*:

пнедлник (< *понедељник*, *понедедник*) — *бл'ва*, *бл'веш* и сл. (< *бљув-*, *блув-*), исп. *поблвана* Об. 438, *блваница* (бљувотине) речн. Ђ, *блвавица* речн. Ђ (трава од које се бљује), *блвавичав* речн. Ђ — *кљвад* (= нашем *кљвет*) П II 31 (< *кљув-*, *кљув-*), *искљвое* Ђ 244 — *илвосал*, *-ала*, исп. *илвец*, *илвци* (упљувак) речн. Ђ. Сем овога находим код П II 31 *ожљшувад*, што би одговарало, можда, његовом *жљшница* П I 90, *жљшок* П I 39 који су написани без два *л*, што значи да је *л* — *л*. У народном изговору ја сам овде нашао свугде *ѣ*. Према томе би ово била индивидуална особина Пуљевског или грешке, можда и штампарске. Да је у свима горњим случајевима у корену *љ* (т. ј. *ељ*, *љу* и сл.), види се по томе што би *-л-* (на пр. **бљваш* или сл.) дало **бѣваш*, а не *бл'ваш* (исп. **слѣза* > *сѣза* итд.).

123. Само сам у једној јединој речи нашао у м. *л*: *Бугарин*, *бугарски*.

124. Видели смо да сугласник *л* прелази у *ѣ* у положају испред вокала *а*, *о* и у пред сугласником и на крају речи. На пр. *смѣја*, *гѣва*, *сѣана* и сл.; *кѣпче*, *ѣупај*, *ѣѣжица*, *ѣгниѣо* и сл.; *сокоѣ*, *сокоѣче*, *сокоѣчиња*, *каѣ*, *цеѣ*, *гниѣ*, *сиѣно*, *коѣски*, *пиѣци* (птице), *спиѣна* и сл. Потврде за то дађу још само из Пуљевског који је, као што је речено, добро обележавао *ѣ*:

а) испред *а*: *лакошѣ* I 88, *илладне* ib. 85, *млладѣ* ib. 70,

глава *ib.* 21, *злашна* *ib.* 20, *силлафъ* *ib.* 19, *влажно* *ib.* 15, *ладно* *ib.* 15, *Благовецъ* *ib.* 13 (Благовештење), *ластовица* *ib.* 44, *алламенъ* *ib.* 38, *кллаи му* *ib.* 37 итд., *каллаи* I 20, *се прогласи* *ib.* 92, *паллафъ* (балав, бесан), *расллабнашъ* *ib.* 90, *чегларъ* (папуџија) *ib.* 55, *деллай* („дељи“) *ib.* 66, *вллакно* *ib.* 22, *гркланъ* *ib.* 21 (и овде као и у *деллай* очекивали бисмо *л* — исп. „грклан“, „дељи“), *паланка* *ib.* 17, *шаллази* (sic — из употребе у овом говору мени непознато) *ib.* 16, *облакъ* *ib.* 15, *послано* (прострто) *ib.* 10, *огллафъ* *ib.* 42, *облак* *ib.* 42, — *бунџла* *ib.* 86, *вешалла* *ib.* 19, *силла* *ib.* 20, *рекла* *ib.*, *палла* *ib.* 42, *иглла* *ib.* 32, *завешрилла* *ib.* 31.

б) испред *о*: *ллога* П I 95, *ложца* *ib.* 86, *лоши* 82, *зглопъ* *ib.* 23, *илоча* *ib.* 19, *лоузе* *ib.* 16, *лошишка* *ib.* 50 (т. ј. *лошџика*), *ллобода* *ib.* 50, *ллоза* *ib.* 47, *ллој* *ib.* 39, *глобоко* *ib.* 36, *полловина* *ib.* 36, *ковалло* (прибор за поткивање, начин поткивања) П I 94, *бачилло* *ib.* 93, *шрџло* *ib.* 93, *шребелло* (требало је) *ib.* 81, *жезлло* (у овом дијалекту не постоји) I 63, *грлло* *ib.* 21, *челло* *ib.* 21, *се окаменилло* *ib.* 20, (више у употреби *ска-*), *селло* *ib.* 17, *чулло* *ib.* 6, *крилло* *ib.* 44, *седелло* I 44 (гнездо), *седлло* I 42, *целло* *ib.* I 34, *шилло* *ib.* 32.

в) испред *у*: *гллуфъ* П I 23, *идоллослужение* *ib.* 13.

г) на крају речи: *волъ* П I 41, *делъ* *ib.* 36, *шолъ* *ib.* 34, *кошелъ* *ib.* 33, *чашалъ* („разделъ“), *реколъ* *ib.* 6, *пушилъ* *ib.* 10 (т. ј. *пушџиџ*), *анђелл* *ib.* 12, *правилъ* *ib.* 16, *почекалъ* *ib.* 10, *ар(х)анђелъ* *ib.* 12, *долъ* *ib.* 16, *сфърделл* П I 57 (*свр-*), *сошилъ* *ib.* 88 итд.

д) пред сугласницима: *силлно* П I 15, *наковаллно* *ib.* 56 (у овом се облику не употребљава), *каллчини* *ib.* 30, *коллце* („крукъ“) П I 59, *дужаллник* П I 48 (у ствари **дужџа-*), *шупаллница* П I 23 (песница), *меллница* (овде се не употребљава) П I 18, *паллма* (у овом се говору не употребљава) П I 47, *поллџноџ* *ib.* 85.

125. Речено је да се *леп*, *леле*, *молиш* итд. изговара са *л*, са којим се једначи и *л* испред *и* и *е*, дакле *недела*: *недели* као *липа*, *ливада* итд. Пошто је то опште правило, нема потребе наводити много примера. Али ћу ипак навести материјал из Пуљевског, и то у две групе, из Речн. I и из Речн. II, јер је он тај глас обележавао нарочитим начином. У првом је речнику *л* писао простим *л*, а не удвојеним; а у другом је речнику писао *л* — српским *љ*.

I чегли („јемењлије“) 30, улиште т. ј. (улишће) 52, печали 65, поли 29, чули 6, кашлица (кашаљ) 50, постели 10 и сл.

молець 52, скакулець 52 (скакавац), силенъ 14, голема 13, исправиле 11, пуштили (т. ј. пушћиле) 10, шилеже 41, прле 40, шелево 39, соленик 34 и т. д.

II Иљиц 100, иљи 13, дељиш 7, маљи 7, љице 17, 18, аљи 18, заљиф 18, шопљина 23, минералји 25, шушљиво 117, приљична 33, непријатељи 45, миљи 50 и сл.

обљеклото 45, рекље 138, учиниље 14, гољем 16, љевава 17, раздељена 18, сољено 18, гољемоно 19, гољема 23, љешо 23, сакаље 128, пиље 125, кошљешо 136, љеб 137, маљечки 140, миљечек 159, посље 30, зељен 33, мљеко 34, дошље 41, 43, пољено 47 и т. д. Исп. бишољец речн. Ђ, бiшољка ib., даљ = да ли речн. Ђ, ал' = дал' (да ли) Григ. 238, ал'бу (али, но) Григ. 292.

Као што се одавде види, ле, ли и старо ље, љи (*кашљица, *постељи, *мољец, *непријатељи, *пољено и сл.) пишу се у оба речника подједнако, наравно, према системи сваког од њих. Из потпуне доследности писања д код Пуљевског види се колико је овај појав савремен у галичком дијалекту, исто онако као и употреба љ.

126. Најзнатнија је употреба д испред а, испред у, пред сугласником и на крају речи. Прегледаћемо редом све ове случајеве.

а) *кóдеда, нéода* (= *нево-*), *сéданин (сéдани), пóстела, нéдеда, мiсда* (мисао); исп. *недела* П I 24, *кошула* ib. 29, *невола* ib. 67, *постела* ib. 32, *штела* (постеља) ib. 42, *валавица* ib. 18, *сушшерлаво* ib. 40 („сувоњаво“), *селанинъ* ib. 78, *исврљајед* П II 21, *мисљаша* П II 39. Код Ђиновског имамо различно обележавање д: *Вељо* речн. Ђ, *Вељан* ib.; *жеља* речн. Ђ, *воља*, речн. Ђ, *уљаник* речн. Ђ, *ваљавичар* речн. Ђ; *кашла*, *-аш* ib.. *леља*, *-аш* (љуљаш?) речн. Ђ, *стрела -аш* ib., *фрла*, *-аш* ib *исфрла*, *-аш* ib.; *дошлак* речн. Ђ.

Јасно је да је свугде у овим случајевима било прасловенско љ (лј) које је у овом дијалекту прешло у полумеко д. Али у глаголима: *зáкода (зáколеш)*, *мóда (мóлиш)*, *мiсда (мiслиш)*, *пéчада (пéчалиш)*, *вéда (вéлиш)*, исп. *се деља*, *се дељиш*, *се дељиме* П. II 151, *ћа печаља*, *ћа печалјиш*, *ћа печалјиме* ib. 143, *мисља*, *мисљиш*, *мисљиме* ib. 138 имамо несумњиво у првом лицу д унесено из осталих лица. Јер, иако у

ст. слов. имамо *мољѝ*, у томе се лицу губи у овом говору умекшаност морфолошким путем (то се види из примера са другим сугласницима), те смо добили **molq* према **moliš*, а како је *l* у таквом положају у *молиш* — *д*, то је то *д* ушло и у прво лице.

Умекшаност је унесена из других речи (на пр. *жа́дба*: *жа́да*, *жалиш* и сл.) у ова образовања: *жаљос* речн. Ђ, *жаљовиш* *ib.*, *жаљослиф* (Григ. 249).

б) *луш*, *се-ра́злуши*, *го-заѓризуваш од-лу́шина*, *лу́шиѝ*, *алу́ка*, *лу́ђе*, *лу́бов*, *лу́дашка*, *лу́д-ми*, *клу́кнаѝ*, исп. *клукал* речн. Ђ, *лушѝ* П I 67, *не луши се* *ib.* 65, *људине* П II 39, *алунка* *ib.* 24 („пљувачка“), *алука* речн. Ђ, *изљупени* П II 32, *лупешка* (на плоду бела кожица) Григ 297, *лубичѝца* П I 49 (*sic*) (љубичица), *клуѝѝ* *ib.* 34 (кука), *клунѝ* *ib.* 44 (кљун), *клун* Григ. 296, *луша* *ib.* 39, *луша* Григ. 298, речн. Ђ, *луѝе* речн. Ђ, *залушчува* (Григ. 295), *глуш*: *глуѝеви* (Григ. 294), *клѝшчаф* (Григ. 296), *блушкав* речн. Ђ, *закѝлуваш* (Григ. 282), *запалуваѝш* (Григ. 283), *зайлува* (се) „засилвам се“, *надѝлуваш* („склонити кога на што, Григ. 298), *преѝйлува* (Григ. 300), *расѝлува* (разрањавам, Григ. 301), *презелува* (претерујем) речн. Ђ, исп. *презелен* („претеран“, од „зѝло“), *гољушка* (коштица) речн. Ђ, *вилушка* *ib.*

Јасно је из ових случајева да смо овде свугде имали прасловенско љ које је, као што се види, у овом говору прешло у полумеко *д*.

в) Пред сугласником ја сам забежежио *д* у овим случајевима: *жа́дба*, *бо́дка* (исп. *бол.*, *бо́дава* са истим значењем), *со́дца* (исп. *со́д*), *би́дка*, *би́дарки*, *же́дка* (корњача); — *неко́дку дни*, *шо́дкаф*, *ово́дкаф*, *шо́дку*, *шо́дкава*, *ко́дкаф*, *-ава*, *оно́дкаф* *-оно́дкава* и сл.; исп. *белвица* („белаквица“), П I 51, *зелки* („бело зеље, купус“) П I 50, *би́лка* речн. Ђ, *бо́лка* *ib.*, *бу́лка* (горњи део младица вела) речн. Ђ, *же́лка* *ib.*, *зе́лка* (главица купуса) речн. Ђ, *носалки* П I 21, *зати́лици* *ib.* 23 („завратница“), *желка* *ib.* 51, *мијалка* („пачавра“) *ib.* 33, *низалка* *ib.* 32, *боца́лка* (бодљика) речн. Ђ, *брча́лка* *ib.*, *буба́лка* *ib.*, *врза́лка* (везица) *ib.*, *гаша́лка* *ib.*, *но́галка* (од стола, Григ. 299), *носа́лка* (ноздрава) речн. Ђ., *сова́лка* речн. Ђ, *су́калка* (оклагија, Григ. 302, исп. *сукалка* речн. Ђ), исп. још: *низалка* речн. Ђ, *ни́шалка*. (*-дка*, *љуѝашка*, Григ. 299), речн. Ђ, *продавалка* (роба за продају) речн. Ђ, *штопалка* *ib.*, *мозу́лка*,

мозуљкава, мозуљки П II 139, мѝзулка (на лицу или другде) Григ. 298, цвишулка (свитац) речн. Ђ, брбулки (Григ. 293), пулка (млада кокошка, Григ. 300), совршељка П II 31, 32, билки П I 48, понеделникъ ив. 24, драговољно П I 77, (није народно), ељда П II 30, земјодељци ив. 55, печалба П I 69, жалба ив. 68, повелба (заповест) ив. 68, весељба речн. Ђ, дељба ив., разделби (Григ. 290), жаљба ив. и: молба речн. Ђ, повелба (команда) речн. Ђ, разделба ив., фалба ив., пофалба ив., цицалче ив. 40 (сисанче), боцаљче речн. Ђ, босилкова кишка ив., босилче ив. шупелчав речн. Ђ (шупелка речн. Ђ), гашаљски речн. Ђ, кољкава је сувошата и кољкава је водаша П II 18, кољку ив. 7, 16, 32, 46, 57, 81, 111, тољку ив. 63, шолку П I 88, некољку П II 33, 45, 52, 67; овалку Григ. 299, онољку ив., ѝволкаф ив., ѝнољкаф ив., шо сѝ шокмиш тољку чуда Григ. 284, кѝлкаф ив. 267.

За мене је јасно једно: да се не може ни у ком случају претпоставити да је старо њ могло доводити л до полумекости. Јер тамо где је такав однос непомућен аналогijом — имамо увек *ѝ*. Исп. *сѝлен*: *сѝљно*, *сѝкољче*, *сокољчиња*, *кољски* (кољски), *спѝлен*: *спѝљно*, *кољце* (*кољце), *шупѝница* (ив.), *пѝљци* и сл. Ја мислим да је л у горњим случајевима двојаког порекла: или је од старог л > ѝ (*билки*, исп. *низалка*, *носадки* исп. наше: *биљка*, *низалка* и сл., *желка* исп. *жељка* у тимочком говору, Дијалекти ист. и јужне Србије 197, и сл.) или је л унесено у овај положај испред сугласника из других положаја у којима је оправдано. Тако у *жалба*, *печалба*, *повелба* и сл. из глаголске основе *жада*: *жалиш* (опет са л) и сл.; у *сољца* из *сол* в. ниже; у *шолку*, *колку* и сл. л је добивено од **шoliko*, **коliko* и сл., јер је старо **кољко*, *шолко* и сл. дало у овом говору *шѝко* (само) добивено од *шѝљко* са губљењем ѝ иза о. Према томе у *кољко* имали смо *koliko* > *koļiko* и после редукције *i* у таквом положају *koļko* и сл. Друкчије, али за мене мало убедљиво, Сељишчев, 154—5.

г) на крају речи л се ретко налази: *ѝчител*, *приѝтел* (исп. *приѝтељки*, са задржаним л), *жал*, *бол*, *сол*, исп. *краљод* П II 52, *сољ*, *сољва*, *сољевиве*, *сољон*, *сољна*, *сољевине* П II 149, *избавишел* (ненародно) П I 12, *создашел* (ненародно), *сшво-ришел* (ненародно) ив., *чешел* (Григ. 304), *жѝужел* (бубуљечка, шкрапја) речн. Ђ, *гѝбел* речн. Ђ, *пѝгибел* (Григ. 300), *мрѝнзул* („ледене свеће што висе“, Григ. 298), *ѝчител*, *крал*, *сол* (Григ. 236—237). Пуљевски, иако је стављао на крај речи ѝ, читао

је свакако завршетак као *-шел*, јер би иначе ставио два л (*-шеллѣ*).

И овде имамо у једним случајевима љ старо које је прешло у д (*уџишел*, *крал* и сл.) или имамо д унесено било из некадашње промене тих именица (*сољ*: *соли* и сл), било из глагола *сода*: *солиш*, *жада*: *жалиш*, *болиш* и сл. као и у именицама *жадба* и сл.

127. У најмањем броју примера находимо љ у савременом галичком говору: *зѣље*, *кѡље*, *ѡљада*, *две ѡљади*, исп. *зельји-њаша* П II 32, *хилјади* ib. 100, *хыляда* П I 29, *криля* П I 44, *биљјаче*, *-иња* речн. Ђ, *биљјачка* ibid., *биљјарка* (што купи биље) речн. Ђ, *биљјаречки* ibid.; исп. горе и *бѣдарки* према *бѣдка*.

У свима се овим случајевима находи ново љ добивено од *-љѣ*- (*зельѣ*, *кољѣ*, *криљѣ* и сл.) или од *лј* у туђој речи *χιλιάς*: *χιλιάδος* (исп. наше *хѡљада*).

Али ту има покашто колебања. Ја сам забележио *пѡљак*, *пѡљани*, иако бисмо овде очекивали само полумеко д: *пѡдак*, *пѡдани*; исп. горе *сѣданин* и сл. Ту је љ ново — под утицајем асоцијације са умекшаним сугласником код именица које значе становника (*град*: *грѣђанин*). Тако и код Пуљевског поред правилног *људи ше* (т. ј. наше *дуђе*) П 37 чешће пута находимо и неправилно *љјуди* П 48, 11, 12; поред *невоља*, *учишелъ*, *постеља* потпуно правилних (исп. т. 119), налазимо и: *учишелъју* П 110, *невољји* П 12, *постељја* ib. 93. Али то су све сасвим разумљиве грѣшке у његовој компликованој графици, коју је баш у овом правцу мењао од једне књиге речника до друге.

128. Исто тако као што се *ѡ* изгубило у *шѡко* (исп. и: *шоко* П II 11, *шоку* ib. 14, 54), тако се изгубило и испред *о* у *чѡвек*, *чѡвечи* и испред у у *кауђур*; исп. *човекѣ* П I 66, *човеку*, *човече* П II 155, *човечки* ib. 56, *кауђери* Об. 68, *кауђерка* Весел. 479. Још сам забележио *коа* (= *коѡа*) Об. 133, али с других страна немам потврде.

129. Епентентско љ у образовању речи прешло је у *ј*: *сѡбја*, *зѣмја*, *сѡбја* речн. Ђ, *дроѡја* речн. Ђ, *ставјало* (кочница у ваљавици) речн. Ђ; исп. такође *ставјаш* Об. 244 и *кровјаж*, *кровјаше* Об. 119 (кројити), за које немам с других страна потврда. *Зѣмња*, у колико се употребљава у овом говору, могло је постати од старог *земља* (друкчије о томе Сељишчев, 149), које се доцније изменило у *земја*. Сељишчев наводи још за Галичник *лам'а* (141) о којем в. ниже.

XXI *p* вокално и *p* сугласничко

130. Када су се полугласници находили уз *p*, тако да је та гласовна група — *ɤ, ʋ + p* — или — *p + ɤ, ʋ* — била носилац слога, добили смо и у овом говору увек *p* вокално (*r*). Оно је заиста са мањим бројем треперења него у другим нашим дијалектима (в. и Облака М. St. 41); али то не утиче ни најмање на губљење његова сонантског карактера, не бар у овом говору (исп. Сељишчева, 66). На пр. *врба*, *рска*, *свѣкрва*, *срна*, *трска*, *црпа*: *црпиш* и сл. Ја у примерима у овој студији нећу нарочито обележавати *p* вокално, пошто је његова природа обележена његовим положајем у речи. Оно ће бити обележено само онда када буде било то нарочито потребно.

Пуљевски је у Речн. II у средини речи обележавао такво *p* просто сугласником *p*: *црква* II 43, *трска* ib. 33, *мрсноно* ib. 139, *сри* ib. 77, *крст* ib. 73, *завршување* ib. 72, исп. и *рзна* Об. 589 и сл. Али у почетку речи обележавао је вокално *p* слогом *ар*: *арш* II 30, *арђосуад* ib. 27, исп. и *арш* Ђ I 245. У Речн. I имао је за *p* вокално у средини речи *рѣ*, а за почетно *p* вокално *ѣр*: *мрѣшофѣ* I 73, *крѣвнина* ib., *дрѣво* ib. 45 и сл.; *ѣрђа* II I 52, *ѣршѣ* I 48 и сл. Наравно да се може наћи у оба речника покоји начин рускословенског црквеног писања: *вершогради* II I 16, *безсмертна* II 36, *черта* II 80 и сл.

131. Вокално или консонантско *p* у овом дијалекту био је глас предњег реда („зазубни“ — „пост-дентални“) и утицало је, као и у свима другим штокавским дијалектима, на *ч* које му је претходило да се помери у правцу сугласника *ц*. Ја сматрам да је то врло стара промена, једна од првих штокавских принова (исп. т. 48). Сељишчев наводи (Очеркѣ 163) познати пример таквог прелаза у запису скопске Црне Горе од 1409 год.; али то се односи на средњештокавски говор, а време је и сувише позно да се може говорити о њему као датуму. То се извршило, по моме мишљењу, пре X-ог века, јер се налази у свима штокавским говорима (исп. чакавско *ѣр-*). Тако смо добили: *црн*, *црвен*, *цркалест* (обао), *цркалаш* (ваљаш), *црѣф*, *црѣкни* (з. н.) *црпа*, *поцрната* (part.), *поцрната*, *цркаја* (точак); чак и *чвр-*, као и у неким другим нашим дијалектима, даје *чвр-*: *чврст*, *чврчење*; исп. *црвен* речн. Ђ, *црвѣнѣ* II I 50, *црвена* ib. II 38, *црвено* II I 86, *два ђула црвени* Об. 439, *црвена*, *-иш* речн. Ђ, *црвеникав* речн. Ђ, *црвенило* речн. Ђ, *црвеница* речн. Ђ, *црвеношија* речн. Ђ, *црвец* речн. Ђ, *црвило* (= „црвенило“) речн. Ђ, *црвлив* речн. Ђ, *цр-*

васа речн. Ђ, црвосаница речн. Ђ, црвосува речн. Ђ, црвошочина речн. Ђ, црвенка П II 64, жлшоцрвена ib. 38, 27, црвџецъ (глиста) П I 51, црка, -аш речн. Ђ, цркалло („коло, точак“) П I 51, ми се учркали од една красша Ђ I 250, црн П II 154, црна П 37, црно П I 86, II 37, црнијов, црнијон П II 154, црни се П II 60, црница П I 47 („дуд“), црка П II 64, црношия = црвнава П I 92, црнуљаво П II 38, црка П I 86 („кутллача“), нацрпуваеш (3 pl.) Ђ I 122, црпена Ђ I 125, цвршти П II 25, речн. Ђ.

132. У једној групи случајева имамо интересантно отступање које говори о старини овог дијалекта или оних елемената који су учествовали при његову стварању. Када је у нашем језику иза ч стајао некада слог *ep*, а за њим сугласник, дакле, на пр. **черво*, обично имамо *чрџво* и даље у штокавском дијалекту *црџво*. У овом говору, међутим, имамо место *цре-*: *чере-*, без икакве метатезе слога *-ep-*. На пр. *чџрешиња* (трешња; овде је могућно полазити и од старог облика са пуногласјем¹, исп. ЈФ IV 341 и тамо цитирану литературу), *чџрево* („му зафáшиле черџваша дá-му-се мџшаеш“), *чџреп* (цреп), *чџреина*, *чџреиналка* (црепуља). Још сам забележио: *áјде да се почџршиме* („почастимо“) и *црево* поред *чџрево*. Код других: *чџрева* П I 23, *џа ши моташ чџреваша* Об. 173, *чџрево* речн. Ђ, *чџрепош* Ђ I 250, *чџрепи* П I 37 (одломци, комађе), *чџреина* („подница“) П I 33, *ф чџреина* Ђ I 122, *чџреиналка* (Григ. 304), *чџрешина* П I 47, II 33, *чџрешни* Об. 440, *чџрешњи* [sic] П II 32, *чџрешнар* (месец март, април и мај) Смиљанић 61 (2); али и *црџшево* П II, IV стр.; Облак бележи за Галичник *čreša* поред *črèvič* (M. St. 26). Ни прво ни друго неће бити тачно, већ се њему учинило да је *e* у првом слогу редуцирано.

Сличне особине има, у мањој мери, у чакавском дијалекту, а у већој у кајкавском дијалекту и словеначком језику. Ја мислим да се у јужнословенском прајезику, када се вршила метатеза у другим случајевима, у овим случајевима да се она извршила на нарочити начин. Ако претпоставимо да је **vermę* давало *veřmę* или *veřmę* још у прасловенском, онда морамо претпоставити да је **veřmę* давало у јужнословенском **vřemę* и даље

¹ П. Скок тачно изводи наше *трџшиња* из лат. *ceresea*, са акцентом на другом *e* (*cerésea*), исп. *жароџа*; али он не наводи словен. *čerešnja* и сличне облике других јужнословенских дијалеката (ЈФ VIII 55–56).

vrēte, а *čęvo* — *čęvo* и даље *čęrevo* поред *črēvo* у другим дијалектима. Овакво *čęrevo*, које су могли добити различни делови јужнословенског прајезика, добио је и наш говор. Извесну паралелу овоме претставља и старословенско *алѣкаши*, *алѣдии* и сл. образовања, дакле, *oŕkati* > *ǫlŕkati* = *ǎlŕkati*, **oŕdbi* > *ǫlŕdbi*, *ǎlŕdii*, а тако исто и називи места у Грчкој, Епиру, Тесалији и Албанији са неизвршеном метатезом. Исп. ст.-сл. *золѣшо* (Син. псалт.) оп. cit.

С друге стране, могло би се претпоставити да је међу дијалектима који су населили некадашње крајеве Грчке и Епира било и таквих који нису још знали за потпуно извршену метатезу ове врсте. Другим речима, та су се племена и селила у поменуте крајеве баш у време вршења тог појава. Према томе она су ту далеко пре краја VI-ог и почетка VII в. Исп. о таквим речима код Фасмера, *Symbolae grammaticae* II 153—157.

133. Од грчкога *πρωξιόν* имамо обично *прѣија* у нашим говорима; овде има и старије *приѣија* Об. 142, које се находи и у нашим старим споменицима; тако исто имамо место *чекрк* других говора старије *чекрик* П II 31 како се и у турском изговара. Поред *громада* има и *грмада* речн. Ђ.

133'. Прасловенско *ŕ* (**морѣ*, **ошвараш* и сл., које се још чува у старословенском) даје у овом говору увек *p* тврдо: *море*, *ошвораш* и сл. као и у осталим штокавским и чакавским говорима.

XXII

134. О сугласнику *n* нема ништа нарочито да се рече; али *њ* има своју судбину у њему и иде потпуно напореда са *љ*. Старо, прасловенско *њ*, т. ј. оно које се у заједници словенској образовало од *нј* (*nj-*), очврсло је, дало је у овом дијалекту *n*; међутим ново *њ*, добивено на нашем језичком земљишту, пошто је нестало полугласника између *n* и *j* (дакле, од *њј-*) или које је постало на који други начин на нашем земљишту (у позајмљеним речима од *n* и *j*, на пр. грчки *κιδώνιον*), даје и у овом говору *њ* које у њему тако и остаје. Пуљевски, који је у овом правцу прецизан, обележава *њ* у Речн. I композицијом *-ня-*, *-нѣ-*, а у Речн. II знаком *њ* или *њј* (што би одговарало његовом знаку *љј* за наше *љ*).

На пр. *него* (= *њего*), *нејзе-је велиш* (*њеј*), *али ниѣф* *никој не-му-и даваше* (*њих*), *негово*, *негови*, *неговѣоф*, *нејзи-ниоф* и сл., *нива* (*њива*), *плѣмна* (*плевња*), *огон* (*огањ*), *огни*,

огневи, *јагне, јагнечко-месо* и сл., исп. *нива* П II 103, *дренина* (исп. *дрењина* у другим говорима) П I 46, *дренинка* П II 64, *со него* *ib.* П 86, *неговите* *ib.* 10, *со неја* *ib.* 9, *во него* *ib.* 19, *по нив* (м. *ниф*) П II 16, *некни* П II 92 (исп. *некња, некње*, в. моје Дијалекте 467), *предшве* П II 115, *заворна* (исп. *заворањ*), *ib.* 34, *вишна* *ib.* 47 (*вишња*), *пустина* П I 17, *убавина* (*убавиња*), в. моје Дијалекте 386) П I 91, *ягне* П I 41, *ягнеће* П I 39, *скорни* П I 30 (исп. *скорња, Дијалекти* 386), *крошни* П II 93, (исп. *крошња, Дијалекти* 385), *клашна* П II 89 (*клашње, Дијалекти* 385), *буниште* П I 34 (исп. са њ и са н у другим говорима, *буњиште, Дијалекти* 388), *огонъ, огниште* П I 38 и сл.; исп. и речн. Ђ: *нејзе, нејзин* — *гнида, гнидосува* — *гнилошија* — *јагнило, огнило* — *занишал* — *буниште* — *вошина, -аш* (према *вошнеш: вошиња-*), *стена, -аш* (исп. *стењем*), *сопина, -аш* (*сапињем*), *напина, -аш* (*напињем*) — *јагненце, клашна, вишна, пустина* — *буклинка (*буклиња), глогинка* (исп. другог говора *глогиња*), *живошинка* (исп. у другим говорима *живошиња*), *робинка, робинчица* (исп. у другим говорима *робиња*).

Од овога има врло мало отстапања. Ја сам забележио само именицу *коњ* са њ м. п, исп. и *коњъ* (sic), *коња* П I 40, *коњ, коњјов, коњјиве* (*коњи*) П II 136, *со коњи* *ib.* 30, *коњ* — *коњи* Веселиновић 488, *кон', кон'и* (Григ. 236—7, 246); затим код П I 46 *благунъ* (*ллужнякъ*) и опет код њега „не биди *мрзешлифъ, леньъ*“ I 65, ако *лењ* припада овом говору. У свима тим случајевима имали бисмо позајмице из говора где се у овим речима на крају њ редовно задржава. Облак бележи за Галичник поред *коћ* и *čerešћа, јагће* и *огоћ* (M. St. 49), али у ове последње три речи галичкоме говору је непознато *ћ*. Ђ речн. наводи *Великдењ* — свакако погрешно и *шроњ* (= „одор“ уздигнута површина једног дела патоса) — са њ у туђој речи.

135. Иначе сам њ забележио само у случајевима његова постанка на нашем земљишту. То је оно њ које се у другим нашим говорима добија од почетка XVI (т. зв. ново или најмлађе јотовање: *знање, играње, грање* и сл. од старијег *знанъ, игранъ, гранъ* итд.).

а) *њје* = *ње*: *сирење, зовење, шушнување, подвикнување, градење, копање, сење, плевење, жнење, правење, перење, градиње* и сл.

б) *њја* = *ња*: *камења, наши дечиња* и сл.

в) *њји* = *њи*: *свињи* = **свињи*

*

г) *њја* = *ња*: *оња* (онај) = *онја* или *онја* на нашем земљишту, исп. *овај* = *овај*.

Исп. *планиње* П II 21, 62, *планиње* *ib.* 46, *дрење* речн. Ђ, *по зборувањево* П II 39, *зборувањево* *ib.* 39, *зборувањешо* П II 38, *новиње* П II 97, *каменъ* П I 19, *градинъ* П I 16, *годиње* *ib.* II 130, *сиренъ* *ib.* I 39, *живошинъ* *ib.* I 40, *Преображенъ* *ib.* 13, *поштованъ* *ib.* 13, *познавањешо* П II 10, *гљедање* П II 15, *обесуван'е* Григ. 237, *заробуван'е* *ib.*

времиња П II 72, *семиња* *ib.* 55, *имиња* *ib.* 42, *имиња* *ib.* 81, 158, *шељиња* *ib.* 151, *сиродчињава* П II 147, *кучињаша* П II 136, *ждребиња* П II 133, *ждребиња* *ib.*, за *времињаша* *ib.* 7, 80, *пиљињаша*, *пиљиња* П II 9, *сељиња* П II 6, *мориња* П II 6.

оња дел П II 61, *дена* *ие* П I 15, *дења* П II 7, 88 — постало од **дъньъ* према **ноћъ*, исп. наше *дању* и *ноћу*.

дуња П I 46 (из грч. *χιδώνιον*, дакле, **къдунја* = *гдуња*, *дуња*); *сања* П II 147 (мора се претпоставити **санъ*, **санъа*, саонице); *млња* речн. Ђ (**мднја*), *свиња* *ib.*

Само у врло малом броју случајева запазио сам отступања која није тешко објаснити. Тако код Пуљевског сам забележио: *мењаваед* (3 р.) II 124, 57, у речн. Ђ *мењаваи*, *-аш*, *премењава*, *алењава*, *цењава*, *-аш* (оцењујем), *цењавање*. Као што се може видети из примера у т. 278, код ових глагола јавља се умекшан сугласник (*ћ*, *ђ* итд.) према основном глаголу; па је и овде то поновно успостављено. Тако *њ* могло се поново јављати у речима које значе становника као и код горњих глагола: исп. *пустињак* речн. Ђ (исп. и *пољани* од *поле*, в. т. 127). У *некња* П II 92, *њива* П II 14 и *черешњи* П II 32 имаћемо утицаје других говора или књижевног нашег говора. Код Јастребова *дењ* Об. 63, *великдењ* Об. 68, *каменъ* Об. 82 — биће случајне грешке према руском језику (*день*, *каменъ*).

У *блањав* (сладуњав) речн. Ђ имаћемо *њ* из *блање*; а у *врећиња* речн. Ђ из *врећиње*. У *вуња* (ујна) имамо, вероватно: *вунја* > *вунја*, тако да је и ту *њ* ново.

Најзад да поменем да је Пуљевски *њ* књижевног српског језика бележио такође својим *њј* (као што је и наше *љ* бележио својим *љј*, исп. напред т. 127): *Бошњаџи* П II 160, *Врањанаџ* П II, III стр., *на Цешиње* П II 43, *Бања* П II 44.

135. Мењање сугл. *м* и *н* забележио сам у *качумка* Ђ I 128, *качумчице* *ib.* II 248 и *качунчице* Об. 156, уколико се може овим усамљеним примерима веровати.

XXIII

136. У овоме дијалекту *j* претставља у правом смислу речи *i*, које се најбоље чује на крају речи. Најслабије је у почетку речи, тако да се у том положају, нарочито пред вокалом *e* и *u*, најчешће и потпуно губи (исп. и Облака, М. St. 80—81).

Његова природа вокалног неслоготворног *i* — види се и из писања Пуљевског као: *гроизе* П II 102, *лоизе* ib. 103, *чаји* П II 32, *се посеијувад* П II 33, *чаи* ib. 33, *покраи* ib. 35, *броји* П II 38, *некои* П II 39, *наимнозина* ib. II 42, *чишаи* П II 43, *шоји* П II 49, *слои* П II 16 и сл.

Да је његова артикулација оваква, и уопште пасивна, види се и из Веселиновићевих посматрања. Он на пр. бележи 3 pl. *викаеш*, аор. *викнае* и импрф. *викаје* и вели да се само у 3 pl. импрф. *j* чује *упола* и да га је зато забележио; а у прва два случаја у обичном се говору уопште не чује; али када се пева на глас или говори јачим гласом, — онда се и у њима чује (ор. cit. 463; исп. и за *беје* то исто ор. cit. 467, за *мие*, *виe*, *шиe* 465, тако и за *је* — *e*: *Марије* — *Марие*, ib. 465). Тако исто Веселиновић мисли са разлогом да се у *ажамиа* и *нисиа* (исп. стр. 458, 459) *j* сасвим не чује. Код Јастребова у песмама често се и редуцира у *j* (исп. *Не позвало Јанкула j Секула* Об. 77 и сл., *рзелја* = *рзелија* ib. 81, *шрјес дружина* Об. 59 и сл.).

137. Примери са губљењем *j*: *ѐлен*, *ѐден*, *ѐднуш*, *ѐребица*, *ѐзеро*, *ѐчиш* (јечи) и сл.; *пеѐњешо*, *секое*, *зѐмнееш*; исп. *еден* П II 37, 36, 82, *со едно око* П I 23, *еднему*, *едноизе*, *еднима* (*sic* — ненародно) П II 132, *еднего* II 37, *еднош* (обично -уш) П II 30, *едношка* (обично -ушка) ib. 68, 70, *еленъ* П I 47, *ѐребица* П I 45, *есенъ* П I 25, *есени* ib. 31, 67; *едвај* (Григ. 302), речн. Ђ: *есен*, *еден*, *едва*, *еш*, *екна*, -*еш*, *екава*, *ека*, *еча*, -*иш*, *елен*, *ѐребици*; *ѐзере* (Облак, М. St. 34), речн. Ђ: *своина* (својство), *броја*: *броиш*, *гношче*, *присој*: *присои*, *присоен*; *заема*, -*аш*, *баење* = *бајење*, *заем*, *брае* (3 pl.), *достоен*, *број*: *броеви*, *гној*: *гноеви*, *лој*: *лоеви*; у Галичнику Облак бележи *чуш* < *чујеш* (М. St. 42); али има и: *дошерајеш* (3 pl. praes.), *допреје* (3 aor.). Али и ова бележења нису једина и нису апсолутна. Григоров на пр. бележи увек *i* у прил. сад. врем. (*аіеки*, *еіеки*, 275), у аористу (*оіе*, 273) и у имперфекту (*еіе*, *іbid.*); међутим Ђиновски не бележи ни у једном од тих случајева *j*. Облак пише увек у имперф. *реѐеe*, *знѐеe* и сл. (М. St. 120), а у part. praes. *аѐки* (М. St. 121) или *аѐки* (ib. 83). Григ. је испред *и* (= acc. plur.) често чуо *i* („*іu*“, 237) итд.

Само је у почетку речи губљење мање више стално, исто тако као што је на крају речи задржавање стално (*змéј, néкој, кој* и сл.), исп. *једношна* П II 72, чак и *јенглески* ib. 41 и сл.; али у средини речи може се глас чути потпуно, може бити до извесне мере редуциран, а може се и сасвим не чути, дакле, или *ĭ* или *ĭ́* или [*i*]. На пр. *мо́је, се́ко'а, до'еш, ка́жи-је ма́јке-је, зéмнеа, жнеач, зме́ови, néкоа, се́кое, ко́ја, које* итд.; исп. и *освоашељи* П II 42, *неја* Об. 433 и сл. Отуда је јасно да се доцније *ј* могло јављати и тамо где му није место: *шејесед* П II 82, *црнојоке* (вос.) Об. 433, *црнојока* Об. 232 и сл.

138. Сасвим је природно да се испред *и* овако *ј* не чује, као што смо већ горе поменули (т. 136): исп. *не́кој*, али *не́кои* (plur.), *се́кој*, али *се́кои*; *во пи́ење, изброиш* П II 30, *да се заштоиме* П II 14, *диви* П II 60 (исп. *дивјаџи* ib. 61), *нечи* (нечији), *нечија, нечије* речн. Ђ, *не́чи, не́чија* и сл. Григ. 269; одавде је разумљиво и *овчи, овча, овчо* речн. Ђ. По себи се разуме да се код Пуљевског могу наћи и етимолошки примери са *ј*: *ју* П II 30, *змији* ib. 35 и др. Најзад, тако је исто јасно да се овакво *ј* иза *и* а испред сугласника такође не може чути. Исп правилно *сошите* (з. н.) Об. 229, *пи си вино* Об. 32, *одвите го* Об. 66; у писању *ћираџијски* Об. 238, *арамијски* ib. 235 у истом зборнику ја видим само повођење за књижевним правописом.

139. У *дванàјсет* (Облак, М. St. 83), свакако, немамо још сугласничко *ј*, већ *дванáсет*. У *познајник* речн. Ђ и *вејверица* речн. Ђ, *веівèрица* (Григ. 294) имамо *ј* унесено по народној етимологији.

140. У *гројзе* (= **грозје*), *-енце* речн. Ђ и *лојзе* (Сељишчев 79) имамо познату метатезу; у *синојка* речн. Ђ, Григ. 301 (*синоика*) — редукцију *ћ* у *ĭ*; у *немој, немојше* — редукцију *ѕ* у *ĭ* као и у другим нашим говорима.

140^a. Григоров налази да је *с* испред *ĭ* умекшано: *пèс'іак* 300; он бележи чак да се у оваквим случајевима врши и потпуно јтовање: *лис'е* (249, 261), *добе, ниве* (261, 283), *бо́ре* (261), исп. и код Облака *zem'ata, zaľubeni* („Debramundart“ М. St. 68). О томе исцрпно говори Сељишчев (147—149). Али, уколико се овог говора тиче, то није тачно, тако исто као и мишљење о томе Облака (код њега су два сасвим засебна примера из двеју различних категорија, од којих једна, *залубени*, и нема никад овде *бј*). У горњим случајевима имамо у овом говору *-сје, -бје*,

-вје, -рје, дакле *цѣсји, лѣсје* итд., истина, са затвореном или високом артикулацијом гласа *с*, али ипак и са засебном артикулацијом слабог *ѣ*.

XXIV

141. Како се у овом дијалекту додирују у многим приликама сугласници *х, ђ* и *в*, то ћу их све заједно и прегледати у овој глави.

Сугласник *х* не постоји у овом говору. Истина, код Пуљевског можемо наћи овакве примере: *монахъ* П I 54, *наврх* П 71, *небесних* П 68, *страх* П 14, *здихни* I 83, *харни* П 50, *находиме* П 43, *хиљадику* П 110, *слухови* П 15, чак и *хумешности* П 58 и сл.; али он у овоме иде само за етимологијом речи или за начином писања српског или бугарског књижевног језика, уколико их је добро савладао.

Али ако се *х* не изговара у овом дијалекту, то не значи још да је оно ишчезло потпуно, без трага, као у неким савременим нашим дијалектима. Већ, напротив, има гласовних положаја где се оно чува као сугласник *ђ*.

Основно је правило: да се *х* губи потпуно, не остављајући никаква трага, у почетку речи и у средини речи између самогласника; на крају речи и у средини речи пред сугласником оно је дало сугласник *ђ*. То значи да је струјање ваздуха и стварање извесне фрикације било на крају речи и у средини речи пред сугласником доста јако онда када се већ потпуно изгубило у почетку речи и међу самогласницима у средини речи. Чување поменуте фрикације на крају речи и пред сугласником у средини речи створило је могућност да се у том положају јави *ђ*, исто онако као што је тај исти појав, тј. дуже задржавање фрикације у поменутом положају у другим македонским дијалектима, дало друге резултате: на пр. у југозападним македонским говорима — дужину (*strā, bēme, bēte*, у нашем говору *страђ, беђме, беђше* и сл., исп. ЈФ IV 232).

Ово просто правило, које јасно истиче из материјала који ће бити ниже изнесен, — дуго време није било утврђено како треба. Још Облак је износио да у овом говору *х* прелази на крају речи у *ђ*, а у средини речи у *в* и наводио је примере: *ђређ*: *ђреви, врђ* — *врвови, седнађ, беђ, снова, снови* — поред *сноа* из каквог околног говора, *јава, дува*, чак и *бдва* (M. St. 77). То је прихватио и Григоров (245), а и други. Интересантно је како Облак тумачи испадање *х* у аористу и имперфекту: *ђмрехе*

давало је *умрее* зато што је било далеко од акцента и једва се чуло (M. St. 78—79). Али, наравно, нити је његово основно правило тачно нити је у овоме узрок губљењу *x* у овој речи у којој *x* није даље од акцента него у многим другим речима као *древн*, *врвови* — па се, противно *Облаку*, у њима ипак сачувало.

Пре него што пређем на *Облакове* примере, да наведем неколико типичних случајева који изванредно лепо илуструју правило које сам навео: *креок*: *крефка* (*крхак*: *крхка*) речн. Ђ, *шиок*: *шифка*, *шифко* речн. Ђ, *граф*: *граови* *ibid.*, *страф*: *страови* *ibid.*, *праф*: *праови* *ibid.*, *греф*: *греови*, *греоша*, *греум* („грехом“) *ibid.*, *чеел*: *чефли* (*чефли*, *чехли*, *чегел*) *ibid.*

Овим се примерима не може ништа приговорити, и они садрже у себи цео гласовни процес. Ја сам их нарочито изнео из једног извора, од једног скупљача за којег се не може претпоставити да их је нарочито бирао. Према овоме, у горњим примерима *Облаковим* имамо различне појаве: према *древн*, *врвф* (исп. *акоф*: *акови* и сл.) — образовано је по аналогiji *оревн*, *врвови* исто онако као што је од *ћевф*, само у обрнутом правцу, образовано *ћевови* (према *греф*: *греови*), *шевф*: *шевови* речн. Ђ (под утицајем *греф*: *греови*, тј. *шев*: *шевови* > *шевф*: *шевови*, а пошто је *шевф* било једнако са *греф* = *грех* добилено је према *греови* — *шевови*). У *снова* и *бљва* имамо в прелазно као у обичном *суво*, *уво* и сл.; а у *јава*, *дува* в је добилено или као прелазни глас (*дува-*) или по аналогiji према *јафна* и глаголима са *-ва-* у основи и сл.

142. Губљење *x* у почетку речи и у средини речи између самогласника:

а) *арно*, *ажеш*: по не *ажеш* (добро му је), *ајдуш*, *ам*: *амови*, *амичча*, *есап*; *одиш*, *улиш*, се *рана* (храним се), *рш*: *ршови*, *риш*: *ридрави* (брдо), *ром*, *жаш*, *жаден*, *жадовина*, *лебец*; исп. *одачи* П II 47, *одиме* *ib.* II 14, *рана* П II 53, *ранид* П II 24, *ладен* П II 23 и сл.

б) *греоша*, *меови* (*меф*), *греови* (*греф*), *граор*, *сноа*, *рааш*, исп. *чоа* Ђ I 129, *греовишо* Об. 95, *греоша* П I 65, *ћеая* („скошоведец“) П I 93, *саадција* П II, стр. I, *меур* П II 139, *граор*, *граори* П II 130, *наодај* П II 9, *реав*, *-а* („рехав“, *редак*) речн. Ђ, *стреа* *ibid.*, *илоав*, *-а* (вели се за брдо; мени из овог говора непознато) речн. Ђ, *влаинка* речн. Ђ, *граор* (дивљи грашак) *ib.*, *заод* (запад), *заодел* (проходао) речн. Ђ, *страошија* *ibid.*, *забиода*, *-иш* речн. Ђ и сл.

И овде, као и у другим говорима, после губљења *x* развија се прелазно *v* или *j*, у зависности од тога, да ли се *x* изгубило иза *у* или *и*: *мува*, *јуво*, *можува* („буђа“), *пазува*, испор. *моријовски* П II 64, *пазуви* П I 22, *сувоштана* П II 58, *сова* П I 38 (стуб) и сл. Исп. ниже т. 142^a. Речн. Ђ: *пазува*, *пазуварка* (врста џепа), *руво* (руба); *надијал* („поставио киван“).

142^a. Замењивање *x* пред сугласником у средини речи и на крају речи сугласником *ф*:

а) *јафна*, *јафнеш*, *мафна*, *мафнеш*, *нифни*, исп. *шифко* Об. 141, 77 П I 15, *шифкошия* П I 15, 82, *во Офрида града* Об. 75, *јефли* Об. 53 (*ехлла* П I 47 са *x* м. *ф*, исп. ниже), *нифно* Ђ I 123, *нифни* П II 6 (*њивно* П II 49 — дотерано као и *њихни*, *њихно* П II 58, 54, 45, 159, 140 према књижевном језику), *јафнеш* Весел. 458 (исп. са нетачним *v*: *јавнаф*, *јавнала*, *јавнаље* П II 156), *јафнуваше* Об. 117 (г), *море ми шифнало* (море се стишало) Об. 69, *шифнуваш* Об. 68, *смафнашо* Об. 234, *згрофнашо* П II 18, *видофше* Об. 440 (код П II 77 *рековме* и тако често, али ненародно). Речн. Ђ: *буфшта*, *-аш*, (ударати, исп. *бүхати*), *буфшаница* (ударац), *сауфшал* (усмрдео се), *пофшел* (*похшџл*), *овифни*, *онифни* (исп. *двифен*, *днифен* Григ. 268), *буфна*, *-еш* (бахнути), *оглуфна*, *-еш*, *издифна* (издахнути), *замафнал*, *измафнаф*, *мафна* (исп. *смафнаш* Григ. 301), *спрфнал*, *шуфка*, *крефкошија*, *Офриш*, *кифна*.

Бероватно је по аналогiji образовано *вешво* (старо) Об. 448, П I 71: према **вешоф* — *вешва* као што је било *мршоф*: *мршва*, исп. ниже. Тако исто ја мислим да је образовано по аналогiji и *мава*, *маваш*, *јава*, *јаваш* према *мафна* и *јафна*, пошто је у језичком осећању претставника овога краја да сугласнику *ф* испред сугласника одговара *v* пред вокалом (исп. ниже), а *-ва-* је у исто време и наставак учестаних глагола. Исп. *маваш* Об. 54, *јава*, *јаваш*, *јаваме* П II 156, *јавало*, *јивад*, *јавајед* П II 156, *мава* (машем) речн. Ђ, *замаван* речн. Ђ, *кива* речн. Ђ, *шуфало* речн. Ђ (врста гљива) према *шуфна*.

б) *піврф*, *умреф*, *од-ниф*, *страф*, *дојдоф*, *сіромаф*, *дуф*, *очуф* и сл.; исп. *сіромаф* П I 69, *задуф* П II 86, 87, *греф* П I 74, *граф* (грах) П II 30, 49, *праф* П I 60, *кожуф* П I 30, *ореф* П I 47, *страф* П I 44, *сабаф-зора* Об. 435. У Речн. II Пуљевски пише место *ф* правилнога, које је стављао тачно у Речн. I, — *v* које не одговара изговору у овом положају: *кожув*

П II 46, *задув* ib. II 86, *орев* П II 71, *очув* П II 141, *сиромав* II 147; исп. и *врв* Об. 71. *Њиф* П II 12, *за њиф* II 126; *чуфъ* П I 95, *со нифъ* П I 82, *се успафъ* П I 70, *станафъ* П I 70, *го запазифъ* П I 67, *се испошифъ* П I 24, *рекофъ* ib. 8, 6; у П II и овде: *се здрвив* 149, *помогов* 146 и сл., *влаф* (власи) речн. Ђ, *ниф* Григ. 267, *плаф* речн. Ђ (страх), *улаф* (плашење) речн. Ђ, *шрбуф* (*шрбувош* по аналогiji) речн. Ђ, *очуф* речн. Ђ, *лопуф* речн. Ђ. Облак наводи да је ово *ф* између *в* и *ф* (M. St. 45); али ја за то нисам могао наћи потврде.

Сасвим је природно, као што је горе напоменуто, што се и овде јављају облици по аналогiji као *орев* (Ђ I 245) према *ореш*, а у вези са именицама које имају *ф* на крају а у ном. мн. -ви (*оглаф*: *оглави* и сл.); или према *беш* на апсолутном крају речи по односу *ф*: *в* на крају речи и пред звучним сугласником имамо: *бев-го довел шашка-ми, бев-го оставиј овде* и сл. Овамо иде и *вешвошија* речн. Ђ (од *вешоф*: **веша*), *вешва*, -иш речн. Ђ (износити одело); *лива* (непарна) према *лиф* (= *лих*) речн. Ђ.

Као и у другим дијалектима *хв* у почетку речи даје *ф*, сведочећи о томе да се *х* и у почетку речи постепено губило и да је његова фрикација од дентално-лабилног *в* створила фрикативно *ф*: *фала*, *зафали*, *фален*, *фаћаш*, *фаши*, *фашен*, *зафаш*; исп. *фала нему*, *фала неизе*, *фала њима* (ово последње ненародно) П II 153, *фаља*, *фаљши* П II 153, *профаљена* П II 67, *фаши го* П I 37, *зафаћаећи* Ђ I 121, *зафаћад* (3 sing. praes.) П II 90, 85, *нафрљад* П II 84, *префрљад* П II 89, *пофално* речн. Ђ, *лифа* (лихва) Григ. 244.

143. Сугласник *в* изговара се у овом говору као усненозубни глас, са активном артикулацијом. Истина, Облак (M. St. 76) износи да је оно у Галичнику у почетку речи билабијално (*woda*), а међу самогласницима лабиодентално (*čovек* и сл.); али ја нисам могао наћи да је то тачно. Да је његова артикулација доста снажна, види се из тога што се тај глас у овом дијалекту обично не губи. Зато је имао потпуно право Веселиновић када је тражио да се у галичким текстовима пише: *оставиле, човек, направиф* и сл. (ор. cit. 483, 488, 468), а не *остаиле* и сл.; *в* и код Облака поделу према чувању и пропуштању *в* дебарских говора на две групе, од којих у прву долази и код њега Галичник, ор. cit. 76; исп. и код Григ. 248, 260. Само у ретким случајевима ја сам могао да забележим стално губљење *в* у

речима између вокала. Такво је *јаор* (јавор), *биоллѣ* (м. бивол) П I 41, *биоллче* *ib.*, *бијолица* *ib.*, П 143, *жи ми очеве* (= живи > жи) П I 98, *жи ми шашко мајка* речн. Ђ, *урда* (исп. *вурда*) П I 39, П 152, Ђ I 121, *јаор* и *јавор* речн. Ђ, *ѣол* Григ. 240, *неола* *ib.* Још сам забележио *наздраувале* Ђ I 120, *здрауваеш се* Ђ I 238 (132), али је у овом говору и у тим речима обично *в*; речн. Ђ има стално у таким случајевима пропуштање *в* (дисимилацијом): *гла(в)ува*, *поста(в)ување*, *кро(в)ува*; исп. и *уда-уваме* Григ. 283.

Сем тога, ја мислим да се може рећи да у усненозубној артикулацији овог звука преовлађује, у овом тренутку развитка галичкога дијалекта, зубна нијанса, а да је уснена слабија. Отуда је сугласнички карактер овога звука много јачи у овоме говору него у другим говорима. Из ове природе овога гласа у овоме говору истиче ова последица: да се он понаша не као сонант него као консонант када се налази пред другим сугласницима. Пред муклим сугласницима, а нарочито пред муклим фрикативним сугласницима, он прелази у *ф*; у исто време и када се налази и иза муких фрикативних сугласника, он прелази у фрикативно *ф*.

Сем свега овога, као што ће се видети, има и случајева када се испред и иза неких сугласника сугл. *в* губи. То би били, по моме мишљењу, примери добивени од других говора. Према томе, може се рећи да је данашњи изговор овога гласа, са јачим денталним карактером, новији; раније његов изговор био је вероватно са јачом лабијалном нијансом, па је у другим говорима, где је такав изговор дуже остао, довео и до већег губљења његовог.

144. Глас *в* задржава се међу вокалима (исп. *пофши* место *павиш* и напореда са *повиш* речн. Ђ) и пред звучним сугласницима; пред муклим сугласницима, каткада иза муких фрикативних сугласника и увек на крају речи *в* прелази у *ф*.

а) *вдовица*, *в-одоја*, *влѣза*: *влѣзеш*, *влѣга*: *влѣгаши* итд.; исп. *завзеље* П II 46, *вдовица* П I 70, *Митровденѣ* П I 13, *Крстовденѣ* *ib.*

б) *фкѣћи*, *фиоле*, *фицјет*, *фарѣшкући*, *ф плѣмна*, *ф шрем*, *ф шорба*, *фшори*, *офца*, *фчас*, *фчѣра*, *ф чардак* и сл.; исп. *профшасано* П I 69, *фкрсѣ нози* П I 24 (укрштених ногу), *чафка* П I 44, *фшѣса* *ib.* 43 (понекипут се пише и *в*: *да вшасашѣ* *ib.* 85 и обрнуто *ф* тамо где не би требало: *Петрофденѣ* I, 13; али

то не ремети опште слике); *офца* П I 41, *офци* П I 41, *офчарь* П I 55, *офчари* ib. 93, *офчо* ib. 39, *мушафче* П I 22, *лофчок* Об. 73, *фчера* I 84; *вифка* речн. Ђ, *цефка* ib., *чафка* ibid.

в) *сфаш* П I 64, *сфећарь* П I 56, *сфинярь* П I 56, *сфои* ib. 78, *сфршенъ* (испрошен) П I 71; у свима овим случајевима ја сам чуо у галичком говору само *в*.

г) *зешоф*, *убаф*, *браф* (*брави*), *жиф*, *здраф* и сл.; исп. *оштрофъ* П II 20, *богофъ* П I 9, *господофъ* П I 9, *жерафъ* П I 45, *жифъ* П I 75, *браф* ibid., овако је и *пилаф* Григ. 245.

145. Сугласник се *в* губи ретко испред и иза дентала (исп. *дићи* м. *двићи* у другим дијалектима), а често испред *с* и *з*.

а) *шџори*: *кој зџ-шџори ѓвеа*, *шџорник* (поред *фшџорник*), исп. *аџисто* Об. 95, *царшџо* П II 51, од *шџор* (створ) речн. Ђ, *шџорџина* (учин) речн. Ђ, *кумшџо* ibid. — прво се у овом говору не употребљава, а место *шџорџина* ја сам чуо само *шџорџиња*.

б) *и си зџ-зеде* (= *взеде*) и сл.

в) *со-сџшо имање* (*все-шо* < *всье*), *сџкога* (увек, **всьек-*), *сиџф вџк* (цео овај век: **всьиџф*), *сџша раџоша* (узета као полазна тачка **всьешо* > *сџшо*, па према њему начињено *сџша* и сл.), *сиџве пџшли* („сви ови петли“) и сл.; исп. *сеџогаш* П II 149, *сеџои* П II 158, *сеџоја*, *сеџоји*, *сеџоје*, *сеџојено*, *сеџојиве* П II 149, *сеџакви* П II 24 (у *на оја век* П II 11 м. *овја* имамо свакако штампарску грешку), *отсем* Григ. 246.

г) *Браџиноски* (-овски), *Миџаџиноски*, *Дурџозски*; исп.: *Вељјаноски* П II, стр. V, *зешоска* Об. 437, *Бунџоски* Ђ I 247, *Новаџоски* ibid., *Биноски* ib., *поџоски колибы* Ђ I 249, *Личе-носки* Ђ I 121; *Ковачески* (м. -евски) П II, стр. II, *Ђурески* ib. 156, *Гуменџески* П II 103, *Голчески* ib. стр. IV., *В-лчески* ib. IV, *Кара-жески* ib., *куманоски* ib. III, *Краноски* ib. I, *Миџоски* ib. I, *Ђе-роски* П II 156, *Ђурџиноски* ib. 156, *Ђорџиџоски* ib. 156, *Би-носки* П II 156, *Јанџоски* ib. 104, *кическо* П II 46, *кически* Ђ I 120 (*чущва* П II 15 књижевног је порекла).

д) *беса*, -иш речн. Ђ, *облека* = *облака* речн. Ђ, *објало* (*обвјало*) речн. Ђ, *слека*, -аш, *слечи*, *слекол* ibid., *слака* ibid. У прва два примера губљење је *в* прасловенско, а у осталим — припада овом дијалекту.

ђ) *у(в)редиџф* речн. Ђ.

146. Већ је помињато у т. 112 да сугласник *в* са полу-гласником у извесним приликама даје каткада *у*: *џуша*: *џушиш*,

цүшиш, цүшеф; расцүшишо, расцүшее (3 pl. aor.), процүша: процүшиш; цуш (бехар); исп. цуш Об. 49, цушод П II 33, цушь П I 45. Да ли се може амо прибројати и зунш Об. 51 (звонш > звниш > зунш или можда звонш > звунш, зунш са губљењем в), није поуздано.

147. У почетку речи испред у додаје се в: вуња (ујна) речн. Ђ, вујко: вујчеви, вујкофци речн. Ђ. Најзад у слобода имамо познату дисимилацију в и б у л — б.

148. Интересантна је особина овог говора да се испред фрикативног сугл. ч или ц редуцира фрикација сугл. с и ш, тако да од њих остаје само струјање ваздуха (као некада и од сугласника х) које даје фрикативни сугласник ф:

прафци (м. -сци), афчија (исп. ашчија), бафча, вофче (исп. вошка), мофче (моска), кофче (коска) и сл.; исп. бефценаша Об. 54 (бесц-), Свекрве дарина кифћеше Об. 440 (исп. киска), кифћило Об. 440, (у оба случаја треба кифч-), накифчиш (sic) Об. 434, кифчена Ђ I 238 (132); који пут написано је и са в м. ф: кивчена („со киски“) Ђ I 238 (132), коковчице (вос.) Об. 247, прафча П I 41 („прашча“), прафчи ib., бофча П I 32 (исп. бовча Ђ I 29, 128); бофча (бошча) речн. Ђ, глушец: глуфци, глуфче, глуфчишче, грдѣливче речн. Ђ, грофче (= грошче) речн. Ђ, кофчен („кошчен“) речн. Ђ, појафче речн. Ђ, сиромаче ibid., с'лндефце (Григ. 263), срдефце ibid. Овако треба разумети, свакако, и пухчанин П I 19, исп. ахчија речн. Ђ, ковчави се („копчати су“) П II 38. У кушифче Об. 236, гугуфчиня Ђ II 236 могли би бити готови наставци -фче из образовања као што су наведена (исп. према томе и гугуфка Об. 235); у грефчок Об. 68 могао би бити готов облик греф.

XXV ч и ц

149. Сугласник ч када се употребљава засебно у речима тврд је, исто онако као и у другим српскохрватским говорима, дакле, као и сугласници ц, ж, ш и сл. Истина, Облак вели „Im Debradialekt (Galičnik) ist nur č im ganz unbedeutenden Masse weich, viel weniger als in Suho, so dass hier č kaum von č unterscheidet čòvek, četari“ (M. St. 46, исп. и 51); али та „врло мала мера“ умекшаности, која заиста постоји, ипак није довољна да се тај звук обележи као мек. Када се ч употребљава у гласовној групи шч, оно је увек меко, исто онако као и сугласник ш у том случају.

Дакле, *ча́ша, чо́век, чи́реј* (= чир), *реч, че́до, че́дник* (отац, родитељ) и сл. изговарају се увек са обичним нашим, очврслим *ч*. У другим македонским говорима, нарочито јужним, има остатака од мекога *ч*, а има такође и мекога *ш* и *ж* (тако је *ч* и *ш*, бар до извесне мере, и у Дидаскалији, Сељишчев 161); исп. т. 45.

150. Особина је овога дијалекта да свако *ц*, које се наводи поглавито у страним речима, прелази у *ж*, наравно, тврдо. На пр.: *жа́миа, жу́бе, ме́жлис, жа́мадан, жеп, меа́нџиа, о́жа, а́џиа, жам* итд. Како је у овом говору, напореда са прелазом старог *шћ* у *шч*, и старо *жћ* прешло у *жц*, то смо у овом случају добили само *ж* (исп. ниже). Тако пише и Пуљевски: *боја-жиски* П II 100, *кржаљији* ib. 48 и сл., *жебови* П I 29 (цепови). Али како је он знао и за *слово ц*, а није га у своме изговору одвајао од *ж*, то му се дешавало да у својим књигама место етимолошког *ж* стави *ц*: *цуа* П II 65, *намаци* (м. -жи) П I 90, *цалиш* (м. жа-) ib. 80, *вседерциштелъ* ib. 53, *цица* I 45 (м. жи-), *лоцица* (кашика) I 33; исп. *расцүшело* Об. 435 и сл.; *цурлив* речн. Ђ, *дош: доцеви* речн. Ђ. Чудновато је да Григоров који сматра да Веселиновић има право у томе што не наводи *ц* у овоме дијалекту (244), сам бележи тај звук у *цин, цан, нуца*, а у *манца, финцан, мёрцан* наводи и *ж* и *ц*. Код њега сам нашао и прелаз *ч* у *ж* у овим речима: *харча > а́ржа, а́ржеви; бо́ржа, бо́ржеви* (ор. cit. 250), тако да би се ту морао претходно претпоставити прелаз *ч* у *ц*.

XXV

151. Једно од најважнијих питања у овом говору — јесте питање о гласовима *ћ* и *џ*. Не због тога што је и овај говор као и већина македонских дијалеката са те стране у досадашњим описима, нарочито оним који потичу од бугарских испитивача, рђаво претстављен, него зато што се без правилне оцене употребе тих гласова не може разумети природа ових говора уопште. Довољно је ради илустрације овог питања да напоменем да је у Цоневљевој Историја на българскиџ езикъ (София, 1919), која је писана са великим претензијама на тачност материјала који је у њој изнесен, и која би без тога изгубила сваку вредност, — галички говор изнесен као да припада групи говора који имају обично *шт* и *жд* (*шч* и *жц*), међутим ово је један од најшишичнијих говора Македоније у

којем се искључиво, са отступањима у најређим случајевима, употребљава *ћ* и *џ*. Ето, колико је поуздан материјал када се износи о македонским говорима!

152. Око овог питања групише се и неколико спореднијих питања: 1) како се изговара *ћ* и *џ* у овом говору: да ли као обично фрикативно српскохрватско *ћ* и *џ* или као *ћ^K* и *џ^L* које различни испитивачи пишу на различне начине: као *ќ* и *џ*, или *ќ̣* и *џ̣* или и још како друкчије; 2) у коликим се размерима употребљавају ти гласови; 3) како гласе и како се употребљавају у овим говорима заменици гласовних група **stj*, **skj*, **ske* и сл., **zdj*, **zgj*, **zge* и сл. прасловенског језика; 4) како стоје према овим гласовима околни дијалекти македонски. О значају ових гласова говорено је у уводу, т. 14—16.

153. Нема никакве сумње да у изговору наших гласова *ћ* и *џ* има различних прелива, тако да се може рећи да по природи својој један од ових изговора прелази у други. Али и поред тога што тих прелива има много, може се са поузданошћу разликовати пет различних група изговора тих гласова:

а) *ћ* чакавско, дакле *ћ^T*, глас *ћ* са врло малим фрикативним елементом, тако да би било најправилније обележити га умекшаним *ш* — *ш̣* или *ћ^T* (*ћ* или *ћ^K*).

б) *ћ̣^S* обично фрикативно наше *ћ* које је умекшано и које се говори у већини наших дијалеката; код тога *ћ* може бити експлозивни елемент јачи, а фрикативни слабији или обрнуто. То зависи од дијалекта. Тако бих ја *ћ* обележио нормалним нашим *ћ*. У сваком случају, експлозивни елемент у њему је увек јачи од фрикативног; зато овакво *ћ̣^S* никад не прелази у *ц* (*ц*). Али се дешава обрнуто, т. ј. да у неким говорима *ћ̣^S* (*ц*) када је иза њега *ј* и када се јотовање изврши — даје *ћ*, пошто услед јотовања *с* губи од своје фрикације, дакле *ћ̣^Sј* > *ћ̣^S*.

в) *ћ̣^R* се изговара код икаваца код којих је сачувано меко *ћ*, тако да се та два гласа сливају у њему у један глас, у умекшано *ћ*: *ћ̣^R*.

г) *ћ̣^K* се добија од *ћ* или *ћ̣^S*, са знатно редуцираном фрикацијом, када се артикулација тога гласа помери према задњем непцу. Код тога гласа и овако смањена фрикација може бити различног степена. Све такве звуке ја бележим знаком *ћ^K*.

д) *ћ̣^S* се развија каткада у оним говорима у којима је познато *ч* тврдо (а таква је већина наших говора, и штокавског, и чакавског, и кајавског типа) — у *ч* тврдо, т. ј. *ћ̣^S* > *ћ̣^R* > *ћ̣^S*,

пошто се у ранијим епохама, док је *ч* било меко, са њим изједначило.

Ја овде нећу сада наводити крајеве где се који од горњих гласова изговара, јер су они познати. Разуме се да за *ћ* вреди ово исто, само са заменом експлозивног *t* звучним *d* и са напоменом да је код *ћ* фрикација уопште мања.

Галичко *ћ* и *ћ* изговарају се као гласови под *б*, дакле, као типично *ћ* и *ћ*. Рекао бих да је фрикација у њему мања него у наших београдских гласова *ћ* и *ћ*; али се тиме основни карактер тих гласова не мења. У сваком случају, они не прелазе у гласове типа *ћ^к*.

Од свих испитивача најбоље је одредио ове гласове за Галичник Облак (M. St. 64—5, 59, 58, 10). Он у њему налази наизменичну употребу гласова *ć* и *č* (op. cit. 64—5); када се тај глас изговара са мањом енергијом, он га бележи знаком *č* (т. ј. као глас са мањом фрикацијом), а када је са већом енергијом изговорен — онда као *ć* (тј. као глас са већом фрикацијом, op. cit. 58). „Ein geringer Unterschied, вели Облак, zwischen serbischen und macedonischen *ć*, *č* mag darin bestehen, dass sie im Serbischen um ein geringeres weiter vorne gebildet werden, daher ihre Explosion auch reiner ist, aber dieser Unterschied reicht nicht einmal an den vom štokavischen *ć*, und čakavischen *ć* heran. Selbst *č*, *č* stehen den serbischen *ć*, *č* der Aussprache nach gewiss so nahe wie čak. *ć*; vergl. Archiv XVI 314, XVII 450—453“ (M. St. 59).

У ствари, у галичком говору овог колебања нема. Његов је изговор између *č* и *ć*, тј. *ћ* са нешто мањом фрикацијом, која је на Облака могла утицати да овако запише тај глас.

Питање о овом гласу, т. ј. да ли је он *ћ* или *ћ^к*, чисто је теориско. Јер и *ћ^к* се своди, као што је речено, на заједнички глас са штокавским *ћ* и чакавским *ћ*. Само бих приметио да глас који се у Галичнику изговара претставља, према моме уху, подједнаку удаљеност и од *ћ* и од *č* и наводи се једино у сфери гласа *ћ*. Уосталом, и неки бугарски испитивачи признају да за порекло тога гласа нема значаја споменута разлика. Тако находимо и код Цонева: „Щомъ смѣтаме *č* — *ć* за чужди въ македонскитѣ говори, можемъ да бждемъ и пò равнодушни кѣмъ въпросѣтъ за тѣхнѣтъ изговорѣ; защото изговоряли се *ћ* — *ћ* или *č* — *ć*, сѣ нѣма да бждатѣ бѣлгарскитѣ *шш* -*жд*“ (op. cit. 421). Али ја бих рекао да тако није мислио Григоров када је тврдио да у Галичнику жене увек изговарају *č* и *ć*, а

мушкарци који су били у Србији — *ћ* и *ђ*! Ја те разлике не налазим и знам добро да се изговор гласова не мења тако лако како би то на основу овога излазило. Напротив,

154. Основна је особина галичког говора да у њему прасловенско *tj* и *dj* дају *ћ* и *ђ*, и то у коренима, у наставцима и у извесним речима, па било да таквих речи има и данас у употреби осталих дијалеката наших *било да их нема*. Нарочито су од значаја у овом правцу *изведене* речи, именице и глаголи, у којима се ова замена врши са правилношћу без изузетка.

Природа употребе ових гласова у овом је дијалекту таква да искључује претпоставку о томе да су ови гласови донесени са стране и да не чине *интегрални* део склопа ових дијалеката. То ће се видети, нарочито лепо, из множине примера ове врсте који се у њему употребљавају.

а) *tj* прасловенско галичко *ћ*:

бóжић, исп. *божић* П I 12; *божићарски* речн. Ђ; *божићев* речн. Ђ.

већава (обећавам, од старијег *обвећавам*; то се *већавам* није сачувало ни у једном другом нашем говору; исп. овде *веша*, *вешииш* обећам) речн. Ђ, *вёкава* Григ. 294; *већавање* обећавање.

веће (= већ), речн. Ђ.

враћа, *-аш*, речн. Ђ, *одвраћа*, *-аш* *ibid.*, *одвраћач* *ibid.*, *повраћа*, *-аш* речн. Ђ, *развраћа*, *-аш*.

врећа, исп. *врећа* П I 94, *врећи* *ib.* (pl.), речн. Ђ
врџина

гаћи П I 30.

грмаћ речн. Ђ (исп. *грчмаћ* „гротло, гркљан“ и *страно спанаћ* речн. Ђ).

дóмаћин П II 104, речн. Ђ;

имућен речн. Ђ.

јазнеће П I 39 (мени овде непознато; обично се вели *јазнечко месо*).

каквоћа речн. Ђ (мени у овом говору непознато).

кућа, речн. Ђ, *куќа* (Григ. 234), *фкући* (дома, код куће), *кући* П II 27, 90; *кућни враша*, *покућнина* речн. Ђ.

О овој речи исп. ниже.

мећава речн. Ђ, *мёкава* (снежна) Григ. 298; *смёћа* = сметња; *смёћава*, *-аш* (овај се глагол не употребљава у другим говорима), исп. *смећаваш* П I 81 (смета).

моћ, моћов, моћови (у овом се говору не употребљава)

П II 139; *помоћ* П II 14 (у овом говору увек *пóмош*).
ноћ, ноћи, ноћеви, ноћа (= *ноћьж), *сò- ноћ* (сву ноћ, Григ. 302), али поред *синоћен, -ћна* и *синошен, -шна* (исп. ниже), *ноћеваш* речн. Ђ, *ноћевишче* *ib.*, *преноћа, -аш* *ib.*, *преноћевај* *ib.*, *преноћевање* *ib.*, *ноћуваш, ноћум* (ум узето од других прилога), *дењајноћа* (прил. *дњьж* и *ноћьж*), исп. *ноћ* П II 5, 71, *ноћа* П I 88 (са непотребним *ј*), 7. Овамо долази и *синоћ* (Об. 460 и др.), али се оно овде не употребљава, већ *синојка*, исп. и Об. 76, 230, 441.

пећ П II 32 (мени у овом говору непозната реч).

плаћа (плата) речн. Ђ, *плаћа, плаћат*, исп. *плаћајед* (3 рl.)

П II 50, *плаћач* речн. Ђ, П II 107.

плећи загрбавени Ђ II 244 (п.).

праће П II 90.

праћа, -аш речн. Ђ, *праћад* П II 108, *праћаница* (ствар која се шаље; *adv.*) речн. Ђ, Ђ I 238 (132), *праћаленка* (пратилица), *испраћа, -аш* речн. Ђ, *попраћа, -аш* речн. Ђ,

попраћаленка (жена што испраћа), *попраћач* речн. Ђ, *сваћа* речн. Ђ, Об. 445, *сфаћа* („прия“) П I 64.

свећа, свећањник = *свѣшћалник*.

сећава, -аш речн. Ђ, *сећаваме* П II 15, 16; *ддишка се* (досећам се, Григ. 294; = *досића се*, са асимилацијом с потоњем *ћ*)

спрећа, исп. речн. Ђ (сусрет), *спрећен, -ћна* речн. Ђ, *прѣ- спреќа* (пресретање) Григ. 300, *спрећава, -аш* речн. Ђ.

ћерка, исп. *ћерка* П I 63 и увек; интересантно је да се реч **пасторок* (исп. наше *пасторок*) под утицајем *ћерка* изменила у *паићерок*, према којој је направљено и *паићерка, исп.* *паићерка* П I 64, *паићерок, паићероков, паићерциве* П II 43 (са нетачно написаним *ић*). Али би се могло *паићерка* протумачити и кад позајмица из јужномакедонског (**падъићерка* > *паићерка*), према којему је место *пáсторок* начињено *паићерок*.

оћу, нећу, оћеш, нећеш; ћа се употребљава уз сва лица подједнако у будућем времену; *оће* П II 122, *неће* *ib.* 128, *ћа го пожнејаш* П II 31, *ћа броишъ* П I 10, *ћа опколишъ* П I 44, *ћа дешъ* (bis) Ђ I 245 (у значењу *ћа идеш*) и сл.; *нећу, нећеш; нећешф, -е*; парт. *нећел,*

трпн. *нећен* (овај је облик сумњив, вероватно је дат према целој системи); сад. вр. *нећеџи*, з. н. *нећи* све речн. Ђ.

фаћа, *зафаћад* П II 85, *зафаћајешчи* П II 45 (исп. ниже), 46; *фаћа*, *-аш* речн. Ђ, *зафаћа* *ib.*, *префаћа* итд.

У парт. сад. времена овај говор има *-џи*. У речн. Ђ, где је било прилике да се такви облици на *хиљаде* изнесу, *увек* тај облик има *-џи*; исп. и код Григ. *зборвџеки*, *гошвџеки* и сл. увек тако (283, 286 и др.). Тако исто и у другим изворима: *вељејећи* П II 8, Ђ I 239 (133), *останувајећи* П II 78, *изостанувајећи* П II 47, *вршејећи се* П II 72, *зборувајећи* П II 36 (обично *зборвџећи*), *одејећи* П II 142, Ђ I 124, *казувајећи* П II 124 (правилно: *кажуваџећи*), *преписувајећи* (правилно: *преписувајећи*) П II 121, *бџећи* (свакако *бидеџи*) Ђ I 242 (136), *чекајећи* Об. 465, *пећћи* Ђ I 120, *береџи*, *враћаџи* Ђ I 124, *седџи* Ђ I 240 (134) и сл. Сасвим је природно што се по који пут употребљава и наст. на *-шчи* узет из других говора: *метејешчи* Об. 62, *гледајешчи* Об. 62, *одеџи* Ђ I 248, *идеџи* Ђ I 248, *берејешчи* Об. 439, *дигајешти се* П II 88, *мешајешти* *ib.* 29, *продавајешчи* П II 55 и сл. Само у једном једином случају обичнији је наставак *-шчи*, и то не код партиципа, већ у придева *горешчи* (*врућ*, које се такође употребљава), исп. такође *горџчина* (*врућина*, ватра у болести), *слзи горешчици* Об. 77.

У презименима је *увек* *-вић* и сл. По књижевној традицији П пише каткада *-ич*: *Јованович* II, стр. V, *Трајанович* *ib.* и сл.

155. Према овим многобројним примерима, који се још могу повећати сложеним од њих речима и другим које ја нисам забележио, имамо свега четири примера у којима стоји увек *шч* место *ћ*, а поред којег је у том говору нисам забележио, било непосредно било у другим изворима, и облик са *ћ*. То су именице:

мошчџеа (маћеха, исп. напред т. 78), исп. *мошчеја* речн.

Ђ, Ђ II 242, Об. 156, П II 139 (пише *маштеја*), *мошчџеница* („мућеница“ — кисело млеко), исп. *мошченица* речн. Ђ, *мошченица* П I 39 („бућканица“; са обичним *шт* м. *шч* као што П погрешно бележи и у осталим примерима).

лешчџа, исп. *лешта* П I 49.

лоштика П I 50 („салата“, т. ј. лоћика) = *лошчџика*.

У осталим речима имамо увек истоветну или сличну реч

са *ћ*: поред *пећ* — *пешчера* речн. Ђ; поред *моћ* — *пóмош*, *припомош* речн. Ђ; поред *алећи* — *алéићи*, *наплеићи*, *плещи* Ђ I 128, *плещи* П I 21, речн. Ђ; поред *праћа* — *прафча* < *праи́ча* и речн. Ђ; поред *свећањник* — *свеи́чањник* и речн. Ђ; место *свешченик* речн. Ђ — говори се искључиво *поп*.

Нема никакве сумње да су ове последње речи продрле из црквеног језика, а можда понека и од горњих речи (*пóмош* и сл.); али је тако исто несумњиво да су остале дошле из дијалекта који је имао место *ћ* — *и́ч*, а не *шш* (исп. ниже). Све су ово тако усамљени случајеви, да се, знајући у каквом су непосредном додиру били дијалекти са различном заменом прасловенског *tj*, можемо запитати, како да овога свега нема још више.

Овде треба још једно приметити. Када се од речи на *ћ* граде изведене речи наставцима *н* и *к*, тада *ћн* или *ћк* дају каткада *шн* и *шк*: *синоћ* имамо увек, али *синошница* Об. 48, *гаћи* — *гашник*, *пећ* — *пéшници* (хлебови), *моћ* — *adv. мошне*, *помоћ* — *помошници* П II 50, *плећи* — *плешка* (плећка).

Неки претпостављају да речи као *синошница* доказују да се у овом говору некада употребљавало **ношш* које је било потиснуто обликом *ноћ*, *синоћ*; али, могло би се одговорити, нема никаква разлога да се такво *ноћ*, *синоћ* које је овим дијалектом овладало до последње речи од ових речи изведених (исп. примере горе), ако је ово тачно, — не јави и у *синошница*, особито кад се зна да се оно јавља и у облику *синојка*.

Према природи наших других говора може се рећи да се групе *ћн* и *ћк*, а тако исто *чк*, нарочито прва, избегавају и да оне дају: *шњ*, *јк* и *шк*. Али како смо видели да се у овим дијалектима понегде употребљавају заиста дублети, то се не можемо, за овај дијалекат, задржати искључиво на гласовном тумачењу као на једино могућном, који бисмо иначе морали приписивати и различним епохама: старијим (*плећка* > *плешка*) и млађим (*синоћка* > *синојка*). Зато ја сматрам да се гласовно објатњење не може примити као дефинитивно тумачење док за њ не будемо имали сигурнијих доказа; међутим овај је дијалекат могао од других дијалеката, нарочито од оних у којима је *ћ* = *шш*, добити понеки готов облик као *мошне* (које је и иначе у Македонији необично распрострањено). Однос *моћ*: *мошне* и сл. могли су створити макар и у ограниченим размерама, изглед привидног гласовног односа *ћн*: *шн* (исп. *кућни*, *синоћни*, *стрећни* и сл. у овом дијалекту).

И ово није једина претпоставка која се може дати као објашњење ових примера. Али и друге, које би могле рачунати на вероватност, морају се кретати у овом правцу: или је овај говор својим гласовним средствима извршио цео овај процес или је добио део гласовног материјала са стране; у сваком случају њему припада уопштавање његово, уколико га има.

Морам само једно истаћи: да су ове позајмице новијег датума, јер, као што је речено, највероватније је да су добивене од дијалеката (јужномакедонских) у којима је прасловенско *tj* и *dj* (*t'* и *d'*) давало *шш* и *жд*; међутим стара је веза овог дијалекта са оним старословенским говором у којем је *t'* и *d'* давало *шч* и *жч* (исп. т. 16). Али ипак није искључена могућност да је овај говор добио примере са *шн* или *жн* (када је у основи *ћ*) и од архаичног старословенског дијалекта. Јер исто онако као што *шч* у *шчо* (исп. ниже т. 163) даје *шо* кад је ненаглашено (у бржем темпу), тако је и *-шчн-* или *-шчк-* (после испадања полугласника између *ч* и *н* или *к*) могло бити редуцирано у *-шн-*, *-шк-*. За *жч* испред *н* и *к* — то се по себи разуме, јер само *џ* даје у овом говору *ж* (исп. т. 159).

156. Овај говор је и у правцу новог јотовања остао у потпуности у традицијама других штокавских говора: *шј-* = *шј-* даје у њему *ћ*, исто онако као што *дј-* = *дј-* даје *ђ*.

браћа, исп. *браћа* Об. 51, П II 128, 48, 67, I 63 и др. — *бруће* рl. *бруш* (четвртаст јексер) — *враће* (сва врата у кући), речн. Ђ, *враћево* П II 100, *враћешо* Ђ I 123 — *проће* — *рабоће* П I 11, II 24, 27, 36, 54 — *цвеће*, *цвећиња*, *цвеће* П II 25, 48, *гороцвеће* (јагорчевина) речн. Ђ — *шрећи*, *шрећа*, *шрећо*, исп. *шрећи* Ђурђевденъ П I 13, *шрећи* и *шреши* речн. Ђ, *пошрећи*, *-ило се* речн. Ђ и сл.

157. Да наведем, потпуности ради, и *ћ* у страним речима: *бобаћ* (памук) П I 31, II 54, *мустаћи* П I 21, *ћерамиди* Об. 95, П 99, *шећерод* П II 33 и сл.

158. б) *dj* прасловенско галичко *ћ*:

ваћа, *изваћа* речн. Ђ, *изваћал* Ђ I 120, *воћа* („клиндаръ“)

П I 56, *чешовоћа* речн. Ђ (неће бити народно).

већа, *већи* (обрве), исп. *већа*, *већи* речн. Ђ, П I 21, Об. 82.

гаћа, *гаћаш*, исп. *догаћа*, *-аш* (личим на), *догаћад* П II 78,

догаћај речн. Ђ, *погаћа* речн. Ђ, *угаћа*, *-аш*, *угаћад*

П II 104; *згоћа* (= згода) речн. Ђ, *незгоћа* (= незгода)

речн. Ђ (није сасвим поуздано).

грађа П II 99 (није сасвим поуздано)

грађанин

међа, исп. *међа* П II 20, речн. Ђ, *међу* речн. Ђ, *међу стези*

П II 33, 37, 38, *помеђу* П II 17, 43, 44, речн. Ђ.

обиђава, *-аш* (пробати) речн. Ђ.

пађа, *пађаш*, и речн. Ђ, *пађаш* Об. 24, *пађад* (3 sing.)

П II 20, *пађајед* (3 pl.) П II 88, *запађал* (почео да пада)

речн. Ђ, *отпађа*, *-аш* речн. Ђ, *Защо ти се зоби, зоби*

попађани Ђ II 244, *испађаје* Об. 66, *припађа*, *-аш* речн. Ђ,

припађање П I 13, *пропађа*, *-аш* речн. Ђ, *пропађаљиште*

П II 139 (м. *-шче*), *спађа*, *-аш* речн. Ђ.

пређе речн. Ђ, П II 127, *пређе* Григ. 176, *попређе* (раније)

речн. Ђ.

рађа, *-аш*, речн. Ђ, *рађад* П II 22, 31, 32, 59, *рађајед* П II 34,

рађаме П II 14, *рађаште се* П II 8, *рађање* Ђ I 127.

рђа речн. Ђ, *рђави* Об. 234, *рђосува*, *-аш* речн. Ђ, *рђосаф*, *-а*

речн. Ђ, *рђосана*

сађ, *сађа* речн. Ђ, *сађи*.

досађа, *-аш* речн. Ђ.

свађа Об. 463.

такођере Ђ I 239 (133).

туђ, *туђа*, *туђо*, исп. *туђи* П II 91, 92, *туђо* П I 78,

Об. 58, *туђинче* Об. 58, *туђ*, *туђина*, *туђинец*, *туђинка*

речн. Ђ, *туђа*, *туђиш се* *ib.*, *туђење* *ib.*

Сугл. *ђ* находи се стално у изведеним речима као —

Офриђанец *-ици* и сл. речн. Ђ.

159. У врло ретким случајевима има отступања од овога.

То имамо у речи *прежа* < *прежца* (а свако *џ* прелази у овом

говору у *ж*), исп. *преца* (= *прежа*) П I 31, *прежца* Ђ I 128,

прèжа Григ. 244; али је интересантно да се даље према Дебру

говори *прèђа*, као што је свакако и овде било првобитно.

Овамо не иде *ужере* Григ. 303 („долапче вџ тџмните кюшета

на кџщата“), пошто је турска реч, у којој је *џ* прешло у *ж*, тако

исто као и *хуђера*, *хуђерица* у другим говорима; затим овамо

ће ићи и *ружèшица* (породиља), исп. и *роженшца* Ђ I 127, које

је сумњиво због почетнога прелаза *о* у *у*. Григоров помиње

јеш неке речи, али су оне или сумњиве или уопште не иду

овамо. Тако место *говеждò месо* (Григ. 243) говори се овде

говечнò месо, *нужда* (он наводи и *нужа*!) — црквена је реч

као што *жд* показује (исп. ниже); *рожештво* и *гòсиожа* (*ib.*)

244) такође су црквенога порекла са заменом *жд* гласовном групом *жц* и даље *жж* — *ж*, а у *дужаѝник* (исп. ниже т. 164) имамо старо *жѝ* које правилно у овом говору даје *ж*. Интересантно је да се ова реч, која је свакако првобитно тако гласила, изговара овде *дужаѝник*.

Код изведених речи наставком *и* имамо исто што и код речи на *ћн*, тј. овде *-ћн-* прелази каткада у *-жн-*, тако да нас и то донекле упућује на горње комбинације: *међа*, али *межник* речн. Ђ, („синор“) Ђ I 242 (136), *пређе* и сл., али *панапреж-наша вечер* Ђ I 118, *панапрежен* (ранији) речн. Ђ.

160. Под истим погодбама под којим се развија ново *ћ* — развија се и ново *ћ*: *вође* (**водђе* „све воде“) П II 46, 129, речн. Ђ. — *грђе* (**гредђе*) — *јађа* (**ладђа*), исп. *лађа* П I 19 — *ливађе*, исп. *ливађе* (Григ. 249) — *лобође* речн. Ђ. — *дљђе* (исп. *людље* у ст. сл.), *љуђешо* Ђ I 123 — *попађа* речн. Ђ (исп. руско *попадља*) — *посође*.

161. *ћ* у туђим речима:

Анђелевица (жена Анђелова), *Анђелковица* и сл. речн. Ђ — *ћова* (тобоже, турска реч) Весел. 189, Ђ I 241 (135, *ћоа*) — *Ђуђев денѝ* П I 13 — *еђуѝци* П II 54 („номади“), *еђуѝка се чекориш*, *еђуѝин се шопориш* (исп. *Јеђуѝаш*, *Јеђуѝика* Египат, Египћанка — Циганка) Об. 591 — *каљђер* — *мађиѝи* П II 79 — *панађурп* П II 44, речн. Ђ. — *прошуђер* (пандур у селу) речн. Ђ — *сунђер* П II 35, речн. Ђ и др.

162. Врло је важна особина овог говора, којом се он одваја и од старословенског језика и од већине штокавских говора, што он има *увек, и без изузетка*, место прасловенског *stj* или *skj* (а тако исто место некадашњег *sk* пред палаталним вокалом) — *šć*; несумњиво је такође да је место прасловенског *zdj* или *zgj* (а тако исто и *zg* испред палаталних вокала) имао *žj*.

Из главе о сугл. *ч* (исп. т. 149—150) види се да се тај сугласник ничим не разликује од сличног сугласника других наших говора, т. ј. да је он тврд; међутим у овој вези, дакле у *шч*, он је увек врло мек и лако се распознаје од обичнога *ч*.

Познато је да у нашем језику у чакавском дијалекту имамо овде *šć* (т. ј. *šf*) и *žj* (које се своди на *žd*); у источно-кајкавским говорима имамо *šč* и *ždž* (*шч* и *жц*), док место *ћ* и *ћ* у њима имамо *ч* и *ц* (ја остављам на страну питање, да

ли је свугде у том говору *џ* и да ли немамо и *ћ*; тако исто остављам на страну и све нијансе *жџ* као *жџ*, *жћ* и сл.).

Ја ово наводим зато да бих показао место галичкога *шч* и *жџ* у реду сличних гласова нашега језика.

Нема за мена никакве сумње да смо у прасловенском, па према томе и у заједничком прајезику српскохрватског и словеначког језика, — морали имати овакве гласовне односе:

$$\begin{aligned} tj \text{ и } dj &= t \text{ и } d \\ stj \text{ и } zdj &= št \text{ и } žd \\ kj \text{ и } gi &= č \text{ и } (d)ž \\ skj \text{ и } zgi &= šč \text{ и } žų. \end{aligned}$$

Одавде је следовало да смо напредо са *t* и *d* могли имати двојакних група: *št* и *šč*, *žd* и *žų*. Ја мислим да су се према развоју *t* и *d* у словенским језицима и нашим дијалектима свеле и горње групе. У штокавском дијалекту, у којем се у *č* и *d* развио фрикативни елемент, природно је да се *št* и *šč* свело на *šč*, т. ј. на ону групу у којој је био јаче развијен фрикативни елемент; а у чакавском дијалекту, у којем се може констатовати смањивање фрикативног елемента и увећавање палаталног, ове су се групе свеле на *št*, у којој је групи било мање фрикативног елемента неголи у *šč*.

Одатле излази да је употреба *шч* и *шų* у вези са *ћ* и *ћ* знак најстаријег штокавског дијалекта. Њих је сачувао галички дијалекат. Како су се штокавски дијалекти даље развијали у овом правцу, није потребно овде изводити (исп. увод, гл. II).

162. Навешћу овде на једном месту све примере са *шч* у овом дијалекту, ма кога порекла они били:

вешчица, *вешчица* речн. Ђ, *вешчер*, *вешчерица* (вештица).

гошчава се, речн. Ђ, *гошчавањето* Ђ I 121.

гушчер (зелембаћ), *гушчер* речн. Ђ, *гушчерица* (гуштер),

исп. *гушчера* Об. 431, *гуштер* (са нетачним *шт*, као што је обично у овим случајевима код њега) П II 35.

кљшчи, исп. *кљшти* II I 56.

кршчава, *-аш*, *-ај* речн. Ђ, *кршченик*, *-ци* речн. Ђ.

намршчен, *-ил* речн. Ђ.

опшчина речн. Ђ — свакако је позајмљено из књиж. језика, јер би иначе гласило *опћина*.

пишчит, исп. *пишча*, *-иш* речн. Ђ.

пошча, -иш речн. Ђ („бискати“, исп. руско *попоскати* и сл.),
попошча, -иш речн. Ђ (побискати).

испришчување речн. Ђ, исп. *пришч*.

прошчава, -аш речн. Ђ.

пушча, *пушчааш*, исп. *пушчи* Весел. 482, *пушчаше* Об. 64,
допушча, -иш речн. Ђ, *допушча*, -аш *ib.*, *допушчаше*
Об. 469, *испушчи*, -ише речн. Ђ, *отпушчаше* Об. 469,
спушча, -аш речн. Ђ, *пушчиџ*, -и (аор.).

тшшча, *тшшчиш* („штедим“).

шошча („баба“) речн. Ђ; овде обично *баба*.

шчава, -иш речн. Ђ (штавим), *шчавај*, *шчавај* (зеље)
речн. Ђ.

шчаена, -иш, исп. *шчена*, -иш *се* речн. Ђ.

шчаеша

шчаипа, *шчапеш* (исп. *овае вино шчаипежо* — „прокисло“),
исп. *шчипа*, -еш речн. Ђ.

шчаира (јалова жена, животиња, исп. *шчираквица* (Григ. 304,
жена, животиња), *шчираквица* Ђ II 243.

Врло много примера за ову гласовну црту пружају из-
ведене именице наставком *шчае* (= *иште*) које има различна
значења: *гробишча* (гробље), *Ленишча* (место), *пасишчае*, *ве-*
черишчае („део паше за овце после друге муже“), *кладновшчае*,
огнишчае, *шчажави дечишча* (немирна деца), *сонишчае* (рђав сан),
потишча (детержор.), *кжчишча*, *кушчишча*, *бунишче* и сл.; исп.
потишча П II 144, *речишча* П II 147, *стршишча* П II 147, *зимо-*
вишче П II 158, *Виђинишче* Ђ I. 119; исп. такође и бележења
са *шт* која у ствари означају *шч*: *аљчишча* П II 54, *совишче*
ib. 54, *краишчава* П II 15, *гробишча* П I 19, *огнишче*
П I 38 и сл.

163. У извесном броју случајева имамо у овом говору
место *шт* — *шч*.

Заменица *што* гласи када је наглашена *шчо*, а када је
ненаглашена *шо* (*шчо* > *шшо* > *шо*). Отуда је дошло да се у
упитним реченицама употребљава *шо* („*шо си дошоџ*“), а у
релативним *шчо*; отуда је дошла и употреба *шчо* уз предлоге
(*за*, *со*, *по* и *на*) и у одречним заменицама (*нешчо*, *нишчо*, исп.
Весел. 465).

Исп. *шчо*, *нишчо*, *пшчо*, *зшчо*, *нешчо*, *сбшчо*, *ни-сб-ошчо*,
исп. *нишчо* Григ. 269, *пшчд-зашчо* *ibid.*, *две нешча* речн. Ђ,
сешчо П II 150, *нешчо* П II 124 и др.

Такво је *шч* и у реченици „ако ме пошчиш“ (Весел. 482) — *пошчиш* = *почътиш* > *поштиш* > *пошчиш*; а тако исто и у страним речима: *пишчол* Об. 147, 240 (м. *пиштоли*), *мушчулок* речн. Ђ и сл.

Ја сматрам да ови појави у овом говору нису и не могу бити фонетске природе, јер у њему старо *шт* остаје без промене; исп. *штрб*, -а речн. Ђ, *штрбнал* *ibid.*, *штрѣкат* (ме) „штреца ме“ Григ. 304, *штрѣка*, -аш („прсам съ вода“) Григ. 304, *штрѣцалка*, *штрѣкови*, исп. *штрк*, -ови речн. Ђ (именица *штап* гласи овде *стап*). Али, као што је познато, *шчо* је у македонским говорима толико распрострањено да је постало општемакедонско. Објашњење за ове појаве врло је просто. На југу Македоније налазе се говори који место прасловенског *tj* имају *шт*, а место прасловенског *skj* — опет *шт* (као што је имао некада старословенски језик). Данас су ти говори помешани са другим дијалектима у којима је место старословенског *шт* било *шч* (= **tj* и **skj*). Када су се речи са тим звуцима почеле напореда употребљавати, и место старог *што* (< чѣто) могло се створити *шчо* (као што је напореда стајало *штѣта* и *шчѣта*, *огниште* и *огнишче*). Из тих се говора то *шчо* распростраило и по другим говорима, па и у овим нашим (наравно овакво *шчо* могло је потећи и са више страна: управо ода свугде где су говори са *шч* = **skj*, а и наш је један од таквих говора, долазили у додир са говорима који су имали *шт* = **skj*).

164. Интересантна је особина многих штокавских говора да се старо *šč* у њима (као уосталом и у старословенском језику) мењало у *шт* (на пр. *огњиште* и сл.); али ново *шч*, добивено на земљишту нашег језика, могло се тако и чувати (*ишчупати*, *дашчица*). У галичком говору и ново *шч* чува се као *шч* (добијајући само умекшани карактер старе групе): *шчѣца*, (**дѣсчица*), исп. *шчица* *челичена* Об. 59, *шчица* речн. Ђ.

За *шѣ* (= **zdj*, **zgj*, **zge*) има мало примера. Овамо иде *дош* од **дѣжѣць* > **дожѣжъ* и даље *дож* > *дош*; затим *дужаллникъ* П I 48 (*даждевњак*, исп. и напред т. 159) = **дѣжѣцалъникъ* > *дожѣцалник* > **дожѣалник* (о у м. о в. т. 95).

165. На основу целокупног материјала, који је овде изнесен, види се да *галички говор* припада дијалектима који имају у своје склопу *ћ* и *ѣ*, јер, као што смо видели, отступања од овога толико су појединачна да се можемо више чудити, како у галичком говору нема више примера са *шч* (*шт*) и *шѣ* (*жд*)

када се зна колико се он меша са другим говорима Македоније, а нарочито са говорима јужне Македоније.

Према томе, основна особина галичког говора у томе је да има: *ћ* и *ђ* и *шч* и *жџ*.

У највећој сродности наводи се овај говор, по овој гласовној особини, са оним штокавским говорима западне Босне, Далмације и Славоније у којима *ч* и *ћ* дају један глас *ч* или *ћ*, *џ* и *ђ* — *џ* или *ђ*, а за које се може утврдити да су имали и да делимице и данас имају *шћ* — *шч* и *жђ* — *жџ* место *шт* и *жд* осталих штокавских дијалеката.

На тај начин, ја сматрам да је овај дијалекат одувек, од својег постанка имао *ове особине*, т. ј. *ћ*, *ђ* и *шч* и *жџ* које га одређују као српскохрватски дијалекат по пореклу.

Ако смо могли у другим правцима констатовати утицаје са стране, — можемо и у овоме. Видели смо на пр. да је прелаз *ж* у *у* унесен са стране, а да је основна замена *ж* са *о* и *а*; тако исто и овде — основно је *ћ* и *ђ* (= прасл. *tj* и *dj*), а *шч* и *жџ* = *ж* у неколико примера место *ћ* и *ђ* — несумњиво је унесено са стране.

Ја сам хтео на овоме месту нарочито да истакнем и природу ових процеса и значај ових особина ради тога, да бих *још једном* могао нарочито да подвучем сву непоузданост обавештења о овим говорима.

Ево шта вели о галичком говору проф. Цонев у помињатој Историји бугарског језика (стр. 418 и нап. испод текста) „За изговора на *шт* — *жд* (независимо отъ какъвъ происходъ) сега, слѣдъ како излѣзоха двѣ студии по този говор сме доста тѣчно освѣтлени, а именно въ *дебърскиѣ области Дримколѣ, Голо-бърдо, Джупа* и *Поле* се говори *шт* — *жд*, а въ *Долна-рѣка (Мала-рѣка)* се говори *шч* — *жд*“. По себи се разуме да није свеједно каквог је порекла *шт*, јер је у једном случају (када је од *скј*) и српски језик имао као и бугарски *шт*! Зато у напомени вели Цонев: „За жалость, Григоровъ не е далъ сичкитѣ случаи съ *шч* и *жд* вм. *tj* и *dj* по малорѣканския говоръ, та излиза, како че *шч* — *жд* се балансира съ *к*, *т*, а въ сжщность гърленитѣ замѣни за *tj* — *dj* са много по малко въ сравнение съ шушкавитѣ“ (418!).

Није тешко утврдити сву нетачност овог тврђења.

а) Григоров је, пре свега, дао готово све случајеве замене *шј* са *шч* (*мошчеа, свѣшчалник, плешчи, горешчо* (243), *помош-*

ник, мѡшне, нѡмошен, нѡмошна, нѡмошно (исп. код мене т. 155), тако да се види да их је он морао врло *пажљиво* тражити;

б) обрнуто за *ќ* наводи само мали део примера (*свеќа, гаќи, кўќа, кѣрќа, ноќ, нѡкеска, нѣќу, ка, веќе, плаќа, плаќаш, фќаќа, фќаќаш* и сл., *ноќи*; прил. *одѣјеќи*) који не дају ни приближну претставу о правом стању;

в) Григоров наводи, истина, много примера за *шч* (36!) али, стварно, само *пеш* имају *шч* за *шј*; у осталим имамо правилно *шч* по овом дијалекту (од *скј* или *стј*);

г) отуда је јасно зашто примера са *шч* има више него са *ќ*; али, у ствари, они се сасвим губе према правим примерима са *ќ*.

То се све сада може тачно видети из исцрпног прегледа свих случајева који су горе дани!

166. Питање је сада какво место заузима овај дијалекат међу осталим дијалектима Македоније.

Иако је о овом питању говорено исцрпно у уводу (т. 10 и даље), ја морам на овом месту понешто од тога поновити у вези са изнесеним појавама.

Најсроднији са галичким говором, који ми називамо западномакедонским (мијачким), јесте средњемакедонски (област између Скопља, Кичева, Крушева, Битоља, Морихова, Тиквеша, Радовишта, Кочана, заједно са Штипом, Велесом, Прилепом, исп. код Цонева, оп. cit. 419).

Ти, централни говори, имају *ћ* и *џ* (или *ћ^к* и *џ^г*) и *шч* и *жџ* као и галички говор; затим *ѝ = о*, *ў = е*; разликују се од галичког говора у замени *ж* — вокалом *а*.

Према томе види се да готово целу Македонију захваћају говори са *ћ* и *џ*, *шч* и *жџ*. Одатле је јасно да они претстављају врло моћан дијалекатски талас који је захватио највећи део земље.

Велики број испитивача (међу њима и Облак, и Цонев и Сељишчев и многи други) претпостављају да је овај дијалекатски појас дошао из севернијих српских крајева. Ја сматрам да је то немогуће. Немогуће је зато што оба ова македонска дијалекта имају уз *ћ* и *џ* — *шч* и *жџ*, а сви српски дијалекти у суседству, исто онако као и бугарски дијалекти праве Бугарске, имају *шт* и *жд*, као што је некад имао и старословенски језик.

Дакле, овај говор није могао доћи са севера на југ; већ је он дошао са југа или са југозапада на север.

Исто тако као што ја сматрам да је у јужнијим крајевима Епира, у Тесалији и по другим крајевима Грчке био некад настањен српскохрватски елеменат са *ћ*, *ђ*, *шч* и *жџ* у својем језичком склопу, тако исто ја сматрам да је у његовој близини био и старословенски дијалекат који је имао место праслов. *tj* и *dj* — *шч* и *жџ*, и место *skj* и *zdj* опет *шч* и *жџ*. И исто онако као што су се српски дијалекти (са *ћ*, *ђ*, *шч* и *жџ*) покренули на север, и, вероватно, преко Дрима ушли у Македонију, где су створили мијачке (западномакедонске) и брсјачке (средњемакедонске) говоре, тако су и старословенски дијалекти са *шч* и *жџ* продирали са југа на север и почели да се мешају са јужномакедонским старословенским говорима који су имали у својој структури *шш* и *жд*. Отуда је наступила она мешавина *шш* са *шч*, *жд* са *жџ* коју данас находимо у јужномакедонским говорима од Солуна на истоку до Дебра и још више на исток до Самокова (исп. код Цонева 407 и даље).

Облак је находио у Сухом само *шш* и *жд* (M. Stud. 55—56), иако му то спори Цонев (op. cit. 408)¹, а за дебарске говоре Облак примећује да тамо где има *št = tj* има и *št = skj*, а где је *šč = tj*, има и *šč* место *skj*! Цонев претпоставља да је у дебарском говору било првобитно *št* и да му је галички говор дао *šč*.

Ја нећу овде размршавати цео сплет нетачних хипотеза које су створене око ових гласова; поменућу само ово.

И ја претпостављам да су дијалекти са којима је галички говор долазио у додир углавном имали у Македонији *št = tj* и *žd = dj*. Према томе, оно примера што има галички говор са *šč* место *tj* позајмице су из оних старословенских говора, још на ранијим местима у Албанији и Грчкој, који су имали *tj = šč*. Можда је један део таквих старословенских говора дошао у Македонију заједно са српскохрватским говорима (са оним који је имао *ћ*, *ђ*, *шч* и *жџ*) и помешао се са старим дебарским говорима. Али је несумњиво да је српскохрватска струја ових говора била моћнија, јача и многољуднија када је она могла овако поплавити готово целу Македонију. Старословенска струја долазила је са југа и преко Костура, Водена и Солуна разлила се и по североистоку Македоније (до Самокова), потискивана свугде у централној и западној Македонији од поменуте српске струје (в. више о овоме у уводу).

¹ Ј. Иванов находи у Богданском код Солуна такои исто *шш* и *жд* (RES I II 98).

XXVII

167. У овом говору нема сугласника *z* (*dž*), већ *z*, на пр. *zvézda*, *zvízka*, *zízdaš* (ту имамо контаминацију двају глагола *zédати* > *zédати* и *zédати*). У врло оштром изговору *z* у *zvezda* (Галичник) Облак види остатак од *z* (M. St. 51). Тај тако оштри изговор *z* у тој речи и разлику од изговора *z* у другим речима ја нисам опазио.

Сељишчев обраћа пажњу да је прелаз *dz* у *z* познат и албанском језику (160); али њему је познат и прелаз африкате *ç* у *s* и африкате *ç* у *sh*. Тога овај говор не зна. Он зна једино за прелаз *ç* у *ž* који је познат такође албанским говорима.

XXVIII

Сугласничке групе и сугласници у различним слоговима

168. Као и у другим дијалектима врши се и у овом дијалекту једначење по начину артикулације: од *vi* добијамо *mi*, на пр.: *млук* (внук), *гљамница* (трава), *гљамна*: *гљамни*, *плёмна* (плевња), *одамна*, *рамнишче*, *рамница*, *рамна*, *рамен* итд.; исп. *одамна* П I 77, *млукъ* ib. I 64, *премлукъ* ib., *рамно* П I 16, *гљамна* П I 33, *млуче* Об. 78, *млучиња* Об. 51, 120 и сл.

Можда овамо иде и *скрибница* (исп. *скрибница* П I 35: „скровиште“) у којем бисмо имали основно *скривница*, које прелази у **скримница* а **скримница* даје дисимилазијом *скрибница*; обрнуто у *зёмнеца* Григ. 295 даје *би* — *ми*. Интересантно је и *пламина* П I 16, ако није штампарска грешка, са дисимилација *n* у *m*, због тога што у два напоредна слога имамо *n*. У *немца* м. *неца* (П I 23, Облак M St. 75) имали бисмо асимилацију *n* сугласнику *n* у почетку речи. Метатезу сугласника у различним слоговима имамо и у *ојомнани* м. *ојомлани*, *оломнани* (Григ. 259).

Имен. *старце́ло* („место где се игра у селу, запис“ Весел. 499) претстављала би сливање *ds* преко *ts* у *ç*. То исто имамо и у *поцедлат* Весел. 458, исп. *пошцедлај* Григ. 286, *ошцпреди* = *ошцпреди*, *ошцпроти́на* ib. 249. Занимљиво је да се у овим речима сугласници префикса успостављају, тј. пошто је добивено *поцедлај* од *подседлај* = *пошседлај*, стављено је *под* наново испред *цедлај*, јер се у *ç* није довољно јасно осећало *d* од прификса *под*. — Сличну редукцију и контракцију сугласничку имамо од *шш* у *ç*: *печес* (пет-шест) Григ. 284, *пече́шина* ib. 250.

Једначење сугл. *ш* према звучном почетку речи код предлога *ош* извршено је и у овом говору, те имали увек *од*: *од радосши, од-него* итд.

Једначење по звучности онако је као и у другим нашим дијалектима: *оиснежило* речн. Ђ. и сл.

У овом говору *дл* плезази у *гл* у речи *глето* речн. Ђ.

169. Група сугл. *ис* изговара се у овом говору катлада као *пц*: *пес* — (*п*)ци, *пцуеш*, *пцовисај* „цркни“ (исп. грчко ἐψόφησε) *пцовиса* Григ. 301, исп. *пцаллшир* П I 60. У *господарцки* Григ. 286 унесено је *ц* из *госпоцки* и сл.

Овоме одговара и прелаз *пш* у *пч*, на пр. *пченица* Об. 96, П II 104, Ђ I 244 (138), *Облак* М. St. 80, *пченка* (кукуруз) Ђ I 244 (138), Григ. 301, П I 16, 49, *пченкано* (брашно) Ђ I 121.

Између *с* и *р* умеће се *ш* у овом говору, а између *з* и *р* — *д*, као и у другим говорима нашим: *спреда*, *спрећен*, *нестрећен*, *здрано-гројзе*, *здрано-круши*, *здраа*, *здраеш* и сл.; исп. *спрам* Ђ I 236 (130), *спраменъ* П I 67, *спрамота* П I 65, речн. Ђ, *преспрамуваш* Ђ I 236 (130), *устрамиш* Об. 459, *спребрено* Об. 53, *спреда* П I 24, речн. Ђ, *спреде зима* Ђ II 237, *спредево* П II 115, *спредиште* Ђ I 242 (136), *спредно* П II 23, *спредни* П II 125, *сустрети* Об. 76, *спречава* (сричем) Григ., 302, *спрачка* (*сврачка *срачка „сврака“); *здрено* („здрелло“) П I 47, *проздорејало* Об. 118, *наздри* („назри“) П I 95, *уз(д)реја*, *-сш* речн. Ђ.

Група *стл*, када се у овом говору образује, даје *сл*: *послана* *постеља* Об. 143, 435; *покосливи* Ђ I 124.

У *свѣден* (Григ. 249) „празник“ имамо *шд* > *д*; *спрекуки* (Григ. 249, 302) — *шк* > *к*; *кривоглештина* (Григ. 283), *дзвало* (ib. 284) — *дшт* > *шт*, *дзв* > *зв*; *празно* (Облак М. St. 69—70) — *здп* > *зп*; у *ко ће* (Об. 76) м. *ког ће* имамо губљење *г* > *к* испред *ћ*; у *лисје* није испало *ш* (као што претпоставља Сељишчев, 80), него је образовано од *лис*.

У средини речи имамо губљење сугл. *д* у *кладенец*, те гласи *кјасенец* > *кјанец*, *кјанци*, *кјанче*; исп. *клајенца* Об. 53, *клајенце* Об. 233; о глаголу *клава*, *-аш*, *кладеш* и сл. в. т. 298 и 253.

Нарочито је карактеристично за овај говор губљење сугласника *д* у глаг. сложених са *ида*: *дојеш*, *дојеш*, *дојеме*; — *поеш*, *наеш* и сл.; исп. *издоеш* Ђ I 117, *поеш*, *наеш* Весел. 459, *појеш* Об. 63, *наје* ib. 49; *Петровен* < *Петровден* (Григ. 249).

Задњенепчани сугласници се слабо артикулишу у *ка*, *са* < *кога*, *сега* преко *коа*, *сеа* (исп. Григ. 240—241), *коа гореше* (Григ. 290).

У *не мојеш* (Григ. 283), *не мојел* (ibid. 284), *лђца* < *ложица* ib. — прелаз *ж* у *ј* извршио се под утицајем јужно-македонских говора у којима постоји *ж* умекшано (исп. т. 45).

У *шесет* м. *шездесет* имамо, опет дисимилацијом, губљење целе гласовне групе *-зд-*.

170. Навешћу овде још неколико случајева дисимилације, асимилације у различним слоговима или метатезе:

а) *мушмула* > *мушулла* П I 47, ако није штамп. грешка место *мушм-*

б) *печурка* > *чепурка*, речн. Ђ, *жевара* < *жерара* речн. Ђ, *жеварница* (живо угљевље ib.).

в) *зборви-* > *збоври-*, *збовришъ* П I 8, *збђрва* и *збђвра* (Григ. 250), *авјар* < *ајвар* речн. Ђ, *гарван* и *гавран* речн. Ђ.

г) *алал* > *авал* (Григ. 289) — дисимилацијом двају *л* (*л*);

д) *гајгана* (Григ. 293) < *кајгана* — асимилацијом.

XXX Крај речи

171. Звучни сугласници на крају речи прелазе у овом говору у мукле: *б у п*, *д у ш*, *г у к*, *ж у ш*, *з у с*:

а) *роп*, *зоп* — *зђби*, *кђрап* *кђраби*, исп. *гропъ* П I 19, *јашрепъ* ib. 45; *гроп*: *грђбови* речн. Ђ, *грп*: *грђбови* ib.

б) *граш* — *градђви*, *пђ-напреш*, исп. *реш* Об. 63, П I 61 *ђбеш* (ручак) Об. 61, *расаш непресаден* Ђ I 236 (130), *ђа се штора млаш юнак* Ђ II 245, *граш* П I 15, П II 86, *цеш* (од *цед*) П I 55, *брђшучешъ* П I 64, *ришъ* П I 16, *штушъ* П I 15, *рошъ* („аллодъ“) П I 46, *чашъ* (дим) П I 38; *риш*: *ридови* речн. Ђ, *граш*: *градђви* ib.

в) *бок*, *снек*, *брек*, исп. *стокъ* („рђпа“, *стог*) П I 89, *бубрекъ* П I 23, *брекъ* ib. 17, *снекъ* ib. 15, *црнъ гллокъ* П I 47 *рокъ* (рог) П I 42, *перчук*: *перчузи* речн. Ђ.

г) *рш*: *рђжеви*, *нош*: *нђжеви*, исп. *ношъ* П I 86, *ђришъ* ib. 49.

д) *мрас*, исп. *бос* (*бзова*) П II 129, *бръсъ* П I 92, *јасъ* (*јаз*) П I 18, *мрасъ* ib. 15.

Ово мењање на крају речи звучног сугласника у мукли учинило је да су неке речи имале мукли сугласник у јединини, а у множини испред вокала звучни (*ђбеш*: *ђбеди*, *расаш*: *расади* и сл.), тако да су ту особину почеле добијати и речи које су

у једнини имале изворни мукли сугласник: тако од *чорап* саграђено је *чораби* Об. 139, Ђ I 128, од *симиш* — *симида* Об. 141, од *дукаш* — *дукада* Об. 238, од *диск* — *дизгови* (дискоси) Ђ I 120, од *кlesh* — *кledi* Об. 48, 92; отуда неки пишу и у једнини *клед*: Смиљанић ор. cit. 28, Ђ I 241 (135); а према томе имамо и *кlesh*: *кледови* речн. Ђ.

Забележио сам једном и *ракидо* Об. 441 и има слично ж. име; исп. са тим назив шуме у планини Бистри — *Ракишница*.

172. Када се на крају речи налазе гласовне групе *шт*, *зд*, *шт* и *жд* — *ш* и *д* отпадају, а звучни фрикативни сугласници прелазе у мукле, *з* у *с*, *ж* у *ш*:

а) *прс*, *завис*, *зиповес*, *шес*, исп. *мос* Об. 118, *водопос* Ђ I 117, *антихрисъ* П I 14, *љисје* од *љис* П II 33, 66, *мудрос* П II 5, *вреднос* ib. 57, *исповесъ* П I 13, *радосъ* П I 44, *седомдес* Об. 60, *осомдес* Об. 60, *шесъ* П I 26 (исп. *једанајест* П II 74). Интересантно је да се у изведеним речима јавља *з* и онда када је код ових речи *с* на крају по пореклу: *миризлив* речн. Ђ, *опакозил* (исп. *пакос*), *пакозлив* ib.

б) *зис*, исп. *зисъ* (*зизд* — „зид“) П I 35, *зис*, *зиздови* Ђ, исп. *зиздод* П II 100 = *зиздош*.

в) *пришъ* П I 90.

г) *дош*, *секогаш* (увек), *никогаш* („шѣдъ“ = *жди*, *-жд*, *-ж*, *-ш*), исп. *дош* П I 15, II 54, *дожеви* Об. 175 (**дожѣви* > *дожѣви* > *дожеви*), *некогаш* П II 79, 21, 92, *никогаш* П II 23, 69, 72, *секогашъ* П I 80, 74 итд.

173. Из досадашњег навођења материјала могло се видети да један од писаца (Пуљевски) ставља доста често на крају речи место *ш* — *д*, нарочито у неким категоријама као што је 3 л. једн. и мн. сад. врем., чланско *ш*, код бројева итд. Могло би се мислити да је то код Пуљевског дошло отуда што је он изгубио осећање за разлику *ш* и *д* на крају речи, па му је било сасвим свеједно који ће сугласник на крају ставити, а свако је изговарао као *ш*. Исп. *доидувад* П II 78, *работад* — *работајед* ib. 147, *пишид* (3 sing. praes.) П II 103, *изиздад* ib. 100, *поминувад* ib. 90, *здебељувад* ib. 87, *запишувад* ib. 81, *вельид* ib. 17, *дељид* ib. 24, *имад* ib. 18, *кажед* ib. 17, *неправид* ib. 14, *разрабошувад* ib. 14, *дојед* ib. 79, *имајед* ib. 21, *можад* (3 pl.) ib. 24, *сећавајед* (3 pl.) ib. 24 и сл., али, наравно, и *велиш* П II 21, *угодиш* ib. 14, *огреваш* (3 sing.) ib. 17 и сл.;

четринадесед П II 78, *четиријесед* II 77, *девед*, *дванадесед* (у нар. г. без претпоследњег *д*) II 125, *шејесед* II 83, *дванајесед* II 81, али и *седамнајесеш* (м. првог *а* треба *о*) II 59 и сл.; *книжарод* П II 122, *другијод* II 100, *зиздод* П II 100, *задуфод* ib. 88 и сл., али и, наравно, *зборошъ* I 81 и сл.

Да овај говор нема поменуте особине, прелажења звучних сугласника у мукле, могло би се помислити да се у овој црти огледа гласовна особина, а не ортографска; с друге стране, интересантно је да се овако мењање звучних и муклих сугласника не наводи у другим категоријама и код других сугласничких парова. Према томе, могло би се претпоставити да је у изговору Пуљевског овакво *-ш* могло бити са тако слабом експлозијом (управо са тако slabим притиском ваздуха) да је са те стране било налик на сугласник *д*. Тада би то показивало да је такво *ш* редуцирано и да се може лако и сасвим изгубити. Ово би се могло претпоставити утолико пре што се у 3-ем л. јединине и множ. *-ш* у неким говорима губи, а тако исто и у члану (исп. т. 57). Да ли се у овој слабој артикулацији *ш* не види, можда, успостављање *ш* под утицајем јужнијих говора (исп. I. с.). Али на ова питања тешко је одговорити само на основу грађе једног писца. Код других објеката ја ове особине нисам приметио. Према томе, за какво позитивније тврђење у овом правцу, потребно је још новог материјала и са веће територије.

XXX Акценат

174. У овом дијалекту има свега један акценат, и то, углавном, експираторни.¹ При изговору у реченици тај се акценат дуљи, постаје нека врста нашег низлазног или узлазног дугог акцента. Тај дуги акценат, и по квалитету и по квантитету, нема ничег постојаног у себи; он је више емфатичког, реченичког карактера и даје ритам говору. Али је ипак врло важна особина овог акцента што се дуље они слогови који су под њим.

Смиљанић, који је описао свој крај рођења, мислим да је овим речима дао приближно тачну слику оног *ушиска* који чини на ухо галички акценат: „При говору има нарочито наглашавања читавих делова у реченици, тако да изгледа да скандирају [Мијаци] кад говоре. У овом изговарању речи ме-

¹ Исп. о македонском акценту литературу код М. Ивковића, Јужн. фил. II 254 и д.

њају акценат по извесном правилу. Ради примера означићу изговор неколиких реченица: „*Сй билѣ едѣн чѣвѣк ѓ еднѣ жѣнѣ. Сй ѓмѣлѣ двѣ мошкѣ дѣцѣ.*“ Иначе у погледу акцента можемо разликовати само кратак, дуг и снажан: *сѣкира, сѣн, сѣн.* Говори се доста отегнуто. Упитне реченице имају нарочити нагласак при свршетку“ (ор. cit. 60).

Ако све ово преведемо на граматички језик, онда ћемо добити: 1) његове реченице имају, управо, акценат тамо где он бележи дужину: *Си биле еден-чѣвек ѓ една жѣна. Си-ѓмале двѣ мошкѣ-дѣца.* Дакле, значи, и по његовим примерима дуље се наглашени слогови; 2) Смиљанић је написао *сѣн* и *сѣн*, а могао је написати и обрнуто *сѣн* и *сѣн*, јер наглашени слог који се дуљи може бити изговорен и са гласом који опада и који расте у зависности од реченичног акцента. Зато би било боље да је овакве слоге бележио дужином и акцентом (*извѣди ми* и сл.), као што је некада чинио С. Томић (Браство IX—X, 460, исп. његове примере који се ту наводе).

И М. Веселиновић је опазио ту особину у овом говору, само је он мање прецизан од Смиљанића. „Мијаци се одликују, вели он, нарочито у нагласку. Они у говору изговарајући речи по каткад изгледа да певуше, т. ј. тако отегну неке слоге у речима да изгледа да их почињу певати. Ту одлику има само то племе. И онај који буде озбиљно проматрао и бележи акценат у говору Мијака, опазиће ову особину у нагласку“ (ор. cit. 501).

Ја мислим да је овде општије речено оно што је мало боље и одређеније рекао Смиљанић. Али има ствари код Веселиновића које се не могу примити. Пре свега он тражи да се галички акценат бележи нашим кратким узлазним акцентом (*шриѣнза, студена, водица* и др. ор. cit. 456). То је немогућно, јер се тим даје одређена фонетска акценатска вредност том акценту, међутим он је опште експираторне природе. Зато га је најбоље бележити знаком ' који у овом дијалекту не значи дуги узлазни акценат већ експираторни акценат оне врсте какав је руски, који може добијати у акцентованом слогу и различног квалитета дужину. И сам Веселиновић бележи *Кога ћа се вратише дома, ћа ши кѣжа*, показујући да под утицајем реченичног акцента он може бити налик и на \sim (*кѣжа*, ор. cit. 487).

Остављајући ово дуљење експираторног акцента у овом говору, ја ћу га обележавати знаком ' подразумевајући могућност његова дуљења у правцу дугог узлазног или низлазног акцента. Григоров је тачно опазио да је сваки наглашени слог дуг (ор. cit. 229); он додаје само да се то дуљење по трајању може одредити као један и по слог (ib. 228) и да се лепо чува.

175. Експираторни акценат овог дијалекта није слободан. Он је везан за трећи слог од краја када је реч вишесложна, а за други слог од краја када је двосложна. Акценатска система овога говора од три је слога где је год то могуће, како у засебним речима тако и у вези речи у реченици. Она је ритмички принцип овог говора. Оно што се у говору осећа као целина, то добија један, заједнички акценат по системи овог говора. Цело ово испитивање показује примену тога правила.

дѣше, дѣшенце: дешѣнцено;
уѣшител, прѣшител: прѣшителки;
сокољ, сокољче: сокољчиња;
негови: неговѣиоф и сл.

кѣпи-ми, кѣпѣше-ми, рѣди (3. аор.), рѣди-ми-се сѣн и сл.

176. Овде ћу показати укратко, које се речи у овом дијалекту осећају као целина у реченици, и када су допуштена отступања од тросложне акценатске системе овог дијалекта и у случајевима када се извесне речи осећају у реченици као целина.

а) Заменица и именица: *нашивѣ-луђе* (ови н. с.) — *шеја-време* (т. в.) — *секоја-вечер* (свако вече) — *шеја-уштро* (т. ј.) — *во-нашево-сеја* (у ово н. с.) — *во-нашавѣ-вера* — *нифнатѣ-кућа* (та њ. к.) и сл.

б) Број и именица: *дѣва-сина* — *со обене-роци* (са обе оне р.) — *бес-пѣш-пари*.

в) Придев (прилог) и именица: *зла-страна* — *многу-место* — *Свешћ Јован* — *старѣ-мајка* — *стар-коњ* — *белѣ-вино* — *празна-врећа* — *сегашново-време* (ово садашње в.) — *женско-дѣше* (девојче); исп. и *рај-божји*; исп. такође: *по-весел*, *брго-брго* и сл.

г) Именица и именица када прва има придевско-прилошки или атрибутски карактер: *Вардар-Донка* (т. ј. *вардарска Д.*) и сл.

д) Предлог са именицом, придевом или заменицом: *во-вир*, *во-вода*, *во-двор*, *во-него* — *прѣш-кућа*, *прѣд-мене*, *прѣш-сѣнце* — *за до-века*, *до-гуша*, *до-појас*, *до-шога*, *до-неја* — *на-биље*.

на-софра, на-вечер, на-враша, на-вода, на-квечер, на-шебе, на-брек, на-гости, на-глава, на-гуша, на-грѣо, на-кући, на-кожа, на-чежо, на-двор, на-лево, на-десно, на-сила, на-лето, на-зemi, на-мене, на-ручек, на-роци, на-шанец, на-ушро, на-уши — за-враш — над-мене, над-него — по-него, по-орман; по-кус, по-неја, по-ними, по-ниф, по-крсти, по-кући — при-неја — со-ошчо, со-него, — од-бога, ош-кућа, од-зади, ош-цркоф — пош-коњ — кон-мене, кон-дома — љ(з)-сежо — помеђу-себе — преку-лешо — со-бѣз-јошок (без ивице), бѣс-квас, бѣз-деше — исп. ф-стрѣш-сежо и сл.

Од овога има само привидних изузетака, и то само онда када је нека реч у оваквој вези нарочито истакнута. На пр. у вези *женско-деше* (девојче), ако се жели нарочито истаћи да се говори о женском детету, а не о мушком, онда се мора рећи *женско деше, не мошки*; када се *шо* истиче у вези *шеја-време*, онда се мора рећи *шеја (шеа) време, по-шеја* (за тим), *на(ш)-шеја цвеће, на-шаја* попова здравица, *на-шије жени* итд.; или *во-дѣлник, во-карша, во-шише, до-пролеш, под-йме, за-дома, коде-нас, кон-север* (према северу), *нанижани на-конец, на-крс* (као крст, унакрсно), *на-куи, на-место, по-кући* (исп.: *шешај по-кући*, али: *распоредише-и по-кући*), *нашарен со-срма, со-појас, со-угла, пѣно-со-винце, со-реш* (уредно, у реду), *со-масло, со-шоб човек, со-вода, со-уста, со-сач, со-жар, со-орар, со-вино, со-оро* итд. Тако исто, кад се уз именицу употребљава члан, она се осећа као истакнута, тако да и тада акценат не прелази на предлог: *со-пои-ош, на-враш-ош, на-кум-ош* (куму), *во-двор-ош* и сл.

Према томе, као што се види, тросложна акцентуација у оваквој вези вреди као ритмички принцип; чим се хоће нешто *нарочишо* да истакне, природни се ритам руши и ремети, и свака нарочито истакнута реч акценатска је целина за себе.

ђ) Глаголска негација прима акценат кад год је то могуће према броју слогова: *ако не-дојда — не-јадеш*, али *оња не-се-бањаш, не-му-се работаш* и сл.

У народним песмама, које су по пореклу из различних крајева, преовлађује тросложни ритам још јаче:

кон'а куи да си одиш,

леб'а куи да се раниш (Григ. 291).

Заврше кусо бѣрданче (ib. 289) и сл.

е) Код рефлексивних глагола заменица *се* не прима

акценат: *се-скрши* (аор.) — *се-свишкаж* — *се-врѣши* (аор.) — *се-сѣши* (аор.) — *се-згрѣши* (аор.) — *да се-жѣниш* — *и се-најде*. Али када је пред њом негација, она акценат привлачи, тако да може пасти и на *се* или коју другу проклитику (тј. тамо где је трећи слог од краја): *не-сѣ-бањаш*, *шо не њм-биле дѡма и мѡжи-ше*, *а ѡ не-гѡ-права* Григ. 285 и сл.

Тако исто не примају акцента енклитичне заменице које у овом дијалекту стоје и проклитички: *им рѣче да си-пѡеш секѡј-дома*, *им-дѡваж*, *ми-и-зѡкла дечѡн'а-ша* Григ. 283 и сл.

Али и од овога има отступања, и то онда када реченични акценат није на глаголу; онда могу и заменице поменуте врсте да приме његов акценат: *шо ћа сѣ-правиш?* (шта да се ради?) — *дѡста мѡ-беше* и сл.

Ово вреди и за друге речи које се налазе пред глаголима: свезе, помоћне глаголе, придев или прилог у предикату и сл., т. ј. када глагол није нарочито наглашен, онда те речи могу примити његов акценат. Поред: *шѡј да-је-жѡф*, *да-сте-жѡви*; *ѡмаш да-шрѡаш шѡ* Григ. 284, *да пѡѡда* *ѡв*. 283, *да-кѡлеш ѡфци*, *да-знѡет*, *да-пѡеш* итд. имамо и: *грѡѡ-бижѡ* — *Бѡг дѡ-биеш* — *шо дѡ-правиш* и уопште у упитним реченицама: *какѡ-сакаш сега* Григ. 285, *шо-сѣ-шокмиш* *ѡв*. 285, *коѡ гѡ-чувал* *ѡв*. 285, *шѡ-плачеш* *ѡв*. 282; исп. и код других речи такве случајеве: *зар ѡ-мене дѣца-на мѡѡи ћа-ме-дѡнесеш?*, *ѡ-оро*, *ѡ-ниф* Григ. 283, *ѡ-неѡзе* *ѡв*. 284, *ѡ-ним* *ѡв*. и сл.

176а. У питању или при чуђењу речи добијају акценат на крају: *сеѡѡ!*? („зар село!?“), *убавѡ!* *лошѡ!* (исп. при чуђењу и продужавање или удвајање вокала на крају: *убавѡѡ*, *лошѡѡ* Григ. 283), *нећа-го-земѡш?* исп. *неќа го пѡчувѡ!* Григ. 284 (и: *ѡа ка го пѡчува* *ѡв*).

У случајевима као *жишѡ-ј-вино* (у песми) или већ наведено *брѡѡ-брѡ* имамо, у ствари, правилан тросложни ритам.

Образовање речи

XXXI

1. Наставци за образовање именица

177. За разлику од македонских дијалеката око Солуна и по Грчкој овај је дијалекат сачувао необично богат словенски речник. То се може видети из материјала који се у овој расправи помиње, а још више из речничког и граматичког материјала Ђиновскога који ће бити наштампан. Али на овоме месту ја желим само да истакнем *карактеристичније наставке* за овај дијалекат. Јер иако су се ови наставци развили из оне језичке основице из које и наставци за образовање речи и других дијалеката наших, ипак и овај дијалекат, као и сви други дијалекти наши, понешто је самостално, друкчије или јаче развио, а понешто је добио захваљујући помињатом дијалекатском и географском односу према околним дијалектима.

Ја ћу, наравно, узети оне наставке који су више или мање продуктивни; оне пак који се налазе у засебним речима поменућу, уколико мислим да је то потребно. Остале наставке навешћу по значењу, да се лакше може пратити њихов однос према материјалу других наших дијалеката. Наставци за обележавање: 1) радника; 2) средства, оруђа, справа и сл.; 3) занимања; 4) места; 5) припадања људи вароши, класи друштвеној и сл.; 6) носилаца особине, предмета извесне врсте и сл. значења; 7) деминутива; 8) аугментатива; 9) женскога рода према мушком; 10) глаголске радње, предмета и сл.; 11) апстрактних именица; 12) збирних именица; 13) јединке; 14) позајмица из туђих језика. Нема сумње да се многе именице по значењу своме, иако су изнесене у различним групама, међусобно поклапају; то долази отуда што су овом поделом узета најопштија значења образовања која, због тога, имају много додирних тачака.

Ја се у овој глави ослањам, углавном, на речнички материјал Ђиновскога. Али како ми је стало до тога да тај материјал буде овде саопштен у потпуном гласовном облику

и са обележавањем значења појединих речи — што код Ђиновскога није увек исправно и није увек дато, — то сам његов материјал узимао само за основицу, па сам га у претставника даног говора проверавао. На овај начин материјал Ђиновскога у овој глави неће се разликовати од мога материјала, ни по облику ни по обележавању значења, па неће од њега бити ни одвајан. У речнику Ђиновскога који ће бити објављен, а тако исто и из других места ове расправе, разлике између његовог обележавања и ових облика — јасно се виде. Уосталом, у овој глави мени је стало до наставака и до тога да речи које се наводе заиста живе у употреби Галичана. Све што је са које друге стране узето — нарочито је означено.

178. Да наведем неколико интересантних именица мушког рода: *зџнес* (несвестица) — *зџкод* (клање, смрт) — *пџкрив* (покривач) — *зџлис* (несвесност, забезекнутост) — *нџштин* (назџб).

Именица *гос* има и облик *гџштин*, исп. и Григ. 283, у мн. *гџшти*. — Имен. „чир“ има облик *чџреј*, исп. тако исто и *шџџавеј* (штавељ) као што има сличних образовања и у другим дијалектима (исп. овде и *сџџавеј* и сл.). — Иначе се чувају стари наставци: *вџшеј*: *вџшли* (витао), *кџтеј*: *кџшли*; *гџбер*, *гџбери* (али *гџбров*, исп. *гџбар* у другим дијалектима), а *бџгор* (исп. *бџгар* у другим говорима, в. напред т. 112).

Интересантно је *вџња* (*ујњја), исп. *вџјко* са протетичким *в*; *мџсда* према *мџсао*: *мџсли* других говора; *пџра* у значењу *дџба* (исп. руск. *пџра*); и *дџвакоза* речн. Ђ, ако су народне речи; исп. још *врџшава е закџвана* Григ. 284, *една пџда* (педаљ) Ђ I 128, *во се-ша живџш негова* Ђ I 127.

Од именица средњег рода да наведем *лџко* = *лице* (можда стари дублет), *рџмо* м. *рџме* као и у другим дијалектима, *жџлездо* — са *џ* које се може и не јављати (ово је, вероватно, образовано по каквој аналогiji).

179. Има много начина да се обележи радник: *бџреџ* и сл. (исп. *дџулеџ* — *дџуџци* набори на долама) — *пџшилеџ*, *џстрилеџ* — *бџгалеџ*, *гџшалеџ* (исп. и *бџрмбалеџ* „бумбар“, *сџџкулеџ* „сџкаваџ“, исп. *нџкулеџ* „клиџа“) — *бџгунеџ-џи* — *нарџџниџа* (вила која прџриче судбину).

Наст. *ач* добио је огромну распрострањеност: *бџранаџ* (бранилаџ и предмет који брани), *бџрџџаџ*, *бџвач*, *бџдаџ*, *вџпџџуваџ* (боџџџиџа), *вџрџдаџ*, *вџџдаџ*, *џдџвраџџаџ*, *врџџџаџ* (лармаџџиџа), *гџшџаџ*,

грѣбач (огреботина), *дáрувач*, *и́шач* (просјак), Григ. 300, *плáћач*, *плѣшач*, *по́праћач* (који испраћа), *шкáјач* и сл.

Наст. *ален*, *аленка* направљени су првобитно од *potina agentis* на *ало* (исп. *гáшало*, *блѣбѣшало* итд.) наставком *енка*, према којем је, вероватно, начињено *ен* за мушки род:

чѣкален, *-áленка*, *-áленче* (онај ко дочекује госте), *попраћáленка* (жена што испраћа), *шожáленка* (жена која тужи или нариче над мртвацем).

Ја мислим да је овде морало постати прво *енка* као наст. за женски род према облику на *ало* за м. род; а после је према њему начињен наставак *ален* за м. род који је овде потискао *ло*.

Затим да поменем наст. *арја* за радницу: *вѣзарја* („везиља“), *вјáчарја* („влачиља“) и сл., *мѣсарја*, *мѣсарја* Григ. 298 (жена што меси хлеб на свадби), *нишарја* Ђ I 124 (она што љуља).

Јасно је како је овај наставак постао: од именица мушког рода за занимање на *ар* (исп. у овоме говору *брíчар* и сл.) наставком *ја* који се употребљавао и другде за образовање *раднице*. Интересантно је да ова образовања претстављају потпун паралелизам образовањима на *áља*, *йља* у другим говорима. Јер исто онако као што *грѣбѣнáља* претставља *грѣбенал(о)* + *ја* за обележавање женског занимања, тако и овде *месарја* је постало од *месар* + *ја*.

180. Има велики број образовања која значе какав алат, оруђе, средство: *вíдушка* (исп. *гóдушка* коштица) — *мѣшарка* (нађе Григ. 298) — *клопóшешка* (клепетуша), исп. *прдешка* (спрдња) — *гúжба* (за везивање) — *бу́шин* (бућкалица) — *покривач* или *покрíвачка*, *пошпорач* (подупирач) — *оштрилец* (тоцило) итд.

Али и у овом говору, као и у другим нашим говорима, нарочито су многобројна образовања на *аљка* (у овом говору *адка*, исп. т. 126) и *ло* (*јо* у овом говору). Ђиновски их бележи са *аљка* и *алка*, али ћу их ја наводити онако како се у овом говору изговарају: *бóцалка* (бодљика), *брчáлка* (дечија направа за зујање), *бúвалка* (пирајка), *врзáлка* (везица), *кúкалка* (кука), *нíзалка* (низ), *нíшáлка* (љуљашка), *нóсалка* (ноздрва), *продáвалка* (слабија тканина за продају), *сóвалка* (дрво, од *соха* > *сова*), *стóпáлка* (стопа), *сúкалка* (оклагија) и сл.

Образовања на *ло*: *вíдејо* (светлост, „петролеум“), *облѣкјо*, *грѣбјо* = *грíбјо* (грабуље), *јáдајо* („јастие“ Ђ), *наковáјо* (наковањ), *пошкóвајо* (прибор за поткивање), *иѣрајо*, *стáвјало* (кочнице у ваљавици), *стíвајо* (направа за дридање), *бá-*

гушавец (гушав човек), *големец* (великаш), *буніи́чарец* (инсекат са буњишта и сл.), *вра́нец* (вранац) и сл.

Овакво је у *ша́шкофци* (код очевих људи, у кући), у *Стáнкофци* (код Станковића), *Дуру́зофци*, *Брадѝнофци*, *ву́јкофци* и сл. (људи тога и тога); исп. *де́довци*, *стри́ковци*, *ву́иковци*, *Стра́шевци*, *стри́чевци*, *ву́ичевци* (Григ. 261 — свугде треба место *в* читати *ф*); употребљава се и када се обележава више браће или рођака истог презимена: *Стáнков* (један): *браћа Стáнковци* и сл.

бо́сак (израштај као брадавица), *брéзак* (коњ са белом белегом на челу), *пéшак* (новац) и др.

гж́оговач (прут), *гб́шовач* (готован) и сл.

га́шанка (гатка), *ко́панка* (дрвена здела), *дрóбенка* (комад меса у јелу), *гж́авинка* (део женске ноише).

жупешка (кора).

свéшудка = *цви́шудка* (свитац), *бу́дка* (горњи део младина вела), *шупелка* (врста свирале).

бу́кофка (алева паприка из Букова).

пазу́варка (врста цепа, исп. „пазухо“), исп. *пазу́варка* (унутрашњи цеп, Григ. 299).

шуплика, *бу́чинка* (закржљала буква).

бо́дник (= бадњак), *бро́јници* (бројанице), *вéзник* (терет што се на леђима прти), *во́дник* (место у кући за умивање, исп. и горе), *гж́шник* (душник), *де́жник* (радни дан), *зе́жник*, *ра́сожник*, *бри́зник* (врста пите Ђ I 122) итд.

зали́саник (забезекнут човек), *ја́јчаник* (пита од јаја), *пче́нка-ник* (проја), *врзаник* (врста женске празничне обуће која се везује).

вешеник (онај који је заветован, обећан), *зоборáвеник* (забораван човек), *збéснашник* (размажен човек), *па́шеник* (паћеник), *пра́шеник* (посланик), *ши́квеник* (пита).

црнава (оно што се црни, црноћа), *бе́лава* (оно што се бели, белоћа) итд.

Анђелéвица (жена Анђелкова), *Арсéвица* (ж. Арсина), *Бла-жéвица*, *Павлéвица*, *Томóвица*, *Ристéвица*, *ника́квица* (никаква жена) итд.

брестóвица (брестов прут), *букóвица*, *врбóвица*, *габрóвица*, *добóвица*, *дренóвица* (дреновача), *јасикóвица*, *лескóвица*.

пишу́лица (врста пите, исп. *кршул* оштра планинска трава, *штркул* „и *фа́ши говéдаша*“).

жева́рница (живо угљевље м. *жерáвница*), *ва́рница* (кре-

чана), *вечёрница* (звезда), *студёшница*, исп. *удёлница* Григ. 303, *вешорница* (воденица).

бдѣвица (трава од које се бљује), *брадѣвица*, *гугѣвица* (за тесто), *кѣпѣвица* (лапавица), *секѣвица* = *свешкѣвица* (муња).

млекѣрица (овца, крава).

винѣница (чаша), *делѣница* (подељена кућа), *печѣница*, *сѣамѣница* (кућа покривена сламом) итд.

поснопица, „со неколку зѣлшови поснопица и направиле“ Григ. 300, *грлица* „грлена болест“ Григ. 294.

огрѣаћ (ћердан), исп. *страно мѣштаћ*, *лиѣфаћ* (penis) итд.

грдѣлија (од милоште некое кад је „грд“), *синѣлија* (од „сињ“ — кукавац, несрећник).

првоштинка (породиља при првом порођају).

гѣлич Григ. 294 (разбојник, голаћ).

плѣмнищѣ (кућа као „племна“).

185. Деминутивна образовања.

а) Мушк. рода:

дѣрчок и сл.

брѣшец и сл.

кѣжурек (повлака, данас већ без правог деминутивног значења).

б) Женск. рода:

крѣца и сл.

ѣсприца, *кошѣшица*, *робѣнчица* и сл.

мѣвичка, *мѣмичка*, *јѣричка*, *ѣничка* Григ. 304, *пѣшичка* (путања).

Првобитно иду овамо вероватно и: *вѣшка* (грана), *грѣнка*, Григ. 294, *рѣчка* (дршка), *рѣбинка* (исп. *рѣбиња*) и сл.; исп. такође *бѣдка* (болест), *жѣчка* (жуч) у којима данас нема више тога значења; *кѣрка* Григ. 297.

в) Средњег рода:

бѣзе (pl. -иња, од *бос*: *бѣзи* -„зова“), *брѣше* (-иња), *вѣшре* (-иња), *вѣче* (-иња), *вѣле* (-иња), *гѣсе* (гласић, -иња), *кѣрне* (-иња), *кѣше* (-иња).

бѣљаче (-иња), *бѣсидче*, *бѣбаче* (-иња, бубица), *бѣзначе*, *рѣчече* (од *рѣчек*).

бѣцѣдче, *гѣгѣдче* (врста крчага), *шѣшѣдче* (дуваљка).

дѣћанче, *ѣванче* и сл., *жѣнче* Григ. 262.

врѣшинче (-иња вратанца), *врѣћинче*, *кѣжѣнче* (-иња), *рѣзѣнче* (риза, „убрус“).

гргале (-иња).

кѣобаре (-иња, клупче), кошере (од улии́ча).

жи́чле (-иња, жица), прѣчле (-иња, прутѣ), рѣчле (-иња), ручица, дршка).

жи́це, жишце (жито), ђкце, пѣрце, сѣяце, сѣнце (сено).

*срѣдѣце = фце (срдѣчьце > срѣдечце > срѣдещце > срѣдѣце; цео наставак -дѣфце пренесен је у слнце, тако да је добивено сѣндефце; исто тако имамо у антѣрифче прелаз ш у в (ф) < *антеришче, исп. гугуфче = *гугушче, грѣлифче -ишче), кожифче Ђ I 128.*

брашѣнце, брѣменце, дѣбрѣнце, (в)ѣакнѣнце, јакнѣнце, кучѣнце, маѣнѣнце, пѣашнѣнце, жѣнѣнце Григ. 262, *бисѣрѣнце* ib. 283, *барѣаѣнце* ib. 283.

буба́чуле („бубач“ са појачаном деминутивношћу, -иња), грнуле (-иња), шилѣжуле, јабѣѣчуле (-иња), јакнуле (-иња), јакчуле (-иња), камчуле (камичак, -иња), листуле (-иња), ма́чуле, рѣкчуле (рожић), цвѣћуле; дѣшуле (детѣнце), исп. нѣжудче, нѣжудчуле; исп. дѣшуле Григ. 262, *нѣжуле, камчуле* ib. 285, *жѣнжуле* (цвет) ib. 295, *јгнѣлин'а* (plur.) ib. 283; затим *цвишулка* (т. ј. -лка) „свѣтулка“ (без демин. значења) Григ. 303 и даља деминутивна извођења са нарочитом нијансом: *дѣшѣленце* Григ. 262, *дѣшѣлчулче* ib. 262, *жѣнчуле* ib. *жѣнчулче* (т. ј. -дче) ib., *дѣшулче* ib., *дѣшѣлчуле* ibid.

бѣриче (-иња), бѣриче (наравно, преко *брадица*), *вѣдиче, дѣличе (-иња), мѣрниче* (исп. *мѣмиче* и Григ. 284, *дрѣновиче* и сл.), *згличе* Ђ I 128.

сирѣнице (hur. dem. *сир*).

186. Аугментативна образовања.

дѣвѣсница (девојчура).

Најобичније је наставак *ишче* за именице свих родова: *авании́чче, алии́чча, Арнау́шии́чче, бѣби́и́чче* итд.

зѣшѣшина (augm. hur.), исп. *зѣшѣшин* (детериоративно).

187. Наставци за именице ж. рода према именицама м. рода.

ач: ачка: блѣкачка (овца), *дрѣгачка, тѣшачка* (тешиља), *шкајачка* („ткаља“ и „чунак за ткање“), исп. *би́љачка* (биљка), *ста́рачка* (овца) и сл.

ар: арка: би́љарка и *би́дарка* (жена што купи биљке), *вѣшкарка* (жена што у пролеће купи грање за метле).

ица (према различним наставцима за мушки род): *аш: ашица* — *дрѣгар: другѣрица* — *кѣнашик: кѣнашица* („проклет-

ница“) — *старец*: *ста́рица* и сл. — *Аврам*: *Авра́мица* (жена А.) речн. Ђ., *Аврóсија*: *Авроси́ица* (жена А.), *а́гица* = *аги́ница*, исп. напред.

188. Обележавање именицом резултата какве глаголске радње, предмета који се њим добија или саме глаголске радње. Ова са образовања каткада поклапају са изнесеним у т. 184.

ок: *дóвршок* (завршетак), *дóдашок* = *дóдавок*, *дóкажок* (завршетак говора), *зáвишок* (-оци), *зáпредок* (-оци, колут дрвени који се ставља на дно вретена), *и́збирок* (-оци, „шкарт“), *и́зварок* (-оци, врста поснога сира), *пóвраток*, *пóчеток*, *пρέзбо-рок* (-оци, оговарање), *при́давок* (наставак код рукава и сл.), *прошешок* = *ра́шешок* (шетња).

ка: *дрéмка*, *пóшсефка* („оно што остаје од жита после сејања“), *про́зирка* (пукотина), *пóпрешка* (прело; девојке на прелу) и сл.

ја: *нэ́зођа* (можда позајмљено) = *нэ́згода*.

ње = *ње*. Овај се наставак додаје само основи имперфективних глагола. Као најбољи пример за то може послужити речник Ђиновскога који увек уз глагол ставља и глаголску именицу на *ње*. Ако је глагол перфективан, он гради од њега имперфективну основу, да би образовао ове именице. Исп. *ба́ење*, *блэ́ење*, *белэ́ење* и сл.

ба: *дárба* (даровитост), *бóоба*, *дéдба*, *вэ́седба*, *жáдба*, *ми́рба*, *мóдба*, *пóвелба* (команда), *пóгодба*, *пóфалба*, *рáзделба*, *свáдба*, *фáлба*; додирују се са образовањем у т. 189.

еж (= *ежъ*): *бóдеш* (пробади), *гáдеш* (рл. *гáдежи*), *на́деш* (нада), *смр́деш* (рл. -*еши*) у значењу именице која значи лице овакве особине, *смр́дежи* (глаг. имен.).

ош (= *ошъ*): *ви́кош*, *пи́скош* (лелек).

во: *ва́риво* (јело), *пéчиво* (исп. и *ше́живо* м. *шешива*).

ва: *смр́дава* (смрад), исп. *пука́вица* (пуцање) и сл.

ачка: *ба́јачка* (бајање), *ли́гачка* („лига“, бале), *жó-качка* („оно што је за локање“), *оштэ́гачка* (протезање), *шрú-јачка* (отровница), *ошрúјачка* (отров), *чи́начка* (што се чини), *свршúвачка* Григ. 301 (веридба).

мошэ́шина (мутљавина).

ица: *прозэ́вица* (зевање), *престанáщица* (оно што преостане), *крши́ница* (имен. значење), *лепéница*, *лочéница*, *блвá-ница* (бљувотине), *брка́ница* (када више сопственика помешају стоку), *буфшáница* (ударац), *вишкáница* (ивица од пите),

гурка́ница (глагол, именица и прилог), драпа́ница, драска́ница (огреботина и прилог), коса́ница (траг од уједања и прилог), жуа́ница (песница), пиша́ница (нешто писано), праска́ница (огреботина), праћа́ница (ствар која се шаље), пука́ница (пукотина), струга́ница (струготине), шлака́ница „плесница“ (шрè-шлица) Григ. 304 „шамар“, кжапа́вица Григ. 296 „лапавица“. ишче: жо̀гвои́шче (заборав, обмана), со̀неви́шче (сањање).

189. Апстрактне и сродне именице.

ми́жос, гжа́дос (глад), жа́дос и сл.

ба: ми́ризба = мирис Григ. 269.

ина: бла́жина (сладост), бли́зина, бр́зина, ве́дрина, ве-шо́шина (старе ствари), висо́чина (= висина), глобо́чина, гор-чо́вина, далéчина, до́бринa, ко́жчина (= „колико“), ле́снина, мно́зина, пра́вина (droiture), сво́ина (припадност, својта), венча́нина (што се за венчање плаћа), виде́лина (светлост), влади́чнина (што се плаћа владици), готóвнина, кр̀внина (плаћање за крв).

дедо́вина, пргдо́вина (мирис на загорело јело) Григ. 300, за-пурно́вина (задухъ, задушно Григ. 295), пожу́шина, поку́ћнина (покућанство), родо́нина, ста́днина (стадо вукова), црвошóчина. кумштво и сл.

У овом је дијалекту особито распрострањен наставак ија (свакако туђег порекла), како сáм тако и у друштву са другим наставцима, а нарочито са наставком -оша, тј. -ошија:

гла́дија (глад), напре́дија (напредак), наза́дија (назадак), пуште́лија (пустош) и сл.

арно́шија (доброта), бежа́шија (белоћа), бесно́шија, бледно́шија, босо́шија, ветво́шија, видно́шија (светлост), средно́шија, врено́шија (врелина), гжотóшија (нечистоћа у жити), гнижа́шија, гносóшија (гнусот), гжотóшија, грдо́шија = грубо́шија, дробно́шија, жжшóшија, јасно́шија, какво́шија, крефко́шија (кртост), крупно́шија, лепóшија, лесно́шија, лично́шија (красота), мочно́шија (мука), мрсóшија (мрсноћа), пжно́шија (изобиље), право́шија (droiture), страо́шија, црвенóшија.

оша: бжа́гоша (бели смок), пжно́ша (пуноћа), стра́моша.

190. Збирне се именице додирују по значењу са апстрактним именицама, па имају зато каткада и исте наставке са њима.

је: бру́ће (бруш велики ексер нарочитог облика), грдо́зе, вра́ће, дрéње, жбо́ђе итд.

мина (управо ина са м од седам: седмина, осам: осмина).

блѹшкаф (бљутав), *ли́скаф*, исп. *ко́дкаф*, *ни́колкаф*.
жѣѣшкаф (жуѣкаст), *зелѣникаф* (зеленкаст), исп. *зелѣни-*
коф, -ова, *црвѣникоф*.

шѹпелчаф.

вешѹрничаф, *вѣшричаф* (ветрењаст).

блвѣвичаф (главичав).

195. Наст. *ив* и њиме изведени наставци:

мо́гливо (време), *свѣшлиф* (светао), *шѹплиф* и сл.

љив = *лив* веома је омиљен наставак у овом говору; њиме се образују придеви од придевских, именичких и од глаголских основа.

бо́горлиф, *бо́лезлиф*, *вѣшорлиф* (ветрен), *во́шлиф*, *гни́д-*
лиф, *гни́јлиф*, *го́рчлиф*, *гра́горлиф* („грагор“ — ситно камење),
до́жливо (време), *завѣшлиф* (заклоњен од ветра), *ка́млив*, *мо́-*
ризлиф, *па́козлиф* (пакостан), *пѣсоклиф*, *со́нлиф*, *црвлиф*.

мѣчелиф, -ва.

брлиф, *дрѣмлиф*, *збо́рлиф*, *кра́длиф*, *па́злиф*, *по́грозлиф*,
по́слушлиф, *ра́длиф*, *жу́рлиф* (чворновит).

196. Наст. *ѡн*:

бѣздушен, -шна, *брѣжен*, -жна, *во́сочен*, -чна (восак, исп.
вофченá -свеѣа), *гни́сен*, -сна, *го́рни*, *до́стоен*.

оѡн: *да́ровен*, -вна, *ја́довен*, -вна, *жа́говен* (варљив), *шо́говен*
(тужан); *ду́шевен*, -вна.

ошѡн: *ѡмошен*, -шна *чи́стошен*, -шна.

ашѡн: *крѣшашен*, -шна, *ѹшашен*, -шна (брбљив).

ашѡн: *ѡмашен*, -шна (имуѣан), исп. *до́сѣгашен*, -шна и сл.

бобаѣерно плашно (памучно).

197. Наст. *ен*:

вла́кнен, -ена, *вѣ́нен*, *ена*, *вофченá*- свеѣа итд.

198. Наставци са сугл. *ш*:

бра́даш, *кри́јаш* = *кри́јашен*.

вра́пиш (брз).

ва́ровиш (кречни), *ве́ковиш*, *ве́ровиш* (који заслужује по-
верење), *вѣшровиш*, *гла́совиш* (са јаким гласом), *гро́мовиш*,
жа́довиш, *ја́довиш*, *ле́ковиш*.

попчеш, *ши́дчеш*.

199. Наставци са сугл. *к*:

же́жек, *жешка* и сл.

Са деминутивним значењем: *ма́лечек*, *сла́бечек*, -ечка (и
ма́лечок, *сла́бечок*) и сл.

Деклинација

XXXII

Промена именица мушког рода

200. Морамо нарочито истаћи као врло важну особину овог говора што је сачувао *пеш* падежа именичке промене у потпуној употреби код извесних именица; за инструментал и локатив употребљавају се увек познати предлози (за инструмент. *со*, за лок. *на*, *во*, *при* и сл.) било са генитивом променљивих именица било са номинативом непроменљивих именица.

Првих пет падежа: *пот.* *gen.* *dat.* *accus.* и *vos.* сачували су се код *имена* мушкога, женскога и средњега рода, и то кад се имена употребљавају без атрибута. Сем код *имена* поменути падежи употребљавају се и код сродничких назива (*шашко*, *маши*, *зеш*, *сноба* итд.). У народним умотворинама и код других именица за жива бића.

201. Од имена за мушки род, управо од њихова облика за *пот. sing.*, имамо четири промене именичке: I *Бџин*, II *Бџоја*, III *Арсе* и IV *Нико*. Овде ћемо узети прву промену.

пот. *Бџин*
gen. *Бџина*
dat. *Бџину*
acc. *Бџина*
vos. *Бџине*

Овакву сам промену констатовао код ових имена: *А'ћим*, *Деан*, *Децош*, *Драган*, *Кузман*, *Кишан*, *Трајан*, *Тџфан*, *Гавриј*, *Јосиф*, *Штепан*, *Мержан*, *Драгош*, *Пџстож*, *Трипун*, *Сџомон*, *Сидан*, *Веџан*, *Глигур*, *О'гнен*, *Србин*, *Русалим*, *Дџјчин*, *Тануш*.

Исп. *Асана Усеиноски* (*gen* = *acc.*) П II 158, *Андона Тримоски* *ib.* 99, *Јована Поповски* (*sic*) П II 102, *Андона Ко-жуваровски* (*sic*) *ib.* 103, за *сина си Панајоша* П II, стр. IV.

Стојану Анђелкоски трговцу П II. 106, *Јовану Доичиноски* *ib.* 98, *господару Андону Тримоски* *ib.* 99, 100 и сл.

Арнаушине (вок.) П II 158.

Примери узети из дела Ђ. Пуљевског — врло су поучни. Презиме које има придевски облик остаје непроменљиво, а

име се правилно мења. Као што ћемо ниже видети, када се придеви употребе уз речи сродства, они својом непроменљивошћу повлаче и непроменљивост тих речи. Овде, као што се види, презимена, која имају већу самосталност од атрибута не повлаче за собом непроменљивост имена.

202. Другу групу ове промене чине имена као *Бóгоја*:

пот. *Бóгоја*
 ген. *Бóгоја*
 дат. *Бóгоју*
 асс. *Бóгоја*
 вос. *Бóгоја*

Ивамо долазе имена: *А'лекса, Кáража, Нíкоља, И'лија, Бóрђија, Тодóсија, Заáрија, Мелéшија, Сéкуља, Јанићија.*

Исп. од Никола Штанкоски П II 101/102, за сина Илија П II, стр. III и сл.

203. Ја нећу овде улазити у питање о пореклу једнакости ген. и асс. sing.: *Нíкоља* у оба падежа; поменућу само да су и код именица женског рода ти падежи једнаки. Најпростије би било претпоставити да је код именица са умекшаним сугласником (на пр. *душа*) у ген. sing. *душѣ* дало *душq* (исто онако као што је *јѣ-* у почетку речи дало *јq-*) и даље *душа* које је било једнако са *душа* у асс. = *душq*. Али за такву претпоставку имало би за овај говор тешкоћа. Пре свега ми смо констатовали прелаз у почетку речи само *јѣ-* у *јq-*; значи да би требало претпоставити — као што је у неким говорима у чакавском — много шири обим тог појава (т. ј. прелаз *ѣ* у *q* иза умекшаних фрикативних сугласника уопште), а то се материјалом овог говора не потврђује. Затим, и само питање да ли је у овом падежу *a* од облика са *a* у пот. или *e* (исп. пот. *Меленшије, Јанићије* у другим говорима) — није јасно. То се не може решити само на основу материјала овог говора.

204. Трећу групу ове промене чине имена којих је облик хипокористички по пореклу, т. ј. има промену по пореклу именица средњег рода.

пот. *Арсе*
 ген. *Арсеша*
 дат. *Арсеве*
 асс. *Арсеша*
 вос. *Арсе*

*

Овамо иду, колико сам могао забележити, ова имена: *Анђеле, Дине, Крсте, Куже, Мишре, Тóфе, Блáже, Гáле, Тáне, Јóсе, Дóне, Трпе, Мíле, Пáвле, Пéтре, Ђóрђе, Мíре, Мíрче, Тóсе, Сóле, Зáге, Мéле, Ёфре, Рúсе, Нáће, Смíле, Мáше, Трéне, Ђúре, Влáде, Мíжанче, Тóмче, Рíсте* и сл. *Су-го-видея Пéтрета; у Пéтрета, со-Пéтрета* итд.

пот. *Петре Јанкоски* П II 98, *Ристе* П II 107, 96 и сл., gen. = асс. *Крштета* П II, стр IV, *Мишрета* ib. стр. IV, *Панета* ib. IV, *Смиљета* ib. 104, *од Петрета парите* П II 98, 99. *Позовите свети Петре лешного* Об. 92 (нема промене због придева који претходи облику *Петре*). *Стигнала ми се бела Марија* (родила се), *међу Павлета, међу Петрета* Об. 56. Исп. као акузатив наведено и код Веселиновића (ор. cit. 469): *Павлета, Крштета, Самета, Ристета*; још као gen. и асс.: *Петрета, Блажета, Русета, Владета* сем горњих (ор. cit. 475); исп. и ова имена: *Симле, Грумие, Ђоре, Раде, Ставре, Нове* Ђ I 247, 248.

За dat. исп.: [му] *го продава Смиљеве буђински трг.* П II 103; код Веселиновића се наводи као dat.: *Ристеве, Блажеве, Самеве, Павлеве, Петреве* итд.

Код Јастребова има за Галичник забележено у песми: *Петре Павлету лепо говориш* Об. 96; „Павлету“ у овакој употреби нема данас у овом говору.

205. Четврту групу ове промене чине имена на *о* која су такође добила у dat. наст. *ве* као и имена на *е*:

пот. *Нíко*
gen. *Нíка*
dat. *Нíкове*
асс. *Нíка*
вос. *Нíко*

Овакву сам промену забележио код ових имена: *Бóјко, Дíмо, Дуко, Вéно, Вéло, Стрéзо, Трајко, Нíко, Мицо, Кóсто, Стефо, Дéсо, Трiко, Мíјо, И'јо, Гéго. Ђíпро, Сéко, Бóшко, Дóјко, Тáнаско, Кóјо, Сáржо* и сл.; исп. *Марко, Џико, Вен* Ђ I 247.

пот. *Сарезо Попоски* П II 101, *Дуко Штанковиће* Об. 63 и сл.

gen. = асс.: за *господар Арса* П II 102 (данас би у овом говору било само *Арсета*), *Риста* (место *-ета*) (gen.) П. II 103, *до Пешка Кузманоски* П II 193, *а до Коста Николоски* П II 103.

dat. *Пешкове Јанковски шрг.* П II 104, *Рисшове Пешкоски* П II 106; исп. *Обесије Дукове на гуша* Об. 69 и сл.

206. Ја сам дао промену имена изван њихове употребе у реченици. Сада ћемо се зауставити на тој употреби која ће нам много штошта протумачити и из ранијег развитка те промене.

Откуда је то да се промена задржала у имена сва три рода; чиме се те речи одликују од осталих? Пре свега уз имена се никад члан не употребљава. Тај факат је и учинио да се сачува промена, јер за овај дијалекат вреди правило да се код речи, о којима ћемо одмах говорити, промена чува само онда, ако се уз њих не употребљава члан; чим се члан употреби, губи се промена. Све речи које значе сродство (*син, брат, ташко, стрико, зеш, муж* итд.) имају само онда промену, ако се употребљавају без члана. Према томе, за овај дијалекат вреди као правило да члан руши деклинацију; чим се он уз какву реч употреби која иначе има деклинацију, она се губи. Из тога се види одмах да губљење флексије не може бити гласовног порекла, већ синтаксичкога; зато, наравно, има и других разлога; али сада напомињем да у овом дијалекту само оне речи које се без члана стално употребљавају могу имати промену. Како су то или властита имена или имена сродства, којих се однос одређује личном заменицом (*шашко-ми, мајка-је* — „мој отац“, „њена мати“), то се и код њих може употребљавати деклинација. Туђински члан доноси свакако и туђинско губљење деклинације.

Напоменућу да се као члан понашају и придеви. Придеви имају, истина, и неодређени и одређени вид; али су они непроменљиви. За мене нема никакве сумње да је непроменљивост неодређених придева дошла од непроменљивости одређених придева. А њихова непроменљивост дошла је од употребе уз њих постпозитивног члана. Према томе, од непроменљивости придева који се уз горње именице употребљавају долази такође и непроменљивост самих тих именица.

У народним песмама, као што ће се ниже видети, има и различних комбинација променљивости, али она ту има граматичке вредности само онда када се поклапа са народним говором.

Још морам напоменути једну особину деклинације ових дијалеката. Кад год се употребљава име властито у dat. или ass.,

мора се уз глагол ставити и лична енклитична заменица у *dat.* или *асс.* На пр. *су-го-видеј Пётреша; су-му-дај Пётреше*, и увек тако. Када се употребљава у овим падежима именица која означава сродство, онда се мора и ближе одредити — чији је отац, мати, сестра, зет итд. о којима се говори; а, разуме се, мора се уз глагол употребити и енклитична заменица као и уз властита имена. На пр.: *ћа-му-пóјда шáшкове* и *ћа-му-реча* (овде се зна чији је отац), али *ћа-му-пóјда шашкóве-је* (отићи ћу њену оцу), *ћа-му-пóјда шашкóве-му* (отићи ћу његову оцу); *му-рече шашкóве-си* (своме) итд.

Када се употребљавају предлози уз имена или називе сродства, онда се уз њих употребљава, код имена, само генитив, а код назива сродства генитив и ближе одређивање енклитичном заменицом иза именице. На пр. *су-биј при Пáвлеша*, у *Пётреша имаш много-цари* и сл.; у *брáша-ми кућа-на је бóгаша* и сл.

Ниже ће бити наведени и други примери.

207. Међу именицама м. рода које значе сродство има их, углавном, од два типа: *браш* и *шашко*, прва се мења као *Бóжин*, а друга као *Нико*; али како су им генитиви и акуз. једнаки, то се наставак дативни именица типа *шáшко* (*шáшкове*) преноси и на именице типа *браш*, те имамо поред *брáшу* и *брáшове*. Интересантно је да сам код именице *син* забележио у *дат.* само *сiнове*, исп. и у *вокат.* *сiну* (поред *сiне*). Овде бисмо имали стари облик *дат.* ове именице (исп. ст. слов. *сынови*), измењен под утицајем тога што је и код именица ж. рода преовладало код *а* основа тврди наст. *е* и тамо где је првобитно био наст. *меких* основа (*и*).

Да наведем примере које сам забележио из разговора: *ген. = асс. у-сiна, у-брáша-ми кућана је бóгаша, у-гóспода*, исп. у клетвама прилошки: *лéба-ви, лéба-ми, лéба-ши; у-зéша-ми, у-мóжа-је, у-сшрiка, у-шáшка, го-вiдоф брáша-ши, су-гó вiдеј сiна-ми, ако пристанеш да-го-сáјужиш гóсподáра-ми.*

дат. синóве-ми, му-го-дáле брáшу-му, али и брашóве-му; у пословицама: зеш зéшу зéо нé-мислиш; зешóве-ми, речи-му можóве-ми; ћа-му-пóјда шáшкове и ћа-му-реча; му-рече шашкóве-си; дај шашкóве-ми и сл.

вос. брáше-мој и брáшу-мој, óфчаре (од *óфчар*), *óбјаку* (*óбјак*), *звéру* (од *звер*), *вóљу* (*вољ*), *зéше* и *зéшу*,

мóмче и мóмку (вос.), чóвеку (вос.) и чóвече бóжју, сíне и сíну и сл.

Исп. ген. асс. кон бога П II 11, и за брата ми 2 књиге П II стр. V, при господара П 101, у песми где се члан ређе употребљава и где и сами облици нису увек народни и правилни: *с моја брза коња* Об. 81 *ми го зеде моја господина* Об. 67 (заменица према именици), *швоју мили брата* Об. 74, *викнае попа и кума Ђ II 238, да послужиш мала Бога, мала Бога и Божића* Об. 32, *старого свата свети Никола, честнего кума свети Јована* Об. 55. Исп. код Григ. 255: *бóга ми, лéба ми, крста ми, жи ми Рíстоса; од Гóспода, ош тáшка; дó Бога, без И'вана и сл.; браш брáша нè жалиш, без ч'óвека; не гò видоф ни тáшка, ни мáика и др.* Овамо иду и прилошки изрази (ibid.): *ош памтíвека, дó поша, дó реда, дó века бès шрага* и сл. За акуз. исп. код њега: *Пéшко = Пéшка* Григ. 254 и сл.; *дéда, стрíка, вјúка* и др. *Лéгнале со сíна íе да спíиеш* (Григ. 283); *Пáвлеша, Стáвреша* (у accus.) (Григ. 251) и сл.

брашу ми, брашу ви (на браћа ви) П II 128, служи народу П 123, шрговцу П II 98 (dat. у адреси: Господару Јовану Дојчиноски шрговцу — неће бити сасвим народни), господару П II 98 (исп. претходну напомену), много му расипувајеш здравјешо човеку П II 29, на прстен я извађаеш девојка-ша браш је и сное е оваке Ђ I 240 (134) (треба: браш е и снóа е, т. ј. на прстен девојку изводе брат и снаха овако; према томе сное је овде погрешно); се му војска свеш-Јовану заигра Об. 92; шок се смеје Филип Мацарину Об. 52, му говориш раку жабина-ша ћерка Ђ II 243, го украдоф ташку од постелња Ђ II 235, девојка му змеју говореше Об. 468, свекру си рока цалива Об. 448, огрејала куму на колено Об. 445, да нанижеш јунаку на капа, и да нанижеш коњу на грива Об. 442, девојка му ћулу му говориш Об. 438 (тј. његовој ружи), успала ми се девојка, дуње му листу под сенка Об. 438, свекру си на скуш редеше Об. 436, ташку си на скуш редеше Об. 435, свекрум (м. свекру) бела кошуља и и! а свекрве, а свекрве копринена скушина и и! а деверу, а деверу копринена мафрама и и! Об. 435, ја колач попу, ја молитва цару Об. 248, коњу на грло Об. 134, ташку бела промена, сестре косми чешљани, брашу перче чешљано, мене шола постелња Об. 119, слнцу сестра Об. 117; го фрлије две шешки вергији (порезе), кому двесте, кому пеш штошини, а Србину шокмо две иљади Об. 78, му

подгоре коњу ситни крила Об. 73, *ја написала краљу Влкашину* (м. напишала) Об. 73, *сношица му деверу говориш* Об. 71, *му однесе кралу* (sic) *Појазишу* Об. 61, *свес му дојде Марку Краљевиће* Об. 61, *да накифчиш деверу кошуља* Об. 434: *особито милина приносиш човеку слушање-шо Ђ I 119; за да бидеш одење прилично и Богу угодно Ђ. 119; Исп. код Григорова: дај 'Ивану, Стојану, Пешкове, Крстеве, синове ши, можове ши; међутим никад се не вели: на Ивана, на сина ши и сл. (250—251); мошчѐаша му вѐлиш синове си* (Григ. 283); *ешѐ имаш кон'у во грѐваша* (Григ. 287); *Пешреве му љзлезе зѐфос* [без успеха] *рабѐшата* (Григ. 296). Остале примере код њега види (из текстова) на стр. 256—257; они су увек без члана; из живог говора стр. 257—8: и они су сви овога типа. Код Облака су ове особине сасвим недовољно изнесене (M. St. 95.).

Знатно су ређи овакви примери: *да му речеш ле на стрика ми* Об. 237; *и ћа [му] кажеш на шашко си* Ђ I 130 или: *ја даваш риза-ша на шашка му* Ђ I 131 (где уз на стоји гер.-асс. а не пом. као у претходном примеру, ако у њему *шашко* није штампарска грешка место *шашка*) и сл.; али има и сасвим неправилних примера као *крошко* [м. *крошку*] *води ја коња ва* Об. 436 (м. *го коњов* или *го коња си*); али се и такви примери (само са *коња ша*) у говору употребљавају.

брате П II 128, *старче* П I 70, *краље господаре* Об. 49, *старо старче* Об. 238, *море раку шврдокорѐ* Ђ II 243, *коње* Об. 428, *зешу, свашу* Ђ I 237 (131) и сл. Исп. код Григ. (259—260): *чѐвеку — чѐвече, свѐшу — свѐше, брѐшу — брѐше, сѐну — сѐне, вѐлу — вѐле, зѐшу — зѐше, пѐпу — пѐпе, Гѐсподе, кѐн'у, крају; Пѐстре, Трајко, Стрѐ'зо* и сл.; *вѐико, шѐшко* и сл.; *'Угрине, 'Иване, шѐшине, Стѐмаше* и др.; *куме* Ђ I 120, 121, *домаћине* ib. 122, *зешу* ib. 131, *свашу* ib.

Ја сам навео оволико примера да се види све обиље њихово у народној књижевности. Нема никакве сумње да има понегде какав падеж од именице која се данас више не мења, али то не значи да је у народној песми то морало бити позајмљено из наших севернијих крајева. Напротив, много штошта је остало ту у скамењеној форми; али је, наравно, у понечему та форма могла бити и нарушена при предавању са колена на колена. Јасно је само то да оно што се налази у савременом народном језику лепо показују и примери из народне прошлости и додају још нешто старије, архаичније грађе.

208. У падежима множине нема разлике, без обзира ма од каквих именица множина образована.

Имамо или наставак *и* или наст. старих основа на *ь* — (*ь*)*је* или збирних именица (*ь*)*је*, који се преноси и на друге именице. Једносложне речи кад имају наст. *и* за множину добијају и проширење *-ов-* или *-ев-* као и у другим нашим дијалектима.

а) *сóколи*: *сóкоџ*, *мóжи*: *мош*, *дéвери*: *дéвер*, *гáврани*: *гáвран*, *мóмци*: *мóмок*, *чóвечи*: *чóвек* и сл.

б) *сíнови* (*ош-синóви ми*, на *синóви-ми им рéкоф* и сл.), *звéрови*: *звер*, *воџови*: *воџ*, *зéшови*: *зеш*, *стóжови*: *стоџ*, *бóрови*: *бор*, *грóбови*: *гроп*, *сóкови*: *сок* (облица), *мíнцови* (дукати), *пóпови*: *поп*, *врвови*: *врф*, *дáрови*: *дар*, *бíкови*: *бик*, *зúздови*: *зúс*, *óгневи* и *óгни* (*óгон*), *р́жеви*, *пóшеви* и сл.

в) *р́жје*, *грóбје*, *бóрје*, *лúђе*, *снопје*, *црвје*.

Забележио сам још и *пóшишча*, *сóчиња*, али се свакако осећа као множ. од једн. *пóшишче*, *сóче* који облици у овом говору постоје.

Исп.: а) *кони* (м. *коњи*) Ђ I 121, *бељези* П II 7, *прелози* П II 143 (прелок), *угариште* П II 152, *кошљи* П. II 27;

б) *плодови* П II 22, *ридови* П II 159, *кишови* П II 8, *зверови* П II 36, *родови* П II 34, *љебови* П II 32, *квасови* ib. 31, *љекови* ib. 30, *шилови ве* П II 151, *штогови* (сток) П II 147, *речови* П II 13, *кумови* ib. 135, *зглобови* ib. 134, *домови* П II 132, *дланови* ib. 131, *рајови* Об. 95, *синови* (напоредо, али нетачно *синове*) Об. 118, *крштови* Ђ I 118, *чамови* Ђ I 123, *кршови* Ђ I 124, *кишови* Ђ I 128, *лебови* Ђ I 246, *шеови* Ђ I 240 (134, исп. напред т. 141), *долови* Ђ I 243 (137).

Види се из горњег да је наст. *ови прешао* своје некадашње границе (*рајови*, *речови* итд.); али тако исто и наст. *еви*, поред старе употребе као у *гнојеви* П II 130, *кравели* Об. 83, 53, *огневи* Об. 64, употребљава се и у примерима где му није старо место: *гласеви* П II 121, 125, *градеви* Об. 62, 60, *скушеви* Об 434, *ашеви* Об. 454, *жареви* (жар) П II 133 и др.

в) *дворје* Об. 62, *dòbjə*, *lùǰə* (Облак, MSt. 94, о э в. т. 85).

Из овога материјала јасно излази да у пот. plur. имамо тројакних наставака:

1) *ови* или *еви* у једносложним речима;

2) у многосложним речима *и* и врло ретко у једносложним;

3) наставак *је* у старих основа на *ь* м. рода (*лúђе*,

црвје); иначе је то наставак за збирне именице (*ржје, гробје, бђрје* итд.).

Пошто се од осталих именица издвајају једносложне, то сам их прегледао у речнику Ђиновског. Код њега су оне овако распоређене према тим наставцима:

1) *и* стоји у овим речима: *брави, зоби, можи, посши, рши* (обично је, по моме сазнању, *ршови* од *рш*; али та именица има у овом говору и облик *рша*, па је и он могао у овом правцу утицати).

2) *и* и *ови*: *грши,-ови; крши,-ови; врази* (врло сумњиво) и *врагови, знаци и знакови; з(д)раци и з(д)ракови*.

3) *добје, шиље* (од *шил* = „врат, шија на нош, на тесла, на секира“), *клење* (и *кленови*), *коље* (и *колови*), *лисје* (и *лиштови*), *снопје* (и *снопови*), *трааје* (и *трапови*), *трње*;

4) *еви*: *краљеви; гноеви* (гној); *броеви* (број), *лоеви* (лој); *бачеви* (мајстор бачије), *бричеви, врачеви, клучеви* (тј. *кл-*), *кочеви* (коч — неушкопљени брав), *прчеви и прчови* (јарци), *сачеви, стричеви, речови*;

ножевеи, блажеви (блaш — пробади), исп. *блaжеви* Григ. 292, *доцевеи* (т. ј. дожеви = дождеви, в. напред т. 150), *ржеви*; али и *ежови* (еш), исп. *ржеви* Григ. 260, *ежови* иб.

грошеви (карагрошеви), *кошеви*; али и: *лешови, шишови* (шиш „ражањ“), исп. *ешови* (чифтови) Григ. 260, *лешови* иб.

огон: *огневи*; али и *бан*: *баневи*; исп. *соневи* Григ. 260, *дгневи* иб.

пошеви (*пош* стара основа на њ, исп. и *пошем*), *ашеви, скушеви, студеви* (и *ови*), *мостшеви, цушеви, чадеви* (које има и *чадови*); исп. *цушеви* Григ. 260, *зешевеи, студеви* иб., *шрудеви* иб. *гладевеи* (*гладови*) иб.

цареви; шуревеи (у пот. једн. *шура*); *жаревеи и жарови*;

Уз *з* и *с* има каткада *еви*: *књазевеи, мазевеи, мразевеи; гласевеи, класевеи, носевеи*, исп. *мразевеи* Григ. 260, *кн'азевеи* иб. *гaзевеи* иб., *празевеи* иб. (вероватно, према именицама које се завршују сугласницима *ш* и *ж*).

5) *ови*: *грбови, гробови, лебови*;

кrapови, купови, попови, склапови (махови); *снопови* (и, *снопје*); *српови, стапови, шопови, трапови* (и *трапје*), *шрупови цапови* (јарци), *чепови, шипови* (дивља ружа), *Шопови* („Шоп“); *лубови, робови, кровови* (од *кров* = крој); *драмови, друмови, кумови*;

градови, зиздови (од *зис* = *зизд*), *јадови, кледови* (од *кlesh* по аналогiji имечица *граш*: *градови* прем *кlesh* саграђено је *кледови* место *кleshови*, исп. т. 171), *плодови, редови, ридови* (од *риш*, исп. *кледови*), *родови, садови, студови, судови-шрупови*.

брештови, врашови, зештови, кишови (украси), *кршови, лoштови* (полуге), *млашови* (у ваљаваца), *плешови* [из говора ми је непознато] или *плошови, свашови, скошови, смршови* (од *смрш*), *ушови* (од *уш*), *чифшови*;

брегови, глогови, прагови, рогови, снегови, штогови, стригови, стругови;

бикови, векови, викови, звекови, з(д)ракови, знакови, лекови, лукови, сокови, шукови, шшркови;

страмови, амови, умови, чамови;

кленови, клунови (= *кд-*), *ленови* (*лен* — *лан*), *синови, чинови, членови*;

волови, делови, долови, калови, келови [из говора ми је непознато], *столови, шалови*;

борови, варови (исп. *гасенá-вар* гашени креч), *вирови, дарови, дворови, цурови* (т. ј. *журови* — *чворови*), *зборови, зверови, сорови* (мали срп, косир), *церови*;

гр'ови (*грах* = *граф*), *грéови* (*греф*), *праови* (*праф*), *страови* (*страф*);

лафови (*лаф* реч, говор);

бозови (*бос* = *бзова*), *висови, фесови, фисови* (племена, породице).

208а. Ја сам већ рекао да се промена именичка у свима другим случајевима изгубила и да номинатив замењује акузатив, а предлог *на* са номин. (који је често једнак са акузативом) да замењује датив и генитив све више.

Али и овде ово није све. Поред ових непроменљивих падежа употребљава се увек *и у једнини и у множини* заменица за треће лице у акуз. или дативу којом се показује још једном који је падеж. Дакле, узима се променљива заменица у помоћ, да би се падеж обележио. Отуда је јасно да *осећање* за промену и сада није сасвим утрнуло; само се уз предлоге, сем код имена и назива сродства који се употребљавају у gen. sing., узима непроменљива именица у данашњем номинативу (за инструм. уз предлог *со*, за локат. уз *во, на* итд.). Сем наведених примера исп. још:

Вѣкоф за́пази како на пѣсоф врати́ш му бѣше одран (на пѣсоф — му). На по́шничоф о́веа му бѣше мно́гу мѣ́жо. И му рече на ја́гнево. Да го по́драна квáсош. На свекор-ош и девери-ше Ъ I 132, вода му сакал на стари-ош да му донесет Ъ I 250.

Генит. се замењује на различне начине. Када је за припадање (присвајање), употребљава се уз облик номинатива предлог *на* или *од*; уз партитивни — употребљава се готово увек облик номинатива без предлога, а уз објективни или субјективни генитив употребљава се доста често само облик номинатива или генитива-акузатива, али каткада и предлог *на* или *од* (в. примере и за именице других родова т. 211, 215). Gen. part.: *многу поши Ъ I 119, косај лебец Ъ I 131* (комад хлеба), *староче босилек Ъ I 131* (стручак босилка), *1200 брави овци Ъ I 248, едно сомунче лебец Ъ I 134, по њол сааш* ib. 118 и сл.; gen. object. или subj.: *за молење Бога Ъ I 119, ако одиш за Бога молење* ibid., *на свршеток ручекош Ъ I 120, ама правење нови ђердани је излезено од обичај Ъ I 129*; gen. possess. (*од* и ном. именице): *фгсѣ-ош од зеш-ош, уда-ша од коњ-ош од зеш-ош Ъ I 135; и си-ше имиња од кућни-ше на свршеник-ош не и споменаш Ъ I 133* (и не спомиње веренику сва имена укућана); *мљняци-ше од можи-ше и момчinja-ша и носити деца-ша Ъ I 126* (а златан новац људи и младића носе деца); за конструкцију са предлогом *на* има много примера: *ташко на јунакоф пѣ-беше, дѣма, кућаша на човекоп многу убава* и сл., *после ћа слезеш жени-ше од стройцы-ше Ъ I 135.*

209. Уз бројеве се употребљава: уз број *два* обично облик на *а*, који је продужење старе двојине, али каткада и облик на *и*; уз број *три* и уз остале бројеве — обично множина, али се може употребити и облик на *а*.

двá-сина, два ко́ша, два о́гна, двá-поша, али и двá-поши (можда је ово остатак од старе двојине од основа на *и*; али, наравно, можда се развило и под утицајем *многú-поши* и сл.), *два сiнова; два гóшта* итд.

три-гóшти и сл. и *три-сина*.

Остатак од старе је двојине и назив празника *Врача* (Смиљ. 61, 2), т. ј. два врача, Кузман и Дамјан.

Исп. *два месеца Ъ I 237 (131), два крва* Об. 136, *два реча* Об. 434 и сл.

три дућана стока Ђ II 239, *три венци* Об. 449; *три пр-стени* Об. 56, *три месци* П II 85, *три шовари* П II 96, *педесет шопови* П II 96.

Налазимо и: *међу два градови* Ђ I 243 (137), *два сааши* (исп. *поши*), *два мили вујчеви* Об. 78; каткада и *29 дена* П II 82; исп. код Григ. (261—262): *два ч'овека*, али *дваица даскали*; *два вола*: *три волови*, али и *два волови*, *два кон'а*: *три кон'и*, *два сила*, *три синови*, али и: *два сiнова* и *три сина*. Али ја сам ипак чуо само *два воља*.

XXXIII

Именице женског рода

210. И овде су сачувала промену лична имена и именице које значе сродство, исто онако као и код именица мушког рода. Али овде имамо само једну промену, пошто су све именице које амо иду са наставком *a* у пом. sing. Разлике има само у вокативу у којем, у народном језику, само имена на *ица* имају *e* (*ице*), исто онако као и у већине осталих штокавских говора; у народним песмама има завршетка *e* и код других именица; иначе је наст. вокатива *o*.

пом. *Гáлена*
 ген. *Гáлена*
 дат. *Гáлене*
 асс. *Гáлена*
 вос. *Гáлено*

Овакву сам промену забележио код ових имена: *Арсена*, *Бáжана*, *Блáгуња*, *Сiрма*, *Дéспа*, *Кáлинка*, *Грóздана*, *Зúна*, *Кáжа*, *Тóфана*, *Тéмјана*, *Мéнда*, *Дóшта*, *Дрóздана*, *Минó-оора*, *Сóфка*, *Дóкија*, *Дукáдинка*, *Дúнава*, *Кúмрија*, *Фрóса*, *Дрáгана*, *Мáгда*, *Рúмена*, *Трпана*, *Нéвена*, *Трéна*, *Сiмија*, *Трондáфија*; исп. још: *Анђа*, *Миљана* Ђ I 248.

Наст. *e*, као што је горе поменуто, нашао сам код помених имена на *ица*: *Мiлице*, *Новáчице* и сл.

И овде кад се лично име употребљава у дат. има уза се енклитичну или проклитичну заменицу *је*, а кад се узима у акуз. — заменицу *ја*: *Кáше је дáдоф*, *Аришóнице је дáдоф*, *ја-вiдоф* *Грóздана* итд.

Код именица за сродство: *мáјка*, у *мáјка*, *ја-вiдоф* *мáјка*, *р'ичи-је мáјке*, *беф со-мáјка нá-гости*, *мáјчице*, *сéсстро*, *жéно* итд.

Код осталих именица имамо увек исти облик (сем у вокативу): *оније-луђе ја измóлиле рóса-ша од-Бога; на-рѣба дѹшман је вѣно* итд.

Исп. *Еденъ су си у майчица Ђ II 234 и сл. Си бѣф едно у маѣка* (Григ. 285). *Момѣчето је кáжуваш маѣке-си* иб. 284. *Мршò-вѣц-ош је вѣлиш жѣне-си* иб. 285. *Беже се Јане, беже се Јане поклони; а Руже нишчо, а Руже нишчо не рече* Об. 159. *Пак је кладоје Маре под појас* Об. 57. *Го украдоф маѣке од пазува Ђ II 235. Змеј девојке лепо је говориш* Об. 468. *Мајке си на скуш редеше* Об. 436. *А свекрве, а свекрве копринени скушини* Об. 435. *Да брашенце бабе* Об. 248. *Би си нанижал, би си нанижал жене на грло* Об. 134. *Сестре косми чешљани* Об. 119. *Девер си је снощице говориш* Об. 70. *И посака сестре белолико грло* Об. 65. *Деде (место дедове) брада забелела* Об. 238. *Да је речете сестре Марије* Об. 71. *Невен се Неде фалеше* Об. 433. *Реш је падна Варгиде девојке* Об. 473. *Жабе до рамена Ђ II 243. Ни на свекор, ни миле свекрве* Об. 437 и сл.¹; исп. код Григ. (251): *даѣ маѣке ши, жѣне ши, сндѣе ши; Їòванке* и сл.; врло се ретко употребљава: *на маѣка-ши, на сѣстра ши; никад: на Їòванка* и сл.; *Је вѣлиш мошчѣаша сндѣе си* (Григ. 282). *Је гòвориш Секулицѣ млада* (Григ. 285). *Никòи Мишре не вѣруваш* (Григ. 290), али: *Си до̀̀дуваш м̀̀дш је на невѣшташа* (Григ. 282).

Види се јасно да је и у народним умотворинама промена задржата, углавном, код личних имена и назива најближег сродства; код осталих речи има тога мање, а можда је понешто од тога потстакнуто поменутиим категоријама у којима се промена држи и у народном језику. Наравно, није искључена и могућност чувања архаизама у понеким случајевима. Исп. и овакве примере где је употреба падежа помешана са немењањем облика: *Ош ми појде своја мила сестре* Об. 76, (у говорном језику овакав пример био би немогућан; било би: *ош ми појде у сестра си*).

Иначе се и овде употребљава предлог *на*: *не одмиле сестра на браћа* Об. 57, *дулак на невеста* Об. 77, *да речете на мошше браћа* Об. 450. *Ти да је кажеш на наша мајка* Об. 233. *Је говориш на милаша сестра* Об. 75. *Ташко е на девојката* Ђ I 236 (130), *и даваш на сноа е* Ђ I 132 (м. *сное е*),

¹ У примерима Јастребова из народних песама има мањих и већих гласовних и морфолошких нетачности које не сметају да се они ипак наведу као потврда за извесни облик који је у њима тачно саопштен.

да речеш на браћа си Ђ I 130 (м. браће си), чак и: за на девојка-ша Ђ I 238 (132), за на глава Ђ I 240 (134); али сам такође чуо за *на-главе*.

Као што се видело из досадашњих примера, заменица стоји увек уз дат. и акуз.; исп. још: *да ја зедоје млада невеста* Об. 58; *носле ћа им я даеш чаша-ша пълна* Ђ I 241 (135); *шоко ћа я клаеш чаша-ша на софра* Ђ I 241 (135); *ћа я кршиш пресна-ша погача свекрови оваке* (sic) Ђ I 240 (134), *девојка-ша я прашаеш браћа е* Ђ I 236 (131), *погледай ми я нога-ва* Ђ II 238; *и го прашаш шашко е на девојка-ша* Ђ I 130; *шога е носиш на свршеница-ша костење* Ђ I 133 (тада носе вереници кестење); *на деца-ша им виеш венци од гороцвеће* Ђ I 124 (dat. pl. им због збирне именице на коју се односи).

211. Скорашњост губљења промене види се по примерима у којима сама непосредност употребе једне именице уз другу, без икаквог нарочитог знака за њихов синтаксички однос, о томе најбоље сведочи (исп. т. 208а).

Исп. *чаша вода*; *вълчко сурла свиреше* (јасно је инструментално значење „сурлом“) Ђ II 244; *врана нога пишеше* Об. 248 (ногом); *шчо (шо) шераше девеш бели коња шоварени пребела пченица* (пребелом пшеницом) Об. 149; *не пошкова коња вересија* („вересијом“, на вересију) Об. 63; *тие шчо (шо) се в црковъ се нашиваџш напред свешена вода* Ђ I 118 (може се разумети и као gen. part., исп. т. 215).

212. Ниже међу прилозима биће наведени остаци употребе осталих старих падежа; овде да поменем овакве случајеве: *не фрлај перја по главе* Об. 137, *на главе кладе се девојчинско* (девојачко) Ђ II 242 (треба: *кџај-си се*); *на главе клада* (т. ј. аор. Об. 133. Исп. *под кући* (вероватно *пошкући*) „део куће“, Смиљанић, 26; *от радости* (треба „од“) Григ. 255, *од глади* ib., *ош кући* ib.

213. Поред обичног вокатива на *е* код именица на *ица* као: *лисице* Ђ II 244, *Димовице* Об. 230, *Грујице* Об. 60, находимо и овакве примере: *господарке* Об. 50; *Станке* Об. 146, *Софке* Ђ II 234, *селска мечке* Об. 146, *мечке растресена* Об. 445; *бело Марие* Ђ II 242; исп. код Григ. (260): поред *жено*, *душо* и сл.; *магарице*, *ерџбице*, *кукџвице* и сл.; али такође и *мачке*, *кучке*; *шуђинке* (п.) Ђ I 135, *сваће* ib. 131, *самовилице*, *сестрице* Ђ II 236; *кућо* Ђ I 122 и сл.

214. У множини, као и код именица м. р., има само један

облик: *жéни, кúћи, кóзи, кáци, чáши, лíвади* и сл. Именице *нога* и *рока* имају данас у множини стари дуалски облик измењен под утицајем наст. и за множину: *нóзи, рóци*.

И овде се, *са нарочитим значењем*, гради множина наставком је имен. ср. рода: *рабоће, ливађе, нивје* и сл. у значењу: „све работе“, „све ливаде“, „све њиве“ и сл. Обично овај збир нечега припада једном лицу, тиче се једне задруге итд., тако да на пр. *грéђе* значе „све греде потребне за једну кућу“ као што „*враће*“ значе „сва врата у једној кући“ итд. Али се тај облик употребљава и за просту множину: *една-врата, две-врати, три-врати, многу-враће* и сл.

За остале падеже да наведем такође који пример: loc. *на-нивје, на-роци*, instr. *под-нози, на-нози*, им... *на-жéниште; а шáш-ко-му им вíкна на сáуги-ше свои* и сл.; исп. још ове примере употребе предлога са именицама: *по моме* и сл. (Григ. 282), и ширење предлога *по* и на друге случајеве: *по колéници* (м. „на“), исп. *по вéнчан'е* (место „на“) *ibid.*; али и: *на вода* и сл. (Григ. 282).

сногиве П II 11, *книгиве* П II 122 и сл.; *в роци држиш* Об. 93, *нози* П I 22, *шава со нози* („шерпа“) П I 33, *на нози* П II 14.

Потребно је напоменути да све именице на *ина* имају обично у множ. *иње*: *дóбриње* поред *дóбрини, кршéчиње* поред *кршéчини; борина: бориње* речн. Ђ; у *планињено* П II 159; исп. *за животињешо* П II 22.

215. Да наведем овде и конструкције које су мало ређе, али које нису због тога мање интересантне. Место и поред дат. са *на* за припадање налазимо и код ових именица *од* (исп. т. 208а): *ташко е од девојка-ша* Ђ I 241 (135), исп. *ташко-шо девојкин* *ib.* 131, *ћа и земеш браћа е од девојка-ша* Ђ I 241 (135), *кога ћа приближити невеста-ша во двор-ош од кућа-ша од момче-шо* Ђ I 241 (135), и *шаке извор-ош... од река Вардаръ* Ђ I 137, *шой е врата на Мала Река* Ђ I 136, *до западна-ша пола од плонина* Ђ I 136, *нов сокай од невеста-ша* Ђ I 126, *пред врата од кућа-ша* Ђ I 125 и сл.; исп. такође: *после ћа слезеш жéнште од стројцы-ше* Ђ I 241 (т35), *ишешто од ламбава кóде ie?* (Григ. 282); *пешлицата ош* [т. ј. од] *рò-кавоф се скíна* (*ibid.*); *кóде ie клучош од вратава?* (*ibid.*).

Ово је тако исто туђег порекла као и конструкција са *на*: исто онако као што се у *на* огледа романско *a* (ad), тако

се у *од* огледа романско *da* (de, du, di и сл.). Исп. сличну особину наших приморских дијалеката и дубровачког међу њима у којима се, по талијанском угледу, место генит. употребљава *од* са генитивом, сасвим противно особинама нашег „аблативног“ генитива (где *од* заиста има значење не припадања него одвајања, извора одакле је што потекло итд.). Исп. код Сељишчева о томе (242—245); али и ту он сувише подвлачи, као и у другим случајевима, везу са бугарским језиком; међутим свега овога има у толико истој мери, ако не и у већој, у српскохрватском језику. Тако на пр., говорећи о употреби „от“ (од) уз компаратив и тумачећи и њу туђим утицајем (он је пореди са *ἀπό, παρά* у грч., аром. *de, pre, ka*), он се и не сећа српског језика у којем је, у савременијим епохама, то једна од основних особина.

Нису ретки примери где се употребљава правилно при својни придев и место „на“ и „од“, али се и њему каткада додаје заменички датив: *која ја земаш [„чаша“] браш е девойкин Ђ I 240 (134).*

Gen. part.: многу *пѣра* Григ. 281; gen. object.: *по свѣршување лишурђія-ша Ђ I 117, по цуцање црков Ђ I 123; али и: пѣње [пеење] на овие крашки молишвы Ђ I 119, за лошо предскажување на нечия смъртъ Ђ I 125 и сл.*

216. Уз број *две*, исто онако као и уз све бројеве веће од *две*, употребљава се садашњи облик множине: *двѣ-роци, двѣ-нози, двѣ-ниви, двѣ-греди* и сл., *дѣвеш нѣвестци, многу кокошки* итд. Исп. *две шени* (ширине) Ђ I 128, *на обе-ше страни* Ђ I 128, *дѣвеш планине* (е под утицајем *планиње*) и *дѣвеш горје зелени* Об. 234 (ја сам чуо само *планини* и *гори*).

217. *Додатак*. Именице женског рода на *ь* у једнини се завршују на сугласник, и због тога, како су иначе непроменљиве, прилазе именицама м. рода, а у множ. имају наставак *и*, који је код неких и по пореклу из двојине: *очи, уши; јасли; двѣ-очи* и сл. Исп. *Је извршије* (код Јастребова *извра-*) *црни-не очи* Об. 57; *ноћ-ша* (те ноћи) Ђ I 122, али и та имен. може бити и м. рода; *дужноста* П II 11, што неће бити народно, али *чѣладод* ib. 34; *сољша* П II 150 и у исто време *сољов, сољвише* на истом месту; *овије малу речови* П II 13 и сл.; *гасенавар* (угашени креч) речн. Ђ. — показује женски род, јер је *вар* и сада ж. рода.

Поред *мисла* (т. 178) да поменем и рl. *помислише* П I 80; исп. такође: *дур до вечер-ша* Ђ I 126.

XXXIV

Именице средњег рода

218. Уколико нису имена, оне су непроменљиве. Код њих је интересантан, бар у неким групама, однос облика множине према једнини. Да наведем по који пример различитих група:

а) *сéжo*: *сéжа*, *вiно*: *вiна*, *чéдо*: *чéда*, *гòведo*: *гòведа*, *мéсо*: *мéса* (исп. у клетви: *ош свой-меса да си зајадеш*), *дрво*: *дрва* (сечена), *сiшо*: *сiша*, *рéшето*: *рéшета*, *лице*: *лица*; *коше*: *кошеша* речн. Ђ (маче) — мени је из дијалекта непознато.

б) Код именица на *а*: *аше*: *аша*, *ене*: *ена* (исп. *уже*: *ужеша*, *семе*: *семена* и сл. у другим дијалектима) уопштена је основа на *-ен-* за све основе; али је и та основа добила наст. за плур. *ја* (као *дрвја*, исп. ниже). Сама основа на *ен* гласи овде *ин*, тако да се може претпоставити у овом наставку утицај источнијих дијалеката у којима *е* иза акцента и на крају речи прелази у *и*: дакле *име* [тј. **ими*: **имина*]: *имиња* (в. т. 85).

прáсе: *прáсиња*, *вiме*: *вiмиња*, *сéме*: *сéмиња*, *плéме*: *плéмиња*, *шéле*: *шéлиња*, *момчiњаша*, *сéяце*: *сéячиња*, *кáче*: *кáчиња*, *ошроче*: *ошрочиња*, *јáгне*: *јáгниња*, *брéме*: *брéмиња*, *врéме*: *врéмиња*, *iме*: *iмиња* и сл.; исп. *времиња* П II 72, 85, 7, 80, *времиња* Ђ I 126, *ждребиња* П II 133, *имиња* П II 18, 81, 158, 42, *иминя* Ђ I 239 (133), *кучиња* П II 136, *пиљиња* П II 9, 31, 34, *семиња* П II 55, *сиродчиња* П II 147, *шељиња* П II 151 и сл.; *бреме*: *бремиња* и сл. речн. Ђ.

Наст. *иња* прелази не само границе им. средњег рода на *е* (= *а*), јављајући се и код именица на старо *е* (= *е*), већ се јавља и код именица на старо *о*, па чак и код именица м. рода: *мориња* П II 6, *селиња* П II 6 (мени из дијалекта непознато) *вршиња* (врхови) Весел. 480 и сл.

в) Наст. *-ена* у плур. сачувао се код именице *рамо*: *рамена*, исп. *рамена* П I 21.

г) Имен. *пéро* има поред *пéра* и *пéрја*, *дрво* — *дрва* и *дрвја* (дрвеће), исп. *дрвја* П II 90, 6; *крíжo*: *криља* Об. 82, 472.

д) *шéле*: *шéяци* (поред *шéлиња*) и сл.; исп. такође и наст. *-ца*: *јагопса* (Облак, М. St. 94).

219. Уз број *две* за средњи род стоји увек облик множине са наст. *а*: *двé сéмиња*, *двé óфчиња*, *двé ждрéбиња*, *двé кóзлиња* итд. Само у *двéште* сачувало се *е* од старе двојине. Исп. *во две мориња* П II 19, *међу две маала* (од *маало*) Ђ I

119, *едно две деца* Ђ I 127, *две светила гољеми* П II 7, *двесте* Об. 78, *две ора водиш* Об. 96 и сл.; *две здолеми дрва* (Григ. 283), *две јагнџлин'а* (Григ. 283).

219а. Да забележим неколико необичнијих именица средњег рода: *ушре* (од прилога постао и *nom. sing.*) П II 127, *езере* П II 18, *маало* Ђ I 119, *азно речн. Ђ.* Григ. 283, *шешиво речн. Ђ.* Имен. *враша* постала је *nom. sing. fem.*, тако да од ње имамо правилно по промени именица ж. рода: *множ. враши*, и *враће* (*двѣ-враши*, *двѣ-враће*), исп. и *врашава е закована* Григ. 284, исп. *горе т. 214*; *чџдо*: *pl. чџдѣсии* (Григ. 261), али поред тога и *чџда, едно речице мало* Ђ I 245, *в. т. 186*; *ушлиња-ша* (уши) Ђ II 244 (п.), исп. *т. 185 в.*

220. Има прилошких израза који се каткада и супстантивно употребљавају: *Ил' је на зле ил' на добре* Ђ II 238; *с добрум ја сакаш ... со злум ја сакаш* Об. 48, *со злум ћа пойда, зло ћа учина* Ђ II 239; *од ушрина*, исп. *од нишчо* (Григ. 255), *до небеси* (Григ. 255).

Исто онако као што су у *множ. исти* заменички облици за све родове, тако је овде уз *плур. имен. ср. рода* атрибут увек у облику *придева м. рода*: *убави-сеја*, *бели-вина* и сл.; исп. *е обрасшено со букови дџрва* Ђ I 242 (136), *ситниве криља* Об. 472. У облику *на мали враша* Об. 143 сачувао се можда стари облик именице *ном. плур.*; у народном би говору било *мајá-враша*. Иначе су обична слагања атрибута овакве врсте: *бело Маре* Об. 140.

Да наведем неколико примера промене који су јасни према ономе што је наведено за *имен. м. и ж. рода*: *и го губиш име-шо свое* Ђ I 137; *поради големина-ша на село-шо* Ђ I 121 (због величине села); *и им вѣлиш на ножџулето и камџулето* Григ. 285; *пошея шашко му од момче-шо праћаш една зовачка невеста* Ђ I 133, *а кућни-ше од момче-шо си* Ђ I 132, *родниње-шо од младенче-шо* Ђ I 127, *на си-те страни од село-шо* Ђ I 124 и сл.

Gen. part.: *многу млеко* Ђ I 124, *кишче цвеће* Ђ I 132, *малу брашно* Ђ I 135 и сл.

Subj. и object. gen.: *огревање сџлнце* Ђ I 124, *чистење жишо-шо* Ђ I 121, *за берење јаџца* Ђ I 123, *чуовање пиле-шо* Ђ I 125 (*слушање птице*), *од разбивање-шо пиле-во остануваат брижна, невесела* Ђ I 125, *на честшишење вршење-шо* (или

*

вршидба-ша на честитање прошеvine) Ђ I 131 и сл.; али такође: *неколку зрнца од сувошо гройзе* Ђ I 131, *карша пълна со вино* Ђ I 134 и сл.

XXXV

Прилози

221. Навешћу прилошке облике у којима се сачувао инструментал, датив или локатив.

а) инструментал: *врџа-ша отворена шџрум; кџжи-му викум, викум вџкаше, никум-земџа, горџј-доџум, збџгум, свџчерум џа го вида; поџем; дења, ноња (дњњџ, ноњњџ и сл.).*

Исп. *викум вџкајеш на виши порџи* Об. 71, *градум слзи рониш* Об. 62, *редум* Об. 237, *кљукум кљукаш* Об. 238; *с белум подбелена* Об. 434, *нојум* П II 161, *лекум по лекум далекум* Об. 233 — мени из народног говора Галичника непознато; *досшум* Ђ II 233 — мени из галичког говора непознато; *истшум* Ђ I 250; *поџем пеџећи* Ђ I 124. Забележио сам у речн. Ђ: *греум, злум* (исп. *со злум џа појда, зло џа учина*), *назорум* (на домаку очију, вида), *млкум* (муком), *ничкум* (ничице), *редум*. У народним песмама нису ретки примери као: „*Да си пиџа лебом да сџ рана* (Григ. 287 и сл.; исп. код њџга 252 и д.).

Нису народни: *силом власџи* П II 106, *редом* ib. 44, Ђ II 245 и сл.; исп. даље: *дења ие* П I 15, *дења* П II 7, 88, *дењај-ноња* (в. т. 136), *дења, ноња* Об. 157. Није народно у Галичнику: *кога беше ноју у поноју* Об. 245.

б) Врло су интересантни прилози на *-ица (-аница, -еница)* у овоме дијалекту. Њих има много, и они су и данас продуктивна категорија. Ја сматрам да они одговарају старословенским прилозима на *-ицеџ* (исп. *вџшорицеџ, мњноџицеџ*) и нашим на *ицџ*, само што се наставак *ица* у овом говору везао више са глаголском основом него у старословенском (исп. и у нашем језику *хдџицџ, нџхоџицџ, нџхвалицџ* и сл.). Као облик ја сматрам да претстављају стари инструментал женског рода, дакле *-ицџ, -аницџ, -еницџ*. ж је у оваквом положају прешло у *а*. Ови примери показују такође да је у овом говору у инструменталу именица ж. рода био наст. ж (као у чакавском и кајкавском дијалекту). Једном сам забележио и *добрице* (из милоште) речн. Ђ; оно би могло бити једнако са поменутиим нашим прилозима (исп. *мџлчицџ* и сл.).

блваница (т. ј. бл — бљујући) речн. Ђ — *бодинаница* (брзо јашући) речн. Ђ — *брзаница* (трком) речн. Ђ — *брканица* (ме-

шајући) речн. Ђ — *буфшаница* (ударајући) речн. Ђ — *глоданица* (глођући) — *граденица* (градећи) речн. Ђ — *гребаница* (гребући) речн. Ђ — *гурканица* (гурајући се) речн. Ђ — *драпаница* (чешући) речн. Ђ — *дрпунуваница* (дрпајући) речн. Ђ — *жвацица* (жвачући) речн. Ђ — *јаваница* (= *јеваећи*) — *косаница* (уједајући) речн. Ђ — *кршеница* (кршећи) речн. Ђ — *лепеница* (лепећи) речн. Ђ — *лоченица* (одвајајући) речн. Ђ — *мажаница* (мажући) речн. Ђ — *мешаница* (мешајући) речн. Ђ — *пишаница* (пишући) речн. Ђ — *прасканица* (гребући) речн. Ђ — *праћаница* (испраћајући) речн. Ђ — *скаканица* (скачући) речн. Ђ — *струганица* (стружући) речн. Ђ — *трчаница* (трчећи) речн. Ђ — *шепшеница* (шапћући) речн. Ђ — *шибаница* (касајући, шобајући) речн. Ђ.

Исп. и *векошница* (много) речн. Ђ.

в) локат. и датив.: *леше, зѝме, чуму-ши-је беѝа¹ на-гѝаве; дури на небеси, ѝани* (исп. *оѝомнани*), *есени, прѝлети, по-земи, фкући, взѝми* (*ѝшкући* вероватно са готовим обликом „кући“); *на-дну-земи да се скрѝјеш ћа те најда; ал је дедо-Ђорђија веће гробу-на-враша* и сл.

Исп. *вглаве* П II 27, *встрѝде небо* Об. 117 (исп. и *до стрѝде гора* Об. 51 где је *стрѝде* већ скамењени облик), *леше* П II 158, *зиме* *ib.* 159, *понадвор[е]* Об. 437, *покроце* П II 114, 27, *насоне* (у сну), *најаве* (на јави), *крошце по крошце* (мало по мало) Ђ I 126, исп. и *коне югоисток* Ђ I 136, *взѝми* П II 11, 89, 91, 31, *по земи* П II 8, *над земи* Ђ I 124, *од земи* П II 25, *фкући* Ђ I 119 (исп. и П II 90), *есени* П II 31, 67, *пролѝти* П II 31, *пролѝти* Ђ I 125, *лани* П II 127, код Григ.: *на главе, на соне, на ѝаве, во стрѝдѝ село, на земи, на небеси* (258—9), *на смрши, на жѝвошти* (Григ. 255).

222. Навешћу овде још прилога различне врсте у којима се такође огледају различити скамењени или полускамењени именски облици.

вистина Ђ I 120, речн. Ђ, *вноштра* речн. Ђ, *каша-година* (сваке године) Ђ I 124, *зѝма-ша* (у зиму, на зиму), *вчера* П II 127, *дома* (код куће) речн. Ђ 117, *снога* (сногу) Об. 82, *поколѝна* П I 24, *ушрина-ша рано* („јутром рано“), *одушрина* П II 127 (од јутра), *наода* (ходећи, пешке) Ђ I 126, *сосѝм* („сасѝм“, „сѝвѝсѝм“) Об. 82, *никогаш* Ђ I 236 (130) *веднуш* = *обѝднуш* речн. Ђ, *однадвор* П II 37 (споља, изван), *повчас* П II 85 (брже), *изнѝварно* (изненадно, Григ. 276), *наѝрвин* Ђ I 125,

XXXVII

Придеви

224. Придеви су непроменљиви. Имају неодређени и одређени вид. Одређени се вид одликује од неодређеног тиме што има постпозитивну заменицу, на пр. *нѡв, нѡва, нѡво, нѡви* (мн. за све родове): *нѡвиош, нѡваша, нѡвошо, нѡвише; дѡбор, дѡбра, дѡбро*: *дѡбриош, дѡбраща, дѡброшо, дѡбрише*; тако исто: *нѡвиоф, нѡвава* итд., *нѡвион, нѡвана* и сл., *дѡбриоф, дѡбрава* и сл., *дѡбрион, дѡбрана* итд. Да наведем овде још неколико примера којима ће се допунити збирка т. 193—199: *гркљенов* П II 119, 117; *близен* (блиски) Ђ I 125, *кућни* (можи) Ђ I 121, *кућно* (дете) Ђ I 126, *напрежни* (ранији) Ђ I 117, *миљацна* П II 48; *воден*, рl. *водени* П II 129, *огнен* П I стр., *земено, земена, земени* П II 133 (земљан), *камнени* (зизди) Об. 57, *ф пешлени доби* (рано изјутра) Ђ II 232, *в пешлени доби* Об. 142, *срчени, шенећени* Ђ I 118, *винена* (лоза) Ђ II 242 (п.), *сребрен* (*чапрагъ*) Ђ I 128, исп. такође у придевском значењу: *игроорец умеян* Ђ I 121; *црналаш* Об. 589, *позновишо* Ђ II 235 (п.), *вековишо* Ђ I 127, *пејовишо* Об. 145, *игралишо* (срце јунаково) Об. 432, Весел. 481, *ваљчешто* П II 69, 76, 129, *опашешти* П II 74, *ивељчешта* П II 71, *старска* (пара) Ђ I 123.

Значење постпозитивне заменице одредиће се ниже у гл. XXXIX у којој се говори о значењима тих заменица; овде ћу само напоменути да ове заменице у извесном правцу *одређују* придев или именицу уз које стоје, тако да код придева при њиховој употреби имамо *одређени* вид. По себи се разуме да је у многим случајевима употреба заменице (и то: *ош, ша, шо, ши*) уз придев идентична са употребом члана у другим језицима. Али употребу постпозитивне заменице у овом дијалекту уопште ја сматрам једним делом општег детерминизма који се развио у овом дијалекту као и у многим другим дијалектима и језицима источне половине Балк. Полуострва (в. напред т. 62).

225. У живом језику промену и код бројева и код придева забележио сам само у једном случају: *ѐден дрўгему ћаму-речеш* или акуз. *ѐден дрўгего ћа прашаш*, али, као што је познато, ови бројеви претстављају, у ствари, заменице и ову особину имају заједно са њима (исп. ниже гл. XXXVIII).

Исп. *другега* (м. *другего*) П II 98, *еднего брата си имаш* Ђ II 238 (песма); *кишка да цвећа* (м. -е) *набера, другега да си пре-*

ложа Ђ II 241 (песма); *другему* П II 132, 13, 36, *еден другему* Ђ I 120 и сл.

У песмама имамо и акуз. на *его* (ретко *ого*) уз именице које имају акуз. једнак са генитивом: *чеснего кума* Об. 175, *брзего коња* Об. 69, *Слези Яно од барзего коња* Ђ I 135, *крилашног* Об. 73, 63, *свештего* Об. 173, *со свештего Танасиа* Ђ I 124, *зимнего* Об. 92; *болнего* Об. 71 — није народно; *ѣднего, дрўеого, -му, шрѣкего, шрѣкему* (Григ. 270).

Да поменем и ове вокативе који се не употребавају у разговорном језику: *моји мили браше* Об. 62 (м. мој), *девојкини браше* (м. девојкин), *јунакови шашко* Об. 442 (м. јунакоф); али и *верен побрашине* Об. 64 (исп. и *браше наше* Об. 241!).

226. За одређени облик нема шта нарочито да се рече: *дрўгош, дббриоф, стáриоф* итд. Придев *зољ* има одређени облик поред *злиоф* и *зфоф*, *зљово, зљова* и сл.; исп. *гољијов, гољијон, гољине* П II 131 (наравно, *оф*), *ученијон, ученана, ученине* П II 152, *шаренијов (-оф), -нава, -ниве* П II 155 и сл.

За компаратив се узима *по* са позитивом: *пó-добор, пó-брго* и сл.; исп. *пошироко* П I 36, *по-свечано* Ђ I 124, уз именице исп.: *по-малцина* Ђ I 133 и сл.; за суперлатив — *нај* опет са позитивом: *најубава* и сл.; исп. *наивеселји* П II 30 и сл. Сем код придева — ове компаративне речце употребљавају се за компаратив и суперлатив и код именица и глагола (исп. Григ. 269—270) као и у другим сличним дијалектима.

XXXVIII

Заменице

227. Велики број заменица сачувао је промену у једнини у четири падежа, управо, не рачунајући номинатив, у још три падежа: у ген. дат. и акуз. једнине. Када је именица синтаксички у инструменталу или локативу, онда се употребљавају место синтетичног облика инструментала или локатива предлози са генит. = акузативом. У ретким се случајевима сачувао у инструменталу засебни облик (исп. ниже).

Промена у показаним размерама сачувала се код ових заменица: личних, демонстративних и упитних или упитно-неодређених. Није тешко погодити, зашто се баш код тих заменица она сачувала. Те заменице или саме значе лице (личне и упитне заменица за лица) или се могу употребљавати и уз именице обележавајући лица. Међутим посесивне заменице,

за каквоћу и количину не мењају се због своје искључиво придевске природе, тако да добијају чешће или ређе и члан уза се.

228. Из овога се види да ове заменице у промени иду паралелно са именима, само се од њих тиме разликују што је код личних заменица и промена множине очувана; код демонстративних заменица пак сачувана је само једнина.

Код личних заменица у промени има и даљих слагања са променом личних имена. Исто онако као и код личних имена што имамо двојак облик: један кад је име у зависности од глагола, а други — кад је у зависности од предлога, на пр.: *да го віда Пётреша* и *су білх у Пётреша*; тако је и код личних заменица: када је пуна, наглашена заменица у зависности од глагола, она има удвојени облик: *мéне ме, мéне ми* и сл.; а кад стоји уз предлог, има само један, свој дужи облик: *сò-мене, вá-мене* и сл. Када је заменица ненаглашена у реченици, тада се употребљава енклитични облик заменице: *го відоф фчѐра* и сл. Код именица се тада такође употребљава само енклитична заменица.

На тај начин имамо тројакних личних заменица: а) наглашених у удвојеном облику, састављеном од дугог и краћег заменичког облика: *мéне ме, мéне ми* и сл.; б) уз предлоге са дужим обликом: *прí-мене, сò-мене* и сл. и в) енклитичне, само од кратког облика: *ме-віде фчѐра* и сл.

229. Лична заменица за прво лице:

nom.	<i>ја</i>	<i>мије</i>
gen.	<i>мéне</i>	<i>нас,</i>
dat.	<i>мéне ми, мéне, ми</i>	<i>нам ни, нам, ни</i>
acc.	<i>мéне ме, мéне, ме</i>	<i>нас не, нам не, нас, ни, не</i>

На пр. *Јá-би-го пушчилх, шòј мéне не-мé-пушчаш; мéне-ми се бањаш; мéне не-ми-сé-бањаш; мéне-ми даваш; мéне-ме віде; ў-мене, зá-мене, сò-мене, прí-мене; нам-ли-ни збрвеш* (да ли нама говориш); *зар нас не нé-віде* (зар нас не виде); *а-зар-нам-ни-се рабòшаше; сò-нас, прí-нас, ў-нас.*

Исп. *ја* П II 128, 127 и увек тако: *ја си ода дома* (Григ. 288), *си ода ја* *ibid.*, *си ода* — без заменице за 1^{во} лице; али и једном *јас* у песми (Об. 83) — овде је у народу непознато; *за мене* П II 133, *од мене* *ib.* 143, *у мене* *ib.* 151; *а мене рабòшево не ми допуштајед* (давајеш) *да доида* П II 98; *ми се чини Ђ I 136, когя* (м. -а) *кажуваше словошто-ши, ми такна за него и ми се дожали Ђ I 250, ми идед* (= идет) П II 137, *ми*

одид *ib.*, *мило ми је* П II 138; исп. *ми* као „етички“ датив: *Ми појдоје своји измећари* (м. његови) Об. 145; *Ми говориш Милош ћесеџија, Ај ви вама до две ћесеџији* Об. 145 (застарели и ненародни данас облици *вама* и сл.); *фала мене* П II 153; *мије* П I 96, II 30. Об. 60 и др.; *за нас* П II 133, *од нас* *ib.* 143, *у нас* *ib.* 151, *нам* П II 14; Пуљевски има чешће *нама* П II 11, 30, 17 и др.; али оно није овде народно, већ само *нам*. Григ. наводи у асс. plur. *нам не, не* (267), али се поред тога употребљава и *нас не*. Сматрам да је погрешно мишљење Сељишчева (ор. cit. 193) да је првобитно било *није* у n. pl., па *н* истиснуто под утицајем *ми* српских говора. Тако исто се не може доказати да је икад у 1 л. једн. било ишта до *ја* у овом говору. *Ја, мије, не* и *ве* старе су и врло значајне особине ових говора (исп. Облака М St. 97).

230. Лична заменица за друго лице:

<i>ши</i>	<i>вије</i>
<i>шебе</i>	<i>вас</i>
<i>шебе ши, шебе, ши</i>	<i>вам ви, вам, ви</i>
<i>шебе ше, шебе, ше</i>	<i>вас ви, вам ве, вас, ви, ве</i>

На пр. *у-шебе, со-шебе, при-шебе, у-вас* и сл. Исп. *со шебе* П I 67, *за шебе* („зарад тебе“) П I 81, *од шебе* П II 143, *у шебе* *ib.* 151, *блазе шебе* Об. 132, *я су ши шебе момче* Ђ II 236 (песма), *фала шебе* П II 153; *вије* П I 96, *ви је мијо* или: *вам ви је мијо*; зато неће бити тачно Пуљевског: *мило вам је* П II 138.

Интересантно је да се каткад у вокативу м. *ви* употребљава *ви вами* (*ви вама*) у песмама: *Ај ви вама до два ћесеџији* Об. 145 (м. *вами*), *Да ај ви вами, море, верна дружино* Ђ II 237, *Ај ви вами кишени сватови* Об. 247, *Да ај ви вами два побратима* Об. 56, *ib.* 55, *Ај ви вами, седомдес невестши* Об. 53. Исп. и за једину: *Да изговори убава Јана: Да ај ши шебе, еј стара мајко!* Об. 52. Јасно је да је уз *ши, ви* дошао датив у вокативу који је наглашен под утицајем везе са *ви вам, ши шебе* који се облици јављају као наглашени према енклитичном *ши, ви*. Претпостављају неки да је на тај начин од *ви* и *вам* добило на крају *и*: *ви вами* (исп. и т. 232). Речн. Ђ наводи овакву промену: *вие, вас, вам, со вас (вами), ве = вас, за вас (вами)*; Григ. бележи у асс. plur. *вам ве, ве* (267); исп. код њега (287) и: *Аi vi вами шриесеш дружина* и сл.

231. Лична заменица повратна, за сва три лица:

*себе**себе си, си**себе се, се*

На пр.: *к-себе-си* и сл. Исп.: *Ћа си пишта сѝм ља си се рана* Об. 245, са познатом употребом *си* у другим нашим дијалектима, и са заменом његовом енклитикама *ми, ши, му* у зависности од субјекта.

Интересантна је употреба у песмама, наравно, данас већ скамењена, *instrum. sing. соба*; нарочито уз предлог *зад*: *Си је фрли зад соба на коња* Об. 60, *ib. 79* (исп. тачно и код Веселиновића 468, 470). Исп. још *со себе Ђ I 120*.

232. Заменица лична за треће лице:

једн.	м. р. <i>оња</i> (каткада <i>шој</i>)	ж. р. <i>оњаја</i>	с. р. <i>оне а</i>
	<i>него</i>	<i>неја</i>	= м. р.
	<i>нему му, нему, му</i>	<i>нејзе је, нејзе, је</i>	= м. р.
	<i>него го, него, го</i>	<i>неја ја, неја, ја</i>	<i>него го, него, је</i>

множ. за све родове: *оњије**ниф**ним им, ним, им**ниф и, ниф, и*

Ў-него; нему-му дава; него-го глѣдат; со-него; му-бѣше мѝја оваја пофаја; мајка-му му-ја-напѣнуваја сѣшчо-је (свачим), *какó-шо-му бѝжо нему на-ћѣф; Пѣтре нему не-му-пишиш; да-го-пóдрана квасош; и-го-зѝтвори, али саде еднотó-око; да-го-ѝстераш тѝшка-си; би-го-пѝшчиѝ ја него; зѝ-него, кѝј-го на-гѝаве* итд.

Пѣтре нејзе не-јѣ-пишиш; а-мајкава ја немаш да-го-дó-несеш рѝчешто; ја не-си-јѝ-дава сѝбодѝцава моја, љ-неја, јѝ-ја вѝдоф кога дѝјде прѝ-нас итд.

Нам-ли-ни збрѣвеш; зар не не-виде нас (зар нас не виде); *а-заре-нам-ни-се рабѝташе; со-нас, прѝ-нас, љ-нас* и сл.

Да-и-зѝтвориш обѣтѣ-очи; љ-ниф: пѝсле да-и-пѝтераш крави-ше и сл.

Дѝшоѝ да ме вѝдиш — без истицања „ме“ и *дѝшоѝ мѝне да ме вѝдиш* или *дѝшоѝ да ме вѝдиш мѝне* са истицањем „мене“; као што је речено, код именица се употребљава ова заменица само онда када су одређене: *ѝда да кѝпа кѝѝшни и: зѝми-и и одне-и кѝѝшнине* и сл.

Из осталих извора навешћу само оно што претставља какав нарочити интерес. *Давале молишви на кум-ош... и нему Ђ I 118, нему що го разбило или на некој негов свој Ђ I 125, а други-ше је-пеџш прилична-ша нејзе песна Ђ I 124; нејзи Об. 69* (није поуздано да је овде старо), *праћеници е и кажу-ваеш кой дар кому је праћен Ђ I 132, да им ошвориш њ ним* (Григ. 284). Код Ђиновскога находимо често у множини облик *ними* који се употребљава готово уз све предлоге: поред *по ними Ђ I 118, 119, пред ними Ђ I 124, 237 (131), на ними ib., со ними ib.* имамо и: *крај ними Ђ 124, близу до ними Ђ I 124, међу ними Ђ I 136, попови-ше, а до ними кумош Ђ I 120,* исп. и који пут *њима П II 158* и сл. које није народно. Сељшищев (ор. cit. 199) сматра да је *ними* ново (*ним + и*); али када се упореди са *вами* и сл., види се да то не мора бити тачно (в. 230), јер нема потребе не видети у *вами, ними* стари instr. pl.

233. Демонстративне заменице.

а) м. р. <i>шóј</i> (<i>шóго</i>) ¹ (<i>шóму му, шóму</i>) ¹ <i>шóго го, шóго, го</i>	ж. р. <i>шáја</i> <i>шáја</i> (<i>шóјзе је, шóјзе</i>) ¹ <i>шáја ја, шáја</i>	с. р. <i>шéа</i> = м. р. = м. р. = м. р.
--	---	---

множ. за све родове и падеже: *шúје (шúје, шúе).*

б) м. р. <i>óвја</i> <i>óвого</i> <i>óвому му, óвому</i> <i>óвого го, óвого, го</i>	ж. р. <i>óваја</i> <i>óваја</i> <i>óвојзе је, óвојзе</i> <i>óваја ја, óваја</i>	с. р. <i>óвеа</i> = м. р. = м. р. = м. р.
--	--	--

множ. за све родове и падеже: *óвије (овиé, óвие)*

в) м. р. <i>óња</i> <i>óного</i> <i>óному му, óному</i> <i>óвого го, óвого, го</i>	ж. р. <i>óнаја</i> <i>óнаја</i> <i>óнојзе је, óнојзе</i> <i>óнаја ја, óнаја</i>	с. р. <i>óнеа</i> = м. р. = м. р. = м. р.
---	--	--

множ. за све родове и падеже: *óније (óниé, óние).*

Тúје лúђе, шóј-штожер, и по-шéа, шéа дéше, на овеá-место, овиé-пари, ониé-луђе, у-óвије, на óвије, со-óваја, со-óваја, фчéра ја видоф óнаја дéвојка и сл.; исп. *овојзе* речн. Ђ, *онојзе, онојзин ib.*

234. Када се ове демонстративне заменице употребе позитивно, оне имају за једину за сваки род само један облик, а за множину имају сви родови исти облик:

¹ Не употребљава се.

једн.	<i>ош</i>	<i>ша</i>	<i>шо</i>	множ.	<i>ше</i>
	<i>оф</i>	<i>ва</i>	<i>во</i>		<i>ве</i>
	<i>он</i>	<i>на</i>	<i>но</i>		<i>не</i>

Њихову употребу исп. ниже у гл. XXXIX.

235. У осталим изворима исп.: *шои* П II 128, 84, Об. 237 и д. У *шај* *ћа* ја земеш Јаника Об. 237 несумњиво имамо *шај* м. *шој*; исп. се *обърна шој* (он погледа, обазре се, Григ. 280). — *Како се велид шаја година која је со 366 дни* П II 84 — *Слицено не ја грејед шаја страна* П II 77 — *шая* П I 96, *шàia му велиш* (Григ. 285). — *Ћа ја сакаме шаја година, али ја немаш* Веселиновић 478 (иначе он пише *шаа, оваа, онаа, овие, оние, шие* оп cit. 497, 500) — *за шея* П I 78 (зато), *со шеја ћа си згошвие* („тима“ П II 11, *по шеја* П II 8 (по том), *за шеја гајле* Об. 51, 60 и сл. Находимо доста често *шова*¹ П II 13, 33, 83 и сл. м. *шеа* (то), али је то узето од околних говора; овде, у Галичнику, говори се само *шеа*. — *Плодовиши страни ји вељиме шије* П II 22 и сл. — *овя* П I 96, *и овја који го имаме* П II 39, *овја свеш* П II 5, 141, 101 и др. — *сироши овога* (м. *ового*), *сироши оваја, сироши овије* П II 149 — *овая* (асс.) П I 96, *у оваја, другава књига* П II, стр. VI (заменица је добро употребљена, али цела је реченица удешена мало према књижевном нашем језику). — *овије слова* П II 121 — *оня* П I 96 (према начину писања Пуљевског треба читати *оња*, као што он обично и пише, на пр. *оња* П II 130), *онја* П II 141 (према начину његова писања у овој књизи, требало је написати *оња*), *оња* („у значењу *онај*, а прелази у значење *ши*“) Веселиновић 477. — *за оного* П II 126 — *оная* (она) П I 96; *шој* *ia* *виде кога админа* (Григ. 280), *ia* *виде шој, ia* *виде* (ibid.); *ia* *му го дадоф, му го дадоф, го видоф* у вас, им *рекоф да си доиеш* (Григ. 281).

236. Присвојне заменице: *мој, моја, моје, швој, свој* (у значењу његов), *негов, нејзин, овогоф, овогова, оногоф, наш, ваш, ниов, нифни* итд.

Обично се овим присвојним заменицама додаје и пост-позитивна демонстративна заменица: *неговиош - момок, неговвион, неговвиоф* и сл.; *овоговиоф* („овај овога“, разуме се „човека“), *овоговион, овоговавá - кућа* („ова кућа овога човека“), *оногованá-кућа пубава је ош-Петрòвава* и сл.; *мојиоф* и сл.

¹ Тако је обично у Лазаропољу.

Исп. *мои, моја, моји* П II 138 (исп. т. 136), *нашијон* П II 140, *негов* ib. 140, *швои, швојава, швојиве* П II 151, *швоијод* П II 151 (за „од“ на крају исп. т. 173), *швоијон* П II 151, *нејзини* Об. 131. *Говори му своја стара мајка* (његова) Об. 52, *нејзините* Об. 460 и сл.

237. *За количину и каквоћу*. Интересантна је стара заменица *всь* која се увек употребљава са постпозитивним демонстративним заменицама.

Мушки род добија *-иоф, -иош, -ион*, тако да гласи *сиоф* (цео овај), *сиош, сион* (т. ј. **всиов* и сл. са испадањем почетног *в*); за множину свих родова има облик *сiве*. За женски и средњи род једине послужио је облик средњег рода *се*, тако да поред *се* (цело), *сево, сешо* и *сено* имамо и женски род једн. *сева, сеша, сена*. Заменица *се* употребљава се и прилошки: поред *се-сежо, сосе* (сасвим) и *по-се-земја* (по целој земљи).

Сиоф свѣш гориш, сева-земја, сево-сежо, сивѣ-кући, сивѣ-коњи итд. Исп. *ош сева земја* П II 9, *по сева земја* П II 80, *сеша* П II 6; *сијов, сијод, сева, сеша, сиве, сите* П II 150; исп. још *за со зима* Ђ I 125 (в. т. 107); отуда и *за да имаш со лешо* Ђ I 127.

238. Заменице за каквоћу

<i>какоф</i>	<i>каква</i>	<i>какво</i>	<i>какви</i>
<i>такоф</i>	<i>таква</i>	<i>такво</i>	<i>такви</i>
<i>онакоф</i>	<i>онаква</i>	<i>онакво</i>	<i>онакви</i>
<i>никакоф</i>	<i>никаква</i>	<i>никакво</i>	<i>никакви</i> и сл.

Исп.: *мије каков јозик зборуваме* (м. *зборвеме*) П II 41 (место *какоф*); *на таквише* П I 82, *каквијов* П II 135, *каквана* ib.; *инакоф, инаква* (друкчији), исп. *на девојки инаква песна, на невести инаква, на момче инаква* Ђ I 124.

Овамо долазе и ове заменице: *овоџкаф, шоџкаф, коџкаф* (оволицки итд.), *овоџкава* итд., *шоџкава* итд., *коџкава* итд., *сичички* (апсолутно сви); *исти, а, о: истиоф ђвја пошник*.

239. Упитне, односне, неодређене и одречне заменице када означају лице могу имати промену, као што је то већ горе истакнуто.

кој, кого, кому, кому му, кого, кого го; исп. сложене заменице: *кој-да-је* (Григ. 269), *кој да је, која да је, које да је* речн. Ђ; *кој шчо, која шчо, које шчо* реч. Ђ. На пр.: *со когџ-беше, со-кого играфше* за мушки и средњи род; за женски *која, која ја*; тако исто: *некој, некоја, некоје; никој, секој; некого, некому, никого, никоу, секого, секому*, исп. *секој близен*,

(т. ј. роднина) Ђ I 125, *раздаваеш секому по едно парче за молишва Ђ I 127* итд. (о *секој* в. т. 77); *чи, чија, чије; сечиј, иа, -ие* речн. Ђ.

кому П I 79 („*коме*“), *који кому го давад* П II 104, *за кого* П I 79, *шой кой що сакал да го земеш „св. Јован“ за друга* Ђ I 121, *и кому го предавал се зарадувал* (м. *зарадвувал*) Ђ I 121, *кој дар кому је праћен* Ђ I 238 (132) (м. *праћен*), *која* П II 17, *време некому иљи на некоји* П II 127, *некому, некоизе, некоима* П II 140 (ово последње није народно), *никого* П I 98, *секој* Ђ I 126, *со кое млади-ше и прости-ше се радвеш и веселиш* Ђ I 119; *од никого* = *ни ош кого* (Григ. 269); *со никого* = *ни со кого* (Григ. 269).

240. Заменица упитна за ствари гласи *ишо* или *шо* (о употреби једне и друге исп. т. 163). Датив се употребљава данас већ само у скамењеним изразима: *чуму-ши-је бела¹ на-главе* и са предлозима гласи заменица *ишо—оишо*. Првобитно је *о* од предлога **сѣ чшо—*со чшо* > *сошчо* (в. т. 163) које се овде разумело као *с* и *ошчо*; када је уопштен облик предлога *со*, (в. т. 113), тада смо добили *со + оишо*; и тада се *оишо* могло употребљавати и уз друге предлоге.

Одречно — *ниишо*, неодређено — *неишо* (за *едно неишо*).

Исп. *со ошто* П II 67 (о *шт* исп. т. 162), *од ощо* Ђ I 121, *за ошто* П II 95, *по ошто* (по чему) П II 36, *чуму ши беше* Ђ II 232.

XXXIX

Постпозитивна и чланска употреба демонстративних заменица

241. Нема никакве сумње да овај дијалекат има необично јако развијен „детерминизам“ који пролази кроз целу његову структуру.

Ја бих рекао да се као основно правило може утврдити да је именица без икакве заменице неодређена. На пр. *ида да кѳпа клѳшни* — идем да купим сукно; али ако је ма на који начин именица одређена, онда она мора добити заменицу која је одређује: на пр. *зѳми-и* и *однѳси-и клѳшниве*: *узми* и *однеси сукно* (које је ту, пред оним ко говори).

За одређивање предмета има два начина: када се један предмет по месту нарочито истиче, издваја од осталих предмета, онда се за његово одређивање употребљава пуна атрибутска заменица *шој, шѳја* итд., *оѳја, оѳаја* итд. и *оѳа, оѳаја*

итд. Ове заменице по својој употреби одговарају потпуно таквим заменицама у другим нашим дијалектима: *овја* значи удаљенији предмет, а *оња* најудаљенији. *Тој* има и друго значење: *анафорско*, када се говори о предмету одређеном или познатом, али који није присутан, о предмету о којем се раније говорило.

Када се предмет по месту не истиче, када се не издваја од осталих предмета, већ само обележава који је (овај *овде*, тај *шу*, онај *шамо* или *онде*), онда се именици, придеву или броју додаје постпозитивна краћа заменица *оф*, *ва*, *во*; *ош*, *ша*; *он*, *на* итд. По себи се разуме да се у случају када се говори о предмету познатом, одређеном, о којем се раније говорило и сл. у оваквим приликама употребљава заменица *ош*, *ша*, *шо* и да је у том случају врло слична или идентична члану других језика. Али исто је толико, то се по себи разуме, слична члану и заменица *шóј*, *шáја*, *шéа*, *шíје* када је анафорска заменица наглашена. О развитуку члана овде се не може говорити у оном смислу у којем се може говорити за језике који су развили потпуно однос неодређеног и одређеног члана. Овде у таквом смислу тога нема. *Чланско је значење овде само део општег дештерминизма који се необично развио у овом дијалекту.*

242. Као што сам већ имао прилике да говорим, свака ма у ком правцу одређена именица, или свака наглашена лична заменица 3-ег лица, мора имати уза се у дативу и акузативу датив или акузатив енклитичне заменице трећег лица. То је сасвим природно, пошто сваки предмет или свака именица те врсте претставља синтаксички треће лице. Личне заменице 1-ог и 2-ог лица у тим падежима имају уза се поновљену личну заменицу: прво — првог, друго — другог лица. На пр.: *пóсле да-и-пóштера крáвише*; *да-го-пóдрана квáсом*; *и го зáтвори*, али *сáде едношó-око* итд.; *мéне-ми се бáњаш*; *би го пúччијá ја нéго*; *Пéштре нéјзе не-јé-пишиш* итд.

Као што смо видели, макар се у поменутих падежима употребљавала властита имена, и она морају имати уза се заменицу трећег лица (исп. т. 206), исто онако као и именице уз које се употребљавају дат. *ми*, *ни*, *ви*, *је* и сл. којима се обележава припадање: *је рéкоф снóе-ми да дóеш* и сл. Уосталом, ма која врста речи била одређена ма на који начин, уз њу се *мора* употребити и лична заменица за треће лице: *зéми*

и *шэсве*, а *эдниоф остáви-го*. То исто вреди и за случајеве када се употребљава и пуна демонстративне заменица *шој, шáја* и сл. за истицање: *фчэра ја видоф онаја дэвојка*.

243. Има још једно значење које добијају постпозитивне заменице: када неко лице говори о себи, онда оно употребљава заменицу *оф, ва, во*; када говори о другом лицу и предметима који су са њим у вези, онда употребљава *ош, ша, шо*; а кад говори о трећем лицу — *он, на, но*. На пр. *ја го глэдаф со óчиве; шó-ши-је убаф глáсош; óније дýђе ја имаеш úбавана кýћа*.

244. Иако се уз предлоге и у галичкоме говоре употребљавају дужи, наглашени облици личних заменица (*мене, шебе, него, нејзе, неја* итд.), ту се никад као друга заменица не употребљава енклитична заменица. Примере исп. горе т. 229 и даље.

245. Узећу овде прво примере које је Веселиновић (ор. cit. 492—500) покупио, да покажем на њима тачност својих горњих тврђења, а затим ћу навести и друге примере.

Оваа према *ва*, вели он, има само демонстративну „снагу“: *Кој го штори ова чудо?*¹ — *оваа жена, а не женава*² (више жена па се једна издваја). *Кој го штори ова* (м. *овеа*) *чудо?* — *женава*, т. ј. *ова жена овде*. То даје, вели он, и „демонстративно значење“ и „адвербијално стање“. Значи да других жена ту и нема (495).

Иако су примери добри, тумачење није тачно. И у првом и у другом случају имамо и демонстративно и адвербијално значење („ова жена од ових овде“ и „ова жена овде“), само се код *оваја* једна јединка издваја, истиче, а код постпозитивне заменице тог издвајања нема.

а) *Море, човеку, шо ћа правиме, сакаме свадба да имаме, а кућава не ни чиниш; гледај чаре³ да наеш да си направиме нова кућа, али кућава да си ја поправиме. — Вистина, жено, шребеш да направиме нова кућа, али видиш какви се лоши времињава; поарно да си ја поправиме кућава*.

Ташко, човекоф сáкаш нéшто да те прáшат. — Кој

¹ Правилно би било да је ставио: *Кој го штори овеа чудо?* И даље ће се примери наводити онако како их је Веселиновић навео, са необележавањем акцената тамо где их код њега има.

² Правилно би било *оваја*.

³ Турска реч, значи „излаз“, „лек“.

човек? — *Овја овде шо чекаш на враша. — Алекса, излези малу на враша, да те прашаш нешто дѣшево. — Кое дѣше? — Овеа шо е во двор.*

Они говоре о својој кући (исп. т. 242); „нова кућа“ — неодређено је; зато без заменице иначе: *овај овде.*

б) *Види кућана шо е убава, блазе си е Злате шо ћа си бидеш онде. — Море, не саде кућана шо е убава, тако шо се и дуђено арни, да и немаш поарни. Да зногш шо имаш во кућана две убави одаи!*

Самоиле, а душко, фаши да врнеш, сакаш сеноно да се собереш, да не се расипеш.

У свима овим случајевима заменица значи онај (тамо), они људи и сл. Тако и у овим примерима:

Али го глѣдаше грди човекон како играш? — кој човек? — оња шо водитш шанец. — Али го глѣдаш ждрѣбено како играш? — Кое ждрѣбе, мори? — Еда онеа ош црнана кобила.

в) *Ош планина идеш, бре, или о дома? — Ош планина, ћеаа. — Е, како сте шамо со млекошо и со сирењешо? — Арни сме, сполај Богу! — Како сте со планинаша (у даљини која се не види), али ћа имаш сено да покосиме? — Бога ми, ћеаа, шамо нећа имаш за косење замчо офцише ја испасоје, шоко од ливађено се надеј.*

Ја мислим да је овде заменица *ош, ша* употребљена и као у вези и са другим лицем; а *ливађено* је речено као нешто што припада трећем лицу (овде планине). Али несумњиво да је *ош* употребљено још више у чланском значењу, пошто се говори о познатом предмету. Исп. још:

Море, шо беше кућаша! — Остави, бре, кућаша, шоко шо беје мезињаша; а виде шо беше наредена софраша, шо беје многу манжисте, лебовисте и шо беје одаисте?

— *Да му однѣсете на човекош ручек. — На кој човек? — Е, не ти веда на човекоф шо е овде, али на оња шо го глѣдаше на шанец, шоко на шој сиромаш шо е в ливађе, шо се поитш и коситш.*

Кѣде је јагнешо, мори? — Кое јагне, мајко? — Еда шаа шо го донѣсоје офчариште од бачило, зари не зноеш.

Кѣде е жѣнаша шо сакаш да ме видитш? — Таја шо беше фчѣра вливађе со нѣвеста.

Из ових Веселиновићевих примера јасно се види да је разлика међу постпозитивном и препозитивном демонстра-

тивном заменицом у нарочитом истицању предмета и не истицању. У првом се случају употребљава препозитивна заменица, а у другом постпозитивна. По значењу има само једно отступање од поменутих заменица у другим нашим дијалектима. То је код заменице *ош*. Сасвим је разумљива анафорска употреба те заменице, која се готово подудара са чланом: *мори, шо беше кућаша*; али у другим примерима, где има много више демонстративне нијансе, према другим дијалектима нашим употребљива би се заменица *онај*: „*Да однесеш ономе човеку ручак. Ономе сиромашу што је у ливадама, што се зноји и коси. Где је оно јагње? Та оно што га доведоше овчари са бачила*“. Међутим када *шој* има право анафорско значење, онда се и у другим дијалектима тако употребљава.

246. Овде ћу узети друге примере који нису нарочито удешавани, али из којих се описана горе употреба тако исто јасно види:

а) *наиближнише-ни да ји милуваме* (своје најближе да волимо) П II 11 — *да го разрабошаме срцево* П II 13 — *мисљава која ја мисљиме исто кажуваме* П II 126 — *нам треба² да ја кажемемисљава наша некому другему* П II 110 — *ако го милуваме бога* П II 10 — *су ја дал шревата* П II 9 и сл.

б) *старите људи напред убиваље животиње и од месото животињско се раниље, а со кожисте од животињешо собљекаље* П II 53 — *сувише места ји нарече господ земја* П II 6 — *а за гљедањешо орудије се очеве¹* П II 15.

в) *од кога ћа израсхед шрева послешреба² да загнувад шревава, само цвећево да останед непокријено* П II 66 — *ја орајед земјава и ја капајед и сејад семиња* П II 55 — *Ово слово је јазично и гушино, зашто стредево од јазиков го подигнуваме, а со гушава даваме глас, пак го речуваме дебело* П II 115 — *од које време је наредено да се бројад шако (обично бројиш, шаке) годиниве* П II 84 — *по климаша како се дељиш земјава* П II 23 — *и рана је пошребна за снагава да растеш* П II 15.

г) *Како се дељад (тј. -лиш) звездине, кажи ми, ако знајеш (тј. знојеш)* П II 73 — *Једни (м. едни) звезди, сами, од себе се свешљиви, а пак други темни се; свешљивине звезди не се по-*

¹ Само бисмо у овом последњем примеру, према особинама овог дијалекта, пре рекли: „за гљедање“.

² Правилно *шребаш, загнуваеш*.

местувајед од местоно своје, а од свешљивине звезди одид видело во шемнине П II 69 — небо се вељид онеја које се синејед („које се плави“) над нас и на него како да се заље-пени го гљедаме слнцено и месечинана и звездине П II 68 и сл.

д) А од кога ћа го пожнејаш, (тј. пожнејеш), го врзувајед снопје и шије снопјето ји (и) собиравајед на гумно, пак по теја и вршад (тј. вршиш) со коњи иљи со чекрик за да се изронид житошо и од сламата да одпаднед (т. ј. ошпаднеш) П II 31 — жељездо је најпроста а најпошребна руда... и ош теја споеното се сипуваш жељездоно и жељездошо после се пречистуваш П II 26 — ден се вељид време за (т. ј. од) 24 часови и у шова (т. ј. шеа) време земјава се завршувад околу осовинана своја (било би правилније „завршуваш.. своја си осовина“) П II 82 — заљив се вељиш маљи дел ош морено које (т. ј. шо) вљегаш и изљегаш ош гољемоно море во сува земја (и овде би било боље место морено: „од некое море“, „од некое големо море“) П II 19 — и во земјописош ћа се научиме каква је земјава, кољку је гољема и каде (тј. коде) какви се странише и деловише П II 16.¹

Оваквих примера, који су у главном тачни, може се наћи и код Григорова (263—266); само треба додати да и из његових примера истиче заменичко значење *ов* и *он*, и само каткада *чланско*, али обично заменичко значење и постпозитивнога *ош*.

¹ Овде су исправљане само најкрупније омашке П; у оно што је система код њега — није дирано (-*о* на крају речи м. -*ш, љ* — кад је *л* испред *е* и *и* и сл.; исп. о томе свему у одељку о гласовима).

Конјугација

XL

Глаголска система

247. Изнећу глаголску промену онако како се она образовала у самом овом дијалекту. Из онога што ће се ниже навести видеће се да је у структури глагола овог дијалекта остало много старине. Истина, много штошта је уједначено и уопштено, али се ипак и на основу онога што је остало могу лепо распознати старе категорије глагола.

И овде има двојаких глагола: са правилном променом према данашњем народном језичком осећању и са неправилном. Када су, при једнаком заједничком делу основе, односи међу облицима од презенатске основе и од претериталне такви да претстављају образовања која одговарају духу свих осталих категорија, онда су глаголи правилни; кад тога нема — глаголи су неправилни. Када се на одређени, заједнички начин образују сви облици од презенатске и претериталне основе, онда су глаголи правилни; када се или основе, презенатска и претеритална, или облици од њих — не граде по општим правилима која вреде за све остале категорије глагола, глаголи су неправилни.

248. Код свих глагола овога дијалекта у питању њихове класификације пресућује однос основе презенатских времена и времена претериталних. Према томе односу имали бисмо ових девет типова које бисмо према једној основи, на пр. презенатској, могли свести у шест група:

	осн. презенатска	осн. претеритална
(I)	1. <i>шрѐс-еш</i>	<i>шрѐс-ѝа</i>
(II)	{ 2. <i>мáж-еш</i>	<i>мáж-аѝа</i>
	{ 3. <i>úмр-еш</i>	<i>úмр-еѝа</i>

(III)	4.	<i>чў-јеш</i>	<i>чў-ја</i>
(IV)	}	5. <i>нѓс-иш</i>	<i>нѓс-ија</i>
		6. <i>сѓд-иш</i>	<i>сѓд-еја</i>
		7. <i>држ-иш</i>	<i>држ-аја</i>
(V)	8.	<i>вик-аи</i>	<i>вик-аја</i>
(IV)	9.	<i>помоћни глаголи.</i>	

На још мањи број група можемо свести ове глаголске типове, ако узмемо за полазну тачку претериталну основу. Тада бисмо имали:

осн. претеритална	осн. презентска
(I) — (без наст.)	{ 1. — <i>еш</i> 4. — <i>јеш</i>
(II) <i>е</i>	{ 3. — <i>еш</i> 6. — <i>иш</i>
(III) <i>и</i>	5. — <i>иш</i>
(IV) <i>а</i>	{ 2. — <i>еш</i> 7. — <i>иш</i> 8. — <i>аш</i>
(V) <i>помоћни гл.</i>	

Ако се узме као критеријум образовање времена, онда се свих девет глаголских типова могу свести увек (или готово увек) на две групе.

Презентш са две групе: А 1—7 и Б — 8. Разлика је између ових двеју група у томе што сви глаголи групе А имају у 3^{њем} лицу множ. вокал своје основе (*еш*, *иш*), а глаголи групе Б имају у 3^{њем} лицу множине *аеш* место *аш*.

Императив са две групе: А 1—3 и 5—7, а Б 4 и 8. У групи А наставак је императива *и*: *ише* (*шрѓси*, *мајси*, *сѓди*, *држси*), а у групи Б — *ј* (= *ји* или *вос. + и*): *-јше* (*чўј*: *чўјше*, *викај*: *викајше*).

Имперфект са две групе: А 1—7 и Б 8. У првој групи наставак је имперфекта *еф*, *еше* без обзира који је вокал у основи презентској, а у другој се групи задржава вокал *а* презентске основе, дакле: *аф*, *аше*.

Аорист са две групе: А 1 и Б 2—8. У првој се групи општем глаголском делу додају наставци *оф*, *е* и сл.; а у другој — вокалској се претериталној основи додају временски и лични наставци увек исти (*-ф*, *—*, *—*, *-фме*, *-фше*, *-е*).

Part. praet. act. са две групе: А 1 и Б 2—8. у првој се групи општем глаголском делу додаје наст. *оџ* за *nom. sing. masc.*, а наст. *џа џо ле* за остала лица; у групи Б додају се претериталној вокалској основи наставци за овај облик увек исти *џ, џа, џо, ле*.

Part. praet. pass. са две групе: А 1 и Б 2—8. У првој се групи додаје општем глаголском делу наст. *ен, ена, ено, ени*; а у другој — претериталној вокалној основи се додају наставци за облик: *н, на, но, ни* — увек исти (каткада је место наставка *н* наст. *ш*).

Part. praes. act. — две групе: А 1—7 и Б 8. У првој се групи додаје наст. *ећи* којим се замењује вокал презенатске основе (*шрес-е-*: *држ-и-* и сл.: *шресећи, држећи*), у другој се наст. *ећи* додаје вокалској основи на *а* (*викаећи* и сл.).

Према начину образовања времена, имали бисмо веома мало глаголских група: две или три; али како се поједини глаголи разликују по самој основи презенатских и претериталних времена, то када се све разлике међу њима узму у обзир добијамо оних *осам* или девет глаголских типова. Кад бисмо хтели да занемаримо ону разлику коју међу њих уноси однос поменутих основа, већ кад бисмо узели за основицу само облик презенатске или претериталне основе, добили бисмо помињатих пет или шест група; али како се самом основом презента не одређује основа претериталних времена, већ и она мора бити дата и позната, то се као критеријум морају узети обе основе. Кад се не би тако урадило, оправдано би било замерити, зашто се за принцип поделе није узела основа претериталних времена.

За основу класификације глагола морају се узети они облици на основу којих се могу саградити према општем начину образовања глаголских облика сви облици дотичних глагола. То је однос презенатске и претериталне основе.

Када обе основе глагола одговарају томе односу — глаголи су правилни, када не одговарају — глаголи су неправилни. Према томе, овде се претпоставља да је све оно што се налази пред наставцима за презенатску и претериталну основу (т. ј. пред њиховим узајамним односом) — код глагола једнако. То су правилни глаголи. А онај једнаки део основе и у презенатским и претериталним облицима ја називам општим глаголским делом или глаголском основом. Према томе, од гла-

голске основе гради се наставцима: основа презентских времена (специјално презента) и основа претериталних времена (специјално аориста, part. praet. act. и pass.). Однос тих наставака и јесте однос презентатске и претериталне основе.

Према томе, ја ћу класификовати све глаголе у девет врста или девет група. Свођење на мањи број група: на шест, пет или чак и на две групе — корисно је само за поједине облике, као што се то према показаноме јасно види, јер се тим групама свих врста обухватају различни глаголски типови; али ако хоћемо да изнесемо критерије на основу којих се могу познати и конструисати сви глаголски облици, — а то једино могу бити критерији класификације глагола и глаголских облика, онда то морамо учинити према односу презентатске и претериталне основе.

Глаголи код којих општи глаголски део или, краће, глаголска основа у облицима презентатске и претериталне основе — није једнак, — то су неправилни глаголи.

249. Ја ћу, дакле, изнети све глаголске облике у овом дијалекту у ових девет глаголских врста: I *шрѣс-еш: шрѣс-ѡа*; II *маж-еш: маж-аѡа*; III *умр-еш: умр-еѡа*; IV *чу-јеш: чу-ѡа*, V *нос-иш: нос-иѡа*; VI *сѣд-иш: сѣд-еѡа*; VII *држ-иш: држ-аѡа*; VIII *вик-аш: вик-аѡа*; IX помоћни глаголи. Оваквих глагола, као што је речено, има правилних и неправилних.

Већ на основу ових типова може се рећи да је неких старих глаголских односа сасвим нестало: глагола типа **мазала. мажеш* — нестало је; са уношењем сугласника некада умекшаног *ж* у претериталну основу (на пр. *мажаѡа*), — он је пришао другом глаголском типу (*рвати: рвем* и сл.) и сасвим се са њим измешао; глаголи типа *шонеш: *шонѡла* дали су облике *шѡнеш: шѡнаѡа*, тако да су и они сви пришли глаголима типа *мажеш: мажаѡа* и са њима и осталим те врсте — сасвим се измешали. Даље, врло велике категорије глагола на *-овала: -ујеш (*куповала: *купујеш)* — сасвим је нестало у овом говору. Из **купујеш* самогласник у ушао је у основу претериталних времена, тако да смо добили *купуѡаѡа*; а одатле је цела основа *купува-* ушла у све облике презентатске основе (*купуваш* и сл.). На тај начин сви су се ти глаголи измешали потпуно са 8^и глаголским типом.

Ја сам напоменуо само крупне глаголске категорије; али и код ситнијих глаголских категорија, као што ће се то видети

из мога излагања, где је било додирних тачака у различним образовањима различних типова, могле су се створити прилике за прилажење једног глаголског типа — другоме.

250. Сви типови које смо изнели (управо, њих осам) немају у овом дијалекту једнаку животну снагу.

Неки се од њих све више губе, тако да ће их ускоро сасвим нестати; такви су глаголи 4 и 6 глаголског типа; у највећем су развитку глаголи 8 типа и 2^а: они и сада из различних група привлаче себи различне глаголе, са којима је у њих било додирних тачака. И 7^а група увећала је број глагола; а 3^а група, која има и старих глагола, увећана је приливом сасвим нових образовања.

251. Презент се образује увек истим наставцима сем 3^{ег} л. мн. У 1 л. јед. увек је наставак *а*, сем код помоћних глагола; у другом лицу наставак је *ш*, у 3^{ем} — *ш*; у 1ом мн. — *ме*, у 2ом — *ше*; у трећем лицу када је у основи презента вокал *е* или *и* наставак је *ш*, а кад је у основи презента *а*, онда *еш*.

Заповедни начин се образује двојако: наставком *и*: *име*, *ише* код глагола са вокалом *е* и *и* у основи садашњег времена, када је пред тим *и* сугласник *ј*, онда се *и* губи; или наставком *ј*, *јме*, *јше* код глагола са вокалом *а* у основи сад. времена.

Имперфект има када је у основи садашњег времена *е* или *и* ове наставке:

<i>еф</i>	<i>ефме</i>
<i>еше</i>	<i>ефше</i>
<i>еше</i>	<i>ее</i>

Када је у основи сад. времена вокал *а*, тада имамо овакву промену:

<i>аф</i>	<i>афме</i>
<i>аше</i>	<i>афше</i>
<i>аше</i>	<i>ае</i>

У аористу имамо у 1^{ој} групи овакву промену:

<i>оф</i>	<i>офме</i>
<i>е</i>	<i>офше</i>
<i>е</i>	<i>ое</i> ,

а у свима осталим групама имамо и у аористу исти вокал — као и у радном прошастом придеву — којему се додају ови наставци:

ф	фме
—	фше
—	е

Партицип садашњег времена има два облика: *еећи* код глагола са вокалом *е* и *и* у основи садашњег времена и *аећи* код глагола са вокалом *а* у основи садашњег времена.

Радни прошести придев у 1ој групи има наставке *ољ*, *ја*, *јо*, *ле* (за све родове), а у осталим групама: *ј*, *ја*, *јо*, *ле* који се додају основи за овај облик. Код парт. пасивног имамо код глагола са вокалом *е* или *и* у аористу — наставак увек *ен*, *ена*, *ено*, *ени*; а кад је тај наст. *а*, он остаје у наставку *ан*, *ана*, *ано*, *ани* (наставак са сугл. *н* замењује се код неких глагола наст. са сугл. *ш*).

Ако за тренутак оставимо мало отступања неких облика 1ве групе, види се јасно да су се глаголи овог дијалекта знатно уједначили у својим облицима: у многим облицима (имперфекту, заповедном начину, партиципу садашњег времена и партиципу трпном) има само двојакних облика, једних који вреде само за 8му групу и других који вреде за све остале. Све то показује правац уједначавања који се у овом дијалекту врши и који се у другим говорима ове дијалекатске групе могао извршити.

XLI

I глаголски тип

252. Промена:

<i>пáса</i>	—	<i>пáсеф</i>	<i>пáсеєћи</i>	<i>пáсен, -а, -о, -и</i>
<i>пáсеш</i>	<i>пáси</i>	<i>пáсеше</i>		
<i>пáсет</i>	—	<i>пáсеше</i>		
<i>пáсеме</i>	<i>пáсима</i>	<i>пáсефме</i>		
<i>пáсете</i>	<i>пáсите</i>	<i>пáсефше</i>		
<i>пáсет</i>	—	<i>пáсее</i>		

пáсоф *пáсољ*,
пáсе
пáсе *пáсља*
пáсофме *пáсљо*
пáсофше *пáсле*
пáсое

Код Веселиновића (473) у 3 мн. стоји *пáсєш* као да је постало од *пáсєт* (исп. *земејед* П II 57 и *земајед* bis); тако

исто код њега и код глаг. на *и* стоји *носѣш*. Према томе имали би сви глаголи нешто слично наст. *-аеш* у 3 рl. код глагола на *а*. — Сасвим је ненародно *немој пасиш покрај село* Об. 158. Исп. још: *влéза, влéзеш; дбнеса, -еш, -еш, -еме, -еше, -еш; з. н. дбнеси, прíнеси, íзнеси; пар. пас. дбнесен, донéсена, донéсени; аор. дбнесоф, -е, -е, донéсофме, донéсофше, донéсое; перф. ја су дбнесоџ, шí си —, бња дбнесоџ, бнаа дбнесџа, бнеа дбнесџо, мíе сме, вíе сте, бние дбнесле; према имп. пáсеф имамо и парт. пáселе.*

Из речн. Ђ забележио сам: *паса, -еш; -ен; пасол, пасла; унеса, -еш; -и; -оф, -е; -ен; унесол, унесла; спаса, -еш; -и; -ен, -ол, -ла; шреса, -еш; -и; -еѣћи; шресен; шресол, шресла; угриза, -еш, -и.*

Код неких од ових глагола имамо и прелаза другом основном међу глаголе друге врсте: у речн. Ђ *веза, везеш, везеѣћи*, али *везал; навеза, -еш, -и; али: навезал, навезан; гриза, -еш, -и, -еѣћи*, али *гризал, гризала, гризан* (исп. и ниже).

253. Овамо иду глаголи који пред вокалом *е* имају *ш* и *д*, тако да се сугласници губе испред *л* у парт. прош. радном.

Овде ћу напоменути две црте које ја нисам нашао у овом дијалекту, а у штампаним изворима находе се: у 1 л. једн. наводи се каткада *-ам* м. *а*; то је црта других дијалеката (исп. напред т. 57); и, друго, код Пуљевског, и овде и у другим променама, имамо место *е* у 3 рl. наст. често *а* (*идаш* и сл.); и то је особина источнијих дијалеката коју су ови људи са стране добили.

Примери: *прéда, прéдеш, прéдеѣћи, прéдеф; прéдоф, прéя; плéша, плéши: плéшите, плешéѣћи, плéшеф; плéя, исп. плéшено* П II 56 — *се наведе* („сагну се“) П I 43 — *нé-јадеш* (3 л. ј. презента); *со нáјажо*, исп. *јадеме* П II 30, *јадаш* (3 рl.) П II 9, *јала* Об. 63 — *растет* (3 л. јд.), *порастен* (употребљено придевски) *кромшир* П II 66, *повеће ја рас(ш)еше* Ђ II 245, испор. у речн. Ђ: *раста, -еш; и; растол и расол, расла, растеѣћи.*

Неправилни глаголи: *кјáда* губи *д* у свима лицима садашњег времена сем првог лица (дисимилацијом у обл. као **кладеш* или под утицајем покретног *д* које је код неких глагола, исп. *дам: дадем*, па према њему и *знадем имадем*, поред *знам, имам*; исп. тако исто *грем* у нашим западним крајевима м. *гредем* и сл.). — *кјáда, кјáеш, кјáеш, кјáеме, кјáете, кјáеш; аор. кјáдоф, кјá-*

де, кљадофме, кљадофше, кљадое; кљаден, исп. *кладена* П II 57. *А остра сабја под појас клај ја* Об. 51, исп. у речн. Ђ.: *кладоф, -е, -и, -ен, клај, клал; преклај, прекладен, преклади, преклал; приклада, -еш, -и, приклај, прикладен*. — Такво губљење *д* у свима лицима презента сем 1ог л. врши се и код сложених глагола од глаг. *ида*, само што се то губљење преноси делимице и на аорист, али у императ. и парт. пас. *д* се чува. Ја сам забележио: *дојда, дојеш, дојеме; наеф, идеф* аор., али: *дојди*, аор. *дојдоф, дојде, дојдофме, дојдое; ја су дошој* или *ја су дојден*, исп. *кога ћа дојед шеја време* (са *д* м. ш у 3 л. јд.) П II 52, 79, исп. *отидоје* ib. II 161 (3 pl. аор.), *појете* Об. 68; с друге стране: *дојдам* Об. 239 (исп. горе), *изнапојде* Об. 470, *пронаидад* (3 pl. през., исп. горе) П II 36, *И ако был појден на шућина* Ђ I 117, парт. *наиденијод* П II 61, исп. у речн. Ђ *најда, наеш, најди*. Међутим у простог глагола *д* се чува: *идед* (3 s.), *идад* (3 pl.) П II 134, *идев, идеше, идевме* П II 134. Интересантан је парт II који је саграђен од овог имперфекта: *идел, идела идеље* П II 134 (исп. горе). Забележио сам и *ћа дешъ* (bis) Ђ. I 245 са губљењем вокала *и*. Овде ћу изнети и глаг. *зѣма, зѣмеш, зѣми* који у аор има *зѣдоф, зѣде, зѣдое* са *д* новим (по угледу на глагола који су имали покретно *д*). Находи се који пут написано *заде* Об. 53, али то није црта народног говора овог дијалекта, већ је унесено са стране. Исп. и у речн. Ђ: *поземи, поземен, позедоф, позел*. Да наведем овде и глагол *дада, да(д)еш, да(д)еме, даден*, али, наравно, *дадуваећи*, поред *даваећи*, у парт. *praes* (све из речн. Ђ).

254. Глаголи са сугласницима *к, г* и *х* пред наставцима за основу садашњег времена у два правца показују развитак који се може констатовати и у другим нашим говорима: прво, у презенту измењени сугл. *к* у *ч*, *г* у *ж* (и *х* у *ш*) улазе из осталих лица и у I л. једн. и 3 л. множ.; друго, измењени сугл., дакле, *ч, ж* или *ш*, улазе из презента и у све друге облике где се налазе испред *и* или *е* = ђ, а где је требало да буду делимично сугл. *ц, з* или *с* (т. ј. у императиву). — *шѣча, шѣчеш*, импрф. *шѣчеф; шѣкољ, шѣкла*, исп. у речн. Ђ *шлча, -еш; -и; -ен; еѣћи; шлкол, шлкла*. — *пѣча, пѣчеш, пѣчеф, пѣчефме; пѣкоф, пѣче, пѣкофме*, исп. *печју* (м. *печи*, како он обично пише) П II 66 — *рѣчи* (з. н.), *да се на-реча* („да се назовем“), исп. *реков, рече, рековме* П II 146, *порече* ib. 63, *ми рече* П I 6, *рекоје* П I 8 (3 pl. аор.) — *сѣча*,

сечеш, пресечи (з. н.); *пресекоф, пресекољ*, исп. *пресечиште* Об. 118 — *шеча, шечеш*, исп. у речн. Ђ: *шеча, -еш, -еѣћи; -и; шекоф, шече; шекол, шекла; ошечи, -ен, ошекол, ошекла; шеча, -е; шекоф, шече; шекол, шекла* — *влеча, влечеш, облеча, облечеш, облечи, облечено, облекољ*, исп. речн. Ђ: *превлеча, -еш; -и; -ен; превлекол, -кла; слечи* (= *свлечи*, в. т. 145), *-ен, слекол, слекла, облечи* П I 29 (з. н.), *обљеков, обљече, обљекоје* П II 142, *обљекол, обљекла, обљекље* П II 142, *обљечен, обљечена, обљечени* П II 142, *повлече* („повуче“) П I 68, *повљечено* П II 118 — *стрижа, стрижеш, стріжеф; стрігоф, стрігољ*, исп. у речн. Ђ *стрижа, еш; -и; -ен, стригол, стригла* — *можа, можеш; не можеше да се прoшивиш*; често се употребљава у погодбеном начину: *ја да можеф сэкога, ћа се мјјеф соизворска-вода; ја да можеф, ћа ти дoјеф на-гости*, исп. *можам* (1 л. јд.) Об. 139, *можед* (3 л.) П II 27, *можад* (3 л. мн. често) П II 24, 31, 55 и сл.; *поможи* П 146, Об. 70, *поможиште си* П II 146 — *излегоје* (3 л. мн. аор.) Об. 52, исп. речн. Ђ *слези; -ен; слегоф, -зе; слегол*. Тачно је забележено у зап. начину старо з, које је одатле пренесено и у аорист. — *вршад* (3 л. мн.) П II 31. — Забележио сам у речн. Ђ *брикол, брикла* поред *бричил* итд. — Код презента *суча, -еш*, парт. *сучеѣћи* Ђ у речн. бележи прошаста парт. од друге основе: *сукал, сукан*.

XLII

2ги глаголски тип (у основи сад. врем. *е*, у претерит. основи *а*)

255. Промена:

<i>шлѣја</i> (тињати)	<i>шлѣјеф</i>	<i>шлеј</i>	<i>шлѣјаф</i>	
<i>шлѣјеш</i>	<i>шлѣјеше</i>	<i>шлѣјме</i>	<i>шлѣја</i>	<i>шлѣјај</i>
<i>шлѣјеш</i>	<i>шлѣјеше</i>	<i>шлејше</i>	<i>шлѣја</i>	<i>шлѣјан</i>
<i>шлѣјеме</i>	<i>шлѣјефме</i>		<i>шлѣјафме</i>	
<i>шлѣјете</i>	<i>шлѣјефше</i>	<i>шлејѣећи</i>	<i>шлѣјафше</i>	
<i>шлѣјеш</i>	<i>шлѣјее</i>		<i>шлѣјае</i>	

256. Овамо иде неколико група глагола: а) глаголи који су имали стари однос основа ове врсте или су до њега дошли фонетским путем; б) глаголи који значе постајати некаквим; в) глаголи који су некад имали различне основе у презенту и у аористу, па су их у овом говору изједначили на овај начин.

исп. *кога ћа се вратише дома, ћа ти кажа* Весел. 487, *овде ћа кажа* (1 л. јд.) П II 67; *кажа* (2 л. аор.) П II 119, *имъ кацаје* (3 пл. аор., о џ м. ж в. т. 150). П I 82, *прекажалъ* (казао другом, издао тајну) П I 81, *кажала* Об. 437 — *мажа, мажеш, мажеећи, мажеф* (имп.); *мажаљ, мажан*, исп. *намажани* Ђ I 122. Исп. у речн. Ђ: *вежа, -еш; -ал, -ан — доказа, -еш, доказал, прикажа, -еш, -и; -ал, -ан — подлежа, -и, -еш* (мени из дијалекта непознато) — *лижа, -еш, лижан, залижаф, -ал, -ан — нижа, -еш, -аф; нанижа, -еш, -ал — занишал* (зањихао) — *опаша; -еш; -ал; сопаша, -еш, -и се, -ал, -ан; роспаша, -еш, -и, -ал, -ан.*

Јасно је за све ове случајеве да је основа садашњег времена (*вежеш: *везал*) ушла и у облике некадашње инфинитивне основе (*вежах, вежан, вежал* сл.); али има једна група глагола где је друкчије. То су глаголи типа **капљеш: капал*. Требало би да даду **капјеш: капал* (исп. т. 49, 129) и даље **капјеш: *капјал*. Међутим имамо *капеш: капал*. Могло би се претпоставити да је **капјеш* у овим говорима могло дати гласовним путем *капеш* (исп. губљење *ј* само испред *е* у почетку речи или са првобитним умекшавањем *п'* које би доцније очврсло; в. т. 136 и д.), и то још онда када *ј* није било пренесено у **капјал*. Тако би се ови случајеви сасвим просто објашњавали. Иначе би се морао претпоставити утицај облика са старом основом без умекшавања, што код ових глагола није вероватно.

Да их наведем: *капа, капеш, капеш, капеме, капете, капѣш*, (о овом последњем облику в. напред т. 252) Весел. 472. — *да се сипе* (т. ј. *сипеш*) П II 90, *расипана* П II 92 — Речн. Ђ.: *зоба, -еш, -еш, -еећи; зобал, зобан; зазоба, -еш, -еш, -и, -ите; -ал, -ан; капа, -еш, -еш, -и, -ите, -еећи; прекапа, -и, -ал, -ан — кипа, -еш, -еш, -и, -ите, -еећи, -ал, -ан — прекипа, -еш, -и, -ал, -ан — ископа, -еш, -и, -ал, -ан* поред *ископа, -аш* (у овом дијалекту мени познато једино *копаш, копај* и сл.) — *расипа, -еш, -и, -ите* (и *расипај, расипајше*); *-ал, -ан.*

259. г) У овој су групи глаголи који су у основи сад. врем. имали *не*, а у осн. претерит. *на*; али су тим глаголима пришли и други глаголи који су имали у осн. сад. врем. *не* па су, према томе, добили у осн. аор., бар у неким облицима *на*, напр. *кљнеш, прѣкљнаш, кљнал* итд.; затим уопште глаголи који су имали у основи својој (било пред наст. *и* или *а*) су-гласник *н* (исп. ниже).

— *ниќна, ниќнеш — миѓна, миѓнеш — чуќнат — ђгладнаф — мафни се — спџзна, спџнеш — шѣтна, шѣнеш*, исто речн. Ђ. — *крчна, крчнеш — јафна, јафнеш, јафни-бодни — засдна, -еш, -еш, -и; -аф, -ал — пѣчна, пѣчнеш, зѣчна, зѣчнеш, зѣчнаџо пѣчнашо — кџна; прѣкџнат, кџнаџ*, исп. такође и *клетш — ћа сона, сонеш, сони; сонаф; сона, ја-су-сонаџ* (има два значења „скинем“ и „сањам“; одавде је јасно да је то поклапање случајно: *сањати: *сањем*, м. *сањам* дало је у овом говору **сонаши: *сонем*; а други глагол гласио је *сњњмж: сњњши*, што је дало **сонму *снеш* или под утицајем презента **сонеш* према чему је начињен и презент *сона, сонеш*, исп. напр. *ѡтна, ѡтнеш* и сл.; *ѡтнад* 3 рl. П II 36 (у значењу „отму“, „отпуше“, „изваде запушач“); исп. и речн. Ђ: *ѡтнаф, -ал, -и*; уосталом могао је утицати и однос *почњж: почлши*, као што је бивало у другим нашим говорима — *гинаш* (3 мн. м. *гинеш*) П II 11, исп. *ти напомена* П I 81 („помићем ти“), *изникна* (аор.) П I 49, *дуна* (аор.) П I 43, *надбодина* П I 43 („натрча, прође“), *бодна* („потрча“) П I 43, *засекни* П I 38 (скреши); исп. и пасивне партиципе: *настшинашџ* П I 90 („озебао“), *седнаши* Ђ I 237 (131), *шрошкише престанати* Ђ I 122, *киснаш* (ускисао) Ђ I 240 (134), *киснашо* Об. 437 и сл.; од различних других образовања: *заменати* (= замењени) Ђ I 239 (133), *прстенаша* Об. 76, *посинашџ* („усињен“) П I 64, *бесценати* П II 59.

260. Засебно треба поменути сложене глаголе од глагола *знати*. Како је глагол *знати* добио у сад. врем. облик *зно: зноеш* итд., то су се сложени глаголи за *-зна* (а не *-зно*) одвојили од њега и по промени и по значењу: *позна, узна* значе осетити и мењају се потпуно као горњи глаголи, дакле: *позна, -еш, -и; -аф, -аш; узнаф, -а, -и, ал, -аш* речн. Ђ; *шѡи сам ћа познед* П II 123, *познамо* ib. 110 (треба *познеме*). Према њима се итеративни глаголи образују (исп. *почна: почина*) као од глагола где је испред *н* био полугласник: *позина, -аш* и сл.

261. Најзад има и изванредан број неправилних глагола ове групе: *бера, береш, береш, береме, берете, берѣш* (о овоме исп. напред т. 252) Весел. 473: *браџ* и сл; *прибера, -еш, да не го ѡбереш; прибраџ, прибра* (3 аор.), *прибран* — *кода, колеш, колеф: кџаф, кџае, кџаџ, кџано; закода, заколише го*; речн. Ђ; *прекола, -еш, -и, -ен* (sic): *преклал, преклан* — *пѡстела, пѡстелеш*, исп. *послано* (= *пос(т)љано*) П I 10 — *пѡшпера, -еш*:

пошпрая — поред *зѡва*: *звѡя* има и *незовани* Об. 77. — Овамо иду (т. ј. међу *данашње* неправилне глаголе) и они глаголи подгрупе *в* код којих преношење основе из презента у друге облике није још докраја изведено: *ѡѡжа*, *ѡѡжеш*, *ѡѡжешт*, *ѡѡжешт*: *ѡѡгаф*, *сѡѡга* (исп. и *ѡѡжжа*), *ѡѡѡга*, *ѡѡѡгае*, *ѡѡѡгано* и сл.

XLIII

З^ѡ глаголски тип (са вокалом *е* у обема основама)

262. Промена:

<i>ѡнема</i>	<i>ѡнеми</i>	<i>ѡнемеф</i>	<i>ѡнемеѡ</i> , -а, -о
<i>ѡнемеш</i>		<i>ѡнеме</i>	<i>ѡнемеѡ</i>
<i>ѡнемеш</i>	<i>ѡнемише</i>	<i>ѡнеме</i>	<i>ѡнемен</i>
<i>ѡнемеѡ</i>		<i>ѡнемефѡ</i>	
<i>ѡнемеѡше</i>		<i>ѡнемефѡше</i>	
<i>ѡнеметш</i>		<i>ѡнемеѡ</i>	

Осталих облика овај глагол, као перфективни, нема; али код имперфективних имамо правилно у имперфекту *-еф*, *-еѡше* итд., а у парт. сад. вр. *-еѡѡ*.

263. Оваквих глагола има две групе. Прво су глаголи који су гласовним путем дошли до оваквих основа. Њих нема много и њих ради не би ни требало стављати засебну групу. Али оних који иду у другу групу има више, и изгледа да ће их бити све више. То су глаголи који су у презенту имали основу на *и*, а у аористу на *е* и значили су „постати каквим“: *ѡнемиш*: *ѡнемел*; код њих се често *и* замењује вокалом *е*: *ѡнема*, *ѡнемеш* — и у осталим временима *ѡнемеф*, *ѡнемеѡ* итд. Интересантно је да су се различне основе везале, једна за имперфективне глаголе, а друга за перфективне. Тако од горњег глагола у имперфективном виду имамо: *немеѡја*, *немеѡјеш*: *немеѡјаѡ* итд. (исп. т. 257).

а) *ѡмра*, *ѡмреш*: *ѡмреф*, *ѡмре*, *ѡмреѡ*, *ѡмрен*, исп. *умрам* (у песми 1 л. једн.) Ђ II 233, *умрело* Об. 72, П II 152, *млади умрени* Ђ I 124, *умрен* П II 152. — *ѡшпра*, *ѡшпреш*: *ѡшпреф*, *ѡшпреѡ*, *ѡшпрен*, исп. *Дебор е допренѡ* („допр’о“) Ђ I 242 (136) — *зајма*, *-еш*, *-и*, *-ише*: *-еф*, *-е*, *-ел*, *-ен* речн. Ђ, *начмеф*, *начме* иб., исп. итеративно *заема*, *-аш*, *начема*, *-аш*.

Овамо би ишао и неправилни глагол: *меѡа*, *меѡеш*: *млеѡ*.

б) Примере друге подгрупе узимам, углавном, из речн. Ђ: *разбола*, *-еш* (*се*), *-и*: *-ел*, *-ен* — *оздрава*, *-еш*: *-ел*, *-ен* —

огола, -еш, -и: -ел, -ен — подгора, -еш, -и: -ел, -ен (код овога глагола има и подгориш) — огрда, -еш, -и: -ел, -ен — зажива, -еш (и -иш), -и: -ел, -ен — ожива, -еш (и -иш), -и: -ел, -ен, — подживи: -ел, -ен — онема, -еш (и -иш): -ел, -ен, исп. Плачи, моме, да би онемело Об. 458 — осиромаша, -еш, (-иш), -и: -еф, -е, -ел, -ен — ослаба, -еш, -и: -ел, -ен — ослепа, -еш, -и: -ел, -ен — поцрни (з. н.), поцрнел, поцрнаш — Овамо иду и ови глаголи од којих имам само понешто облика: заслеаеф, -е; застареф, -е; ошугавеф, -е, -ел, -ен; окракоставеф, -е, -ел, -ен; окриви: окривеф, -е. Исп. и: одка ћа се разубавеш време-шо Ђ I 125; овдовеш Ђ I 131.

XLIV

4^{та} глаголски тип (глаголи са је у основи садашњег времена, а без њега у основи аориста)

264. Промена:

чуја	чуј	чујеф	чујеећи	чуф	чуљ,	чујен
чујеш		чујеше		чу	чуља,	
чујеш	чујше	чујеше		чу	чуљо,	
чујеме		чујефме		чуфме	чуле	
чујете		чујефше		чуфше		
чујеш		чујее		чуе		

265. Оваквих глагола нема много, али и међу њима има правилних и неправилних.

а) *Правилни глаголи.* — *Аљ го чуфше?* — *го чуфме* Ђ I 125 — *пија, пијеш, пи* (= пији) з. н., *пијеф* имперф.; *пиф, напиљ*, исп. *кое* (вино) *ћа го испіеш* Ђ I 240 (134), *напи се* (импер.) Об. 32 — *да ји љзмија, се-мијеш, ћа-се-мијеф* (пог. нач. исп. т. 283), *ми се, мише се*, исп. код П II 66: *умији* — *трија* („тарем“), *тријеф* (имперф.), *істријен, три; триф, істриф, триљ, тријеме* П II 33, *істријеме* П II 89, *протријена* П II 89 — *скрија, скријеш*, исп. *покријед* П II 31, *покри го* П I 37, *одскри го* (откри, скини покривач) П I 37 — *сошјено*, исп. *шијено* П II 56 — *развиљ, -ијен* речн. Ђ — *обујен* П I 30. — Овамо иду глаголи који се додирују са глаголима II-ге промене, само што код њих у аористу и сродним облицима није развијено *а*: *зѣмнеа* (*зѣмнеја*), *зѣмнееш, зѣмнееш, зѣмнееш, зѣмнееш*; али: *зѣмнеф* и сл. — *шкајеш* (3 s.) Об. 51, *шкајено* П II 56,

дошкаја, -јеш, дошкан реч. Ђ — дуја, -јеш речн. Ђ — отруја, -јеш, -уј, -ул, -јен речн. Ђ.

б) Неправилни глаголи. — знó или знóм, знóеш (знојеш) зноеш (3 мн.), знóјеф, знóјеше, знóј, знóя, знóја и сл., исп. знојеш П II 53, парт. знојале П II 14 иде по 2-гој врсти — да́да, да́јеш, да́јет; да́доф, да́дое, да́я, да́ден, исп. дада П II 131, дајеш ib. 131, даје (3 л. јд.) ib. (ненародно) — спи́а (спија), спи́еш, спи́еф; спаф, спая, за́спано, исп. речн. Ђ: спија, -јеш, спал, спан, заспаф, -а, заспан и заспијен — вриа, вриеш, вриеф; прóвреф, прóвреја, прóврена, ври́ећи (о ј иза и и његову губљењу в. т. 136), врен, врена речн. Ђ.

XLV

5^т глаголски тип (лаголи са и у обема основама)

266. Промена:

но́са	носéећи	но́сеф	но́сиф	но́сиа, -ја, -јао, -ле
но́сиш	но́си	но́сеше	но́си	но́сен, -на, -но, -ни
но́сиш		но́сеше	но́си	
но́симе		но́сефме	но́сифме	
но́сише	но́сише	но́сефше	но́сифше	
но́сиш		но́сее	но́сие	

И за ову промену поменућу да Веселиновић има у 3 пл. но́сиш, а Пуљевски има наст. -аш у 3 пл. О томе в. напред т. 252.

267. Примери: ба́цив, ба́ци, ба́цивше П II 128 (в. т. 144) — надбесено („нането, пошло“) П I 43 — кога ћа приближити вре́мешо за одење Ђ I 125 — убоди (3 л. аор.) Об. 72, Ти и убоди два јаничара Об. 51; Тога ми писна убава Јана, И ми извади фрушконо ноже, Те се убоди под бело грло ib. 52 — ва́ра, ва́риш, ва́рећи, исп. и варел, варела, али вариље П II 130 — велéећи, велее (3 пл. имперф.), исп. се велíд П II 11, 17, 20, 22 итд.; велáад или велáд (3 пл.; у народном се говору не употребљава) П II 30, 160, велев, велеше, велевме, -вте, велéје П II 129 (исп. т. 144), велено ib.; али и: не се повелаш П I 43 (по 8^{ој} промени) — вешите (обећајте, дајте) Об. 230 — вра́ша, вра́шиш, вра́шité-ми-го, се-вра́ши (3 аор.), вра́шел, исп. да му ји врашя П II 107 — вревишь (гозори) П I 92 — врвид П II 57 (врви) — врша, вршиш — огласено П I 6 — говореја (имперф. м. говорее) Об. 53 — угодиш П II 14 — гошви се П I 66, приго́штвена, непригошовено П II 23 (са о није на-

родно) — *заградено* П II 19, *заградена* ib. 20 — *се-уграши* — *подгрбавен* — *изгубен* — *дељити* П II 12, 24, *раздѣлѣме*, *дељит* (3 мн.) П II 6, *одељи* П II 6 — *здишѣме* (дишемо) П II 86 — *дѹшит* (буши) — *жалиштѣ* (тужи, тугује) П I 92 — *извореше* (извираше) Ђ II 234 — *поквари* (аор.) П II 161 — *квачиштѣ* („кклокѣ“, квочи) П I 44 — *шѡ-кобиш* (што слутити) — *скршит*, *се-скрши* (аор.) — *купа*, *купит*, *купи-те-ми*, *купен* — *го залепивѣ* П I 61 (о ф в. т. 144) — *личит* — *лѹшитѣ*, *рѡзлѹтит* — *ја ћа мѣса*, *ћа мѣсит* — *аљ се мѣстит* (да ли се креће, премешта) П II 70, *мѣштад* (3 мн.) П II 24 — *се-смѡгли*, *се-рѡзмѡгли*, *се-зѡмѡгли* — *можены* (удате) Ђ I 242 (136) — *мѡда*, *мѡлит*, *мѡлен* — *ѹморен*, *преѹморен* — *мотид*, *мотила*, *мотилѣ*; *мошеше*, *мошела* (парт. саграђен према имперфекту), *мотад* (3 рl. праes.) П II 139 — *нѡса*, *нѡсит*, *нѡ-симе*, *нѡситѣ*; з. н. *нѡси*, *нѡсите*, *носѣѣћи*, исп. *носа* итд., али *носит* Весел 473 — *пѣчада*, *пѣчалим* (печалиш) — *се пѣшит* — *поздравѣ*, *поздравите* (з. н.) П II 145 — *правид*, *правѣе* (3 рl. имп.), *исправѣна*, *не правид* П II 14, *направѣно* П II 23, *правѡд* (3. л. мн.) П II 28, *уравѣје* П II 43 (3 мн. аор.) — *и да се испрѡстит* (да се опросте) Ђ I 125 — *ја-ти-се-прѡтива* — *опули се* („гледни“) П I 94, *опуленѣ* („отворени очи“) П I 94, *не опуленѣ* („није загледао“) П I 94, *отпулије* (3 мн. аор.) Об. 58, *опула*, *-ит* речн. Ђ. — *пулиштѣ* Ђ II 243 (*очите и-*) — *пушитиштѣ* П I 10, *пуштије* (3 мн. аор.) ib. (наравно са *шт* м. *ич*, исп. т. 154), *испушичиљѡ* — *одредѣно* П II 51 — *изронид* П II 31 — *се-сѣти* — *порѡсиљѡ* — *осветѣна* П II 78 — *присилѣн* — *расипи* („поквари“ з. н.) П I 78 — *засѣни се* (склони се, сакри се) — *зашворѣни-очи* — *стѡри* (аор.), *се-стѡриљѡ*, *коски се стѡрија* (са необичним за овај говор *ија* у аор.) Об. 66 — *пошлѡчена* Об. 149 — *растѡвари* П I 43, *растѡварилљѣ* П I 43 — *штѡѣна* П I 39, *стѡпени* П II 21 — *нетѡчена* (не оштрѣна) Об. 63 — *зѡфали*, *фѡлен*, исп. *фѡда*, *фѡлит* итд. *фѡлит* Веселиновић 472, 473 — *рѡнитѣ* — *ѹлитѣ* — *ценѡд* (3 мн.), *ценивѣ*, *ценивѣме*, *ценивѣте*, *ценилѣ*, *ценила*, *ценилѣ*, парт. *ценишто*, *ценишти* (в. т. 144) П II 154 — *го честитиштѣ* (части га) Ђ I 237 (131) — *чина*, *чинитѣ*, *чинѣме*, *чинидѣ*, *чинадѣ*, *чинилѣ*, *-ила*, *чинилѣ* П II 155, *чинадѣ* (3 мн.) П II 49 — *нашарѣна* Ђ I 128 — *шепѡта*, *-итѣ* — *раичѣкѡри се* (раскорачи се).

268. Навешћу овде неколико глагола из речн. Ђ. од којих су неки већ и напред наведени: *беса*, *-итѣ*, *бесећи* (вешати),

весела, -иш (весела); веша, вешиш (обећавам); вешва, -иш (износити одело и сл.); глѣбѣчѣ, -иш (дубим); глоша, -иш (сувишан сам, на сметњи сам), гомѣа (= гомѣа < гамѣа, „гамижем“), -иш; заграда, -иш, -и, -ил, -ен; загуба, -иш, -ил; загуша, -иш, -ил, -ен; демна, -иш („бдим“); здѣша, -иш, -ил, -ен; издѣша, -иш, -и се, -ил, -ен; жаља, -иш (жада), зажаља, -иш, -ил; жада, -иш; жлѣша, -иш; зазора, -иш (либим се); зоља, -иш (зола, посипам сољу, шећером, прашком); извора, -иш (извирем); ујача, -иш се, -ил, -ен (ојачам) листа, -иш (разлиштила горана); љупа, -иш (дупа љуштити); палава, -иш (бесним); пошча, пошчиш, попошча, -иш (бискати, побискати); раса, -иш (труним); опакозил, -ен (за з исп. т. 172) (напако-стим); допушча, -иш; опснежило; штена, -иш, -ил, -еѣћи (стењем); стрѣжа, -иш се, -и, ил, -ен, -еѣћи се (зазирати, прибојавати се); суда, -иш; шопора, -иш (се) (кочоперити се); пошрећи, пошрећило се (учинити што год трипут, трећи пут); нашучиѣ, -и (замастих); шуша, иш (пувам); се насшрауиѣ (осух се крастама); цепа, -иш; исцрѣа, -иш, нацрѣа, -иш; цуша, -иш, -и, -еѣћи, -ил, -ен (цветам); почѣста, почѣстиш; теѣша, -иш; широча, -иш.

269. Као што се види из примера у т. 267, када се испред основинског наставка *и* наводи *и*, пасивни партицип има наставка *-аш* (исп. т. 259). Навешћу и за то још неколико примера из речн. Ђ: *брана, -иш, бранаш; жена, -иш, -и се, -ил, -еѣћи се, -аш, -аши; изјасна, -иш, изјаснаш; кана, -иш, канаш, канеѣћи; наплна, -иш, -аш; учина, -иш, -аш.*

По себи се разуме да су ови облици могли послужити постепеном прелазу и других облика ових глагола у II промену.

XLVI

6^{та} глаголски тип (глаголи са вокалом *и* у основи сад. времена, а са *е* у основи аориста)

270. Промена:

<i>сѣда</i>	<i>сѣдеѣ</i>	<i>сѣдеѣћи</i>	<i>дѣболеѣ</i>	<i>сѣдеѣ, ѣа, ѣо, ле</i>
<i>сѣдиш</i>	<i>сѣди</i>	<i>сѣдеше</i>	<i>дѣболе</i>	
<i>сѣдиш</i>		<i>сѣдеше</i>	<i>дѣболе</i>	<i>рѣзболе:</i>
<i>сѣдѣме</i>		<i>сѣдеѣме</i>	<i>дѣболеѣме</i>	
<i>сѣдишѣ</i>	<i>сѣдишѣ</i>	<i>сѣдеѣшѣ</i>	<i>дѣболеѣшѣ</i>	
<i>сѣдиш</i>		<i>сѣдеѣ</i>	<i>дѣболеѣ</i>	

Оваквих глагола има врло мало (исп. гл. III промене), јер они дотичући се својим облицима са другим променама њима и прилазе.

271. — *доболити*, имперф. кондиц. *да ми доболеше*, аор. *доболе* (3 л.), *доболело* речн. Ђ. *Али си ми много разболено* Об. 247 — *вида*, -иш, *видоф*, *виде*, *видое*, *виделе* (аор. по I^ои промени) — *виса*, иш, *висел*, *висећи* речн. Ђ. — *заврша*, -иш, -и, -ише, -ел, -ен речн. Ђ. — *доиче загорено* Об. 457 — *жива*, -иш, -йт (3 pl.), *живеф*, -еше, -еје (3 pl.) Весел. 484 — *расцутело* (sic) Об. 435 (могли бисмо ставити и у III^{ју} промену) — *прекриве* („отоварио је“) П I 43 — *мисла*, *мислиш*, исп. *мисљев*, *мисљеше*, *мисљеје*, *мисљел*, *мисљела*, *али*, *мисљиле* П II 138 — *обиди* з. н. („пробави“) П I 87, *обидов*, *обиде*, *обидоје* П II 142 (исп. горе *виде*: *видоф*) — *одиш*, *зодити*, *одећи*, исп. *заодити* П I 14, *ћа одид* П II 57, *Ош кишсаје да ми је одити*, *Ош ми одеје шчо поодеје* Об. 51, *каде* (= „коде“) *одел*, *каде одела* П II 136, *одеше* (3 л. једн. имп.) П II 136, *одеље* П II 141, *подело* Об. 53, *пак ми одела*, *шчо подела* Об. 49; *доода*, *доодиш*, -ел (посутао) речн. Ђ., *забиода*, -и, -ише, -ел, -ела речн. Ђ. — *расвирела* („Уста ми се ле расвирела“) Об. 236 — *седјећи*, исп. *седев*, *седеше*, *седеје* П II 150, *седа*, иш, -и, -ећи речн. Ђ. — *смрда*, -им, -и, -ећи, -ел, -ен речн. Ђ. — *цўта*, *цўтити*, *цўшеф* (имперф.), *расцўтело*, *расцўшее* (3 pl. аор.), исп. и промену по 5^{то}и промени т. 266.

Вероватно су у *осаката*, -им, -еф, -е, -ел, ен речн. Ђ. измешане две основе: *осакатил* (прелазног глагола: учинити сакатим) и *осакател* (непрелазног).

XLVII

7^м глаголски тип (глаголи са вокалом *и* у основи садвремена, а са вокалом *а* у основи аориста)

272. Промена:

<i>брїша</i>		<i>брїшеф</i>	<i>брїшаф</i>	<i>бришећи</i>
<i>брїшиш</i>	<i>брїши</i>	<i>брїшеше</i>	<i>брїша</i>	<i>брїшаџ, -џа,</i>
<i>брїшит</i>		<i>брїшеше</i>	<i>брїша</i>	<i>-џо, -ле</i>
<i>брїшине</i>		<i>брїшефме</i>	<i>брїшафме</i>	<i>бришан, -на, -но,</i>
<i>брїшите</i>	<i>брїшите</i>	<i>брїшефте</i>	<i>брїшафте</i>	<i>-ит</i>
<i>брїшит</i>		<i>брїшее</i>	<i>брїшае</i>	

И у овој групи нема много глагола. Они имају или од старине ову промену (на пр. *држа*, *-иш*: *држаџ*) или су је добили у овом дијалекту (*бриша*: *бришиш*). Материјал овог говора показује како се до овога дошло. У 3-ћој промени видели смо како је у овом говору мека основа (наравно, ранија мека основа) глагола типа *мажеш*: *мазала* пренесена и у основу аориста (*мажаф*, *мажаџ*). На тај је начин добивена веза са глаголима типа *држаџ*: *држиш*, па је према њима добивен и презент: *бришиш*, *пишиш* итд.

273. *бриша*, *-иш*, *-и*, *-ал*, *-ан*, *-еџи* речн. Ђ, *избриша*, *-иш*, *-и*, *-аф*, *-а*, *-ал*, *-ан* — *броја*, *броиш*, *бројеџи*, *бројал* речн. Ђ — *држа*, *-иш*, *-и*, *-еф*, *-еше*, *аф*, *-а*, *-ал*; *задржа*, *-иш*, *задржал* (код њега грешком *задржил*) речн. Ђ — *прикрчиш* (притрчи) Ђ I 122. — *Ак' су лежан тридевед години* Об. 65 — *измажид* П II 27 (има више облика по трећој промени, исп. т. 262—263) — *мижа*, *-иш*, *мижал*, *мижан* речн. Ђ, *мижи*, *замижи* П I 95 — *нанижани* Ђ I 126 — *пиша*, *пишиш*, *пишеф* (имп.), *пишаф* (аор.), *пишаџ*, исп. *пишине* П II 102, 103, *напишид* Г I 42, *го написаје* (м. *напишае* 3 pl. aor.), *писал*, *писала*, *писаље*, *писан*, *-а*, *-ни* (свугде треба *пиш-*) П II 146. Интересантан је облик *пишел*, *пишела*, *пишеље* П II 146 образован према имперфекту; *допиша*, *-иш*, *-ал* речн. Ђ — *пишча*, *-иш*, *-ал* речн. Ђ — *режа*, *-иш*, *-и*, *режеџи*, *режал*, *режан* речн. Ђ, *зареза*, *-иш*, *-ал*, *-ан* (и *режеш*, *зарезеш* по 3-ћој промени) — *ржа*, *-иш* речн. Ђ — *достоја*, *достоиш* (достојати, стајати докраја) — *шаја*, *шаиш*, *шајеџи се*, *шај се*; *шајал*, *шајан* речн. Ђ — *шожа*, *-иш*, *-и*, *-еџи*, *-ан*, *-ал* (има и *шожил* по 5-ој промени) — *трѣба*, *трѣбиш*, *трѣбаџо* и *трѣбеџо* по 6-ој промени (одабирати, трѣбити: *истрѣби-го ѓризоф!*).

XLVIII

8^м глаголски тип (глаголи са вокалом *a* у обема основама)

274. Промена:

<i>вика</i>	<i>викаф</i>	<i>викаџи</i>	<i>викаф</i>	<i>викаџ</i> , <i>-џа</i> , <i>-џо</i> , <i>-ле</i>
<i>викаш</i>	<i>викај</i>	<i>викаше</i>	<i>вика</i>	<i>викан</i> , <i>-а</i> , <i>-о</i> , <i>-и</i>
<i>викаш</i>	<i>викаше</i>		<i>вика</i>	
<i>викаме</i>	<i>викафме</i>		<i>викафме</i>	
<i>викаше</i>	<i>викајше</i>	<i>викафше</i>	<i>викафше</i>	
<i>викаеш</i>	<i>викае</i>		<i>викае</i>	

Поменућу да сам међу овим примерима забележио у претериталним временима у 1 л. мн. наст. *-фне* поред *-фме*. У 3 пл. сад. врем. находимо и овде код Пуљевског каткада *-аш* м. *-аш* (исп. о сличном т. 252).

275. Највећи број глагола припада овој промени; и тај се број стално увећава. Има неколико засебних глаголских наставка ове промене, наравно увек са вокалом *a* на крају, о којима ћу засебно говорити. А овде ћу само нешто поменути о глаголскоме виду у овом дијалекту.

Галички дијалекат један је од најосетљивијих наших дијалеката према глаголском виду. Од сваког свршеног глагола може се образовати учестани (трајни) наставком *-ува*, на пр. *најда*: *најдува* и сл. (исп. ниже). Иначе однос сложеног глагола према простом и у овоме је говору онакав као и у свима другим: када се сложени глагол на *a* гради од простог исте врсте — он је свршен; а када се сложени глагол на *a* гради према сложеном истог корена, али свршеном, — он је трајан. Однос изведених глагола према неизведеним, углавном је, и према вокалима и према сугласницима, као и у другим говорима. На неке појединости биће обраћена пажња ниже. Овде ћу само приметити да и у овом говору остаје каткада вокал основног глагола од којег се учестани гради — неизмењен у учестаном глаголу. На пр. *отшора*, *-аш*, *зашвораш*, *раствораш*, *обораш*, *скокаш* и сл. према *отшориш*, *зашвориш*, *обориш*, *скокнеш* и сл.

276. а) *се бања*, *-аме*, *-аш*; *бањај се*, *бањаћеши*, *се -бањаф*, *-афме*, *-афше*, *-ае*; *се -иџбањаф*, *иџбања*, *иџбањафме*, *иџбањае*; *се -бањале*, *иџбањан* — *буфша*, *-аш* речн. Ђ. (ударам) — *побара*, *-аш* (тражим пипајући) речн. Ђ — *бегай* П I 66, Об. 173, *кога биле бегани* Ђ I 249, *разбега*, *-аш* (verb. perf.) речн. Ђ., *разбегали* (вероватно грешком место *разбегани*) Ђ I 245 — *прибираф*, исп. *разбира*, *-аш*, *-аме* П II 146 — *вађа* = *извађа* речн. Ђ — *ваљаше* (имперф.) Ђ II 244 — *варај* Об. 236, Ђ II 246 — *вика*, *-аш*, *-аш*, *-аме*, *-аше*, *-аш* Весел. 473, *не-викај*, *пóвика*, *-аш* (v. perf.) речн. Ђ — *зóвира*, *-аш*; *извира*, *-аш* речн. Ђ — *вљага*, *-аш*, *иџлага* (v. imprf., исп. и 3 аор. једн. *иџлега*) — *слака*, *-аш* (свlachим v. imprf.) речн. Ђ, *облека* = *облака* (облачим), *слека* и *слака* (свlachим) — *враћа*, *-аш* речн. Ђ, *враћаћеши*, *одвраћа*, *-аш* (v. imprf.) речн. Ђ, *развраћа* речн. Ђ, *враћа*, *-аш* (v. imprf.) речн. Ђ — *повшора*, *-аш* (v. imprf., али *пóвшора*, *-иш* perf.) речн. Ђ

— *вшура*, -аш (брецати се) — *догађа*, -аш (личим на), *погађа*, -аш (v. imprf.) — *гледад* П II 36, *погледајше* -го, исп за да е се не гледаеш (треба гледаш) *лице-шо* Ђ I 238 (132) — *граба*, -аш речн. Ђ — *греба*, -аш речн. Ђ, *изгреба*, -аш (и еш), -аф, -а (v. perf.) — *гурка*, -аш речн. Ђ — *дига*, -аш, -аећи итд. речн. Ђ, *дигад* П II 89 — *удирад* П II 80 — се *добошкад* П II 72 — *дума*, -аш (мислим) речн. Ђ — *жвака*, -аш речн. Ђ — *жега*, -аш речн. Ђ — *женајше* (*Овде јунак неженаш, јо Лазаре! Женајше го, женајше, јо Лазаре!* није галичко). Об. 119 — *дозема*, -аш (v. imprf. према *доземеш*) речн. Ђ — *зѐма*, *зѐмај*, исп. *која ја земаш* (треба: *кој ја з. бр. је или кога ја* итд.) *брат е девојкин* Ђ I 240 (134) — *позина*, -аш („познајем“, v. imprf. према *позна*, *познаш* v. perf.) речн. Ђ, *узина*, -аш („осећам“ према *узна*, -еш) — *обзира*, -аш (се) речн. Ђ — *зизда*, *зиздаш*, исп. *Дења зиздај го, а ноћа пађај* Об. 474 (исп. *зизд*, в. т. 172), *озиздад* П II 100 — *игра*, *играеш* (3 мн.), *играј*: *играјше*; *играећи* П I 65 — *имаеш* (3 пл.), *приимаме*, исп. *имад* (3 јд.) П II 135, *имаед* П II 21, 24, 135, Ђ I 121 — *појава*, -аш („појашем“ в образовано према *јафна*: *јава*, в. т. 142а) речн. Ђ — *заема*, -аш речн. Ђ (v. imprf. према v. perf. *зајма*, -еш), *зајемајед* (3 мн.) П II 74, *зајемала* Об. 95, — *скараи го* („запрети“) П I 82 — *кашла*, -аш (*кашда*) речн. Ђ — *кива*, -аш (према *кифна*, -еш) речн. Ђ — *укоса*, -аш (v. perf.) речн. Ђ — *кушина*, -аш (рвем се, обарам) речн. Ђ — *креват*¹ Ђ I 127 — *слага*, -аш (силазим) речн. Ђ — *запрешајед* П II 66 (3 мн.), *испреша*, -аш (v. perf.) речн. Ђ — *пука* речн. Ђ — *пушча*, *пушчаеш*, исп. *Ја не те пушчам* Ђ II 237 (о „м“ у 1-ом л. в. т. 57), *допушча*, -аш речн. Ђ (v. imprf.), *спушча*, -аш речн. Ђ — *работаш*, *изработаш*, исп. *работад*, *работајед* (3 пл.) П II 147, *доробота*, -аш речн. Ђ, *разробота*, -аш речн. Ђ (v. perf.) — *рака*, -аш речн. Ђ — *ркаш* (хрче) — *досађа* (v. imprf.) речн. Ђ — *сакаеш* (3 пл.), исп. *сакам* (1 л. једн.) Об. 70, 146, *сакате* П II 127 — *посвирам* Ђ II 233 (ненародно овде) — *се свишкaja*

¹ Исп. у тексту: „После го креват леб-от од софра едно дете татково и майкино заедно со даровите на него и го однесуваат на рожевица-та“ (треба *руженица-та*). Дакле, у значењу: „уклањати“, „дићи“ и сл.; исти глагол са другим значењем находимо у Кулиновој повели: вџси дџбровъчане кире ходе по моемџ владаниу тръгџюке, гџдџ си кџто хоке крџвати, годџ си кто мине итд.“ (Мон. Serbica, 2 стр. од 1189 г.). И Акад. речник других паралела не зна.

(савио се) — *досега*, *-аш* речн. Ђ — *скака*, *-аш* речн. Ђ, *подскака*, *-аш* (v. *imprf.*) речн. Ђ, *одскака*, *-аш* (*ibid.*) — *не слушајет* (3 pl.) П II 12 — *ја сонаље* П II 79 (скинули су је, сањали су је) — *остава*, *-аш* — *истега*, *-аш* (v. *imprf.*) речн. Ђ, *обшега*, *-аш* речн. Ђ, *штега*, *-аш* (v. *imprf.*) речн. Ђ — *отека*, *-аш* (v. *imprf.*) речн. Ђ, *претека* *ib.*, *утека* *ib.* — *простира*, *-аш* речн. Ђ, *спростира*, *-аш* (*ibid.* — *стрела* (= *стрела*)) речн. Ђ — *до-терајет* (3 pl. *praes. v. perf.*) речн. Ђ — *вошина* (v. *iterat.* од *вошнеш*) речн. Ђ — *товара*, *-аш* речн. Ђ, *растовара*, *-аш* (v. *imprf.*) — *шрга*, *-аш* речн. Ђ — *шрча*, *-аш* речн. Ђ, *да прó-шрчат* *мáчка* (v. *perf.*), *истрча*, *-аш* (v. *perf.*) речн. Ђ, *пошрча*, *-аш* (v. *perf.*) — *умјаза* („личим“, из грчког) речн. Ђ — *фаћа*, *фаћаш*, *зафаћа* речн. Ђ, *префаћа* речн. Ђ — *фрла*, *-аш* (*фрла*) речн. Ђ, *исфрла*, *-аш* (v. *perf.*) — *вљегаш* П II 19, *излега*, *-аш* (v. *imprf.*) речн. Ђ — *слега*, *-аш* речн. Ђ — *лела*, *-аш* (*лела*, *-аш*, *љуљам*) речн. Ђ — *лелика*, *-аш* речн. Ђ — *лешам* Об. 234 (ненародно за Галичник, в. т. 57), *прилешам* *ib.*, *лешаше* Об. 440, *долеша*, *-аш* (v. *perf.*) речн. Ђ — *жупај* — *замавал* (v. *perf.* према *замафне*, в. т. 142a) — *помага*, *-аш* (v. *imprf.*) речн. Ђ, — *измака* речн. Ђ (v. *perf.* „измакати“) — *умира*, *умираф*, *умираѐћи*, исп. *умира*, *-аш* (v. *imprf.*) речн. Ђ — *можајше* Об. 119 — *мокатъ* („мокри“) П I 66 — *наруча*, *-аш* (v. *perf.*) речн. Ђ — *немаш* П II 11, *го смета* П I 67, *немая* (3 импрф. — ненародно за овај крај) Ђ I 245 — *ора*, *-аш* речн. Ђ, *ћа ора*, *ћа ораш*, *ораше* П II 141, *изора*, *-аш* (v. *perf.*) речн. Ђ — *пађа*, *-аш* речн. Ђ, *отпађа*, *-аш* речн. Ђ, *припађа*, *-аш* речн. Ђ, *пропађа*, *-аш* речн. Ђ, *запађал* (почео да пада) речн. Ђ — *пека*, *-аш* речн. Ђ — *перам* (1. л. јд.) Об. 235 — *запирад* (3 л. јд.) П II 80, *пóшпира*, *пóшпираш* — *пила*, *-аш* (*пила* тестерити) речн. Ђ — *напина*, *-аш* (и *напена*) речн. Ђ, *сопина* *ib.* — *пита*, *-аш* (просим) речн. Ђ — *плука*, *-аш* (*плука*, *пљујем*) речн. Ђ — *пора*, *-аш* v. *imprf.* (према *пора*: *иш*, исп. горе т. 275, речн. Ђ) — *спомена*, *-аш* (место *спомина*, *-аш*) речн. Ђ — *исправа*, *-аш* речн. Ђ, *расправа*, *-аш* (v. *imprf.*) речн. Ђ, *управа*, *-аш* (према *управиш*) речн. Ђ — *праћа*, *-аш* речн. Ђ, *испраћа* речн. Ђ, *попраћа* речн. Ђ — *прашаш*, *-аш*, *прашаеш*, *прашаѐћи*; *праша*, *-аш* речн. Ђ — *предлага*, *-аш* речн. Ђ — *преша*, *-аш* речн. Ђ — *фшасале* (стигле) — *црка*, *-аш*, исп. *цркана* *џока* (*Пило што пило два дни*, *ле*, *три дни*, *четири*, *четири*. *Ош си испило цркана џока*, *негова*, *негова*.) Об. 243 — *цркала*, *-аш* (-*да*, „котрљам“) речн. Ђ — *чека*, *чекајаш* (3 pl.) П II 12.

почекале П I 10 — *начема*, *-аш* (почињем) — *пречёкораш* (прекорачити) — *чеша*, *-аш* речн. Ђ — *чкрша*, *-аш* (шкрипим) речн. Ђ — *чувај* П I 58 — *си-чукаше* (3 л. једн. имперф.) — *се-ше́тат*.

Забележио сам и *ставјаш* Об. 244, *кровјај*, *кровјаше* Об. 119 (кројити), *скарровјаш* иб. у којима би *ј* стајало исправно према старом *стављаш* и сл.; али за овај говор ти облици нису народни, јер код оваквих глагола у њему нема *ј*: исп. *остава-*: *остави-*; *управа-*: *управи-* итд.

277. б) Има приличан број глагола изведених туђим наставцима за основу *-иса-* и *-оса-* (грчким). Ти су глаголи перфективни; трајни се од њих граде када им се дода наставак *-ува-*:

α) *арнисафме* П I 83 (остависмо се) — *запшисало* Об. 60 — *киниса* (пође) П I 43 — *ицџвисај* („цркни“) итд.

β) *бленоса* (побледети) речн. Ђ. — *воскосува* (жути се као восак; премазујем воском) речн. Ђ. — *гнојџсува* (гноји) речн. Ђ. — *мљџоса* (опали муња) речн. Ђ. — *плвосал* (са л, уцрвљати се) речн. Ђ. — *рђосаф*, *-а* (perb.), *рђџосува* (рђам) речн. Ђ — *црвоса*, *-аш*, *црвосува*, *-аш* речн. Ђ.

278. в) Као што је речено, наставак *-ува-* добио је толику распрострањеност у овом дијалекту да је потиснуо све друге начине образовања: и на *-ава-*, и на *-ива-* и на *-ева-* (*-ова-*). Зато су нам нарочито драгоцени остаци од образовања тим начинима, уколико су се сачували у овом дијалекту. Овде ћу их изнети, колико сам их могао забележити.

α) Сем глагола као *давајеш* (3 pl.) П II 22, *раздава*, *-аш* речн. Ђ., *узнава*, *-аш* (осећам) речн. Ђ., *познаваље* П II 14 и сл. имамо: *кјáва*, *кјáваш*, *кјáваћеи* и сл., исп. *се кладав* П II 26, 72, *клавајеш се* („међу се“) П II 18, *си клада* П II 50, *преклава* (стављам поново) речн. Ђ, *крева* (дижем) речн. Ђ, *кревајед* (3 pl.) П II 57 („гоне“), *покревал* (покретао) Об. 53. Случајеве као *јава*, *мава*, *кива* и сл. поменуо сам више.

β) Много су интересантнији глаголи изведени од основа на сугласник као: *већава*, *-аш* („обећавам“, од *ветиши*) речн. Ђ. — *обиђава*, *-аш* („пробати“ од *обида*, *-иш*) речн. Ђ. — *гошчава се* (према *гостиши*) речн. Ђ. — *прегрешава* *-аш* речн. Ђ. — *кршчава*, *-аш* речн. Ђ. — *мењава*, *-аш* речн. Ђ. — *смећава*, *-аш* речн. Ђ. — *плењава* речн. Ђ. — *прошчава*, *-аш* речн. Ђ. — *сећава*, *-аш* (од *сета*, *-иш*) речн. Ђ, *сећавајед* (3 pl.) П II 24 — *стрећава*, *-аш* речн. Ђ. — *строчава* речн. Ђ. — *цењава*, *-аш* (оцењујем) речн. Ђ.

Види се јасно да је ових образовања било много у овом говору и да су се она, углавном, подударала са сличним образовањима других наших говора. •

γ) Наст. *-ива-* (т. ј. наставак *ва* додат једносложној основи на *и*, исп. *-ава-* од основа на *а*): *развиива*, *-аш* речн. Ђ. — *заспивал*, *-ан* речн. Ђ, *поспива*, *-аш*, *преспива*, *-аш* — *истрива*, *-аш*, *отрива* (отрујем).

δ) Наст. *-ева-* (*ва* додато основи на *е* или употреба готовог наст. *-ева-*): *болеваш* Об. 439 — *грдева*, *-аш* речн. Ђ — *скореџа*, *-аш* (дижем кога из постеље) речн. Ђ — *ноћева*, *-аш*, *преноћевај*, *преноћевање* речн. Ђ — *порева*, *-аш* („на блвање терат“) речн. Ђ — *сонџваеш* (сањају) — *строј* *стројевала* *девојка* Об. 448.

279. Необично је велики број глагола на *-ува-*. Поред оних који су обични и у другим дијалектима (исп. ниже), има их много који претстављају знатно проширење ове категорије. Може се готово као правило поставити: да се од сваког свршеног глагола може извести учестани овим наставком. Тиме је знатно упрошћена система свршених и несвршених глагола. Док је она у словенским језицима обично синтаксичке природе (тј. за различне функције се могу употребити и различни глаголи), овде је она морфолошке природе више него у њима. Сем тога разноврсни начини образовања итеративних глагола који се још чувају у овим говорима (исп. на пр. примере на *а*), у великој су мери замењени већ овим начином, тако да ће се сви сложени односи, познати из других словенских језика, овде, вероватно, брзо заменити овим једним начином.

Да наведем прво изван број обичних примера: *ај-душовај* Об. 136 — *бацува* П II 128 (целивам, љубим) — *да се разбудуваш* Ђ I 126 — *вежува*, *аш* речн. Ђ (пртим) — *извикувал* Ђ I 120 — *го врзувајед* *сноцје* П II 31 — *удаљечувајед* (3 мн.) П II 73 — *здебељувад* П II 87 — *раздељуваш* П II 6, *дељувале* Ђ I 123, *одељуваеш* Ђ I 121 — *досадуваш* (досађује), *досадуваш* П I 43 — *зімува* (аор.) — *поигруваеш* Ђ I 125 — *именувајаш* П II 12 (3 мн., исп. т. 253) — *обагнувашџ* (= обја-) Ђ II 234 (исп. ягне) — *сјачувад* П II 31 (ојачава) — *кажуваеш*, *кажуваме*, *кажувале* Ђ I 123, *кажуваећи* Ђ I 238 (132) — *накишуваш* Ђ I 124 — *се закопуваеш* П II 11, 91 — *прикрчуваеш* Ђ I 122 (крчи) — *купува*, *-аш*, *-уваеш* (3 мн.), *купуваећи*, *купуваџ*, *купуван*, исп. *Ти купуваше дарови* Об. 440 — *заменувад* П II 57, *размелуваеш* Ђ I 121 — *го замесуваме* П

П II 32 — *мијуваџ* — *замрзнувајед* (3 мн.) П II 88 — *нанижуваеш* Ђ I 122 — *подпалуваеш* Ђ I 122 (са л) — *запештуваеш* Ђ I 129 (са л) — *опишува* (3 аор.) Ђ I 123, *запишувад* П II 81 — *се зарадуваваме* П II 95 (= *фме*) — *послужувала* Ђ I 120, *послужувале* Ђ I 120 — *отежнувајед* П II 87 (отежавају) — *зашнувад* П II 79 (запушава) — *штогува, аш* (тугујем) речн. Ђ. — *зашушувад* П II 87 (заглуви, заглуши) — *собува, -аш* (изувам се) речн. Ђ. — *одучаваш; научувајед* П II 55 — *разувауваш* Ђ I 126 — *исцедувајед* П II 33 — *почекувајешъ* (3 мн.) П I 10 — *се чештувајед* П II 37 (часте се).

Да наведем сада примере који ће показати колико се ова категорија проширила:

оберувајед (беру) П II 33 — *бидувад* (бива) П II 33, 66, 93, 125, *бидувајед* П II 55, *бидува, -аје* (3 јед. и мн. аор.) П II 129, *бидуваш* Ђ I 122, *быдувало* Ђ I 118 — *бленуваше* (*слице б.*) Об. 117 — *кога-се заприближува до-кућа-ша* („када се поче приближавати кући“, од имперф. глаг. *приближува* начињен помоћу *за-* перфективни, исп. Јужносл. Филолог IV 7—8) — *ваисува* (бојим пређу) речн. Ђ. — *преварувајед* П II 33 — *видуваме* П II 75, *видуваећи, обидуваме* П II 15 (пробамо, кушамо) — *извлачувад* (3 јд.) П II 31 — *влэзуваф, влезуваећи* — *не врекчуваи се* П I 65 („не вреви“) — *гла(в)ува* (погађам послугу) речн. Ђ. — *поглэдува* (3 аор.) — *догодувад* П II 79 — *загрзуваш* — *живуваи, живуваећи, живуваџ*, исп. *живуваме* П II 67, *живувајеш* П II 12, 22, 54, 60, *живував, -аше* П II 132, *живувалъ* П I 75 — *уздрејувад* П II 31, 32 — *обзируваећи се* — *доидувад* П II 31, 78, *доидувајед* (3 мн.) П II 63, *дојдуваећи, појдуваећи, појдувале* Ђ I 120 — *раскажувад* П II 25 — *калајсува, -аш* речн. Ђ, исп. *калајсувајед* (3 мн.) П II 27 — *кјадуваш* (меће, ставља) — *скријуваш се* П II 17 — *кровуваље* (кројили) П II 54 — *подлафнуваш* (лаје помало) Ђ II 238 — *излэзувад* П II 33 — *замалувашъ* П I 90 („омалло души се“) — *преместувајеш* П II 24 (3 мн.) — *поминувад* П II 90 — *донэсуваф, донесувале* Ђ I 120 — *основувајед* П II 124 — *не пропадисуваи* (зап. нач.) П I 65 — *опишува* (аор.) Ђ I 123 — *запнуваш* (запиње) Ђ I 128 — *направувад* П II 32, *управуваш* П II 7 — *позапруваеш се* Ђ I 119 — *спушчувајед* П II 91 — *развирабушуваш* П II 14 — *израштувад* П II 31 — *речуваећи* — *седнуваеш* Ђ I 124, *поседнувале* ib. 120 — *засеюваш* Ђ I 135, *посејувајед* (3 мн.) П II 30, 66 — *расечувад*

П II 66, *пресечуваш* — *ставуваме* П II 118 — *стáнуваш* (устаје), *остáнуваф*, *-аше*, *останувáећи* — *остинувајед* П II 87 — *не достајувад* П II 72 — *се расрѣдуваш* — *осушувајед* (3 мн.) П II 33 — *истечуваш* П II 19 — *растегнувајед* П II 54 — *стоцувајед* П II 29 — *му сторуваш* (у тексту погрешно *е*) Ђ I 122 — *засучуваш* Ђ I 135 — *шребувајед* П II 30 — *умрувале* П II 11 — *учинувајед* П II 55 — *пóчнува* (почињем) — *уштрбувад се* (смањује) П II 78.

Као и у другим одељцима, ја сам и овде навео приличан број примера, да бих показао лексичко богатство словенским речима овог говора; али примера ове врсте могло би се навести још врло много.

XLIX

9. Помоћни глаголи

280. Глагол „јесам“ гласи као помоћни глагол:

<i>ја су</i>	<i>бѣф</i>	За погодбени начин упо-
<i>тиј си</i>	<i>бѣше</i>	ребљава се свугде <i>би: ја</i>
<i>оња је</i>	<i>бѣше</i>	<i>не-би-ошој</i> и сл.
<i>мије сме</i>	<i>бѣфме</i>	
<i>вије све,</i>	<i>бѣфше</i>	
<i>сте</i>		
<i>ошје се</i>	<i>бѣе</i>	

беја П II 129.

Одречни: *нѣсу, нѣси, нѣје, нѣсме, нѣсве, нѣште, нѣсе.*

оћу, оћеш, оћеш, оћеме, оћете, оћеш

нѣћу, нѣћеш, нѣћеш, нѣћеме, нѣћете, нѣћеш (исп. и Веселиновића 477). Ђ (речн.) даје потпуну промену овога глагола која се заиста и налази у дијалекту: *нећу, -еш; -еф -е; -и* (зап. нач.), *-ен, -еѣи, -ел;* можемо додати и имперф. *-еф, -еше.* Каткада сам забележио и *нећум* Об. 146 (добивено свакако од *сум = сом*, јер у *су* и имамо првобитно незалисано у од *о*, дакле *сот > сит > су > сѹ*). У будућем времену употребљава се подједнако за сва лица *ћа: ћа им кáжа, чóвек ћа бíдеш, јúтре ћа дóјдеме* и сл.¹

¹ Исп. тачно код Веселиновића, 461. — Говори се *ћа* и око Дебра и уз Дрим до Охридскога Језера. Тако исто и у суседним селима ка Гостивару, у Маврову, Леунову и Нићорову, Веселиновић 485.

L

Из синтаксе

281. Као што ће се видети из ниже наведених примера, има овај дијалекат и својих синтаксичких особина. Али у већини случајева и он има и у овом правцу особине сличне другим дијалектима.

Исп. на пр. врло типичну употребу имперфекта и за друге говоре: *Многу ми беше мило, кога те гледађ коде плачеш кога кажувађ слово-шо в црков Ђ I 250. Аљ работаше циле-шо? — работаше; гора-ша я разлеваше Ђ I 125 (чињаше да се гора разлегаше). Дуре беређ биље биљарки-ше, момчиња си седш на куа собрани (беређ — 3 л. мн. имперф. береје) и сл.*

Интересантна је овде употреба императива, једнака употреби императива у значењу перф. презента или аориста у другим дијалектима: *Токо едни измини, а други чекай, се расипуваш благочиніе-шо Ђ I 119 — „тако (тима што) једни оду, а други чекају — лепота се губи“ (исп. о императиву и ниже т. 285).*

282. Помоћни глагол у перфекту употребљава се само у прва два лица једнине и множине, а у 3^{њем} — никад се не употребљава.

Ја су погрешил Ђ I 249. — Ја су го чўвала шолку днї Григ. 284. — Ти си ме чўвала Григ. 285. — Сше обявиле Ђ I 249. — Вије... сте погрешиле Ђ I 249 и сл.

А еден старец спроши него зел да плачеш и ронш слъзи Ђ I 250. — Поп-ош пошол коде владика-ша Ђ I 250. — Кога служил поп-ош лишурдія Ђ I 250. — Кога паднал од коњ-ош пои Богоя над водениць-не Ђ I 249. — Да се зноеш каков был и той адеш Ђ I 123. — Шо могол да угошвиш Ђ I 120. — Тога вистина кум-ош и чекал на ручек со свое зауре Ђ I 120. — Тамо излѐгало едно пїле, му фрлало една кїшка цвѐке и му вѐлело Григ. 283. — Се почўдиле ташко-му и маїка-му и рѐкле Григ. 284. — Му одговориле Ђ. I 250. — Во шея време врвеле шуе говеда-ша селски Ђ I 250. — И селани-ше (т. ј. седани-ше) по него си пошле дома Ђ I 250. — Не го слушале селани-ше Ђ I 250. — Го седнувале нови-ош кум на чело до старї-ош кум Ђ I 120. — И тако оделе на гости у кум-ош Ђ I 120. — Тије му купице сѐ шо сакало и му дале гўски и пашки да пашеш Григ. 285.

283. У аподоси у погодбеним реченицама употребљава се у овом говору: 1) *ћа* и имперфекат свршених или несвршених глагола без свезе *да*; 2) *ће* и имперфекат свршених или несвршених глагола са свезом *да* уз *ће*; 3) *ћеша* са имперфектом и свезом *да* или без ње.

На пр. (као облик): *ћа кúпеф, -еше, -еше, -ефме, -ефше, -еје, ће да кúпеф* итд.; *ћеша кúпеф, -еше, -еше, -ефме, -ефше, -еје* или *ћеша да кúпеф* итд. Тако исто и у одречном облику: *не ћа кúпеф, неће да кúпеф, не ћеша кúпеф, не ћеша да кúпеф*. У самосталном облику овај „имперфекат будућег времена“ употребљава се у модалним питањима: *ћа кúпеше (ћеша кúпешс, ће кúпеше, ћеша да кúпеше)* — „ти би купио“ и сл.; или одречно: (*зар нећеша кúпеше, зар неће да кúпеше* или *зар нећеша да кúпеше*) — „зар ти не би купио“. Иначе се може употребити и у значењу потенцијала. Све ће се то видети из примера који се наводе.

1) *Да рáботаф, áрно ћа бéше;*

” ” *арно ћа стóреф;*

” ” *ћа си íмаф не́коа пáра врóци.*

*Да не рáботаф и не чуваф од младó-време, сега нећа-имаф нишчо. Да пóбрзаф (или: да бeф пóбрзаф) и ја ћа фтáсаф (ћеша фтáсаф, ћеша да фтáсаф). Да не бéше врéмево óволку грдó, и ми́је ћеша пóефме на мáнастир. Да бéф го сљúшаф шáшка-ми и да учeф, сега нећа-ја шѣчкаф глáвава. — Да зно́еф шо мé-чека пá-старос, ћа учeф (ћеша учeф, ћеша да учeф) во дéтинство. — Да не пóефме на врéме, нећа ни отворéје. — 2) Мíслиш ћеша кúпуваф óфци на óвакви разбркани врéмиња да íмаф дрúго-шо да-рáбота. — Зар нећеша да ши и врáтеф пáрише чéсно на-врéме? — Да нећа бéше пóстрeћен, дека ћеша да бéше учен и дека ћеша да живéеше? („Зар не био срећнији“ или „Ваљда би био срећнији, да је био учен и да је живео“) — И да бéгаше и да не бéгаше, нећа се са́сеше, се ћа те убíјеје (... „ипак би те убили“). У свима горњим примерима, ако се стави иза *ћа-да*, онда *ћа* добија облик *ће*: *Да рáботаф ће да си íмаф некоа пáра врóци.**

Ипак морам напоменути да се од свих ових начина најчешће употребљава конструкција са *ћа*, а најређе са *ћеша да*. Интересантно је да и Ђиновски у своме речнику наводи и имперфекте од перфективних глагола (као *пóвратeф, -еше, -ефме, пúштеф, пúштеше, бíдеф, дóпреф, -ефме* и сл.), али у

загради ставља да се употребљавају уз „да“ или „ако“, тако да је јасно да је имао на уму потенцијално значење ових имперфеката.

Код Григорова поред примера као *ка те ошѣиаше*, има их више са *ке*: *ке да* (или *кѣша*) *ши дѣиѣф пѣри, ако бѣф зѣл; да бѣше бил љмен, ке да бѣше човек и ши како ситѣ луѣе* и сл. (ор. cit. 274). Находимо и употребу футура у сличном значењу, исп. код њега: *берѣеки чѣрешни ушче мрва, ке да падна*.

Из самих ових облика и њихове употребе јасно истиче шта они претстављају и како су постали. У модалном значењу презента могло се употребити будуће време *ћа падна* које је могло гласити и *ћа да падна*. Облик *ћа паднеф* претставља имперфекат од скамењеног израза *ћа падна*; међутим у *ће да паднеф* имамо слагање у временима оба дела овог синтаксичког израза: **ћех да *паднех > ће да паднеф*. Најзад, *ћеша* претставља контаминацију **ћеше* и *ћа*; тј. када се **ћеше*, узето из 2-ог и 3-ег л. једн. имперфекта употребљавало без *да*, оно је под утицајем *ћа*, које се увек без *да* употребљавало, дало *ћеша*; како се **ћеше* (исто као *ће*) употребљавало само уз *да*, а *ћа* — без *да*, то се контаминацијом ова два облика добивено *ћеша* могло употребљавати и са *да* и без *да*.

О синтаксичкој страни ове конструкције исп. ниже.

Овим облицима са *ћа* и *ћеша* и Веселиновић посвећује нарочиту пажњу, али не помиње и трећу могућну конструкцију. Исп. код њега: *Ће да бѣфне и миѣ нешто луѣе, да ни бѣше жиѣф шашко ни. — За мрва ћеша се ошѣаф, да го не видеф фишегош вноштра* (ор. cit. 485—486) и др.

284. Исто онако као што се место кондиционала, или боље да речемо напореда са њим, тј. напореда са потенцијалом (исп. ниже т. 286), развио претерит футура, подједнако од имперфективних и перфективних глагола, тако се место *пошѣнцијала* који се у осталим нашим говорима употребљава у значењу „он би то радио, чинио“... или „он је имао обичај то чинити“ развио перфекат или имперфекат футура, на пр. *ћа шѣбриѣ* и сл.:

Дѣдо-Дѣмо ћа-пѣјѣл в Сѣлун, ћа-и-наместилѣ кѣнѣше и ѡфцише, ћа прошѣргуваѣ неѣнѣо за-дѣма и уѣнѣ прѣд-Божилѣ чѣкај го дѣма. (Деда Дима би ишао... би сместио... пазарио би...).

Во-шѣурско врѣме чѣвек ћа-си-зѣл шѣскере, ћа-си-и-нѣшилѣ вѣргија, ћа-си-кѣнисаѣ на-пѣчалба, ћа-си-порѣботилѣ занаѣшт

или *шрговѣја, ља-спѣчалих нѣкоја цѣра и на-прѣлеш или нај-многу за Пѣтровден ља-си-се-врѣтих в Галичник.*

Ташко-ви бѣх јунак и врѣден чѣвек: шѣј ља-пѣраних, ља-и-зѣл коњѣше и пушката, ља-пѣжех в планина, ља-набрах дрва, ља-и-нашѣварих коњѣше и ушѣче на-пѣадне, ешѣ-ши-го дѣма.

Исп. из народне приче: „*Момѣчешо ка станело на-ушро, ка се измѣило, ишѣшлало и ка пѣило на-чешма да црпѣш вода*“ (Григоров оп. cit. 284; исп. у овом примеру и имперфект. партиципе).

Није тешко објаснити синтаксички постанак овог по облику перфекта футура. Футур се у нашем језику употребљава у таквим случајевима. Горња би се реченица могла исказати на два начина:

Девојка ље усташѣ изјушра, па ље се измѣти, очешљашѣ и поћи на чесму да захвати воде.

Девојка би устала изјушра, измила би се, очешљала и отишла би на чесму да захвати воде.

Оба су начина подједнако обична. Јасно је да је у основици горње конструкције први начин (исп. употребу футура и у овом говору у том смислу: *Таке одећи по крсти ља изврѣтит* [стоји погрешно изврѣпит] *из село околу на околу из си-ше маала* Ћ I 119 — „они би прошли“. — *По пол сааш ље удриш клецало-шо* Ћ I 118 — „по пола сата би ударало клецало“ и сл.), само са том разликом што је овај футур, употребљен у претериту, добио и облик перфекта футура. Дакле, извршило се оно што је особина латинског језика и уопште романских језика: *формално* уједначење времена (*consecutio temporum*).

Ја сам и други начин, са потенцијалом, нарочито изнео зато да покажем како су се у овом дијалекту од футура, који се употребљава за претеритална времена (у релативу), развили нарочити облици од самог футура у значењу потенцијала у нарочитој употреби. Са синтаксичке стране ја тако тумачим и употребу имперфекта футура у различним кондиционалним и потенцијалним реченицама.

Да је ово тачно, види се из употребе других времена у овим случајевима. Када се у горњој функцији за изношење других догађаја употреби не перфекат, већ имперфекат, онда ље се од футура саградити имперфекат футура. На пр. горња би се реченица могла и овако конструисати: *Ташко ви беше врѣден и јунак чѣвек: шѣј ља пѣранеше, ља и земеше коњѣше и пушката, ља пѣјеше в планина, ља набереше дрва, ља и на-*

товареше коњице и уиће на пјадне, еше ти го дома. Због првог имперфекта беше, којим се даје врста претериталности овог израза, имамо и имперфекат од модалног футура овде употребљеног. Тако исто и у овом примеру: *Си бѣѣ едно у маика, каша ушро одѣѣ на вода и на чѣшмата идеше едно пиле: ка ми фрлеше една китка и ка ми рѣчеше* итд. Григ. 285 и сл.

285. Али то не значи да је ово једини начин исказивања правилности вршења извесне радње у прошлости. Може се овако употребити и *императив* као и у другим нашим говорима; на пр. једна од горњих реченица могла би и овако гласити: *Дедо Дима чинеше: појди в Солун, намести и коњице и офцише, протргувај нешчо за дома и уиће пред Божић еше-ти го назаш* итд.

286. Овај перфекат футура употребљава се и у темпоралним реченицама у којима би био могућ и потенцијал. На пр. у реченицама уз „чим“ — „откако“ овог говора.

Одкако ћа излегле од црковъ Ђ I 118 (чим би изашли из цркве). — *Ошкако ћа поминеле дизгови-ше по си-ше софри, после было дозволено...* („чим би“; исп. партиципе начињене према имперфекту од овог перф. глагола) Ђ I 120.

Како се у овим приликама иначе употребљава презент перфективних глагола — који је у овом дијалекту значео футур — није чудо што се овде употребљава и футур:

И ошкако ћа се збереш Ђ I 118 (чим се скупе) — *И одкако ћа се исиеѣш лишурђия-ша, ћа се свешит вода Ђ I 118.* — *Наш живот се почнуваш одкако ћа и испрашима можи-ше и деца-ша (од 8 гѣдини на горе) на шуђа земја Ђ I 117.* — *Ошкако ћа се разубавиш времето Ђ I 125.*

287. Тако исто, иако је потенцијал у горњим реченицама замењен перфектом футура нарочите врсте, потенцијал се употребљава и у овом говору сасвим обично:

Да знѣ кога ћа умра, инаку би рабошаѣ и инаку би жи-вуваѣ. — *Ја би рабошаѣ да имаш шо да рабоша.* — *Би рабошаѣ, али не би рабошаѣ во празник.* —

288. Особина је галичког говора, која постаје све општија и све чешћа да се у перфекту место активног партиципа са глаголом *јесам* или *имам* употребљава и за активно значење пасивни партицип.

Уиће не-беѣме вечѣрани и штоко запукаје пушки. — *Кажу му на-мајсторон, Јовану, ако неје-пјашен, нека дојеш да-му-*

плѣша кѡлку они-ѣмаш рабошано. — Ја ѣма многу ѡдено и видено по вѣкоф, али ѣма и многу страдано. — Сѣ-ми-се чѣниш да го ѣма нѣгде видено овјѣ-човек. — И ако был поѣден на шуђина Ъ I 117. — Кога биле бегани во селце тога в Чаушица Ъ I 249 (исп. такође: Тога наши-ше стары биле бегали во Лайковица Ъ I 249) — Деборъ је допренъ. Ъ I 136. — Е излезено од обычай Ъ I 129 и др.

Вренѡ вода речн. Ъ; шѡѡ ѡе пѡднат или пѡднал, ушче нѣлегнат или лѣгнал, беф стѡнат или стѡнал (Григоров ор. сѣт. 275); исп. још: лѣб киснат Ъ I 134 (ускисао), и сѣ-ше седнати Ъ I 131 (и сви што седе), на полег[н]аши-ше вешки Ъ I 124 (на полегло грање), новоразлиштени шуми букови Ъ I 124 (исп. олистала гора), шо имает скоро и млади умрени Ъ I 124 (који имају скорашње и младе умрле), трошки-ше престанати од софра од вечера (преостале мрве) Ъ I 122, изгорени-ош конец Ъ I 122 (изгорели конац, крај), со мас преврена Ъ I 122 (са преврелом машћу), игроорец умеян (вешт) и сл. Али је несумњиво нетачна примедба Григорова да се ретко говори: *има научено, го ѣмаш видено сѣна-му* и сл.; јер баш су такве конструкције у савременог поколења у великој употреби, тако да ће оне убрзо истиснути друге начине исказивања за ове облике.

289. У пасивној конструкцији лице које врши радњу стоји увек са предлогом *од*: *прашени од ташка е на девојка-ша свршена* Ъ I 133, *преземени од корыстолюбѡе* (понесени корыстољубљем) Ъ I 119 и сл.

290. У финалним реченицама, као и у другим дијалектима македонским, имамо употребу *за да* место *да* (свакако под романским утицајем):

За да им не одиш арч (трошак) *на обете сватошчиње* Ъ I 132. — *За да я не фаћаш мађия* Ъ I 132. — *За да ѡ исплашиш сѣше пакосни живошињки* Ъ I 124. — *За да им бидеш стока-ша млечна* Ъ I 124. — *За да ѡа рѡзбереш нѡрѡдош* Григ. 283.

LI

Текстови

291. Галичких текстова има доста. У свима књигама које су напред споменуте, у испитивањима овог дијалекта има покоји галички текст; сем тога има их и појединачно штампаних у познатим фолклорским збиркама. Зато ћу ја навести тек нешто мало текстова као илустрацију особина које сам изнео

и својих извора. Узећу неке од текстова које је записао Ђиновски (1 — I 118—120; 2 — ib. 120—121; 3 — ib. 123—124), исправићу њихове грешке и ставићу акценте. Узимам те текстове зато што је у њима дикција добра, што их је писао домородац и што је, на тај начин, у њима искључено, вољно или невољно, удешавање текста према неком уображеном књижевном језику или књижевном језику записивачеву. Али је и Ђиновски уносио ипак у свој текст много русизама. Међутим само издање Ровинскога кипти од грешака свакојаке врсте. У једном сам случају вршио потпуно тачну транслитерацију: у писању или неписању *j*, да би се видело све колебање употребе тога звука које се налази у изговору истог лица у истим речима, а тако исто и у сличним категоријама. У напоменама даћу оригинално писање пишчево у којем је свакако доста и штампарских грешака и грешака које је учинио, вероватно, и издавач (Ровински); сем тога даћу и понеко објашњење речи или облика за које ми се чини да га је потребно знати.

1. Одење по-крсти¹

По пољ сааш ћа ўдриш клепáждо-шо за-да-се-бéреш прéшт²-цркоф³ и да-óдиш по-крсти. И óшкако⁴ ћа-се-збéреш, ћа-киннйсаеш⁵ да-óдиш по-крсти. Нájнапреш⁶ óдиш дéца со-ўкони⁶ (икóнчиња⁷) в рóци⁸; по́сле други-деца носéјећи⁹ црковни знáмена: крстови и херу́вими; по-ниф мóжи со-бáрјаци¹⁰ црковни¹¹; по-ними по́ови-ше, облéчени во-црковни óдежди¹² и-по-едно еванђéлие¹³ в рóци¹⁴; по-ними пéфци-ше¹⁵ црковни, а по-ними мóжи-ше; а нájпосле¹⁶ жéни¹⁷, дéвојки¹⁸ и нéвести¹⁹.

Тáке одéјећи²⁰ по-крсти ћа-ўзвршит²¹ ў(э)-село²² óкољу на-óкољу и(э)-сў-ше мáажа, пак ћа-дóеш ф цркоф²³. Дéца-ша одéјећи²⁴ по-крсти го-пéјеш²⁵ шрóпар-ош прáзничен²⁶. Попо́ви-ше и пéфци-ше²⁷ црковни пéјеш²⁸ мóлебен (кáнон ош²⁹-прáзник-ош), а мóжи-ше и жéни-ше³⁰ óваке пéјеш³¹ и се-мóлиш Бóгу.

И кóга и-стрéшуваш нéкоја³² чéшма (клáенец³³ шо³⁴ е бли́зу до-пош^{34а}), шўе-се позапóруваеш и испéваеш по-една екшé-

¹ Одење по-крсти — литија. ² пред. ³ црков. ⁴ однако. ⁵ ћа-киннйсаеш — журиће се. ^{6а} најнапред. ⁶ иконы. ⁷ икончина. ⁸ роцы. ⁹ носећћи. ¹⁰ баряцы. ¹¹ црковны. ¹² одежды (реч црквена). ¹³ еванђелие. ¹⁴ роцы. ¹⁵ певцы-те. ¹⁶ најпосле. ¹⁷ жены. ¹⁸ девойки. ¹⁹ невесты. ²⁰ одећћи. ²¹ извршит (sic) ²² из село. ²³ в црковь ²⁴ одећћи. ²⁵ пеът. ²⁶ тропарь-от празничен. ²⁷ певцы-те. ²⁸ пеът. ²⁹ од п-. ³⁰ жены-те. ³¹ пеът. ³² некая. ³³ клаенаць. ³⁴ що. ^{34а} поть.

нија³⁵ и по-едно еванђеље³⁶, и после пак шргнѹваеш. По попови-ше после одиш мѳжи-ше носеѳи³⁷ по-една икона; а по-ними после одиш жѳни³⁸ и невести³⁹ и девојки⁴⁰ мѳшани. Осѳбито мѳлина прѳносит чѳвеку слушање-шо⁴¹ на бѳлагогѳсно-шо пѳјење на-ѳвие кратки⁴² мѳлитви⁴⁴ шо⁴⁵-и-пѳјеш⁴⁶ одѳеѳи по-крсти и мѳжи и жѳни⁴⁷; кога-запѳваеш с највисок⁴⁸ гѳас:

Крсти нѳсима,

Бѳга мѳлиме:

Гѳсподи, помѳжуј!⁴⁹

Гѳсподи, помѳжуј.⁵⁰

Дѳ-е сѳжо сѳ вѳсежо,

Гѳсподи, помѳжуј.⁵¹

Кѳко сѳга и в гѳдина⁵²,

Гѳсподи, помѳжуј⁵³,

Да се жѳви сѳ сѳдани⁵⁴,

Гѳсподи, помѳжуј.⁵⁵

Да се рѳдиш дар-бѳриѳеш,

Гѳсподи, помѳжуј.⁵⁶

Дар-бѳриѳеш жишѳ-ј⁵⁷-вино

Гѳсподи, помѳжуј. (2)⁵⁸

Жишѳ-ј⁵⁹-вино, меш⁶⁰-ѳ-млеко,

Гѳсподи, помѳжуј.⁶¹

(кога помѳнѹваеш из неѳоја⁶²

кѹѳа, шѳга ф кѹѳи⁶³ ѳа прѳречеш⁶⁴ и:)

Да се жѳви домѳѳини,

Гѳсподи, помѳжуј⁶⁵.

Одѳеѳи⁶⁶ кога ѳа-и-стрѳстиш неѳоја⁶⁷ чѳшма (кѳѳенец⁶⁸), попови-ше се запѳраеш дѳ-неја⁶⁹ и испѳваеш⁷⁰ по-една екшѳ-нија⁷¹. По испѳвање⁷² екшѳнија-ша⁷³ не-арно прѳвиш попови-ше шо⁷⁴ постѳвајет⁷⁴ шѹе да-чѳниш мѳлитва. Исто-шаке не-арно прѳвиш кога се врѳаеш по-кѹѳи шо^{74а} се покрај⁷⁵-пот, да чѳниш мѳлитви. Не-шребеш да-се-запѳраеш и-пѳшем да чѳниш мѳлитви⁷⁶, зѳиѳчо⁷⁷ шѳга не-одиш нѳрѳд-ош ѹредно, шѳко ѳдни

³⁵ ектенія. ³⁶ тако: еванђеље. ³⁷ носеѳи. ³⁸ жены. ³⁹ невесты. ⁴⁰ девојки. ⁴¹ тако: слушање-то. ⁴² пеѳње. ⁴³ кратки. ⁴⁴ молитвы. ⁴⁵ шо. ⁴⁶ пеѳт. ⁴⁷ жены. ⁴⁸ највисок. ⁴⁹ помилуй. ⁵⁰ помилуй. ⁵¹ помилуй. ⁵² гѳдино. ⁵³ помилуй. ⁵⁴ сељани. ⁵⁵ помилуй. ⁵⁶ помилуй. ⁵⁷ жито и. ⁵⁸ помилуй. ⁵⁹ жито и. ⁶⁰ мед. ⁶¹ помилуй. ⁶² неѳоја. ⁶³ вѳ кѹѳи. ⁶⁴ при речет. ⁶⁵ помилуй. ⁶⁶ одѳеѳи (исп. напред одѳеѳи и сл.) ⁶⁷ неѳоја. ⁶⁸ клѳденец. ⁶⁹ неѳа. ⁷⁰ испѳваѳт (ма да готово увек у том лицу има -ает). ⁷¹ ектенія. ⁷² Текст почевши од „По испѳвање“ наведен је у Ђ I 119 под двѳма звездиѳама испѳд линије, а овде је унесен у основни текст. ^{73а} ектенія-то. ⁷³ шо. ⁷⁴ постѳваѳет (овде је последње „е“ излишно). ^{74а} шо. и тако увек место „шѹ“ (у релативном значењу, в. напред т. 163, 240). ⁷⁵ покрај потъ (више се неѳе наводити примери са -ѳ = j, јер је код Ђ увек тако). ⁷⁶ молитвы (према руском Ђ пише на крају речи у наставцима често „ѹ“ у значењу „и“; даѳи примери ѳе се наводити само у транскрипцији). ⁷⁷ заѳчо.

ізмини, а дрўги чекај, се расіпуваш бљагочиніе⁷⁸-шо. Али тіе⁷⁹ презэмени ош користодўбие⁸⁰ го презірајеш⁸¹ бљагочиніе-шо⁸². А сѣжски ўредби нэмах^{82а} да-и-заіреш, ако одиш за-Бѡга мѡлење да-одиш ўредно. Многу побши кога имај некој побсвештен чѡвек ош-по-први⁸³-ше и заірај да одиш рѡмно (ўредно), ама до-дрўга гѡдина кога нэмале⁸⁴ ош-кого⁸⁵ да-се-зазориш, пак како знѡјале⁸⁶ таке прѡвиле. Тіе⁸⁷ презэмени ош-користодўбие⁸⁸ нэ-одиш рѡмно, без-да-се-запірајеш⁸⁹ за-да-бідеш⁹⁰ одэње-шо прілично и Бѡгу ўгодно. А пак нѡрод-ош ўчѡче⁹¹-се во-прѡштоша, не-се-освештени да-знѡеш како-шрѡбеш да-се-одиш пѡ-крсти кога⁹²-се-одиш за-мѡлење Бѡга. И таке пѡради неурѡдно-шо одэње ѡвеја⁹³ одэње пѡ-крсти од-надвор [је]⁹⁴ како едно шор-жѡштвено⁹⁵ рашешўвање со-кѡе млѡди-ше и прѡшти-ше се рад-веш и вѡселиш. А нѡучен чѡвек и стрѡнен нэмах⁹⁶ да-му-се пѡ-нравиш⁹⁶ не одэње-шо⁹⁷, шоко неурѡдно(ш)-ша⁹⁸.

И таке ош-како⁹⁹-ѡа извршиш¹⁰⁰ со-крсти-ше одѡјеѡи¹⁰¹ і(з)-се-жо¹⁰² ѡкожу на-ѡкожу из сѡ-ше мѡаја, пак-ѡе ѡбеш ф цр-коф¹⁰³ и ѡшуе¹⁰⁴ ѡа-си-пѡеш секѡј-дома.

Забележување.¹⁰⁵ Кѡга кинисўваш ош-цркоф¹⁰⁶ да-одиш со-крсти-ше, најнапреш¹⁰⁷ одиш кон-ўсток и пѡбрго минўваш и(з)¹⁰⁸-Станіишино-мѡаја и кога¹⁰⁹ ѡа изминеш нѡго, ѡа-ѡбеш до-Дѡни¹¹⁰-кѡѡенец (шўе запруваш и испѡвајеш¹¹¹ попѡви-ше једна¹¹² екшѡнија). Пѡсле ѡа¹¹³ ја прѡскочиш Мѡја (или Сѡжскѡ) -река, поминўваш из-Мѡјсово¹¹⁴ мѡаја, ош-стрѡ(ш)-шеја¹¹⁵ мѡаја завршўваш¹¹⁶ кон-сѡвер, и кога-ѡа-го-изминеш нѡго, ѡа-ѡбеш до-Ўпија¹¹⁷ (чѡшма гѡлема нѡш¹¹⁸-пош блізу која¹¹⁹ е међу двѡ мѡала); и шўе се-заіраеш попѡви-ше и изречўваш једна екшѡнија.¹²⁰ Од Упија¹²¹ завршўваш¹²² кон-заіаш¹²³ и поминўваш¹²⁴ из Горно-мѡаја. Пѡсле ѡш-како¹²⁵ ѡа ја¹²⁶ прѡ-скочиш пак Малѡ-река, поминўваш ис¹²⁷-Пеѡѡново мѡаја.

⁷⁸ благочиніе (по руском правопису). ⁷⁹ тіе. ⁸⁰ користодўбие. ⁸¹ презираѡт. ⁸² благочиніе-то. ^{82а} немаѡ. ⁸³ од по пр-. ⁸⁴ не мале. ⁸⁵ од кого. ⁸⁶ знояле. ⁸⁷ тіе. ⁸⁸ од користодўбие. ⁸⁹ запираѡт. ⁹⁰ да да быдет. ⁹¹ уще. ⁹² коги. ⁹³ овѡе. ⁹⁴ [је] у тексту је пропуштено. ⁹⁵ торжественно — груб русизам. ^{96а} немаѡ. ⁹⁶ понравит — груб русизам. ⁹⁷ одѡње-то. ⁹⁸ неурядностъ-та. ⁹⁹ одкако. ¹⁰⁰ извршит. ¹⁰¹ одеѡји (sic). ¹⁰² из село. ¹⁰³ в црковъ. ¹⁰⁴ одтуе. ¹⁰⁵ забилежување. ¹⁰⁶ од црковъ. ¹⁰⁷ нај-напред. ¹⁰⁸ из. ¹⁰⁹ коги. ¹¹⁰ Дѡлни-. ¹¹¹ испѡваѡт. ¹¹² једна (sic). ¹¹³ ја. ¹¹⁴ Мойсово-. ¹¹⁵ од-стрѡд-тея. ¹¹⁶ завршўваш. ¹¹⁷ Упија. ¹¹⁸ над потъ. ¹¹⁹ коя. ¹²⁰ екшѡнија. ¹²¹ Упија. ¹²² завршўваш. ¹²³ запад. ¹²⁴ поминувѡт. ¹²⁵ одкако. ¹²⁶ ја. ¹²⁷ из.

Пак ош како¹²⁸ ћа го прѣскочитш Сино-рѣчишче¹²⁹, поминѹваетш пак и(з)¹³⁰-Станѹшево мѹајо (шо е наш¹³¹ пош). Пѹсле ош-како¹³² ћа-го-пѹминеш шѣја¹³³ мѹајо и ош како¹³⁴ ћа-го-зѹминеш рѹд-ош¹³⁵ (шо е наш цркоф¹³⁶ и међу две мѹала), ћа-дѹеш до-Виђинишче¹³⁷ (чѣшма во Тѹмово мѹајо, и туе се изрѣчуваш екшѣнија¹³⁸). Ошуе¹³⁹ поминѹваетш ис¹⁴⁰-Тѹмово¹⁴¹-мѹајо (или оне-мѹајо¹⁴² кѹе е најзапаш¹⁴³) ћа дѹш до¹⁴⁴ Ёлица (место во шѣа¹⁴⁵ мѹајо). Ошује¹⁴⁶ и ошрѣде¹⁴⁷ шѣја мѹајо завршѹваетш^{147a} кон-јѹк¹⁴⁸ и мѹжу нѣшчо¹⁴⁹ ћа-пѹодитш и најпосле¹⁵⁰ завршѹваетш^{147a} кон-ѹсток, и шѹке дојдѹваетш¹⁵¹ ф цркоф¹⁵².

2. Гѹшти нѹ-ручек у-кѹм-ош

Ош како¹⁵³ си дојдѹвале¹⁵⁴ ош¹⁵⁵-пѹ-крсти дѹма, шрѣбајо¹⁵⁶ незѹбавно¹⁵⁷ да се пригѹшвиш сѹ-ше и да ѹдитш нѹ-гѹшти у-кѹм-ош нѹ-ручек. Тѹга нѣмаеш¹⁵⁸ кѹћи шо да нѣ-одиш нѹ-гѹшти, шоко сѹ-ше сѣдани¹⁵⁹ ѹделе. На шѹе¹⁶⁰ жѣни шо им се згѹдиле дѹми мѹжи-ше, ѹделе нѹ-гѹшти жѣни-ше зѹедно со можѹше-си. А пак на шѹе¹⁶¹ жѣни шо не-ѹм-биле дѹма и мѹжи-ше, шѹе сѹми¹⁶² ѹделе нѹ-гѹшти.

Тѹга вѹстина кѹм-ош и-чѣкаж нѹ-ручек со-своѣ зѹире (јѹсје¹⁶³ и пѹјајо¹⁶⁴). Ама шѹга сѣкој ош кућа¹⁶⁵ (со-чѣлеш-ша¹⁶⁶ своја¹⁶⁷) си-нѹсиж со-себе и своѣ зѹире: сѣкој нѹсиж пѹеден леѹ¹⁶⁸ пѣчиво (или сарѹлиш¹⁶⁹), рѹкија¹⁷⁰ (во-шѹше или ф пѹбур¹⁷¹), вѹно (во-кѹрша или чѹнија¹⁷²), мѣсо вѹрено, сѹрење и дрѹги гѹшвѣниш¹⁷³ шо мѹгѹж да ѹгѹшвиш. Си зѣмая мѹшафче¹⁷⁴ (вѹ-нѣна¹⁷⁵ пѹштижа), да си пѹстелеш за-сѣдење. И шѹке ѹделе нѹ-гѹшти у кѹм-ош.

Кѹћа-ша ош-кѹм-ош¹⁷⁶ нѣ-могла да-и-збѣреш сѹше-гѹшти; шѹј нѣ-мѹгѹж да ѹгѹшвиш и сѹфри (шрпѣнзи¹⁷⁷) за сѹше-гѹшти, зѹше сѹгѹвачѹ-ше-му на-мѣсто сѹфри пѹшѹјале лишѹвиње нѹ-двор во-двор-ош окоѹу-кѹћа-ша кѹмова. Сѣкоја¹⁷⁸ сѹфра си-ѹмаја ѹсобни кѹмови сѹгѹвачи. И шѹке гѹшти-те посѣднѹвале

¹²⁸ од како. ¹²⁹ -речице. ¹³⁰ из. ¹³¹ над поть. ¹³² од како. ¹³³ тая. ¹³⁴ од како. ¹³⁵ рад-от (sic). ¹³⁶ шо е над црков. ¹³⁷ Виђинице. ¹³⁸ сктѣнија. ¹³⁹ од тце. ¹⁴⁰ из. ¹⁴¹ Тамово-. ¹⁴² очекивали бисмо: ѹнеа-мѹло. ¹⁴³ најзапад. ¹⁴⁴ „ет до“ изостављено. ¹⁴⁵ тен. ¹⁴⁶ од тце. ¹⁴⁷ од стреде. ^{147a} завршѹвает. ¹⁴⁸ юг. ¹⁴⁹ нешто. ¹⁵⁰ најпосле. ¹⁵¹ дойдувает. ¹⁵² в црковь. ¹⁵³ од како. ¹⁵⁴ дойдувале. ¹⁵⁵ од. ¹⁵⁶ требаю. ¹⁵⁷ „незабавно“ није обично, требало би брѹ-брѹ. ¹⁵⁸ немаю. ¹⁵⁹ сѣљани. ¹⁶⁰ тѣе жѣны. ¹⁶¹ тѣе жѣны. ¹⁶² самы тѣе. ¹⁶³ яље. ¹⁶⁴ пѹяло. ¹⁶⁵ од кућа. ¹⁶⁶ чѣлѣд-та. ¹⁶⁷ своя. ¹⁶⁸ леб. ¹⁶⁹ сарайлиш. ¹⁷⁰ ракија. ¹⁷¹ в пѹбур. ¹⁷² чинија. ¹⁷³ готовѣни. ¹⁷⁴ мутавце. ¹⁷⁵ вѹлнѣна. ¹⁷⁶ од -кум-. ¹⁷⁷ и трапѣзы. ¹⁷⁸ тѹрпѣнзи. ¹⁷⁹ сѣкоя.

на неколку¹⁷⁹ софри. На секоја¹⁸⁰ софра седнувале по неколку¹⁸¹ свои-фамíлији^{181а} заедно и секој-си кјавањ преш-себе¹⁸² на-софра рúчек-от свој шо-си-го-дóнесо¹⁸³ о(д) дóма. На-една-софра седнувале мóжи-ше, со жéни-ше и чéлеш-ша¹⁸⁴ своја¹⁸⁵. На шајá¹⁸⁶-софра на-чeњо седнувале попóви-ше, а дó-ними кúм-от. Сяугувáчи-ше најпрво кјаваде на-софра кúмови лéбови (шeја¹⁸⁷ óвде¹⁸⁸, дрúги по-шамо итí.) и сувó-гројзе¹⁸⁹, сiрење и кáурма за по-ракија.¹⁹⁰

По шeја¹⁹¹ попóви-ше најпрво¹⁹² ја¹⁹³ отпeвале¹⁹⁴ софра-та и тáке зафáхале да пiет¹⁹⁵ ракија¹⁹⁶ кúмова; по-неја¹⁹⁷ секој íзвађањ своја¹⁹⁸-ракија¹⁹⁹ и се-посяугувале гóсти-ше еден-сó-други. Бiљо одрeдено, тóга посяугувале сяугувáчи-ше по-софра со-шeаси (или шаруни) и секој од-рúчек-от свој им-дáвањ по-еден-дeњ од-лeб-от и от-печíво²⁰⁰-то за кúм-от (шie-дeњови и нóсиле дóма у-кúм-от и í јáле²⁰¹ домашнi-ше-му и сяугувáчи-ше). По-шeја²⁰² сяужáчи-ше^{202а} донесувале²⁰³ на-софра мeсо вáрено (кúмово гóшвено) и тáке зафáхале да рúчаеш. Пóсле сяугувáчи-ше донесувале вiно кúмово и í пос-сяужувале²⁰⁴ гóсти-ше. Пó-него секој íзвађањ свое-шó-вино и се посяугувале гóсти-ше еден-сó-други (си раздáвале гóсти-ше помеђу-себе и от²⁰⁵-свóи-ше рúцеци еден-дрúгему). И тáке гóсти-ше на-рúчек-от јáле²⁰⁶ и пiле, се весeлили²⁰⁷ и пeјале²⁰⁸ пeсни светијóвански.

По ручáње-шо поминувале по-софра три-дiзгови (дiскоси): eден за-свeшта Пeшка (цркоф²⁰⁹ гáличка), дрúги за-свeшти Јóван (дeборски мáнастир²¹⁰), а трeћи за Прeчиста (кiчески мáнастир²¹¹). На дизгóви-ше^{211а} фрлале^{211б} (дáвале) пáри кој-како-íма²¹². Откако²¹³ хa поминеле дизгóви-те по си-шe-софри, пóсле бiљо²¹⁴ позвóлено^{214а} на-дрúги-ше софри (жeнски-ше) кој-сáкaш, да си óдиш. А-на-мошка-шá-софра, на свршeток рúчек-от по-старiош-поп зeмáњ в рóци чáша со-вiно пѣна²¹⁵ и извiкувањ: „Здрáф²¹⁶-да-си новi-куме!“ Тóга шóј шо-íма²¹⁷ нáмера да-го-зeмáш свeти-Јóван за-дрúга-ша²¹⁷ гóдина, на шáја²¹⁸ пóпова

¹⁷⁹ неколку. ¹⁸⁰ секоя. ¹⁸¹ по неколку. ^{181а} место породици. ¹⁸² пред-себе. ¹⁸³ данесал. ¹⁸⁴ челядь-та. ¹⁸⁵ своя. ¹⁸⁶ тая. ¹⁸⁷ место „еден“ боље „теја“. ¹⁸⁸ овди. ¹⁸⁹ гројзе. ¹⁹⁰ ракија. ¹⁹¹ тоя. ¹⁹² најпрво. ¹⁹³ я. ¹⁹⁴ одпевале. ¹⁹⁵ пiет. ¹⁹⁶ ракија. ¹⁹⁷ нея. ¹⁹⁸ своя. ¹⁹⁹ ракија. ²⁰⁰ од печ-. ²⁰¹ яле. ²⁰² тея. ^{202а} м. слугу-качите. ²⁰³ данесувале. ²⁰⁴ послуживале. ²⁰⁵ од. ²⁰⁶ яле. ²⁰⁷ и веселиле. ²⁰⁸ пeяла. ²⁰⁹ црковь. ²¹⁰ манастирь. ²¹¹ манастирь. ^{211а} нема „те“. ^{211б} фрлале. ²¹² имао. ²¹³ одкако. ²¹⁴ было. ^{214а} м. дозволено. ²¹⁵ пълна. ²¹⁶ здрав. ²¹⁷ други ти-. ²¹⁸ тая.

наздравица треба њо да се ђзовеш и да-ђзвикаш: „сполаиши!“²¹⁹ И таке-се прогласува њѡф²²⁰-кум. После-го седнувале нови-от-кум²²¹ на-чело до-стари-от кум и си-те мѡжи со-рѡшт²²² пијеѡи²²³ вино, го-наздравиале нови-ѡшт-кум и-му-чѡстѡшале кумство-шо. Ама не-биѡ²²⁴ дѡшта саде теја²²⁵ чѡстѡтање, шоко-ѡшткако²²⁶ от-пејале²²⁷ софра-ша поѡви-ше, станувале си-те мѡжи заедно и поѡви-те со-нови-ѡшт-кум напред²²⁸ пој-дувале дѡма-му да-му-чѡстѡштит кумство-шо. Нови-ѡшт-кум и-пречекуваѡ поѡви-те и си-те мѡжи со-вино и со-мѡзиња²²⁹. И по-теја²³⁰ си-ѡделе секѡј-дома.

ѡтого²³¹ после нови-ѡшт-кум си-те го-викале ѡф-кум²³² или свети-јѡванѡф²³³-кум до-годиња-ша дур-да²³⁴ дѡеш Вѡдици и дур-да²³⁵-го-прѡземеш свети-Јѡван други ѡф-кум²³⁶ за-по-друга-ша година.

После²³⁷ откако-го провозгласувале: „сполаиши“^{237a} (многу-ши години), „фаља-ти“ — му-се-ѡдзиваѡ шѡј кѡи-шо сакаѡ да-го-зѡмеш „св. Јѡван“ за-друга-ша година²³⁸. И-по-теја²³⁹ после шѡј-час²⁴⁰ станувале ѡшт²⁴¹-софра си-те-мѡжи, му-го-распаишувале појас-ѡшт²⁴² на нови-ѡшт-кум и-аѡк со-него го-ѡпашувале како²⁴³-со-ѡрар (преку²⁴⁴-рамена) за одличие (т. е. за-да-се познават²⁴⁵ одалеку²⁴⁶ кѡи-е нови-ѡшт-кум). Потѡја²⁴⁷ поигрувале²⁴⁸ мѡжи-те ѡро, а ако-умејал²⁴⁹ нови-ѡшт-кум да-ѡграш ѡро, го-кѡјавале на-панец; а ако-не-биѡ такоф²⁵⁰ игроорец умејал²⁵¹, шѡга го-кѡјавале до-шанчар-от.

ѡшкако²⁵² поигрувале ѡро (со-пѡсни св.-јѡвански), после си-те мѡжи заедно со-кум-от ѡделе дѡма-му да-му-чѡстѡштит кумство-шо^{253a}. Тѡј и-пречекуваѡ со²⁵³-вино и мѡзиња²⁵⁴, а посѡѡи ше-му-ѡстанувале и на-вѡчера.

После нови-ѡшт-кум во-се-ша цѡла година си-ше-го викале „куме“.

Кум-от со-тиѡ двајца²⁵⁵ кумови от-кѡго²⁵⁶-го прѡзеѡ²⁵⁷ кумство-шо (св. Јѡван) и кѡму-го прѡдаваѡ, се-зарѡдуваѡ²⁵⁸,

²¹⁹ „сполайти“ (да је тако, био би у овом дијалекту акценат „спѡлајти“). ²²⁰ нов. ²²¹ нов-от. ²²² ред. ²²³ пијеѡи. ²²⁴ было. ²²⁵ тея. ²²⁶ од-како. ²²⁷ одпеяле. ²²⁸ напред. ²²⁹ мезиня. ²³⁰ потея. ²³¹ одтого. ²³² нов-кум. ²³³ јѡванов. ²³⁴ дур до. ²³⁵ дур до. ²³⁶ нов. ²³⁷ Место руског текста: „Послѣ того какъ провозгласили“ ставио сам домаѡи. ^{237a} „сполайти“ (в. нап. 219). ²³⁸ то-година. ²³⁹ тея. ²⁴⁰ тај час. ²⁴¹ од. ²⁴² пояс-от. ²⁴³ као. ²⁴⁴ пркту. ²⁴⁵ познаваѡ. ²⁴⁶ оддалеку. ²⁴⁷ потея. ²⁴⁸ поигрували. ²⁴⁹ умејал. ²⁵⁰ таков. ²⁵¹ умејан. ²⁵² одкако. ²⁵³ се. ^{253a} крајње „му“ непотребно. ²⁵⁴ мезиня. ²⁵⁵ двоица. ²⁵⁶ од кого. ²⁵⁷ презал. ²⁵⁸ зарадувал.

вѣке по́ради кúмство-шо зародување²⁵⁹ помеђу-себе, ни-шо зѣмале, ни-шо да́вале девојка²⁶⁰: шодку²⁶¹ свѣшто-го држале кúмство-шо св.-Јованово²⁶². Овакоф²⁶³ биљ²⁶⁴ овја²⁶⁵ адет на Водици ко́го и сега-у́иче²⁶⁶ го-држиш²⁶⁷ по-други-вѣ-села ми́јачки²⁶⁸, а во-наше-с[е]ло] Гáличник е-о́ставен у́иче²⁶⁹ преш²⁷⁰ 33 г. (поради-големíна-ша на-сѣло-шо). На 1848 г. го-имаљ²⁷¹ св. Јован²⁷² Тáне Личеноски (во-Мóјсово²⁷³ ма́ајо²⁷⁴), и гóсти-ше и-брáљ²⁷⁵ нѣ зíма-ша на-Водици, шоко лѣшо-шо на-Илин-ден²⁷⁶ (20 јул²⁷⁷).

3. Адет на-Ђурђев-ден (23 апр.)

Сароти-Ђурђев-ден на-к-вечер девојки-ше одиш „на биљачки“²⁷⁸ до-15-минути²⁷⁹ да́леку о́т-сѣло²⁸⁰ на-двор; та́мо пејѣећи²⁸¹ „пѣсни биљарски“ (биљаречки)²⁸² бѣреш „биљачки“²⁸³: горо́цвеће, кúкурек и млѣчка и шúма бúкова. О́ткако²⁸⁴ ћа-се-вра́шиш до́ма²⁸⁵ биљачки-ше²⁸⁶ и наредуваеш по-вра́ше-шо. А шíе-шо имаеш о́фци²⁸⁷ (кóзи и крáви) рѣдиш биљачки и по-вѣдра-та и по-буши́ње-шо²⁸⁸ и по-кóтари²⁸⁹ кои-и-извá-ђаеш во-двор. О́веја²⁹⁰ наредување го-вúкаеш „запошнување“; а биљки-ше²⁹¹ запошка. По-вѣдра²⁹² и бúтини²⁹³ клáваеш запошки (а особито млѣчка, млѣчајка), за-да-им-бúдет сто́ка-та млѣчна (ш. е. да пу́шчаеш²⁹⁴ многу-млеко о́фци-ше²⁹⁵, кóзи-ше и крáви-ше-им).

Млáди-ше шакѣ-правиш, а пак старитѣ-жени (особито шíе-шо имаеш брго^{296а} и млáди умрени) шíе-си и накинúваеш гробóви-ше о́т-свои-ше умрени со-горо́цвеће²⁹⁶ и со-зеленá-шума бúкова; и седнуваеш бли́зу до-ними да-си-пóштожит. Во тогá-ша²⁹⁷-си шíе им-докажúваеш на „мр́тви-ше“²⁹⁸ ћи²⁹⁹ дошля убáва^{299а} прóлеш и сѣ-ша убáвиња од Господа се-развесѣлија и се насмѣјаа³⁰⁰, а шíе лежѣећи (спиѣећи) ф³⁰¹ шѣмни^{301а} грó-бови ни́шчо³⁰² убáво^{302а} на́д-земи не-глѣдаеш.

²⁵⁹ зарадување. ²⁶⁰ девојка. ²⁶¹ тољку. ²⁶² Јованова. ²⁶³ оваков
²⁶⁴ был. ²⁶⁵ овя. ²⁶⁶ уще. ²⁶⁷ држит. ²⁶⁸ мьячки. ²⁶⁹ уще. ²⁷⁰ пред.
²⁷¹ имая. ²⁷² Јаван. ²⁷³ Мойсовъ. ²⁷⁴ маала. ²⁷⁵ место само „брал“ треба да
стоји „и брал“. ²⁷⁶ илин-дењ. ²⁷⁷ јуль. ²⁷⁸ биљачки. ²⁷⁹ минута. ²⁸⁰ од село.
²⁸¹ пеѣећи. ²⁸² биљарски (биљаречки). ²⁸³ биљачки. ²⁸⁴ одкако. ²⁸⁵ иза
„дома“ стоји — овде сасвим непотребно јаму (значи турски „да је“).
²⁸⁶ биљачки-те. ²⁸⁷ овцы. ²⁸⁸ бутина-та. ²⁸⁹ копари. ²⁹⁰ овѣя. ²⁹¹ биљки-те.
²⁹² ведри. ²⁹³ бутини. ²⁹⁴ пуштаеш. ²⁹⁵ овцы-те. ^{295а} место скоро. ²⁹⁶ горо-
цвеће. ²⁹⁷ того-то. ²⁹⁸ мъртви-те. ²⁹⁹ „ћи“ у значењу „како“. ^{299а} место
лепа. ^{299б} место природа које је ненародно. ³⁰⁰ насмеяла. ³⁰¹ в. ^{301а} те
непотребно. ³⁰² нищо. ^{302а} м. лепо.

На-Ђурђеџев-ден рано стари-ше одит ф³⁰³-цркоф³⁰⁴, а пак млади-ше-девојки и невести (биљарки) убаво^{304а} промѣнаши и наредени одит „на-биље“ во-зора-та ушче³⁰⁵ пред огревање сџнице³⁰⁶. Заедно со-ними одит на-биље и деца (одрастени) и ергени³⁰⁷, лепо промѣнаши и наоружани; тие одит крај-ними како³⁰⁸ ниџна прѣстстража³⁰⁹. Биљарки-ше одееџи, берееџи, а особито враќаеџи се од-биље тие пејеш³¹⁰ „пѣсни биљарски“ (биља-речки). Одит далеку до поја саат ош-сејо³¹¹ Тамо тие береш гороцвеџе, новоразлиштени шуми буюкови и секакви бидки³¹² кои и имаеш за лековити и со-тѣслица и копаеш со-се-корен.^{312а} А откако³¹³ џа набереш биље, после биљарки-ше се собираваеш си-ше на-куп на едно-некоје^{313а} место коде шо-се-береш ката-година. Туе тие поигруваеш оро со-пѣсни и после-си тргнуваеш да-си-идит^{313б} назат³¹⁴ кон-дома. Враќање-шо им је по-свѣчано^{314а}, дека тога³¹⁵ си-ше собрани и суредени се враќаеш по-тем пејееџи³¹⁶ пѣсни биљарски. А прѣд-ними нај-напред³¹⁷ одит момчиња-та³¹⁸ фрлаеџи³¹⁹ пушки.

Дури³²⁰-берееџе³²¹ биље биљарки-ше, момчиња-та³²² си сѣдит на куп собрани на едно-огледно место, како³²³ ниџна прѣст-стража³²⁴.

Откако³²⁵ џа-се-вратиш дома, биљарки-ше пак и накин-туваеш (наредуваеш) со-гороцвеџе, буква-шума и бидки³²⁶ враќе-то, ведра-та³²⁷ и бутине-шо. На деца-та³²⁸-им виеш веџи од гороцвеџе и и пошеш на-главе³²⁹ вѣз-ден³³⁰.

Пушки-се фрлаеш³³¹, тога³³² ушче³³³ од-зора³³⁴ дур доручек сѣедно. Дека-је-адеш во-секоја³³⁵ градина (дур неје³³⁶ огрејао³³⁷ сџнице³³⁸) да-се-фрлит (пукнеш) по-една-пушка за-да-и-ислишиш си-ше пакосни животињки³³⁹ (како³⁴⁰ кршови и други такви).

По шеја³⁴¹ ручае³⁴². А по-ручек веднуш девојки-ше наметнуваеш „нишалки“^{342а} на полегнати-ше³⁴³ веџки од дрвја-та³⁴⁴ шо се љ(з)-сејо; и на-ними се нишајеш³⁴⁵ си-ше со-реш³⁴⁶ вѣз-ден³⁴⁷. Тога³⁴⁸ нишалки³⁴⁹ [се]³⁵⁰ гледаеш на си-ше страни ош-

303 в. 304 црков. 304а место лепо. 305 уще. 306 сълнце. 307 место момчиня. 308 као. 309 предстража. 310 пеџт. 311 од село. 312 биљки. 312а корен. 313 одкако. 313а идет. 313б м. извесно. 314 „назат“ и у тексту. 314а свечано није галички. 315 тоги. 316 пеџеџи. 317 нај-напред. 318 момчиня-та. 319 фрлаеџи. 320 дуре. 321 береџ (имперф. 3 пл.) 322 „момчиня“ — треба „момчинята“. 323 као. 324 предстража. 325 одкако. 326 биљки. 327 ведри-ти. 328 деџа-ти. 329 на глави. 330 вес-деџ. 331 фрлаеш. 332 тоги. 333 уще. 334 од-зори. 335 сеџо. 336 неџ. 337 огре-јао. 338 сълнце. 339 животињки. 340 као. 341 теџ. 342 ручице. 342а нишалки. 343 полегати-те. 344 дрвја-та шо. 345 си нишаџт. 346 ред. 347 весь-деџ. 348 тоги. 349 нишалки. 350 [се] треба додати ту, а изоставити испред нишалки.

сѣло-шо³⁵¹ и покрај сѣкоја³⁵² нишалка³⁵³ на-куп собрани девојки и невестни. Кога³⁵⁴ седнуваеш на-нишалка³⁵⁵ некоја³⁵⁶ девојка или невеста, една-нишарја³⁵⁷ или леља³⁵⁸ ја³⁵⁹ нишат со-јоже-шо³⁶⁰, а други-ше-је пејеш³⁶¹ прилична-ша нејзе песна, (на-девојки инаква-песна, на-невестни инаква, на-момче инаква).

А шие бидки³⁶² шо и имаеш за-лековити, и чуваеш за-потреба.

4. Маж Ђурђев-ден — 24 април

В Лазарополе (сѣло), дека храм-от³⁶³ им је св. Ђорђија³⁶⁴, тога по-пушчање³⁶⁵ црков³⁶⁶ после одиш „по-крсти“³⁶⁷. А пак мие³⁶⁸ в Галичник одиме по-крсти на 25 апр. (напреш³⁶⁹ во-старица во-Галичник не оделе по-крсти; а овеја³⁷⁰ одење^{370а} је сторено³⁷¹ околу 1835 год.). Одење-шо по-крсти је како³⁷² и на-Водици; саде тога³⁷³ вршиш³⁷⁴ љ(з)сѣжо³⁷⁵; а сѣга не-одиш љ(з) сѣжо³⁷⁶, шоко околу-сѣжо. И во-овие два-три дни имаеш нишалки³⁷⁷ љ-оро.

LII

Текстови (продужење)

292. Сем текстова које сам побележио кад сам први пут почео испитивање галичког дијалекта, десило се да проведем неко време у Галичнику кад је већ део ове расправе био наштампан. Тада сам узео да проверим и неке особине које су код испитивача овог говора спорне и да запишем још неколико текстова које сад овде саопштавам. Језички материјал који сам том приликом скупио, уколико је то за мој опис галичког говора од значаја, изнесен је у LV глави (у додатку); ту ћу саопштити и оно из глава од LII до LIV што може бити корисно за познавање овог говора. Бележио сам текстове само од оних мештана који одлично владају својим матерњим дијалектом. — У овим текстовима $i = j$ текстова у гл. LI.

³⁵¹ од село-то. ³⁵² покрај секоја. ³⁵³ нишалки. ³⁵⁴ коги. ³⁵⁵ нишалки. ³⁵⁶ некоја. ³⁵⁷ нишарја. ³⁵⁸ леља. ³⁵⁹ ја. ³⁶⁰ јоже. ³⁶¹ пејт. ³⁶² биљки. ³⁶³ у „храм-от“ — „х“ књижевног је порекла. ³⁶⁴ Ђорђија. ³⁶⁵ пушчање. ³⁶⁶ црков. ³⁶⁷ крсти. ³⁶⁸ мие. ³⁶⁹ напред. ³⁷⁰ овсја. ^{370а} „скоро“ иза одење није потребно. ³⁷¹ сторена. ³⁷² као. ³⁷³ тоги. ³⁷⁴ вртит. ³⁷⁵ из село. ³⁷⁶ из села (sic). ³⁷⁷ нишалки.

1.

Си-би́ле ен¹ мош и жéна². На-мóж-оф не-мý-би́ла мíџа жéна-ва. Сáкаџ да-џа-зáгинеш жéна-ва и рéкоџ³: „мéси пóгача и да́и-ми једно-пáрче сiрење“. Кiнисаџ⁴ в-óрман⁵ и сéднаџ на-једно-мéсто сiпiлно⁶, за цркáџање.⁷ Зéџ лéб-оф да-го-сéчеш за-да-рúчаш и-го-дшпúщчиџ⁸. Сакáеџи лéб-оф, ја-пráџаџ жéна-ва да пóјдет^{9а} да-го-зéмеш лéб-оф.⁹ И óшџа⁹ жéна-ша, го-зéџа⁹ лéб-ош и пáк дóшџа коде-мóж-оф со-лéб-ош. И пáк мóж-оф зéџ сiрење, го-фрлиџ дóџу. Пак óшџа жéна-ва да-го-зéмеш и нé-мóгџа вéџе да-се-кáчиш. Остáнаџа шúје.¹⁰ И рóдиџа дéшуле¹¹ шúје. Г-úзрасџа шúје дéше-шо. Пóрасџо дéше-во и рéкџо: „кóј-ми-је тáшкó?“¹² Тáџа-му-рéкџа: вэ́к-он¹²-ши-је тáшкó, нéмаш тáшкó. И тéа рéкџо: „нé-ми-је вэ́к-он тáшкó; љ'а-го-нáјда-ја тáшкá-ми“. И ошкóрнаџо¹³ éдна јáсика. Ја-крéнаџо¹⁴ нá-рамо јасiкá-ша и мáџка-му-ја зéџа на-друго-шó-рамо. И úзлегло óш-шúје. И јасiкá-ша не-се-сúшеџа, вéсеџа стóџаџа. И г-úзнашоџ¹⁵ тáшкá-му¹⁵ и г-úшшркáџ¹⁵ кáштран и смóџа, го-зáпалиџ да-úзгорит. И си-óштáнаџ шúје да-жiвит со-мáџка-му.

2.

Домаџи човек прича о свадбеним обичајима о Петрову дне у Галичнику.

Нéкој-ден преш-Пéшров-ден óдит, бéреш пáпратш и ош-коде-зéшош и ошкоде-дewóџкаша. И пáпрад-ош, го кáваџеш ф-клéш и у зéш-ош и-у-дewóџка-ша, а зéш-ош нóситш јá(в)ор¹ за колiба-ша, за-шопáни-ше. Когá-го нóситш пáпрад-ош коде-дewóџка-ша, је пéеш момичiња-ша:

Папрад јé-жива рáздеџба,
Ош-тáткá-џа-ше óделиш.

¹ неки (један) = еден. ² е и ѓ значе затворено е и о који се не јављају увек (исп. о њима ниже). ³ акценат је на првом слогу био краћи ■ експираторнији него обично. ⁴ онај што је причао додаје објашњење „óшоџ“. ⁵ изговорено готово само: в орман вурман, па се причач поправио: „во орман“. ⁶ отсечно, стрмо. ⁷ котрљање. ⁸ испустио ^{9а} обичније: „пóет“ ⁹ акценат на првом слогу изговорен дуже, донекле са карактером акц. њ. ¹⁰ „туе“ и „тује“ подједнако. ¹¹ причач додаје као објашњење „дешуљчешо“. ¹² в. нап. 9. ¹³ извадило из корена („откóренило“). ¹⁴ ставило. ¹⁵ го-и, исп. напред „г-израсла“, са редуцираним „о“. ¹ чује се и „јáор“.

Еден-дѐн преш-Пѐшров-дѐн шајѐ-вечер пред-да-ја-но̀сш девојка-ша на-вода и пре(д) да-дѐш топа̀ни-ше ѓо̀жу по̀пно̀ћ ви́каеш свадба̀ри-ше ромни́е-шо³ да-дѐш на-барјак. И ѓо̀жу по̀пно̀ћ го-кѝаваеш ба̀рјак-ош и пѐш:

*Стани́-моме, здра̀во не-ста̀најо,
По-ри́дови сѝнце огре́ајо,
По ча̀рдаци крсташни ба̀рјаци
По-дво̀рови ки́шени сва̀тови*

и мно̀гу дру̀ги свадбарски пѐсни.

Ушре́ден-ша си́-ше ро̀д^{ни́е} и прија̀тели и́деш на аирли-ува̀е³ ба̀рјак. Коа́-ѝа-го кѝаеш ба̀рјак-ош, ѓдиш зѓвачка со-ка̀рта ви́но со-шронда̀фили и а̀пшени⁴ на-ка̀рта и е́дно-две-де́ца со́-неа по ро̀д^{ни́е} и прија̀тели да-зѓвеш за-на-сваѝа. Невѐста-ша кога-зѓвеш не́кого на-најста̀ри-ош во-ку́ѝа, ѝа-му-„ја-по̀даеш ка̀рта-ша и ѝа-му-рѐчеш: „да бжѓсовиш и да-дѐ^{те}ше ве́чер на-сваѝа. Пока̀наши-ош ве́лиш: „аирлиѝа да-ви́-ѝе, да-си-се ѝердо̀саеш,⁵ пак на по̀мали да-исш^{че}каше.

Спроши-Пѐшровден девојки-ше шо-се-за-мо̀жење⁶ и-но̀-симе⁷ на-вода но̀ѝа. Ошкоде-зѐш-ош ѝа-до̀јеш си́-ше ро̀(д)ни́е^{7а} и прија̀тели со-шопани-ше а ро̀(д)ни́е-шо⁸ од-девојка-ша ѝа-че́кајеш коде-свршени́ца-ша. Ѓа-им-ра̀здајеш на-си́-те бо̀рина.⁹ Свршени́ца-ша ѝа-зѐмеш два-ѝу̀гума и-ѝа-и-ѓннесет^{9а} на три́-чешми. Ош-си́те три́-чешми ѝа на̀пѝнит во́да и за́е(д)но⁸ си́-ше ѝа-се-вра̀тиш во-ку́ѝа-ша ош-свршени́ца-ша. Кога-ѝа-при́ближиш ко̀н-дома, девојки-ше пѐш:

*Чека́ј-мајко, сту́дена во́дица,
Чека́еѝи на-порши за̀спајо,
Чека́ј-шашко, сту́дена во́дица ишд.
Ово̀дку-ѝе ош-ѝе́рка ѓдмена.*

На-роні́е-шо ѝа-да́еш ра̀киѝа и ѝа-си-по́еш во-ку́ѝа-ша од-зѐш-ош. Во-ку́ѝа-ша од-зѐш-ош се-го̀швиш ве́чера, ѝа вече-раеш и по̀сле-ѝа пра̀виш жѓмбуш^{9б} (ѓра, пѐсни), а коде свршени́ца-ша си́те ѝа-си-по́еш, оштану́ваеш са́де момі́чиѝа. Де-

³ место „м“ може се чути „д“ назалирано. ⁴ место овога обично: „на-аирлиа“ или „на честітае“. ⁵ дукати. ⁶ усреће. ⁷ за удавање („за мужење“, „да се омуже“). ^{7а} водимо ^{7а} артикулација „д“ још постојѝ. ⁸ д се или врло мало чује или нимало; оно је назалирано, али се још осеѝа као „д“. ⁹ луч, лучевина. ^{9а} при јаснијем изговору чује се и „д“, али јако назалирано. ^{9б} „ѝѓмбуш“, тј. ѝумбус.

војка-та со таја-вода шо је напјњила ош-три-ше-чешми *к'а-си-измист гњава и-се-ископат*. Ушрѣден-та ошкоде-зѣш-ош коде-девојка-та нѡсит браѣф и енно-фѹцелe вино. Фѹцѣле-то¹⁰ и брае-ош со-вѣнци ош-трѡндафил на-кѡња шоварени, и-нѡсит или браш или нѣкој шо-је-порѡнина, а мѡжет и стари-ош побрашим¹¹ да иѡеш. Пѡсле прѣћ'ает (о⁰ зѣш-ош) зѡвачи, да-и-иѡзовет родниње-то и пријашѣли-те да-дѡет на-строј. И-се-бѣрет коде-зѣш-ош сѹ-те рѡ⁰ниње: ергѣни-ше¹² со-кѡњи пош-сѣдлани и зѣш-ош со-кѡњ пѡтседлан и бѣрѣктар.

Кинисѹвает сватѡви-те шѣје шо-се-со-кѡњи врѣшит сарѡ-шѣ-се-ѡ, а стари-ош иѡбратим се одѣдуват и-ѡдит коде-свршеница-та. Стари-ош побрашим имѡш шѡрба, во-шѡрба-ша кѣрша вино и ена-плѣшка со-мѣсо. Ѓ'а-го-пречѣкает коде-свршеница-та, *к'а* зѣмет шѡрба-та ош-побрѣтим-ош и *к'а-му-го* прѣмениш вино-то, пак-*к'а-му-ја-дѣет* шѡрба-та. Ѓ'а-прѣгледат шѡј да-не-му-кѣале нѣиѹѡ дрѹго, за пѡсле да-се-иѡграеш со-нѣго и, шом-*к'а-видит*, ад-*је-сѣ* шѡкмо, *к'а* ѡбесит шѡрба-та на-кѡњ-ош. И-*к'а-му-дѣет* рѣза,¹³ *к'а-ја-врзет* за-грѣва-та на-кѡњ-ош и се-врѣћ'аш нашат и *к'а-се-здрѹжит* со-стројци-ве.¹⁴ Сѹ-те зѣдно *к'а-ѡдит* коде-девојка-ва. Зѣш-ош служѣе*к'и* вино со-чѣша, бѣцуват рѡка прво шаткѡве-си (шаткѡве-му), ако нѣма(ш) шѣпко и сприкѡве-му или братѡве-му. Пѡсле *к'а-бѣцуват* на-родниње-то на-девојка-та, а девојка-та го-глѣдаш и^с-прстен во-кѹп-ош^{15а} од-дѣвојки, а-се-вѣрдит да-не-(*ј*)а-видит рѡ⁰ниње-то од-зѣш-ош. Пѡсле мењаваеш *јѡбѣкѡ*: зѣш-ов дѣват нѣгово *јѡбѣкѡ*, а шѣје-му врѣћ'ает дрѹго *јѡбѣкѡ*. И-*к'а-му* врѣћ'ает дрѹго *јѡбѣкѡ*. И-*к'а-му-дѣет*, коѡ-*к'а-се* сврѣшит сѣ-то тѣа, ена¹⁵-риза на-десно-шѡ-рамо, и *к'а-му-ја-зѣкачит* во-пѡјас-ош од обе-тѣ-страни, за-да-не-му-ја-ѡдвеш вѣшор¹⁶.

За сѣ-то шѣѡ-време сѣше рѡдниње се-надвор и глѣдаеш како-бѣцуват рѡка зѣш-ош и му-пѣјеш невѣшти-те и девојки-те пѣсна:

А, *јѹначе*, кѣшка босѣкѡва,¹⁷

Кѡј-шѣ-кишиѡ, кѡј-ше изнакишиѡ

Побрѣшми-те сѹ-те на-кѡњи сѣдит кѣчени, а стари-ѡш побрашим слѣзен и сѣдиш покрај-кѡњ-ош од-зѣш-ош и вѣр-

¹⁰ буренце. ^{10а} и „браѡт“. ¹¹ „старисват“; његова је врло велика улога у овим обичајима“. ¹² беѣари. ¹³ убрус. ¹⁴ сватови без коња. ^{15а} гомила. ¹⁵ и „една“. ¹⁶ врло кратко „о“. ¹⁷ тако наглашено.

дит да не погрешит зéш-ош. Шом-ћ'а-се-свршиш шéа сé-шо, побратим-ше со-кóњи-ше и зéш-ош и стар-и-ош побратим се-враћ'аеш дóма-му од-зéш-ош и шáмо имаш сарајлиш¹⁸, и кога ћа-и-и́зееш сарајлиш-ше с-ше се-качуваеш на-кóњи-ше и óдидиш коде свршеница-ша (без зéш-ош). Зéш-ош остáнуват дóма. А други-вé-спројци имаш стáвени сóфри (во-кúћ'а-ша од-девојка-та) со-мéзиња, и-шом-ћ'а-дóјеш побратим-ше, нáзаш¹⁹ седнуваеш и шíје нá-софри. Пред-да-дóеш девојка-ша да бáциш рóка, свéкор-ош извађ'аш двá-леба (една-пóгача и еден-лéп), и óзгора наш-пóгача-ша кя́ваеш сé-шо-је за-де-војка-ша шо-ћ'а-да-зéмеш: чéгли, кóжан, пáфти, рíба, едно-шíше рáкија, дýжак, а сватошчíна-ва кога ће си ²⁰рóдидиш²⁰ ћ'а-им-вратиш и-таја пóгача и-лéп, а-ракија-ша ћа-ја-прéмениш и ћ'а-им-нáшнш нíфна рáкија.

Пóсле излагаш девојка-та, им-бáцуваш рóка, прво ку-мóве-си и свекрóве-си и на-с-ше сó-реш.

Свéкор-ош ја-дáруваш, девојки-ше и неvéшти-ше пéшт пéсни:

Стрóј стројеваја девојка,
Свекрú-си рóка цáливаш,
Свéкор-ја дáр даруваја.

— — — — —

Девојка-та пóсле-шеа је пóјдена ф клéш²¹. С-ше шíје шéови шо-и-дóнесош свéкор-ош од-неvéшта-та, и-дúгаш зáедно со-лебóви-ше дéше ташково-ј-мáјкино и-и-нóси(ш) дóжу ф клéш²¹ коде девојка-ша. И-ја-промéнаеш девојка-ша неvéшти-рóм²²ниње²² нéјзини во-неvéштински алишчá. Невéшти-ве ја-шóк-миш²³. Сватошчíна-ва гóре-си јáдеш, си-пíјеш, а стар-и-шóф побратим и стар-а-ва побратимца вóдит есап²⁴, и-по-стó-поши ћа прáшаеш дóжу, ал²⁵ је гóшова неvéшта-ша.

И-шом-ћа-се-ýготвиш неvéшта-ша, стар-и-ош побратим ћа-пóеш гóре и-ћа-им-кáжеш на-стрóјци-ше да-је-неvéшта-ша гóшова: „Сшанувај-ше!“

Пóнапреш двáјца шо-им-је-зáнаш да-шóвáраеш и дúгаеш ковчéзи-ве со-алишчá-ша од-неvéшта-ша и-шóвáраеш нá-кóња, нá-кóњ-ош шо-је-ýготшвен за-шéа. Стрóјци-те кога ћ'а^{25а}-излезеш нá-

¹⁸ врста колача. ¹⁹ овако увек. ²⁰ у почетку билабијално, врло слабо у неслоговно; код неких и обично „о“. ²¹ в клет са „ф“ место „в“. ²² са м место д-н, али код неких и чисто родниње. ²³ удешавају. ²⁴ по-гађање. ²⁵ „ал“ или „али“. ^{25а} у даљем тексту к' и ћ' ће се бележити само онда када су изговорени врло меко, мекше но обично.

двор, стари-оф побрашим ђдиш на-врати-ша ош-клѣд-ош коде-шо-ја-променаеш невеста-ша и-им-вѣлиш: „отвори́те да-зѣме́е невеста-ва“. Убаво, амá вно́шра невести-ше шо-ја-промена́ле, му-са́каеш на-ста́ри-от побрашим ѡ́лада ѡ́лади, а-ста́ри-оф побрашим им-вѣлиш: „отвори́те, ја-ха-ви-да́да“. И-се-надѡ-жуваеш, ма́љу ха-му-ја-подо́твориш врати-ша и о́вја ха-им-да́еш две-пета́чиња и е́ден ме́телик. Ти́је па́к ха-ја-ко́шнеш²⁶ врати-ша и-ха-му-са́каеш у́иче. На́јпосле ха-да́еш у́иче не́ичо и ха-му-о́твориш врати-ша и-невеста-ша ха-му-ја-пре́даеш и ха-ја-о́днесеш²⁷ до-ко́њ-от шо-го-ја́ваꝥ зѣт-от. И-бра́ш-је од-невеста-ва ха-(и)а-ди́гнеш да-ја-ка́чиш на-ко́њ-оф, а-невеста-ва ли́паш²⁸. Кога-ја-качу́ваеш на-ко́њ-от дру́ги ро́нише од-за-неве́ста-ва др́жни му́тафче и-ја-закриваеш да-не́-(и)а гле́даеш на-качува́ње-то ро́нише-то од-зѣт-от. Невѣста-ша је-покрі́јена со-дў́як²⁹ о́тспреди.

И-после кинису́ваеш свато́ви-ше, а не́ја обе-ше́-страни ја-др́жит бра́ш-(и)е и сно́л-(и)е. Ко́њ-от од-невеста-ша го-во́диш бра́че, а-невеста-ша ја-попра́каеш си́-ше не́јзиши ро́днише до-не́које ме́сто. На-ше́а-ме́сто се-запи́раеш³⁰ си́-ше и ја-дару́ваеш невеста-ва ти́је шо-(и)а-попра́каеш, и-шом-ха-се-сврши́ш дарува́ње-то, невеста-ва ја-зѣ́маш стари-ош-побрашим³¹ и сно́а од-зѣ́т-от, а-де́пе-во ко́њ-оф не-го́-дава́ш дур-не-му-да́еш та́шково од-зѣ́т-оф ба́киши. Та́шково од-зѣ́т-от му-дава́ш³² ба́киши и-го-зѣ́маш ко́њ-от од-невеста-ша и-си-го-во́диш шо́ј. И-си́-те-му ви́каеш ай́рлија не́ка-ши-је, а-невеста-ва пја́чеш и ли́паш и се-кля́ишат.

За се́-то вре́ме топа́ни-те се^{32а} то́паеш. Кога-појдо́уваеш во-ку́ћа-ша од-невеста-ша — и́наку, на́-прстен кога-ја-изви́ђаеш — и́наку. За-се́кој а́дет ба́шка то́пање и ба́шка сві́рење.

Кога-ха-по́ет во-ку́ћаша од-зѣ́т-от, а-по́напрет секр́ва-ва пред-да-до́еш, невеста-ва до́ма истр́чуват по́брго и зѣ́маш си́то и-еден-ле́п нат-си́то-то, на́-главе кѣ́адено си́то-то, и со-чи́нија в-ро́ци ја-прече́куват невеста-ша на́-врати. Пред-да-слѣ́зеш невеста-ва ош-ко́њ-от, о́диш ста́ри-оф побрашим и ја-зѣ́маш ка́па-ша од-зѣ́тот и-ја-кля́ваш на невеста-ва на́-главе, а невеста-ва се-дрпа́ш³³, ја-не́кеш ка́па-ша, кля́ј-ја на́-главе, и-ша-ја-мр́дај и-обо́ри-ја-и-ше́а до-шри́-поши го-пра́виш. И́сто

²⁶ залупе. ²⁷ одведе. ²⁸ плаче пригушено. ²⁹ дувак (црвени). ³⁰ ш изговорено једва чујно. ³¹ са оваким акцентом. ³² ш редуцирано. ^{32а} непрестано. ³³ брани се.

со-ўзда-ша од-коњ-ош на-зэш-ош шо је-качена невеста-ва, го-
 прáвшт до-шрú-поши. Пóсле свéкор-ош ћа-слéзет ош-коњ-ош и
 стáри-ош пóбратим со-побратимúца-ша ёден од-една-тá-стра-
 на дрúги од-дрúга-ша ја-дрéжшт и спростúрает литóвина³⁴ за-
 да-не-газшт нá-зemi и-шáке ја-нóсшт фкúћи³⁵ и прво ја-удú-
 рает³⁶ ош-сúнжирот, и-пóсле ћа-ја-зáстоишт³⁷ до-мéшарка³⁸
 и ћа је-дáеш сýкалка³⁹ и-сúшо и ћа-пéет:

Умéаја невеста-ша пéчиво дá-сучеш.

А шáја сакáдñећи⁴⁰ ћа--óшфрлат^{40а} сукáлка-та и сúшо-шо.
 Когá-ћа-се свршишт шéа, ћа-се-зáврштшт⁴¹ невеста-та дóарена
 со-плéи́чи-ше⁴² кон-мéшарка и-ћа-је-дáеш чúниа со-вúно и чáша.
 Бацувáећи рóка и⁴³рво на-кúм-ош и пóсле стáр-пò-стар нá-реш
 и-с.яúжшт, а млáди-је пéет:

Умéаја невеста-ша кúм-ош да-пóслужшт.

И шáк нáреш на-сúте ћа-с.яúжшт и ћа-им-пéет.
 Шóм-ћа-се свршишт шéа, невеста-ва ја-нóсшт ф-клéшт и-
 дојдувáећи невеста-ва стáра-та побратúмица ћа-го-пòдигнет
 дúлак-ош, а зéшт-оф дрéжшт в-úста вúно и шри-пóти ћа-ја-
 брзнет в-лице невеста-ва и-си-òдишт óш-клет, а со-невеста-ва
 останúвает стáра-та побратúмица и сéстри од-зéшт-ош, зóяви
 нéјзини. А невеста-ва ја-седнúвает на-постéда-та шо је при-
 гòштвена-пóслана уш́че-(уше) кога-се-прóмена.я зéшт-ош. Седну-
 вáећи невеста-ва вúкает едно-дéште. И шéа дéверче, áко úмат,
 је-сéднуват нá-скуш на невеста-ва и пóсле-је-и-сòбуват врза-
 ници-ше⁴³, а шáја-ћа-го дáруват. И детé-(в)о-си-òдишт.

Ја-зашвóрает врáта-ша ош-клéд-ош стáра-ва побратú-
 мица со-зóяви-ве ћа-ја-поос.яòбодити невеста-ва и ћа-а-прáша-
 еш: áли-је-је мóчно да-не-а-спéгатш пóјас-ош или пафши-те
 ош-кóжан-ош или пáк да-не-сáкaт нéи́чо да-кóснет али-да-се-
 нáпијеш.

Кога-ћа-пóчиваш, ја-ошвóрает врáта-ша ош-клéд-ош, кој-
 сáкaш да-дóеш да-вúдишт невеста-ва, а невеста-ва се-спрáмит
 држéећи кáлемћар^{43а} в-рóци и-нúкоде нé-гледаш, само-се-пúлиш⁴⁴

³⁴ простија тканина („лит“ — танак, редак). ³⁵ у кухињу — главни део куће, кућа у ужем смислу. ³⁶ ударају, ударају је о вериге (управо стављају уз). ³⁷ зауставиће је. ³⁸ нађе. ³⁹ оклагија ⁴⁰ тобож не хотећи, не пристајући. ^{40а} одбацује. ⁴¹ окренуће се подупрта плећима о нађе. ⁴² лећима. ⁴³ невестинске шарене ципеле. ^{43а} махрама. ⁴⁴ гледа укоченим погледом наниже.

на-дољу. И шије шо-идет да-а-видиш честішаеш невеста-ва и велит: „машаја, машаја, калинка“⁴⁵. А невеста-ва секому кој-џа-дојет му-се-поклонуваџ. Од-обе-ше-страни на-невеста-ва стојат зљви, ако-имаш; а по-некоаш и стар-ва побратимица.

Вечер-та во-куќа-ва од-зеш-оф имаеш саде момичиња шо-ја-чуваеш невеста-ва и само за-ниф-се-гошвиш вечера. Други немаџ. А у шатка-је од-невеста-ва имаш вечера. Поканати рџнини и пријатели на-вечера, на-жумбуџ. Кога-џа-вечераеш, џа-а-донесеш сваџа-та, погача-та шо-а-донесе на-земане-шо невеста-ва свекор-от и џа-а-донесеш погача-та на-сито џзгора и џа-му-а-даеш на-кум-от на-чело⁴⁶ и пееш:

Огреаја месечина по-чесна шрпенза,
Не-ми-биљо месечина по-чесна шрпенза,
Ток-ми-биља чесна-сваџа од-бџа иченица.

Исаејувалеџи пџсна-та, се-пеет и другі-пџсни, џграет џро, џијет, џадет, по-некоаш се-вџселит и до-ден.

Коде-невеста-та утрџ-ден-та џдиш ромније-(в)џ⁴⁷ ош-шатка-(је) на-видување и тамо-и чекаеш со-сџфри ставени мџзиња и иџјачка⁴⁸ кој како сакаш. И шије после си-џдиш, а куќа-ва од-зеш-от се-гошвиш за-повенчање, праџаеш зџвачи да-зџвет за-да-и-поканит род^нније-во и пријатели-ве за-повенчање.

Зџвачи-ве се момчиња неженати. Зџвач-оф со-карта вило џа-даваџ карта-та и секому велит да бљџџовиш⁴⁹.

Шом-џа-и-зџвет, џа-фџтиш да-се-бџреш за-повенчање. Барџак-оф го-сонџваеш џш-перде⁵⁰ и го-дрџиш барџактар-от.

Шом-џа-се-сџберет си-ше рџд^нније и кум-от џа-дџет, џдиш стар-и-оф џбратим, џа-зџмат невеста-ва со-една-џџшрва и барџактар-от напреш кинисуваеш по-венчање, а шџпани-ве шџпаеш и сурли-ше свџриш за-повенчање. Ко(г)а-џдиш повенчање, џдиш покроџе.

За-повенчање на-еден-пџстар, му-даваеш ед^нно-муџафче, дџсази, во-дисџзи-ше леџо(в)и, два, и еден-кџшеџ вино и зџмаеш мџзе еден-каленик⁵¹ и едно-шише ракиџа, со една-чаџа. Коа-џа-пџјет в-џрџкоф, прџш-џрџкоф постџљаеш муџафче-шо и седнуваеш туе пџстари и шо-несе многу рџмнина на-зџшот,

⁴⁵ браво, браво! нар! (румена као нар). ⁴⁶ у прочџеље. ⁴⁷ тако. ⁴⁸ пиџе. ⁴⁹ благослови! ⁵⁰ прозор. ⁵¹ чинија.

а невеста-ша, зéш-ош и сѝ-ше рóмниње óдиш ф-цркоф да-глédает венчавáње-шо. До-зéш-ош стоит стáри-ош пóбратим óдесно, а до-невеста-ша стáра-ша побратѝмица. Али прет-шéа до-коде-шо-ѝмаш шóка и отиетлúваети-врфци и-одврзувает, стáри-ош пóбратим на-зéш-ош, а стáра-ша побратѝмица на-невеста-ша.

Коá-ћа-се-свршиш венчáње-шо, óдиш и здраúвает зéш-ош и невеста-ша ф-чéю сéфше кúм-ош, пак пóсле сѝ-ше нá-реш, и коá-ћа-и бáциш ф-чéю, ћа-кáжет сéкој óдежно кóлку мóшки, кóлку жéнски да-им-дáјеш гóспош, а побратѝми-ше стоиш и мáвает пó-гъаве со-рóци, со-кáпи на-шѝје шо кажúвает.

Шом-ћа-се-свршиш шéа, излáгает ош-цркоф и-зéш-ош стоиш блýзу до-невеста-ша прéd^н-нејá, а мáјка-му од-зéшот вáрдит да-не-пóминет међу-ниф нéкој (да-не-се рáсипет вéнец-ош), а невестата честó-поти ја-буцнúвает ош-плéици-ше на-зéшот.

Одéећи и идéећи по-вénчање, свекрва-ша нóсит кóшле бéло со-вóда и-со-шрóндафил и по-штркуват зéш-ош и-невеста-ша. А дрúга нéкоа мýада невеста нóсит ѝбрик со-вóда да-не-им-се-слóшиш⁵² на-зéш-ош и на-невеста-ша да-им-дáеш вóда да-се-нáициет. Когá-ћа-прѝближит до-кúћаша од-зéшот, мáјка-му од-зéш-ош истрчуват пóбрго и-зéмаш сѝшо и лéп и чѝнија вѝно и-ја-пречéкуваѝ невестѝа-ва.

Невестѝа-ва и-зéш-оф кога-влéгаеѝ ф-кúћи, им-просѝѝраеѝ лишóвина^{52а} и óдиѝ по-нéа до-ф-кúћи⁵³. И-невестѝа-ва ја-чукнú-ваеѝ оѝш-сѝнцир⁵⁴ и пóсле-ја-засѝтоúваетѝ на-мéшарка и је-дáваеѝ сѝшо и сýкалка и је-пéјеѝ:

Умéјаја невестѝа-ѝа пéчиво дá-сучеѝ.

Пóсле-је дáваеѝ чѝнија вѝно и-чáша⁵⁵ и пoслýжуваѝ сѝ-ѝе на-рéѝ, прво кúм-оѝш, а пóсле сѝ-ѝе рóд^нниње и-пéјеѝ прицáтели: „Умéјаја невестѝаѝа кúм-оѝш да-пóслýжит“ и ѝáке нá-рéѝ на-сѝ-ѝе-им пéјеѝ кóј кáко-је-је рóд^ннина на-невестѝа-ѝа.

Пóсле засѝанúваеѝ невестѝа-ѝа и зéш-оѝш и-им-бацúваетѝ вéнец-оѝш и сéкој шо-ћа-бáциѝ ћа-кáжеѝ кóлку жéнски и кóлку мóшки да-им-дáеѝ гóспоѝ; и невестѝа-ѝа ја-нóсиѝ в-клéѝ. И

⁵² да им не позли. ^{52а} поњава нарочите врсте. ⁵³ до у кућу. ⁵⁴ овако је изговорено, иако у овом дијалекту нема џ. ⁵⁵ у неколиким речима изговорено је џ које иначе у овој употреби није меко.

сѣднуваѣт невѣста-ѣа да-се-одморитѣ. По-ѣа мажу, ѣа-се-одморитѣ сѣ-ѣе и барѣакѣар-оѣт го-зѣмаѣт барѣак-оѣт и сѣ-ѣе мадиѣи⁵⁶ одитѣ на-нѣкоѣ мѣстѣо рамно и зѣѣт-оѣт со-ниѣ, ѣоѣани-ѣе и-зѣмаѣт, раѣиѣа, вино и ѣграѣт оро, напреѣт барѣакѣар-оѣт со-сѣ-барѣак, сѣѣари-оѣт побраѣитѣм до-нѣго, зѣѣт-оѣт до-сѣѣари-оѣт побраѣитѣм и ѣѣаке сѣ-ѣе сѣ-реѣт ѣграѣт оро. Ако ѣмаѣтѣ и дрѣги свѣдби, ѣѣамо-се сѣѣаѣуваѣт сѣ-ѣе и-сѣ-ѣе ѣграѣт.

По играње-ѣо после зѣѣт-оѣт и сѣѣари-оѣт побраѣитѣм си-ѣдеѣт по-брго дома, а дрѣги-ѣе-си продѣжжѣуваѣт да-си-ѣграѣт. Зѣѣт-оѣт и сѣѣари-оѣт побраѣитѣм одитѣ в-одаѣа сѣми и сѣѣари-оѣт побраѣитѣм му-и-кажѣуваѣт на-зѣѣт-оѣт адѣѣи-ѣе за-вѣчер-ѣа коа-ѣа-поѣт коде-невѣста-ѣа, а-сѣѣара-ѣа побраѣитѣмиѣа на-невѣ-сѣа-ѣа ѣе-кажѣуваѣт како-да-го-прѣчекаѣт зѣѣт-оѣт („или мом-че-ѣо“). Вѣчер-ѣа ѣмаѣт вѣчера и сѣ покѣнаѣи сѣ-ѣе рѣд^нниѣе и приѣѣѣели.

Шом-ѣа-ѣздоеѣт сѣ-ѣе рѣмниѣе и ѣа-наседнѣѣт на-соѣфра и ѣа-видитѣ, али дрѣги вѣѣе нѣ-идѣт, сѣѣари-оѣт побраѣитѣм на-преѣт, зѣѣт-оѣт по-нѣго ѣдеѣт коде-соѣфра-ѣа и сѣѣѣе сѣѣари-оѣт побраѣитѣм се-здрѣуваѣт со-сѣ-ѣе, а по-нѣго зѣѣт-оѣт ѣстѣо ѣ-ѣоѣ се здраѣуваѣт на-кѣм-оѣт и на-посѣѣари-ѣе шо-се-на-соѣфра им баѣуваѣт рѣка, а кѣѣни-ѣе го-чѣкаѣт ѣ-прѣшкѣи (ѣзѣнѣиѣа)⁵⁷. Сѣѣѣе ѣѣѣко-му го-баѣуваѣт в-чѣо зѣѣт-оѣт, а зѣѣт-оѣт му-баѣуваѣт рѣка ѣѣѣковѣ-си, а маѣка-му, сѣсѣѣри-му и сѣ-ѣе по-ближнѣ жѣнски рѣмниѣе зѣѣт-оѣт го-здрѣуваѣт в-лицѣ, а со-браѣа-му и со-нѣкои ближнѣ мѣшки рѣд^нниѣе се-здрѣуваѣт ѣстѣа со-усѣа. Побраѣитѣми-ѣе го-чѣкаѣт зѣѣт-оѣт прѣѣт-клѣѣт⁵⁸ и ѣдеѣт сѣѣари-оѣт побраѣитѣм и зѣѣт-оѣт. Сѣѣари-оѣт побраѣитѣм зѣмаѣт една-шѣѣка⁵⁹ пѣѣна со-ѣреви и сѣѣара-ѣа побраѣитѣмиѣа ѣѣкоде невѣста-ѣа ѣзлагаѣт ѣѣт-клѣѣт и зѣѣт-оѣт влѣгаѣт коде-невѣста-ѣа ѣ-клѣѣт. И ѣѣаман ѣа-бѣѣнѣѣт вѣѣѣа-ѣа и ѣѣа-за-клучитѣ и-сѣѣари-оѣт побраѣитѣм ѣа-ѣдрѣуваѣт⁶⁰ шѣѣка-ѣа од-зѣзд-оѣт на-клѣд-оѣт, шѣѣка-ѣа ѣа-се-скрѣшитѣ, оѣреви-ѣе ѣа-се-расѣѣуриѣт, а побраѣитѣми-ѣе ѣа-се-прѣѣѣкаѣт на-оѣреви-ѣе коѣ по-вѣѣе ѣа-сѣберѣт. И по-сле побраѣитѣми-ѣе ѣграѣт оро со-ѣо-пѣни-ѣе. А гѣре на-соѣфра оѣѣкога-ѣа-баѣитѣ зѣѣт-оѣт рѣка, си-пѣѣѣѣт раѣиѣа и мѣзе си-ѣѣдеѣт дур-да-доѣт вѣчера.

Оѣѣкоа ѣа-свѣршитѣт вѣчѣра-ѣа, виѣкаѣт по-свѣѣа-ѣа и свѣѣа-ѣа ѣа-носѣтѣ наѣдно сѣѣѣо ѣзгора и ѣа-даваѣт на-чѣо, го-

⁵⁶ овако. ⁵⁷ претсѣoble, „преткѣѣе“. ⁵⁸ = пред клет. ⁵⁹ доѣнѣ деѣо крѣага кад се горѣи поломи. ⁶⁰ здрускати.

После невеста-та и сљужит љокум и топља ракија, ако је белообразна; ако неје, го-сонџваеш бърџак-от и-шопља ракија не-даваеш.

И после одиш секој-дома да почиваеш.

Окољу ручек побратими-те се-бѣреш и со-карта одиш по-се-жо да-зовеши род^{ни}ње и пријатели за-вечер-та да-идеш с-поклон. И вечер-та идеш с поклон и-шоб-се фамилијарни носити погача, парче сирење и чинија вино, а свадбар-от⁶⁵ готвиш вечера. И вечер-та пак се јадеш, се пиеш, се-веселиш и на одѣње-шо невеста-та им шуруваш вѣда и ја-даруваеш кога-им-бацуваш рѣка. А на-свадбар-от коа-зѣмаеш со-здрѣвје, секој мош-му даваши пари како-поклон кому како-даж Госпот. Овакви поклонари се-бѣреш и друга-шѣ-вечер, саде шѣга со-побратими-те одиш на-зѣвење и зѣш-от. Побратими-те кога одиш на-зѣвење коде-шо-имаш по-кући-те момичиња растуруваеш се шо-џа-најеш ис-кући за-после откога-џа-зѣминеш момичиња-та пак да суправаеш⁶⁶. После свадбѣри-ве чекаеш да-се-рѣдиш новина и кога-џа-се-рѣдиш новина, џа-зѣмесуваеш невеста-та. Невеста-та мѣсиш погача и сарѣлици и шѣга свадбар-от викаш род^{ни}ње и пријатели на-ручек или на-вечера, а исто и кога-џа-ја-прашити сефте на-река невеста-та да-пѣреш пак-шрѣбеш да-имаш новина. По-свадба-та кој-дѣн-сѣкаеш одиш сватош^{чи}на-та⁶⁷ коде-зѣш-от на-пѣрвиче, а после одиш зѣш-от и-невеста-ва со-сѣ-ше род^{ни}ње у-шѣтка-е на-пѣрвиче. Кога одиш зѣш-от во-кућа-та од-дѣдо-му на-пѣрвиче на-зѣш-от побратими-те сѣкаеш да-му-спрѣжеш јѣѣца. Кога-сѣкаеш побратими-те прѣжен^{те}-јѣѣца, шѣје чекалѣни-ше⁶⁸ им велити: „немаме јѣѣца, ако сѣкаете, џа-пѣјеме в-комшии од-некоји старѣ-дуѣе, ако-и-даваеш, да-ви-и-спрѣжеме; саде-се-кѣштѣки“⁶⁹. Најдосор⁷⁰ на-зѣш-от џа-му-спрѣжеш јѣѣца и во-калѣничиња џа-и-дѣнесеш по-сафра. И-џа-се-прѣшекаеш којѣ повеѣе да-коснеш.

Побратими-те, да-н(е)-и-видиш никој, крадет кој-љѣжица, кој-чѣша, кој-калѣниче и кога-џа-си-одиш, џа-и-прѣшресуваеш чекалѣни-ше.

⁶⁵ обично отац младожењин. ⁶⁶ спреме, доведу у ред. ⁶⁷ изговорено шѣи, ⁶⁸ дочекивачи. ⁶⁹ муџкови (кѣштѣко јѣѣце). ⁷⁰ најпосле.

од-мајките-им и-ћа-и-пратиш на-друга-страна да-пасеш, а мјзници-ше⁸⁰ ћа-и-оставиш тује да-и-мјзеш и-млэко-шо даго-рбота-еш. Кога-ћа-свршиш рбота-ша, ћа-поседиш два три дни на-бачио да-видиш колку-млеко ћа-дава-еш овците и-ћа-им зэмеш мэра да-знéеш колку-млеко ћа-се-мјзеш. Ћа-го-оставиш параћед-ата⁸¹ и овчарите и ћа-си-дóеш дóма. По-пешнаесеш два'есеш дни пак ћа-пóеш по-еден-чóвек да-и-пó-гледаш и-да-зэмеш друга-мерка за-млэко-шо, заи́чо овци-ше тога'-ћа-го пó-скусиш млэко-шо.

4. Какó-се прáвити кáшкавај

Когá-ћа-го íзмјзеш млэко-шо, ћа-го-íсцедиш во-една-ка́ца и-ћа-му кјáеш ма́ја да-се-пóтсириш. Шом-ћа-се-пóтсириш, ћа-го-цедиш и-ћа-го-кјáеш на-шезгаф во-цеди́а и-ћа-му-кјáеш óзгора шéшко, за-да-се-íсцедиш úбаво. Ако-се-рáботаш на-место, ћа-му-го-прéдаеш на ма́јстор-от шо-го-прáвити кашкá-вај-от. Ма́јстор-оф ћа-го-прéгледаш сирéње-то, ал-је-фтáсано за-да-се-прáвити кáшкавај. Ако-је-фтáсано, ћа-го-изрéжаеш во-кóришо и-ћа-го-рédiш во-кóшници и со-сé кóшница ћа-го-пáриш во-кáзан врeнá-вода за-да-се-стóриш како-шéсто. О'шује го-извáђаеш, го-рédiш на-шезгаф, го-мéсит и го-ирáвити како-сóмуни и го-рédiш во-кáлани за-да-се-стóриш крáвајче. И-таке-стóит два'есеш и чéтири сáати во-калáпи-те, за-да-се-здр́виш. После-го-извáђаеш от-калáпи-те и-го-сóлиш пó-мрва и пóсле сéкој-ден го-потсодúваеш и-го-редиш едно-на-друго таке сéкој-ден дур-да-се-стóриш сéдом крáваи едно-на-друго. Кога'-ћа-се-пóсолиш úбаво, го-миéш со-студенá-вода и со-фр́ча⁸² и-го-суредúваеш едно-пó-едно, за-да-се-íсушиш. Когá-ћа-се íсушиш, пак-го-соберúваеш и го-наредúваеш едно-на-друго по-сéдом крáваи. Когá-ћа дóјеш врéме-шо за-крéвање⁸³ (óко-лу Кр́стовден), го-бéреш во-врéћи, по-два-дéнга во-еднá-врéћа, íа-соши́ваеш и íа-врзу́ваеш со-јóже. И-таке-је гóшов за-крéвање.

Го-нóсит со-кóли до-Гóстивар, а от-ту́јека го-шовáраеш во-желéзница и-го-пра́аеш дó-Солун. Сò-него óдиш и-шргóвци-те да-го-прóдаваеш како-ћа-наéш. Нéкогаш уше⁸⁴ на-место го-прóдаваеш тóпшан,⁸⁵ а нéкогаш пак по-нéколку врéћи. Ако-нé-им-се прóдаеш и-и-фáти лéшо, за-да-не-се-рáсипеш од-го-рéи́чина го-кáваеш во-Сóлун во-бузáна⁸⁶. Óвије гóдиње

⁸⁰ овце музаре. ⁸¹ заступник хеџајин. ⁸² четка. ⁸³ дизање. ⁸⁴ још. ⁸⁵ ср gros, óдeд^ннуш. ⁸⁶ леденица.

кашкáваѡ-оѡ наїповеће го-їáделе нáши лúђе шо-се-во-Амériка, се-нóсеѡ и во-Егíпет, во Скендéриѡ,⁸⁷ зáи́чо-го їáдет и Арáпште.

5. Áдет за-великовí⁸⁸-пóшти

Две-не́дели пред-да-зáфáшт великовí-пóшти една-не́дела пóшти и-не-їáдеме мéсо, а-пóсле дрúга-шá не́дела се-вúкшт сúрници. Во-шáѡ не́дела áдет-ош-їе да-се-мéсит сéкої-ден кóмáши⁸⁹ и на-сéкоїе мóшко во-кúѡа-шá се-мéсит по-еден-кóмáш. Ако-їмáеш дéчиња, во-шóї-кóмáш рéдиш úше⁹⁰ по-една-шú-шудка за-дéѡа-шá, а мéсит кóмáти за-кóњи и за-óѡци. Од-шíїе кóмáти сéкої-ден шо-ѡа-и-мéсит, сéчет по-едно-дéѡче и прá-ѡаеш по-рóдниѡе. На-óдзáди когá-ѡа домесúвáеш, ако-се-чíѡ⁹¹ кóмáти измéсени, шогá-ѡа-мéсит уше-éден кóмáш лúварок.⁹² Во-не́дела на-пóкѡáди, сú-те-се прои́ѡáвáеш, ѡérки мóжени óдиш коде-мáїкí-те-им на-прои́ѡáвáње, им-бáцúвáеш рóка и-вéлиш: „прои́ѡáвáї, мáїко, и-дáвáш едно-їáблко или прúкоáл.“⁹³ А мáїкá-їе же-вéлиш: „прóшто некá-шí-їе, ѡérко“. Ако-се пó-годиш зéшт-от дóмá, и шóї óдиш на-прои́ѡáвáње зáедно.

На-вéчер когá-ѡа-се снóѡиш и-ѡа-óдет вéчера, тéá шо-їе-пригóтвено за-пóкѡáдeње, ѡа-го-стáвиш нá-соѡрá и-пóстáри-ош ѡа-сéднет нá-соѡрá, а-дрúги-те пóмѡáди-шо-се ѡа-му-сáкáеш да-им-прóстшш. Ђá-му-бáциш рóка, а-пóнекóїи пáк-прáвиш мe-шáнии шрú-пóши и шрú-пóши ѡа-му-рéчет: „прои́ѡáвáї, шáѡко, (или мáїко)!“ И сú-те сó-рeт ѡа-се-испрóстит и-ѡа-сéднет да-пóкѡáдиш. Пред-дá-зá(ї)áдет, нáїстáрá-шá-жeнá ѡа-зéмáш мрвá пчéницá да-и-пóвáбиш кóкóшки-шe вúкáѡи: „пúѡу, пúѡу!“ и ѡа-нáсѡушáш, áли-ѡа кркнет нéкóїá кóкóшка (áко кркнет, ѡа-се-врáшш нá-соѡрá, áко нé-кркнет, го-éсáпш зáгр'дó). По-вéчeрá ако-їе-шáїѡá-шá⁹⁴ пóгóлeмá, ѡа-свáриш сéкóму по-едно-їáїѡе и ѡа-зéмет нáїстáрá-шá-жeнá eднá-ѡúркá, на-ѡúркá-шá ѡа-врзeт со-кóнeц eднó-їáїѡе óд-ниѡ (їáїѡá-шá) и со-ѡúркáшá сéкóму ѡа-го-нóсит кóн-устá и-ѡа-му-вéлиш: „áм-їáїѡе“. А шóї шо-ѡа-го-ѡáшш со-ýстá, ѡа-се-éсáпш да-бúдет шрéѡен во-пóстшшe. Во-лúшпшe од-їáїѡе-тó шо-го-áмкáеш пíїeш вúно зá-дá-им-нéїдет вéи́ѡици на-пóѡнóѡ.

Ако-їмáеш во-кúѡа-шá мóмíчиња, ѡ'-óдиш со-стóмни⁹⁵ нá-вóдá по-чéшми: ѡа-и-сóберeт шрóшки-шe, лúшпш-шe од-їáїѡá-

⁸⁷ Александриѡ. ⁸⁸ ускршњи. ⁸⁹ зeљáник. ⁹⁰ уи́ѡе прeлáзи у уи́иѡе и дáѡе у уше. ⁹¹ пар. ⁹² непáр. ⁹³ нáрáнѡá. ⁹⁴ дрúжинá. ⁹⁵ „ѡúгуми“ (крчáзи).

та и пченица-та на-кокошки-те шо-им-ја-даваеш, *ћа-и-одне-сет на-чешма и-ћа-и-туруш во-бра'зда-та и-ћа-речеш*: „*бсом пудки*⁹⁶ *со-ћабудки*,⁹⁷ *девет-пешли сдиш*“.

И тамо-се б'реш момичиња ош-се-то-ма'ло, палиш огон и-пеш и-играеш дур-да-се-разденит. Ђа-и-нап'љнит ђугу-ми-те вода,⁹⁸ *ћа-и-змијет се шо-имаш д'ома дрвено, да-излезет мрсотија-та и-и-п'риш со-луга, да-је-чи'сто за-п'шти-те.*

И зафа'ћаш да-п'штиш по-некоји ж'ени стари и девојки, за-да-се-п'обрго можеш-тримерит,⁹⁹ *ама-никому не-кажуваеш да-тримерит и ко'а-ћа дошримерит, викаеш г'ости.*

*На Велја-среда се-к'лават бакам*¹⁰⁰ *за-вапцу'воње јајца за-в'елигден и на-вели четврток и вапцу'ваеш на-с'екој ч'овек по-едно-јајце шо-се-д'ома и едно к'лаваеш ф'аз'я*¹⁰¹ *п'овеће а-шије шо-ч'екаеш С'о'јунци р'едит и-за-ниф и-кога-ћа-си д'оеш, ћа-им-и-д'аеш.*

На-вели четврток соб'иле кога-ћа-се вапцаеш јајца-та, тије шо-се-д'ома ћа-станеш, ћа-се-п'р'екрстит, а нај'стара-ш'а-жена во-ку'ћа-та ћа-з'емеш едно-јајце и на-си-те со-р'еш ћа-им-го-врвиш око'ју-лице-шо и-ћа-им-в'елиш: „*ц'рвено-ј-б'ело ка-каре*¹⁰²; *с'што-и-п'љно како какаре-во; за-многу г'одини здрави и-в'есели, в-г'одина по-в'есели!*“

Од-Вели четврток оста'ваеш по-некоји п'о-једно јајце ц'рвено ф'иред-икона и-го-чу'ваеш многу-време. И кажуваеш дека од-Вели четврток не-се-расипу'ва'о. Во-некоји работи-чиња го-з'емаеш како-за-п'лач.

6.

*Ж'ена ко'а-ћа-се с'етит за-ро'ћавање, ако-не'маш никого ф-ку'ћи, ћа-ви'кнеш не'коа старица ош-комшии-те и-ћа-п'оет ф-ку'ћи на-ц'елина*¹⁰³ *тамо да-р'одит. Ако ра'ђаш м'очно, и-ако-је д'ома м'ош-је, ћа-го-ви'кнеш не'го да-ја-п'рескочит и-је-даваеш на-ж'ена-та свет'ена-вода и-ћа-и-из'ошворит шо-имаш-к'оф'чези во-ку'ћа-та за-да-м'ожеш п'олесно да-р'одит.*

7.

*Д'еште ма'ло, ако п'лачеш многу, ж'ени есап'ит да-је-уба-р'ачено*¹⁰⁴ *и г'л'даеш, ако била д'ен-та не'коа ж'ена, — шаја-го*

⁹⁶ млада кокош. ⁹⁷ ђуба код кокошака. ⁹⁸ поправио се „со вода“. ⁹⁹ „три-дни ниш'чо не-ја'деш“. ¹⁰⁰ варзило. ¹⁰¹ сврх тога. ¹⁰² јаје у ле-чијем језику. ¹⁰³ здравица. ¹⁰⁴ уречено.

убарáчи.я. И-шóга наредуваеш другá-жена да-пóеш коде-неá и скрíшем да-скíнеш неíчó од-алиíчá-ша и-да-го-дóнесеш дóма да-му-íсилакнеш на-дéше-шо и-да-го-на́щијеш за-да-му-пóминеш.

8.

О језику ових шекстова

293. Читаоци су свакако приметили да текстови претстављају врло лепу илустрацију оног језика који је напред изнесен. Ја зато нећу овде умножавати онај материјал који је напред обилно изнесен; ако буде било потребе да се штогод допуни новим материјалом, то ће бити изнесено ниже у допунама.

Овде хоћу да речем неколико речи о једној особини која се често јавља у галичком говору, а која је споменута код мене у т. 93. Код неких од претставника галичког говора (и мушких и женских) има специјалне артикулације при изговору почетних *o* и *e*. Ти се гласови изговарају затворено са извесном тенденцијом ка дифтонгизацији: *пóсли, чóвек, дóшја, мнóгу, пóјдеш, дóбро, óдиш, знó, мóда* (али *за'мода*), *пóшо, дóеш, дóма, крóце* (али *пóкроце*) и сл. Чак се који пут чује глас који је врло близак гласу „у“, тако да би се могао забележити као у: *дúма, мумíчкаша, уíчче, грúзје, стрúјници, груш* и сл. Има таквог изговора и код почетног *e*: *вéлиш, сéчеш, зéя, лéбоф, рéкоя, жéна, жéнска, зéш-ош, пчénка, вéнчање* и сл. И овде се који пут чује и готово *и*: *пчínка* и сл.

Врло је занимљиво да претставници овог говора *осећају* те гласове још увек као *e* и *o*, а не као гласове који се од њих одликују. Код њих се шири више артикулација почетка речи нарочите врсте која даје затворени карактер поменутим гласовима. Она је заједничка претставницима многих говора околних крајева.

LIII

I

Текстови (продужење). Песме.

294. Текстова у овом одељку саопштене записао је г. Риста Огњановић, проф. у пензији, када се јула месеца 1932 год. бавио у Косоврашкој бањи у близини Галичника. Песме је забележио од своје сестре Досте, Галичанке по пореклу и по месту становања, старе 69 година.

Песме су тачно забележене по изговору. Акцентат и фонетске знаке ставио сам сâм према знацима у овој књизи употребљеним. Када је било потребно, давана су у напоменама објашњења.

Неке су од ових песама несумњиве лепоте; друге су само одломци или песме које се у нарочитим приликама певају, како је то на своме месту означено.

I

Зимске

1

*Сџнџе-но одиш заодиш, Мирче војвода наполе,
Мирче војвода наполе со-самовила зборвеше,
Со-самовила зборвеше: „самовилице, сестрице!
Самовилице, сестрице, коде-ноћ ћа-ноћеваме?“
„Поди, Мирче, пошетај до високи-ше јасики,
До високи-ше јасики, шује се жениш Јанкуља,
Тује се жениш Јанкуља, шује се можит Јасика,
Тује се жениш Јанкуља, ћа земаш мнука од-сестра“.*

2

*Сон-сониља бѹдимска кралица¹
Во-собоша споредум недела.
Сон-сониља љ се упулашила,
Беше-је-се небо одгрнажо,
Од небо-ми звезде попаћале,
Во-двор падна звезда вечерница,
Во-чардаци јасна месечина.*

3

*Сџнџе зајде, мрак по-поле падна²
Во-двор седиш четири јошрви,
Се-карајеш и-се-зговарајеш.
Реш-се редит на-вода да-одиш,
Реш-је падна Варгида девојка,
Не-отише Варгида девојка,
Ток отише Варгидино мале,
Тамо најде незнојна дѹлија.*

¹ последње две речи сваког реда понављају се. ² друга половина реда понавља се.

„Кáмо-ши-ја Мáргида³ нá-вода?“
 „Сíнојка-ми Вáргида ўмрело,
 Вóда нóса, зáдуша да-мéса.“

4

„Сънце-ме зáйде, мáле-ле мáјко, на-врѣ пжáнина,
 Ёдно-ме зáйде, мáле-ле мáјко, дрўго-м óгреја,
 Тóга-ми шéкна, мáле-ле мáјко, дá-ли-је вéчер.
 Стéгнаф-си кóња, мáле-ле мáјко, дóјдоф-си дóма,
 Пóрти-си нáјдоф, мáле-ле мáјко, сé зашвóрени,
 Стéгнаф-си кóња, мáле-ле мáјко, прéскочиѣ пóрти.
 Óш⁴-си-се кáчиѣ, мáле-ле мáјко, гóре на-дйван,
 Тáмо-си нáјдоф, мáле-ле мáјко, пýста пóстеда,
 Кáко пóсжана, мáле-ле мáјко, а-не-крéнаша.“⁵

5

Зáспаж, зáдремаж свéши Нйкоја,
 Међу-два-пжóта, међу-два-дрўма.
 Тўје пóмина свéша Нéдела.
 Во-рóка нóсиш стрéбрено кóшле,
 А-во-кóшалешо крс-и-бóсилек.
 Мй-го пóштрка⁶ свéши Нйкоја,
 Мй-го пóштрка и-се-рáзбуди:
 „Еј, брáте, брáте, свéши Нйкоја!
 Зáшто-си мй-се тўје ўспáю?“
 „Еј, сéстро, сéстро, свéша Нéдело!
 Мрва-си лéгнаф, гóлем-сон вйдоф:
 Бéше йзрасяо ёдино дрво,
 Ёдино дрво, дрво дофино?⁷
 А-на-дрво-шо вéшки⁸ пáрови.“
 „Еј, брáте, брáте, свéши Нйкоја!
 Вéшки пáрови — бóжйи анђели,
 Шйроки лйсье — бóжйи рйсьани.“

6

Бóлен Јáнкула пoш-чáдор лéжит,
 Пoш-чáдор лéжиш, жéден вóдица,
 Жéден вóдица и-понадица.
 Нйкој нéмаше да-го-понадит.

³ једном овако употребљено. ⁴ тако. ⁵ помакнута, дирнута. ⁶ пошкропи, попрска. ⁷ дафина (*elaecagnus angustifolis* L.). ⁸ парне гранце.

Тује прошета пиле соколе,
 Во-уста носит студена вода,
 Под-грло носит суво грџице,
 Под-десно крило — пресно јабуко,
 Под-лево крило — бела-погача.

7

Шета Марко из-гора зелена, из-гора зелена.
 Шо шетало три-дни и-три-ноћи,
 Нигде-му-се водица не-нашло.
 Луто^{9а} кџнет Марко-Краљевиће :¹⁰
 „Бок-те убиј зелена горице, зелена горице!
 Вршиња-ши сјана попарило!
 Корење-ши огон изгорео!“
 „Ај-ши-тебе, Марко-Краљевићу!
 Не-кџни-ја гора на-правина.
 Ток-кџни-ја Стојна самовија!
 Шо-пособра дванаесет чешми,
 И-однесе горе у-пјанина.“

8

На Богојављење

Надвела-се света-дева Марија, Марија,
 Над-неја-се седмокрили анђели, анђели.
 Изговори света-дева Марија, Марија :
 „Ај-ви-вами седмокрили анђели, анђели!
 Не-д-слезите в-дџни-кледу камнени, камнени!
 Наточите две-здравици¹¹ винени, винени!
 Послужите свет-Јована зимнего, зимнего!
 Послужите свет-Ђорђија пролетен, пролетен!
 Послужите свети-Петрор летнего, летнего!
 Послужите свеш-И'лија, стреш-лето, стреш-лето!“
 Се-му-војска свет-Јовану заигра, запеја,
 Се-му-војска свет-Ђорђију заигра, запеја,
 Се-му-војска свети Петру заигра, запеја,
 Се-му-војска свеш-И'лију понркна, понркна,
 И-пјачите шо-пејее не-пејеш, не-пејеш,
 И-Јордана шо-шечеше, не-шечеш, не-шечеш.

⁹ осим у 1-ом и 5-ом реду, други део реда понавља се. ^{9а} почетно л треба читати као л. ¹⁰ на кра — другостепени акценат. ¹¹ чаше?

9

Двóрје мéтеш мјáда Огнéница¹²,
 Двóрје мéтеш грáдум сѣзи рóниш,
 Со-сѣзи и-двóрје запрáшуваш.
 Ја-дóгледа Огнéничин свекор:
 „Ај-ши-шéбе, мјáда Огнéнице!
 Зáи́чо мéтеш, грáдум сѣзи рóниш?
 Али-шí-се шéбе здодéјало
 Чинéећи úзмет у́тро-í-вéчер,
 Месéећи прéбели пóгачи,
 Точéећи ви́но и-рáкија,
 Мешéећи сво́ји рáмни двóрје?“
 Одгóвори мјáда Огнéница:
 „Ниши-ми-се мéне здодéјало“...

(ређају се као одговор ранија питања, а узрок њеном плачу није исказан).

10

Пéтор и-Пáвле две-óра вóдиш,
 Ёдно Пéтрево, дрúго Пáвлево.
 Пéтор Пáвлеве му-говáреше:
 Еј-Пáвле, Пáвле, еј-ми́ли брáте!
 Крóтку вóди-го ви́штошо óра,
 Ид-се-дéвојки мóрни, úморни,
 Вéзден дéнеска кр́сти нóсима
 Кр́сти нóсима, Бóга мóлиме.

11

Пóсакал Пéтор úбава Јáна,
 Úбава Јáна од Лагáдина.¹³
 Úбава Јáна цéна нéмаше.
 Со-пр́стен фр́ли нé-ја пóгоди,
 Со-стрéла фр́ли нé-ја пóгоди,
 Јáбѣко фр́ли ми-ја пóгоди.
 Кога-дóгледа Јáнина ма́јка,
 Ми-ја зáтвори во-зéмни-клéди
 Óшу-ми пíсна Јáнина ма́јка:
 „Оф-лéле, лéле, дýри дó-Бога!

¹² и овде се други део сваког реда у певању понавља. ¹³ место близу Солуна.

Шо-не-си имаѫ ушч-една ћерка!
 Ушч-една ћерка как' бѣла Јана,
 Сошило ми-се студена-вода,
 Ра̀но но̀сена необро̀сена.“
 Ош-ми-ја до̀чу ўбава Јана,
 Се-променила се в-дево̀ичинско,
 На-гља̀ве кља̀жа се невестинско,
 Ош-ми ошиде на-студна вода.
 То̀кмо-го на̀йде Пѣшор во̀јвода,
 Пѣшор во̀јвода с-ко̀ња на-вода.
 И-ми-ја пра̀ша ўбава Јана:
 „Чѝја-си ћерка, ко̀му-си сна̀ја?“
 „Во̀јничка ћерка, цѐлепска¹⁴ сна̀ја.“

II

Пролетње

1

Сѣнце-но одиш, за̀одиш, дѐвојка шрчаш и-викаш,
 Дѐвојка шрчаш и-викаш, „чѐкај, по̀чекај, сѣндевце!
 Чѐкај, по̀чекај, сѣндевце, ја̀с¹⁵ да-ти-рѣча два-рѣча,
 Ја̀с-да-ти рѣча два-рѣча, ко̀де да-са̀да бо̀силек?“
 „Са̀ди, по̀сади, дѐвојко, на-су̀ва рѝда без-во̀да,
 На-су̀ва рѝда без-во̀да, во-негра̀дена гра̀дина,
 Во-негра̀дена гра̀дина, си́лен-ћа вѐтор по̀вејет,
 Си́лен-ћа вѐтор по̀вејет, гра̀дина ћа-ши-за̀градит,
 Си́тна ћа-ро̀са по̀росит, бо̀силек ћа-ши из̀вадит.“

2

„Не-гази-цвѐће, Ста̀ле-о̀фчаре, шо̀ко бѐри-го!“
 „И-да-го бѐра, Цвѐто дѐвојко, ко̀ј-ћа-го но̀сит?
 Да-ја-си има, Цвѐто дѐвојко, ж̀бша невеста.“
 „О̀стави ло̀ша, Ста̀ле о̀фчаре, зѐми-си а̀рна!“
 „Ка̀к-се о̀ставаш, Цвѐто дѐвојко, шчо̀-се ўзѐжо?
 Та̀ја-си имаш, Цвѐто дѐвојко, го̀лема ро̀да,
 Го̀лема ро̀да, Цвѐто дѐвојко, ша̀шко и-ма̀јка,
 Та̀шко и-ма̀јка, Цвѐто дѐвојко, и-дѐвеш бра̀ћа,
 И-дѐвеш бра̀ћа, Цвѐто дѐвојко, и-о̀сом сна̀и,
 И-о̀сом сна̀и, Цвѐто дѐвојко, сѐдом мнучѝња,
 Сѐдом мнучѝња, Цвѐто дѐвојко, ка̀ко-ку̀чиња.“

¹⁴ снаха трговца стоком. ¹⁵ не употребљава се у овом говору.

3

„Нéоди в-гóра, Трiко Мóрjане, нé-суши гóра,
Нé-суши гóра, Трiко Мóрjане, сýво-ши срце!“

4

Заблејáя-ми, заблејáя-ми óвца рóгуша
На-Никóполе, на-Никóполе крај-шифко мóре.
„Óф-лéле-í-лéле, оф-лéле-í-лéле, дýри дó-Бога!
Дýри-ми бéше, дýри-ми бéше óфчар нéженаш,
Трéва-си пáсеф, шрéва-си пáсеф по-планиње-шо,
Вóда-си пiјeф, вóда-си пiјeф по-извóри-ше,
Óшкако мi-се, óшкако мi-се óфчар óжени,
Трéва-си пáса, шрéва-си пáса по-бунiи́ча-ша.
Вóда-си пiја, вóда-си пiја по-барiíча-ша.“

5

Ви́ла Нéда вишó-оро, ви́ла-Нéда вишó-оро,
Извíла-го на-плáнина¹⁶,
На-плáнина, на-рáмнина,
Со-нејзiни-си дрýгачки,
Дрýгачки-je завiдеje:
„Блáзе шéбе, бéя Нéдо!
Со-швóје-шо бéяo рýво:
Да-ли-ши-го шáшко кýпиш,
Да-ли-ши-го мáјка прéя,
Да-ли-ши-го снóи шкáле,
Да-ли-ши-го брáћа шiле,
„Нитo-мi-го шáшко кýпиш,
Нитo-мi-го мáјка прéя,
Нитo-мi-го снóи шкáле,
Нитo-мi-го брáћа шiле!
Прéчиста-сум послушáю,
Рiстоса-сум подбржáю,
Прéчиста-ми дарúвала
Две-кóшули копринени,
Две-мáфрами срмóсани.“

6

„Ливáда-на зелéнејеш (и) ливáда-на зелéнејеш,
Мој-во-срце ми-вéнејеш (и)“

¹⁶ овај се цео ред у певању понавља.

IV

Сватовско-девојачке

1

Буџ девојка под-ђуџум заспаја, ђуџ девојка.
 Девојка-му ђуџуму говориш, девојка-му:
 „А-ђуџуме, порано цвѣщице, а-ђуџуме!
 Ако-цѣшиш на-мене не-капи, ако-цѣшиш!
 Ја-си има големи дѣрдови¹⁷, ја-си-има,
 Млаш ме-сакаж, за-стáро-ме дáле, млаш ме-сакал,
 Старó-áро кáко јаор дрво, старó-áро,
 Мјáш неженаш како стрóк бóсилек, мјáш неженаш.“

У очи Петровадне, пред почетак свадбе девојку воде на воду и певају:

1

Рáно рáниџо Рúсанде, рáно-ми óшџо нá-вода,
 Рáно-ми óшџо нá вода, рáно лéбови мéсиџо,
 Рáно лéбови мéсиџо, уíцѣ-је рáно, пáк-рано.

2

„Чéкај шáшко стúдена вóдица, чéкај шáшко!
 Овóџку-је ош-ћérка óдмена, овóџку-је;
 Чéкај-мáџко, стúдена вóдица, чéкај мáџко!
 Овóлку-је ош-ћérка óдмена, овóлку-је.“

3

Пејéш-пиле сáно¹⁸ и зéлено, пејéш-пиле,
 Будíш-моме, бéџо и црвено, будíш-моме:
 „Стáни-моме здрáво не стáнаџо, стáни-моме!
 По-рíдови сѣнце огрéјало, по-рíдови,
 По-чáрдаци крсташни бáрџаци, по-чáрдаци,
 Во-двóрови кíшени свáтови, во-двóрови,
 Во-прíкледи шáрени кóфчези, во-прíкледи,
 А вó-кледи свршена девојка, а вó-кледи.“

4

Цушилá-ружа вó-кледи, а во-двóрови рáзвија,
 А во-двóрови рáзвила, шује пóмина дéшенце,

¹⁷ дерт — туга, јад, мука. ¹⁸ сиње.

Тује помина дѣтенце, дѣтенце едно у-мајка.
 Дѣтенце едно у-мајка, крошку води ја-коњата,
 Крошку води ја-коњата: „да не ја скршиш ружата,
 Да не-ја скршиш ружата, ил-ми-је ружа вадена,
 Ил-ми-је ружа вадена, утро и-вечер со-вода,
 Утро и-вечер со-вода, а на-пладнина со-сџзи.“

5

Невен-се Неде фалеше: „ја ђум-те, Недо, ја-ђум-те,
 Ја-ђум-те, Недо, ја-ђум-те, ја-ћа-те тебе улова,
 Ја-ћа-те тебе улова в-дџна градина на-зеле,
 В-дџна градина на-зеле, в-горна градина на-цвеће,
 „Невене, црно-оке-ле, не-можеш да-ме уловиш,
 Не-можеш да ме уловиш сноа-ћа прата на-зеле,
 Сноа-ћа прата на-зеле, сестра-ћа прата на-цвеће.“

6

Кад се кува преџа за девојачко рухо:
 Прѣло моме мрежа копринена, (i) прѣло моме.
 Ја-фрлило в-гљобoko ѓзере, (i) ја фрлило.
 Ујовило риба шестокрија, (i) ујовило.
 Ја-здробило со-стрѣбрено ноже, (i) ја-здробило.
 Ја-сварило во-стрѣбрено кошле, (i) ја-сварило.
 Ја-ставило прет-чѣснего кума, (i) ја-ставило.
 И-прет-кума и прет-мили свѣкор, (i) и прет-кума.

7

Еребица по-ливада пѣсет, еребица,
 Крај-неја-се сиви сокољ вијет, крај-неја се.
 Еребица сокољу гворит, еребица:
 „Сокoлине, сиви Скопјанине, сокoлине,
 Ту-се вијет мене да-уловиш, ти-се вијет,
 Ѓа-м'-уловиш, коде-ћа-ме-носиш, ћа-м'-уловиш?“
 „Ѓа-ше-носа во-мојата рoда, ћа-ше-носа,
 Ѓа-ше-носа во-мојата кyћа, ћа-ше-носа.“
 „Да-ја-ти-ја рoда не-пoзнава, да-ја-ти-ја,
 Да-ја-ти-ја кyћа не-пoзнава, да-ја-ти-ја.“
 „Самá-ми-је кyћа пoзнoвиша, самá-ми-је,
 Вити пoрти од-жџша дyкада, вити пoрти;
 Полѣсоци от-карагрoшеви, полѣсоци,

А кáлдpми од-мёрмер кáмења, а-кáлдpми;
 Ѐма мáјка јáсна месéчина, има мáјка,
 Ѐма брáћа как-сиви сóколи, има-брáћа,
 Ѐма сéстри како-дрóбни звéзди, има-сéстри.“

8

Високо сóкоя лéтеше, шíроко сéнка држеше,
 Шíроко сéнка држеше, се-Сóжун грáда зáсени.
 Се-Сóжун грáда зáсени и-сожýнски-те чáршији.
 И-сожýнски-те чáршији, ф-чáршији сéдит сéдјари.
 Ф-чáршији сéдит сéдјари, сéдјари сéдла кóвеје.
 Сéдјари сéдја кóвеје за-зетóски-те áшеви.
 Ѐздари ўзди лéјеје за-зетóски-те áшеви.

9

Цвíлиш кóња во-гóра зéлена, цвíлиш-кóња.
 „Шó-ми цвíлиш, нáш-кóње зéлени, шо-мí-цвíлиш?
 Сéга-ћа-ше брго пошкóвеме, сéга-ћа-ше.
 Стрéбро плóчи, позлáшени клíнци, стрéбро плóчи.
 Сéга-ћа-ше брго потсéдјаме, сéга-ћа-ше.
 Потсéдјаме, брго подўздаме, потсéдјаме.“

10

„Чéста зóро, чéсто обзóри-се, чéста-зоро,
 Мíли тáтко, мíлно-ши-се мóла, мíли-тáтко,
 Чéсто-да-ме-тáтко, посáкуваш, чéсто-да-ме,
 И-нá-ручек тáшко, на-вéчра, и-нá-ручек.
 На-плáднина за-стўдена вóда, на-плáднина.
 На-двá-три-дни за-бéли пóгачи, на-двá-три-дни.
 На-недеда за-бéла прóмена, на-недеда.“

11

„Шíр шíри-се, тáшко мóји, на мóје-шо мéсто!
 Шíр шíри-се, мáјко мóја, на мóје-шо мéсто!
 Ти-чíнеше, тáшко мóји, да-л-óвде ћа-стóја
 „Шир-шíри-се, снóо мóја, на мóје-шо мéсто!
 Ти-чíнеше, снóо мóја, да-л-овде ћа-стóја.
 Ти-вéлеше, снóо мóја, здáво, прéчко мóја.
 Шо-шí-прéчеш, снóо мóја, шчо-ши-се-здóдеја!“

12

„Дéвојко, мори-дéвојко, да-шчó-се брзо прéдаде?
 Да-шчó-се брзо прéдаде во-јунакова рóднина?
 Во-јунакова рóднина, свéкор-ши свéћа прéт-тебе.
 Свéкор-ши свéћа прéт-тебе, сінжир дéвери пó-тебе.
 Сінжир дéвери пó-тебе, кој-от-кóде ћá-дојет.
 Кој-от-кóде ћá-дојет, се-пéшкиш ћа-ши-дóнесет.
 А-најмáло-шо дéверче, шо-пéшкиш ћа-ши-дóнесет?
 Шо-пéшкиш ћа-ши-дóнесет, чíстана фúта¹ стáмболска.
 Чíстана фúта стáмболска, со-дéвеш кóља срмени!“

13

„Ушóнаја-ми дéвојка в-гяóбоко, шíфко éзере,
 В-гяóбоко, шíфко éзере, нíкој крај-неја нéмаше.
 Нíкој крај-неја нéмаше, ни-шáшко ни-стара-мајка.
 Тóяку крај-неја íмаше, éдина змија шáрена.
 Éдина змија шáрена и-шáја Бóга мóлеше.
 Ѐ-шáја Бóга мóлеше: „Гóсподе, вишни Гóсподе!
 Гóсподе, вишни Гóсподе, уморí-ми-ја дéвојка!
 Уморí-ми-ја дéвојка, бéжо-да лíко íздеда!
 Бéжо-да лíко íздеда, црни-да óчи íспија.“

14

„Кодé-одиш, Никóполче, нíчкум гяáва држииш!
 Кажувајет, Никóполче, дyт-је мили-свекор.
 Кажувајет, Никóполче, дyта-је свéкрва.
 Кажувајет, Никóполче, дyти-се дéвери.“
 „Ѓа-се-стáра íтро-í² сó-ниф ћа-пóмина.“

Кад девојку изводе на прстен, на дан свадбе:

15

Бéжо-í мóме в-бéло завíчено,
 Фрли³ бéло по-бéли рамена,
 А-црвено по-бéли скyтeви.

Трондáфиле,⁴ цвéће ненóсено,
 Цyтило-си у-шáшка, у-мајка,
 Рáзвижо-си по-чéсна шрпенза.

¹ Свилена, шарена кецеља из Дамаска (Сирија). ² í стоји место и.
³ збаци. ⁴ ружа.

Строј стројевала девојка, свекру-си рока целиваш.
 Свекру-си рока целиваш, свекор-је дар дарувајо.
 Свекор-је дар дарувајо, три адилицу¹ стамбољски
 Строј стројеваји девојка, свекрве рока целиваш.
 Свекрве рока целиваш, свекрва је даруваја.
 Свекрва ја-даруваја, три-урубици мисирски.
 (Ређа се на исти начин и за осталу родбину.)

Седиш моме међу-два-девера, седиш-моме.
 Којку-седиш-две, шљку се молиш, којку-седиш:
 „Два девера, два-брата рођена, два-девера,
 Пушчиште-ме дома да-си-појда, пушчиште-ме!
 Џл-ме-ташко на-вечера чекаш, џл-ме ташко.
 Ме-прашило за студена вода, ме-прашило.
 Чекајехи на-порти заспајо, чекајехи“.
 (И тако се ређа остала родбина.)

Зету, тј. младожењи:

16

Игралишо срце јунаково, игралишо,
 Како-вино во-стрѣбрени чаша, како-ј-вино,
 Како-јагне во-гблемо стадо, како-јагне,
 Како-ждрѣбе в-гблемо ергеле, како-ждрѣбе.
 Неје вино во-стрѣбрена чаша, неје вино.
 Неје јагне во-гблемо стадо, неје-јагне,
 Неје ждрѣбе в-гблемо ергеле, неје-ждрѣбе,
 Ток је јунак од-гблема рода, ток-је јунак.

17

Израсла-ми три-сѣна јасена, израсла-ми.
 Не-ми бија три-сѣна јасена, не-ми-бија.
 Ток-ми-биле до-три побратима, ток-ми-биле.
 Први-још-је мајстор накафчија,² први-још-је.
 Други-још-је мјадди ковенџија, други-још-је.
 Трећи-још-је шѣрџија в-одаја, трећи-још-је.
 То-ј-шчо³-беше мајстор накафчија, то-ј-шчо-беше.
 Викните-го сѣрок⁴ да нашарит, викните-го.
 То-ј-шчо-беше мјадди ковенџија, то-ј-шчо-беше.

¹ турски златан новац за накит. ² молер. ³ шчо и шо употребљава се без разлике једно место другога. ⁴ мотка за сватовски барјак.

*Викніште-го крст-ош да-пòлејет,¹ викніште-го.
Тої-шчо-беше тєрзија в-òдаја, шої-шчо-беше.
Викніште-го пòбрго да-дòјет, викніште-го
Да-сòшијет крстатна бàрјака, да-сòшијет.*

18

*„А-ї̀уначе, кїшка босїлкова, а-ї̀уначе!
Кої-ше кїшил, кої-ше-изнàкитил, кої-ше-кїшил?“
„Има-мàјка, р̀уво-ми згòвиџа, има-мàјка,
Има-тàшко, кòња-ми сèдлаџо, има-тàшко.“*

Сватовима:

19

*А-свàтови, а-вòјска цàрева, а-свàтови!
Побрàтими, пàшини сèјмени, побрàтими?
„А-ї̀уначе, гурїлево мàче, а-ї̀уначе?²
Ал' нàмина гòра исèчена, ал' нàмина?
Да-д-нè-стрети б̀ука изгòрена, да-д-нè-стрети?
Да-нàправиш вèђи и-м̀устаћи, да-нàправиш.“
„А свàтови врàпци по-плòтищча, а-свàтови³!
Побрàтими пàшини зàгари, побрàтими!“
„А-свàтови, а-вòјска цàрева, а-свàтови!
Не-сè-чуда шчо-їе-вòјска мнòгу, не-сè-чуда,
Ток-сè-ч̀уда как-и-зèмїа др̀жит, ток-сè-ч̀уда.“*

V

Кад сватови полазе по девојку:

1

*Кинїсуват Рàдува на-вòјска, кинїсуват.
Ѓа-òдиме в-Б̀удим по-дèвојка, ѓа-òдиме.
Будїмици-сè мнòгу кавгàжији, Будїмици-сè.
На-вїно-сè мнòгу пицàници, на-вїно-сè.
На-рàкија л̀уши ѓесèжији, на-рàкија.
Да-нè-ни-їа дèвојка нè-дàјет, да-нè-ни-їа.
Да-не-врàтиш нàзат без-нèвеста, да-не-врàтиш.*

2

*Дòјде òбџак, гòлем сè-зàнесе,
Шо-зàсени дèвојкини двòрїе,*

¹ да позлати. ² ова се песма пева за подругивање. ³ И ова је песма подругиљива.

*Шо-ўјади девојкини татко,
Шо-распяака девојкина маіка.*

3

*„Шо-сі-дошоля, шуђо земіаніне, шо-сі-дошоля?
Шо-сі-дошоля, шо-сі-коња мочіля, шо-сі-дошоля?
Ал-сі-дошол віно да-пііеме, ал-сі-дошоля?
Ал-сі-дошоля оро да-ўграме, ал-сі-дошоля?
Ал-сі-дошоля камен да-фрламе, ал-сі-дошоля?“
„Ні-су дошоля віно да-пііеме, ні-су-дошоля.
Ні-су дошоля оро да-ўграме, ні-су-дошоля.
Ні-су дошоля камен да-фрламе, ні-су-дошоля.
Ток-су-дошоля по-убаво мόμε, ток-су-дошоля.“
„Девојка-ши в-гóra побéгналя, девојка-ши.
Се-стóриля гóрска ерéбица, се-стóриля.“
„Не-даваме стрéбро за-óжово, не-даваме
Стрéбро свéтитш на-нёбеси лéтатш, стрéбро свéтитш.
А-óжово на-днó-зemi тóнeтш, а-óжово.“*

4

*Девојка-се Богу-помóлила, девојка-се:
„Даі-ми, Бóже, óчи сокóлови, даі-ми, Бóже!
Даі-ми, Бóже, крíля жабóдови, даі-ми, Бóже!
Да-прéлета Сава и-Дунава, да-прéлета.
Да-се-фрла во-сіляна óрдиця, да-се-фрла.
Да-ўзбера іўнак сироти-мéне, да-ўзбера.
Шо-не-пиіетш віно и-ракіця, шо-не-пиіетш.
Шо-не-пиіетш шушуна, бóрмута, шо-не-пиіетш.
Шо-ми-носітш саат у-пазува, шо-ми-носітш.
Од-віно-іе кўћа поблўвана, од-віно-іе.
Ош-шушуна кўћа поплўвана,¹ ош-шушуна.
Од-бóрмута кўћа посéкната, од-бóрмута.
Од-ракіця кўћа продáдена, од-ракіця.“*

5

*„А-мори вёрна, нéверна,
Здiвчо-си вéра нéмаля?
Кáко сiнојка збóрвеше?
Кога-на-вода óдефме.“*

¹ исп. пѣвец (уплывак од мухе), пѣвосан — од мухе уплыван.

„Ја-не-го татакко остава,
 Ја-не-ја мајка остава.“
 „Кому-ћа татакко оставиш?
 Кому-ћа мајка оставиш?“
 „Кoji-ћа-му појет на-вода?
 Кoji-ћа-го глава измијет?
 Кoji-ћа-му нози собујет?“

6

„Збогум со-здравје девојко,
 Да-кодe-думаш¹ да-одиш?
 Кoдe-си расја, порасја?
 Кoдe-си капа носила?“

Кад девојку скидају с коња пред младожењином кућом,
 а она се отима:

7

„Не-нашај²-се, понашај³-се, еј-наша невесто!
 Ак-је-твоја шенка снога, наша брза коња,
 Не-нашај-се, понашај-се, еј-наша невесто!
 Ак-је твоја пољовина, наши ђуџмиш пафти⁴,
 Не-нашај-се, понашај-се, еј-наша, невесто!
 Ак-се твоји шенки нози, наши врзаници.⁵“

Кад девојку одведу у кућу и пусте је да тобоже меси, суче
 и послужује:

8

Умејала невеста-та лебови да месиш, лебови да-месиш.
 Умејала невеста-та пeчиво да-сучеш, пeчиво да-сучеш.
 Умејала невеста-та кума да-пoслужиш, кума да-пoслужиш.
 Умејала невеста-та свeкра да-пoслужиш, свeкра да-пoслужиш.

.....
 (Следује ређање и за остале у родбини.)

¹ мислиш, намераваш. ² крње од *поношај* ради стиха. ³ не нећкај се, не либи се. ⁴ позлаћене пафте. ⁵ нарочите женске ципеле од жутога сафијана.

VI

Кад девојку воде на венчање:

*Ситно-одиш моме по-венчање, ситно-одиш.
 Прашајте-го зашто ситно одит, прашајте-го.
 Ашер имаш на-милего свэкра, ашер имаш.
 Ашер имаш на-мила свэкрва, ашер имаш.
 Ашер имаш на-милего кума, ашер имаш.*

VII

После овога своде девојку у клет и пева се:

1

*„Лин-Калинке, дрбно и-мајово, лин Калинке!
 Да-д-си-расјо во-дрбни камења, да-д-си-расјо?
 Да-д-си-пијо вода-бигорлива, да-д-си пијо?“
 „Несу-расјо во-дрбни камења, не-су-расјо.
 Несу-пијо вода бигорлива, несу-пијо.
 Ток-су-расјо у-голема рода, ток-су-расјо.
 Ток-су-расјо у-шапка, у-мајка, ток-су-расјо.
 Ток-су-расло у-браћа, у-сестри, ток-су-расјо.“*

2

*Долешаја еребица на-висок полесок, на-висок полесок,
 Не-ми-била еребица на-висок полесок, на-висок полесок,
 Ток-ми-бијо мало-ј моме од-голема рода, од-голема рода.
 Шчутиш,¹ прашаш еребица: „кој-је мили свэкор, кој-је мили
 свэкор?“
 Шчутиш, прашаш еребица: „која-је свэкрва, која-је свэкрва?“
 Шчутиш, прашаш еребица: „кој-је мили јунак?“
 Шчутиш, прашаш еребица: „који-се дэвери, који-се дэвери?“*

¹ распитује се.

VIII

Слепачка

Кинíса¹-ми свети-Пéтор,
 Да-мí-одиш у-рајí-божи,
 Во-рајí бóжи, рајí гóсподоф.
 Се-припраши стáра мајка:
 „Стојí пóчекај, свети-Пéтре!
 И-ја-сака в-рајí да-óда.“
 Се-óбзрна свети-Пéтре:
 „Врáт-се нáзат, стáра мајко,
 Стáра мајко, грéшна дýшо!
 Овáмо-те не-сáкајеш,
 Рајíски пóрти затвóрени,
 А-пéко²ски отвóрени.
 Ај-ти-шéбе, стáра мајко,
 Стáра мајко, грéшна дýшо!
 Кога-бéше меáнжифка,
 Продаваше рúјно вíно,
 За-óка-ша трíста дрáма,
 За-пóл-ока сто-í-пéдесет.“
 В-Бóга-í дýша се-к³неше:
 „Жí²-ми сíна, свети-Пéтор,
 Чíсто дáва, чíсто сáка,
 А³к-ви-дáва, áк-ви сáка.“
 „Кога-зáем зéмаше,
 И-со-пéпeж го-мéшаше.“
 В-Бóга дýша се-к³неше:
 „Жí-ми сíна, свети-Пéтор,
 Чíсто дáва, чíсто сáка,
 А'к-ви дáва, áк-ви сáка.“
 „Кóг úдејe, мајко, питáчи-те,⁴
 А-тí, мајко, грéшна дýшо,
 Ќíчó-í óвeјa от-пíтaчи?“
 „Шó-ми кýћа поалéнифше?
 Шó-ми кýћа запустифше?“

¹ пошао је. ² жив ми. ³ права мера. ⁴ просјаци.

IX

Калина

„Калино мо́ме, Калино-ї́ леле, шо-мно́гу си́ноћ і́дефше?
 Шо-мно́гу си́ноћ і́дефше, Ка́ле, мно́гу бо́рина го́рефше?
 Мно́гу бо́рина го́рефше, Ка́ло, го́лема вре́ва і́мафше?“
 „Деї-҃їди́ лу́до и-мла́до-ї́ леле, маї́кини бра́ћа дої́доје.
 Маї́кини бра́ћа дої́доје, лу́до, мої́и-ше ми́ли вуї́чеви.“
 „Ло́жи ко́го ћ-і́зложеш, Ка́ло, ме́не не́ можеш да-пóжеш,
 Ме́не не́-можеш д-і́зложеш, Ка́ло, си́ноћ-су бі́ло на-порти,
 Си́ноћ-су бі́ло на-порти, Ка́ло, со-ше́нка пу́шка на-рамо,
 Не́-беје швої́и вуї́чеви, Ка́ло, шо́к бе́је швої́и стрóї́ници,
 Ток-бе́је швої́и стрóї́ници, Ка́ло, та́шко-ти пр́стен зéмаше,
 Та́шко-ти пр́стен зéмаше, Ка́ло, маї́ка-ти пр́стен вра́каше.
 Са́каф д-у́бија та́шка-ти, Ка́ло, жа́дба-ми па́дна за-шебе,
 Жа́дба-ми па́дна за-шебе, Ка́ло, да-не-по́венеш лі́ко-шо,
 Да-не-по́венеш лі́ко-шо, Ка́ло, да-не-і́сцрниш да́рина-ша.¹“

X

Грче базирјанче

Лешуваљо, заваљ,² лешуваљо,
 Младо Грче, заваљ, базирјанче.
 Лешуваљо, заваљ, три́ го́дини,
 Казандисаљ,³ заваљ, три-шо́вари,
 Три-шо́вари, заваљ, дрóбно а́зно,⁴
 Ми-кї́нисаљ, заваљ, да-си-і́дет,
 Да-си-і́дет, заваљ, на-ві́лајеш.⁵
 Ми-по́мина, заваљ, пу́сто-Скóпје,
 Пу́сто-Скóпје, заваљ, запу́стено.
 Пётли пејеш, заваљ, псі́ште а́јјета,
 Ї́нсан⁶ не́маш, заваљ, да прóвревиш.
 Ї́ли-ми-је́ Скóпје позáсиано?
 Ї́ли-ми-је́ Скóпје избéгано?
 Ош-ми слéзе, заваљ, на-чéшмите,
 Да-на́пијеш, заваљ, до-три́-коња.
 Та́мо наї́де, заваљ, ста́ра ба́ба,

¹ бела марама која се носи на глави, а када је ко у жалости, пусти да поцрни, јер се не пере и намерно мрља. ² несрећан, тужан. ³ стекао је. ⁴ благо. ⁵ родно место. ⁶ људи, свет.

Тамо најде, заваљ, старá мајка:
 „Ај-ши тебе, заваљ, старá бабо!
 Али-ми-је Скопје позáспано?
 Али-ми-је Скопје позáспано?
 Или-ми-је Скопје избéгано?“
 Одгóвори, заваљ, старá баба:
 „Ај-ши тебе, заваљ, млади Грче!
 Ај-ши тебе, заваљ, млади Грче!
 Ја-несу-си, заваљ, старá баба,
 Токо-су-си, заваљ, црна чума,
 Токо-су-си, заваљ, црна чума,
 Чумина-ша, заваљ, старá мајка.“
 Одгóвори, заваљ, млади Грче:
 „Ај-ши тебе, заваљ црна чумо!
 Извади-и, заваљ, шефшери-те,
 Да-несу-си, заваљ, запишано?“
 Одгóвори, заваљ, црна чума:
 „Ај-ши тебе, заваљ, млади Грче!
 Ај-ши тебе, заваљ, млади Грче!
 Млади Грче, заваљ, базирјанче!
 Млади Грче, заваљ, базирјанче!
 Најнапрет-си, заваљ, запишано.“
 „Ај-ши-тебе, заваљ, старá чумо!
 Ѐзин¹ дај-ми, заваљ, за-три-дэна,
 Ѐзин дај-ми, заваљ, за-три-дэна,
 Да-си-појда, заваљ, дур-дó-дома,
 Да-си-појда, заваљ, дур-дó-дома,
 Да-однеса, заваљ, дрóбно áзно,
 Да-однеса, заваљ, дрóбно áзно,
 Оши-су-си, заваљ, завршено,
 Да подела, заваљ, дрóбно áзно,
 И-на-шатка, заваљ, и-на-мајка,
 И-на-шатка, заваљ, и-на-мајка,
 Трећи шóвар, заваљ, на-дéвојка.“
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —

¹ допуст.

XI

1

*Садила-ї мόμε, мѳр мόμε, рѳн-беѳ бѳсилек,
 Мόμε, мор-мόμε, рѳн-беѳ бѳсилек.
 Кѳк-го садила, мόμε, мор-мόμε, нѳ-го виделео,
 Мόμε, мор-мόμε, нѳ-го виделео.
 Кѳга-го ви́де, мόμε, мор-мόμε, ѳрман-се стѳри,
 Мόμε, мор-мόμε, ѳрман-се стѳри.
 ѳрман-се стѳри, мόμε, мор-мόμε, кѳњ да-плѳднуваш,
 Мόμε, мор-мόμε, кѳњ да-плѳднуваш.
 Кѳњ да-плѳднуваш, мόμε, мор-мόμε, и-лѳдо-ї мѳѳдо,
 Мόμε, мор-мόμε, и-лѳдо-ї мѳѳдо.
 Тѳје пѳмина, мόμε, мор-мόμε, ѳдно-ми лѳдо,
 Мόμε, мор-мόμε, ѳдно-ми лѳдо.*

2

*Девѳка-ми зѳлен бѳр садила,¹
 Как-садила Бѳгу-се мѳлила:
 „Дѳї-ми, Бѳже, мѳї-бор да-пѳрастет,
 Да-рѳсфрлишт грѳње на-вѳсоко,
 На-вѳсоко, грѳње на-шѳроко,
 Да-се-кѳча гѳре на-грѳнките,
 Да-рѳзгледа зѳмѳа Карѳвѳашка,
 Да-го-ви́да мѳї-шо лѳдо-ї мѳѳдо.
 Ако ѳѳдет на-здравѳе дѳ-му-ѳе,
 Ако пиѳет уѳчѳе па-на-здравѳе,
 Ако-лѳбишт на-прѳсто дѳ-му-ѳе!“*

XII

Поводом ових песама

395. Као што се по језику песама види, оне претстављају мало отстапања од правог или обичног галичког говора и дају доста потврда ономе што је напред изнесено. По себи се разуме да има у овим песмама и архаизама као у *гѳлема рѳда* (VII, 1 и чешће), *брза кѳња* (V, 7 и сл.), па уз *брза и наша* и сл.; затим има особина које се могу наћи само у везаном слогу кад је потребно имати одређени број слогова, на пр. *Шѳр шѳри-се шѳтко мѳѳи на мѳјешо мѳсто* (IV, 11) где *и* стоји место *ї*; *ѳдина змиѳа шѳрена* (IV, 13) могло је такође

¹ сваки се ред понавља.

доћи место *една*; затим има и особина других говора које су се са стихом задржале: на пр. *ја-ћум-ше, Нёдо, ја-ћум* (IV, 5) место *ја-ћа-ше*, затим *јас* место *ја* (II, 1), јер се у овом дијалекту само *ја* употребљава као лична заменица за 1^{во} л. Али таквих особина нема много. Много је чешће због ритма и стиха акценат нешто друкчији него што би био у прози. Та отступања можемо изнети у неколико група.

И заменичке и глаголске енклитике могу бити и под акцентом:

Ўспаја мѝ-се дёвојка . . . (III, 2)

Да-ли-шѝ-го шѝшко кѝшиа (II, 5)

Ошкако мѝ-се, ошкако мѝ-се офчар о жени (II 4), исп.

још: *мѝ-ја-погоди* (I, 10), *сопило мѝ-се* (I, 10), *али-шѝ-се* (I, 9), *зајѝчо-си-мѝ-се* (I, 5) и др.

Сѝнжир дёвери по-шебе кој-ош-коде ћа-дојеш (IV, 12),

Шо-сѝ-дошоа, шѝђи земјанине, шо-сѝ-дошоа (V, 3).

Често свезе имају акценат на себи:

Никој нёмаше да-го понадѝш (I, 6),

Да коде-думаш да-одиш,

Ј-шаја Бёга мёлеше (IV, 13),

Јл-ми-је рѝжа вадена . . . (IV, 1),

Ј-ми-ја прѝша ўбава Јана (I, 10),

Ош-ми ошиде на-стѝдна вода (I, 10).

И предлози могу добити акценат:

Дёшенце ёдно ў-мајка (IV, 4),

Послѝжитѝ свет-Јѝлија стрёп-лешо, стрёп-лешо (I, 8),

А-вё-кледѝ (IV, 3).

И прилози могу добити акценат и онда када га у прозном говору не морају имати:

Како-вино во-стрёбрена чѝша како-ј-вино (IV, 16),

Рано лёбовѝ мёсиао, ўјѝче-је рано пак-рано (IV, 2),

Злѝшен-си сончок сонуваф как-да лёшаје гѝлаби (III, 2).

Час је глагол енклитичан, час субјекат или објекат према глаголу:

Сѝшно-одиш, мёме, по-вёнчање, сѝшно-одиш (VI, 1),

Сёдиш мёме међу-два-дёвера, седѝш-мёме (IV, 15),

Пејёш-пиле (IV, 3),

Будѝш-мёме (IV, 3),

Стани-мёме (IV, 3),

Цушила-ружа вё-кледѝ (IV, 4).

Акценат се радо преноси, као што се и по себи разуме, у упитним (емфатичким) реченицама. На пр.:

Шо-не-си имаф уиц-една ћерка (I, 10) — исп. са овим:
Уиц-една ћерка как бела Јана (ibid.).

Шо-ми цвѣлиш, наш-коње зѣлени, шо-ми-цвѣлиш (IV, 19),

Как-да-несу росна пошлачена, как да-несу (III, 1),

Да-кодѣ-думаш да-одиш (V, 6),

Тѳга-ми шѣкна, мѳле-ле мѳјко, да-ли-је вѣчер (I, 4) и сл.

Као што се види, у свим се тим случајевима — наравно где број слогова допушта — примењује акценатска система са акцентом на трећем слогу од краја; али има случајева када тај акценат у речима толико ослаби да на речи која се као „полуенклитика“ додаје речима које су пред њом — остаје само још доста слаб експираторни ударац:

Цвѣто-девојко (II, 2),

Сшѳле-ѳфчаре (II, 2),

Ај-ши-шѣбе, Мѳрко-Крѳлевичу (I, 7) и сл.

LIV

1

Наказаније Ђурчина Кокала из Лазаропоља (од 1775—1824).

296. Овде ће бити тачно наштампан текст овога аутобиографскога Приказивања Ђурчина Кокала из Лазаропоља, о којем ће бити ниже говора. Само ће бити изостављени знаци, тачке и акценти над словима, који немају никаквог значења. Тако на пр. над сваким *и* у тексту су две тачке, тако да то знатно отежава штампање, а ништа не даје за језик пишчев. Затим има над словима, као у рукописима ресавске школе, знакова налик на акценте, грчке спирите и сл. који такође никаквог нарочитог значаја немају. Ја сам све поменуте знаке оставио на првим двома странама текста да се види њихов карактер, а у продужењу текста ја сам их изоставио. Тако је исто несавршена и интерпункција Кокалова. Како је то текст XIX века, сматрао сам да је потребно унети у њ савремену интерпункцију. При штампању је учињено само једно отступање: што су натписана слова над текстом унесена у текст (управо све је у једном реду, са ознаком над текстом, где је те ознаке било, да је реч скраћена).

1 стр.

„АΨОЕ“

ВО СЛАВѢ СѢЮ ЕДИНѢ-
СѢШНѢ И НЕРАЗДЕЛЮ СѢЦА
И СѢННА И СѢАГО ДѢХА ЯМИНѢ.

Ето да се знаетъ на ѡвом
сенетѣ сѣ се родиѣх ѿ,

5

БЪРЧИНѢ КОКАЛЕ, СО АИРѢ!

Гладшійте вѣе, сѢновѣ и мнѣско-
вѣ мой, и сѣ родовѣ що стѣ мой:
наказаніе що сѣ пѣтиѣх ѿ

10

ѡкогѣ сѣ се родиѣх, ѿ грешенѣх.

1775. — 1. Почетак црквенословенским, мало исправним језиком. — 2. треба: сушную и неразделную. — 4. „на овоѿ сенетѣ“ — ове године; „сенетѣ“ место „сене“, како гласи година турски; а „овоѿ“ (овоја) се слаже са „сене“, а не са „сенет“. — 6. „Кокале“ — презиме; значило би „Кошчурина“, ако је у вези са тѣ *κόκχαλον* новогрч. „кост“. — 6. „со аирѣ“ — „са срећом“; турски „хаир“ — „добро“. — 9. „наказание“ у значењу „сказание“ — причање, приказивање онога „што сам патіо откако сам се родио, ја грешни“.

2 стр.

„АΨОЕ“

ТАТКО И МАЙКА МОЈ,
ГОСПОДЯРИ ИЛИѢ И ВЛА,

родіе три сѢновѣ и три керкѣ,
сѣте постарѣ ѡ мене. Етоѿ

5

татко со майка іѢ годѣнѣ. Змре.

Го ѡтепае, БѢ да го простѣи. Ѣстанѣ

майка вдокіца. И нѣ ѡстави

татко ѣ ѡѣци, и ѣ конѣ и

хладѣ грошѣ парѣ. Змреѣ двѣтѣ:

10

една серста и еднѣх братѣ.

Ѣстанѣхѣме две сестрѣ и мѣе

двайца: ѿ помѣлѣх ѡ сѣте, СѢлѣнѣх

постарѣ, амѣ и тоѣ зѣмѣнѣ. И зедѣе

14

стокѣтѣ, тоѣкс ѡстанѣе ѿ ѡѣци.

1775. — 2. Кала — ж. име скраћено од Калина, Калиопа или сл. имена. — 6. „го отепае“ — „убише га“. — 10. „серста“ погрешно место „сестра“. — 12. „Сиљан“ — име м. — 13. „ацамиа“ турски малолетан, неук. — 13. „изедое“ — поједоше, тако да је остао иметак од 40 оваца.

3 стр.

„АΨΠΕ

Снажна се ожени и се одеаи.
Тон зеде їѣ wfци, мене
ми даде кѣ. Стана манка
со мене и со момничките две.
Др҃го нишо, како и никои нигде.
Јма манка, господарка ѿ сон, Бѣ да ѿ
прости. Богољбена, се помолн
ГсѢѢ, споан мѢ, преѣтее богороди-
це, и сѣомѢ ИванѢ ПретечѢ,
и сѣемѢ великомѢченикѢ
Ђорђију и сѣемѢ великѢ-
мѢченикѢ Димитрију, споан [и]мѢ,
да имѢ имаме милоста. ЯминѢ.

1785. — 5. „Друго ништа, као нигде нико“. — 6. „Али мати, домаћица од расе“. — 8. „сполај му“ — „хвала му“, управо „εις πολλὰ ἔτη“ — „на много година“. — 13. „Да им имамо милост“, тј. „да имамо њихову милост“.

4 стр.

„АΨΠΕ

Ме зеде манка, ме однесе
во ДекорѢ, ме главн шѢле
да зча нвзнк. СтомѢх тѢве
две години, навчиѢ фитосѢ
арнаѢтеки. И ме гледае ТѢрците
како чедо ниѢно, ала берипат рен.
ЃтѢве ме прати во Катерино
со Снажна, капи ѡланѢ и тамо.
Ѓтоде дондохме. Ме даде со
зета ни ИланѢ КошѢтрески.

10

Терзиѡ стоѡхъ две години,
ама се наѡчихъ фитосъ.
Пакъ пондохъ во Бодѡнъ две
14 години, да се алаѡиса.

1785. — 2. „ме глави шуле“ — „даде ме за ученика“. — 4. *фишосъ* = одлично, исп. напред (стр. 182) *вишос, вишософ* „мани се“ као узвик, као што се обично и вели „мани се“ и у српскохрватском језику када се нешто истиче, у добром и лошем смислу. — 6. „ала бериѡат рси“ је узречица Ђурчина Кокала коју он сваки час употребљава. Она значи: „алах бериѡат версин“, „нека Бог да обиље“, „хвала“. — 7. „Катерино“ м. Катерина, место у близини Олимпа, поред мора. Силѡна са погрешним првим ѡ, треба Силѡна. — „капи ѡланъ“ опет турски м. „капи оглан“, у значењу „момак.“ — 14. „да се алаѡиса“ од турск. глаг. „алишмак“, „научити се“, „извежбати се“, свакако облик постао од тур. глаг. *alıştırmak* научити, привићи некога нечему.

5 стр.

А П С К

Сториѡхъ, сториѡхъ седомъ-
насетъ години! Гѣдъ Исѡсъ
Христосъ, и прѣѡѡѡ Богородица,
и сѡи великомѡченикъ Ђорѡиѡ
5 и сѡи великомѡченикъ Димитриѡ —
да имъ има милоста! Ме разѡмне.
Ѓстанѡхъ дома терзиѡ, аѡнѡ,
кираѡнѡ, боѡѡнѡ, базирѡнѡ, ама си-
ромаѡхъ. Има милостиѡѡ Гѣдъ, богатъ.
10 Фатиѡхъ да се мола Гѣдъ, и прѣѡѡ бого-
родѡе, и на сите сѡи аѡган, и апостоли,
и пророѡи, и мѡчениѡи Хѡтови и на тие
13 ѡѡбрани воини, Хрѣѡѡ мѡчениѡи.

1792. — 7. аѡиѡ = аѡѡиѡ, тј. „ханѡиѡ“. — 8. „кираѡнѡ“ = кириѡиѡ; „базирѡнѡ“, тј. базарѡан = трговаѡ. — 13. „Хрѣѡѡ“ место Христови.

6 стр.

„АΨΥΓ

СѢТИ ВЕЛИКОМУЧЕНИКЪ
БОРБИА И СѢТИ МУЧЕНИКЪ
ДИМИТРИА ДА ИМЪ МИЛОСТЯ!

5 СѢФТЕ МИ ДАДОЕ СМЪХ И РАЗСМЪХ,
ПОСЛЕ ИВНАСТО. ПРЕД МЕНЕ НЕ МОЕ-
ШЕ ДА ИЗЛЕЗЕТЪ НИКОИ НИ СО ЗАНАЕ-
ТЪ, НИ СО ПШШКА, НИ НА КОНЪ БИНЕЦИА.
СКАХЪ ИЕ НОЗИ НА ТРИ НОГИ, КЕ
ЎЕДНОЖЪ, КОНИ СКАХЪ Ѕ.

10 КАМЕНЪ НЕ МОЕШЕ ДА МЕ ЗАМИ-
НЕТЪ НИКОИ. ГО ДЕСЕТЪ УКИ КАМЕНЪ
ФЕРАХЪ И НОЗИ. МЕРИ СО ТВОИТЕ,
КОИ САКАТЪ ДА СЕ ОБИДЕТЪ, ЕВЕ

14 ВРНЕКЪ!

1793. — 3. иза „да имъ“ требало би да стоји „има“ као другде. — 4—8. „Прво ми дадоше ум и разум, а затим и јунаштво. Испред мене не могаше нико да испредњачи ни у занату, ни у пуцању ни у јахању (на коњу да буде бињиџија!). Скаках 55 стопа у три скока, 25 одједном.“ Остали је део овога реда нејасан: „коњã скаках седам“! — 10—14. „Каменом не могаше нико да ме пребаци; каменом од десет ока бацах се 50 стопа. Нека мери својим [стопама], ко жели да се окуша, ево му угледа“. — 10. „Каменъ“ у значењу инструментала, данашње „со камен“. — 13. *да си обидеш* „да се окуша“, „увирити се делом“. — 14. „урнек“ овде необично употребљено место обичнијег у овом смислу „улчија“ (мера) — турско *örnek* „углед“, „узор“.

7 стр.

„АΨΥΔ

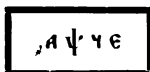
ДА СЕ ЗНОЕТЪ НАКАЗАНИЕ ЦО СЪ
ПАТНАХ Ѡ ТОГА, СПОЛАН МЪ ГѢДС,
И ПРЕТЕ БОГОРОДИЦИ, И СТЕМЪ ИВАНЪ
ПРЕТЕЧЪ, И СТЕМЪ ВЕЛИКОМУЧЕНИКЪ
БОРБИЮ И СТЕМЪ ВЕЛИКОМУЧЕНИКЪ

5

- Димитрию. Тие воини Хрстови ме избави, како детето што го избави сѐти Ђорѓиџ ѿ ропсѐто и како сѐти Димитриџ што избави девојките солдски ѿ ндолско пленение. Како детето сиромашче што мѣ се помоли сѐтем великомшченикѣ Ђорѓиѣ да надѣбори децате сите што мѣ изедоу лицата базираниите.

1794. — 3. „Богородици“ — свакако узето из црквеног језика; у другим случајевима има правилно према овом говору — „Богоридице“. — 4. „Претечу“ исто онако као у 6 реду Димитрију — правилан датив као од имена *Богоја*, ген. *Богоја*, дат. *Богоју* итд., исп. напред стр. 163 (т. 202). — 10. солдски м. солднски. — 13. „надѣбори“ = победи. — 14. „лицата базираниите“ — није јасно шта је хтео да каже.

8 стр.

- Таке и мене Гѣдѣ и тие сѐти мѣченици ми помогоу таѣ година. Казадисах малѣ пари. Пондох во Прилепѣ, кѣниѣх едно конѣче. Мѣ го дадох Цр҃квалѣ вѣнкове. Бее мѣ го скрале. Пак до годината пондох, кѣниѣх два, пак едништѣ ми пцовиса. Пак дрсгата година ведох аноѣ и терах скини. Казадисах многѣ, ѿ Гѣда, споан [и]мѣ, ме дарѣва дарѣ големѣ колкѣ радех. Пондох во Прилепѣ, кѣниѣх еденѣ конѣ ѣбафѣ и кѣниѣх ѣ ѡфци мезници.

1795. — 3. „казадисахъ“ = казандисахъ и сл. облици често се употребљавају у овом споменику. Долази од турског глаг. *kazandirmak* = „учинити да неко заради“, „проузроковати добит“. Овде нема ни фактитивног ни каузативног значења, већ просто значење „зарадити“. — 4—5. „Дадох га Цугулу ујаку“. — 6. „папѣ“ погрешно м. „пакѣ“. — 8. „псовиса“ аор. од глаг. новогрч. *ψοφίζω* „липсати“, „црѣи“. — 9. аноѣ, разуме се, хан-отѣ, тј. хан (наравно, под закуп). — 10. „споан

мъ“ м. „сполаи им“, хвала им! „ме дарува даръ големъ“ требало би да гласи „ми дарува“...; овако треба претпоставити да је „даръ големъ“ употребљено у инструм. („дарива ме даром великим“), тако да би се ту могло употребити и „со даръ“; исп. 6 стр., 10 ред и напомену о „камен“. — 13. „ѡфци мезници“ — „овце музаре“, дакле, место мѡзници или млезници.

9 стр.

„А ѡ ѡ ѡ

Сториѡх двасетѡ и две
 годни. Се свѡршиѡх. Мѡ и дадоѡх
 ѡфците Стаматѡ. До годината
 се ѡжениѡх. Блѡгоѡме аѡни со Ста-
 мата. Казадисаѡме многѡ, сполаи
 Бѡѡ. До годината понде Стаматѡ на
 Австро. ѡдра наполаѡ ѡфците. Пакѡ
 ѡ пондоѡх пролета. Он ѡтепаѡх конотѡ
 со тѡфѡкѡ грѡмѡ. Прикѡпниѡх ѡфци.
 Пондоѡх во Прилепѡ. Идеѡѡи ѡздола
 зѡдоѡх еденѡ конѡ алрсанѡ.
 ѡтоѡа, сполаи мѡ Гѡдѡѡ, тои конѡѡ
 го ѡаѡѡ кѡ година, се со сеѡло. Никои
 не ме ѡамина со него.

10

1797. — 1. „Наврших двадесет и две године. Верих се“. — 3. Над речју офците има натписан, вероватно, број оваца, али није јасно да ли хиљада (тј. „а) или триста (тѡ). — 4. „аѡи“ стоји м. „анѡији“ по општој особини овог споменика да се сугл. и у затвореном слогу пред сугласником губи, исп. ниже у прегледу језичких особина овог смоменика. — 7. Лутра место код Солуна. — 8—9. „Нехотице убих коња из пушке“. — 11. „алрсанѡ“ место турског „арсланѡ“ = лав. — 13. „Нико ме не претече (кад сам) с њим“.

10 стр.

„А ѡ ѡ и

Там година, сполаи мѡ Гѡдѡѡ,
 зѡдоѡх ѡфците Рѡѡоски
 ѡ Зога. Пондоѡх во Прилеско Поле:
 во Зоѡоричѡ главѡѡх Петрѡта,

12 стр.

„А W A

5

Тога собрахъ карашици со мене,
 Галичани: Нове, Барамъ и Ило
 Цѣкале и Ђоре, Чепче и ѿ село
 Платичани собрахъ „Дѣ оѿци.
 Извадихъ ѿѿците како мечки.
 Се чѣдеше светотъ. Тѣбе стрнго-
 хме по шка и полъ велна. А дадохме
 на матрапаза во Голѣнъ. Тога
 извадихъ ѿѿците бодиваѿва.
 Имахъ тога пѣ ѿѿци и казадн-
 сахъ тѣ гроша, ала берн-
 ѿат рси.

10

12

1801. — 1. „карашици“ турско „*karišik*“ значи измешан,
 помешан, удружен; овде сточарски израз. — 8. „на матрапаза“
 турски „*matrabaz*“ фигур. знач. „прекупац“. — 9. „бодиваѿва“
 — наше „бадава“; перс. *bad-i-ḥava* — пише Ђурчин на више
 начина.

13 стр.

„А W B

5

После ѿтѣбе не истерде.
 Пондохме со Стамата во Беръ
 на Моношѿпнта, со брон по ѿ пари.
 Извадихъ ѿѿците жѿвн, ама
 тѣнѿки.
 ѿтѣбе пондохме пакъ во
 Прилѿпъ со Стамата, во Загориче.
 Падна една зима, и шдрахъме
 половината, и ранихъме, и ранихъме;
 аманъ, Гѣди, се потресохъме! До
 годината Стамат ме встакѣ,
 си понде во Голѣнъ.

10

12

1802. — 3. Моношѿпита — село код Бера. — 10. „ми-
 лост, Господе, престрависмо се“. — 11. „вставе“ аор. тако место
 „встави“, в. ниже у прегледу јез. особина овог споменика.

14 стр.

„АШГ

- А пакъ встанахъ на Загориче
со Иввана Дѣда ѿ Гари.
Извадихъме ѿѿци ѕбави
мошкне. До годината пакъ тѣ-
ва со Климена ѿ Селце, го има-
хъ ценато со брѣн по грошъ,
сите арѿеви и да го рана. Извади-
хъме ѿѿците ѕбави. До годи-
ната неѿише. Го ѿесме влезе
вртакъ. Падна една зима теш-
ка. Ранухъме, ранихъме ѿ токарн
сено и к коле сено. Изведохъме
по пѣла на ѿѿ[ц]а. Има извадихъме
ѿѿците.

1803. — 2. Гари в. напред на карти на стр. 78. Селце в. на истом месту. — 6. „го имахъ ценато“ = „имаѿах по-гоѿено“, бејах га погодио. — 7. „арѿеви“ арап. *hardž* = трошак, „сви харчеви и да га храним“. — 9. „со ѿесме“ турски *kesme* = отсека; дакле, „отсеком“. — 13. „по пула“ — свакако са л (исп. *пуља* у другим дијалектима): стари турски новац, $\frac{1}{4}$ шестака (вредност 60 пара или $1\frac{1}{2}$ грош).

15 стр.

„АѢЗ

- ЃѢтѣе пондохъ пакъ во Солѣнх.
Во Платѣ того влегохъ вртакъ.
Го карашиците извадихъ ѿѿци
ѕбави мошкна. Има тѣм година
изгоре селово со снани ѿгонх.
Изгорее ѿѿ кѣѿин. Самъ ГѣѢх и н-
згоре дека беѿхъме грешкни. То-
го влегохъ каѿавашиѿа в село,
вѣѿилѿ сѣѿемѿ Борѿиѿю. И тога
пондохъ во СѣѢ Гора да е има
милоста ѿѿстее Богородице.
ѿминѿ. ѿ селаните не достоѿе на ѕборо-
тѿ. Не сите, токо монте, каскадисѿе.
За тока изгоре. ГѣѢѢх да чеѿатѿ.
ѿминѿ.

17 стр.

,АШД

ЃѢТѢКЕ ПОИДОУЖ КО БЕРЖ 8
 КАЛОЦИНА ЗА ЛУБАНОВО. КЕШКАТА
 А ЗЕДОУЖ ,А ГРОША И ШИ УКИ МАСЖ.
 СПОЛАН М8 ГЃДА8, БОГ ДА ПРОСТИ Ѡ КОГО СЕ
 5 СТОРИ СЕВЕНЖ. И КАЛОЦИНА, ГЃДЖ ДА ГО ПРОСТИ,
 НА ВЕРАТА Ѡ ГЃДА. И ѠТѢКЕ С8 НЕХАМ
 И ЧОРБАЦИНА. ТОГА ДОНДОЕ БИНОФЦИ
 Ѡ ГАЛИЧНИКЖ, ТРЕПКО И ДЕЦАТА ПЕНКОВИ,
 СО ЦЕНА Ф ГРОША НЕМОЛОКЖ И УФЦИ-
 10 ТЕ ВОДИЖВА, ШИ УФЦИ. И ПРНАСТИ
 ИМАУЖ НА СКЕЛЕ, ЯЛИ-ПРАПОФЦИ Ѡ
 ДОЛНИ ДЕБОРЖ.

1809. — 1—7. „Одатле пођох у Бер код Калоције за Лубаново. Зимовник узех за хиљаду гроша и седам стотина ока масти. Хвала Богу, Бог да прости онога који је то учинио, који је први дао повод (дословно: „био за то узрок“). И Калоцију Господ да прости у вери његовој. — Отада сам нехаја и чорбација“. — 2. „Калоцина“ име м.; Лубаново (тј. Љубаново) = Либаново на обали Солунског Залива. — 5. „себепъ“, арап. *sebeb* = „узрок“; на верата Ѡ ГѢда — мало необично, очекивали бисмо „на верата негова“ или сл.; исп. стр. 23, ред 2—3. — 7. „чорбација“ = богаташ хришћанин, газда. — 9. немолокж — о написано налик на ю, али је ипак о.

18 стр.

,АШЇ

ЃѢТѢКЕ ПОСЛЕ ДО ГОДИНАТА,
 ПАКЖ И ЗЕДОУЖ КЕШКАТЕ ЛУБАНОСКИ:
 БИМСКАТЕ И СКЕЛЕ ,А ГРОША ШИ УКИ МАСЖ,
 СЕ СТОРИНЕ ТИЕ САФИ ПАРИ И МАСЖ
 5 СЕЛСКАТА СЕ СТОРИ ,КН ГРОША
 ДАКВОАНЖ СО СЕ МАСЖ СИ ГРОША
 ТЕРКОРЖ ХОРЖ Т ГРОША
 МИЛОСО СО СЕ МАСЖ И ГРОША
 КЛИДИНА И ЧИНАРЖ ФШРИ СИ ГРОША
 10 ГО СЕ ПАРИ СО СЕ МАСЖ ТК ГРОША
 СИТЕ СЃМА ,ГСК ГРОША
 СИТЕ КЕШКАН УКИЕ
 И ИМАУЖ А САМЖ КЃНИНИ СО АИРЖ!
 14 ЯЛИШЃИ.

1810. — Рачун о зимовницима. Ако се саберу све суме које је он изнео изаћи ће 4220 гроша, а не 3220 гроша, како је он ставио. Дакле, место слова г треба да стоји д. — 3. Емискате и Скеле — називи зимовника лубановских; Емиската увек место Еминската. — 4. „сафи пари“ — чист новац, „нето“. — 5. Селската — назив зимовника. — 6. Дабзоанъ — назив зимовника. — 7. Туркоръ Хоръ (исп. стр. 18, 8 ред Турковръ) место и зимовник у близини Бера (Туркохори). — 8. Милово — место и зимовник с.-з. од Лубанова. — 9. Клидиџ и Чинаръ Фурни североисточно од Лубанова (Клиди).

49 стр.

<p style="text-align: center;">, А Ш Ђ А</p>
--

Кладохъ на кешџанте сите:

ѣѣр љлѣди ѡѣци.

Ђински ѡ Галичникъ,

мон ѡѣци и Ђгненови

, дѣ

5

и ѡно Гого на Скеле

ѣн, ѣн мон

Миџанџ и Паришъ

на Дабзоанъ,

, дс

Чврделъ на Тврковръ

т

Силѣнъ на Милоло

, дс

10

Ђолешъ и Ристе Креџон

ѡ

на Клидиџ и Клидичани

ѣ

и Чинаръ Фврци

, дѣ

Ђто, се собрае сѣма:

15

сите ,ѣѣѣ љлѣди ѡѣци.

1811. — Када се саберу његови бројеви изнесени са стране, добија се цифра 11.500 оваца, што се потпуно слаже са његовом цифром при дну (,ѣѣѣ); али се не слаже са цифром у почетку 11.100. По тексту се види да је првобитно и цифра при дну била 11.100, па је 100 (тј. ѣ) преправљено у 500 (ѣ). Међутим је у почетку Ђурчин оставио првобитну цифру. — 9. „Милоло“ погрешно место „Милово“. — 13. Фурци управо Фурци, исп. горе (стр. 18) Чинаръ Фурни, а овде Фурци одговара Кладичани.

20 стр.

„АШІА“

Да тога кказадисахъ
 „ѢѢ гроша и ѡѢците
 мон бодива, ала берипа-
 т рси, ѡ Гѣда и ѡ сите ѣти.
 5 И Бина ѡ Галичникъ, Гѣдъ да
 го проститъ со се синовеи и
 и мнѣци и родови негови.
 Ёте, кога сакатъ Геспотъ ка-
 ко даватъ! Бне, деца мон,
 10 ето така да знете, ако
 се молите Гѣдъ со чисто се-
 рце и каме ѡа ви поможе-
 тъ Гѣпотъ. Ёваке ѡа ве
 14 дарѡватъ. АМИНЪ.

1811. — 1. „да“ = „и“; кказадисахъ — прво к непотребно.
 — 7. „и“ у почетку реда непотребно.

21 стр.

„АШІК“

Пондохъ, пакъ зедохъ
 кешката. БиноѢци не дон-
 дое, сакое ѡртаци. А не и зе-
 дохъ. Тога донде АѢелко ѡ
 5 Галичникъ, побратимотъ, Бог да
 го прости, и Ило Цѡбале и Тѡти-
 ѡа, Ивванъ ѡ Тресаче и Ётама-
 тъ на Ёмиската. Ёкле мѡ го
 дадохъ Анове Гогова, на
 10 Блахотъ Ѣѡ гроша. И тога казаци-
 сахъ, ала берипатъ рси, „ѢѢ гроша
 12 и ѡѢците бодива.

1812. — 7. Тресаче — исп. на карти на стр. 78 — Тре-
 сонче; за губљење и исп. и АѢелко горе у 4 реду. — 9. „Го-
 гова“ — омашка место „Гогове“, како стоји правилно у дру-
 гим случајевима. — 9—10. „на Влахотъ Ѣѡ гроша“ је додато,
 свакако претходној реченици: „Скле дадох Јану Гогу, Влаху
 за 770 гроша“.

22 стр.

„А ѿ ѿ Г“

5 Пакъ ѿ зедохъ кашката
на таа паха. Яма изметила-
виуме шилежината. Мошкки
се заплаши. Карашиците не иде-
тх. Маста беше скопа. ѿ со масъ
ѿ цената ѿѿе ѿки масъ и
„ѿ грота пари. И маста беше
скопа по три и полъ гроша, се
10 чинитх „ѿѿ гроша. Не идетх
никои. Сакаѿх да ѿ устава,
ама манка, Бог да ѿ прости,
не ме устава, токо ми даде
гаиретх: „понди, сико, тамо,
14 ала керимх.“

1813. — 2. „на таја паха“ = по ту цену; „паха“ турско
„*beha*“ цена. — 3. „шилежината“ омашком место „шилержи-
ната“. — 7. „грота“ треба „гроша“. — 9. „ѿѿ гроша“ = 2500;
и, у ствари, ако се 715 ока масти помножи са 3^{1/2}, онда се
добива 2.552; дакле је цифра тачна. — 13. „гаиретх“ (арап.
gairet) = стрпљење, издржљивост, овде бодрење; „сико“ место
„синко“ — и се у затвореном слогу пред сугласником често
изоставља у овом споменику, као што смо већ чешће видели.
— 14. „ала керимх“ (арап. *allah kerim*) = Бог је милостив, тј.
овде: „па што Бог да“.

23 стр.

5 Пондох во Берх ѿ Калоциѿ,
Бог да го прости, на верата
негова. ѿ ѿденх фатиѿх
да чина анаѿилоци. Ми велитх
агата: „ѿо си дошалах сега керимх
ѿлаѿимх какхтсасх, во оваѿ
доба, коде Керстовенх“. ѿ ѿ мѿ
рекоѿх: „амаи, ефедомѿ, ѿ сѿ
дошолх да ти кажа: вистина,
10 кашката ѿ зедохѿ, ама ми е
скопа, масте ек-етх по три
гроша и полъ. И пакъ зѿѿѿѿ
ѿ ѿли паша“. ѿ тон здиѿна,
14 сиромаѿх, и рече:

1. Калоџија или Каилоџија на више места у овом споменику — 3. „ја ујаден“ — „ја тужан“, „ожалошћен“. — 4. „анаџилоци“ турски *ajnadži* = који гради или продаје огледала; фиг. превртљивост, подваљивање, неискреност: „Ја одмах почех да подваљујем“. — 6. „ћехаџ влацимъ вакътсасъ“ турски (*kehaja oladžagim vakitsiz*) = „хоћу да постанем овако у невреме ћехаја“ и даље: „у ово доба, око Крстова дне“. — 8. „ефедомъ“ (са пропуштеним *и* пред сугл.) = „мој господине“, „господине“. — 9. „вистина“, исп. ст. слов. *выстинѣ* = „заиста“, „у истину“. — 11. „екетъ“ — он начинио глагол од перс. „јек“ = један, једнак, тј. једнако јесте. — 12. „И поврх тога зулум Али-пашин“. — 13. „здихна“ = *въздохнѣ*, „уздахну“.

24 стр.

„Синѣко, да немашѣ касаветѣ,
нека сме живѣи, љ и ти не ѡдиме
на каднѣ. Стоката е наша, мож е
кешѣлата мѣакѣ, стоката твоѣи.

5

Никои да не не апикасатѣ.
Љ тебе те има мон еденѣ икра-
мѣ ѣа ти стора“. И си клеѣе ко
аремѣ, а љ многѣ се зарадваѣѣ,
ѡли имаѣѣ сите пари ко пазѣѣѣ,

10

да мѣ и даѣѣ, ѣ гроѣѣа токмо.
Ътринната стана, ме бика, пнѣ-
ме кафе, и мѣ рече мнѣк мѣ:

14

„ћехаѣѣѣ ѣа си ѡдѣтѣ, какѣ
сториѣѣте?“ И тон рече: „Гѣѣѣѣѣѣѣ“

1. „касаветъ“ арап. „љутња“, „брига“. — 3. „Иметак је наш, зимовник је моје имање, стока је твоја. Нека нико не зна, ја ћу ти учинити једну љубазност.“ — 4. „мулк“ = непокретно добро које неком лично припада (наследно или купљено, по тапији, а не даровано или дато на уживање). — 5. „апикасатъ“ грчко *ἀπεικάζω*, исп. ниже. — 6—7. „икрамъ“ арап. реч „част“, „поклон“, „доброта“. Ова реченица, иако је јасна по смислу није исправна. Требало је рећи: „Тебе има еден икрам да ти стора“ — 9. „во пазуѣѣ“ = „у недрима“. — 10. „утрината“ = сутрадан, ујутро.

25 стр.

„АШІГ“

„ГЋДЪ КАКО ЋА САКАТЬ.

Таке парите „а гроша да мѣ се прости,
масте ника ми ѿ донесетѣ аискина“.

Заптотѣ перви ми даде дрѣги.

5 Гафи за маста. И ѿ ѿ родосѣ во три
дни си дондохѣ дома. Тога донде со
мене Етаматѣ, и Ѓгннѣ, и Кѣзманѣ
Мѣше ѿ Крѣшово и Банрѣмѣ Бава-10 Пакѣ мне Екеле мѣ го дадохѣ
ѿнове Гогоѣ ѿ гроша. И того
казадисахѣ „ѿѣ гроша и ѿѣц-

14 нте водивѣм. Яла берн-

пат рен.

1813. — 3. „аискина“ вероватно место тур. *ajnisina* у смислу „у еспапу, у роби“, како је уговорено. — 4. „Страх први ми даде други. Само за маст [тј. сврши се све на масти]“; „заптотѣ“ = строгост, стега, овде са резултативним значењем: „страх, мука од стеге“. — 5. „ѿ родосѣ“ м. „ѿ радос(т)“. — 8. „Ваварварица“ м. Варварица. — 10. „пакѣ мие“ — „мие“ непотребно (ваљда је у почетку помислио друкчије да конструише реченицу), ако можда није дат. од Мија, Михаило. — 11. того = тога (тада).

26 стр.

„АШІА“

На та паха ѿ земахѣ

петѣ години едно по дрѣго.

Тога дондое карашици со ме-

не: Еиланѣ нашѣ, Кѣно Цогѣѣла,

5 Ееко, Ристе ѿ Могорче. На Дабзаанѣ
имахѣ Еласн: Миѣанѣ и Парнша.

ѿно Гого пак мѣ го дадохѣ

Екеле ѿѣ гроша. И того зе-

дохѣ „ѿѣ гроша и ѿѣците.

10 Яла бернпат рен.

1814. — 1. „на та паха“ м. „на таја паха“, в. горе стр. 22, ред 2. — 2. „једно по друго“ једну за другом, узастопце. — 5. „Дабзаанѣ“ — обично Дабзоанѣ, в. 27 стр., 4 ред.

„Аѡіє

5

Тога имахъ карашници со мене:
 Стамате, и Ѓгиненх, и Миханлах, и Па-
 ришх, и Коста и Тего. На Ѓелската
 имахъ Костѡрци. Давзоанх го не-
 махъ тога. Бие Торбеши. И тога
 мѡ го дадохъ Ѓкеле ѡнове Гогове
 ѡ-н гроша. И тога казадисахъ
 „ѡѣ гроша, ала берипат рси,
 и ѡѡците воднеам.

9

1815. — 5. „Торбеши“ у овоме крају означава људе нашега
 језика, а муслиманске вере (потурчењаке); назив је пејоративан.

„Аѡіѕ

5

Пакъ таа година донде
 Стамат, и Миханлах, и Паришх, и Тего,
 и Ђорђи Блахотх боленх, и донде
 Димочх ѡ Костѡрх. Бише тога
 со ѡна Гога, беше го излоголх за
 на Ѓкеле, а тои го кладе на Кадаху.
 И тои донде — ала берипат рси — да
 га пѡшихъ во Кандиа на пердето
 Кавгалиа. Мѡ зедохъ ѡ-н гроша
 со цена. И ѡнове пакъ
 за Ѓкеле мѡ зедохъ ѡ-н гроша.
 И тога казадисахъ „ѡѣ гроша,
 ала берипат рси.

10

13

1816. — 6. Кадахи место. — 8. на пердето Кавгалиа —
 овде „перде“ можда значи побочна страна (реч је персиска).

„Аѡіѕ

5

Пакъ таа година донде Стамате,
 и Димочх ѡ Костѡрх, и Миханлах и
 Паришх на Топеница, а мие тѡве
 на Старо Тирхало, а Ѓиланх и децата
 и Ђрѡкоски на Ѓелската пакъ.

Тога мѣ то дадохъ Екле ѱ гроша
 ѡнове Гогове. И тога
 казадисахъ, ала берипат рси, ,ѡѳ гроша
 и ѡѳците годиваѡ.

9

1817. — 4. Старо Терхло, тј. старо трло (тор где се ситна стока држи). Овде свакако име зимовника. — 9. „годииваѡ“ са почетним 2 место б.

30 стр.

,а ш ѳ и

Пак там година донде
 Стаматъ и Димочъ ѡ Костѡрх,
 ала берипат рси, Бог да прости
 кон го родилъ! Многѡ анрх сѡ ви-
 делъ ѡ него. Ми доведе ,ѡѳ
 ѡѳци, и кладахъ коде
 мостотъ во Топиница по грошъ
 со цена. Миѡила и Париша на
 Давзоанъ, и тие со цената по грошъ,
 и да имъ плата нимъ чибѡкотъ.
 ѡнове Гогове пакъ Екле ѱ гроша.
 Пакъ тога казадисахъ ,ѡѳ гроша
 и ѡѳците бодиваѡ.

5

10

13

1818. — 6. „и кладахъ“ = њих стављах, смештах. — 10. „чибукотъ“ — поред обичног значења „чибука“ има и значење „порез на ситну стоку“ (званично „агнам“). Овде се имало то значење у виду.

31 стр.

,а ш ѳ д

Станахъ ме мене понапретъ, си дондохъ
 хме. Понапретъ станахъ Коло ѿ-
 рашки и попотъ ѿниснаѡ. Пошхле
 во Берх. Мѣ рекле Калоциѡ за мене:
 „пехамта твои излетнаави ѡѳците,
 не идетъ“. Мѣ ѡ зеле кешката
 за ѳ години по ,ѡ гроша и по ѱке
 масъ. ѡ не зномъ дѡри есета.
 Пакъ агата, ала берипат рси,
 ми пѡци тескере. Мене не ми падна

5

10

- ТОЛКЪ ДЕКА ѿ ЗЕЛЕ КЕШКАТА, ѿ
 АМА ДЕКА ѿ ИМАХЪ БОДИКАМ —
 САЛТЪ ЗА МАСТА. МЪ СТВОРИ-
 ЛЕ УЧИТЕ. ТАКВИ СМЕ МНЕ
 15 АХМАЦИ! РАНИМЕ ТЪРСКИ
 ДЕЦА, А НАШИТЕ НЕ.

1819. — „Пођосмо ми први; дођосмо. Раније је пошао Коло“... — 5. „твој ћехаја изметиљави овце, не долази“; „излетиљави“ са л место м. — 7. „Ја не знам (то) до јесени“; „есета“ = „есента“. — 10. „ми пуци тескере“ — „посла ми писмо“. — 10—12. „Мени није пало толико (тешко) што су узели зимовник, него што сам га имао бадава — само за маст“. — 13. „салтъ“ = само. — 15. „ахмакъ“ арап. = будала, махнит, непаметан.

32 стр.

А Ѡ К

- Ѡ ТЪВЕ ЧЪХЪ ДЪРИ ЕСЕТА НА
 СТРИГОТЪ. ѠСТРИГОХЪ И ДЪЛИХЪ
 МАСТА. БЕХЪ ТОГА КО МАСКРЕВИЦЪ.
 БЕЊЕ НЕ СИ ДОНДОХЪ ДОМА, ТОКО
 5 АХНАХЪ КОНОТЪ. ПОНДОХЪ ДЪРИ КО
 ЊЕРЪ. Ъ АГАТА СЕ ВИДОХЪ: „КАКО ЊА
 РЕЧЕШЪ, ДА Ё АИРЛИЈА, СПОЛИ БГЪ.
 ѠЛИ СИ ѿ ДАЛЪ СО ПАХА“, АМА СЕРЦЕ-
 КО ЦРНО ЗА ЊЕ. ПАКЪ ПОНДОХЪ
 10 КО ЛЪКАНОВО. ЗЕДОХЪ ДАБЪОАНЪ Ћ ГРОША.
 ЕСЕНТА ДОНДЕ СИЛАНЪ СО МЕНЕ И РЪСТИМЪ
 ЊМИШЪ. ЊМА И ТОГА ЗЕДОХЪ ЂВИНИЦА,
 ЂЊИ ГРОША, КАЛАДОХЪ КОСТЪРЦИ. И
 ТОГА КАВАДИСАХЪ Ы ГРОША,
 15 АЛА БЕРИПАТ РСИ.

1820. — 1. „Одатле [тј. о тим местима] чух око јесени кад се овце стригу“; „есета“ = есента. — 6. „Код аге сѣ видех: „како ти рекнеш [ја пристајем] да је „аирлија“ [нека је срећно], хвала Богу, јер си је дао са добром ценом“; [али] срце ми је црно за њом“. — 8. паха в. напред ту реч. — 11. „Силанъ“ место „Силанъ“. — 12. „Амишъ“ — тако са стране дописано, биће презиме или надимак тога Рустема. — 13. „каладохъ“ омашком место „кладохъ“.

33 стр.

Того љ имахѹ и Бѣщица, вѣрска
 кѣшката, зѣмена ѿѣи гроша.
 Го пѣщицѹ Сѣла Мѣча ѿ Рабодница.
 Мѣ љ продадохѹ ља гроша. И парите
 немаше есета да и даѣтѹ. И вѣстави
 со фандѣ. Сѣ сторниѣ љѣи гроша. Яла вѣри-
 ѣат рси, казадисахѹ тѣи гроша ѿ Сѣла.
 Пакѹ тога зѣдохѹ Давзоанѹ на тѣм
 паха, и Сѣлската кѣшка и Лѣвското.
 И пакѹ Бѣщица. Сѣ дондохѹме дома
 пролетѣ.

5

10

— 4. „Ја му је продадох за хиљаду гроша, а паре не-
 маше у јесен да да. Њих оставих под интерес. Постаде хи-
 љаду сто гроша“. — 8. „на таја паха“ овде: по истој цени.

34 стр.

„АШКА

Станахѹ есета. Дондохѹ со Гѣда,
 и со прѣстѣм Богородица,
 и со сѣтего Ивана Прѣтеча, и сѣи
 великомѣченикѹ Георгиа, и сѣи
 великомѣченикѹ Димитриа,
 да има милоста, аминѹ.
 И со приѣтели и со забити мѣ љ зѣ-
 дохѹ кѣшката Канлоѣишка
 пакѹ Колоѣи и на попотѹ. Яма љ
 распахѹ тѣм паха: љ цѣницѹ
 ѹ гроша и ѿѣи вки масѹ. Коло
 не се виде. Сѣ чѣдеи светотѹ
 како мѣ сторницѹ.

5

10

13

1821. — 1. „доидох“ не вели се где је дошао; свакако
 у Бер. — 6. да има м. да им има... — 7. „И са пријатељима
 и властима узех наново зимовник Каилоѣијев од Кола и попа“
 (тј. од Кола и попа). „Али покварих ону цену: погодих је за
 600 гроша и 750 ока масти. Коло ишчезе“ (пропаде). — 12.
 „чудеѣ“, м. чудеше.

- И тога кѡпнѡх планината
 Лѡковецѡ, споали мѡ Гедѡ,
 и на сите сѡти за „ѡѡ“ гроша,
 да е со анрѡ, аминѡ!
- 5 Тога донде со мене Стаматѡ
 и Рѡстемѡ Старо Терѡло, пакѡ на
 Дабѡванѡ, на Лѡлското шилежина;
 долѡ, на Ёмиската — стари ѡѡци;
 Миѡанѡ и Таша Кѡлѡхотѡ на по-
 ловината, Костѡрци на Мостотѡ.
- 10 И тога казадисаѡх „ѡѡ“ гроша
 и ѡѡците бодикаѡ. Има
 берифат рси. Ёмѡнѡ
 на Милово.
- 14

1821. — 6. „Старо Терѡло“ види стр. 29 овог текста, 4 ред. — 7. „шилѡжина“ = лањска јагњад. — 9—10. „половината“ биће да је овде употребљена у смислу по пола; „Мостот“ као и „Старо Терѡло“ биће име зимовника.

- Да се зноетѡ пакѡ ѡ зедоѡх про-
 лета, ѡ зедоѡх кешѡлата ѡ Кан-
 лѡциѡ на таѡ паѡа ѡ гроша ѡ-кѡ масѡ
 и зедоѡх Лѡлското и Веѡница Ёѡлове.
- 5 Тога Или паѡа го сторне фермѡлиѡ.
 Ырѡнатите Ысанѡ Ырѡа побегна,
 приѡтелотѡ мон. Дондоѡх ѡсета.
 Ёе сторило теѡдѡлиѡ, конѡвода дрѡги
 читакѡ ѡ Мегленѡ — Зелѡлѡ-ага. На
- 10 Ёкѡле си пѡѡциѡ ѡѡци „ѡѡ“
 негови. Има агата не мѡ далѡ
 изѡмѡ, бг[д]а го прости, на верата мѡ.
 Реѡколѡ: „ѡ кешѡлата еѡ ѡ продалѡ,
 не пѡѡциѡ ѡѡци тамо!“
- 14

1821. — 2. „А“ — овде је заменица у акуз. 3 лица, у идућем реду „А“ замен. 1 лица. — 4. „Сулове“ — „Суљи“ или „од Суље“. — 5. „Тада Али паши дадоше ферман“; фермалија са пропуштеним *и* — ферманлија. — 6. „Арнаутите“ мн. место једине: „Арнаутиноћ“. — 8. „тебдилъ“ = „се сторило тебдилъ“ = променило се стање. — 9. „читакъ“ — овде у значењу Турчин. — 12. „изимъ“ (= *izn*) = одобрење, допуштење.

37 стр.

„АШКА

„Ѓан не љ повела, љ има ћехал,
 ћа налпнишъ бела“. Ето тѣве бела.
 Пакъ дрго Бѣщица мѣ љ дале
 санените Мехметъ-бегъ ѿ Костѣрѣ.
 5 Ето две белн! Дондохъ еста. Чѣхъ,
 се зачѣдихъ, ама Гсѣхъ великѣ, споан мѣ.
 Пондохъ на конакъ ѣ агата ѿан-бѣга.
 Ми кажа, ама сиромакъ ми рече: „ћехал,
 да мѣ е.. манката на конводата,
 10 царѣ сега повелатъ“, ми даде гаирѣ-
 тѣ: „ама љ заради Бѣщица, не можа
 да се расипа бирденѣ“, токо го верти-
 хъ. Тон ложи мене, љ ложи него.
 14 Еѣло токо шѣтан и чиди се.

1821. — 1. „Зар ја њоме не заповедам, ја имам ћехају,
 награбусићеш“; „беда“ = беда. — 2. „Ето ти несреће. А
 затим, друго, Вѣщицу су дали сопственици Мехмед-бегу
 из Костура. Ето две беде“. „Али због Вѣштице не могу да
 покварим [пријатељство, односе] одједном“; „бирден“ турски
 прилог „одједном“. — 7. „конак“ — овде дом, место становања
 и вршења послова. — 8. „Рече ми, али ми, сиромах, још рече
 [додаде]“. — 10. „Ми даде гаирет“ — „охрабри ме“. — 12.
 „вертихъ“ — „завитлавах“. — 14. „чиди се“ м. „чуди се“.

38 стр.

„АШКА

Даде Гсѣхъ, и прѣстаѣ Богородицо,
 и сите сѣти аглан и архѣгелн, го ѣс-
 трамихъ конводата,
 и ѿничари и сите бѣгови костѣрски.
 5 Имѣ ведохъ кѣшката Бѣщица. Ка-

- ко вѣх ѿ ценнах го пшцихъ Сѣла
 Мѣча тамо. Мѣ зедохъ ,ѿ гроша,
 на конкодата мѣ зедохъ ,ѿ гроша.
 за Скле. Таке ми поможе
 10 Гѣпотъ, сполаи мѣ, да казадисахъ
 тога, ала берифат ерси, ,ѿ гроша
 12 и ѿцинтѣ воднава.

1821. — 1. Богородицо м. Богородица. — 5. „Као што се бејаш погодио, пустих Сула Муча тамо“. — 10. „да“ овде у значењу „па“.

39 стр.

АШКА

- Си доидохъ дома за Божиѣхъ.
 Тога вѣхъ го женихъ Даманъ.
 Станалъ ѿно Гого Блахотъ побратимъ.
 Се сплашилъ дека го расипае Ян
 5 паша. Пошолъ со еденъ Тоска шеретъ.
 Тои беше сѣбаша. Тога Исѣфъ
 Трока, а него беше го страхъ ѿ ага-
 та. ѿ зеле кешѣдата за две
 бодини ,ѿ гроша и ѿчки масъ.
 10 ѿ дома не зномъ. Си доидохме во
 Беръ со Даманъ ѿ агата Ян бега.
 Ни кажа еденъ сеименъ: а агата
 не беше го страмъ, не ми кажа.
 14 Ирно.

1821. — „Уплашио се што су разбили Али пашу. Пошао је с једним Тоском (јужни Арбанас) шеретом. Он беше су-баша тада, Јусуф Трока и имађаше страх од аге“. — 7. „а“ биће погрешно место „и“. — 8. „кешѣдата“ место „кешѣлта“. — 9. „бодини“ место „години“. — 10. „Ја код куће не знам [о томе ништа]“. — 12. „Рече нам један сејмен {војник}: „а ага, срам га било, не рече ми. [Па] лепо!“

40 стр.

АШКВ

Поидохъ на Терхло. Наказанъ е,
 спола[и] имъ... Гсѣс, и престее
 Богородице, и сѣмѣ Иванѣ
 Претечѣ, и сѣмѣ великомѣче-

- 5 никс Георгис, и стемз великс-
мшченикс Дмитрис и на сите
сти згодници Хрстови, спола[и] имз.
Го викахз тои Блахз безшменз
и викахз браћа мш. Како фатихз
10 да го сџдиме со браћа мш, се смете.
То смете сџи Иванз, сполаи мш,
и го зплаши. Фати да се чџдитз,
13 и браћа мш го паскае.

1822. — Интересантно је да Кокале пише увек *шерхло*, а не *шерло*. Могло би бити да је — противно обичним етимологијама — х заиста у корену; „наказанъ е“ — „кажњен је“ из цркв. језика. — 5. „великумученику“ место „великомученику. — 8. „Позвах оног безумног Влаха и позвах браћу му“ [тј. онога што је бесправно издавао зимовник]. — 11. „то“ место „го“. — 13. „Поче да се ишчуђава, а браћа његова пљуваху га.“

41 стр.

„АШКК“

- „Понди, аро, крати тескерето
назатз, ван ѿ ѡвого немашиз
кџртсана. Не сега Или паша.
Ѓва е дестурз со сите пашини.
5 Твои алови ћа немаетз никодз,
ако се расипешз со Ђурчина“.
Таке мш рекое влашки. И тои
фати да плачетз и рече: „богџана,
Исџфз Трока ме стори“. Фати
10 да се молитз: „земи џ ти, ѿкнини
ме, чини како чинишз“. Го зџдохз.
Отидохме ко Берз. Ѓ агата го
13 пџцихз самз.

1822. — 1. „аро“ — „несрећо“, исп. ново грчко *ἀρά* „несрећа“, „проклетство“ или „мечко“ из арбан. *ara, arusa*; тескерето = исправа (писмено). — 2. „јер ти од овога нема спаса“. — 4. „дестурз“ — допуштење: „Овај је пријатељ са свима пашама“; [овоме су све паше одобриле]. — 5. „алови“, једн. „ал“ = стање, ситуација: „Излаза ти нигде неће бити, ако поквариш са Ђурчином“. — 8. „богџана“ (*bok džanina*) = поган му за душу, проклет био. — 9. Поче да се моли: „узми је ти, спасавај ме, чини што хоћеш, ради како знаш.“

„АШКБ

- МѢ РЕКОУХЪ: „трчи, ѿно, ѡ агата,
 речи мѢ: ѡфедимѡ, ѿ вистина ѿ
 зедоухъ кшлта, ама не можа самѡ,
 нема пари, бѣсѡ Бѣрчина не можа
 5 да стоѡ ѡ Гегн. Сега неѡ ѿли паша,
 тне се зорби“. ѿ тои мѢ рече: „а, брѡ,
 кои те вика тебе? Ти сам донде.
 Берго да ми го викашѡ“. И ѿ пондоухъ,
 а и ме вика самѡ агата, ала бѣри-
 10 ѿат рси. Ми рече: „ѿманѡ, синѡко, ка-
 ко ѿа мѢ чина на шѡѡ Бладухъ“. ѿ ѿ
 мѢ РЕКОУХЪ: „ти нека си жиѡѡ, ѡфеди-
 13 мѡ, ѿа правимѡ со анрѡ.“

1822. — 1—6. Рекох му: „трчи, Јано, аги и реци му: го-
 сподару, истина је да узех зимовник, али не могу сам, немам
 новаца, без Ђурчина не могу да опстанем од Гега. Сада нема
 Али паше, а они су зулумѡари.“ — 2. „вистина“ исп. 23 стр.
 овог текста, 9 ред. — 3. „кшлта“ м. „кешѡлта“. — 6. „зор-
 би“ (zorbа — насилник, зулумѡар): „Они су силеѡије“. —
 9. „а и ме“ — „а и ага ме зѡа“; а и није на фотографији
 сасвим јасно.

„АШКБ

- Милостиѡѡ Гсѡѡ ми направн како
 сакаѡѡ самѡ. ѡдрнѡме текрарѡ
 пазарѡ горе долѡ. ѿ делнѡме на полѡ
 парите и маста. ѿ зедоухъ ѡмиската
 5 за две години „ѡѡ гроша и ѡѡ вки
 масѡ. ѿноѡе мѡ встана ѡкиѡ толѡѡ
 напоѡ „ѡѡ гроша ѡѡ вки масѡ. Тоѡа
 си стори, Гсѡѡ го ѡстрами. Того донде
 ѡтаматѡ, и ѡолѡшѡ, и ѡгринѡ ѡнино-
 ски ѡ Галичникѡ, Миѡанѡ на ѡѡ-
 10 лоското. И тога каѡадисѡѡ „ѡѡ гроша.
 Имаѡѡ со ѡисимѡ по грошѡ и

четири пари. И Ђинно нашк со мене,
 а Ѓсло и Ђешјко на Давзоанк.
 15 Им го дадох нимк да гроша.
 Го анк.

1822. — 2. „текрар“ = поново. — 12. „со ћесимъ“ — „отсеком“; дају се овце „на ћесим“ или „со ћесим“ — „на исхрану“ или „са исхраном“, с тим да онај ко их је хранио добије као награду вуну и јагње, а власнику остају овце и по једна ока на годину „масла“ (масти); овде је реч „ћесим“ употребљена у значењу „отсеком“, пошто је погодба у новцу: грош и четири паре.

44 стр.

„АШКК“

Там година, Гсдъ сполн мѣ,
 ми поможе, кѣпнѣх мѣлкк
 кѣшката Лѣлок ѡн гроша.
 Да е со анк, лминѣ.
 5 Има тога пролета се стори
 чѣдо. Станае капиданите сите.
 Кринеа конска да се виеѣ со
 Лобѣтѣ-паша, да се стори чѣдо
 10 големо: се плени Негѣшѣ, изгинѣа
 многѣ Рисѣни и се поробие.
 Гсдѣ да чѣватѣ, многѣ грехови
 12 се сторие неисказано.

1822. — 3. мулкъ в. 24 стр. овог текста 4 ред. — 6. „капиданите“ — у значењу „четовође“. — 9. Негуш место на путу између Солуна и Водена. — 11. „Господ да чува, много је грехова учињено, да се описати не може“.

45 стр.

„АШКК“

И ѡ тога апикасаѣх, ми кажае приѣтели,
 ала ѣриѣпат рси. Станаѣх, дондохъ во
 Берѣ да си ида дома. Кодисаѣх ѣ агата

и херѣфими, да и има милоста, аминѣ.
 Тога ме кѣртѣлисѣ и мене и Ста[мата].
 До тога казадисахъ колкѣ сакахъ.
 Ми даде Гѣдѣ, сполян мѣ, кѣ хлѣди
 10 гроша и шѣци да (хл)ѣда,
 и кони мали големи кѣ.
 До тога, сполян мѣ Гѣдѣ,
 да мѣ има милоста, аминѣ.
 14 Го анрѣ.

1882. — 5. „архагеле“ место „архангели“, исп. о губљењу
 и у затвореним слоговима на више места у овом тексту. —
 6. место „да и има милоста“ очекивали бисмо „да им има
 милоста“.

47 стр.

„АШКГ“

И до годината љ имахъ кешх-
 лта кѣпена и платена се.
 Тога љ встанахъ дома. Пѣшихъ
 децате Дамѣна и Ника Пѣхан.
 5 Сефте со анрѣ тога понде Стаматѣ,
 и Ђинона шѣ, и Ђолешѣ, и Илѣ Цѣрѣла
 со цена и пѣшихъ по триесетѣ пари.
 И тога казадисѣ ѣ гроша,
 ала вериѣат рси. Ето, деца, снѣко,
 10 како Гѣдѣ е великѣ, токо да се моли-
 те со чисто срѣце Гѣдѣ непрѣстано
 и да имате молита и благослоѣѣ
 ѡ Гѣда и ѡ снѣ сѣти и ѡ мене.
 14 Аминѣ.

1823. — 2. „се“ = све. — 3. „пушихъ“ недописано место
 „пушихъ“; не верујем да би овде могло бити место *пуших*
 са умекшаним *шч* — *ш*, као што имамо место *шчо* — *шо*, исп.
 напред т. 163, 240. — 9. Ето, деца, синѣко — један од ова
 два вокатива — непотребан; сиѣко место синѣко, исп. сико
 22 стр. овог текста 13 ред. — 12. „молита“ место „молитва“.

24*

- И Гѣдѣ и престаѣ Богородица,
и сѣи Иѡанѣ, и сѣи великомѣченикѣ
Борѣиѣ, и сѣи великомѣченикѣ
Димитриѣ и сѣи сѣи згодници
5 Христови, да имѣ имаме милоста,
да не чѣветѣ ѿ сѣиѣ зла и на-
пасти, аминѣ. И да се молитѣ непре-
стано со страхѣ Гѣдѣ и да гледате
10 сиромаси мошѣне, да не наждѣвате
гладни и да шдите смирни, а не го-
рделиви. Яко слышате заповѣди
мои, не мои токо Гѣподови, (н)икокога
не падѣкатѣ, ни се ѡстрамѣкатѣ.
14 И да би се не ѡстрамилиѣ. Аминѣ.

1823. — 6. „ѿ сѣиѣ зла“ = „от секиѣ зла“ — „од свих
зала“. — 8. „да гледате особито сиромаше, да их гладне на-
храњујете“. — 11. „Ако слушате заповѣсти моје, не моје веѣ
Господње, нећете никада падати, нити ћете се постићивати. И
да не будете постићени, амин“. — 12. „(н)икокога“ — једно
„ко“ сувишно: „никога“ (никада).

- ... ите кне синови и мнѣкови
... Дамѣне и Никола(?)...
Бѣрчинѣ татко.....
5 ако слышате Гѣда и мене, да не чините
гордосѣ фодѣлокѣ, не со рѣба и со пѣсатѣ,
токо со сѣрце; а рѣба да носите, синко,
сѣрма и пѣсатѣ ѿ стрѣкро и кони да
латѣ со сѣдла ѡбаки. Тока неѣ фодѣлокѣ.
Тако да имате на Гѣда надѣшиѣ и страхѣ.
10 Да гледате сиромаси и со карашницѣ
да се ѡбѣните. Тога никон не можетѣ
нищо да ви сторитѣ. И мене многѣ
ме залѣбѣкале Тѣрци и Рисѣани;
14 ама со име ГѣПОДОГО сѣи сѣи и ѡСТРЯМИЛѣ.

У почетку три реда нечитка и откинути горњи углови листа. Оштећена је и уоквирена година. — 2. „Никола“ — није сигурно. — 5. фодулокъ = хвалисање (фудул арапски — горд, лицемеран); „руба“ (тал. *roba*, у турск. изговору *aruba*) = одело; пусатъ т. = оружје.

У егземплару фотографија које сам ја имао и са којих сам овај текст преписао находе се још две стране 50 и 51; али, у ствари, 50^{та} је страна префотографисана 48 стр., а 51—49. Тако овај рукопис има стварно 49 страна.

2

Поводом језика овога шекста

297. Иако свако место овога текста није најисправније написано, јасно је за нас да имамо посла ипак са добрим дијалекатским текстом. Истина, садржај је његов доста штур, али и оно што је у њему дато попуњава до извесне мере колекцију наших примера, па покашто даје и који нов прилог; али за нас је драгоцено и то што се овим текстом обилно потврђују оне дијалекатске особине које су изнесене у нашем испитивању. Ово „Наказаније“ Ђурчина Кокала у ствари је извештај о његовој срећној трговини који он свакако као углед даје деци и унуцима својим.

Ја се нећу задржавати на свима особинама његова језика, већ само на ономе што може проширити наша знања о овом дијалекту, ма у коме правцу. С друге стране, питање је уколико се може свака особина овога текста сматрати као права лазаропољска, јер се Ђурчин Кокале много кретао по различним крајевима Македоније у току дугог низа година, па је могао много штошта и са стране примити; али се ипак — по целом карактеру његову — на основу поређења са врло блиским галичким говором види да му се може веровати у великој већини случајева.

298. Ја ћу примере наводити у транскрипције. Да бих то могао чинити, морам се задржати и на ортографији овог споменика, бар на оним цртама њеним које су за нас значајне.

За овај је споменик врло карактеристично да употребава потпуно правилно три различна знака: за *ћ*, за *ђ* и за *џ*. Иако је Ђурчин Кокале писао после Караџића, тако да би се могло претпоставити да је стајао под његовим утицајем, ипак

се на основу самих шара за те гласове то може претпоставити само до извесне мере. Овакве су шаре за те гласове:

Ђ	Ђ	Џ
 Ђурчинъ велико Ђ (1).	 (9) идеѣи	 (5) аџиѧ
  Ђорђиу, велико и мало ђ (3)	 (11) ѣириѧ	 (10) Реџоски
 (11) Ђоре	 (14) неѣеше	 (14) орџеви
 (17) Ђиноџци	 (15) кѣѣи	 (23) анаџилоџи
 (21) Аџелко	 (15) веѣилъ	 (23) шлаџимъ
 (43) Ђино	 (16) кѣѣа	 (41) богџана
	 (21) Тѣтиѣъ	
	 (32) веѣе	
	 (40) браѣа	
	 (39) Божиѣъ	
	 (43) со ѣесимъ	

И најпростије поређење са Вуковим знацима показује да су ово до извесне мере оригинални знаци или због тога што их је, ако их је узео од Вука, Кокале само донекле погодио, или зато што их је (на пр. Ђ) писао само по угледу на Вукове сличне знаке. Знак за џ једнак је са Вуковим, али су га и Вук и Ђурчин могли узети из старијих рукописа у којима се тај знак употребљавао баш за звук џ. Ако се још у ѣ може видети нека веза са знаком који се употребљава у нашим старијим рукописима, нарочито босанским, знак за ѣ је оригиналан. Занимљиво да га је и Ђурчин тражио у оном правцу у којем је и Вук, ако га је самостално дао. Али је ипак вероватније да му је Вуков нацрт тога звука био познат — било по саопштењу са које било стране било из књига, јер, иако нема пуне једнакости међу њиховим знацима, Ђурчиново ѣ ипак напомиње Вуково.

Ђурчин, иако ретко, бележи ѣ са к; али ипак налази да је за ѣ требало употребити нарочити знак, а не ч или к; тако исто он потпуно разликује ѣ и од г и од џ. Из овога излази да је Ђурчин морао изговарати ове гласове слично нашим звуцима ѣ и ѣ. До оваквога закључка о галичкоме ѣ и ѣ ми смо дошли и на основу непосредног посматрања тих гласова (в. напред т. 151 и даље).

У другим правцима се види јасно веза азбуке Ђурчинове са црквеноруском азбуком тога времена.

Поводом употребе горња три знака могу се учинити две примедбе. Пре свега, место *ћ* употребљава се врло ретко (ја сам забележио свега два случаја) — *к*: *керки* 2, *кехаја* 10 (исп. обично *ћехаја* 11 и на др. местима). Затим је занимљиво да Ђурчин правилно употребљава *џ* и не меша га нигде са *ж*; међутим у савременом галичком говору звука *џ* нема више. Можда се може претпоставити да је пре 100 година разлика између *џ* и *ж* постојала и да је тек касније — под утицајем албанског језика (у којем такође разлике међу тим гласовима нема) — нестало. Исп. напред т. 150.

299. У другим правцима Ђурчин Кокале није ишао за Караџићем; он се није доследно користио ни црквеном ортографијом. Највећа је збрка и неједнакост у употреби звука *џ*.

Он га бележи знаком *и*: *брои* (= број) 11, *Иована* 14, *Иоана* 34, *иџнасто* 6 (јунасто), *иозик* 4 (јозик), *слушаиште* (-ајте), *машка* (мајка), *Иџсџф* 39.

Затим он редовно пише место *ја љ*: *љ* сџ дошол (ја) 23, *Димишриљ* 34 (Димитрија), за *нељ* 32 (за неја), *во оваљ доба* 23 итд. Такво *љ* бити овде транскрибовано са *ја*. Али у исто време врло ретко употребљава *јо*: *Ђорђију* 3, *ћејалјук* 17. У овом другом случају *јо* је употребљено у значењу турског *й*, а не нашег *ју*, тако да је *јо* стварно свега једном употребљено у своје правом значењу; међутим у исто време он пише: *Ђорђиу* 7, *Димишриџ* 40 и већ на показан начин *иу* и сл. Али је најважније за нас — и то је у исто време и најкарактеристичнија црта ортографије овог споменика — што се у њему *е* и *је* бележе истим знаком *е* (*е*): *зноеш* 1, *вие* 1, *изедое* 7, *двасесеш* 9, *есеша* 37, *родие* 2 итд. То је дошло вероватно од природе самога *џ* у оваком положају: оно се ту обично губи (исп. напред т. 137); али у сваком је случају занимљиво да га наш писац никад у овом положају није забележио. Зато га и ми даље у транскрипцији не бележимо.

300. Поменућу сумарно још и остале ортографске особине овог споменика: никада не разликује *л* и *д* (исп. *плукае* 40, *измешилавихме* 22, *залубувале* 49 и сл. са *л* место *д* као и у свима другим случајевима где је *ѡ*); каткад се за *љ* употребља *лј*: *хлљда* 2 (тј. хлјада), *хлљди* 46 (тј. хлјади), *Силљн* (често); не разликује се *н* и *њ*, већ се увек пише *н*. Иако пише правилно *огон* 15, *Негџш* 44 и сл., он има двапут *Огнњ* 25, *Огннен* 27; али то нема никаквог даљег фонетског значаја, бар не

у тим случајевима; у *конњ*, исп. у дијалекту *коњ*, могло би имати тај значај, али на истој страни, тј. на 9 стр., има и *кон* и *конош*, исп. такође и *свини* 8; *р* вокално бележи са *ер*, л са *ел*: *ферлах* 6, *Кершовен* 23, *перви* 25, *шерхло* 29, *воцерно* 32, *верших* 37, *велно* 12 и сл. На послетку да поменем да је без икаквог нарочитог фонетског значаја употребљавао *w* поред *o*; зато се оба та гласа свугде транскрибују гласом *o*; пише се и *ѡ* на крају речи и каткада између сугласника, али без икакве гласовне вредности; зато су у транскрипцији ти гласови изостављани. Група гласовна *шч* обележава се црквеним знаком *щ*; она ће бити у примерима транскрибована гласовима *шч*.

301. Овде ћу поменути нешто особина из фонетике овога споменика да покажем да се у њему добро огледа овај дијалекат.

a > o: *зном* (1. л. јд. 39, 31), *зноеш* (3. л. јд. 1) — исп. код мене напред т. 78, *а о м у* 1. л. јд. т. 253. — *јозик* (4), исп. т. 109.

ж > o, *ѡ > o*, *ѣ > e*: *скопа* (22), *мошки* (22), *коде* (23), *никод* (41), *ошодѣ* (4), исп. т. 101 и даље — *тенка* (13), *Кршовен* (ден 23), *Маскревец* (32), *болен* (28), *безумен* (40), *грешен* (1), и сл., исп. т. 112; — *шокмо* (24), *ја су дошол* (23), *пошол* (39), *ошкога* (откада, 1), исп. т. 113; једном употребљено *шчо си дошал* (23) — неће припадати говору Ђурчинову (исп. горе т. 117) — ново *ѡ > o*: *огон* (15) *рекол* (36), *Дебор* (4); да ли је *излогол* (м. излогал 28) *омашка* или асимилација потоњег вокала према претходном, што је ретко у овоме говору, — или је утицај аналогije примера као *рекол* — тешко је рећи; али је највероватније да је то последње. Једном има и *Ресин* — са *и < e* под утицајем југоисточних говора.

О се зарадвах (24) в. т. 96; није сигурно да одговара дијалекту *нучих* (м. нау- 4).

За *ћ* и *ђ* наведено је горе доста примера, тако да се може рећи да овај споменик зна за искључиву њихову употребу (исп. горе т. 154 и даље); али се и овде употребљава *мошне* (14, 48, 15 — у облику *мошна* као придев: *мошна ама шаја година*), о чему исп. напред т. 155.

чр > цр: *црно* (во *церно*, 32) исп. т. 48, 137 — *вн > мн*: *мнукови* (1) и чешће исп. т. 168 — *ср > сир*: *устрамих* (38), *устрамил* (49), *устрамуваше* (43) и сл., *страм* (39), *стребро*

(49), исп. т. 169 — *шт* (на крају речи) > *с*: *мас* (17, 18), *гордос*, исп. т. 172 — *-д* > *-ш* и сл. (звучни сугл. на крају речи прелазе у безвучне): *назаш* (41), *Гспош* (38, 20), *надеш* (*надеж, нада 49), исп. т. 171. Поменућу овде и *запъ* (16) < *запшъ*.

302. Из промене речи да поменем такође тек понешто, јер се и њене особине лепо слажу са галичким говором.

Иако има правилно *машта* (22 и често), ипак има *масше* нека ми ја донесеш (25), ама ми е скопа масше екеш по три гроша и пол (23), исп. т. 217; овако нешто имамо и у пушчих децаше Демјана и Ника ћехаи (47), надбори децаше 7 поред децаша Пејкови (17) и сл. Како именице типа *деца-ша*, пошто значе множину, могу добити облик множине *деца-ше* поред *деца-ша*, то би можда тај однос могао утицати и на *машта*, да се добије *масше*, утолико пре што градивне именице обично немају множине. Иначе друге именице ж. рода имају правилно *ша*: *милошта* (3, 34), *пролеша* (9, 44) и сл. Занимљив је пример: *камен не моеше да ме заминеш никој, со десеш очи камен* (6: „каменом нико не могаше да ме пребаци, каменом од десет ока“). У другом делу реченице употребљава се за инструментал правилно *со*, а у првом номинатив или акузатив без предлога; исп. напред т. 211. У примеру *ќ коле сено* (14) можда у *коле* имамо остатак од старе двојине (такво *коле* — биле би првобитно двоколице). У множини имамо правилно *Турцише* (4), *јајцата* (7), *шчилежината* (22); исп. такође *нози* (6), *и нози* (ib.), али *на три ноги* (ib.) — стари дуал у значењу плурала и нови плурал. У овом је дијалекту обично *роци* и *нози* у множини (на дуал *роце*, *нозе* — накаламљен је наставак и множине). Занимљиво је *арцеви* (14 харџ-), исп. т. 150 (тј. *харџ-* > *харџ-* и даље у дијалекту *арџ-*).

Интересантно је да *стују* употребљава у значењу генитива једине ж. рода (наравно, облик је црквени).

За поређење се употребљава *по* као и у галичком говору: *ја помал ош сите* (2), *постари ош мене* (2) и сл.

Нешто ћу исцрпније навести заменице. Њима се потврђује и понегде проширује оно што је изнесено напред на стр. 184—188.

Лична зам. за 1 лице: *ја* (1) — *со мене* (26, 3) — *ми доведе* (30), *ми велиш* (23), — *мене ми даде* (3), *и мене...* *ми помогое* (8), *мене не ми падна шолку...* (31), — *ме разумие* (5), *ме зеде мајка* (4), *мене многу ме залубувале Турци*

(49), мене тога ме кладое коџабација (16) — такви сме мие ахмаци (31), мие (2) — ни dat. pl. (2) — не асс. pl. (13).

Лична зам. за 2 лице: кој те вика шебе (42) — вие, синови (1) — и вам ћа ви поможеџ Гсаош (20) — да ве чувает (48, „да вас чувају“), окаке ћа ве даруваш (20).

Лична зам. за 3 лице: да га пушчих во Клидија (28). Ја мислим да ово није омашка, исп. такво га у охридском говору у студији Е. Спространова (Сборник XVIII 535): „други: ном. друг или дрѹѹи, генит. дрѹѹего или дрѹѹега и дрѹѹегва, дат. дрѹѹему или на дрѹѹега и на дрѹѹегва“ или у прилепском: овега и сл. (Мирчев, Сборник, XVIII 535); исп. још: како дешето шчо го избави сти Ђорђија (7), го виках шој Влах безумен и виках браћа му (40), Бг да го прости и него (11), а него беше го страх (39). — за неја (32) — да е има милоста престее Богородице (15) — им зедох кешлта Вешчица (38), да им има милоста (5), да им имаме (3), им го дадох ним (43), и да им праша ним чибукош (30).

Показне заменице: овја (м. р. 41), во оваја доба (23), овоја (ср.) семеш (м. сене, исп. напомену на стр. 270), селово (15), ћехајава ћа си одиш (24), шој (м. р. 2), таја година (овде assus. 8), за шова (15).

Из ових се облика јасно види да се говор Ђурчина Кокала разликује од галичког у једном правцу: лазаропољски дијалект има овоја, оноја и шова место овеа, онеа, шеа галичког говора; исп. напред т. 235 и примедбу испод текста.

Остале заменице. Место обичног шчо — једанпут и шо (7), исп. напред т. 160 и 240; сите (2), се (9, 18 и стално).

Бројеви: едниош (8), седамнаесет (5), триесет (47), двата (2), двајца (2) и сл.; исп. т. 223.

Прилози: шоко (15, 22), исп. т. 222. — шаке (8, 38), оваке (20), шуве (11, 4), еве (6), исп. т. 222. — колку (8), шолку (2), малу (8), многу (8), напољу (9), исп. т. 222, 97 — греум (9), исп. т. 221 — ошеднож (6), исп. т. 222. Исп. и ову употребу предлога уз предлог употребљен са именицом: за на Скеле (28).

Глаголи. Презент: да се мола (5), да уча (4), и сл., али и ћа правим (42) — исп. т. 57; ако се расипеш (41) и сл.

Имперфекат: терах 1л. јд. (8), радех 1л. јд. (8) нећеше 3 јд. (14), се чудеше светош (12) и у множини: се чудее светош како му сторих (34), гледае (4, 3 pl.), бее му го украле

(8 плусквамперф. 3 pl.) и сл.; *сите кешли овие и имах ја сам купени со аир* (18).

Аорист: *умре* 3 sing. (2), *зеде* 3 sing. (3), *умрее* 3 pl. (1), *изедое* 3 pl. (2); *остана* 3 sing. (1), *останае* 3 pl. (1), *си отепах* 1 sing. (9), *дарува* 3 sing. (8), *стоја* (2 sing. од имперф. глаг.), *истерает* 3 pl. (13); *научихи* 1 sing. (4), *се одели* (3), *се ожена* 3 sing. (ibid.), *родие* 3 pl. (2), *изгорее* 3 pl. (15). Занимљив је облик *оставе* 3 sing. (13); исп. за мењање *е* и *и* у глаг. основи т. 263.

Перфекат: *с8 се родил* (1), *многу аир су видел ош него* (30) и сл.

Императив: *речи му* (42); исп. употребу императива место истор. презента: *Тој ложи мене, ја ложи него. Суло тако шешај и чуди се* (27).

Парт. сад. *идеџи* (9) и увек тако; парт. пас. *земена* (33) и сл.

Да наведем и понешто из речника:

аџамија (2)

аџија (5)

безирјан (5)

бинеџија (6)

бојаџија (5)

брго (42)

господарка (3)

дека (15 — „јер“)

дома (5)

кириџија (5)

мајка (2)

момичкише (3)

оли (41 — „јер“)

сефше (6)

сој (3)

стока (2)

шашко (2)

шрева (11)

хејалук (17)

керки (2)

џишос (4), исп. горе „витос“ т. 222а (овде, вероватно, у значењу „одлично“, „мани се!“).

Има много турских речи. Оне ће бити, као и све друге које се тумаче у текстовима или претстављају какав значај наведене у речнику (регистру).

303. Овде ћу изнети неке гласовне особине које треба издвојити, било по томе што са извесне стране осветљавају галички говор било зато што од њега отступају.

а) Налазимо два пута: *моеше* (3 sing. imperf. б) којему је у основици *моџеше*; исп. о томе горе т. 149 и 254.

б) Интересантна је црта језика овог споменика да избегава сугл. *н* после вокала, а пред другим сугласником. Тако и поред тога што пише *есешта* (32), обично налазимо: *есеша* (37, 36, 33, 32, 31, 34 и сл.); за тим: *Ађелко* (21), *Тресаче* (21, исп. *Тресонче* у Галичнику), *солуски 7*, *ефедим* (42 више пута), *ефедом* (13), чак и једном *сико м. синко* (22), *ација* (ханџија 5, 9, 10), *казадисах* (28 и врло често), *докудисаш* (45), *олацим* (45), *кодисах* (45), *Емискаша* (21 и увек), *фџермалија* (36), *каскодисае* (15 увек), *Фурци* (19) и сл.

Вероватно је да се овим примерима показује тенденција Ђурчинова говора да редуцира *н* пред сугласницима.

в) У овом се споменику *в* иза дентала губи чешће него у галичком говору. Поред *штори* и сл. речи исп. овде и: *јунасто* (6), *ропсто* (7), *молишта* (47); в. напред т. 145 а.

г) Као и у галичком говору губи се *в* испред *ски* нарочито у презименима: *Коштрески* (4), *Лџбаноски* (18), *Урукоски* (29), *Оштраоски* (31), *Димкоски* (16), *Ђиноски* (16, 19, 43), *Реџоски* (10). Чак и *п* у таком положају може да испадне: *Прилеско Поле* (10). Исп. и *рси* обично и једном *вреси* (16).

д) Испред африкате *џ* — *в* прелази увек у *ф*: *офци* (2 и увек), *Ђинофци* (17, 21), *Прапофци* (7), исп. напред т. 148. Најзад као у галичком говору *в* прелази на крају речи у *ф* и *хв* даје увек *ф*: *милоштиф* (5, 43), *благослоф* (47), *жиф* (42); *фатиш* (5, 23, 40), *фати* (40, 41), *фрлах* (6) и сл.

ђ) Врло је интересантна употреба сугласника *х* и његова судбина у овом споменику.

Могло би се ставити овакво правило: *х* се губи *само* у почетку речи и у средини речи између вокала; у средини речи пред сугласницима не губи се; на крају се речи такође не губи.

а) Почетак речи: *убаф* (8), *убави* (49), *раниме* (31 — хран-), *арно* (39), *ација* (5), *арем* (24), *анош* (8 — хан), *арџеви* 14 (х-), *аир* (2 и врло често, готово на свакој страни), *рана*

(14), *ранихме* (11), *Рисјани* (44, 49), *раниме* (31), *ак* (16). Само једном сам забележио *херуфими* (46), што је свако из црквеног језика, као и *Хршова* (7) и сл.

б) Између вокала губи се *х*: *јаах* (9), *јааше* (49), *греум* (9), *пазува* (4), *избавие* (7 место *избивихе*), *изедое* (7), *помогое* (8), *бее* (8), *изгорее* (5), *каскадисае* (15) и увек тако; затим: *Туркоор* (19, исп. *Туркор Хор* 17), *Ћејалок* (17, али често *Ћехаја* 17, 23, 31, 45, 37), *саубиште* (37). Под утицајем облика где је *х* на крају речи, оно каткада продире и у средину речи: *Влахош* (21), *грехови* (44). Тако исто се *х* чува у турским и грчким речима: *Ћехаја* (исп. *горе*), *паха* (26, 32, 34, 34, 22), *Михаил* (28, 29, 35, 27, 30, 43), *Кадахи* (28) и сл.

в) На крају речи: *сиромах* (5), *Влах* (42) *страх* (16, 32, 48, 49), *них* (45); затим у глаголским облицима: *бех* (39), *дадох* (8, 9, 21, 26, 27, 29), *се зарадвах* (24), *зедох* (8, 17, 28, 24, 38 и др.), *имах* (18), *немах* (27), *казадисах* (28 и често), *н(а)учих* (4), *си отепах* (9), *пушчих* (28, 33, 47), *радех* (8), *сторих* (5, 34), *терах* (8), *устрамих* (38), *фатах* (5, 23, 40) и сл.

Само у ова три случаја нашао сам отступања: *ала ћерим* м. *алах* (22) и *да и најадћваше* (48), *сиге кешли овие* и *имах ја сам купени со аир* (18) и сл. у значењу *да их нахраниште*. Како *их* гласи увек у галичком говору *и* и како се често налази и пред вокалима, јасно је да се оно овде губило прво у *sandhi*.

г) Пред сугласницима: *Мехмеш* (37), *ахмаци* (31) *Трхло* (29, 40), *нихно* (4), *сиромахче* (7) — без обзира на то како је то *х* постало (исп. напред т. 148); затим у глаголским облицима: *влегохме* (9), *дадохме* (12), *дојдохме* (4, 31), *зборвахме* (11), *здихна* (23), *измешилавихме* (22), *казадисахме* (9), *стригохме* (12), *станахме* (31), *сторихте* (24) и сл. На отступање од овога нисам наишао.

Особине звука *х* у овом споменику претстављају старији ступањ његова развитка, јер се у савременом галичком говору *х* на крају речи и испред сугласника претвара у *џ*, а само у почетку речи и између вокала ишчезава као и у овом споменику (исп. т. 142 и 142а).

304. Ја сам нарочито истакао (стр. 162 и даље) остатке од промене именица у галичком говору и још неке друге особине којима се он одликује као говор нарочите врсте. Да би се видело да то нису неке скривене, ретке особине које

је требало тражити нарочито, навешћу за то потврде и из овога малог текста.

а) Али ћу пре свега навести неколико мушких имена оне врсте која су наведена у т. 204 и 205.

а) *Ристе* (16, 26), *Павле* (16), *Нове* (12), *Ђоре* (12), *Чуцче* (12), *Цубале* (12, 21) и сл.

б) *Ило* (12, 21), *Секо* (26, 16), *Треико* (17) и сл.

в) За ген. јд. находимо оваке примере: у *агаша Али-бега* (34, 37), исп. ниже акуз.

г) За дат. јд.: *му ја дале сајбиште Мехмет-бегу* (37), *му го дадох Цугулу вујкове* (8 — два датива: *Цугулу* и *вујкове* од *вујко*, исп. т. 207), *му и дадох офциште Штамашу* (9), *сполај му Гсду и на сите сти* (35, исп. правило у т. 206), *сполај Богу* (9), *сполај му Гсду* (*ibid.*), *се помоли Гсду* (3), *стему Јоану... прстечу и стему великомученику Георгиу и стему* (погрешно *стемъ*) *великомученику Димитриу* (40), *Ђорђиу* (7, 3), *му рекле Калоциу за мене* (31). Овде иако је ном. *Ђорђија*, *Димитрија* итд. имамо сасвим правилно према овоме говору овакав датив (исп. напред парадигму *Богоја*, стр. 163); али *на војводата* (37) и сл. Често се помиње датив од *Јано Гого* — *Јанове Гогове*: *и шога му го дадох скеле Јанове Гогове* (27, 25, 28, 29, слично 21, само стоји *Гогова* грешком место *Гогове* 28), *му ја зедох кешлта Кајлоциова пак Колове и на попош* (34, од *Коло*), *и зедох Сулове* (36); исп. и ове примере: *Јано Гого пак му го дадох Скеле* (26), *на Влахош* Ψ *гроша* (21), *како ћа му чина на овја Влах* (42).

Од именица ж. рода има мало примера; али ипак исп.: *сполај му и престее богородице* (3), *да се мола гсду и престее Богордце и на сите сти аггли* (5), *да е има милоста престее Богородице* (15 и др.).

д) За акуз. јд. м. р.: *Михаила* (30), *Париша* (30), *го пушчих Сула Муча* (33, 38), *Петрета* (од *Петре*, 10); али се дешава да по који пут и не мења имена *шога бех го женил Дамјан* (39), исп. *шој конн го јаах* (9).

За ж. р.: *ама мајка Бог да ја прости* (22), *дека ја зеле кешлта* (31), *кешлта ја зедох* (17).

Акуз. (односно генитив) са предлозима: *со Јована Дуда* (14), *со стего Јоана Прстеча* (34), *со Јана Гога* (28), *со Ђувчина* (41), *со Штамата* (9), *ме даде со зета ни Илија Ко-*

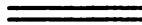
штрески (4), со Сиљана (Силјана, 4), со Ђореша (11), со Чуачеша (11); ретко се налази без промене: со Дамјан (39).

ђ) Акуз. мн. м. и ж. р.: да и најадувате гладни (48), ситне кешли овие и имах ја сам купени со аир (18).

е) Уз велике бројеве облик имен. м. р. на -а: хљада гроша пари (2), „ѧ“ гроша („1400“ 21), „ѧ“ гроша пари („300“ 10) и сл.

305. Изнео сам напред (т. 251, стр. 201) да је у галичком говору наставак у 3 л. јд. презента увек -ш; али сам тврдио (в. т. 57 в.) да је то у њему ново и да се мора претпоставити да је и у њему недостајало ш у 3 јд. и 3 мн., па се доцније, под утицајем старословенских говора, у њему развило. То лепо потврђује овај споменик. Иако се и у њему налази обично у 3 л. јд. ш (исп. излезеш 6, Гсѧд да чуваш 15, даваш 20, сакаш 20, Гсѧд да го просташ 20 и сл.), ипак баш у реченицама у којима се исказује жеља има велики број примера без крајњега ш: Бг да го прости (2, 36, 45, 23, 21, 22, 3, 17, 11), ама мајка Бог да ја прости, Бог да прости кој го родил (30), Гсѧд да го прости (17), да надбори (7), да е со аир (35). Као презент се може разумети и вика (3 л. јд.) у реченици стана ме вика (24) са пропуштеним да.

Нема никакве сумње да се у овоме чува врло стара особина; јер не би било *никаква* разлога да се ш губи готово искључиво у реченицама за жељу, а другде да се не губи. Друго је питање, да ли је ово остатак од најстарије епохе, када се ш није употребљавало (исп. о овоме напред т. 57, 173); али је у сваком случају овде сачувана особина која везује ове говоре са нашим старим говорима, исто онако као и га које је горе поменуто.¹

¹ Морам нарочито овде захвалити г. Глиши Елезовићу који ми је знатно помогао при тумачењу овог текста.

Допуне и поправки

Овде су изнесене само знатније ствари; штампарске грешке које се лако могу исправити нису узимане у обзир.

17 стр. при дну после текста треба додати: За време штампања ове књиге изашла је и опширна књига проф. Селишчева „Славянское население въ Албаниѣ“ Софија 1931. Ту се говори и о словенским називима у Албанији. Али како је г. Селишчев имао одређене намере при писању те књиге и како није узео цео материјал, и после његове књиге мораће се ово питање поново испитати.

57 треба додати испод 20^{ог} реда: И заиста *га* (*другега* и сл.) находимо у прилепском говору (Сборник XX 23: *овега, њега, другега* — искључиво тако), охридском (Сборникъ XVIII 535), а свакако и другде. Исп. и пример таквог облика код Ђурчина Кокала (гл. LIV, 2, т. 302).

63 треба додати последњем реду напомене испод текста: О овим питањима исп. сада и испитивање П. Скока под називом *O bugarskom jeziku u svjetlosti balkanistike* (Јужносл. Фил. XII 72—146) и код њега наведену литературу.

76 последњој реченици прве напомене испод текста треба додати. Исп. сада и књигу проф. Селишчева под називом *Полог и его болгарское население*, Софија 1924. Али у тој књизи има врло мало добро забележена материјала и уопште врло мало материјала.

77 иза последњих речи прве напомене испод текста треба додати: Јастребов је под називом *Дибра* разумевао и *Мијакѣ* (исп. код њега *Обичаи*, стр. 31—32).

80 испод назива *Гласови* треба да стоји XIV а м. XIX а.

80 17 ред: место **(se) vǝše* треба *vǝše > se*.

82 10 ред иза (Веселин. 451) треба ставити *блабсовиш* од *блаб-* = *благо-*

82 испред *= o — e* треба ставити *= o — e*.

84 20 ред место: и у овим треба и у овом.

85 иза 12^{ог} реда треба додати. Исп. сада гл. LII, 2, т. 293.

86, 6 ред: место: према *Гару* треба према *Гарама*.

88, 26 ред: место: *погџечки* треба *погџечки*.

89 последњи ред место: *пашожист* треба *потожист*.

91, 1: *пшожаленка* значи и песму нарицаљку.

94, 26 ред: место који треба које.

95, 19 ред: место *на-заем* треба *на-заем*.

95, претпоследњи ред: *од шије темни звезди* П II 70 треба ставити на крај 37 реда.

96, 17 ред иза *стауденец* може се додати *овдекец* (овде).

97, 35 ред. Поводом *габръ* које је дало *габер* могло би се претпоставити — поред *габър* — и *габрь* или *габр'в* (= *габрјъ) које би могло дати ново *габър* са *ь*.

98, 24: може се на крају реда додати и *шок* (већ) које је постало од *шокмо* > **шокм*, после морфолошког губљења на крају *о* (исп. *још* од *јошт*).

105, 9 ред: треба *продџжи*.

106, 17 ред: на крају треба додати: Може се каткад чути и *пó-мџд* место *пó-мјад*.

106, 38 ред: поред *сйјана* треба додати — (стрма).

113, 34 ред: треба изоставити — да се.

114, 30 ред: на крају треба додати: Каткада се у бржем говору може чути у Галичнику *напрш* са вокалним *р* место *наареш*.

119 испод трећег реда треба додати: И при поновном испитивању ја сам утврдио да се у Галичнику изговара једино: *снопје, нивјето, лисјето, бърје* и сл.

125 иза последњег реда треба додати: Ипак се код појединаца у галичком говору може каткада чути и *џс* и *ш:* *вџиш, џџена, џџпо* и сл. Али им је то дошло из јужнијих говора.

128 иза 11 реда могло би се још додати: Галичко *ћ* могло би се претставити као *т* са малом фрикативношћу. То сам утврдио при поновном посматрању — после много година — галичког изговора.

129, 6 ред: место извесним треба изведеним.

130, 22 ред: место *свџџаџник* треба *свџџчаџник*.

130, 8 ред одоздо: место кад треба као.

131, 2 ред одоздо: треба *џоџџика*.

132, 11 ред одоздо: место који треба које.

134, 6 ред: иза *пађаш* треба додати: *попађени*.

134, 2 ред одоздо: треба *говечко*.

138, 6 ред одоздо: треба *дожаџник*.

142, 15 ред одоздо: треба са дисимилацијом.

143, 2 ред: место имали треба имамо.

143, 11 ред: иза на пр. треба додати *пченицаша*.

143, 4 ред одоздо: место 298 треба 278.

143 иза 32 реда треба додати: Чује се у говору и *џна, џно* поред *џдна*, па чак и *ен* м. *еден*. Тако се исто врши асимилација *дн* у носно *д* и *н*, па чак *ин* и најзад *мн*: *рџд-шиње, рџд'ниње, рџмниње* и *рџниње*.

144 иза трећег реда треба додати: исп. *бџоџсовиш* од *бџаџџовиш*.

144 иза шестог реда треба додати: тако и *ћ* у *синоћка* прелази у *ј* — *синојка* (исп. *ноћца* и *нојца*).

145 иза шестог реда треба додати: исп. у говору: *дѣрдови* (од *дѣри*), *дѣкада* (од *дукаш*), *цапродот* (од *цапрат*); чак сам једном забележио и *ца́род* (исп. т. 173).

146 после 24 реда треба додати: исп. сада текстове у гл. LI у којима се често крајње *ш* изговара без експлозије (*ш*).

148 иза 6 реда треба додати:

И поред тога што сам могао забележити примере као *заборавена*, *ујиче*, *зѣмај* и сл., увек је њихов акценат био емфатичан. Али морам нарочито истаћи да је каткад *о*, добијено од новог полугласника, знатно краће од обичног краткога вокала, тако да сам га ја у својим белешкама означавао знаком *о*: *ветор*, *свѣкрот* и сл.

148 испред почетка т. 176 треба још ово додати:

И поред оваквог акцента који при измени речи иде на трећи слог од краја, забележио сам приличан број примера где акценат остаје на последњем слогу и онда када се налази само пред једносложном речју која је свој акценат изгубила. На пр.: *часнаша-вар*, *жарена-вар*, *убав-ноћ*, *шаја-реч*, *кучешки-зоп* и сл.; нарочито је то обична појава када се придеву додаје члан: *убавиоф-коњ*, *зелениоф-доп*, *високиоф-доп*, *новиот-кум*, *печениоф-леп*, *поголемиоф-рок*, *посоленаша-сол*, *добриоф-мош*, *глобоката-кал*, *шешнаша-ноћ* и сл. Можда је ово сасвим нова особина нефонетскога порекла која се развила под утицајем многобројних случајева као *старош-време* који су давали претставу као да се ту акценат на крају речи чува, иако је он у таквим примерима на свом законитом месту.

149 иза 10 реда треба додати:

Када се предлог употребљава искључиво у падежном значењу, као што је на пр. *на* за ген. или дат., тада акценат на њ не прелази: *на-можоф*, *на-риба* и сл.

154, 12 ред: треба „водач на хорото“.

156, 1 ред: треба *студѣшница* (грозница, тресавица).

156, 4 ред: а место за тесто треба: за тесто кад је у облику невесте.

157, 1 ред: треба *грѓале* (тестија са уским грлићем).

166, 3 ред одоздо: треба на крају реда додати још примере — *кумове-си*, *свекрове-си*, *штакове-си*, *стрикове-му* и сл.

172, 15 ред: *пјрче сјрење*.

172, 26 ред: *коњот од зѣтот*.

173, 3 ред: *два-три дни Ђ I 124*.

174, 22 ред: додајте: Исп. ниже у песми на стр 254 — *Варгиде дѣвојка*.

180, 15 ред: *споредум*, *навидум*.

182, 12 ред: испред итд.: *отспреди*, *одзади*, *шом* (у значењу „чим“, обично свеза).

184, 11 ред одоздо: м. Када је именица треба Када је заменица.

187, 8--9 ред пребацити на дно 186 стр.

200, 17 ред: треба једнака м. једнак; место то су треба јесу.

203, 1 ред одоздо испред *клада*: *дада*.

204, 15 ред испред Међутим: *је појдена ф клеш*.

206, 29 ред: *венеја* (чезнем).

206, 31 ред: *виреја* (хватам зазубице).

215, 25 ред: треба достајати.

222, 6 ред одоздо: треба *sz > su*.

224, 29 ред: за реченицу која се почиње *Да нећа* итд. имам и овај варијант: *Зар да нећа беше пострешен, дека ћа беше учен и дека ћа живееше убаво*.

224, 30 ред: место „Зар не“ треба „Зар не би“.

224, 6 ред одоздо: додајте *Ћа беш фтасал, ћа дојдеше*. — *Зар нећа ти њ-врашеш парите чесно на-време*. — *Ћеша појеш ја тамо, ако знјеш ал биљ и послаником*.

224, 26 ред: место *ме-чека* треба *ме-чекаи*.

225, 3^{ем} реду треба додати:

Место имперфекта може се у оваквим случајевима употребити и перфекат (управо партицип претерита активни) саграђен према основи имперфекта од перфективних глагола: *ћа-го враше-л, врашеле* место *ћа-го врашеше, враше* или *ћеша-го-враше-л, врашеле*: *ћа-го-врашеле, ама шјј анови не-им-даде* (они би га вратили, али им он не даде прилике), *ћа-го-врашеле шјје, токо шјј побрзаљ да-пеш*. (Они би га вратили, али он је пожурио да оде), *ћеша-го врашеле шјје, токо шјј не-пощкаљ*. (Они би га вратили, само их он није сачекао), *ћа-спечалел, ћа-си-се-враше-л* и сл.

228, 1 ред: треба *кодку-ни имаш работано*.

229, 21 ред: треба *знамиња*.

229, 30 ред: треба *оваке-пејеш*.

229, 32 ред: треба *до-пеш*.

230, 3 ред: место *особишо* правилније — *миогу*.

230, 4 ред: треба *сљушање-шо*.

230, 5 ред: место *кратки* правилније — *куси*.

230, 27 ред: место *уредно* правилније — *со-реш*.

231, 4 ред: место *уредно* правилније — *со-реш*.

231, 11 ред: место *неуредното* било би боље -- *побр-кашо-шо*.

231, 14 ред: место русизма *понравиш* треба *баендисаш*.

231, 21 ред: место *минуваеш* треба *ћа-поминеш*.

232, 16 ред: место *со можите-си* боље — *со-можи-ше*.

232, 31 ред: место *особни* треба *оделни*.

РЕГИСТАР

Абаџињок 160.
 аванче 156.
 аванићче 157.
 Аврам 158.
 Аврамица 158.
 Авросица 158.
 агањок 160.
 агиница 158.
 агица 158.
 адилџа 265.
 Ађелко 312.
 ажамиа 117.
 азањок 160.
 азно 179, 271.
 аир 276, 312.
 аирлија 294.
 аирлиување 239.
 аискина 291.
 ајвар 144.
 ајдуш 120.
 ајеш 120.
 ак 270, 285, 313.
 акоф 120.
 аку 87.
 ал 108, 299.
 алоџиса 278.
 албу 108.
 Алекса 163.
 алрсан 281.
 алићча 157.
 алови 299.
 аљшени 239.
 аљи 108.
 аљчишта 137.
 Амвросија 158.
 Амиш 294.
 амићча 120.
 анаџилоџи 290.

Андон 162.
 Анђа 173.
 Анђелл 107.
 Анђеле 164.
 анжиски 160.
 Анђелевица 135. 155.
 Анђелковица 135.
 анош 280, 312.
 аншерифче 157.
 антихрис 145.
 ашикасат (3 л. јд.)
 290, 302.
 ашцаана 82.
 арамињок 160.
 арамиски 118. 160.
 арем 312.
 арен 96, 120, 312.
 Арнаушин 162, 297.
 арношија 159.
 Арнаушићче 157.
 аро 299.
 Арсе (промена) 162.
 163.
 Арсевица 155.
 Арсена 173.
 архагеле 303.
 ар(х)анђелл 107.
 арџеви 284, 309, 312.
 арш 112.
 Асан 162.
 асињок 160.
 асприца 156.
 аталија 160.
 ашерџија 160.
 Аћим 162.
 афчија 125.
 афчилок 160.
 ахмак 294, 312.

ахчија 125.
 аџамија 277, 311.
 аџија 124, 278, 281,
 282, 311, 312.

Баба 137.
 бабићче 157.
 баендисат (3 л. јд.)
 319.
 базирјан 278, 313.
 бакат (3 л. јд.) 252.
 бакрда 249.
 баење 117, 158.
 бајачка 158.
 Балтишча 19.
 бан 170.
 бања 116, 216.
 бањар 154.
 бања 116
 бардаченце 157.
 бариче 157.
 бафча 125.
 бачилец 154.
 бачињо 107, 154.
 басна 5.
 бегалец 152.
 бегунец 152.
 бедро 5, 6.
 бсе 310, 313.
 бездна 5.
 бездушен 161.
 безсмртна 112.
 безумен 308.
 бела 297.
 белвица 109.
 белеење 158.
 белејеш 206.

белиџо 154.
 беллак 98.
 белок 154.
 белава 155.
 бeжалитиче 154.
 бeжотија 159.
 бера (1 л. јд.) 208.
 беса (1 л. јд.) 124, 212.
 беседим (1 л. јд.) 5, 6.
 бесило 154.
 бесношја 159.
 беспошен 89.
 бесценат 208.
 бех 313.
 бигор 101, 152.
 бидува (1 л. јд.) 221.
 бијолица 123.
 бик 169.
 бидарка 157.
 бидка 109, 111, 160.
 биларечки 160.
 биларка 111, 157.
 билџара 103.
 билџаче 111, 156.
 билџачка 111, 157.
 билџка 109, 110.
 бинеџија 311.
 биоллче 123.
 биолл 123.
 бирден 297.
 бисеренце 157.
 бистор 100, 101.
 Битолеџ 108, 154.
 Битолџка 108.
 Битушанец 154.
 благослоф 312.
 Блаже 164.
 Блажевица 155.
 бљажина 159.
 бљањав 116.
 бљање 116.
 благо 316.
 благота 159.
 Благуња 173.
 блва 104, 106, 119.
 120, 206.
 блвавица 106.
 блдавичаф 106, 161.

блвалица 106.
 блваница 156, 158, 180.
 блделио 154.
 бледношја 159.
 блеја (1 л. јд.) 206.
 блекачка 157.
 бленоса (1 л. јд.) 219.
 блење 158.
 близанец 96.
 близен 183.
 близина 159.
 близначе 156.
 близу 87.
 Благавец 107.
 благунџ 115.
 блудети 6.
 блушкаф 109, 161.
 бџн 106.
 бџница 106.
 бџсен 105.
 бџскош 104.
 бџст 105.
 бџоосовиш (3 л. јд.)
 244, 316, 317.
 блџдаџ 5.
 блџсти 5.
 бо (јербо) 5.
 бобаћ 133.
 бобаћерен 161.
 бо-бо-тало 88.
 богатеја (1 л. јд.) 206.
 Богоја 162, 163 (про-
 мена) 28.
 богорлиф 161.
 Богородица 280.
 Богородицо и Бого-
 родица 298.
 богоф 127.
 богџана 299.
 бодиваџва 283.
 бодинаница 180.
 бодна (1 л. јд.) 208.
 бодник 98, 155.
 Божана 173.
 боже (тобож) 182.
 божиџок 89, 93.
 Божин (промена) 162.
 166.

божић 129.
 божићарски 129, 160.
 божићеф 129, 160.
 бозовина 98.
 бозовитиче 98, 154.
 бојажиски 126.
 бојазан 5, 6.
 бојација 311.
 болен 308.
 Бојко 164.
 бок 144.
 бод 109, 110.
 бода (1 л. јд.) 111.
 бодава 109.
 болева (1 л. јд.) 220.
 болезан 5.
 болезлиф 161.
 болен 85, 106.
 болети 5, 6.
 бодка 109, 156.
 боџница 106.
 бор 169.
 борба 86, 158.
 борџе 118.
 борџ 152.
 борџа 126.
 борина 176, 239.
 боринар 154.
 бориње 176.
 борје 169, 170, 317.
 бос 85.
 бос (бџза — „зова“) 42, 98, 144, 156, 171.
 босак 155.
 босилков 110.
 босилче 110, 156.
 босотија 159.
 босџа 125.
 бочва 42, 85, 98.
 бочвар 154.
 боџалка 109, 153.
 боџалче 110, 156.
 Бошко 164.
 Бошњаци 116.
 брак 5.
 браварник 154.
 бравар 154.

брадиче 157.
 Брадинофци 155.
 Брадиноски 124.
 брадаш 161.
 брадавица 156.
 брана 213.
 бранач 152.
 браник 5.
 бранити 6.
 браш 65, 156, 166.
 брастец 156.
 браћа 133.
 брашучед 5, 6, 144.
 брашенце 157.
 брашнар 154.
 брашноф 160.
 браф 124.
 брбулки 110.
 брго 311.
 брго-брго 232.
 брдар 154.
 брдиља 154.
 брежен 161.
 бреме 178.
 бремиња 178.
 брек 144.
 брење 5.
 брезак 155.
 брестовица 155.
 брзаница 180.
 брзина 159.
 бричар 153.
 бриша (промена) 214,
 215.
 брканница 158, 180.
 брлиф 161.
 брлог 5, 6.
 брмбалец 96, 152.
 број 117.
 броја (1 л. јд.) 117, 215.
 бројач 152.
 бројници 155.
 бруш 133.
 бруђе 133, 159.
 брчалка 109, 153.
 бршлен 80.
 брьсь 144.
 Брвљани 20.

бубачуле 157.
 бубаљка 109.
 бубаче 156.
 бубрек 144.
 бувач 152.
 бувалка 103, 153.
 Бугарин 106.
 бугарски 106.
 будалеја (1 л. јд.) 206.
 будалаљок 160.
 будач 152.
 бузаана 250.
 буклинка 115, 160.
 буковица 155.
 букофка 155.
 будка 109, 155.
 Бундоски 127.
 бунишчарец 96.
 буниште 115.
 бунишће 115, 137, 154.
 бунишчарец 155.
 бунџла 107.
 бушин 153.
 буфна (1 л. јд.) 121.
 буфта (1 л. јд.) 121,
 216.
 буфтамица 121, 158,
 181.
 бучинка 155.
 бџц 42.
 бџчва 42.

В (ва, во) 54, 99, 123.
 вабити 5.
 Варварица 291.
 вађа 133, 216.
 вадавица 108.
 вадавичар 108, 154.
 валл 107.
 вадчест 80, 183.
 вамаир 81.
 вапсува 221.
 вапцувач 152.
 вар 177.
 вара (1 л. јд.) 211.
 Вардарија 160.
 вардач 152.
 вариво 158.

варница 155.
 варничар 154.
 варовиш 161.
 варош 86.
 ваш 189.
 вашинец 154.
 вашински 160.
 вдовица 123.
 вдовичин 160.
 вдовичински 160.
 ведор 101.
 ведорница 100.
 веднуш 92, 181.
 ведрина 159.
 веђа 133.
 вежа (1 л. јд.) 206.
 везарја 153.
 везден 95.
 везник 155.
 вејверица 118.
 веќава 129.
 веке 140.
 вековит 161, 183.
 векошница 181.
 веда (1 л. јд.) 108.
 Веџан 162.
 Велигден 115, 116.
 Великови пости 251.
 великумученику (дат.
 јд.) 299.
 велиић 317.
 Вељо 164.
 Вељан 108.
 Вељачићи 18.
 вељи 5.
 Вељаноски 124.
 Вељо 108.
 вељчест 82.
 Вељчишчи 18.
 вем 5.
 венеја (1 л. јд.) 206,
 319.
 венец 96.
 Вено 164.
 венчанина 159.
 венчиљо 154.
 вера 83.
 веровиш 161.

вертоград 112.
 веселѧ (1 л. јд.) 213.
 веселѧе 102.
 веселѧба 110, 158.
 веша 129, 213.
 ветвотиѧа 122, 159.
 вешеник 155.
 вешка 83, 156.
 вешкарка 157.
 вешки 255.
 веторлиѧ 161.
 веторлица 156.
 ветор 97, 100, 102,
 156, 318.
 веторница 100.
 веторничаѧ 161.
 ветоѧ 99, 121, 122,
 213.
 ветошар 99. 154.
 ветошина 159.
 ветреѧа (1 л. јд.) 206.
 ветричаѧ 161.
 ветровит 161.
 веѧава (1 л. јд.) 129,
 219.
 веѧавање 129.
 веѧе (веште) 5, 129.
 веѧиль 285.
 вечерниѧче 137.
 вечерница 156.
 вешалла 107.
 вешчица 136.
 веѧиѧер 136.
 веѧиѧерица 136.
 вида (1 л. јд.) 214.
 виделина 159.
 видеѧо 153. *
 виднотиѧа 159.
 Виѧиниѧче 215, 137,
 232.
 вика 59, 117, 200, 216.
 (промена).
 викош 158.
 викум 86, 180.
 вилаѧет 271.
 видушка 109, 153.
 Виљачиѧи 18.
 виме 83, 178.

винар 154.
 винен 183.
 виненица 156.
 вино 178.
 виреѧа (1 л. јд.) 206,
 319.
 виса (1 л. јд.) 214.
 височина 159.
 вистина 93, 181, 290,
 300.
 витез 5.
 витеѧ 97, 152.
 вишканица 158.
 вишос, вишосоѧ 182,
 278, 311.
 виорка 124.
 вишина 115.
 вишњи 5.
 влага (1 л. јд.) 123,
 216.
 Владе 164.
 владикоѧ 160.
 владичина 159.
 Влаинка 120.
 влакнен 161.
 Влахот 313.
 Влаѧ 122, 313.
 (в)лакнеице 157.
 влачарѧа 153.
 влеза (1 л. јд.) 123,
 203.
 влеча (1 л. јд.) 205.
 вѧк 105.
 Вѧкан 105.
 вѧлажно 107.
 вѧлакно 107.
 вѧна 105, 308.
 вѧнен 105, 161.
 вѧње 105.
 Вѧче 105.
 В-лчески 124.
 влчица 105.
 влчиња 105.
 влчишиче 105.
 вѧега 218, 313.
 внотра 90, 181.
 внотрашен 90.
 вѧода 85.

водар 154.
 водач 152.
 воден 80, 183.
 воденичар 154.
 Воденско 10.
 водиѧо 154.
 водица 147.
 водиче 157.
 водник 154. 155.
 водопос 145.
 воѧа 133, 135.
 војник 86.
 војска 86.
 воѧ 86, 166, 169.
 воле 156.
 воѧовар 154.
 воѧоварник 154.
 воѧа (1 л. јд.) 108.
 воѧер 81.
 воскосува (1 л. јд.) 219.
 восок 80, 99, 85.
 восочен 161.
 вошина (1 л. јд.) 115,
 218.
 воѧче 125.
 воѧчен 80, 161.
 вѧошка 85, 98.
 вошлиѧ 161.
 враѧѧѧѧ 80, 96.
 вранец 96, 155.
 Вранишча 19.
 Вранѧанац 116.
 врапит 161.
 врата 179, 211.
 врапиѧо 154.
 врапинче 156.
 враѧа (1 л. јд.) 129,
 216.
 враѧе (од врата) 133.
 159, 176, 179.
 врѧа 112.
 врѧовица 155.
 врѧоѧ 160.
 врв 122.
 врвица 154.
 вреѧѧѧѧ 80.
 вревач 152.
 вреднос 145.

време 116, 178.
 вреншено 42.
 врешено 83.
 врећинка 116, 160.
 вренотија 159.
 вреси 312.
 врећа 129.
 врећинче 156.
 врећинье 116.
 врзадка 153.
 врзан (партиц.) 97.
 врзаник 155, 243, 268.
 врна (1 л. јд.) 211.
 врока (прил.) 89.
 врша (1 л. јд.) 297, 308.
 вршоверец 96.
 врућ 9, 90.
 врућина 90, 129.
 врф 119, 120, 122, 169.
 врша (1 л. јд.) 211.
 вршишче 19.
 вседерцитель 126.
 вштура (1 л. јд.) 217.
 вуиковец 96, 155.
 вујко 125, 152.
 вујчевци 155.
 вућа 116, 125, 152.
 вчера 181.
 вѣншар 42.
 *вѣсе 80, 316.
Га (л. зам. за 3 л.)
 310.
 габер 97, 152, 317.
 габров 97.
 габровица 155.
 гавран 144, 169.
 Гавриљ 162.
 гађа (1 л. јд.) 133.
 гајгана 144.
 гајрет 289.
 Гале 164.
 Галена (промена) 173.
 Галичник 99.
 гамизжа в. гомџа 85.
 гаол 123.
 гарван 144.
 Гардић 18.

Гари 83, 284.
 гасенавар 177.
 гашалец 152.
 гашалка 109.
 гашалски 160.
 гашанка 155.
 гашач 152.
 гаћи 129, 132.
 гашиник 132.
 Гељо 164.
 гибед 110.
 гжава 106, 107.
 гжавар 154.
 главен 97.
 главинка 155.
 гла(в)ува (1 л. јд.)
 123, 221.
 гладен 84, 96.
 гладија 159.
 гладос 159.
 гжамни 142.
 гжамница 142.
 гжасе 156.
 гласеница 84.
 гласовиш 161.
 гледае (3 мн. имперф.)
 310.
 глешо 143.
 Глигур 162.
 гллокѣ 144.
 гљобок 85, 88, 107.
 гљобоча (1 л. јд.) 213.
 гљобочина 88, 159.
 Гљобочица 88.
 гжогинка 115, 169.
 гжогинье 160.
 гжоговач 155.
 гжоданица 181.
 гжота (1 л. јд.) 213.
 гжотија 159.
 гжшај 105.
 гжшник 155.
 гллуфѣ 107.
 гжуфче 125.
 гжуфчишче 125.
 гжуш 109.
 гжушец 96, 125.
 гнида 115.

гнидосува (1 л. јд.) 115.
 гниѣ 106.
 гнижотија 115, 159.
 гноишче 117, 154.
 гној 117.
 гнојлиф 161.
 гнојосува (1 л. јд.) 87,
 219.
 гносен 88, 161.
 гносотија 88, 159.
 гнус 92.
 гнусни 92.
 гобав 88.
 гобрав 88.
 говедарник 154.
 говедо 178.
 говеждо месо 134.
 говечко месо 317.
 говечно месо 134.
 говореја (3 мн. им-
 прф.) 211.
 Гого 288.
 годе 182.
 годиње 116.
 голем 85, 108.
 големеја (1 л. јд.) 206.
 големец 96, 155.
 голијов 184.
 голијон 184.
 голине 184.
 голич 156.
 гожотија 159.
 голушка 109, 153.
 Гољчески 124.
 гозер 88.
 гозашелен 88.
 гомџа 85.
 гомџа 81, 85, 213.
 гордос 309.
 горешчи 131, 139.
 горешчина 131.
 Горишче 19.
 горначка 106.
 горни 161.
 горнишче 106.
 горок 99.
 гороцвеће 133.
 горчлиф 161.

горчовина 159.
 гос 88, 152.
 госеница 88, 90.
 господарка 311.
 господарски 143.
 господоф 124.
 госпожа 134.
 Госпот 85, 309.
 госпоцки 143.
 гостин 152.
 гостински 160.
 готвар 87.
 готварница 154.
 готовач 155.
 гои́чава се (1 л. јд.)
 136, 219.
 гои́чавање 136.
 граба (1 л. јд.) 217.
 грагорлиф 161.
 граденица 181.
 градење 115.
 градиње 115, 116.
 градум 180.
 грађа 134.
 Грађани 18.
 грађанин 111, 134.
 Грађаши 18.
 гранка 156.
 грање 115.
 граор 120.
 граш 11, 118, 144, 171.
 граф 120, 121, 171.
 Грачаши 18.
 гргале 157, 318.
 гргалче 156.
 грдошија 159.
 грдева (1 л. јд.) 220.
 грдеја (1 л. јд.) 206.
 грделија 156.
 грделифче 125, 157.
 грeba (1 л. јд.) 217.
 грбач 153.
 грбенаља 153.
 грбеница 181.
 грбџо 153.
 грдем (1 л. јд.) 203.
 грђе 135, 176.
 грем 203.

греоша 120.
 греовишо 120.
 греум 120, 180, 310,
 313.
 греш 120, 121, 171.
 грешчок 125.
 грешен 308.
 грк-ан 107.
 грклен 80.
 гркленов 183.
 грлица 156.
 грлло 107.
 грмада 114.
 грмаћ 129.
 грнуле 157.
 гробишта 137.
 гробишча 137.
 гробје 169, 170.
 гродест 88.
 гроди 80, 90.
 Гроздана 173.
 гројзе 117, 118, 159.
 гроп 144, 169.
 громада 114.
 громбове 42.
 громовит 161.
 грофче 125.
 грп 144.
 груботија 159.
 Грумје 164.
 груп 90.
 груска 90.
 грчмаћ 129.
 гувеа (1 л. јд.) 86.
 гугавица 156.
 гугуфка 125.
 гугуфче 157.
 гугуфчиня 125.
 гужба 153.
 гулабица 86, 93.
 гулапче 86, 93.
 гуллапъ 86, 93.
 Гуменчески 124.
 гурбечија 249.
 гурка (1 л. јд.) 217.
 гурканица 159, 181.
 гусеница 88, 90.
 гуска 90.

гускарица 90.
 гусла 90.
 гушав 160.
 гушавец 96, 155.
 гуштер 136.
 гуи́чѐр 136.
 гуи́чѐрица 136.
Да 69, 285, 288, 298.
 Дабзоан 287, 291.
 дада (1 л. јд.) 211.
 203, 204, 313, 319.
 даждевњак 138.
 далеку 87.
 далечина 159.
 да л 108.
 дам 203.
 дамазнок 86, 160.
 дан 102.
 дан динигага 182.
 дар 169.
 дарба 158.
 даровен 161.
 дарина 271.
 дарува (3 јд. аор.)
 311.
 дарувач 153.
 дарчок 99, 156.
 дашица 138.
 даш 87, 97, 182, 310.
 дваесет 182.
 двајца 87, 182, 160,
 310.
 дванаесет 118, 146,
 182.
 две 111, 177, 178, 182.
 двесте 178, 182.
 двојица 87.
 дворје 169.
 Деан 162.
 Дебор 99, 101, 308.
 Деборско 101.
 деве 282.
 деведесет 182.
 девер 169.
 девесница 157.
 девеш 146, 182.
 девешмина 160.

девојка 83.
 девојчински 160.
 девовина 159.
 девовци 155.
 дека 285, 311.
 дежба 110, 158.
 деленица 156.
 делл 107.
 дела (1 л. јд.) 108.
 делник 83, 155.
 демна (1 л. јд.) 213.
 ден 95, 116.
 денеска 97.
 Деница 95.
 дења 93, 116, 180.
 дењајноћа 130, 180.
 дербови 261, 318.
 десен 96.
 десет 182.
 десетмина 160.
 десеток 98.
 Десо 164.
 Десна 173.
 Деспот 162.
 дестур 299.
 дете 148.
 детенце 148.
 дестуле 157, 238.
 дестуленце 157.
 дестулче 157.
 дестулчето 238.
 дестулчуле 157.
 дестулчулче 157.
 деца 83, 309.
 дивакоза 152.
 диви 118.
 дивјаци 118.
 дига (1 л. јд.) 217.
 Димитрија 314.
 Димкоски 312.
 Димо 164.
 Дине 164.
 диск 145.
 дџ 105.
 дџен 105.
 дџна-нива 106.
 дџначка 106.
 дџнишче 106.

дљнго 42.
 добе 118.
 добе 88, 169, 170.
 добовица 88.
 доболит (3 л. јд.) 214.
 добре 87.
 добор 97, 100, 101,
 183, 184.
 добренце 157.
 добрина 159, 176.
 Добронићи 18.
 добрице 180.
 добриња 71.
 довриње 176.
 довршок 99, 158.
 догађа (1 л. јд.) 133,
 217.
 догађај 133.
 додавок 158.
 додаток 158.
 дожливо 161.
 дождџањник 138, 317.
 дозема (1 л. јд.) 217.
 дојда (1 л. јд.) 204,
 313.
 Дојко 164.
 Дојчин 162.
 докажа (1 л. јд.) 207.
 докажок 99, 158.
 Докија 173.
 докудиса (1 л. јд.) 302,
 312.
 долен 106.
 долеша (1 л. јд.) 218.
 доличе 157.
 долљ 107.
 доџога (1 л. јд.) 98,
 209.
 дољум 180.
 дома 184, 311.
 домаћин 129.
 Доне 164.
 донеса (1 л. јд.) 203.
 доода (1 л. јд.) 214.
 доп 88.
 допиша (1 л. јд.) 215.
 допушча (1 л. јд.) 137,
 213, 217.

доработа (1 л. јд.) 217.
 досађа (1 л. јд.) 134,
 217.
 досега (1 л. јд.) 218.
 досегашен 161.
 досића се (1 л. јд.) 130.
 Доста 173.
 д'оста 35.
 достоен 96, 117.
 достоја (1 л. јд.) 251.
 достум (прил.) 180.
 дошкаја (1 л. јд.) 211.
 дофина (лат. треба:
 elaeagnus angustifolia) 255.
 дош 85, 98, 126, 138.
 дошиќа се (1 л. јд.) 130.
 дошдак 108.
 дошле 108.
 дошоа 308.
 Драган 162.
 Драгана 173.
 драганица 181.
 драговодно 110.
 Драгош 162.
 драпаница 159.
 драпаф 160.
 драсканица 159.
 дрвја 178.
 дрво 178.
 дремка 158.
 дремлиф 161.
 дренина 115.
 дренинка 115.
 дреновица 155.
 дреновиче 157.
 дрење 116, 159.
 држа (1 л. јд.) 215.
 дробенка 155.
 дробношија 159.
 Дроздана 173.
 дропја 111.
 дрпнуваница 181.
 друг, други 310.
 другар 157.
 другарица 157.
 другачка 157.
 другијод 146.

други 184.
дружина 117.
друсъм 92.
дрчен 96.
дръво 112.
дуброва 92.
дува (1 л. јд.) 90, 119.
дувало 90.
дужаљник 86, 107, 135, 138.
дужнос 177.
дуја 90, 211.
дујење 90.
дукада 318.
Дукадинка 173.
дукаш 145.
Дуко 164.
Дуко Станковиће 164.
дулак 242.
дулец 152.
дума (1 л. јд.) 217, 268.
дуна (1 л. јд.) 208.
ду(в)на (1 л. јд.) 90.
Дунава (име) 173.
дуња 116.
дур 86.
дуридо 86.
Дурузоски 124.
Дурузофци 155.
дућанче 156.
дуф 121.
душаљник 135.
душевен 96, 161.
дълни 106.
дъш (дажд) 71.
Ђезентија 246.
Ђероски 124.
Ђиноски 124, 312.
Ђинофци 312.
ђоа 135.
ђова 135.
Ђорђе 164.
Ђорђија 314.
Ђорђијоски 124.
Ђоре 164, 314.

ђугуми 251, 252.
ђумбуш 239.
Ђурђев ден 135.
Ђуре 164.
Ђурески 124.
Ђурчиноски 124.
Еве 182, 310.
едва 117.
едвај 117.
еден 117, 182, 238, 310, 317.
единок 98.
еднаков 101.
едни-поши 182.
едношка 117.
еднуш 92, 117.
еђушин 135.
еђука 135.
езеро 117.
ека 117.
екава 117.
екеш (3 л. јд.) 290.
екна 117.
елен 117.
елда 110.
Емиската 312.
ене 182.
ергени 240.
ере 82.
еребица 87, 117.
есап 120, 241.
есен 117, 294, 312.
ете 59, 182.
ефедим 312.
ефедом 290, 312.
Ефре 164.
еча 117.

Жад 110.
жада 109, 110, 111.
жадба 109, 110, 111, 158.
жалвам 87.
жамиа 126.
жадос 109, 159.
жадовит 109, 161.
жадослиф 109.

жада (1 л. јд.) 213.
жам 126.
жамадан 126.
жавака 217.
жаваканица 181.
жадребиња 116, 178.
жевара 144.
жеварница 144, 155.
жега 217.
жеда 213.
жеден 96.
жежек 97, 161.
жежок 97, 99.
жезлло 107.
жељаш 93.
желездо 152.
железен 96.
жеда 108.
жедка 109, 110.
жежудец 90.
жена 65, 66, 82, 213, 317.
женченце 157.
женчуле 157.
женчудче 157.
жеп 126.
жерава 144.
жерафъ 124.
жетва 82.
жетвар 82.
жешка 97.
жива 214.
живеја 206.
живишча 19.
животинъ 116.
животинка 115, 160.
живописец 96.
жиљавец 96.
жилка 71.
жи-ми 270.
жиока 71.
житишча 19.
жиф 124, 312.
жице 157.
жџш 105, 213, 317.
жџтеја (1 л. јд.) 206.

жѣшкаф 161.
 жѣщица (жущица)
 71.
 жѣшок 105.
 жѣшошја 105, 159.
 жѣшоцрвена 113.
 жѣчка 105, 156.
 жнеа 206.
 жнеач 118.
 жнеење 115.
 жубе 126.
 жужел 110.
 жултица 105.
 жумбуш 239.
 жунжуле 157.
 журлиф 161.
 жьлтица 106.
 жьлшок 106.
 жьллчка 105.

За 69, 310.
 Заарија 163.
 забюда (1 л. јд.) 120,
 214.
 забѣшта (1 л. јд.) 105.
 заборавена 318.
 забошотува (1 л. јд.)
 98.
 заваж 271.
 завешлиф 161.
 завешрилла 107.
 завзеле 123.
 завис 145.
 завиток 158.
 заворна 115.
 заврша (1 л. јд.) 214,
 243.
 завршување 112.
 Заге 164.
 заграда 213.
 загуба (1 л. јд.) 213.
 загуша (1 л. јд.) 213.
 задржа (1 л. јд.) 215.
 задув 122.
 задушре 182.
 задушф 122.
 задушфод 146.
 заем 95, 117.

заема (промена) 209,
 217.
 зажсала (1 л. јд.) 213.
 зажива (1 л. јд.) 210.
 зазборва (1 л. јд.) 206.
 зазоба (1 л. јд.) 207.
 зазобица 88.
 зазора (1 л. јд.) 213.
 зајма (1 л. јд.) 209.
 закод 152.
 закода (1 л. јд.) 108,
 208.
 залис 152.
 залисаник 155.
 залиф 108.
 залубени 118.
 залушчува (1 д. јд.)
 109.
 замаван 121.
 земена (парт. пас.) 311.
 замѣча (1 л. јд.) 105.
 занес 152.
 заод 120.
 заи 88, 285, 309.
 запеа (1 л. јд.) 206.
 запенаеш (3 л. мн.) 249.
 запишувад 145.
 заповес 145.
 запошка 89.
 запошнување 89.
 запредок 98, 158.
 заштоъ 291.
 запурновина 159.
 зарадвах се (аор.)
 308, 313.
 зарезжа (1 л. јд.) 215.
 заробување 116.
 зарочка 89.
 засѣна (1 л. јд.) 208.
 застоит (3 л. јд.) 243.
 затвора (1 л. јд.) 81.
 зате 87, 182.
 зашилница 109.
 катушено 91.
 зафаћа (1 л. јд.) 131.
 зачешток 98.
 зачна (1 л. јд.) 208.
 зашчо 137.

збеснастик 155.
 збиши се 5, 6.
 збѣсна (1 л. јд.) 104.
 збовра (1 л. јд.) 144, 206.
 збогум 86.
 зборвахме 313.
 зборлиф 161.
 збор 146.
 зборување 116.
 звезда 142.
 звек 82.
 звер 166, 169.
 звиска 142.
 згллопъ 107.
 згоћа (1 л. јд.) 133.
 згрофнаш (партиц.)
 121.
 здаши 142.
 здебелувад 145.
 здихна 119, 290, 313.
 здиша (1 л. јд.) 213.
 здравица 256.
 здраф 124.
 здреа (1 л. јд.) 143, 206.
 здрени-круши 143.
 здрено 143.
 зедох (1 јд. аор.) 204,
 313.
 зеја (1 л. јд.) 206.
 зеленикаф 161.
 зеленикоф 161.
 зелен 108.
 зелено 249.
 зедка 109.
 Зелишца 19.
 зелиник 155.
 зелье 103, 111.
 зельиња 111.
 зема 204, 217.
 земено 80, 183.
 земја 111.
 земјен 80.
 земјодельци 110.
 земља 111.
 земнеа (1 л. јд.) 206,
 210.
 зеш 65, 82, 118, 124,
 169.

зешашин 157.
зетоска 124.
зешошина 157.
зизд 145, 146. в. *зис*.
зизда (1 л. јд.) 217.
зидати 142.
зима 181.
зиме 184.
зимовићче 137.
зимоска 90.
зимус 90.
зимуске 90.
зис 145, 169, 171.
златен 96.
зле 87.
злоф 184.
злум 180.
змеј 84, 118.
змија 84.
знадем 203.
знамиња 319.
знање 115.
знати 81, 208.
зно (1 л. јд.) 40, 81,
 203, 208, 308.
знон 211, 308.
зоба (1 л. јд.) 207.
зоборавеник 155.
зова (1 л. јд.) 81, 85,
 206, 209.
зовење 115.
зовира (1 л. јд.) 99,
 216.
зовреф (1 аор.) 99.
Зога 282.
зоек 82.
зој 184.
зода (1 л. јд.) 213.
зољва 98.
зоп 88, 144.
зопчиња 84.
зорби 300.
зуби 88.
зубно 88.
Зуна 173.
зунит (3 л. јд.) 125.
зџдати 142.

И*вельчеста* 183.
игличе 157.
иглла 107.
игра 217.
играње 115.
ида (1 л. јд.) 143, 204.
идесни 311.
идинаесет 84, 182.
идоллослужение 107.
избавие (3 л. мн.) 313.
избавител 110.
избирок 158.
избриша (1 л. јд.) 215.
извађа (1 л. јд.) 133.
изварок 98, 158.
извира (1 л. јд.) 216.
извора (1 л. јд.) 213.
изгорее (3 мн. аор.)
 311, 313.
изгреба (1 л. јд.) 217.
издифна (1 л. јд.) 121.
издиша (1 л. јд.) 213.
изедое (3 мн. аор.)
 277, 311, 313.
изиздад 145.
изим 272, 297.
изјасна (1 л. јд.) 213.
излага (1 л. јд.) 216.
излега 218.
изагога 308.
издупени 109.
измака (1 л. јд.) 218.
измафнаф (1 аор.) 121.
изметидава (1 л. јд.)
 294, 313.
измома 81.
измудрува 90.
измудрџ 92.
изневарно 181.
изникна (1 л. јд.) 208.
изора (1 л. јд.) 218.
икрам 290.
или 108.
Илија 163.
Ило 164, 314.
иљада 111.
имадем 203.
имам 203.

имах (1 л. јд. имп
 или аор.) 313.
имашен 161.
име 178.
имиња 178.
имотен 161.
имућен 90, 93, 129.
инаку 87, 182.
ини 182.
инсан 271.
исврљајед 108.
искљовое 106.
искоца (1 л. јд.) 207.
исповес 145.
исправа (1 л. јд.) 218.
испраћа (1 л. јд.) 130,
 218.
испреша (1 л. јд.) 217.
испришчување 137.
испружен 90.
испружит се (3 л.
 јд.) 90.
испука (1 л. јд.) 91.
испукан (партиц.) 91.
истега (1 л. јд.) 218.
истерае (3 мн. аор.)
 311.
исти, а, о 190.
исток 35.
истрива (1 л. јд.) 220.
истрча (1 л. јд.) 218.
истум 86, 180.
исфрла (1 л. јд.) 108,
 218.
исцриа (1 л. јд.) 213.
итор 100, 101.
ишчупати 138.

Ја 53, 55 (промена)
 185, 307, 309.
ја (парт.) 56.
јабљкница 105.
јабљко 105.
јабљчуле 157.
јава (1 л. јд.) 119, 120,
 121, 219, 313.
јавајед 121.
јаваница 181.

јавна 121.
 јавор 123.
 Јаворићи 18.
 јагне 115, 178.
 јагненце 115, 157.
 јагнило 115.
 јагниња 178.
 јагнуле 157.
 јагнило 154.
 јагонца 101, 178.
 јада (1 л. јд.) 84.
 јадало 153.
 јадец 96.
 јадовити 161.
 јаз 53.
 јазик 39.
 јазовец 101.
 јајца 309.
 јајчаник 155.
 јајчуле 157.
 јајоварник 154.
 Јанићије 163.
 Јанкоски 124.
 Јанче 77.
 јаор 123.
 јаре 82.
 јарем 97.
 јарец 96.
 јаричка 156.
 јарчевина 96.
 јас 53, 185, 258.
 Јасковица 155.
 јасли 177.
 јасношја 159.
 јафна 120, 121, 208.
 јаблоко 105.
 јаблункница 105.
 јегуља 5, 6.
 једанајест 145.
 једношна 118.
 једнџа 92.
 Јеђупаш 135.
 Јеђупка 135.
 јенглески 118.
 јере 82.
 јесам (промена) 222.
 Јефли 121.
 Јован 162.

Јованович 131.
 јоглен 94.
 јогленар 94.
 јоглење 94.
 јогленик 94.
 јогошка 82.
 јогуда 94.
 јодица 94.
 јодре 94.
 јодро 94.
 јожар 94.
 јоже 94.
 јозик 39, 94, 308.
 јозуљ 85, 94, 101.
 Јосе 164.
 Јосиф 162.
 јотка 94.
 јошро 94.
 јоча (1 л. јд.) 94.
 југ 35.
 јудаок 160.
 јунасто 312.
 јџик 39, 40.
 јазик 39.
 језик 39.
 јозик 39.
 јџик 40.
Ка 144.
 Кадахи 292, 313.
 каде 90.
 кажа (1 л. јд.) 147,
 206.
 казандиса (1 л. јд.)
 271, 280, 312, 313.
 казанок 102.
 Каилошја 290.
 кајгана 144.
 какаре 252.
 каквошја 159.
 каквоћа 129.
 како 87, 234.
 какоф, каква, какво,
 какви 190.
 каљ 106.
 Каља 173, 277.
 каладох м. кладох
 294.

каљајсува (1 л. јд.) 221.
 каљапа 102.
 кажаф 160.
 калем 83.
 калемћар 243.
 калим 83.
 калинка 244.
 Калинка 173.
 Калошја 286, 290.
 каллчини 107.
 камен 83, 279.
 катџ 83.
 камења 115.
 камење 116.
 камлив 161.
 камнени 183.
 камчуле 157.
 кана (1 л. јд.) 213.
 капа (1 л. јд.) 207.
 кашидани 301.
 капуста 82.
 Каража 163.
 Каражески 124.
 карашици 283.
 каршилок 102.
 косавет 290.
 каскандиса (1 л. јд.)
 285, 312, 313.
 ката-година 181.
 Катерино 278.
 кауђер 135.
 кауђерка 111.
 кауђур 111.
 каче 178.
 качиња 178.
 качумка 116.
 качунчице 116.
 кацабашија 285.
 кашаф 160.
 кашда (1 л. јд.) 108, 217.
 кашлица 108.
 квечерум 86.
 кежаф 160.
 керка 140.
 керки 307, 311.
 Керстовен 308.
 кехаја 282, 307.
 кешлда 298.

кешълта 282, 298, 300.
кива (1 л. јд.) 121, 217, 219.
киниса (1 л. јд.) 219, 229, 238, 270, 282.
кираџи 278.
кириџија 311.
киснаш (партиц.) 208.
Китан 162.
кишка 110.
кифна (1 л. јд.) 121, 125.
кифчен (партиц.) 125.
кически 124.
кјава (1 л. јд.) 143, 219.
кјада 203, 293.
кладенец 96, 143.
кјаенец 143.
кјапавица 156, 159.
кјатки 248.
клашина 115.
кдбас 105.
кдва (1 л. јд.) 106, 206.
клење 170.
клет 145, 171.
клетши 136.
клетчи 136.
Клиди 287.
кџк 105.
кџна (1 л. јд.) 208.
кџнашик 157.
кџнатица 157.
кџобаре 88, 157.
кџопошешка 153.
кџопче 88, 106.
клошчаф 109.
кдукум 180.
клун 109.
кдуч 109.
кџчиџиџа 105, 137, 160.
књижарод 146.
коа (= *која*) 111, 144.
кобец 96.
кова (1 л. јд.) 206.
ковалло 107.

Ковачески 124.
ковачница 154.
Ковачишчи 18.
когашен 96, 97.
коде 90, 308.
кодела 88, 108.
к'оџа 85.
кожсинче 156.
кожув 121.
кожурек 97, 156.
кожуф 121.
кожуфче 157.
к'оза 85.
козар 86.
козаф 160.
кој, а, е 118, 190.
Кокале 276.
кокод 88.
кокошарник 154.
кољ 86, 103.
кода (1 л. јд.) 86, 208.
коџачар 86.
колкаф 109, 110, 161.
кодку 86, 87, 110, 310.
коле 309.
колендар 84.
Кољо 164.
кољски 106, 110.
кољце 107, 110.
кољцина 159.
коље 111, 170.
комати 251.
кон в. кун (код) 86.
конак 297.
кондиса (1 л. јд.) 302, 312.
конец 86.
коњ 115.
копанка 155.
копање 115.
копина 88.
копиње 88.
коприна 83.
к'опче 85.
корап 144.
кораф 160.
корен 84.

корење 84.
Корићани 18.
корка 156.
корне 156.
косај 88.
косаница 88, 93, 159, 181.
к'оска 85.
косна (1 л. јд.) 88.
Коста Никољоски 164.
костен 86.
Косто 164.
кош 88.
коше 178.
кошељ 97, 107, 152.
к'ошел 85.
кошле 108.
кошлешце 97.
кошник 88.
Коћиниште 18.
кофче 125.
к'офче 85.
кофчен 125.
коцакаф 190.
коцабаши 285.
коше 156.
кошере 80, 157.
кошиња 80.
кошна (1 л. јд.) 242.
Коштрески 312.
кошуда 99, 104.
кошутица 156.
крадлиф 161.
крашита 137.
крад 110, 111.
Краноски 124.
крева (1 л. јд.) 219.
кревање 250.
крена (1 л. јд.) 238.
кренаш (партиц.) 255.
кренст 42.
креок 120.
крефкошија 121, 159.
креч 95.
кржалији 126.
кривоглештина 143.
Кривокући 18.

крилат 161.
крилатен 161.
крило 107, 178.
криља 178.
крлема (1 л. јд.) 247.
кровја (1 л. јд.) 111, 219.
кро(в)ува (1 л. јд.) 123.
кромир 203.
крошок 99.
кроце по кроце 181.
крошни 115.
крст 112.
крсташен 161.
Крсте 164.
крсти, тј. одење по-229.
Крстовден 123, 308.
кртечини 176.
кртечиње 176.
Кршишче 19.
круноштија 159.
крушичку 92.
крфца 156.
крч 95.
крчна (1 л. јд.) 208.
кришчава (1 л. јд.) 136, 219.
кршеница 158, 181.
кришченик 136.
крвнина 112.
кръма 42.
куба (1 л. јд.) 206.
Кузе 164.
Кузман 162.
кука 9, 90, 140.
кукалка 153.
кум 318.
Куманоски 124.
Кумрија 173.
кумство 159.
кумство 124.
куп 240.
купа (1 л. јд.) 212.
купен (партиц.) 50.
кушишча 137.
купува (1 л. јд.) 220.

курвалак 102.
кус 90, 319.
кусак 90.
кусиши 92.
куснъ 92.
кусоглед 90.
кушина (1 л. јд.) 217.
кушифче 125.
кућа 9, 18, 20, 90, 92, 129, 243.
кућари 18.
кућни 96, 132, 183.
кученце 71, 157.
кучиња 116, 178.
кћи 65.
къндар 42.

Лага 42.
Лагадин 257.
ладен 120.
ладовина 120.
лађа 135.
лаж 6.
лазаричари 154.
Лазаропоље 88, 99.
лакошъ 106.
лакош 82, 98, 106.
лама 111.
лан 5.
лани 181.
lqndžat 42.
ластовица 81.
ластавица 107.
лаш 120.
лаф 171.
лебец 120.
лебина 103.
лекум 180.
лековиш 161.
леда (1 л. јд.) 218.
леле 107.
лелика (1 л. јд.) 218.
лен 95, 171.
ленен 95.
ленишча 95, 137.
лень 115.
леп 107.
лепеница 93, 158, 181.

лепоштија 159.
лесен 96.
лесковица 155.
леснина 159.
лесноштија 159.
Лесовићи 18.
леша (1 л. јд.) 218.
леше 181.
летоска 90.
леф 95.
лешта 131.
леишча 131.
лива (ж. р.) 122.
ливада 107.
ливађе 135, 176.
ливарок 251.
лигачка 158.
лижа (1 л. јд.) 103, 207.
лизгајо 154.
лико 152.
липа 107.
липа (1 л. јд.) 242.
лис 143.
лисје 117, 118, 119, 143, 317.
лискарф 161.
листа (1 л. јд.) 213.
лиштуле 157.
лиш (прид.) 243.
лишовина 243, 245.
лича (1 л. јд.) 212.
Личеноски 124.
личноштија 159.
лице 178.
лиф (= *лих*) 122.
лифаћ 156.
ллобода 107.
лобође 135, 159.
ловец 96.
лога 98.
логовен 98, 161.
логовишче 98, 159.
ложа 42, 98, 107, 209 (промена).
ложница 98, 106, 107, 144.

њожичарник 98, 154.
 ллоза 107.
 њој 107, 117.
 њојца 144.
 њојзе 107, 117, 118.
 њокачка 138.
 л'окош 82.
 лопуф 122.
 лопчок 124.
 лоча (1 л. јд.) 89.
 лоченица 88, 158, 181.
 лочене 89.
 ллоцица 126.
 ллоши 107.
 л'ошо 85.
 ллоштика 107, 131.
 њој'чка 107, 131, 317.
 Лубаново 286.
 Лубаноски 312.
 лубичъца 109.
 дубов 109.
 дуђе 102, 109, 111,
 135, 169.
 луже 109.
 лукав 92.
 дудашка 109.
 дуд-ми 109.
 жуаа (1 л. јд.) 106,
 218.
 жуаница 159.
 лупешка 109, 155.
 дут 109.
 дутина 109.
 Лутра 281.
 лушиа 109.
 лжжа 42.
 лжживъ 42.
 лъга 42.
 лъза 42.
 лънджа 42.
 лънца 42.
 лънџам 42.
 лънцица 42.
 лънцичарник 42.
 лънџив 42.
 лънциф 42.
 Лъковићи 18.
 Лъповишца 19.

Љеб = леј 108.
 љева = лева 108.
 љеља = леда 108.
 љен = лен 95.
 љете = лете 181.
 љешо = лето 108.
 љис = лис 145.
 љисје = лисје 145.
 љице = лице 108.
 људи = луди 109, 111.
 љуђе = дуђе 135.
 љупа = дуйа 213.

Мава (1 л. јд.) 121,
 219.
 Магда 173.
 магла 102.
 мађији 135.
 мажа (1 л. јд.) 207.
 мажаница 181.
 мазен 96.
 Македонец 96.
 мајка 311.
 Маленићи 18.
 малечок 151.
 малечек 97, 108, 162.
 Малешевско 10.
 мали 108.
 Малићи 18.
 малловерен 96.
 ма-лу 86, 87, 182,
 310.
 малчице 180.
 мангла 42.
 манџа 126.
 Марија 117.
 Марко 164.
 мас 309.
 Маскревец 308.
 Мате 164.
 мати 65, 162.
 матрапаза 283.
 мафна (1 л. јд.) 121.
 маценце 157.
 мачуле 157.
 мај'чеа 40.
 машчеха 42.
 меанџиа 126.

Медвџа 18.
 међа 134, 135.
 Међугорани 18.
 межлис 126.
 мезник 135.
 мезници 281.
 мек 82.
 мекава 129.
 мекнеја (1 л. јд.)
 206.
 меда (1 л. јд.) 209.
 Меле 164.
 Мелентије 163.
 мелница 107.
 Менда 173.
 мењава (1 л. јд.) 116,
 219.
 мержан 126, 162.
 мерниче 157.
 Месаришча 19.
 месарја 153.
 месо 82, 178.
 место 83.
 мењава 129.
 Мехмет 313.
 мешаница 181.
 мешарка 153, 243.
 ми 54.
 мие 54, 117.
 мижжа (1 л. јд.) 215.
 мија (1 л. јд.) 210.
 Мијо 164.
 Мијадиноски 124.
 Миџанче 164.
 миџацна 183.
 Миле 164.
 милечек 108.
 мили 108.
 Миликућа 18.
 Милица 52, 173.
 миџос 159, 309.
 миџоштиф 312.
 Миљана 137.
 минерали 108.
 Минодора 173.
 мирба 158.
 Мире 164.
 муризба 159.

миризлив 145.
 Мирче 164.
 мисла 108, 152, 177,
 214.
 Мишре 164.
 Мишровден 95, 123.
 Михаил 313.
 Мицо 164.
 м.нат 106, 144.
 млекарица 156.
 млеко 83, 108.
 мџа (1 л. јд.) 105, 206.
 мџење 105.
 мџеници 105, 250.
 мџкна (1 л. јд.) 105.
 млкум 105, 180.
 мл'ак 105.
 мџња 105, 116.
 мџњоса 105, 219.
 мџча 105.
 мџчелиф 105, 161.
 многу 87, 310, 319.
 мнозина 159.
 мнозиња 71.
 мнук 142, 308.
 мнучиња 142.
 мџа („магла“) 101.
 мџливо 161.
 Могорче 285.
 моде 89.
 модиња 89.
 модор 89, 90.
 моеше (3 јд. имперф.)
 312.
 можа (1 л. јд.) 205.
 мџожа се 85.
 можење 239.
 мозок 99.
 мџозок 85.
 мозолен 99.
 мозулка 110.
 мој 55, 189.
 мока 89.
 Мокриш 18.
 мода (1 л. јд.) 118,
 212.
 молба 110, 158.
 молец 85, 108.

молита („молитва“)
 303, 312.
 момиче 157.
 момичка 156, 311.
 момок 98, 169.
 момче 98.
 момчиња 98, 178.
 монах 119.
 Моношџпишта 283.
 море 114.
 морепловец 96.
 моризлиф 261.
 моријовски 121.
 мориња 116, 179.
 мос 86, 145.
 мџос 85.
 моска („мазга“) 101.
 Моса 296.
 моша (1 л. јд.) 89.
 моштен 89.
 мошешина 89, 158.
 мошовиџо 154.
 моћ 130, 132.
 моф 98.
 мофче 101.
 мџофче 85.
 мочно 89.
 мочностија 89, 159.
 мош 65, 89, 169.
 мошки 308.
 мошна 285, 308.
 мошне 132, 140, 308.
 мџошне 85.
 моштеја 131.
 мџштеница 131.
 мош'чеа 40, 131, 139.
 мош'ченица 131.
 мранзул 110.
 мрас 144.
 мрвичка 156.
 мрсно 112.
 мрсоштија 159.
 мршовец 101.
 мршоф 101, 112, 121.
 мршичеја (1 л. јд.) 206.
 мува 121.
 мудрос 145.
 муж 65.

мулк 290, 301.
 мустаћ 156.
 мушафче 124.
 мушмула 144.
 мушчулок 138.
 мџгла 42.
 мџзга 71.
 мџнгла 42.
 мџнгличаво 42.
 мџска 42.
 мџи'чеа 40.
 ма м. моа 302.

Н (на, но) 54.
 на 162, 171, 172, 177,
 318.
 навеза (1 л. јд.) 203.
 навидум 318.
 наврх 119.
 нагозер 88.
 надалеку 87.
 надбодина (1 л. јд.)
 208.
 надбор (1 л. јд.) 280.
 надворен 96.
 надеја (1 л. јд.) 206.
 надеш 309.
 назадгозум 86.
 назадија 159.
 на-заем 316.
 назат 309.
 назорум 86, 180.
 наималу 87.
 наимнозина 117.
 нај 70.
 најаве 181.
 најда (1 л. јд.) 181, 216.
 најдосор 248.
 најдува (1 л. јд.) 216.
 најпрвин (1 л. јд.) 182.
 најрадосен 96.
 најубав (1 л. јд.) 184.
 наказан (партиц.) 299.
 наказание 276, 305.
 накафчија 265.
 на-к-вечер 182.
 накифча (1 л. јд.) 125.
 наковаллно 107.

наковаџо 153.
наковен 84, 97.
намршчен (партиц.) 136.
нанижа (1 л. јд.) 207.
наода (1 л. јд.) 181.
наодим (находиши) 71.
наопаку 87, 182.
напина (1 л. јд.) 115, 218.
напџна (1 л. јд.) 213.
напољу 310.
напредија 159.
напрежни 183.
напреку 87, 182.
напрш 317.
напукуваће 91.
напучен (партиц.) 91.
наречница 152.
нарочај 89.
нарочан (партиц.) 89.
наруча (1 л. јд.) 218.
насонe (прил.) 181.
настин 152.
натуча (1 л. јд.) 213.
Наће 164.
н(а)учих 313.
научихи (1 јд. аор.) 311.
нахвалице 180.
нацрпа (1 л. јд.) 213.
начема (1 л. јд.) 209, 219.
начеток 98.
наш 189, 190.
наша (1 л. јд.) 268.
Невена 173.
невестински 160.
невода 108, 111.
негов 189, 190.
неговион 189.
неговиош 189.
неговиоф 114, 148, 189.
Негуш 301.
нег' 57.
недеда 107, 108.
него 55.
незабавно 232.
незгода 158.

незгођа 133, 158.
незован (партиц.) 209.
нејџин 114, 115.
нек 57.
некако 87.
некнешен 97.
некни 115.
некња 116.
некогаш 145.
некој 117, 118, 190.
неколициња 71.
неколку 109, 110.
неку 140.
немах 313.
немеја (1 л. јд.) 209.
немој 118.
немошен 140.
немца (непца) 142.
неода 108.
неправид 145.
непријател 108.
непца 142.
нестрећен 143.
нећеше 310.
нехошцие 180.
нечи 118.
неићо 137, 191.
нива 114, 115.
нив'е 118.
нивје 176, 317.
нижа (1 л. јд.) 207.
низадка 109, 110, 153.
Низишча 19.
низок 99.
није в. мије 54.
никаквица 155.
никакоф 190.
никна (1 л. јд.) 208.
Нико 162, 164 (промена) 166.
никога 304.
никогаш 145, 181.
никод 308.
никоде 90.
никој 190.
Никоља 163, 305.
никодкаф 161.
никулец 152.

никум 180.
ниов 180.
ниошчо 137.
нисиа 117.
ниф 121, 122.
нифни 121, 189.
них 313.
нихно 313.
ничкум 86, 180.
нишадка 109, 153.
нишарја 153.
нишчо 137, 191.
но 54.
нов 183.
Новакоски 124.
Новачице 52, 173.
Нове 164, 314.
ноги 309.
нози 309.
ножуле 157.
ножудче 157.
ножудчуле 157.
новиње 116.
новион 183.
новиоф 183.
ноџа 85.
ногалка 109.
нок 140.
нокеска 140.
нокош 90.
носа (промена) 211, 212, 213, 239.
носалка 109, 153.
носија 200.
ноћ 99, 130, 132.
ноћа (1 л. јд.) 93, 180.
ноћева (1 л. јд.) 220.
ноћевишчие 130, 154.
ноћја 130.
ноћум 180.
нош 144.
нугалл 91.
нудиши 92.
нужа 90.
нужда 184.
нуждџ 92.
нука (1 л. јд.) 90.
нуца 90, 126.

№ 55.
неја треба *неја* 93.
пеп 47.
нива 116.
пивъ 47.
ниф 122.
Оба 87.
**обвећавам* 129.
обет 144.
обеднуш 181.
обесуван'е 116.
обзира (1 л. јд.) 217.
обида (1 л. јд.) 279.
обићава (1 л. јд.) 134,
 219.
објажо 94, 124.
облак 107, 166.
облака (1 л. јд.) 216.
облека 124.
облекло 108, 153.
облеча (1 л. јд.) 205.
обојица 87.
обора (1 л. јд.) 81,
 216.
обрач 93.
обшега 218.
ов 54, 67.
оваја 64.
овака 87.
оваке 87, 182, 310.
овде 182.
овдека 182.
овдекец 182, 317.
овдова (м. *овдовеја*
 1 л. јд.) 210.
овес 97, 160.
овиџни 121, 160.
овја 64, 116, 188, 189,
 191, 310.
овоговион 189.
овоговиоф 189.
овогоф 160, 189.
оводе 90.
оводеа 90.
оволку 87.
оволкаф 109, 110.
оволку 110, 182.

овоцкаф 190.
овчар 86.
овчи 118, 160.
оган 102.
оглаф 107.
оглуфна (1 л. јд.) 121.
Огнен 161.
огнен 183.
огниџо 106, 115, 154.
огниште 115, 138.
огнишче 137, 138.
огњиште 138.
огож 91.
огола (1 л. јд.) 210.
огон 115, 169, 170, 308.
Угон 85.
огрда (1 л. јд.) 210.
огрева (1 л. јд.) 145.
огржаћ 156.
од 172, 177.
ода (1 л. јд.) 214.
одамна 142.
одач 120.
одвраћа (1 л. јд.) 129.
одвраћач 129, 152.
одеднуш 92.
одеда (1 л. јд.) 311.
одежни 319.
одеди 318.
одлесна (1 л. јд.) 95.
одморен 96.
однадвор 181.
однеса (1 л. јд.) 242.
одскака (1 л. јд.) 218.
одутрина 181.
одцед 97.
одџкоде 90.
ожа 126.
ожена (1 л. јд.) 311.
ожива (1 л. јд.) 210.
ожљшувад 106.
озвало (= *одзв-*) 143.
оздрава (1 л. јд.) 209.
окова (1 л. јд.) 206.
окожу 87.
окојчест 87.
окце 158.
олаџим 301, 312.

оли 285, 311.
ожово 85.
ожомнани 142, 181.
омбар 81.
он 54, 67, 166, 188,
 189, 193, 310.
онај 194, 195.
онаја 64.
онаке 87.
онакоф 101, 190.
ондекац 182.
онема (промена) 209,
 210.
ониџни 121, 160.
онја 116, 189.
оногоф 160, 189.
оноја 310.
онојзин 160.
онолкаф 109, 110.
онолку 110.
ономад 182.
ономлани 142.
оња 64, 216, 187 (про-
 мена) 191 в. *онја-*
оња 189.
опакозил 145, 213.
опаша (1 л. јд.) 208.
опашести 80, 183.
опинок 98.
опснежило 213.
опшегачка 158.
опћина 136.
опуда (1 л. јд.) 212.
опушта 91.
опушка 91.
опищина 136.
ора 218
оралишче 154.
орев 122.
ореж 97.
ореш 86, 119, 120,
 121, 122.
оризник 155.
осаката (1 л. јд.) 214.
осам 102, 159, 199.
освоашели 118.
осиромаша (1 л. јд.)
 210.

оскруша 87.
оскоруша 87.
ослаба (1 л. јд.) 210.
ослепа (1 л. јд.) 210.
осмина 159.
осом 86, 101, 182.
ѱосом 85.
осомдес 145.
остава (1 л. јд.) 218,
311.
остана (1 л. јд.) 311.
остен 97.
остор 100.
острилец 152, 153.
остроф 124.
осум 86.
от 67, 177, 183, 189,
193, 194, 195.
отвора (1 л. јд.) 81,
116.
отеднож 310.
отека (1 л. јд.) 218.
отепа (1 л. јд.) 277,
313.
откако 229.
откога 308.
откорна (1 л. јд.) 238.
отна (1 л. јд.) 208.
отод 90.
отпаја (1 л. јд.) 134,
218.
отпуи́ча (1 л. јд.) 238.
Отраоски 312.
отрива (1 л. јд.) 220.
отроче 178.
отрочиња 178.
отруја (1 л. јд.) 211.
отрујачка 158.
отсем 124.
отспреди 318.
отуе 232.
отфрда (1 л. јд.) 243.
отшпреди 142.
ођу 130.
оф 189, 193.
Офриђанец 134.
Офритш 121.
офца 123, 124, 312.

офчар 124, 166.
оцетш 97.
очи 177.
очув 122.
очуф 121, 122.
ошчо 191.
Павле 164, 314.
Павлевица 155.
паја (1 л. јд.) 134,
218.
пазлив 161.
пазува 121, 290, 313.
пазуварка 121, 155.
паіак 93, 94.
пакозлив 143, 145.
пакозлив 161.
пајава (1 л. јд.) 213.
паланка 107.
палаф 107.
палец 96.
памешен 96.
панађур 135.
Панајомш 162.
папа 282.
папрадомш 318.
парађеаа 250.
парче 318.
паса (промена) 202,
203.
пасинок 98, 99.
пасинче 98.
пасииче 137, 154.
пасторок 130.
патеник 155.
патилец 152.
пафти 268.
паха 289, 291, 294,
295, 313.
паштерка 130.
паштерок 130.
паи́черка 130.
паи́черок 130.
Пеанечко 10.
педа 82.
педесетш 182.
пеђење 117.

пеја (1 л. јд.) 206.
пејовитш 183.
пека (1 л. јд.) 218.
пекојски 101.
пеншел 42.
пенушка 95.
пепеј 82.
пеперуга 84.
пералии́че 154.
перајо 153.
перам 218.
перење 115.
периича 160.
перде 244, 292.
Перишча 19.
перо 178.
перце 157.
перчук 144.
пес 95, 143.
пес'іак 118.
песји 95, 119, 160.
песок 98, 99.
песоклиф 161.
пеш 183.
пешен 97.
пеши 182.
Пешко Јанкоски 165.
Пешко Кузманоски
164.
пешлен 183.
пешмина 160, 182.
пешнадесетш 182.
пешнаесетш 182.
пешок 98, 99.
Петор 97, 100.
Петре 164.
Петровен < Петров-
ден 143.
Петрофден 123.
пећ 19, 130, 132.
печа (1 л. јд.) 204.
печала (1 л. јд.) 108,
212.
печалба 110.
печеница 156.
печес 142.
печестина 142.
печиво 158.

печурка 144.
 пешник 132.
 Пешчани 18, 19.
 пешчера 132.
 пешчь 19.
 пладновишче 137, 154.
 плаќа 140.
 пламен 83.
 пламина 142.
 платец 96.
 платненце 157.
 платно 161.
 плаћа (имен. и глаг.) 130.
 плаћач 130, 153.
 плаф 122.
 плавец 106, 267 (грешком *пљвец*).
 плвоса (1 л. јд.) 106, 219, 276 (грешком *пљвосан*).
 племна 114, 142.
 плење 118.
 плећки 131.
 пија (1 л. јд.) 210.
 пијачка 244.
 пида (1 л. јд.) 218.
 пилаф 124.
 пиле 108.
 пиленце 71.
 пилиња 116, 178.
 пици 106, 110.
 пипаф 160.
 пискош 158.
 пишта (1 л. јд.) 218.
 питач 153, 270.
 питулица 100, 155.
 пиша (1 л. јд.) 215.
 пишаница 181, 159.
 пишид 145.
 пишча (1 л. јд.) 136, 137, 215.
 пишчоли 138.
 плладне 106.
 пљаднува (1 л. јд.) 249.
 пламен 107.
 плааниње 116.
 Плашија 282, 285.

плевење 115.
 пле'сти 83.
 племе 178.
 племиња 178.
 племнишче 156.
 плењава (1 л. јд.) 83, 116, 219.
 плета (1 л. јд.) 93, 203.
 плетач 153.
 плећи 130, 132.
 плешка 132.
 плеишти 132.
 плешчи 132, 139, 243.
 пљжај 105.
 пљн 105.
 пљнење 105.
 пљноша 159.
 пљношија 105, 159.
 плоав 120.
 пллод 144.
 пл'ош 103.
 пллоча 107.
 плука (1 л. јд.) 109, 218.
 плунка 109.
 по 70, 184, 309.
 побара (1 л. јд.) 216.
 побдван (партиц.) 106.
 побратим 240.
 по-брго 184.
 побркан (партиц.) 319.
 повезден 95.
 поведба 110, 158.
 повика (1 л. јд.) 216.
 повиш („павит“) 123.
 поврашок 158.
 повраћа (1 л. јд.) 129.
 поврф 121.
 повтора (1 л. јд.) 216.
 повчас 181.
 погађа (1 л. јд.) 133, 217.
 погибел 110.
 погодба 158.
 погозечки 88, 316.
 погрозлиф 161.
 погребa (1 л. јд.) 206.
 поода 85.

подар 89.
 подвикнување 115.
 подгора (1 л. јд.) 210.
 поджива (1 л. јд.) 210.
 подлежа (1 л. јд.) 207.
 по-добар 184.
 подскака (1 л. јд.) 81, 218.
 поек 82.
 поечина 82, 94.
 позина (1 л. јд.) 208, 217.
 позна (1 л. јд.) 208.
 познавање 116.
 познајник 118.
 позновишто 183.
 позноинца 81, 85.
 позова (1 л. јд.) 81.
 појава (1 л. јд.) 217.
 појафче 125.
 појда (1 л. јд.) 238, 308.
 појек в. поек
 појечина в. поечина.
 покељчест 87.
 поколчест 87.
 покрац 117.
 покрив 152.
 покривач 153.
 покривачка 153.
 покроце 181.
 покусено 90.
 покућнина 129, 159.
 подак 111.
 подани 111.
 поле 82, 108.
 полесок 98.
 поли 108.
 полја 266.
 полловина 107, 296.
 полљноћъ 107.
 пожутина 159.
 помага (1 л. јд.) 118.
 помач 309.
 помалчина 184.
 по-мџд 317.
 помешечки 88.
 помогов (аор.) 122, 313.

помина (1 л. јд.) 319.
 поминуваџ 145.
 помоћ 130, 132.
 помош 130, 132.
 помошник 132,
 139—140.
 понада 93.
 понадвор(е) 181.
 понапрежен 135.
 по-напреш 144.
 наша се (1 л. јд.) 268.
 понегде 182.
 понедедник 106, 110.
 понуда 92.
 поп 169.
 поцађа (1 л. јд.) 135.
 поцађен (партиц.) 317.
 пуопак 85.
 поплуван (партиц.)
 267.
 попоски 124.
 попоиџча (1 л. јд.) 137.
 попрак 93.
 попраћа (1 л. јд.) 130,
 218.
 попраћач 130, 153.
 попраћаленка 130,
 153.
 попређе 134.
 попрешка 158.
 попчешт 80, 161.
 пора (1 л. јд.) 81, 152,
 218.
 порева (1 л. јд.) 220.
 по-свечан 184.
 посвирам 217.
 поседок 98.
 посен 96.
 посинаш (партиц.)
 208.
 по-скупа 89.
 посллан (партиц.)
 107.
 после 108.
 послушлиф 161.
 поснопица 156.
 поспива (1 л. јд.) 220.
 пособра (1 л. јд.) 100.

посође 89, 135.
 посоп 98.
 поста(в)ување 123.
 постар 309.
 постела 108, 111, 208.
 Постоа 162.
 пот 89.
 потем 180.
 потемнуваџ 95.
 потичка 89, 156.
 потиџча 137, 169.
 потиџче 169.
 потковажо 153.
 потник 89.
 потнина 89.
 потожа (1 л. јд.) 316.
 потпаера (1 л. јд.) 208,
 209.
 потшира (1 л. јд.) 218.
 потширач 153.
 потрећи 133, 213.
 потрча (1 л. јд.) 218.
 пофалба 110, 158.
 пофално 122.
 пофшел 121.
 почеста 213.
 почешок 98, 158.
 почна (1 л. јд.) 208.
 почнува (1 л. јд.) 222.
 поцедлаш (партиц.)
 142.
 пошироко 184.
 поштованъ 116.
 поштрка (1 л. јд.)
 255.
 поиџча (1 л. јд.) 137,
 213.
 поиџчо 137.
 праведен 97.
 правење 115.
 правиллъ 107.
 правина 159.
 правошија 159.
 прамен 84.
 Прапофци 312.
 прасе 178.
 прасеф 160.
 прасиња 178.

прасканица 159, 181.
 прашеник 155.
 праћа 130, 132, 218.
 праћаленка 130.
 праћаница 130, 181,
 159.
 праће 130.
 праф 120, 121, 171.
 прафча 125, 132.
 праши (1 л. јд.) 218.
 први 182, 308.
 првин 182.
 првостинка 156.
 првош 98.
 прговина 159.
 прдешка 153.
 превлеча (1 л. јд.) 205.
 преврзок 98.
 прегрешава (1 л. јд.)
 219.
 преда (1 л. јд.) 203.
 предажо 154.
 предлага (1 л. јд.) 218.
 предни 115.
 пређа 134.
 пређе 134, 135, 182.
 преге 134.
 прежа 134.
 прежилува (1 л. јд.)
 109.
 прежца 134.
 презборок 158.
 презелен 109.
 презедува (1 л. јд.) 109.
 прекица (1 л. јд.) 207.
 прекљава (1 л. јд.) 219.
 прекода 208.
 прекрива (1 л. јд.) 214.
 преку 87.
 времењава (1 л. јд.)
 116.
 премџча (1 л. јд.) 105.
 премнук 142.
 преноћа (1 л. јд.) 130.
 преноћување 130.
 Преображенъ 116.
 препелица 83.
 преперуга 84.

препика 100.
 пресива (1 л. јд.) 220.
 престанатица 158.
 престрека 130.
 прета (1 л. јд.) 218.
 претека (1 л. јд.) 218.
 Претеча 280.
 претања (1 л. јд.) 131, 218.
 пречекора (1 л. јд.) 219.
 преца 134.
 при 162.
 приател 110, 148.
 прибера (1 л. јд.) 208.
 придавок 158.
 Прилеско Поле 312.
 прилетам 218.
 прилична 108.
 принуден 90.
 припања (1 л. јд.) 134, 218.
 припањање 134.
 припомош 132.
 присоен 117.
 присој 117.
 пришћ 137, 145.
 прле 108.
 продавалка 109, 153.
 продавец 96.
 продџжа (1 л. јд.) 317.
 прозевица 158.
 прозирка 158.
 прокџнат (партиц.) 105.
 пролета (тј. пролет-ша) 309.
 пролети 181.
 пропања (1 л. јд.) 134, 218.
 пропањалиште 134.
 простира (1 л. јд.) 218.
 прот 89.
 протуђер 135.

проће 89, 133.
 профален (партиц.) 122.
 профшасан (партиц.) 123.
 процуша (1 л. јд.) 125.
 прочка 89.
 прочле 157.
 прошеток 158.
 прошчава (1 л. јд.) 137, 219.
 прс 145.
 пршенат (партиц.) 208.
 пршокал 251.
 пршја 114.
 прсовиса (1 л. јд.) 280.
 прудер 86.
 пруга (1 л. јд.) 91, 217.
 пругава 91.
 пругавица 91, 158.
 пруганица 91, 159.
 пругање 91.
 пругна (1 л. јд.) 91.
 пругнџ 92.
 пругош 90.
 пруга (1 л. јд.) 110, 243, 252, 284.
 пругунец 91.
 пругаш 305.
 пругтелија 159.
 пругтина 115.
 пругтињак 116.
 пруг 89.
 пруго 91.
 пругчанин 125.
 пруге 91.
 пруга (1 л. јд.) 303.
 пругча (1 л. јд.) 137, 217, 247, 303, 313.
 пругшишт (3 л. јд.) 247.
 пруглшир 143.
 пруговиса (1 л. јд.) 143, 219.
 пругеница 143, 317.
 пругенка 143.
 пругенаник 155.
 пругншел 42.

Праат 120.
 раб 82.
 рабоша 71, 82.
 рабоша (1 л. јд.) 217.
 рабошен 96.
 рабоће 133, 176.
 рада (1 л. јд.) 310, 313.
 радва се (1 л. јд.) 87, 206.
 Раде 164.
 радлиф 161.
 Радовишчи 18.
 радос 145.
 Радошинишчи 18.
 рања (1 л. јд.) 134.
 рањање 143.
 разбега (1 л. јд.) 216.
 разбира (1 л. јд.) 216.
 разбола (1 л. јд.) 209.
 развива (1 л. јд.) 220.
 разврања (1 л. јд.) 129, 216.
 разговара (1 л. јд.) 86.
 раздава (1 л. јд.) 219.
 разделба 110, 158.
 разделен (партиц.) 108.
 разработа (1 л. јд.) 217.
 рака 88, 89, 217.
 ракидо 145.
 ракијица 71.
 Ракишница 145.
 рамен 142, 178.
 рамни, -а, -о 142.
 рамница 142.
 рамнишће 142.
 рамо 152, 178.
 рана 120, 312.
 ранид 120.
 раниме (1 л. мн.) 312, 313.
 расапува (1 л. јд.) 109.
 расат 144.
 расија (1 л. јд.) 207.
 раслабнат (партиц.) 107.
 расџница 106.
 расо-а 106.

расољник 155.
расољница 106.
распољу 87.
расправа (1 л. јд.) 218.
расша (1 л. јд.) 203.
раствора (1 л. јд.) 81.
rasti 80.
растовара (1 л. јд.) 218.
расцутеја (1 л. јд.) 126, 214.
Ratke 53.
рашето 158.
рашћекора се (1 л. јд.) 212.
рбет 97.
рбетница 97.
рвати се 200.
рвем се 200.
рдоква 99.
рђа 134.
рђав 134.
рђоса (1 л. јд.) 134, 219.
рђосува (1 л. јд.) 87, 134, 219.
реав 120.
ред 99.
редок 99.
редом 180.
редум 180.
режа (1 л. јд.) 215.
река 83.
ремен 83.
ремење 83.
ресаф 160.
Ресин 285.
resti 80.
реш 144.
реч 126.
реча (1 л. јд.) 108, 204, 308, 311.
речишће 137, 312.
Реџоски 282, 312.
решето 178.
ржа 215.
ржје 169, 170.
рзелја 117.

рзна (1 л. јд.) 112.
риза 240.
ризинче 156.
Рисјани 313.
рисјанишчија 160.
Ристе 164, 313.
Ристевица 155.
Ристо 165.
риш 120, 144, 171.
ркат (3 л. јд.) 217.
роб 82.
робинка 115, 156.
робинчица 115, 156.
родие (3 мн. аор.) 311.
роднина 159.
родниње 317.
родос (радост) 291.
рожен (ражањ) 82, 97.
роженица 134.
рожештво 134.
рок 144.
рока 89.
рокатка 89.
рокаф 89.
рокоешка 89.
рокчуле 157.
ром 120.
ромниње (родн-) 317.
рой 144.
ройшто 312.
росјаша (1 л. јд.) 207.
рот 144.
роци (руке) 309.
рочка 89, 156.
рочле 157.
рси (= вреси) 312.
рска (1 л. јд.) 112.
рт 120, 170.
руба 305.
руво 121.
руга 92.
ругање 91.
ругљ 92.
ругузина 86.
руженица 86, 134.
рука 89.
руковеш 89.

Румена 173.
Русалим 162.
Русе 164.
ручек 91.
ручече 156.
ручка 71.
ри (раж) 144.
Саадџија 120.
сабаф-зора 121.
сабја 111.
сађ 134.
саубија 313.
сај 54.
сака (1 л. јд.) 108, 217.
саканећи 243.
самш 294.
Саме 164.
Самоковско 10.
санја 116.
сапушник 89.
сарајлија 241.
Сарџо 164.
сафи пари 287.
свадба 158.
свадбар 248.
сваћа 130, 134.
сведен 143.
свека 140.
свекоде 90.
свекор 100, 101, 318.
свекрва 112, 318.
свекровци 101.
свеска 95.
светец 96.
светкавица 156.
светлиф 161.
светудка 155.
свећа 130.
свећаник 130, 132.
свечерум 180.
свеићаник 130, 139, 317.
свешченик 132.
свиња 116.
своина 117, 159.
свој 189.
сврачка 143.

сврдеа 97.
 сврде 97.
 сврдлиња 97.
 свршувачка 158.
 се (все) 94, 190, 303, 310.
 сеа 144.
 себе (промена) 187.
 себеш 286.
 север 86.
 седа (1 л. јд.) 213, 214.
 седам 159.
 седамнајесет 146, 310.
 седло 107.
 седмина 159.
 седнат (партиц.) 208.
 седом 86, 101, 182.
 седомдес 145.
 седомдесет 101, 182.
 сееше 115.
 секавица 156.
 секаде 90.
 секакви 124.
 секако 87.
 секакоф 101.
 секира 147.
 Секо 164, 314.
 секогаш 124, 145.
 секоде 90.
 секој 80, 117, 118, 124, 190.
 Секула 163.
 селанин 108, 111, 116.
 селиња 116, 178.
 село 107, 178.
 Селската 287.
 селце 157, 178.
 селчиња 178.
 селџане 53.
 семе 116, 178.
 сешет (погрешно сешет) 276, 310.
 сенице 157.
 сестра 65.
 сешава (1 л. јд.) 130, 145, 219.
 сефте 311.
 сеча (1 л. јд.) 204.

сечило 154.
 сешчо 137.
 Сидан 162, 277.
 силен 96, 108, 110.
 сиљно 106, 107.
 сиљом 180.
 Симија 173.
 симиш 145.
 Симле 164.
 син 65, 147, 166.
 синелија 156.
 синко 261, 289, 303, 312.
 синојка 118, 130, 132, 317.
 синоћ 130, 132.
 синоћен 130, 132.
 синоћка 317.
 синошен 97, 130.
 синошница 132.
 сион 190.
 сиош 124, 178, 190, 310.
 сиоф 120, 124, 190.
 сиренице 157.
 сирење 115, 116, 318.
 Сирма 173.
 сиромаф 121, 122, 313.
 сиромафче 125.
 сиромахче 313.
 сиромашчија 160.
 сирочиња 116, 178.
 сичички 190.
 Сиљнъ 294.
 скака (1 л. јд.) 218.
 скаканица 184.
 скакулец 108, 152.
 Скендерија 251.
 скиа = секиа 304.
 скока (1 л. јд.) 81.
 скоп 89, 308.
 Скопјанец 96.
 скопошија 89.
 скорва (1 л. јд.) 220, 247.
 скорен 97, 115.
 скорња 97.
 скрибница 142.

скривница 142.
 скрија (1 л. јд.) 210.
 скуба (1 л. јд.) 206.
 скуден 91.
 скусен (партиц.) 90.
 слабеја (1 л. јд.) 206.
 слабечек 97, 161.
 славеј 152.
 слага (1 л. јд.) 217.
 слака (1 л. јд.) 124, 216.
 сламеница 156.
 слана 106.
 слега (1 л. јд.) 218.
 слека (1 л. јд.) 124, 216.
 слепеја (1 л. јд.) 206.
 слепец 96.
 слечи (зап. нач.) 124.
 сџа 105.
 слџа 105.
 сллнце 106.
 сџндефце 105, 106, 125.
 сџнечни 96, 105.
 сџнце 105, 106.
 слаобода 125.
 сл'обода 85.
 Словѣнин 19, 20.
 слога 98, 209.
 слон 117.
 слоч 89.
 слошит се (3 л. јд.) 245.
 слугувач 233.
 служач 233.
 слухови 119.
 слухање 319.
 смафнат 121.
 смеја (1 л. јд.) 206.
 смећа 129.
 смећава (1 л. јд.) 129, 219.
 Смиле 164.
 смоден (партиц.) 89.
 смола 106.
 смрда (1 л. јд.) 214.
 срдава 158.
 снаха 65.
 снек 144.
 *снешти 100.
 сноа 98, 119, 120, 162,

снова (1 л. јд.) 206.
снога 40, 42, 81, 181.
сножен 81.
сноџи 85.
снопје 169, 170, 317.
со 99, 162, 171, 309.
соборишће 100.
собоша 89.
собува (1 л. јд.) 221.
сова 121.
совалка 109, 153.
совиште 137.
совртелка (треба разумети: *со вршелка*) 110.
содъ 89.
соесен 90.
сожен 89, 97.
создатель 110.
созима 90.
сој 311.
сок 169.
сокољ 85, 106, 148, 169.
сокољ 85.
сокољче 106, 110, 148.
сокољчиња 106, 110, 148.
сол 109, 110, 177.
сода (1 л. јд.) 111.
Соле 164.
соленик 108, 154.
солето 90.
соллога 98.
Сољомон 162.
Сољун 99.
солунски 280, 312.
Солунско 10.
солца 109.
сољ 111.
сољено 108.
сон 98, 147.
сон 85.
сона (1 л. јд.) 100, 208.
соневишће 159.
сонишће 137.
сонлиф 161.
**сонма* (1 л. јд.) 100.

соноћ 90.
соошчо 137.
сопаша (1 л. јд.) 207.
сопена се (1 л. јд.) 100.
сопина (1 л. јд.) 115, 218.
сопка 100.
сопина 100.
сопина 85.
сопруг 91.
сопошъ 89.
сореш 319.
сорок 265.
сосем 100, 181.
сот 89.
сотворитель 110.
сошра (1 л. јд.) 100.
Софка 173.
сошчо 191.
сиаџа (1 л. јд.) 134.
сианаћ 129.
спија (1 л. јд.) 106, 211.
спилла 107.
спилен 106, 110, 238, 317.
спиллафъ 107.
спјзна (1 л. јд.) 105, 208.
сполај му 277, 280, 281.
спомена (1 л. јд.) 218.
споредум 318.
спростира (1 л. јд.) 218.
спушча (1 л. јд.) 137, 217.
**срчка* 143.
Србин 19, 20, 162.
Србица 19.
срдефце 125, 157.
Срђани 18.
средношија 159.
сренда 42.
срна 112.
сри 112.
срчен 183.
ставјало 111, 153.
Ставре 164.

стаднина 159.
станахме (1 мн. аор.) 313.
Stank'e 53.
Станков 155.
стап 138.
старачка 157.
стареја (1 л. јд.) 206.
старец 96, 158.
стари 184.
старица 158.
Старо Терхло 296.
старски 183.
стежер 84.
стела 103, 108.
стена (1 л. јд.) 115, 213.
Степан 162.
Стефо 164.
стеча (1 л. јд.) 205.
стиваџо 153.
сто 182.
стогодишен 97.
стожер 84.
стоипедесет 182.
стоја (3 л. јд. аор.) 311.
Стојан 162.
стока 311.
стокмиф (1 јд. аор.) 98.
стокъ 144.
стољ 85, 107, 169.
стомина 160.
стомна 251.
стопалка 109, 153.
стор 124.
стора (1 л. јд.) 124, 310, 312, 313.
сторенија 124.
сторешина 124.
стошна (1 л. јд.) 90.
страм 143, 308.
страмен 143.
страмота 143, 159.
страотија 120, 159.
Стратевци 155.

страф 96, 119, 120, 121.
страх 119, 313.
страчка 143.
страшен 96.
страшило 154.
стребрен 143, 183.
стребро 308.
стреда 143.
средево (= *среде* во = средину) 143.
среден 143.
средиште 143.
стрежа (1 л. јд.) 213.
Стрезо 164.
стрепа 108, 218.
стрепа 130, 219.
стрећен 130, 132, 143.
стречава (1 л. јд.) 143.
стрецело 142.
стригарница 154.
стрижа (1 л. јд.) 101, 205, 313.
стрико 318.
стриковци 155.
стричевци 155.
стрмен 84.
стришча 137.
строга 89.
стројци 240.
строк 89.
строчава (1 л. јд.) 89, 219.
струганица 159, 181.
студен 147.
студенец 96.
студешница 156, 318.
стуџ 144.
стџнгло 42.
сувише 91.
сувошана (*сувоша-на* = *копно*) 121.
суда (1 л. јд.) 213.
судбина 91.
судија 91.
сукалка 109, 153, 243.
сукрвица 92.
Суло 297.

суложува (1 л. јд.) 91.
сут > *су* 319.
сумрак 92.
сунђер 135.
супазен 91.
суправа (1 л. јд.) 91, 248.
сузрук 91, 93.
суред (1 л. јд.) 91.
суреден (партиц.) 91.
суредува (1 л. јд.) 91.
сусед 91.
суш 91.
суча (1 л. јд.) 205.
суштердав 108.
сфаш 124.
сфаћа (1 л. јд.) 130.
сфећар 124.
сфиняр 124.
сфои 124.
сфршен 124.
сфърделлъ 107.
съ 92.
съсипа (сасипати) 71.
сь (замен.) 54.

Тајфа 251.
така (адв.) 87.
таке 87, 182, 310.
такоћере 134.
такоф 101, 190.
таллази 107.
Танаско 164.
Тане 164.
Тануш 162.
танчар 154.
ташт 102.
татко 162, 166, 311.
твој 55, 189, 190.
теа 310.
тебдил 297.
текрар 301.
теле 108, 178.
телиња 116, 178.
телици 178.
темен 95, 96.
Темјана 173.
темниче 95.

темниче 95.
темница 95.
тенећен 183.
тенок 95, 99, 101, 308.
терах (1 л. имперф.) 310, 313.
терезии 82.
терхло (у називу *Старо Терхло*) 299, 305, исп. *трълло* 107.
тесен 96.
тешере 294.
тешиво 158, 179.
теча (1 л. јд.) 205.
тешачка 157.
ти (промена) 186.
тиквеник 155.
тиље 170.
тиок 120.
тиф 189.
тифкошиа 121.
тифна (1 л. јд.) 121.
шкаја (1 л. јд.) 206.
шкајач 153.
шкајачка 157.
шлеја (промена) 205, 206.
шџча (1 л. јд.) 106, 204.
шџчило 154.
шџчник 106.
шџница 106.
шнок 99.
това 189, 310.
товара (1 л. јд.) 218.
тога 85, 89, 98.
тогашен 97.
того 285, 291.
тоговен 89, 161.
тогува (1 л. јд.) 221.
Тодосија 163.
тожа (1 л. јд.) 215.
тожаленка 90, 153, 316.
тожеће 83.
тожник 90.
тозјуци 86.

шој, шаја, шеа, ш, ша,
шо 54, 64, 70, 117,
 187, 188, 189, 191,
 193, 206, 215, 310.
шок 317.
шокмиш (3 л. мн.) 241.
шокмо 85, 98, 308.
шоко 111, 310.
шодкаф 109.
шодки 109.
шодку 87, 109, 110,
 310.
ш'олку 103.
Томовица 155.
Томче 164.
шона (1 л. јд.) 200.
шопан 242.
ш'опка 85.
шоплина 108.
шопна (1 л. јд.) 91.
шопољ 101.
шополљ 101.
шопора (1 л. јд.) 213.
ш'орба 85.
Торбеши 292.
шорник 124.
Тосе 64.
шосш 101.
шотнава 90.
шотнеш 90.
шотон 90.
Тофан 162.
Тофе 164.
шоцкаф 190.
ш'оча 85.
шошча 101.
шравка 71.
Трајан 162.
Трајко 164.
шрбуф 122.
шрга (1 л. јд.) 218.
шрговец 96.
шребелло (=шребало
је) 107.
шрева 311.
шрезен 96.
Трена 173.
Трене 164.

Треико 314.
шрепоша (1 л. јд.) 98.
шрепта (1 л. јд.) 98.
шреса (1 л. јд.) 203.
Тресаче 288, 312.
Тресонче 77, 312.
шрети 133.
шрећи 133, 182.
шрешица 158.
шри 182.
шриесетмина 182.
шрија (1 л. јд.) 210.
шријесет 182.
шримера (1 л. јд.) 252.
шримина 182.
шринадесет 182.
шринаесет 182.
Трипун 162.
шриста 182.
шрјес 117.
шркалес 80.
шржаф 160.
шрње 170.
шроба 91.
шроица 160.
Тројанович 131.
шрондафиж 264.
Трондафижа 173.
шроњ 115.
шрош 91.
Триана 173.
Трипе 164.
шриенза 84, 147.
Трико 164.
шрска 112.
шруба 91.
шрудњ 92.
шрујачка 158.
шрупаф 160.
Трхло 313.
шрча (1 л. јд.) 218.
шрчаница 181.
шрљло 107.
шувe 310.
шуђ 134.
шуђење 134.
шуђина 134.
шуђинец 134.

шуђинка 134.
шуђинче 134.
шуе 182.
шузлуцу 86.
шујекац 182.
шуку 87.
шупаљница 107, 110.
шупан 92.
шупаница 91.
шупна (1 л. јд.) 91.
шупучаст 91.
Туркор Хор 287, 313.
Турци 309.
шупаљо 121.
шупна (1 л. јд.) 121.
шуша (1 л. јд.) 213.
шушалче 156.
шушилишче 91.
шущило 91.
шъкнам 42.
шънка 42.
**шъшча* 101.
**шъсшь* 101.
Ѣ 130.
ѣбудка 252.
ѣјалок 286, 311, 313.
ѣрамида 133.
ѣрдоса (1 л. јд.) 239.
ѣрка 130.
ѣсимъ 301.
ѣсме 284.
ѣхаја 249, 307, 313.
ѣи 235.
Ѣипро 164.
У
Убавеја (1 л. јд.) 206.
убавина 115.
убарачен (партиц.)
 252.
убаф 71, 124, 312.
уво 120, 121.
угађа (1 л. јд.) 133.
угич 91.
угодит (3 јд.) 145, 211.
Угрин 91.
удауваме (1 л. мн.)
 123.

удвегуба (1 л. јд.) 90.
 удира (1 л. јд.) 243.
 удољница 92, 156.
 удрува (1 л. јд.) 246.
 уже 178.
 ужере 134.
 уз(д)реја (1 л. јд.) 143.
 узина (1 л. јд.) 217.
 узна (1 л. јд.) 208.
 узнава (1 л. јд.) 219.
 ујаден (партиц.) 290.
 ујача се (1 л. јд.) 213.
 укуса (1 л. јд.) 88, 217.
 укусува (1 л. јд.) 88.
 укуса (1 л. јд.) 80.
 уданик 108.
 улера (холера) 86.
 улиште 108.
 улишће 160.
 умеа (1 л. јд.) 206.
 умеглен 101.
 умен 96.
 умешност 119.
 умира (1 л. јд.) 218.
 умјаза (1 л. јд.) 218.
 умра (1 л. јд.) 209,
 311.
 унеса (1 л. јд.) 203.
 уничка 156.
 уаирь 81.
 уплаф 122.
 урава (1 л. јд.) 91, 218.
 урда 123.
 уредува (1 л. јд.) 91.
 урнек 279.
 уродица 92.
 уштатен 161.
 устрама (1 л. јд.) 308,
 313.
 устрамува (1 л. јд.)
 308.
 Урукоски 312.
 уш 91, 171.
 ушека (1 л. јд.) 218.
 ушка 91.
 ушре 179.
 ушринаста 290.
 ушроба 92.

ушрошен 97.
 учен 184.
 учина (1 л. јд.) 213.
 учишел 110, 111, 148.
 уше 250, 251 в. ушшче.
 уши 177.
 уште 86.
 ушшче 86, 318.

Фазла 252.
 фака 140.
 фала (1 л. јд.) 212,
 122.
 фалба 110, 158.
 фален 122.
 фаша (1 л. јд.) 122,
 312, 313.
 фаћа (1 л. јд.) 122,
 131, 218.
 ферманлија 297, 312.
 финџан 126.
 фишось 278, 311 в.
 вишос.
 фкаленик (тј. в кале-
 ник) 99.
 фкући 99, 123, 129,
 181 (= „дома“ и у
 кући).
 фодулокъ 305.
 фрла (1 л. јд.) 108,
 218, 264, 308, 312.
 Фроса 173.
 фрча (1 л. јд.) 250.
 фшаса (1 л. јд.) 123,
 218.
 фшори 123.
 фшорник 124.
 фурка 249.
 Фурици 287, 312.
 фуша 264.
 фуцеле 240.
 фчас 123.
 фчера 123, 124.
 фчерашен 97.
Жарен 119.
 харча (1 л. јд.) 126.
 херуфим 313.

хиљадник 119.
 хиљада 111.
 хошице 180.
 Храстићи 18.
 Хрстов 313.
 хшети 61.
 Худокући 18.
 хућера 134.
 хућерица 134.

Цалива (1 л. јд.) 84.
 цар' 47, 318.
 царсто 124.
 цвеће 133.
 цвећиња 133.
 цвећуле 157.
 цвишудка 110, 155,
 157.
 цврст 112.
 цврчење 112.
 *цвьш 96 в. цут.
 ця 106.
 целеја (1 л. јд.) 206.
 целива (1 л. јд.) 84.
 целина 252.
 ценаш (партиц.) 284.
 цењава (1 л. јд.) 116,
 219.
 цењавање 116.
 цета (1 л. јд.) 213.
 черно 308.
 Цешинје 116.
 цефка 124.
 цицалче 110.
 црвен 112.
 црвеникаф 112.
 црвеникоф 161.
 црвенило 112, 154.
 црвеница 112.
 црвенка 113.
 црвеношија 112, 159.
 црвец 112, 113.
 црвило 112, 154.
 Црвић 18.
 црвлиф 112, 161.
 црвоса (1 л. јд.) 112,
 113, 219.
 црвосаница 113.

црвосува (1 л. јд.) 113, 219.
 црвоточина 113, 159.
 црево 113.
 црешњев 113.
 црка (1 л. јд.) 113, 218.
 цркаља (1 л. јд.) 112.
 цркаљање 238.
 цркалест 112.
 цркало 112, 113.
 црква 112.
 Црковишча 19.
 црн 112, 113, 308.
 црнава 155.
 црналат 183.
 црнеја (1 л. јд.) 206.
 црница 113.
 црнка 113.
 Црновићи 18.
 црнојока 118.
 црношия 113.
 црнудав 113.
 црџава в. црношия 113.
 цриа (1 л. јд.) 112.
 црика 113.
 црџ 112, 169, 170.
 Цубале 314.
 цуш 96, 125.
 цуша (1 л. јд.) 124, 213, 214.
 Часок 99.
 чаталъ 107.
 чашъ 144.
 чафка 123, 124.
 чаша 126.
 чегел в. чеея.
 чегларъ 107.
 чедо 82, 126.
 чедник 82, 126.
 чеея 97, 101, 108, 120.
 чека (1 л. јд.) 218.
 чекален 153, 248.
 чекаленче 153.
 чекор 100.

чекрик 114.
 челед 82.
 челеден 82.
 чело 107, 244.
 чељадод 177.
 чеперок 98.
 чеурка 144.
 черево 113.
 череп 113.
 черешна 113.
 черепналка 113.
 черешнар 113.
 черешња 113.
 черша 112.
 чес 96.
 четворица 160. -
 четврток 98.
 четресиест 146, 182.
 четири 182.
 четиринадесед 146.
 четовођа 133.
 чеша (1 л. јд.) 219.
 чешел 97, 100.
 чибукошъ 293.
 чина (1 л. јд.) 212.
 Чинаръ 287.
 чиначка 158.
 чиреј 126, 152.
 чистошен 161.
 чишакъ 297.
 чиф (обично другде чифш) 251.
 чкаја (1 л. јд.) 206.
 чкрша (1 л. јд.) 219.
 чмаја (1 л. јд.) 206.
 чоа 120.
 човек 66, 83, 85, 99, 111, 126, 169.
 човечки 111.
 чораш 145.
 чорбација 286.
 Чрновићи 18.
 чубрица 92.
 чуда се (1 л. јд.) 295, 310.
 чуден 96.

чудесни 179.
 чудо 179.
 чуја (промена) 210.
 Чупче 314.
 чучнаш (партиц.) 208.
 чуш (чујеш) 117.

Чан 126.
 чада (1 л. јд.) 126.
 челепски 258.
 Чико 164.
 чин 126.
 чица 126.
 чуша 126.
 чурлив 126.

Шарен 184.
 шеша (1 л. јд.) 311.
 шејесет 118, 146, 182.
 шепна (1 л. јд.) 208.
 шепот 96, 98.
 шепота (1 л. јд.) 212.
 шепша (1 л. јд.) 213.
 шепшеница 181.
 шес 145, 182.
 шесет 144.
 шесмина 160.
 шећерод 133.
 шеф 96, 120.
 шибаница 181.
 шилеже 108.
 шилежина 289, 296.
 шилежуле 157.
 шилло 107.
 шилдчест 80.
 шиаунка 160.
 широча (1 л. јд.) 213.
 ширум 180.
 шилаканица 159.
 шо 137, 191, 230, 265, 310.
 шом 318.
 шшета 138.
 шшто 138.
 шшрб 138.
 шшрбна (1 л. јд.) 138.
 шшрекаш (3 л. јд.) 138.

<i>шарк</i> 138.	<i>шулиф</i> 161.	<i>шчилежина</i> 289, 309.
<i>шарка</i> (1 л. јд.) 138.	<i>шутка</i> 246.	<i>шчипа</i> (1 л. јд.) 137.
<i>шарцалка</i> 138.	<i>шушлиф</i> 108.	<i>шчира</i> 137.
<i>шуре</i> 278.	<i>шушнување</i> 115.	<i>шчираквица</i> 137.
<i>Шумадинец</i> 96.	<i>шчава</i> (1 л. јд.) 137.	<i>шчица</i> 138.
<i>шупелка</i> 101, 110, 155.	<i>шчавеј</i> 137, 152.	<i>шчо</i> 137, 138, 191,
<i>шупелчаф</i> 110, 161.	<i>шчена</i> (1 л. јд.) 137.	265, 310.
<i>шурлика</i> 155.	<i>шчета</i> 137, 138.	<i>шчута</i> (1 л. јд.) 269

Поговор

Како се штампање ове књиге одужило, то бисмо могли навести и друге књиге и расправе које су — сем поменутих на стр. 316 — изашле за то време; али их ипак не наводимо, јер се не тичу непосредно галичког говора.

Пазило се да регистар буде што потпунији, да би се могла добити претстава о целокупном материјалу употребљеном за ову књигу. Како грађа потиче и из књига и расправа са друкчијом графиком и ортографијом него што је у овој књизи употребљена, та је грађа у сваком појединачном случају у тексту књиге наведена онако како гласи у дотичним књигама или расправама. У регистру је та грађа остављана тако када се то чинило потребним са извесних разлога, иначе је навођена као и остала дијалектолошка грађа (само место *i* стављено је свугде *j*). Неједнакост у употреби *j* и *i* дошла је отуда што је задржано онако како је у текстовима бележено. Иначе је вредност тих гласова у овом говору иста. Према томе, ако коме слову у речима није дата гласовна вредност транскрибовањем у речнику, њу треба потражити на означеном месту текста ове књиге.

Ако је при штампању регистра запажена која штампарска грешка која није раније наведена, она је исправљена у самом регистру.

А. Б.

Садржај

	Страна
Предговор	1—2
Увод	3—79
I Однос македонског говора према српскохрватском и бугарском	3—7
II Две групе јужномакедонских говора	7—12
III Три говора данашње Македоније и њихове везе са околним говорима	12—15
IV Некадашње географско место западномакедонског говора у Албанији и Грчкој	15—25
V Кретања словенских говора из Грчке и Албаније према Македонији	26—30
VI „Балканизми“ и кретања македонских говора у околне словенске земље	30—34
VII Значај самогласничке сиџтеме македонских говора према бугарском и српскохрватском језику	34—45
VIII Природа консонантизма македонских говора и његов значај	46—52
IX Природа облика македонских говора	52—60
X Аналитички облици македонских говора и њихов значај (романски утицаји)	60—71
XI Лексичка страна македонских говора	71—72
XII Место западномакедонских говора у системи српскохрватских дијалеката (староштокавски говори)	72—76
XIII Географско место и извори галичког говора	76—79
Гласови	
XIV <i>a</i>	80—82
XV <i>e, ђ, њ</i>	82—84
XVI <i>и</i>	84—85

	Страна
XVII <i>o</i>	85—87
XVIII <i>ж</i>	87—94
XIX <i>ъ и ъ</i>	94—102
XX <i>л, д, ѝ, љ</i>	102—111
XXI <i>р</i> вокално и <i>р</i> сугласничко	112—114
XXII <i>н и њ</i>	114—116
XXIII <i>i = j</i>	117—119
XXIV <i>х, ф и в</i>	119—125
XXV <i>ч и џ</i>	125—126
XXVI <i>ћ и ђ, њџ, жџ</i>	126—141
XXVII <i>дз</i>	142
XXVIII Сугласничке групе и сугласници у различ- ним слоговима	142—144
XXIX Крај речи	144—146
XXX Акценат	146—150

Образовање речи

XXXI 1. Наставци за образовање именица	151—160
2. Наставци за образовање придева	160—161

Деклинација

XXXII Именице мушког рода	162—173
XXXIII Именице женског рода	173—177
XXXIV Именице средњег рода	178—180
XXXV Прилози	180—182
XXXVI Бројеви	182
XXXVII Придеви	183—184
XXXVIII Заменице	184—191
XXXIX Постпозитивна и чланска употреба заме- ница	191—196

Конјугација

XL Глаголска система	197—202
XLI 1-ви глаголски тип (<i>паса</i>)	202—205
XLII 2-ги глаголски тип (<i>шлеја</i>)	205—209
XLIII 3-ћи глаголски тип (са вокалом <i>е</i> у обема основама)	209—210
XLIV 4-ти глаголски тип (глаголи са <i>је</i> у основи садашњег времена, а без њега у основи аориста)	210—211

XLV 5-ти глаголски тип (глаголи са <i>и</i> у обема основама)	211—213
XLVI 6-ти глаголски тип (глаголи са вокалом <i>и</i> у основи сад. времена, а са <i>е</i> у основи аориста)	213—214
XLVII 7-ми глаголски тип (глаголи с вокалом <i>и</i> у основи сад. времена, а са вокалом <i>а</i> у основи аориста)	214—215
XLVIII 8-ми глаголски тип (глаголи са вокалом <i>а</i> у обема основама)	215—222
XLIX 9. Помоћни глаголи	222
Из синтаксе	
L	223—228
Текстови	
LI Текстови (штампани)	229—237
LII Текстови (забележио их А. Белић)	237—253
LIII Текстови (забележио их проф. Риста Огњановић, I—XI)	253—273
(XII) Поводом ових песама	273—275
LIV 1. Наказаније Ђурчина Кокала из Лаза-ропоља	275—305
2. Поводом језика овога текста	305—315
Допуне и исправке	316 319
Регистар	321—349
Поговор	351
Прилози	

Прилози

Рукопис Ђурчина Кокала имао сам у фотографским снимцима које ми је љубазно ставио на расположење г. д-р Рад. Грујић, проф. Скопског факултета, на чему сам му особито захвалан.

О самом рукопису и његовој судбини могу ово рећи. Бавећи се по јужним крајевима, ја сам сазнао да постоји овакав рукопис и када сам запитав г. Грујића да ли он о њему што зна, он ми је рекао да ће набавити фотографије са рукописа и то је учинио. Јавио ми је још да је Ђурчин Кокале, по казивању његових унука, умро 1863 г. у 88 г. живота. Оригинал овог рукописа својина ја данас унука Ђурчинова г. Јефте Кокалеског, угледног сточара из Лазаропоља. Сада сазнајем да и г. Јосиф Михаиловић, претседник Скопске општине и праунук Ђурчинов по женској лози, заједно са г. д-ром Томом Смиљанићем, издају овај рукопис. Ја сам приредио ово издање само као илустрацију галичког дијалекта и нисам знао да се његово издање спрема у Скопљу.

Нема никакве сумње да је Ђурчин Кокале написао, по својим белешкама, своје Наказаније 1823 или 1824 год. На последњој страни, као што се види из приложене фотографије, место на којем стоји година — оштећено је.

Овде су приложене фотографије 1-ве и 49-те, тј. последње стране. Сем тога се прилажу и по две стране из средине рукописа, 14—15 и 20—21. Као што се види по Ђурчинову рукопису, није вероватно да је он у различно доба писао овај рукопис, већ га је израдио одједном као свој трговачки аманет деци својој, тј. 1823 или 1824 год.

Из последњих коректура видим да су остала два места у тексту неисправљена; зато то чиним на овом месту. На 12 стр. текста, у 10 реду број треба да гласи $\bar{7}$; на 38 стр. 3 р. крај реда треба да гласи *и сите аги*¹⁾.

¹⁾ И поред све пажње поткрало се неколико штампарских грешака у појединим словима која не мењају ни смисао ни начин писања. Ја их ипак овде износим, бележећи их косим словима: 3 с., 8 р. — *и* престее. — 3, 9 стему. — 5, 8 *љвратиџ*. — 11, 2 —, Чупчета. — 13, 11 *Стаматџ*. — 19, 4 *Вгвнениови*. — 23, 14 *сироматџ*. — 26, 7 пакџ. 33, 9 *ЛХлоското*. — 35, 9 на 37, 7 агата. — 49, 9 Токо.

У коментару стр. 34 место од Кола и попа треба — Кола и попу.

ДѢЮЕ

Вославу стхю етину
сущиу и не расѣлюю со
изити и стато фухи дмни
ето а се знаетъ нѣко
сенепа гусе роуи лѣ а
фухи нѣ теотчале со днсе
слушайте все синови и мнх
ви мой и си роуи ви шосте мой
наказание шосупа тил а
шотѣ гусе роуи лѣ а тешенѣ

101

А такъ встанахъ на заторѣхъ.
Со и ѿвана наа сѣтарѣи
изваихме сѣщѣи урави
мошѣне потовинапа па зѣпу
за со кимбна сѣсвѣе тойма
хъ чѣнати софдой по трошъ
ситѣ ащези и ватодана изваих
хме сѣщѣи урави потови
напа нѣлѣше со кѣсѣмъ влѣзе
сѣщѣи па вѣна еана зѣмѣ теши
иза заихме заихме III товари
сѣно и I колѣ сѣно изваихме
по тѣлѣ на ѿсрѣ ама изваихма
сѣщѣи

№ 103

Също пък въ поитохъ даиъ воевавиъ
вотплатъа пото влестохъ ѿрмивъ...

сокарашичипте иэвратихъ ѿфци
ѿравнъ мошанъ ама пая тофина.

иэгоде селово сокилнй ѿгонъ...

иэгоде нт нудли самъ тазъ ий

эгоде фекъ фехме твешъ нй по

то влестохъ. кацаряшиа вбелю...

вбелю... стерьъ фодулю ипота

поитохъ во ста тоза фавима...

Милостя првствее фотодовиче...

аманъ ѿсичипте нечестие. назроро

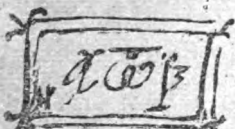
пз рсипте пзроро мийъ нечестиве

эгоде нт нудли самъ тазъ ий

Минъ

ⲁⲓⲱⲓⲥ

Ⲁⲁⲡⲓⲛⲁ ⲓⲉⲓⲁⲗⲁⲛⲓⲥⲁⲭⲗ
ⲃⲣ ⲓⲣⲱⲥⲁ ⲓⲱⲩⲱⲛⲧⲉ.
Ⲁⲙⲟⲓ Ⲉⲟⲩⲓⲁⲃⲁ ⲁⲗⲁ Ⲉⲃⲣⲓ ⲗⲁ
ⲡⲣⲉⲥⲓ ⲱⲩⲁ ⲓⲱⲥⲓⲧⲉ ⲥⲡⲓ.
ⲓ ⲩⲓⲛⲁ ⲱⲩⲧⲁⲗⲓⲧⲏⲓⲕⲱ ⲧⲗⲱ ⲁⲗⲁ
Ⲧⲟ ⲡⲣⲟⲥⲧⲓⲧⲱⲗ ⲥⲟⲥⲉ ⲥⲓⲛⲟⲩⲓ ⲓ
ⲓⲛⲏⲗⲓ ⲓ ⲓⲣⲟⲗⲟⲩⲓ ⲛⲉⲦⲟⲩⲓ ...
Ⲉⲧⲉ ⲓⲥⲟⲗⲁ ⲥⲁⲓⲛⲁⲧⲱⲗ ⲧⲓⲟⲧⲱⲗ ⲓⲥⲁ
ⲓⲥⲟ ⲁⲃⲱⲃⲁⲧⲱⲗ ⲃⲓⲛⲉ ⲁⲉⲩⲱⲁ ⲙⲟⲓ
ⲉⲧⲟ ⲧⲁⲓⲕⲉ ⲁⲗⲁⲗⲏⲟⲉⲧⲉ ⲁⲓⲥⲟ.
Ⲇⲉ ⲙⲟⲗⲓⲧⲉ ⲧⲗⲱ ⲥⲟ ⲩⲓⲥⲧⲟ ⲥⲉ
ⲗⲁⲗⲉ ⲓⲱⲩⲱⲛⲧⲉ ⲗⲁⲩⲓ ⲡⲟⲙⲟⲗⲉ
ⲡⲱ ⲧⲟⲩⲱⲗ ⲱⲩⲱⲃⲁⲗⲉ ⲗⲁⲩⲉ
.. ⲁⲗⲱⲩⲱⲛⲧⲉ ⲁⲓⲛⲏⲗⲓ ...

По иѣхъ пакъ збавъ...

къ шзаша бинощи не пои

Авсакав ѡдтаѣи адеи зб

Аохъ пога Аойте дѣлито ѡ

тади ѡни: з пробрашимоу бора

топостѣ иило ѡубае итапѣ

рз иѡванъ ѡпробаче истама

пз на емѣскаша. Сислб идо

Ааохъ анове тогоза навла

хотъ ѡ тошо ипога изаѣи

Сахъ аларьзи латрси

иѡ ѡиуитъ бора ~~АВВ~~ П ѡ тошо

ПРЕГЛЕД

ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

Академијине су књижаре Геце Кона и Св. Б. Цвијановића у Београду

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

- Књ. I. — А. Белић, Дијалекти Источне и Јужне Србије — Београд 1905 8° XV 715 (и две карте у прилогу). Цена 100 динара.
- Књ. II. — А. Белић, О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи: *Die Dialekte des südlichsten Serbiens.* — Владан С. Јовановић, Гаврило Стефановић Венцловић. — Милош Московљевић, Акценти именица и придева у поцерском говору. — Маринко Станојевић, Северно-тимочки дијалекат. — Гл. Елезовић, Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи. — Б. 1911 8° 473. Цена 60 динара.
- Књ. III. — Данило Вушовић, Дијалекат Источне Херцеговине. — Д-р Фран. Илешић, „Безјак“ и „Безјаци“. — Д-р Миливој Павловић, О становништву и говору Јајца и околине. — Гојко Ружичић, Акцентатски систем пљеваљског говора. — Маринко Станојевић, Прилози речнику тимочког говора. — Б. 1927 8° 194 (и две карте у прилогу). Цена 30 динара.
- Књ. IV. — Глиша Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта, свеска I. — Б. 1932 8° XXIII. 477. Цена 60 динара.
- Књ. V. — Д-р Бранко Милетић, Изговор српскохрватских гласова. — Б. 1933 8° 160 (са 23 таблице у прилогу). Цена 50 динара.
- Књ. VI. — Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта са прилозима, свеска 2. — Б. 1935 8° 587. Цена 80 динара.
- Књ. VII. — А. Белић, Галички дијалекат. — Б. 1935 8° 350. Цена 80 динара

ИЗДАЊА

ЗАДУЖБИНЕ КАМЕНКА И ПАВЛА БРАЋЕ ЈОВАНОВИЋА

1. Д-р Герхард Геземан, Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама. — Срем. Карловци 1925 8° CXLVIII 300. Цена 60 динара.

2. Тих. Остојић и В. Ђоровић, Српска грађанска лирика XVIII века. — Ср. Карловци 1926 8° XXVIII 175. Цена 30 дин.

3. Д-р Владимир Ђоровић, Списи св. Саве. — Б. 1928 8° 254. Цена 80 динара.

4. Љуб. Стојановић, Старе српске повеље и писма. Књига I. Дубровник и његови суседи. Први део. — Ср. Карловци 1929 8° 644. Цена 100 динара.

5. Д-р А. Погодин, Руско-српска библиографија. Књига I. (Први део). Књижевност. — Б. 1932 8° XXXII 288. Цена 50 дин.

6. Јеленко Михаиловић, Трусови у Јужној Бугарској, са нарочитим погледом на трусне катастрофе у 1928 г. — Б. 1933 8° XII 264 (са 11 прилога). Цена 40 динара.

7. Пера Ј. Поповић и Д-р Влад. Р. Петковић, Старо Нагоричино, Псача и Каленић. — Б. 1933 4° 103 (са 71 таблицом). Цена 250 динара.

8. Љуб. Стојановић, Старе српске повеље и писма, Књига I. Дубровник и његови суседи. Други део. — Б. 1934 8° VIII 347. Цена 80 динара.

9. Д-р Владимир К. Петковић, Геологија Источне Србије Књига I. Са 194 геолошких профила и слика и 8 геолошких карата и скица у тексту, 3 геолошке карте и 6 геолошких профила у прилогу и 14 слика на таблама. — Б. 1935 4° XVI 216. Цена 100 динара.

10. Југословенски библиографски годишњак за 1933 годину. Израђен у Народној библиотеци у Београду. — Б. 1935 8° 435. Цена 70 динара.

11. А. Белић, Галички дијалекат. — Б. 1935 8° 350. Цена 80 динара.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА
СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА VIII

ГОВОР
СРЕТЕЧКЕ ЖУПЕ

МИЛИВОЈ ПАВЛОВИЋ

15 Издање Задужбине Каменка и Павла Браће Јобановић 15

БЕОГРАД 1939
ЦЕНА 60 ДИНАРА

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

Српски дијалектолошки зборник

КЊИГА VIII

Штампарија „Слово“, Немањина 20

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА VIII

ГОВОР
СРЕТЕЧКЕ ЖУПЕ

Pavlović
МИЛИВОЈ ПАВЛОВИЋ

15 Издање Задужбине Каменка и Павла Браће Јовановић 15

БЕОГРАД

1939

75
1327
125
8

УВОД

I ОПШТИ УСЛОВИ ДИЈАЛЕКАТСКОГ ФОРМИРАЊА

Срѣтечка Жупа или Стрѣтечка Жупа претставља малу и издвојену географску област под венцем Шар-Планине. Она има облик мале уздужне котлине, оивичене и испресецане брдима, а кроз коју протиче својим горњим током Призренска Бистрица. У овој жупи има дванаест села, и Сима Тројановић, у своме чланку „Срѣтечка Жупа и њена изумрла ношња“, износи да има „приближно хиљаду становника“¹⁾. Међутим по подацима које је имао на расположењу Јован Цвијић имало је 1911 године 907 домова, и то са 420 породица Срба православних, а 486 породица Срба муслимана²⁾; ови подаци су стварно много тачнији, и они су овде допуњени и делимично кориговани према новијем материјалу.

Дванаест села ове жупе чине једну малу целину не само географски, него и етнографски па и језички. Целој жупи средиште је највеће село у њој, и чије се име изговара у две варијанте — Срецака и Стрецака, а становници се сами називају Сречани и Стречани, док жупу зову Срѣтечка или Стрѣтечка. Отуда је нетачно и у „Осно вама“ назив Средска, а нарочито у званичној употреби Средачка Жупа, како је и свој информативни етнографски прилог назвао г. Митар Влаховић³⁾. Сама Срецака,

1) С. Тројановић, Срѣтечка Жупа и њена изумрла ношња. — Зборник посвећен Јовану Цвијићу поводом тридесетпетогодишњице рада, од пријатеља и сарадника. Београд, 1924. Засебан отисак, с. 1.

2) Ј. Цвијић, Оснобе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, књ. III, с. 1106—1110.

3) Митар С. Влаховић, Средачка Жупа. — Отштампано из Зборника за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области, књ. I. Скопје, 1931.

пак, има неколико махала — заселака; то су: Богошовце Паличојићи, Пејчићи, Рачојићи, Стајковце, Милачићи, Крајићи Остала села су: Речање, Живињане, Плањане, Мушњиково, Горње Село, Драјчићи, Локвица, Горње и Довно Љубиње, Манастирица, Стружје.

У Сретечкој Жупи отприлике приближан је однос између православних и муслимана. Искључиво православна су села: Срецька, са 112 кућа по Цвијићу, и Живињане, где има само 8 православних кућа¹⁾, јер су се у највећем броју породице — 80 кућа — раселиле због једне епидемије у прошлом веку, а још пре двадесет година стари људи су памтили да је у овом селу било много више становника. Муслимана има у селима: Речање, Небрегоште и Манастирица; то су већином старинци, бар релативно узето, и који су примили ислам из разних разлога; међутим, има муслимана, релативно старијих досељеника, нарочито из Призренске Горе, која је, судећи по извесним појавама, за њих била само пролазна станица. У осталим селима, осем Стружја, измешани су православни са помуслимањеним становништвом, а о прелазу у ислам чува се још доста добро традиција, и знају се као некадањи сродници многе православне и муслиманске породице; то наводи и Ј. Цвијић на поменутом месту, и помиње локалну традицију о зидању цркве у селу Драјчићи: ту цркву су почели зидати Ружићи, и озидали је до извесне висине, па кад су примили ислам зидање су наставили њихови сродници који су задржали православље. О овоме и данас постоји локална традиција, али она није више довољно јасна; отац свештеника Николе Никшића, Јандреја, причао је, и тако се и до данас очувало, да се муслиманска породица Ружићи-Асановци зову тако по Ружи Асановој, а да су они подигли стару цркву до пола, па оставили, а православни наставили и завршили. Многи детаљи показују да муслиманство није потпуно искоренило извесна веровања са хришћанском основом. У селима Горње Љубиње и Довно Љубиње постоје места која се зову *Црквиште*; на тим местима биле су цркве — у првом селу св. Богородице, у другом св. Петке, и одржано је веровање о светости тих места, — тако је учитељ из села Довно Љубиње, г. Крста Трбусић, причао како је видео не-

¹⁾ Ј. Цвијић, *Основе*, Књ. III, с. 116б.

кога из тог села да вода краву оболелу око места где је некада била црква, тражећи „лек на Црквиште“. У Драјчиће доношене су иконе из Д. Љубиња, а стари Петко Јовановић Никшић из Драјчића прича како су Ружићи, и као муслимани, славили св. Јована. — Међутим у селу Стружје насељени су муслимани Арнаути, који су сишли са планине Преслопа; за њих има индикација да су раније били католици.

О пореклу становништва ове жупе већ је дата довољно јасна слика у „Основама“ Ј. Цвијића, и то по директно прибављеним подацима, а само за села Љубиње, Манастирицу и Стружје унети су подаци према Јастребову¹⁾. Отуда се могло очекивати и у малој расправи С. Тројановића прецизнија оријентација у овоме правцу. Он, пак, каже да „њу са севера насељавају Срби из Сиринаћа и из села призренског Подгора, а са запада је притискује ополска арбанашка жупа“²⁾. У ствари ова жупа, својом склонитошћу, својим природним положајем, задржала је доста велики број старога становништва, али из истих разлога она је привлачила и нове насељенике, и то из свих околних крајева. Једино би се могло рећи за нека села да немају много старинаца. У овоме правцу питање је двострано: у коме су односу старинци према осталима, и с обзиром на број и с обзиром на етничко-језичке појаве.

Старинаца, уопште узев, има нешто више од трећине, око 37%, и за њих Ј. Цвијић наводи 28 породица са 156 кућа³⁾. Интересантно је тврђење на истоме месту: да је старинаца у овој жупи релативно више но у осталим крајевима „косовске и метохијске Старе Србије до Шаре“. — Тако је у Срећкој било 18 породица са 87 кућа, а сада има 20, и свкако да су две нове породице присељене из саме жупе; у селу Плањане има једна православна породица са 19 кућа, а 2 муслиманске са 13 кућа; у селу Живињане остала је 1 породица са 8 кућа, док је око осамдесет кућа расељено због епидемије средином прошлога века; у селу Мушњиково муслимани су старинци; у селу Горње Село нешто више од половине је старинаца, и од њих 2 породице а 4 куће — православних; у селу Драјчићи има старинаца: 1 породица

¹⁾ И. С. Јастребовъ, Стара Сербія и Албанія. Спом. ХЛІ, 1904. — Упор. И. С. Јастребовъ, Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ, 1886.

²⁾ С. Тројановић, ор. cit. с. 1.

³⁾ Ј. Цвијић, ор. cit., с. 1106.

православних са 3 куће и 1 породица муслимана са 7 кућа, а у Локвици 8 породица православних са 16 кућа. — У Љубињу и Манастирици има већина старинаца.

Досељеници са Косова и из Метохије чине други важан слој овога становништва. Њих, по Цвијићу, има 8 породица, али које су се јако размножиле и чине 149 кућа. — Даље, у Срећкој има 1 породица са 3 куће из Сиринића, 1 из Горње Мораве са 3 куће, а 1 из Ђаковице са 12 кућа. Из Скадра, пак, у Драјчићима има само 1 породица — али са 21 кућом, а у истоме месту 1 породица из Црне Горе — од Никшића, са 12 кућа. — Затим из Подрима у Локвици има 1 православна породица са 3 куће и 4 муслиманске породице са 10 кућа. Из Призренске Горе, пак, прилив био је јачи: у Мушњикову 1 породица православних са 25 кућа — по Цвијићу било је 22 куће, и 1 породица муслимана са 20 кућа — по Цвијићу било је 25; у Горњем селу — 1 породица православних са 7 кућа и 1 породица муслимана са 3 куће.

По Цвијићу као трећи по јачини означен је слој досељеника из предела јужно и источно од Шаре. Међутим, из Кумановског је краја само у селу Драјчићи једна породица са 7 кућа, а много значајнија су била досељавања из Тетова и Кичева. Од Тетова су: 1 породица у Срећкој, са 7 кућа; 1 православна породица у Плањанима са 14 кућа и неколико кућа муслиманских; 1 у Мушњикову са 15 кућа. Из Кичевије (Кичевског краја) су: 1 породица православна са 6 кућа и 1 муслиманска са 4 куће. Међутим има и породица старином из Прилепа, као што су Маркоићи у Драјчићима. Ово струјање, нарочито из Призренске Горе и Тетова, много је важније него што се обично мисли, а Кичевци и Тетовци су се пребацивали и до самог Призрена¹⁾, па их има и у Срећкој, чији су сродници, Мандушићи, отишли чак у Црну Гору и Макарско приморје.

Најзад, има једна породица непознатог порекла у селу Плањани.

¹⁾ Мита Костић, Устанак Срба и Арбанаца у Старој Србији против Турака 1737—1739 и сеоба у Угарску. — Гласник Скопског научног друштва, VII—VIII, с. 205—255. Упор.: Тома Смиљанић, Мијаци, Горња Река и Мабровско Поље. — Етнографски Зборник — Насеља, књ. 20, с. 44. — Др. Тома Смиљанић, Кичевина. — Етнографски Зборник — Насеља, књ. 28, с. 376, 377, 420.

Према стању фиксираном 1910 године и по коме Цвијић даје свој преглед, данас има извесних измена, нарочито због опадања муслиманског становништва. Било је пак и унутрашњих покрета, — на пример у селу Речање има присељених из селâ Локвице и Драјчићи, а исто тако имаће и релативно новијих досељеника из тетовског краја. Али по свему изгледа да су и подаци Ј. Цвијића били довољно поуздани, и да би се могло говорити само о изменама које су се извршиле од времена када су ти подаци прибирани па до данас.

Поредећи податке из материјала који је имао при руци, Ј. Цвијић је дао једну значајну констатацију: да су се досељеници „много јаче размножавали него ли старинци“. То је важно стога што показује временску и постепену измену односа старинаца и досељеника, и релативно појачавање броја чланова породица досељеничких. Ово добија још више значаја када се дода и једна нова констатација: да и међу старинцима има у овоме правцу разлике утолико што старинци муслимани показују нешто јаче опадање него старинци православни, а то се може констатовати већ и за раздобље од 1910 до данас, — дакле однос се мењао и међу муслиманима на штету старинаца а у корист нових муслимана — досељеника, углавном, из Призренске Горе; овако тумачење добија свој велики значај за одмеравање утицаја ових етничких група на формирање сретечког локалног говора, другим речима на одређивање основе говора старинаца. Ово треба истаћи с обзиром на извођења А. Селишчева¹⁾, који поводом полошких говора покушава да да карактеристику и овог говора, само на основу примера из збирке Јастребова²⁾, па из поменуте констатације Цвијићеве закључује да су муслимани старинци, који су имали други дијалекатски тип, изумирали, а тиме „косовски“ тип говора добио превагу. У ствари, сви муслимани нису старинци, већ међу њима има многих из Призренске Горе, и ови су показали већу виталност него помуслимањени староседеоци, а тиме и њихов говор имао нешто више утицаја. — На овај начин наилази се и на другу страну питања, о односу старинаца уопште према

¹⁾ А Селишев, Полог и его болгарское население. София, 1929.

²⁾ И С. Јастребовъ, Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ.

досељеницима. О томе се може говорити једино на основу анализе језичких црта, али са много свестранијом дискусијом него што је чинио Селишчев; остале појаве не дају материјала за закључке у овом правцу.

Сами досељеници, пак, релативно су врло стари, — у три породице са 28 кућа традиција је да су досељене „иза Косова“; шест породица са 57 кућа досељене су пре више од триста година, три породице са 22 куће — пре скоро триста година, три породице са 44 куће пре више од двеста, можда скоро двеста педесет година, а две породице са 28 кућа пре двеста година¹⁾.

Инверзних покрета има, али у много мањој мери, и од много мањег значаја. Поједине породице су се настаниле у Призрену, а друге у Урошевцу, — али то се дешава од ослобођења. За време светског рата, због глади у жупи, неке породице су прелазиле у Доњи Полог, па се неке опет враћале; тога је, појединачно, бивало и раније.

Уопште узев, села ове мале жупе чине једну интересантну социјалну целину. Додир са становништвом оближњих области је јако отежан, а и сам начин живота у овој жупи прилагођен је тим тешкоћама. Ипак њени становници долазе у додир са околним становништвом, — али мешавине су обично много ређе но у другим крајевима, јер је ова жупа од других одвојена планинама које личе на праве огромне стеновите зидове, једва данас проходне пешачким стазама на четири места. Ретко се деси да се „мланеста“ доведе из Сиринића, преко „стаза“ и за козе једва проходних. Стречани имају још релативно најбољу везу са Призренцима, јер им је у Призрену „шрз“, а као терзије одлазе и у Призренску Гору; али и та веза је веома тешка, преко окомитог Дрвен-Града и изнад узане кањонске клисуре, коју је дубоко усекла Призренска Бистрица. С друге стране, они преко планинског венца Шаре, преко Кобилице, силазе у Тетово на рад, и одржавају везе и са те стране. И поред тешких прилика одржавају поједине породице везе са далеким својим сродницима у Сиринићу и Пологу, а у најновије време дешава се да удовци доводе себи жене преко Призрена и Ђаковипе из Црне Горе, јер обично девојке неће да полазе за удовце, а

¹⁾ По Шбијићу, 1910 године, обе породице показивале су овај однос по старцима: 6 — 300 г., 3 — 250, 3 — 200, 2 — 180.

многе су породице ородиле се и опријатељиле, а понова из пријатељских кућа се не узима девојка док не прође „шес колена“. Ради посла, „по мајсторлък“, „на гурбет“, за време рата, због глади и несташнице жита у жупи, многе су жене ишле и тамо тражиле рада, па тамо се највише и данас одлази. Затим се иде на рад „у Пецко“, Пећ и оближњи део Метохије и „Баковско“, око Баковице. Чести су и случајеви одласка на рад у друге државе. „у Влашко“ — у Румунију; — „у Влашко“ ишло се још одавна на рад, и многе породице управо тиме се издржавале, а од почетка двадесетог века многи иду и „у Америку“, у Сједињене Америчке Државе. — Ипак сва ова кретања су релативно мања него по великим котлинама. Отуда ова кретања не могу имати онај значај који им придаје Цвијић, објашњавајући извесне особине страње средњештокавском дијалекатском типу, резултатом одлажења на рад у Румунију и Бугарску, и додаје да ту има и чистих макодонијама¹⁾; исправка А. Селишчева није без основа утолико што је код становника ове жупе веома развијено субјективно језичко осећање о свом локалном говору, управо зато што је он једна мешавина од разних околних дијалеката, и многи запажају разлику по месту акцента и по изговору, у Сиринићкој Жупи, призренском и тетовском крају, а и многи по дугогодишњем бављењу у иностранству сасвим лепо говоре својим дијалектом. Старци, нарочито старице, а и деца говоре веома типично.

Пре ослобођења, пак, ова жупа била је много склонија и скоро неприступачна због шума, које су упропашћиване због угљарења, а сатрвене за време непријатељске окупације, у току светскога рата, од 1915 до 1918 г.

Ма да се по спољашњим манифестацијама живота више не види разлика претставника разних крајева, ипак се разноликост становништва по пореклу запажа према типовима. Има их средњег раста, плавих очију, дугуљаста лица, тихих, — у Срећкој релативно више; други тип био би: ситнији растом, изразито црномањаста, ситних, живих, црних очију, јако живахни и брзи, — нарочито уочени у Горњем Селу, Мушњинову, Крајићима; има их шопског типа; има их, најзад, изразито динарског типа, кошчатих, висока раста, крупних очију,

¹⁾ А. Селишев, *op. cit.*, с. 412.

темперирано-динарског темперамента. — Жене се међу собом, ма да се породице истог порекла „до шестог колена“ не орођавју женидбом — па ипак сви типови углавном чувају своју изразитост, — осем у говору и одећу. Отуда, да би се бар унеколико имала паралелна етнографска оријентација за што објективнију анализу синтетичког склопа сретечког говора, било би занимљиво кад би се из материјала онаког како га је прикупио и у поменутом чланку објавио С. Тројановић о старој сретечкој ношњи, извукли закључци који би се могли поредити са развитком говора: ношња је уједначена, као што су и обичаји уједначени, и било би корисно утврдити који су мотиви преовладали у њој, какав је облик имала стара свечана и врло богата ношња, како се развила свакодневна ношња и ради чега се она свечана губи.

*

Скраћења за називе села и заселака : Р. (Речање), Ж. (Живињане), Пл. (Плањане), М. (Мушњиково), Г. С. (Горње Село), Др. (Драјчићи), Л. (Локвица), Г. Љ. (Горње Љубиње), Д. Љ. (Довно Љубиње), Ман. (Манастирица), С. (Стружје), Ср. (Среца), Б. (Богошовце), П. (Паличојићи), и сл.

II ГОВОРНИ ТИП И МАТЕРИЈАЛ

Говор селá Сретечке Жупе претставља, у ужем смислу, једну малу говорну целину. Он се разликује од призренског а и од сиринићког говора, иако има особина које указују на извесне органске везе са призренским говором и са сиринићким и на сличан процес скристалисавања, на углавном исте елементе, али само у другој размери помешане. С друге стране, пак, он показује извесне особине које указују на везе са јужним појасом средњештокавског типа, управо са његовим тетовским говором, али донекле откривају траг утицаја говора јужнијег, староштокавског типа. Најзад, има особина које показују остатке унегог црногорско-херцеговачког говора. — Уопште, сретечки говор се јавља као један доста замршен дијалекатски чвор, као јединствена комбинација какве у сличном виду у српском језику више нема. Рашчлањавање таквих говора на саставне елементе може олакшати разумевање извесних проблема оних дијалеката који се ту сусрећу и стапају.

Занимљиво је уочити ове вишестране везе и потражити им објашњење. Један општи преглед карактеристичних црта тога говора даје довољно повода и материјала за анализу у свима правцима, као што истиче и правац његовог унутрашњег превирања. — Према томе указује се неколико проблема о овоме говору. Треба пре свега детаљније одредити слојеве елемената дијалекатских мешавина; утврдити тип мешавине и резултат процеса превирања и скристалисавања црта; објективно објаснити значај старинаца и одредити основе типа њиховог некадањег говора; дати принципско образложење процесу формирања овога говора.

Међутим претходно треба разгледати шта се о овоме говору писало и дати коментар о самој материјалу.

О сретечком говору покушао је да да једну кратку слику проф. А. Селишчев, и то поводом анализе полошких говора¹⁾. Тај узгредни опис сретечког говора био је Селишчеву потребан да би се дала што шира подлога теорији његовој о доњеполошким говорима: да је говор старинаца Доњег Полога чинио основицу и говора старинаца Сретечке Жупе, где је доцније, по Селишчеву, преовладао утицај косовски и црногорски. Овај кратки опис сретечкога говора има два велика недостатка: 1) то је вештачки конструисана слика, са унапред одређеном тезом, за коју су употребљавани аргументи са делимичном и не свестраном интерпретацијом, као што је случај са једностраним тумачењем муслимана уопште као старинаца; 2) то је слика израђена на основу веома оскудног, а у исто време и веома непоузданог материјала, на основу примера из песама које је прикупио И. С. Јастребов²⁾.

Објављеног материјала сретечког говора, народних песама нарочито било је веома мало. Ту пре свега треба поменути песме Сретечке и Сиринишке Жупе. Песме уопште немају пуну вредност као дијалекатски материјал, и због ритма, који не даје у многим правцима онако чисту слику говора као невезан слог, и због лаког преношења не само мотива но и целих песама из једног краја у други, са чувањем изворних гласовних и других особина. Треба поменути још и једну дужу песму, коју је забележио пок. Сима Н. Томић 1900 године, у селу Драјчићи, а од једне старије жене, Бојане Цветкове; та је песма објављена и у целини наведена, са једном забелешком, у расправи Јов. Н. Томића „О српским народним епским песмама о одласку Св. Саве у калуђере“³⁾. — На ову песму обратио сам пажњу због једне изузетно важне појединости. — Иако се уопште народне песме морају сматрати као непоуздан дијалекатски материјал, — ипак ова песма, онако како је објављена, имала је таквих недоследности код извесних црта, да је могла наводити на закључак о врло новој и потпуно непревредној дијалекатској мешавини.

¹⁾ А. Селишчев, *op. cit.*, с. 411—416.

²⁾ И. С. Јастребовъ, Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ.

³⁾ Глас Српске Краљ. Академије LXXIV, с. 203—211.

Дакле, било је корисно проверити ове елементе из песме, упоредити их са објективно забележеним говорним материјалом, и потражити објашњење недоследности у песми, ако оне не потичу из праве и свеже дијалекатске смеше.

Од самог унука Бојане Цветкове, Стевана Никшића, добио сам података и о песми, и о Бојани Цветковој. Бојана Цветкова, удата у кућу Никшића, у селу Драјчиће, била је родом из Горњег Села; имала је брата Томога „*сас когга појала пѣсње*“; звао се Томо Маријин Станоловски. Није била писмена, и није се кретала из свога краја. Говорила је онако како и сад говоре у овој жупи. У време када је ова песма забележена могла је имати око 50 година, јер је умрла за време окупације као старица од 65 година. А после Бојане Цветкове, која је свакако и ову песму уз брата научила, нико више не зна ни за тему саму, песма се изгубила. — Ове напомене учињене су категорички; отуда се мора узети као полазна тачка за недоследности у песми: да оне не потичу из Бојаниног говора, већ или отуда што би песма била унета са стране, или због каквих других околности. Те недоследности су у неким карактеристичним цртама, и то у два правца — недоследности према стварном данашњем типу говора у овој жупи, и недоследности у самој песми. — Тако у тој песми се не бележе прелазни звуци: *Симѿан м. Сѿми'ан, чуеш м. чујеш*; затим нетачно је забележено *много м. млого, сълти м. сѿлше, кѿд м. кѿд; сѿн, несѿм, сѿс м. сѿ'н, нсѿ'м — несѿ'м, сѿ'с — сѿ'с; ручѿк м. ручек, свешѿц м. свештец*. Умекшаност изговора извесних сугласника у одређеном положају није означена, иако је то типична особина, на пример: *жени м. жењи, зажењија м. зажењи'а* односно *зажењив, задоцни м. задоцњи, у клеш м. у клећ* (в. на *клећи камење*), тако и *назаш м. назаћ, камен м. камењ*, а ген. s. adj. *камење, прецрнеле м. прецрњело, омилев м. омиљев*, а и: *нега м. њега, вѿдиш м. виђиш*. Недоследности има и у облику асс. s. f. — Међутим нарочито је занимљиво уочити недостатак поузданог бележења код облика глаголског прошастог придева мушког рода. — У песмама забележеним у збирци Јастребова има мешавине настаака, као *весев* поред *весеја*¹⁾). Иако је песма о одласку св. Саве у манастир забележена знатно

¹⁾ И. С. Јастребовъ, оп. cit. с. 271.

доцније, могло се претпоставити да и у њој може бити механичке мешавине ових црта. Ти облици у самој песми забележени су овим редом: *запросија* и *гу исаросија*, *спремија*, *прибраја*, *зажени-а*, *шуриа* (м. *шуриа*) в. *отидоа* — 18; затим *отераја* м. *отераа*, *прибраја* можда место *прибрла*; међу овим облицима неколико их је који се могу разумети као 3 л. мн. пређ. свршеног времена, али их има неколико који се не могу другаче објаснити до као гл. прид. на *ја*, типа кововско-јужноморавског; за овима долази један облик са л — *Де си пошол*; најзад долазе примери са в — *маностир мене ми омилев* (= *омиљев*), *сам сџм дошов*, *сџм се учинив* (= *учињив*), *свџшџ* (= *свџец*) *му омилев* (= *омиљев*). Ови примери, произвољним редом уочени, а кад се зна да је онај од кога је забележен текст поуздан у свом говору, могли би навести на мисао о дијалекатскоме мешању; међутим ако се уочи однос ових типова по реду како се јављају у песми, наметаће се само један закључак, а то је могућност да је Бојана Цветкова у току певања или казивања песме била под нечијом сугестијом: свакако у пратњи пок. Симе Томића могао се налазити неко ко је у своме говору имао глаг. прид. са - *ја*, и можда је утицао на саму Бојану Цветкову, потстичући је у казивању песме, или је чак под таквом једном сугестијом могао бити и сам записивач. Овај први део закључка јасан је нарочито за прва четири примера, а можда и наредна два; та два наредна, пети и шести, вероватно су побркани у бележењу са обликом 3 л. мн. пређ. свршеног времена, — а са тим би се слагало чешће јављање тога времена у овој песми, а нарочито облик *отидоа* (ст. 18 и два последња стиха). Први корак ка потсвесном исправљању у бележењу био би облик који за овима долази — *пошол* м. *пошов*, које је могло бити субјективно акусички идентификовано са обликом *пошол*, какав је облик у дијалектима обичнији и пре могао бити очекиван него облик са - в. Најзад акустички утисак потпуно је коригован, тако да бележење надаље одговара у овом правцу фонетским особеностима сретечког говора, а напоредо са тим и сама Бојана Цветкова се ослободила и несметано сама певала односно говорила, тако да више ниједног знака колебања нема од 61 стиха до краја. — Да је ова претпоставка основана, види се по неколико факата. Пре свега, у првом делу песме више је грешака у бе-

лежењу уопште, а исто тако и ритам је чешће поремећен у првом делу — нарочито у првих шеснаест стихова три пута: *Ама чељаш прос куће нема, Не га пита, със зорш* (= зор) *му проси девојку, Съз зорш* (= зор) *га Сава зажењи-а;* затим око средине песме опет је неколико таквих стихова: *Силом ћ' иде Саву да доведе дома, Што ми узесте* (м. узеше) *моје сине Саво.* — Међутим у последња двадесет два стиха само је двапут, и то привидно, поремећена метрика ових стихова: *Симиану једнак светљц му омилев* и *Му порасла брада дури до поаса.* — где оне речи *једнак* (одмах, сместа) и *дури* (чак) могу једино да се објасне као потсвесни коментар казивача, како се често дешава при казивању (не: при певању) народних песама, дакле онда кад није текст везан за ритам мелодије. — На другоме месту карактеристично је да у близини оног одељка песме где се налази облик *пошол* налазимо и у *пол ноћи* (ст. 30), ма да се изговара *повноћ, повноће, у повноћи.* — Да је у свима овим случајевима по среди у већој мери некритичност при бележењу, осем поменутих нетачности има још доста примера; али како песму није објавио сâм забележач, могле би се понеке грешке објаснити као учињене приликом преписивања за штампу или при коректурама, — то би могло такође бити објашњење за 2 л. мн. пређ. свр. времена — *узесте* м. *узеше*, а тако исто можда и за потпуно неразумљиво место *Не милосве и слунце огреа*, које би свакако требало да гласи *На милосве и слунце огреја.*

Песме, приповетке, загонетке, које сам сâм забележио, или које су ми саопштене, нису овде узимане у обзир, осем за значења речи, и у случајевима у којима је вероватан архаизам очуван у метру, или какав скамењен облик. Бележећи певање једног доброг гуслара. Стевана Петровића Станишићевог из велике породице Јојчића, могао сам констатовати многе фонетске појаве *ad hoc*, везане за сам начин певања, и о томе говориће се посебно, поводом појединих црта. Ипак, ради прегледности, и овом приликом може се помнути да има и облика и гласова и гласовних појава каквих нема ни сâм певач у свом обичном говору. Тако, у песми „Новаковић Гружо“, при узимању ваздуха, у почетку стиха губи се уснено-назална артикулација из групе *мл* — *'Ла-д и-јете* м. *Млад-дијете*, док после цезуре, ако је јачи застој

остаје *млади*; а ако је ззстој краћи, назална артикулација се везује за претходни вокал, али без уснене артикулације: *'Ла-д-и јете'* *'лади Груји'чица*. Затим, има прелазних гласова; *x* се чује у речи *хараи*; налази се доста јекавизама и скамењених падежних облика, много више него у обичном говору.

Из етнографског прегледа г. Митра Влаховића о Сретечкој Жупи углавном се може узети у обзир изванстан број речи везаних за свакодневни живот — занимање становништва и за обичаје; само како те речи нису бележене фонетском већ обичном транскрипцијом српског језика, изговор је требало проверавати, и то је учињено. — У чланку Симе Тројановића има доста речи из народног живота, а нарочито о ношњи и деловима ношње. Изгледа да се у речима овде забележеним налази већи број оних које су данас прави дијалекатски архаизми, и које су можда тим чланком очуване од заборава, — али у неколико случајева може бити и веће користи у томе што се понекад у тим старим називима традицијом очувао старији начин изговора. Поредети фонетске облике појединих назива ношње, елемената ношње и украса из ове жупе и других крајева, могло би се доћи до одређенијих закључака и у томе правцу.*

Сав овај помоћни материјал употребљаван је ређе и с резервом. Основицом за закључке о говору Сретечке Жупе сматран је увек материјал обичног, слободног говора, забележен од лица која типично говоре, и то из свих места ове жупе, а поглавито из места где су поједине струје релативно јаче заступљене — из Срећке, Драјчића, Горњег Села, Горњег и Довног Љубиња, Речања. Тај материјал прибран је још у јесен 1926 год., допуњаван 1927 год., а попуњен и верифициран 1931 и 1932 године. Материјал је прибиран од лица која добро изговарају; у другим случајевима наглашаване су околности.

Из ове грађе, као и из помоћног материјала, јасно је једно: да је говор у Сретечкој Жупи један сложен и већ углавном и у великој мери скристалисан тип. Анализа појединих основних црта имала би да покаже како се вршио тај процес.

ПРВИ ДЕО
ГЛАСОВИ

III ДАНАШЊИ ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

Стање гласовног система једног језика или дијалекта обично садржи у себи основне појаве за разумевање унутрашњих фонетских проблема, као и за одређивање степена стабилности самог процеса превирања у случају језичких односно дијалекатских мешавина. Тога ради, поред дескриптивне карактеристике гласова говора Сретечке Жупе, треба видети и њихов однос према гласовима околних говорâ.

Пре свега вокали овога говора су нормалног образовања. Вокал *a* је нормалан, са обичним положајем језика; предњег реда су вокали *e* и *i*, а задњег реда *o* и *u*, са нормалном лабијализацијом. Ови гласови немају напрегнутости ни нијансе отвореног или изразитије затвореног изговора, осем извесних ретких случајева, који ће бити наведени. Такви нормални вокали налазе се у примерима: *мајка, назаћ, Даница, ласица, дадем, радим, пенџере, сестра, село, викам, имаш, микнем, виће, чини, чичо, сирова дрва, стов, лопата, онемеv, овце, обалив, пуш, чув, чука, шујка, љутре, љутро*, итд.

Затворени вокали су веома ретки, и нису општа појава. Тако *o* затворено јавља се, код неких лица, упоредо са *o*, иза задњенепчаног *k* — *кој оће* — *кој неће*, и то у наглашеној речи, у значењу „неко хоће — неко неће“, док је у обичном упитном облику изговор без напрегнутости мишића и уопште нормалан — *кој оће?* Исто тако под емфатичним акцентом *ȯ* је затворено и напрегнуто у ономатопејском изразу *ȯ!* — *учини ȯ!* (Срећка), и то као дифтоншки елеменат. Најзад, може се уочити јако затворено *ɛ* у певању, у песми коју су певале две девојке унисоно, у селу Драчићи, а коју

су чуле из Мушњикова, где су је из војске донели ислужени војници:

*Јотац каже: „Стан’ше, децо мела,
Нека прође ша божија сѣла!“ —*

само, у тим примерима *сѣла, мела*, глас *ѣ* није фиксиран у језичком осећању, већ се јавља условно, док је у обичном говору *и — мила, сила*. Према овоме, у овим ретким појавама не треба гледати остатак утицаја каквог другог дијалекта. У овоме говору нема оних гласова којих има у тетовском говору, и које А. Селищев бележи са *ä — сã, ŷ — кошѷла*; једино као и у тетовскоме *прãì*, у алтернацији са *пра’i*, може се чути *ä — ноћãске*, или са делимичном редукијом — *дѣ’нã’с*.

Дифтонзи такође не могу се сматрати карактеристичном особином сретечкога говора. У тетовском говору елементи слични дифтонзима, и које А. Селищев укратко и назива дифтонзима, налазе се у оним случајевима где су остале самогласничке групе *еē — еã — еã — оã — оо* после ишчезавања сугласника *в, у, г, х*, на пр. *шоã, коã, сѣã*¹⁾. У овом говору, пак, у сличним случајевима, после ишчезавања *i* и сл., сваки елеменат чува потпуно своје образовање — *пãас, свãкоã, шїца, нїкої глãã нѣ дїза*, и увек сваки вокалски елеменат је и носилац слога; тако је и у оним случајевима када је други елеменат редуциран — *нѣко*²⁾ време, и сл.

У песми, пак, јавља се, при певању, и вокал назалисан: *Фãла^н Богу, фãла јединоме*, али то *ã^н — а* није формиран глас, већ само један пролазни елеменат.

Овакво стање вокалског система је стабилисано у местима где су старинци муслимани и православни у малом проценту, и то у селу Драјчићи измешани са Црногорцима, Косовцима и Прилепчанима, а у Срећкој са Косовцима и Тетовцима; овако је у Љубињу, где је веома знатан проценат муслимана старинаца, као и у Мушњикову, где у приличној мери има досељеника — муслимана из Призренске Горе са Косовцима и Тетовцима, и у Горњем Селу, где су дошљаци из Призренске Горе и кичевског краја.

¹⁾ А. Селищев, *op. cit.* с. 288.

²⁾ А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије. — Српски дијалектолошки зборник*, књ. I, Београд, 1905. — Стр. 45—47.

Осем вокала пуног образовања, у овоме говору постоји и полугласник, у извесним положајима типичан, у другом вокализован у мањој или већој мери. Физиолошко-фонетска природа овог полугласника је потпуно онаква како је за дијалекте источних и јужних крајева Моравске Србије окарактерисао полугласник и полугласничке појаве проф. А. Белић. — У тој свестраној и веома прецизној и до најситнијих појава анализи полугласничке вредности налази се, с једне стране, основица за принципско разумевање читавог низа појава, а с друге стране основица за разумевање најважнијих процеса саме историје српскохрватског језика и дијалектолошких односа у њему. У поменутој студији проф. А. Белић дао је карактеристику тона, дужине, а затим и места и начина артикулације. И у овоме говору, као и у јужноморавском и тимочком звук полугласника „образује се наглим, брзим отварањем гласних жица, експлозијом њиховом“¹⁾. У вези са овим моментаним образовањем стоји и напрегнутост, како самих гласних жица тако и мишића на месту артикулације. Полугласник, кратак по својој природи, чак и ако би се продужио — „са тонске стране он неће бити онај глас који прати вокале; јер он ни тада не представља правилно и стално треперење гласница, већ збир неколиких засебних, моментаних образовања овога звука... Он није чист звук, већ представља глас који се добија када се стегне грло, затегну гласнице и међу њихов један део пусти да струји ваздух и на тај начин спречава изговор чистог и глаткога звука“²⁾. Отуда и у овоме говору краткост полугласника чини другу основну карактеристику његову, као што то за средњештокавски тип истиче проф. Белић³⁾. Основни положај овог полугласника и у овоме говору је средњи, он је типа *a*, било да је чист полугласник, било да је до једне мере вокализован. Такав тип полугласника познат је и целеме дијалекатском појасу Кратово — Скопска Црна Гора — Тетово, који је средњештокавског типа; за тетовски и доњеполошки говор, пак, А. Селишчев и сâм констатује да је реда *a* и бележи га *ǝ*⁴⁾, — сам факат је карактеристичан, и противи се да-

¹⁾ Ibid., с. 43.

²⁾ Ibid., с. 43.

³⁾ Ibid., с. 44.

⁴⁾ А. Селишчев, *op. cit.*, с. 294 и 300.

љим дијалекатско-историским извођењима А. Селишчева, на којима ћемо се зауставити поводом анализе и тумачења полугласничких процесâ. На овоме месту довољно је нагласити типичност полугласника.

Осем овога правога полугласника има и полугласника са извесним вокализовањем, то јест са делимичним, слабијим или јачим, треперењем гласних жица. Али и поред ове физиолошко фонетске одлике, то није засебан фонем, већ се јавља као алтернативни вид правога полугласника, у неакцентованом слогу, дакле онде где је изговор мање напрегнут — тако према *дън* имамо *вв'здыън*, *вв'здаън*, а неки пут је и отворенији — *дъ'ньъс*, *дъ'ндъс*.

Осем овога, постоји и полугласник боје *о* — *ь°*: *сь°м*, *несь°м*, неки пут има вредност редуциранога *о* — *нес°м*, под специјалним условима (упор. гл. VI). Најзад, има полугласничких елемената, у неколико примера, који су задњег реда, типа *уъ* — *ьу*, али то би било најновије образовање полугласника од редуциранах вокала, на пр. *цуъш*, *лъука*.

Прелазни гласови, лабијални *џ* (*w*) и непчани *џ*, налазе се и у овом говору, само док је *џ* нова појава и тиме претставља тек једну алтернативну форму *в/џ* — *двороъи/двороъи*, у извесној мери раширеног али неуопштеног карактера, — докле је *џ* врло обична појава у неким положајима, као: *Рачоџи*, *Ушиноџи*, а *Драјчиџи*, *некоџ*, *коџ оџе*, *роџна*, а *шуџка*, *џоџе* а *јавор*, *јен—џен—ен* (= један).

Типично је *р*, *р* вокално, као што је, уосталом, и у свима околним говорима — *брго*, *дрво*, *црв*, *црн*. То *р* може имати и јако изражену, често узлазну дужину, али само у стиху — при певању уз гусле, у последњој стопи десетерца, где се у ту дужину претворио вокал *а*:

Чујеш ли ме да мој мили бр̄те (= брате),

Жењите се џошкуд вама др̄го (= драго),

Јудајте се џошкуд вама др̄го (= драго).

У овом говору не постоји *џ* високо, веларно, а ни *л'* полумекко, као у неким говорима чији су претставници узели учешћа у композицији говора Сретечке Жупе; ту су нормални гласови *л* и *љ* — *село*; *ласица*, *молила*, *лисица*, *лъук*, *Љубиње*, *кољеш*, — мада се код појединаца, у Горњем Селу, Речању, може запазити *џ* са веома слабо наглашеном велар-

вошћу — *сећо*, као и *л* веома мало умекшамо *долѣ*, *Краљев Двор*, у *неделга* поред нормалног *љ* — *Краљев Двор*, *недеља* (Ср., Др.). — Сугласници *н* и *њ* су нормални, а испред *к* налази се *в* односно *в* — *чѣрка*, као и у полошким говорима. У случајевима у којима су добијени *л* — *н* умекшани, они су по правилу испред *е* и *и* као и на крају ту умекшаност развили потпуно, до *љ* — *њ*, на пример: од *љѣве* (Ср.), *кад се дрво мѳљи*, *сњег*, *грањичмо*, *плáњина*, *слáњина*, *Рáвењ*, *јáсењ*, *чѣрењ*. — Сугласник *м* има нормалну артикулацију, и није умекшан као у скопско-црногорском говору — испред *е* у наглашеном слогу, као што су тамо умекшани и *п*, *б*, *в* и *ш*, *д*, (*м'ѣте*, *м'ед*, *п'ѣш*, *б'ѣла*, *в'ѣшр*, *ш'ѣбе*, *ш'ѣшко*, *д'ѣте*); на пример: *мѣте*, *пѣтина*, *бѣла*, *вѣшар*, *шѣбе*, *шѣшко*, *дѣте*; у томе правцу учињено је стабилисање артикулације, а то показује према поменутиим говорима развитак, као и према полошким говорима у правцу умекшаних *к*' — *г*' у вези са *е* односно *и* (*рјк'е*, *г'ѣмија*, *ш'нк'и*), док је овде увек *к*—*г* нормално — *бáкѣ*, *руке*, *ноге*, *ги*, *пѳгине*. Исто тако и *с*—*з*, *ш*—*ж*, који су у поменутом говору меки испред *е* акцентованог (*с'ѣбе*, *з'ѣшовци*, *ш'ѣс*, *ж'ѣна*), такође у овом говору остају као нормални неумекшани; такви су и *ш*—*ж*, *ч*—*џ*: *шѣс*, *жѣна*, *чѣпрљач*, *чѣсто*, као што је и у примерима *чаша*, *џамија*, — па ипак у презимену *Џ'инић*, у Сречкој, *џ*' има извесну умекшаност.

Код сугласника *ћ*—*ђ* стабилисање артикулације извршено је. Они су углавном одређеног типа, како је и у новоштокавским говорима; у малој мери и једва осетно, код породица старинаца, како у Сречкој тако и у Горњем Селу, то *ћ* — *ђ* дају једва приметан акустички утисак предње артикулације, док је у Горњем и Доњем Љубињу поред *ћ*—*ђ* стабилисаних на нормалној бази — *ћѣ ручамо*, *Драјчићи*, *стрѣћан*, *ноћом*, забележено и *ћ*^г — *стрѣћ*^г*а*, *шрѣћ*^г*и*. Код неких досељеника из Призренске Горе имамо једва приметну ниансу *ћ*^к — *ћ'ѣрка*, али *ћѣ*, *оће*. — У сваком случају, ма која од ових артикулационих вредности код сваког појединца стабилисана је, и нема оне лабилности артикулације која уопште карактерише ове сугласнике у средњештокавским и староштокавским дијалектима. — Друга примедба која се односи на ове гласове била би: да се не запажа никаква разлика у артикулацији према постанку тих сугласника; тако, исти су *ћ*—*ђ* и у случајевима старог јтовања — *ћѣрка* и сл. — *вѣђе*,

као и код случајева новог јотовања — *дође, браћа*, и код појединачних примера у вези са јекавским рефлексом јата: *ђојче*; код најновијег умекшавања: *назаћ, смрћ*, уколико има разлика, оне су индивидуалне; тако и у Горњем Љубињу према изговору *шрећти* код истог лица налазимо и *спрећта, доћ^е*. Овако је исто и код страних речи, без обзира на време позајмице: *Ђорђе, ђавол, поћа^оли од мене, мађије, ђердани, ћар, ћерамиде, берџешно, сос берџеш*.

Сугласник *ф* је нормалан, као уопште у оним говори-ма у којима се чује, и у речима туђег порекла — *фес*, а и као резултат групе *хв* — *фа́ла му на Го́спода*. — Међутим *х* се не чује у обичном говору, већ само у песмама, и то при певању уз гусле, некад као слаба аспирација, а некад као јасна фрикација:

Кѣд харапин речи разумејо —

а:

Не могосмо црног харапина —

Међутим тај елемент *х* не треба сматрати сугласником у правом смислу речи, јер за њега не постоји психолошка претстава; он није у систему језичког осећања, јер се никад не јавља у обичном говору. Он је стварно продукт *ad hoc* напрегнутости мишића говорних органа, грла и задњег дела језика нарочито.

*

Када се фонетски систем сретечког говора расмотри као целина у вези са елементима оних система који су улазили у основицу овога говора, запажа се као општа појава: а) учвршћивање нормалних самогласничких и сугласничких елемената и б) стабилизација фонема.

Пре свега, међу вокалима нема оних елемената који су свакако били у говору досељеника из Призренске Горе, кичевског па и тетовског краја; остали су сви елементи као нормални вокали, и при тој селекцији не би се ново језичко осећање могло повести за вокалским системом претставника црногорско-херцеговачког дијалекта и косовско-метохиских говорâ, а којих је релативно било мање, да није такав вокалски систем био и у говору самих старинаца, оних које су затекли досељеници с Косова и са других страна.

Овакав закључак намеће се и из посматрања основне боје полугласника. Сва питања која се односе на процес полугласничких рефлекса биће разматрана касније (глава VI).

Процес свођења на нормалне елементе захватио је и сугласнике. Овај говор, изгледа, није у себи развио умекшавање сугласника онако како је у Скопској Црној Гори, на пример, свакако зато што је пре развитка те особине у говорима овог типа са њима прекинуо везу заједничког развитка, добивши само по једну породицу из Горње Моравице и кумановског краја. С друге стране, пак, постепени прилив са југа утицао је само делимице да се развије код неких сугласника умекшаност, и то до нормалнога љ, њ и сл.

Овај јасни систем развијао је прецизност и стабилност артикулације и код других сугласника.

Овакву карактеристику фонетског система нимало не нарушавају појаве које се могу забележити при слушању певања уопште, а нарочито певања уз гусле. Те појаве, као јављање затвореног *е* место *и* — *браћо мела, божја села*; или назалних елемената — *фала^н богу, фала јединаме, или х — Не могасмо црног харапина, Право трчи харап ју свашове, худри, Грујо, рука ти јошпала*; или паразитског *ј, в, л: ју (= у), јудри, јошац, јоце; Вој девојко, жалосна ти мајка; Лали (= али) Грујо њему јодговара, Ла (=а) девојке, вие за удадбу*. — нису стални фонетски елементи већ ефемерни, стога се не могу ни узимати у обзир кад је реч о фонетској карактеристици овога говора. Али као нарочите, иако ефемерне фонетске појаве, треба истаћи дуго вокално *љ*, о коме је већ говорено, а још више дуги полугласник *њ*, дуг колико и најтипичнији високо-дуги акценат, веома напрегнутог изговора, а увек у последњој стопи десетерца, као и *бр̄ше, др̄ого*:

Па ја љуби за недеља д̄на.

Такав полугласник јавља се при певању, најчешће уместо *а*, и то не при вокалској потенцираној редукцији, већ при нарочито напрегнутом изговору, — тако, у песми о Црном Арапину, речи *удава^ала* делимице, а код речи *прод̄ва, кажув̄ше, м̄јка* потпуно:

*Па ја после^п за благо прод̄ва;
Те му брату сестра кажув̄ше,
Вој девојко, жалосна ти м̄јка.*

Овакав полугласник потпуно одговара напрегнуто-дугом полугласнику који, за говоре источне и јужне Србије, описује проф. А. Белић, као што је раније наведено; он је у ствари низ артикулација моментаних, дајући пуни утисак непрекидања до завршетка, а изговара се са изванредним напором мишића гркљана и врата, мишића корена језика и подбратка нарочито, док су мишићи образа и усана скоро пасивни. Међутим овај полугласник такође није фиксирани фонем, — са мањом напрегнутошћу он је још вокал напрегнут и редуциран, дајући акустички утисак сличан утиску овог полугласника, а може бити боје *a* — *јудава́'ла*, али и боје *и*:

Ујана ми коња голѣ"шавог;

Јод сада ће хараиц да нѣ"ма;

или боје *о* — у: *Јали дојка нема ниједнога;*

Како би га, кучку преварѣ'ле.

У примерима: *Млада ти те мајка јудаваѣ'ла*

и: *Не ме мати младу јудаваѣ'ла, —*

у елементима *а'* и *ѣ'* < *а* не треба гледати алтернативне форме; њихова је разлика само у степену напрегнутости. О алтернативи могло би се говорити само с обзиром на нормални вокал обичног говора, у овом случају *а* — *уда́вала* према напрегнутим ниансама од *а'* до *ѣ* при певању, односно у емфатичном говору — што би се могло закључити из примера које имам из јужно-моравског дијалекта, из врањског и пољаничког говора, у говору детету: *Камо га Јездимир?* — а затим инсистирајући: *Кѣмо? Кѣмо? Кѣмо?* — Овако се могу објаснити и наведени примери *брѣше*, *дрѣга*, где је дуго и вокално *ѣ* претставник групе *ра* из обичног говора, и где је тај дуги и напрегнути елемент ушао у артикулацију *р*, при чему се напрегнутост задњег дела језика преноси и на предњи део језика, који јаче и енергичније при томе трепери.

Обрнуто овоме, у истом певању има примера да губљењем артикулације, неизвршењем или само делимичним извршењем покрета говорних органа, није изгубљена претстава за дотични глас:

'ла-д-ијеше"лади Груји-чица,

а у обичном говору увек *млад*. Тако је и са неизговарањем гласа *ћ* у примеру:

Погуби га Новакови[ћ] Грујо.

IV ПАЛАТАЛНИ СУГЛАСНИЦИ

Палатални сугласници *ћ—џ*, као претставници прасловенских *t'—d'*, чине основну карактеристику српскохрватског језика. Али они нису значајни само за однос његов према осталим словенским језицима, већ и за извесна питања унутрашњих односа српскохрватских дијалеката, јер је заједничко српскохрватско *ћ'—џ'* у неким говорима задржало умекшаност, и на т ј основи имало даљу еволуцију, а у другима дуже чувало умекшаност или развило нормалне африкате *ћ—џ*. Ови гласови су веома интересантни у средњешто-кавским говорима, а нарочито у јужном појасу средњешто-кавског дијалекта, због извесних појава њима својствених. Отуда и у анализи говора Сретечке Жупе треба дати изузетни значај посматрању ових сугласника. Тим поводом истичу се два питања: једно о овим гласовима као основној особини овога говора, друго о осетном стабилсању њихове артикулације, у вези са гласовима *ћ—џ* другогостања.

Гласови *ћ—џ* су општа особина говора Сретечке Жупе као рефлекси прасл. *t'—d'*, и то у свима положајима.

Тако: *враћа* (Ср., М., Г. С., Р.), *враћала*, *повраћав* (Др.), *врућаина* (Ср.), *врећа* (Ср., М., Пл.), *одвржуеш врећа* (Др.), *две-три вреће* (Др.); *повраћамо* (Ср.), *гаће* (Ср.), *четири брата у ене гаће* (Др., Г. С.), *домаћин* (Ср., Г. С.), *домаћин у кућа* (Др.), *кућа* (Р., Пл., Ж., Л., Ср., Г. Љ.), *зашрла му се кућа!* (Г. С.), *у кућа* (Др., Г. Љ.), *да мете кућа* (Др.), *од кућа до кућа скитајеш*. (Др.), *из кућа, преш кућа, у средина кућа* (Ср., Др.), *у наша кућа* (Др., Б.), *пуна кућа дечица* (Др., Г. С.), *кућник* (Г. С.), *кућна змија, лећа* (Ср., Др., Г. С., Л.), *наћи* (Ср., Др., Г. С.), *наћи* (Др.), *ноћ* (Ср., Др.), *тавна ноћ*

(Др.), ноћа (Ср., Др.), ноће (Ср., Г. С., Др.), ноћ'ом (Г. Љ.), ноћом, ноћам (Г. С.), чак и ноћем (Р.), к ноћи, до к ноћи (Г. С.), ноћњ^аска, ноћ^аска (Др., Ср., Г. С.), ноћеске (Р.), ноћ до повноћ (Др.), повноћ (Др., Ср., Г. С., Г. Љ.), повноће, повноћи (Пл.), повноћу (Др., Ср.), у повноћи, до повноћи (Г. С., Ср., Др., Н., Ж., Л.), синоћ'ке (Ср.), синој'ка (Др.) нош^ано време, нош'но (Ср., Г. С.), заноћуваш (М.), плаћа (Р., Ср.), плеће — ја у плеће му идем, у плéћи му идем (Ср.), плећка (Др.; м. облика плећа обичнија је реч грбеш), за много године свети Нíкола на помоћ (Др.), помоћник (Л., Ср., Др.), спóмоћник (Г. С.), праћам (Ср. Ж.), праћам (Др.), испраћам (Ср.), свећ'а (Г. С., Ср.), свеће (Г. С., Др.), свећиче (Др.), ово беше стрéћа (Ср.), стрéћа (Г. С., Н., Л.), стрéћа моа по мене дошла (Др.), нé-стрéћа, стрéћен чоек (Ср.), стрéћен пь'ш (М.), стрéћен пуш (Ср., М., Г. Љ., Др.), стрéћен дь'н (Др.), стрéћен праз^аник (Др., Г. Љ.), стрéћна рáбота (Ж., Пл., Др.), ћерка (Г. С., Ср. Л., Љ.), ћерка, царева ћерка (Др.), и у песми — Све ћерчице — јелчице, А не ми са ћерчице, теке ми са јелчице; Стојанке, ћеро попова. Исто тако код облика глагола „хоћу“, и пуних и кратких, енклитичних, увек је *ћ* : оћу (Ср., Др.), оћем (Г. С., Ср., Др.), ако оћеш (Др., Ср.), што оћеш, оће (Ср., Г. С.), ко! оће — ко! нéће (Р., оца), оћемо (Др.), оћете, ако оћете (Ср.), ја оћа, мије оћемо, вије оћете, оћоа, ја оћашо, мије оћашо мо, вије оћашоте, оћашоа, оћашев (Др., Г. С., Ср.); да ти кáжем ћу (Др.), ќе нéмам (Ср.), глава ће ти исечам (Ср.), па ће óдам (Др.), ће га мучам (Др.), кд ће да ја праћам (Ср.), кога ће ги микнем (Ср.), ја ћем на све да одгóворим (Др.), ја ћем д' идем (Др.), де ћеш ти и мије (Ср., Др.), ће ми дaдеш (Ср.), неће ступнеш (Др.), ће (Р.), ће нема (М., Р., Ж.), ће ти ис'са (Ср.), па ће му дала (Ср.), пушка ће ти ошне (Ж.), ће продаде (Р.), нéкој óгењ ће да нападне (Др.), ће га почасти, ће да сиције, кд ће уле[з]не, па ће накладе óгењ (Др.), он ћ' иде, ћ' иде (Р., Ср., Др., М.), ћ' иде у грат (Р.), мије ћемо со'с арно (Р.), ће ручамо (Љ.), ћ' идемо (Ср., Г. С.), ћ' идете (Г. С.), па ће донесет бв'њак, сами ће дођеш, ће појеш (Др.), ћ' идеш (Ср.), нéћем (Г. С., Ср.), неће доћем (Г. С.), неће ступнем (Ср.), неће ступнеш (Ср.), нéће (Г. С., Ср.), неће (Др.), понеће (Г. С., Ср.), он понеће од онајега, нећемо (Ср.), неће, донесет (Р.), ће не дођеш (Ср.); облици, пак, оћав, не-ћав, нéћало, нећев, нéћело биће објашњени касније, приликом

расматрања несложног звука *ѝ* и његовог утицаја. — Осем наведених примера може се поменути у иронији употребљен израз *моје моћно* (како називају све што је из сиринићког краја), обичнији у Сиринићкој Жупи, и израз *освећно дрво* — „запис“, где се сваке године, при ношењу крста, држи читав обред, при чему се дрво буши бургијом, направи се *дупка* — *дукиче*, где се некад стављао запис, а сада стављају освећени хлеб натопљен у освећено вино.

За овим долазе: прилог вр. садашњег са *ћ*: *стрижећи* *овце* и *стрижећи* (Ср., Г. С.), *идећи*, *видећи*, *седећи* (Др.), *узимајећи* (Р.), и облици адвербијалног значења — *домаћи*, *седећи* (Др.), *седећи*, *поседећи*, *полежећи* (Ср., Г. С.). Најзад, ту је и *ћ* из суфикса: *божић* (Ср., Др.), *пилићи*, *два стричевића* (Ср., Др.), *две стричевићње* (Др.), *Алџекићи* (Ср.), *Вучкоћи* (Г. С.), *Грнчароћи* (Др.), *Драјчићи* (Др., Ср.) — *Драјчики* (Др. — Костић), *Јојчићи* (Др.), *Калинчићи* (Ср.), *Костић* (Др.), *Крајчићи* (Ср., Др.), *Лазаревић* (Ср.), *Мандушићи* (Ср.), *Маркоћи* (Др.), *Ниќићи* (Др.), *Петроћи*, *Појовићи*, *Ракоћи*, (Др.), *Ружићи* (Др.), *Ушиноћи* — *Ушиновци* (Др.).

Исто тако *ђ* је потпуно доследан рефлекс прас. *d'*.

Тако: *извађа* (Ср.), *веђе* (Ср., Др., Г. С.), *веђи* (Р.), *гађа* (Ср.), *догађа* (Др., Ср., Г. С.), *погађа* (Ср.), *грађа* (Ср.), *грађа* (= кућа у градњи), *зграђа* (Др.), *зграђе* (Ср., Г. С.), *заграђа* (Р.), *заграђено* (Р.) *он досађа* (Ср.), *крађа* (Ср.), *мења* (Р.), *међа* (Др.), *међе* (Ср., Г. С.), *пређа* (Ср., Г. С., Др.), *рађа*, *оне рађајеш*, *рђава* (Ср, Др.), *рођен* (Ср., Др., П.), *рођење*, *рђа*, *рђаво* — *ако си непојев ништа: дође ти рђаво* (Др.), *свађа*, *шуђе овце* (Ср., Г. С.), *шуђо* (Др.), а тако исто и у песмама: *Ој, Иване, бели грађанине!*, *јеј Јерино, госпођо!*

Али не само да је *ћ* — *ђ* општа особина овога говора, него је и основна особина. Према материјалу обичног говора, и према примерима овде наведеним, тај закључак се намеће сам собом. Међутим згодно је овде се обазрети на једно тумачење А. Селишчева, који је овој црти дао другаче тумачење, тврдећи да је и сретечком говору некада било познато *шт* — и тражио томе потврду у топографском називу *Небрегоште*, истичући да су доцније досељеници са Косова и из Метохије и Црне Горе унели и уопштили *ћ*!). Оваква

¹) А. Селишев, *op. cit.*, с. 329—330.

теорија била је корисна главној тези књиге А. Селишчева¹⁾. Он је, са веома мало стварног материјала, и једино на основу неколико топономастичких примера, желео доказати како су „к' — з'“ (ћ — ђ) у доњеполошком говору, као и $q > y$ и $ь$ у корену, последица утицаја призренског, да би оправдао a у асс. s. f. и $ъ > o$, $ь > e$ у основи и наставцима као црту старине; како је, пак, за извођење својих закључака узео пут сасвим обрнут, требало је дати тој тези ширу подлогу и проблем проширити и на прекошарску зону. Међутим, ово питање он је решавао без имало свог материјала, и о сретчком говору наводио непоуздане примере из народних песама. Стварно, пример *Небрегоште* нема никаквог значаја; како топографска имена могу неки пут бити кључ за разумевање неких језичких црта старијег насеља, тако исто могу претстављати и више или мање оазе, нарочито у крајевима Македоније, Епира и Тесалије, где је било разних праваца кретања, и у више махова инверсних. Тако то могу бити укљештене оазе било старијих било познијих покрета, а да је било познијих покрета, нарочито после аустријско-турских ратова, то не треба нарочито понављати²⁾. Уосталом, познато је да пресељеници често преносе и имена својих старијих насеља³⁾, и у томе правцу довољно је навести да је у близини села Драјчићи једно брдо названо *Плетвар*, а постанак тога имена овде биће јасан када се истакне да има у томе селу једна породица која је досељена из прилепскога краја — *Марковићи*, а да се између Прилепа и Грацког налази планински венац Плетвар. Осем овога, има и других околности које показују ствар сасвим друкчије; то су посматрања према садашњем односу ове црте у околним говорима и према ранијем односу ове црте с обзиром на сродне говоре.

Пре свега, сви говори који окружују сретечки говор и који су ушли у његову структуру, имају у своје фонетском систему ниансу $ћ — ђ$, односно њене варијанте. Заиста, херцеговачко-црногорски, као и косовско-метохијски говор, има

¹⁾ Ibid.

²⁾ М. Костић, Устанак Срба и Арбанаса у Старој Србији против Турака 1737—1739 и сеоба у Угарску. — Гласник Скопског научног друштва, VII—VIII, с. 203 до 235.

³⁾ Ј. Цвијић, Метанастанзичка кретања. — Насеља, књ. 12. С. 51.

ћ — ђ, говор горње Моравице и кумановског краја претежно
 ћ' — ћ', а говори прилепски, тетовски и кичевски имају ла-
 билно ћ', ређе ћ'', непредизне артикулације; чак и говор При-
 зренске Горе, по речима самог А. Селишчева, има к' — з', тј.
 ћ' — ћ'' и ђ — ђ', јер сам он ознаке к' — з' наводи као „у-
 словне“ знаке, — дакле као и северна и централна Македонија.
 Међутим када је реч о дијалектима и њиховој карактеристици,
 онда се мора тражити живи говор и у њему разазнавати
 старије црте и новије појаве, — а ниједан од поменутих
 околних говорâ у своје систему нема *шт* — *жд*, ни у упо-
 треби рѣчи са овим гласовним групама. У ствари црта *шт*
 креће се са југа, и примери са том особином веома су мало-
 бројни, свде се на две — три речи. Тако су браћа Милади-
 новци, и то у стиховима, наишли само на реч *мошно* — *мошне*¹⁾.
 Од таквих речи као наносне елементе наводи сам Селишчев
кѡшта и *посреште*, истичући за реч *кѡшта* да је сама
 старица која је изговорила сматра као реч једног другог ди-
 јалекта²⁾; а реч *мошно* (веома ретко) донели³⁾ су досељеници
 Торбеши као елементе унете са стране у њихов говор пре
 доласка у свој садашњи крај, а реч *плешка* забележио сам
 из целе Скопске котлине само једном, у Усју⁴⁾. То су по-
 следњи незнатни одблесци утицаја у овом правцу, и како у
 говору Сретечке Жупе тетовске и кичевске дијалекатске
 особине имају извесног удела, не би чак било неочекивано
 да се која од тих речи појавила, — она не би мењала ка-
 рактер структуре самог овог говора, али би показивала из-
 вестан нанос са југа; међутим ти последњи наносни елементи
 задржавају се далеко од овога говора, и оне наведене речи
 у њему се налазе у облику „*моћно*“, *плѣкка*.

У говору Сретечке Жупе стварно постоји проблем
 ових гласова ћ — ђ, али је он друге врсте. Он се односи на
 природу гласовâ ћ — ђ, и на однос овога говора према дру-
 гима у прошлости.

Ако се ово питање посматра са физиолошко-фонетске
 тачке гледишта, ови звуци су типичне африкате на бази *ш*,

¹⁾ Упор. Стојана Новаковића, Ђ и Ћ у македонским на-
 родним дијалектима. У Београду, 1889. Отштампано из Гласа
 С. К. Академије Наука, XII, с 43—44.

²⁾ А. Селишев, *op. cit.*, с. 330—331.

³⁾ Код једног старца, муслиманина, и уз то као дублетна форма
шлѣкка, а и *гробѣкка*.

састављене од експлозије с типичном фрикацијом. Јачина струјања, пак, није увек иста, обично је слабија и отуда чешћи акустички утисак нешто умекшаног *ћ'*, неки пут *ћ^г*. На овај начин ови гласови упућују на везу са новим штокавским говорима, у којима је *ћ* односно *ђ* нормално, и са оним средњештокавским говорима који имају гласове овога типа, *ћ^г*, *ћ^к*, *ћ'* *ћ* и сл., и где се они могу свести на основне типове заједничке српскохрватском језику. — У сваком случају ова црта не показује у овом правцу исту судбину сретчког говора какву су имали говори Горњега Повардарја, код којих је артикулациона база ових сугласника непрецизна, у вези са променљивим интензитетом ваздушне струје при изговору, а тиме сама артикулација лабилна, — код истих лица, често у истој речи, где се не би јавила нека врста новијег механизирања, изговор је час *ћ^г* час *ћ^к*. — Ови гласови *ћ^г*—*ћ^к* обухватају македонске говоре, у врло широком појасу; ово је општи појав северно-македонских говора, кратовског, скопско-црногорског и тетовског ¹⁾, прелазећи даље као основна црта у говоре староштокавског типа, а у јужномакедонским говорима наводи се *ћ'* такође, упоредо са другим рефлексом, све до Солуна, како то потврђује Ватрослав Облак ²⁾, а с друге стране ова црта се протегла на север, чинећи једну од карактеристика јужноморавског дијалекта, као што истиче проф. А. Белић ³⁾. Да ово ширење исте особине не претставља две оделите појаве, сведочи на првом месту анализа природе ових гласова. Описујући њихов начин артикулације, В. Облак истиче да они при јачој експирацији чине утисак нормалних гласова *с* — *д*, а при слабијој експирацији утисак *к* — *г*, и то код истог лица ⁴⁾. У јужноморавском дијалекту, пак, ову особину констатује проф. А. Белић, објашњавајући разлике ових нианси померањем језика унапред од положаја *ћ^к* ка *ћ^г*: „Померање језика унапред

¹⁾ А. М. Селишев, Полог и его болгарское население. — исторические, етнографические и дијалектологические очерки северо-западной Македонии. София, 1929, стр. 340, а нарочито текстови при крају.

²⁾ V. Oblak, Macedonische Studien. — Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien — Philosophisch-historische Classe, Band CXXXIV. — Wien, 1896. S. 58.

³⁾ А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. — Српски Дијалектолошки зборник, књ. I, Београд, 1905, С. 190.

⁴⁾ V. Oblak, op. cit. S. 58.

при образовању експлозије чини да h^c бива све више слично звуку h^t . Из овога се види да речени звуци по месту образовања образују овакав ред: $h^k : h^t : h^c : h$. То исто вреди и за сугласник h , са том разликом, што се h изговара звучно, с активним учешћем треперења гласних жица, које бива када су гласнице затегнуте¹⁾).

Траг изговора h^k у данашњем говору Сретечке Жупе може се распознати само код појединаца, старијих људи из досељеничких породица Горана; али то је у знатно ублаженој мери и доста ретко, да се не може узимати као карактеристика или варијанта карактеристике овога говора.

Према томе, јавља се питање о некадањој основној природи ових гласова, таквих какви су данас у овоме говору, — управо: да ли је говор старинаца ове жупе имао h , као што је типично у селу Драјчићи, и често у Срецој, или h^t — h^t као што је обично у изговору старијих жена, у неким местима, нарочито у Горњем Селу, Љубињу, и др.

С обзиром на умекшавања у примерима *сњив*, *сњег*, *сврћ*, не би се могло закључивати о прелазу h у h^t , већ пре обратнo.

Желећи, пак, да објасни стабилисање изговора у правцу h — h , Селишчев истиче утицај досељеника са Косова, из Метохије и из Црне Горе. Али њему у суштини нису биле познате ниансе изговора ових гласова у данашњем говору, већ је своје закључке заснивао на материјалу из песама које је забележио Јастребов, где је увек употребљаван само знак h , као у осталом и у песми забележеној од Бојане Цветкове²⁾. У ствари утицај породица са територије на којој су се развијали новоштокавски говори постојао је несумњиво, а био појачан утицајем једне породице из Црне Горе. Али и пре но што се у овоме говору осетио утицај у правцу стабилисања изговора h , ту је постојао глас h , само умекшан — h^c — h^t . Да се на тој територији код старинаца налазило h^c , онда би оно било појачано новијим досељени-

¹⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 171.

²⁾ Јов. Н. Томић, *О српским народним песмама о одласку св. Саве у калуђере*. — Глас С. К. А. LXXXIV, други разред, 50, с. 209—211.

цима из Горе; напротив, као друга страна нашега питања појављује се потреба за објашњењем: зашто се у овоме говору није развио и бар делимиче уопштио изговор $\text{ћ}^{\text{к}}$, када је за то било полазне тачке? Изговор $\text{ћ}^{\text{к}}$ уношен је претставницима тетовског, кичевског и горанског говора, онако како су ту исту ниансу унели досељеници са југа у јужноморавски дијалекат. Говорећи о појави $\text{ћ}^{\text{к}}$ у јужноморавском дијалекту, проф. А. Белић одређује јој и правац и интензитет простирања. „Из географског положаја употребе $\text{ћ}^{\text{к}}$ у јужноморавском дијалекту види се да се тај звук *најчешће* употребљава у у Врању и околини, и да се, уколико је неко место северније, утолико ређе јавља. Стога нам се намеће питање, да оно није и поникло на крајњему југу Србије или у северној Старој Србији и Македонији и да се отуда, као и све друге нове црте, не креће на север, као на пр. рагт. на ја и сл.“¹⁾ У говору Сретечке Жупе, пак, било је услова да се гласови типа $\text{ћ}^{\text{к}}$ развију, јер се такви елементи, мукли и звучни, налазе у говору оних досељеника из Горе, Полога, Кичева, — па ипак не само да нису уопштени, него су претрпели пораз, и ишчезавање њихово вршило се иако споро ипак несумњиво; уопштавање тога $\text{ћ}^{\text{к}}$ није извршено прво стога што су његови носиоци били у релативној мањини — шест породица са 75 кућа до 1910 године; али да је тај број породица наишао на старинце који би у свом говору имали то $\text{ћ}^{\text{к}}$, несумњиво је да би доласком ових та црта код старинаца била регенерисана, потенцирана и да би можда победила над супротном струјом, која је уносила чисто ћ и сл. Највероватније је, дакле, да је и некадањи говор Сретечке Жупе, каогод и јужноморавски дијалекат, управо као цео средње-штокавски дијалекатски појас, имао $\text{ћ}'$ — $\text{ћ}^{\text{т}}$ односно $\text{ћ}^{\text{д}}$ — $\text{ћ}^{\text{д}}$; а ове умекшане гласове проф. А. Белић сматра карактеристичним старим гласовима једне важне епохе²⁾. — Од такве основе настајала је даља еволуција ових гласова у српскохрватским дијалектима. Тако је и у области средње-штокавског развијено ч — џ од тих гласова у тимочко-лужничкоме дијалекту, док је остала област призренско-тимочка била нападнута са југа на две тачке, куда је продирала црта

¹⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 190.

²⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 190, упор. с. 174.

ћ^к: с једне стране долином Јужне Мораве, с друге стране у за-шарској области. У долини Јужне Мораве та је црта преовладала око Врања, а затим, слабећи постепено, губила се низ долину Јужне Мораве. У за-шарском крају, у Призрену и Сретечкој Жупи, дала је маха двема појавама: у Призрену се почало развијати и ч поред ћ, а у Сретечкој Жупи ћ^к се изгубило као варијанта, али је утицај с те стране ипак оставио извесног трага. Наиме, данашње умекшано ћ' — ћ^т сретечког говора није у пуном смислу директни наставак старог ћ, већ је стварно ојачано и обновљено другом варијантом лабилне артикулације ћ^т која је долазила с југа напореда уз варијанту ћ^к. На тај начин једино може се разумети само ограничен утицај струје која се са оном првом сукобила у Сретечкој Жупи, и која је, са Косова, из Метохије, и са једном породицом из Црне Горе, уносила нормално ћ — ћ, са стабилном артикулационом базом; иако су се, пак, ове породице релативно јаче размножавале¹⁾ и уопште показивале већу живост и отпорност, те се могло очекивати да у овоме правцу њихово ћ преовлада, — то се ипак није десило због утицаја с југа у виду ћ^т, које је успоравало уопштавање ћ, и давало отпорности артикулацији ћ^т.

У овакву хипотезу може се унети и један вероватан хронолошки однос. Несумњиво да су најстарије досељене породице, оне с Косова, унеле нормално ћ — ћ, и да се у томе правцу морао почети процес, који је заустављен нешто млађим досељеницима из Прилепа, Кичева, Тетова, Горе, чије је ћ^т конструктивно деловало, док им је ћ^к изгубљено; за овим је понова добио маха утицај стабилна артикулације и ширење нормалног ћ, чему је центар село Драјчићи, и породица Никшића, која, иако релативно скоро најновије досељена, ипак, због брзог разграђавања и удајом женских чланова у друга села, има велики утицај у овоме погледу. Најновији талас чинили би најмлађи досељеници, помуслимањени, у главном из Горе, који понова уносе ћ^к поред ћ^т, али без ширих резултата. У сваком случају то ћ^т — ћ^д било је у овоме говору и после прелаза ћ^т > ч и ћ^д > џ у тимочко-лужничком дијалекту; како, пак, проф. А. Белић тај процес ставља у раздобље од XII до XVI века, то би се могло твр-

¹⁾ Ј. Цвијић, Основе, III, с. 1107.

дити да је још после XVI века било ових гласова у овоме говору, и тиме се објашњава исти резултат код старог $h' < *ti$, $h < *di$ као и код јотовања $shj > -shj > h$, $dh-j > -dj > h$, док „је несумњиво да су h^r и h^a прешли у тимочкоме дијалекту у ч и џ пре него што је shj , dhj дало h и h и пре него што је к и г пред и и е почело прелазити у k' , h^k и сл. звуке. То је, по свој прилици, време од XII до XVI века¹⁾. На тај начин ова црта је везивала говор Сретечке Жупе, преко гњиланског, са јужноморавским и запањским, а пре надирања црте h^k са југа у долину Јужне Мораве.

С еволуцијом ових гласова h и h идентификована је и судбина ових гласова примљених из туђих језика, из грчкога прво, из турскога доцније: *Ђорђе*, *Ђурђев-дѣн*, *ђа^вол*, *по-ђа^вволи од мене*, *мађије*, *протосинђел* (из једног писма, 1838 г.²⁾), а тако и *ђердани*, затим *ћар*, *сос ћар*, *ћерамиде*, *берићеш*, *сос берићеш*, *берићешно*, са стабилисањем изговора $k' > h' - берик'ш > берић'еш$.

За карактеристику гласова $h - h$ говора Сретечке Жупе важно је и језично осећање, које не прави разлике између нианса $h - h' - h^r$ и сл.; сами припадници овога говора осећају ове ниансе као један фонем, на супрот ниансама изговора призренског и „македонског“, потсмевајући се онима који изговарају ч — џ односно $h^k - h^r$ место $h - h$.

У вези са овим појавама, иако је то засебно питање, треба споменути ширење наставка *ки*. — Поменуто је већ да се у презименима и сл. налази $h -$ у мн. *ћи*, на пр. *Гричароћи*, *Драјчићи*, *Крајићи*, *Никишићи*, *Ружићи*, *Ушинојићи*. Поред овога изговора у таквим случајевима обично се може чути *ки*, бар код неких презимена, на пример: *Јојчики*, *Паличојки*, *Рачојки*, затим код многих, као у изговору Милана Костића из Драјчића — *Драјчик'и* поред изговора *Драјчићи* у истом селу а нарочито у породици Никшића, док се увек изговара само *Крајјићи*, назив засеока Срећке, ма да у самом том засеоку изговарају *Драјчики*. — Са овим изговором *ки*

¹⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 190.

²⁾ Панта Срећковић, Владике фанариоти Рашко-призренске епархије, од 1818 до 1854. Београд, 1881. С. 27.

могао би се упоредити *ћ*^{ки} у јужноморавском и у овој категорији, у примерима из Међурева — *зучић*^{ки}, *јарић*^{ки}, *јужић*^{ки}, *младић*^{ки}, *овнић*^{ки}, *ћурић*^{ки}¹⁾; то *ћ*^{ки} продирало је заједно са цртом *ћ*^к < **ti*; слично томе, пак, могао је и у Сретечку Жупу продирати тај наставак. Међутим док се уопште изговор *ћ*^к губио, дотле се наставак *ки* одржавао и стабилисао, у смислу самог фонетског система овога говора. Ово *ки* се, уосталом, ширило с југа као карактеристика једне значајне категорије, у овоме правцу, каогод и долином Јужне Мораве. О томе старом, прасловенском наставку деминутивног значења, који се у јужноморавском дијалекту очувао „у великој мери“, проф. А. Белић даје карактеристику, уз наведене примере. „Овде треба приметити, каже он, да се наставак *ик*, као што се најбоље види из наведених примера, употребљава у оваквом значењу једино у јужно-моравском дијалекту, и ни у једном више, чак ни у запаљском. То нам још једном потврђује хипотезу о постанку јужно-моравског дијалекта. Тешко је претпоставити да су сви ови дијалекти знали првобитно за тај наставак у таквој употреби, па га сви изгубили сем јужно-моравскога; у толико пре што јужно-моравски дијалекти... не показују велику старину“²⁾. — У говору Сретечке Жупе ова категорија је дефинитивно уопштена. Ретки су случајеви, ипак, да нема дублетних форми, као *кучићи* поред *кучики*; заиста, према *пиличићи* варијанта је, нешто ређа, *пиличићи* поред *пилићи*, а у вези с овим треба приметити да се налази чисто *ћ* према нормалноме *к*. — У ствари, као продуктиван елеменат ширио се завршетак *-чики*, и за мале предмете и за млада жива бића, као: *Гмичики* (подводно место, пиштољина, Др.), *Гмичики* више плевња наша, *јасен* у *Гмичићи* (Др.), *зучики*, *девојчики* (Ср., Г. С., Др.), *девојчићи* (Др.), *дукачики* (Ср.), *динарчики* (Г. С., Др.), *динарчићи* (Др.), *ћугумчики* (М., Др.), *зајчики*, поред ређег облика *зајчићи* — *Рика-в-о*^м у *голем дов*, *чуле га зајчики*, *уш³⁾уљиле уш³⁾чики* (Ср., Др.), *змичики*, *зупчики* — *дѣтету изникоше зучики* (Ср.), *јаричики* обичније него *јаричићи*, *јаганчики* обичније него *јаганчићи*, *јунчики* (Др.), *камчики* — *каменчики*, *кличичики*, *колачики*, *коскичики*, *котличики*, *крчашички*, *лиси-*

¹⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 186.

²⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 366.

чки, *мачки* и *мачићи* (Др.), *пилічки*, *пручки*, *свіньчки*, *унучики*, *две унучики* (Ср., Др.), *ушічки* — *ће ши ізвучем тіја ушічки*, *финцанчки*, *чоканчки* (Др.). О извођењу ових именица биће говора на другоме месту, а овде треба истаћи још и то да се продуктивност завршетка *чки* види и по додавању именицама изведеним на *иња* : *шевчиња* — *шевчињчки* (Др., Ср., Г. С., М.).

У РЕФЛЕКСИ ПРАСЛОВЕНСКИХ НАЗАЛА $\text{A} - \text{Ж}$

Разматрање замене прасловенских назала, нарочито назала задњег реда, за говор Сретечке Жупе има два значаја. Да је овај говор остао чист и без примеса са стране, питање о рефлексима назала не би се ни постављало. Међутим, како је овај говор производ дијалекатских мешавина, разматрање овога питања може дати једну од главних одредница за ознаку основне боје овога говора, као и за одређивање типа мешавине и правца страних утицаја.

Овде рефлекс назала предњег реда нема значаја, јер је исти елеменат и у средњештокавским говорима источне и јужне Србије као и у говорима појаса Кратово—Скопска Црна Гора—Тетово, и као у говорима јужнијим од овога појаса. Тај рефлекс $e < \xi$ налази се и у овоме говору, као и у свима који чине његове компоненте; на пример: *девет, десет, единаес, пет, припет, петок, светá Пешка, светец, свети Нíкола, се*; тако је и у речи *јéштра* која има значење „језгра“; а тај рефлекс налазимо и у речи *месец*, и у варијанти *зајец*, поред обичнијег облика *зајац* — *зајаци*, као што се налази и у јужноморавском дијалекту — *зајац*, забележено у Врањској Бањи, *зајак*, забележено у Калиманцима, — где проф. А. Белић објашњава прелаз $e > a$ као последицу пасивне артикулације у неакцентованом слогу¹⁾, и као што је у косовско-метохијском дијалекту²⁾, а као варијанта и у Рјечнику Вука Караџића.

¹⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 35.

²⁾ Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*. — Српски дијалектолошки зборник, IV. Београд 1932. С. 190.

Тежиште овога питања у ствари се преноси на рефлекс назала *q*. У средњештокавским говорима источне и јужне Србије, као и у призренском и горњеморавичком, редован рефлекс је *y*; али већ у јужнијем појасу има мешања, стога је за тај појас решење овога питања било веома важно. Много пута се у овоме правцу писало без довољне документованости и без потребне објективности, и тако се једино може објаснити да је Дринов могао тврдити како је *a* редован рефлекс назала *q* у овоме појасу¹⁾, и да је В. Облак сматрао рефлекс *y* као српски утицај, ма да „знатно преовлађује“ у кратовском и кумановском говору²⁾. О кратовском говору први је дао јаснију слику Ефрем Каранов, сâм по рођењу кратовац. Он јасно истиче да је у кратовскоме говору доследно у корену *y*: „буквата *ж* въ коренъ на думитѣ и се замѣня съ *y*, напр. *рука, мука, муж*“³⁾, и супротно тврђењу Шапкарева⁴⁾ додаје да и у наставку асс. *s. f.* постоји у односно *y* код особних именâ а и код именâ која означавају сродство: „въ окончаніята на собственитѣ и родственитѣ имена въ женски род Вин. пад. единств. число *ж* се замѣня съ *y*, а *ж* съ *y*, на пр. Марию, Стойну, Елену, майку, сестру“. Док се у скопско-црногорском говору рефлекс назала *q* > у чува потпуно не само у корену, него уопште, а и у наставку асс. *s. f.*, дотле *a* м. *q* у том облику продире у тетовски говор са југа, али ипак не може да истисне у из корена. Ако се узму у обзир примери из књиге Кирила Пејчиновића „Огледало“, мора се извући закључак да је у тадањем тетовском говору рефлекс *y* био још доследнији, и да је та замена основна у тетовском говору. Овакво стање, у у корену а *a* у наставцима, констатује и А. Селищев⁵⁾, само он изводи погрешан закључак, слично извођењу

¹⁾ M. Drinov, Beiträge zur Kunde der neubulgarischen Sprache. Arch. f. sl. Phil., V (1881), S. 374—375.

²⁾ V. Oblak. Einige Kapitel aus der bulgarischen Grammatik. — Arch. f. sl. Phil. XVII (1895), S. 139. — Упор.: В. Облак, Приносъ къмъ българската граматика. — Сборник XI/I (1891), с. 533 и д.

³⁾ Е. Карановъ, Кратовски говоръ — Сборникъ, IV/I (1891), с. 314.

⁴⁾ К. А. Шапкарѳ, Нѣколко думи върху статитѣ на г. П. Драганова въ Извѣстията на Спб. Слав. Благотв. Общество. — Сборникъ II/I (1890), с. 335.

⁵⁾ А. Селищев, op. cit., с. 312—313.

В. Облака за кумановски говор, да је то у последица призренског утицаја. Међутим, управо корен и овде чува старину, док се морфолошким путем нов утицај ширио, долазећи са југа. Уношење рефлекса *a* место у претставља у два правца утицај са југа, и то унеколико јачи у тетовском него у кратовском говору, са чиме се слаже и стање осталих карактеристичних црта. Оба ова правца утицаја на овај дијалекатски појас треба навести и овде где је реч о овој особини сретечкога говора, и то из два разлога: тетовски говор показује нам непосредни извор овог утицаја на сретечки говор, а кратовски говор нам показује скоро исти степен развитка ове црте као што је и у сретечком говору.

Било код речи познатих прасловенској заједници, било код позајмица из времена које је претходило деназализацији гласа *q* у нашем језику, — увек је у корену рефлекс *y*: *буба*, „*бубо!*“ (детету), *буба-мара*, *бубрег* (С., Г. С.), *набубрев*, *набубрив* — *гра ми набубрив* (Г. С.), *врѹћ*, *врѹћина*, *гнѹсен*, *голуб лѣтна*, *голубови*, *голубица* (С., Др., Г. С., М.), *груб* — *што је груб човек!*, *грубо платно* (Ср.), *груди* (Др., ретко; обично је у употреби реч *прсја* — *бољеш ме прсја*), *гука* (Ср., Г. С., М.), *гусѣница*, *гуска*, *гусок*, *гушчики* (С., Др., Г. С., Г. Љ.), *гус* — *густа* — *густа чорба* (Ср.), *густо*, *дуб*, *дубоо дрво* (Др., Ср., М., Г. С., Пл., Л., Г. Љ., Д. Љ.), *дубље* (Др.), *дуби* (за дете, Ср.), *надув* — *трбу му се надув* (Ср.), *зуб*, *зубе* (Др., Ср., Г. С., Р., Г. Љ.), *кључе* — *кључе му се одмота* (Ср.), *кудеља*, *купиња*, *кус*, *куси* (imperat.), *оћеш да кушиш*, (Др., Ср., М., Г. С.), *јѣн пуш кусна* (Ср.), *куш'њак* (Ср.), *кућа* — *кућа* (Р., Ж., Пл., Л., Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), *кућник*, *кућница* (Др., Ср.), *покућнина* (Ср., Г. С.), *мудро деше* (Ср.), *муж*, *мушки деца* (Др., Г. С.), *мука*, *ни муку сѹм*, *га шури* *на мука* (Др., Ср., Г. С., Г. Љ.), *ће га мучаш*, *он је прави мученик* (Ср.), *муши* (Ср. Г. С.), *мушна вода*, *мушна вода* (Ср., Др.), *мушлак работа* („не ваља рад, узалуд“, Др.), *мућеница* — *маши муши мућеница* (Др., Ср.), *мућкаво јајце* (Ср.), *павук* (Ср., врло ретко; уместо тога обична је реч *магарец*), *паучина* (Др.) врло ретко, а из Срећке забележио сам *паућ* у значењу „паучина“, *попруг* (коњска опрема — амови и узде са дизгинима, Ср., Г. С.) — *нема коњ попруг*, *све му исабено* (Ср.), *се пружам да довашим* (Ср., Г. С.), *сѹм паружив ноге* (Ср.), *пруш* (Др., Ср., Г. Љ., Р.), *пруче* (Др., Ср.),

пру'че (Др.), пручики (Ср.), пуцаљка (Ср., Г. С.), пуцаљче (Ср.), ќе пукне, ќе пукнем од љушина (Ср.), пуш (Р., Л., Ср., Др., М., Г. Љ., Г. С.), пуш (Др.), пушинче (Др., Ср., Р.), пушиште (рђав пут) — *немој д' удаш по тија путишта* (Др.), *усаут, џенаут, још џен пуш, по џен пуш, други пуша, шрећи пуш* (Р., Др., Ср., Г. С.), *два пуша* (Др.), *оружје — сос оружје марифет да га уфатиш* (Ср.), *руб — поруби, заруби* (Ср., Г. С.), *рука* (Р., Ср., Др., Г. Љ., Г. С.), *рукав* (Ср., Г. С., Др.), *рукавица* (Ср.), *обруч на каца* (Др., Ср.), *ће поручим* (Ср., Г. С.), *оскуден, сом оскудица* (Ср.), *скупи* (Ср., Г. С.), *поскупо* (Г. Љ.), *струк* (Ср., Г. С.), *ступало* (Др.), *на клас ќе ступнеш* (Др.), *на клас неће ступнеш* (Ср.), *ступни* (Др.), *ја с о м ше настунив* (Ср.), *праг преступи* (Г. С., Ср.), *субота* (Ср., Др., М.), *сугреб — назгазив на кучински сугреб* (Ср.), *суд* (Др.), *отидни на суд, суд је на миши мачка* (Ср.), *судим се, судни дън* (Ср., Г. С.), *судија* (Ср.), *судилиште* (Др., Ср.), *шрџба раструбив, шџжен, шџжим, шџи нож је* (Ср.), *шступим, јџже* (Др., Ср., Г. С.), *јџшок — плашно ми је од јџшок* (Ср.), а и *чџбрица*. — На тај начин јавља се као општа особина замена у у корену, чак и у оним речима у којима А. Селишчев констатује у тетовском говору *а* — *капина, гнасиш, маћеница*¹), а за које није тешко било доказати да су наносни елементи са југа²). Значи да је у говору Сретечке Жупе у овоме правцу утицај с југа за један степен слабији него у доњеполошком говору. — Чак и у примеру *унушра* редовно је у, ма да се рефлекс *а* у тој речи — *унашра* налази редовно у тетовском говору, па преовлађује и у Скопљу и непосредној околини Скопља, и чак је тако забележено једанпут и у Скопској Црној Гори, у Чучеру, код чланова једне породице пореклом из прилепског краја.

Једини примери са другим рефлексом у корену биле би речи *Љ'2**, топографски назив из околине села Драјчићи а у правцу села Горње Љубиње, и *пџш*, забележено код једног лица из села Мушњиково — *шрџен пџш*. У првome примеру могао би се претпоставити остатак старог облика, кад би

¹) А. Селишчев, *op. cit.*, с. 312—315.

²) Упор.: Др. Миливој Павловић, Принцип корелативности у еволуцији језика и некорелативност дијалекатских црта Горњег Побардарија. — *Годишњак Философског факултета у Скопљу*, I (1930), с. 305.

било ма каквог ослонца у говору старинаца, чиме би се то могло оправдати; овако може се објаснити једино као облик који су донели Горани, или као појава вокалне потенциране редуције — *лук* > *льк*. За други пример, *пѣш*, једино се може примити објашњење да је то последица вокалне редуције, и то прво што је *ѣ*, у забележеном примеру, са јасном ниансом задњег изговора *у*-реда, и друго што сам забележио и примере са редуцираним *ѣ* — *пѣш* у селу Драјчићи. Једанпут сам забележио и облик *ошѣда* (Ср.), али и овај пример иде у појаве редуције.

Међутим у глаголској основи, у примерима *дигнала*, *дигнала*, *лѣшна*, *изнѣкнала*, *пѣдна*, *стѣнала*, *пришѣгна* *га*, *зѣдена*, *прѣиадна*, *сѣкна*, и др., редовна је замена са *а*.

У облику 1 л. ј. сад. вр. наставак у налази се код постојећег глагола *оћу* — *ћу* : *ја ћу*, *ћу њдем* (Др.), *ја ти кажем ћу* (Ср.), и *ја моћу*, *немоћу*; али код ових глагола чује се и облик са *м*: *ја ћем идем*, што би се могло објаснити као условна фонетска појава, према обичнијем облику без *м* — *ће кажем*, *ћ' њдем*, али код глагола „хтети“ ово је ређе, а чешће се чује код овог облика глагола моћи: *моћем*, *ја моћем*, *не моћем*, где се сада врши процес уношења *м* по аналогји, према *дам*, што је раније извршено код осталих глагола: *знам*, *идем*, *кажем*, *ће погинем*, *ће умрем*, и др. Облици као *зѣгину*, у примеру: *ако не зѣгину*, *ако сѣм жив* (Ср.), веома су ретки, и нико од припадника овом говору не би то сматрао као могућну црту; ипак овај пример забележен је у породици Ђека Алексића, у Срећкој, у породици досељеној пре шест колена, и мора се уочити да се у овој досељеној породици очувала, у једином примеру, црта говора староседелаца, коју нигде више нисам забележио. С других страна било је потстакнуто ширење наставка *м*, и преовладало је. У наставцима глаголских облика 3 л. мн. јасно је да је *а* унето споља — *ови са биле*, *шес са зграмѣдени доле* (Др.), тако у стиховима:

А не ми са сѣнови,
Теке ми са бѣнови;
А не ми са ћѣрчице,
Теке ми са јѣлчице; —

Дѣвојке са у шѣнке кѣшуље, и др.

Неки пут се налази и *сă*, *кьд сă дошле* (Др.), али има примера и са су нарочито у старијим, лазаричким песмама:

Јер су леици, мѣшени (двори), и др.

Код заменице ж. рода у асс. s. обично је *ја*.

Код именица у асс. s. f. налазимо врло интересантно стање, с обзиром на наставак. Чисто морфолошким процесом облик пот. s. f. са наставком *а* уопштен је и за асс. s. f. То се, под утицајем с југа, извршило у тетовском говору — *на мука*; *на глава*, *со жена*, а тако је и у говору Горанă; отуда је ова појава лако обухватила и говор Сретечке, али не и говор Сиринићке Жупе. У сретечком говорном типу, у разговору и у причању, облици са *а* скоро потпуно су уопштени. На пример: *вода* — у *вода*, *ајде разлади ја вода* (Др.), *падна у вода* (Ср.), у *мушна вода*, *со с војска* (Ср.), *врећа* — у *пуна врећа*, *дај врећа брго* (Др.), *да одвржујет врећа*, *со све врећа* (Др.), *дуика* — *ће извршет со с сврдев дуика* (Др.), *од зевња* (Др., Г. С.), у *крпица*, *св зиди кула* (Др.), *кућа* — *да метеш кућа*, *из кућа*, *на кућа*, у *кућа*, у *кућа наша* (Ср.), у *наша кућа* (Др., Ср., Г. С.), *не се померав нигде од кућа*, у *своја кућа* (Др.), *мв'гла* — *иде у мв'гла*, *ши послужи машина*, *со с машина* (Др.), *међа* — *до међа* (Др., Ср.), *мие грањичимо до међа* (Р.), *на могола седеше* (Др.), *молба* — *благодушен човек прима молба* (Ср.), *мука* — *на мука сом*, *га шуриг на мука* (Др.), у *недеља* (Ср., Г. С.), *невоља*, *кьд паднем у невоља* (Ср.) *њива* — *на њива гблема* (Др.), у *његова њива* (Ср.), *со с оканица* (Др.), *на пењава* (Др., Ср.), *плăњина* — *отишов у плăњина* (Ср.), *кажи прикажња некоа* (Др.), *со с пушка*, *пушка ће ти отне* (Р), у *(э)слубица*, *на стража* (Ср.), у *стрѣдина кућа* (Др.), *прѣт црква* (Ср., Г. С., Др.), *со с чашала*, *чашалија*, *со с чаша* (Др.), *није бив у школа* (Др.), у *шума* (Ср.). То се најбоље види из примера слободнога говора, *кој воли рăкија*, *кој вино*, *кој погача*, *кој сира*, као и у благосиљању при завршетку литије — *Бог да ни чува вѣра и закон*, *Бог да ни чува краља и отаџбина*, *Бог да ни даде здравље у људи и у стока*; *кој чини мађије за деца*, *да му не прблачу у његова кућа*; ... *да му се нероди у његова њива*; *под гуша да му ницајет*; и *ће баци чаша*¹⁾. Тако и у посло-

¹⁾ Видети текстове у овој књизи.

вицама: *Къд ће у глава улегне*, и у песмама: *къд си вуна узимала* (Др.).

Међутим код женских особних имена и речи које означавају сродство по правилу очуван је наставак у, као и у кратовском говору. Код особних имена тај наставак се потпуно очувао — *съм видеџ Дѣ'ницу, Мару, Мíлену, Стојну*, а мање идеално, као што ће се видети, очуван је и код назива за сродство — *бабу, мајку, од мајку, на сестру, на снају, ћерку* — *дав му ћерку за жéну*, тако и у примеру *дéвојку* — *со'с дéвојку*, — а овакав облик се чува и код именица мушкога рода ове категорије — *једнога слугу, нéвидев газду*, па се донекле налази и код назива за жива бића уопште, са јасним колебањем: *съм вíдеџ лíсицу, од мравку*, али — *сом видеџ кучка*. То у се чува и код заменица: *моу машер, од моу машер, сваку жену* итд.

Ово овакво стање какво би одговарало стању у кратовском говору, показујући сличан степен овог процеса, поремећено је новим приликама. Тако, пре свега код имена села женскога рода има мешања у врло малој мери, као: у *Стреџка* (Др.), *из Локвица*, у *Локвица* (Небр., Ср.), али *од Локвицу, а* (Л.), а то треба довести у везу са чињеницом да је у Локвици највећи проценат старинаца, и да према томе разумљиво овде и наставак у има највише отпорности и да ће се најдуже одржати. Иначе у овој категорији је *а* опште: *на Дрина, на Сáва* (Ср.), у *Русија* (Др.).

Према овоме јасно је да је процес губљења наставака у био везан за досељавања из тетовског и кичевског краја као и из Горе; али најновије ширење црногорске породице утицало је на делимично враћање наставака у. Уосталом, у појединим местима где је проценат старинаца релативно већи, у Срећкој и Локвици, има код извесних лица чешћих мешавина, и то код истог лица и у истим речима. Тако, на пример, у причању, Ђека Алексић из Срећке, чији су стари дојдени *од шетовско*, употребљава чешће облик *глава* у асс. s. f., — али и у томе се види извешан потсвесни активитет вербалних претстава; како је у претходном разговору употребљено више речи које су имале у асс. s. f. у — *кој од мајку слободно срце роден, од мравку, ћерку*, — то прелазећи на другу причу употребљава са у и асс. s. f.: *главу* — *главу ће ти исечем, што ће ми газда главу исече*; али чим је облик

акузатива ове речи дошао у тросложни акценатски такт са предлогом *на*, одмах се јавио са наставком *а* — *газда нека носи на глава*, из чега се јасно види веза између трећесложне акцентуације и облика асс. s. f. на *а*; иза тога даље употребљава ову реч са *а* — *никој глава не диза, глава не диза никој, не могу да дадем моја глава за твоја*; даље у асс. s. f. на *а* употребљава речи *секира* — *маши секира, молба* — *благодушен човек прима молба*, док именицу *газда* употребљава са наставком *у* — *невидев газду да га слуша*. — Али у обчном говору почиње преовлађивати облик са *а*, па тако и у причама. У једној причи из села Драјчићи, највећи број облика асс. s. f. је на *а*: *како ти смеш да метеш кућа, не сме да се мете кућа, кд иде у кућа, из кућа, унутра у кућа, кажи ми што јунаштина имаш ти, да му чик шурим жаба у уста, кд-дунем у море, у вода, кд паднем на нужда, да наградим кула, сваки по своа вештина, виделе да је царева ћерка у вода, шурив му јена жаба у уста, камо сваки своја вештина, око кула. трипуш зашов од силина око кула, да крши кула, око шија, извеле девојка, како му ошнале девојка, извуков рука девојкина*; и реч *ћерка* у асс. s. f. има облик са *а* у почетку самом: *некој ђавол узев царева ћерка, што ми је гајле за твоја ћерка, ако ти је жав за твоја ћерка*, а тек при крају јавља се облик са *у* поред првог: *пред цара довеле ћерку му*, као клише, са енклитичном при својном заменицом, затим: *овај ти украв ћерка*, па опет: *дав ћерку за жену*; а реч *баба* — само једанпут и то са *у* се јавља: *стражари узеле бабу*. Са *у* сам забележио и један нејасан облик, у изразу: *како испосници у издрашју*.

У десетерачкој песми, забележеној при певању уз гусле, облици са *у* релативно чешће се јављају, — тако :

Ју горицу, по-ш-анку јелицу (3),
Немогасмо курву уфатиши (12),
Како би га, курву, превариле (17),
Да Грујицу младог превесимо (19),
Да л' не бил га, курву, превариле! (21)
Чујете ли, момци за женидбу (58),
Ла девојке вие за јудадбу! (62),
Не ме маши младу јудавала! (50).

Али обичније речи овога говора имају редовно облик са *а*:

*Лад Грујица стража ги чуваше (7),
 Па ошима кићена девојка (14),
 Па ја љуби за недеља дб'на (15),
 Маши глава, у сватове погља (29),
 Преведоше најлепша мланеста (31, 37),
 Јодма баца рука њу недр'ма (43).*

И док у овој песми, забележеној почетком 1932 године, речи *недеља* и *девојка* имају облик асс. s. f. са *a*, дотле су оне у песми о одласку св. Саве у калуђере имале облик са наставком *у*, као и лично име *Тодорка* и називи сродства:

*Не га пита, със зор[ш] му проси девојку (9),
 Па донеле Тодорку девојку (19),
 Свадба чини за недељу дња (20),
 И да видиш Тодорку девојку (66),
 И ми узе своју милу снаву,
 Милу снаву Тодорку девојку (74, 75), —*

али и у овој песми, наизменце, јавља се код речи *девојка* и асс. s. f. на *a*:

*Отидоа за добра девојка (18),
 Да ги сведет лиепа девојка (22),*

као што је и код других речи:

*Те ми събра шое ситна војска (39),
 Па прибраја шое ситна војска (40).*

Да су у овој песми старији облици са *у*, види се по примерима где је асс. s. *Саву*:

*Силом ћ' иде Саву да доведе ;
 Студен камен Саву да извикаш, —*

док у данашњем говору тај облик гласи *Савога*.

Лирске песме, обичајне, жетелачке и коледске, показују један сталожен и релативно ранији однос: женска имена, речи *девојка*, *дорија* са наставком *у* се чувају:

*И камо ти и коња дорију?—
 Пратимо девојку
 Претш обед на воде. —
 Нигде лика не нађе,
 Само Стојну попову.*

Код других речи, пак, увек је наставак *a* :

*Паде плаша на ливада ;
 Није плаша на ливада ;
 Змај прелете кроз гора зелена,
 Крила бије у јела зелена ;
 Со^с црвена јабука ;
 На њива голема ;
 Ваљила се брашу на вечера ;
 Да навезем брашу кошуљица ;
 И ратајче на брана ;
 Со^с белија ченица ;
 Да ти идеш у гора, —
 Да набереш метљика,
 Да пометеш кућица.*

Из досадањег излагања и из наведених примера јасно се може запазити однос између рефлекса *y* — *a* у асс. s. f. и ток самог процеса. Пре свега јасно је да је стари, основни рефлекс био *y*; то се потврђује безизузетачним стањем у корену речи, као и чувањем *y* у асс. s. f. у већој мери у оним местима где је проценат старинаца био већи, ма да на то утиче и ширење породице досељене из Никшића, иако је она примила нормални тип сретечкога говора. Затим, јасно је да је процес уношења рефлекса *a* долазио са југа, да су његови носиоци досељеници из кичевског, тетовског и, мада их је мало, из прилепског краја, а и из Призренске Горе. Овај утицај, углавном са југа и југозапада, има шири обухват, он се простире и северозападно од Сретечке Жупе, око Призрена, где има тога у говору Горана, па и у салима Грчаре, Ново Село, Скоробиште, на пример у корену — *зѣа*, *зѣбош*, *мажот мој* напореда са *ь > е* — *сега*, мада друге речи чувају стари рефлекс *y* у корену — *кућа*, *гуска*, и сл.; према томе мора се уочити да је у Сретечкој Жупи утицај из торбешкога краја био својен на мању меру уношењем косовскг елемента, — али јасна слика употребе рефлекса *y* у корену не би се могла добити да није та особина била основна у говору старинаца. Отуда се уношење рефлекса *a* ограничавало на морфолошке појаве, и у томе добијало маха. У овоме би се могла наћи сличност процеса између овог и кратовскога говора, с тим да је у кратовском говору стање код

једне тачке стабилисано, док у говору Сретечке Жупе има још доста отступања, што показује још незавршено превирање у овоме правцу, управо ометање завршетка започетог процеса новим чињеницама. Упоређен, пак, са тетовским говором, говор Сретечке Жупе очевидно показује за један степен слабији утицај споља, према истом утицају у тетовском говору: стање у корену је исто, али је у Тетову рефлекс *a* преовладао у асс. s. f., док у Сретечкој Жупи има још једна психолошка поткатегорија у којој се такво у чува, поред других појединачних случајева асс. s. f. на у.

VI ПОЛУГЛАСНИЦИ

За хронологију формирања дијалеката нашега језика, као и за њихове узајамне везе, од веома великог значаја су полугласници. Процеси полугласнички означавају истовремено велике епохе развитка српскохрватског језика — прво изједначавање полугласника предњег и задњег реда, затим вокализовање. У томе правцу праву важност овим појавама дао је проф. А. Белић у својој студији о дијалектима средњештокавског типа¹⁾, и могло би се рећи да поглавље о полугласничким појавама носи на себи тежиште целе књиге, као што и теорија о полугласницима у себи садржи објашњење битности еволуције овога дијалекатског типа. Отуда је сасвим оправдано питањима полугласника обраћати изузетну пажњу, нарочито када се тиче дијалеката старијег типа, у којима се још чува полугласнички изговор, као што је и сам говор Сретечке Жупе, као што су и сви говори јужног средњештокавског појаса, кратовско тетовског. Овај појас има и своје специјалне проблеме везане за утицај који се у њима осећа долазећи с југа, као уношење вокализованих полугласничких вредности *e* — *o* из говора староштокавског типа.

Да би се добила потпуна слика о употреби полугласника и о њиховим рефлексима, треба дати један општи поглед на ово питање с обзиром на говор Сретечке Жупе, а затим разгледати све примере, према основним категоријама.

У данашњем говору Сретечке Жупе постоји полугласник, али нема разлике између рефлекса некадањих полугласника предњег и задњег реда. — Тај полугласник је средњег реда.

¹⁾ А. Белић, *op. cit.* с. 42—89.

типа a — \bar{a} односно \bar{a} или a^b , са неколико ступњева вокализovanости. Осем тога, место полугласника јавља се чешће и потпун вокал a . Док ове све појаве улазе јасно у систем средњештокавских говора уопште, дотле у извесним случајевима замена вокалима e — o отступа од овога система. Отула треба видети што одређеније у којим се категоријама јављају ови рефлексии, затим да ли су искључиви у њима, а тиме да ли је то стара појава или нов утицај са стране. У томе смислу биће изложени примери оне категорије која претставља основицу, — а то су случајеви у корену, где је слика и јасна и једноставна, где је увек полугласник реда a , или резултат његове вокализације, по унутрашњој — фонетској еволуцији; затим ће бити разгледани примери оних категорија које имају e односно o , али где се чувају и примери са полугласником a -реда; најзад ће бити наведени примери оних категорија где су нови елементи узели лунога маха.

Пре свега, у корену полугласник је увек типа a , са типичном полугласношћу, нарочито под акцентом, али то зависи и од субјективних момената: код неких претставника овога говорног типа полугласност је изразитија, док је код других нешто јаснија тенденција за релативним вокализовањем, — отприлике онако као што је у кратовском говору, и нешто одређеније но у говору Скопске Црне Горе а нарочито ближе околине Скопља. Полугласност је боље очувана под акцентом, а полугласници се вокализују релативно слабије, јаче, скоро потпуно па чак и потпуно у неакцентованом слогу, било пред акцентом било иза акцента, што је чешће. Осем чисто тонскога карактера полугласника, мора се водити рачуна и о степену полугласности. Како је та појава веће или мање полугласности истога типа као и у дијалектима средњештокавским које је описао проф А. Белић, то је и овде узет исти начин за обележавање степена вокализовања — \bar{a} означава полугласник са одређенијем полугласничком природом, док \bar{a} означава доста јачи степен вокализовања; ово зависи од јачине експираторне струје, — јер се при јачој експирацији, то јест под акцентом, чува боље природа полугласничке артикулације, док је при мање интензивном и мање прецизном изговору у неакцентованом

слогу, изговор ближи вокалу¹⁾, отуда је за случај још већег степена вокализовања употребљен знак *a'*. — Ако се сад узму у обзир и поменуте индивидуалне особине изговора, онда би се углавном могле поставити две релације: код оних који изговарају полугласник мање типично имамо скалу *б'—б_a'* : *б^a* или *а^a*, а код оних који изговарају полугласник мање типично у акцентованом слогу имамо скалу *б^a'* : *а'* или *а*. Један од интересантних случајева овакве алтернације био би чак и у примеру са вокалском редукцијом, где нови полугласник под акцентом алтерира са пуним вокалом *а* без акцента.

Примери полугласника у корену: *бб'њак* (Ср., Др., Г. С.), *бб'чва* (Ср.), *бб'ш* — *бб'ш тако*, *сб_a'в* — *вб_a'зда'н* (Ср., Др., Р.), *вб'шка* (Др., Г. С.), *дб'ждовњак* (Др.), *дб'н*, *дб_a'н* (Ср.) *првдб_a'н* (Др.), *добар дб'н* (Р., Л., Г. Љ., М., Др.), *спр^eћен дб^a'н* (Др.), *дб'н до пладне* (Др.), *на дб_a'н ши је надница* (Др.); тако је и у синтагматичним групама: *два дб'на* (Ср., Др.), *три дб'на месец дб_a'на* (Ср.), *тријес дб'на* (Г. Љ.), *за овија дб'нови* (Ср., Г. С.), *дб_a'њом*, *дб'њем*, *дб'њу* (Ср., Г. С., Др.), а: *ввздб^a'н* (Др., Ср., Г. С.), *в^eлидан* (Др.), *в^eлигдан* (Ср., Др.), *Ђурђовдб^a'н* поред *Ђурђовдб'н* (Г. С.), *на Сп^aсов дб^a'н* (Др.), *Сп^aсовдб^a'н* (Ср.), *на И'лић дб^a'н* (Др.); затим: *дб'н^aс* (Р.), *дб_a'неска* (Ср.), *дб_a'наска за дб'наска* — где је веома мала разлика па ипак се могла осетити између полугласника у првој речи, под обичним акцентом, и полугласника у поновљеној речи, на коме је потенцирани акценат инсистирања; *дб_a'наске* (Г. С., Ср.), једанпут забележено *Да'ница*, иначе обично *Дб_a'ница* и *Дб'ница* (Др.), а према томе, по народној етимологији, *Дб'нојле* па и *Дб_a'вњан*; *ће одб^a'нем* (Р.), *да одб^a'нем* (Др.) *осб_a'дале* (Г. С.); *ка^bд-оштишо^w* (Ср.), *ка-д-á дође* (Ср.), *кб^a'д си бив у с^eло* и *кб^a'д си бив?* (Др.), *кб_a'да* — *кб^a'д* (Ср.), и у случајевима у којима је *кб'д* због ритма наглашено налази се типична полугласност: *кб'д си брашно узⁱмала* — *кб'д си на-заћ повр^aћала* — и *сов кб'д си узⁱмала* — *кб'д си вуна узⁱмала*; *Бела Рада кб'д затворена* — *мирно седи*, *кб_a'д ће у глава у^lегне* — *сама игра*, *сама поје* (Др.), а тако исто и под емоционалним акцентом: *кб'д-да видеш!* (чуђење са дивљењем, Др.); најзад има и случајева механизирања и аналогije, чиме

¹⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 44—45 и д., упор. с. 86—87.

се објашњавају појединачна отступања — *кв-д-а виђи*, *квд са дошле* (Др.), и обрнуто *ка[д] ће га заколе*; даље: *св'г!*, *сва'га* (Р., Ср., Г. Љ.), *ће срешнемо сва'г* (Др.), *ја свом сва'г дошов* (Р.), *шв'г* (Ср., Др.), *шва'га* (Др.), *шв'к смо косиле* (Г. Љ.), *једн'к* (Ср., Г. С.), *ако нађе први добија десе^т једн'к* (Ср.), *ла^в* (Ср.), а: *позна да је то л'ав*, можда тако треба тумачити и *ла^в* [= лав] *урлаје по потоци* (загонетка, Др.), *л'га је шоје*, *ла'говен* (Ср.), *л'же* (Др., Ср., Р.), *л'жовно* (Ср.), *ла'к* (Др., Ср., М.), *ла'ко* (Р., Небрег., Др.), *поблако*, *ла'сно* (Др.), *ла'н* — *л'нена кошуља* (Ср., Др.), *л'нено плашно* (Г. С.), *ма'гла* (Др., Г. С., Л.), *иде у ма'гла* (Др., Лок.), *ма'гла* (Г. Љ.), *ма'гла* (Р.), *зам'глило се* (Р., Ср.), *измакни*, *ми измакна* (Др.), *примакнем*, поред *микнем* (Ср.), *м'ска* (Др.), *на'ње* (Др.), *н'ње* (Ср.), *п'клен мајке да останеш* (Др.), *опа'нок*, *опа'нок*, *опа'нци*, *опа'нци* (Др., Ср., Р.), *св'с!* (обично је у преносном значењу, за рђавог човека, иначе се употребљава реч *куче* — *кучики*, Др.), *св'на* (Ср., Г. С.), *ће о'савне на пуш*, *св'н*, *сва'н* (Ср., Г. С.), *сва'н свом сњив* — *св'ом сњив страшен св'н* (Др.), *св'ш*, *св'ће* — *св'шови* (Др., Ср.), *шв'кни га* (Ср.), *шв'вен*, *шв'вно је небо*, *шва'вница* (Др.), *затв'мнило се* (Р., Ср., Др.) *тв'нок* (Др.), *тва'нка жица* (Ср., Г. С.), *тва'нка кошуља*, у *тв'нке кошуље*, *тв'нко преди*, *тва'нка пређа* (Др.), а *тва'нка пређа* и *тва'нка пређа* (Ср.); *цвеће цв'та*, *ч'сен крс* (Др.), *ч'сни* — *тек'е ми са ч'сни крсти*, *ч'сни крсти бога мољеш* (Др.), *ч'сно и беритешно* (Др., Г. С.), *неч'стив* — *неч'стиви* (Др., Ср.).

Једино у облику „шъл“ налазимо отступање, са *о м. а.* Заиста, забележио сам неколико пута и са *а* — *дошав*, *доша'в* (Ср), *ошишав ко-д-ругога* (Др.); али у свима осталим случајевима је *о* у овоме положају: *ја свом свг дош'в* (Р.), *дошов* (Др., Ср.), *к'д ошишо^в шрећи пуш*, *ошишо^в* у *п'лањина* (Ср.), *ошишов* (Др., Г. С.), *ошишов у море* (Др.), а тако и у песми: *свешћ Петар у ра¹ пошов* (Др.). Овде би се могла претпоставити фонетска измена, али је много вероватније да се код глагола изведених из овога корена пренео завршетак *ол > оц > ов* из категорије глаголског придева где се нови полугласник био развио испред *л*, што је у староштокавским говорима дало *ол*, па је преко тетовског *оц* дало *ов* у говору Сретечке жупе — *реков* и сл. Да је то *ов* било у извесној мери продуктивно, види се по томе што се на-

лази и у р. гл. придеву *дунов* — *дунов у море* (из једне приче), где би се очекивало у или *a* као рефлекс назала *q*. Једанпут само забележен је облик са *e* — *ошишев* (Др.), где би се могао претпоставити утицај непчаника *ш* бар као делимични фактор, можда из времена пре уопштавања тресложног акценатског система — **ошишь^ел*, чему се може додати још једно објашњење, о коме ће касније бити речи; ово објашњење намеће се и за исту појаву у кореновом облику „*шь^а-а*“: *му шепнав* (Др.).

Полугласник типа *a*, односно његов вокалски рефлекс, чува се лепо у падежним облицима — *дв'наске* (Ср.), *дв'наска*, *дв'наска за дв'наска* (Др.), увек боје *a*, али је забележено једанпут и *дв'нь^аска* (Др.), чему би одговарао облик *ноћ^аске*, а који би се могао објаснити и утицајем палаталног сугласника; објашњење ужим изговором под некадањим акцентом не би морало бити искључено. Једино пример *дв'нас* — *дв'нес* из села Речање могао би наводити на помисао о утицају Горана; то не би било искључено ни због састава становништва у томе селу. Осем ових случајева додавања заменичког облика *c* некадањем падежном облику, има и примера код којих се заменичком облику на *ь* давало *и > j*: *шь^а'j* — *шь^а'j* — *шај*, *ов^а'j* — *овај*, *о^н'j* — *онај*, па по аналогiji и облику акузатива остаје *a* и под акцентом — *овај^е*, *онај^е* па и *шај^е*, како је у свима местима говора Сретечке Жупе.

У категорији префикса и предлога имамо двојак резултат. Код префикса полугласник се врло добро чува, између елемената потпуно фонетски и семантички стопљених у целину — *да р^азв^ане кожа*, *св'бор*, *св'брале* (Др.), *св'млев*, *св'сидав* (Ср.), *св'стале се*, *св'кри се* (Г. С.), *св'шије* (Ср.), *ц^азв^ашка*, и др. — Међутим предлог *свс* ретко на себи има акценат; забележен је само један случај са емоционалним акцентом, при чему је полугласност била типичнија — *св^ас сила га сврши!* (Ср.). Иначе обично се употебљава проклитично. У томе случају јавља се неки пут *ь^а* — *a*, на пример: *св^ас мене* (Др.), *св^ас војска*, *са' б^елога коња* (Ср.), *сас њи* — у реченици *ши си оштарив сас њи* (Г. Љ.), *са^ос ч^аша* и *са^ос о-к^аница* (Др); али много чешће, као општа појава, налази се рефлекс *o*, кратко или редуцирано: *сос к^учиста са м^ешане*, *сос оружје* (Др.), *сос пајшон* (Ср.), *сос пушка*, при благосиљању

— *сос њар и со берићеш!*, *со³-здравље и со-живош!* (Др.), *сѝз-божјé име!* (Ср.), *сѝс оружје, сѝс сврлов, со^ас слáмка* (Ср.), *се ѝсече сѝс ношче, сѝс окáница* (Ср., Др.), *с с онајега чѝвека* (Др.) и др., а тако и у песми — *сѝс-здравје, сѝз-бѝлија чѝница, сѝс црвена јáбука* (Др.); у овим последњим случајевима немамо резултате нормалног процеса делимичног вокализовања, већ процес редукције вокала, унет са стране као *со* и са редупликацијом *сос*.

Примери у којима је полугласник био у основи такође показују две групе. С једне стране су примери код којих је очуван полугласник, код неких речи из свакодневног говора, које означавају делове тела — *лáк^аш, нѝк^аш*, код којих је у тетовском говору *о* — *лáкош, нѝкош*; код заменица за каквоћу изгубљен је основни облик и замењен обликом са *и* и потенцираним значењем одређености: *овакви, онакви, шакви*, — па ипак неколико пута забележен је облик постао контаминацијом, са полугласником у основи: *овáк^ави (овак^ав + овски), онак^ави (онак^ав + онакви), кáк^ави (как^ав + какви)*, у којим облицима тетовски говор опет има *о*: *káкоф, какóвгодер, óвакоф, онакоф, тáкоф*. Међутим има случајева у којима је јасно да је говор Сретечке Жупе примио *е* са стране, — тако је општи облик *овес*, као у тетовском, кичевском и горанском говору, а исто тако према кичевском *кошећ, орећ, цешећ* и према тетовском *кошеу, ореу цешеу*, и у говору Сретечке Жупе имамо *е*: *кóшев, óрев, пѝшев* (Др., Ср, Г. С., Г. Љ., Муш.). Овде се јавља *е* и у основи речи *јарем*, ма да ту у тетовском говору налазимо старији елемент, полугласник у великој мери вокализован — *јáра^ам*; тако налазимо *е* и у речима *зајем, ражењ*.

За развитак речника српскохрватског језика великог значаја су имали покретљиви суфикси, нарочито они који су се после извршених полугласничких процеса фонетски уједначили у *ѝк > ак*, за образовање именица са обичним значењем (*мамак, шочак*) и са значењем деминутивским (*санак, цвешак*), за образовање придева (*једак, кратак, крошак*), а уз њих су и придеви на *ѝк* (*малецак*) и именице на *ѝк* (*залчак*). То свођење на један облик суфикса имало је за последицу у извесној мери мешање — некадање именице обичног значења могле су добити извесну нијансу деминутивности, као *шарак*, док су неке делимице губиле демину-

тивно значење, као *шумак*. Отуда се може разумети да обе врсте појавâ сусрећемо и у говорима у којима се у таквим суфиксима налази *o* место полугласника, унето са стране као цео наставак *ок*. — У овим говорима тај наставак *ок* постао је веома продуктиван, као што тврди за доњеполошки говор и сâм А. Селишчев¹). — С друге стране, по значењу читаве категорије су изгубљене и у говорима овога типа, па тако и у сретечком говору, и као појединачне речи и као категорија недостају речи са деминутивним значењем а са овим наставком, и једино се може, у старијим песмама, чути реч *сѡньак*, и то са старим наставком и делимице вокализованим полугласником у њему. — Само, у тетовскоме говору поред именица и придева на *ок* (*бѡсиљок, мѡмок, нѡпршок, пѡшок, пѡцок, чѡшврток, илѡшок, рѡдок*), који се наставак проширио и на турске речи, развитком њиховог наставка у *л^{ок}* > *лок* (*бѡрберл^{ок}, бѡфчалок, дѡнѡерл^{ок}, шѡцелок*), — налазе се и речи са старим наставком, у коме је стари полугласник реда *a* мање или више вокализован (као *дѡнѡк, добишѡк, сѡлак*, и сл.). — Међутим је у говору Сретечке Жупе ширење завршетка *ок*, изгледа, узело нешто веће размере. Заиста, и у овом говору има понека реч са старим наставком *ѡк* > *ак* и то са ослонцем на стари наставак *ѡк* — *нѡк* (*дѡждевѡк*, и сл.); али је много већи број речи код којих је преовладао наставак *ок*, и то не само код оних речи које имају тај наставак у тетовском говору, него и код читавог низа и других речи. Тако, као опште речи у говору Сретечке Жупе, налазе се са наставком *ок*: *бѡлушок, бѡсиљок, врзуљок* — *шури у кршица па заврже врзуљок, дѡсешок, добишок, жушарок* (тица, Др.), *жушок* (жуманце, поред *жушец*, Др., Ср.), *зѡвезок, зѡврзок, зѡшарок* (шара на везу), *мѡмок мућок, нѡвишок, нѡглавок, ѡкрајок, ѡбојок, ѡпѡнок*, — *ѡпанок, пѡшторок* (Др.), *пѡсок* (Др., Ср.), *Пѡсок* (топогр., место близу засеока Богошовце, Ср.), *пѡшок, иљусок, пѡчеток* (Др., Ср.), *прѡпасок, прѡселок* (Др.), *пѡцок, рѡчок, свѡшток, стрѡјарок* (враб.ц), *цвѡшток, чѡшврток, шиљок*; исто тако и код придева наставак *ок* је обичан: *крѡшок, крошок, мѡцок* (Др., Ср.), *мѡчок* — *мѡчок* (Др.), *нѡзок, шѡжок* — *најшежок, шѡнок*, а прилазе и придеви на (б)чѡк: *дѡгечѡк* и др. — Од именица две имају

¹, А. Селишев, *op. cit.*, с. 994, 500.

дублетне облике — *обојек* поред *обојок* а једанпут забележеног *обојак*, и *ручек* поред *ручок*; на двојни облик наилази се и код придева *дугачек* поред *дугечок*, и то се употребљавају *ручек* — *ручок* и *дугачек* — *дугечок* не само у истоме месту (Драјчићи), већ и у истој породици. Намеће се питање о томе како стоје ови облици једни према другима, — и за разумевање њихове појаве у сретечком говору занимљиво је, иако није довољно, нагласити: да за прву реч, *обојек*, нема потврде да постоји у говорима који су са југоистока и југа могли утицати на овај говор, али друга реч има у тетовском говору облик *ручек*, и према томе у сретечком говору облик *ручек* имао би се довести у директну зависност од кичевско-тетовског облика, а варијанта *ручок* у овом говору имала би да потврди продуктивност наставка *ок*; само, иако се то не може утврдити за сретечки говор уопште, занимљиво је да је у селу Драјчићи, у породици Никшића, *ручок* релативно старији облик, који доследно употребљава дед, док млађи употребљавају *ручек*; на тај начин могло би се рећи да је облик са *ок* раније био уопштен у овој породици, док је у њу тек касније продро облик са *ек*. Ово пак тумачење могло би се примити као релативно, ограничено на ужи круг, можда на ту велику породицу и круг њезиног утицаја, нарочито ако се напореда стави облик *дугачек*, који би могао бити старији, управо по своме *а*, док би облик *дугечок*, по своме *е*, могао бити релативно млађи.

Овој значајној групи са данашњим *ок* припадају и две именице са некадашњим секундарним полугласником — *вџок* и *мџок*; оне су у вези са речима са суфиксом *ок* према данашњем језичком осећању, и то у говорима за којима је у овоме правцу пошао говор Сретечке Жупе — у тетовском, кичевском и горанском говору.

Речи са некадашњим суфиксом (џ)чк већином су ретке у употреби; неке од њих нису никако запажене, а неке које се јављају у употреби имају *о* или *џ^а* односно *а*: *коџачки* алати, *слабачок* — *слабачџак*, али *дугачек* поред *дугечок*.

Паралелно са завршетком *ок* добио је маха и наставак *ец*, на пример: *Баћевец* (Др.), *белец*, *белушец*, *брашанец* (Др., Ср.), *венец*, *вештец*, *врањец* (Др.), *ен Германец*, *Германец* ли *беше* (Ср.), *Горњеселец* (Др., Г. С.), *Горње-Љубинец* (Г. Љ., Ср., Др.), *грбавец*, *губавец* (Г. С.), *Дџбранец*, *Довно-Љуби-*

нец, *Ђерманец* (Др.), *жéлутец*, *Живињанец* (Др., Ж.), *жуџец* (Р., Ср., Др), *зúравец*, *Риста Зúравец* (Др.), *инóверец*, *јáзмец* (Ср.), *јúнец*, *клáденец* (ретко), *кóнец*, *кóнопец* (Др.), *Кóњевец* (Ср., Г. С.), *од Лéпенец* (Др.), *мáгарец* (Ср., Др., Г. С.), *мр̀товец* (Ср., Др.), *мухамéданец* (Др), *Мушњíковец* (Р.), *пóкровец*, *Плáњанци* — *Плáњанец*, (Г. С.), *Прéвалец* (Др), *Призренец*, *пуáонец*, *путец* (Др.), *свéтец* (Др., Ср.), *Скóпљанец* (Ср), *слéпец*, *стáрец* (Др., Г. С., Г. Љ.), *стúденец* (Др.), *на шáнец* (Др.), *Твóрец нéбески*, *Тéшовец* (Др., Ср.), *úдовец* (Др., Ср., Г. Љ.), *Цáргвец* (Г. Љ.), *цýговец* (Др.), *чíчовци* — *чíчовец* (Ср.), *шáнец* (Др), поред *шанац* (Ср.), у причању једног воденичара о догађајима из светског рата. — Овај завршетак *ец* имају све групе именица са прасл. полугласником предњег реда у наставцима који су уносили значења: особине активитета, особине одређених места порекла или бављења, или особине уопште. У овоме завршетку *е* није постало на терену овога говора, али је цео наставак *ец* показао своју велику продуктивност уопште, па чак и преношењем на речи унете из говора типа косовско-метохиског или херцеговачког, свакако касније — после уношења тога наставак са југоистока и југозапада, — као у речи *отец* (Др.) — *сив сивењко сéјеше, мог óтец га бéреше*, поред облика *отъ^ац* — *а то бив сам бог óтъ^ац* (Др., приповетка).

Стари придевски наставак *ѣн* гласи *ен*, и постао је општим наставком, на пример: *арен*, *бéден*, *благодúшен* (Ср.) *бóлен*, *вéчен* (Др.), *глáден* (Г. С., Др.), *дúжен* — *му је дúжен* (Др.), *жален*, — *жален с^{ом}* (Др., Ср.), *íмућен*, *јáден*, *лíчен* (Др.), — *о браше мој личен и писан* (Др.), *лв́аговен* (Др., Г. С.), *мíлостивен* (Др., Ср., Г. С.), *мíрен* (Ср.), *мúшен* (Ср.), *мутéн пошок*, *мúтено сирење* (Др.), *пáзарен*, *пáметен* (Ср., Др.), *пóзобен* (за коња Др.), *пóсен* (Ср.) — *свешти Нíкола пóсен* (Др.), *рáвен*, *сíшен* (Ср., Др.), *стрéден* (Г. С., Др.), *шв́вен* (Ср., Др.). У два случаја само, и то код најобичнијих речи, поред овог наставак налази се и понеко отступање — са полугласником или вокализовањем у правцу *а*: *стрéћен* (Ср.), *стрéћен прáз^нник* (Др.), *стрéћен прáзник* (Г. Љ.), *стрéћен пуш* (Мушњ.), а тако и поред речи у којој је полугласник вокализован у правцу *а* — *старéћен дь^н* (Др.), — али поред *стрéћен* забележио сам и *спрéћ^н пуш*, у Локвици, а Локвица била је најотпорнија српско-православна парохија и

са највећим процентом старинаца, и са великим бројем до-сељеника из призренског Подрима; исто тако је и у речи *једен* — *јен* : *јен* (Ср.), *бив јен муш* (Др.), *по јен пуш* (Ср.), *јен саш* (Др.), *под јен трњ*, *на њи јен са чајала* (Др.), *ен Германец* (Ср.), *свако куче за ен ков* (Др.), — али осем овог уопштеног облика забележен је и облик без контракције *јe^(a)ен* — *још јe^(a)ен пуш* (Ср.), једанпут са полугласником под акцентом — *једь'н шар* (Р.), а једанпут у неакцентованом слогу са *a*: *јeдa^aпуша* (Ср.), *јeдь'a^aниуш* (Др.).

Примери са секундарним полугласником не показују увек исте резултате. Ту има, пре свега, група речи које су идентификоване са примерима из других категорија. Тако су речи *вoсок* (Др.) и *мозок* (Др.), — мн. *мозгови* (Г. С., Ср.) — ушле у категорију именица са наставком *џкъ > ок* — *пешок*, као што је поводом речи о томе типу изнето. У групи *сопс.* + *v* секундарни полугласник дао је *o* — *мршoв чоек* (Др.), *мршoвец* (Др., Ср.), — као и у тетовском говору: *мршоф*, *мршoец*. — У групи *сопс.* + *l* недостаје реч „мисао“, која је прешла у категорију *a*-основâ: *мишља*, тако да су овде само примери партиципа претерита акт. м. р., и то са *o* испред *v* (< *л*): *oбуков* (Др., Г. С.), *иъзукoв*, *oдвукoв*, *дигoв* (Др.) *дигoв се* (Ср.), *лeгoв* (Др.), *рeкoв* (Др., Ср.), *он ги рeкoв*, *цар ги рeкoв*, *па ји рeкoв* (Др., припов.), *сeкoв* (Др. Ср.), *ушeкoв* (Др., Г. С.); тeкo је и у тетовском говору: *сум дигнoу*, *сум рекоу*, *сум секоу*. То ов схваћено је као наставак м. р. рад. глаг. придева, тако да се са овим облицима идентификовали облици м. р. рад. глаг. придева глагола изведених од „ићи“: *ишoв*, *дошoв*, *ошишoв*, *пошoв*; то је пак, преношено и на друге глаголе, са *y* (< *ж*) у основи: *дунов* — *дунoв у море* (Др.). Ипак има неколико случајева у којима се чува траг некадањем стању у вокализовању полугласника у *a*: *прeбегав*, тако и код једног веома често употребљаваног глагола — *могав* — *не могав* (Др.), а тим облицима као и сбликом *дав* са *a* кореновим би се могло објаснити на који су начин код глаголâ са *нж* у инфинитивској основи могли старинци, Косовци и Херцеговци, примити и уопштити *на*: *дигнав*, *зâденав*, *иъзникнав*, *пâднав*, *стâнав*. Сличнога колебања има и у групи *сопс.* + *t*, најчешће са потпуним, а у много случајева само са делимичним лабијализовањем: *сeдом*, *oсом* (Др., Г. С., Ср.), *сeдоум*, *oсoм* (Г. С., Ср.) *сeдьoм*, *oсђм*, *oсьoм*

(Г. С.), *седомстошин, осомстошин* (Ср., Г. С.), *седомнаес, осомнаес* (Ср., Г. С., Р.), *седомдесе, ось'мдесе^т и це^а — шес* (Др.), *осомдесет* (Ср., Г. С.); али има и примера са *а*: *седа^{ом}* (Г. С.); *седам, седа^м маале* (Ср.). Такво стање налазимо и у скраћеном облику 1 л. ј. сад. вр. помоћног глагола (т:)*мь*; најчешћи су облици са непотпуно развијеним или са редуцираним *о* — *с^{ом}*, *с^{ом}*, *што с^{ом} с^{иро}ша* (Др.), *с^{ом} дав, с^{ом} се шаљив* (Г. С.), *с^{ом} видел жена жена, сом ралив, несом бив* (Др.); иако су ови случајеви најчешћи, ипак има примера са вокалским елементом *а*-реда: *с^{ам}* (Ср.), *ја с^{ам} с^г дошов* (Р.), *да с^{ам} незапазила* (Др.), *ја са^м погубен, што са^м-му дала, ја сам на стража* (Ср.), *ја у Драјчићи сам немав ступнато* (Г. Љ.). У кичевском и тетовском говору, као и у говору Горана, у овоме положају испред *м* развио се потпуно затворен вокал — *у*: *осум, осумдесе, осумнаесе, седум, седумдесе, седумнаесе, сум*, и такво у налазимо и у јужноморавском говору, нарочито у Врању, Бучју и др., као: *осум, осумдесет, осумнајс, осумнајес, седум, седомдесет, седумдесет(ш), јесум, ја сум бија*, поред *седом, осом* и сл.¹⁾ Ако овај прелаз схватимо као резултат унутрашњег процеса, или бар као резултат процеса потстакнутог особином *о* — *о* унетом са стране, моћи ћемо и у говору Сретечке Жупе схватити појаве затворенога вокалског елемента као особину унету са стране, и то свакако пре него што је у говорима одакле је дошла извршен прелаз *о* — *о* > *у*; говорна особина старинаца — *ѡ* у овом положају, појачана новим досељеницима са Косова, из Метохије и великом породицом из Никшића, јаче се одупирала него у долини Јужне Мораве, зауставила процес на тачци *о* — *о*, а често је на тај начин очуван и тип старијег изговора, или тачније речено обновљен — са *а*. — Иза сугласника *а* испред *љ* и *њ* секундарни полугласник даје *е*: *чешел* (Др., Ср.), као и у тетовском говору; *огењ* (Ср.), *огењ ће не нападне* (Др.), *дрво је за огењ* (Ср.), — док је у тетовском говору *ођин* поред *огењ*. Најзад иза сугласника *а* испред *р* секундарни полугласник развио се у *а*: *добар дѡ'н* (Л., Г. Љ., Ман., Р.), *дѡб'ар дѡ'н* (Л., Мушњ.), *дѡбар је пуш* (Др.), *дѡбар чоек* (Др., Ср.), *дѡб'ар чоек* (Др.); тако је и код именица: *гѡбар* (Ср.), *дрво гѡбир*, а и као то-

¹⁾ А. Белућ, *op. cit.*, с. 82—85.

пономастички назив — *Га́бар* (Др., Ср.), *на Га́бар* (Др.), *свѣкар* (Др., Ср.); *вешар* и *вешар* обично, а има примера и са *a^e* односно *ä* — *вешар^e*, *вешар* (Г. С.), али у песми — *вешар ве¹е* (Др.), са чувањем старине, док је у тетовском говору *ветер*, а тако и у особном имену *Петар* (Ср., Др.), и у песми *свѣти Петар у рај пошов*, док је у тетовском говору стари облик вокатива и улози номинатива — *Петре*; једино поред *једар* — *једар чоек* (Др.), забележено је и *једер*.

Прелаз *вѣ* (*vъ > вѣ*) у *у*, карактеристичан за другу балканску епоху српскохрватских дијалеката, налази се и у сретечком говору — *џнук*, *џдонец*, *џдóвица*, као и у предлогу *у* — *џ кућа*; та особина обухвата и говоре који су утицали са југа на овај говор, тако, на пример, у тетовском говору — *џдоец*, *џдоџца*, *џ кућа* и сл.

У речима турскога порекла, пак, којих је уопште у говору Сретечке Жупе мање него, на пример, у тетовском и горанском говору, налази се боље очуван тип старијег изговора. Док се у тетовском говору наставак именица турског порекла *-лък* развио у *л^oк* — *лок*: *бѣрберл^oк*, *бóфчалок*, *дунђерл^oк*, *шѣелок*, — дотле у сретачком говору овај наставак гласи *лъ^aк* — *лак*: *џцилак* (Др.), *џрачлъ^aк* (Ср.), *бѣћарлак* (Др.), *дунђерлъ^aк* (Ср.), *џашалъ^aк* (Г. С.), *џџгарлак* (Др., Р.), — са преношењем првобитног акцента са тог слога обично на трећи слог од краја тако да је у овом слогу полугласник нормално вокализован; слична је вокализација и у другим речима турскога порекла: *џџ^aбан*, *калап* (Др.), *кóнак*, *мъ^a-згале* (Др.), *бакар* (Р., Ж.).

После анализе примера са некадањим прасловенским и секундарним полугласником, треба обухватити у једном прегледу однос сретечког говора у овоме правцу према средњештокавским говорима, напосе према говорима кратовско-тетовског типа, и нарочито према тетовском говору; а затим и према говорима осталим, уколико су утицали на сретечки говор. На тај начин добија се што је могуће јаснија слика односа, а тиме и основних особина, и тока којим су се поједине полугласничке појаве вршиле.

Дијалекти призренско-тимочког типа имају као основну црту полугласник типа *a*, у извесним приликама јаче или слабије вокализован; нијансе изговора полугласника у правцу *e* — *o* — *у* не означавају директну замену *ь* са *e* односно *ѣ*

са *о* и сл., већ појаве унутрашње, зависне од фонетских прилика¹⁾. — То исто стање у основи налази се и у говорима појаса кратовско-тетовског, само већ са многим поремећајима споља. Код свих ових говора, несумњиво, у корену полугласник у великој мери чува своју полугласничку вредност, са вокализовањем, слабијим или јачим, у неакцентованом слогу, као и у призренско-тимочким говорима. У главним селима Скопске Црне Горе, у Чучеру, Бањанима, Горњану, Кучевишту, полугласник у корену је типа *а*: *дѣ_ан*, *дѣ_аница*, *мѣ_аска*, *шѣ_амница*, *шѣ_анко*, па је тако и на граници тетовскога говора у Вучидолу; у кумановском говору исто је тако — полугласници су изједначени, основне боје *а*, и доста типични, нарочито под акцентом: *вѣ_аздан*, *дѣ_ан издѣ_ане*, *сѣ_аг*, *мѣ_аска*, *нѣ_аћве*, *оѣ_анци*; у кратовском говору исто је стање: *вздѣ_ан*, *лѣ_ак*, *лѣ_асно*, *мѣ_агла*, *мѣ_аска*, *оѣ_анак*, *на сѣ_ан*, *овѣ_ај*, *онѣ_ај*, *шѣ_ај*; најзад и у тетовском говору налазимо у корену исто стање полугласника: *дѣ_ан*, *дѣ_анѣ_аска*, *лѣ_ан*, *лѣ_асноћа*, *мѣ_агла*, *шѣ_амнина*, *шѣ_анок*; једини случајеви отступања били би *ѣ* и сл. иза палаталнога *ћ* — *нѣ_аћас*, и *о* иза *б* односно *в* — *бѣ_ачва*, *вѣ_ашка* (Т.), *бѣ_ачва* (Кучково, на граници скопско-црно-орског и тетовског говора), *бѣ_ачва* (Крат.) — и њих треба објаснити као унутрашње појаве, онако као што је те и сличне примере објаснио проф. А. Белић за призренско-тимочке дијалекте. Од говора који су могли бити у већем и непосредном додиру са сретечким говором једини је говор горански у коме постоји разлика између некадањег полугласника предњег и задњег реда у корену, на пример: *лесно*, *денеска*, али исто тако има и примера са полугласником *ѣс* и са *а* — *пас*²⁾. У сретечком говору, пак, полугласничке појаве у корену јасне су, и претстављају лепо очувану старину. С обзиром на вокализовање полугласника у корену цео овај појас има само у тетовском говору и другде појединачно, (као у Скопљу, где је врло свежа мешавина, и у јужној околини Скопља, где су насеља с југа), реч *дош*, а скоро по целом овом појасу проширила се реч *ден* — али само у сложеницама које означају празнике — *Велиг-ден*, *Ђурђов-ден*, иако не искључиво а увек поред основне речи *дѣ_ан* — *дѣ_ан* — па и у селима јужно од Скопља: *Петков-да_ан*

¹⁾ пор. А. Белић, *op. cit.* с. 42—89.

²⁾ А. Селищев, *op. cit.* с. 408.

(Драчево), *Саасов-лъ^ан* (Драчево, Умово), *Саасов-дъ^ан, дѡбъ^ар-да^н* (Лисичје), али: *двѡдена, свѣ[т]денош* (Водно) Међутим у сретечком говору, који је у непосредној вези са тетовским говором, нема ни облика *дош* ни *Велигден*, већ *Вѣлидан* или *Вѣлигдан*; не треба овде узимати у обзир појаву *о* у корену изведених глаголâ — *ишов, дошов* и сл., јер она има везе са том цртом у тетовском говору, као и са појавом вокализовања секундарног полугласника код р. гл. придева, као *реков*. — У падежним облицима, у овом дијалекатском појасу, пази се *ѡа* — *ѡ^а* — *а*; тако у Кратову *дѡ^анѡ^аске, данѡ^аске*, у Куманову *дѡ^анѡ^асла*, у неким селима Скопске Црне Горе *дѡ^анас* (Чучер, Кучевиште), у Тетову *дѡ^анѡ^аска^в*, али има и *ѡ* поред палаталног *ѡ̣* — *нѡ̣ѡ̣с* (Кратово, Куманово, Тетово), као и у корену — *нѡ̣ѡ̣ѡ̣ѡ̣*, па је тако потврђено и у сретечком говору, само не као резултат прелаза прасл. *ѡ* у *е*, већ као новија последица фонетских прилика у самој речи. — У префиксима и предлозима „северномакедонски“ појас подлеже овоме утицају споља, и то у свом западном делу, у тетовском говору, где се употребљава доследно *со* — *созда, сум сониѡ, соннем, соштааме, сошием*; та пак црта, која је с југа унета у тетовски говор, ту се и зауставља, не иде даље — не прелази у сретечки говор, као што, с друге стране, не иде даље од јужне околине Скопља. — Примери са полугласником у основи показују донекле јачи утицај с југа. У томе правцу кратовски говор лепо чува старину — *овѡ^ас* и *ѡвѡ^ас, овѡ^ан* и *ѡвѡ^ан*, а тјко и у кумановском говору — *јѡрам, ѡван, ѡцат*, и у Скопској Црној Гори — *ѡ^ас* — *ѡвѡ^ас*. Међутим с југа продире *е* у овоме положају, и то према Скопљу — *ѡвес* (Водно), *орел* (Лисичје), *орѡл* (Умово), док лабијализовани полугласник *пешѡ^л* претставља појаву друге врсте; то *е* се нарочито у тетовском говору проширило — *ѡвен, ѡвес*, као и *о < ѡ* — *лакош, црвѡн-нокош*, као год и *какоф, какоѡвгодер, ѡвакоф, ѡнакоф, шакоф*. То *е* односно *о* није у потпуности пренето и на сретечки говор, где је, поред *овес*, у овим другим случајевима *ѡ^а* — *а*, као што је раније већ изнето — *лакѡ^ш, нѡкѡ^ш*; ипак у једној групи речи, испред *в < ѡ* налазимо и у сретечком говору *е* — *кѡшев, ѡрев, пѡтев*, према тетовским облицима *кѡтеѡ, ореѡ, пѡтеѡ*, односно кичевским *кѡтел, орел, пѡтел*. Један једини случај постоји где је у сретечком говору *е* — *јарем*, према

а у тетовском — *ја́ра^вм*. Из овога се види да у овој црти утицај са југа малаксава, застаје у самом тетовском говору и тек показује слаб рефлекс у сретечком говору, ма да ту ипак има нешто јаче размере него истога порекла појава у префиксима и предлогу *со*. — Утицај с југа на „северно-македонске“ говоре најизразитије се осетио у ширењу наставка *ок* — *ец* — *ен*. Скопско-црногорски говор није захваћен овим утицајем, и у њему је очуван потпуно наставак *ѡ^ак* — *ѡ^ак* : *шѡ^анѡ^ак* и сл.; међутим из два извора а на три тачке осећа се овај утицај. Пре свега тај утицај из кочанског говора осећа се у кратовском ма да у врло малој мери, — *гѡсок*, *пѡшок* *крѡшок*, поред облика који су општи, а и једини у говору старијих жена и људи: *грозѡ^ак* — *опѡ^анак*, *опѡ^анак*, *пѡшак*, *шѡ^анак*, *четвѡ^ршак*, *крѡшак* и сл. С друге стране овакав утицај креће се са југа ка Тетову и добија пунога маха у доњеполошком говору — тетовском говору: *мо́мок*, *пѡшок*, *пѡшок*, *четвѡ^ршок*, *ру́чок*, *на ручок* — поред *ручек*, *опѡ^анок* — поред *опанѡ^ак* (у неким селима), а само *да^ннѡ^ак*, *дѡсетѡ^ак*. Одавде тај утицај креће се ка Скопљу, где је и у том правцу непреврела и врло свежа мешавина а осећа се типично у јужној околини Скопља; с друге стране, он је пренет, тетовским као и кичевским и горанским досељеницима, и у сретечки говор, и ту је овај наставак узео још нешто шире размере, као што је раније већ изнето (упор. с. 56—57).

Наставак *ец* има сличну судбину. У Скопској Црној Гори је редовно *ац* — *нѡрезац*, *сѡѡтац*, *Тѡшовац*, *ѡдовац*, а тако и у кратовском — *глушѡ^ац*, *Крѡшовац*, *ја́рац*, *трѡгѡвац*¹⁾, као и у кумановском говору; међутим у тетовском говору узео је великог маха — *земљѡдедец*, *кѡдѡдѡнец*, *сѡѡтец*, *слѡпец*, *стѡрец* *ѡдѡец*; тако је и у јужном делу околине Скопља, па и у самом Скопљу овај наставак узима све шире размере. У сретечком говору овај наставак има исти значај као и у тетовском (упор. с. 57—58). — Слично је и са наставком *ѡн* — *ен*. У скопско-црногорском говору чува се стара и основна црта — *дѡжѡ^ан*, *јѡдѡ^ан*, а тако и у кумановском говору: *јѡдѡ^ан* — *имѡја јѡдѡ^ан чѡвѡк жѡѡну*; за кратовски говор јасно је да је *ѡн* основна црта, а то потврђује и сам Е. Ка-

¹⁾ Е. Каранѡв такође даје потврду за овај наставак, бележећи ѡ^а односно ѡ^а са ѡ : *шѡговѡц*, *жилавѡц*. — Сб о р н и к њ I (1891), с. 314.

анов, наводећи примере „едън“ — „вѣчън“ (тј. *једън'н* — *вѣчън'н*) поред „вечен“ и „еден“, који су ређи, и долазе од Котана¹⁾); с друге стране *ен* се проширило кроз тетовски говор: *облен, глѣден, пѣзарен, сѣшен*, итд., да такав исти глас добије и у сретечком говору, осем ретких отступања, наведених раније (с. 58—59). Док ови наставци *ок — ец — ен* показују највеће испољавање утицаја говора староштокавског типа на говоре средњештокавског типа, у првом реду на говор тетовски, а затим и на сретечки говор, — дотле код примера са секундарним полугласником има више колебања. У овоме правцу утицај кочански ка Кратову није дошао до израза, али је тетовски говор, као и говор јужне околине Скопља, потпуно прожет овим утицајем с југа: не само да су речи *восок — мозок* схваћене као речи које припадају категорији са старим наставком *ок*, као што се уопштило и у сретечком говору, — него и нарочито у ширењу тетовског *оу* — сретечког *ов* код р. гл. придевѣ, код којих у сретечком говору има само неколико примера са *а* (с. 59); међутим с обзиром на секундарни полугласник који се развио у групи *cons. + т*, сретечки говор изостаје иза тетовскога: док су у тетовском говору добили пуног израза примери са *о >* у место полугласника — *сум, осум, седум* и сл., — дотле је у сретечком говору стање онакво какво је примљено док је процес био у току, и задржано на средњем ступњу лабијализовања, свакако на оном који је могао бити и у тетовском и другим говорима који су у овоме правцу утицали, и то у време када је овај утицај извршен на сретечки говор; у сваком случају ова појава не би се могла сматрати у овом говору као чисто унутрашња црта, већ се једино може и мора примити да је потстакнут процес у овом правцу под утицајем изговора досељеника из кичевског и тетовског краја и Горанѣ обухватио у великој мери цео сретечки говор, али у сукобу са старијом цртом говора староседаца, појачаном истим елементом из говора косовског типа и др. изазван је застој, конзервирање те унете црте. — У вези са *р*, међутим, секундарни полугласник имао је довољно времена да пређе у *а*, и тако је и очуван — *добар, Петар* и сл. док у тетовском говору имамо *о — свекор* и *е — вешер*.

¹⁾ Е. Карановъ, *ibid.*

Према свему овоме јасно је да између рефлекса полу-гласника и рефлекса назала ж постоји потпун паралелизам и то како у тетовском тако и у сретечком говору. Као што се у корену, у оба говора, чува рефлекс $у < \text{ж}$, тако се у њима у корену јасно чува полугласник реда a или његов рефлекс ъ^a односно a ; исто тако у елементима које симплификовано језичко осећање тумачи као наставке — без обзира на разлике некадањих категорија, морфолошким путем извршено је њихово ширење и у новој средини, — тако су у говорима са основицом средњештокавском генерализовани како $a < \text{ж}$ у асс. *s.* код именица женскога рода, тако и наставци *ок, ец, ен.* Из овога можемо извести два закључка:

1^о елементи у корену чувају старину и показују праву природу говора и његове основне особине; тако, према најважнијим цртама за две различите епохе, и тетовски као и сретечки говор показују основу средњештокавску, како по рефлексу $у$, тако и по полугласнику, који у корену представља изједначење оба прасловенска полугласника;

2^о рефлекси $a < \text{ж}$, као и $o < \text{ъ}$ односно $e < \text{ь}$, у морфолошким елементима, као и у деловима речи који се схватају као наставци, нису постали на терену сретечког, као што нису постали ни на терену тетовског говора; они су у почетку нису појавили, из говорâ у којима су они органска појава, где постоји корелативност између рефлекса $у$ у корену и наставку једнога истога елемента; они су се ширили механизирањем.

Ако се, с обзиром на рефлексе назала задњега реда и полугласника, упореди сретечки говор са тетовским, намећу се два резултата:

1^о веза између тетовског и сретечког говора ближа је него између других говора који су с југа утицали и сретечког говора: ако и не једино, свакако у врло великој мери тетовски говор је утицао у овоме правцу на говор Сретечке Жупе; на тај начин, у многоме, стање рефлекса назала ж и нарочито полугласника у сретечком говору може се објаснити стањем у тетовском говору, који је и иначе вршио у највећој мери улогу преносиоца појединих црта, како у правцу према Скопљу, тако и у правцу Сретечке Жупе, — и у томе погледу најизразитије црте су *ок — ец — ен;*

2° сретечки говор, посматран са принципске тачке гледишта, претставља исту врсту мешавине као и тетовски говор, нарочито с обзиром на рефлексе полугласника, само утицај који је претрпео тетовски говор, преносећи га даље, ослабио је у сретечком говору у извесном правцу код неких поткатогија, где се рефлекс њ^a — а показао отпорнијим, — а можда би та отпорност имала и шире размере, да утицај тетовско-кичевски није био појачан утицајем досељеника из Горе, који су те црте већ били развили пре но што су дошли у Призренску Гору.

VII ВОКАЛНО Р И Љ

Вокални гласови *р* и *љ* карактеристични су и за одређивање основне боје дијалеката српскохрватског језика као и за одређивање веза између појединих дијалеката. Овако их треба посматрати и у сретечком говору.

Као уопште у дијалектима српскохрватског језика, тако је и у сретечком говору *р* типично, и онакво какво је и у књижевном језику, образовано код предњих алвеола, треперењем врха језика. Са фонетско-дескриптивне тачке гледишта оно не показује никакве разлике према групама *гъ—гь*, *ѣг—ѣг* из којих се развило, ни с обзиром на разликовање некадање полугласности, ни с обзиром на место прасловенског полугласника.

Тако имамо: *брдо* (Р., Ср., Др.), *брдлики* (Др.), *Вражди брце* (Др., М.), *Шилкоо-брце* (Пл., Др.), *брго* (Ср.), *брго му скинала бгрљче* (Др.), *брсти* (Ср., Г. С.), *грање брсти коза* (Др.) *обрстиле са!* (Ср.), *брстешоа грање* (Др.), *не са бркаеш јајца* (Ср.), *нека се не бркаеш козе* (Др.), *вр* (Ср.) *Калишен-вр* (Др.), *навр* (Г. С., Др.), *врба* (Ср., Др.), *Врби чање*, *ноћаске заврнав* (Др.), *тујка се вршти дуб* (Ср., Др.) *оће врштеш дрво*, *тујка врштеш дуб*, *после ће заврштеш* (Др.) *изврштеш*, *наврштено дрво* (Ср., Др.), *преврштелица* (Г. С., Др.) *грло*, *бгрљче* (Ср., Г. С., Др.), *грм* (Г. С., Др.), *небо грми* (Др.), *дрво* (Р., Ср., Др., Г. Љ., Г. С.), *немамо дрва* (Г. С.) *дрва ће донесеш* (Др., Г. Љ.), *не ја држите* (Др.), *зрно* (Др., Ср.), *крв* (Др., Ср., Г. С.), *крвава кошуља* (Г. С.), *крља* (Др.); такво *р* очувано је и у једној речи која је потпуно изгубила

своје право значење, и то у једној дечјој песмици (в. Дода-так, бр. 20): *кркуша — дође душа на кркуша*, са некадањим фиг. значењем „дође душа у подгрлац“, „дође до гуше“, јер је основно значење те речи „врат“¹⁾; *крџа* (Ср., Др.), *крш*, *крџица*, *крџичњак* (Др.), *крчаг* (Ср.), *напуњила крчази* (Др.), *искрџила* (Ср., Г. С.), *скрџи ора* (Др.), *се смркло* (Др., Ср.), *ми омркло више* (фиг., „досадило ми је“, Др.), *мрзне се вода* (Ср., Др.), *смрзнав се* (Г. С.), *мрза — нећив од мрзе да се скине да ги узме*, *мрзљив — муж бив мрзљив* (Др.), *мршовец* (Ср., Др., Г. Љ., Г. С.), *прв — бив прв на војска* (Ср.), *први дѣн*, *први камењ* (Др.), *прсја* (Ср., Др.), *прсјаљче* (Др.), *сврдев* (Г. С., Др.), *смрћ* (Др.), *већ била при смрћ* (Др.), *Србин* (Ср., Др., Лок.), *срп* (Ср.), *срце* (Ср., Др., Г. Љ.), *и њојзи ги искочио из срце* (Др.), *стрмо* (Г. С., Др.) *шрбу* (Др., Ср.), *шрговец* (ма да не постоји реч „трг“, уместо које се употребљава т. реч *пазар*, Др.), *шрло* (Ср.), *као-овце у шрло* (Др.), *шрњ* (Г. С.), *шрњ се извуков*, *под јен шрњ* (Др.), *шрска* (Ср., Др.), *шрчат* (Ср.), *шрчи — шрчи наштамо — кад-ши драго навамо* (Др.), „хрбат“ — *рбет* (Др., Ср.), „хрт“ — *рш* (адјективизирано) — *рш коњ* (вижљаст коњ брз као хрт, Др.), *црвено*, *цркне* (Др.), *цркнала* (Ср.), *црн* (Ср., Р.), *црн карама* на *ковчег лега* (Др.), *бев и црн дуб* (Г. С., Др.), *црна*, *црно* — *кад овети онда је ваичемо у црно* (Др.), *четврти ишт* (Ср., Др.). — Речи страног порекла потпуно су у овоме правцу асимиловане, и имају нормално вокално *р*: *Грк* (Др.), *Грк му је реков* (Ср.), *крс* (Др.), *чѣсен крс* (Ср.), *Мавкрс* (топогр., Плањ, Др.), *крсти носет* (Др.), *Ми к(е) имамо крсти у понедевик* (Ср.), *да се укристи село* (при литији, Др.), *ускрс* (Др., Ср., Пл., Лок.), *ускрснав* (Ср.), *крстоноше* (Др., Г. С.), *шрпеза* (само у значењу „даћа“, иначе је у употреби реч *совра*, Др.), *црква* (Лок., Ср., Г. Љ., Др., Г. С.), *доодеш преш црква*, *после идеш при црква* (Др.). — У почетку речи, такође, без изузетка имамо *р* — *рђа*, *рђосан*, *рђо рђосана!* (Др.), *рђаво* (Ср.), *дође ти рђаво ако си непојев нешто* (Др.), *зарђав* (Г. С., Др.), а тако и *рс* („рз“, образ, част, Др., Ср.).

Полугласник се јавља и код усклика — узвика онома-

¹⁾ Упор.: E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch I, Heidelberg 1908—1913, с. 667—668: кѣркѣ — Nacken... Hals, Genik.

топоетских — *врц-врц!* (имитовање шума метле при чишћењу), као и глагола сличног постанка — *он швркнав* (ошинуо) *магаре* (Др., Ср.). Напослетку фонетски елеменат *р* имамо као ефемерну појаву уместо слога *ар* у књижевном језику, као што је и за дијалекте Источне и Јужне Србије констатовано проф. А. Белић¹⁾, али то врло ретко: *добр дь'н*, забележено од једног муслиманина из Мушњикова, и двапут уместо слога *ра*, „brate“ — *бр'ше* и „драго“ — *др'го*. Први пример је занимљив и сам собом, и стога што је забележен уз реч *дь'н* са полугласником у корену, и то код члана једне породице старинаца; ипак то *р* треба гледати најпре као резултат једног општијег појава, вокалске редукције, — овај закључак намеће се нарочито после поређења овог примера са другима — *добр'ар дь'н*, *добр дь'н*, забележеним такође код муслимана, из Горњег Љубиња и Мушњикова. Други случај забележен је само у песми, при певању уз гусле: *Чујеш ли ме, да мој мили бр'ше!*, *Жењише се јошкуд вама др'го!*, *Јудајше се куд ви вама др'го!*, — и о томе већ било је речи раније (в. стр. 22).

Ако се стање сретечког говора упореди са стањем других говора, исте основе, као и оних који су директно или индиректно имали везе са сретечким говором, видеће се веома јасна слика. — У говорима призренско-тимочког типа групе *њг—њг*, *гъ—гъ* с изједначеним полугласником давале су само *р*. Ова црта је једна од оних које везују средњештокавске говоре са новијим, прогресивнијим штокавским говорима. Поред примера које имамо о говорима јужноморавском и тимочко-лужничком, имамо примере са истим стањем ове црте из гњиланског и призренског говора: *вр, крв, крпу на крпу, први, шрчи* итд. Јужни појас средњештокавских дијалеката, група говора Горњег Повардарја, такође има увек *р*. Тај појас дијалекатски у другим правцима, нарочито у тетовском говору, а у мањој мери и на другим тачкама показује трагове утицаја јужнијих говора, староштокавског типа; то се нарочито осећа код старих рефлекса *л* са полугласницима. Али *р* вршило је процес брже него групе *љ—љ*, *њл—њл* и независно од њих, и добило веома широк обухват. Такво *р* се налази у основи и кичевског и прилепског говора, па чак и даљи говори у томе правцу, мариовски и тиквешки, имају *р*, на при-

¹⁾ А. Белић, *op. cit.* с. 124—125.

мер: *брго, брдо, брзи коњ, брзина, бракаданик* (качамак), *брка, зрба, врз, врне, вршник, грд змео, грло, дрво, држава, драслив* (без вредности), *крф, крвава кошула, крљег* (криви овчарски штап), *крпе, крседар* (сердар), *кршти, кршћење, мркне, мрсоллив, мршоф, мрша, првен—први, смршни час, сри—житојадец, срце, трларке, трпеза, црни, црница, црничарке¹⁾*; *зврле, тргнал²⁾*, затим *крс, крф, први, црвен, црн* и др. На другој страни, у правцу одакле се релативно најјачи дијалекатски утицај кретао и у последњим изданима обухватио део јужног појаса средњештокавског дијалекатског типа, — налазимо исто тако врло далеко чисто *р*; тако у галичком говору увек је *р*: *ће ја врзаш, оцата вршеше шџата, да вршиш шџата, свршеницата, ш'ом ћа се свршиш, да се љушиш дрвата, дрвено масло* (зејтин), *и се напрдиле са'де* („салте“) *крви, не се тргаш, садразамот му фрлаш љфшира, нафрлаш³⁾*. Исто то види се и из примера које наводи Ватрослав Облак: *вџнет, четврти, дрво, прџви, тџн, кџви, вџс, џга, прџоф⁴⁾*. За место Обоки В. Облак је такође констатовао редовно *џ*, осем два примера — *рџсти, вџрнит* и групе *сџ*, која ту гласи *сџр* — *сџпо, сџвено, сџкоф⁵⁾*. Међутим док Клење има доследно *ог⁶⁾*, а Охрид *џ*: *врнит — и дош врнит и сџнце* [= сџанце] *грејш — џуци се женееш, кршиш — језикот коски немаш — ама коски кршиш, скршено — ош три буки две вршена: едношто скршено, другошто недопрајено, смрш — поарно чесна смрш откоуку нечесен живош, сркаш — ш'о си здобиш ће си сркаш, црква, црни — бели пари за црни дни, црно — кафено је црно, али бегој го пијееш⁷⁾*, — дотле у околини Ресна (Царедвор) има мешавине, и то са корелативним односом према *сџ* — *џр*: *сџпо, сџвен, сџква а џџева⁸⁾*, те би то био знак врло свежје мешавине дијалеката, а не из-

¹⁾ Д-р Војислав С. Радовановић, Маријобин у песми, прича и шали. — Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области, књ. I. Скопље, 1931.

²⁾ Ђорђе Ј. Киселиновић, Неколико народних умотворина из јужне Србије. — Скопље и Јужна Србија, Београд, 1925. Стр. 64—67.

³⁾ Упор. и студију проф. А. Белића Галички дијалекат — Српски дијалектолошки зборник, VII, с. 112—113. — Београд, 1935.

⁴⁾ V. Oblak, op. cit., S. 40.

⁵⁾ Ibid.

⁶⁾ V. Oblak, op. cit., S. 41.

⁷⁾ Ђорђе Ј. Киселиновић, op. cit., с. 81—82.

⁸⁾ V. Oblak, op. cit., S. 38—39.

весног процеса мешања разних дијалекатских црта. — Даље ка југу, према примерима В. Облака, сукоб је између *г* и *гь* у северној околини Солуна, а у Суху између чешћега *г*¹⁾ и *г'*¹⁾. Али у југозападном делу јужномакедонске групе говора, по материјалу А. Мазона, у Лерину и околини, у селу Неолани, као типично се наводи *г*, док је у Смрдешу **г*; у почетку уз **г* има и *џг*, *аг*, *ег*, *сг*, *гь*²⁾. На овај начин ови разни рефлексни група *џг*—*џг*, *гь*—*гь* показују се као унутрашњи проблем тек ових јужних говора, почев од Ресна ка југу и југоистоку. Уколико су изданици ових говора и допирали до говора Горњег Повардарја, управо до тетовског говора, нису у овом правцу могли утицати, јер обично непревреле црте једнога говора нису продуктивне; разни рефлексни у међусобном сукобу означавају застој у томе правцу. Други рефлексни осем *г* задржани су далеко од тетовског говора, изгубљени у говорима у којима је у основи било *г*.

Тако ни тетовски говор у овоме правцу није значао никакав извор новине при формирању сретечког говора. — Од говора са другим рефлексима осем *г* за утицај на сретечки говор једино би могао бити узет у обзир говор Призренске Горе; али у примерима које наводи А. Селищев начин бележења не даје потпуно јасну слику: „*Кџрстец*“, а нарочито у почетку речи са полугласношћу испред *р*: „*џрш*“ и „*џр'жој*“³⁾. Међутим говор Призренске Горе, који потиче са југа, одакле је пренет чак западно од Шаре, није могао преко досељеника утицати на сретечки говор.

Једини пример који у сретечком говору отступа од потпуно одређене слике са *г* јесте реч *сребрен*; — међутим ова реч још у неким нашим говорима, новијега типа, има тај облик; у овом пак случају не само да у њој не треба гледати ни појаву фонетске еволуције, ни црту унету споља, већ појаву аналогије, ширење продуктивног придевског наставка *ен*.

Рефлексни група *џл*—*џл*, *лџ*—*лџ* показују такође доста јасну слику, са основном тенденцијом, али ипак осем ре-

¹⁾ Ibid.

²⁾ A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale. — Travaux publiés par l'Institut d'études slaves. — Paris, 1923. P. 18-19.

³⁾ А. Селищев, *op. cit.*, с. 408.

флекса у има и лу код неколико речи — иако је овде стање јасно и много упрошћеније него у осталим говорима средњештокавског типа и у староштокавским говорима.

Највећи број примера показује замену са у: *буа, бува* (Др.), *буа* (Ср.), *вук* (Др, Ср., Г. С.), *вуг-гѣ-ѣзев* (Др.), *вѣци* (Др., Г. С.), *како вѣци* (Ср.), *вучја кожа, вѣчица* (Др.), *вѣна* (Р., Др.), *вѣнено* (Ср.), *вѣче* (Р., Др.), *вѣчеш* (Ср.), *он вѣче* (подразумева се: *ђубре*; иначе се одређује правим предметом), *он вѣче сено* (Др.), *ѣзвук* (Ср.), *шрњ се ѣзвук* (Др.), *да ѣзвучеш* (Г. С.), *обукло* (одело, Г. С, Др.), *да ми дадеш ново гѣспоцко обукло, а обукло за синови нарѣдила на дуг, ће ти дадем ѣено обукло и тебе* (Др.), *обук* (Ср.), *обуче* (нове *ѣлине* (Др.), *да ме обучеш, одвук* (Ср.), *одвѣкошоа* — *вѣци обѣ* (Др.), *вов пѣвуче кола* (Ср., Др.), *ја прѣвуко жито, свѣк* (Др.), *да прѣгуне* (Др., Ср.), *дѣбина, дѣбок, дѣбоко* (Др.), *дуг, на дуг* (Др., Ср.), *дужен ми је* (Др.), *дѣгачек, дѣгечок* (Ср., Др.), *жѣт* (Р., Ср., Др.), *жѣта боја, по два жѣта дѣкаша, жѣшѣ цѣће* (Др.), *жѣше* (Ср.), *жѣтарка, жѣтарок, жѣтарче* (Др.), *жѣтец* (Др., Ср., Л.), *жѣтица* (Ср., Г. С.), *жѣч* (Ср.), *јабука* (Др., Ср.), *јабуке, јабуке мицко* (Др.), *кук* (Др.), *закуне* (Ср., Др.), *ће га прѣкуне, ако те мајка прѣкуне, ће пѣмузе крава* (Др.), *мѣзеш* (Ср.), *мѣземо* (Р., Др.), *мѣзнѣ овце, мѣња* (Ср.), *сѣвне мѣња, мѣње* (Др.), *пун* (Ср., Г. С., Др.), *пуна* (Ср.), *пуна кућа дѣчица* (Др.), *пуно* (Ср.), *пуни ѣмбари* (Др.), *напуњи* (Ср., Др.), *напуњила крѣзаци* (Г. С., Др.), *напуњи ведро сѣс млеко, напуњи каца сос вода* (Др.), *шѣцењ* (Др., Ср.), *шѣче* (Ср.), *шѣче кѣве* (Др.), *шѣчемо* (Г. С.).

Други рефлекс ових прасловенских група у сретечком говору јесте лу. Он је ограничен само на неколико речи, а налази се и у речима од ових изведеним, тако: *слѣбице* (Ср.), *њѣму му је поарно да нејде у-с-лѣбице* (Др.), *слуза* (Др.), *слузе* (Ср.), *слузеш ми очи, слунце*, (Р., Ср., Др., Г. Љ., Г. С.), *слунчоглед* (Ср., Г. С., Др.). Тако је и у песмама, на пример у песми о одласку св. Саве у манастир — *слунце те огреја* и у другој: *Постој, слунце, не рано заоди!*

Ово јасно и некомпиковано стање није, у исто време, и непосредна слика некадањег односа. Без довољне интерпретације ових рефлекса у и лу упоредо са посматрањем рефлекса оних говора који су улазили у састав сретечког говора не би се смело закључивати о основном односу.

Средњештокавски дијалекти у овоме правцу показују доста разноликости и мешавине. У њима се налази *д*, *љ* развијено из *д* чак и *ли*, *лу* и *у*; у јужном делу ове дијалекатске групе, пак, налазимо и рефлекс *ол*, поред *љ* — *лʷ* — *д* и *у*. У призренско-тимочком дијалекту у појединим деловима преовлађују поједине црте; од њих најстарија фаза била би *д*, из кога су се развили остали елементи, а нарочито на истоме терену *љ* и *сл*.; најзад има и примера са *у*. Тако је *д*, уз спорадично *у*, карактеристика тимочког под-дијалекта, док је *д* и *љ*, уз спорадично *у*, карактеристика лужничког под-дијалекта. С друге стране, док запаљски има архаичније црте, дотле у јужноморавском преовлађује *у*, напоредо са *лу* у једној мањој групи речи, а има понеки пример са *љ* и *ли*. На тај начин *лу* се јавља као једна карактеристична црта јужноморавских говора и као њихова веза са јужнијим говорима, одакле се она продужава у јужноморавски. Те речи са *лу* у јужноморавском су нарочито: *удлубьʷн*, *длуг*, и изведене од њих; *слубице*, *слуза*, *слуне*, *слунце*, *слунчоглед*, *клуче*.

Јужни појас средњештокавског типа показује неколико варијаната у овоме правцу. У кратовском говору *лу* је сведено на мало мањи број примера; у је чест рефлекс, али основни тип рефлекса је *д* — *љ* — *љʷ*; најзад има један пример са *ли* — *дливока* у Кривој Паланци, а у Кратову два примера са *љ* место *д*, у чему се види јасно утицај кочанског говора, и то напоредо са *д* — *клца* поред *кљʷцам*, — а тај рефлекс у кочанском говору узео је знатне размере — и у кретању ове црте она је стварно задржана пред кратовским говором, јер су та два примера убачена, и немају продуктивности ни ширења. — Слично стање је и у кумановском говору; само, ма да овај говор стоји у извесној мери под утицајем велешког говора, нема појаве *љ* < *д*, као што се среће у велешком говору. Овај говор могао би се, бар при проверавању чињеница, узети у обзир кад је реч о појавама *д* у сретечкоме говору, јер из кумановског краја, иако у малој мери, има давнашњих досељеника у Сретечкој Жупи. Ипак, кумановски говор у овом правцу нема ничега чега не би имао и скопско-црногорски, који се слаже са моравичким говором, а одакле је такође било насељеника у Сретечкој Жупи. Најзад, скопско-црногорски говор не би могао улазити у обзир за директно испитивање постанка данашњих осо-

бина у сретечком говору, као ни остали говори средњешто-кавског типа осем, до једне мале мере, говора Горње Моравице. — Међутим ови говори су потребни углавном као оријентација за одређивање основних особина и некадањих веза сретечког говора. У говору Скопске Црне Горе рефлекси су у и лу, тако : *буа, бу^wе, вук, вуци, вучеше, вуна, дужан, жуша, жушку, јáбућ^е, а: слубице, слузи, длуго, пòдлуго*, у селима Скопске Црне Горе у ужем смислу, а нарочито у Кучевишту, Бањану, Чучеру и Горњану; али тога лу има још и у селима Блатије, ма да у знатно мањој мери — *пòдлуго*; пре свега треба истаћи да у Скопској Црној Гори имамо и реч *слунце*, уместо које у кратовском говору па и у кумановском имамо *слнце* односно *слънце*. Међутим чак у селима Блатије има примера са *л* — *лъ*: *слзи, слзе, дль^ак, дль^ага, подлъ^ага* (Блаце, Оризари). Село Вучидол, на граници према доњеполошком говору показује изразитији утицај с југа. У доњеполошком говору у овоме правцу стање је потпуно непревело: у многим речима према лу скопскоцрногорском имамо *лъ*, као : *дль^ак, слъ^вга. слъ^анице, слъ^абица*; затим има примера са у: *бу^е, јáбуће* поред *јáбòлке*, и у истом месту дублетних облика као *вльк — воўк, влна — воўна*, али је рефлекс у најчешћи: *воўк, воўчѣтина, воўчка кожа, воўна, воўнен, жоўш, жоўто цвеће, пожоўшела, жоўтнѣши, прокоўне, моўземе, поўн, напоўниў*. Да би било јасно зашто ових разних рефекса, а нарочито *ъл — ол — ол — оў* нема у сретечком говору, иако би се то у извесној мери, према саставу становништва, могло очекивати, треба видети на који се начин те црте јављају у тетовском говору. Оне, пре свега, имају директну полазну тачку у горњеполошком говору; али Горњи Полог је само пролазна зона. Стварно, црта *ол*, која је у овом правцу најзанимљивија, долази из јужнијег појаса, где је она доследна и потпуно развијена. Од говорá поречког и охридског па до мариовског говора и даље *ол — ол* је доследна црта, и сасвим развијена. Тако у поречком говору : *жòлчка, три јáбòлки, јáбољкава, јáболко, напо̀лнит, солзи, очи му с'òлзеле, вòлна*, али и *сл'нице, сл'нцето*; В. Облак наводи примере са истим рефлексом *ол — dolga, volna*, па такве примере даје и за Обоки — *solza, vołk, vołna, połna, jabołka*, и за Клење — *volna, solza, jabołka*¹⁾.

¹⁾ V. Oblak, op. cit. S. 40—41.

Охридски говор зна за ту црту — *полна уста*. Она је у мариовском говору потпуно развијена: *волк, долг, долзи, жолши, жолшице, јаболка, колк, колне, молзе, полне*, затим *солзи* ¹⁾. — У каквом односу стоји овај рефлекс према јужно-македонским рефлексима *ol* и *!* у Лерину и рејима: *al* у селу Неолани, *ol* и *ol* у селу Жервени, *al* у селу Смрдеш ²⁾, или према *at* — *ta* и *!* из Суха а *!* — *љ* и *ol* (*molčat, mólčī*, поред *młčīm*) у говору северне околине Солуна ³⁾, — то је сасвим засебно питање; исто тако је потпуно одвојено питање о појавама у речи „сълнце“: у Охриду — Прилепу — Велесу — Кочанима *сѣнце*, у селима Обоки и Клење *sonce* као и у Мариову *сонце*, тим пре што ова нијанса рефлекса није ни ишла далеко у правцу говора који нас интересује, управо стога што је познија од времена када је у тетовски говор унето *ољ*, које је као *ow* уношено и у сретечки говор, али се изгубило. Међутим могло би имати значаја да се овде нагласи да то *ољ* у ресенском говору прелази у *оџ* (*ow*), као што *ѣ* на крају слога даје *џ*, или врло кратко *ѹ* (упор. VIII гл.): *сѹнце, Воѹкѹ-дери, дѹѹга*, ⁴⁾. Појава овога ресенског *оѹ* < *ѡл* према тетовском *оѹ* можда је знак неке везе њихове, али несумњиво између ове две појаве има извесног паралелизма. Тако је *оѹ* < *ољ* морао примити и тетовски као *ољ* са тенденцијом ка даљем развоју, и он је тај даљи развој изазвао до *оѹ*, и уопштио. Та пак црта дошла је несумњиво с југа, али се сад не пружа даље од доњеполошког говора. Завршна разматрања овог проблема простирања еволутивне црте *ољ* > *оѹ* тичу се питања: зшто ова црта не постоји данас и у сретечком говору, када је у састав становништва Сретечке Жупе ушао доста велики проценат из тетовског краја. Међутим, та црта у тетовском говору у сукобу са другим рефлексима прасл. *ѡл* — *ѡл*, *лѡ* — *лѡ* изгубила је свој потенцијал, своју виталност, — унета у сретечки говор, она је у новој средини ишчезла. — Ако се тетов-

¹⁾ Др. Војислав Радовановић, оп. cit. Наведени примери се налазе у текстовима, а одатле су унети и у регистар.

²⁾ А. Мазон, оп. cit. p. 18.

³⁾ V. Oblak, оп. cit., S. 38—39.

⁴⁾ Трајчо Китанчев, За ударението върху думитѣ въ рѣсенския говорѣ отъ западно-македонското нарѣчје, с 180 и 182 — Съчипения на Трајчо Китанчевъ, нарежда Юрданъ Ивановъ. София, 1898, наведени члнрак: с. 163—217.

ска црта *оу* упореди са *у* на крају слога, које је постало сличним процесом као и други елеменат из *оу* < *оа*, могао би се на први поглед и у сретечком говору очекивати исти рефлекс за *оу* у његовом другом делу каогод и за *-у* на крају слога. Али у сретечком говору немамо паралелизма, и та чињеница се поставља већ као једно питање на које треба потражити одговор. — Унето *ш* на крају слога продужило је процес и у новој средини, и дало *в*, потиснувши друге разнолике елементе у истој морфолошкој улози. Обрнуто, пак, *ш* из *ош* било је слабије према *у* < *д*, које је несумњиво, у време уношења *ош*, било једна основна црта говора старица, каогод и многих доселеника истога раздобља а нарочито са Косова, из Метохије, а тако исто и оне две усамљене породице — једне из Горње Моравице а особито друге из Никшића, која је у новој средини и у овоме правцу морала имати много значаја. Рефлекс у треба сматрати основним у оним старим дијалектима¹⁾, чијем је типу припадао и говор старица Сретечке Жупе у време ових великих унутрашњих превирања у тој малој и склонитој географској области. Осећај за *у*, нарочито у корену, био је појачан укорењеношћу у из *ж* код свих оних који су улазили у састав овог становништва, осем делимице код оних који су придолазили из Горе, и који су и тамо релативно скорашњи, а у Сретечкој Жупи још познији досељеници. Осем ових појачања језичког осећања за *у*, тај глас имао је још једну тачку ослоња. Наиме, код старица, каогод и код свих досељеника, била је изразита тенденција ка чистим и одређеним вокалским елементима, — тако да у њиховом језичком осећању није било полазне тачке за усвајање неког непотпуног дифтонга типа *оу*, и уопште гласовних елемената као *у* и сл. Стога је и унето *ош* — *оу* било супституирано нормалним *у*. У вези са овим намеће се и закључак о ближем одређивању фонетске вредности овога рефлекса у време када је унет у сретечки говор. Да је у то време то било *оу*, оно би одагле, по општој тенденцији ка јасним вокалским елементима, развило *оу*, у правцу пуног дифтонга, а затим два самостална вокала. При томе треба узети у обзир да се у овоме не може гледати процес у вези са тенденцијама за редук-

¹⁾ Упор. А. Белић, *op. cit.*, с. 119.

цијом, јер је редукција очевидно млађи појав, као у примеру *пѣш* (< *пуш*). — Овде је из *оѧ* морао бити унет први степен билабијалне артикулације место *ѧ*, без сугласничких појава тога гласа, осем високог положаја језика који одговара високоме *ѧ*. Тако је *о^w* или *ow* давало у новој констелацији, и под тежњом ка упрошћеним вокалима, свакако не затворено *o* из кога би се могло фонетским путем добити *у*, већ акустички утисак сличан акустичком утиску *у*, бар за оне који у свом говору нису имали *о^w* или сличне гласове. Томе опет одговара временски, ма да у веома малој мери, друга етапа у еволуцији те црте у тетовском говору: према *оѧ* > **о^w*, даље према **о^w* > *ow*, развио је други елеменат, билабијално *w*, у даљој еволуцији, једно неразвијено и кратко *ѣ*, које даје утисак јако редуциранога *ѣ*. Због свега овога пак ни *w* из групе *ow* у сретечком говору није могло дати *в* као завршну фазу овога процеса — *ѧ* > ^w > *w* > *в* — са сугласничком оријентацијом у еволуцији — то јест издвајање од првога елемента *o* другога *w*, који би давао *в*, слично као што је то у говору горанском, чак са прелазом *в* > *ф*. Ни досељеници из Призренске Горе нису имали утицаја у овоме правцу, и уколико су улазили у састав Сретечке Жупе, утолико су губили своје рефлексе *o^v* — *o^oф*, уношене у новије време у говор Сретечке Жупе; старији пак насељеници морали су собом носити тек ниансу рефлекса такву из које се у позније време у горанском говору могао развити садањи рефлекс: *в^oвна*, *с^oвзе*, *ж^oфшо*, поред *сл^oнце* и *с^oнце*, *с^oнце*.

Друго важно питање везе сретечкога говора са другима јесте о црти *лу*, о односу овога говора према тој црти, и о њеном значају за сретечки говор. — Рефлекс *лу* из вокалнога *л* развио се директно, као што то, поводом питања о овој црти у јужноморавском говору, излаже проф. А. Белић: „У току се времена језик *јужно-моравске долине* изменио у том правцу што је *л* изменио у *л^u* и даље у *лу^u* ¹⁾. То развијање лабијализованог полугласника у правцу пуног вокала задњега реда у обухватило је изврстан одређен број речи, а проф. Белић одређује и у историском и географском погледу ову црту. Ту он констатује да се она налази и у најстаријим споменицима нашега језика, и у неким дубровачким повељама:

¹⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 118.

где је „унесена из рашких повеља или других споменика у којима се налазила“¹⁾). Заиста, неколико примера речи *слѹнце* из Мирослављева јеванђеља, као и из Вукановог јеванђеља то доказују, а за ту црту има потврде и у Зборнику Попа Драгоља — *слѹнце, слѹнчань*. У историјском погледу проф. Белић ову црту сматра врло старом и сматра је цртом XII—XIII века²⁾). У географском погледу она се некада пружала даље на запад а из Старе Србије унета је у долину Јужне Мораве. Тај релативно старији рефлекс од рефлекса у из *л* био је већ црта у стагнацији у време превирања сретечког говора, окамењена у неколиким речима, у околним говорима, и могла се само одржавати, без активне проуктивности. У сретечком говору, пак, *лу* се налази у ономе броју речи у коме и у јужноморавском дијалекту и говорима: кратовском, кумановском и скопско-црногорском, ипак овде је она уступила понегде пред рефлексом у — *дѹгачек, дѹгечок*. — За објашњење ове црте у сретечком говору није довољно схватити је као унету веома малим бројем претставника кумановског и горње-моравичког говора, од којих има само по једна разграната породица; њихов утицај; иако веома мали, ипак је постојао, али се своди на ублажавање тенденције донете претставницима косовско метохијског и херцеговачко-црногорског говора у смислу наметања старинцима и другима супституције *лу* са *у*. То пак показује да је имало разлога да се интегритет црте *лу* окрњи, али да такво стање односа само може потврђивати претпоставку: да је рефлекс *лу* постојао у основи сретечкога говора уопште узев, а нарочито у време скристалисавања ових појава у њему, и да то *лу* најбоље указује на праву и директну везу са осталим говорима средњештокавског типа.

¹⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 118. (Упор. V. Oblek, *Zum silbenbildenden l im Slavischen*. — Arch. f. sl. Ph. B. XVI, S. 207—208).

²⁾ *Ibid.* 118—121.

VIII Л НА КРАЈУ СЛОГА

Нарочита особеност сретечког говора је замена - л на крају речи и на крају слога уопште уснено-зубним сугласником *в*, и то у свима категоријама.

У овом излагању прво ће се разгледати примери, затим ће се видети значај ове црте за сам сретечки говор, као и њен домашај, и потражити принципско образложење за ову појаву у том говору.

Пре свега, код именици и изведених речи уместо *л* увек је *в* на крају слога уопште. На пример: иако није потврђена реч „бол“, ипак ову црту налазимо код изведених речи — *бóзни*, *бóвни људи* (Др.), *бóвно* (Ср.); ту је нова реч *бóвница* (Др.), *вов* („вол“, Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), али не „бивов“ него *бивол* (Небр.), чему ће се објашњење дати касније; *вóвчки* (Ср.), *понедевник* (Ср., Др., Г. Љ.), *дов* (Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), *рићна-в-ов* у *гóлем дов* — *чуле га зајчки* — *ушóуљиле ушóчки* (Др.), тако и код изведених речи: *Довње - Љóубиње*, *дóвње мáвало*, *Довнó-село* (Др., Г. Љ.), *довнó место* (Др.), *поóдовно* (Ср., Др., Г. С.), *наóдовно* (Др.), *довнóи људи* (сиротни, Др.), *Зáбев* (Др.), *ков* („колац“, Р., Ср., Др.) *начóукајте по ^кен ков* — *ковче*, *привóжжете свако куче за ен ков* (Др.), *óрев* (Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), *пéцев* (Ср., Г. С.), *кој чини мáђије* — *пра и пéцев бог да га учињи* (Др.), *пéтев* (Ср., Др., Г. С.), реч „пол“ не постоји као самостална, али у сложеницама је очувана — *пóвноћ* (Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), *пóвноће*, *пóвноћи* (Ср.), *пóвноћу* (Ср., Др.), у *пóвноћи*, *до пóвноћи* (Ср., Г. С., Л.) а тако и у изведеним речима — *пóвник*, *пóвница* („пола карлице“, Др.), *повче* („полић“, Р., Ср.), *дај ми ено повче* (Др.), *расов* (Ср., Др., Г. С.), *расóв-месо* (Др.), *расóвница* (Ср., Др.), *свр́дв*

(Др., Г. С.), *извршет св°с сврдев дупка* (Др.), *сѣвце* (Ср., Др.), *сѣвце кеђ* (Небр.); *соков, штов* (столица са наслоним за руке, престо, Ср., Др.), *штовњача* (Ср.), *Тоцив* (топогр. назив, између Горњег Села и Драјчића, „у орман“, Др.), па и реч „сољ“, у обичном значењу гласи *сов* (Ср., Др., Г. Љ.), а тако и у песми о св. Петру и његовој мајци — *И сов кѣд си узимала*, ма да је у изразу *сољ и леп* (Г. Љ., Др.), са фигуративним значењем, задржан старији изговор (то љ би се имало тумачити као обновљена појава) поред обичног *сов и леп* (Др.). — Код придева неодређеног вида, исто тако, *л* на крају даје *в*, на пример *бев* — *бѣв сњег*^к (Др), па и у новој речи *Бевград*; *мав* је постојало у томе виду, али је изгубљено и замењено придевом *мицок*, а задржало се у ретким случајевима, обично у топографским називима: *Мав-камењ* (Др.), *Мав-крс* (Пл, Др., запис код Плањана), али *мицок чоек*, *цев* — *цѣв дѣн* (Ср.), *блѣсињав цѣв-дѣн* (Др.). Тако исто *л* је замењено са *в* и у речима *жав* („жал“, Ср., Др.) и *сав* („сал“, само, Др.), а и у тексту приповедака: *ако ти је жав за твоја ћерка* (Др.), *сав му рече* (Ср.), тако и *шовко*, обично (Др), али и *ко^вко* — *ко^жко*, па и *ко^жко, шолко*: *ко^вка ти је черга, шолко пружи ноге*, и у стиху *маљко*.

Радни глаголски придев мушког рода, и то веома доследно, добио је *в* уместо *л* на крају, односно уместо првог рефлекса његовог. На пример: *бив* (Р., Ср., Др.), *бив св°м доле* (Р.), *бив јен муж и јена жена, муж бив мрзљив*; а *то бив сам бог ош^вц* (Др.), *бив прв на војска* (Ср), *бив сѣрома* (Др.), *не бив* (Ср.), *не бив у школа* (Г. С.), *није бив у школа* (Ср, Др.), *онај чоек што бив газда* (Др.), *блѣсињав* (Др., Г. С.), *брав* (Ср.), *видев* (Ср., Др., Г. Љ.), *видев св°м га* (Г. С.), *ја св°м га видев* (Ср.), *сом видев мѣчка* (Др.), *не видев газду* (Ср.), *врзав га* (Др.), *гледав* (Ср., Др.), *се грѣјав* (Др.), *дав* (Ср., Др., Г. Љ.), *дав бог!* (Ср.), *што дав бог!* (Др.), *бог^к ти здравље дав* (Др.), *дигав* (Ср., Др.), *дигав се* (Ср., Г. С.), *донев* (Др, Г. С.), *дѣшов* (Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), *св°м св°г дѣшов* (Р.), *дѣнов* (Ср., Г. С.), *дѣнов у море јен брат* (Др.), *жѣњив се* (Ср.), *кад св°м се жѣњив* (Др.), *жњев* (Ср., Г. С., Г. Љ.), *заврнав* (Ср.), *ноћаске заврнав, га заденав јен трњ* (Др.), *тај што заповедав* (Ср.), *кѣд застанав* (Др.), *трипушт зашов* (Ср.), *улеков* (Др.), *знав — не знав* (Ср.), *извуков — кѣд се извуков тај трњ* (Др.), *изев* (Г. С.), *ву—г—и—изев* (Др.),

íзьль^ажав (Ср., Др.), *íзумив* (Др.), *íмав* (Ср, Др., Г. Љ.), *нѣ-
мав* (Ср., Др.), *ја у Др^ајчићи съ^ам нѣмав ступнашо* (Г. Љ.),
шрњ се íскубав (Др.), *ѣвол íспричав* (Ср), *ишов* (Р., Др.
 Г. С., Г. Љ.), *казав* (Ср., Др) *кл^ањав* (Др.), *кољев* — *ѣ га ко-
љев* (Ср.), *кúсив* (Др.), *мѣсив леп* (Ср, Др., Г. Љ.), *не си-
мешив* (Ср.), *мѣшав* (Др.), *нѣ се мѣшав* (Ср.), *се м^ољив Богу*
 (Др.), *не се м^ољив* (Др.), *он га н^адвладав* (Ср.), *н^амештив*
 (Др.), *н^аредив* (Ср.), *н^ашов* (Р., Л., Ср., Др.), *н^осив* (Др.)
обалив (Ср.), *обрав* (Г. С.), *обуков* (Ср.), *од^аљечив*, *од^вуков*
 (Др), *одг^оворив* (Ср., Др.), *оденов* (Др.), *Господ ги онемев* (Ср.)
орав (Р., Др., Г. Љ.), *ди орав тај слуга* (Ср.), *ти си ост^а-
рев сас њй* (Г. Љ.), *отворив* (Др.), *отшишов* (Р., Ср., Др., Г.
 С.), *отшишев* (Ср.), *отребив* (Др.), *отребив к^амење* (Ср.), *от-
шрилев* (Др.), *пав* (Ср.), *да би нѣ пав* (Др.), *пишав* (Ср., Г. С.)
п^ишав г^а цар (Ср.), *п^обегов* (Др.), *п^ознав* (Ср., Др.), *појев*
 (Ср., Г. Љ.), *ако си нѣ појев ништо, не се п^омерава од ку-
ћа* (Др.), *п^омогов* (Ср.), *бог ти п^омогов* (Др.), *пошов* (Ср.,
 Др.), *прајив* (Др.), *пратив* (Ср., Др.), *пр^еварив* (Др), *пр^ева-
рив се* (Ср.), *пр^енесав* (Др.), *пр^еместив* (Ср.), *пр^емишљев* (Ср.,
 Г. С.), *примив* (Др, Г., С.), *пришов* (Ср., Др.), *пробав*, *про-
наднав* (Др.), *пр^оширив* (се) (Ср., Др.), *пр^ошов* (Ср.), *р^аб^о-
шав* (Р., Др., Г. Љ.), *р^аб^ошив* (Др.), *радив съ^ам* (Ср., Др.),
сом радив (Др.), *р^еков* (Р., Ср.), *и му реков цар, Грк му ре-
ков* (Др.), *он ги р^еков* (Ср., Др), *он се р^ешив*, *р^ипнав* (Др.),
сев (Ср.), *сев на стов* (Г. С.), *секов* (Др.), *служив* (Ср.), *сл^у-
шав* (Ср., Г. С.), *ск^ишав* (Др.), *скрив* (Ср., Др.), *спасев* — *ти-
си се сп^асев*, *се спуштив* (Др.), *стигов* (Ср., Др), *стретнав*
 и *сретнав* (Др.), *шерав* (Р., Ср., Др.), *ш^епав к^учки* (Др.),
т^урив (Ср., Др.), *ѣав* — *не ѣав* (Ср.), *о(н)-нѣѣав д^а íле*
 (Др.), *нѣѣв с^ирово дрво* (Ср.), *úдарав* (Др., Г. С.), *úдарив*
 (Ср.), *úзев* (Др.), *úкрав* (Др., Ср.), *úлегов*, *úш^епав* (Др.), *úчи-
њив* (Ср., Др., Г. С.), *чув* (Ср., Др.), *ч^ував* (Ср.), *он швркнув*
м^агаре (Др.), *му ш^еинав* (Др.).

Треба истаћи да и нове речи показују овај појав, и то не само именице *Бевград*, *бовница*, него и радни гл. привез м. рода — *радив*, који се уз *р^аб^ошав* почео одомаћивати преко појединих породица из крајева који припадају новоштокавском дијалекатском типу, а и оних породица чији су чланови боравили дуго у варошима. То значи да ова појава још има виталности.

Иако се појава *в* место *л* у овом положају мора сматрати за данашњи сретечки говор општом појавом, ипак има неколико речи које показују отступања, и то у неколико праваца. Има речи које чувају *л*: *бивол*, *анђел ђавол*, а затим исто тако и туђе речи *кивал*, *бакалски*, и *нова колски*, а у дублетној употреби *колчази* поред *кочази*, даље *повче* а *пол-ока* и у обичном говору турске речи *кол*, *ал-боја*, *ал-бошча*, најзад у стиху *јелчице*, *малко*, а увек *колпишта*. Разлози овом отступању разноврсни су, и о томе биће речи после објашњења саме појаве *в* место *л*.

Неколико од ових отступања налази се у стиховима. И у песмама преовлађује главна замена — *в* место *л*, нарочито у песми о одласку Св. Саве у манастир — у *повноћи*, *ноће* у *повноћи*, затим *повноћу*, а тако и у лирским песмама:

„*Ноћ до повноћ, Лазаре*“, —

„*Соков лети високо*“, —

„*Против ме мајстор до тебе*“, —

„*Свети Петар у рај пошов*“.

Међутим, има и стихова у којима се чува *л*, као што је поменуто:

„*Све ћерчице, јелчице*, —

„*То ми неса ћерчице*,

„*Теке ми са јелчице*“.

Исто тако у стиху се једанпут налази и реч *малко* са *л*. Стихови показују још једну особину које нема у прози, а то је *јо* место *л*:

„*Од синојка јунак забегнајо,*

„*Забегнајо вечер по вечера,*

„*Забегнајо и коња завејо*“. —

„*Нека гори, да би догорејо!*“

Осем ових појава имамо, у најновије време, нарочито код млађих људи, као инфилграцију књижевног језика облике *са о*, али веома ретко, и као једну појаву која нема праве подлоге (в. с. 90 и д.) у језичком осећању.

Сама појава *в* уместо *л* на крају слога има значај једне специфичне ознаке сретечког говора, а објашњење њено показује једну занимљивост процеса при мешавини дијалекатских црта. Ово питање може бити посматрано са више тачака гледишта. Треба одредити: откуда ова је црта у сретечком говору, којим је путем дошла, како се развила и отпри-

лике када, а најзад и какав је њен данашњи значај у овоме говору.

Пре свега, јасно је да *v* нема никакве директне везе са старим сретечким изговором, из оног доба које је претходило свима новим, завршеним и незавршеним процесима у њему. То *v* уопште нема везе са цртом *-l* на крају слога у дијалектима средњештокавског типа. — Развитак ове црте може се разумети само тако ако се посматра напоредо са развитком црте *ɫ* у овом говору, јер ма да резултати те две појаве нису паралелни, због секундарних прилика, извор њихов је исти.

Сретечко *v* може се објаснити као последња фаза процеса потстакнутог утицајем високога *ɹ*, уношеног с југа.

Одакле потиче *ɹ* високо, то је специјално уже питање говора староштокавског типа. Овде је довољно приметити да је далеко на југу констатован један појас у коме се *ɹ* ублажава, тако да није ни близу руском или пољском *ɹ̥*; оно је врло мало тврдо и та нијанса се једва запажа, како то износи г. А. Мазон¹⁾). У говору Суха В. Облак констатује *ɹ̥* поред средњег и умекшног *l* — *pr̥eŭi*, али ипак додаје да је то високо *ɹ̥* мање карактеристично него у руском језику: „Hartes *ɹ̥* ist nicht in dem Grade guttural wie im Russischen“; такво *ɹ̥* он налази и у северној околини Солуна, али га не помиње за дебарски дијалекат, где рачуна и галички говор, ма да га у галичком говору има — *зѣл, љзлегол, окол* — *на-окол, брѣл, м^олзење*, — али за говор Клења бележи то *ɹ̥* — *тогѣа*²⁾). Северно од јужномакедонских говора и источно и североисточно од мијачког дијалекта налази се један велики појас говора са изразитим *ɹ̥*, доста високим, — тако је у горњеполошком, кичевском, прилепском, маријовском, тиквешком говору, па се наставља преко штипског и кочанског говора.

У два правца, пак, ово *ɹ̥* еволуирало је даље ка *w*. С једне стране у ресенском говору, с друге у јужноме појасу средњештокавских говора Горњег Повардарја, нарочито у два његова дела.

За ресенски говор веома је корисно тврђење Т. Китанчева, родом из Ресна. Он је дао опис акцента свога родног

¹⁾ Упор. А. Мазон, *op. cit.*, с. 25.

²⁾ V. Oblak, *op. cit.*, S. 43—44.

места у чланку „За ударението върху думитѣ въ рѣсенския говор отъ западно-македонското нарѣчие“, објављеном први пут 1892 г., а затим у скупљеним списима његовим¹⁾ Иако је Китанчев овај рад радио без великих претензија, материјал је у њему добар, а ту се, узгред, говори прецизно и о прелазу—л на крају слога иза сугласника у *у* (кратко, неразвијено у) у ресенском говору. Он о томе каже: „Споредъ друго едно правило въ сѣщия говоръ буквата л въ словетѣ: *ал, ел, ил, ол, ѓл, ѓчул, юл, ѓел, ѓол*, се обрѣща въ кратко *у*, и фонетически трѣбва да се отбѣлѣзва съ буквата „*у*“, ако подирѣ тѣзи слокове слѣдва съгласна буква или *ѣ*, като *вѣкау* (викалъ), *пепеу* (пепелъ), *петеу* (петель), *велеу*, *сториу*, *ошоу* (отишелъ), *чуу* (чулъ), *јау* (ялъ) и пр.“²⁾

С друге стране ово високо *ѣ* креће се према говорима Горњег Повардарја, и налази пуног израза на два места, у кратовском и тетовском говору. — У Скопској Црној Гори налази се и *ѣ* непотпуног образовања поред *ѣ*, под извесним погодбама, и то у говору истог лица, на пример Марка Цѣпа из Чучера: у *сѣло сѣм бид, прајоу, вел—дѣан, дѣя сѣм, биѣ сѣм* и сл. У кумановском говору не налази се слична појава, јер су се ту сукобиле особине прешевског говора (*ја м. л*) и велешког говора (*л*); али високо *ѣ* убачено је чак у врањски говор, ма да као спорадичан елеменат, поред редовног обичног *л*³⁾. У кратовском говору, под утицајем с југа, развило се билабијално *џ*, а тетовски говор развио је исти глас, можда са веома мало изразитијом вокалношћу.

Код свих ових појава може се пратити, у извесној мери бар, генеза, -- а у овом случају доста је утврдити да појава „*у*“ у ресенском говору није у директној вези са појавом у тетовском говору, па према томе ни са оном у средњом говору.

Исто тако никаквога утицаја нису могле имати ни сличне појаве других говора осем тетовског и кичевског. Кичевски говор, који у данашње време улази у фазу прелаза *ѣ* ка *џ*, својим пресељеницима, којих је нарочито много у Горњем Селу — четрдесет и две куће, — унео је, свакако,

¹⁾ Съчинения на Трајчо Китанчевъ. Нарѣжда Юрданъ Ивановъ Издава книжарницата на Д. Головъ, София, 1898. Изданието четврто. С. 163—217.

²⁾ Ibid., с. 173.

³⁾ А. Белѣћ, ор. cit. с. 212, упор. с. 626.

у време досељења ʃ високо. Са своје стране, пак, тетовски досељеници, којих је много нарочито у селима Срецака, Плањане и Мушњиково, унели су свакако један гласовни елемент који је већ био на прелазу ка билабијалном w . Ако би се учиниле извесне апстракције, могао би се успоставити donekle хронолошки однос међу овим појавама, у виду једне перспективе: то $\text{l}^w > \text{w}$ унето је у сретечки говор свакако после појаве те црте у тетовском говору а пре наставка њене данашње еволуције ка $\text{w} > \text{ʃ}$, исто тако, можда, после јављања непотпуног и затвореног \bar{o} у говору малог броја врло старих Скопљанаца, а свакако раније од појаве која се на крају говорних тактова запажа у Скопској Црној Гори као $o - \delta u$, поред ʃ , које опет уносе свежији досељеници из другог правца; најзад знатно раније од појаве спорадичног ʃ у другим сродним говорима јужног појаса средњештокавског типа. Међутим ова појава може се сматрати знатно познијом од дефинитивног померања границе слога, са чим су у вези појаве новог јотовања (упор. *па-љ^ац: поџ-че*).

Остало би још да се види како је вршен овај процес прелаза, и да ли су неке околности помагале ову појаву. — Уношење кичевског ʃ високог и тетовског $\text{l}^w > \text{w}$ вршено је у време када је, у овој црти, већ почела да се изражава свежа мешавина, где се на место старог l на крају слога налазило неколико рефлекса. Пре свега, старинци су свакако имали рефлекс корелативан рефлексу d вокалног, и то ако су били на томе терену пре косовског боја, или досељени непосредно после тог догађаја, као и они чији потомци чувају ту традицију о досељењу после косовског боја, — могли су на томе месту имати још прелазну фазу од l ка o ; други рефлекс био је већ развијено $o < \text{l}$, унето од каснијих досељеника из косовско-метохиске говорне области; по реду досељавања трећа црта било би тетовско w , унето од породица које су данас у селима Срецака и Плањане и ојачано нешто касније гласовима тегџвске породице, која се знатно размножила у Горњем Селу; четврта црта била би ʃ кичевско, које су унели досељеници горњеселски, отприлике у време доласка тетовске породице у Мушњиково; међу последње појаве долази уношење црте *ја* од стране породица досељених из Призренског краја, Сиринића, Горње Моравице, и облик са *а* унет од породице досељене из Никшића. Процес за

уопштавање једне црте већ је морао бити отпочет у време уношења последња два елемента, и ток процеса био је самим приликама предодређен. Ту се морају узети у обзир два момента: мешавина црта као таква и преовлађивање непрецизних фонетских елемената. — Затечена мешавина црта предуслов је да једна нова унета црта добије више маха; отуда је *ш* тетовско ту имало свој први ослонац. Међутим уношење облика са *ја—а* само је могло ојачати мешавину, а тиме и припомоћи утврђивању развоја у започетом правцу, јер се ови елементи нису могли, код највећег дела становништва, схватити као ознаке облика гл. акт. придева м. рода. Тетовска црта и њено јачање налазило је потпору у свом језичком освежавању, због веза, нарочито сточарских, са Доњим Пологом. Непотпуни вокалски елементи морали су се губити по општој тенденцији за прецизном артикулацијом, као што се десило и у свима случајевима непотпуне умекшаности сугласника. Да је код старинаца и већине досељеника било *о* на овоме месту, свакако да би и ови елементи, нарочито *ш*, *л*^в, еволуирали ка пуном вокалу. Међутим било је обратно: стабилизација била је управљена ка потпуном губљењу вокалности, и ка артикулацији сугласничкој у истом региону: од билабијалног *ш* (*ц*) ка *в*. Овај прелаз био је једна фонетичка неминовност, јер је већ много пре те појаве српско-хрватско некадање типично лабиодентално *в* добило пасивну артикулацију, тако да је омогућавало прелазе *у>в*, као у примеру из повеље бана Кулина.

[Приликом разматрања о овој појави *в<*ц<л* намеће се питање којим је током ишао сам процес, да ли се у свима случајевима истодобно отпочео, или је прво обухватио известну категорију. — Ако посматрамо однос примера са уопштеним *в* и оне друге где имамо *л*, морамо констатовати да ниједног случаја отступања нема у категорији радног глаголског придева мушког рода, не узимајући у обзир примере из стихова са — *јо*. Ако узмемо у обзир да је ова категорија у основи блиска придевима, онда ћемо лако наћи помоћни ослонац целом процесу у прилично бројној групи придева који су се завршавали старим *в*: *жив — ако сам жив* (Ср.), *здрав* (Др., Г. С.), *красив* (Др.), *мрзљив — бив мрзљив* (Др.), *мршов* (Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), *прв — прв на војска* (Ср.) и сл., *сив — сив сивењко* (Ср., Др.), и велика гру-

па присвојних придева, *Имеров* и др. При овоме именице као *брав*, *крв*, па и *шрав* (јер је губљење *x* ранија појава) само су могле послужити ширењу процеса. Уз то, могле би се уочити две фазе. У једном оваквом процесу морало је прво бити доба када је, уз нормални прелаз $\text{ж} > \text{џ}$, био на крају речи незамењен глас $л < \text{љ}$, као у ресенском говору у речи *сол*, као и у страним речима „*пéтраилъ*, *ка́равилъ*, *шрѣндавилъ*“¹⁾, док је у тетовском у једноме случају $\text{џ} > \text{ѣ}$, пр. *соѣ* поред *љ* у страниј речи *шрѣндѣ^офилъ*. Та епоха се карактерише тим обликом *сољ* и сл., и њу смо констатовали у лапидарном изразу за симболичку ознаку верности — *сољ* и *леп* (Др.), са неизмењеним сугласником на крају као што уопште *љ* није измењено на крају слога — *Василъ*, *о́грљче*, *шрѣндафилъ*, *шѣпелъка*. Али сретечки говор зна и за карактеристику и друге фазе овога процеса, која одговара данашњем тетовском облику: *соѣ*, а то је *сов* у обичном значењу, па и у песми: *И сов кѣ'д си узимала* и чак у формули: *благосови не на сов и леб^п*.

Ова црта у суштини претставља један извршен фонетски процес, потпомогнут извесним околностима и психолошко-асоцијативним аналогјама. То *в*, иако је физиолошко-фонетски идентично са старим *в*, у суштини је наследило и задржало у језичком осећању однос алтернације у придевском систему: према ранијем односу *л : ла : ло* — *рабошал* : *рабошала* : *рабошало* имамо данас исти однос, само *в* место *л*, — то јест *в : ла : ло* — *рабошав* : *рабошала* : *рабошало*. — Ипак, у ширењу тога *в* била је једна споредна чињеница коју не би требало превидети. Стари облик 3 л. мн. сад. вр. на *в*, типа „берев“, веома редак, уступао је испред ширења облика са *ш*; он сам, пак, ослобођен старога значења, помешао се са облицима радног глаголског придева, тако да смо добили дублете *брав* (Ср., Др., Г. С.) и *берев* (Ср., Др.), међу којима се осећа неко рудиментарно диференцирање значења, према првом ослабљеном и индиферентнотрајном, друго значење, јаче до извесне мере и итеративно.

Ово *в* место *л* из Срецке ширило се и даље, ма да веома слабо. Тако има примера са *в* у Сиринићу, па и у називу села *Севце*, поред основног *ја*; У Призрену уз

¹⁾ Трајчо Китанчевъ, оп. cit. с. 171.

основно *ја*, има такође разних мешања: *био* — *бив*, а у горанском говору имамо и *ф*: *биф*.

Иако је ова замена *в* место *л* постала општом особином, ипак, како је већ раније констатовано (в. стр. 81, 83), има известан број примера са *л*. Да не би она констатација о општости ове црте *в* изгубила од свог значаја, потребно је за сваки поједини случај наћи посебно објашњење, нарочито стога што се на све поменуте случајеве не може применити исто објашњење. — Пре свега за наведени пример *пол-ока* — поред *повник*, *повница*, *повче* — јасно је да *л* није подлегло овоме процесу налазећи се испред пуног вокала, али треба истаћи да је ту остало *л* нормално. — Иако је за нову реч *Бевград* констатовано ово *в*, ипак има нових речи које од тога отступају, и то онда када се то *л* налази испред сугласничке групе *ск* — код придева на *ски*: *бакалски*, *колски пуш*, па би се такво објашњење могло примити и за релативно старије позајмице — *колчази* поред *ко^вчази* — *кочази*, где је *л* пред африкатом *ч*, то јест пред двоелементним сугласником; за случај *кол-пиша* свакако би требало претпоставити неку врсту „превентивне дисимилације“, то јест да не би дошло до суседства два сугласника са лабијалном артикулацијом: *в* — *п*, као и код сложеница *ал-боја*, *ал-бошча*, а можда би се слично могао објаснити и пример *кавал* да се не би добио облик **кавав*. — Остала отступања могу се објаснити семантичким пугем. Неколико речи везаних за цркву или за извесна религијска схватања, свакако наслањајући се на облик који имају у црквеном језику, чувају *л* на крају, — тако мислена именица *анђел* (Др., Г. С.) има само тај облик, па чак и као лично име — *Анђел* (Др.), тако и *Ранђел*, уз дублетни облик *Анђевко* (Ср., Др.); таква је и реч *ђавол* (Ср., Др., Мушњ., Г. Љ.), у обичној употреби — *некој* *ђавол*, *ђа^вол*, *што неможе ни* *ђавол* *да ја растури*, *да неможе ни* *ђавол* *да ја обкључа*, па је тако и уз преносно значење — *ђавол деше*, — само не би требало губити из вида да је и у овом случају суседство са слогом у коме се налазило *в* утицало на конзервирање *л*, поред семантичкога момента, — а отуда и боље чување него код речи *анђел*; за реч *бивол* морао је постојати други разлог чувања *л*: биволâ у Сретечкој Жупи нема, ма да их има у оближњим крајевима, — реч је, дакле, могла бити

унета чисто вербалистички од стране извесних досељеника, и тако проширена са унетим фигуративним значењем: „груб, неотесан човек“; најзад за турску реч *кол* „стража“ вероватно је да је чувала своје *л* из потребе за потсвесним диференцирањем према речи *ков* „колџ“ и дем. *ковче*. Међутим реч која се осећа као страна чува *л*, разум: се са главном супституцијом: *Вогл Србија* — „Мала Србија“, како Арбанаси зову Сретечку Жупу.

Примери са *јо* — *забегнајо*, *завејо* и сл., из стихова, показују нам несумњиво једну давнашњу контаминацију облика са *ја* и *о*, ограничену на извештан број примера у доста старим обичајним песмама, и у исто време су нам сведоци употребе облика радног гл. придева мушког рода на *ја*¹⁾ и *о* из времена пре но што је процес *л^w > w > v* узео пуног маха, — а на тај начин свакако и користан податак за нешто шире оријентисање у дијалектолошкој хронологији.

Под утицајем школскога језика, нарочито код млађих, јавља се — али само у радном гл. придеву мушког рода — *о* уместо *в*, само и то бива веома ретко, и увек је јасно да је то наносна, споља убачена појава, која уопште нема корена у језичком осећању. — Овде не бити наведени примери из две приче које је својом руком забележио Марко Богдановић из села Драјчићи. Он је имао 1931 године осамнаесту годину, учио школу, сам и касније доста читао, а провео две године на столарском занату у Призрену, где је учио у вечерњој занатлиској школи. Његови основни и најмногобројнији примери у овом облику имају *в*, и то нарочито у почетку причања и на крају, а само у току причања јављају се појединце или у малим групама, по неколико, примери са *о*. Тако у приповеци са мотивом о Усуду: *Асан бив — се мољив — клањав — намештиз*, затим: *био много сирома*, па опет: *он се решив — пошов — ишов*, *ишов — кд пришов*, затим: *и он је ошишао код тога човека — што је клањао 32 године*, *шу овај свратио код њега кад је дошло вече* — враћа се једним обликом у категорију са *в*: — *пратишиз му бог дрва*, па наставља: *онај што је клањао узео два тајна али, један је сакрио зад себе, а један је (са *в*) пренесав*, па: *онај што је клањао га упитао де си пошао, а он одго-*

¹⁾ Упор. *в* ставља из 1642 г. Записи и натписи I, бр. 202, с. 64.

ворив — а онај му одговорио, и све до краја приче скоро без колебања су облици са *v*: *отишов* — *ишов*, *ишов* — *стретнав*, *одговорив* — *отишов* — *стретнав* — а он *ги реков* — *не виде* — *казав* — *отишов* — *нашов* — *пштав* — *одговорив* — *пштав* — *казав* — *казав* — *реков* — *реков* — *стишов* — затим само јадан интермецо: *казаво ги*, па опет: *отишов*, *ишов*, *ишов* — *кад се одаљечив* — *ги казав* — *побегов* — *оденав* — *да не побегов* — *би га утенав* — *кад ишов* — *казав* — *отишов* — *што клањав* — *казав* — *пратив* — *се скрив* — *отишов*. Ма какви формални статистички закључци не би могли дати објашњење овога односа. Кључ пак налази се у самој констатацији да се код овог истог младића у говору не осећа ни у много мањој мери ова мешавина, и да се облици са *o* јављају јасније тек у ономе што је писао, саставио — *изумив*, како сам каже. — Са овим се слаже и распоред облика са *v* и са *o*: у почетку, док је пажња управљена на тему причања, налазе се облици са *v*, затим причање се механизира, мотиви се ређају аутоматски, и приповедач почиње обраћати пажњу и на начин како казује — потсвесно при писању јача облик писане речи, то јест начин писања по школском језику; најзад и то потсвесно осећање постаје обично, осећање управо везано за кинестетички центар писања, у борби са језичким потсвесним осећањем везаним за аудитивни и моторно-вербални центар говора, — на тај начин губи се основица за довођење облика са *o* изнад прага свести, и понова се јављају и трају до краја облици укорењени у језичком осећању. Да је ово објашњење тачно види се по томе што у наредној причи о Али-баби, која је непосредно после ове написана, нема ниједног облика са *o*: *бив* — *имав* — *водив* — *гледав* — *се пошуљив* — *улегов* — *се спуштив* — *мишљив* — *пропаднав до грло* — *реков*. — Просечно, пак, у Сретечкој Жупи у овоме правцу нема мешавина, утолико пре што је ова црта још доста свежа, има виталности, и обухвата и најновије речи, као *Бевград*, *бвница* и сл., ако нема нарочитих разлога да то омету. Случајеви отступања код старијих, који су имали прилике да долазе у чешћи додир са варошанима, ипак су у највећој мери ретки, тако да сам ја из целокупног материјала о сретечком говору стварно забележио само један случај — *отишо*,

са затвореним *o*, у селу Срецака, од воденичара Ђеке Алексића, — па ипак мора се примити за овај пример и друга могућност: да је то *o* у брзом темпу говора акустички утисак слога *ov* без потпуне сугласничке артикулације, са *o* нешто јаче затвореног карактера, што би било траг изгубљеног *v*. Чак и људи који су често ишли из свога краја на печалбу чувају добро ову црту *v*, а она је идеално доследна у говору жена и деце.

IX НЕСЛОЖНИ ЗВУЦИ *ц* И *џ* — У ВЕЗИ СА В — Ф — Х —

У средњештокавским говорима великог значаја имају прелазни звуци *ц* и *џ*. У њиховом северном појасу овакве гласове је констатовао проф. А. Белић и одредио им тачну фонетско физиолошку вредност. У студији „Дијалекти Источне и Јужне Србије“, за *ц*, коме у већини данашњих српскохрватских дијалеката одговара лабиодентални сугласник слабе — пасивне артикулације, истиче се и билабијалност, а нарочито пасивност артикулације као основна карактеристика. Природа овога звука зависи не само од отвора усана, него, и нарочито, од интензитета артикулације: „Главна му је особина што се изговара с пасивном артикулацијом — када се уснице приближе једна другој, али тако да не образују још потпунога затвора, те звук који кроз тај отвор пролази акустички утиче као *ц*. Према томе, колики је и какав је тај отвор, толико ће се чути и речени звук, или као *ц* потпуног образовања или * (звук *ц* непотпуног образовања), или се, на послетку, он неће у опште ни чути“¹⁾. Између *ц* и *џ* има паралелизма, нарочито у томе што и један и други звук лако ишчежавају. Тај паралелизам разумљив је из карактеристике тога гласа: „Његов је главни елеменат звук који чини саставни део *звучних* сугласника и *вокала*. Одликује се од вокала тиме што је *моментан* звук са малим трењем, шумом који ваздух производи пролазећи кроз узан отвор који чини језик са непцима на ономе месту у устима где се образује вокал *и* (*і*)“²⁾.

¹⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 153.

²⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 126—127.

У основи ови су гласови исти и у призренском и ко-совско-гњиланском говору. За говор Сретечке Жупе, међутим, треба истаћи одмах да је појава ових гласова *џ* и *џ̣* сведена на доста малу меру. Ма да има и у овом говору случајева у којима се јазља истовремено поред *џ* пуног образовања — *коџко*, *буџа*, и * непотпуног образовања — *буџа*, *маџала*, има и потпуног ишчезавања — *буа*, *ма̄ала*. Ипак *в* је нормално, обично лабиодентално *в* српскохрватског језика, а у међувокалском положају махом се чува или се потпуно изгубило. — У овоме правцу треба расправити како се временски може тумачити ово *в* сретечкога говора према општем средњештокавском *џ*, и да ли се може тумачити то као резултат опште тенденције при стабилисању овога говора, а у којој је најбитнија одлика свођење елемената фонетског система на нормалне и јасне артикулације. Тога ради треба разгледати појаве *в* односно *џ* и сл. у разним положајима и резултате тога упоредити са сликом која се види при посматрању средњештокавских говора које је описао проф. А. Белић; затим на исти начин треба извести анализу примера са *џ̣*; најзад решити општа питања ових гласова.

Пре свега у сретечком говору нема ниједног случаја *џ* у почетку речи, као што је то наведено за поменуте говоре средњештокавског типа, где има доста примера са *џ* у почетку речи: **оди*, **одите*, **лас*, **раици*. У сретечком говору, а и у призренском, редовно је *в* у овом положају, на пример: *Васиљ* (Др.), *вѣшьар* (Ср., Пл., Др., Г. Љ., Г. С.), *видели смо*, *води* (Ср., Пл., Др., Г. С.), *вѣкои* — *вѣкови* (Др., Ср., Пл., М., Г. Љ.), *вуна* (Ср., Пл., Др., Г. С.). Тако је и испред *е* и језичких сугласника, нарочито испред *р*: *веш*, *веша*, *врат*, *врба*, *врне*, *власно*, нарочито у формули *чѣсно* и *власно*, док у таквој положају јужноморавски дијалекат има обично *џ* — **раици*, *џрџец*, *џлас*. У овом говору имамо лабиодентално *в* или се оно сасвим губи испред *л*, и то чешће — поред *влас* (Др.) имамо *лакно* (Ср., Др.), *вуна ми је лачена* (Др.) *лачи* (Ср., Пл., Г. С.), *ласија*, поред *власија*, а *Ласѣјнца* (Ср., Љ.), *Лашков камењ* (Др.). Тако *в* у почетку налази се и у туђим речима, као у арнаутском називу Сретечке Жупе — *Вогл Србија*. Тако и на крају речи прем *џ* обичном у средњештокавском типу говор Сретечке Жупе има нормално *в*, и то не само код именица и присвојних придева старо *в* —

крв, оков (Ср., Др., Љ.), *Јоѓв Камењ, Лашков Камењ* (Др.); *жив* (Ср., Г. С., Пл.), *прв* (Ср., Пл., Др.) него и у облику радног глаголског придева мушког рода у једнини као *в* лабиодентално <я, — би?, ридив и др., а и у свима другим случајевима где се из *я* развио овакав сугласник — *бев, пев, сов, соков* (упор. VIII гл.).

У средини речи *в* се чува, и то по правилу иза самогласника а испред сугласника: *одавно* (Др.), чак и ново *в*, постало дисимилацијом од *м* — *зевња*; а исто је тако и испред африката *ч* и *џ* — *овчар* (Ср., Др., Пл.), *џрвци* (Др.), *Стáјковце, Аљабáковци, Кодчовци* (Др., Ср.), *Мандúшовци* (Ср., Др., Љ.), *Мушњíковци* (Др.), *Пáловци* (Муш., Г. С.), с додатком да се *в* испред *л* губи, као у последњем примеру. Сугласник *в* најчешће ишчезава и испред групе *ск*: *Станóлоски*, ма да се чује и са *в* *Станóловски* (Др.); о овој појави као и о другим примерима где се *в* губи у сугласничким групама, биће речи у засебном одељку о сугласничким појавма.

У међувокалском положају *в* се понаша неједнако.

Иза вокала предњег реда *в* се чува — *њíва, Прéвалец, прошћевај, Горње́севец* (Др., Ср., Г. С.). У оваквом положају *в* се чува не само код православних него и код муслимана старинаца; напротив, у Речању, Небрегошту и Љубињу, код муслимана Горана и под њиховим утицајем ширећи се и код муслимана старинаца губи се, као у примеру *Почи́ало*.

Иза вокала *а* имамо знатно колебање. Има речи у којима се чува *в*, као *кавали, сла́ва*, али има и читав низ примера из којих се види како је овај процес ишчезавања *в* савим нов. У истим местима, и чак код истих људи, имамо изговор и *глава* и *глача* и *глаа*; док је испред акцентованог слога релативно боље чувано *в* односно *џ*: *Глава́ бразда* — *Глава бразда* (Др., Ср.). То колебање унеколико је довело до јасних дублетних облика, нарочито у селима *Сре́цка, Драјчићи, Мушњиково, Горње Село*, управо у категорији присвојног придева женског рода, као: *голи́шава* — *голи́шаа, голóглава* — *голóглаа, úлава* — *úлаа*. — Колебања има и у речи *снаа*; између изговора *снаа* и *снава* — *снаа* можда би се могла уочити извесна правилност: на крају акценатске групе слогова једне синтагме *в* је потпуно ишчезло — *њíна*

снаа (Др.), са наглашењем присвојне заменице, док је непосредно испред акцента очувано бар у прелазном стадијуму — *сна́а рекла* (Др.); уочавање пак овога односа једино може помоћи уопште у разумевању облика *снава*, какав сам констатовао и у Скопској Црној Гори: вероватно да је овде, после ишчезавања *x*, развијено *v*, свакако до потпуности, па тек онда почео процес његовог губљења, под спољашњим утицајима, и то би била једина ближа индикација за хронологију ових појава. — Правац одакле се шири тенденција за губљењем *v* у таквоме положају јасан је: у Љубињу, а и у Небрегошту и другим местима која су под јачим упливом Горана, дублета са *v* — *ʎ* и нема, већ једино, и то у зависности од темпа говора и интензитета претстава налазимо *прóда'ам!* — *ће ли прóда'аш?*, са малим застојем на граници слога, чиме је маркирано свакако доскора чувано *ʎ*, док је у одговорима, без икаквог истицања, та граница слога ублажена, те се добија онај степен суседства два вокала који директно претходи контракцији — *прóда̂ам*, или *по̂што прода̂аш*, док је, на пример, у селу Драјчићи у овим случајевима очувано *ц* — *ʎ*: *прóда̂ам*, *прóда̂аш*, *прóда̂аш*. — Између *a* и *e*, пак, *v* је потпуно изгубљено — *ру́кае*, *це́медан сос ру́кае*, *це́медан без ру́кае*, и то уопште, без обзира на то да ли је *v* иза таквог вокала или испред њега; то пак још боље се види по примерима где је *v* било између *a* и *и*, па ишчезло, и још тиме изазвало редуцију вокала *и > ĭ* — *ĭ*. Ту је колебање незнатно; индивидуално и у зависности од интензитета изговора имамо облике са *ʎ* редуцираним, са *ĭ* — *ĭ* или чак са *j*, на пример: *краста́ʎце* — *краста́ĭце*, *кука́ʎца* — *кука́ĭца*, *лапа́ʎца* — *лапа́ĭца* — *лапа́јца*, *Лапа́ĭца*, *рука́ĭце*, *рука́ĭце*; ипак у племенском презимену *и* се нешто боље чува: *Кра́ићи* — *Кри́ћи*, а у топографском називу *Морáвице* — *v* се сасвим добро одржало. Најзад испред *o* — *v* је потпуно ишчезло: *Ја̂ор* (Др.), *Јаор* (Ср.), с тим да се у Љубињу, Небрегошту, Речању *a* изговара као затворено *а* — *Ја̂ор*, скоро *Јо̂ор*.

Типична колебања налазимо и у примерима где је *v* било између вокала *o* и *a*. У топографским називима имамо тај однос у извесној зависности од места акцента — *по Марковá Река*, у *Шибровá шума* (Др.), али опет као топографски назив *Ма́рко̂а Капа*; колебања има, и то без обзира на

акцентат, и у читавом низу примера — *ковáница*, поред *коáница*, *ковáн побас* поред *коáн поас*, мада је најобичнија алтернација *коáан* — *коан*, *коњ ти је ўкоан*, *ўкоáан је коњ*. Нека доследност пак још се осећа у облику придева женскога рода; код становништва православног, и старинаца и других, па и код муслимана до извесне мере, *в* се чува још — *Ацова жена* — *Ацоа жена*, *ђавóлова уста* — *ђавóлоа уста*, док је у селима која су под јачим горанским утицајем, нарочито пак у Љубињу и Небрегошту — *Аџба жена*, *ђавóлоá*; тако је и са речи *јóргоан* — *јоргоан*; има пак цела група општих примера где је *в* потпуно ишчезло, као: *водбача*, *водбачка*, *Јелбáрник*, *Јалбáрник*, *судбáрник*, *Коáчарењ*, *Коáчовци*, и уопште у називима за дрво као грађа узето: *дуббача*, *јелбóча*. Међутим чува се код глагола *разгóвараш* (Др.), *разгóварав* (Ср.), који је ређи у употреби, — можда и обнвљен фарошким утицајем, супротно старијој конструкцији *да се збéремо на рáзгбóр* — *на дóгбóр*. — Између вокала задњег реда *в* је потпуно изгубљено, нарочито у старијим топографским називима, чак и непосредно испред акцента — *Јобв каменъ Попоб орање*, *Цароб-гуно* (Др.), и у томе се може видети третирање везано за квалитет другог вокала. јер је у сличном случају а испред *а*, као што је изнето, *в* чешће очувано; ово пак упућује на то да је утицај акцента на ове појаве веома мали, у сваком случају слабији од значаја квалитета вокала иза *в*. Утицај акцента, пак, у извесној малој мери могао би се назрети у односу примера *ноцо бдело*, где се чува *ц* непосредно иза акцента, док у примерима где је *в* било даље од акцента налазимо колебање, и то у православних: *Мушњíково* — *Мушњíкочо* — *Мушњíкoo*, *Аџобо* — *Аџочо дете*, а тако и у примерима непосредно испред акцента: *одгóврите* — *одгóбрише*. Међутим и у овим случајевима под утицајем са стране и код муслимана старинаца преовладали су облици без *в* — *Мушњíкoo*, *Аџoo*, *одгóбрише* и др. Уопштени су облици и без *в* у овим речима: *рáзгоор*, *дóгоор*, *да се збéремо на рáзгбóр* — *на дóгбóр*. Слично је и са примерима у којима је *в* било између *о* и *е*. Тако *в* је очувано у глаголским категоријама: *дoведем* — *дóведи*, *запóведим* — *запóведи*, *пóведем* — *пóведи*, а и код новијих изведених именица — *пóведач*, нарочито код православних и уопште код старинаца, док је с друге

стране *дочеди*, *почеди*, али ипак не са потпуним губљењем као код примера *продаам*. Таква је репартиција и варијанта *Мушњиковец*, *Тешовец*, *мршовец*, с једне стране, и с друге стране *Мушњикоец* *Тешоец*, *мршоец*; мешања у употреби и ширења облика без *в* имамо у примерима *слизове дрва* (поред *сливово дрво* — *сливо дрво*), *јалоо овце*, *јовове дрва*, *сливоје*, *јабукоје*, са јављањем прелазног *ј* уместо ишчезлог *в*, а и без тога појава: *букоо дрва*, *Стојаноо*, *Шејшоо овце*, нарочито у Љубињу и Небрегошту, — *покровец* (Др.), *покроец* (Ср., Пл., Г. С., Љ.), *попове њиве* (Др.), *попоје њиве* (Ср., Љ.); тако је са речима *удоец* (Ср., Г. С., Г. Љ., Н.), *удојец* и *удоец* (Др.), *баџоец* (Љ., Н.), *Баџџец* (Др.). Има пак примера из којих је *в* потпуно изгубљено; тако је обичан облик *чоек*, *џен чоек* (Ср., Пл., Др., Г. С., Љ.), и има већ једна тенденција за развијањем прелазног звука *ј* — *чојек* (Др.), као што је констатовано у примерима *сливоје* и *сл.*; тако исто без *в* увек је и реч *гоџеда*, једино с том разликом што у Љубињу, Небрегошту, и уопште код досељених муслимана налазимо доста затворено *о* — *гоџеда*.

Најзанимљивија група примера је она где се *в* налазило између вокала задњег реда *о* и предњег реда *и*, управо стога што су обично то примери из неколико значајних психолошко-језичких категорија. Пре свега код именица на *ина* има примера и са *в*, али чешће без *в* — *дубовина*, *шилевина* (Др.), *дубојна*, *шилјина* (Др., Ср., Љ.), и више без *в* а са редукцијом другог вокала из нове вокалске групе *и > ј* и често чак до *ј*, са јасним свођењем за један слог мање, као што се може констатовати по акценту, свакако пре овог процеса губљења стабилсаном на трећем слогу од краја: *ројна*, *Белá Рáјна*, *јалбјна* — *јабјна*, *бозбјна* — *ћ? сварим бозвјна*, *калачбјна* — *кашчбјна* (игра дечја), *полојна* — *полојна лџ*. Овакви примери су уопштени. — Врло су поучни примери номинатива множине са наставком *ови* односно *ои*. Они нам показују једно још непревредо стање, у коме се може назрети траг кретања ове црте, па аналого томе и неких других корелативних црта. Примери са ишчезлим *в* у неким местима су искључиви, у другима има мешања, а у једном случају је доста приметна репартиција. У селу Драјчићи најбоље је очуван стари наставак *ови* са *в*, нарочито код православних, на пример: *волови*, *вукви*, *гочови*, *греови*,

двѡрови, дѡлови, дѹбови, цѡпови, цѹшови, свѡшови, снѡпови, стѡпови, слѡгови, стѡлови, цѡрови, цѡмови, шѡпови; дублетни облици са наставком *ои* у употреби су код муслимана у истом месту, а сви изговарају топографски назив без *в* — *Дѡлои*, што би могло послужити као погодна индикација у дискусији о губљењу *в*. У муслиманским селима Горње и Доње Љубиње, Небрегоште, Речање, и уопште код досељеника муслимана, па и код старинаца, у употреби су једино облици без *в*: *вѡлои, вѡлои, вѹкои, дѡлои, цѡоци, рѡоци, стѡпои, снѡпои, сѹдои, цѡрои, цѡмои, шѡпои*. У Сречкој и Мушњикову мешање је у овоме правцу. — Тако је и са наставком придевским у множини *ови* —, с једне стране, *Рамѡзови снѡпови, Стојѡнови*, а, с друге стране, *Рамѡзои, Стојѡнои, Шеѡтои*. — Међутим код изведених породичних имена од ових придева *в* је потпуно и код свих ишчезло, и чак развијен прелазни несложни глас *џ* или пак *ј*: *Мѡркоџи, Паличѡџи, Ушинѡџи*. Тако је и код именицѡ изведених наставком *ица*: *брестѡџица, комињѡџица, Лавѡџица* (чесма), *Јаворѡџица, Јовѡџица, Петкѡџица, Рамѡзѡџица, Рамѡнѡџица, Стојѡнѡџица, Тривунѡџица*, а тако и *ластѡџица*.

Иза у слично је. Поред чувања *в* у примерима *бѹва, мѹва*, има изговор *бу#а* и *буа*, *му#а* и *муа*, тако и *чува* и *чуа*, а у облику императива обичније *чѹај* — *чѹај овце*, па тога остатка од некадањег *в*, које се развило после губитка *х*, имамо и у речи: *ѹ#ати* поред *ѹати*, *с' ѹатеш*. У примеру *бљѡџица* — *бљѡџица* — *бљѹ#џица* (трава **бљѹваџица*, упор. XIII гл.) имамо чити пример не само ишчезлог *в*, него и непосредне последице тога процеса, губљење другог вокала и квалитативну измену првог вокала у новом суседству.

У целом овом, несумњиво још новом и незавршеном, процесу највише значаја имају категорије именица с наставцима *ина, ица, ови*, као и присвојни придеви. Овим примерима одговарају и остали случајеви, а нарочито облици присвојних придева са наставком за множину мушког рода и са осталим облицима. Карактеристичан је у овоме правцу однос између села Драјчићи и села Љубиња и Небрегошта, најтипичнијих у ова два правца. У другим местима, Сречкој, Мушњикову и Горњем Селу нарочито, има мешања, па би се могло рећи да преовлађују облици без *в*, а да се срећу и облици са *ѹ* непотпуног образовања; ово је још типичније,

а нарочито у примерима са наставком *ови* односно *ои*, у селима у којима је претежније старије, муслиманске вере, становништво или досељеници горанске, кичевске и тетовске струје.

Дублети истих речи са наставцима *ови* и *ои* не би се могли тумачити као директне појаве једнога процеса у току као гласовне појаве. Нормални фонетски прелаз не огледа се, можда, ни у историском смислу, у виду остатака, ни у ономе малом броју примера са *џ* односно *џ*, гласом потпуног или непотпуног образовања. Ретки примери са тим билабијалним елементом пре би се могли тумачити као нова и слаба појава, којој је претходило једно стање механичке мешавине наставака *ови* и *ои*, стање које је и данас изразито.

Ако бисмо, дакле, хтели поћи реконструктивним путем при објашњавању ових односа, морали бисмо претпоставити *џ* односно *џ* као заједничку особину овога говора са осталим говорима средњештокавског типа. Пре свега изнето је већ раније, према студији и материјалу проф. А. Белића, какво је стање у дијалектима који се морају сматрати као типични претставници средњештокавских процеса. Призренски говор, у коме има утицаја метохиског говора, нарочито из Ђаковице, поред *в* показује и прелазно *џ* односно *џ*, *они рабошац*, али и *пробдив* поред *пробдиц*, а: *да не ми њскоцив деца, носив, навива и навица*; затим: *Ораоџа Оча*, а: *дава крава, помогнувала, мужнева, чџк у Рашковац, судове*. — Да је и у сретечком говору постојало билабијално *џ* односно *џ* мора се закључити по неколиким карактеристичним примерима — топономастичким називима — *Јаџор, Јаџор, Јаџор, Шиљкоџо-брце*, за које се мора претпоставити претходна фаза **Јаџор — *Јаџор* (уколико је овде старо *в*, а не *л*). **Шиљкоџо-брце* (брдашце), *Почиџало*, у општој употреби, од којих је такође уопштено *Дџоли* само један корак даље отишло. — Преко овога првога слоја наишао је нанос са југа, и то свакако са завршеним процесом — са ишчезлим *џ* или таквим елементом који је био непосредно пред потпуним ишчезавањем. Као и многе друге црте, тако и ово потпуно ишчезавање *в* односно *џ* дошло је са југа, јер такву тенденцију наглашава за говор околине Солуна В. Облак¹⁾), а А. Мазон²⁾ за целу југозападну Македонију:

¹⁾ V. Oblak, op. cit., с. 45.

²⁾ A. Mazon, op. cit., с. 30—32.

. Cette tendance se constate dans tous les parlars de la Macédoine sud-occidentale. Mais elle a atteint son plus grand développement dans les parlars de Neólani et de Lérin (et, autant que nous pouvons en juger, dans celui d'Armensko). Les parlars de Žérveni, de Višeni, de Mókreni et même d'Ekšisu sont plus conservateurs¹⁾. Ова тенденција се веома лепо види по примерима у којима је *v > џ* изгубљено у међувокалском положају: *tóa, négoa, čréo, biólíca, ubóo, práiš, zaboráiš, íbaí*, а тако је и у примерима *goédo, čóek*, и у наставку *оџи — ои — оџ*: *sínoí* и сл. Овако је и у оближњим говорима који стоје под утицајем поменутих западних говора јужномакедонског типа. Тако, у ресенском говору, без навођења примера које сâм имам на расположењу, иста слика се добија и из примера које наводи Китанчев, сâм из Ресна, у наведеном чланку: *четиристотини-глай, триестийес-дѣбой, шестотини гојда, триста грошей* и др.²⁾. Исто тако је и у охридском говору:

*За зешоу, за свашоу*³⁾, —

или:

Не кревај мџгли праоу,

Доста се мојве дершоу ; —

Купи си зевгар волоу,

*Изорај рамни двороу*⁴⁾ ; —

*Та си влегоф во двороу*⁵⁾ ; —

*Кладите и ножоште*⁶⁾.

Ограничење, пак, које А. Мазон констатује водило би нас дискусији о самом говорном типу који је он испитивао ; али ако се, независно од везе овог говора са источнијим и севернијим говорима, ова црта расмотри у мијачким и брсјачким говорима, видеће се да је ова појава много шира, и да је из непосредно јужнијих говора унета у тетовски говор, а кичевским, тетовским и горанским утицајем, уз друге црте, унета и у говор Сретечке Жупе. — Наставак *ои*, свакако у непосредној ранијој еволутивној фази, као *оџи*, са

¹⁾ Ibid., с. 30.

²⁾ Съчинения на Трайчо Китанчевъ, с. 187.

³⁾ Влад. Р. Борбенић, Српске народне мелодије (Југославна Србија), бр. 928, с. 81:

⁴⁾ Ђ. Ј. Киселиновић, Охридско-Преспанска лира, Битола, 1926, с. 26.

⁵⁾ Ibid., с. 27.

⁶⁾ Ibid., с. 20.

тенденцијом да се изгуби, механички је унет у говор Срепчичке Жупе, где је потстакло јаче процес ишчезавања билатералног гласа *џ*, тако да је он потпуно ишчезао, и није очуван ни у неким наведеним топонимским називима; али тај процес губљења *џ* свакако је релативно давно извршен, јер је за њим изстало сливање некад њиме одвојених вокала — само ипак са чувањем трага самосталности другог елемента у виду очуваног акценатског иктуса на крају новог сливеног вокала, са тонским покретом за терцу између почетка и краја: *Шилџб'о'-брце*, а то важи и за примере наведене раније (в. с. 96—99). Напоређо са овим утицајем с југа ширио се и утицај унет из Метохије, а нарочито из Никшића, да се рехабилитује *в*. Тај утицај био је такође веома значајан; иако је процес губљења *џ* узео великог маха, — то није сметало механичком одржавању, а до једне мере и ширењу једног сугласника прецизније артикулације, лабиоденталног *в*. Тако се развила тенденција за потпуно губљење *џ*, с једне стране, и, с друге, за одржавање *в*, а и његово ширење, нарочито због великог утицаја породица досељених из новоштокавских крајева. Међутим, дублети за многе речи изазивали су нов један процес, а то је ново слабљење *в* и ново јављање прелазног гласа *џ* односно *џ*. Тако једино могу се разумети спорадична јављања *џ*, — *глаџва*, поред *глав*, затим *јорџван* поред *јоргован* (Др.), *Мушњикоџо* поред *Мушњиково* и сл., чак код истог лица, као дублети у правом смислу.

Тај елемент *џ* има извесног значаја као прелазни звук који се индивидуално може чути, како сам у Срепчичкој забележио: *ошоџа*, а једанпут и иза слога са неартикулисаним *к*: *миџоџо* — *кџд је миџоџо* (Љ.), где је то *џ* — *џ* могло бити остатак једног морфолошко-синтаксичког елемента, али и ту преовлађује она општа гласовна тенденција овога говора, те се место њега јавља чисто *в* — *изџорова племње* (Др.) или изостаје, као уопште по правилу: *остџанаа*, *џзоа* — *џзеа* и др.

Губљење фонетских елемената *в* односно *џ* налази се у вези са извесним секундарним појавама. Уместо ишчезлог *џ* јавља се често прелазни глас *џ*, који је у таквим случајевима новији од *џ*. Тако, поред обичног *чоџек*, не треба облик *чоџек* везивати једино и директно за форму унету у овај

говор *чојек* < *човјек*, већ исто тако и за тетовско *чоек* — *чоек*, унето, у претходној фази свог развитака, у сретечки говор, где је свакако већ био познат као основни облик *чоек*, с тим да су у даљем и брзом развоју били сведени на прелазни ступањ **чо'ек*, одакле се развио данашњи дублет *чо'ек*, иако још неуопштено, — и то свакако са погстицајем од стране облика *чојек*, унетог говором некадањих претставника јекавског дијалекта. Овакво објашњење добија своју подлогу у другим примерима, у којима се налази *ѝ* наместо ишчезлог *џ*, — на пример: *се забраѝв*, *се забраѝиле* поред *забрајле*, *остаѝиле* поред *остај'ле*, *праѝ'ле*, *лапаѝица* поред *лапајица*, *праѝет* — *прајет*, *бљѝица* поред *бљѝца*, *капи-чој'на* поред *капичојна*, *рој'на* поред *ројна*, *полој'на* поред *полојна*.

Испред *о* развија се *ј* — *ѝ*, нарочито иза *и* јавља се *ѝ* : *јоѝе'* (Ср., Г. С.), *и ѝоѝет* (Ср., Др.), *а зар јоѝе донесе сирова* (Ср., код истог лица).

Расматрајући остале примере, може се приметити да је о пшта појава колебања — са *ј*, *ѝ* или без тога, само с тим да су примери са губљењем *ј* односно *ѝ* ређи у почетку речи и на крају речи него примери са таквим појавама колебања у међувокалском положају. — Тако у почетку речи имамо: *јалое* — *јалојна*, *је*, *јева*, *јеве*, *јелчице*, *јеш*, *Јован*, а тако и код сложених, са префиксом: *ујашиив*. Међутим, код броја „један“ има појава јаког колебања; у облику женскога и средњег рода искључиво је *ј* — *јена жена*, *јена ствар*, *јено буре*, *јено обукло*; а: *јен сир цев* (Др.), *нијен* (Др., Мушњиково), али *ѝен чојек*, *ѝено дѝете*, *ѝен шрњ*, са *ѝен* — *ѝен*, као у највећем броју примера уопштених облика поред ређих примера без *ѝ* — *ен гѝерманец* (Ср.). — Ипак, код муслимана, како у Драјчићу тако и у Љубињу, Небрегошту и другим местима, има примера без *ѝ* — *жи' ши сведѝена сестра*. Уосталом, код муслимана, нарочито у Горњем и Доњем Љубињу, у Мушњикову, Манастирици, и селу Речању изговара се без *ј* — *добро* — *уштро*, *зауштра*, тако је забележено и од Мемиша Шилегара из Драјчића, код кога се ипак испред *а* чува *ј*: *јалое* — *јалојна*, — док је у селима Драјчићи, Срецака, Горње Село, увек *ј* — *добро јуштро*, *зајуштре*, а тако и по другим селима код православних и староседелаца муслимана; ипак мора се приметити да код

муслимана староседелаца има подражавања према изговору ових речи онаком какав је у досељеника из Призренске Горе. — На крају речи чува се, и то ређе као *j* а обичније као *i*, на пример: *не ми крољај шубара, постој, слунце, онај врата, не га шапај — остави га.* — Иза самогласника *a* а испред сугласника слива се у нову циркумфлексну дужину: *аде* (ама), *Дра̀чићи* (субјективно) или чини утисак непотпуног елемента, који ипак претходном вокалу од своје изгубљене вредности позајмљује дужину — *Ста̀иковце, Јо̀ичићи*, а тако је неки пут, опет субјективно, и иза *o* — *Стано̀илоски*, чак *Станоло̀ски*, — поред нормалног и обичног: *Дра̀јчићи, Стајковце, Дь̀нојле.* — У међувокалском положају *j/i* има неједнаку судбину. Тако, испред *e* а иза свих вокала осем *и*, увек има сугласничку вредност — *белѣје се, забелѣје, веје — памеџ да ми веје* (Др.), *кѹпује* (Др., Ср.), *о ратаје, рашаје* (из песме, Др.), *не ги остѡљајеш* (Г. Љ.), а *пѹшѹе* (Ср., Г. С.). Тако је и иза *и* а испред вокала задњег реда *у* — *прију*. Међутим иза *и* у низу речи а испред *e*, у облику глаголском „је“ прелази у *i* — *i*: *рђава ти ље стрѣка* (Др.). Иза *и* а испред *a* обичније се јавља као *i* — *i* — *будѡлѹиѹа, узјѹиѹиѹа*; али иза *e* а испред *a* гласи као *j* — *краве ви се шѣљеја*. После редукције *j* се чува, као у примерима *лејче* (Др.), *ђејче, ђојче. ђојчики* (Г. Љ.), *лоѹиѹа* (Ср., Пл., Др.). Међутим има положаја у којима се губи, као иза *a* а испред *e* — *не се мѣшаеш*, а тако је и иза *o* а испред *a*, где се најчешће губи — *моа, швоа, своа, некоа*, уопште: *за твоѡ душа* (Ср.), *своѡ кућа* (Г. Љ.), поред извесних а много ређих примера где се *j/i* чува због наглашености речи у психолошком смислу: *моѹа ћерка, твоѹа, сваки у своѹа кућа*. Тако је и испред *e*, на пример: *да појеш, да се не поје* (Др., Ср.), али и: *зашто ти не поеш?, сос њега поала*, као и у загонци *Сама игра — сама пое* (Др.), — затим увек *поав* (Ср., Др.), *поала* (Ср.), *сос коега поала песње* (Др.). Ова је појава још релативно нова, па ипак наместо ишчезлог звука *i* између *o* и *a* почео се развијати нов прелазни елеменат задњег реда; поред *поас* — *коѡн поас* (Др.), имамо и *почас* — *низѡн почас* (Др.), и са развитком лабиоденталног *v* из билабијалног *ѹ*: *почас, повас* — *шес поваса* (Ср.), *ко̀лико по̀васа* (Др.). — Иза у губи се *i* скоро потпуно или потпуно, на пример: *да се збѣруѹе* (Др.), *прикажуѹеш* (Ср., Др.). Најзад код облика *шо-*

ва — *шоа* и *шоје* — *шоје* — *шоје* треба гледати две групе независних, дублетних облика; ипак треба нагласити да се облици *шоје* — *шоје* налазе уопште код православних а и код муслимана староседелаца, а код досељеника из Горе обично је *шоа* — *на шоа страна* (Р.). Механичко алтерирање ове врсте види се и из примера *Паунке* — *Па^вунка*, *павучина* — *пав^учина*.

* * *

Јављање прелазнога *ц* са његовом еволуцијом до *в* среће се и на местима на којима је некада било *х*. Сугласник *х*, уопште, ишчекао је, и несумњиво је да су сви досељеници у Сретечку Жупу дошли без овога сугласника, а у доба почетка формирања овога говора није га могло бити ни у говору старинаца. Сугласник *х* може се чути само у десетерачким песмама при гуђењу уз гусле, и то као спорадичан елеменат (упор. гл. II); међутим у самој говору *х* не постоји никако, као што се види из примера: у почетку речи — *ајдук*, *ајдуци*, *аљина*, *да одеш*, *оди*, па и код сложенца — *прооди*, *ш^а'г њз га уаисимо*, *д^оваћа*; у средини речи — *кад овгши*, *ма^арама*, *и^ишије*; иза самогласника *г^реови* — *г^реои*, *г^реоша*, а тако и на крају речи — *гра*, *гре*, *пра* — *пра* и *пепзв да сг^учињи*. На крају речи, пак, често имамо *в* место *х* — *сув*, *справ*, као општи облици, *справ* *имале* (Др.). Тако је и у средини речи, — поред примера *снаа*, *снава* имамо у асс. s. f. увек са *в* — *снаву* (Ср., Др., Пл.), а као дублетни облици постоје *суо дрво* (Ср., Г. С.), и *суво* (Ср.), *суво дрво* (Др.), *суво берев* (Ср.); поред дублета *снаа* — *снава*, и у речима „махала“ има дублетних облика: *ма^цала* (Ср.), *о-д-овњо ма^вало*, *горњо ма^цало* (Др.), а *сг^да^вм ма^вале* (Ср.); тако је и у примерима *бул* — *бу^а* — *бува* (Ср., Др., Г. С.), *из^гороа* (Ср.), *из^гороа* па чак и *из^горова* — *из^горова* *плевње* (и *илг^мње*) (Др.), — а то све показује велику свежину овога процеса, показује да је то нова, скорашња појава

* * *

Данас ови прелазни звуци нису карактеристични за сретечки говор, ма да су некада несумњиво то били; у најновије доба, пак, имамо поновљено јављање тих елемената, и

то често *ǰ* наместо некадањег *в* — *џ*, а *џ* односно *в* наместо некадањег *ǰ*. Ове пак најновије појаве, нарочито *џ* односно *џ* млађе су од извршеног прелаза *џ* у *в*, нарочито у облику м. р. радног глаголског придева.

У вези са овим расматрањима треба поменути да је у овом говору познат и мукли сугласник *ф*: *фес*, *фџстан*, *франге*, *нафша*. Има и примера са *ф* уместо групе *хв* — *не му фаши први*, *да ме љфаши* (Ср.), али су обичнији примери са *хв* > *в* — *џ*, или чак са губљењем *в*: *доваћа* (Др.) — *дóаћа*, *да увáћаше кúчки* (Ср.), *љаши* — *љџаши*, *с љашеш*. Према томе могло би се закључити да су примери са *ф* релативно нови.

Х НОВО ЈОТОВАЊЕ И НАЈНОВИЈА УМЕКШАВАЊА

Ново јотовање, у историском погледу, стоји у вези са несложним *ĭ* и са питањем границе слога. Ипак, ово питање издвојено је засебно и није разматрано заједно са појавама несложног *ĭ* управо зато што у овом говору примери новог јотовања нису постајали само на данашњем земљишту овога говора, већ су и унети са више страна и, као и многе друге црте, показују резултат типа механичке мешавине.

Несумњиво је једно, а то је: да су пре почетка превраћања сретчког говора у њему дошле до изражаја и биле опште — средњештокавског типа призренско-јужноморавске варијанте, нарочито с обзиром на јотовање код изведених глагола од „ити“. Док је у тимочко-лужничком дијалекту и запањском под-дијалекту неизвршено јотовање у овоме случају, са примерима типа *доїдем, наїдеш, поїдем, прéїду, проїде*, дотле је у јужноморавском дијалекту *дођем, зађе, кађем, обиђујемо, пођу, прéђи, приђе, прођем, уђе* поред *доїђеш* и сл.¹⁾. У Сретчкој Жупи имамо само примере са извршеним јотовањем: *да изиђем* (Р.), *да дођем* (Ср.), *ће дођем* (Др.), *кад-да дође* (Ср.), *ако си непојев ништа дође ти лошо, по шоје дође и други син, ће дођете* (Г. С.), *ће дођеш на Локва, ако са моји они сами ће дођет, дођо — лође — дође — дођомо — дођоше — дођоа* (Др.), а тако и у песми — *Ај сь(с) здравје, Лазаре, па на јесен да дођеш* (Др.); *да нађем, нађеш, нађе* (Ср., Г. С., М.), *док се не нађе, да ја нађете, да не ја нађет, да ги нађет* (Др.); *обиђемо* (Ср.), *пођем* (Др.), *ће пођемо* (Ср., Г. С.), *да пређеш преко река*

¹⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 138—140.

(Ср.), *пређомо*, *прођем* (Ср., Др.), *прођемо* (Ср., Г. С.). Ово одговара не само стању у призренско-јужноморавском него и у јужном појасу средњештокавског дијалекта, а то стање појачано је уношењем исте црте са Косова, из Метохије и из Црне Горе. Ипак и днаас има трага неизвршеног јотовања уношеног од кичевско-теговских досељеника и досељеника из Призренске Горе. Тако је и у породици Алексића-Мандушића у Срећкој забележен пример без јотовања — *ми смо дојдени од^г тетшовско*, ма да је иста синтаксичка црта али са јотовањем у много широј употреби — *дођени са од Косово*, не знам ошкуд са *дођени*. Ова црта без извршеног јотовања заобилази и с друге стране, и констатовано сам је у селима Грнчаре, Ново Село, Скоробиште — *дојдо*, *дојдоа*.

Појаве јотовања везане за померање границе слога, после седамнаестог века, показују отприлике исти однос.

Пре свега, код категорија збирних именица *ш + ĭ* и *д + ĭ* дају *ћ* односно *ђ*, па ипак многе збирне именице су изгубљене и замењене обичном именичком множином или другом именицом у једнини. Тако: *браћ'а*, *дрвеће*, *лишће* и према њој са збирним значењем *кошће* (< „кост-је“), а поред *пруће* употребљава се ређи облик множине, и то кад је мање: *прутови* односно *прутои*; тако је и са речи *коље* — *ков* — *колови*, док је реч *пиће* скоро сасвим ишчезла, а уместо ње се употребљава реч *пијалџ'ак* или *пијење* — *јеси ли дошерав пијење* (Др); али зато се може, иако ретко, чути реч *лисје*. Код облика редног броја *шрећи* — *шрећа* — *шрећо* (Ср., Пл., Др., М., Г. С.), *шрѣћ'и*, *шрећа* (Љ.) показује се очувано јотовање. Поред обичнијег облика *људи* постоји и *љуђе*, али „ливађе“ не постоји у обичној употреби, већ је замењено обликом множине — *ливаде*, само ипак стари збирни облик очуван је у једном топономастичком називу *Ливађе*. Тако је и у речима грчког порекла извршено јотовање или умекшавање (*г* и *к*): *Ђорђе*, *пермида*, *ђавол*, *ђаво^лова уста*.

Код глаголских именица као и код збирних именица *н + ĭ* даје нормално *њ*: *бијење*, *виђење* — *ишле на виђење* (Др.), поред црквено-словенског облика старе српске редакције, у сваком случају с контаминацијом народног и црквено-словенског облика — *виђеније*, затим *ловене*, *месење* (Ср.), *носење* (Ср., Г. С.), *орање* (у значењу: *њива*) — *ове орање не ваља* (*њива* није добро родила), *вода* — *живо орање* (као

блато), *орење* (Ср., Др.), — *к' њлем на орење* (Др.), *ридење* (Др., Г. С.), *свирење*, *појењз*, *имање* (Ср., Др., Г. С.), *сирење* (Др., Г. С., Мушњ.), *грање* (Ср., Др.), и у песми — *а ју грање крила лабудова* (Др.), *корење* (Ср., Г. С.). То ње пак постаје продуктивно и преноси се и на облике множине — *годиње* (в. стр. 115—116). — Исто тако *л+ј* даје *љ*, на пример: *весеље* (Ср.), у *здравље и весеље* (Др., Г. С.), *ова година весеље*, до *година још пдвеселе* (Др.), *да дођеш на весеље* (= на свадбу, Л.); *љ* налазимо и у речи *окриље* (врло ретка у употреби) и *огрље — огрље дүкаши* (Др.); место „јеље“ употребљава се мн. *јелике, јеле*.

У примерима са усненим сугласницима, може се рећи, преовлађују они са извршеним јотовањем, или их има и са неизвршеним јотовањем. Тако, познат је облик *гробље*, ма да је у обичнијој употреби реч *гробишта*, док се уопште уместо речи „дубље“ употребљавају само дублетни облици множине: *дүбови — дүбои*, а *Дубље* је, са извршеним јотовањем, остало као назив једнога брда источно од села Драјчићи. Тако је познат и облик *коаље* (Др.), али уместо речи „снопље“ употрељава се само облик за множину у највећем броју села; ипак код старијег муслиманског становништва и досељеника, нарочито у Љубињу, Небрегошту, Речању, у употреби је збирна именица, и то без извршеног јотовања: *сноп'ије*, *сноп'је* а са артикулационим застојем, тако да *п* и *ије/је* не припадају истоме слогу. — Придеви *дивљи — дивља* једино су у употреби са извршеним јотовањем — *дивљи вепар*, *дивља свиња* (Др., Ср., М.), а исто тако и именица *дрвља*, где у ствари имамо контаминацију облика збирног значења „дрвље“ + пот. рл. „дрва“. Код односа облика *здравље и здравје* најбоље се може констатовати да је први новији а други старији; у обичним, свакодневним поздравима употребљава се реч *здравље*, а исто тако у изразима и формулама које се употребљавају кад се „бласиња“, — у *здравље и весеље га славиле*, *ова година со(с) здравље и со³ живот*, у *кућа здравље и живот*, *здравље у људи и у стока*; једино, пак, у песми налази се у једном стиху ова реч без јотовања, ма да је у истој песми у наредном стиху реч са извршеним јотовањем *дођеш* :

Ај св'с — здравје, Лазаре,

Пã на јесен да дођеш.

Међутим у придеву *кравји* познат је само облик без јотовања: *сир од кравје млеко* (Др.), *кравја мас.* — Оваквих облика са љ — *гробље, дрвља, дрвље, здравље, снопље*, констатовао је и проф. А. Белић у средњештокавским говорима, али их тумачи као наносне елементе, а то се види и по местима у којима су ти примери били забележени; у сретечком говору ово су очевидно примери унети са стране, из Метохије и Црне Горе, и у великој мери уопштени.

Најзад, као и у оближњим средњештокавским говорима, и овде имамо *гроџе, лоџе*; реч „гвојзе“ није позната, већ је уместо ње стара реч *железо*. Ови примери, свакако, врло су стари. Треба истаћи да примера типа „лсјџе“ овде нема, из чега би се могло закључити да је умекшано *з'*, из кога се могао развити пред њим палатални елемент, изгубило своју умекшаност при почетку превирања црта у овоме говору, и свакако пре но што се у неким говорима средњештокавског типа почело развијати *џ* из умекшног *з'*.

У овоме говору глас љ старога порекла по правилу постоји, као у примерима: *каџа* — поред *каџка, пџује, ђпљува, ђштаља, џбраља* па и *конопља*; у томе се он слаже уопште са осталим српскохрватским дијалектима, а напосе са средњештокавским говорима, и то нарочито с обзиром на отступање у једној целој категорији. Као и у средњештокавским говорима уопште, тако и у сретечком говору иза *б — п — в — м* нема љ, као што нема ни измена сугласника *д — ш — з — с* у *ђ — ћ — ж — ш*. Тако: а) *разграден, разградено, џзгубен, џробен, џглавен, згџоен, згџвено*; *призџвено* (Др.), *призџбено* (Јб.); *лџвење, напџјено, поклџчено, кџпен, пџтопен, ђцепен, слџмен, спрџмен* (мада је у употреби и израз *спрџмен ли си*, обично се каже *а си се спрџмив* ?); б) *ваџен, џваџен, изваџено; виџење*, али има и са *ђ*: *до виђења* (Др.); *воџење, џаграден, наџграден, ђграден, сеџење, суџење, ђсуден, враџен, навраџен, врџен, киџен, накиџена свато(в)и, крџен, бесен — ђбесен, гџсен креч, месен леб, прџсење, мџсење, косење, возење, пџражен* — ма да је ретко у употреби према обичном изразу *бог те пџразиз, напџрајен; миџлење — ваџа мало миџлење пџвише* (Др.).

Образовање нових облика овог глаголског придева од основе садашњег времена има веома широк обухват, и већина

говора који су ушли у састав сретечког говора знају за ту особину. Она је, пак, механичке природе, и у вези је са великим поремећајима у глаголским категоријама, при чему је веома много проширен значај основе времена садашњег. Облици који претстављају отступања показују заостатке, али не заостатке говора старинаца, већ особина унетих од претставника ново-штокавског типа. Од старих, пак, облика са умекшавањем сугласника могу бити неки некадањи радни глаголски придеви који су се еманциповали и данас имају нормално придевско значење: *жењен*, *сарањен*, *начињен*, *рођен*, и нова реч *ослобођен*.

Умекшавање везано за природу рефлекса *љ = је* такође има трага у данашњем сретечком говору у песмама десетерачким, ма да ретко, а и у говору обичном (поред један једини пут забележеног *пошље* (= после), у једном интересантном примеру са неколико варијаната: *ђејче*, *ђојче* — *ђојчки* — *ђојчићи*, и то код муслимана, док је код православних, чак и у селу Драјчићи, обичан облик *дејче* — *девојче*, *девојчки* поред другог облика *дејка* (Љ. и мусл. у Др.), у значењу „удавача“, одрасла девојка, за удавање. — Међутим, доводећи у везу ове варијанте са другим појавама, могао би се међу њима установити изванредан однос, а можда и изванредан генетички ред. — У говору старинаца био је могућан, највероватније је, облик **децојче* — **децојчки* односно **девојче* — **девојчки*; иза ове фазе, коју треба претпоставити за прво време формирања овога говора, унети су облици **ђевојче* — **ђевојчићи*, који су се почели акомодирати општим условима прво у губљењу *в > џ > **: **ђевојка* — **ђевојчићи*; из ове две врсте облика развили су се, и то као последица вокалске редукције, с једне стране облици првог типа, а с друге стране облици другог типа; преко **деојче* — **деојчки* добило се *дејче* — *дејчки* поред *девојче*, а из **ђевојче* — **ђевојчки* двојни облици *ђејче* — *ђејчки* и *ђојче* — *ђојчки*. Објашњење ових облика само собом не чини тешкоће; тешкоћа се јавља тек онда ако се обрати пажња на репартицију ових варијаната: први облици се налазе код православних а други код муслимана. То значи да облици *ђејче* — *ђојче* нису везани само за утицај породица које су унеле јекавски изговор јата, јер би у томе случају била вероватнија могућност да се уопште код православних; уопштавање пак облика *ђејче* —

ћојче код муслиманâ, како староседелаца̂ тако и код досељеника̂, претпостављало би две могућности: с психолошке тачке гледишта могло би се помишљати да су они, ради разликовања, усвојили онај облик који није могао бити уопштен код православних, где се *ћојче* — *ћјече* према *девојче* — *дејче* губило. Такво пак објашњење недовољно је, иако се може унеколико примити; вероватније је да је ово уопштавање било прејудицирано општом умекшаношћу сугласника, која је дуже чувана код старинаца и досељеника из јужних крајева него код досељеника̂ из новоштокавских области: код њих је то *ћевојче* — *ћјече* и сл. везано са умешаношћу уношеног облика *д'ејче*, док је код православних са губљењем полумекких сугласника и тај облик схваћен као дублет, наспрот другоме *ћјече*; а у вези са овим треба нагласити да и код старинаца̂ постоји и облик *д'ејче*, као у Гори, (у Тетову *дејка*, *дејче*); те се из тога дâ закључити да је уопштавање облика *ћјече* — *ћојче* релативно новијег датума. Ова претпоставка, пак, поткрепљена је у првом реду примером *ћепелац* — *ћепелацци*, где се *ћ* може на сличан начин објаснити, супституцијом место *ш* умекшаног испред *е* акцентованог.

На овај начин указује се веза да се уз ове појаве јотовања размотри и цело питање о умекшаности осталих сугласника̂. То питање има још један разлог да се веже за појаве новог јотовања, због несумњиве улоге збирних именица са извршеним новим јотовањем, а при процесу супституирања нормалних или потпуно умекшаних сугласника полуумекшанима.

У дијалектима српскохрватског језика старијег типа има углавном две врсте најновијих појава умекшавања. Пре свега у говорима јужноморавско-тимочким има умекшавања *к' / г'* испред *е*, у полумекке *к' / г'* или чак у *ћ / ђ*, на пример *баја-г'и*, *ног'е*, *бан'ће*, *дру'ћи*, па и испред других вокала, а иза *ј*, као *девој'ћа*, *мај'ћу*¹⁾ и сл.; оваквог умекшавања нема у говору Сретечке Жупе. С друге стране, у говорима који су у ближој, непосредној или посредној вези могли бити са сретечким говором, налази се појава општега умекшавања сугласника, нарочито под извесним погодбама, свакако као резултат спољашњег утицаја. У Скопској Црној Гори, у

¹⁾ А. Белића, *op. cit.*, с. 192—198.

Скопљу, и у целом кратовско-тетовском дијалекту умекшавање је изразито, и то уопште испред *e*, нарочито акцентованог, на пример: *с'ело, з'еми, ж'ена, м'ечка, п'еш* и сл., а то је појава која се у првом реду мора довести у везу са истом појавом у говорима јужнијим.

У данашњем сретечком говору, пак, нема те врсте умекшаности. Та умекшаност која се, код појединаца, у поменутих говорима изражава скоро засебним палаталним елементом — *ж'ена, в'ера*, у сретечком говору не постоји; у њему су, с једне стране, нормални сугласници — *село, зевна, жена, мечка, пеш*, с друге стране, пак, типични су стари сугласници *љ* и *њ*, на пример: *аљина, да га закоље, у шањке кошуље, мџљика, бгрље дукати, бгрљче, проиуљиле, бласиња, клјања, клјања у крпа, коњ, њива, плевња, свињчики*, али зато нема полумеког *л'*, већ место њега има нормално *л*, како се види из примера као што су *леб — леа, лешо, млеко*. Међутим, постоје читаве групе речи код којих је развијено потпуно *њ* односно *љ*, у извесним приликама, као што је у примерима: *равњина* (Др.), *плјањина* (Ср.), *на плјањина* (Др.), *на плјањине* (Р., Др., Г. С.), *слањина* (Др.), — како се налази и у прилепском и другим неким јужнијим говорима, на пример у речи *плјањина*; тако је и са *л*, које постаје потпуно умекшано, као у примерима *уљица* (Ср.), *по уљица* (Др.), *шаљири*, и у песми:

По два жуша дуката,

И по трећи шаљира (Др.).

Тако је и код глагола, у садашњем и пређашењем несвршеном времену, у заповедном начину, као и у радном глаголском придеву, али са дублетима, и то код неких са *н*, код других са *њ*. На пример: *ме бољеш ирсја* (Др.), *да брањеш овце* (Ср.), *воли али вољеш се* (Др., Љ.), *одаљечив, одељив, се подељеш на дече* (Др.), *ће се жењи, жењив се* и у стиху: *Што га мајка не жењи?!* (Др.); даље: *лепи а заљеши* (Др.), *мишљив* (Ср.), *мишљеле* (Др.), *мољи* (Ср., Г. С.), *мољи се дрво* (Ср.), *мољав — се мољив* (Ср., Др.), *га мољеш* (Ср.), а исто тако и у песми: *чв'сни крсти бога мољеш* (Др.); *нарањи, нишањи* (Ср., Др.), *да га нанишањи у глава, и се промењила* (Др.), *да се промењииш* (Ср.), *после се промењеш у игра* (Др.), *напуњи га дукати* (Г. С., Др.), *напуњи каца сс вода, да напуњим* (Ср.), *попуњите* (Др.), *пуњи* (Др.,

Љ.), *шѣг се засиљи* (Г. С.), *се осољи* (Др., Љ.), *шѣгнеше* (Др.); *чини а не чињи, да учињи* (Ср.), *пра и пѣпев бог да га учињи* (Др.), па чак и *жаљи* < „жари“ према *пали* у игри *жаљи — пали* („жари — пали“), па и старинска формула *краве ви се шѣљеја* (Др.), а тако је у тетовском говору: *да се провесеља*¹⁾ и сл. Најзад, у ову групу имала би да дође и именица *коњишија — коњишије мишљеле* (Др.), која је имала за утврђивање овог вида погодност у механичкој асоцијативној вези са *коњ*. — У сваком случају мора се закључити да су у другим случајевима преовладали нормални сугласници, док су обично *л'* и *н'* и сл. развијени у потпуне палаталне *љ* и *њ*, онакве какве су имали у својим говорним нивансама и сви претставници новоштокавских дијалеката досељени у Сретечку Жупу. Отуда у појединим случајевима имамо данас дублетне примере, формиране секундарно, као: *шигáнице* и *шигáнице*, код многих речи, као *леп*, *млеко*, нема дублета док је код других само са *њ*: *водѣњичар*. По редукцији вокала *и* везује се *ј* за *н*, умекшава га, те даје *н' > њ* и уводи га у систем и генералише на наведене примере, као дублете, па чак имамо са *њ* реч *брашњо*. Међутим, ретке примере са *љ* — појединачно и субјективно *доље*, *љето* — не треба узимати просто као остатке јужног, јекавског изговора, ма да се за три генерације унатраг у селу Драјчини. у породици Никшића, говорило јекавски; ти примери могу тачније бити објашњени ако се претпостави интервенција облика са јекавским изговором у оно време док су ове речи, бар код извесних досељеника с југа, имале *л'* — умекшано. Ово тумачење само поткрепљује и још боље илуструје реч *сњег*, *сњек*, *сњегови големи*, где треба гледати комбинацију сажимања дифтонга јекавског са умекшавањем у виду чистог *њ*, које је наишло на сличност у **сн'ѣг*, какво сам констатовао и у Скопљу и Скопској Црној Гори. — Ово свођење на нормалне неумекшане и потпуно умекшане сугласнике појав је који је обухватао све случајеве, а потпомогнут стабилизовањем нормалног *ћ* — *ђ*, и нарочито примерима врло честог и уопштеног глагола: *да виђим* (Ср.), *можем да виђим* (Др.), *да виђи* (Ср., Г. С.), *да га виђи*, а не

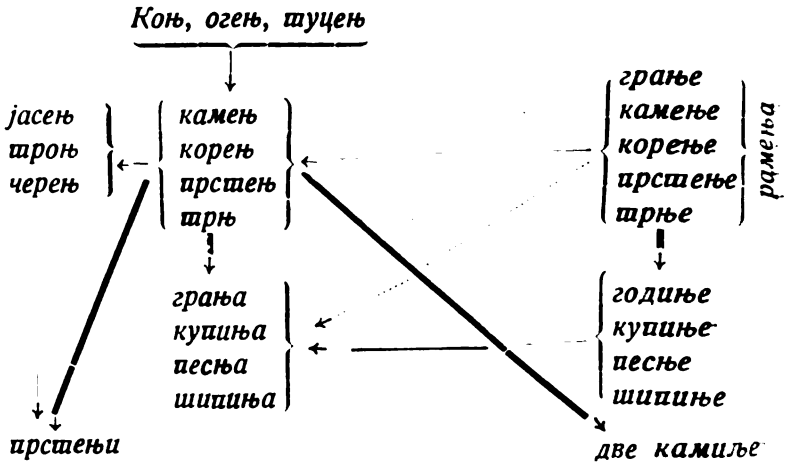
¹⁾ Ђорђе Ј. Киселиновић, Неколико народних умотворина из јужне Србије. — Скопље и јужна Србија. Београд, 1925. Издање Професорског друштва с. 70.

да виђи (Др.), да виђеш (Ср., Др., Р.), кѣд-да виђеш (Др.), и сл.

Са психолошко-језичке тачке гледишта још су занимљивији примери, са њ уместо *n* на крају речи, а исто тако и у наставку збирних именица *ње*, који је добио множинско значење, најзад и за једину у женском роду *ња*. На пример: а) *јасењ* (Ср.), *код јасењ* (Др.), *камењ*, *корењ*, *прстењ*, *Равењ* (Др., Г. Љ.), *трњ*, *троњ* (Др.), *черењ* (Ср., Г. Љ., Др.); б) *грање*, *годиње*, *камене* (Др. Ср. Г. С.), *корење* (Ср.), *купиње*, *песење*, *трње* (Др.) *шипине* (Ср., Г. С., Др.); в) *грања*, *песења* (Др., Г. С.), *купиња* (Др., Г. С.), *шипине* (Др.). — Објашњење примера са *њ* уместо *n* на крају речи мора се у првом реду везати за категорију именица са наставком за збирно значење — *ње*: *грање*, *камене*, *трње* и др.; те именице су, несумњиво пре појаве облика са *њ* типа *трњ* и сл., изгубиле вредност збирног значења и схваћене као облици множине, па су према томе од облика **камен*, **корен*, **трн*, а са ослонцем на именице исто тако мушкога рода које су имале *њ* на крају: *коњ*, *огењ* — образовани облици *камењ*, *корењ*, *прстењ*, *трњ* и то свакако паралелно према именицама са *љ*: *бељ* и *сољ*, које су прешле у категорију маскулина; за овим није било тешко уопштавање завршетка *ењ* место *ен* и код других именица, као: *јасењ*, *презењ*, *равењ*, *черењ*, а према *прстењ* је направљен облик *прстењи*. — С друге стране, завршетак збирних и глаголских именица *ње* ширио се и даље, претстављајући продуктивну категорију извршеног јотовања, како код поменутих именица збирног значења, тако и код назива места *Врбичање*, *Речање*, као, уосталом, и у јужноморавском говору *Врбичење*; губећи значење збирности, овај завршетак је унет у облике множине *купиње* (Др., Г. С., Г. Љ.), *песење* (Ср., Др., Г. С.), *шипине* (Др.), поред *шипинке*, из ког се примера види да се *њ* схватило као саставни елемент општег дела речи *шипине*, са множинским наставком *e*, па чак и *годиње* и *рамења*. Од овог, пак, облика, аналогија је ишла у два правца: делимично и паралелно овим случајевима, а с подлогом некадање умекшаности у сличним случајевима, добили смо пример *две камиље*; у другом правцу према облицима са завршетком *ње*, који су схваћени као множински облици, образована је једнина, са општим делом *као* и у множини, и то према *грање* — *грања*, према *песење*

— *песња*, према *купиње* — *купиња*, према *шипциње* — *шипциња*.

Цео овај систем утицаја и веза могао би се шематички претставити овако:

То њ преношено је и у придев — *ис клећи камење*

Овај процес ослања се на изговор *корањ*, *камењ*, познат у Тетову (ма да је у тетовском говору *шрн* а не *шрњ*), и на облик *шроњ*, познат јужнијим говорима, чак и галичком говору али и у косовско-ресавском¹⁾.

Најзад, уместо *ш* односно *д* имамо *ћ*, у примеру *назаћ*, уопште, а тако и у примерима из описа обичаја: *не може да се врати назаћ* (Ср.), *гледа назаћ у кућа* (Др.), а и у народним песмама:

Враћај ми се назаћ, мајко! —

Къад си назаћ повраћала —

Къад си назаћ враћала —

Па си назаћ враћала. —

Тај случај требало би довести у везу са обликом *назај* и сл., познатим из других говора. — Тако је и у речима *смрћ* и *клећ*. *Смрћ* (Р., Ср., Пл., Г. С.) је општи облик, *при смрћ* (Др.); реч *клећ* је такође у општој употреби, а у песми и у облику генитива: *ис клећи камење*. — Постанак облика *смрћ*,

¹⁾ Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта II, с. 340.

на који се наслања *клећ*, треба довести у везу са инстру-
менталом **сврћу*, одакле се, после губитка осећања за па-
дежне облике, схватило *сврћ-* као општи део речи, насла-
њајући се на именице женскога рода са *ћ*: *ноћ*, *помоћ*, *свети*
Никола на помоћ (Др.), а *ћ* на крају и иначе познато је и
у другим именицама — *коломоћ*, *коцаћ*. Објашњење за реч
руковећ (Др.) исто је као и за реч *сврћ*.

Све ове појаве, пак, везује нешто заједничко, а то је
механизирање управљено у два правца, као што је раније
речено, ка потпуно неумекшаним и потпуно умекшаним су-
гласницима. Ту општу тенденцију допуњава случај *шекје* по-
ред *шеке* и са *ј*: *шекје* па и *прсја* — *прсјаљче*; ту имамо
еманциповање умекшаности, на пример у стиху старе обред-
не песме *Текје ми са чьа'сни крсти* — као што је умек-
шавање и у неким суседним говорима. — Овде је и *ки* са
нормалним *к* — *киши*, *кишилиште*, *Драјчики* и сл., док је
у говорима који су с југа утицали *ће* — *ћи*: *таће*¹⁾, *што*
*не пијаш вино ем рађија*²⁾, *широћи*, *висоћи*³⁾.

¹⁾ Борђе Ј. Киселиновић, Неколико народних умотво-
рина из Јужне Србије. — Скопље и Јужна Србија, с. 69.

²⁾ Ђ. Ј. Киселиновић, Охридско-Преспанска лира, с. 23.

³⁾ Ibid., с. 24.

XI СУГЛАСНИЧКЕ ГРУПЕ И РЕДУКЦИЈА СУГЛАСНИКА

Појаве у сугласничким групама показују траг многих измена вршених у ранијим епохама, као и релативно новијих и најновијих појава.

Овде ће бити разгледане групе сугласника, и то у вези: са једначењем по звучности, са сливањем у африкату после једначења, са једначењем по начину артикулације, са изменом места артикулације, најзад са дисимилацијом и потпуним губљењем, са упрошћавањем група.

А) ЈЕДНАЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ

Једначење по звучности општи је појав нашега језика; тако је у свима говорима који су давали елементе сретечком говору, па је тако и у овом говору, на пример: *дуб — дупка, уз—успуш, нож — ношче, сваш-ови—сва́дба, сва́дбарски*. Једино нема једначења код сугласника између којих се још чува полугласник, на пример: *сѣ'бор, сѣ'бори* (Ср.), *сѣ'брав* (Др.). Међутим у реченичком низу између сугласника у додиру врши се потпуно једначење. Тако, мукли постају звучнима пред звучнима, а звучни муклима пред муклима, на пример *вуг—гу—џев, ву—г—џев* (Др.), *сѣ°—'з—дравље, сѣз—зор, а с°с кучишта; из Горње Село, а ис клећи камење, чељаш прос куће нема* (Др.), *ко зна сѣк памет да ми веје* (Ср.), *у срет село* (Р., Пл.), *прет црква* (Др., Г. С.), *кѣш се сѣ'береш*, па чак механизано испред *и: кѣш има* (Др.), ма да је обично *кѣд има*. Пред вокалима обично нема измена — *сѣ°с оружје* (Ср.). Примери који су овде наведени, а тако је и у свима другим случајевима, показују једначење са из-

меном првог сугласника или немењање, ако су оба већ иста по звучности, као на пример *муш кош кућа*, а *мој муж ги стрѣтинав код онај дуб^а*; то је учинило да се развије алтернатиони однос *з/с*, *ж/ш* у јакој мери него у многим говори-ма новијега типа. Ипак има случајева код којих се вршила коректура поновним образовањем, обично са делимичним једначењем: *од^т Камче доле* (Др.), *од^т сечи га* (Ср.), *под^т Стреца* (Небр.), па чак неки пут и са потпуном звучношћу, нарочито испред *к* — *код куће*, док између *д* и *ш* настаје једначење, али без потпуног упрошћавања групе, с тим да први сугласник нема потпуну артикулацију, на пример: *шеесе-д^у-ше* (Др.), као и *о^т тебе*, а то се често своди на артикулациони застој. Једначење, дакле, нема данас увек као последицу елиминисање једног сугласника, јер поред примера типа *св^{оз}-дравље*, *с^{оз} деца*, имамо и *св^{оз}-зор*, онако исто као што се често два иста продужна сугласника не стапају увек у једну непрекинуту артикулацију — *шес-са зграмадени доле* (Др.), *с^{ос}-св^е врећа¹*). — Овај процес нов је, и он ремети основни принцип једначења сугласника.

Принцип једначења сугласника по звучности, ипак, у основи је сачувао свој типични облик. Значај овога процеса види се и из случајева сливања сугласника у африкату, код група где је томе претходило потпуно једначење по звучности, ако су ти сугласници били раније разних типова. Поред општих примера *људски*, *госпоцко обукло*, *Стреца*, *Среца*, имамо и развијање африкате *ц* и *ч* од *п + с* одн. *ш*: *пци*, *пцује*, *лица*, *ченица* из **гшеница*, *ченичница* (Др.), коме облику вероватност потврђује и у јужноморавском забележен *п^тшеница*. — Ако се у овоме правцу упореди сретечки говор са дијалектима које је проучавао проф. А. Белић, од Јужне Мораве до Тимока, мора се претпоставити да је развијена ова тенденција и у сретечком говору као уопште у средњештокавском типу, где имамо примере *иченица*, *лицца*, *пци*, *пцѣта*, *пцује* и др. ²⁾, само у слабијој мери, јер тај процес није обухватио неке речи, као *шурски*, *школа*; тако и код случајева где би се очекивало директно сливање у африкату, код

¹⁾ Упор. о удбојеним сугласницима: Panconcelli-Calzia, Die experimentelle Phonetik, Berlin, 1924, S. 115.

²⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 217—218.

неких нових речи, не показује се тај процес, на пример *ош-суди* (Ср.), где је између *ш* и *с* несумњива граница слога.

Супротно појави новијег сливања у африкату, много је раширенија употреба групе *свр* у сретечком говору него у јужноморавско-тимочком дијалекту, стога што је сретечки говор био под непосредним и јаким утицајем оних говора код којих је *свр* потпуно развијена црта, на пример у тетовском говору: *сврáмoтa*, *сврédина*, *сврéк'a*, као што имамо и у охридском говору: *сврeдa*, *сврeћa* а и *здрeљ*, затим у кичевском као, уосталом, и у марновском: *сврéбрeн*, *сврeд*, *сврéд-сeлo*, *сврeћa*. У сретечком говору црта *свр* доследна је и била у потпуности развијена, а исто тако и *здр*, те имамо: *здрeв* — *здрeлo*, *úздрe*—*úздрeлo*, и др., — *сe úсврaми*, (Др.), *сврáмoтa* (Р., Пл., Ср., Др.), *сврéбрo* (Пл., Ср., Др.), *сврéбрeн* (Ср., Г. С.), *сврeдa*, *сврédина* (Др., Г. Љ., Г. С.), у *сврédина кућa* (Ср.), *нa сврéш кућa*, *нa сврédина пуш* (Лок.), *сврéшнав* (Др.), *чьом гa сврéшнав* (Ср.), *сврeћa* (Др., Г. Љ., Г. С.), *овo бeшe сврeћa* (Ср.), *рђавa ти лe сврeћa*, *сврeћeн* (Ср., Др., Г. С.), *сврeћeн пуш* (Р., Мушњ., Пл., Ср., Г. С.), *нeсврeћa* (Ср., Г. Љ.), *Сврeцкa* (Р., П., Ср. Др., Г. С.), *пoд Сврeцкa* (Небр.), *Сврeтeчкa Жупa* (Ср., Др.), *сврeтeчки* (Др.), *сврeчaнин* (Др., Г. Љ., Г. С.), *сврeчaнкa* (Др.), *сúсврeћe* (Др.), у *сúсврeћe* (Ср., Г. С., Г. Љ.). Поред ових примера забележио сам и примере без *ш* — *Сврeцкa*, *сврeтeчкa*, али од овог чешће са непотпуним *т* — *Сврeцкa*, *сврeтeчки*, чак код истога лица, на пример у селима Срецака, Драјчићи, Горње Село, а тако је и у осталима. — Уз чешће примере са *свр* чују се и примери са *ср*, — тако да се та, очевидно новија, појава за сада мора сматрати само још потпуно неизраженом тенденцијом ка упрошћавању, која се за сад показује више индивидуално, са мешањем неки пут код истога лица, те се мора закључити да *свр* психолошки још није упрошћено и да зависи од интензитета претстава при говору, а тиме донекле постаје и ознака индивидуалних особина; људи одрешитији и отреситији говоре са *свр*, а таквог човека, који течно и лепо говори, у Сретечкој Жупи називају *рeчúт чoек*.

Треба напоменути да се у Љубињу група *свр* релативно боље чува, и према томе увек изговара само *Сврeцкa*, а не *Срeцкa*.

Међутим *стл* није се развило из *сл*, иако би се, по географским односима, могло и то очекивати (јер је познато јужноморавском дијалекту — *стл'нце*, *сл'ливу*¹⁾) кад би тога било и у гњиланско-косовском говору. Према томе не би требало мислити да је *стл* почело раније процес упрошћавања него *стр*, већ да *стл* није ни постојало, да није ни почињао тај процес у говорима који су постали основом средњег говора и нарочито у време када су улазили у његов састав; то *стл* је појава касније резвијена но *стр* онде где је има, и то можда као секундарна појава у оним говорима у које је споља унето *стр*.

Б) ЈЕДНАЧЕЊЕ СУГЛАСНИКА ПО НАЧИНУ ИЗГОВОРА

Потпуно или делимично једначење по начину артикулације у сугласничким групама има доста маха у овоме говору; али у њему има и старих група, са неизмењеним елементима, каогод што има и случајева новијих поремећаја.

Пре свега старо *ст* се чува, на пример: *џстар* (Г. С.), *џстар нош* (Др.), као уопште у средњештокавским говорима.

Ипак једначење по начину артикулације између сугласника у групама има великог значаја, само и ту има отступања, која показују резултат поновних формирања.

У сретчком говору познат је прелаз *с* односно *з* у *ш* односно *ж* испред сугласника — африката које садрже елементе *ш* односно *ж*; при томе сугласник подложен утицају африкате не мења своје место артикулације. На пример: *пшче* (Др.), *порџчија* (Ср.), али поред примера *прѣпашче* (Ср., Др.), постоји та реч и без једначења — *прѣпасче*, у чему треба гледати нов облик, постао по аналогiji, под утицајем *с* из речи *прѣпасок*, према којој *прѣпашче* — *прѣпасче* добија улогу деминутива. Сугласник *с* прелази у *ш* и испред *љ* — *сл̑* > *шл̑*, на пример *мишља*, *мишљив*; међутим испред *њ* такъв прелаз се не врши, на пример: *с̑с њега* (Ср.), *с̑с њега* *пџала* (Др.), *с̑с ња* (Др., Г. С.).

Исто тако и *в* испред *ц* и *к* прелази у експлозивни сугласник, који једначећи се по звучности, даје *ц*, на пример: *врце*, *кџешка*, у *шџрене кџешке* (Др.)

¹⁾ Упор.: А. Белић, *op. cit.* с. 218.

Назални сугласници у средњештокавским говорима уопште утичу на суседне сугласнике *в, б, ј, љ*, преносећи на њих назалну артикулацију; ово важи за призренско-тимочки дијалекат у доста развијеним размерама, а у доста мањим размерама и за јужни појас средњештокавског типа, где, на пример у тетовском говору, налазимо *ра̀мница*, затим *ра̀мна*, *ра̀мно*, а према томе чак и у облику м. рода *рамен*; али према *главен* чува се *в* и у облицима ж. и ср. рода: *главна*, *главно*. — Још је упрошћеније стање у сретечком говору. Група *бн* остаје неизмењена, на пример: *о̀зѣбне*; *вн* је такође неизмењено, на пример: *ра̀вна*, *Равне Њиве*, *сѣ̀вне*, *сѣ̀внало*; само у групи *вњ* има колебања: ту налазимо поред речи *ра̀мњина* (Ср.), *ра̀мњиште* (Пл., Г. С.), *кѣ̀д изиђеш на ра̀мњиште* (Локв.), и топографски назив *Ра̀мњиште* (Др.), поред *ра̀вњишта* (Др.), али је редовно *гла̀вња*, а много чешће *плѐвња* него *плѣ̀вња* или *плѣ̀мња*. Према овим примерима могло би се претпоставити да је процес *вн > мн* отпочео пре доба формирања данашњег сретечког говора, или већ дотле добио извесне размере, које су се у осталим средњештокавским говорима даље шириле или задржале; касније, пак, у сретечком говору процес не само да је био заустављен, него је *вн* враћено, управо учињена нека врста репартиције на тај начин што је *вн* као такво понова постало стабилно у језичком осећању, а *вњ*, постало од *вн* јављањем умекшаности, могло је давати и *мњ*. Да је ово вероватно, може се закључити нарочито по примерима *плѐвња* (Др.), *иуне плѐвње слама* (Ср.), *племња* (Др., Ср.), *плѐвња* (Др.), где *мњ* свакако не претставља остатак старијег стања и случајеве неуопштеног новог процеса, већ несумњиво почетак једног врло скорашњег процеса. Ово би се могло поткрепити фактом да је обратно *мњ* дало *вњ* и у примерима *Дѣ̀вњан*, *шѣ̀вњан* па и *зѣ̀вња* < *земња* < *земља*, (у Тетову *Дѣ̀мњан*, *зѣ̀мња*), и да је развијање *вњ* из *мњ* било истовремена појава са поменутиим стабилисањем *вњ* место *вн*.

В) ПРОМЕНА МЕСТА АРТИКУЛАЦИЈЕ СУГЛАСНИКА

Мењање места артикулације у неким сугласничким групама за сретечки говор не претставља увек унутрашњи процес, већ више пута продукт механичких мешавина.

Тако поред опште појаве *цр* из *чр*, о чему је већ раније говорено, у средњештокавским говорима имамо и прелаз *чвр* у *ч^ввр* чак и *цвр* — *ч^вврсто* и код деце *цврста* — *цврсто* и *цр* у *цр* — *ц^ррешња*. — Тога померања артикулације ближе ка зубима данас немз у сретечком говору; у њему је увек изговор *чврсто*, *црешње*, са прецизном артикулацијом *ч* односно *ц*. Питање које се може поставити јесте: да ли је у овоме говору у овим речима тип старе артикулације из времена формирања овога говора, или је *ч* — *ц* касније стабилисано; на ово питање нема могућности тражити одговор директно из материјала овога говора, али како је прелаз *ч* у *ч^в* — *ц* и сл. несумњиво нов појав уопште у карактеристичким говорима средњештокавског типа, онда би се могло закључити да тај процес није ни био познат у првобитном сретечком говору.

Померање места артикулације сугласника у групама није добило већих размера. При томе чешћи су случајеви где имамо тенденцију приближавања места артикулације првог сугласника месту артикулације другог, а веома су ретки случајеви, а у материјалу овде употребљеном пак само један пример померања места артикулације првога сугласника с удаљавањем од места артикулације другог. Сугласник *ш* у вези са *р* и *л* не мења се, — поред честог чувања сугласника *ш* и *р* у суседству у групи *шр*, могу се навести и други, као *зашрев* (Др.), а за групу *шл* — *кошличе* (Др.), *пешличе* (Ср.); међутим испред *љ* зубни *ш* прелази у задњенепчани *к* на пример: *пекља* (Ср., Др.), *не се пекљај* (Др.), поред *не се пешљај*. Сугласник уснени *м* у вези са *ш* прелази у *н*, на пример: *паншим* (Пл., Ср., Др.), *упанши* (Р., Др.), *зипаншив* (Др., Г. С.), и у обрнутом реду ова два сугласника имамо исти резултат, на пример: *ошнем* (Др.), *пушка ће ши ошне* (Ср.). Тако и *м* прелази у *њ* (преко *н*) а испред *ш*, на пример: *коњишија* (Др., Г. Љ., Г. С.). Удаљавање по месту артикулације једнога сугласника показује само пример *поједимкѧ*, али можда је ово црта која се тек индивидуално и појединачно јавља.

Групе *пк* и *пч* остају и у овом правцу неизмењене и не дају *вк* односно *вч*, јер имамо *дупка*, *клупче*, а не **дупка*, **клувче* као у великом делу средњештокавских дијалеката. Има пак група у којима се обично у средњештокавским го-

ворима врши померање места артикулације првог сугласника, где, пак, у овоме говору имамо ишчезавање сугласника.

Г) ДИСИМИЛАЦИЈА СУГЛАСНИКА

Као уопште у средњештокавским дијалектима тако и у сретечком говору наилазимо на разједначавање сугласника истог начина артикулације. Нарочито назални сугласник неотпоран је поред другог назалног сугласника. Отуда су најчешћи примери овакве дисимилације у групи *мн*, и то у два вида. У почетку речи први сугласник не губи назални елемент, али се зато назалност губи код другог елемента и мења начин артикулације, као у примеру *млого* (Р., Ср., Др., Г. Љ.), *млого жалос велики* (Др.), *за млого године* (Др., Г. С.); ипак има усамљених, веома ретких примера типа *м^ного*, *много*. У склопу речи у групи *мн* — *мњ* прелази *м* у *в*, на пример *ш^ва'вни се* (Ср.), *ш^ва'вно* (Ср., Др.), *ш^ввњина* (Ср., Др., Г. С.), *заш^ва'внило се* — *заш^ва'вњило се* (Др.), *стш^ва'вни се*, а тако и *зевњик* (Ср.), *Д^ва'вњан*, *Д^ва'вњанов*, *ш^ввњан-ш^ва'мњан*, најзад *зевња* < *земња*. Група *дн* такође је подложна промени: зубни сугласник *д*, који се артикулише на истоме месту са *н*, мења се и изговара опет као експлозивни и звучни али задњенепчани *г* — *на гно море*, ма да у другим случајевима *дн* остаје неизмењено, као у речи *надница*. Група два умекшана сугласника *ћњ* такође се неки пут упрошћава на тај начин што опет први губи палатални елемент; *ћ* постаје *т* у неколико случајева, као *вош'њак* (Др.), *куш'њак* (Ср.); ипак је већи број примера у којима се група *ћњ* не мења: *гаћњик*, *кућња врата*, *мој кућњичу*, *кућњик чоек*, *кућњик* (зуб), *кућњаци* (Др.), *срећњо* (Ср., Др.), *стричевићње* (Др.), а двојаког изговора има у примерима *ношњо време* поред обичнијег *ноћњо време*, и *покушњина* поред *покућњина*; *ћн* пак остаје неизмењено у примерима *потоћњик*, *спотоћњик*.

Д) РЕДУКЦИЈА СУГЛАСНИКА

Редуkcија сугласника има у дијалектима средњештокавскога типа више маха него у неким другим говорима, а у

сретечком говору у извесном правцу више него уопште у средњештокавском дијалекатском типу. У разматрању примера редукције сугласника овде се треба задржати на оним случајевима који показују упрошћавање нормалних сугласничких група нашег језика, док случајеве редукције сугласника који би били последица редукције вокала и јављања најновијих сугласничких суседстава треба издвојити, као појаву временски млађу, и разгледати заједно са примерима редукције вокала и слогова уопште.

Пре свега сугласници при сусрету у речи или реченици претстављали би прву категорију упрошћавања, али то није у ствари редукција, него стапање две артикулације у једну продужену, ако се тиче продужних сугласника, или свођење на једну, ако се тиче тренутних сугласника. Уосталом, ова појава је у непосредној вези са процесом једначења сугласника по звучности, те је о њој и било речи поводом разматрања те појаве у сретечком говору, а тада су уочени и примери отступања — несливања, као резултат других језичких закона, а не гласовних

При разгледању редукције у сугласничким групама треба поменути прво ишчезавање сугласника *ш* из групе *штш*, дакле испред групе *шт* у којој је један сугласник са њим исти, на пример *кмество* (Ср.), поред обичнијег *кметбање* (Др.), *госпоство* (Ср.); таква појава, као изразита дисимилација, врши се у виду делимичне редукције *ш* испред африкате *ч*, у којој се *ш* садржи, као у примерима *пручче*, *ричче* — на свако *ричче* — *плошче*, а сасвим нестаје у примерима где има и у првом претходном слогу *ш*, као: *Стречанин*, *Стречанка*. Међутим *и* испред *ч* се не мења: *ваичемо*, *враиче*, *шрџиче* (Др.), тако је неизмењено и *иш*: *баишча* (Ср., Г. С.), *боишча* (Ср., Др.), у општој употреби, и нема ниједног случаја типа *бача*, какви су чести у призренско-тимочком дијалекту, са сродним примерима, а од тога би отступао само један случај асимилације — *боишча* (Ср.), свакако индивидуална појава; али губљење другог сугласника у овој групи *шч* налазимо у примеру *ушџилие* < *уш-чуџилие*: *зајчкии* *ушџилие* *ушџичкии*. У групи *сц*, први елеменат се или делимиче или потпуно губи: *иццџи* (Др., Г. С.), *куче ми иццџи* *боишча* (Др.), *раццџи* (Ср.), поред ређег *раццџи*, *ће се ра(с)ццџи*; ова група примера смањена је губљењем облика мно-

жине „прасци“, који је замењен збирном именицом. — Тако се губи и *д* испред *ц*, у примеру *Брце* < *брдце* син. *Брдец* (Др.), *Вражебрце* (Др.), *Шаљкó'брце* (Др., Г. С.). Сугласник *в*, пак, о коме је и раније било говора, не мења се пред африкатама *ц* — *ч*, на пример: *црвци*, *повче* и др.

Засебну групу могли би чинити примери код којих налазимо губљење једног експлозивног сугласника, често *к* а још чешће *г* и *д* испред других сугласника, продужних и назалних. Тако из групе *кш* ишчезава тренутни сугласник, губи потпуно експлозију: *чашире*, а и из групе *кс*, у страниој речи, губи се *к*: *Алѣсандро*, али: *ове миѣ лексик рабоша* (Др.). Сугласник *ш* је отпорнији него *д*, јер *ш* не ишчезава из групе *шн*: *берйћешно*, али се *д* губи испред *н* и *њ*, ма да се чува испред *м*, тако: *да бине* (Ср., Г. С.), *нека бине* (Р.), *да бине све власно, ај тако нека бине* (Др.), *клáник* (Др., Г. С.), *клáници* (Др.), поред *јен*, о чему ће бити речи касније, *јенá жаба* (Г. С.), *јенá ствар* (Ср.), *јенó буре*, *јенóд'-букло* (Др.), *óшнем* (Р., Др.), *нека óшине* (Ср., Г. С.), *нијено* (Ср.), *црево нијено* (Др.), — и чак ни у овом примеру, иако се употребљава обично под емфатичким акцентом, као сажалење за неразвијено и плачљиво дете, *д* није очувано, док се чува под реченичним емфатичним акцентом у једном другом примеру *он óш и д ни* (= *ошиде*) *на пуш*, а то би значило да *д* није још психолошки потпуно изгубљено, и да се *д* враћа под емоционалним акцентом, са појачаним интензитетом гласовних претстава: *óшидни* у нарочитом значењу и с нарочитим расположењем у изговору, док имамо *нијено* чак и под акцентом емфатичним због велике употребе броја „један“ и јачег механизирања новије варијанте с редукцијом; ипак и код броја „један“ а испред акцента, више индивидуално, чује се без редукције, нарочито у изговору некога кога би мештани могли назвати *речйш чоек*, који лепо, течно и јасно говори. Као експлозивно *ш*, тако је исто и експлозивно *к/г* отпоран елеменат и несумњиво интензивно артикулисан, те у појединим случајевима имамо обично само делимичну редукцију¹⁾; тако слично примерима забележеним у долини Јужне Мораве, имамо и овде *ди'нем*, ређе *динем*,

¹⁾ Упор. А. Белић, *op. cit.*, с. 233—234.

чак и *јањ*? — *ја¹ње*, а има неки пут упрошћавања и у групи *здр* у *з¹р* — *з¹рави* и *ждр* у *ж²р* — *ж²рѣбешо*, — док је много чешће или потпуна редукција или потпуна артикулација ових сугласника: *јагње*, *здрав*, *здравље* одн. арх. *здравје*, *на здравље*, али се *наждрав*, *жрѣбе*, *ждрѣбец*.

У појавама сугласничке редукције код осталих група где налазимо ту појаву можемо поставити извештан вероватан и релативан хронолошки однос. Такав однос видимо лепо у поређењу група *сл* и *вл*. Прва група губи *л*, и то знатно раније, као што се види по највећем броју дијалеката нашега језика, па је и у сретечком говору: *благосови* (Ср.), *да бог благосови* (Г. С.), *благосови не на сов и леб* (Др.), *Борисав*, *Владисав*, *Станисав*; у време вршења те редукције *вл* није претрпело никакве измене, и тек релативно врло позно у овом говору из те групе ишчезава *в*, као што је раније било речи, те имамо: *лакно*, *лачи*, *лачена њива*, *Ласејнца*, *Латков Камен*, *ласија* поред *власија*, — и то не само у почетку, него и у средини речи — *Паловци*, реч *власно* пак мора се другаче објаснити (в. одељак XIV). Из група *св* и *кв* губи се *в*, на пример: *бука* (Др., Г. С.), *нарѹкице* (Ср., Др.), *Сетá Пешка*, али чешће и *С^етá Пешка*, *Света Нѣдеља* (Др.), а исто тако *в* остаје у примерима *Локвица*, *Локвичанин*, али се губи у *нарѹкице*, а из групе *штв* губи се *в*: *вишешто*, *друшшо*, *јунашшо*. — Група *гд* испред вокала предњег реда *е* односно *и* губи први сугласник чија је зона артикулације даља, „где“ > *де*: *де седет генерали* (Ср.), *де ће ја нађеш*, *де орав* (Др.), али се може приметити и један артикулациони застој, који бележи место ишчезлог експлозивног сугласника; а под реченичним акцентом, нарочито у упитној реченици, јавља се слабо *г*: *де са њивни шанци* (Ср.), што показује да психолошка претстава овог сугласника постоји, ма да са врло бледим интензитетом.

Најзад има редуцирања новијег времена у сугласничким комбинацијама са *б* и *г*. Група *дб* се не мења: *одбери* (Ср.), *војска ти се надбира* (у песми, Др.); али код два уснена *мб* разједначавање иде до потпуне редукције *б*: *кóломоћ* (Ср., Др.), *коломоћница* (Др.), поред ређег *кóломбоћ* — *коломбоћница*, као и у призренском говору, па ипак овај појав није дубље захватио језичко осећање, јер је можда у исто време или мало касније за овим процесом унета позјмица *ламба*,

чије је *мб*, толико ојачало у језичком осећању да је *б* унето уз *м* у речи *Амберика* (в. XIV одељак). У неколико слушајева, пак, имамо такође нову тенденцију ка упрошћавању, при чему се потпуно или делимично губе *б*, *з* и *м*: *без озирице* (Др.), *разговарам* (Ср.), а *разговори га* (Др.), *узи* (Ср., Г. С.), *узи од коњије* (Др.), *де ги узе* (Г. Љ.), али *зм* постало из *зв* не мења се нити се *м* губи у томе положају: *јазмец* (поред *јазьовец*); супротно, пак, у примеру *празник* — *празник* пре би требало гледати неразвијено *д* као последицу закашњења назалности, као нов ефемерни елемент, него као траг давнашње групе *зд*.

У почетку речи *с* се у говору делимично губи: *ос—све врећа* (Др.), али када пишу они који само дијалектом говоре изостављају и то рудиментарно *с—ос писмо* (Др.), *ос тебе* (Ср.).

Губљење сугласничке артикулације експлозивних у међувокалском положају, а нарочито између два *е* чест је појав: *пе^десет* поред *педесет*, *ше^десет*, *деве^десет* — *деве^десе^т* чак и са сажимањем *јен*. Ова појава долази од Љубиња и муслиманских села, од Горана, и види се и по губитку *з* међу вокалима — *Небреоште* (Н., Р., Љ.), док је у Драјчињу са *з*. Паралелно је и губљење *б* између два *о*, дакле два вокала изговорена са заокругљавањем усана: *бев грóош*. Губи се *з* и у групи *ги* > *'и* > *ји*: *а ји прола(в)аш* (Љ.), ако није старо *их*, док је у селу Драјчињи *ги* — *а ги продаваш*. О овој појави биће говора поводом питања о вокалским изменама и редуцијама.

Љ) ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Појаве у сугласничким групама онако како су овде разгледане приказују процесе заједничке свима српскохрватским дијалектима, затим низ појава које су обичније у средњештокавским говорима, а које су добиле нешто другаче решење у време самосталног живота сретечког говора, најзад неколико сасвим нових појава које су пре тенденција него дијалекатски факат.

Уз ове појаве које, уз друге, показују органске везе сретечког говора са другим дијалектима, или траг унутрашњег превирања његовог, — треба истаћи да наилазимо на знатан број примера који се не могу објаснити фонетским законима.

ма или пак где фонетско објашњење не би било потпуно.— Тако, у примеру *одвржујеш* (Др.) немамо гласовни прелаз *з* у *ж*, већ је *ж* унето у овај облик према облику *одвржем* итд. — *одвржи*; у примеру *пишеше* свакако треба гледати утицај облика *пишем* итд. — *пиши*; поред облика *препашче* постоји и дублетъ *препасче* (Др.), који се наслања на реч *препасок*, а увек је само *пршче*; нарочито овде треба узети у обзир облик трпног глаголског придева без резултата јотовања — *ш* место *ћ*, *д* место *ђ*, *н* место *њ*, на пример: *мушено сирење* итд. (в. одељак о глаголским облицима).

XII СУГЛАСНИЦИ НА КРАЈУ РЕЧИ

Сугласници на крају у сретечком говору показују углавном оно стање које имамо уопште у говорима средњештокавског типа. Сугласници на крају речи, а нарочито на крају реченичких тактова, мање су заштићени и у већој мери подложни процесима измена и ишчезавања, као што је то, са опште тачке гледишта, лепо документовао Gauthiot у својој расправи *La fin de mot en indo-européen*. У томе правцу наш језик показује неколико тенденција: губљење експлозивног сугласника на крају иза продужног; често ишчезавање крајњег сугласника иза сугласника, у највише случајева иза *ш*, али и других; најзад губљење звучности у извесној мери, како је то доказано за неке случајеве код којих је то изгледало мање вероватно¹⁾. Све ове тенденције још јаче су изражене у средњештокавском дијалекатском типу, као што је јасно из студије проф. А. Белића, а у сретечком говору, ма да се он у овоме правцу развијао независно од главне масе средњештокавског дијалекта, оне су такође дошле до свог изражаја.

У групама на крају речи *ст* — *шт* — *зд* — *жд* настаје упрошћавање у виду ишчезавања крајњег експлозивног сугласника. Има највише примера губљења *ш* из групе *ст*, због тога што тај завршетак имају речи из неколико категорија; ту су пре свега апстрактне именице женскога рода: *болес* (Р., Ср.), *жалос* (Г. С.), *жалос велики* (Др.), *младос*, *пропас* (Др.), *старос* (Ср.); затим има низ других именица: *брес*

¹⁾ Упор. Милош Ивковић, О звучним сугласницима на крају речи у српском језику. — Јужнословенски филолог I, с. 66 и д.

С., Г. Љ.), *Мали Брес* (Ср., Др.), *Стари Брес аднав* (Др.), *Брес* (Ср., Др.), *чъ'сен крс* (Др., Г. С) а *чъ'а'сни крсти Бога мо-
веш* (песма, Др.), *мас, мрс* (Др., Г. С.), *пос* (Ср., Г. С.), *прс*
(Др.), *чес* (Ср.) *чъ'ас, чъ'с* (Др.); исто је тако и код бројева;
пес (Ср.), *шес са зграмадени доле* (Др.), и уопште: *јединаес,*
ванаес, трінаес, седбмнаес, осбмнаес, девѣтнаес, дваес,
пріес, чѣтерес — чѣтерес ізвора (Др.). — Примера за дру-
е групе уопште има мало, па их је мало и у сретечком го-
ору: *шт — веш, зд — гроз, жд — дъ'ж* (арх.).

Другу групу чиниле би појаве сугласника на крају, који
у иза вокала, а губе се: *десе — десе^т* (в. *цѣдесе^т*), *двајес,*
пріјес, шѣесе^т — (в. *шѣсе*), *седь'мдесе, ось'мдесе, девѣ(де)-*
е^т; али код једносложних речи *ш* на крају не губи се: *пеш*.

У трећу групу појава сугласничких на крају речи до-
азе измене звучних сугласника. На крају једне речи, али
реченичком низу, као што је раније изнето, звучни сугла-
ници подлежу законима једначења по звучности, а исто та-
о секундарном процесу упрошћавања артикулације по звуч-
ности једнаких сугласника. Међутим на апсолутном крају го-
орног такта, као физиолошко-фонетске јединице, у српско-
рватском језику уопште звучни сугласници не претстављају
правом смислу *звучне фонеме*, због тога што звучна вазду-
на струја не прати завршетак експлозије, управо за време
ртикулације код продужних сугласника, а пре одвајања го-
орних органа код завршног момента затворних — експло-
зивних, — гласне жице престају треперити на онај каракте-
ристичан начин који условљава тонску звучност вокала и
вучних сугласника. У сретечком говору та појава у потпу-
ности је обухватила продужне сугласнике: *нош* (Г. Љ.),
стар нош (Др.), *упола муш* (Ср.), док је у реченичком низу
испред звучних сугласника и вокала и у овим случајевима
звучност заштићена, тиме што се пуно треперење гласних
кица не прекида, јер иста ваздушна струја наставља изго-
ор наредних фонема чија је звучност по језичком осећању
неспорна — *леб мѣсив, муж ги реков, нож бстај!* (емф.). Тре-
путни сугласници подлежу уопште утицају сугласника који
у за њима у реченичком сусрету, али на крају такта имају
некад само мало смањену звучност, некад веома мали траг
звучности, а некад је звучност потпуно изгубљена: *ковчег^к,*
ковчек^г, (Др, Ср.), *лъг^г, њ' идем у лъг^к, лъ'к^г* (Др.), *мед^г, ће*

идемо на обед^т, обеш^а, бшишов на суд^т!, под емфатичним акцентом и са интензивнијом ваздушном струјом скоро потпуно *д*, док је иначе чисто *ш*: *преко суш* (Др.), *суш* (Ср.), *чак ај* („хајд“) — *Ај, шако нека бине* (Др.), ова констатација показује једну вероватну последицу физиолошко-фонетских услова изговора, утолико вероватнију што је поткрепљују и примери са *б*: *месив леи*, а у формули за исказивање гостопримства и у метафори са значењем „нераздвојни“ чује се *б*: *сов и леб^н*, најзад то би се могло рећи и за *з* у примеру *а гáзда по њег!* Међутим *в* је увек звучно, и никад не даје ни најмањи утисак сугласника *ф*, на пример: *ков, крв, орев, сов*, као и у облику радног глаголског придева: *íмав, рáбошав* и сл.

XIII ВОКАЛСКЕ ПОЈАВЕ — КВАЛИТАТИВНЕ ИЗМЕНЕ ВОКАЛА — РЕДУКЦИЈА ВОКАЛА И ПОСЛЕДИЦЕ РЕ- ДУКЦИЈЕ — ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

Вокали у сретечком говору претстављају јаснију слику него сугласници, ма да се и у сугласничком систему јасно осећа тенденција ка стабилисаној и прецизној артикулацији. Вокали сви, као што је речено раније (в. гл. III), претстављају прецизан начин изговора, углавном без колебања. Појаве вокалске могу се свести на ове: квалитативне потпуно извршене измене вокала, редукција самогласника и јављање покретних вокала.

Квалитативне измене вокала немају великих размера. У првом реду треба истаћи да има по неки случај измене у вези са непосредним суседством и под утицајем сугласничке артикулације; тако после нешто јаче умекшаног *h'* самогласник *a* прелази у *ǎ* — *ноћ'ацке*, а испред лабијала *b* — *a* самогласник потпуно се лабијализује — *кубáсица* (Др.), *малу-помало* (Ср.) — Испред слога са вокалом задњега реда прелази *e* у *a*, а *u* у *é*: *Јарóшије* (Др., Л.), *џегум'ане* (вок., Др.), *џегумен* (Ср.), *џегуман* (Др.); *a* прелази у *e* испред *a*, а иза *e*, и то врло ретко: *не веља*, *не ваља*, поред обичнијег: *не ваља*; *o* даје *e* испред *le*: *овеe обукло онеe време*, поред оноје *време*, *шоје село*. Уместо *a* имамо *u* у речи *микнем*, али нема прелаза *e* у *u*, на пример *де брав* (Р., Ср.), *де ће га нађет* (Др.).

Уместо *u* имамо *o* у речи *смок* (као и у тетовском говору) — *смок свири*, *дириндедо њгра* (Др.); а уместо *o* имамо *u*, у примеру *дури* — *дури до побаса*, поред *дори* — *дори доведе ми дође!*, а тако имамо и *ћуше* — у *ћуше* (Ср.; Др.).

Извесне појаве којих има у средњештокавским типичним говорима овде нису познате ; тако није познато „чорале“ већ има само *чарапе*.

Неке од побројаних појава само привидно могу изгледати као фонетске појаве сретечкога говора, а стварно то нису, већ су као готове, као резултат процеса другог неког говора, унете и у овај говор. Тако реч *цемедан* не претставља специфичну појаву сретечког говора, већ дијалекатску особину, и та је реч у томе облику прешла и у призренски говор, а са друге стране позната је у томе облику и у ј. тетовским селима, док је у самом Тетову, као и у говору села северно од Тетова и у говорима Скопља и Скопске Црне Горе позната у облику *цамадан*. Тако је и реч *микнем* са облицима својим, *микни га* и сл., унета у томе виду из оних говора који су са југа улазили у састав сретечког говора.

То исто углавном могло би се рећи и за појаве разједначавања. Тако реч *копаран* — и њен деминутив *копарче*, која је ушла у овај дијалекат несумњиво као новија реч, али свакако преко турског језика, чува ону гласовну форму са којом је ушла у овај говор. Исто тако и *соцук* и *муштилок* — *муштилогџија* унете су у сретечки говор у томе облику.

Две речи, пак, *скојем* и *супагеш*, треба објаснити на други начин (в. гл. XIV).

У речи пак *бљу^уџа*—*бљу^иџа* имамо несумњиво гласовни појав који је управо у току: после губитка *в* и потпуне редукције вокала *а*, задњи вокал *у* у додиру са елементом *џ* из *и* добија отворенији изговор.

Има такође и појава које се једино могу објаснити утицајем аналогije, а никако гласовним путем. У томе погледу најтипичнији пример био би *орење*, поред *орање*; варијанта *орење* може се тумачити генералисањем основе времена садашњег — *оре-м*.

Међутим сливање *ен* у назал *џ* чисто је гласовна појава, као у примеру *Калишџ-вр*.

Много више значаја но квалитативне измене има за сретечки говор општа редукција вокала *а* затим и читавих слогова. Редукције вокале, било у виду квантитативног скраћивања, било у виду потпуног ишчезавања, има српскохрватским дијалектима. Овде има примера типичних за

средњештоковске говоре уопште, као *збраџв*, *зџра*. Нарочито, пак, овде је раширена редукција *и*, вокала који прелази у *і* или *і̇*. Затим, осем општег скраћивања дужина, наилазимо у сретечком говору на једну појаву које нема у околним говорима, а то је потенцирана редукција вокала, са губљењем вокалске природе; на тај начин редуцирани вокали дају потпуно утисак полугласника. Тако, пре свега, у низу речи јако скраћено *а* под акцентом прелази у полугласник' на пример: *Дь'вњан* (Др., Ср.), *Дь'мњан*, (Ср.), свакако у вези са *Дь'нојле* (Др.), где се може претпоставити утицај са стране *дьян*; затим *шья'вњан* (Др., Ср., Г. С.), као пример потпуно паралелан примеру *Дь'вњан*; тако исто, и *доль'кшеник* (Др.) поред *дол'кшаник*, и са јављањем *г* „чарк“ > *црк* (Ср.). Чак и у неакцентованом слогу јавља се полугласник постао од вокала, обично боје *а*: *доцкьян*, *јегумьяне*, али једанпут и боје *е*, јер је постао од *е*: *јельек* — *јельек*, а једанпут забележио сам *пъш*, ма да је иначе нормално у изговору *пџш* — *стрџен пџш*, а на основу тога примера може се претпоставити да и у речима *лък*, *лъка*, *стрџа* > *стџа* можемо гледати резултат сродне редукције. Такође сасвим нови полугласник реда *о* имамо у примеру *чьом* — *чьом га стрџнав*, и то у вези са контаминацијом *чим* и „*штом*“ — „*шгом*“. Потпуну редукцију имамо у примерима као *шол'ко*, поред *шолько*; у примеру *шол'ко* једини траг ишчезлог вокала налази се у томе што *л* има потпуну артикулацију, а између *л* и *к* осећа се мала а јасна артикулациона граница; ипак, под емфатичним акцентом враћа се на истоме месту вокалски изговор: *зџшто си т ђ л и к о крџтив*. Из овога се може закључити да је оваква редукција уопште нов појав, и да поред тога што један вокал фонетско-физиолошки прелази у *полугласник* или уопште ишчезава, није изгубљена његова психолошка подлога, претстава звука, која омогућава његово васпостављање у потенцираном стању језичко-психолошких елемената под емфатичним акцентом.

У непосредном додиру вокали могу бити неизмењени, на пример: *свакоа тица говорила* (Ср), или са приближавањем и делимичном редукцијом другога: *некое време* (Др.). — У случају сусрета два иста вокала добија се некипут утисак продуженог једног самогласника: *ву-г-и̇-изев*, *ву-г-изев*, а *изев ги вук* (Др.), — и то тако да се осећају два дела непре

кинуте вокалске артикулације, са појачавањем, већим интензитетом ваздушне струје, ако је од два сливена вокала један имао на себи акценат, *јенџ'букло* (Др.), па је тако чак и у случају делимичног скраћивања, на пример: *Шилџџ'брце*, *Поидџ'рање* (Др.). Губљењем сугласника између вокала, као што се и из неких већ наведених примера види, повећавао се број случајева непосредног додира самогласника. У таквим случајевима, који претстављају свеж и незавршен процес, могућно је забележити више варијаната, као: *чоек*, *чо'ек*, *чо'ек*, *чо'ек*, где се може констатовати евентуална редуција и измена другог елемента, док први *о* остаје непромењен, као што се не мења ни у случају када је други по реду: *јаџор* поред обичнијег *јаор*, *јаорџица*, — са напоменом да се овде *о* осећа психолошки као стабилнији елемент управо због дублета *јеор*, *јеорџица*, с тим да је *о* у оба дублетна облика исто, а први вокал *а* или *е*, — чему је узрок мања прецизност психолошке претставе на томе месту у речи, и тиме мањи њен интензитет. — После редуције сугласника између два вокала у једној речи, ако се извршило сажимање, онда ту појаву неминовно прати и скраћивање дужине тако сливеног вокала, на пример: *јен* (Др.), *јен* (Р., Г. Љ., Г. С., Др.), *јен шрњ* (Ср.), *ен гџерманец*, *нијен* (Ср.); ако се ова појава упореди са извесном малом дужином у примеру *јенџџ'букло*, уз *Шилџџџ'брце*, биће јасно да је прва појава релативно старија, и да је тек касније настало сливање суседних вокала у низу речи, и да према томе облик *Шилџџџ'брце* са дугим *џ*, па чак и *Шилџџџ'брце*, без дугог *џ*, морамо сматрати као најновију фазу, која има тенденцију да се и дефинитивно уопшти. — У случајевима у којима се у уз акузатив (cas. obl. gen.) губи, могло би се помислити на непосредни утицај оних говора који су са југа потхрањивали сретечки говор; у ствари, у више случајева то у је само у јакој мери редуцирано, а иза *в* се потпуно губи, *џшишов* [у] *п'ланина*, те се мора претпоставити да је један чисто фонетски појав у првом свом испољавању, био помогнут језичким осећањем оних који нису имали у у томе положају. — Поред „овамо“ у везаном ритму, у изразу *ка н'штамо* — *ка н'вамо*, налази се облик без *о*, и то је резултат механичко-ритмичког закона. — У облику будућег времена *ће* вокалу *е* није изгубљена подлога у психолошкој претстави, јер у почетку реченице

или реченичног такта налази се *ће*, у већини случајева под реченичним акцентом: *ће иде* (Ср.), *ће немам*, *ће га утисци* (Др.), док испред *и*, али и иза заменице или неког додатка *е* ишчезава или се јако редуцира као и кад нема ничега испред *ће*, само ако је тежиште говора (психолошки предикат) сам глгогол: *он ћ' иде*, *силом ћ' иде*, *ћ' идем*, *ће дође*, *он ће дође* *ома*. Слично томе имамо *а* редуцирано, у примеру *ка—ка* („као“).

Међутим као последица редукције вокала у вези са губљењем сугласника, јавља се редукција слогова, и то не само у виду алтернације *ће/ћ'*, *као/кѝ*, већ дефинитивно, нарочито свођење тросложних речи на двосложне, четворосложних на тросложне, петосложних на четворосложне, а у ређим случајевима свођење четворосложне речи на двосложну. При томе први неокрњени сугласник са другим, ако је само делимично редуциран, даје утисак дифтонга, јер као у примерима *рѝна — рѝна*, *лоѝца* (Р., Ср., Др.), *и* или редуцирано *и* може дати утисак *ј*: *лојца* (Ср.), а тако и у примеру *Илијндѝан — Илијндѝан* (Др., Ср.). Реч *лојчарник — лоѝчарник* сведена је на три слога; петосложна реч *ја(в)орѝца — ја(в)орѝца*, као и *је(в)орѝца — је(в)орѝца*, има четири слога обично, али некипут чини утисак тросложне речи. У тој редукцији слогова занимљив је случај да се редукција врши у једној речи на акцентованом слогу, где се прво губи *в*, затим се *и* скраћује и упола слива са претходним вокалом, који је такође *и*, и чува траг некадање своје индивидуалности једино у иктусу, које се осећа као засебан део тог сливеног вокала: *Жиѝњане* и то у Речању и Небрегошту, док је у селу Драјчићи: *Жиѝњане — Жиѝњане*; ти редуцирани елементи, који овде налазе ипак и извесног физиолошко-фонетског израза, у другој, од ове изведеној речи, понова се јављају као *вѝ* односно *и*: *Жиѝњци* (Р.), *Жиѝнци* (Др.). Најзанимљивији случај ипак био би у речи *бљѝца*, у средњем степену редукције, и *бљѝца — бљѝца* (Др.), са потенцираном редукцијом и прелазом *у^а* и даље подложног редукцији у *о*, као крајњи мена: целога процеса.

Код двосложних речи, пак, релативно узето редукција слогова је мање изражена. Најчешће се вокал *и* уз *р* и *л* обично своди на врло скраћен елеменат, или се чак и слива са тим сугласницима, уносећи у њих релативну вокалност;

на пример : *чѣш^р кáр^лце, чѣш^р кáр^л(и)це* (Др.). У броју „један“ обичан је сажети облик *ѝен, ѝен*, веома ретко *ен — ен гѣрманец* (Ср.), али као што је и раније навођено иако веома ретко забележено је и *је^лен — једен*, нарочито кад је та реч наглашена, па се такав изговор почиње механички ширити.

Покретни вокали, углавном порекла морфолошког, имају великог значаја у српскохрватским дијалектима, а нарочито у средњештокавском типу. У сретечком говору, у многоме, има поклапања са стањем у другим средњештокавским дијалектима; ипак има извесних особености, које показују свођење ових појава на нешто мању меру, док с друге стране има извесних појава механичке природе унетих с југа.

Пре свега *ѝ*, тако карактеристично за типичне средњештокавске дијалекте, развијено иза *а, е о*: *таѝ баба, тоѝ време, на онуѝ жѣну*, у овоме говору не налазимо. Та црта, свакако, није постојала у говору старинаца, и у средњештокавском типу јавила се доцније; ње није могло бити ни у време парцијалног досељавања из Горње Моравице, косовско-гњиланског краја, ни у време доласка оне једне породице из Куманова, — а то је истовремено доказ да је то досељавање морало бити нешто и раније но што то традиција у Сретечкој Жупи констатује, а ни у ком случају позније. Пример *некоѝ — некоѝ пуша побзнав добро некоѝ пуша не* (Др.), тако исто као и *никоѝ*, наслања се на *коѝ* и на утицај са југа *некоѝ пуша — не^окоѝ пáш*.

Вокали *а* и *е*, неки пут и *и*, много раније су почели да се употребљавају као покретни вокали, те их тако има и у свима говорима који су улазили у састав сретечкога говора па постоје и у самом сретечком говору.

Покретно *а* налази се више пута; поред облика *п^рви пуш* имамо и *п^рви пуша, ш^рѝапуша*. Код заменичких облика увек има *а*: *њега, по њега, шáјега*, тако да се ту не може говорити о покретном *а*, иако је једанпут зебележено, несумњиво као ефемерни и индивидуални случај *њег*: *по њег' без озѝрице!*, у чему пре треба гледати јаку редукцију *а* под емотивним темпом говора. Самогласник *е* чешће се налази као покретни вокал, и то не само у случају *ајд' овамо — ајде овамо*, већ и у облику помоћног глагола *ће*: *ће рѣкнем — ћ' ѝдем*; иако овде *е* није било покретно, оно се почиње тако осећати, и тиме се појачава ред дублетних примера у

којима је *e* очигледно покретан вокал: *двѝнаесе* — *двѝнаіс* и сл., тако да је једанпут такво *e* забележено уз именицу *огењ* — *огење* (Ср.).

У низу ових појава било би најинтересантије додавање *ка*, и то не само како је чешће случај и у другим дијалектима: *овдека*, *ондека*, *довдека*, него и *шујка*, што чини једну везу више са говорима кичевског и дебарског типа.

XIV МЕТАТЕЗА — КОНТАМИНАЦИЈА — НАРОДНА ЕТИМОЛОГИЈА

Све ове битне језичко-психолошке појаве — метатеза, контаминација, народна етимологија, — испољавају се преко гласовних елемената, гласова и слогова ; или пак, због сличности гласовних комплекса стварају везе психолошко-језичких категорија онде где нема стварних етимолошких веза, — и због свега овога је најприродније да се те појаве разматрају у вези са чисто гласовним појавама. Те појаве, пак, у говору Сретечке Жупе претстављају стање из кога се могу изводити извесни закључци, можда само релативно мање прецизни него при анализи гласовних појава, али ипак са овим гласовним појавама донекле у координираном односу.

Случајева метатезе има у приличном броју, — и, ако се ма и у најскромнијим размерама ти случајеви метатезе упореде са појавама метатезе у другим дијалектима српскохрватског језика, а у првом реду у средњештокавским говорима северног појаса, видеће се да има примера који показују с једне стране ближу везу и у овом правцу са главним појасом средњештокавског типа, али с друге стране да су се, касније и независно, јављали у њима неки други појави метатезе.

Пре свега, у сретечком говору нема метатезе у оним речима у којима је она извршена у највећем или врло великом делу дијалекатске територије српскохрватског језика, — тако *могила* (Р., Пл., Г. С), као и у Нишу *могѝлка*¹⁾ а не „гомила“, па је тако и у фигуративном значењу, у загоне-

¹⁾ А. Белић, *ор. сll.*, с. 370.

тању: *на мџила сѣдеше, живо месо шѣгњеше* (Др.); тако су и позајмица из турског језика *бајрак*, као и од ње изведена реч *бајракшар* (Г. С., Др.) очуване без метатезе, као обично у средњештокавским дијалектима, а и у врло великом делу јекавских говора. Има неколико примера очевидно заједничких сретечком говору и типу призренско-тимочких дијалеката уопште: *цѣкли се* (Ср., Г. С.), *прѣкај* (Р., Пл., Г. С.), *кѣд стѣнав прѣкај они људи* (Ср.), *кѣд прѣшов прѣкај она рѣка* (М. Б.), *прѣка-ј-абука* (Др., Г. С.), *пракај мене* (Др.). — Међутим, у приличном броју речи које су за јужноморавски и тимочки дијалекат констатоване са метатезом, у сретечком говору метатезе нема; тако према речи *забоварил* и сл., овде је само *забраџив* (Ср., Г. С.); према колебању *пладне* — *планде* — *пландују*, — овде је познато само *пладне* (Г. С., Ср.), *пладниште* (Др.). Према овоме говору уопште јужноморавски дијалекат показује знатно више случајевâ метатезе, нпр.: *башилали*, *поризаст*, као и у различитим слоговима: *покрива м.* „коприва“, *калмавку м.* „камилавку“, *калаверија м.* „кавалерија“, *крушум м.* „куршум“, *раклетша м.* „ракетла“, *бреневеци м.* „бенеvreци“, чак и *мавилију м.* *вамилију*“, по наводима проф. А. Белића, док у овоме говору имамо без метатезе *коприва* (Др., Муш.), *камилавка* (Др.), *куршум* (Др., Р.). Уопште узев, могло би се рећи да су ове чешће појаве метатезе карактеристичне за млађе дијалекатске наслаге, и да је у извесној мери формирање јужноморавског дијалекта нешто млађе од дијалекатског главног превирања у сретечком говору, — а то је утолико вероватније што у њему нема индивидуалних, неуопштених метатеза, каквих има у јужноморавском, као *пладне* — *планде*, ма да има неколико специфично својих, али уопштених метатезâ, које не налазимо у околним говорима, где ће бити пре случај погрешног потсвесног везивања, нека врста народне етимологије без довољно разумевања, нарочито *калакоңура* (Др.) према гр. „кала-“ и *кориљ м.* „колир“. Најзад треба поменути и примере *пешчâнице*, *мућеница*, у Љубињу, и Небрегошту, под утицајем с југозапада, према обичном *пешчâница*, *мућеница*.

Остале појаве мање су карактеристичне у овоме правцу. Ипак, и ту се могу уочити извесни поучни случајеви, нарочито неки несумњиво старији. Тако је у сретечком говору забележен цео низ примера народне етимологије. Пре свега

ту је реч *млáнешта*, постала од синтагматичне групе *млада невеста*, комбинованим процесом редукције и контаминације : **млада не^ешта* > **млáнэшта* > *млáнешта*, са својим изведеним придевом *млáнештин* — *млáнешина кошуља* (у Броду горанском забележио сам као *м^(а)áнешта* — *мáнешта*). Пример *сúпазеш* — *да ги сúпазеш* (Ср.) може се једино објаснити као контаминација облика *спазеш* — *опазеш* — *упазеш*, а на исти начин треба објаснити и глагол *скојем* : од *скујем* и *(с)ковем*. — Тако исто *чь^ом* — *чь^ом га стрéшнав* (Ср.) не би се никако могло објаснити гласовним путем, већ само психолошком контаминацијом основног облика *чим* + *штом/шт^ом*, које је једино могло бити унето преко горанског говора, а та појава контаминације била је олакшана општом тенденцијом за редукцијом вокала, тако да се утисак редуцираног *и* и *о* сажимао, изједначавао у утиску неког полугласничког елемента. — Најзад и облик *рас^апорила* (Др.) може се једино објаснити као комбинација из речи *рас-порим* — *расечем* — *рашчеречим* — Облик *вајскрс* — *Ристос*, *вајскрс нáроде*, представља смешу речи *васкрс* + *вајштину*, речи црквеног језика.

Овај говор нам пружа и за народну етимологију веома интересантне примере. — Пре свега према глаголу *лети* коригована је реч „лептир“ у *лétарка*. — Ритуална реч *блáсиња* као и *бласињање*, тако јако укорењена данас и типично сретечка, постала је једним потсвесним сложеним процесом из старе црквене речи грчкога порекла — „бласфемија“, чије је значење стварно одговарало клетвама које се формулишу, при ношењу крста, за свакојака недела, али која је изгубила то значење и, управо, почела добијати позитивно значење, помешавши се са речима *блáгосов* — *блзгосóви не*; тако је са прелазом у позитивно значење, под утиском самог свечаног акта ношења крста, ова реч потпуно понародњена и, као што је поменуто, везана за речи *благосов*, *благосиља*, — те би то био појав секундарне народне етимологије. Реч *власија*, пак, везана је етимолошки за исту реч, али новогрчког изговора, а по значењу народ је везао за своју реч *влас*, као што се види из формуле којом се *благосиља* жито : *да бине св² власно и красно, да се власи и краси*. — Има и најновијих појава народне етимологије, као *митровљези* — „митраљези“, везане за облик присвојног придева *Мишров*, и то једино механички, а реч *бајната* је просто не-

јасно и нетачно примљена реч. Реч *Амберика*, општа у сретечком говору, несумњиво се нејасно наслања на корен *бер*, у потсвесној вези са збирањем новца при печалби у Америци, где се у великом броју ишло на рад; ову форму пак поткрепило је развијање групе *мб*, са наслањањем на познате речи *амбар*, *ламба* (лампа) и то чисто механичким путем. — Од значајних и давнашњих примера народне етимологије, пак, треба истаћи реч *Дь'нојле*, која је потсвесно везана за реч *дън* као што се осећало за реч *Дь'ница*, и то и овде напоредо са редукијом, која је довела до полугласника у овој речи, и омогућила ову врсту психолошког асимиловања.

Ови многи примери контаминације и народне етимологије не смеју остати незапажени при стварању општег суда о формирању сретечког говора и о хронологији његових процеса.

XV АКЦЕНАТ И КВАНТИТЕТ

У сретечком говору, као уопште у средњештокавском дијалекатском типу, акценат је у основи експираторан. Акценат је један, и важи оно исто што је утврђено уопште за средњештокавске дијалекте. Скраћивање дужина уопште извршено је у свима говорима који су ушли у састав сретечког говора; јављање нових дужина или обичније полудужина бива у два случаја: или при контракцији истих или сличних вокала, између којих су ишчезавали извесни сугласници, или под емфатичним акцентом, — осгали случајеви били би ретки остаци унетих елемената.

Треба истаћи да у овом говору има истих појава као и у галичком говору, често дуљење интензивног акцента и његово претварање у музички, тонски акценат. То је у зависности од интензитета вербалне претставе, од реченичног акцента и од темпа говора. Али, под реченичним акцентом и у сличним приликама има само ретких прелаза акцента у дуги низлазни акценат као у галичком; по наводу М. Веселиновића: *ћа ши кѣжа*¹⁾. Кратак силазни акценат налазимо под реченичним акцентом — *пѣ да дођеш!*

За овај говор много је важније питање о месту акцента. У томе правцу он показује интересантну слику, и биће најгодније разгледати стање акцената у том правцу, бар у ономе што је најосновније, а затим објаснити отступања.

Нормално преношење акцента средњештокавског с крајњег на претпоследњи слог је као углавном и у околним говорима староштокавским. Тако имамо примере: *брѣда, вѣле,*

¹⁾ М. Веселиновић, Народне песме и приповетке из Горње Рече (Дебра). — Браство IX—X (1902).

вода, врба, глава, жена, звезда, магла, нога, рука, свећа, сестра. На крају, пак, може акценат бити само у изузетном случају, као емфатични акценат и у једном старијем облику — *на други пута, кад ошишов* (Ср.), а исто тако очуван је акценат на последњем слогу углавном у оним случајевима где је ушао, у семантичкој групи, односно у једном реченичком такту, у нови тросложни акценатски систем. Иначе акценат на претпоследњем слогу налазимо и код двосложних прилога, придева као и код именица и глаголских облика, на пример: *овде, брзо, млеко, пешев, наћи, брашно, врећа, идев у село, оно се врши, викаш, биле смо вредни.*

Међутим, преовлађује акценат на трећем слогу од краја. У оним случајевима у којима је у призренском говору акценат на претпоследњем слогу, као: *коломоћ, стареја, Јована, Чупарка, кривдина, ћесатлија, две бели мецедији, екмеције, пријатељица, закував, навива, остареја, рекнаја, помогнувала, остарела, чиниле*, као што је и у сиринићком говору, — имамо у Сретечкој Жупи у таквим случајевима акценат на трећем слогу од краја: *коломоћ, Јована, кривдина, мецедија, навива, остарев, остарила, чинила.* Тај тросложни систем има свог слабог одјека и у призренском говору: у *значаке школе*, уза старије *превучемо*, али је у сретечком говору постао основна појава. Тако, код именица, било код тросложних, било четворосложних, акценат је механички везан за трећи слог од краја: *Драјчики* (Др., Ср.), у *Локвица* (Р., Ср.), *ласица* (Пл., Ср.), у *илањина* (Ср., Г. Љ.), *машина* (Др.), *могила* (Др., Ср.), *твњина* (Ср.), *оружје* (Ср.), *гоцеда* (Ср.), *шесе години* (Пл.), *како испосници* (Др.), *шиганице* (Др., Ср.), *стричевиће* (Др.), *Јарошије* (Др., Г. Љ.), па тако је и код петосложних именица: *превртелице* (Др.), *калаконицура* (Др., Г. С.). Исто је стање и код заменица придева и бројева: *свакоа* (Ср.), *тајега, тајему, овајега, овајему* (Ср., Др., Г. Љ., Г. С.), *њеоци са биле, сирово дрво* (Ср.). Код глаголских облика има исти тип механизирања акцента, и то без изузетка, код двосложних на другом од краја, код тросложних на трећем слогу од краја: *наредив* (Ср.), *преварив* (Др.), *онмев* (Пл., Др.), *казала, молила, продале, донесе, ће исечем* (Др., Ср.), *неће ти исечем* (Ср.), *Бог да ни по-може* (Пл., Др.), *ти наклади фуруна* (имрег., Др.), *викале* према *викам* (Г. С.), и у реченичном такту *биле смо* (Ср.,

Др., Пл.); исто тако је и код четворосложних и петосложних облика: *говорила* (Ср., Др., Пл.), *саслушала* (Ср.), *разберемо* (Ср.), *окблншеш* (Др., Г. С.), *сачрпјена* (Ср., Г. С.), па тако и *освѣћено дрво*, чак и *расположимо ће се*.

Тако се скристалисао однос акценатованих слогова према проклитичним и енклитичним речима да се добила једна устаљена ритмика, углавном иста као у мијачком, кичевском и тетовском говору, изузев везе са предлозима. У ритму има много живости и у обичном говору на пример: *дођени са от Кóсово, да идеш тáмо да нађеш људи* (Др.), *ошишов тáмо у нóшто време—нóћа, дé ги са њíвни шáнци* (Ср.), *нíкој глáча нéдиза* (Ср., Г. С.), *сýс оружје је мáрифеш* (т) *да га уфати* (Ср.), *њéови са биле* (Р.), *трíјес д'на* (Л.), *старéћен прáзник* (Г. Љ.), *ти нáклади фúруна* („заложи пeћ“, Др.).

У парадигмама акценат се задржава на истоме месту, а код проширења основе наглашен је трећи слог од краја: *вóв—вóлови/вóлои, дуб—дубови/дубои, пóвноћ—у пóвноћи, клáник—клáнице* —Та тенденција за механизирањем трећесложног акцената има неколико манифестација: пре свега припомаже стабилизирању покретних вокала, као у примеру *дб'наске*, а чак потпомаже и развијање покретног вокала иза непчаног сугласника, као у примеру *óгење* — *сým видев некој' óгење* (поред *огењ'*, где се управо *е* не би очекивало. У случајевима повећавања броја слогова иза акцената, акценат прелазни опет на трећи слог новог склопа; тако према облицима *бласíњав* имамо *бласíњамо* према *блáгосов* имамо *благóсови, благосóвите*, па чак се за овај трећесложни систем рачуна и енклитика, на пример *благосóви не*, ма да то преношење не иде даље, на сáм наставак, јер је немогућа форма **благосовíше не*, већ имамо и у 2 р. пл. имрег. *благосóвите не*; у истом су односу и облици *напуњи* а *напуњи га* као и *напуњíше га*, а код прошлог сложеног времена облик помоћног глагола проклитичан не добија акценат, али у енклитници улази у обзир за померање акцената: *сóm видев, видев сом, сом рéкав, рéков сом, смо виделе* — *виделе сма, смо купó вале, купóвале смо, смо рабóшале* — *рабóтале смо*.

У сложеницама акценат је такође на трећем слогу од краја, као у примерима *расóвјмесо* (где се редуцирано *и* не броји као слог) — онако као и речи *расóвница*, затим исто та-

ко је и у топографским називима *Самóдрво, Самóместо, Горњољубиње, Горњесело, Шилко'брце*. Тако је и у синтагматичким групама које су у фази пред-сложенице, које имају једно синтетично значење, али у коме значења основне речи и предикативне одреднице нису потпуно изгубљена: *добро јутро* ((Ср., Др., Пл., Л.), *добро утро* (Р., Г. Љ., Г. С.), *дивља-коза, дивља-свиња, слепо-куче* — слично „кртици“ (Др.), *зор-цвеће* — као и у врањском говору, *Љубињски-пошток*, — где *добро јутро* и-сл. значи синтетички поздрав, али који се само за јутра употребљава, *дивља-коза* значи „дивокоза“, паралелно речима *дивља-свиња, дивљи-вепар* — „дивља свиња“ и „дивљи вепар“ у општој употреби српскохрватског језика, и по истоме типу и *слепо-куче* са значењем „врста слична кртици“, а по асоцијацијама сличности; овакви случајеви, иако се уопште не би могли сматрати последицом тенденције за трећесложним системом, ипак потпуно улазе у тај систем, и несумњиво су олакшали генералисање његово. Треба истаћи да овај систем обухвата и обичне — однос синтагматичке групе, са акцентом на трећем слогу од краја, ако је предикативни елеменат овакве групе наглашен, на пример: *вучја кожа, жућа боја, с'с мицо'о но'че, мички деца* (Др.), *ваке збориш* (Г. С.), као и *два д'на* у значењу „пуна два дана“ поред обичног *два д'на* са значењем „два дана а не ноћи“, тако је и под емфатичним акцентом *не е, Павле* — „није, Павле“, *не е тако*, али и код облика код којих се врши просто механизирање у вези са нејављањем и јављањем покретног вокала: *куд идеш а куде идеш* (Др.).

На одречницу *не* преноси се увек акценат, ако је она трећи слог од краја, — и то не само када је уз придеве, као на пример: *недобра рука* (Г. С.), *нечиста сила* (Ср.), него и када је уз глаголе, на пример: *ако си непојев ништа* (Др.), *ми смо још недошле* (Др., Г. С.), *сирово не држи огењ* (Ср.), *никој глаа не диза, глача не диза никој* — *рука не диза* (Ср.), *да се не пије с'с ча'а* (Г. С.), а тако и у стиху: *Постој, слунце, не рано зводи*, али је јасно да је од семантичког момента, од одречности већ важнији механички момент, јер не само да је забележен пример *неси видећ, неси мешнав* (Др.), већ је правило да акценат буде на другој просодитици, између негације и глагола, као *не му' ваши први*

(Ср.) и сл. — Преношења акцента може бити и на свезу, на пример: *како да речем, како да дођеш, али како да учињи*.

У вези између предлога и именице, овај систем ипак показује ограничења. Само у оним случајевима у којима се створила тешња семантичка веза између предлога и именице, и где је та веза ка појачаном адвербијалном значењу, акценат се преноси на предлог, и то најчешће на предлог *на*, на пример: *на гости, надвор* — „напоље“, *на свет*, — „на светлост“ и „јавно“, *преко ноћ* — „обноћ“, „ноћу“, па је тако и са уношењем специјалног значења код прилога — *ка на тамо, ка на(в)амо* — „отприлике на ову страну, отприлике на ону страну“, „мало на ту страну, мало на ову страну“, „колебљиво“, а у селу Драјчићи и у оваквим случајевима се често не преноси: *на гости, на овај, на тај свет*. — Иначе акценат се не преноси на предлог, на пример: *иде на војска* (Ср.), *на глава носи* (М.), *на пладне* (Др.), *у очи, у село* (Др., Ср.), *у Бога је правди* (Ср.), *до зевња* (Р., Ср.), *од ручек* (Др., Г. С.), *од мравку* (Ср.), *за брашњо* (Ср., Др.), *за понас* (Г. С., Г. Љ.), *ми ћемо по Стрећка* (Др.). Предлог *уочи* чува свој засебни акценат: *уочи недеља, уочи субота, уочи светец* итд.

Као што се тенденцијом ка трећесложном систему поставило једно мерило за сретечки говор према основном средњештокавском типу, тако се овим непреношењем на предлог поставља друго мерило. Трећесложна акцентуација, очигледно, продире са југа и долази из много веће удаљености, јер њен центар је у оним староштокавским говорима из којих су се обнављали специјално староштокавски дијалекти, и из којих се тај утицај ширио према средњештокавском типу. — Дијалекти из непосредне околине Солуна, говор села Сухо и воденски говор не долазе у обзир у овоме правцу. За југозападно-македонске говоре око Водена и Лерине А. Мазон наводи тенденцију за све потпунијим развијањем акцента на претпоследњем слогу¹⁾, поред понеких акцената на трећем слогу од краја. У својој расправи, В. Облак констатује покретан акценат за северну околину Солуна, а тако исто за Сухо, чији говор стоји у релативно „ближој вези са источно-бугарским и трачким него

¹⁾ Упор. А. Мазон, *op. cit.*, с. 34.

са западно и северомакедонским¹⁾). Међутим у дебарском типу говора, где он, у нианси недовљно тачно, убраја и галички говор, — констатује трећесложну акценатску систему²⁾. У охридском говору исто тако је акценат сталан и на трећем слогу од краја, осем код двосложних речи³⁾, а исто тако стање познато је и за ресенски говор, према расправи Т. Китанчева „За ударението върху думитѣ въ рѣсенския говоръ отъ западно-македонското нарѣчје“⁴⁾. Трећесложни акценат продира из битолско-прилепско-велешке групе долином Вардара ка северној околини Скопља, а са друге стране преко кичевског и тетовског говора ка јужној околини Скопља, ка југозападном делу Скопске Црне Горе и преко Шаре, где се сусреће са истим системом који долази са утицајем говора Призренске Горе, говора у својој основи дебарског типа. За сретечки говор у овом правцу тај двострани утицај био је дефинитиван, а и у говору Призренске Горе, као и у кичевском и у тетовском говору овај, трећесложни акценат постао је карактеристичном особином, тако да му то, напореда са унетим наставцима — *ец*, — *ок* и сл., даје на први поглед изглед говора „западномакедонског“, то јест староштокавског типа. Као и у она друга два говора, тако и у тетовском говору акценат прелази и на предлоге, као на пример: *сѡ мука гѡлема, нѡ глава* и сл. Недостатак оваквог преношења на предлог у сретечком говору показује да је за један степен овде тај утицај с југа слабији но у тетовском говору, управо да овде имамо за једну етапу даље ослабљен утицај у извесној сразмери.

У вези са овим намећу се два питања, — једно о самом уопштавању трећесложне акцентуације, а друго о њеном додегу, у вези са одређивањем релативне хронологије.

¹⁾ V. Oblak, op. cit., S. 86.

²⁾ Ibid., S. 84—86. — Упор. А. Белића, Галички дијалекат, с. 148—150.

³⁾ „У погледу места, акценат је сталан: он се увек налази на трећем слогу од краја, ако реч има три или више слогова; код двосложних речи акценат је увек на другом слогу од краја (*кѡшница, ѡѣрница, ѡланина; вѡда, рѣка, кѡба*)“. — Ђ. Ј. Киселиновић, Охридско-Преспанска лира, с. 17.

⁴⁾ Сѣчивенија на Трајчо Китанчевѣ. Нареджа Юрданѣ Ивановѣ. Издава књижарницата на Д. Головѣ. Софиа 1898 г., нарочито с. 170—171.

Прво питање за сретечки је говор само од секундарне важности: оно што у овоме правцу важи за тетовски говор, принципски у потпуности важи и за сретечки говор. Ова особина иде у формалне појаве у језику, у зависности од ритма говора а паралелно са уопштавањем наставака; појаве те врсте много се лакше генерализују него појаве у вези са гласовним процесима.

На другоме месту мора се приметити да процес ширења трећесложног акцента није стигао да обухвати не само читаву једну категорију, примере са предлозима, него ни извештан део обичних примера; али највећи број таквих случајева су дублетне форме, на пример: *уиџте ги, однесџте ги, далџте ги вино* (Др.) поред обичнијег *дадиште, Даниџа* (призр. утицај, Ср.) поред обичног *Дџа'ница* (Др., Ср.), *он је наредив* (Ср.) поред *наредив, иреварив* поред *преварив, говџдо* поред *зџведо*, а *одџмно, издрџиџу*—*како испџсниџи у издрџиџу* (Ср.). Тешко би било претпоставити да у овим примерима имамо само остатак старине. Друга претпоставка, која би могла бити доста вероватна, давала би за објашњење утицај елемената ковско-сиринићког говора. Ове две претпоставке се не би морале искључивати, али је највероватније да се са њима може комбиновати и повратни — призренски утицај, бар углавном за оне примере који су забележени у самој селу Срецака, а њих је релативно највише. Случајеви где је вршена редукција неког самогласника, најчешће $i > i > i$ не би морали значити изузетке у овоме правцу. Та је појава позната у тетовском говору, у кичевском, и то већ даје полазну тачку за дискусију, али је још драгоценија констатација Т. Китанчева о овој појави у ресенском говору. Т. Китанчев у поменутом опису говора свога родног места каже: „Срџцатъ се наистина по нџкога нџкои трисложни и многосложни думи сџ ударение на прџдпослџдния слогъ, сир. на вториятъ слогъ отъ краятъ на думата, но тџ не сџ исклучение отъ общото правило, зашто всички подобни думи сџ скратени, та при поставяње на ударението се взема вџ смџтка и скратениятъ слогъ, за който говорџтъ е запазилъ споменъ, и който вџ најпо-вечето случаи се е измџнилъ сџ џ. Така начр.: *ла-стџйџа, пиџйџа, богорџйџа, волџйџте, Ивџной, сполџйџи*“¹⁾..

¹⁾ Т. Китанчевъ, *op. cit.* с. 171.

У сретечком говору слични су неки примери, као топонимски низив *Јаворџица* — *Јаворџица*, и несумњиво старе речи *јалојна*, *жиљејна*; али примеру *Иваној* из ресенског говора одговарају речи без редукције *и*: *дубои*, *волои*, *Јованои*: *ји* на крају може бити редуцирано — *ће га одвој*, али не у наставку *ови/ои*, — ово пак показује да ту нема директне везе у пуном смислу између сретечког говора и говорâ где налазимо примере типа *Иваној*. У сваком случају може се претпоставити да је у сретечки говор прво унет трећесложни акценатски систем, па тек се иза тога почела изражавати редукција, због које се акценат сада нашао на претпоследњем слогу. Ово потврђују и примери као што су *Петкојца*, *Раманојца*, *Ромизојца*, *Стојанојца*, *Тривунџица*; међутим у извесном броју примери као што је презиме *Раџојки* могу се објаснити нановним уношењем трећесложног акцента, нарочито говором релативно каснијих досељеника горанског типа, који чине најмлађи слој; међутим пример *капиџица*, у значењу игре лоптом „капије“, несумњиво показује чување места акцента онакво какво је у турском језику из кога је позајмљена реч „кари“. А речи *лојичарник* „ложичарник“, *Лукићђ дрво* уз *Лукићевђ дрво*, нарочито *јђданпуш(а)* поред *јђданпуш(а)* — *трипута*, у вези са осећањем за покретне вокале, иду у могућна поремећења једног система који више не почива на потпуно свежем језичком осећању, а облик *јђданпуша*, само једанпут сигурно забележен, можда је и спорадична контаминациона појава акцента два нормална облика: *јђданпуш* — *трипуша*. У облику са редукцијом пак имамо *јђнпуш* и *јђнипуш*.

Не може се очекивати из анализе акцентуације сретечког говора решавање основног проблема трећесложног акцента; појава такве акцентуације у сретечком говору је потпуно на својој периферији и у својим последњим изданима, — и у томе управо и треба гледати интерес од констатовања трећесложне системе тако далеко од њеног центра. И, остављајући по страни основни проблем трећесложног акцента, који ће се решавати на говорима у којима се развио и из којих је зрачио даље, — овде је било доста уочити крајњу тачку изразитог, типичног зрачења у овоме правцу. — У томе погледу треба дати још једно објашњење и једну констатацију. Уопштавање трећесложне акцентуације вршило

се много брже него што су се вршили прави гласовни процеси, и тај систем ширио се веома лако споља, па ипак се може претпоставити да је цео тај процес био олакшан тиме што је нашао ослоњаца у једној унутрашњој и старој појави, код речи о којима је већ говорено, типа *Самодрво*, *Самоместо*, *слеп-куче*, *дивља-свиња*,¹⁾ као што је у долини Врбаса не сумњиво стара сложеница *биле-шљиве*¹⁾, или називи *Драгобраћа*, *Жишдмишлић*, и са којима је имао извесну врсту паралелизма.

Тако се могу претпоставити синтагматичне старе групе које су тип акцента заједничког за целу синтагматичку групу преносиле и на новије језичке комбинације, а томе паралелно деловао је утицај говорâ који су у себи носили трећесложни тип акцентуације. Тако данас поред група са једним акцентом које имају топографско значење — *Бев-гро'ош*, *Светâ-Петка*, *Глава-бразда*, *Вучјé-рупе*, *Севскé-јеве*, *Бабинâ-гора*, *Попб'рање*, *Синичанâ-вода*, *Шибровâ-шума*, *Марич-пошок*, *Врбичањскî-пошок*, имамо остатке примера акцента и на другом слогу од краја, такође код несумњиво старих сложеница: *Дрвѐн-грат*, *Калишењ-вр*, *Црни-вр*, *Мали-вр*. — Маха је ипак узео трећесложни систем, да групе именица са придевом подлежу томе закону: *старâ баба*, *старâ мајка*, *живо месо* — у загонци *живо месо шегњеше*, *низок поас*, *коан поас*, *мицок чоек*, *мицко ношче*, *мицки деца*, *музнé овце*, у *старо време*; исто је тако и у вези заменица и других врста речи са именицом: *ос-свѐ врећа*, *тоâ страна*, *од ова игра*, *на коâ страна*, *своâ вода*, *како ти је племњз*, *зао итô учиш*, па чак имамо акценат на крају речи у синтагмама *благâ сурушка*, *полојна леп* и тако уопште — *побјено* — *побруго*.

Трећесложни систем поремећен је или утицајем аналогичке, или ритмиком: у понеким песмама назире се други основ акценатске системе, као у песми „Свети Петар и мајка му“, где имамо само двосложне стопе у првих пет стихова, па чак и са акцентом на четвртој слогу од краја, а са иктусом у наредној стопи:

Нѐси раја дѐсто-ја́ла,

а исто тако у другом и трећем стиху имамо *сва́ра ма́јка*. *Свѐти Пѐтар*, док је у другим мотивима увек *лепа́ Јело* у припеву:

¹⁾ Др. Миливој Павловић, О становништву и говору Јајца и околине. — Дијалектолошки Зборник, III, с. 106.

И, мори лепá Јело!

Ипак, и у лирским песмама трећесложни акценат је обичан и ушао у склад са ритмом стиха, или је донет уношењем песама са стране, а ритам песме чак и помогао стабилностању трећесложног акцената. Тако је у лазаричким песмама:

*Рáдос, рáдос, Лázаре,
Вóјска ти се прибира,
Одвише се нáдбира,
Ожењи се, Лázаре...*

У тим песмама чак има и случајева преношења акцената и на свезу да:

Па на јéсен дá дођеш, —

као и на одречну речцу не:

*Штó га мáјка нé жењи...
Нигде лiка нé нађе, —*

а преношења има и на предлог:

Злáшно перо у руке —

или:

Ти да идеш у гора —

као и у жетварским мотивима:

*Прáшимо дéвојку
Прéш обеш нá вода.*

Али овакво преношење, изгледа, везано је за последњу стопу у стиху; док је у претпоследњој стопи пренет акценат:

Крила бiје у јéла зéлена.

Друга отступања, којих има у приложеним песмама, објашњива су самим пореклом песама, и колебањима која при примању песама са стране могу да настану, чак и поред механизираних ритмике.

Тако је и у играма: игра једна назива се у обичном говору: *Чија ј' војска?* — *Камбéрова*, али у ритму игре одговара се: *Камбе-рóва*.

Најзад неслагања може бити због истицања; тако се може рећи: *двá дь'на* = пуна два дана, и *два дь'на* = пуна два дана

Утицај акцентуације јужних говорá је ослабио. У сретечком говору нема такође и остатака утицаја новоштокавске акценатанске системе, осем у усамљеном примеру *Дрáјчићи* поред нормалног *Дрáјчићи*, а и то код једног старог човека, можда као последњи појав дублетне форме. Иначе дуги низ-

лазни акценат среће се чешће као последица контракције познате врло широком дијалекатском појасу, као *ма̄ало* (Ср), *ш^тесе^т године, ш^тесе* (Др.), махом са два иктуса или чак са трагом и другог вокалског елемента, — али и као израз сасвим нове појаве потпуне контракције, као: *ај п^твце* (— *по + овце*) *иди!* — Кратки низлазни акценат забележио сам као споредну и врло ретку појаву, само у неколико примера: *к^тла, д^твце*, а јасно је да ово нема значаја за акценат сретчког говора уопште, осем већ наведених примера емоционалног акцента (упор. с. 144).

ДРУГИ ДЕО

О Б Л И Ц И

XVI ОПШТИ ПОГЛЕД НА СТАЊЕ ОБЛИКА

У ономе што је основно у морфолошком погледу сретечки говор претставља тип средњештокавског вида, са јасним наносним и скристалисаним слојем других утицаја. Отуда се за овај говор проблеми постављају у другој перспективи него ли за средњештокавску типичну групу призренско-тимочких дијалеката.

При анализи сретечког говора не би се требало задржавати на оним појавама које су опште-средњештокавског типа; оне су основне, али нису специфичне, важне за ближу карактеристику овога говора. Другим речима: свођење именских и глаголских категорија и свођење облика, несумњиво, извршено је у овоме говору раније но што је он потпао под утицај с југа, и то у свима битним појавама. Утицајем с југа, пак, може се објаснити уношење неких наставка и развитак извесних категорија у правцу супротном природи средњештокавског типа.

Код именица, пре свега, налазимо свођење категорија, а нарочито прелаз именица женског рода некадањих *ŷ* — основа ка именицама мушкога рода са сугласничким завршетком.

Свођење падежних облика уопште обухватило је и овај говор; али осем облика *casus rectus* и *casus obliquus generalis* имамо и датив поред остатака других падежних облика, па према томе и употреба предлога за падежне облике развијена је у релативно мањој мери. — Удвајање заменица такође је потпуно развијена особина и овога говора; употреба члана, пак, није ухватила корена у њему. Остављајући ова питања, у основи синтактичке природе, за дискусију

уједно са другим особеностима синтаксе, овде треба истаћи да су не само наставци падежних облика именица него и заменички наставци средњештокавског типа: *љ > е* у *dat. sing.*, затим 1 p. *sing. ја*, 3 p. *acc. s. m. га*, *acc. s. f. гу*, *acc. pl. ги* и сл. Међу глаголским облицима имамо наставке *мо* у првом лицу множине, *м* је уопштено у првом лицу једнине, али у трећем лицу множине имамо *ш*, а у радном глаголском придеву у множини *ле*. — Морфолошки процеси су завршени, и у томе правцу овај говор је стабилисан. Али, осем овакве суперпозиције црта унетих с југа изнад основног средњештокавског слоја, налазимо и међу именичким, а нарочито међу заменичким облицима оне који се могу сматрати специфичним појавама овога говора, које су се на његовој терену развиле.

Отуда се и морфолошки проблеми овога говора јављају у два правца: с једне стране треба објаснити како је дошло до ове мешавине и зашто се она јавила у оваквом виду; с друге пак стране треба објаснити како су се и зашто су се развиле извесни нарочити облици у овоме говору, типа облика *gen sing. дедога*, *dat. sing. дедовему*, *братшовему* и сл., или зам. *gen. sing. тајега* и сл., *dat. тајему* и сл. У наредним поглављима анализа појединих категорија имаће за задатак да упуту решавање морфолошких проблема сретечкога говора у ова два правца.

XVII ИМЕНИЦЕ

У општем процесу упрошћавања категорија у сретечном говору запажа се на првоме месту померање осећања за извесне велике категорије. Тако, ма да се чувају доста добро имнице *pl. tantum*, с једне стране: *Лазарице, обоце, докладе, сурле, чашире*, с друге стране *крсти, наћви*, — ипак налазимо у облику једнине именицу *гусло* у значењу „гудало“ — *уз гусло*. Нарочито треба истаћи колебање језичког осећања за збирне имнице, као *браћа, деца, гројзе, лојзе цвеће, гробље*; иако се ове имнице налазе овде у великом броју, — ипак је изгубљена свежина језичког осећања за ову категорију, а то се најбоље види по преношењу наставка збирних именица *ње* на друге имнице, код којих просто служи за ознаку множине, као и код некадањих збирних именица; тако: *грање* добило је значење „гране“, *камење* добило је значење „каменови“, па је према тим облицима саграђен облик *песње*, и од њега облик једнине *песња*, као и *грања*, затим *камењ* и сл. (упор. гл. X), узети као облици једнине према облицима на *ње* схваћеним у значењу множине.

У правцу упрошћавања категорија занимљиво је и оријентисање именица према завршетку. Заиста, имнице на *a* мушкога рода, као *Илија, Никола*, остају уз групу именица женскога рода са завршеком на *a*. Али имнице женског рода на сугласник, из старе разбијене категорије *i* — основа, јављају се у повећаном броју међу именицама мушкога рода; такве су: *болес, жалос, памеш, ноћ, смрћ, сољ*, на пример: *болес дође пушти* (Др.), *много сѐм имав жалос голем* (Ср.), *умре од голем жалос³ за деца, маз* (Др.), *у мој памеш* (Ср.,

Г. С.), *преседеле смо цев ноћ* (Пл.), *бев сољ* (Др, Љ.), *при његов смрћ* (Ср.), ма да код ове именице има још колебања: *страшна смрћ* (Др.); од старе именице „клет“, у једној старој песми, не јавља се у облику ген. sing. са променом рода: *из клећи камење*, а тако и у супстантивизираном облику предлога с дативом *кноћи* у значењу „вече“, „сумрак“, па тако и у новој вези с предлогом *до Knoћи* и у прилошком значењу *повноћи* поред *повноћу*, а од именице *павућ* поред облика са *и* — *от павући* имамо и — *от павућ*. Ови случајеви могли би имати везе и са осећањем за покретне вокале.

С обзиром на падежне облике у живим категоријама види се такође упрошћавање, свођење на мањи број облика; али ипак данашње стање у сретечком говору то показује у мањој мери него у типичним средњештокавским говорима уопште. У овоме правцу овде ће се разгледати стање облика у једнини и у множини, као и остаци неких падежних облика, а затим ће се изнети употреба падежних облика уз бројеве.

Код именица мушкога рода поред номинатива постоји и акузатив, као *casus obliquus generalis*. Тај облик је исти са номинативом за речи које не означавају жива бића; за њих пак именица у том облику има наставак *а*.

Овакав *casus obliquus generalis* има пре свега функцију правога предмета, *ка љзвддвз зуб^н, не држи огењ, кушвз јенога вола, онајгега вола, пешла бијет, сина ће жењи, викаеш Станка, вудев: сь^{ом} јенога чбека*. Ипак и ту има колебања, ма да само у стиховима; иако се у обичном говору јасно разликују пот. и *cas. obl. gen.*, на пример: *кушвз коња а: камо ши и коњ*, — ипак у стиху имамо: *И камо шиц и коња дорију*, очевидно према: *И продав сь^{ом} и коња дорију*. Обратно, пак, имамо без *а*: *на Игњаш'* — *на Игњаш*, ма да се употребљава *на светого Лазара*.

У сретечком говору *cas. obl. gen.* служи и за друге функције, осем датива. Тако: *на зуб^н, на јен камен, на штов, дшину на сущ, рикнав-вов у гóлем дов, лежи у аис, на клин висц, нађо га на иуш, сь^{оз} — зор^т, сь^{ос} пцјаль^к, сь^{ос} — штац, с^ос — пца, пред Бóга, преш коња, пред^т постарого брата; у онајгега чбека, на онајгега чбека*, а тако и у фигуративном значењу — *ос онајгега вука* — „са оном вучјом кожом“. За

функције генитивске употребљава се такође *cas. obl. gen.*, нарочито са предлозима -- *вода му је до по^{ас}, од камењ до камењ, од гурбет је дођен* (Др.), а тако и у партитивном значењу: *залак леи поред залак леба*; тај облик са *a* имамо у примерима као што су: *крај бога, до бога доваћа, од брата, кућа мојега брата* и др. Уз негацију употребљава се облик са *a*, нарочито у старим песмама:

Неси раја достојала —

Нигде лика не нађе. —

Код неколико именица развио се специфичан облик генитива мушкога рода са наставком *ога*: *од — дедога, од чичога*, чешће код личних имена: *од Љубога, од Костога, од Савога*, а тако исто и код супстантивизиранога облика *од свештога*, па и у *acc. sing.*: *дѣнаске ми је свештога, имам свештога*, несумњиво под утицајем *придева* — *упор.: на свештога Лазара*, — а тако и у осталим случајевима у улози *акузатива*: *дедога, чичога, Љубога, Костога, Савога*.

Паралелно овоме облику генитива, постоји и *датив* са наставком *ове/еве*: *мојему шаткове*, поред облика *шашку*, затим: *дедове, дајкове, чичеве*, тако и у писму: *и дедове и бабе да ги пратиш писмо*. Много је обичнији наставак *у*: *ја сѣм се мољив оцу, турај оцу ракија, брашу, мојему мѣжу, зѣшу, стричѣвићу, се мољив Богу, цару Лазару, онајему гостину, младићу, момку, дав сѣм бѣгу, или ће те дадем сѣду*, а тако и у приповеткама: *ја могу ђавлу што има у уста да му извадим*, а и у стиховима: *Огрејала брашу на вечера, Дај ми, пешле, коњу зоб!, И говори цару Симиану*.

Вокатив се од многих речи у обичном говору махом не употребљава, па ипак у нарочитим случајевима могу и неке од њих имати вокатив, као у обичајним песмама: *бѣњаче!*, или у причи: *мише!* Од именице *бег* изгубљен је *voc. sing.*, и уместо вокатива употребљеног иронично рекло би се: *прави бек си*. Из једног примера види се механизирање: *друже мој, који сте...*, са обраћањем већем броју лица. — Код именица са чешћом употребом вокатива *наставци* су *о/е* и *ређе у*. На пример: *Марко, Станко, ђ!, старојко — старејко, Подизај се, куме и старејко; Јоване, Јеј Иване-белиградѣанине, Дѣнојле, Лазаре, Тодоре, бѣњаче, јуначе, о брате мој личен и исан!, боже мој, муже*, па и *ратаје* као и *мајшторе*, и *чақ*: *господаре, учитеље, мише — дај ми зајем, ми-*

ше!, — колебања има код речи *цар*: *цáре* и ређе *цáру*, а и са репартицијом: *бóже!* за обично чуђење, дивљење и призив, док је за потенцирано емоционално стање при вајкању: *о, бóго мђј — бóгенце!*

У песми о одласку Св. Саве у манастир, поред облика на *о/е*, као: *царе Симијане, мој шашко мили*, — имамо облик вокатива у улози акузатива и номинатива:

*Сь'лше има јено сине Саво —
Што ми узоте мое сине Саво —
А ја сь'ом ти твој сине Саво.*

Али у истој песми у асс. sing. налази се и обичан облик *сина*: *Дошло време — сина ће да жени*. У истој песми облик вокатива врши службу номинатива: *Он с' учини црни калуђере*, поред употребе облика асс. sing. m. у истој конструкцији: *сь'ом се учињив црна калуђера*, док је за вокатив употребљен облик са *о* као да је ова именица *а* — основа: *Мичи ми се, црна калуђеро*.

Именице средњег рода показују најмање отступања од општег средњештокавског типа. Облик номинатива, акузатива и вокатива исти је: *вино, кој воли ракија — кој вино, жито, кравје млеко, у село, у трло, Што ми сјаје у равно Косово, пропаднав до грло, од^т трло, по друшт^{во} ти; од време — није од време, у ношњо време, уже — сь'с уже, при бгњиште, дете, слунце*. Тако је обично и уз значење партитивног генитива: *чаша вино, кило вино, торба жито, сь'с чаша вино, бок ти здравље дав*. Да је изгубљено осећање за генитив, види се најбоље из примера *Од ђубреша на ђубреша*. — Вокатив је исти са номинативом уопште, па и у поезији: *Постој, слунце, не рано заоди!, Море, дете, павунче*, а и у случајевима супстантивизирања: *добро моје!*

У свакодневном говору датив именица средњег рода много ређе се јавља него ли код именица мушкога рода, и то углавном за лица—*дешету се пое кь^т ће спије* (Г. С.).

Пример на *испраћеније из кућа* несумњиво показује порекло из црквеног језика

Именице женскога рода на *а* показују се као многобројнија и живља категорија него именице мушкога рода, али не са више доследности него код ових.

Међу облицима једине истиче се проблем акузатива. Облик на *у* је у опадању. Уместо наставка *у*, великог *маха*

узео облик на *a*. Као што је јасно из дискусије о замени изала *ж* у асс. s. f. (упор. гл. V), овде немамо гласовну већ орфолошку појаву.

Акузатив на *у* чува се потпуно доследно код именица — имена личних, и код придева у вези са њима: *Дь'ницу*, *сь^{ом} видев Дь'ницу сь^{ос} М'лену, Мару — крца^м Мару, не ви- дј М'ру, М'лену, С'јојну*, и у песми: *Само Стојну попову*. Исто тако је овај наставак доследан и код именица жескога рода које означују сродство, на пример: *бабу, стражари зеле бабу, браш'ницу, жену, мајку, пишав за милу мајку, ишав мајку, од мајку и од бабу, снау, сь^{ос}—снау, моу керку, дав му керку за жену* — ма да код ове две последње речи има малог колебања. Тако је и код именица мушкога рода на *a*: *на светога Илију, на светога Н'колу, на светог Пант'елију, газду, слугу*. — Облик акузатива са *a* је иначе уопштен, како у самосталној употреби тако и у употреби акузатива са предлозима. На пример: *у Амб'ерика, да д'несе вода, иде на вода, у мушн'а вода, светет вод'ица, проз вод'ица, по бож'ја воља, на врба, у пуна врећа, жаба ако некој шапа, до зевња, у задруга, сь'зида кула, плоча на капа, на пиција, у к'рпа, ће меси колпшта, у л'нена кошуља, шури к'рица, штета на кућа, у кућа му је, у његова кућа, не ди на м'гила, на м'ка сь^{ом}, ^{ос} м'ка, ^{ос} мућ'ница, на јен'а ога, у њ'ова њива да му се не роди, ^{ос} ок'аница, у п'њава, д плањина, у плањина, на раб'ота, сь^{ос} сила, у стр'едина кућа, ми ћемо по^т Стр'ецка, у т'орба, ће ба'ци чаша, у пуна аша, сь^{ом}-чаша у рука, на ч'шма, око шија, иде у школа, не бив у школа, не ми крољај шубара, ос-шума, дуб у шума пасне, у шума иде — у кућа гледа*. — Овако је и код мислених именица: *за д'уша, нека 'ши је на д'уша, Бог да ни чува ера и закон... да ни чува отаџбина*. Збирне именице исто тако имају *a*: *чувај д'ца, о^м деца, ^{ос} деца*, а тако исто и овије, позајнице: *пушка ће узе, ши послужи маћ'ина*. — У тиховима такође налазимо *a* код ових именица, на пример: *лође д'уша на кр'куша*, па и у релативно старим, религиозним песмама: *Кад си вуна узимала, Паде плаша на ливада, | Неје плаша на ливада*. — Овакво стање може се сматрати нормалним и претставља углавном један стабилан процес за највећи део Сретечке Жупе, а нарочито за говор села: Локница, Плањане, Драјчићи, Мушњиково.

У другим селима Сретечке Жупе показују се, ма да у незнатној мери, отступања у два правца.

С једне стране имамо нешто појачано потискивање асц. sing. f. на у, тако да нам тај факат открива правац тога утицаја, а тај правац утицаја поклапа се са кретањем и осталим горанских, кичевских и др. особина, с тим да се и ова црта пропагирала и преко тетовског говора, где је нешто раније из кичевског и дебарско-мијачког правца унета. То се осећа нарочито у оним селима која су под јаким утицајем горанских, кичевских и тетовских, а то су Речање, Небрегоште, Горње Село, заселак Срепке Крајићи, па и Љубиње. Тај утицај рефлектује се и у правцу Драјчића. Тако, поред наведених и многих других са а: *мете кућа, обрнем обшча, кој воли ракија — кој аогача, шуриг рука (у—)уста, у вода, у каца у работа, на нишаљка, ће падне на нужда, на свадба*, — налазимо а и код именица *девојка, ћерка* па и *жена*; слично је код ових речи почело колебање и у селу Драјчићи, где поред асц. sing. f. *девојку — сьом виде, девојку* има и *девојка — запросив девојка*, па и у свадбеним песмама: *Да идете за добра девојка*, а поред ређег облика *ћерку — дав му ћерку за жену* чешће са а — *украле моа ћерка, узев царева ћерка, жена царева ћерка*, и: *јена жена немав*. Колебања има и код речи које значе имена животиња: *од мравку* и *од мравка, од лисицу* и *од лисица, утешав јена лисица* (док је у Срецкој обичнији облик са у), али је ипак забележено само са а у примерима: *мачка — утешав мачка, кучка — сьом виде кучка, жаба — шуриг му жаба (у)уста*.

Са друге стране у Срецкој има примера који показују, ма да у малој мери, нешто појачано јављање облика асц. sing. f. са у. Поред облика са а: *свѣтеш водица, наредач на војска, дај врећа брго* и др., меша се: *главу — што ће ми гавда главу исече*, а обичније *гла(в)а — не могу да дадем моја глава за швоја, глача не диза никој*, а тако и *рука — рѹка не диза*. У Срецкој забележено је у малој мери колебање и у речима *лишију — лишија, од Локвицу — од Локвица*, док је иначе у говору ове жупе обичан облик са а, као што је обичан и у самој Срецкој: *у Рѹсија, на Сава, у Пузалька*. — Ове примере у Срецкој са у у асц. sing. f. треба схватити не као знак веће старине, већ донекле као резултат подражавања и обнављања под призренским утицајем; да је ово пак

ajnoviji i ograničen pojav, a da je ranije proces bio upuđen a uopštavañu a vidi se prema pesmi o sv. Savi, gde se vñba oblik *Savu*, ma da je danas jedini oblik *Savoga*:

Студен камен Саву да извикаш —

Силом њ' иде Саву да доведе дома —

ок су ту остале именице женског рода: *иљада, св'с сила, ли: за недељу дња.*

У дативу потпуно је очуван наставак некадањих немекшаних основа *e* (<ѣ) и уопштен, на пример: *некојези абе, св'м реков Дв'а'нице, снава рекла зь'а'ње, жене, Марије, упив св'м сестре ш'а'мија, старејзи снаве, старице, за кућа азарице поеш старке, реков старке*, а и у песми о св. Сави у пет стихова налазимо датив *Свете Горе*. Исти је наставак и код именица мушког рода ове групе: *онајему чор'иције, брашњо дава екмеције* — као и у призренском говору, само са другим акцентом *екмеције*.

Функцију локатива врши *cas. obl. gen.* са предлозима: *о међа иде, по плањина, по вечера*. Има и понеки пример тарог локатива, као: *по цаде — иде по цаде, по стрéде — ечи по стрéде, по-општине*, а свакако и у стиху: *прет обеш а воде; по ливаде* свакако је облик *ass. pl.*

Остатака генитива има такође. Поред примера где *cas. obl. gen.* са предлозима има озу улогу, н' пример: *ш'урај оцу акија, крчак вода, иде од чешма* и др., може се навести један прави али скамењен генитивски облик *од мрзе — не љав мрзе да се скине*, и дублети: *до година* у обичном говору, а у изразу *догодине, ако Бог да!*; тако исто и: *од шапа ће дође на свађа*, а у адвербијалном значењу *одшале; напуша ти је*, а адвербијално *додуше*, а тако и *довоље*; тако је у стиху: *Око руке шае више куке*, док је у обичном говору са *a*: *око рука*.

Вокатив показује у мањој мери најновије облике као: *мајк'е!, ш'етк'е!, Стојанке, учитељке*, — какви су знатно ранији у јужноморавском дијалекту, где су утицали на појаву *voc. sing. m.* *брашке* и сл. Иначе обични су наставци *о е: бабо, мајко, Враћај ми се назаћ, мајко; мајко-ле!, жено, нашо*, и у песми: *Болуј, снашо Јагодо, Болуј, снашо, Јагодице, Јеј, Јерино, госпођо*, припев *лепа Јело*; затим: *шуг'о!, друго моћ!, лисцо, мравко, дробиљо — е, мори, дробиљо, в'ој-*

воду — војводице, Мáрије, Мáрице, Дьáнице, цáрице, а и примера вокатива на а: сна̑а!, као и деца — дѣца брѣ! дѣца

Има падежних остатака и међу прилозима (в. одеља XXI). Облик дома је лапидаран, као уопште у српскохрватском језику. Облик суду, из примера од стра суду, индивидуалан је, и сигурно је нејасан облик, употребљен нетачно и то као врло нов.

Међу облицима множине нарочиту пажњу заслужују номинатив и акузатив, као још једна ближа ознака за вез сретечкога говора са другима; али има и неколико других занимљивих појава.

Номинатив множине именица̑ женскога рода има наставак е, који несумњиво указује на органску везу сретечкога говора са осталим средњештокавским говорима. На пример аљине, бѹке, бѹкљинке, веђе, пуне вређе, врѣце, врсте, га̑ице, гла̀ве, гѹске, дѣлије — што но̀се̑ дѣлије, дѣвљаке, змије, звѣзде, јабуке, пуне ка̀це, кѣше, кѣшке, кѣшанке, ко̀зе, ко̀паче, ко̀ске, кра̀ве, кру̀ше, ло̀џе — ло̀џе — ло̀је, мѐђе, мр̀авке, му̀не, на̀рукице, нѝске, но̀ге, о̀вце — о̀вце говори́ле, о̀граде, па̀ре — ста̀ријске па̀ре, пуне плѣвње, по̀дланке, рѐсе, ру̀ке, ву̀чје ру̀пе, свѐђе, слѝве, слѹзе, смр̀еке, цвѣтнице, вѝснате црѐшње, Ста̀јанѡе црѐшње, то̀ке, ча̀рапе, чѐле, шѡтке. Овако је и са именицама мушкога рода ове категорије: вода̀ције, га̀зде, екмѣ̀џије, за̀пѣшије, ко̀њишије, слѹ̀ге. — У акузативу јисти наставак: аљине, ра̀ђа бѹкљинке, спу̀стив — вѐђе, вѐриге, вр̀сте ѿс рѐмници, да ми даш за̀пѣшије, м̀лого ра̀ђа јабуке, кѣше, ко̀маре, ко̀ске, кр̀пе да не метет људи, Ла̀зарице, лѐсе, ло̀џе — ло̀је, ко̀ј ч̀ини ма̀ђије за челе, ко̀ј по̀мера мѐђе, мѐунице, мѐунке, на̀рукице, нѝске, о̀шерав му̀зне о̀вце, на̀шов стрѣ̀брне па̀ре, по̀јаше, рѐсе, рука̀џе, слѹ̀бице; а исто тако и са предлозима: за ко̀зе, ѿс ко̀паче, идем у лѝвале, ѹ̀зев га под мѝшке, за но̀ге, за о̀вце, по̀-о̀вце, у ру̀ке, за свѝње, куд смр̀еке, сос — смр̀еке, ѿс то̀ке, за шр̀ове, пр̀шет га по ѹ̀лце, за чѐле, ѿс шу̀ма. — Овој групи су пришле и именице на ње, као гра̀ње, пес̀ње, па и именица згра̀ђе. — У стиховима је е обично:

Све ћѣрчице — јѣлчице —
 А не ми са ћѣрчице,
 Тек ѣ ми са јѣлчице —
 Дѣвојке са у шѣнке кошуље —
 У ша̀рене ко̀лепке.

Наставак *и* налазимо само у примеру *нађви* и у изразу *за многе години* поред *за много године*, а и у стиху уз број два: *При две води студени*.

Међу примерима номинатива и акузатива множине мушкога рода налази се разноликост, која открива неколико праваца превирања у овом смислу. — Пре свега наставак *и* уопштен је. Тако у пот. рl. имамо: *анђели, аргати, брави, го-сподари, гости, испосници, кавали, кланци, копачи, људи, момци. пандури, пастири, перишани, сељани, угурсузи, цигани; другари, жетвари, козари, коцкари, кулчари, овчари, пастири, рибари; чапрази, ајдуци, Аљебковци, зајци, зглобци, јаганци, рењници, ћепелази, дајковци, ташковци, чичовци*. То показују и примери из песама:

*Стари старци постадоа,
Постадоа луди деца —
Нит' са Турци, ни каури —
Је ли ми са јањичари —
Текје ми са ч'сни крсти.*

У акузативу такође налазимо *и*: *донеле ти пуни амбари жито, искрши крчази, те крчази искршила* и др., а тако и са предлозима: *на гости, у гости, сос³ дукати, у кавали се свире, сь^с крчазе, за крчазе плачем, ос рењници, од сви дајковци*, и др. — Наставак асс. рl. *е* скоро потпуно је ишчезао; међу последњим остацима били би примери: *зубе* и донекле скамењен у називу за део одела: *јелек без р'ука(в)е, јелек ^сос р'ука(в)е*. — Мешање облика пот. и асс. рl. довело је до дублетних форми пот.-асс. рl.: *ушници — ушнике, обоци — обоце, пенџери — пенџере — пѣнџере са големи, оп'анци — опа'нци — оп'анке* и са контаминацијом *оба'нце*. Има пак примера код којих је преовладао наставак *е*: *лѣшнике — лѣшнике са благе, посте — у велике посте, иосте са с'га*. — Наставак *ови/ои* има широку употребу, онако као и у призренско-тимочком дијалекту; о двојности овога наставак било је дискусије (одељак XI). Тако имамо: *в'оло(в)и, в'ро(в)и, в'уко(в)и, Краљеви Дв'оро(в)и, д'оло(в)и, з'идо(в)и, к'ошто(в)и, к'умо(в)и, Л'азо(в)и, пл'ошто(в)и, и'по(в)и, пр'ушто(в)и, п'ушто(в)и, св'ашто(в)и, с'ино(в)и, ск'упо(в)и, сн'опо(в)и*—док је код већег броја муслиманâ обичнија збирна именица *сн'оп'е*, уз наставак *ои* код других: *што ст'апои сь^ом и'бјев, на ст'огои, ц'амои, ш'ипои*; тога наставак има и код неких ређих у

употреби и неких новијих именица, као: *мбзгови*, *гробо(в)и* — према обичнијем *гробишта*, *мбстови*, *судови*. Овај наставак *ови* ширио се на рачун наставака *еви*: *кључови*, *краљови*, *ножо(в)и* па и *дб'нови* и *огњови*, док од именице *миш* имамо поред *мишови* и *миши* — *суд је на миши мачка*. Наставак *ове* веома је редак у асс. пл.: у *дворове* — *Чубра мете дворове*, поред облика пот. пл. са *ови*:

Краљеви са дворови —

А не ми са синови —

Све синови и банови.

Карактеристичан је наставак *ове*, који је другим путем унет у јужноморавски дијалекат, а није се могао развити у говору Сретечке Жупе. На генерализање наставака *и* у пот.-асс. пл. утицало је неколико чињеница; од њих две су психолошко језичкога карактера: пре свега *и* је уношено са југа, као корелативна особина другим цртама уношеним са југа, и већ довољно раширена и напоредна са наставаком *е* у тетовском говору; овде пак преовладала је због појачаног утицаја из Горе, а затим и зато што је то *и* схваћено као ознака именица мушкога рода, супротно наставаку *е*, карактеристичном за тај облик код именица женскога рода; супротно, пак, то *и* утицало је да се не одржи при уношењу и *не прошири* наставак *ове/оe*, који је, исто тако, несумњиво продирао с југа, и био стабилисан у тетовском говору. Уопштавање наставака *и* имало је јакe подлоге и у формирању самога облика *cas. obl. gen.*, а овај се морао ослањати и на облик *loc. pl.*, који је био изгубио *x*: у *повоји* — у *свилени повоји*, *по пошоци*, као и: у *стблови* — у *стблови седеше*, *трупa по шавани*. — Из односа свих примера са *и* према примерима *јелек с'ос р'ука(в)е* — *јелек без р'ука(в)е* може се извести и један вероватан закључак о хронологији генерализања наставака *и*: образовање облика *cas. obl. gen.* и развијање његове употреба с предлозима за поједине падежне функције претходило је ширењу и уопштавању наставака *и*, — другим речима пример *рукае* < *рукаве* треба схватити као облик из релативно најстаријег слоја дијалекатског таложeња у сретечком говору, као облик говора старинаца.

Код именица средњег рода, поред облика пот.-асс. пл. типа *дрва*, *села*, *писма* („слова“) — *ситна писма пишеше*,

имамо уз бројеве облике са *еша*: два *дрвеша*, два *шелеша* поред облика *унучики*, *шевчињики* и др., или поред збирних образовња на *иња*: *унучиња*, *шевчиња* и др.

Датив множине није изгубљен, али је његова употреба сведена на речи које означавају жива бића. Наставак је исти код свих, и то *ам*: *женам*, *овцам*, *децам*, па и: *гоџдарам* — да дадем *гоџдарам*, *козарам*, *муџам*, *људам*, *воденичарам*, дај *воловам* да *једеш*; затим је *ам* пренето и на заменице: *овијам*, *онијам*, *тијам*. Најзад, то *ам* налазимо и у адверби-ма за време, који исказују ниансу понављања или време у које се *обично* глаголска радња дешава: *ноћам* — „обично преко ноћ“, „обично ноћу“ — *ноћам* два-три *дѣна* како *не спијем*, тако и *дѣњам* — „обично преко дан“, „обично дању“, и то значење засновано на једној функцији инструментала множине, који је примио уопштени наставак *ам*, налазимо напореда са адвербом — некадањим *instr. sing.*: *дѣњом* — *дѣњем* па и *ноћом*, поред *ноћѧ—ноћа*, *пѧвноћу—повноћи*. Иначе функције инструментала — социјатива као и локатива врши *cas. obl. gen.* са предлозима, као и *gen. pl.*: *сос крчаци*, *сос рѣмници*; *по улице*, *по поштоци*, у *свилени повоји*, у *стѧлови*, *по тавани*; *више Паличѧћи*; као једини примери генитива множине могу се сматрати облици очувани у употреби уз бројеве.

Употреба падежа уз бројеве такође показује упрошћавање. Облик са наставком *а* за мушки и средњи род, односно *е* за женски род употребљава се не само уз бројеве два, три, четири, него и уз остале бројеве. Именице мушког рода уз бројеве имају наставак *а*: *четири брѧва*, *четири брѧта*, *са седѧм брата*, *девет брѧта*, *тријесе грѧша*, *двеста дѧнара*, *триста дѧнара*, *ѧљду динара*, *три коѧча*, *два муѧа*, *шѧс поѧаса*, *прибраја је до ѧљада свата*, *два тајина*: оне именице које у *pot.-ass. pl.* имају наставак *ови*, уз бројеве уопште имају облик без *ов*: *пеш вола*, *а: моји са воѧои ѧнамо ѧтишле*, *три дѧна*, *а: тешики са дѧнови дошле*, тако и: *пеш коѧла*, *два пања*, *шѧс—штога!* Именице средњег рода исто тако имају облик са *а*: који је исти са обликом *pot.-ass. pl.*: *по чѧстири гњѧзда*, *два — две деца*, *два — две зрнаца*, *по седѧм јајца*, *три јуѧра*, *два — две места*, *два — две рала*, *два — две села*, а тако исто има и облика на *еша*: *два дѧтеша* *три гњѧдеша*, *два грѧеша*, *три зрѧеша*, *три*

магáрета. — поред употребе уз бројеве именица типа *три грнчки*, *три кúчки*, *пет унúчки* и: *три магáриња* и сл. Именице женског рода уз бројеве имају наставак *е*: *три лицице*, *две недеље*, *три гóдине пе^л гóдине*, *око шес^т гóдине*, *седóмнаесе гóдине*, *сос двáнаесе грање*, *чéтири жене*, *пет íљаде*, и у стиху *При две чаше шарене*, *При две воде студене*; код именица женскога рода има и примера без наставка: *гóдин* — у *три годин дь'на*, можда као резултат редукције у семантичкој групи „година дана“, али су несумњиво стари скамењени облици ген. пл.: *чeтири́ штошин*, *пéстошин*, *дeвéстошин*. — Наставак *и* налазимо у неколико усамљених примера: *шe'се дúши*.

XVIII ЗАМЕНИЦЕ

У заменичким облицима има врло мало разлика према нормалном средњештокавском дијалекту.

У *nom. siug.* има *ja* — *ти*. Међу осталим облицима који су у употреби за прво и друго лице треба истаћи и двојност — ненаглашени и наглашени — и удвајање. — Према ненаглашеном облику *ми* — *ти*: *дај ми, вѹна ми је лачена, не ми крољај шѹбара, пушка ће ти бшне, ја ти кажем ћу, како ти је илевња, Бог^к ти здравље дав,* — имамо и наглашени облик датива *мене*—*тебе*: *благо мене!*, *Ај за здравље тебе, тебе ћу кажем а не онајему*. Удвајање датива је много чешће, с тим да спона споредне реченице чини један реченички такт са ненаглашеним обликом датива: *мене да ми дадеш, мене ми дадоа, да ми мене царство бастиишете; тебе ћу ти кажем, тебе ти је писано, ја да ти кажем тебе*. Исто је тако и са облицима *acc. sing.* самосталног и са предлозима: *ме* — *мене*, *те* — *тебе*: *виде ме, да не може да ме увати, теке да те питам; мене а не њега, врз мене, ос мене, дошов по мене, тебе ће чувамо*. Удвајање је и овде типично: *мене не ме узима, мене ме узи, а и мене да ме обучеш, да заатије ме слушајеш мене, тебе да те питам, тебе ће те кољем, тебе ће те чувам*. — Заменица сваког лица има облике паралелне овима, али без удвајања: *и правеш си граш, има при себе, по себе, међу себе*.

У трећем лицу су облици *nom. sing.* *он*, али: *оноје* — *оног* и *онаја* — *онаа*. — У *gen. sing. m.* и *n.* облик је *њега*, а никад *њег*, како се среће у јужноморавском. У *dat. sing. m.* и *acc. sing. m.* има доследну употреба акцентованог и енклитичног облика. Тако имамо: *што сѹм му дала жито*,

коњ му је по́зобен, чак и у почетку реченице: му идеш го́сти, а наглашено: њему сьом дав, и са удвајањем: бив му слуга њему, њему је по-лако; увек га: ја сьом га ви́дев, ви́дев сьом га, ма га уфашиш, врзав га, ќе га жењи, у здравље и вѣселе га славиле; а одређено: преко њѣга, и најобичније са удвајањем: пи́шам га ја њѣга, њѣга сьом га ви́дев, он не може њѣга да га позна. — Међу облицима женскога рода развијена је двојна система у ненаглашеним облицима. Тако у dat. sing. f. имамо ги као обичније — ка́жи ги, калако́нцура ги рекла, само обукло ги нашле, — али и је: кажи је, затим њојзи а не њејзи, ма да имамо код придева старејзи: кьад ги дадо њојзи; у Срецкој, поред ових облика, налазимо ређе и ву, као наносни елеменат: не ву до́стало жи́што, миш ву не даде, и то је несумњиво утицај призренског говора, где је ву позната црта: донеја ву миш па́мук, искида ву се жица. У асс. sing. f. употребљава се гу, али све више продире ново ја; тако: Он гу проси, Мара гу нема, Запрџсиа и гу испрџсиа, а: ја сьом ја ви́дев, одвеле ја код цара, јоје да ја отнем, ќе ја разлади, тај што ќе ја купи, не ја држише (Др.), а тако и у Срецкој: узев ја под ми́шка, кад ја оба-лет да ја сарижеш, а и са појачавањем акузативом именице: да ти ја нађеш ћерка, пјде — ра́злади ја вода; на овоме облику почива ња, у вези са предлозима: без ња, прекај ња, сьос ња, али ретко може се уз предлоге чути и њу — ћерка ги гу нема при њу. Не постоји облик њум, који је иначе с југа продро чак и у јужноморавски дијалект; облика ју нема.

У првом и другом лицу множине имамо диференцирање између дублетних облика ми — мие, ви — вие, тако да се мие — вие употребљава самостално или наглашено: ми до́ђомо а на питање Кој учињив то?, рекло би се: мие!, вие! — Ови облици се употребљавају и као наглашени: миѣ грањичимо сьос ме́ђа, миѣ старѣјен дьан нџсимо крсти; ви ќе дођете по нас, а: вие сте дођени од Кичевско (Др.). Треба истаћи да је виѣ ређе у употреби, те се и губи и замењује са ви чак и у наглашеном случају; мие се боље чува. — У dat. pl. обични, ненаглашени облици су ни — ви: да мало ни срце ослободи, да ни кажеш, да ни буде па́зар, он може да ни по́може, донели ни пу́ни амбари жи́што, Бог да ни чува ве́ра и за́кон, Бог да ни чува кра́ља и отаџбина, неће да ни узе; на́здравље ви кава, да ви да́де, да ви је шуј-

ка, много ће ви бине, добре смо ви дошле. — Наглашени облици нама — вама веома су ретки и употребљавани при удвајању: *Нама ни је жав за њега, Он да ви је вама* и сл. — Асс. pl. је не -- ве: *тајко не одведе, тај не упрџпастив, и да не* (= „нас“) *разговараш ос писмо, он-не кошлоса сви; виделе са ве, мољим ве, не ве науци*. Ови облици могу бити релативно стари; они су у вези са истом појавом на територији призренско-тимочких дијалеката¹⁾, јер почивају на аналогiji према именицама са старим наставком асс. pl. е, — а утолико пре могу нам корисно послужити за унутрашњу хронологију сретчког говора: они су били уопштени пре генералисања наставка и у пот.-асс. pl. masc. Уз предлоге пак употребљавају се облици *нас — вас: од нас, од вас, куд нас, куде вас, около нас, около вас, сос нас, сос вас, при нас, при вас*, и сл.; врло ретко се употребљавају самостално: *вас видешомо у село*, а обичније са удвајањем: *нас не није страв, а вас ве мољим*.

У трећем лицу множине номинатив је *они — она — оне*. У dat. pl. обичан облик је *ги: дадите ги вино, она ги је мајка, де ги са њивни шанци, паша ги рече, да ги кажујем, ништа ги не било; „гим“*, познато у јужно-моравском дијалекту, забележено је само једанпут у Сречкој, у примеру: *што гим наредив*. Удвајања има, али ређе: *њима ги скрши*, и са појачавањем дативом именице: *муж ги реков дедове и старке*. — Облици cas. obl. gen. *ги* и *њи* разликују се али се *ги* ширило, па продрло чак и у dat. pl., и данас се може сматрати као општи ненаглашени облик, на пример: *ће ги дѳпраји, ће ги почасти, да ги узе, да ги зберемо, кња'д ги донеле, и ги сња'брале* (Др.), *Пригледа ги Сава јегум'не*. Уместо *ги* налазимо *ѳи — 'и* у говору села Љубиње, Небрегоште, Речање; према примеру *а ги прѳдачаш таѳа дрва*, у Љубињу је *а ѳи прѳдачаш ти'а дрва*, а тако је и са примерима из сва три поменута села: *ће 'и прѳдачам дрва, ми 'и виќамо да дођеш*. Облик *њи* употребљава се само с предлозима: *сња'с њи, у њи, пред њи* и сл.

Између облика показних и присвојних заменица постоји потпун паралелизам. — Тако у пот. sing. masc. имамо: *ѳвѳ'ј, ѳнѳ'ј, тѳ'ј*, нема *сѳ'ј*; затим: *мој, тѳвој, свој*. На пример:

¹⁾ Упор. А. Белић, оп. cit., с. 402—403.

овъѣ чѣк, онъѣ муж, шъѣ што ѣ ја кѣи итд. За средњи род су облици: овоѣ — овое—овѣ, оноѣ—онеѣ—онее, шоѣ — шое, моѣ—мое, твоѣ—твое. Облици овеѣ—овее, онеѣ—онее употребљавају се ређе, а ипак скоро напореда са облицима овоѣ, оноѣ и сл., на пример: *де си узела овее обукло, оное обукло; маѣ се вика онеѣ изѣ кѣске, а оноѣ по-големо шилешче*; међутим *тее* је веома ретко, а обично је *шоѣ — шое: шое мѣсто, доброѣ шое*. — Овакви облици осећају се као наглашени, на пример: *тоѣ у нас има, другоѣ нѣма*, док се ретко чују облици *ово, она, шр*, на пример: *и се једе и ђло, шо е бѣло ђдавно*. — За женски род ове заменице гласе: *оваѣа — оваа, онаѣа — онаа, таѣа — таѣа*, али има и *овае, шае—овае дѣвојка*, у Љубињу, а и у Небрегошту и Речану; има пак и *ова — ова година вѣсеље*. Облици присвојних заменица овде су паралелни облицима показних заменица: *моѣ — мое, твоѣ — твоје, своѣ — своје*, и ти су облици утицали на показне заменице, како у номинативу тако и у осталим падежима. — Ова веза се само потврђује у осталим падежима. Тако *cas. obl. gen. s.* гласи *шајѣга* за жива бића а *шъѣј — шај* за оно што није живо, на пример: *и не помињи шај глот* (Др.). — Тако је и код показних заменица *masc. мојѣга — моѣга, твојѣга — твоѣга, мој — твој*; и *petr. у gen. sing. мојѣга — моѣга, твојѣга — твоѣга* а у *acc. sing. мое — швое*. У *acc. sing. f.* поново је формиран облик са *у: ђноу, шоу*, али само уз именице које и саме имају у томе облику наставак *у*, иначе имамо наставак *а: на шѣа сврана, на ђваа кућа, на ђнаа полђна*; исти је случај код овог облика присвојних заменица, на пример: *на моу маѣтер сѣм видѣв старђвремско обукло* (Ср.), а: у *свођ кућа* (Др.). — Облици *dat. sing. m. и n. њему*, а нарочито *мојему — моѣму, твојему — твоѣму, својему — своѣму*, утицали су на образовање облика *овђјему — овѣјему, онђјему — онѣјему, шајјему — шаѣјему*, на пример: *овађјему чѣку, онђјему гђшти-ну, шајјему цару, шајјему што куђује пред ђчи му је* (Др.), *овђјему сѣлу, онђјему кѣчету, шајјему дѣшету*. — За женски род имамо: *овојзи — овејзи, онејзи, шејзи; мојој, твојој, својој*

У множини за женски род образован је нов облик од *pot. sing. наставком е — ѣ: овѣѣ жене, онѣѣ жене, шаѣ жене, шаѣ по младе, шаѣ што са кѣселе јђбуке*. У старијим,

збредним песама, лазаричким, имамо облик *овеј* за *pot. pl. masc.*, и тај облик свакако да се своди на образовање **овеи*, слично облику женскога рода *овѣте*; данас пак имамо за *pot. pl. m. и n.* облик образован са *ѣа*: *овија људи*; у *овија дубои, онија богѣташи, онија пет брата, са тија дѣкати, на тија кѣмчики, зашто си теѣав тија кѣчпки; тија села*, поред обичнијег *овѣја села, таја села*. Ако се упореде примери типа *тија* и *таја*, запажа се да се *ши'а* налази обично у Љубињу, Небрегошту, Речању, на пример: *А ѣи прѣдѣаш ти'а дрѣва, а таја* је обичније у свима другим селима Срепачке Жупе, на пример: *а ги прѣдѣаш таја дрѣва*, — и почетак мешања ова два облика може се сматрати млађим од времена када је у говору старинаца био познат систем *тија — таја — теја*. На ову констатацију може се наслонити и констатација о *dat. pl.*, образованом тек онда када је употреба облика *тија — овија — онија* добила маха и за средњи род, по истом начину и са истим завршетком *ам* који налазимо и код именица: *овијам — тијам — онијам пријѣтељам, љѣолоам, сѣлам*. За женски род је овај облик образован од облика *оне* и *она*: *онеам — онајам женам*. — Присвојне заменице првог, другог и сваког лица у *pot. pl.* гласе: *мо(ѣ)и — шѣв(ѣ)и — сво(ѣ)и, мо(ѣ)а — шѣво(ѣ)а — сво(ѣ)а, мое — шѣое — свое*, а *dat. pl.*: *моам, шѣоам, своам*. Вокатив једнине употребљава се само од присвојне заменице првог лица, на пример: *брате мој, личен и пасан!, О мој ташко мили!*

Присвојне заменице трећег лица *m. и n.* су *његов, његова, његово, његови, његове, његова*, а *f.*: *њојен, њојна, њојно, њојни, њојне, њојна*, а исто тако: *њојзин, њојзина, њојзино, њојзини, њојзине, њојзина*, а од изгубљеног облика *gen. sing. f.* показне заменице образован је у овом систему ред: *шејзин, шејзина, шејзино, шејзини, шејзине, шејзина*. Затим имамо облике: а) *наш, наша, наше, наши, наше, наша*; б) *ваш, ваша, ваше, ваши, ваше, ваша*; в) *њин, њина, њино, а: њини, њине, њина*, и: *њивни, њивне, њивна*. — У облику *gen.-acc. sing.* за *m.*, а за *n.* у *gen. sing.* је: *његовога, њојнога, њојзинога, шејзинога, нашога, вашога, њивнога*; у *gen.-acc. sing. f.* служи облик са *у* уз именице које имају у томе облику *у*, иначе *а*. У *dat. sing. m.-n.*: *ње(з)ѣвему, њојнему, њојзинему, шејзинему, нашему, вашему, њивному*; у *dat. sing.*

f.: ње(з)ове(i), њојне(j), њојзине(j), тејзине(i), наше(j), ваше(j), њивне(i). Dat. pl.: њеовам, њојнам, њојзинам, тејзинам, нашам, вашам, њивнам.

Заменица *чиј(у)*, *чија*, *чије* има облике као заменица *мој*: *чијега*, *чијему*, *чијеј*, *чијам*. — Овога су типа и облици заменица *кој* — *некој*, али чешће са дублетима: *кога* — *којега* — с^ос *коега* *побала* (Др.), *некојега* — *стрешнав се с^ос некоега* Грка; али само *кому* — *кому си дав*; *које* ⁱ⁾ — *којези*, *некојези*; *којам* — *коам*, *некојам* — *некоам*. Сличних дублетних облика има још код истих заменица, на пример: *никому* — *никојему*, *свакому* — *свакојему*, *никога* — *никојега*, али у dat. sing. само *никому*, *никоам* — *свакоам*; *никои*, *никоа*, *никое*, *свакоа*, *свакое* а: *сваки*, па и у обл. п. sing. neutr. *свако* — *свако дете*. По овоме типу су углавном облици и код осталих придевних заменица, са преовлађивањем одређенога вида: *овак^ви* — *овакоа* — *овакое*, *онак^ви* — *онакоа* — *онакое*, *так^ви* — *такоа* — *такое*, *как^вви* — *какоа* — *какое*, *некак^вви* — *некакоа* — *некакое*, *никак^вви* — *никакоа* — *никакое*, *свакак^вви* — *свакакоа* — *свакакое*; *овак(в)ога*, *онак(в)ога*, *так(в)ога*, *как(в)ога*, *никак(в)ога*, *свакак(в)ога*; *овакоу*, *онакоу*, *такоу*, *какоу*, *некакоу*, *никакоу*, *свакакоу* — уз именице са наставком ас. sing. f. у, иначе имамо облике са а; *овак(в)ому*, *онак(в)ому*, *так(в)ому*, *как(в)ому*, *некак(в)ому*, *никак(в)ому*, *свакак(в)ому*; *оваквејзи*, *онаквејзи*, *таквејзи*, а: *каквојзи*, *некаквојзи*, *никаквојзи*, *свакаквојзи*; *оваквам*, *онаквам*, *таквам*, *каквам*, *некаквам*, *никаквам*, *свакаквам*. — У овоме говору ове заменице уопште ређе су у употреби, а нарочито извесни њихови облици. Тако је, због ређе употребе осталих облика, остао у проширеној употреби само пот. sing. *што* — *шта*, на пример: *а што ми је гајле за царева ћерка*, *оно што је големо*, *шта у шума иде* — *у кућа гледа*. — Тако се и од заменице с^ва и ређих: *сва* — *све* јављају само облици пот. sing. а често и: *сви* — *он не коп-лоса сви*; тако и изведена заменица *сведобен* — *сведобена* и вероватно за neutr. *сведобено*, какав облик није конкретно забележен. — Од заменице *сам—сама—само*, на пример: *сама игра*, *сама пое*, *они сами ће дођеш*, итд., — изведени су топографски називи *Самодрво*, *Самоместо*.

XIX ПРИДЕВИ

Као уопште у говорима овога типа, тако је и у средњем говору разлика између неодређеног и одређеног вида сведена на најмању меру. Форма неодређеног вида потискује облик одређеног вида, чак и у оним случајевима где је одређеност очигледна и где сâм придев може имати и облик одређеног вида, на пример: *чекала цев ноћ, на стар пуш, бив прв на војска*, па тако и у топографским називима *Мав Крс, Мав Камењ*; и док су први примери обично механизирање, дотле ови други могу имати нешто више значаја, јер показују да је *Мав* место *Мали*, било супституцијом *мали/мал* било редукцијом вокала *и* из одређеног вида, појава релативно ранија од прелаза *л > в*.

Код извесног броја придева, врло често употребљаваних, имамо само номинатив неодређеног вида, тако: *веш, голем, дâлек, добар*. Има пак случајева потпуно доследно употребљеног одређеног вида, као: у *Мали Брес, на први камењ* (Др.), *не му фаши први* (Ср.), али има и значења искључиво са одређеним видом, као: *болес дађе пушти* (Г. С.), у *бѣли свеш описиов*. — Неодређени вид је обичнији код придева на *аш, аш > ас*, на пример: *брадаш, главурат, крѣлаш, колас* и *коласти* али придеви на *иш*: *брѣговит, кѣшовит* имају само неодређени вид. — Исто тако немају облика одређеног вида придеви на *к* и *н*, на пример: *миџок*, — *миџок чоек, ниџок* — *ниџок почас, слаџок* и др.; *арен, болен* — *болен од ноге, глаџен, дџен, жалосен, ѣмуџен, лиџен* — *о мој брате, лиџен и пиџан* (Др.), *посен* — *Свети Нѣкола посен, раџошен* — *раџошен чоек, раџен, срѣбрен, срѣшен* — *стрѣџен, џениџен*, а тако исто и сви глаголски придеви од којих не-

ки постају више или мање самосталним придевима, *ка навршен* — *навршено дрво*; *госпођин* — *Госпођин пос, мајкин*. *Марјин* *Пошок*, итд. Придеви који се завршавају на *овев, ав, ив* немају облика одређеног вида: *брашњов, брашов, бѹков, вишњов, Двѣњанов, Ђурђев-дан, краљев, Стојанов, шашков, царов* — *царев*, итд.; *дрљав, каљав, кошшуњав (ора, чоек), гбрчив, мѣлостив, алапљив, плесњив, црвљив*. Придеви на *њи*, пак, немају неодређеног вида осем *дња'нашењ*, тако: *бѹжињни пос, дѹвни, задњи пуш, крајњи, лешњи, ноћњи, средњи, сѣзгашињи*. Придеви на *ски* имају само облик одређеног вида, као уопште у српскохрватском језику, тако: *жѣнски, плањински, свѣњски, сѣвски, српски, старински, старѹвремски, шурски, царски, чѹвечки*.

У *пот. sing. f.* нема разлике између одређеног и неодређеног вида, ни какве друге особености, тако имамо: *бѣла кућа, Божја воља, брашњова ћерка, бриста вода, букоѹ шу-ма, вета грања, врашка рабѹша. козина длака, Мала госпођа, Стојна попова, стара кућа, царева ћерка, царска ћерка* итд. — У *обл. пот. средњег рода једнине наставак о* је карактеристичан, очуван у свима случајевима где је и било *о*: *бѹсо леше, букоѹ дрво, вишњово дрво, гѹлемо село, гѹло, жѹшо, зѣлено, кисело, мицко^ѹ ношче, ношњо* — *у ношњѹ време, старо, шѣкно*; овој групи у великој мери пришли су придеви који су имали *е*, на пример: *говећѹ месо, задњѹ јагње, зимњѹ јушро, крајњѹ село, лешно, послешњѹ јушро, послешњѹ сугаре, средњѹ, срѣшњѹ, шућѹ*, чак и *гѹрњѹ* и *дѹвњѹ* у изразу *Горњѹ-мачало, Дѹвњѹ-мачало*, ма да се у топономастичким називима и од њих изведеним речима очувао облик средњег рода са некадашњим *е*, на пример: *Горњѣсело — Горњѣсѣвѣц, Дѹвњѣсело — Дѹвњѣсѣвѣц*. Има ипак и облика са *е*, осем ових последњих примера: *Бѹжје* — *сѣз Божјѣ име, ѹвче — ѹвчѣ месо*. Једанпут забележено је са *оѣ*: *доброѣ тоѣ (Ср.)* као врло интересантан облик.

Сас. obl. gen. среће се и у неодређеном виду, само ретко, и то према именици уз коју стоји, на пример: *сѣ^ѹс гѹлем сѣпац*, а у стиху: *госпоцка — од гѹспоцка рода*. Иначе са одређеним значењем: *на велики пос*, а уз именице које означавају жива бића наставак је *ога* — *ѣга*, на пример: *сѣ^ѹс бѣлога коња бѹсога чѹека, жѣвога коња, на Свѣтога Нѣколу*. Наставак *ога* осећа се као живљи и потискује *ѣга*, тако да

ма више примера са дублетима, као: *зџдњега — зџдњога, џмњега — зџмњога* и др., и неколико примера где је наставак *ога* преовладао, на пример: *срџдњога браша, срџшњога чџбека* и др.

У асс. sing. f. придеви се слажу са именицом онако као и придевне змџенице, — ако именица има наставак у женском роду, а придевни облик има тај наставак, иначе има наставак *а*, на пример: *за милу мајку* (Ср.), *од стару мајку* (Др.), *од најголему сџстру, сџс цареву ћџрку* (Г. С.), а напоредо: *на голу зџвња, у лисичина дука* и др.

У dat. sing. masc.-neutr. наставак је *ому*: *стџрому чџеку*.

У dat. sing. f. наставак је *е* — *еџ*: *прџдајте кључови сџајџејзе снџве* (Др.), *сџм кџпив и мојеџ и твоје сџстре* и др.

У nom.-acc. pl. masc. наставак је *и*, на пример: *многу са бџгати, вџлики, дџбри са шиџ људи, крџљеви са двџрови, Шџйшџи снџпои, сџс гџлеми сџаџпои*, па је тако и у Лазаричким песмама: *У свџлени пџвоји*.

У nom.-acc. pl. neutr. имамо *а*, на пример: *суџа дрва, сџлна сџла*, и др.

У nom.-acc. pl. fem. имамо *е*, на пример: *гџлеме куће, сџџе овце* и др.

У dat. pl. сва три рода имамо *ам*, као нов, механизирани елементи, на пример: *стџреам женам* и др.

*

Као индиректан траг утицаја некадање компарације могао би се сматрати дублетни облик *стџрејко* поред *стџројко*.

За поређење употребљавају се предмети *по* и *нај*, као у свима дијалектима српскохрватског језика у којима је употребљена та особина, поред других балканизма. На пример: *пџголем — пџголема — пџголемо, пџдалек — пџдалека — пџдалеко, пџимућен — пџимућна — пџимућно, пџјак — пџјака — пџјако, пџмџснџ — пиџа је пџмасна од леб^а, пџмлад, пџстар чџек, најбџгат — најбџгата — најбџгато, најверен — најверна — најверно, најголем — најголема — најголемо, најдџбар — најдџбра — најдџдобро, најзадњи — најзадња — најзадњо, најмиџок, најпрџст, најслаб, најстџр. најголему сџстру* итд.

Како су прилози у највећој мери постали од придевског облика средњег рода, то, као и у призренско-тимоч-

ким дијалектима, имамо компарацију прилога по истом типу: *побрзо, подобро, порђаво, поскоро, поскупо, пошешко*, тако и *понапреш; најбрзо, најдобро, најрђаво, најскоро, најскупо, најшешко, најнапреш*. Облик „*полане*“, познат у призренско-тимочким говорима, овде не постоји, већ имамо прилог *пре-колање*.

Секундарне компарације са *по* од старих компаратива „*побоље*“ — „*довеће*“, каквих има у говорима призренско-тимочког типа, у сретечком говору нема; ипак има *повише* и *погоре*, на пример: *шүри повише брашњо* (Г. С.), *погоре ћа идемо у плањина* (М.) и то у прилошком значењу.

То *по* и овде има значаја за појачавање, потенцирање основне вредности уопште, те се употребљава и као пред-метак уз именице, на пример: *по-ајдук је, по-газда је од она-јега, по-враг је, по-крвник*. — Уз глаголе ово *по* се може употребити, али много ређе него у призренско-тимочким говорима, на пример: *по-знаје, по-нема, он по-нема—сүрома је, по-неће — он по-неће да иде, по-не-шћем*. Општа вредност тога предметка *по* види се из напоредне употребе уз именице и прилоге, са потпуним паралелизмом, као у благосиљању: *Ова година весеље, до година још по-весеље! Ова година овако, до година још појако!*

Међутим *нај* се обично не употребљава уз именице ради апсолутног поређења, ради суперлативног појачавања значења; један од врло ретких случајева био би: *најгазда*; уз глаголе пак никако се не може употребити *нај*, — те уместо „*најзнајев*“, како је познато у неким говорима призренско-тимочког типа, овде имамо израз *најдобро знаеш*.

Овај систем поређења обухвата и стране речи: *бештер — побештер — најбештер*. — Осем тога, треба истаћи да и турски елементи *диш, алиш, ашли* служе појачавању придевског значења. Тако за појачавање значења, са уношењем нюансе „врло“ имамо: *диш-мицок, диш-добар, диш-рђав*, а са предметком *нај* то *диш* добија вредност суперлативног елемента, на пример: *најдиш слабо*; то се ретко употребљава, и обично у негативним значењима. — Појачавања може бити још и помоћу *алиш* и *ашли* „веома“: *алиш добро, ашли добро, ашли добар, ашли рђав*, па се може чути, иако веома ретко, и уз именице и глаголе, на пример: *ашли јунак, ашли заслужив*.

XX БРОЈЕВИ И БРОЈНЕ ИМЕНИЦЕ

Систем бројева простих, редних и збирних показује до неке мале мере утицаје с југа, иако има основу средњештокавског типа.

Прости су бројеви: *јен* — *јен* — једанпут у Сречкој забележено је и *ен* — *ен* *Германец*, *јена* — *јено*, два — *оба* и *обе*, *три*, *четири* — *четри*, *пет*, *шес*; затим, под утицајем кичевско-тетовским, *седьом* — *седом*, *осьом* — *осом*; даље: *девет*, *десет*. Од 10 до 20 називи бројева су без укидања *е* и са упрошћавањем групе *ст*: *једџнаес*, *дванаес*, *триџнаес*, *четрџнаес*, *пџснаес*, *шџснаес*; према *седом* и *осом*: *седомџнаес*, *осомџнаес*; даље: *деветџнаес*; *двџес*, *двџес јен...* *триџес*, *четерес*; *пџдесет* — *пџдесеџ*, *шџесе(ш)*, *седомдесет*, *осомдесет*, *деветдесет*; *стџ*, *сто јен...*; у даљем низу поред *двеста*, *триста* имамо остатке некадањег облика дуала *двесте*, *тристе*, а затим бројеве у којима је очуван скамењен стари облик ген. пл. без наставка: *четириџстоџин*, *пџстоџин*, *шџстоџин*, и једино са гласовном изменом *о* м. а: *седомџстоџин*, *осомџстоџин* и *деветџстоџин*, увек са ишчезавањем *ш* испред *ст*. За број „хиљада“ стабилан је облик *асс.* sing. *џљаду*, док је стара бројна именица *шисуџа* изгубљена. Даље, имамо номинатив множине: *две џљаде*, *три џљаде*, *четири џљаде*, *пет џљаде*, *шес џљаде*, *седом џљаде*, *осом џљаде*, *девет џљаде*, *десет џљаде*, *сто џљаде*. За „милион“ употребљава се реч унета из црногорских говора *миљарда*, а уз њу је направљена реч *милиондер*.

За непрецизно, само приближно одређивање бројности употребљавају се облици: *двџа-три*, *три-четири*, *пџчес* — *пџшес*, *два-триџнаес*, *пџчесџнаес* — *пџшџснаес*, по типу који је познат и другим средњештокавским говорима.

Број *јен* — *јена* — *јено* има облике за сва три рода не само у једнини него и у множини: *јени* људи, *јене* жене, *јена* деца, у значењу „неки“, „неке“, „нека“. Облици су у једнини :

	masc.	neutr.	fem.
nom.	<i>јен</i>	<i>јено</i>	<i>јена</i>
acc.	<i>јенога</i>	<i>јено</i>	<i>јену—јена</i>
dat.	<i>јеному</i>		<i>јене(и)</i>

На пример: *бив јен цар, јено дѣше спава у кољепка, ѿмале јено дѣше, съом видев јенога човека, ос јенога човека, јеному цару. јеному дѣтешу; јена жена, съом видев јену жену, ос јену сестру дошле три брата, а: напратијена: кућа; јене жене съом дав, съом купив јене! сестре прстенче.*

Поред броја два налази се у паралелној употреби за средњи род стари облик *две*, али без разликовања, онако као што су постали правим дублетима облици *двеста* — *двесте*, *триста* — *тристе*. Тако, на пример, имамо: *две рала* — *два рала*, *две села* — *два села*, *две зрна* — *два зрна*, *две зрнца* — *два зрнца*, *две грнета* — *два грнета*, *две зрнета* — *два зрнета*, чак и *две дѣтета* — *два дѣтета*, док је само облик *две* у употреби уз именице на *ки*: *две грнчки*, *две унчки*, *две кучки*.

Редни бројеви од 1 до 3, поред обичних облика са ставком *и* за исказивање одређености у бројном низу, добили су и облике без тога *и*, на пример: *прв* — *бив прв на војска* (Ср.); поред *први* — *он гу је први муж*, затим: *прва* — *прво*; *друг** — *то је јен друг човек*, поред *други* — *друга* — *друго*, чак и *трећ*, ма да само једанпут забележено, поред обичнога *трећи* — *трећа* — *треће*, са *о* у облику средњег рода, паралелно ширењу *о* место *е* код придева. Остали бројеви имају увек *и*: *четврти*, *пети*, *шести*, *седми*, *осми*, *девети*, *десети*, са облицима за женски и средњи род по придевском типу.

Редни бројеви имају оне падежне облике које имају и придеви одређенога вида: acc. sing. masc. од *првога*, съос *првога*, од-*другога*, съос *другога*, од^т-*трећога*, съос *трећога*. од^т *четвртога*, съос *четвртога*, од^т *петог*, съос *петог* итд.; acc. sing. fem. од *прву жену* и од *прва жена*, а од *прва кућа*, тако и од-*друга* — од-*друга*, од^т *трећу* — од^т *трећа*, од^т *четвршу* — од^т *четврта*, од^т *пешу* — од^т *пеша*, итд.; dat.

sing masc.-neutr. *првoму, другoму, трећoму, четвртoму, пeтoму* итд.; dat. sing. fem. *прзe — све прeписав првe жeнe, другe — дав другe жeнe* итд., али и са *и*: *трeћи жeнe, трeћи сeстрe*. Ово *трeћи* треба схватити можда и као општи резултат сажимања *ei > i*, али само још као ширу индивидуалну особину, неуопштену.

Збирни бројеви су: *двоје — обоје*.

Збирне именице су: *двојца, трoјца, четвoрица, пeтoрица*; остали облици из овога реда изгубили су се. Поред *двојца* створен је од два нов облик *двaјца*, са нејасном, још непотпуно израженом тенденцијом за диференцирањем: *двојца људи, онија двојца*, а: *двaјца су кучки*, ма да је обичнија употреба *два* у таквим случајевима — *два вола добри* (Ср.), док је у јужноморавском и у томе случају употребљена збирна именица *двојица* — *двојица добри волови*. — Овај систем се допуњава бројним именицама: *пeћина, шeћина, сeдмина, oсмина, девeћина*, затим се из првог система јавља *један(а) eстoрица*, а даље опет из другог система: *двaнaећина, тринaећина, чeпрнаeћина, пeтнaећина, шeснаeћина, сeдoмнaећина, oсoмнaећина, девeтнaећина*, а: *двaeстoрица, тринeстoрица* итд.

XXI ПРИЛОЗИ

Прилози су категорија која се врло лако и често обнавља, и при том у највише случајева чува скамењене врло старе облике, а често показује и веома нова и интересантна образовања.

Поред старих прилога именичког образовања *горе, доле, јушре*, са новим умекшавањем *лање* (поред *лањи*), *пешке*, — има и нових образовања, као што је уместо изгубљеног „*зиме*“, очуваног у призренско-тимочким говорима, нов адверб *прекóзима*, чије је сливено адвербијално значење добило спољну ознаку у једном акценту, према групи *преко зима*, у којој и предлог и именица чувају своје акценте; прилогу *прекóзима* паралелан је прилог *прекóлање*, а и *прекóмере*, док предлог уз именицу показује два акценатска такта — *преко мѐра*, са новијим обликом акузатива, а према овоме развија се најновија адвербијална конструкција *преко мѐре*. Као типичан пример образовања прилога од предлога с именицом може послужити новостворени прилог за место *намѐгдан*, са потпуним значењем изгубљенога „напоље — напољу“. Даље, поред несумњиво старог примера *пóвноћу* а и *пóвноћи*, имамо и *ноћа* — *пóвноћа*, а исто тако *ноћом* према *дѐа'њом*, као у косовско-ресавском дијалекту, и *дѐа'њем* — *ноћем*. — Постоји *јучер*, а према њему развијен је дублет *јучера*, са покретним *а*, тако и *прекјучер* — *прекјучера*. Обичан је прилог за време *догóдина*. Ту су и формације заменичко-именичке: *вѐа'здан*, затим *дѐа'нѐске* — *дѐа'нѐска*, *ноћске* — *ноћеска*, *сiнојке* — *сiнојка*, *зимоске* — *зимоска*, са механизирањем партикуле *ка*. — Последњу подгрупу сачињавају прилози који су, осем облика *одма*, дру-

гачи у сретечком говору него у призренско-тимочким дијалектима, али паралелно формирани: поред *одма* а места „до-час“ имамо *ујенма* — *ујенма готови бѣшос да ги заробеш* (Ср.); уместо „на куп“ имамо предлог с именицом а са прилошком вредношћу: *на грамада, на шок*.

Заменичка образовања су истога типа и у средњештокавским говорима, са неким прилозима који су очевидно унети с југа. Тако, поред *овамо* — *онамо*, и уз прилог *тако*, имамо *ваке*; затим ту су прилози: *овако, онако, такво—тако, исто; докле; сьа'з — сьа'га, тьа'з — тьа'га*, ма да нема „*тѣд*“, „*тѣда*“, али уз оне поменуте *сьга — тьга* немамо „*кьга*“, које је, с друге стране, допрло до јужноморавског дијалекта, а уместо тога налазимо очувано *кь'д — кь'да — от-кь'да; куд — куде — куда — куд нас* али и *код нас, куде ћемо, куде црква, куде њи — куде идеш*, говори се у Горњем Љубињу; а у селу Драјчићи: *де идеш, никуда; откуд, кудгод — кудгод прошов чь'сен крс; шуда — шуј* и са партикулом *ка*, а то такође показује још једну везу са јужнијим говорима: *шујка — дошјука*.

И у овоме говору налази се заменица *све*, која ад hoc добија и прилошко значење: *све* = „увек“ — *све за добро ишле, да Бог да!*

Прилози постали од придевског облика средњег рода имају уопште великога значаја, и чине једну знатну, многобројну групу. Ту су: *благо, високо, готово, грозно — иогрозно, далеко, довољно* — објашњено у једном случају одмах, на самом дијалекту, као таутолошким додатком, изразом *да се задовољи; дуго, лепо* — из песме: *јесу лепо мѣтени* (дворови); тако је ту и *одавно* са варијантом *одь'вна, рђаво* итд.; ту је, као уопште у српскохрватском језику, компаративског образовања *одвише*.

Бројни прилози показују мању разноврсност него уопште у призренско-тимочким дијалектима; ту налазимо усамљено *шбирв* и још само по једном типу образовања: *јѣнцуш, појѣнцуш*, са једним акцентом, за разлику од синтагматичке групе *по јѣн цуш* „једним путем“, затим *друзи цуш* и сл.

Остали прилози, слични предлозима, овде су исти углавном као у призренско-тимочким дијалектима: *около, наоколо, прошив, напреп — онапреп, назаћ, позади*, а уместо „*озад*“ имамо *настрагу, отрагу*. И овде имамо *дори*; само,

док је у јужно моравском, на пример у лесковачком говору, *дор* само собом довољно, на пример: *дор да дође, дор је дошла*, — дотле се у сретечком говору *дори* не осећа довољним, већ се допуњава са *дори док*: *дори док је жив ће не упанши* (Др.), али у значењу „чак“ налази се само *дур* — *дури*: *Порасла му брада дури до поаса*.

Стари прилог „једва“ гласи *јадва*, са гласовном супституцијом.

Образовања на *ки* овде су ређа, али их има, као *полежечки, поседечки*. Облици типа „*видејки*“, познати и у кратовском и скопско-црногорском говору, као и у јужноморавском дијалекту, не постоје у сретечком говору.

Код образовања прилога треба истаћи две појаве: прво, употребу партикула; друго, јављање дублета. — Партикуле једино имају за задатак да појачавају значења; тако имамо образовања са *ј* — *шуј*, ма да ретко, а чешће са *ка*; поред овде — онде налазимо обичније *овдека* — *ондека*, *шујка*, само *лешоска*, а са партикулом *ке* образују се дублетни облици према онима образованим партикулом *ка*: *дџа'њџа'ска*, *дџа'њџа'ске*, *ноћеска* — *ноћџа'ске*, *зјмоска* — *зјмоске*. Образовања партикулом *ке* свакако су најмлађа, а образовања са *ј* очевидно ранија него образовања са *ка*, јер је облик *шујка* изведен од готовог облика *шуј*. Само треба нагласити да ова извођења са *ка* и *ке* нису специфичка карактеристика сретечког говора, нити да се то на терену тога говора образовало, већ да је уношено са стране; партикула *ке* је позната уопште у говорима староштокавскога типа, а *шујка* је познато и у тетовском, кичевском па и дебарском говору. — Овде, пак, нема прилога са партикулама *м* или *н*—*на*, њ какви су познати у призренско-тимочким дијалектима (као *вечем, доклем, послем; овдена; првињ*, и сл.¹), али имамо дублетна извођења са *а*: *јучер* — *јучера*, *прџјучер* — *прџјучера* и др., а они се развијају или ради додавања једнога слога, ради појачавања значења тим механичким путем, или само у виду обичног механизирања. Дублетне форме *пџвноћу* — [у]пџвноћи показују остатке падежних облика који су могли имати исто, временско значење, и из тога развити два потпуно равноправна дублетна прилога за време.

¹) А. Беллић, *op. cit.*, с. 469—470.

Најзад треба поменути да и у овоме говору има прилога турскога порекла: *бад'јава*, *башка*, *бајегу*, *бећи* (< *бевћи* < *белћи* < *белк'и*), *коца* — *коцамити* „много“ — „прилично много“, *дајма* (тур. *daım*) „непрестано“, „увек“, *кабајеш* „кривац“ — „криво“, *сал* „само“ — *сал мије смо биле*, а *салте* је ређе.

XXII ГЛАГОЛИ

Релативчо много више измена извршено је код глагола него код имена. Овде ће бити поменута мешања глаголских основа, а затим ће се изнети стварање новог система облика у сретечком говору.

Дајући карактеристику најважнијих промена код глагола у призренско-тимочким дијалектима, проф. А. Белић нарочито истиче мешање основа и међусобне утицаје нарочито инфинитивске и презенске основе¹⁾, везивање извесних облика за поједине основе и генерализацију извесних начина образовања. Поређење овога стања призренско-тимочког типа са стањем у сретечком говору намеће се само собом, ма и у најкрупнијим потезима, утолико пре што је тип исти, а отступања треба уочити и одредити им порекло. Ради овога упоређивање појава вршиће се по оном распореду који је за своја разматрања био узео проф. А. Белић.

По првој Лескиновој врсти, првом разделу, а у групи где је испред наставка *e* обичан експлозивни или фрикативни сугласник, углавном је исти однос, али са специфичним тресложним акцентом. Ипак има извесних отступања. И у овоме говору налазимо облик *zágněte* према *zagněte*, али имамо *gněšite* према *gněšete*; место *otó* — *otómo* — *otóoste* употребљава се *otido* итд., а према *izidem*, познатом и у овоме говору, имамо *otinem*, а према *izišov* — *otišov*. Имперфективног вида глагола изведених од „ити“ нема. Облика *bide* нема у овоме говору, а јако раширено *bidnem* — *bidнеш* — *bidне* итд. јужноморавскога дијалекта

¹⁾ А. Белић, *op. cit.*, с. 478 и д.

у сретечком говору постоји, само са сугласничким упрошћавањем: *бинем — бинеш — бине* итд. — У сретечком говору такође има глаголских облика са ч/ж место *к/г* и онде где тим гласовима није место, на пример: *вучеш, дѡвучеш, нѡвучеш, прѡвучеш се, пѣчеш, рѣчеш, шѣчеш; не можеш*. Има и *ц* место *ц*: *вучи, ѡбучи се*. — Глагол *спѡсем — спѡсеш* не прелази никад у IV врсту, као што је забележено у врањском говору *спѡсиши*. — Глаголи изведени од њати имају у садашњем времену, према односу *поче- — почнем* и *оте- — отнем* и даље: *ошнеш, отне*, а са упрошћавањем гласовне групе *узѡм — узѡш — узѡ — узѡи* и сл.; али уместо „узѡмо“, како је редовно у призренско-тимочким говорима, имамо у сретечком говору редовно *узѡмо — узѡше*, док је у јужноморавском дијалекту такав облик *узѡмо* забележен као реткост. — Продирање основе начина неодређеног у садашње време глагола „клѡти“: *клѡје* налази се у нишком говору, па и у лесковачком и уопште у јужноморавском дијалекту, — али те појаве нема у говору Сретечке Жупе, где према: *кле — ѡкле — прѡкле* имамо и *кѡнем — кунеш — куне* итд., *кунѡи, кѡнешѡ, кѡнешѡе, кунѡешѡмо* итд. Разлика двеју основа пак сачувала се и у сретечком говору као и у призренско-тимочком дијалекту. — Док се у призренско-тимочким дијалектима сачувала у великој мери основа начина неодређеног *влѡк* код изведених глагола типа *влѡкж — влѡшти*, дотле је у сретечком говору уопштена основа садашњѡга времена *зѡвучѡе, зѡвѡкоѡ, ѡзвучѡе, ѡзвѡкоѡ, дѡвучѡе, дѡвѡкоѡ, ѡдвучѡе, ѡдвѡкоѡ, нѡвучѡе, нѡвѡкоѡ, ѡбучѡе, ѡбѡкоѡ*; уопштавање основе *влѡк* > *вук* обухватило је све новије штокавске дијалекте, и свакако да се под утицајѡм косовско-ресавског и херцеговачког и овде процес стабилисаѡ у овом правцу. У паралелном случају глагола *мѡрж — мѡршти* имамо дефинитивно и овде уопштавање основе начина неодређеног, на пример: *ѡмрѡв, ѡмрѡела, ѡмрѡеле, ѡѡмрѡеле* као и *ѡмрѡен, ѡмрѡена, ѡмрѡено*, а уместо садашњѡга времена са уопштеном инфинитивском основом „*мѡреје — мѡреју*“ овде се употребљава итеративни облик ослабелог итеративно-трајног значења: *ѡмирам, ѡмираш, ѡмира, умѡра(ј)ѡш*. Најзад и у овом говору, само са мање примера, види се ширење презенске основе, на пример: *ѡпѡрѡв — ѡпѡрѡла, зѡпѡрѡло се јѡгње, зѡпѡрѡла се куѡа* и сл. (Др., Ср.).

Као уопште у средњештокавским говорима, тако и у овом говору глаголи прве врсте првог раздела групе на сугласник *p* или *l* (I Аб) чувају лепо старину, ма да има мањих отстапања. Поред: *рове, шрове, кове, пошкове, закове* има и *ошпрујем, ошпрујеш, ошпрула* (у песми); *побем, побеш, побе, побјеш*, а: *побала, побале*.

Код глагола другог раздела прве врсте, у првој групи (I Ба) основа сад. времена потисла је основу начина неодређеног, у примеру: *бѣрем, бѣреше, бѣрешо, берешоа*; инфинитивска основа пак, узета је за образовање сад. времена два глагола: *искам—искаш—искамо, шкѣјем—шкѣјеш—шкѣ(ј)емо*.

Најзад, у другој групи другога раздела прве врсте (I Бб) само имперфект има нов облик од нове основе *зове-*: *зѡвеше, зѡвешемо* итд., те тај појав има мањи досег него у тимочко-сврљишком дијалекту.

Код глагола друге врсте треба нагласити да је *не*, којим је код тренутних глагола ове врсте уношена нианса за исказивање мање мере у којој се врши глаголска радња, до било нешто ужи круг употребе него у призренско-тимочким говорима. Тако имамо: *бушне, бѡчне, врне* (киша), *глишне, грѣбне, зврцне, нѡсебне, осѣбнемо, зазрне, јане, кѡсне, украдне, ѡзлене, ѡлене, улѣнемо, пѡмине, расне* — дуб у шума *рѡсне, сѣкне, трѡине*. — Из инфинитивске основе *ну* је замењено са *на*, и док ова особина у врањском говору, једином у призренско-тимочком типу, претставња наносни елеменат, у малом броју случајева, дотле је овде *на* механизирано и доследно унето у целу категорију, преко утицаја горанског, кичевског али и преко тетовског, и тиме се показује као млађа појава него у тетовском говору. На пример: *бѡјинала, бѡцнав, врнала, грѣбнала, зврцнав, осѣбнале, јѡнале, пѡјанав коња, змије га кѡснале, лѣгнале, иомѡнале, ѡрѡпнала*, затим: *пѡднала, сѣднала, стѡнала* и др.

У глагола треће врсте првог разреда не чува се *ј*, на пример: *смѣш, не смѣе, они смѣеш, смѣв, загрѣем, знѣем, знѣеш*, а и *умела* не „*уме(ј)ала*“, али сличних у призренско-тимочком дијалекту познатих облика „*бијали*“, „*владали*“, „*жалели*“ нема у сретечком говору, већ *бијле, владале, жалиле*, ма да има *шеале*, свакако као често употребљаван и тиме сачуван старији облик. Облици *сѡпем, нѡсѡпем, расѡпемо, прѡсѡпемо* слажу се са стањем у призренско-тимочким дија-

лектима. — Код извесних деноминативних глагола треба истаћи диференциране облике: *за јена ноћ обелев како овца* (Ср), а: *бѣлиле плáшно* (Г. С.), *обосев а: обосив тáјега чо́ека* (Др.), тако и: *оглувев — оглувив* (Ср.); *о́живев — о́живив*; *о́здравев — о́здравив* (Др.); *запуштив* (Ср.) — *запуштеле се* (Г. С.); *осамев, осирошев* (Др.), и др. Слагања има и код глагола типа: *дѣзам, дѣзаш, дѣза, дѣзамо, дѣза(ј)еш, дѣзајше. мие се дѣзамо; стѣзам, помагам, искáкај, о́зрѣам, ва́ѣаш, ва́ѣамо, забáќале*, али нема „*даваш*“ и др. — Код итеративних глагола основни вокал се мења, и у томе се слаже сретечки говор са призренско-тимочким дијалектима, на пример: *ра́збирам, умíрамо, за́пињаш*; итеративних глагола на *и* типа „*огрибам*“ нема. — Код друге групе првог раздела ове врсте имамо такође према *сме-*: *жњѣеш, жњѣемо*; основа садашњег времена проширена је и на облике који некада нису од ње образовани: *кољеше, зáкољен*.

По другом разделу треће врсте има много мање слагања са стањем у призренско-тимочким говорима.

У другом разделу треће врсте у групи првој (III Ба) нема оних појава какве су типичне за ову глаголску групу у призренско-тимочким дијалектима, нити *и* место *е*: „*на-смије*“, нити у инфинитивној основи — *ува* место *ова/ева*. — У другој групи овога раздела (III Бб) исто тако не показују се друге појаве осем тога што нема *љ* иза лабијалних сугласника у глаголском трпном придеву типа *изгубен* и сл.

Глаголи четврте врсте уопште добро чувају своју основу, презенску чак и уопштавају, јер је то један од праваца новогруписања глагола и у сретечком говору. Има само аналогije према итеративноме *пуштам — пуштим*. Умекшавају се сугласници код првог раздела, са *и* у основи времена садашњег и начина неодређеног: *навáлила* (Г. С.), *жењи се* (Ср.), *њега ма́јка не́ жењи* (Др.), *да укисељи млеко* (Др.), *мољи* (Ср., Др.), *сиáјче намóљало* (из песме, Др.), *мишљеле, на́пуњим* (Др.). Ова појава се донекле морфологизирала¹⁾, и тако се може потпуније објаснити појав умекшавања сугласника уопште у сретечком говору.

Глаголи некадање пете врсте по Лескиновој подели ни у овом говору, као ни у призренско-тимочким дијалектима уопште, не показују специфичних појава.

¹⁾ Упор. А. Белић, *op cit.*, с. 505.

Ове и друге појаве код глагола имале су за резултат: а) сврставање свих глагола према вокалу у презенској основи у нове три групе, типа: *рабошам, идем, виђим* и б) извођење неких облика од делова који су у најновије време схваћени као основа и послужили као основа за извођење тих облика.

Међутим пре него што се пређе на разгледање материјала у ова два правца, треба видети који се глаголски облици јављају у сретечком говору. То су времена: садашње, пређ. свршено и будуће, затим пређ. несвршено време, прошло сложено време, глаголски придеви и прилози; погодбени начин се налази врло ретко у употреби. Облици помоћних глагола, пак, сведени су на још мању меру, ма да се извесни веома много употребљавају, као уопште у свима дијалектима који имају овај правац развитака.

Код помоћног глагола „бити“ садашње време гласи:

sing.	pl.
1 л. <i>сѡм — сѡм — сом</i>	<i>смо</i>
2 л. <i>си</i>	<i>сте</i>
3 л. <i>је — је — (е)</i>	<i>са</i>

Ако су наглашени ови облици су акцентовани, али могу имати механизирани акценат и као ненаглашени. — Примери: *ја сѡм на стража* (Ср.), *сѡн сѡм сњив* (Др.) и др.; *кѡд сѡ дошов* (Др.), *како нѡси ошребив камене* (Ср.); *она ги је мајка* (Ср.), *кѡд је мало провидно* (Г. С.), *шо'е (е) добро* (Ср.), *чија њ војска?* (Др.), *да не ши је ваљатно* (Г. Љ.), *не Павле* (Г. С.); *рабѡшале смо* (Р., Др.), *а миѡ смо дођени ош-шѡтовско* (Ср.); *који сте — добри сте, кѡд стѡ дошле?* (М.); *њѡови са* (Г. Љ.), *де ги са њивни шанци* (Ср.), *лѡшнике са благе* (Др.), *што са киселе јабуре* (Г. С.), *биле са, рабѡшале са* (Др.). Осем овог стабилисаног облика *са*, налази се као наглашени облик *јѡсу*, и то ретко у обичном говору, а и у стиху поред *са*:

Јѡсу леѡ мешени —

а:

А не ми са ћѡрчице —

А не ми са банови.

За исказивање прошлости имамо од овога глагола: пређашње свршено, пређашње несвршено и прошло сложено време.

Пређашње свршено време има облике који се ређе употребљавају, као за прво и друго лице множине; остали облици су обични и чести у употреби.

sing.	pl.
1. <i>бе</i>	<i>бе́мо</i>
2. <i>бе</i>	<i>бе́ше</i>
3. <i>бе</i>	<i>бе́а</i>

У првом лицу множине поред *бе́мо* има и *бимо*: *би́мо ми́е, сѣг нека идеш други* (Ср.). Поред обичног значења *беа* може да има и опште значење, какво се обично исказује обликом трећег лица једнине, као уз заменицу *што*: *што ми беа у нога!*? (Др.).

Пређашње време показује облике ново-образоване од општега дела *беш* према *беше*, са новом основом *бешо* за облике множине:

sing.	pl.
1. <i>бе́шо</i>	<i>бе́шомо</i>
2. <i>бе́ше</i>	<i>бе́шоте</i> (ређе)
3. <i>бе́ше</i>	<i>бе́шоа</i>

Примери: *ја бе́шо у Амбе́рика таја го́дина* (Г. С.), *ти бе́ше ли у гра́т* (Др.), *како́ беше прѣјеска, ми́е бе́шомо при́штели сѣс њега* (Ср.), *ви́е бе́шоте у пла́њина тѣ'га, они бе́шоа гладни* (Др.).

Прошло сложено време најобичније служи за исказивање прошлости, и то са радним глаголским придевом *бив*, *била*, *било*, у множини за сва три рода *биле*, и садашњег времена овог помоћног глагола. Свеза се може изоставити у трећем лицу, на пример: *бив прв на војска* (Ср.), *о́шѣц му бив кавѣџија* (Др.), *већ је била при смрћ* (Др.), *се́дом бра́та биле* (Г. С.).

Прилог времена садашњег веома ретко се употребљава: *бидѣећи*.

Облици заповедног начина су: *буди* — *буди́те*.

Одречни облици су: *не́сѣом* — *не́си* — *не́је* — *не́смо* — *не́сте* — *неса*, *не́ бе* итд., *не бешо* итд., *не́ бив* итд.

Помоћни глагол *оћу* — *ћу* има диференциране облике, наглашене — самосталне и несамосталне — енклитичне, који служе за образовање будућег времена осталих глагола.

Наглашени облици су:

sing.	pl.
1. <i>óћу</i>	<i>óћемо</i>
2. <i>óћеш</i>	<i>óћете</i>
3. <i>óће</i>	<i>óћет</i>

Примери: *óћу* (Ср., Г. С.), *кој óће* — *кој неће* (Др.), *óћемо сви* (Ср.), *вие што óћете шоа не може да бине* (Г. С.), *како óћеш!* (Ср.).

Ненаглашени облици употребљавају се за будуће време. Од тих облика све више се генерализује *ће* у општој употреби. Тако у 1 л. једнине: *тебе ће ти кажем* (Ср.), *ће ја разрадим ракија* (Др.), *ћ' идем у граш* (Г. С.), поред *ћу: ја ти кажем ћу* (Ср.); у 2 л. једнине: *де ћеш* (Др.), али и *дрва ће донесеш* (Ср.), *на пуш ће доћеш* — *ће се óспнеш* (Др.), *ћ' идеш* (Пл.); у 3 л. једн.: *ће иде у граш* (Ср.), поред обичнијег са елизијом *ћ' иде, ће продаде* (Пл., Др.), *ће стáне* (Др.), *ће умре* (Р., Ср.); у 1 л. мн. је обично *ће: ће стрéтнемо* (Г. С.), имамо и *ћемо*, с тим да се у овом новом дублетном односу *ће* почиње употребљавати као проклитично-ненаглашен облик, а *ћемо* као нови наглашени облик: *а мије ћемо по^а Стрѣцка* (Др.), *св'г^к ћемо да поц^ијемо* (Јб.); у 2 л. мн. употребљава се само *ће: вие ће доћете па!* (Г. С.); у 3 л. мн.: *ће не те^{ра}еш* (Др.) и др. Овај помоћни глагол често се и изоставља, нарочито кад није наглашено или при слабијем интензитету говора.

У 1 л. једнине развија се и облик са *м*: *ћем*, ма да су такви случајеви ретки, на пример: *ја ћем д' идем* (Ср.), и то је очигледно веома нова тенденција, знатно млађа од упштавања *ће*. Неки пут, исто тако ретко, јавља се са *м* и наглашени облик: *óћем*.

За исказивање прошлости употребљавају се, иако ретко, пређашње свршено и пређашње несвршено време, само у пуним облицима:

sing.	pl.
1. <i>ја óћа</i> — <i>óћешо</i>	<i>óћемо</i> — <i>óћешо</i>
2. <i>ти óћа</i> — <i>óћеше</i>	<i>óћоте</i> — <i>óћешоте</i>
3. <i>он óћа</i> — <i>óћеше</i>	<i>óћоа</i> — <i>óћешоа</i>

Прошло сложено време образује се од радног глаголског придева: *óћев* — *óћела* — *óћело* — *óћеле*.

Одречни облици постају од ненаглашених облика, али имају вредност наглашених.

Између ових неколико глагола који стоје по страни од осталих, истиче се *могу*, чији су извесни облици врло чести.

Садашње време гласи:

	sing.	pl.
1.	<i>могу</i>	<i>можемо</i>
2.	<i>можеш</i>	<i>можете</i>
3.	<i>може</i>	<i>можеш</i>

У 1 л. једнине *могу* се добро чува, на пример: *не могу да га сечем* *кџаш се дрво мољи* (Ср.), — али се употребљава и облик са *м*: *можем* — *не можем*. Ови облици, са осталима — *кџд може, можемо* и др., употребљавају се и у сељима са старијим и новијим муслиманским становништвом.

У пређашњем свршеном времену имамо:

	sing.	pl.
1.	<i>мога</i>	<i>могамо</i>
2.	<i>мога</i>	<i>могаше</i>
3.	<i>мога</i>	<i>могао</i>

Према облику *мога* из 2 и 3 л. једн. јавља се тај облик и у 1 л. једнине; према 1 л. једн. и 3 л. мн. јавља се *о* у 1 л. мн.: *могом* — *не могом*.

Пређашње свршено време новог образовања гласи:

	sing.	pl.
1.	<i>могашо</i>	<i>могашомо</i>
2.	<i>могаше</i>	<i>могашоте</i>
3.	<i>могаше</i>	<i>могашоа</i>

Прошло сложено време образује се од радног глаголског придева: *могав* — *могла* — *могло* — *могле* и одречног: *не могав* — *не могла* — *не могло* — *не могле*.

Остали глаголи могу се груписати у три врсте, према основном вокалу, и у томé погледу најважније је садашње време, које се истиче и својим типичним наставцима:

	sing.	pl.
1.	— <i>м</i>	— <i>мо</i>
2.	— <i>ш</i>	— <i>ше</i>
3.	—	— <i>еш/џеш</i>

Прву групу чине глаголи са *а* испред личних наставка:а:

	sing.	pl.
1.	<i>има</i>	<i>имамо</i>
2.	<i>имаш</i>	<i>имаше</i>
3.	<i>има</i>	<i>имаше</i>

Примери: *маз^с се ви́ка, ма́ндра се ви́ка* (Г. Љ.), *знам, и́грам, има́м* (Пл.), *ће не́мам* (Др.), *не́мам* (Пл.), *да ти кро́ља́м шу́бара* (Др.), *кв́сам* (Г. Љ.), *шек'е да те пи́шам* (Г. С.), *ра́ботам* (Ср., Др., Љ.), *да про́скишам* (Др.), *да гу ше́пам* (Г. С.), *до́ваћам, чи́шам* (Др.); *да даш — да да́ш* (Пл., Р.), *про́дачаш* (Др., Ср.), *про́даиш* (Г. Љ.), *да знаш* (Р.), *ће очи́таш, пра́каш* (Др.); *блáсиња* (Др., Пл.), *под те́н ка́мењ из-ви́ра во́да* (Др.), *у царк у́дара вода* (Ср.), *кој зна* (Г. С.), *су́за уз гу́сло* (Др., Г. С.), *шое у нас има — дрúго нема* (Др.), *о́на кв'са и људи и де́ца* (Г. Љ.), *црн ка́раман — на ко́вчег ле́га* (Др.), *у гоч се лупа* (Ср., Др.), *св'с ру́ка се ме́ша и плéска ка леба* (Др.), *пóмера* — према паралелно употребљеном глаголу тренутног значења са и — *пóмери*: *кој пóмера међа — бог од^т пámеш-да га пóмери* (Др.), *не прíма мóлба* (Ср.); *по кáрпа се рађа* (Др.), *Лазар скака* (Др., Г. С.), *те́па* (М., Р.), *ме́не не ме ўзима* (Ср.), *ако не́кој ўшепа жа́ба* (Др.), *до́ваћа* (Ср.), а тако и у стиховима: *на́дбира, при́бира; ви́ђимо* (Р.), *слу́шамо* (Г. С.), *ше́памо* (М.); *ви́каше ли ви́е* (Н.), *оти́раше* (Ср.), *не ли ће скáпаше* (Р.); *бе́гаеш* (Пл., Др.), *ви́каеш* (Пл.), *гле́дајеш* (Др.), *да ме слу́шајеш* (Ср.), *до́ри си́сајеш* (Г. С.), *оти́рајеш ру́ке* (Др.), *ва́кајеш* (М., Др.), *збе́да од њега ва́кајеш шрку́љ* (Г. Љ.). У 3 л. мн. забележени облик *ће скáпаш* није сигуран, а могао би бити призренскога утицаја и наносног карактера, јер нема сличних појава, а забележен је у Срећкој; у овоме облику *ш* је дефинитивно уопштено, без изузетка.

Другу групу би чинили глаголи који имају *е* испред личних наставака.

Примери: *да дадем* (Ср.), *да ти дадем* (Др.), *идем* (Г. С., Др.), *да и́зиђем* (Ср., Др.) *да обидем* (Др.), *да је́дем* (Др., Г. С.), *да ўзем* (Др.), *да нађем* (Г. Љ., Др.), *да до́несем, пи́шем* (Ср., Г. С.), *да и́сечем* (Др.), *да чу́јем* (Ср.); *да на́береш* (Др.), *откуда идеш* (Л., Г. С.), *да нађеш* (Р., Г. С., Ср.), *зашто не обидеш* (Др.), *да пóметеш* (Пл., Др.), *да стрéтнеш* (Г. Љ.), *сту́пнеш* (Л., Н.), *неће сту́пнеш* (Др.), *ће св'пнеш о́вца па да ја стрíжеш* (Г. Љ.), *забелеје се* (Ср.), *иде* (Р., Л., Ср., Др.), *кв'д пође мла́неста у првиче* (Др.), *и оно се једе* (Др., Г. Љ.), *да краде* (Др.), *она краде ја́јца из гнездо* (Г. Љ.), *крије* (Г. Љ., Ср.), *ку́пује* (Г. Љ.), *л'же* (Др., Г. С.), *ме́те ку́ћа* (Р., Др.), *кој пи́је — нек пи́је* (Др.), *да и́спије*

чаша, плаче (Ср., Др.), да *побе* (Др.), ако *прешекне* (Ср.), дуб у *шума расне* (Др.), не сме да *стрешне* (Г. Љ.), *пушка* да *шропне* (Ср.), а и у стиховима, као: *Што ми сјаје у равно Кóсово* (Др.); *ће се разбóремо* (Др., Г. Љ.), *мóра да íдемо* (М., Др.), да *прођемо* (Л., Др.), да *слéнемо* (Г. С., Др.), да *стíнемо* (Р., Ср., Др.), *шúчемо* (Г. Љ., Л., Др.); да *привржете* (Др.), *íдете* (Л., Ср., Др.), да *узете* (Г. С., Др.), да *накладете* (Г. С., Др.), да *стíнете* (Др.), а и у стиховима: *Да íдете за добра дéвојка — Да узете и добра дéвојка* (Др.); *ће се заврзеш* (Др., Ср.), *одвржујеш* (Др.), *идеш* (Л., Ср.), *идеш му гóсти* (Г. Љ.), да *íдеш — тамо да нађеш* (Ср.), да *дођеш* (Л., Ср.), *кшт пођеш свáшови* (Др.), да не *мéтеш кућа* (Др.), да *накладеш* (Др., Г. С.), *накишет* (Др.), *пивкајеш* (Др., Г. С.), *пóеш* (Л., Др.), *стрижет овце* (Ср., Др.).

У трећој групи су они глаголи који имају и у својој основи.

Примери: *виђим* (Др.), *збóрим* (Г. Љ.), *јашим* (Л., Ср.), *нóсим* (Г. С., Г. Љ., Ср., Др.), да *напуњим* (Ср., Др.), да *наредим* (Ср., Г. С.), *ће те тужим* (Г. С., Др.), да ја *разладим* (Др.); да *зобрајиш* (Др.), *виђиш* (Г. С., Др.), да не *разгóвориш* (Ср., Др.), *нóсиш* (Л., Пл., Ср.), *заштó учиш* (Г. С.), да *прашиш* (Г. С., Др.), да *пустиш* (Г. С.), да му *тúриш маја* (Г. Љ.), да га *у*ацци* (Ср.); да *зобраји* (Др.), да *брањи* (Ср.), да га *извади* (Ср., Г. С.), *пред очи му је и не га виђи* (Др.), да се *одвоји* (Г. С.), и *óно се врши — навршено дрво* (Др.), и се *нагмечи* па се *остај да стои* (Др.), да му *одгóвори* (Ср.), *држи* (Л.), *не држи* (Г. С.), и се *прéкрсти* (Ср.), *крши* (Пл., Др.), да *крши кула* да *удари* (Др.), *мóљи ти се дрво* (Ср.), *тáко се праи сир* (Др., Г. С.), да *напрај* (Ср.), да се *óпарљи прље*, у *сúрла се свíри на свáдба* (Др.), да се *ослòбоди* (Ср.), *кшт се тúри у сíриште* (Др.), *тражи* (Г. С., Др.), *док се ушрупи* (Г. С.), *наоди се по штице*, *чини мађије* (Др.), па тако и у примерима из стихова: *òшвори*, *држи*, *лéти*; да се *распòложимо* (Др.), и у стиху: *Прашимо дéвојка пред обеш на вóда*, и у страним речима: *уписимо*; *виђите*, да не *прéкрстиште* (Др.), *нóсите* (Ср., Г. С.), да *увадите* (Пл., Г. Љ.); да *брањет* (Др., Пл.), *видеш — виђеш* (Ср., Др.), *кóсеш* (Г. С., Др.), *чь'сни крсти Бóга мóљеш* (Др.), *нóсеш* *ли штó'гoш* (Г. Љ.), *пишеш* (Ср., Пл.), да *правеш грат*

(Др.), *да сѣдеш* (Г. Љ., Ср.), *шражет* (Г. С., Др.), *цвѣлијеш* (Ср.).

Груписање глагола у ова три правца показује једну широку тенденцију, нарочито у говорима дебарског типа¹⁾, тако је и у тетовскоме говору, и овим путем потенциран је овај процес и у сретечком говору, с том разликом што је овде и у првом лицу слагање са осталим лицима истога типа по основном вокалу. У овоме груписању запажа се извесна тенденција, иако она није потпуно изведена, а то је да је *a* у великој мери постало ознаком трајно-итеративних глагола, а *e* перфективних, док су глаголи са основама *e/i* и *u/i* формирали групу *u*—глагола. Углавном овакво је стање и у тетовском говору. Много јаче ширење *a*—типа на рачун *e*—типа, као што је у охридском и преспанском говору, или пак потпуно уопштавање, како је у неким другим брсјачким говорима, овде се скоро и не осећа; па ипак мора се констатовати да се та тенденција ширења *a*—типа дотакла, ма да веома слабо, и сретечкога говора, и у томе правцу треба навести неколико примера из Срецке, поред *орем* и то у целој парадигми: *брам* — *браш* — *бра* — *брамо* — *браше* — *браш*, а затим само у 3 л. мн. *ѣдаш* — *ѣдаш* *шѣмо* да *брањеш* *ѡвце*; те пак појаве имају више маха у селима где је уопште горански утицај изразитији.

Лични наставци садашњег времена претстављају скристалисано стање комбинованог система, са основним особинама говора старинаца, косовско-метохиског, херцеговачког — с једне стране и с друге стране утицаја горанског, кичевског, а и тетовског.

У 1 л. једн. у као основни наставак средње-штокавских говорâ јужнога појаса очуван је потпуно у кратовском, кумановском и скопско-црногорском говору и у врањском говору било је још задржано код старије генерације почетком овога века²⁾; из овога говора је изгубљено. Усамљени примери са овим наставаком веома су ретки, на пример: *иду* забележено једанпут у Срецкој поред обичног *идем*, а затим *зѣгину* — *ако не зѣгину*, *ако сѡм жив*, и они показују траг утицаја призренског говора, или можда остатке које призренски утицај подржава. Наставак *м* уопштен је, али се не

¹⁾ Упор. V. Oblak, *op.*, cit., s. 108.

²⁾ Упор. А. Белић, *op.*, cit., с. 510.

може никако доводити у везу са *м* које је веома ново, и као ознака варијанте према облику без *м*, карактеристичног за говоре југозападне Македоније¹⁾. Облик са *м* налази се чак и у охридском и преспанском говору²⁾, као и кукушком³⁾, али је облик без *м* уопштен у друга два правца, мариовском говору с једне стране и у говорима које В. Облак сматра дебарским типом⁴⁾, с друге стране. Ово *м* није пак наилазило на сметњу у горанскоме утицају, где је овај облик са *м* као *прашам* и сл., — а подржавано је нарочито тетовским утицајем, где је оно редовно, у сва три глаголска типа: (до)гледам, (до)жнеем, (до)живим и сл. То *м* исто тако подржавало се и утицајем косовско-метохиског дијалекта и утицајем породице досељене из Црне Горе. — У 3 л. јединине *и*—групе запажа се једна нова тенденција: редуцирање вокала *и* у *і*, ако је акценат на трећем слогу од краја и то иза вокала, а после ишчезавања *в*, на пример: *да дѡпраі, нѡпраі*, али: *стѡи*. — У 2 л. једн. и мн. нема тешкоћа. — У 1 л. мн. наставак *мо*, у садашњем времену као и у пређашњем свршеном и пређашњем несвршеном времену, очигледно претставља траг старине, коју су подржавали и одржали сви утицаји осем оних са југа (а који су се у овоме правцу показали слабији). Уношење наставка *ме* није даље продрло од тетовског говора. — Утолико је занимљивије да је *ш* у 3 л. мн. уопштено у наставцима *аш/еш/ѣш*, и то као супротан утицај. Ово се може објаснити тиме што стари наставак у свакако у прелазној фази *џ* и пре него што је у многим говорима средње-штокавског типа дао *в*, није могао бити сам собом довољно карактеристичан; напротив, нарочито у односу према 3 л. једн., уношени наставак са *ш* схваћен је као врло јасна карактеристика, и тиме је психолошко-језичким путем уопштен наставак типа *аш/еш/ѣш*.

У императиву код *а*-групе имамо у 2 л. једн. наставак *ј*, а код осталих *и*; у 2 л. мн. пак наставак је: *(ј)ше—(и)ше*.

Примери: *гледај — гледајте, дај — дајте* (Пл.), *предајте кључови старејзи снаве* (Др.), *не се задевај* (Г. С., Др.), *знај — знајте да сѡм погубен* (Ср.), *крѡљај — не ми крѡ-*

¹⁾ А. Мазон, *op. cit.*, p. 45—46.

²⁾ Ђорђе Ј. Киселиновић, *op. cit.*, с. 12.

³⁾ Д. Мирчев, Б љ љ ж ки по кукушко-воденския говоръ, — Сборникъ, XVIII, с. 463—464.

⁴⁾ V. Oblak, *op. cit.*, S. 106.

љај шубара (Др.), турај (Г. Љ.), турај оцу ракаја (Др.), Го-
споде, чувај не (Ср.), не ме вађај за кољир (Др.); бери — бе-
рише (Ср., Др.), мети, помети — пометише (Др., Пл.), уз
(Др., Г. С.); виђи га (Др., Г. С.), виђише (Ср.), држи (Г. Љ.),
не ја држише (Др.), ожењи се џенпуша (Г. С.), ожењите се,
момчиња (Ср.), иди (Др.), идите (Г. С.), прими поздрав, не
ми помињи тај глош (Др.), носи — носите (Ср., Др.), доне-
си (Љ.), донесите веће (Ср.), седи мирно (Др.), седите (Г. С.),
отштрами ја (Ср.), отштрамите (Ср.), сьа'бери (Др., Г. Љ.),
сьа'берише (Г. С.), трчи — трчи на тамо (Др.), трчите (Ср.),
турај у кршица (Др.). — Код глагола бојим се имамо ј: Ајт,
не бој се! (Др.), а под јачим узбуђењем обичније је са ели-
зијом: беж'!, нарочито са понављањем: беж'! беж'! беж'! —
Обичан је облик немој — немој да ме исечеш (Ср.), и др.
Од глагола јем нема у императиву „јеђ“, већ једи — једи-
ше; од изведеног глагола поред љзеди — љзедите имамо и
дублете љзај — љзајше. — У 2 л. мн. ј, ма да ретко, губи
се, на пример: начукате по ен ков — ковче (Ср.).

Облик 1 л. мн., може се рећи, и не употребљава се,
осем ајдемо, а код осталих глагола жеља или позив за 1 л.
мн. исказује се конструкцијом са ај(л), на пример: ај да ви-
димо. У 3 л. једн. и мн. употребљава се конструкција са
нека: нека љскочи краљица, нека ни бок чува вера и за кон
(Др.), нека ме љзмијеш (Ср.); али имамо исказивање жеље и
са да, на пример: од Бога да нађеш (Др.), да Бог благосови
(Л., Др.), а исказивање благослова, клетве или заклетве има-
мо помоћу радног глаголског придева или придева упо тре-
бљеног предикативно, као именски део прирока, на пример:
Дав Бог! (Ср., Др.), Бок ти помогов (Л., Љ., Г. С., Др.), жи'
ми крс! (Др.).

У старим песмама обредним жеља се исказује обликом
са ја:

Чэле ви се ројеја,
Краве ви се шељеја,
Овце ви се јэгњеја,
Кове ви се ковеја!

Облик заповедног начина може имати значење пређа-
шњег свршеног времена, и то ради живљег причања, као: те
прóкини гно на крчак (Др.), онда они ошкни нз суд! (Ср.);
али може имати и значење пређашњег несвршеног времена,

на пример: *Она бтишла на вода: седи — сѣди, седи — сѣди!* (Др.).

У пређашњем несвршеном времену полазна тачка било је стање слично стању у јужноморавском дијалекту, уколико је општи део генералисан и у 1 л. једн., само са новим завршетком *о*, а затим је цео такав облик послужио за поновно образовање 1 и 2 л. мн., а и 3 л. мн. с том разликом што се ту јавља и наставак унет с југа.

	sing.	pl.
1.	— <i>ш-о</i>	— <i>ш-омо</i>
2.	— <i>ш-е</i>	— <i>ш-оше</i>
3.	— <i>ш-е</i>	— <i>ш-оа</i>

Примери: *узѣмашо* (Др.), *тражешо* (Г. С., Ср.); *ти ѣмаше млого гѣдине* (Ср.); *тоѣ ѣмаше у старо време млого* (Др.), *узѣмаше* (Г. С., Др.), *мѣљаше* (Ср.), *поп наш прикажѣше* (Л.), *сив сѣвењко сѣјеше, мој ѣшец га бѣреше* (Др.), *на мѣгила сѣдеше, живѣ месо тѣгњеше* (Ср., Др.); *идѣшомо* (Г. С.), *тражѣшомо* (Ср.); *знаѣшоте* (Ср., Др.), *орѣшоте* (Ср.); *орѣшоа* (Г. Љ.), *знаѣшоа* (Др.).

Пређашње несвршено време може имати и значење упитно-дубитативног садашњег времена, као у већ наведеном примеру *ши-ѣмаше млого гѣдине* (Ср.).

Наставци пређашњег свршеног времена су:

	sing.	pl.
1.	—	— <i>мо</i>
2.	—	— <i>ше</i>
3.	—	— <i>а</i>

У овом времену разлика у вокалу испред наставка чупа се између појединих групâ. — Облик 2 и 3 л. једн. уопштен је и за 1 л. једн., ма да и ту има колебања. На пример: *викна га* (Ср.), *ја стѣна на кѣмењ* (Г. С.), *мого — мѣга, нѣ мого — нѣ мѣга* (Ср.), *дѣђо — дѣђе* (Г. С.), *узо—узе* (Др.), *шрѣсо* (Др.), *ја нѣпрај* (Ср.), *ја ѣскочи на мѣјлан* (Др.), *рѣко* (Ср.); *ши дѣђе прѣви* (Ср.), *шта рече* (Др.); *миш пѣзна мрѣвку* (Ср.), *стѣна да вика* (Др.), *сѣвна* (Г. С., Др.), *дѣђе дѣша на крѣкуша, сњек прѣжуте ош кѣломоћ* (Др.), *пѣде ми тѣвњина на ѣчи* (Ср.), *пѣде плата на лѣвада* (Др.), *рече* (Г. С., Др.), *ѣсече* (Ср.), *пѣстаде* (Г. С., Др.), *кѣси, и се сврши* (Др.), *ѣскочи* (Г. С.), *се ѣстрами* (Др., Л.), *он ѣтсуди* (Ср., Г. С.), *му фѣши глѣа* (Ср.); на крају *и* прелази у *ѣ* под истим усло-

вима као и у садашњем времену: *напрај* (Ср.), *он се појстај* (Др.).—У множини је за 1 л. наставак *мо*, као уопште у средњештокавским дијалектима, на пример: *познамо* (Л., Г. С.), *станамо* (Јь., Др.), *дођомо*, *узомо* (Ср.), *рекомо* (Г. С.), *косимо цев дъан* (Др.); ипак има колебања у вокалу испред наставка, на пример: *видомо* — *видемо* (Др.); облици 2 л. мн. су у обичном говору нешто ређи него облик 1 лица, а знатно ређи него облици 3 лица, на пример: *видоте*, *узоте* (Др.), *виѐ ошсудите то на свој душа, и се сврши шаја работа* (Г. С.). — Наставак 3 л. мн. пак унет је са југа, паралелно са наставком за 3 л. мн. пређашњег свршеног времена¹). С обзиром на вокал испред наставка и у овом облику има врло мало колебања код *и*=групе, а у нешто већој мери код *е*=групе. У *а*=групи нема колебања, на пример: *оти́наа* (Ср., Др.), *ти паднаа рукајце*; у *е*=групи имамо: *почеа* — *почеа да бѣгаеш* (Ср.), *узѐа* — *из недра ми узѐа* (Др.), али је обичније *узѐа*, *идѐа*, затим: *постѐадоа* из једне старе песме:

Стари старци постадоа,

Постадоа луди деца, —

у вези са стихом:

Луди деца огладноа; —

у *и*=групи поред *иа*: *они тројца узјѐашиа на јѐнога* (Др.), има и *са*: *кѐсеа*, али чешће *ѐа*: *оглѐдноа* (Др.), *изгѐроа плевње* (Др., Ср.), ипак само *убиа*, јер *убѐа* има друго значење. — Ширење *ѐа* донекле одговара ширењу *о* у 1 л. једн., а и сличној појави у 1 л. мн., као: *не мѐгамо* — *не мѐгомѐ*, а од ових појава узело је већег маха.

Између пређашњег свршеног и пређашњег несвршеног времена постоји јасна разлика у значењу, али је занимљиво истаћи да у томе добија превагу однос свршености и несвршености глаголске радње, и то према садашњем језичком осећању. На тај начин имамо две групе примера: а) оне где од истога гла ола имамо обадва облика; б) оне код којих се ствара допунски однос између пређашњег свршеног времена тренутног глагола и пређашњег несвршеног времена трајних и трајно-учестаних глагола.

У првој групи имамо: *ѐма* — *ѐма* — *ѐма* — *ѐмамо* — *ѐмаше* — *ѐмаа* према *ѐмашѐ* — *ѐмаше* — *ѐмаше* — *ѐмаѐ*.

¹) Упор. А. Белић, *ор. cit.*, с. 564; V. Oolak, *ор. cit.* S. 115 ff; Ђ. Ј. Киселиновић, *ор. cit.*, с. 12; А. Селишебъ, *ор. cit.*, с. 416.

шомо — имашоте — имашоа; ора — ора — ора — орамо — орате — ораа према орашо/орешо — ореше — ореше — орешомо — орешоте — орешоа; чува — чува — чува — чувамо — чуваше — чуваша према чувашо — чуваше — чуваше — чувашомо — чувашете — чувашоа; иде — иде — иде — идемо — идете — идеа према идешо — идеше — идеше — идешомо — идешоте — идешоа; тресо — тресе — тресе — тресомо — тресоте — тресоа према тресешо — тресеше — тресеше — тресешомо — тресешете — тресешоа, па и сме — сме — сме — смемо — смеће — смеа према смешо — смеше — смеше — смешомо — смешоте — смешоа; уз ову групу је и глагол живе — живе — живе — живемо — живете — живеа према живешо — живеше — живеше — живешомо — живешоте — живешоа; тражи — тражи — тражи — тражимо — тражите — тражоа према тражешо — тражеше — тражеше — тражешомо — тражешоте — тражешоа; коси — коси — коси — косимо — косите — косеа према косешо — косеице — косеше — косешомо — косешоте — косешоа.

У другој групи у истим психолошко-језичким асоцијативним односима имамо: узе/узо — узе — узе — узомо — узоте — узоа/узеа према узимашо — узимаше — узимаше — узимашомо — узимашоте — узимашоа; каза — каза — каза — казамо — казате — казаа према кажүјешо — кажүјеше — кажүјеше — кажүјешомо — кажүјешоте — кажүјешоа; умре — умре — умре — умромо — умроће — умроа према умирашо — умираше — умираше — умирашомо — умирашоте — умирашоа. — Тако је и код изведених тренутних глагола: побра — побра — побра — побрамо — побрате — побраа према берешо — береше — береше — берешомо — берешоте — берешоа; погори — погори — погори — погоримо — погорите — погориа према гбрешо — гбреше — гбреше — гбрешомо — гбрешоте — гбрешоа; позна — позна — позна — познамо — познаше — познаа према знајешо — знајеше — знајеше — знајешомо — знајешоте — знајешоа; помље — помље — помље — помљемо — помљете — помљоа према мељашо — мељаше — мељаше — мељашомо — мељашоте — мељашоа.

За исказивање прошлости најчешће се употребљава прошло сложено време. Постаје од радног глаголског придева,

који има *v* у облику за мушки род (упор *V* одељак), *ла* за женски род, *ло* за средњи род.

Примери: *брав* — *бѣрав*, *видев* — *видела* — *видело*, *прѣварив*, *надвладав*, *обуков*, *избуков*, *одвуков*, *отворив*, *заврнав*, *гласив се*, *дав* — *не дав*, *дунов*, *знав* — *побзнав*, *имав*, *узев*, *казав*, *кажуав*, *мерив* — *пόμεрив*, *мѣшив* — *мѣшув*, *мольав* — *мольала* — *мольало*, *намольав* — *намольала* — *намольало* — *спажче намольало* (Др.), *мольив* — *мольила* — *мољило*, *могав* — *могов* — *могла* — *могло*, *не могав* — *не могов*, *помогав* — *помогов*, *дóнев*, *óнемев* — *óнемив*, *прајив* — *допрајив* — *напрајив* — *опрајив*, *прашив*, *орав*, *пóорав*, *пав* — *да би не пав* (Др.), *рѣков* — *рѣкла* — *рѣкло*, *наредив*, *трајив*, *отребив*, *шурив*, *изумив*, *дошов*, *ошишов* — *ошишев*, *прошов*, *одив*, *исричав*, *учињив*, *проширив*, итд. — Према *брав* имамо од оснóве садашњег времена новообразовану дублетну форму *бѣрав*; осем *оѣав* начињен је дублет од општег дела пређашњег несвршеног времена *оѣашев*, а од облика пређашњег свршеног времена *спасе* имамо *спасев* — *ши си се спасев* (Ср.), поред *спасив*; затим је то *ев* пренето и на дублете *спасев* и *ошишев* поред *ошишов*; *ов* пак налази се и у оним случајевима где му нема места: *побегов* место „побегав“ поред *побегнав*, затим *дигов* место „дигав“ поред *дигнав*, *дунов* поред *дунув*, — а у тим случајевима *побегов* — *дигов* — *дунов* аналогија је само имала да појача процес контаминације између облика *л>џ>в* и облика на *о*, уношеног углавном косовско-метохијским утицајем. Међутим облик *помогов* показује контаминацију новоштокавског облика са сажетим вокалом и облика новог са *в*.

Као што је и раније навођено, облик на *јо*, у неколико усамљених примера, може се сматрати највероватније контаминацијом облика на *ја* и облика на *о*:

Од синојка јунак забегнајо,
Забегнајо вечер по вечера,
Забегнајо и коња довејо.

Али ови облици се не налазе више ни у једном једином случају, те је оправдано мислити да су они или унети са самом песмом, или су евентуално остатак неког неуопштеног и незавршеног процеса.

Облици у једнини прошлог сложеног времена за мушки род су:

<i>дóшов сьом</i>	<i>кѣад сьом дóшов</i>
<i>дóшов си</i>	<i>кѣад сѣ дошов</i>
<i>дóшов је</i>	<i>кѣад је дóшов</i>

Примери: *да не се померав међе* (Др.), *не се померив* (Ср.), *ши си се спасев* (Г. С., Ср.), *поштражив — нашов, не штражив — не нашов* (Ср.), итд.

Облици прошлог сложеног времена за женски род су:

<i>дóшла сьом</i>	<i>кѣад сьом дошла</i>
<i>дóшла си</i>	<i>кѣад сѣ дошла</i>
<i>дóшла је</i>	<i>кѣад је дóшла</i>

Примери: *разбúдила се баба* (Др.), *видела сьом* (Др.), *викала сьом је* (Ср.), *изгúбила сьом, кѣад сьом се úдала* (Др.), *прóдала си* (Г. С.), *дóвела сьом, не знала* (Г. С.), *страв íмала* (Др.), *узела* (Л.), *промéњила* (Ср., Др.), *óднела, ос њега пóала* (Др.), *рékла мрáвка* (Ср.), *расчиóрила* (Др.), *чéкала, не чула* (Ср.), *óтишла* (Др.) итд., а и у стиху често:

Огрејала јасна мéсечина —

Ваљила се валијан — девојка.

Облик средњег рода за 1 л. једн., може се рећи, није у употреби; за 2 л. једн. ретко се може чути, јер и кад се детету говори, употребљава се радни глаголски придев мушкога односно женскога рода. За 3 л. једн. средњег рода има доста примера: *дрво се сéкло, мóљило се дрво, дрво пíснало* (Ср.), *дéтенце плаќало цéв ноћ* (Др.), затим у општем значењу: *иа ми се скíнало ош памет*, и у стиховима:

Гúкало је гóлуице —

Сидíче намóљало —

Вечерало и рано легнало. —

У средњем роду чешће но у мушком и женском роду изоставља се спона, неки пут уопште, као у овде наведена два стиха, а нарочито код повратних глагола и у безличној употреби, на пример: *замѣа'глило се, затѣа'вњило се* (Др.), *стѣа'вњило се* (Ср.), *што се стѣа'вњило* (Г. С.), *чúло се до Бога* (Ср.), *ишло се преко Брístица* (Др.), *имало дубочи и брэзе у шúма* (Ср.), и у општем безличном значењу са негацијом: *више нéмало калакóнцура* (Др.).

У множини уопштен је облик на *ле* за сва три рода. Овај наставак познат је у једном широком појасу староштокавских говора, и одатле се преноси и на средњештокавске говоре јужнога типа. Не улазећи овде у решавање питања

о тачци одакле се то *ле* ширило, доста је нагласити да је оно карактеристично за брсјачко-мијачке говоре, и да већ у јужномакедонским говорима, према ономе што је познато из материјала који наводе В. Облак¹⁾ и А. Мазон²⁾, тај наставак није типичан. Напротив, оно је потпуно развијено у говорима онога дијалекатског чвора који обухвата говоре Преспе—Охрида—Струге—Дебра—Галичника, и одакле су се и још друге дијалекатске особине шириле у два правца, ка Велесу преко Прилепа с једне стране, и с друге стране према тетовском говору и даље. У преспанском и охридском говору безизузетачно је *ле* за сва три рода: *вѝкале* — *вѝкналз*³⁾, тако је и у прилепском и мариновском, тиквешком и велешком говору као и у кичевском. У галичком говору, из материјала забележеног 1933 године, могу навести многе примере који потврђују искључиву употребу овог наставка за сва три рода: *биле син и ташко, зѝклале, кѝшиле, ем лѝфиле, шо лѝфиле со оѝаша, мадам (како) ти се моѝлем, прѝвиле моленије, го пѝшчиле пѝлешо, тѝрале, дошле, ошле — ошле на брање, ошле гѝре во планината*. Тако је са југа ова црта унета и у тетовски говор и уопштена, на пример: *шргнале Поречани на планина, дошле на едно место, помешале ноѝете, свише постанале, и се чудиле, и шуа се сетиле, решиле да се качи еден, што рекле шо и сториле, шргнале за дома, се собрале поречани, свише се кандисале да се провесеља, излегле на поље, донеле, другите почнале*⁴⁾ итд. У говору Поречана, а посебице у говору Призренске Горе, *ле* је такође општа појава, на пример: *извѝдиле, кажѝвале, скочиле, Рифашу-му изѝграле Рѝкана, Низ ребра ти пѝлићи лѝтале, Се собрале све сѝѝске дѝвојкѝе*. Под горанским, кичевским и тетовским утицајем развило се ово *ле* и у сретечком говору, на пример: *пѝбегле смо* (Ср.), *брѝле смо* (Др.), *брѝле сте* (Г. С.), *виделе смо, будѝлија га вѝкале* (Др.), *огледѝале са* (Ср., Г. С.), *дѝле сте* (Др.), *дигле са* (Ср.), *поздрѝвиле се* (Др., Р., Г. Јѝ.), *вѝци пѝјеле оѝце* (Ср.), *отнале, коњшије мѝшљеле* (Др.), *лѝгнале* (Др.), *љѝди са полѝгнале* (Г. С.),

¹⁾ У. Oblak, op. cit., s. 120—122.

²⁾ А. Mazon, op. cit., p. 50.

³⁾ Ђ. Ј. Киселиновић, Охридско-преспанска лира, с. 15.

⁴⁾ Ђорђе Ј. Киселиновић, Неколико народних умотворина из Јужне Србије.—Скопље и Јужна Србија, Београд 1925 с. 69—70.

обложуале се (Г. Љ., Др.), *рекле смо ви* (Г. Љ., Ср.), *рипнале, останале дома* (Др.), *чекале смо* (Г. С.), *чекале га три брата, добре смо ви дошле* (Р., Ср., Др.), *па из плевња смо ви дошле у кућа, не дошле* (Г. Љ., Др.), *све за добро ишле* (Ср., Др.), *оџишле* (Ср.), *пришле* (Др.), и у стиху: *Добре дошле, кићени сватови.*

Ова црта се ширила са јачом експанзијом него друге црте уношене са југа, тако да је у овоме правцу прешла и у призренски говор, свакако не преко сретечкога већ највероватније преко горанског утицаја, на пример: *искидале ву се, донеле ми коџамити, плакале смо ко-сте отишле, пораснале сте, смо чиниле алеш-вериш.*

Од радног глаголског придева образује се и погодбени начин са скамењеним обликом *би*: *да би дошов* (Ср.), *да би не пав* (Др.), *да би дошла* (Г. С.), увек исто за сва три лица у једнини, а у множини и за сва три лица и сва три рода исти је облик: *да би знале* (Др.).

Трпни глаголски придев има два наставка: *н — на — но* и *ш — ша — шо.*

Облик на *н* у основи онога је типа кога је и у призренско-тимочком говору. Ту су били основни облици без умекшаног сугласника, а примери са умекшаним сугласницима уношени су са стране, у доба превирања овога говора. Поред облика: *вићен, наћен* (Ср., Др.), *осућено* (Др.), имамо: *изваден из вода* (Др.), *повредена рука* (Г. С.), *ограден* (Г. С., Др.), *преградена башча* (Ср., Др.), *роден, садено дрво* (Др.), *посадено дрво* (Г. Љ.), *наследено имање, осуден* (Ср.), затим уопште: *враћен, изврћен* (Ср.), *проврћено сь^ос сврдев, наврћено дрво* (Др.), *кићен, крћен, плаћен, праћен, испараћен* (Ср., Др.); затим: *обесен, угасен* (Г. С.), *угасено огњиште* (Ср.), *неугасен огењ, загасен* (Др.), *уқвасен* (Г. С., Др.), *умесен леб, мрсен* (Др.); поред *баџаљен, обаљен* (Ср.), *прошуљен — прошуљено дрво: проврћено сь^ос сврдев* (Др.), имамо и: *углавлено веселе* (Ср.), *разграбено благо* (Г. С., Др.), *изгубено јуже* (Др.), *погубен* (Ср.), *дробен* (Др.), *дробена коломбница* (Ср.), *заклопено, побобен коњ* (Др.), *имам жишо купено* (Г. С.), *напраћено* (Ср., Др.) и др. Између облика без умекшаног сугласника и са умекшаним сугласником могућна је диференцијација, и то у појединачним случајевима, на пример: *било му је осућено* (Др.), а *осуден је* (Ср.).

Овај облик употребљава се за образовање трпног стања, и то обично садашњег времена; врши улогу обичних придева и у појединим случајевима потпуно вреди у језичком осећању као придев; најзад — служи за образовање балканског перфекта, типа: *имам жишо купено* (Г. С.), *имаш ли писмо примано, има ручек готвен; дођен сѐм — дођени смо* (Шетовско и сл.—О овим облицима и њиховој употреби биће опширније излагање у одељку о синтактичким појавама.

Облик са *ш* познат је призренско-тимочком типу¹⁾, и углавном у сретечком говору се налазе сви они примери који су познати уопште у средњештокавском дијалекатском типу. На пример: *познат, жењеш, промењеш, напуњеш, цењеш, чињеш, начињеш* итд.

Ипак! овде глаголски придев са *ш* добио је нешто шире употребу, нарочито у целој једној категорији глагола — на *на* (<нж), на пример: *викнаш, скинаш, паднаш, седната* итд. Овај утицај, очевидно, долази са југа, где је употреба облика са *ш* знатно проширенија¹⁾. — Ови облици могу бити употребљени углавном као придеви, али могу послужити и за образовање перфекта типа *душ је паднаш* (Др.). О овој употреби облика на *ш* такође биће говора у одељку о синтактичким појавама.

Прилог времена садашњег слаже се уопште са средњештокавским типом, са наставком *ећи*, и то и овде у свима основама, па и *е* (<ѣ)-основама, тако да и овде имамо примере типа „*седјећи*“²⁾ — *седјећи*. На пример: *знајећи — знајећи тајега човека, ваља да му верује* (Др.), *идећи падна у вода* (Ср.), *јашећи на коња дођо из Призрен* (Др.), *лежећи не се једе* (Г. С.), *рабштајећи поје* (Др.), *седјећи — седјећи заспа* (Ср., Г. С., Др.), *трчећи га стијнала* (Др.). — Образовања на *ући*, каквих у виду остатака још има у призренско-тимочким дијалектима, у сретечком говору нема. Образовања типа „*идећим*“ и сл., каквих има и у јужном појасу средњештокавског типа и у јужноморавском дијалекту, нема никако у сретечком говору; у њему је та појава могла бити сузбијена, али је још вероватније да се уопште

¹⁾ Упор. А. Белић, *op. cit.*, с. 153 и 619.

²⁾ Упор. А. Маџон, *op. cit.*, р. 53; Б. Ј. Киселиновић, *Охридско-преспанска лира*, с. 15, V. Oblak, *op. cit.*, S. 121.

³⁾ Упор. А. Белић, *op. cit.* 581 и д.

није ни била развила пре великог процеса превирања данашњег говора Сретечке Жупе.

Глаголске именице са *ње*, на пример: *возење, гледање, зборење, јашење, музење, носење, поање, просење, седење, спијење, шрчење*, имају нормалну употребу. Код овог облика нема полуумекшаног сугласника *н* или *јн* (*зборејне*), већ *њ*. Међутим изгледа да се као нови формант схвата *ање*, а нарочито *ење*, продуктивније, како се може закључити и по примеру *шрчење*.

ТРЕЋИ ДЕО

**СИНТАКСИЧКЕ И РЕЧНИЧКЕ
ПОЈАВЕ**

XXIII СИНТАКСИЧКЕ ПОЈАВЕ

У овом одељку биће разгледане опште синтаксичке појаве, нарочито о реченици уопште и о механизму реченичних делова. О значењима и употреби појединих врста речи већ су учињене потребне напомене уз анализу самих облика. У накнаду, пак, биће истакнуте извесне појаве које и у овој правци показују утицај јужнијих, архаичнијих говора и преко њих уношење у сретечки говор извесних несловенских, општебалканских синтаксичких црта.

Усклици и узвици су онакви какви су познати уопште у средњештокавском дијалекатском типу, али употребљени као једночлани реченични изрази показују знатну обојеност емоционалном бојом, што се поклапа са неразвијањем у нормалну реченицу, — на пример у стиховима:

Јеј, мајсторе, мајсторе! —

Јеј, ратаје, ратаје! —

И, мори, лепа Јело! —

Чак и уз екскламатиивну реченицу ради потенцирања може се додати *и*: *И камо, од бога да нађе!* Темпераментност језичког осећања, значајнија него у околним говорима, нарочито добија изражаја у удвајању једночланих реченичких израза уопште, на пример: *Назаћ! назаћ!* (Др.), употребљено у обичној прилици, при столу; тако и у изразу *беж'! беж'! беж'!* изговореном у терцама које се пењу; затим, и у благосиљању: *давбог! дав бог!*, са секундом ниже при понављању. — С друге стране *ајш* изгубило је сасвим своју вредност, а има значење једног врло бледог поклика, и то чешће у форми *ај*, на пример *Ајш сь^ос³-здрáвје!* (Л.), а: *ај, жи ми крс!* (Др.).

Реченице су обичније у односу паратаксе, и зато су веома честе свезе *и, па*: *дођи и ће видимо тв'га* (Ср.), *скочи па јурне да гу шеп* (Др.). Таква свеза *па* механизира се, и као да означава настављање на оно што је при општој динамици говора остало у потсвесном стању и неформулисано, претходи уопште развијању реченице, на пример: *па ће сь'пнеш овца, па да је стрижеш* (Ср.); том свезом *па* чак се неки пут почиње реченица која је потпуно самостална и сама, на пример: *па носеш штв'а'гом* (Г. Љ.).

Уопште реченице обично се почињу са *де, ошкуде, кад, како, кој, шта*, на пример: *де идеш* (Др.), *ошкуде идеш* (Г. Љ.), *каш ће дођеш* (Ср.), *како ти је плевња* (Др.), *кој оће сь'с нас да пое* (Ср.), *што ти 'е на душа тв'оа* (Г. С.). Питање се прави или са „зашто“ — *заошто учиш?* (Др.), или речцом ли: *здраво ли си?* (Р.).

Супротност, пак, показује се свезом *а*, ређе у обичном говору, а у стиховима релативно чешће: *А не ми са синови* — *а не ми са ћерцице*, и према томе *а* не стоји „већ“ него *текле: текле ми са банови — текле ми са јелцице!*

Зависне реченице најчешће су типа са *да*. — Међутим да се изоставља иза облика глагола „хтети“, као у примерима *неће ступнеш* (Др.), *коа ће ти микнем* (Др.), а нарочито у причању када цео глаголски облик означава нешто *што се обично догађа: Коловођа ће почне, ће клекне, ће рише, ће се заврти; књи наредеш стока ћ' излезеш на збориште* (Др.). Заменица *што* има у великој мери опште значење, нарочито се често употребљава уместо „који“: *тајему што је чочнат, тајему што легнав*, и уместо „какав“: *кажи ми што јунаштина имаш*. Има случајева, нарочито у екскламовно-показној реченици, да реченична свеза *кд* може стајати и уз основну реченицу, иза временске која такође почиње са *кд*: *кд - дошле старец и старка, кд - да виђеш — дукаши докле сами*.

Одрицање се исказује са *не* на обичан начин, затим у питањима на почетку реченице, на пример: *не ли си бив* — *не ли си одив* (Др.), тако и у зависној реченици само иза *да* а испред личног датива: *да не ти је ваљашно* (Ср.). Несумњиво, пак, под утицајем с југа, развило се до знатне мере везивање одречне речце *не* за радни глаголски придев, било у перфекту, на пример: *ми смо још не дошле, До сала су*

шако не превеле (у песми, Др.), не знала је (Ср.), ако си не појев ништа (Г. С., Др.), ја у Драјчиће сњм немав сљупна-то (Р.), да би не пов (Др.), почем си не бив (Ср.), маћи је не знала, ништа не знала, да сњм не запџила, те си раја не до-стала (Др.), момок не видев газду да га слуша (Ср.), а тако и у средњем роду: ама немало кој да га скине (Др.). Најзад овако је негација често механизирано употребљена уз при-логе, као: *Посљој, слунце, не рано заоди* (песма). — Ово показује врло значајну појаву у механизирању реда речи. Од речница не уступа место само енклитичном заменичком облику: *Аман, не ме сечи!*, *Не ми фаљи први* (Ср.), али је непосредније с глаголом везано него се: *да му се не роди у његова њива* (Др.), ма да је иначе се испред глагола: *По карпа рађа и се једе и оно* (Др.), *и се плаћа гочобије, се поуваћајетљ и се и:ра*, чак у примеру *љљг се јурне* („појури“), где глагол до-бија повратно значење.

Иначе ред речи показује велику слободу, — не само да се у упитним реченицама глаголом отпочиње реченица: *па носет ли шља'гош* (Г. Љ.), него чак и ненаглашени заменички облик датива посесивног може бити на самом почетку реченице: *ми иљепа бошча* (Др.), *му иде гљспоја* (Ср.); по-ред примера где лични датив стоји непосредно уз глагол: *паде ми шљвљина на ђчи* (Др.), *да не ти је ваљашно* (Ср.), имамо примере са правим предметом на почетку реченице а дативом заменице на крају: *кљлшита ће меси нам* (Др.), а и са ненаглашеним љу на крају реченице: *ја ти кажем љу* (Ср.), али тако није и са местом заменице се, како је већ изнето: *и се једе и оно* (Др.) и др. Ипак треба истаћи две ствари. Последица знатне тенденције за механизирањем реда речи јесте врло често изостављање споне, као: *па ги љепав, ља-јему шљо легав, љаја сљрана победила, па који љобедиле...;* међутим код пасива спона се не изоставља, као: *љајему шљо је чочнаљ*. Али у случају када су уз именицу два придева употребљена, онај који је важнији стоји испред именице а други иза ње, као у примеру *прос љљв аљар севски* (Др.).

Типичне балканско-синтаксичке појаве, које су прожеле и све словенске говоре у средини Балканског Полуострва, а несумњиво романског извора, доспеле су и до сретечко-га говора, само у неједнакој мери. — Тако, у говору нема трага о употреби члана, и изгледа само у једном топонома-

стичком називу, *Бевгрѡ* < „Бев-гробо“, чувао би се члан унет вероватно претставницима кичевског говора, чији су потомци ту у близини и већим делом насељени. — Употреба предлога за исказивање падежних функција у мањој мери је развијена него у јужном појасу средњештокавског дијалекта и посебице у тетовском говору (упор. одељак XVII). Будуће време, пак, потпуно показује овај тип образовања балканског будућег времена, помоћу ненаглашених облика глагола *ћу* — *ће* и садашњег времена. — Удвајање личне заменице, пак, развило се у потпун систем (упор. одељак XVIII). — Поред примера раније навођених са удвајањем саме заменице, типа *да га њега браћи, па га изгори шајега* и др., имамо и у ширем смислу, понављање исте функције у реченици, као у примерима *једному му падне да лега, да му се не роди у његова њива* (Др.), и сл. Најзад треба поменути и употребу перфекта образованог од трпног глаголског придева, са *имам* и *сѣм*¹⁾.

Да се овај перфекат до извесне мере развије, припоmogла је та околност што је језичко осећање до ове конструкције дошло преко употребе пасива. Радни глаголски придев служио је за образовање пасива, на пример: *роден сѣм ђавно* (Др.), *ти си сајсен — твоја душа* (Ср.), *виђен је шујка коњ, коњ је заведен* (Др.), *јело је гошвано у кућа* (Ср.), *да му је коњ побобен, жишо је овршено* (Др.), *исечено је дрво, ђгењ је накланден од рано јустро* (Ср.), *шепано је, утешан је, сос кучишта са мешане* (Др.), *кој од мајку слободно срце роден* (Ср.) и у пословици: *Сид сјдосан — вар вјросан*, где се види стварање новог синтагматичког односа, у коме се облик радног глаголског придева већ употребљава предикативно као прави придев. Тај однос добио је маха и у сретечком говору, на пример: *изваден из вода* (Ср.), *вајцана пређа* (Др.), *поврѣдена рука* (Др.), *навршено дрво, провршено сѣс сврѣдев* (Ср.), *обујене ноге, разграбено блага* (Г. С., Др.), *заградено двориште* (Др.), *преградена башта* (Ср.), *изгубено уже* (Др.), *дрѡбна коломѡћница* (Ср.), *накланден ђгењ* (Ср.), *накландено ђгњиште, прекорено дѣше* (Др.), *купено жишо* (Г. С.), *умажено*

¹⁾ Упор. А. Белић оп. cit., с. LXIX—LXXV са литературом ту наведеном; Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*. — „Collection Linguistique“ XXXI, Paris, 1950.

дѣше, умесен леб^а, омијен — омијене рѹке (Г. Љ.), млад не-
сѣмарен коњ (Др.), напратиена кућа (Ср.), сѣдено дрво (Г. Љ.),
освѣћено дрво (Др.), посвѣћена икона (Л.), исечено дрво (дрв-
љаник), наслѣдено имање (Г. С.), слободно срце (Ср.), назе-
дено дрво (Др.); нађено дѣше (Ср.). Чак се из ових веза раз-
вила потпуно самостална употреба придева скоро са супстан-
тивском вредношћу: *побзикан* т. ј. — *побвикан на свадба*, *поб-
каџен* — при јелу, „онај коме је указана пажња“, а чак има
и изведених именица од оваквог облика: *гледаник*, *гледѣ-
ница*. — Од овакве употребе лако се нашао прелаз да се
прими са стране унети облик образован као перфекат. Пре-
лазни ступањ имали бисмо у значењу примера *вуна ми је
лѣчена* (Др.), које није право пасивно већ само изражава изврше-
ност радње у неопредељеној прошлости. Тако је наишао на
погодно земљиште један потпуно развијени систем јужнома-
кедонских говора, на пример: *имаш одено тамо*, *Јован нема
проговорено*¹⁾, итд., а тако и охридско-преспанског типа, на
пример: *сум вѣкан*²⁾ итд. Тако се преко дублетних примера,
као: *изѣдено је дѣше* са истим значењем као *куче га издеде*,
да сѹм ја испратен са истим значењем као *испратив ме*, и
преко колебања *ицѣѣало се* (Ср.) — *ицѣѣано је* (Др.), *уби-
јена ми је нога* (Др.) — *убив сѹм нога* (Др.), — дошло се
до опште употребе: *од страв сѹм умрен*, *повѣдавај се — ум-
рен си*, *погубен си!*, *умрен је* — а никад „умрев је“, па чак
умрен има и супстантивизирано значење „мртавац“. Тако има-
мо и у Срецкој: *од Тѣшовско смо дођени*, а и у Драјчићу:
дођеки смо има сто и осѹмдесе гѹдине. Исто тако и са *имам*
образују се облици перфекта, као на пример: *имам жишѹ
купено* (Г. С.), и у нианси давнопрошлог времена: у Драјчи-
ћу *сѹм немав стуанато* (Г. Љ.). Али, иако је оваква кон-
струкција постала обичном у сретечком говору, ипак она није
истисла прошло сложено време, које остаје главно време за
исказивање прошлости, тако да се не каже, на пример, „*оми-
вен је*“, већ *он се ѹмив — ѹмив се*

Слично, само у мањој мери, и са обликом је на *т*. Кон-
статовање се исказује и конструкцијом у којој глаголски
придеви са *т* имају значење придева — предиката: *жењеш
је — нежењеш је — жењеш сѹс она дѣвојка* (Др.), *побзнат*

¹⁾ А. Мазон, *op. cit.* с. 53.

²⁾ Ђорђе Ј. Киселиновић, *op. cit.* с. 15.

чоек, рањеш је, сарањеш (Ср.), побрањеша је, биле са рањети (Др.). Ови облици имају и специјално значење: *пролишто јело*, „кисела чорба, која освежава“. Чак у значењу „речено је“, употребљава се *рэкнато је* (Г. С.), и уместо „потребан“ — *попотребиш ми је шај ствар* (Др.), у значењу радних глаголских придева на *н* — имамо облике са *ш*: *промењето обукло* (Др), поред конструкцијā: *се промењив за свадба и што си промењен*; затим: *цењеш, чињеш, начињеш* (Г. С., Др.), и уместо придева „пун“ — *напуњеша чаша* (Др.), и обрнуто: *умљено је брашно*, са обликом на *н*, а не на *ш*. — Од оваквога трпног придева са *ш* образован је прави перфекат: *крчак је прокинат* — „крчак је сломљен“, „сломила је крчак“, а нарочито: *дуп је паднат* „дуб је пао — оборен“, *лопша чоцната, моја жена је седната* — „моја жена је села“. Та конструкција шири се нарочито код глагола на *на* (< *нж*), као што је то постало систем у охридско-преспанском говору, на пример: *викнат сум*¹⁾ итд. и у великој мери у јужномакедонском говору²⁾.

¹⁾ Ђорђе Ј. Киселиновић, *op. cit.*, с. 15.

²⁾ А. Маџон, *op. cit.*, с. 53.

XXIV НАПОМЕНЕ О РЕЧНИКУ

Разгледајући појаве речника, треба се задржати прео на географско-речничким односима; истаћи особености овога говора уопште, а напосе у извођењу речи; одредити однос међу синонимима и дублетним облицима; размотрити особености у значењима речи и целих израза, а посебице истаћи естетске вредности речи у обичном стилу и у песмама.

Као и у многим другим правцима, сретечки говор показује изразиту лексичку везу са осталим говорима средњештокавског дијалектског типа, и то се најбоље види из поређења речи сретечкога говора са материјалом студије проф. А. Белића и оних који сам ја забележио, или ми саопштили неки слушаоци Филозофског факултета у Скопљу. Међу таквим речима има их са врло старим значењима. Ту имамо пре свега реч *бере* у значењу „скупља“ — *о́тец га береше, док-ги орев све побере*, затим *да се зберемо* и др.; *брашкo*; *об'не међу некоје*; *брка* — *нека се не брк'сїи козе и овце* (у Лесковцу *немој да избрка* — „измеша“); *да гл свѣдеїт* (Леск. *своди*); *да извикаш; црцеїт* (Леск. *врвев*); *врека* — *ка коза да врека* (Леск. *вречї*); *врзи, врзулок* — *шурї крпїца па заврже врзулок, врже, заврже; врне, заврнав; врши* — *ће се завршеїт шрїпуша, свака за себе се врши и у јена рука маа шамија, навршено дрво* (Леск. *извршено дрво*); *гњѣтеїте* (Леск. *да угњѣшите шесїо*); *голем; грне, два грнеїта; ка свиња да грчи; јуток* — *плаїно ми је од јушок* (Леск. *уїв'ак*); *к' излезеїт; промѣнеїта* „у чисто обучена“; *да мїкнем, прим'кнем* (Леск. *м'кни*); *мравка; мрза „леност“* — *он-нећав од мрзе да се скине од магаре* (Леск. *мрза „лењивица“*); *обукло* — *аљине; поје, не појеш, поала; пладне, дњн до пладне; полоїна „струк“, „крста“, до полоїна: рабоїта; расовница* (Леск. *расолница; Галич-*

ник *расо́јница*); *рђосан*; *у́скубав*; *сѣ́рка*; *ш́анец* — *игра на ш́анец* (Леск. *води ш́анца*); *тепав кúчки*, *у́тепав мачка*; *топка* — *шòпка играѣш*; *òшрује* — *дéвојка ги òшрула*; *шрупа*; *се шуљи* — *шѣј шшо игра се нáшуљи* (Леск. *шúли главу, потули главу, „сагни главу“*); *шúри*, *шúрив*, *шуреш своá капа*; *чáшала*, *чáшалија* — *на њи јен са чáшала, чáшалија* (Леск. *чáшалка „рачваста подупирача“*); *шупељка „свирала“*, а тако исто и други називи свирачких инструмената — *гоч* — *гоч лупа* (Леск. *гоч чука*), *гочобíја*, *сурла* (Леск. *сурла и зурла*) и др. — Има, разуме се, врло много речи које имају исти вид због истог степена фонетске еволуције типичних гласова у сретечком говору и другим средњештокавским говорима, као што би било *цѣвѣи* — *цѣѣе цѣвѣи*; има истих речи које се разликују само у понеким фонетским детаљима, као *смок „смук“* (Леск. *смок и смук*), *сурла* (Леск. *сурла и зурла*) и сл. При овоме не треба губити из вида да средњештокавски речник у великој мери показује јединство са староштокавским. Овоме општем стању одговарају и прилози и предлози: *нáшамо* — *нáвамо, убоо*; али *шуйка* показује партикулом везу са јужнијим говорима; тако *придвечер, зад себе, међу себе*.

Уопште у извођењу речи има сличности са општим средњештокавским типом, као што се види из већ наведених примера. Ипак има малих разлика у извођењу: *жушòк (жушòка)*, *убељеш* — *òчи да му убељеш ка млеко (обеле)*. Према општој средњештокавској речи *камѣнчки*, имамо *камѣњчки*, али и јеч изведену од „кам“ — *камчки*. — Извесни наставци показују продуктивност какву срећемо у свима средњештокавским говорима, нарочито *ки* — *чки / чићи*, као нова појав. Старија је реч *прецасок*, док је у севернијем средњештокавском појасу неколико речи у значењу „кецеља“ и сл.: *вуйáрка*, *скушáча*, *пишшимаљ*, ма да је сам наставак *ок* ознака релативно новијег утицаја са југа, иако јако проширен, као и наставак *ец*. Наставак *ица* врло је чест — *окáница, преврпѣлица* и др., као и у староштокавском типу. Наставок *че* у већој мери је раширен; поред многих, обичних и у другим сродним говорима, као *кòшличе, пѣшличе*. има и других речних — *повче, риґче, плòшче*, затим *ирсјаљче*, изведено од речи *ирсја*, „груди“, *спајче* (у стиху). Утицај с југа се осећа и по наставку *ив*, за који проф. Белић каже да је „веома оми-

У сретечки говор је са југозапада дошла реч *шалим* у изразу *играње на шалим*, „арнауцко“ играње: кад се игра у колу, па се играчи пуне и онда сваки игра за себе: *ће клекне, ће риане, ће се заврши*. — Западним утицајем дошла је реч *шорш* „коцка“; она се употребљава најчешће при дечјим играма: *Јен од њи направи шорш а други шрза, ће шрнеш шорш, што му паднало на шорш, со шорш избјирајеш*. Реч *м'скар* — *момци се шегајеш, м'скареш*, донета је са Косова, где имамо читаву групу у употреби: *маскара, маскаралак — маскаралк — маскаралък, маскарим се, маскарка, маскарџја, маскарџика*¹⁾, а тако је и у Јањеви. Међутим реч *троњ* „постеља“, „лежај“ позната је и у галичком говору, по речнику Ђиноскога, и у косовско-метохијском дијалекту, по речнику Гл. Елезовића, само у Сретечној Жупи има значење блиско галичком значењу „уздигнут део пода“, а ближе значењу косовскога говора „кревет“. (Леск. „кревет на нотарима“). Везе са јужнијим говорима имају речи *кóлмоћ* — *кóлomboћ* и *пџрајка* (Леск. *буваљка*).

Има извесних речи и речничких појава које су или специфичне у овоме говору, или су ограничене само на најближе говоре, или се за неке од њих тек може очекивати да се утврди шири круг употребе. — Пре свега у овом говору је очувана реч *плата*, која се, заиста, налази и у Вукову речнику — *плата* — *плахта* „*das Tischtuch, тарра, cf. трпежњак*“, „*das Bettuch, linteum, cf. чаршав*“, и то забележена само у Хрватској; овде је она архаизам који се употребљава само у песми:

*Паде плата по ливада —
Неје плата по ливада,
Текје ми са чьсни крсти. —*

Према речима познатим из Вукова речника *пласка, плојка* (игра каменим плочицама, у Црној Гори), *плоча, пло-*

Сите момчиња на оро,
Моето аро ф пепелта;
Сите момчиња фецчиња,
Моето аро шапчиште;
Сите момчиња долама,
Моето аро сакиште.

¹⁾ Гл. Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта, I. (Српски дијалектолошки зборник IV). Стр. 289—290.

чица, *плоштина* (у Славонији), овде имамо у загонеци *плошче* у значењу „нокат“. — Свакако старије значење имамо и у речи *кркуша*, која се опет само у песми чује. — По називу места где живи врабац, скована је реч *стрéарок* „врабац“, са изведеним диминутивом *стрéарче* „врапче“. За меру жита „пола карлице“ постоји реч *повник* и дублетни облик *повница*, а за значење „полић“ (ракије) употребљава се диминутивни облик *повче*. Велика чаша, стона чаша названа је *стовњача*. За називе дечијих игара *слепáчина*, *капичóйна*, *калачóйна* немам података да се употребљују у таквом типу образовања изван сретечкога говора. Завршетком *ач* формиране су две кованице *чéпрљач* (Др.) за петла, и *нáредач* (Ср.) „старешина у војсци“, свакако по нејасно схваћеној речи *нáредник*. — Као сложеница са новим значењем интересантна је реч *расóв месо* „кисео купус са месом“, а реч *млá-нeштa*, која претставља у ствари синтагму *млада не(в)eстia*, објашњена је већ на другоме месту. Објашњена је раније и реч *бласињање* „благосињање“, „наздрављање с благосињањем“.

Као засебна група примера могу се издвојити оне речи које каткад показују и лексичку везу са другим говорима, али имају, било у формацији, било у нианси значења нешто специфично. Префиксом *за* изведени су глаголи *забегнајо* „одбегао“ (Леск. *одбегнуја*) и *се зáсиљи* (Леск. *усили се* „осили се“). Од новоштокавског обичног у употреби „градити“, и средњештокавског честог префикса *на* формиран је глагол *нáградим* „саградим“ — *да нáградим кула*. У глагола *надбира* — *војска ши се нáдбира*, *над* нема своју специфичну вредност; *надбира* сначи „сабира“, „сакупља“. *Огледуале* значи „разгледали“, „загледали“ — *огледуале да не метеш људи кућа*. Префиксом *од* — *ош* начињена је нова сложеница *ошсуди* — *дт гу цар ошсуди*. Како чешће бива код смешаних говора да префикс изгуби своју специфичну вредност или да ослаби нианса значења коју он уноси у реч, — онда се јавља секундарно, поновљено извођење још једним предметком (у извесној мери се и ту за два префикса везује сложено, комбиновано значење); према *улав* — *заулавујеш* (Леск. *заулавеја*), *запóпурди* „завитла“ — *кџд му некој запóпурди шопка, ће се поувањајеш* „похватају се“.

Осем поменутих страних речи, треба истаћи неке које

су из црквеног језика ушле у употребу. Такве су *тегумѝн* и сличне, а наставком црквенословенског језика формулисане су речи *вићеније*, *прошћеније*. Уз ове речи ишла би и *иновѝрец*, формирана од архаичне основне речи новим наставком. У време пре ослобођења, а из варошког говора, преко турског језика унета је реч *пајшон* — *ос пајшон* и изведена реч *пајшонџија*. У најновије доба има много речи које преко школе, војске и варошког општега говора улазе у употребу, — али се и оне прилагођавају обично и по акценту и по фонетском типу, као *бѝвница* и др.

Уз већ поменуте оноματοпеје *врека* (ка коза), *грчи* (ка свиња) и др., треба истаћи оноματοпејске узвике *шућ* — *пућ*, у песми лазаричкој о метли — *Шућ—пућ зад враћа* и изведен глагол *швркне* — *он швркнав магаре*.

*

Вишеструки извори за обнављање речничкога блага довели су до чешћег јављања синонима и дублетних варијаната.

Дублетне форме јављају се и због тога што су извесни процеси у сретечкоме говору још у току, што има незавршених фонетских процеса. Такав је случај са речју *бљѝџица* /*бљѝџица*/ *бљѝџа*. Различне полазне дијалекатске форме довеле су до дублетних одлика *дејче*, како је познато и у јужнијим говорима, и *ђејче* односно *ђојче*, *дејчики* /*ђојчики*, *колomboћ* /*коломоћ*, *колomboћница*/ *коломоћница*. Форме *сковем* и *скујем* слиле су се у суперпозицији *скојем*. Облик *чочне*, у игри „дотакне“, „удари“, почива на комбинацији средњештокавског и староштокавског облика *чукне* и косовског облика *ћѝкнут* — *ћѝкнем* „кљунути, клепнути, ударити“ (Гл. Елезовић). Међутим реч *маши*, у стиху *Маши глава* — *у свашове погља*, стварно је косовски облик *мѝшиш* — *мѝшим* (*мѝшим глѝвѝм шѝакѝ кѝ ѝ сѝрану*, како наводи Гл. Елезовић), а реч *погља* је такође косовски глагол, само докле га Гл. Елезовић наводи као „некакав крњи глагол“, употребљен само у императиву, дотле овде, у стиху, имамо и облик пређашњег свршеног времена; њихови су дублетни облици *мавна* и *погледна*, други врло редак, а први чест у обичном говору. — Има дублета посталих разним наставцима и различитим извођењем, као *камѝки* — *камѝѝки*, *над-*

висива — *надвисује* и сл. — Има ређих случајева да се дублетне форме јаве као последица губљења осећања за трајност и свршеност глаголске радње, као *досџојала* (схваћен као прелазни глагол) и *достала*: *неси раја досџајала и те раја си не достала*; у овоме случају механизам стиха утиче на избор форме, а сама реч *досџојала*, према речнику Гл. Елезовића, не би била позната садањем косовском говору, — уосталом и у варијанти песме о светом Петру и мајци му, по тексту који је забележио Јастребов на Косову, нема ове речи, већ уместо ње употребљена је реч *заслужила* (с. 131):

*Свешћ Пеџар по рај шета,
А по њега сџара мајка, —
Враш се нашраг, стара мајко,
Неси га рај заслужила.*

На тај начин *досџојала/досџала* био би архаизам, док се на Косову та реч могла изгубити у раздобљу од насељавања Сретечке Жупе до времена кад је Јастребов скупљао песме.

Разног дијалекатског порекла речи употребљавају се као синоними: стара реч *бв'њак* и с југа унета *кланик* „кладник“; *плећа* — *грбош*; *завезок* — *врзуљок*; *обукло* — *аљине*, као у једној причи *дај ги обукло а дадоа ги аљине, обукло за сџнови*, ма да се нејасно осећа код речи *обукло* нианса општијега значења. Синонимни однос јавља се и између народних речи и туђица, као *прозор* — *прозори* / *пџнцер* — *пџнцири* / *џам* — *џамови*, *шума* / *брман* итд. Непотпуно превирање овога говора види се и по томе што се често поред једне речи употреби друга, ради објашњења и допуне, као у примеру: *у шума — брман га заденав јен трњ*; *трњ се џскубав — се џзвуков од корењ*; *мичко помичко — идеџ поблако*; *да га јане — ушне*. Између речи блиских по значењу имамо однос прецизирања, као у примерима *пободеш — усврчеш јен камењ* — *нишан*, *јурне* — *полешти*, а често и правог диференцирања: према општијем значењу *џграње*, имамо и специфична значења *шое џграње на шалим*, *џграјеш на шлџнец*, *порџђајеш се у св'бор* („круг“), *кóло се игра како к'џ*.

Занимљиво је учинити неке напомене о значењима речи. — Тако извесне речи, нарочито у изразима, добијају специфична значења: *шарено оро* значи коло у које се ухвате и људи и жене, а то значење, сликовито и тачно, изгубљено је у осталим крајевима, или бар у највећем делу наше је-

зичке територије; реч *св'бор* има значење „круг“ у изразу *се поређајеш у св'бор* — пре почетка игре у колу, јер је и тип старих сабора био кружног или полукружног изгледа; *арнауцки* има и специфично значење у игрању, као што се види из овог објашњења: *постари људи играјеш арнауцки: с' уатеш у коло и после сваки за себе игра одвојено — клекне, ће рипне, ће се заврши: шое играње на талим*. Чешће има примера да се карактеристичан део употреби за ознаку целине: *чв'сни крсти* значи „литија“, као и у околним говорима; *лице* се узима као битни део личности, те је и глагол *превеси* употребљен у том смислу: *Да Грујицу младог превесимо*; за просјака се узимају као карактеристика *красше*: *ка неки просјак — красшив!*

Уместо изгубљене речи „*прерушиши се*“, употребљена је реч суседног, блиског основног значења *намештив* — *он се намештив ка неки просјак — красшив*, слично значењу *удесио се* из других говора. — Фигуративна значења заснивају се на сликању — упоређивању, појачавању и конкретизирању значења. Тако се каже *да се укрсти село* у значењу да литија прође селом унакрст. Таква фигуративна значења су основица врло великом броју загонетака и честе уопште у гномичком стилу; *караман* у загонеткама значи „пас“, и служи за поређење са катанцем, по улози, јер и пас и катанац служе за чување: *Црн кариман на ковчег лега*; слично су употребљене речи у фигуративном значењу на основу облика — *На свако ри'че плошче*, или по неком детаљу, по боји — *Сив сивењко сејеше, мој батец га береце*, или по динамици — *Смок свири, дириндедо игра*. Индиректно сликање у значењу „неједнаког правца“ је: *криво — право, до Бога доваћа*. — Слично томе имамо реч *орање* која је употребљена у значењу „поорана њива“, „бразде на поораној њиви“, најзад „ораница“, а још даље „блато“, као у изразу *вода живо орање* („право блато“). — Појачавања има на разне начине. Уместо глагола „одвоји“ употребљен је глагол *ошкине* — *да ги ошкине* („одвоји, раздвоји играче који се држе за руке“); уместо да се рекло „покупио камење“ са њиве, речено је *ошребив камење*, те је тиме слика живље и јаче приказана. Затим се, у хиперболи, каже *ће цукнем од љушина, за тебе дүша ми искочи* и сл. Исти изрази у речима *ће цукнем, искочи* садрже и конкретизирање значења, а то је општа семантичка

тенденција, јако изражена уопште у нашем језику. Таква значења имамо често. Као што се може пасти у јаму, у воду, може се пасти и у невољу — *къд паднем у невоља*; разговором се одгони суморност и туга, па је из једнога писма забележен израз *да не разговориш* („развеселиш“) *ос писмо*. Појам *време* је апстрактан, неодређен, а *година* је по празницима и као одмерени део временског тока конкретнији елеменат у језичком осећању; отуда овде израз у *старе године* као синониман изразу у *старо време*. Реч *м'гла* је везана за појаву која се чулима запажа, па отуда у значењу „иде у непознато, у несигурност“ имамо и овде израз *иде у м'гла*. Потенцирање значења и појачавање за субјекат постиже се тиме што се у именском делу прирока употреби именица место глагола — *сом оскудица* „оскудан сам“, „у оскудици сам“, можда и као контаминација овакве две конструкције, и много раширенији израз *на мука сом* „мучно ми је“, где *мука* има конкретно значење „мучење“. — При дечјим играма се употребљавају у већој мери таква значења која се добијају појачаном сликом или карактеристичним детаљем. Тако је у примерима *одма га изгореи* „буде избачен из игре“, *ако пободи*, „убије“ *камењ*, *га изгори тајега и узме други да мета топка*, — као што „убије“ *камењ* значи „удари, погоди камен“, и као што у обичном говору *изгоре га* у неким староштокавским говорима значи „упропасти га“, „пропаде“, слично значењу израза *опече се* из других говора, али јаче по интензитету. Слично је са динамичнијим изразом *поблеш*: *пбл се јурне* — *пблеш орев на пилићи*.

Поред поменуте контаминације *скојем*, има у овоме говору и других, које су управо резултат народне етимологије, нарочито *блџиња* и *влџија* (упор. с. 141—143), а такве су појаве могуће обично преко јако избледелог првобитног значења, или кад значење старо потпуно ишчили. — Таквих примера са губљењем значења има доста, и то разноврсних. Реч *шар* у изразу *јед'н шар* „једанпут“ забележио сам само једном, од једног муслимана из Речања; ова реч очигледно нема везе са речју *шар* „на вршају ситна, искршена слама као плевна“, како наводи Караџић, већ пре може бити у вези са речју *шарапна*, коју у свом речнику наводи Гл. Елезовић, а која се и у севернијим крајевима употребљава, — *шар* потиче свакако од арап. *darb* „жиговање“, „ковање“, те је и

могло добити значење „удар“, „пута“, отуда и *једњн шар* „једанпут“. Али тај израз изгледа да је скоро сасвим уступило место изразу *једњн пуш(а)*. — Ослабљено значење глагола *ушајем* — *ушнем* једино је могло омогућити да се тај глагол схвати као синоним глагола *јанем*, као што се види из примера *које побѣдиле ушајет̄ оваја други; а други да ушне, да га јане — ушне*. Глагол *ушајти* налази се у Вукову речнику, али само у изразу „слушају, али не *ушају*, sie hören, aber sie achten nicht, audiunt, sed parum curant“; преко значења „слушају“ > „служе“ > „бивају поробљени“ — „бивају јакани у знак да су побеђени“ могло би се објаснити садање значење, али да није искључена могућност да је при овоме имала утицаја метатеза и директнија веза са *ујашет̄*. — Добијајући своје специфично значење, речи могу у извесној мери или потпуно изгубити везу са основном речи — као називи игре *капичојна*, *калџојна*. — У овоме смислу се истиче неколико речи које су у Сретечкој Жупи нејасне или потпуно неразумљиве. У деџој игри израз *војска камберова* потпуно је неразумљива, — у речнику Југосл. академије налази се *Kamber* као презиме, а наводи га и Гл. Елезовић; међутим код Торбеша из Прилепскога Поља, а и код других *Пен Гамбер* значи „Пророк — Мухамед“, — па и израз *војска Камберова* значи „турска, пророкова војска“. — Нико у Сретечкој Жупи не може да објасни реч *ђинђери* у стиху *Ој ђинђери, калуђери*; међутим ова реч одговара арбанашкој речи *gjingjër* „грахорица, вика“, а овде би значило „лармације“, „букачи“. Исто тако је нејасна и реч *дириндедо* из загонетке *Смок свири, дириндедо игра*, — али ту већ има основе да се она објасни као веза речи *деда* и речи познате у арбанашком *dërë* „врата; дом породични, породица, родбина, потомство, династија“. У стиху *Ој месече, ој ојнице* биће вероватно реч *бојнице*, — али певајући нико и не мисли о томе шта би имала да значи ова реч. Тако је нејасан израз у *грађа* у стиху *Што си лепо у грађа*. Из неразумевеног изрази „лав урла“ — *ла(w) урлаје* постала је реч *лаурлаје* са ономатопејском вредношћу — *Лаурлаје по пџоци* „Пирајка, чије се лупање чује из потока“. Овим путем наилазимо на чист вербализам, изражен у сликовању као у стиху *вешар веје, град гора лелеје*, ма да у другим случајевима може бити и везе по значењу, као *бџаче* — *јунче*.

При семантичкој анализи треба издвојити случајеве где је значење, било непомерено или померено, везано за упрошћавање једног семантичког клишета, као у примеру *једному му падне* (тј. *падне на шорш*) да лега.

*

У фразеологији такође има трагова појединих компонента сретечкога говора, али има и извесних релативних особености.

Општега типа су изрази: *добъ^{ар} дъ^н, добро си дошов, Бог ти помогов, сирѣћен пут, сирѣћен дъ^н, сирѣћен празник, сирѣћна рабоша*, а тако исто изрази који се односе на живот и успех у послу: *дъ^неска за дъ^неска, сос ћар и сос берићеш, соз-божје име*; ипак од ових има два израза који одају психолошко језички утицај динарског расног типа: а) у средњештокавском и староштокавском у изразу којим се другоме жели срећа, прво се формулише жеља о животу а затим о здрављу — *со живош и со здравје — със живош и със здравје*, овде пак имамо израз *со³ здравље и со-живош*, јер је реч *здравље* основна у новоштокавском типу (у *здравље, на здравље, здравља — па ће све биши, моли се Богу за здравље, здравље је највеће богатство* и др.), па и у овом говору имамо изразе *ај сь^о(с) адрáвље и вѣселе*; б) према обичном средњештокавском изразу *срећно и берићешно*, овде имамо истакнут појам *часши — чь^{сно} и берићешно*. — У овоме говору такође налази се благосиљање у виду градације, као *Ова година вѣселе — догодина још повеселе*. Очувана је једна стара формула благосиљања, *Благогови не на сов и леб^н*, којој је антитеза очувана у великом делу нашега језика у изразу *Да га убију моји со и хлеб. Бласињање*, када се *чашишује*, стилски је врло добро развијено, са веома лепим стилским паралелизмом у првом делу и са сликовитим метафорским изражавањем у другом делу, са основом у компарацијама: *Кој помера међе — Бог да га помери от памет; кој краде шигве — под гуша да му ницајет*, јер гушавост показује слично повећање под гушом (упор. текстове). — При овоме у фразеологији има и правих песничких израза, а то код људи и жена који нису учили никаквих школа, као: *за тебе душа ми искочи: да ни се мало срце освободи*.

— По типу јужнијих говора су изрази *имамо слава у недеља, имамо крсти у понедељник*, а многи други свакодневни изрази, засновани на метафори и метонимији, општијег су карактера. Такви су и безлични једночлани изрази — синтетичне реченице *заврнав, ноћеска заврнав* „поче да пада киша“ и сл. (леск. *заврнула киша*).

Реч *доба* — *зър ми цар доба* (с. 253) „зар цар мари“ — показује стварање лапидарног значења (упор. *дођем* — *ајем*, у речнику Гл. Елезовића I, с. 139 „постати индиферентан“).

*

Украшавање стила, засновано на сликовитости, често је и у обичном говору, а не само у стиху. Каже се: *бев сњег¹, бела побача, бело сирење, Бела Рада, бев коњ* — *с²с³ бѣлога коња; црн караман, црна жена, црна судбина, црн* је и калуђер — *Он с⁴ учињи црна калуђера*; уопште ови придеви су често у употреби. Ређе се употребљава епитет *црвен* — *црвене јабуке, црвена крв*. За колевку каже се *шарена* — у песми у *шарене кољепке* каже се и *По две чаше шарене* (некада бисером обнизане). Ноћ је *шѣ'вна, шѣ'вно* је небо. *Мушна* је вода — *мушна вода*, а и поток је *мушан* — *мушен поток*, па се и за „смутљивца“ каже *мушљак*. Каже се *мав камењ, мало дешѣ*, али обично *мичко дешѣ*, а у песмама је често *млад* — *'лад* и *лудо*: *'Лад дијешѣ, лади Грујичица, Да Грујицу млáдог превесимо, Сѣари сѣарци* — *луди деца* итд. Може се чути *голем* и *велик*, али и *вели* као архаизам — *велидѣ'н*. У стиховима се среће епитет *виши* — *виши Јело*, и *шѣнок* — *шѣ'нка жица, шѣ'нка пређа*. Сан и ноћ могу бити страшни — *сѣрашен сѣ'н, сѣрашна ноћ*, а и војска. Човек, дан, празник, пут може бити *сѣрећен*, каже се обично *стрѣна рабоша*. Човек и крст су „часни“: *чѣ'сен чоек, чѣ'сен крс, чѣ'сни крсти*. Уз реч *девојка*, у стиху, обичан је епитет *добра*, али и *лепа*, са ијекавским изговаром поред средњештокавског *ги* и староштокавског наставка *З* л. мн. и асс. *ѣ*. на *а*: *Да ги сведѣш лепа девојка*. За наочитог човека каже се *личен* и *писан* — *О брате мој личен и писан* (тј. „леп“ и „као уписан“ — „као насликан“), — и полазна тачка овог израза били би манастири и живопис; у вези са овим треба нагласити да у Галичнику постоји породица *Личеноски*, из

које је један наш познати сликар, а исто тако да израз *писан* има везе са обичним изразом новоштокавских дијалеката — *леп као уписан*. У моралном смислу као позитивни епитети су *добър, милостивен, благодушен*. — За јаје „мућак“ постоји карактеристика *мућкав — мућкаво јајце*. — Као и у Лесковцу, тако и у Сретечкој Жупи постоји разлика летњег и зимњег празника према посту: *Свети Николо мрсен* (летњи, *мрсан*) и *Свети Николо посен* (зимњи, *посан*). — У песмама се за *клѣћ* каже да је *камена*, а за камен да је *студен*, па чак и метафорски када се односи на човека — *Студен камен Саву да извикаш*. — И у оваквој улози речи могу, са недовољно прецизним значењем, да се замењују, у механичкој употреби; тако је у песми о одласку св. Саве у манастир употребљен израз *сићна војска* место „силна војска“ — *Те ми събра тог сићна војска*. Тако без своје специфичне вредности реч *невен* је употребљена као епитет, ради појачавања: *И Тодоре, и невен-Тодоре*. Ради појачавања се јављају и таутолошки употребљени придеви, као у примерима *Сћари сћарци — луди деца, Мољи ши се млади младожења*.

И у обичном стилу, а нарочито у песмама има живог, фигуративног сликања, а нарочито метафорâ и перифраза. Врло је лепа синтетична слика дата поређењем детета са пауном, уз диминуцију, у једној лазаричкој песми — *Море дешѐ, паунче!*, са индиректним упоређивањем. Поређења су веома честа, реална, нарочито у формулама кад се *блазиња*: да очи побеле — *убељѐш ка млеко, ка крава да рика, ка овца да блеје, ка коза да врека, ка свиња да грчи*; при овоме карактеристично је да се већином истиче прво поредбени елемент, и да се поређења шире и на активитет, динамичнијом, акустичком сликом. Описно казивање је, уопште, до велике мере развијено. Из круга индиректних описивања треба истаћи и један пример словенске антитезе, у старој обредној песми

*Паде плаша по ливада --
Неје плаша по ливада,
Текје ми са чьсни крщи.*

Градације има уопште, ма да мање но у песмама динарских крајева. Али је карактеристично видети како се вр-

ши појачавање у обичноме стилу: при првостепеном питању имамо стварно потребне речи, као у примеру *Пишав га цар*: „*Зашто шéпаш кучики?* — *Па ги шéпав*; затим у другостепеном питању налазимо појачавање тиме што се додаје одредница — показна заменица *шија* уз реч *кучики* — „*Зашто тепаш тија кучики*“, *па га пишав цар*.

Уопште узев, у овоме говору има много сочности, свежине језичког осећања у значењима речи, уз архаизме, а не само речничког богатства.

ЗАКЉУЧАК

XXV ОПШТИ ПОГЛЕД НА ГОВОР СРЕТЕЧКЕ ЖУПЕ

Према анализи језичке структуре говора Сретечке Жупе добија се јасна општа слика о његовој природи и процесима у њему; то ће овде бити синтетички приказано. Исто тако биће истакнут принципски значај тога говора у кругу проучавања дијалеката нашега језика.

Сретечки говор је врло занимљива појава дијалекатске мешавине. У њему има више компонената, чије се извесне прте још чувају, док се друге распознају у данашњим резултатима новијих дијалекатских процеса, извршених у претходим еволутивним фазама. Ма да се често и управо по резултатима дијалекатских појава може закључивати о антропогеографским појавама, о мешању становништва и о кретању појединих етничких и миграционих струја, — може бити и случајевâ где су нам познати основни елементи, као у сретечком говору, и где се главни задатак проучавања дијалектолошких појава своди на прави лингвистички терен. Овде је случај интересантнији утолико, што имамо вишеструки појав дијалекатске мешавине, и што је главни правац скристалисавања довољно јасно оцртан, ма да превирање није у потпуности завршено; — те се поједине уопштене прте у знатној мери разазнају, и саме собом постављају чисто лингвистичке проблеме, фонетског, асоцијативно-морфолошког, синтаксичког, лексичког карактера.

Ма да није лако кроз неколико разновремених наслага уочити природу говора старинаца, оних који су насељавали ову жупу пре неколико стотина година, ипак дискусија о чињеницама и резултатима битних језичких процеса води закључку да је у најстарије доба које се према садањем стању становништва може узети у обзир, дакле око петнаестогâ века, становништво било са нормалним **h** а несумњиво

са неизмењеним *л* на крају слога. Каквог је језика или дијалекта било становништво које је овоме претходило, тешко је претпостављати, и нема значаја за разјашњење данашњег сретчкога говора. Досељеници са Косова, они са најстаријом традицијом о досељењу, појачавали су извесне затечене особине. Они са југа и југозапада, од Прилепа, Кичева, Горе, уносили су особине староштокавскога, а они од Тетова особине мешовитог средњештокавско-староштокавског типа; нешто познији присељеници из средњештокавских крајева нису могли пореметити главни правац дијалекатског скристалисавања, а можда су имали нешто утицаја на опште речничко благо овога говора. Међутим најпозније досељени Никшићи имали су знатнога утицаја на стабилисање извесних црта и увођење у завршну фазу појединих процеса; овај значај у вези је са виталношћу динарскога типа, коме припада ова породица.

Наглашене фонетске црте, *ћ/џ* и *-л*, имају изузетну важност: једна као основна црта српскога језика у јужнословенској групи, а друга као црта која је отпочињала своју еволутивну фазу у време када се почео формирати данашњи сретчки говор, или непосредно пре тога. — *Ћ* и *џ* су свакако били уједначеног типа, и то већ у време разилажења главних маса појединих словенских група. За ниансе у изговору *ћ* и *џ* с обзиром на акустички утисак В. Облак је претпоставио разлику интензитета говора, то јест разлику по степену фрикативности; али овакво објашњење оставља места тражењу почетног узрока ове појаве, — а ја мислим да је појава такве — лабилне артикулације механизана углавном на основним миграционим правцима, и да порекло ове артикулационе двојности и нестабилности треба тражити у неком другом узроку, јер интензитетна разлика фонетских дублета може се сматрати само као резултат извесних специфичних појава. Исто тако и извориште овакве појаве треба тражити на југу, одакле је цео низ црта обухватао појасеве староштокавског и средњештокавског дијалекта. — Други процес, измена *л* на крају речи *ј* уопште на крају слога, показује да је формирање и ширење радног глаг. придева *мушког* рода на *ја* несумњиво новија појава, и да се дохватила сретчкога говора касније, не могавши се у њему уопштити. Заиста у запису из времена око 1433 г. налазимо облик *исека* — грн-стѣпи Тѣгькраи ѣ цркѣѣ ѣ Тръстеникѣ, ѣби Ратаи по прѣстѣ, в(а)ми да

знате, попе. Отиде к Саве, да мѣ види прѣстъ, зашто га исека¹⁾. У ствари тај облик (ако не би био грешка) показује само да се у првој половини петнаестог века могао чути у томе крају, где је већ могао бити донет са Косова; то би само могла бити једна тачка ослонца — показујући фазу која је могла бити блиска фонетском изговору какав је могао послужити за полазну тачку стварања облика на *ја*. — У другом запису налазимо облике са *ја*; напореда са облицима пређашњег свршеног времена: *пѣдписѣ*, *кон ѣ пѣдписѣ*, *сѣлѣ ѣ*, *воѣ се*, *Богѣ да прѣсти тѣко ѣ ѣ штаѣѣ*; тај запис је свакако везан за Призрен, — то је додаток запису на књизи писаној по благослову кир-Арсенија, архиепископа призренског, из 1401 г.²⁾, али тај податак је тек из 1642 г.³⁾. На основу ових примера не може се ништа закључивати о природи замене *-л* у сретечком говору; али је из њих јасно: а) да се облик на *ја* могао јавити прво на источном Косову или око Призрена, или на целом том појасу, одакле је могао бити пренет у долину Јужне Мораве, и б) да су такви облици већ забележени тада, око половине седамнаестог века, значи већ иза првих померања насеља у вези са најездом Турака, а пре великих сеоба. Ово, уосталом, одговара и мишљењу проф. А. Белића: да је наставак *ја* постао негде у томе крају; говорећи о овој особини у јужноморавском дијалекту проф. А. Белић је још 1905 године рекао да се он пружа „у правцу према Призрену“, додајући: „По свој прилици, он је и постао ту негде“⁴⁾. Пример из недатираног записа XVI—XVII в. (Беогр. Нар. библиотеке бр. 666) са обликом *бѣвѣ* поред *сѣрѣшнѣ* нема значаја за сретечки говор, јер има и облик *сѣмѣ* поред *сѣмѣ*⁵⁾.

У оваквој ситуацији, у сусрету дијалеката разностепених по хронолошком формирању, сретечки говор јасно је обележио главне смернице свог развитка. — Таква мешавина није дала један већ преврели тип, знатно скристалисан, као што је тетовски говор, у коме су у корену очуване основне средњештокавске црте, док се утицај са југа осећа у настав-

¹⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. I, Београд, 1902. Стр. 85, № 260.

²⁾ Ibid., с. 64, № 201.

³⁾ Ibid., с. 64, № 202.

⁴⁾ А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, с. 596.

⁵⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. II, Београд, 1903. Стр. 413, № 4237.

цима. То није ни сасвим нова мешавина, као она коју налазимо у ближој околини Скопља. Овде су извесне црте стабилизиране, друге су очуване, — али после извесне селекције, као у некадашним дублетним личним глаголским наставцима; ипак има извесних црта које показују слику процеса у току.

Стабилизовање се запажа пре свега код гласовних елемената, и то код оних црта где су с једне стране уношени умекшани елементи према нормалним с друге стране. Тај процес стабилисања није везан за једну ужу епоху из еволуције сретечкога говора, већ показује једну унутрашњу тенденцију која се продужавала и под сличним резултатима давала исти правац у развиту. Прво, а у продуженом процесу, вршила се стабилизација африкате *ћ*, са једном врстом селекције, при чему се губила несумњиво уношена нијанса *ћ'*. На овај процес уопштавања прецизне и нормалне сугласничке артикулације наслањало се губљење умекшаности код сугласника који су је можда тек развијали у неким околним говорима у време превирања говора Сретечке Жупе. Оваква претпоставка не би допуштала могућност да је ова умекшаност била продужење прасловенских умекшаних сугласника; из ње би се могло закључити да је у доба формирања сретечкога говора била тек у првој фази испред акцентованог, напрегнутог изговора вокала предњег реда (пр. *с'ело*). — Најзанимљивији случај фонетског стабилисања и свођења на нормални елеменат, то јест елеменат обичнији а прецизније артикулације — то је завршни резултат процеса *л* на крају речи и уопште на крају слога. Старо *л*, несумњиво исто какво је и у говору Сиринића и Косова, било је поколебано уношењем високога *л'* из кичевскога говора и *ш* из говора тетовског, од којих је *ш* показало већи значај; за уопштавањем тога *ш* настављена је његова еволуција у виду губљења лингвалне артикулације а уз прелаз непрецизне билабијалне у одређенију лабиоденталну артикулацију. Тако је овај процес у сретечкоме говору завршен код тачке *в* — *бив*, *вов*. На овај начин је утврђена органска еволутивна веза између тетовскога и сретечкога говора, па би остало само да се даљим посматрањима горанскога говора утврди однос према тамошњем рефлексу — муклом *ф*: *биф*, *воф*, а и према рефлексу *у*: *биу*, *воу*. Стабилисању *ћ* одговара у продужењу еволуције *ш* према *в* и у задржавању на тој фази, — *нако*

овај други процес није изохрон са првим; ово пак показује да је досељавање претставника са *w* било у мањим групама и не у исто време, те су, долазећи, губили своју црту; али то нам истовремено показује да временски размак досељавања није могао бити велик, јер је *w* (<*л*) из говора ових досељеника, заједно са *л* других, пореметило језичко осећање за однос облика радног глаголског придева *л:ла:ло*, стварајући нов алтернациони однос *в* (<*ш*):*ла:ло*.

Морфолошке категорије показују скристалисани процес, али је занимљиво истаћи кога су типа и под којим условима поједини елементи уопштени. — Пре свега *а* је скоро потпуно уопштено у ас. *s. l.*, те углавном само лична имена и сроднички називи имају *у*, — као *Мару*, *Стојну*, *мајку*, *сестру*. Према овом знатно ослабелом остатку средњештокавског типа, налазимо потпуно очуване и уопштене заменичке облике *га* — *њега* и сл., ма да и уз удвајање донето с југа, па је наставак овога типа пренет и на имена — *ген. Љубога*, *Костога*, и др. Ово превирање именских облика вршено је у време док још потпуно нису у неким говорима били изгубљени стари наставци, те имамо облике *женам*, *децам* и сл. У извесним примерима имамо окамењене облике *ген. pl.* без наставка, *годин* и сл., а таквих облика скоро и нема или потпуно нема у говорима одакле је потхрањиван сретечки говор; значи да се и у тима говорима ова особина налазила још, и то у извесној мери, у доба формирања сретечкога говора. — Код глаголских облика имамо занимљив случај комбинације наставака разних дијалекатских типова. Новоштокавско и средњештокавско *мо* у 1 л. мн. уопштавано је на штету наставка *ме*, уношенога с југа. Али обратно томе генералисан је наставак са *ш* у 3 л. мн, уношен такође са југа — *дођеш*, *имајеш*, *играјеш*, *појеш*, замењујући облик с некадњим у новоштокавским, односно *в* средњештокавским — *дођу* / *дојдев*, *имау* / *имав*, *играу/играв*, *поју/појев*. Ово је објашњиво тиме што је наставак са *ш* био специфичан, другачији од осталих наставака, и као такав имао при нивелисању језичког осећања надмоћност према другим типовима наставка за овај облик. При овој дискусији дозвољено је претпоставити да је у једној компоненти сретечкога говора било *у*, а не *ју* (*имау*, а не *имају*), и то *у* које је већ могло бити са смањеном вокалношћу, уз извесну пасивност лаби-

јалне артикулације. Исто тако се може претпоставити да је у средњештокавској компоненти у доба превирања у 3 л. мн. фонем тек био у прелазној фази ка *v*, дакле *w* — *имав*, а то би могло да послужи за хронолошко одређивање средњештокавскога *v*. Од особина унетих са југа и уопштених треба истаћи са „су“, — *на* — (*дигнам, писнало дрво*), — *ле* у р. гл. придеву за сва три рода (*дукаши дошле*); није потребно подвлачити да су ове црте, као дефинитивно уопштене, доношене у сретечки говор, и ту механизирание онако исто како су биле механизирание у говорима који су им били преносна зона.

Синтаксичке особине уношене са југа показују сличан резултат. Све оне типичне црте које су ушле у структуру староштокавских дијалеката нису уопштене у сретечкоме говору. Ипак, неке значајне црте овога типа су уопштене, а нарочито удвајање заменице и удвајање реченичног објекта уопште. Међутим члана нема у употреби, а осећање за наставке, ма да у врло малој мери, регенерисано је под утицајем говорâ средњештокавског типа (асс. s. f. — *у*) и под утицајем новоштокавске компоненте.

На овај начин види се да је сретечки говор у многим правцима нивелисао разне компоненте и да се дошло до извесног скристалисаног стања, у синтакси дефинитивно, а то би се могло рећи и за облике; у гласовима пак у великој мери. Али ипак има извесних црта које показују незавршене процесе, показују да овај говор није у потпуности преврео. Те непревреле црте, са неким фонетским процесима који су још у току, нису многобројне, али се налазе у врло широким категоријама и врло су честе у употреби, те дају утицај појачане непрецизности целом сретечком говору. У томе правцу се истичу нарочито две црте: губљење међувокалскога *v*, редукција вокала, а нарочито прелаз *и* у *ѝ*. Често има више нијанси (*неје/неје/неје, глава | глава | глава |глаа*). Комбиновање ових појава имамо у речи *бљуѝца/бљѝца/бљѝца*, у јако оклебљивом изговору. Редукција вокала може ићи до полугласности, као у примеру *осѝдале*. Због чисто гласовних и неуопштених процеса имамо често дублете (*улава | улаа, покровец/покроец* и сл.), а нарочито код двојно очуваних *-ћи* / *-ки* — *јаричићи/јаричики*. Примери као *јуѝро* — *уѝро* показују траг очуване разлике посебних компонената сретечкога говора, а ду-

блетни облици јављали су се и у вези са појединим зависним гласовним појавама, као *ћерамиде* и *ћарамиде*. Због геминације истих сугласника и упрошћавања изговора долази до облика који су скоро дублетни и између којих се у језичком осећању развија извесна врста диференцијације значења: *ка* (< „како“) и *ка(д)* (< „кад“, без акцента), а *кв'(д)* („кад“ под акцентом). Тако имамо примере *ка-д-а дође* поред *кв'-д-а виђи*, „када да дође“, „кад да види“, упитно или усклично, а *ка-д-а дође* „како да дође“; међутим у језичком осећању, једног образованог сречанина, *ка-д-а (дође)* везује се углавном за значење „како“ а *кв'-д-а (виђи)* за значење „кад“.

Ипак ма да још има непреврелих црта, а уз то и дублетних облика, сретечки говор претставља један у великој мери формиран локални говор. Географско локализовање његових црта у историској перспективи показује да је то један дијалекатски чвор, значајан и занимљив. Ту, пре свега, имамо трагове разних дијалекатских типова и са карактеристичним цртама за разне епохе нашега језика, са разним степенима еволутивних процеса, — неке врло новог типа, друге средњег, треће старијега гласовног вида, а са понеком новом, општебалканском особином. У тој мешавини било је компонента са непреврелим цртама, — а општи је закључак да се створила главна тенденција ка стабилизацији у историском смислу типичних фонетских елемената и ка скристалисавању. Оне црте које су биле у превирању или су настављале свој процес у правцу јасних и прецизних елемената ($\text{ж} > \text{ш} > \text{в}$), или су елиминисане и замењиване прецизнијом цртом из неке друге компоненте (ш у 3 л. мн.). Присељеници староштокавскога говорног типа, иако претстављају свакако можда половину насеља, нису успели задржати основне особине у корену; ту су превладале и биле уопштене средњештокавске црте, тако да је овај говор и данас у основи средњештокавскога типа. Али зато су у уопштавању наставака у великој мери добијали превагу елементи с југа. Према томе сретечки говор, као мешовит говор, иде у ону врсту које је и тетовски говор; и у њему, као и у тетовском говору, имамо очуван средњештокавски тип, супротно мишљењу А. Селишчева — имамо у корену старину каква показује стање пре почетка превирања, а у наставцима траг наноснога слоја. Ипак

треба учинити две примедбе. Прво, у томе правцу сретечки говор претставља извесну разлику у самом процесу мешавинског дијалекатског превирања: у тетовском говору била је основа компактнија а утицај с југа се раније осетио; у сретечком говору пак слојеви и средњештокавски и староштокавски су се постепено и скоро равномерно појачавали, тако да резултати њиховог превирања и међусобне борбе њихових црта претстављају у ужем смислу и у чистијем виду лингвистички процес. Треба затим истаћи и то да, нарочито по црти ψ — ψ ($\langle \psi \langle \lambda \rangle$) тетовској а в ($\langle \psi \rangle$) сретечкој, и по захвату балканско-синтаксичких појава, тетовски говор игра улогу преносиоца особина из јужнијег дијалекатског појаса, а да је у овоме географском правцу сретечки говор последња зона јужног утицаја, — једино још понека усамљена црта добачена је до Призрена, према Косову, па и до Врања као λ (упор. проф. А. Белића, *Дијалекти источне и јужне Србије*, с. 212).

Осем ових у ужем смислу лингвистичких а општих запажања, сретечки говор може имати значаја и за објашњавање извесних појава у дијалектима који су ушли као компоненте у сретечки говор, а нарочито за релативну хронологију тих дијалеката. Никада се тако добро не могу лучити раније појаве од познијих као при сусрету разних дијалеката. Тај релативни однос може бити мерило које у доброј мери надокнађује недостатак факата из писаних језичких споменика; у исто време такве појаве, мерене мерилом лингвистичким, фонетичким нарочито, одају пут кретања појединих утицаја и могућност да се уоче оне које су се могле развити пре тих, односно друге које су се могле развити само после тих. Ово и чини други значајан интерес овога дијалектолошког чвора. Полазећи од сплета чији су елементи анализом рашчешљани, многе појаве добијају јаснији однос у перспективи њиховога развоја. Рашчлањене особине многих црта у њиховој завршној фази осветљују у многоме претходне фазе, па често и саму полазну. Сретечки говор потврђује и моја изношења о формирању тетовскога говора, и поткрепљује објашњења о кретању дијалекатских црта са југа ка северу, а тиме се потврђује теорија проф. Белића о српскомакедонским говорима (упор. *Галички дијалекат*, увод, а нарочито стр. 23, 26, 28).

Иако је предмет овога рада био анализа само једнога говора, ипак је дискусија стављена на ширу подлогу, те се на крају уочава на овој дијалектолошкој међи потреба да се истодобно обраде два низа проблема наше новије дијалектологије: утицаји и јужномакедонске и архаичне западно-јужномакедонске зоне на староштокавску и утицај староштокавске зоне, као преносне зоне, на средњештокавску дијалекатску област. Из овога рада се већ назиру главне линије у овим правцима лингвистичких посматрања.

ТЕКСТОВИ

ТЕКСТОВИ

Уз ову расправу штампа се извештан број текстова, и то разне врсте, а не само од фолклорног значаја. Треба управо истаћи да се они и не објављују због фолклористичког интереса, јер тада би и њихов избор био другачији а исто тако и њихово груписање. Ови текстови у ствари су само илустрација сретчкога говора.

Према овој намени извршен је и избор текстова. Ту су, пре свега, текстови бележени од типично добрих објеката, а затим има примера са мешањем, са елементима општег књижевно-школског српског језика (*Umgangssprache*), и са разним утицајима, али је то увек наглашено.

Ипак сматрам да ови текстови могу бити потстрек за упоредне студије мотива, јер ће се овде наћи песама са темама и мотивима које имамо у околним говорима, често и у даљим. Многе песме су скоро идентичне са косовским варијантама. Друге су врло распрострањене и налазимо их и у Дебру, као и у другим, ближим говорима. Таква је нарочито песма о св. Петру и његовој мајци. У овоме правцу била би корисна упоређивања са збиркама Јастребова, браће Миладинова, са збирком Ђ. Ј. Киселиновића, а и са материјалом објављеним на другим странама. Ова посматрања поткрепљују главне резултате дијалекатске анализе сретчкога говора, али не дају ничег новог у дијалектолошком правцу, те се ради тога нисам ни задржавао на детаљној анализи тема и мотива.

ДРЕКАВЕЦ

— Доживљај тетка Ђурђане из Драјчића —

Еда тебе со'с Малеку, да ти идемо од'трло до'зна да сти'немо. Да идемо шаке — доле, — оно пред нас на пут ст'анало, а тоје место се ви'ка „Веж'ица“. Излегло пред нас. „Мичи се от пу'ш!“, узо јен камењ, па ов'ко (прекрсти преко њега), и оно се по'истај! А очи му ц'кљајет быш ка ламба. А оно на јен'а нога!

П'осле мало од тоје м'есто да про'ђемо, а оно у к'арпа:
„В'и! в'и! в'и!“

И после чик у Пу'залька да ти сл'енемо, смо побегле! А т'амо пред нас м'лго, па с'амо п'иштет. Више Пали'чо'ћи, т'амо де ви'кает Бел'а-ро'јна, ст'днаа да ви'кает Ст'анка: „М'оре, Ст'анко-џ, ајд' ов'амо!“ — А Ст'анко м'ишљи па л'уди са... А он ј'ана ко'ња, па беж', беж', беж'!

Па то'је ј'мало и у Мари'н Поток.

А још к'д сом б'ила п'бмицка ј'мало и ма'јмуни!

БЛАСИЊАЊЕ НА СЛАВА

А де, у здравље, дома'ћине,

Д'обре смо ви до'шле!

Све за добро и'шле, да Б'ог да!

За м'лго го'дине, Свети Н'икола на помоћ, —

У здравље и вес'еље га славили,

Он м'оже да ни п'оможе!

Ова година вѣселе, до година још повѣселе, —
 Со^с љар(и) и со^з бѣрићеш,
 Со^з-здравље и со^з живот!
 Бог нека ни чува вѣра и закон!

Ова година овако, до година још појако!
 Ај, здрав си!

И — крц! Жи' ми крс до мали прс!

КЪД СЕ БЛАСИЊА НА БОЖИЋ

Къд ће бине б'њак, ће идеш у плањина, па ће донесеш
 б'њак, ос шума, па ће накладеш огењ, па б'њак на огењ
 ша! [показује].

На И^(с)њаш — Ињаше има полазник. Све са мицки.
 Полазник къад ће дође ће рече: Добро јутро, и Бог ти по-
 могов! Дошла нова година, ос љар и со^з бѣрићеш! Со^з-здрав-
 ље и живот! Донела ни пуни амбари жито; пуне каце ма-
 сло, сирење, мед; пуне плѣвње овце, козе, краве, шевчињчики,
 јаричики, јаган'чики, свин'чики; а'највише мушке главе! Здрав-
 ље и живот највише!

Па из плѣвња смо дошле у кућа!

— Ристос вајскрс, народе!

— Вајштину вајскрс, — ће ти одговореш.

Стрѣкен прѣзник за млоге године!

Кудгод прошов чь'асен крс, чь'асно и беричешно!

Бог да ни чува вѣра и закон! Бог да ни чува краља и
 отаџбина!

Бог нека ни даде љар и бѣрићеш у поље, здравље у љу-
 ди и у стока!

Кој помера међе, Бог да га помери оти памет!

Кој чини мађије за деца, да му не провлачеш у његова
 кућа!

Кој чини мађије за млеко, очи да му убелеш ка млеко!

Кож чїни мађије за челе, Углава да му сучет! (или: очи да му поацјет!).

Кож чїни мађије за крава, ка крава да рїка!

Кож чїни мађије за овце, ка овца да блеје!

Кож чїни мађије за козе, ка коза да врека!

Кож чїни мађије за свиње, ка свиња да грчи!

Кож ошима шуђе, своје да нема!

Кож краде коломоћ, да му се нероди у његова њива!

Кож краде шїкве, под гуша да му ницајет!

Кож чїни мађије, пра и пееев Бог да га учињи!

Он ће исаије вино и ће баци чаша. После ће се завршет трипушта, и ће појет: И Гóсподи помилиуј! И Гóсподи помилиуј! И Гóсподи помилиуј!

ИЗРАЗИ

Нé ми крољај шубара. (Не залагуј — не заваравај ме).

Нé ми крољај долама. (Не лажи ме — не залагуј, не заваравај ме).

ГАЋКЕ

(Загонетке)

Бéла рада кѣд је затворена мїрно седи; кѣд ће у глава улене, сама љгра, сама пое. (Вино и ракија).

Дуб у шума расне сос дванаес(е) грање, свака по четерї гњезда, у свако по седом јájца. (Гóдина, месеци, недеље и дь'но'и).

Златно ма́че пред Бóга илáче. (Кáндило)

Сид сїдосан, вар вáросан, нигде свїрка нéма. (Јájце).

У јенó буре вино и ракија, а не се мéшаеш. (Јájце).

Јéна ствар се прóдава: тај што ће ја кўпи аер нема,

а тајему што куцује пред очи му је, а не га виђи. (Мршвачки крс на гроб; „споменик“).

Криво-право, до Бога доваћа. (Дим из бџак).

Лаурлаа по поштоци. (Пирајка „и њено лупање при прању рубља“).

На свако риче плочице. (Прсти и нокти).

Расне, расне ка девојка, а се устраи ка мланеста. (Рџ, „сазревање ражи“).

Сив сивењко сејеше, мој отец га береше (ш. ј. скуйљаше). (Воденички камењ, бра ињо и воденичар).

Смок сзѝри, дириндедо ѝгра. (Воденички камењ).

Цица — мица, синица, на могила седеше, живо месо тегњеше. (Дете на сиса).

Црн караман на ковчег^к лега. (Катанец).

Шућ, пућ — зад врата. (Мешла).

БЕРОВАЊА

Жаба ако некој утеша, ће му умре некој у кућа.

Жаба ако некој утеша, ће му умре маџи.

ДУКАТИ САМИ ДОШЛЕ

Бив јен мџ и јена жџна, ама онај мџ бив мрзљив и не се померав нигде од кућа. Жџна му рекла: „Немамо дрва, ѝзи од коњшије јено магаре, да донесеш мало дрва“. Он — не џав да иде за магаре да поштражи, теке жџна отишла те му довела магаре. Он ги реков: „Тури ме на магаре, па ћ' ѝдем“. Она га шурила на магаре и магаре га однело у шума, у орман.

Тамо путом за у шума (орман) га задеков јен шрџ; он швркнув магаре и шрџ се ѝскубав, се ѝзвуков из кобрењ. Кџ се ѝзвуков тај шрџ, кџ да виђи, под бус дџкати. Ама не-

мало кој да га скине да ги ўзе. Он не ѓав од мрзе да се скине да ги ўзе, шеке дошов дома.

Къд га пишла жена: „Зашто неси донев дрва?“, он ги реков: „Мене ме мрзело дукати да сбѣрем што имало две — три вреће тамо под јен шрњ, а како ли дрва да ти донесем“. Жена га питала: „А де са тија дукати, да идемо да ги зберемо“. Он ги реков: „Тамо са под јен шрњ, па јутре можемо да идемо, — ако са моји, они сами ќе дођет“. Коњшије ги чуле къд збореле, отишле ноћом и ги сбрале. Къд ги донеле у двор да одвржујет врећа, а оно къд-да виђет: пуње вреће се начињиле (напрајле) змије. Коњшије мишљеле да ги старец изљажав, — „ајде да му ги намѣтамо у његов двор со све врећа!“ Къд — дошле старец и старка, къд-да виђет, а оно у двор пуње вреће дукати. Старец тв’га реков старице: „А, виђиш, стрѣћа моа по мене дошла“. И сбрале тајѣ паре.

БОГ И СИРОМА ЧОЕК

Бог скинав по народ да виђи. Он се намештив ка неки прѣсјак — крастив. Отишов код јѣнога богаташа и га пишав: „Оћеш ли да ме пуштиш да прѣноћим?“ — Онај богаташ не ѓав да га прими. Отишов код другога, али тај бив сирѣма, само јѣна жена имав и јѣно дѣте. Онај муж ги реков жѣне: „Нека дође, грѣоша је — какви је крастив! Што дав Бог, солъ и лѣб!“ Примиле га, пуштилѣ га у кућа. Он сѣдав при огњиште, се грејав. Жѣна га питала: „Зашто си толѣко крастив?“ А он ги реков: „Нема никакви лек, — само ако оћеш да ми дадеш тоје дѣте, да га закољем, да се ^{(с)ос} онај крв ѣмијем, шад би ми прѣшле красте. Онај муж ги реков жѣне: „Па да му га дадемо, — ми смо млади, јѣше ќе ни даде Бог дѣте!“ И даље му дѣте. Онај чѣок ги реков: „Искѣчѣте надвор, — кът ќе га закољем да не ви је гре“, и они изишле надвор, а дѣте ѣсталиле при огњиште. Застанале ка јен сат, къд да виђет прозѣ прѣзор, къд да виђет: дѣте сѣди при огњиште, а онај чѣок нигде га нема. Къд да

виђеш у ћуше — две-три вреће дукати, и онај нигде га нема, — а тоје бив сам Бог ошъа!

ЂАВОЛ И ЦАРОВА ЋЕРКА

— Прикажња —

Некој ђавол узев царева ћерка, узев ја под мишке, ошшов под море и шурив ги њојзина рѹка у уста да не може да побегне и оће да сиѹје. Къад видев цар да му се ћерка изгубила, наредив стражари да не сме никој да мѣте кѹфа и двор, ни да поѣе, да се држи сѣрбос — док се не нађе царска ћерка.

Стражари скѹталe проз град и огледѹале да не мѣтет људи кѹфа и да не поѣеш.

Стража дошла у двор некојези бабе. Баба и мѣла кѹфа (двор) и поала. И стражари ја пришегнале: „Како ти смеш да мѣтеш кѹфа, па јоште и да поѣеш?“ — Она ги одговорила: „А зашто да не поѣем?“ — „Зѣр неси чула да се царска ћерка изгубила? И дор(и) се не нађе, не сме да се мѣте кѹфа, и да се не пое“. — „А што ми је гајле за царева ћерка, што ја ѹкрале! Зѣр цар ми доа што сѹм сѹроша? Теке обрнем бошча зад себе къад ѹдем у кѹфа, а къад ѹдем из кѹфа обрнем пред себе.

Стражари ѹзеле бабу и одвеле ја код цара, да гу цар ошсуди. Къд било пред цара, цар ги реков: „Зашто ти да поѣеш и да мѣтеш кѹфа, зѣр не знаш да ми ѹкрале моја ћерка!“

Она му рекла: „Што ми је гајле за твоа ћерка? Зѣр ја сом ти за тоје крива? А зѣр ти си ми крив што сѹм сѹроша и што ѹдем голѹшава? А ти, ако ти је жав за твоја ћерка, ѹмам ја своѹи сѹнови што са сарѣмни да ти ја нађеш. Имам шес-сѹна. Дај ги обукло што ти носеш твоји дѣлије. А и мене да ме обучеш да ми дадеш ново гошпоцко обукло.“

И цар нареди да ги се даде, и дадоа ги аљине што носеш дѣлије. Баба ошишла дома и се промѣњила и седнала

при огњиште, а обукло за синови наредила на дрг, унутра у кућа.

Дође ги први син у кућа и питава маџер: „Де си узела овако да се промењаш?“ А она му рекла: „Кажи ми што јунаштина имаш ти, па ће ти дадем јено обукло и тебе“. — „Ја могу ђаволу што има у-уста, да му извадим п да му ч^к т^урим жаба у-уста и да ме не осети“. — „Е, добро, узи јено обукло и обучи се“.

По тође дође и други син, и он се зачуде кад виде оноје обукло што виси на др^к. Т^баг пита он маџер: „Де си узела овѣ обукло?“ — Она му рече: „Кажи ми што јунаштина имаш, ће ти дадем јено!“ — „К^бад — дунем у море, у вода, море ће се рацеаи до поло^лна и можем да виђим ђавола у море“ — И њему дала му баба обукло.

По тође дође и трећи син. И он питава маџер: „Де си узела овѣ обукло?“ — „Кажи ми што јунаштина имаш, па и тебе ће ти дадем јено!“ — „К^бад паднем на н^ужда, ја можем три чока да носим и ђавол да не може да ме у^аши!“ — „Узи и ти јено!“

По тође дође и четврти син. И он питава мајку: „Де си узела овѣ обукло?“ — „Кажи ми што јунаштина имаш, па и тебе ће ти дадем јено!“ — „К^бад паднем на н^ужда, можем да наградим кула што не може ни ђавол да ја растури, да може да не ме у^аши ђавол!“ — „Узи и ти јено!“

По тође дође и пети син. И он питава мајку: „Де си узела овѣ обукло?“ — „Кажи ми што јунаштина имаш, па и тебе ће ти дадем јено!“ — „Можем да скођем синцири што не може ни ђавол да ги откине!“ — „Узи и ти јено!“

На крај дође и шестти син. И он питава мајку: „Де си узела овѣ обукло?“ — „Кажи ми што јунаштина имаш, па и тебе ће ти дадем јено!“ — „Ја можем врата брго да ги закључим, да не може ни ђавол да ја откључи!“ — „Узи и ти јено“, рекла мајка.

И рекла ги: „С^баг да ви кажем — царска ћерка се изгубила, и ви^е ваља да ја нађете!“

Сабајле се дигле и отишле, викале по плањине да не ја нађет. И отишле ч^к на море. И тамо сваки по своа вѣштина, по своа јунаштина видеде да је у море царева ћерка. К^бад -д^унав у море јен брат, море се раздвојило и виде-

ле да је царева ћерка у вода на гно море. Тамо ђавол спуце и девојкина рѹка држи у-уста. И прв брат отворив ђаволу уста и турир му јена жаба у-уста. И кьад почеле да бегает о девојку браћа, ђавол се разбуди и поче да трчи по њи.

Онија шрѹца узјашиа на јенога и почеа да бегает по море. На сѹо га чекале три браћа. Онај кој носив шрѹца ги реков: „Камо сваки своја вештина, зьре не сашана стѹже!“ — Онај у минѹт сазида кула, а дрѹги закључи врата, да не може ни шејтан да ја отвори. Онај скѹва синцир и отегне око кула. Ђавол кьад стѹгнав трипушт зашов од силаина око кѹла, и не могав да улене унутра. Кьад зистанав, улегов на синцир да крши кѹла. Онај што прѹив синцир му прѹметне синцир око шѹја и га врза.

После отвориле кѹла, извеле девојка и пошле куд цѹра.

Со-себе повеле и ђавола. Пред цѹра довеле и ћерку му и ђавола. Тьаг му рекле: „Еве, ѡвај ти украв ћерка!“

Онија пет браћа примив цар за своји двѹрани, а онајему што извуков рѹка девојкина из ђавола уста дав му ћерку за жену. И мајка ги дошла шуј.

Ђавол испричав тьаг цѹру како га увѹшиле и како му ѡтнале девојку и реков: „Ја сѹм ђавол, ама ѡвија бѹшоа по-ђаволи од мене. Овија ми ја ѡтнаа, а ја можем јѹпе да ја ѡтнем, ама ѡвија ће ми ја ѡтнет јѹпе!“

(Забележено у породици Никшића—Петровића у Драјчићу).

Напомена. — Дрз је мотка за сушење рубља, једним крајем причвршћена обично за чардак, а други је крај слободан, па се дрз^к може покретати хоризонтално и подешава-ти да буде увек према сунцу док се рубље суши.

РУСКИ И ТУРСКИ ЦАР

Бив силен турски цар. Тајему цару руски цар прѹтив порука: „Да умириш зевња, или ја ће имам бој сѹс вас!“ Турски цар немогав да му одговори. Трајив некој кој може

да му одговори рускому цару. Настрадаин реков: „Ја ћем на тоје све да одговорим, — само да ми дадеш јено магаре и доста јуџиња“. И он га упутив на лађа и казав: „Праћам ти чо(в)ека кој ће ти одго(в)ори!“

Настрадаин ошишов у Русија и у Русија га дочекаа со с војска и примале га и одвеле у царски двор. Он се преста-вив тамо: да сам ја испрашен за оваја ствар. И они се по-здравиле сос цара. Настрадаин потражив од цара: „Да ми даш повише заштије, да проскитам проз Петроград, ама да заштије ме слушајеш мене што гим наредим“. Он љи ка-зав: „Да уваташе кучики, де ги нађете“. — Уватиле око двадесе тријес кучишша, па ги довеле у дворац. Казав ги: „На-чука’те по јен ков—ковче и привржите свако куче за ен ков!“

Узев стап, па тепа онија кучики. Питав га цар: „За-што тепаш кучики?“ — Па ги тепав. — „Зашто тепаш тија кучики?“, па га питав цар. — „Нашему цару много му вуци појеле овце, а они не идет тамо да брањет ов-це нашему цару, него седет овде!“ — „Како можеш кучики да прођет одовде тамо, па да брањет цару вашему овце! Зашто — далеко!“ — „Е, и цар је далеко, не може да виђи ни де се тепајет по путови!“

Он га тако надрвадав.

МИШ И МРАВКА

Тражив миш у зајем жиџто од мравку. Мравка му да ла жиџто у зајем. Па ће му дала мравка, па не ву достало жиџто, тражи назаћ. — „Дај ми тај зајем, мише, рекла мравка. Ђе немам да једем“. Миш вика: „Немам да ти да-дем“. Мравка му вика: „Дај ми! Ђе те шужим преко суџ!“ — „Што оћеш чини, нема да ти дадем!“

Они ошину на суд. Суд је за миши мачка, цар њин. Е! Она ошила, мравка. Казала: „Неће да ми даде што со^м-му дала жиџто!“ — „Иди, још јен пуџ му потражи. Ако не^{да}, шг^џ ће га уапсимо“, мачка рече.

Ошиде мравка: „Ђе ми дадеш — што со^м ти зајам дала, или ће те дадем суџу!“ Миш ву не даде.

Е, онда ма́чка отишла на сун. Саслушала: „Ће ми да́- деш — што со́м ти за́јам дала?!“ — Миш рече: „Не́мам!“ — А ма́чка била скри́јена, и учини мачка „а“!“, и миш учи- њив: „Кó је то?“ — Миш побзна да је то лав: дошов ка́д реков миш да не́ма, а гласив се ма́чак. — „За́р дошов по мене“, рече миш. „Дај вре́ћа брго!“ — Од стрв суду!

БЛАГОДУШЕН И ПРАВЕДЕН МОМОК

Неко^а време сва́коа ти́ца говори́ла. Овца говори́ла, го- ведо, дрво.

Овца се мо́лила кад ће да ја кољеш: „Немој да ме ко- љеиш!“ — Къд ја обалиш да ја стрижеш, она страв има́ла, па се мо́ли да не́ ја стрижеш.

Дрво се се́кло. Јен бо́гат чо́чек има́в је(д)нога слугу. Пра- ћав га да до́несе си́рово дрво од пла́њина. Дрво ви́че: „Аман, не́ ме сечи, аман!“ — И јо́аеш си́рово оста́ви а су́во бе́рав; јо́аеш га́зда му реков: „Мо́ре, си́рово! Суво не́ држи огењ!“ — „Си́рошо дрво, реков мо́мок, жав ми је да га се́чем, оно ра́сне!“

Други пут кад отишо^а, па́ тако, — дрво ви́че: „Аман, ке́ ме сечи, аман!“ — И јо́аеш си́рово оста́ви а су́во бе́рав.

Трећи пут га́зда му реков: „Ако ми не до́несеш још је(ди)нпуш-а си́рова дрва, гла́ву ће ти исече́м!“ Мо́мок миш- љив: Што ће ми га́зда гла́ву исече́, ја́ ће исече́м си́рово, га́- зла не́ка но́си на́ гла́ва!

Дигов се, отишов у пла́њина! Га́зда по њег на озирце. Ма́ши се, узима се́кира, говори: „Дрво, не́мо да ми се мо́- лиш, ја не́ могу да да́дем мо́ја гла́ва за тво́ја!“ — Ма́ши се́- кира да у́дари, и дрво писнало, чу́ло се до Бо́га: „Не́мо! да ме исече́ш, не́ће ни те́бе га́зда да те исече́!“ И га́зда чув.— Мо́мок реков: „Ка́ко буде к'смет, не́ће те исече́м, не́ка иде мо́ја гла́ва“, и јо́ае^(т) на́бере су́ва дрва, не́ћев си́рова, къ́д се мо́ли дрво!

Мо́мок не́ виде́в га́зду де га слу́ша. — Га́зда побего́в до́ма.

Мо́мок къ́д-дошов до́ма, расто́вара су́ва дрва. Га́зда

ав (= „сал“, „салше“) му рече: „Зар још донесе сува, па не
 црнова!“ — „Плаче шума, — ја не могу да га сечем ка'д се
 прво мољи!“

Благодушен чо'ек, прѣма молба!

*

Дизнале се у недеља, ди орав тај слуга. „А, бре, рече,
 слуго мој, како неси бшребив камење и шрње! Не си метив.
 — уз'и ги мѣши!“ — „Недеља је, грѣоша је! Има дрўги дѣ'н,
 ко'о ће ги мѣкнем!“

*

Мало по мало, онај чо'ек што бив г'ззда, дошов да слу-
 жи у онај'га чо'ека, слўжив — бив му слўга њему.

* * *

Овца је за кољѣње. Онемев Бог овца, да не се мољи! —
 Дрво је за огење. Онемев Бог дрво, да неће се секло ни
 дѣ'наске.

Ф'бла му на Г'спода, он је наредив, у Бога је пр'вда!

Напомена. — Текстови Руски и турски цар, Миш и
 мравка и Благодушен и праведен момок забележени су у
 Срецкој, те отуда извесна отступања према ономе како би
 било нпр. у селу Драјчићи. — Тако је у Срецкој забележе-
 но да гим наредим м. да ги наредим у првоне од ових тек-
 стова. У другом тексту у Срецкој забележено је Па ће му
 дала мравка, док би у селу Драјчићи било у таквој речени-
 ци Па ем му дала мравка, а и са разликом по месту акцен-
 та — у Срецкој саслўшала м. саслўшала У трећем тексту
 налазимо б'рав (ма да се у употреби може чути и брав),

према брав „брао“ у селу Драјчићи; затим сав „сал“ са гласовним једначењем по месту артикулације, у групи сав му рече м. сал му рече; према метив и у Срецкој и у Драјчићу је обичније *мешнав*. Уместо забележеног да *неће се секло* ни *дв'наске* обичније је да *не се сече*, да *неће се сече*.

ИГРЕ

Деца ели бѣжари кад је празник ели недеља ће се *сбереш* на збориште ели на некоа ливада ели на некоје равњиште и *играјеш* ели „кóло“ кад има и девојке и *кш* има кој да ги свíри у шупељка или у кáвал, ели „шóпка“, ели „чíја ј“ војска — Камбéрова“, ели „жаљи пáљи“, ели па *играјеш* „калачóјна“ — се вика још и „капичóјна“.

СЪБОР-ОРО

У наше село се бѣре сѣбор јѣнпуш у година, на-друзи дѣан Вѣлидан. Кад ће *прођеш* крсти проз цев ашар севски, и кад (т) ће се вратеш јоше у село на Локва, има веће много жене и девојке *убоо* напроменеште. Мланесте са тѣга *променеште* у велиданско руко. Ако је *убоо* време, се *прај* сѣбор и се *игра* у оро. Све девојке и мланесте, а у *подавнешње* године и *постаре* жене се *порѣђајеш* у сѣбор: се *уашеш* заруке и *наоколо* се *нарѣђајеш*.

Тѣга, мичкó-пóмичко, *идеш* *полако*, сѣсвим *полако* и *појеш* по *двѣ-двѣ*. Тѣк се *поје*: „И-паде *плата* на *ливада*, *Госиоди* *помилуј*“. И у *шоје* *искочајеш* по некоа *постара* жена из *кóло* и *мланесте* и *играјеш* на *шанец*: свака за себе се *врши* и у *јѣна* *рука* *маа* *шáмија*.

КОЛО

Кóло се љгра како кѡа'ш^а. Прво, се љгра придвечер. Момци и девојке кѡд^т нáредеш сшока — гóдеда, óвце, кóзе, к' љз пезеш на збóришше ели на сóкак. Девојке пóјеш а момци се пѡгађеш и м'скареш. У село има чобани — који чúвајеш овце — и они знајеш да свíреш у шúпељка или у кáвал. Ако бине некој сѡг шúј ош-шúца чобани шшо знајеш да свíреш, а мóљеш да ги свáри некоа љгра. Тájему што ќе га мóљеш то му је вóља ќе зáсвири некоа љгра. Колóвођа ќе пóчне, а сѡс њѡга одма још некој^т. После се увáћајеш у коло и други, и момци и девојке. Понекóј пуш се не мѡшајеш момци и девојке а понекóј пуш се измѡшајеш и тѡг је шáрено кóло: шáрено кóло. Гледáници — гледáник и гледáница се вáћајеш јено дó друго у коло. — Сѡк се љграјеш нóве игре: врáњанка, србúјанка, и друге. Понекóј пуш и се пóђе кѡт се љгра — ка што је: „Мáјка је Мару сáветовала!“

Кóло се љгра и под гоч. Гоч лúпа а сурла свíри и тѡг се љгра. Гóчови и сурле свíреш — дбодеш у село кѡд је некој пáзник — свѡтец. Тѡг са промѡњети, обúчени у нóчó бóдело — áљине: и момци и девојке и млáнесте и жѡњени људи млáди, па понекóј пуш се љшши и пóнекој постар чóјек. — Пóстари људи љграјеш „арнáуцки“: с' љшеш у коло, а после сваки за сѡбе љгра, одвóјено: ќе клѡкне, ќе рíшне, ќе се зáврши, — шое љграње је „на шáлим“. — Кѡд се љгра „под гоч“ и се плаћа гочóбије. У старó време, у старе гóдине се плаћало по јен мѡшелик, а сѡг бѡрем по стоцáре. Понекóј пуш му даде некој и банка — две.

ТОПКА

Тóпка љграјеш и дѡца и момци и стари људи, сáмо не бш много стари, а жѡне и девојке тóпка не љграјеш. И у овај игра се пóдељеш „на две“, на два шáбора. — За шóпка ваља да ~~шма~~ пóшироко и пбдугечко мѡшш: да бине дúгечко

об'рем сѣо до сѣо-и-пѣсеш мѣшра. На јен крај иободеш—усар-
чеш јен камењ — нишан. Ђе шргнеш шорш и кому падне
први да мѣша шобка, шај ће иде на шаа сѣрана де је ни-
шан — камењ, а други ће идеш на другá сѣрана. — Съѣ
шобка је у овија шѣо са код камењ. Први од овија мѣша
шобка: баџи ја у вис и ја дочѣкује соѣ шака и ја удара, а
оџија на другá сѣрана ја ваџајеш. Ако му ја увашеш, одма
га „изгореш“, а ако шобка падне на зѣвња — кој-ја уваше
шај гаџа нишан — камењ: ако пбгоди — „убије“ камењ, га
изгори шаџега и узима дрџи да мѣша шобка, и шако ре-
дом. — Кблико пуша ги не пбгодеш, шoliko ги се броји оџи-
јм. И шако док се не изрѣџајеш сви. — После се прбмѣнеш:
оџија идеш шамо, оџија овамо. Који ће напращеш пбвише ши-
ја побѣдиле. Који побѣдиле, ушајеш (иваче: ујашеш) овија
дрџи.

ЖАЉИ-ПАЉИ

Деца избереш јѣнога кој ће лѣга, оџке: јен од њи на-
прај шорш а дрџи шрза. Јѣному му падне да лѣга, а дрџи
да га ушне. — Се изгра пред некој зид пбравен. Тај шѣо ле-
га се нашуљи, а овај дрџи га јане — ушне и удара шобка
у зид и вѣка: „Жаљи!“, ја ваџа, и јопе ја удара од зид и
вѣка: „Паљи!“, и јопе ја ваџа, јопе ја удара, и вѣка: „Жѣ-
жи!“, јопе ја ваџа и јопе удара од зид, и вѣка: „Бежи!“ —
До шѣг сви дрџи деца са око њи, а кѣш кажеш: „Бе-
жи!“ сви брго се разбегнујеш, а шај што ударав шобка се
скине од своје кбѣче и нишани некбѣгега да пбгоди од оџија
што побѣгнале. Ако га пбгоди — „убије“ шаџега шѣо гаџав
— шај дбоди на мѣсто да лѣга, а ако га не пбгоди, он ће
јаше шаџега кој га гаџав. — Съг и он исто мѣша шобка и
вѣка „Жаљи“ — „паљи“ — „жежи“ — „бежи“. А ако му
падне шобка кѣд ја удара од зид, ако не може да ја уваше,
тѣг брго бѣга и он од кбѣче ка и други, а кбѣче узима шоб-
ка и нишани некбѣгега да пбгоди.

ГУЧКА

Деца ће у круг стањет. Прет свакога има мало дупкиче ископано у зевња, а у среде па има поголемо дупкиче. Съг ће гуцкаџет шџика по зевња со^с-стаа, да се ушера шџика у некоа дуака.

КАЛАЧОЈНА — КАПИЧОЈНА

Оваке се игра калачџйна : Къш-се сџберет неколицина, пџ-чес ели садџм-осом, со^с шџрт избџраџет кој ће вџрди први кџпа. Тајему што му пџднало на шџрт да бине први, скџне кџпа и ја шури на зџвња и остане до њџ да ја вџрди, а сви около њџга прџшрчуџет, да му удрџт кџпа сос нџга, па за тоџе га заулавуџет со-свака страна. И кџд му запџпурди некоџ кџпа, он трчи по њџга да ја бџне, ели па трчи по некоџџега кџји му је пџблизу/о да га чџчне. Кџд чџчне некоџџега од џнија што му гуцкаџет кџпа, он узима своџ капа и чџчнат дџбџди на њџгоџ место и шура своџ капа на зџвња да ја брањи. Тако се продџжуџе игра.

ЧОЧКА

Јен сџдне а други га варди, сви други па наџколо шџрчџт џваџега да га чџчнетџ шџџо га брањи; ако га чџчне некоџ, шџџајему шџџо је чџчнатџ ће зџвржет очи сос шамџџче, и шџџџ џн ће ги јури, и коџега ће уџаџи, ваља да му пџгоди име џвај шџџо брањи џнаџега; чџчнатџ па ће сџдне да га њџга брањи џнај шџџо лџгав.

СЛЕПАЧИНА

Се ваџаџетџ дџца: шџџ шџџо ће му зџвржетџ очи ће ваџа други, и шџџџему шџџо ће га уџаџи ваља име да му пџгоди.

КАМЕЊ

Камењ се мѣша (баца) сос јенá рука, сос двѣ руке.

ЧИЈА Ј' ВОЈСКА — КАМБЕРОВА

Озаа љгра љграѣтѣ деца а и девојчки. Се љгра на нѣкој прáзник, а не сваки дън. У два рѣда — шáбора се пóделеѣтѣ, колико на јѣна сѣрана шóлико и на друга. Јенá сѣрана се увати све за рúке у редѣ ка кѣд се љгра, само съз се љаѣтѣ пóчврстѣо; на другá сѣрана шáко истѣо се пољвáћаѣтѣ за рúке и сѣанѣтѣ у редѣ. Између јен ред (јѣнога рѣда) и друг (другога) има ка јѣно дѣсе — двáнаѣс мѣшра. На јенá сѣрана јѣнога ће љзберѣтѣ, и он ће љскочи из ред, ће пѣљне у шáке и ће вѣка другому рѣду: „Чѣја ј' војска?“, а сѣвија му одговáраѣтѣ: „Кáмберова!“ И шáке шрѣпауѣтѣ пита, а чѣшврѣши пѣт: „Смѣ да прѣђѣм?“ — а они му па одговáраѣтѣ: „Ајш, не бѣј се!“ И шѣг се зáсиљи на онај ред и се бѣне међу нѣкоји да ги бѣкине шѣо се уѣатиле за рúке. Ако бѣкине, љзѣма јѣнога у рѣстѣо, а ако не бѣкине, он ће бѣстане у рѣстѣо. И коá сѣрана има пѣвише у рѣстѣо рѣбови, шáла стра-на пѣбѣдила.

КВАЧКА, ОРЕВ И ПИЛИЋИ.

„Квáчка, ѳрев и пѣлићѣ“ је дѣчинска љгра. Деца љзберѣтѣ међу себе квáчку и ѳрла, а сви дрљги ће бѣнѣт пѣлићѣ. Квáчка сѣанѣ напре, а за ѣа ће се пољвáћаѣтѣ пѣлићѣ јѣно зáд-друго за пѣас. Орев бѣшанѣ нáстрана. Квáчка клѣкне и пѣчне да чѣпрѣља, да чѣпрѣлка. Орев ја пита:

— Штѣ чиниш?

Квачка одговара:

— Прајѣм рúпа за пѣлићѣ!

— Штѣ прајѣш?

— Прајѣм рúпа за пѣлићѣ!

— Шѣо прајѣш?

— Прајѣм рúпа за пѣлићѣ!

И шѣг се јурне — „пѣлѣти“ — ѳрев на пѣлићѣ, а пѣлићѣ бѣгаѣтѣ у ред, а квáчка ги брáњѣ трѣчѣји ок' ѳрла. Пѣлићѣ

са уџатени за квáчку јено-зá друго и које óрев чóчне, оно íска-
ча из ред и квáчка има све пóмало пíллћи до(к) ги óрев све
пóбере. После се промењет: óрев бíва квáчка, а квáчка óрев,
и íгра се продúжује јопе ка и прво.

ЛАЗАРИЦЕ

Лазарице — лáзарске песње се пóале и у старе гóдине,
и ськ се пóлет. Лазар кьш ќе се гради и њему ќе му се поје,
а тьг и за дрúги ќе се пое и у свáкоа кућа де ће уленеш.

ЛАЗАР КЪ^Д СЕ ГРАДИ

(квт се промења)

Рáдос, рáдос, Лáзаре,
Војска ти се прибира,
Одвише се нáдбира,
Ожењи се, Лáзаре,
Дь'н до плáдне, Лáзаре,
Ноћ до пóзноћ, Лáзаре.

НА ИСПРАЋЕНИЈЕ ИЗ КУЋА, ДА ИДЕТ ДА СКИТАЈЕТ

Ајт сь^{оа}-здрáвје, Лáзаре,
Пá на јесен дá лођеш.

У КУЋА КЪД ЋЕ УЛЕНЕТ НЕКОМУ ДА ПОЈЕТ

*Чиј су ове дворове —
 Јесу лепо мѣтени?
 — Краљеве су дворови,
 Краљица је помела!
 — Нѣк искочи краљица,
 Да дарује Лазара!*

ЛАЗАР КЪД ИГРА

Лазар свака а Лазарче тупка;
 пеачице поет — дбе по дбе:

*Јѣј Лазаре, Лазаре,
 Обрѣдј се, Лазаре,
 И се лепо прѣклањај,
 Да те лепо дарујеш!*

ЗА КУЋА ПОЈЕТ СТАРКЕ

*Јеј, Јерино, гóспођо,
 Лепа си пород рóдила,
 Све синови — ба̀нови,
 Све ћерчице — јѣлчице!
 — А не ми са синови,
 Текѣ ми са ба̀нови;
 А не ми са ћерчице,
 Текѣ ми са јѣлчице!*

МАЈСТОРУ

*Jeј, мајшто̀ре, мајшто̀ре,
 На дьн ти је на̀дница:
 По̀ два жу̀та ду̀ката,
 И по̀ трѐћи ша̀лира!*

РАТАЈУ

*Jeј рата̀је, рата̀је!
 Ра̀тај сѐје о̀рање,
 И рата̀јче на̀ брана!
 Ра̀тај сѐје о̀рање
 Сь̀з белѝја чѐлица.*

ЗА СТОКА

*Чѐле ви сѐ ро̀беја!
 Кра̀ве ви сѐ тѐљеја!
 Овцѐ ви сѐ ја̀гњеја!
 Ко̀зе ви сѐ ко̀зеја!*

МОМКУ

*Овдѐ ју̀нак нѐжењет,
 Што̀ га ма̀јка нѐ жењи?
 — Што̀ га ма̀јка нѐ жењи,
 Ни́где ли́ка нѐ на̀ђе,
 Само̀ сто̀јну по̀пову, —
 Сто̀јна ми јѐ ро̀биња,
 Буд ро̀биња ѝ ро̀дина!*

МЛАДИЋУ

*Соков лѣши високо,
Крѣла држи шѣроко,
Под крѣла му дѣвојка!*

ЗА ДЕТЕ У КОЛЕПКА

*Гукало је голуиче
У шарене пѣлене,
У свѣлени повоји,
У шарене колѣшке,
У свѣлени повоји!*

ЗА ДЕТЕ ОКО ШЕС ГОДИНЕ

*Море, дѣте, паунче,
Тебе ти је писано:
Ти да идеш у гора,
Да набереш мѣшљика,
Да пометеш кућица!*

УЧИТЕЉУ

*Учитѣље, гѣсподе!
У столови сѣдеше,
Златно перо у руке,
Сѣтна писма пишеше,
Млади дѣца учеше!*

УЧИТЕЉУ

(варијанта)

*Учишѐље, даскале!
У сѣлодѣ сѣдеше,
Злѣино перо држеше,
Сѣйна писма пишеше,
На далѣко праћаше,
Млади деца учеше!*

Напомена. — У песни *На испрођењу* налази се израз *сѣ^{оз}-здравје*, ма да се иначе обично каже *со-здравље*. Исто тако само у песни *У кућа...* налази се у пот. пл. *овеј двѣ рове*. — У песни *За кућа појеш старке* имамо дат. ф. с. *старке* „старој жени“. — У лазаричким песмама нарочито пада у очи метрички однос — скоро редовно два трохеја а за њима дактил; у томе метричком односу очуван је по месту старији акценат. Такав акценат и тонски је, нарочито у трохејским стопама, другачији но обичан акценат, те је и у језичком осећању, како тврди г. А. Никшић, наставник грађанске школе, који је и сѣм из Сретечке Жупе, схваћен као „музички акценат“, на супрот нормалном данашњем акценту, као: *Лазаре, Јерине, синѣви, ћерчице, мајстѣре, јеш рашѣје, и рашѣјче, белија, учишѐље*.

СВАДБА

*На свѣдба је голѣмо вѣсѣље. Свѣдба не бива без пођење.
Ге поеш цѣв дѣан.*

Напомена. — Реч у реченици наглашена изговорена је *пођење*, а као ненаглашена *поеш*, поред наглашенога придева *цѣв*.

НА СВАДБА

*Младóжења ујутру ће се подбричи. Подбричује га мó-
мок, или óжењен, само кој има мáшер и оца, браћа и сéстре.
Къ^аш ће пођеш свáшови за дéвојка, поеш жене млáде:*

*Пóдизај се, кúме и старејко,
Мóљи ти се млáди младóжења,
Да идете зá добра дéвојка!"*

*И онаа кúћа девојкина, къ^аш ће дођеш свáшови, ги поеш
жéне свáшовам:*

*Дóбре дошле, кúћени свáшови,
Да узете и дóбра дéвојка".*

НА ЖЕТВА

При работа на коломóш, прашење, копање

*И Тóдоре, и нéвен Тóдоре,
И камо ти и кóња дóрију?
— И прóдав съ^ом и кóња дóрију!"*

*

*И што ми је и мýло и дрáго,
И да бý(д)нем и сéјмен — нá^а село,
И да глéдам и мóме јý село.*

*

*Зме! прóлете кроз гора зéлена,
Кгилл бýје у јéла зéлена!*

ЖЕТВА

Спајче намољало,
 — И, мори, лепá Јело,
 На њива гóлема,
 — И, мори, лепá Јело!

*

Пра́шимо девојку
 Прет обет на воде,
 — И, мори, лепá Јело,
 Да дóнесе воде,
 Иј, воде студене,
 — И, мори, лепá Јело!

НА ТРЕСЕЊЕ

Јој мéсече, ој јојниче, ди́!
 Јој мéсече, ој јојниче, ди́!

Што си лепо у грађа,
 Као óвца у шрло!
 Овце нéмав óвчара, —
 Овчар ги је девојка,
 Она, луда, зáспала
 При две чáше шáрене,
 При две воде стúдене!

(Гроздана Стојкова)

У ПРОЛЕЋЕ, ПО ЛИВАДЕ КЪД ИДЕТ
ДА ПЛЕВЕТ

— Јеј, Иване, бели-грађанине,
Не дај, не дај, — Бели град изгоре!
— Нека гори, да би изгорејо!

*

Огрејала јасна месечина,
Огрејала браћу на вечера!
Он вечера, она не вечера!

*

Стојанке, ћеро попова,
Праћив ме мајстор до тебе,
Да узем мера о¹ — тебе,
Да крољам јелек за тебе!

САМО ЛЕТИ, КЪД ЗАЋЕ СЛУНЦЕ

Што ми сјаје у равнo Кóсовo?
— Да ли ми се вода развратила?

Мáло сéло, рáно вечерало,
Вечерало и рано легнало!

*

Вéшар вéје, град гора лéлеје,
Дéвојке са у тв'анке кошуље!

*

*Од сiнојка јунак забéгнајо,
Забéгнајо вечер по вéчере,
Забéгнајо и коња дóвејо!*

У ЗИМА САМО, И ТО УВЕЧЕ

*Чубра мете двóрове,
Мéшлика ги свѣ^бњеше:
— Ала, врц — врц!*

*

*Бóлен јунак лéгаше, —
Дéвојка га óтрула,
Сóс црвена јáбука!*

Напомена. — По саопштењу које ми је учинио г. Александар Никшић, треба нагласити разлику у ритмици и мелодији између ових песама и лазаричких песама. Док је мелодија лазарских песама у ствари рецитатив, „као неко скандирање“, — дотле песме ове врсте, које се певају „при работа пољска“ имају другачију мелодију, „са много отезања“, и у више варијаната. Од њих се издваја песма која је у овој групи наведена последња.

ОБРЕДНА ПЕСМА ПРИ НОШЕЊУ КРСТА

*Пáде плáта на лiвада!
Гóсподи, пòмилуј,
Гóсподи, пòмилуј!*

*Нé је плáша на ливáда,
Гóсподи, пòмилуј!
Гóсподи, пòмилуј!*

*Тéкле мí са чь'сни крсти,
Гóсподи, пòмилуј!
Гóсподи, пòмилуј!*

*Чь'сни крсти Бóга мóљет,
Гóсподи, пòмилуј!
Гóсподи, пòмилуј!*

*Стáри стáрци пòстадоа —
Гóсподи, пòмилуј!
Гóсподи, пòмилуј!*

*Стáри стáрци, лúди дéца —
Гóсподи, пòмилуј!
Гóсподи, пòмилуј!*

*Лúди дéца оглáдноа —
Гóсподи, пòмилуј!
Гóсподи, пòмилуј!*

СВЕТИ ПЕТАР И МАЈКА МУ

*Свéти Пéтар ú рај пóшов,
По њéга је стáра мајка.
Рéче њóјзи свéти Пéтар:
„Врáћај ми се нáзсћ, мајко, —
„Нéси рáја дóстојала!
„Кьд си брáшњо узíмала,
„Узимала у кóњије,
„Кьд^т си нáзаћ поврáкала,
„Сос пепев си помéшала
„Па си нáзаћ поврáкала;
„И сов кьд си узíмала, —*

„Къд си назаћ враћала,
 „Сос пѣсок си помѣшала,
 „Па си назаћ враћала;
 „Къд си вуна узимала, —
 „Къд си назаћ враћала,
 „Сос кучиста си мѣшала,
 „Па си назаћ враћала,
 „Те раја си не дѳстала!“

РАЗБОЛЕ СЕ ЈАГОДА

(млого стара песња)

Рáзболе се Јáгода,
 Рáзболе се Јáгодица,
 Рáзболе се Хајкуна дéвојка.

Болуј, снашо Јáгодо,
 Болуј, снашо Јáгодице,
 Болуј, болуј, али не умирај!

ВАЈЛИЈАН ДЕВОЈКА

Ваљила се вајлијан-дéвојка,
 Ваљила се браћу на вéчера, —
 Он вéчера, она не вéчера!

И пѳстој, слунце, нé рано зáоди!
 Да навезем и, браћу кошúљица:
 Око руке — шаје више кúке,
 А ту грање крила лабúдова!

ПОШАЛИЦА

*Прóдала ме ма́јка
За пол-оке бра́шњо.*

БРОЈАНИЦА

— Ој ђинђери, калуђери,
Кој вам тропа по шавани,
Је л' са Тúrци, је л' са кáури?
— Ниш' са Тúrци, ниш' са кáури?
— Је ли су ми јањичари:
Бијеш пéтла по шавани:
— Дај ми, пéтле, коњу зоб!
— Немам коњу зоб!
Неса^м копаач, ниш с^ам брач,
Ја са^м кокош и чéпрљач, —
Од ђубрета на ђубрета, —
Дође душа на кркуша.

(Станисав Б. Никшић, ученик)

НОБАКОВИЋ ГРУЈО

Фáла Бóгу, фáлан јéдинóме,
Вíно пíје Нóвак и Радíвој,
Ју горíцу по — танкú јелицу,
'лáд — дијéте, млáди Тáтомíре,
'лáдо — л íте вíно гú служéше,
'лáд — дијéте', лáди Грујичíца,
'лáд Грујíца стрáжа гú чувáше!

Проговора Дебелић Новаче :
 „Чујеш ли ме да мој мили брше!
 „Целе земље зулум досадисмо,
 „Немогасмо Црног Харапина,
 „Немогасмо курву уфатићи,
 „Кој излази на друм пред сватове,
 „Па отима кићена девојка, —
 „Па ја љуби за нејдеља дѣ[на,
 „Па ја после за благо продѣва!..
 „Како би га курву преварѣле,
 „Да скупимо кићени сватови,
 „Да Грујицу младог превесимо,
 „Да јездимо краје дворе Харапове,
 „Да л' не би га, курву, прерариле!“

Па скупише кићени сватови.
 Те Грујицу младок превесиле,
 Право језде краје дворе Харапове,
 Лал харапин дома не бејаше,
 Он ми беше љу ладне мејане;
 Само беше Харапова сестра, —
 Маши глава у сватове погља:
 Лепше свате они преведоше,

Преведоше најлепша мла^н-не^{ста},
 Досада су тако непревеле, —
 Па отиде брату на мејане,
 Те му брату сестра кажуваше:
 „Чујеш ли ме, да мој мили брѣше!
 „Лепше свате данас прејездише,
 „Преведоше најлепша мла^н-не^{ста}, —
 „Досада су тако не превеле!“

Кѣд харапин речи разумѣло,
 Ујана ми коња голь^н-шавог, —
 Право трчи Харап ју сватове,
 Јодма фаќа коња под мланѣста,
 Јодма баца рѣка ју недрѣма, —
 Јали дојка нема ниједно^вга!

Рече њојзи црна Харацина :
 „Вој девојко, жалосна ти мајка,
 „Млада ти те мајка људавѣла
 „Те ми не маш дојке ниједнога!“
Лали Грујо њему јодговара :
 „Не ме маши младу људавѣла,
 „Ниш јудала побољех од мене!“

Завичује Дебелић Новаче :
 „Ќудри, Грујо, рúка ти јошпала!“
 Сина сабља испод пријевеза,
 Те Хараци глава полеће'ла,
 Погуби га Новаков. (к^к)¹⁾ Грујо!...

Завичује Дебелић Новаче:
 „Чујете ли момци за женидбу,
 „Женише се јошкуд вама дрго, —
 „Јод сада ће Харацин да нѣма,
 „Погуби га Новак^{нов} Грујо!
 „А девојке вије за људадбу,
 „Људајте се куд ви вама дрго, —
 „Јод сада ће Харацин да нема,
 „Погуби га Новак^{нов} Грујо!

ЉУБА ДЪВЊАНОВА

*Ој, Имеро, више Сарáјево,
 Око дворе зелена му гóра,
 Устред — дворе зелена ливáда,
 У ливáда дивно коло љгра,
 Устред коло љуба Дѣвљанóва,
 У висине коло надвисíва²⁾
 У ширине лицем зачинíла.*

¹⁾ При крају обе речи гуслару је нестало даха, па је последња дба слога изговорно са имплозијом, уз удах базаушне струје. Тако је још у дба стиха при крају, где последњи слогови чине утисак врло slabим интензитетом изговореног ивој.

²⁾ Дублет надвисује.

Проговора Никола ис кóло :
 „Пóкри лице, љуба Дь'вљанò'ва,
 „Зе(р) [= јер] с'нојка за теб кавга б'ла,
 „А дь'нь'с ће Дь'мњан да погине !“

Сь'л што бе'а они у ше' р'чи,
 Пуче п'шка и-з-елена л'га,
 Те ми љуби м'адога Дь'вњ'на,
 Дь'вњан п'де, а љуба доп'де :
 „Мој Дь'вњ'не, моје ј'рко сл'нце ;
 „Кь'д (ме) огре'а, што ми брго зађе !“

Првговóра Дь'вњан мртвом главом :
 „Моја Љубо, п'штома руж'це,
 „Од младóсти с' ми процв'т'ла,
 „Сь'га ће се други лепше к'ти !
 „Спóра^(в) твóга л'ца бијелóга !“

Нажали се љубе Дь'вњ'нове,
 Па ме (=ми) узе нòш'е потај'ено,
 Распор' се млада при Дь'вњ'ана
 Тако м'ади они пог'наа !

ОДЛОМАК

Месец кара звездицу Дь'ницу :
 „Де си, нема и три бела д'на ?“
 Она њему и одговарала :
 „Сь'ом била, и сь'ом дангубила,
 „Сь'ом гледала два браћа рођени,
 „Де дељеа своју бабовину, —
 „Јено Јакшо (а) друго Димитрија.
 „Лепо ти се браћа поделише,
 „Само су се браћа споденале
 „Око коња и (око) сокола“.

ОЈ, БОЖИЋЕ...

— Песма нова, упамћена од гуслара Петра Перуновића и репродукована са особинама дијалекатским али и са инфинитивима. —

Вој, Божиће, најлепши^x празниче,
 Вој, Божиће, најлепши^x празниче !
 Кој ће тебе тужно дочекати,
 Кој ће тебе тужно дочекати, —
 Къд су дворе моје похаране,
 Миле снаје и младе ћеркице,
 Црни душман — на ропш^{во} одвела...
 Немам с кога на јутрењу поћи [!]
 На црквицу нашу Бијограда !..
^xој, јѠ — јѠ !
^xој, јѠ — јѠ !
 Еј !..

Јој, Божиће, најубав празниче !
 Ја с кога ћу чьснице сломити [!],
 Ја с кога ћу вино наздрави^{ти} [!],
 Кој ће мене ту коло играти [!],
 Зајиграти [!] у коло јуначко !
 Кој ће мене бѣњак да прелѣва !
 Оне деца шшо су [!] јостануле —
 Далечне са на поље крваво,
 Од — Дојрана дор до Перисана,
 Од Орида до града БитѠља, —
 Туј ни синци црна крвца лијеш
 За слобода и за наше правде...
 Еј !..

Јој, Божиће, ти поголим [!] браће !
 Ти ми поћи у јужни крајѣви —
 Ти ми поћи у јужни крајѣви —
 Поздрави ни наши соколѠви,
 Поздрави ги : нек се скоро вратет, —
 Њине мајке старе јостануле,
 Јостануле старе на јогњѣште,
 Кукајући за млади синѠви !..

Ху, ју, ју!

Ху, ју, ју!

Њли дѣца неса јоште јаки,
 Не мѡжет ни плуга да јокрѣћеш,
 Ниши мѡжет вѡловци да рање¹⁾[/],
 Ниши њима вѡловци рикајеш.

Жито расне — нема кој да жнѣје!

Трава расне — нема кој да ко'си!...

Ху, ју, ју!

Ху, ју, ју!

Ју, ју, ју, ју!...

ДВЕ ДЕВОЈКЕ

(Песма која је из Мушњикоба пренета у село Драјчићи,
 а у Мушњиново донета из војске).

Јураниле две девојке младе,
 Јураниле две девојке младе,
 Јураниле леба да зараде,
 Јураниле леба да зараде.
 Јотац косе ја девојке вежу,
 Над њиме се ѡблаци настежу,
 Из облака вила проговоре:
 „Нека прође ша божија села!“
 Јотац каже: „Станте, децо мела!“
 „Нека прође ша божеја села!“

Громе ^(у)дара ѡко девојака,
 Ја девојке — ју зелену траву.
 Јелу рањз, ја милче кутѣпа,
 А ја јадна рањена до вѣка!
 Јељеце је дозевала стреца:
 „Ајде стрече, те (ти) да вѣдеш Мелче.

¹⁾ Са импозитијом изговорено рање^w.

„Наше Мелче изпостело грѣа,
 „А ја јадна рањена до века!
 „Нађиште ме некаквога лека!
 „Да не седем рањена до века!

ПЕСМА О ОДЛАСКУ СВ. САВЕ У МАНАСТИР

Песму је забележио покр. Др. Сима Томић, 1900 године, у селу Драјчићи, од Бојана Цветкобе, старе 50 година, а објавио ју је Јован Н. Томић у расправи „О српским народним епским песмама о одласку св. Саве у калуђере“ (Глас Српске Краљевске Академије, LXXXIV Други разред 50, стр. 209—211). Овде је тај текст, са реконструкцијом према данашњем изговору, упоређен са песмом онаквом какву је саопштио С. Томић, датом испод текста.

*Цар Симићан много је силовит
 Силовит је, много зевња држи.
 Ама чељаш прос куће нема,
 Сълте има јено сине Саво,
 Па он иска њега да га жењи,
 И му проси Тодорку девојку,
 Он гу проси, син му Саво неће.
 А Симићан дости је силовит,
 Не га пита, — сь^оз-зор^(т) му проси девојку,
 Запросив [ја] и гу испросив [ја],
 Дошло време, сина ће да жењи,*

*Цар Симіан много је силовит,
 Силовит је много зевња држиш.
 Ама чељаш прос куће нема,
 Сълти има једно сине Саво,
 Па он иска њега да га жени,
 И му проси Тодорку девојку,
 Он гу проси, син му Саво не ће.
 А Симіан дости е силовит,
 Не га пита, сьс зорт му проси девојку,
 Запросиіа и гу испросиіа,
 Дошло време, сина ће да жени,*

Он га жењи и свадба спремијо,
 Прибрајо је до иљада свата,
 Он ми бере кйћени сватови.
 Ама Саво неће да се жењи,
 Сь°з - зор га Савога зажениџа,
 Сь°з - зор ми га на коња шуриџа,
 Отидоа за добра девојка!
 Па донеле Тодорку девојку.
 Свадба чини за недеља дња.
 Къд ми дошло време да ми сведеш,
 Да ми сведеш лепота девојка,
 Саво неће у клећ да ми иде.
 Цар Симиџан дости је силовит, —
 Сь°с-сила га у клећ отераа;
 Ујутро ми доцкџн се задоцњи,
 Ручек било, они се не дизајет.
 Па ми вика царе Симиџане:
 „Дик' се, Саво, дик' се, сине мој!
 „На милос ве и слунце огреџа!“

Он га жени и свадба спремија,
 Прибраја је до иљада свата,
 Он ми бере кйћени сватови.
 Ели Саво не ће да се жени,
 Сьз зорш га Сава зажени-а,
 Сьз зорш ми га на коња шуриџа.
 Отидоа за добра девојка,
 Па донеле Тодорку девојку,
 Свадба чини за недељу дња,
 Къд ми дошло време да ми сведеш,
 Да ми сведеш лепеца девојка,
 Саво не ће у клеш да ми иде.
 Цар Симиџан дости 'е силовит,
 Сьс сила га у клеш отераја,
 У јутру ми доцкџн се задоцни,
 Ручџк било они се не дизајет.
 Па ми вика царе Симиџане:
 — Диг' се, Саво, диг' се сине мој,
 Не милосвџи, слунце те огреа!

Туј ми збори Тодорка девојка,
 Туј ми збори ис клећи камење :
 „Чујеш ли ме, да мој мили свекре !
 „Студен камен Саву да извикаш,
 „Къд ми било ноћа у повноћи,
 „Он с' учињи црна калуђера.
 „Те ошиде цркве Свете Горе !“

А Симијан дости је силовит,
 Те ми събра тое сивна војска,
 Силом ћ' иде Саву да доведе,
 Па прибраа тое сивна војска,
 Све ми беше поље прецрњело,
 Приближуеш цркве Свете Горе.
 Пригледа ги Саво Јегумене,
 Те искача пред њи у сустрече,
 И говори цару Симијану :
 „Ди си пошов, царе Симијане ?
 „ — Мичи ми се, црна калуђеро !

Туј говори Тодорка девојка
 Туј говори ис клећи камење :
 — Чуеш ли ме, да мој мили свекре,
 Студен камен Саву да извикаш,
 Къд ми било ноћа у пол ноћи,
 Он с' учини црна калуђера,
 Те ошиде цркве Свете Горе.

А Симијан дости 'е силовит,
 Те ми събра тое сивна војска,
 Силом ћ' иде Саву да доведе дома,
 Па прибраја тое сивна војска,
 Све ми беше поље поцрнеле.
 Приближуеш цркве Свете Горе,
 Пригледа ги Саво Јегумене:
 Те искаче пред њи у сустреча,
 И говори цару Симијану :
 — Де си пошол, царе Симијане ?
 — Мичи ми се, црна калуђеро,

„Ће бастишем цркве Светè Горе,
„Што ми узоте моје сине Саво,
„Да ми мене царство бастишете!“

„— А чуеш ли, царе Симијане,
„Наше царство малòвечно беше, —
„А ја несѝм црни калуђере,
„А ја сѝм ти твоје сине Саво!“
Он не може њега да га позна,
Му порасла брада до поаса.
„Не се љути, царе Симијане.
Не се љути, [о] мој татко мили,
„Никој мене сѝз-зор не мѝ узе,
„А манастир мене ми омиљев, —
„Сѝм се учинив црна калуђера!
„Ти да бациш царство и господство,
„И да дођеш цркве Светè Горе,
„И да виђиш Тодорку девојку,
„Ако ми ќе од господска рода,

Ће бастишем цркве Светè Горе,
Што ми узесте моје сине Саво,
Да ми мене царст^{во} бастишете!

— А чуеш ли, царе Симијане,
Наше царст^{во} малòвечно беше,
А ја несѝм црни калуђере,
А ја сѝм ти твој сине Саво!
Он не може нега да га позна,
Му порасла брада дури до поаса.
— Не се љути, царе Симијане,
Не се љути, мој татко мили,
Никој мене сѝс зор не мѝ узе,
А манастир мене ми омилев.
Сам сѝм дошов цркве Светè Горе,
Сѝм се учинив црна калуђера,
Ти да бациш царст^{во} и господст^{во},
И ти да дођеш црквè Светè Горе;
И да викаш Тодорку девојку,
Ако ми 'е од господска рода,

„И онај, вели, вамо нека дође,
„Да с' учини црна калуђерка!“

Симјану светец му омиљев,
Предаде се цркве Свете Горе.
Па ми врати сивна војска назат,
Те ми баци његова царштина,
И ми узе своју милу снаву,
Милу снаву, Тодорку девојку.
Ошидоа цркве Свете Горе,
Ошидоа, и ту! сви останале.

И онај — вели — вамо нека дође,
Да с' учини црна калуђерко! —

Симјану једнак светљц му омилев,
Предаде се цркве Свете Горе,
Па ми врати сивна војска назат,
Те ми баци његова царштина,
И ми узе своју милу снаву,
Милу снаву Тодорку девојку.
Ошидоа цркве Свете Горе,
Ошидоа, и шуј сви останале.

УСУД

— По својеручно написаном тексту од Марка Богдановића —

Асан бив у једна карпа, се мољив Богу. Туј клањав и где клањав намештив дупка где му ударава нос, и мело и све слика његова. Ту се мољив Богу 32 године, један човек је био много сиромаш. Он се решив да иде да пита Бога, како му је сирења, и пошов, ишов — ишов, кад пришов при једна карпа, кад да види — кандило гори и он је ошишао код тога човека, он што је кланао 32 године шу. Овај се сврашио код њега. Кад је дошло вече тражив му Бог два ша-ји-на, један њему један ономе гостину. Али онај што је клањао

узео два шајина, али један је сакрио зад себе, а један је пресеков на поље, па то су вечерали. Онај што је клањао га упитао: „Де си пошао?“ А он му одговорив: „Ђ' идем код Бога, да видим како ми је Стрећа“. А онај му одговорио: „Пишај и за мене — ево 32 године клањам овде. Пишај и за мене како ми је стрећа“. И он је отишов.

Ишов, ишов и стретнав јена река. Река га питала: „Де ће идеш?“ А он ги одговорив: Ђ' идем да тражим Бога и да питам како ми је Стрећа“. Она река га питала: „Пишај и за мене, зашто ме и мене никој не пије“. И отишов.

Стретнав једна јабука. Јабука му рекла: „Де ћ' идеш?“ А он ги реков: „Ђ' идем крај Бога“. Јабука му рекла: „Пишај и за мене: много рађам јабуке, али ни кој неће да ме једе“. И отишов.

Стретнав на једно место ајдуци, где дељеш паре сос капе. Кд га виделе њега, они рекле: „Пошто не видеви и овај човек, ајде да смешамо јопе, и њему нека му искочи једна капа и њему му дале и питале га: „Де ће идеш?“ Он ги казав: „Ђ' идем крај Бога, да га питам како ми је стрећа“. Они му рекле: „Пишај и за нас“.

Он отишов проз једна шума. Нашов једнога човека. Он га питав: „Де ће идеш?“ Овај човек му одговорив: Ђ' идем крај Бога“. А он му одговорив: „Па ја сам Бог, кажи што имаш!“ Он га питав: „Кака ми је стрећа?“ Бог му казав: „Добра ти је сг стрећа, — имаш јена капа паре, па ће живиш добро“. — „А онаји што крале паре, како ги је стрећа?“ — Он, Бог му казав: „Сад све ги је просио, пошто ти дале и шебе једна капа“. — „А једна јабука ми рекла: много рађа, али никој не гу једе?“ — Он му реков: „Кд ће отинеш прекај ња, не ги кажуј, него кд ће отиднеш далеко од ња, тг ги кажи: Зашто никога неси утешала, — зато никој не ја једе, и бегај“. — А једна река ме питала: „Зашто никој не ме пије?“ — Бог му реков: „Кажи ги: зашто никога неси удавила, зато никој не те пије, — али кад одбегнеш даљеко, да не те шебе удави“. — „А онај човек што клања у карпа, како му је стрећа?“ — „Он још 32 године да клања, не добија шај свет, — још по у пако ће седи!“ — „Е, добро!“

И врати се назаћ. Кад стигов прекај онаи људи што су дељили паре, казао ги: „Вами ви је све просто, као сви

људи, што сте ми даље мене“, и отишов. Кад прошов прекај јабука, јабука га питала: „Нађе ли Бога?“ — Он ишов, и кад се одаљечив га казав: „Зашто никога неси утешала, за шоје никој не те бере“, и побегов, и један грањ се оданав, да не побегов, би га утешав, али побегов. — Кад пришов прекај она река, река га питала: „Зашто не га пиша за мене? Зашто ме нико не пије?“ — Он, божем, не чује. Кд прошов преко ња, и кд се одаљечив на неки рид, и га казав: „Тебе те никој не пије зашто никога неси удавила“, и река потрчала по њега, по њега, да га стигне да га улови, — али не могла да га стигне. — Кд отишов код оног човека, онога што клањав у карпа, њему му казав: „Ти још много ће патиш, зашто кд смо биље заједно, он-ни пратив два тајина, а ти један тајин си скрив, а један смо појеле обајца, а зашто има много да патиш“, — и отишов. — Мико Богдановић изумив.

АЈДУЦИ

Бив јен цар. Имав много дукати. Чуле ајдуци, па улегле на кућа, и микнале неколико ћерамиде, па улегле у једна каца. Ту имало много дукати и они шу су узимали два штри пута. Никако нису могле да ги уваћеш, па се решиле некоји: да се не чује напрајле две камиље ос накиш да познајет који краде да не би могле да га уваћеш они, ајдуци. Они ајдуци се сеишле, али онај што води камиле му рекле из царев [?] из цара: „Да се прајиш ка будала и да се не озрћаш, само да водиш, а ми ће пазимо ови ајдуци што ће прајет“. Кд виделе оне камиље, се мишљеље како да ги скинет они ћердани, па се досеишле: једни божем да се шепале, а други узвикале: „Гледајше онамо!“ — Они сви су глале шамо, а ови други ајдуци ономе што водив камиле — он гледав тамо — а ови пресекле оглав и увеле камиле у један двор, и брго ги скинале огрље дукати, а на друга враћа ги напурдиле, — а онај држи оглав у руке, мишљи и камиле води по себе, — кд да види оглав у руке а камиле по

улица скиштајет, нема ништо на њи, нема, и не могае да га ухватиет па рекле циганкем: „Ви скиштате по куће, — ако можете да нађете де је накит од камиле“. Они скиштале и виделе у једна кућа накит и искочиле, поглале на кућа која ги је нумера. Ови се сетиле зашто ги гледа нумера, па узеле боја те на свака врата написале тај број. Ове циганке казале де са дукаши на та нумера, али кд дошла полиција, кд да гледа — оно на свака врата таа нумера једнако. — Они док тражиле по друге куће, а ови скриле и не могае да ги нађет никако. Што ће се сетиле да просиет по улице дукаши, па који ће се потуљи да бере дукаши, тај је ајдук, поставиле џандари кривши да пазет кој ће се потуљи.

Ови ајдуци кд виделе дукаши по зевња, они намазале на опанке одоздо катран, па де ће виђет дукаши, ступни на дукаш — он ће се залепи за ноге. Тако де ће виђи дукаш, ступни на ноге, па ће се врати у неки двор, сбири дукаши од ноге, сбири дукаши од ноге; јопе намажи катран на ноге још повише, па де ће виђи дукаш — згази, — док ги збрале све дукаши. Они џандари никога не виделе да се потуљив никој а дукаши нијен нема, — и не могае да ги супизет никако. Они после у она каца де биле дукаши напуњиле једна каца катран и не вардиле толико стража. Они ајдуци јопе дошле и прошупљиле ћерамиде; јен се потуљив и улзгов, се спуштив у каца. Он мишљив: јопе са у каца дукаши кд да види, он рипнав у каца, а оно катран у ња; он пропаднав до грло у каца катран и они од ка са чуле кд улегов у катран и они дотрчале, — кд да виђет у каца само глава му се виђи ајдуку, и они му пресекле глава па однеле на улица: да ли ће познајет чија је ова глава, али мати његова кд видела глава од сина, опишла кући; али при глава седет џандари. Она жена се вратила кући и казала мужу: „Дете нашему одсекле глава — тамо ја вардет џандари!“ — А муж ги реков: „Немој да плачеш, зе[р] и нас ће не закољеш, — него узи крчази, па иди... Кд ће приђеш при њега одлизни се и искрши крчази, па клекни при њега, те га исплачи!“ И она узела крчази у руке и напуњила крчази. Кд пришла при њега, и паднала те крчази искршила. Џандари гу питале: „Што плачеш?“ А она ги одговорила: „За крчази плачем, јер сам сирота, па не могу да купим други!“

— Они ги дале паре: „Иди купи други, само не плачи шуј“,
и њојзи ги искочило срце.

Марко Богдновић изумив.

БЛАГОСЛОВИ И КЛЕТВЕ

Жив бив!

Жив бив мајке! Голем да пораснеш! (Или Голем пораснав!)

Бог^к те благосовив!

Благосови не на сов и леб^ч!

Свѣтога да ти помогне!

Слава да ти помогне!

Со³ здравље и со живот!

Стреџен празник за много године!

Чѣсно и берѣтешно!

Ова година веселе, до година још по-веселе!

Ајш со здравље! — Стреџен пуш! Здраво да се виџимо! Па да доџете на виџеније!

*

Бог да га помери од^т памет!

Да га убију моји сов и леб!

Пра и пеев Бог да те учиџи!

Чума те ушепала!

Змија те пекнала!

Мав ти век! (Значи: Не било те!, Нека те нестане!, Не био дуга века).

Гологлав мајке да останеш (Значи: да му умре мати. па да иде гологлав, како је обичај).

Гологлав останав! (Значи: да му неко умре).

Црн останав! (Значи: остао под срамотом!).

Груб („жалостан“) останив мајке! Туј њекња ти каза, а ти забра'ї!

Вуци те однелс, што си му казав!

Ђавол те однев, те си му реков!

Иди ми исиред очи!

Бестрга ти гла(в)а!

ПИСМО СИНУ

— По диктирању једне жене, писао дечко —

(У заградама су изостављена слова)

— Штампа се без измена и без додавања знакова интерпункције —

Драги сиње сиירו здраво

Сад прими поздрав од мајку и од бабу и од дедога и од сви дајовци и сад поздрав од мајку зашто ми не праћаш писмо него по друштво ти чујем ја за тебе душа ми искочи а ти слабо не сматраш и ја сам без трошак вуна ми је лачена само моја у кућа ја једва сом видеда да те видим у работа и да ти потражим а ти да ме забрајш а благо мене што те имам и ти треба да не знаш за милу мајку ја за тебе сам изгубила век и шоје све ти сам знаш како сам сад много жалос велики за твојега дајка и да не раз(г)овориш ос писмо и дедове и бабе да ги пратиш писмо и ти си већ муж и сад ја сам у гост(и) и то ти је ти пишеш и сад поздрав од мене и од сви дајовци жалосни много и те мо(љ)им да ми пишеш писмо и да мало ни се срце ослободи и за паре ни динар немам то и за ноге си бив болен од ноге бричем сад чекам одговор назат [м. назат].

»КАО ГРК И АРНАУТИН«

Бив неки Арнаутин у Грчко, те́рав коња и жи́то. Стрѣшнав сз с'с не́којега Грка.

Грк му ре́ков: „Кáлис мэра, кáлис пѐра!“ (Здра́во ли си, живо ли си!)

Арнаутин в́ремишљев да га пи́та Грк: „Чи! ти је коњ, а чије ти́је жи́то?“ — и му ре́ков арнаутски: „Кал — и́мерит, а дриси Су́љез!“ (Коњ Имеров, а жи́то Су́љево).

КЪАД СЕ ЧАТИШУЈЕ КУЋА

*Чорбаџи Стојко, четрди бир бакшиш (дóнев јен бáкшиш)!
Аг^ннин аш^ри, с^јјди устáлари (Агин ашар, сáјдисав —
пóчастив мáјстори)!*

*Алај-да сáјсен óни (Бóг да га сáјдише — нáгради њег)!
Онун оцáкини мáмур óлсун! (Њéгов óцак — куќа — да
му је вéсев)!*

*Онун чоцуклáри — евлáдин сагла^к óлсун (Њéгов пó-
род, да је здрав)!*

*Онун кардáшларин сáгла^к óлсун (Њéгова браќа да су
му здраво)!*

*Онун коншилари јáрдамли óлсун (Његови коњшији да
му са у пóмоћ)!*

Онун бериќети дóли óлсун (Његов бериќеш да је пун)!

Онун довлéтини сáглак óлсун (Његов цар здрав да буде)!

Онун калáчин ћéскин óлсун (Сáбља његова да је брза)!

*Онун јóлуни áчак óлсун (Његов пуш да је óтворен —
слóбоден)!*

Ђéшрн дь^н — ђéшр мен дь^н (кој дóнев, и кој нéдонев)!

*Иља ђéшрн дь^н, ала бим бериќаш, верс^н (Али кој до-
нев — по íлáду пуша бериќаш верс^н — фала)!*

Напомена. — Овде су турске речи са локалним изговором и акцентом овог српског говора.

Прилози

ЗАГОНЕТКЕ

— Къ загадкамъ изъ Средской волости —

— Из књиге Обичаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ од И. С. Јастребова, стр. 592—293, бр. 263 до 273 —

Одовде до Стамбол, од Стамбол довде један грозд јев,
опет цев остав. — (Добра срећа).

Што ми ти је што на тебе? — (Име).

Ниши је јуже, ниши је дуже, има нокте ка' мачка. —
(Купиња).

Ча ваганче, ча буклија, она рече : Ја сам грчка товари-
нија. — (Жељка, корњача).

Две светет, четире градет троњ, а једно ће легне. —
(Овца када лежи).

Ћим тебе, ћим мене, — ко је, другаре, зад шебе? —
(Сен).

Црне димије се кроз кућа ваљат. — (Дим).

Турска капа зад рид лапа. — (Муња).

Црно мече трбу пече. — (Кошао који виси над огњи-
штем).

Лежи баба на пут и шепоти: Тешко оном [онајему?]
који мене упрѣи. — (Железо).

Црна циганка на клин виси. — (Кошао).

Сам цар у зелено, а царичићи у црвено. — (Трњ и јагоде).

ПИСМО ПОПА ТАНАСКА ИЗ ЛОКВИЦЕ
(1838)

Попа Уроше, да разумишь добро що пише: доша протосинђель владикинъ у Севце, чека те тебе, да га проведеш по бачила; усога (ја сам га) провеш прозъ мое, и ти да дођеш брего (брго, брзо) за 1 саашъ у Севце, чека те, и я самъ сосъ нега. Попъ Танаско. Немо да останешъ, зе (јер) пишманъ ћешъ бишь. Име(а)шъ (имаш) да узмешъ отъ масло.

Напомена. — Ово писмо саопштава П. Срећковић у својој књизи Владике Фанариоти Рашко-призренске епархије од 1818—1854 год. (Београд, 1881). Упор. Јастребов, Подаци за историју српске цркве, бр. 1679, с. 75, 76, 77, 78 и 79.

РЕГИСТАР

А (свеза) 28, 43, 97, 166, 168, 171, 173, 192, 194, 214; *а* „да ли“ 175.
аде „ама“ 104.
аер, *аир*, *аро* 221.
ај 107, 109, 126, 132, 154, 171, 213, 229; *ај(л)* 200, *ајд* 138, *ајде* 138, 172, *ај-демо* 200, *ајш* 200, 213.
ајдук 105, *ајдуци* 105, 167.
ајем 230.
ако 53, 73, 81, 107, 147, 163, 165.
алапљив 178.
алати 57.
ал-боја 83, 89.
ал-бошча 83, 89.
Алексићи 29.
Александро 126.
алеш вериш 207.
ализ добро 180, *алис* 180.
Аљабаковци 95, *Аљебаковци* 167.
аљина 105, 113, *аљине* 166, 219, 225.
ама 15.
аман 215.

амбар 143, *амбари* 73, 167, 172.
Америку 9, *Амберика* 128, 143, 163, 193.
Анђевко 89.
анђел 83, 89, *анђели* 167.
аџо! 19.
аис 160.
Арашин 20, 24, (в. *Харапин*).
арачљџк 61, 221.
аргати 167.
арен 58, 177, *арно* 28.
арнауџки 225, 226, *арнауџко* 222.
Асан 90.
асли 180.
атар 215.
аџилак 61, 221.
Аџова, *Аџоџа*, *Аџоџа* 97, *Аџово*, *Аџоџо*, *Аџоо* 97.

Баба 46, 138, 205, *бабе* 161, 165, *бабо* 165, *бабу* 45, 46, 163.
Бабина-гора 152.
бадџава 187.
бајаги 112, *бајегу*, 187.
бајната 142.

бајрак 141.
бајракџар 141.
бакалски 83, 89.
бакар 61.
ба^нке 13, 23. *банће* 112.
банови 168, 192, 213, *банови* 43.
бастишете 171.
батаљен 208.
батилали „баталили“ 141.
Баћеџец 57, 98, *Баћеџец* 38.
баџа 47, *баџи* 44, 163.
башка 187.
башта 216, *башча* 125, 207.
бе 193, *беа* 193, *бе-мо* 193 (в. *беше*).
бев 69, 81, 95, 128, 160, 230.
Бевград 81, 82, 89, 91.
Бев-гро’от 152, *Бев-гроб* 216.
без озирџе 138.
бела 23, 178, 230, *б’ела* 23, *Бела Рада* 52, 230, *бели* 71, 145, 177, *бело* 230, *белога* 54, 178, 230.

- белеје се 104, бели-
 ле 191.
 белец 57.
 белиграђанине, 29, 161.
 белија 48.
 белузец 57.
 белуток 56.
 бег 161, бек 161, бе-
 гу 161, бегој 71.
 бегаеш 196, 202.
 беден 58.
 беж' 200, 213.
 белъ 115
 берберлок 56, 61.
 берав 204, берев, 88,
 105.
 бере 219, берем 190,
 береше 58, 190, 201,
 203, 219, 226, бере-
 шо 190, 203, бере-
 шоа 190, 203, бере-
 шомо 203, берешо
 те 203, бери 200, бе-
 рите 200 (в. брав).
 берик'ет 36, бери-
 њет 24, 36, бери-
 њет 36, 55, 229.
 бериџетно 24, 36, 53,
 126, 229.
 бесен 110.
 бете 193.
 бетер 180.
 беџарлак 61, 221.
 беџи „белк'и“ 187.
 беше 57, 120, 193,
 бешо 193, бешоа
 185, 193, бешомо
 193, бешоте 193.
 би 26.
 бив 44, 52, 58, 60,
- 69, 81, 87, 90, 91,
 95, 163, 172, 177,
 182, 193, 214, 238,
 бив 89, биф 89, 238,
 бија 60, бијали
 190, биџ 85.
 бивол 83, 89, bioli-
 са 101.
 биде 188, бидне
 188, биднем 188,
 биднеш 180; би-
 деџи 193.
 бије 48, 153, бијет
 160.
 бијење 108.
 бик 145.
 биџ 85, био 89, 90
 (в. бив), била 69,
 193, биле 145, 146,
 190, 192, 193, 206,
 218, било 173, 174,
 193, 207.
 биле-шљиве 152.
 бимо 193.
 бине 126, 132, 142,
 173, 187, 189, 194,
 бинем 189, бинеш
 189.
 блага сурушка 152,
 благе 167, 192, бла
 го 25, 171, 185, 207,
 216.
 благодушен 44, 46,
 58, 230.
 благосиља 142.
 благосов 142, 146.
 благосови 88, 127,
 142, 146, 200, 229,
 благосовите 146
 блазиња 231, бласи-
- ња 113, 142, 196,
 227, бласињамо
 146.
 бласињав 81, 146.
 бласињање 142, 223,
 229.
 блеје 231.
 блъувавица 99,
 блъџица 137, блъџа-
 џица 99, 134, 224,
 240, блъџица 99,
 103, блъџица 224,
 блъџица 137, блъџица,
 137, 240, блъџица
 99, 103, 134, 224,
 240.
 бовница 82, 91, 224.
 Бог 44, 81, 90, 110,
 127, 145, 163, 165,
 172, 185, 196, 229,
 Богж 171, бок 162,
 200, Богж 237, Бо-
 га 53, 113, 131, 148,
 160, 161, 197, 200,
 205, 213, 226, Бо-
 гу 20, 25, 82, 161,
 229, Боже 161, 162.
 богатство 229.
 богаташи 175.
 богати 179.
 богенце 162.
 бого 162.
 Богоройца 150.
 божија 20, божја
 25, 163, 178, бо-
 жје 55, 178.
 Божић 29.
 божићни 178.
 бозојна 98.
 боја 73.

- бојим** (се) 200, (не) бој (се) 200, боа се 237.
бојниче 228.
болен 58, 65, 177.
болес 130, 159, 177.
болуј 165.
бољет 41, 113.
Борисав 127.
босиљок 56, босиљок 56.
босо 178, босога 178.
бошча 125.
бофчалок 56.
боцне 62.
бошча 125, 164, 215, (в. бошча).
брав 81, 88, 204.
брава 169, брави 167.
брада 15, 148, 186.
брадаш 177.
брале 206, (в. брав).
брана 48.
брањет 113, 197, 198, брањи 197, 216.
браш 81, браша 27, 160, 161, 169, 175, 179, 182, 193, 207, браше 58, 161, 175, 177, 230 (в. брџте), братовему 158, брату 25, 48, 161.
братанец 57.
братаницу 163.
брашке 165, брашко 219.
брашњов 178, брашњова 178.
братов 178.
браћа 24, 108, 159, браќо 25, брашњо 52, 114, 116, 145, 148, 165, 180, брашно 218.
брго 22, 44, 68, 145, 164, брго 71.
Брдец 126.
брдлики 68.
брдо 68, 71.
брдце 126, (в. Брце).
бре 16.
бреговит 177.
брезе 205.
бреневици 141.
брес 130.
брестојца 99.
брзи 71.
брзина 71.
брка 219, брка 71, бркает 68, бркает 219.
бркаданик 71.
бриста 178.
Бриштица 205.
брсти 68.
брстешоа 68.
брџте 22, 25, 26, 70.
буба 41, бубо 41.
буба мара 41.
бубрег 41.
бува 73, 99, 105, бува 73, буве 75, буца 94, буца 94, 99, 105, буа 73, 94, 99, 105, буа 75; бује 75.
буваљка 222.
будалића 104, 206.
буде 172, буди 193, будите 193.
бује (в. бува).
буке 127, 166, буки 71, буков 178, букоа 178, букое 98, букоо 178.
букљинке 166.
буре 103, 126.
бушнала 190,
бушне 190.
бъне 219.
бъњак 28, 52, 228, бњаче 161, 228.
бъцнав 190.
бъчва 52, бъчва 62.
бъш 52.
Въдъан (в. въдъан).
Вајскрс (в. Васкрс).
вајштину 142.
валијан девојка 205.
ваден 110.
вадим 19.
ваке 147, 185.
ваља 108, 110, 133, 208, ваља 133, веља 133.
ваљатно 192, 214, 215.
ваљила (се) 48, 205.
вама 70, 173, вама 22.
в(а)ми 236.
вапцана 216.
вапчемо 69, 125.
вар 216.
варосан 216.
вас 173, (в. ве).
Васиљ 88, 94.
Васкрс 142, Вајскрс 142.
вати 147.
ваћај 200, ваћајет 196, ваћамо 191,

- ваќаш* 191.
ваш 175, *ваша* 175, *вашам* 176, *ваше* 175, *вашеј* 176, *вашему* 175, *ваши* 175, *вашога* 175.
ве 173 (в. *вас*).
ведро 73.
веђе 23, 29, 166, *веђи* 29.
веје 104, 118, 228, *веље* 69.
велеу 85.
веля-дъ^ан 85.
вели 230.
Велидан 52, 63, *Велидъ^ан* 230.
Велигдан 52, 63, *Велигден* 62.
велик 230, *велике* 167, *велики* 180, 178, — *иос* 179.
венец 57.
вепар (дивљи *вепар*) 61, 109, 147, *вепар* 61.
вера 44, 163, 172, 200, *в'ера* 113.
вериге 166.
верује 208.
весев 13, *весеја* 13.
веселе 109, 172, 174, 180, 207, 229.
веш 94, 177, *веша* 94, 177.
вешар 23, 61, 228, *вешар* 61, *вешар* 61, 65, *вешар* 94, *вешар* 23.
вече 99, *вечер* 83, 204, *вечера* 48, 83, 161, 165, 204.
вечем 186.
вечен 58, *вечен* 65, *вечъ^ан* 65, *вечън* 65.
вечерало 205.
вечъ^ан (в. *вечен*).
вештец 57.
вештина 46.
ви „*вам*“ 70, 104, 114, 172, 173, 200, 207.
вие 46, 172, 193, 194, 196, *вие* 25, *виће* 172.
виде 171.
видев 45, 60, 81, 91, 146, 147, 160, 163, 164, 172, 174, 182, 204, 215.
видеећи 29, *видеј* — *н^аим* 186.
видела 204, (в. *видев*), *виделе* 94, 146, 173, 206, *вадело* 204.
видење 109, 110.
видеш 52, 197, *видеш* 237, *видимо* 200, 214, *видиш* 47, *видиш* 13; *видешо* 202, *видешо* 173; *видомо* 202, *видоше* 202.
виђаш 13.
виђен 207, 216.
виђеш 115, 197, 214, *виђи* 53, 114, 115, 197, 200, *виђим* 114, 192, 197, *виђимо* 196, *виђише* 197, 200, *виђиш* 197.
виђеније 108, 224, *до виђења* 110, *виђење* 108.
вика 174, 196, 201, *викаеш* 160, 196, *викај* 163, *викам* 29, 145, *викате* 196, *викна* 201.
викнале 206.
викан 217.
викала 205, *викале*, 145, 206, *викале* 206, *викау* 38.
викнаш 208, *викнат* 218.
вино 44, 150, 162, 173; *вино* 117.
виле 144.
виси 160.
виснаше 166.
високо 83, 185.
висоћи 117.
виша 230, *више* 165, *виши* 230.
виче 19.
вишњов 178, *вишњово* 178.
владале 190, *владеали* 190.
влас 94, 142 *влас* 94, *влас* 94.
власи — *да се власи* 142.
власија 94, 127, 142, 227.
власно 94, 126, 127, 142.
Влашко 9.
влеглоф 101.

- БЛЖКЖ** — **БЛШТИ** 189.
БЛЖК 189, **влѣк** 75,
воѣк 75, **воѣк**
75 (в. *вук, вучица,*
вучја).
вдѣна 75, **вѣлна** 75,
воѣпа 75, **воѣна**
75 (в. *вуна*).
воѣнен 75.
воѣчешина 75.
воѣчка 75.
воз 73, 146, 160, 228
(в. *воф*), **вола** 160,
169, 183, **воловам**
169, **волови** 98, 146,
183, **воло(в)и** 167,
волои 99, 146, 151,
169, **волои** 101,
волойте 150.
воли 44, 162, 164.
Вогл Србија 90, 94,
вода 41, 44, 46, 73, 69,
108, 113, 145, 152,
153, 161, 163, 164,
165, 172, 178, 196,
197, 201, 207, 208,
216, **вода живо ора-**
ње 226, **воде** 47,
165, 170.
водације 166.
воденица 163.
воденичар 114, **воде-**
ничарам 163.
водење 110.
води 94, 167, * **оди**
94, **водив** 91, * **о-**
дите 84.
водица 163, 164.
водоачка 97.
возење 110, 209.
- вој** (узвик) 25.
војводице 166.
војводи 165—166.
војска 44, 47, 69, 81,
148, 153, 164, 177,
182, 192, 193, 223,
231, **војска Камбе-**
рова 228, **војска** 54.
воља 163, 178.
восок 57, 59, 65.
вош'њак 124.
воф 238.
вошка 62.
вр, 68, 70, **вр(в)и**
167, **врѣ** 71.
Вражебрце 68, 126.
вранец 57.
врат 94.
врат'(се) 225.
врата 104.
вратен 94, 110.
врата 27, **врати** 116,
вратај 116, **врата-**
ла 27, 116, (в. *врат-*
шен).
вратици 34, * **рати-**
ци 34.
вратска работа 178.
врта 68, 94, 145, 163.
врта 61.
Врбичање 68, 115.
Врбичањски поток
152.
вртице 94.
вредни 145.
врека 219, 224, 231.
време 28, 135, 133,
138, 146, 152, 162,
178, 227.
вретена 71.
- вреќа** 27, 44, 119, 145,
152, 163, 164, 166,
вреће 27.
врже 219.
врз 71, 171.
врзав 81, 172, **вр-**
зат 71, **врзи** 219.
врзуљок 56, 219, 225.
врнала 190, **врне** 94,
190, 219, **врне** 71,
врнет 71, **врнит**
71, **вогнит** 71.
вр(в)и (в. *вр*).
врице 166.
врсте 166.
вршен 110, (в. *вршиш*).
вршет 27, **врши** 68.
врућ 41.
врућина 27, **врућина**
41.
врц-врц 70.
вршник 71.
вршиш 71, **вршеше** 71,
врши 145, 197, 219.
врѣ (в. *вр*).
ву „вој“ 172, 207.
вук 73, 75, 135, 189, **ву-**
гизев 118, 135, **вука**
160, **вукови** 94, 98,
вуко(в)и 167, **ву-**
кои 94, 99, **вуци**
73, 206, **вуци** 75,
(в. *влѣк*).
вуна 45, 52, 73, 94,
163, 171, 217, **ву-**
на 75, (в. *вдѣна*).
вунено 73.
вутарка 220.
вуче, (*по*)**вуче** 73, **ву-**
чећи 29, **вучеш** 73,

189, вучеше 75,
вучи 189.
вучица 73.
вучја (кожа) 73, 147,
Вучје Руце 152,
вучје руке 166.
въздѣн 22, 52, въз-
даѣн 22, въздаѣн
52, въздан 184,
въздан 62, ваздѣн
22.
въшка 52 (в. вош-
ка).
Габар 60, Габар 61.
гађа 29.
газда 45, 46, 132, 164,
газде 166, газду
45, 81, 163, 215,
газдальк 221.
гајле 46, 176.
гасен 110.
гаѣе 27.
гаѣке 166.
гаѣник 124.
где 127 (обично де).
г'емија 23.
генерали 127
Германец 57, 59, 102,
136, 138, 181.
глава 28, 44, 45, 46,
47, 52, 95, 113, 145,
148, 149, 164, 224,
240, гла(в)а 164,
глава 46, глава 240,
глава 46, глава 95,
102, 146, 147, 164,
240, глаа 20, 95,
102, 147, 201, 240,
Глава-бразда 95,

Глава-бразда 95,
Глава-бразда 152,
главе 166, главу 45,
164, главом 224.
главен 122, главна
122, главно 122,
главња 122.
главураш 177.
гладен 58, 177, гла-
ден 65, гладни 193.
гладок 177.
гласив (се) 204.
гледа 116, 163, 176,
гледај 199, гледа-
ѣт 196, гледајте
199, (до)гледам 199.
гледав 81, 91.
гледаник 217, 221,
гледаници 221.
гледаница 217, 221.
гледање 209.
глишне 190.
глот 174, 200.
глушѣац 64.
Гмичики 37, Гмичи-
ѣи 37.
гно 124,
гнасиш 42.
гнездо 169, 196.
гнусен 41.
гњезда 169.
гњеште 188, 219,
гњешите 188.
говедо 130, 150, го-
веда, 145, гоеда 98,
196, греда 98, гоѣ-
да 101, гоѣдо
101.
говеђо 178
гоедарам 169.

говори 161.
говорила 135, 146,
говорице 166.
годин 239, година
109, 165, 174, 180,
227, 229, године
28, 90, 124, 154,
167, 170, 193, 201,
217, у старе гди-
не „давно“ 227,
години 145, 167,
170, године 109,
115, 116.
гола 179, голо 178.
голем 37, 159, 160,
177, 178, 219, 230,
голема 41, 48, го-
лема 149, голме
179, големи 114,
167, 179, големо
48, 176, 178.
голишава 95, голи-
шаа 95, голѣшаво
26.
гологлава 95, голо-
глаа 95.
голуб 41, голубоѣи
41.
голубица 41.
голуѣе 205.
гора 48, 153, 228.
гореше 203, горешо
203, горешоа 203,
горешо-мо 203, го-
решоте 203, гори
83.
горицу 46.
Горњелубинец 57.
Горњессвец 57, 95,
178.

- Горње село 95, 118, 147, 178.
 горњо 105, 178.
 Горњо Љубиње 147.
 Горњо-мачало 178.
 горо-цвеће 147.
 Господ 24, Господа 24, Господе 200.
 господаре 161, го-
 сиодари 167.
 госпођин 178.
 Госпођин пос 1/8.
 госпођо 29, 165.
 госпоја 215.
 господство 125.
 госпоцка 178, госпо-
 цко 73, 119.
 гости 148, 167, 172,
 197.
 гостин 221. гостину
 161, 174, 221.
 гостињка 221.
 гошвен 208, гошвено
 110, 216.
 готови adj. 185.
 гошово adv. 185.
 гоч 196, 220, 221, го-
 чови 98.
 гочобија 220, гочо-
 бије dat. s. 215.
 гра 41, 105.
 град 228, грат 28,
 171, 193, 194, 197.
 грађа 29, 228.
 грања 115, 116, 159,
 178, грање 68, 109,
 115, 116, 159, 166,
 170.
 грањичмо 23, 44,
 172.
- грат (в. град).
 грбавец 57.
 грбет 28.
 грбот 225.
 грд 71.
 гре 105, греови 98,
 105, греои 105.
 грбнала 190, грбне
 190.
 грејав (се) 81, грејт
 71.
 греота 105.
 Грк 69, 82, Грка 176.
 грло 68, 91, 162, гр-
 ло 71.
 грм 68
 грми 68.
 грне 219, грнета 169,
 182, 219.
 грнички 170, 182.
 Грнчаројћи 36, Грн-
 чаројћи 29.
 гробље 109, 159,
 гробље 110, гр-
 бо(в)и 168, гроот
 128.
 гробишта 109, 168.
 гроз 131.
 гроздџак 64.
 грозно 185.
 гројзе 159, гројзе 110.
 гроша 169, грошей
 101.
 груб (човек) 41, гру-
 бо (алатно) 41.
 груди 41, гукало 207.
 Грујица 46, 47, Гру-
 јицу 226, 230.
 Грујичица 26, 230.
 Грујо 25, 26.
- грчи 219, 224, 231.
 губавец 57.
 гука 41.
 гукало 207.
 гурбет 9, 161.
 гус 41.
 гусеница 41.
 гуска 41, 48, гуске 166.
 гусло 159, 196.
 гусок 41, гусок 64.
 густа чурба 41, гу-
 сто 41.
 гуша 44, 229.
 гучики 41, гучики
 37, гучићки 37.
- Да 185. дај 161, 164,
 169, 171, 199, 225,
 дај 44, дајте 199,
 дам 43, даш 166,
 196, (в. дав).
 дав 45, 46, 81, 161,
 162, 163, 164, 171,
 172, 176, 182, 183,
 204, дав бог! 81,
 дал 85, дала, 28,
 60, 171, дале 206.
 дава 100, 165, даваш
 196, даваш 191.
 даде 44, 172, дадем
 19, 46, 73, 161, 169,
 196, дадеш 28, 73,
 171, дадо 172, да-
 доа 171, 225, да-
 дите 150, 173.
 дајкове 161.
 дајковци 167.
 дајма 187.
 далек 177, далеко
 185.

- Даница* (в. *Дъница*) *данъ*^ак 64, *данъ*_ак 56.
dagb 227.
два 52, 73, 90, 113, 147, 153, 169, 181, 182, 183, *два деца* 169, *два пута* 42, *два-три* 181, *два-тринаес* 181.
двајца 183, *двајца* 183.
д аес 131, 181, *два^с* 181, *два^с тен* 181, *двајес* 131.
двaесторица 183.
двајца 183, *двајца* 183.
дванаес 131, 181, *дванаес* 139, 170, *два-тринаес* 181.
дванаестина 183.
две 115, 167, 169, 182, *две* 71, *две-три* 27.
двеста 169, 181, 182, *двесте* 181, 182.
двоје 183, *двојца* 183, *двојца* 183.
двор 23, *дворове* 168, *дворови* 99, 168, 179, *дворо(в)и* 167, *дворо^и* 22, *дворови* 22, *дѣорои* 101.
двориште 216.
Дебранец
деведесет 181, *де-ве'есе^т* 128, *деве-(д)есе^т* 131, *деве-есе^(т)* 128.
- девестоштин* 170, 181.
девет 39, 169, 181.
девети 182.
деветина 183.
деветнаес 131, 181.
деветнаестина 183.
девојка 46, 47, 164, 174, 197, 217, 220, 230, *девојка* 112, *девојке* 25, 43, 166, *девојк'е* 206, *девојко* 25, *девојку* 15, 45, 47, 153, 164, (в. *дејка*).
девојкина 46.
девојче 111, *девојче* 111, (в. *дејче, ђејче, ђојче*).
девојчики 37, 111.
деојчики 111, *деојчи-чики* 111, *девојчићи* 111, *девојчићи* 37.
деда 228, *дедове* 161, 173, *дедовему* 158, *дедога* 158, 161.
дејка 111, *дејка* 112.
дејче 104, 111, 224, *дејче* 111, 112, *дејче* 112, *дејче* 112.
дејчики 111, *дејчики* 111.
делије 166.
ден 62, *двана* 63.
денеска 62.
derë 228.
дертои 111.
- десет* 39, 181, *десе^т* 53, 131, *десе* 131.
десети 182.
десеток 56, *десе^тьк* 64.
деше 23, 41, 97, 103, 162, 176, 178, 182, 216, 217, 230, 231, *д'ете* 23, (два) *дешета* 169, 182, *дешету* 37, 162, 174, 182.
дешенце 205.
деца 44, 100, 147, 152, 159, 163, 166, 167, 169, 182, 196, 202, 230, 231, *деца* 169, *децо* 20.
дечица 27, 73
дивља 109, *дивља свиња* 109, 147, 152, *дивља коза* 147.
дивљаке 166.
дивљи 109, *дивљи вепар* 109, 147.
дигав 81.
дигов 59, 204.
дигле 206.
диза 20, 146, 147, 164, 191, *диза(ј)ет* 191, *дизајше* 191, *дизам* 191, *дизамо* 191, *дизаш* 191.
дигнав 59, 81, 204, *дигноу* 59.
дигнала 43, *дина^тла* 43.
дигнам 240, *диг^нем* 126, *динем* 126.

- дијете 230.
 динара 169.
 динарчики 37, динар-
 чики 37.
 дии — дии-добар, дии-
 мицок, дии-рђав 180.
 дириндедо 133, 226,
 228.
 длака 178.
 длъга, длъак 75,
 длуг 74, длуго
 75, (в. дуг).
 дни 71.
 доа 230.
 доајем 230.
 доаќа 106.
 добар (в. добъар)
 добија 53.
 добишьак 56, доби-
 шок 56.
 добъар 60, 70, 229,
 230, до бъар-даън
 63, добар 52, 60
 65, 70, 177, добар
 дън 70, добра 47,
 164, 197, 230 до-
 бре 173, 207, до-
 бро 103, 138, 162,
 185, 225, добро ју-
 шро 147, добро
 ушро 147, за добро
 207, доброе 174,
 178, добро^е 192,
 добри 179, 183, 192.
 дов 37, 60, 160.
 доватим 41.
 доваќа 105, 106, 161,
 196, 226, 240, до-
 ваќам 196.
 доведе 133.
 доведека 139.
 доведе 15, 47, 165,
 доведем 97, доведи
 97.
 довејо 204.
 довела 205, довеле,
 46.
 довни 178.
 Довно-Љубинец 57—
 58.
 Довњесевец 178.
 Довњесело 178.
 довњо 105, 178.
 Довњо-мачало 178.
 довоље 165.
 довољно 185.
 довукоа 189, довуче
 189, довучет 189.
 догађа 29.
 догледам 199.
 догодина 184, 229, до-
 године 165.
 догбор, догоор 97.
 догорејо 83.
 додуше 165.
 дође 24, 29, 52, 69,
 107, 133, 137, 159,
 163, 165, 177, 186,
 201, дођае 24, до-
 ђем 28, 107, дођеш
 28, 107, 176, 197,
 239, дођете 107,
 172, 194, дођеш
 107, 109, 144, 148,
 153, 194, 214, до љ-
 ђеш 107.
 дођен 161, 208, до-
 ђени 108, 146, 172,
 192, 208, 217, (в.
 дојдени).
 дођи 214.
 дођо 107, 201, 208,
 дођоа 107, дођомо
 107, 172, 202, до-
 ђоте 107, дођу
 239, (в. дојдо).
 доживим 199.
 дожнеем 199.
 дојдев 239, до љ-
 дем 107.
 дојдени 45, 108.
 дођо).
 дођем).
 дојдо, дојдоа 108.
 дојка 26.
 доклем 186.
 долѧктаник, долъ-
 кшеник 135.
 dolga 75.
 доле 23, 43, 81, 119,
 131, 184.
 долови 99, доло(в)и
 167, долои 99.
 Долои 100.
 доље 114.
 дома 15, 165, 166,
 207, тргнале за
 дома 206.
 домаќи 29, домаќин
 17, домаќин .17.
 донев 81, 204.
 донеја 172.
 донела 172 донеле
 47, 167, 173, 207,
 донеле 206.
 донесе 103, 145, 163,
 донесем 196, доне-
 сет 28, донесеш
 68, 194, донеси, до-
 несите 200.

- доодет 69.
допрај 199, допраји 173.
допрајив 204.
дор 186, дори 133, 185, 186, 196.
дорију 47, 160.
досађа 29.
доста 101.
достала 215, 225.
достало 172.
достојала 152, 161, 225.
дошерав 108.
дошујка 185.
доцкџан 135.
дош 63.
дошав 53, доша^{ов} 53, (в. дошов).
дошла 28, 186, 205, 207, дошле 44, 53, 169, 173, 182, 192, 207, 214, 240, дошле 206, дошло 90, 162.
дошов 14, 53, 59, 60, 63, 81, 171, 192, 204, 205, 207, 229, дош^{ов} 53, (в. дошав).
драго 69, (в. дрџа, дрџо).
Драг^обраћа 152.
Драјчики 29, 36, 117, 145, Драјчик^и 36, Драјчиће 215, Драјчићи 22, 23, 29, 36, 60, 82, 95, 104, 153, 217, Драјчићи 153, Драчићи 104.
драслив 71.
дрва 68, 90, 98, 168, 173, 175, 179, 194, дрвата 71.
Дрвен грат 152.
дрвено масло („зејтин“) 71.
дрвета 169.
дрвеће 108.
дрвља 109, дрвља, дрвље 110.
дрво 22, 23, 41, 60, 82, 105, 113, 145, 146, 151, 178, 195, 205, 207, 216, 217, 219, 240, дрво 71, дрво 71.
дрџа 26, дрџо 22, 23, 70.
држава 71.
(не) држи (огењ) 160, држи 197, 200, држити 68, 172, 200.
држи 147.
Дрина 45.
дрљав 178.
дробен 207 дробена 207, 219.
дрошљо 165.
друж^а 182, друк 182, друга 182, други 42, 107, 182, 193, (в. дрући), други пуш 185, други пушта 145, другите 206, друго 182, 196, другое 174, другога 53, 182, другому 183, другото 71, другу 182.
другари 167.
дрући 112.
друже 161.
друшт^{во} 162, друштво 127.
дуб 41, 68, 69, 118, 146, 163, 190, 197, дуб^н 119, дуп 218, дубови 99, 109, 146, дубо^и 205, дубои 109, 146, 151, 175, дуби 41.
дубина 73.
дубок 73, дубоко 73.
дубље 41.
Дубље 109.
дубоача 97.
дубовина, дубојна 98.
дубоо дрво 41.
*дувка 123.
дугачек 57, 73.
дугачак 56, 57, 73.
дуго 185.
дужен 58, 73, 177.
дуж^{ан} 64, дужан 75.
дуката 73, 113, дукати 113, 109, 167, 175, 214, 240.
дукачки 37.
дунем 46.
дунђерлак 221, дунђерль^{ак} 61, дунђерл^{ок} 56, 61.
дунов 54, 59, 81, 204, дунув 204.
дуи (в. дуб).
дука 44, 81, 118, 123, 179.

- жалосен 177.
жаљи („жари“) 114.
ж^лребето 127,
жребе 127.
ждребец 127.
железо 110.
жена 60, 97, 103, 113,
145, 182, 230, ж^л-
ена 113, жене
(dat.) 165, прве
жене 183, дав дру-
ге жене 183, жену
45, 46, 138, 163,
182, ж'ену 64,
жене (pl.) 170, 174,
182, (dat. s.) 183,
женам 169, 175.
жени 13, 172, жењи 13,
113, 153, 160, 162,
191, женеет (се)
71, жењште се 22,
70.
жењен 111, (в. же-
њеш).
жењеш 208, 217.
жењив (се) 81, 113.
женидбу 46.
жив 43, 87, 198, жи'
ми 213, жи'ши
сведбена сестра
103.
живе 203, живеа 203,
живемо 203, жи-
вете 203, живеше
203, живешо 203,
живешоа 203, жи-
вешома 203, живе-
шоте 203.
живим — (до)живим
199.
- Жи^шињане 136, Жи-
ињане 137.
Жи^шињке 137.
Жив^шињци 137, Жи^ши^ш-
ци 137.
живо-месо 152, 200.
живо орање („бла-
то“, „право бла-
то“) 108.
живога коња 178.
живош 55, 229, 238.
жилавъц 64.
жишо 73, 162, 171,
207, 216, 238.
житојадец („срп“) 71.
Житомишљић 152.
жица 172, шњка жи-
ца 230.
жнеем — (до)жнеем
199.
жњев 81.
жњееш 191, жњеемо
191.
жолти 76.
жоуш 75, жоушо
цвеће 75.
жолтице 76.
жолчка 75.
жуш 73 (в. жолти,
жоут), жуша (бо-
ја) 73, по два жу-
ша дуката 73, 113,
жута 75; жушо
цвеће 73, (в. жоу-
шо цвеће, жь^о-
фто), жуше 73.
жушарка 73.
жушарок 73.
жушарче 73.
- жушец 73,
жушица 73.
жоушн^шати 75.
жушка 220. жушку
75.
жушок 220.
жуч 73.
жь^офто 78.
- За 25, 28, 238.
забев 80.
забегнајо 83, 90, 204,
223.
забелеје (се) 104, 196.
забоварил 141.
забогаиш 101.
забот 48, 81 (в.
зуб).
забријв 135, 141, за-
брајиле 103, забрај-
ле 103.
забрајш 197.
заваћале 191.
заведен — коњ је за-
веден 216.
завезок 56, 225.
завејо 83, 90.
заврзок 56.
заврже 219.
забрнав 68, 81, 219,
230, заврнула (ки-
ша) 230.
завршет 219, зав^шти
214, 222, 226.
завукоа (в. завуче).
завуче 189, завукоа
189.
загасен 207.
загину (1 л. ј. през.)
43, 198.

- заглавен 110.
загње 188, загње-те 188.
заградено (двориште) 216.
заграђа 29, заграђено 29.
загреем 190.
зад себе, 220, зад врата 224.
задевај — не се задевај 199.
заденав 81, 225.
задњега 179, задњога 179.
задовољи 185.
„задоцни“ 13
задоцњи 13.
задруга 163.
зажењив 13 (в. зажена).
- зажени-а 13, зажењи-а 13, „зажењи-ја“ 13.
зазрне 190.
заира 135.
зајак 39 (в. зајац).
зајац 39, зајак 39, зајец 39, зајаци 39;
зајем 55.
зајец (в. зајац).
зајуре 103.
зајички 37, 80, 125.
заклале 206.
заклопено 207.
закоље 53, 115.
закољен 191.
закон 44, 163, 172, 238.
закукав 145.
закуне 73.
- „залчак“ 55.
заљепи 113.
замъглило се 53, замъглило се 205.
заначке — у заначке школе 145.
заноћуваш 28.
заоди — не рано заоди 147, 162, 215.
заошто 152, 214, (в. зашто).
запазила — не запазила 60, 215.
запантив 123.
запињаш 191.
заповедава 81.
заповеди 97, заповедим 97.
запонурди (топка) 223.
запросиа (в. запросив).
запросив 164, запросиа 172, „запросија“ 13.
заптије 176, 171.
зар 103.
заробен 110.
заробеш 185.
заруби 42.
засиљи — се засиљи 114, 223.
заслужив 180, заслужила 225.
застанав 81.
затрла сг (кућа) 27, 189, затрло се 189.
затъмњило се 124, 205, затъмнило се 53.
- затворена 52.
затрив 123 (в. затрла се).
заулавеја 223.
заулавујеш 223.
заутра 103.
зашарок 56.
зашов 81.
зашто 175 (в. заошто), 197, 232.
зберемо — да се зберемо на рѣзгѡр на дѡгѡр; да ги зберемо 173.
зберује — да се зберује 104.
зборење 209.
зборим 197.
збориште 214.
звезда 145, звезде 166.
зврцнав 190.
зврцне 190,
згтоен 119.
зграђа 29, зграђе 29, (в. заграђи).
зграмадени 119.
здрав 127, 238, здрави 127.
здравје 107, 109, 127
със здравје 229,
със здравје 213,
со^с здравје 55, со^с здравје 229; здравље 44, 81, 109, 110, 127, 162,
со^о-здравље 118,
здравље 229, 238,
со^с здравље 55,
229, уздравље 109,

уздравље 229,
наздравље 229;
здравља 229,
здравље 229.
здрав ли си 214.
здреј 120.
здрев, здрело 120.
здробиш — што си
здробиш 71.
зевња 95, 113, 122,
124, 148, 163, 179,
земња 122, 124,
земља 122.
зевгар 101.
зевник 124.
зелена (гора, јела)
48, 153.
з'еми 113.
зетои 111, зету
161.
зима 184.
„зиме“ adv. 184.
зимњега — зимњога
179.
зимоска 186, зимо-
ске 186.
златно (перо) 153.
змај 48, грд змео
71.
змије 166.
змичики 37.
знајећи 208.
знав 81, 204.
зна 118, 196, по зна-
је 180, знам 43, 108,
знаем 190, да знате
237, знаеш 180, 190,
знајте 199. знаје-
ше 203, знајешо
203, знајешоа 201,

знајешомо 203, зна-
јешоте 203, знае-
шоте 201; знајећи
208.

знала — не знала
је 215.

зоб 161.

зовеше 190, зовешомо
190.

зор(ш) — със зор[ш]
47, 160, съз-зор 118,
зорш 15.

зрна — два зрна,
две зрна 182.

зрнета — два зрнета,
две зрнета 182,
три зрнета 169.

зрно 68.

зрнца — два зрнца
169, 182, две зрнца
169, 182.

зуб 41, зуб^п, зъ^ап 48,
160, зубе 41.

зубун 221, (в. зъ^абан).

зупчики 37.

Зуравец Риста 58.

зурла 220.

зъ^абан 61, 221.

зъ^ап в. зуб.

зъ^аве (dat. s.) 165.

И (због броја сло-
ва) *И камо ти и
коња дорију* 47,
160, *И продав съ^{ом}
и коња дорију* 160,
*Да узете и добра
девојка* 197; „па“:
Дођи и ће видимо
тѣга 214; „а“:

*Пред очи му је и
не га виђи* 197; као
узвик: *И камо, од
Бога да нађе* 213;
без улоге у рече-
ници: *Камо ти и
коњ* 160.

Иване 29.

Иваној 151, *Иваној*
150, 151.

Игњаш 238, *на Иг-
њаш'* 160, *на Иг-
њаш* 160, *Игњаш-*
је 238.

игра v. 52, 133, 152,
176, 215; *играјет*
226, 239, *играјет*
220, *играу* 239.

играв 239.

играње (на шалим)
222, 226.

идем 28, 43, 109, 131,
138, 196, 198, *иду*
(1 л. през.) 198,
идаш 42, *идеш* 196,
214, *иде* 25, 28, 47,
82, 137, 165, 176,
203; *идемо* 28, 132,
180, 197, 203, *идете*
28, 197, 203, *идет*
28, 69, 197, 225, 238;
идеше 203, *идешо*
203, *идешоа* 203,
идешомо 203, *иде-*
шоте 203; *идећи*
29, „идећим“ 208;
иди 154, 200, *иди*
200.

идећи 29.

из (срце) 69.

- изај („јећ“) 200, *изај-ше* 200.
избирајеш 222.
изборка („измеша“) 219.
извађа 29.
изваден 207, 216.
извадим 161, *извади* 197.
извадиле 206.
извикаш 165, 231.
извира 196.
извора 131.
извршен 207.
извршет 44.
извуков — *се извуков* — 59, 73, 81, 204, 225.
извуче 189, *извучеш* 73, *извукоа* 189.
изгоре (га) 227, (*пага*) *изгори* 216, *изгори* 227, *изгореш* 227; *изгороа* 105, 202, *изгорова* 102, 105.
изгубен 110, *изгубено* (*уже, јуже*) 207, 216.
изгубила сь^{ом} 205.
издрапњу 150.
изев 81, 135.
изеде 217.
изедено (*је деше* — „уједено“) 217.
изидем 188, *изиђем* 196.
изишов 188.
изиграле 206.
излене 190.
- излезет* 214, 219.
излъжав 82.
измијет 200.
изникнав 59, *изникнала* 43.
изникоше 37.
изумив („измислио“) 82, 91.
Илија 159, *на Илијн дън* 52, *Илијн дън* 137, *Илијн дън* 137, *на светога Илију* 163.
иљаде 181.
имам 208, 216, 217, *има* 202, 217, 238, *имаш* 208, 214, 217, *имамо* 69, 202, 230, *имате* 202, *имајеш* 239, *имау* 239, „*имају*“ 239; *имаа* 202, *имаше* 202, 203, *имашо* 202, *имашоа* 203, *имашома* 202—203, *имашоте* 203.
имав 82, 91, 204, 239; *имале* 105.
имање 207, 217.
име — *соз Божје* *име* 229.
Имеров 88.
имућен 58, 177, (*в. поимућен*).
иноверец 58, 224, *исска* 237.
исечам 28, *исечем* 45, 196, *исече* 45, 164, 201.
исечено 216, 217.
- искам* 190, *искаш* 190, *искамо* 190.
искида (*се*) 172.
искидале 207.
искочи 201, 226, 229, *нек искочи* 200.
искрши 167.
искршила 69, 167.
искубав 82, 220, 225.
испије — *да испије* *чаша* 196.
испосници 150, 167.
испратен 207, 217.
испратив 217.
испраћам 28.
испраћеније 162.
испричав 205.
испросиа 14, 172.
испричав 82.
иступим 42.
ис'са — *ће ти ис'са* 28.
и'цепа 125, *ицепа* 125.
и'цепало се 217.
и'цепано је 217.
ифтира 71.
ишов 82, 90, 91, *ишле* 108, 185, 237.
- Ја* (асс. s. f.) 25, 44, 47, 71, 127, 172, 174, 196, *ја* 42, 161, 200.
јабука 48, 55, 73; *јабуке* 73, 166. 174, 192, 230, *јабућке* 75, *јабуће* 75, *јавоћка* 75, *јаболкова* 75, *јаболко* 75, *јаболке*

- 75, *јабоџки* 75. *Јабуче мицко* 73. *Јабучко* 98. *Јавор* 22, (в. *јаор*, *Јеор*), **Јаџор* 100, **Јаџор* 100. *Јавороџца* 99, 151, *ја ороџца* 136, *Јавороџца* 151, *ја(в)о роџца* 137, *ја(в)о роџца* 137, (в. *је(в)ороџца*). *Јаганци* 167. *Јаганчици* 37, *Јаганчици* 37. *Јагње* 178, 189, *јагње* 127. *јагње* 127 (в. *јање*). *Јагњеја* 200. *Јагодице* 165. *Јагодо* 165. *Јадва* 186. *Јаден* 58, *Јазмец* 58, 128. *Јазъвец* 128. *Јајце* 41, 230; *Јајца* 68, 169, 196. *Јали* 26. *Јалоарник* 97. *Јалде* 98, 103. *Јалојна* 98, *Јалојна* 98, 103, 151. *Јаме* 225. *Јанале* 190. *Јане* 190, 228, *Јанем* 228. *Јање* 127 (в. *Јагње*). *Јањичари* 167. *Јаор* 96, 136, *Јаор* 96, 100, *Јаор* 136,
- Јаор* 96, 100, *Јаор* (в. *Јавор*). *Јаџоров* 100. *Јарам* 63, *Јараџм* 55, 64, *Јарем* 63. *Јарац* 64. *Јарићки* 37. *Јаричики* 37, 240, *Јаричици* 37, 240. *Јаротије* 133, 145. *Јасењ* 23, 37, 115, 116. *Јасна* 205. *Јау* (Јалъ) 85. *Јашећи* 208. *Јашење* 209. *Јашим* 197. *Јева* 103, *Јеве* 103. *Је(в)ораџца* 137, *Је(в)о роџца* 137. *Јегумъане* 173, *Јегумен* 133, *Јегуман* 133, *Јегумън* 224, *Јегумен* 224, *Јегумъане* 133. *Једак* 55. *Један* (в. *Једън*). *Један(а)есторица* 183. *Једанпуш* (в. *Једънпуш*). *Једар* 61, *Једер* 61. *Једва* 186. *Једе* 196, 208, 215, *Једем* 196, *Једет* 169, *Једи* 200, *Једише* 200. *Јединаес* 131, 181. *Јединоме* 20, 25. *Једньк* 53, *Једньак* 53. *Једън* 227, *Једъан* 64, *Једъан* 64, *Једъан*
- 64, *Једъан* 65, *Једен* 59, 138, *Једен* 138, *Једен* 59, *Јен* 22, 220, *Јен сирцев* 103, *Јен* 126, 136, 181, 182, 225, *Јен* 22, *Јен* 42, 59, 69, 81, 98, 103, 128, 136, 138, 160, 181, 182, 196, 222, *Јен* 138; *Једна* 90, *Јена* 46, 103, 126, 163, 164, 181, 182, 191, *Јена* 60, 81; *Јено* 103, 126, 162, 181, 182 *Јенџбукло* 136, *Јенџбукло* 126, *Јено* 73, 103, *Јене* 27. *Јене* 182; *Јени* 182; *Једнога* 45, *Јенога* 160, 182, *Јенога* 202; *Једному* 216, 229, *Јеному* 182; *Јену* 182. *Једънпуш(а)* 228, *Једънпуш* 59, *Једанпуш* 151, *Једанпуш(а)* 151, *Једанпуша* 151, *Јенпуш* 185, *Јенипуш* 41, 42, 151, *Јенпуша* 200. *Једънтар* 227, *Једънтар* 59. *Јећ* 200. *Јездимир* 26. *Језикот* 71. *Јеј* (Јеј“) 161, 165, 213. *Јексик* 126. *Јем* 200. *Јела* 153; *Јеле* 109,

- у желе 48, јело 216, 218.
 Јело 152, 153, 165, 213, 230.
 јелек 167, 168, јель^к 135, јель^к 135.
 јелике 108.
 Јелицу 46.
 Јелоарник 97.
 јелоача 97.
 јелчице 28, 43, 83, 103, 166, 214.
 јенпуш (в. једън пуш(а)).
 јеор 136, (в. јавор).
 јеоројца 136.
 Јерино 29, 165.
 јеси ли 108, јесу 185, 192; јесум 60.
 јетра 39.
 јеш 103.
 ји („им“) 59, ли 173, 175, 'и 173.
 Јован 103, Јован 217, Јована 145, Јована 145, Јоване 161.
 Јованои 151.
 Јовове 98.
 Јовојца 99.
 јод („од“) 26.
 јодговара 25.
 јодма 47.
 Јојчики 36, Јојчићи 29, Јојчићи 104.
 Јоџв камењ 95.
 јопе' 103, 172, Јопе 22, јопеш 103, јопе 25.
 Јоргован 102, јоргован 97, 102, јоргоан 97.
 јорем 55.
 јотац 25, 80.
 јошкуд 22, 70.
 јошпала 25.
 још 42, 59, 109, 147, 214.
 ју („у“) 25, 46, 109, лу 47.
 јудава^лла 26, јудав^лла 26.
 јудајте 22, 70.
 јудадбу 46.
 јудри 25.
 јуже 42, 207.
 јужих^и 37.
 јунак 204, јуначе 161, 228.
 јунаштво (в. јунашто).
 јунаштина 46, 214.
 јунашто 126.
 јунец 58.
 јунчики 37.
 јурне 214, 215, 227.
 јушок 42, 219.
 јутре 184, јутре 19.
 јутро 19, 103, 178, 216, 240, јутро 19, јутра 169.
 јучер 184, 186 јучера 184, 186.
 Ка („као“) 136, 148, 160, крашив ка неки просјак 226.
 ка („како“/„кад“) 241.
 кабаџет 187.
 кава 172, каве 73.
 кавал 83, 89, *кавав -89; кавали 95, 167.
 кавецџа 193.
 кад (в. кџд).
 кажа — ђа ти кажа 14, каже 20, кажем 28, 171, 194, 215, ја ти кажем ђу 43, кажеш 172; кажи 44, 46, 172, 214.
 кажув 204, кажу-вале 206.
 кажувше 25, кажујем 173, кажујеште 203, кажујешомо 203, кажујешоте 203.
 каза 203, казаа 203, казате 203, казамо 203, казујешо 203.
 казав 82, 91, 204, казала 145, казао ги 91.
 како („као“) 26, 46, 72, 145, 148, 150, 152, 169, 171, 191, 192, 193, 194, 214.
 как^в 55, како ф 63, какоа 176, какое 176; как(в)ога 176, каквојзи 176, как(в)ому 176, какоу 176, какви 176, как^вви 55, какви 55, каквам 176.
 каковгодер 55, 63.
 „кала“ 141.
 калаверија 141.

калaкoнцyрa 141, 145,
172, 205.
кaлaи 61.
кaлaчoјнa 98, 228,
кaлaчoјнa 223.
кaлимaвкy 141, (в.
кaмилaвкa).
Кaлинчићи 29.
Кaлишeн-вр 68, Кa-
лишeњ-вр 152, Кa-
лишe-вр 134.
кaлyђeрa 162, 230,
кaлyђeрe 162, кa-
лyђeри 228, кaлy-
ђeрo 162.
кaмeн 47, кaмeн 13,
*кaмeн 115, 165,
231, кaмeнa 231;
кaмeњ 13, 69, 97,
115, 116, 159, 160,
161, 196, 201, 225,
230; oд кaмeњ дo
кaмeњ 161, „yбијe“
кaмeњ 227.
кaмeњe 13, 82, 115,
116, 118, 159, 192,
226.
кaмeњe gen. s. f. adj.
192.
кaмчики 37, 175, 220,
224.
кaмeнчики 37, 220,
кaмeњчики 220,
224.
кaмилaвкa 141, (в.
кaлимaвкy).
кaмиљe 115, 116.
кaмo 26, 46, 47, 160,
213, кѣмo 26.
Кaмчe 119.

кaндисaлe 206.
кaпa 163, 220.
кaпијa 163.
кaпинa 42, (в. кy-
пињa).
кaпичoјнa 103, кa-
пичoјнa 98, 103,
151, кaпичoјнa 223.
кaпљa 110.
кaрaвилъ 88.
кaрaмaн 196, 216, 230,
кaрaмaⁿ 69.
кaрⁿцe 138, кaр^цe
138.
кaрпa — y кaрпa
115, 163, 196, 215.
кoшлoсa 173.
кaури 167.
кaфeнo 71.
кaцa — нa кaцa 42,
73, 113, 164, 166.
кaчи 206.
килo 162.
кисeлe 174, 192, ки-
сeлo 178.
кишa 166.
кишeн 110, 207.
киши 117.
кишке 166.
кишилиштe 117.
кићaнкe 166.
кићeнa 47, кићeни 207.
Кичeвскo 172.
кишoвиш 177.
клaдeнeц 58, клa-
дeнeц 64.
клaдитe 101.
клaник 126, 146, 225;
клaници 146, 167.
клaницa 126.

клaњa 113.
клaњaв 82, 90, 91,
клaњao 90.
клас 42.
кле 189.
клејe 189.
клекнe 214, 222, 226.
клeш 13, (в. клeћ).
клeши 189.
клeћ 116, 117, 231;
ис клeћи 116, 118,
160.
клин 160.
клинчики 37.
клуцe 41, 123, клyв-
чe 123.
клучe 74.
кљцa 74.
кљyчoви 168, 179,
199.
кмeштвo 125.
кмeштoањe 125.
кo 118.
Кoачарeњ 97.
Кoачoвци 95, 97.
кoв 59, 90, 108, 132,
200, (в. кoл).
кoвaн (пoвaс) 97, кo-
чaн 97, кoан 97,
104, 152.
кoвaницa 97, кoaницa
97.
кoвe 190.
кoвчe 90, 200, (в. кoв,
кoл).
кoвчeг 69, 196, 226,
кoвчeг* 131, кoв-
чeг 131.
кoгa 28, 176, кoа 152,
214, кoа 20.

- код 90, 115, 119, 185, кош 118.
 кожа 54, 73, 75.
 коза 68, 219, 231; ко-
 зе 68, 166, 200,
 219.
 ковари 167, козарам
 169.
 ковеја 200.
 ковацна 178.
 кој 29, 44, 162, 164,
 166, 172, 176, 194,
 196, 214, ко¹ 22, ко²
 28, 29, 44, колега
 176, коега 13, 17,
 104, кому 176, које¹
 176, којеџи 176; ко-
 ју 161, 192, 215,
 којам 176, коам
 176.
 кол 83, 90, (в. ков);
 колови 108.
 кола 73, 154.
 колас 117, колашти
 177.
 колача 169.
 колачики 37.
 колепка 121, 182, ко-
 лепке 121, 186, 230.
 колико 104.
 кољко 81, ко^кко —
 кољко 81, кољка
 ти је черга 81, коу-
 ко 94.
 коло 225, 226.
 коловођа 214.
 коломбоћ 127, 221,
 224, коломоћ 117,
 127, 145, 201, 222,
 224, коломоћ 145.
- коломбоћница 127,
 224, коломоћница
 127, 207, 216, 224.
 колшита 83, 89, 163,
 215, 221.
 колски 83, 89.
 колчази 83, 89, ко^к-
 чази 89, кочази
 83, 89.
 коље 108, кољем 171,
 кољеш 22; коље-
 ше 191.
 кољев 82.
 кољир 200, (в. ко-
 риљ).
 комаре 166.
 комињоџца 99.
 конак 61, 221.
 конопец 58.
 конец 58.
 конопец 58.
 конопља 110.
 коњ 41, 69, 97, 113,
 114, 115, 116, 160,
 172, 207, 216, 217,
 230, коњ 71, ко-
 ња 26, 47, 83, 160,
 178, 190, 204, 208,
 230, коњу 161.
 Коњевец 58.
 коњшија 114, 123;
 коњшије 114, 166,
 206, у коњшије 128.
 копаран 134, (в. ко-
 поран).
 копарче 134.
 копка 110.
 копачи 167.
 копље 109.
 копоран 221.
- коприва 141.
 копче 166.
 корењ 115, 116, 225,
 кора^вњ 116.
 корење 109, 115, 116.
 кориљ 41, (в. кољир).
 косет 197, коси 201,
 203, косимо 203,
 косите 53, 203;
 косеа 202, 203; ко-
 сеше 203, косешо
 203, косешоа 203,
 косешома 203, ко-
 сешоше 203.
 косење 110.
 коске 166, 174. ко-
 ски 71.
 коскички 37.
 Косово 108, 146, 162,
 197.
 Костић 29.
 Костога 161, 239.
 косьачки 57.
 котев 55, 63, котел
 55, 63; кошешу 55,
 63; кошла 169; ко-
 шло(в)и 167.
 кошличе 123, 220.
 кошличики 37.
 кошлоса 176.
 коцаћ 117.
 коцкари 167.
 коцамити 187, 207.
 коца 187.
 коштуњав 178.
 кошће (< „кост-је“)
 108.
 кошуља 53, 68, 142,
 163, кошула 20,

- 71; кошуље 43, 113, 166.
 кошуљица 49.
 крава 73, 100, 231; краве 104, 114, 166, 200.
 кравји 110, кравја 110, кравје 110, 162.
 краде 196, 229.
 крађа 29.
 крај 161.
 Крајићи 29, 36, Крајњи 36, Краићи 96, Крајћи 96.
 крајно 178.
 крајњи 178.
 краља 44, 172.
 Краљев Двор 23, 278.
 Краљеви 167, 168, 179, краљеви 168.
 краљица 200.
 краси 142.
 красно 142.
 крастаџе 96, крастаџе 96.
 крсте 226.
 крастив 87, 135, 221, 226, крастав 221.
 Кратовац 64.
 краток 56.
 крв 68, 88, 95, 132, 230, крв 70, крф 71, крџи 71, крви 71.
 крвава 68, 71.
 кревај 101.
 креч 110.
 криво-право 226.
 кривдина 145, кривдина 145.
- крије 196.
 крила 48, 109, 153.
 крилат 177.
 кркуша 69, 163, 201, 223.
 крља 68.
 крљег 71.
 крољај 163, 171, 199 — 200, крољај 104, крољам 196.
 кроток 56, кротак 55, 64, кроток 64.
 крпа 69, крпе 166, крпе 71, крпу 70.
 крилица — у крилица 44, 56, 163, 200, 219.
 крс 53, 69, 131, 185, 200, 213, 230, крс 71.
 крседар 71.
 крстен 110, 207.
 Кърстец 72.
 крсти 53, 69, 113, 117, 131, 159, 167, 172, 197, 222, 226, 230, 231, крсти 71.
 крстоноше 69.
 крш 69.
 кршица 69.
 кршичњак 69.
 Круше 166.
 крушум 141.
 крца^м 163.
 крчак 69, 165, 200, 218; крчази 69, 73, 167, 169.
 крчашички 37.
- крши 46, 197; кршит 71.
 кршћење 71.
 кубасице 133.
 куд 70, 147, 166, 173, 185, куда 185, куде 147, 173, 185.
 кудгод 185.
 кудеља 41.
 кук 73.
 кукаџа 96, кукаџа 96.
 куке 165.
 кула 44, 46, 163, 197, 223.
 кулучари 167.
 куме 161; кумо(в)и 167.
 куне 189, кунем 189, кунеш 189; кунеше 189, кунешо 189, кунешомо 189; кунни 189.
 купен 172, 174, купни 101.
 купив 160, 165, 179, 182, купиле 206.
 кушиња 41, 115, 116; кушиње, 115, 116 (в. капина).
 куповале 146.
 купује 104, 174, 196.
 курву („кукавицу“) 46.
 курушум 141.
 кус 41.
 куси 41, кусиш 41.
 кусив 82.
 кусне 190, кусна — јен пшт кусна 41.

- кушњак 41, 124.
 кућа 27, 44, 46, 48, 61, 73, 82, 104, 116, 119, 120, 123, 161, 162, 163, 164, 165, 174, 176, 178, 182, 189, 196, 197, 207, 216, 217, кућа 41, кућа 41, куће 15, 179, код куће 119, прос куће 118
 кућица 48.
 кућна врата 124, кућна змија 27.
 кућник 27, 41, кућњик 124, кућњик 124.
 кућница 41.
 кућњаци 124.
 кућњик (в. кућник).
 куче 53, 59, 125, 217, кучешу 174.
 кучики 37, 53, 82, 106, 170, 175, 182, 183, 220, 231 (в. кучићи).
 кучински (сугреб) 42.
 кучишта 54, 118, 216.
 кучићи 37.
 кучка 45, 165, кучку 26.
 „кѡга“ (нема) 185.
 кѡд 13, 24, 28, 45, 46, 52, 53, 115, 118, 192, 195, 196, 223, кд (у писму) 90, 91, кѡш 118, 197, 214, како кѡш 225, кѡт 162, кѡ(д) 241, кѡд 52, 116, 122, 172, 173, 185, 205, 227, кѡш 195, кѡ-да 52, 185, кѡд 52, 141, кѡд 52, 105, 107, кѡд 53, кад 69, 81, 90, 145, 163, 214, ка(д) 53, 241, кѡ(д) 241, кѡд 13, 81, 102.
 кѡмо 26 (в. камо).
 кѡуса 196, кѡсам 196.
 кѡснале 190.
 кѡцам 74.
 „кѡшта“ 31.
 Ла („а“) 25, 46.
 лабудова 109.
 лав 53, ла^в 53, ла(в) 228.
 ла-д-ијете 15, ла-д-и-јете^н 16, 26.
 лади („млади“) 16, 26.
 Лазар 196, Лазара 160, 161, Лазаре, 83, 107, 109, 153, 161, Лазару 161.
 Лазарица 159, Лаза-рице 165, 166.
 Лазаревић 29.
 Лазо(в)и 167.
 Лазојца 99.
 лакѡш 55, 63, ла-кот 55, 63.
 лакно 94, 127.
 лали („али“) 25.
 ламба 127, 143.
 лање 184, лањи 184.
 лапајца 103, лапа-ца 96, лапајца 103, лапајца 96.
 Лапајца 96.
 Ласија 94, 127 (в. власија).
 Ласејнца 94, 127.
 ласица 19, 22, 145.
 ластојца 99, ла-стайца 150.
 Лашков камен 94, 95, 127.
 лачена (вуна, њива) 94, 127, 171, 217.
 лачи 94, 127.
 лаурлаје 228.
 лафиле 206.
 леб 110, 113, 127, 131, 207, леб^н 88, 132, 179, 217, бла-госови не на сов и леб¹ 229, леба 161, 196.
 лега 69, 196, 216, 226.
 легав 215.
 легов 59.
 легнав 214, легнале 190, 206, легна-ло 205.
 лежеећи 208.
 лежи 160.
 лек 5.
 лелеје 81.
 леи 81, 113, 114, 152, 161, леп 230, ле-пи 44, леи 153, 165, 213, леи Јело 152, лепо 185, 192.
 леп („хлеб“) 13 (в. леб).
 Лепенец 58.

- лепи („лепити“) 113.
 лесе 166.
 лесно 62.
 летале 206.
 летарка 142.
 лети 83, 142, 197.
 лешо 113.
 лешна 41.
 лешнала 43.
 лешно 178.
 лешњи 178.
 летоска 186.
 лећа 27.
 лешнике 167, 192.
 ли 70, 96, 167.
 ливада 48, на лива-
 да 163, по ливада
 201, 231; ливаде
 108, 165, 166.
 лиепа 47, 230.
 лика 47, 153.
 лилица 119, липца
 119.
 лисица 22, 164, 165,
 лисице 170, лисицу
 45, 164.
 лисичики 37—38.
 лисичина 179.
 лисје 108.
 литија 164, литију
 164.
 „лице“ 226.
 личен 58, 161, 175,
 177, 230.
 Личеноски 230.
 лишће 108.
 ловење 108, 110.
 лојзе 159, лојзе 110.
 лојца 104, лојца 137,
 лојца 137; лојце
- 166, лојце 166.
 лојчарник 151, лој-
 чарник 137, Лој-
 чарник 137.
 луди 167, 202, 231.
 лѹк 43.
 Лукићево дрво 151,
 Лукићѐ 151.
 лупа 196, 220, 221.
 лѽ в 53.
 лѽ г^с 131, лѽ г^к 42, у
 лѽ г^к 131, у лѽ г^к
 131.
 лѽга 53.
 лѽгoven 53, 58.
 лѽже 53, 196.
 лѽжовно 53.
 лѽк 43, 135, лѽк 53,
 лѽ а к 62.
 лѽу к 22, лѽу ка 22, 135.
 лѽко 53.
 лѽн 53, лѽн 62.
 лѽнена 53, 163, лѽне-
 но 53.
 лѽсно 53, лѽсно 62.
 лѽсноћа 62.
- Љеве** 23.
 љешо 114.
 љуби 25, 47.
 Љубиње 22.
 Љубински Пошок 147.
 Љубога 161, 239.
 људи 44, 108, 109,
 141, 146, 166, 167,
 175, 179, 182, 183,
 196, 206, 223, 230;
 људам 169.
 људски 119.
 љуђе 108.
- љушина — од љуши-
 на 42, 226.
- Маа** 219.
 мав 81, 230.
 Мав-камењ 81, 177.
 Мав-крс 69, 81, 177.
 мачала 94, мацала
 105, мавало 105,
 маала 94, маало
 154, маале 105, ма-
 але 60.
 мавилију 141.
 мавна 224.
 магаре 70, 82, 219,
 224, магарета 170.
 магарец 41, 58.
 магаринѽа 170.
 мадам т. „како“
 206.
 мађије 24, 34, 44, 166,
 197.
 мажот 48.
 мав 159, мав^с 174,
 196, мас 131.
 мајка 19, 25, 26, 73,
 113, 153, 173, 191,
 192, 225, стара
 мајка 152; мајка
 25, мајке (dat. s.)
 53, мајкѽ (voc.) 165.
 мајко 116, 165, 225,
 мајку 45, 163, 179,
 216, 239, мајку 122.
 мајкин 178.
 мајколе 165.
 мајстор 83, мајсто-
 ре 161, 213.
 мајсторлѽк 9.
 Мала госпоја 178.

- „малецак“ 55.
Мали Брес 131, 177.
Мали-вр 152.
малко 83, *мајко*
 81, 83.
мало 110, 172, 192,
 230.
малу-помало 133.
 „мамак“ 55.
манастир 14.
мандра 196.
Мандушовци 95.
Мандушићи 29.
манеста „млада не-
 веста“, (в. *млани-*
ста).
маја — *шуриш маја*
 197.
Мара 172, *Мару* 45,
 163, 239.
марама 105, 162.
Марије 165, 166.
Марјин-пошок 152,
 178.
марифет 42, 146.
Марице 166.
Марко 161.
Маркоџа Капа 96.
Маркова Река 96.
Марко'ићи 30, *Мар-*
ко'ићи 99, *Марко'и*
 29.
мас (в. *маз*).
маскара 222.
маскарљк 222.
маскарим се 222.
маскарка 222.
маскарција 222.
маскарцика 222.
масло 71.
мати 26, 41, 46, 215,
матер 45, 174.
маћеница 42 (в.
мућеница).
маћ'ина 163.
мачики 38.
мачићи 38.
мачка 42, 164, 168,
 220.
маши (*секира*) 46, 47.
машим 224, *машић*
 224.
машина 44, 145.
меџа 20, 25, (в. *ми-*
ла).
медт 131, *м'ед* 23.
међа 29, 44, 165, 172,
 196, *меџа* 29; *међе*
 29, 166, 205, 229.
међу 171, *међу себе*
 220.
мејдан — *на мејдан'*
 201.
мељаше 201; *меља-*
шо 203, *мељашоа*
 203, *мељашомо*
 203, *мељашоте*
 203.
мерив 204.
меси 163, 215.
месив 82, 131, 132.
месен (*леб*) 110.
месење 108; 110.
месеџ 39, 52, *ој ме-*
сече 228.
месечина 205.
месо 141, 178.
места 169, *место*
 174, *место* 206.
мета 221, 227.
металик 221.
мете 23, 27, 164, 168,
се мете 46, *мете*
 23, 76, *метеш* 197,
 223, *да метеш* 44,
 76.
метени 44, 185, 192.
метав 82.
метив — *неси метив*
 82, 204.
метљика (асс. s. f.)
 48, 113.
метнав 147.
меунке 166.
меунице 166.
мечка 13, 81, *м'е-*
чка 113.
мечок 56.
меџедија 145, *ме-*
џедија 145.
меша 196, *се мешаџ*
 104.
мешав 82.
мешане 54, 216.
мие 44, 172, 187, 192,
 194, *мије* 172.
микнем 19, 28, 53,
 133, 134, 214, 219,
микни 134.
ми (в. *не*, *нама*, *нас*).
мила 20.
мили 22, 70, 162, *ми-*
ли! 175, *милу* 163,
 179.
милиондер 181.
милоштив 178.
милоштивен 58, 200.
миљарда 181.
мирен 58, *мирно* 52,
 200.

мислење 110.
 Мишров 142.
 мишровљеци 142.
 мицок 56, 81, 177, мицок чоек 81, 152, мицко 73, мицко ношче 152, мицко^о ношче 178, мицо^о 102, мицо^о 102, мицо^о ношче 147; мицки деца 152, (в. мичок).
 мичи 162.
 мичок 56; мички деца 147, мичко дете 230, (в. мицок).
 мичко adv. 225, (в. помичко).
 миш 168, 172, 201, мише! 161; миши 42, 168, мишови 168.
 мишка 172, мишке 166.
 мишља („мисао“) 59, i21.
 мишљив 91, 113, 121, мишљеле 113, 114, 191, 206.
 млад-дијете 15, млад 217, 230, лад 47, лад 230, млада 26, 142, млади 16, 26, 231, лади 230, младог 46, 226, 230, младу 46.
 млада невеста (в. мланеста)
 младий^{чи} 37, младићу 161.

младожења 231.
 мланеста 8, 47, 142, 196, 223, млада не(в)еста 223, *мла^а не^ееста 142, *мл^ан^еста 142, м^(л)анеста 142, манеста 142.
 мланестин 142, мланестина кошуља 142.
 младос 130.
 млеко 73, 110, 113, 114, 145, 162, 191, 220, 231.
 млоге 167.
 много adv. 13, 124, 166, 167, 173, 201, много 28, 90, 159, 179, много 13, *ного 124, м^ного 124.
 много (в. млого).
 мога (в. могу).
 могашио (в. могу).
 могила 44, 140, 141, 145, 163, 201.
 могилка 140.
 мого (в. могу).
 могу 43, 46, 161, 164, 195, можем 43, 114, 195, може 116, 171, 172, 194, 195, можеш 189, 195, можете 195, можеш 195; могашио 195, могашиоа 195, могашио^{мо} 195, могашоте 195; мога 195, 201, мого 195, 201, могоа 195, могамо

195, 202, могаш 195, могомо 195, 202, могосмо (у стиху) 24, 25.
 могав 59, 195, 204, могов 204; могла 195, 204; могло 195, 204; могле 195.
 мога 84.
 могов (в. могав).
 мозок 57, 59, мозок 65, мозгови 59, 168.
 мој 22, 48, 58, 70, 124, 159, 161, 173, мој! 175, мој 119; моја 46, 104, моја 164, мо(т)а 175, моа 28, 104, 164, моа 165; моје 15, 162, 166, моје 174, моје 162, 174, 175; мојега 161, 174, мојега 174, мојему 161, 174, моему 174; моје! 179, мојој 174, моу 45, 163, 174; моји 107, 169, мо(т)и 175, мојве 101, моам 175.
 молба 44, 46.
 мо^лзење 84.
 молила 22, 145.
 модем (в. мољим).
 моленије 206.
 мољим 173, модем 206; мољи — мољи се 23, 113, 191, 195, 197, 231, мо-

- ли 229; мољеш 53, 113, 131, 197.
 мољав 113, 204, мољала 204, мољало 204, 205 (в. мољив).
 мољив — мољив се 82, 90, 113, 161, 204 (в. мољав).
 момок 215, момок 56, 64, момку 161; момци 46, 167, 222.
 момчиња 200.
 мора 197.
 Моравице 96.
 море 46, 53, 54, 59, 81, 124.
 морел 231, морил 153, 165, 213.
 мостови 168.
 моћне 29, 31, мошне 31, мошно 31.
 моузе ме 75.
 мравка 164, 205, 219; мравке 166; мравко 165, мравку 45, 148, 164, 201.
 „мреје — мреју“ 189.
 мрза 69, 219, од мрзе 69, 165, 219.
 мрзљив 69, 87.
 мрзне 69.
 мркне 71.
 мре 131.
 мрсен 207, 230, „мрсан“ 230.
 мрсолиф 71.
 мршов 59, 87, мртоф 59, 71.
 мршовец 58, 59, 69, 98, мршоец 98, мртоец 59.
 мрша 71.
 мува 99, мува 99, муа 99; муве 166.
 мудро (деше) 41.
 муж 41, 69, 81, 119, 131, 173, 174, 182, муж 40, муш 59, 119, упола муш 131; два мужа 169; мужам 169, муже 161, мужу 161.
 мужнева 100.
 муземо 73, музеш 73.
 музење 209.
 музне (озце) 73, 152, 166.
 мука 41, 44, 163, на мука 44, 227, мука 40, на муку с^ом 41.
 муња 73, муње 73.
 мушец (пошок) 58, мушен 230, мушна (вода) 41, 163, 230, мушено 58, 129.
 муши 41.
 мушлак (работа) 41.
 мушљак 230.
 мућеница 41, 141, мућеинца 141, мућеница 161.
 мућкав 230, мућкаво (јајце) 41, 230.
 мућок 56.
 мухамеданец 50.
 мученик 41.
 мучан 28.
 мушки деца 41.
 мушљика 221.
 Мушњиково 95, 97, 102, Мушњикоо 97, 102, Мушњикоо 97.
 Мушњиковец 58, 98, Мушњикоец 98, Мушњиковци 95.
 муштилок 134.
 муштилогција 134, 221, муштулугција 221.
 мъгла 44, 53, иде у мъгла 227, мъгла 62, мъгла 53, 145, мъагла 62, мъгла 44, 53, магли 101.
 мъзгале 61, 221.
 мѣјка 25, (в. мајка).
 мѣж — мѣти 189.
 мъска 53, мъска 62, мъска 62.
 мъскареш 222.
 мъскарци 222.
Набереш 48.
 набубрев 41, набубрив 41.
 навамо 69, 136, 220.
 наваљила 191.
 навезем 48.
 навива 100, 145, навица 100, навива 145.
 навиток 56.
 навр 68.
 навратен 110.
 навртен 178, навршено (дрво) 68, 178

- 197, навршено 207, 216, 219.
 навуче 189, навучеш 189, наукоа 189.
 наглавок 56.
 нагмечи 197.
 награден 110.
 наградим 46, 223.
 на грамада (адвербијално значење) 185.
 надбира се (војска) 127, 153, 196, 223.
 надвисива 224—225.
 надвисује 225.
 надвладав 82, 204.
 надвор 148.
 надница 52, 124.
 надув 41.
 нађе 47, 53, 107, 161, 153, 213, нађем 107, 196, нађ'ем 107, нађеш 107, 127, 133, 146, 172, 197, нађеште 107, нађеш 107, 196, нађо 160.
 нађен 207, нађено 217.
 назаћ 13, 19, 24, 52, 116, 165, 185, 213, назат 13, назат 116.
 назгазив 42.
 наздравље 172, наздравље 229.
 нај 179, 180.
 најбешер 180.
 најбогат 179, најбогата 179, најбогато 179.
 најбрзо 180.
 најверен 179, најверна 179, најверно 179.
 највеће 229.
 најгазда 180.
 најголем 179, најголемо 179, најголемо 179, најголему 179.
 најдеш 107.
 најдиц 180.
 најдобар 179, најдобра 179, најдобро 179.
 најдобро adv. 180.
 најзадњи 179, најзадња 179, најзадњо 179.
 најесен adv. 107, 153.
 најзнајев 180.
 најлепша 47.
 најмицок 179.
 најнапрет 180.
 најарост 179.
 најрђаво adv. 180.
 најскоро adv. 180.
 најскупо adv. 180.
 нлаб 179.
 најстар 179.
 најшежок 56.
 најшешко adv. 180.
 накитени 110.
 накладе — ќе накладе 28, накладете 197, наклади 145, 146.
 накладен 216, накладено 216.
 накуп 185.
 нама 173.
 намегидан adv. („јавно“) 184.
 намештив 82, 90, 226.
 намољала 204, намољало 191, 204, 205.
 нанишањи 113.
 наоди 197.
 наоколо 185, наокоја 84.
 нападне 28, 60.
 напоуниу 75.
 наполнит 75.
 напоље adv. 206.
 напрај 197, 199, 201, 202, 222.
 напрајив 204, напрајив 182.
 напрајен 110, напрајена 217, напрајено 110, напрајено 207.
 направле 71.
 напрсток 56.
 напуњет 208, напуњета (чаша) 218.
 напуњи 73, 113, 146, напуњим 113, 191, 197, напуњите 146.
 напуњила 69, 73.
 нарањи 119.
 наредач 164, 223.
 наредено 217.
 наредив 82, 145, 150, 173, 204, наредила 73.
 наредет 214, наредим 197.
 народе! voc. 142.

- нарукице** 127, 217.
нас 172, 173, 174, (в. не).
„на смие“ 191.
наступи 42.
нашамо 69, 136, 220.
на шок adv. 185.
нашраг 225, **нашрагу** 185.
нашули 220.
на^ање 53, **на^ави** 27, 145, 159, 167, **на^ање** 62, **на^ање** 63, **на^ање** 53.
научи 173.
нафрлаш 71.
наф'та 106.
начињен 111.
начињет 208, 218.
начукате 200.
наш 175, **наша** 37, 175, **нашам** 176, **наше** 175, **наше(ј)** 176, **нашему** 175, **наши** 175, **нашого** 175.
нашле (в. **нашов**).
нашов 82, 91, 166, 205, **нашле** 172.
назобне 190.
не („нас“) 127, 173, 176, 186, 227, 229.
не^е („није“, в. **неје**).
небески 58.
небо 53, 68.
Небрегоште 29, 30, 128.
невен 231.
невеста 142 (в. **мла-неста**).
- невидев** 45, 46.
невоља 44, 227.
недеља 23, 44, 148, 230, **недеља** 23, **недеље** 170, **недељу** 165, **за недељу дња** 47, **недеља** (у сти-ху) 25.
необра (рука) 147.
недопрајено 71.
недостала 225.
недошле 147.
недра — **из недра** 202, **љу недр'ма** (у сти-ху) 47.
нежењет 217.
незапазила 60.
неје 48, 163, 222, 231, 240, **неје** 240, **неје** 193, 240, **неје** 192, **нее** 147 (в. **неса, није**).
нејнав 165.
нек 196, 200, **нека** 20, 68, 83, 132, 163, 200, 219.
некој 176, 196, 223, **некој** 138, **некој** 22, 163, **некој¹** 146, **некој** 28, 138; **некоа** 20, 44, 104; **некоје** 219, **неко^е** 135; **некојега** 176, **некојега** 176, **некојези** 165, 176; **некојам** 176, **некоам** 176.
некој паш 138.
некој пуша 138.
некакъви 176, **некакоа** 176, **некак(в)ому** 176, **некаквојзи** 176, **некакоу** 176, **некакв** 176.
нема 15, 26, 118, 172, 174, 196, **нема** 217; **немам** 28, 196, **немамо** 68, **немат** 71.
немало (в. **немав**).
немав 82, 164, 215, 217; **немало** 205, 215.
немој 100, **немој** 42.
непојев 107, 147.
нерезац 64.
неса 83.
несом 22, **несом** 60, **несом** 13, 22, 193, **несом** 13; **неси** 147, 152, 161, 192, 193, 225, **несмо** 193. **несте** 193, (в. **неје**).
несамарен (коњ) 217.
нестрећа 28, 120.
неугасен 207.
ненав 28, 69, 82, 165, 219, **невало** 28 (в. **нећев**).
неће 28, 42, 145, 172, 194, 214, **нећем** 28, **нећемо** 28.
нећев 28, 82, **нећело** 28.
нечесен 71.
нечиста сила 147.
нечь^асѣив 53, **нечь^асѣив** 53.
нешто 69.
на^ање (в. **на^ање**).

- нѣ**"ма („нема“) 26.
ни 89, 167, (в. *ниш'*).
ни („нам“) 44, 145, 163, 172, 173, 200, (в. *ми*).
нигде 47, 153, 161.
низ 206.
низан 104.
низок 56, **низок поас** 152, 177.
није 81, 162, 173, (в. *неје*).
нијен 103, 136, **није-**
но 126, **нијено** 126, **ниједнога** 26.
никакѣви 176, **никак-**
вам 176, **никак(в)о-**
га 176, **никаквојзи**
176, **никак(в)ому**
176, **никакоа** 176,
никакое 176, **ника-**
коу 176.
никоа 176, **никоам** 176.
нико — **никој** 147,
164, **никој** 20, 138,
146, **никои** 176, **ни-**
кога 176, **никојега**
176, **никојему** 176,
никому 176.
Никола 28, 39, 159,
163.
никуде 185.
Никшићи 29, 36.
ниске 166.
ниш' 167 (в. *ни*).
ницајет 44, 229.
нишаљка 164.
нишан 221, 225.
нишањи 113.
ништа 29, 107, 147,
173, 215, **ништо** 82.
Новаковић Грујо 26.
нове 73, **ново** 73, **но-**
во 97.
нога 145, 163, 193,
217, **ноге** 23, 41, 81,
166, 177, 216, **но-**
г'е 112, **нођете**
206.
нож 42, 118, 131,
нош 121, 131 (в.
ношче); **ножо(в)и**
168.
нокъ"ш 55, 63, **но-**
кот 55, 63.
носење 108, 209.
носет 69, 197, 214,
215, **носе"т** 166, **но-**
си 200, **носим** 197,
носимо 172, **носи-**
те 197, 200, **носиш**
197.
носив 100.
нош'но 28, **нош"но** 28,
ношно (време) 124,
146, 162, 178.
ноћ' 27, **ноћ** 27, 28,
83, 117, 160, 177,
191, 205, 230; **к но-**
ћи 28.
ноћа adv. 28, 146, 169,
184 (в. *ноће*).
ноћам adv. 28, 169.
ноћас adv. 62, **ноћас-**
ске 20, 54, 68, 81,
184, **ноћ'аске** 133,
ноћеска 184, 186,
230, **ноћ"аска** 28,
ноћ"аске 188, **но-**
ћеске 28.
ноће adv. 28, 83, **но-**
ћа 169.
ноћем adv. 28, 184.
ноћеска adv. (в. *но-*
ноћа).
ноћни 178.
ноћом 23, 28, 169, 184,
ноћ'ом 28.
ноћ"аске (в. *ноћас*).
нош (в. *нож*).
ношче 55, 118, 152,
178, **ношче** 147.
нужда — **ће падне на**
нужда 164.
Ња 172.
„Њејзи“ 172 (в. *њој-*
зи).
његов 160, 175; **ње-**
гови 44, 163, 175,
215, 216; **његове**
175, **ње(з)ове(ј)** 176,
његовему 175, **ње-**
гови 146, 175, **ње-**
гово 175, **његовога**
175, **његовам** 176,
његови 145, 192.
њива 44, 95, 113, 127,
163, 215, 216, **на**
њива 48, **њиве** 98.
њивна 175, **њивнам**
176, **њивне** 175, **ни-**
вне! 176, **њивни**
127, 146, 173, 175,
192, **њивнога** 175,
њивному 175.
њима 173.
њин 175, **њина** 175,
њине 175, **њини**
175, **њино** 175.

- њојен 175, њојна 175, њојнам 176, њојне 175, њојне(ј) 176, њојни 175, њојно 175, њојнога 175, њојному 175. њојзи 172. њојзин 175, њојзина 175, њојзинам 176, њојзине(ј) 176, њојзинему 175, њојзини 175, њојзино 175, њојзинога 175.
- О** 58, 230, *о ратаје!* 104. *о!* 161. *оба* 181, *обе* 181. *обалет* 172. *обалив* 19, 82. *обаљен* 207. *обед* 47, *обед^т* 132, *обеш* 132, 153, 165, 197. *обелев* 191. *обесен* 110, 207. *обидем* 196, *обидеш* 196. *обићомо* 107. *обићујемо* 107. *обложуале* 207. *обојак* 57 (в. *обојек*, *обојок*). *обоје* 183. *обојек* 57 (в. *обојак*, *обојок*). *обојок* 56, 57 (в. *обојак*, *обојек*). *обоце* 159, 167, *обоци* 167.
- обосев* 191, *обосив* 191. *обрав* 82. *обрнем* 164. *обрстиле* 68. *обруч* 42. *обујене* 216. *обукло* 73, 103, 119, 133, 172, 174, 218, 219, 225. *обуков* 59, 73, 82, 204. *обукоа* (в. *обуче*). *обуче* 73, 189, *обучеш* 73, 171, *обучи се* 189, *обукоа* 189. *ова* 109, 152, 174, 180, *оваја* 175, *оваја* 174, *оваа* 174, *овај* 45, 54, 90, *овъј* 54, 173, 174, *овъј* 62, *овајега* 54, 145, *овае* 174, *овајему* 145, 174, *оваему* 174, *ове* 106, 126, **овеи* 175, *овеј* 175, *овејзи* 174, *овеје* 174, *овее* 133, 174, *ови* 43, *овија* 52, 175, *овијам* 169, 175, *ово* 120, *овоје* 174, 175, *овое* 174, *овојзи* 174. *оваквaм* 176, *оваквeјзи* 176, *овак(в)ога* 176, *овак(в)ому* 176, *овако* 138, 180, 185, *овакоф* 55, 63, *овак^в* 55. *свак^вви* 55, *овак^в* 176, *овак^вви* 55,
- овакоа* 176, *овакоу* 176. *овамо* 185. *ован* 63, *овен* 63, *овъ^вн* 63. *овде* 145, 186, *одвека* 186. *овен* (в. *ован*). *овес* 63, *овес* 63, (в. *овъ^вс*). *овети* 69, 105. *овнић^в*и 37. *овршено* 216. *овца* 191, 196, 214, 231, *овцам* 169, *овце* 19, 29, 69, 73, 98, 99, 113, 152, 154, 166, 179, 197, 198, 200, 206, 219. *овчар* 95, *овчари* 167. *овче* 178. *овъј* (в. *ова*). *овъ^вн* (в. *ован*). *овъ^вс* 63, *овъ^вс* 63, *ов^ва^вс* 63 (в. *овес*). *огенъ* 28, 60, 116, 139, 146, 147, 160, 207, 216, *огенъ* 60, *огенъе* 139, 146; *ођин* 60, *огњови* 168. *огладноа* 202. *огледуале* 206, 223. *оглувев* 191, *оглувив* 191. *огњиште* 162, 207, 216. *огњови* (в. *огенъ*). *ограде* 166. *ограден* 110, 207.

- огреја 15, 73, *огреа* 15.
огрејала 161, 205.
 „огрибам“ 191.
огрље 113.
огрље 68, 113.
од 24, 45, 46, 58, 69, 105, 163, 166, 182;
од 108, 119, 172, 182, 196, 217, от 71, *ош памеш* 205, 229, *от тебе* 119, *о(т)тетовско* 192.
одавно 95, 174, 185, 216, *одъавна* 185.
одам 28, *одамо* 150.
одаљечив 82, 91, 113.
одбери 127.
одбегнуја 223.
одведе 173.
одвеле 172.
одвојено 226.
одвоји 197, *одвој* 151.
одвише 153, 185.
одвржем 129, *одвржи* 129, *одвржујеш* 129, *одвржујш* 197, *одвржуеш* 27.
одвуков 59, 73, 82, 204.
одвукошоа 73.
одговорив 82, 90—91, 91, *одговорио* (о м. в) 91.
одговорим 28, *одговорите* 97, *одгорите* 97.
одело 97.
одељив се 113.
- оденав* 91 (в. *оденов*).
одено 217, *оденов* 82, *оденав* 91,
одеш 105, *оди* 105.
одив 204, 214.
одма 184, 227.
одмота 41.
однесите 150.
однела 205.
одтсечи 119.
од шале 165.
одъвна (в. *одавно*).
одънале 52.
ођин (в. *огењ*).
ожењи (се) 153, 200, *ожењите* 200.
оживев 191, *оживив* 191.
 „озад“ 185.
оздравев 191, *оздравив* 191.
озебне 122.
озебнале 190.
озрћам 191.
ој (стих) 29, *ој ђинџери* 228.
оканица 44, 55, 163, 220.
око 165, 170.
оков 95.
около 173, 185.
окож 84.
окојок 56.
окриље 108.
омив 217.
омивен 217 (в. *омијен*).
омијен 217, *омијене* 217.
- омиљев* 13, 14, *омилев* (у стиху) 13, 14.
омркло („досадило“) 69.
онако 185.
онаквам 176, *онаквеји* 176, *онак(в)ога* 176, *онакоа* 176, *онакое* 176, *онакоу* 176, *онакоф* 55, 63, *онакѡв(и)* 55, *онакви* 55.
онамо 169, 185.
онда 69, 200.
онде 186, *ондека* 139.
онемев 19, 82, 145, 204, *онемив* 204.
онемив (в. *онемев*).
онај 54, 81, 90, 91, 104, *онѡј* 54, 173, 174, *онѡј* 62, *онаја* 171, *онаја* 171, *онаја* 171, *онајам* 175, *онеам* 175, *онаје* 174, *онајега* 28, 54, 55, 160, *онајега* 180, *онајему* 161, 165, 171, 174, 221, *онајему* 174, *онаему* 174, *онеје* 133, 174, *онее* 174, *онејзи* 174, *онија* 175, *онија* 183, *онијам* 169, *оноје* 133, *оноје* 171, 174, *оное* 171, *оноу* 174.
опазеш 142.
опљува 110.
опрајив 204.

- опрв 189, *опрла* 189.
опрљи 197.
опружив 41.
општине 165.
опънок 53, *опънок*
 53, 56, 64, *опанок*
 56, *опанък* 64, *о-*
пънке 167, *опап-*
це 167, *опънци*
 167, *опапци* 53,
 167, *опапци* 53,
опъпци 62.
ора 198, 203, *ораа*
 203, *орам* 198, *ора-*
мо 203, *ораш* 198,
орате 198, 203,
ораш 198, *ораше*
 203, *орашоа* 203,
орашоте 201.
орав (гл. р. прид.)
 82, 127, 133, 204.
орање 108, 134, *вода*
живо орање 226 (в.
Покоб-орање 97).
Ораока Оча 100.
орев 55, 63, 132,
орел 55, 63, 84.
орем 134, 198 (в.
орам), *ореше* 203,
орешо 203, *орешоа*
 203, *орешома* 203,
орешоте 203.
орење 109, 134.
ореу 55, 63 (в. *орев*).
орман 81, 225.
оруже 42, 55, 118,
 145, 146.
ос (в. *със*).
осамев 191.
осамнаес 18 1.
- освећено* (дрво) 146,
 217.
освободи (се) 229 (в.
ослободи).
осиротев 191.
оскуден 42.
оскудица 227, *оску-*
дица сом 42.
ослободи 172, 197 (в.
освободи).
ослобођен 111.
осми 182.
осмина 183.
осом 59, 181, *осом*
 59, *осом* 59, *осом*
 59, 181, *осом* 60,
осум 60.
осомдесет 60, 181,
осомдесе 217, *осом-*
десе 60, *осомдесе*
 131, *осумдесет*
 60, *осумдесе* 60.
осомнаес 60, 131,
осумнајес 60,
осумнајс 60,
осумнаесе 60.
осомнаестина 183.
осомстотин 60, 181.
остави 104, *остај*
 131, 197.
остајиле 101, 103,
остајале 101, 103.
останаа 102.
останала 207.
останеш 53.
остаља 110. *оста-*
љајет 104.
остар 121, 131.
остарев 82, 145, *оста-*
рив 54, *остарила*
 145, *остареја*
 145, *остарела*
 145.
остарив (в. *остарев*).
осуден 110, 207 (в.
осуђено).
осуђено 207 (в. *осу-*
ден).
осум (в. *осом*).
осъвне 53.
осъм (в. *осом*).
осъмдесе, *осъмдесе*^т
 (в. *осомдесет*).
от (в. *од*).
отацбина 44, 163,
 172.
отворив 82, 204.
отвори 197.
отераа 14.
отерав 166, *оте-*
раја 14.
отец 58, 201, 219,
 226 (в. *отъц*).
отиде 126, *отидоа*
 14, 47 (в. *отидни*).
отиде 237.
отидни 42, *он оти-*
дни („отиде“) 126,
отидо 188.
отима 47
отинаа 202, *отине*
 126, *отинем* 126,
отинеш 188, *отини*
 160, *отини* („оти-
доше“) 200.
отирате 196, *оти-*
рајет 196.
отишав 53, *отишао*
 90, 91, **отишьал*
 54, *отишев* 54, 82,

- 204, *отишов* 44, 59, 82, 91, 132, 136, 145, 146, 177, 188, 204, *отишо*^в 52, 53, *отишла* 201, 205, *отишле* 169, 207.
- отишев* (в. *отишав*), *отишов* (в. *отишав*), *откине* 226.
- откључи* 89.
- откуд* 108, 185, *откуда* 196, *ошкуде* 214.
- откоуку* 71.
- откѣада* 185.
- отнале* 46, 206.
- отне* 28, 44, 123, 171, 189, *отнем* 123, 172, 189, *отнеш* 189.
- ото* 188, *отомо* 188, *отосте* 188.
- отрагу* 185.
- отребив* 82, 192, *отшребив камење* („прикупио и уклонио“) 204, 226.
- отрилев* 82.
- отрује* 220, *отрујем* 190, *отрујет* 190.
- отрула* 190, 220.
- отстрами* 200, *отстрамите* 200.
- отсуди* 120, 201, 223.
- отсудите* 202.
- отѣада* 43.
- отѣац* 58, 81, 193, *Бог отѣац* 58, *оцу* 161, 165, 200.
- оцаш* 63.
- оцеиен* 110.
- оцу* (в. *отѣац*).
- Оча* (*Ораоча*) 100.
- очи* 73, 75, 174, 197, 200, 201, 215.
- очиташ* 196.
- оцата* 71, 206.
- ошле* 206, *ошоу* 85.
- ошока* 102.
- осебнемо* 190.
- осрнеш* 194.
- осѣадале* 240.
- Па** 25, 47, 56, 59, 214.
- па* („опет“) 107, 109, 144, 194.
- пав* 82, 107, 204.
- Павле* 147, 192.
- Павловци* 95, 127.
- павук* 41, (в. *павућ*).
- Паунка* 105 (в. *Паунке*).
- павунче* 162.
- павућ* 160 (в. *павук*), *от павући* 160.
- павучина* 105, *павучина* 41.
- паде* 48, 201, 215, 222, 231, *падна* 44, 208, *паднаа* 202, *падне* 164, 216, *падне на шорт* 229, *паднем* 44, 46.
- паднав* 131, *паднала* 43, 190, *паднало на шорт* 222.
- паднаш* 208, 218.
- пазар* 69, 172.
- пазарен* 58, *пазарен* 65.
- пајтон* 224.
- пајтонџија* 224.
- Паличојки* 36, 99, *Паличојки* 169.
- пальац* 86.
- паљи* 114.
- памеш* 104, 118, 159, 196, 205, 229.
- памешен* 58.
- памук* 172.
- Пантелију* 163.
- пантим* 123.
- пандури* 167.
- пања* 169.
- паре* 166, *пари* 71.
- пас* 62.
- пастири* 167, 169.
- пасторок* 56.
- пат*—*некој пат* 138.
- Паунке* 105 (в. *Паунка*).
- паунче* voc. 231 (в. *павунче*).
- паучина* 105 (в. *павучина*).
- паућ* 41 (в. *павућ*).
- паша* 173.
- пашальак* 61, 221.
- пе*^а *године* (в. *пейш*).
- педесеџ* 128, 181, *педесеџ* 181, *педесеџ* 128, *педесеџ* 131.
- Пен Гамбер* 228.
- пенџер* 225, *пенџере* 19, 167, *пенџери* 167, 225.
- пекља* 123.
- пекљај* — *не се пек-*

- љај 123, (в. *пеш-љај*).
пењава 44, 163.
пепев 95, 105, 114,
 пепеу 85.
перо 153.
перишани 167
песња 115, 116, 159,
песње 13, 104, 115,
 116, 159, 166.
песок 56.
Песок 56.
пестотин 170, 181.
пеш 39, 113, 131, 169,
 170, 181, п'ет 23,
 113, п^а године 170.
петак (в. *пешок*).
Петар 53, 61, 65, 83,
 225.
петев 55, 63, 145,
петећ 55, *пешел*
 63, *пешеу* 55, *петеу*
 85, *петъол* 63, *петла*
 160.
пета 182, *пети* 182,
петого 182, *пешо-*
му 183, *пешу* 182.
пешина 23, 183.
Пешкоца 99, 151.
пешле 161.
пешличе 123, 220.
пешљај — не с^е *пеш-*
тљај 123.
пешнаес 181.
пешнаестина 183.
петок 39, 59, *петок*
 56, 64, *петак* 64.
петраиль 88.
Петре 61.
- Петро^вићи* 29.
Пецо — у *Пецо* 9.
печес („пет—шест“) 181,
пешес 181.
печеснаес 181, *пешес-*
наес 181.
печеш 189.
пешке 184.
пешес (в. *печес*).
пешеснаес (в. *печес-*
наес).
пешчаница 141.
пешчаи^вце 141.
пивка^теш 197.
пијаль^вк 160, *пија-*
ль^вк 108.
пијат 117 (в. *пије*).
пијайца 150.
пије 147, 196, *пијеш*
 117 (в. *пијат*).
пијење („пиће“) 108.
пиешто 206.
пилићи 29, 37, 227,
 пилићи 206.
пиличики 37, 38, *пи-*
личићи 37.
пирајка 222.
писмо 128, 161, 173,
 208, 227, *писмо*
 („слово“) 168.
писнало 205.
пиша subst. 179.
пишав 82, 91, 163, 232.
пиша 15, 47, *пишам*
 171, 172, 196.
пишије 105, *пишиће*
 104.
пиће 108.
пишем 129, 196, *пи-*
- шеш* 129, 169.
пишеш 197.
пишимаљ 220.
пладне 52, 141, 148,
 219, *пладне* 141,
планде 141.
плакале 207.
пландиште 141.
планина 206 (в. *илањина*).
Плањанец 58.
плањина 23, 44, 53,
 113, 136, 180, 193,
плањина 113,
плањине 113.
плањински 178.
плаша („плахта“) 222,
 231.
платен 207.
платно 41, 42, 53,
 191, 219.
плаћа 28, 215.
плаче 197, *плачем* 167.
плевња 37, 122, 171,
 207, 214, *плевње*
 105, 122, 166, 202,
плев^вња 122, *плев-*
ња 122, *плевње*
 102, 105.
плевња (в. *плевња*).
плеска 196.
плесъив 178.
Плетвар 30.
плећа 225, *плеће* 28,
 у *плећи* 28 (в. *пле-*
ћка, *пleshка*).
плећка 28, 31 (в.
лећа).
плешка 31 (в.
плећка).

- плиток 56.
 плојка 222.
 плоска 222.
 плошо(в)и 167.
 плоча 163, плоча 222.
 плочица 222—223.
 плоштина 223.
 площце 125, 220, 223, 226.
 поав 104, поала 104, 121, 180, 205, 219, поале 190.
 поајдук 180.
 поање 209.
 поарно 73, поарно 71.
 поас 20, 97, 104, 152, почас 148, поаса 133, 186.
 победила 215, победиле 215, 228.
 побегле 206.
 побегнав 82, 91, 204.
 побешер 180.
 пободеш 225.
 „побоље“ 180.
 побра 203, побраа 203, побрате 203.
 побрзо adv. 180.
 поџас (в. поас).
 „повеће“ 180.
 повише 180.
 повноћ 146, повноћи 169, 184, 186, повноћу 28, 83, 160, 169, 184, 186.
 повоји 168, 169, 179.
 по-враг 180.
 повраћав 27, повраћала 52, 116.
 повраћамо 27.
 поведем 97.
 повредена 200, 216.
 пџвце (по-овце“) 154.
 повче 83, 86, 89, 126, 220, 223, поџче 86.
 погађа 29.
 по-газда 180.
 погача 44, 164, 230.
 погине 23.
 погледна 224.
 погоди 227.
 поголем 179, поголема 179, поголемо 174, 179.
 погоре adv. 180.
 погори 203.
 погориа 203, погоримо 203, погорите 203.
 погрозно 185.
 погубен 26, 60, 199, 207, 217.
 под^т 119, 120.
 подалек 179, подалека 179, подалеко 179.
 подељеш 113.
 подизај се 161.
 подланке 166.
 подлуго 75, подлуго 75.
 подобро 180.
 пџаписа 237.
 пџапись 237.
 подруго 152.
 пођа^ооли 24.
 пође 196, пођем 107, пођемо 107, пођеш 197, пођу 107.
 пое 104, 162, 176, 190, 197, 208, 214, поем 190, поеш 165, 197, поеш 104, 190, (в. поје).
 пожоўтела 75.
 позади 185.
 поздрав 200.
 поздравиле 206.
 позна 53, 172, 201, 203, познаа 203, познамо 202, 203, познаш 208, 217, познаше 203.
 познав 82, 138, 204.
 по-знаје 180.
 позобен 58, 172, 207, 216.
 поимућен 179, поимућна 179, поимућно 179.
 поистај 202.
 појала 13 (в. поав).
 појак 179, појака 179, појако 179.
 по-јако adv. 180.
 појанав 190.
 појате 166.
 појдем 107.
 поје 52, 104, 219, појев 239, појеш 28, 239 појеш 190, појеш 104, 119, поју 239 (в. пое).
 појев 82, 167, 215, појеле 206.
 поједимкџ 123.

- појено adv. 152.
 појенпут adv. 185.
 појење 109.
 по ђн 75 (в. нун).
 покањен 217.
 покладе 159.
 поклопено 110.
 по-крвник 180.
 покрива („копри-
 ва“) 141.
 покровец 58, 98, 240,
 покروع 98, 240.
 покућнина 41, по-
 кућњина, 124, по-
 кушњина 124.
 по-лако 172.
 „по лане“ 180.
 полегнале 206.
 полежећи 29, 186.
 полети 227.
 полноћи — у полно-
 ћи 15.
 полојна 98, 152, до
 полојна 103, по-
 лојна 103, полојна
 174, 219.
 пол-ока 83.
 польско 53.
 помагам 191.
 псманса (пшта) 179.
 помера 166, 196, 229.
 померав 44, 82, 205.
 помери 196, 229.
 померив 104, 205.
 помешеш 48, 196, по-
 мети 200, поме-
 шите 200.
 помешале 206.
 поминале 190.
 помине 190, помини
 190.
- помињи — не поми-
 ни 174, 200.
 помлад 179, помла-
 де 174.
 помље 203, помљемо
 203, помљеше 203,
 помљоа 203.
 помогов 82, 200, 104,
 229.
 помогнувала 145
 поможе 145, 172.
 помоћ — на помоћ
 28, 117.
 помоћник 28, 114.
 помреле 189.
 помузе 73.
 понаиреш adv. 180,
 185.
 понедевик 69, 230.
 по-нема 180.
 по-не-помијеш 180.
 по-неће 28, 180.
 поорав 204.
 поп 201, попе 237.
 попијемо 194.
 попова 28, 178, по-
 пове (њиве) 98, по-
 поје њиве 98, по-
 пову 47, 163.
 попови 99, попои 99.
 Поповићи 29.
 Попоб-орање 97, По-
 побрање 152, По-
 побрање 136.
 попруг 41, попрук 41.
 попуњите 113.
 поразен 110.
 поразив 110.
 поранеше 218
 порасла 15, 186.
- пораснале 207.
 порђаво adv. 180.
 порежција 121.
 порез 221.
 поређајеш 225.
 Поречани 206.
 поризаст 141.
 поручим 42.
 поруби 42.
 пос 131.
 посадено 207.
 пасан (в. посен).
 посвећена (икона) 217.
 посен 177, — свети
 Никола посен 53,
 230.
 поседећи 186.
 послеⁿ 25.
 поскоро 180.
 поскупо 42, 180.
 послешњо 178.
 послужи 44, 163.
 постаде 201, поста-
 доа 167, 202.
 постанале 206.
 постар 179, поста-
 ри 226, постарога
 160.
 постој 73, 147, 162,
 215, постој 104.
 посреште 31.
 пошанку 46.
 потанку 46.
 потешко 180.
 пошкове 190.
 ројна 75.
 по шоје 107.
 пошок 58, 230, по-
 тоци 53, 168, 169,
 228.

- пошопен 110.
 потражив 205.
 потрабити 218.
 поуваќајеш 215, 223.
 почаста 28, 173.
 поче- 189, почеа 202.
 почеток 56.
 Починало 100.
 почнале 206, по-
 чнало 95.
 почне 214, почнем
 289.
 пошље „после“ 111.
 пошов 14, 53, 59, 61,
 82, 90, пошол 14,
 пошао 90.
 пра 105, 114, прао и
 101.
 правда 148.
 правеш 171, 197, пра-
 љеш 103, прајеш
 103, прајш 101.
 правиле (в. прајш-
 ле).
 право 25, (в. криво-
 право).
 праг 42.
 празник 28, 58, 128,
 празник 58, 146,
 229.
 прајив 82, прајоу
 85, прајле 103,
 правиле 206.
 прашен 207.
 прашет 166.
 прашив 82, 83, 90,
 91, 204.
 прашимо 47, 153, 197,
 пратиш 161, 197.
- праќам 28, праќаш
 196.
 прашам 199
 пролисто (јело) 218.
 пребегав 59.
 преварив 82, 145, 150,
 204, —се 82, прева-
 риле 46, превару-
 ле 26.
 Превалец 58, 95.
 превеле 215.
 преведоше 47.
 превеси 226, превеси-
 мо 46, 226, 230.
 превртелица 68, 220,
 превртелице 145.
 превуко 73, превуче-
 мо 145.
 преградена 207, 216.
 пред 46, 160, 197,
 пред^т 160, преш 44,
 47, 69, 118, 153,
 160, 165.
 предајте 179, 199.
 пређа 29, 216, 230.
 пређеш 107, пређи
 107, пређомо 108.
 презењ 115.
 прејду 107.
 прејеска 193.
 прекај 141, 172, пре-
 ка-јабука 141.
 прекјучер 184, 186,
 прекјучера 184, 186.
 прекозима 184.
 преколање 180, 184.
 преко мера 184.
 преконоћ 148.
 прекорено 216.
 прекрсти 197, прекр-
- стите 197.
 прелете 48.
 преместив 82.
 премишљев 82.
 пренесав 82, 90.
 препасок 56, 121, 129.
 преписче 121, 129,
 препашче 121, 129.
 преписав 183.
 „прерушити се“
 226.
 преседеле 160.
 преселок 56.
 пресипемо 190.
 преступи 42.
 преш (в. пред).
 прешекне 197.
 прећу 13.
 прибраа 14, при-
 браја 14, 47, 169.
 прибира 153, 196.
 привржеше 197.
 приготвено 110, при-
 готвено 110.
 пригледа 173.
 придвечер 220.
 приђе 167,
 Призрен 208.
 Призренец 58.
 пријателјам 175, при-
 јателји 193.
 пријателјица 145.
 прију 104.
 прикажња 44.
 прикажуеше 104, 201.
 прима 44, 46, 196.
 примако 208, (в. при-
 ма^акнем).
 прими 200.
 примив 82.

- примъкнем 53.
 припешо 39.
 приштегнала 43.
 прѣстъпн 236.
 пришов 82, 141, 207.
 прље 197.
 пробав 82.
 провесельа 206,
 214.
 провидно 192.
 провршено (дрво) 207,
 216.
 провучеш се 189.
 проговорено 217.
 прогуне 73.
 продав 160.
 прода(в)ам 128, про-
 дачам 96, прода'ам
 96, продаам 98,
 продаам 96, про-
 дачат 96, прода-
 ваш 128, продачат
 173, 175, 196, про-
 дацаш 96, прода'-
 аш 96, продааш 96,
 196, продаде 28,
 145, 196.
 продала 205.
 продѣва 25.
 прође 20 (в. проїде),
 прођем 107, про-
 ѓем 107, прођемо
 108, 197.
 проз 163.
 прозор 225, прозори
 225.
 проїде 107, (в. про-
 ѓе).
 прокинат 218.
 прокини 200.
- прокле 189, прокуне
 73, прокоуне 75,
 промењен 218.
 промењеш (се) 113,
 218, промењиш 113.
 промењето 218.
 промењив 218, про-
 мењила 113, 205.
 пропаднав 43, 82, 91,
 162.
 проплачу 44.
 пропас 130.
 прос 15, 118, 215.
 просење 110, 209.
 проси 15, 47, 172.
 просјак 226.
 проскитам 196.
 (ла) прости 230.
 прошив 185.
 протосинђел 36.
 прошеница 221.
 проширив 204, — се
 82.
 прошов 82, 91, 185,
 204.
 прошупљен 208, про-
 шупљено (дрво) 207.
 прошупљиле 113.
 прошкевај 95.
 прошкеније 224.
 прв 22, 69, 87, 95,
 177, 182, 193, први
 53, 69, 70, 71, 106,
 147, 171, 177, 182,
 201, 215, први 71,
 прва 182, прве 182,
 првен 71, прво
 182, првога 182,
 првому 183, прву
 182.
- први пута 138.
 првињ 186.
 првиче 196.
 прос 131.
 прошов 91.
 прсја 69, 113, 117,
 220, прсја 41.
 прсјалче 69, 117, 220.
 прсоф 71.
 прстенче 182.
 прстењ 115, 116,
 прстење 116, пр-
 стењи 115, 116.
 пружи 81, пружам
 (се) 41.
 пруж 41, пружови 108,
 пружо(в)и 167, пружоу
 108.
 пружче 41, 125, пруж'-
 че 48.
 пружики 38, 48.
 пруже 108.
 приче 121, 129.
 прьсть 237, (по) прьстѸ
 236.
 Пузалька 164.
 пукнем — ќе пукнем
 226.
 пун 73, пуна 73, 163,
 пуне 122, 166, пу-
 ни 73, 167, 172,
 пуно 73.
 пупонец 58.
 пуњи 113.
 пупок 56, пупок
 56, 64.
 пустиш 197.
 пуш 19, 28, 42, 58,
 59, 69, 120, 126,
 138, 160, 177, 194,

- пѹш 42, 43, 120, 135, *пѹш* 58, *пуш* 22, 28, 42, 43, 135, *пушови* 99, *пушо-*
(в) 167.
пуша 138, 145.
пушец 58.
пусти adj. 159, 177.
пушинче 42.
пушинште 42, *пуши-*
шта 42.
пуцаљка 42.
пуцаљче 42.
пушка 28, 44, 123,
 163, 171, 197.
пуштам 191.
пушчиле 206.
пца (в. *пѣс*).
пцета 119.
пцује 119.
пченица 119, *п^тше-*
ница 119.
пѣклен 53.
пѣс 53, *пѣс* 62, *пца*
 160, *пци* 119, *пци*
 119.
пѣш (в. *пуш*).
Работа 28, 41, 163,
 164, 178, 202, 219,
 230.
работав 82, 88, 132,
рабoшaч 100,
**работал* 88, *рабо-*
тала 88, *работале*
 88, *работале*
 146, 192.
работам 192, 196.
работалећи 208.
работен 178.
- работив* 82.
равен 58, 177 (в. *ра-*
мен), *равна* 122,
равно 162, 197.
равењ 23, 115.
Равењ 23, 115.
Равне Њиве 122.
равњина 113.
равњишта 122 (в.
рамњиште).
радос 153.
радив 60, 82.
рађа 29, 166, 196,
 215, *рађајет* 55.
ражењ 55.
разумејо 24.
разграден 110, *раз-*
градено 110.
разгбор 97.
разговарам 128, *раз-*
говараш 97, 173.
разговарав 97.
разговори 128, *раз-*
говориш 197.
разберемо 146.
разбирам 173.
разбудила 205.
разграбено 207, 227.
разлади 44, 172, *раз-*
ладим 194.
разв^апне 54.
рај 61, *ра^ј* 53, *раја*
 152, 161, 215.
ракија 44, 161, 162,
 164, 165, 194, 200,
раћија 117.
рала 182.
раклета 141.
Раманоџа 99.
рамен 122 (в. *ра-*
- вен*), *рамна* 122,
рамно 122.
рамења 115, 116.
Рамизови 99, *Рами-*
зои 99.
Рамизоџа 99, *Рами-*
зоџа 151.
рамни 101 (в. *равен*).
рамница 122.
рамњина 122.
рамњиште 122 (в.
равњишта).
Рамњиште 122.
рано 73, 147, 162,
 205, 215, 216.
Ранђел 89.
рањет 218, *рањети*
 218.
расечем 142.
расне 163, 190, 197.
расов-месо 223, *ра-*
совимесо 146.
расовница 146, 219,
расолница 219,
расојница 220.
расположимо 146,
 197.
распорим 142.
раструбив 42.
растури 89.
ра(с)цеши 125, *ра^сце-*
ши 125, *рацеш* 125.
расчпорила 142, 205.
ратаје 104, 161, 213,
РАТАЈА 236.
ратајче 48.
Ратковац 100.
Рачоџи 29, *Рачојки*
 36, 151.
рашчерчим 142.

- рбеш* 69.
рђа 29, 69, *рђо* 69.
рђава 29, 104, 120,
рђаво 29.
рђаво adv. 69, 185.
рђосан 69, 220, *рђо-*
сана 69.
ребра 206.
река 107, 141.
редок 56.
рекнато 218.
рекњем 138.
реко 201, *рекомо* 202,
рече 81, 173, 201,
речет 189.
реков 53, 59, 63, 69,
 82, 91, 131, 146,
 165, 173, 204, *ре-*
коу 59, *рекла* 96,
 145, 165, 172, 204,
 205, *рекло* 204, *рек-*
ле 207, *рекле* 206.
ремници 166, 167,
 169.
ресе 166.
речем 148.
речи s. 24.
речит 120, *речит чо-*
ек 126.
решив 82, 90, *ре-*
шила 206.
рибари 167.
рика 37, 231.
рикнав вов 160.
рипнав 82, *рипнале*
 207.
ришне 214, 222, 226.
Ристос 142.
риче 125, 220, 226.
Робои 99.
- рове* 190.
роден 45, 207. 216.
рода gen. s. m. 178.
води 44, 163, 215,
 216.
родив 95.
рођен 29, 111.
рођење 29.
ројеја 200.
ројна 103, *ројна* 137,
ројна 98, 137, *рој-*
на 22.
рс 69.
рш 69.
руб 42, (в. *поруби*).
Ружићи 29, 36.
рука 25, 42, 46, 145,
 147, 163, 164, 165,
 196, 207, 216, 219,
рука 40, *руке* 23,
 153, 165, 166, 196,
 217, *руке* 23.
рукав 42, *рукаве* 168,
рука(в)е 167, 168,
рукае 96, 168.
рукаица 42, *рукајце*
 96, 166, 202, *ру-*
кајце 96.
Рукана 206.
руковек 117.
рупе 166.
Русија 45, 164.
ручек 13, 57, 148, 208,
ручек 57, 64, *ру-*
чок 56, 57, *ручок*
 64, *ручък* 13.
- Са** 43, 53, 54, 68,
 107, 108, 117, 131,
 145, 146, 166, 167,
 168, 173, 179, 192,
 206, 214, 216, 218,
 220, 222, *сас* 54,
 82, *са^s* 54, *са^oс* 44,
 54.
са v. 69, 179, *с ä* 44,
с ä 20.
сав („салте“) 81.
Сава 15, 45, 164, 173,
 к *Савае* 237, *Саво* 15,
 162, *Савога* 47, 161,
 165, *Саву* 15, 47,
 165, 231.
сада 26, *до сада* 214,
саде 71.
садено 207, 217.
садразамот 71.
сакрио 90.
сакријена 146.
сал 187, *салте* 187.
сам 14, 56, 176, 187,
сам 81, *са^m* 60,
сама 52, 104, 176,
сами 28, 107, 176,
 214, *само* 47, 163,
 172, 176.
Самодрво 147, 152,
 176.
Самоместо 147, 152,
 176.
сань^aк 56, *санак* 55,
с ä нце (в. *сунце*).
сарањен 111.
сарањет 218.
сас (в. *са*, *сѣс*).
саслушала 146.
саш 59.
сва 176.
свадба 47, 118, 164,
 197, 217, 218.

свадбарски 118.
 сваџа 29, 165.
 свакакоа 176, сва-
 каквам 176, свака-
 к(в)ога 176, свака-
 квојзи 176, свака-
 к(в)ому 176, свака-
 кое 176, свакакоу
 176, свакакъви 176.
 сваки 46, 104, 176,
 226, свако 59, 125,
 176, сваку 45.
 свакоа 20, 135, 145,
 176, свакоам 176,
 свакоа 176, свако-
 јему 176, свакому
 176.
 свата 169.
 сватови 118, 197, 207,
 свато(в)и 110, 167,
 сватои 101, свато-
 тове 47, 55, 224.
 сварим 98.
 свеш — на свеш 148.
 све(ш)теност 63.
 сведет 47, 219, 230.
 сведоден 176, све-
 доена 103, 176, све-
 доено 176.
 свекар 61, свекор
 65.
 свеш 148, 177, свете
 165, свети 28, 38,
 53, 58, 61, 83, 225,
 светога 160, 161,
 163.
 Света Недеља 127.
 Света Пешка 39, 127,
 152.
 Свете Горе 165.

светет 163, 164.
 светец 13, 14, 39, 58,
 64, 148, светок 56,
 светъц 13, све-
 тъц 14, светац
 64.
 Свети Никола 117,
 Свети Никола по-
 сен 177, на свето-
 га Николу 178.
 Свети Петар 152.
 (на) Сетого Лазара
 160.
 светок (в. светец).
 светъц (в. светец).
 свећа 28, свећа 145,
 свеће 28, 166.
 свећиче 28.
 свилени 168, 169, 179.
 свиња — дивља сви-
 ња 109, 219, 231,
 свиње 166.
 свињски 178.
 свињчики 38, 113.
 свирење 109.
 свири 133, 197, 226,
 228.
 свој 172, своја 46,
 сво(ј)а 46, 104, 175,
 своа 104, 152,
 174, 220, своам 175,
 своје 174, свое 174,
 175, својему 174,
 свому 174, сво(ј)и
 175, својој 174, сво-
 ју 47.
 свратио 90.
 сврдев 44, 69, 81, 207,
 216, сврдов 55.
 свршеницата 71.

сврши 54, 201, 202,
 свршит 71.
 свуков 73.
 сé („све“) 123.
 сѐа 20.
 сев 82.
 севне (муња) 73.
 Севске-јеве 152.
 севски 178, 215.
 севце 81, свеце кеђ 81.
 Севце 88.
 сега 48.
 седам 60, седа^ом 60,
 седа^м 105, седом
 59, 169, 181, 193,
 седо^ум 59, седом
 60, седум 60, се-
 дь^ом 59, 181.
 седеџи 29, 208, се-
 деџи 29, седеџи
 208.
 седење 110, 209.
 седеџки 29.
 седет 127, 198, се-
 деше 44, 141, 168,
 201.
 седи 52, 200, 201, се-
 дите 200.
 седми 182.
 седмина 183.
 седнала 190.
 седната 208.
 седом (в. седам).
 седомдесе 60, седом-
 десет 181, седь^ом-
 десе 131, седо^ум-
 десет 60, седум-
 десе 60 седум-
 дес(т) 60.
 седомнаес 60, 131.

- 181, седмнаесе 170, седумнаесе 60.
седмнаестина 183.
седмстошин 60, 181.
сель^{ом} (в. седам).
сель^{ом}десе (в. седом-десе).
сејеше 58, 201, 226.
секира 46.
секне 190.
секов 59, 82, секоу 59, секло 205.
села „сила“ 20, 25.
село 19, 22, 52, 69, 73, 113, 118, 133, 145, 148, 162, 173, 178, село 85, 113, 238, сејо 23; села 168, два — две села 169, 182, оваја села 175, ридна села 179, селам 175.
сељани 167.
сель 237.
сербос 221, сербос, сербез 221.
сестра 19, 25, 103, 145, сестре dat. s. 183, сестре 165, 179, 182, сестру 45, 179, 182, 239.
седната 218.
Сетá Пешка (в. Све-тá Пешка).
стов 82.
сетиле (се) 206.
сејске 206.
сечем 195, сечи 165, 215.
сив 58, 87, 201, 226.
сивењко 58, 87, 201, 226.
сила 20, 54, 147, 163, 165.
силна 47, 168.
силина — од силина 46.
силом adv. 15, 47, 137, 165.
сисајет 196.
Симиан 13, Симиан 13, Симиану 15, Симиану 161, Симијане 162.
син 107, син 206, сина 160, 162, сине 15, 162, синови 43, 73, 168, 214, 225, сино(в)и 167, си-пој 101.
Синичина вода 152.
синојка 28, 83, 184, 204, синојке 184, синоћ'ке 28.
синцир 221.
сипем 190.
сир 103, 110, 197, сира 44.
сирење 58, 109, 129, 230.
сириште 197.
сирова (дрва) 19, 103, сирово 82, 145, 147.
сирома 81, 90, 180.
сироша 60.
ситен 58, ситен 65, ситна 47, 168.
сјаје 162, 197.
скака 196.
скапач 196.
скапате 196.
скинала 69, скинало 205.
скинат 208.
скине 69, 165, 215, 219
скишав 82.
скишајет 27.
сковем 142, 224.
скојем 134, 142, 224, 227.
скујем 142, 224.
Скопљанец 58.
скочи 214.
скочиле 206.
скрив (се) 82, 91.
скршено 71.
скрши 69, 173.
скуп 42, скупо(в)и 167.
скушачка 220.
слабач^{ак} 57, слаба-чок 57.
слабо 180.
слава 95, 230.
славиле 109, 172.
слама 122.
слањина 23, 113.
слзе 75, слзи 75 (в. слуга).
сленемо 197.
слепачина 223.
слепец 58, слепец 64.
слепó-куче 147, 152.
сливе 166.
сливоје 98, сливоје 98, сливовó дрво 90, сливоó (дрво) 98, сливове (дрва) 98.

- слободно* 45, 216, 217.
сломен 110.
сднце, сл^онце (в. слунце).
слубице 73, 166, слубице 74, 75 (в. слъабица).
слуга 82, 172, *слуге* 166, *слугу* 45, 163.
служив 82.
слуза 73, *слуза* 74 (в. слъаза); *слuze* 73, 166, *слузи* 75 (в. слзе, solza).
слузет 73.
слуне 74.
слунце 53, 73, 104, 147, 162, 215, *слунце* 74 (в. слъанце).
слунчоглед 74.
слуша 46, 215, *слушамо* 196, *слушажет* 171, *слушажет* 196.
слушав 82.
слъабица 75 (в. слубица).
слъаза 75 (в. слуза).
слънце, слъанце 75, слънцето.
слъга 237.
снев 190.
сме 46, 197, 203, *смеа* 203, *сmee* 190, *смееш* 190, *смето* 203, *смеше* 203, *смеш* 46, 190, *меше* 203, *смешоа* 203, *смешошомо* 203, *смешоше* 203.
смок 133, 220, 226, 228, *смук* 220, 226.
смреке 166.
смрзнав се 69.
смркло се 69.
смрт (в. смрћ).
смртни (час) 60.
смрћ 24, 33, 69, 116 —117, 159, 160, 193, *смрт* 71, **смрћу* 117.
снаа 95, 96, 105, 166, *снава* 95, 96, 105, 165, *снача* 95, 96, *снаве* 165, 179, 199, *сनावу* 47, 105, *снају* 45, *снау* 163.
снашо voc. 165.
снопје 167, *снопје* 109, *снопје* 109, *снопље* 110, *снопови* 99, *снопо(в)и* 167, *снопои* 99, 179.
сьег 23, 33, 114, *сьег** 81, 230, *сьек* 114, 201, **сн'ег* 114, *сьегови* 114.
сьив 33, 53, 192.
спава 182.
спазет 142.
спајче, 191, 204, 220, *спајче* 205.
спасе 204, *спасем* 189, *спасет* 189.
- спасев* 82, 204, 205.
спасив 204.
спасен 216.
Спасов-дъан 52, *Спасов-даан* 52.
спије 28, 162, *спижем* 169.
спиенје 209.
сполайти 150.
спомоћник 28, 124
спремен 110.
спремив 110.
спремија 14.
спуштив 166, *спуштив* 82, 91.
со (в. със).
собрале 206.
сов 52, 81, 88, 95, 132, *благосови на сов и леб* 229.
совра 69.
созда 62.
сољ 81, 88, 115, 159, 160, *сољ* 81, *сол'* 88, *соу* 88.
сокак 221.
соков 81, 83, 95.
солзеле — *очиму солзеле* 75.
solza 75, *солзи* 75 (в. слуза).
сониу 63.
сопнем 63.
состааме 63.
соцук 134.
сошнем 63.
Спасов-дъан 63.
сребрен 72, 177.
Средачка Жупа

- 3 (в. *Срешечка Жупа*).
- Средска* 3 (в. *Срещка*).
- средина* (у —) 44.
- средњи* 178, *средњо* 178, *средњога* 179 (в. *стреден*).
- среш* — у *среш* 118 *треш*).
- срешен* 177 (в. *стрешен*).
- срешњо* 178, *срешњога* 179 (в. *стрешен*).
- Срешечка Жупа* 3, 120 (в. *Стрешечка Жупа*).
- срешнемо* 53 (в. *стрешне*).
- срешнав* 82 (в. *стрешнав*).
- срећно* 124, 229.
- Среца* 3, 95, 119, 120 (в. *Среца*).
- Сречани* 3 (в. *Стречани*).
- Србин* 69.
- сркаш* 71.
- српи* 69, *срп* 71.
- сриски* 178.
- срце* 45, 69, 71, 172, 216, 217, 229.
- Стајковце* 95, 104, *Стâјковце* 104.
- стачав* 59, *станала* 43, 190.
- стане* 194, *стана* 201, *станамо* 202, *стан'те* 20.
- Станисав* 127.
- Шанка* 160.
- Шанко* 161.
- Станојоски* 104, *Станоловски* 95, 104, *Станолоски* 95.
- стап* 160, 178, *стапови* 99, *стапови* 99, 167, 179.
- стар* 177, *стара* 152, 178, 225, *старејзе* 179, *старејзи* 165, 172, 199, *стари* 167, 202, 230, 231, *старо* 178, *старому* 179, *стара* 179.
- стара мајка* 152.
- старејџа* 145, *стареам* 179.
- старо време* 152, 201, 227.
- старец* 58, 214, *старец* 64, *старци* 167, 202, 230, 231.
- старка* 44, 214, 220.
- старке* 165, 173.
- Стари Брес* 131.
- старинске* 166, *старински* 178.
- старице* 165.
- старејко* 161, 179, *старојко* 161, 179.
- старовремски* 178, *старовремско* 174.
- старос* 130.
- ствар* 103, 126, 218.
- стезам* 191.
- стигнала* 208 (в. *стинав*).
- стигов* 82, 91.
- стинав* 141 (в. *стигнала*).
- стичемо* 197, *стичете* 197.
- стлнце* 121 (в. *слупце*).
- стливу* 121.
- сто* 181.
- стов* 19, 81, 160, *сто* 181, *столови* 99, 168, 169.
- стовњача* 81, 223.
- стога* gen. s. 169, *стогови* 99, *стогаи* 167.
- стои* 197, 199.
- Стојанке* 28, 165.
- Стојанов* 178, *Стојанови* 99, *Стојановое* 98, *Стојан* 166.
- Стојаноџа* 151, *Стојаноџа* 99.
- Стојна* 178, *Стојну* 47, 163, 239, *Стојну* 45.
- стока* 44, 109, 214.
- сториу* 85, *стори* 206.
- стошин* gen. pl. 170.
- стра* 166, *страв* 88, 105, 173, 205, 217.
- стража* 47, 60, 192.
- стражари* 46, 163.
- страмота* 120, *страмота* 224.
- страна* 105, 151, 174, 215, у *страну* 224.

сьлше 13, 162, *сьлши*
14.

сьм 14, 146, *сьмь* 237,
сьом 45, 53, 60, 81,
159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 167,
171, 172, 174, 179,
182, 192, 199, 205,
208, 215, 216, 217,
сьом 53, *сьам* 60,
81, 215, *сьам* 85,
сом 41, 42, 43, 58,
60, 192, *сѣм* 60,
сом 42, 44, 45, 60,
81, 82, 192, 227,
сум 59, 60, 63, 65,
217, 218.

сьмльев 54.

сьн 13, 53, *сьан* 53,
230, *сьон* 13, 192,
сьн 62.

сьнце 71.

сьнеш 196, 214.

сьс 15, 47, 54, 229,
сьз 15, 118, *сьас*
13, 54, *сьас* 54, *сос*
13, 24, 42, 54, 55,
103, 104, 166, 169,
170, 173, 216, 229,
сѣс 55, *сѣз* 53, 55,
сѣс 44, 55, 113, 118,
121, 147, *сѣз* 55,
сѣс 230, *сѣс* 48,
73, *сьс* 13, 44, 48,
55, 73, 81, 109, 118,
121, 146, 147, 160,
162, 163, 165, 167,
172, 176, 179, 182,
193, 196, 207, 214,
216, *сьс*(с) 107, 229,

сьс 118, 119, 160,
178, *сьш* (*чаша*)
163, *сь* (*петога*)
182, *соас*, *соз* 55,
сос 222, *соз* 55,
109, 229, *сос* 167,
со(с) 109, *со* 44,
55, 149, 229, *со* 44,
со 206, 229, *сос*
104, 119, 121, 163,
166, 167, 168, 182,
с-ос 128, *сѣс* 163,
сѣз (*деца*) 119, *сѣс*
160, *ос* (*све*) 152,
ос 128, 160, 163,
167, 171, 173, 205,
224, 227, *сѣс* 163.

сьастале се 54.

сьш 53, *сьшови* 53.

сьће 53.

сьшије 54.

сьсидав 54.

Таж 54, 81, 82, 148,
172, 173, 174, 200,
тај 138, *таја* 175,
193, 215, *таја* 173,
174, 175, 202, *таа*
174, *тае* 165, 174,
тајега 54, 145, 158,
174, 191, 208, 216,
227, *тајему* 145,
158, 174, 214, 215,
таему 174 (в. *тѣ*),
тее 174, *тејзи* 174,
тиа 179.

таван 221, *тавани*
168, 169.

тајина — два *тајина*
169.

такви 55, *такви* 176,
таквам 176, *так-*
вејзи, *такво* 185,
так(в)ога 176, *так-*
(в)ому 176.

тако 52, 126, 132,
185, 215, *так*
224.

такоа 176, *такое*
176, *такоу* 176.

такоф 55, 63.

талим (в. *играње на*
талим).

таљир 221, *талир*
221, *таљира* 113,
таљири 113.

тамо 146, 197, *та-*
мо 217 (в. *наша-*
мо).

танец 58, 220, 225.

тар 227, 229 (в.
једн тар), *тар*
227.

тарапдна 227.

татко 162, 173, 175,
татко 206, *тат-*
ку 161.

такшов 178, *такшо-*
ве 161.

такшовци 167.

таће 117.

твој 162, 172, *твоја*
104, *твоја* 46, *тво-*
(ја) 175, *твоја* 46,
164, *твоа* 104, 214,
216, *твоам* 175,
твоје dat. s. f. 179,
твоје 174, *твоје*
174, 175, *твојега*
174, *твојега* 174,

- твојему 174, тво-
 ему 174, тво(ѝ)и
 175, твојој 174.
 Творец 58.
 теале 190.
 тежок 56.
 теја 175.
 тејзин 175, тејзина
 175, тејзинам 176,
 тејзине 175, теј-
 зине(ј), тејзинему
 175, тејзини 175,
 тејзино 175, теј-
 зиногоа 175.
 теке 28, 43, 83, 117,
 171, тек'е 196, те-
 к'е 214, тек'е 166,
 222, тек'е 53, 117,
 тек'је 117, 167, 231.
 телеша 169.
 тељеја (се) 114, 200.
 тепа 196, 214, те-
 пам 196, тепамо
 196, тепај 104, те-
 паиш 231.
 тепав 82, 175, 215,
 226, 231.
 тепаано 216.
 тепелок 56, 61.
 терав 82, терале
 206
 терате 194.
 теткѝ 165.
 Тетовец 58, 98, Те-
 тоец 98, Тето-
 вац 64.
 тетовско 45, 108,
 192, 208, 217.
 течет 189.
 тешки 169.
- тешко 23, т'ешко
 23.
 тиганице 114, 145,
 тигањнице 114.
 тија 38, 175, 231,
 тија 175, тија 175,
 тијам 169, 175.
 „тисућа“ 181.
 тица 20, 135.
 тикајем 190, тка(ѝ)е-
 мо 190, ткајеш 190.
 това 104—105, точа
 107, 174, тоа 105,
 152, 194, тоа 20,
 тоа 104.
 товко 81, толко 81.
 Тодоре 161, 231.
 Тодорку 47.
 токе 166.
 толико 135, тољко
 135, тол'ко 135.
 топка 220, 221, 223,
 227.
 топрв 185.
 торба 162, 163.
 Тоцив 81.
 точак 55.
 тражет 198, траже-
 ше 203, тражешо
 201, 203, траже-
 шоа 203, траже-
 шомо 201, 203, тра-
 жешоше 203, тра-
 жи 197, 203, тра-
 жимо 203, тражоа
 203.
 тражив 204, 205.
 трбу 41, 69.
 трг 8.
 тргат 71.
- тргнал 71, тргна-
 ле 206.
 трговец 69, трго-
 ва^ц, трговѝц
 64.
 трендсфил 88, трен-
 дѝфил 88, трен-
 давилъ 88.
 тресе 203, тресеше
 203, тресешете 203,
 тесешо 203, трес-
 сешоа 203, тресо-
 мо 203, тресоѝе
 203.
 треш 182, трешу 108,
 113, 182, трешу
 dat. s. f. 183, трешу
 ѝу 108, трешу^ц 23,
 24, трешу пута 53.
 трешу пута 42,
 треша 108, 182,
 трешо 108, 182,
 трешу 182, трешо-
 му 182.
 трза 222.
 три-четири 181.
 Тривуноѝа 151, Три-
 вуноѝа 99.
 тријес 52, 131, 146,
 триес 131, 181,
 триесе 169, три-
 ест-и-шес-дѝ-
 бой 101.
 тринаес 131, 181.
 тринаесѝина 183.
 тринаесѝорица 185.
 трипуѝ 41, 81, три-
 пуѝа 138, 151, 219.
 трисѝа 169, 181, 182,
 трисѝе 181, 182.

тркуль 196.
трларке 71.
трло 69, 162.
трнет 222.
трњ 59, 69, 73, 81,
 103, 115, 116, 136,
 225, *трн* 115, *трп*
 71.
трње 115, 116.
трове 166, 190.
тројца 183, 202.
троњ 115, 116, 222.
троинала 190.
троине 190, 197.
трпеза 69, *трпеза*
 71.
трска 69.
труба 42.
трупа 168, 220.
трупче 125.
трчаш 69, *трчи* 25,
 69, *трчи* 70, 200,
трчисте 200.
трчелки 208.
трчење 209.
 ⚔ *Трстеник* ⚔ 236.
ту 90, *туа* 206.
Тугькраи 236.
тугѡ! 165.
туда 185.
туђе 29, 179, *туђо*
 29, 178.
тужим 42.
туј 185, 186, *тујка*
 19, 22, 69, 139, 172
 —173, 185, 186, 216,
тујка 220.
тули — *пошули гла-*
ву 220 (в. *натуљи*).
шуљи 220.

шуп 42.
шурај 161, 165, 200,
шуреш 220, *тури*
 56, 163, 164, 180,
 197, 200, 219, 220,
шуриш 197.
шурив 44, 46, 82, 164,
 204, 220.
турија 14.
шурски 119, 178.
Турци 167.
шугењ 73, 116.
шуче 73, *шучемо* 73,
 197.
шъвен 53, 58, *шъвна*
 27, 230, *шъвно* 53,
 230, *шъвно* 124.
шъвни се 124.
шъвњина 124, 145,
 215, *шъвњина* 201
 (в. *ТЪАМНИНА*).
шъвкица 53 (в. *ТЪАМ-*
НИЦА).
шъвњан 124, *шъвњан*
 122, 135 (в. *ТЪАМ-*
НЯН).
шъг 53, 114, 215, 227,
шък 53, *шъг* 105,
 185, *шъга* 53, 185,
шъга 214.
шъј 54, 173, 174,
шъј 54, *тъј* 62.
шъкни га 53.
ТЪАМНИНА 62.
ТЪАМНИЦА 62.
шъамњан 124.
шънок 56, 230, *шъа-*
нок 53, *тъанок*
 62, *тъанак* 64,
шъанъак 64, *шънка*

230, *шънка* 53,
шънке 43, 53. *шъан-*
ке 113, *шънке* 53,
ТЪНК'И 23, *шън-*
ко 53, *ТЪАНКО* 62.

Ѧа („ѧе“) 144, ѧа 71.
ѧав 82.
ѧар 24, 36, 55, 229.
ѧем „ѧу“ 28, 43 (в.
неѧем).
ѧепелак 112, *ѧепела-*
ци 112, 169.
ѧерка 23, 28, 46, 81,
 104, 164, 172, 176,
 178, *ѧерка* 23, *ѧер-*
ку 45, 163, 164,
 179.
ѧеро 28.
ѧерамида 108, *ѧера-*
миде 24, 36, 241.
ѧерчице 28, 43, 83,
 166, 192, 214.
ѧесатлија 145.
ѧокнем 224
ѧокнут 224.
ѧуриѧ'и 37.
ѧуше — *у ѧуше* 133.
Уапси 137, *уапсимо*
 105, 197.
уатеш (в. *увати*).
убељет 220, 231.
убоо 220.
уби 236, *убиа* 202.
убив 217.
убијена 217.
увати 171, *уѧати* 99,
 106, *уати* 99, 106,

- с' уашет* 99, 106, 226, *учиши* 197.
уваћате 106.
угасен, угасено (огњиште) 207.
углавно 207.
угњетете (шесто) 219.
угурсузи 167.
удавала 26, *удавала* 46.
удадбу 25.
удала (се) 205.
удара 196, *удари* 197.
ударав 82.
ударив 82.
удесио се 226.
удлубьн 74.
удовец 58, 61, *удоец* 98, *удоіец* 98, *удовац* 64, *удоец* 61, 64.
удовица 61, *удоіца* 61.
уђе 107.
уже 162, 216.
уздравље 109, *уздравље* 229.
уздре 120.
уздрело 120.
узев 46, 164, 166, 172, *узо* 90, *узела* 174, 205, *узеле* 46, 163.
узе 69, 128, 163, 172, 173, 189, 201, 203, *узеа* 102, 202, 203, *узем* 189, 196, *уземо* 189, *узесте* 15, *узете* 197, *узеш* 189, *узи* 128, 171, 189, 200, *узите* 150, *узо* 201, *узоа* 102, 202, 203, *узомо* 189, 202, 203, *узоте* 15, 162, 189, 202, 203.
узима 171, 196, *узимаше* 201, 203, *узимашо* 201, 203, *узимашоа* 203, *узимашомо* 203, *узимашоте* 203.
узимајећи 29.
узимала 45, 52, 81, 88, 163.
узјашија 104, *узјашиа* 202.
узјашив 103
ујана 26, *ујанет* 228.
ујенма 185.
уквасен 207.
укисељи 191.
укле 189.
укоан 97, *укоан* 97.
украв 46, 82, *украле* 164.
украдне 190.
укрсти 69, 226.
улав 223, *улава* 95, 240, *улаа* 95, 240.
улегов 82, 91.
улегне 45, 52, *уле(г)не* 28, *улене* 190.
улеков 81.
улице 166, 169, *улица* 113.
умажено 216.
умесен 207, 217.
умира 189, *умирам* 189, *умирамо* 191, *умира(ј)ет* 189, *умираш* 189, *умираше* 203, *умирашо* 203, *умирашоа* 203, *умирашомо* 203, *умирашоте* 203.
умљено 218.
умре 153, 194, 203, *умрем* 43, *умроа* 203, *умромо* 203, *умроше* 203.
умрев 189, *умреле* 189.
умрен 189, 217, *умрена* 189, *умрено* 189.
унутра 46.
унук 61.
унучики 39, 169, 170, 182.
унучиња 169.
уочи 148.
упанши 186.
упишао 90.
уписан 230.
упропаствив 173.
упазет 142.
упанши 123.
упола 131.
урлаје 53, 228.
Ускрс 69.
ускрснав 69.
усарчет 225.
успуш 42, 118.
уста 46, 97, 108, 161, 164.
уштрами (се) 120, 201.
ушкеов 59.

ушепа 163, 196.
 ушепав 82, 91, 164, 220.
 ушепан 216.
 ушро 103, 240.
 ушрупи 197.
 уфати 106, 146, уфатити 46, уфатиши 42, 172.
 учинив 14 (в. учинив).
 учињи 19, 105, 114, 148, 162, 230.
 учињив 14, 82, 162, 172, 204.
 учитеље 161.
 учитељке 165.
 учиш 152, 195, 214.
 ушајем 228, ушајет 228, ушају 228 (в. ујанет, ушнем).
 Ушиновци 29, Ушинојћи 22, 29, Ушинојћи 99.
 ушичики 37, 38, 125.
 ушне 225, 228, ушнем 228 (в. ујанет, ушајем).
 ушници 167, ушнике 167.
 ушуљила 125, ушчуљила 125, ушуљила 37.
 Фала 20, 24, 25, фала^п 20, 25.
 фати 106, 201, 215.
 фес 106.
 финанчки 38.
 франге 106.

фуруна 145.
 фьстан 106, 221.
 Харап 16, 25 (в. Арап).
 *арапин 24, 26, Харапина 24, 25.
 хлеб 88, 229 (в. леп).
 *удри („удри“) 25 (у стиху).
 Цар 59, 82, 182, 223, 230, 231, цара 46, 172, царе 162, царои 99, цару 161, 162, 174, 182.
 царев 178, царева 28, 46, 164, 176, 178, цареву 179 (в. царов).
 Царевец 58.
 царице 166.
 царк 196 (в. црк).
 царов 178 (в. царев).
 Цароо-гуно 97.
 царска 178, царски 178.
 царство 171.
 цветак (в. цвешок).
 цватите 197.
 цветнице 166.
 цвешок 56, цветак 55.
 цвеће 53, 73, 159, 220, цвеће 75.
 цвилијет 198.
 цврста—цврсто 123, ч^вврсто 123.
 цев 81, 103, 160, 177,

202, 205, 215.
 цењет 208, 218.
 с^гпо 71 (в. црн).
 с^гкоf 71 (в. црква).
 с^гвено 71.
 цигани 167.
 цигарлак 61, 221.
 циговец 58.
 црвен 230, црвен 71, с^гвен 71, црвена 55, 230, црвене 230, црвено 69.
 црвен-нокош 63.
 црвљив 178.
 црвци 35, 126.
 црево нијено 126.
 црк 135 (в. царк).
 црква 44, 69, црква 71, с^гква 71 (в. с^гкоf), њ ц^гквѣ 236.
 црквиште 45.
 цркнала 69.
 цркне 69.
 црн 22, 69, 196, 230, црн 71, црна 69, 162, 230, црни 162, црни 71, црно 69, црно 71, с^гпо 71 (в. с^гпо), црног 24, 25.
 црн караман 226.
 Црни-вр 152.
 црница 71.
 црничарке 71.
 цвѣта 53, цвѣши 220.
 цѣкли се 141.
 Чапрази 167.
 чарапе 134, 166.

- час 7.
 чатала 44, 59, 220.
 чаталија 54, 220.
 чаши иује 229.
 чаша 23, 44, 162, 163,
 197, 218, чаше 170,
 230.
 чашире 126, 153.
 чврсто 123.
 чекала 177, 205, че-
 кало 207.
 челе 166, 200.
 чельаш 15, 118.
 ченица 48, 59, 119 (в.
 "чепка).
 ченичица 119.
 ченичен 177.
 чепрљач 23.
 черга 81.
 черењ 23, 115, 116.
 чес 131.
 чесна 71.
 често 23.
 четворица 183.
 четврти 69, 182,
 četvrti 71, че-
 тврта 182, четвр-
 тога 182, четвр-
 тому 183, четврсту
 182.
 четврток 56, четвр-
 ток 56, 64, четвр-
 так 64.
 четерес 131, 181.
 четр 138, четири
 брата 27, чети-
 ри 169, 170, 181,
 четири стотина
 169, четри 181.
 чтеиристотин 181,
- четиристоти-
 ни глай 101.
 четрнаес 181.
 четрнастина 183.
 чешель 60, чешель
 60.
 чешма 163, 165.
 чиј(и) 176, чија 153,
 176, чијам 176,
 чије 176, чијега
 176, чијеј 176, чи-
 јему 176.
 чик ("чак") 46, ч'к
 100.
 чини 29, 44, 47,
 114, 166, 197 (в. чи-
 њет).
 чинила 145, чиниле
 207, чиниле
 145.
 чињеш 208, 218, чи-
 њи 114.
 "чим" 135, чим +
 штом/штом 142.
 чпшам 196.
 чичеве, 161.
 чичо 19, чичога 161.
 чичовец 58, чичовци
 58, 167.
 човек 44, 46, човек
 64, човека 90, чо-
 вјек 103, чоџек 103,
 чојек 103, чојек 98,
 чољек 102, 103, 136,
 чољек 136, *чо'ек
 103, чоек 28, 60,
 61, 81, 98, 102, 120,
 124, 126, 152, 174,
 177, 179, 182, 218,
 230, чоек 103,
- чоек 59, чо'ек 136,
 чоек 101, чуек
 103, чоєка 160, 168,
 179, 182, 191, 208,
 чоєку 174, 179.
 чоечки 178.
 чокањчики 38.
 чорба 41.
 чорбаџије 165.
 чочнаш 214, 215, 218.
 чубра 168.
 чубрица 42.
 чув 19, 82, чу'у 85.
 чував 82.
 чува 44, 99, 163, 172,
 203, чуа 99, чуава
 203, чувај 163, 200,
 чуај 99, чувам 171,
 чувамо 171, 203,
 чувате 203, чуваше
 47, 203, чуваше
 шоте 203, чувашо
 203, чувашоа 203,
 чувашома 203.
 чудиле 206.
 чуек (в. човек).
 чујем 196, чујете 46,
 чујеш 13, 22, 70,
 чуеш 13.
 чука 19, 221.
 чукне 224.
 чула 205, чуле 37,
 чуло се 205.
 Чупарка 145.
 чу'у (в. чув).
 чь'м 120, 135, 142.
 чь'с 131.
 чь'с 131.
 чьсен 53, 69, 131, 185,
 230, чьсни 53, 167,

- 197, 222, 226, 230, чьасни 113, чьасни 117, 131.
- чьсно гdv. 53, 94, 229.
- Цаде** — по цаде 165.
- цам** 225, **цамови** 221, 225, **цамои** 99, 167.
- цамадан** 134, 221, **цемадан** 96, 134.
- цамија** 23.
- Ц'инић** 22.
- Шала** 165.
- шалъив се** 60.
- шамија** 165, 219, 221.
- шанац** 58, **шанец** 58;
- шанци** 127, 146, 173, 192.
- шарак** 55, **шарена** 230, **шарене** (ко-
лешке) 121, 166, 170, 230, **шарено оро** 225.
- швркнав** 70, 224 (в. **швркнув**).
- швркне** 224.
- швркнув** 82 (в. **швркнав**).
- шегајет (се)** 222.
- Шеитое** 98, **Шеитои** 99, 179.
- *шеница** 119.
- шепнав** 54 (в. „шъп“).
- шес** 9, 23, 43, 60, 131, 181, **шѣс** 119, **шѣс** 169, **тес^з** (године) 170, **ш'ес** 23.
- шѣесе^г** 128, 131, **шѣесе(ш)** 181, **ш'есе^г** 154, **шѣсед-душе** 119, **шѣ^есе души** 170, **шѣсе^г години** 145, **шѣсе** 131, 154.
- шеснаес** 181.
- шеснаестина** 183.
- шести** 182.
- шестина** 183.
- шестотин** 181, **шестотини гойда** 101.
- шета** 225.
- Шибровó шума** 96, 152.
- шија** 46, 163, **шијата** 71.
- шикно** 178.
- шилѣвина** 98, **шилејна** 98, **шилешче** 174.
- Шилькоо-брце** 68, **Шилько^о'-брце** 100, 102, 136, 147, **Шилькѡ^о'-брце** 126, 136, **Шилькѡ^ѡ'-брце** 136, **Шилькѡ^ѡ'-брце** 136, ***Шилько^о-брце** 100.
- шиљок** 56.
- шиллови** 99, **шипои** 99, 167.
- шипинь-** 115, **шипинья** 115, 116, **шипинье** 115, 116.
- шипиньке** 115.
- широћи** 117.
- школа** 44, 81, 119, 145, 163.
- шорт** — на шорт 222, 229 (в. **падне на шорт**).
- шотке** 166.
- шта** 176, 214.
- што** 15, 41, 46, 60, 81, 89, 90, 91, 113, 153, 161, 162, 164, 166, 167, 171, 172, 173, 176, 197, 214, **што** 81, **што** 206, **шо** 206, **шчо** 117.
- „штом“**, **„штом“** 135, **ш'ом** 71.
- штета** 163.
- штице** 197.
- штъагош** 197, 214, 215.
- шубара** 104, 163, 171, 196, 200.
- шума** 44, 96, 166, 176, 178, 190, 197, 225.
- шупелька** 88, 220.
- шућ-пућ** 224.
- „шъп“** 54 (в. **шепнав**).

САДРЖАЈ

УВОД

Општи услови дијалекатског формирања	3
Говорни тип и материјал	11

ПРВИ ДЕО — ГЛАСОВИ

Данашњи гласовни систем	19
Палатални сугласници	27
Рефлекси прасловенских назала <i>л</i> — <i>ж</i>	39
Полугласници	50
Вокално <i>р</i> и <i>л</i>	68
<i>Л</i> на крају слога	80
Несложни звуци <i>и</i> и <i>і</i> , у вези са <i>в</i> — <i>ф</i> — <i>х</i>	93
Ново јотовање и најновија умекшавања	107
Сугласничке групе и редукција сугласника	118
а) Једначење по звучности	118
б) Једначење по начину изговора	121
в) Промена места артикулације сугласника	122
г) Асимилација сугласника.	124
д) Редукција сугласника	124
ђ) Опште напомене	128
Сугласници на крају речи.	130
Вокалске појаве. Квалитативне измене вокала. Редукција вокала и последице редукције. Покретни вокали	133
Метатеза. Контаминација. Народна етимологија.	140
Акцент и квантитет	144

ДРУГИ ДЕО — ОБЛИЦИ

Општи поглед на стање облика	157
Именице	159

Заменице	171
Придеви	177
Бројеви и бројне именице.	181
Прилози	184
Глаголи	188

ТРЕЋИ ДЕО — СИНТАКСИЧКЕ И РЕЧНИЧКЕ ПОЈАВЕ

Синтаксичке појаве	213
Напомене о речнику.	219

ЗАКЉУЧАК

Општи поглед на говор Сретечке Жупе	235
---	-----

ТЕКСТОВИ

Текстови	247
Прилози.	293

РЕГИСТАР

Регистар (речи овога гозора и других дијалеката).	297
---	-----

ИСПРАВКЕ И ДОПУНЕ

ИСПРАВКЕ. — С. 19 р. 17 *имаѣш* м. *имаш*. — С. 23 р. 31 *стрѣнен* м. *стрѣнан*. — С. 24 р. 8 *сос³ бериѣш* м. *сос бериѣш*. — С. 36 р. 18 *берик'еш* м. *берик'ш*. — С. 37 р. 36 *клѣнчки* м. *клѣчници*. — С. 41 р. 30 *на* м. *ни*. — С. 43 р. 16 *нѣ могу* м. *нѣмогу*. — С. 44 р. 36 *нѣ роди* м. *нѣроди*. — С. 48 р. 3 *Неје* м. *није*. — С. 52 р. 33 *одъ^анале* м. *осъ^адале*. — С. 52 р. 36 *брашњо* м. *брашно*. — С. 56 р. 19 *зала^к* м. *сала^к*. — С. 57 р. 39 *Горњесевец* м. *Горњеселец*. — С. 58 р. 22 *мој ошец* м. *мог ошец*. — С. 58 р. 36—37 *стрѣнен* м. *стрѣнан*. — С. 60 р. 8 *видев* м. *видел*. — С. 75 р. 22 *оу* м. *у*. — С. 75 у напoмени *сѣ* м. *слѣ*. — С. 83 р. 23 *Текѣ* м. *шеке*. — С. 85 р. 19 *прајоу* м. *иројоу*. — С. 89 р. 32 *нѣ може* м. *нѣможе*. — С. 90 р. 37 *иза али* не треба запета. — С. 91 р. 7 *прошов* м. *пришов*. — С. 94 р. 26 *виделе* м. *видели*. — С. 95 р. 12 *Палъовци* м. *Паловци*. — С. 96 р. 39 *шибровá шума*. — С. 106 р. 7 *нафта* м. *нафта*. — С. 107 р. 20 *нѣ појев* м. *нѣпојев*. — С. 108 р. 31 *Горње Ливађе*. — С. 109 р. 1 *видење* м. *ридење*. — С. 111 р. 10 *роден* м. *рођен*. — С. 111 р. 11 *ослободен* м. *ослобођен*. — С. 116 р. 16 *коренъ* м. *кора^бнъ*. — С. 126 р. 11 *ми ѣе* м. *миѣе*. — С. 127 р. 5 *а* и м. *али*. — С. 136 р. 22 *Гѣрманец* м. *гѣрманец*. — С. 136 р. 33 *плáнина* м. *плáнина*. — С. 137 р. 19 *Илијн-дъан* м. *Илијн-дъан*. — С. 138 р. 3 *Гѣрманец* ређе *Бѣрманец* м. *гѣрманец*. — С. 138 р. 25 *нѣкој пáш* м. *нѣкој пѣш*. — С. 142 р. 16 *рас^чпорила*. — С. 145 р. 17 *остарѣла*. — С. 146 р. 12 *нѣ диза* м. *нѣдиза*. — С. 152 р. 8 *Жишóмишльић*. — С. 161 р. 14 треба: у пот и асс. sing. — С. 161 р. 39 *писан* м. *писан*. — С. 162 р. 13 *учињи* м. *учини*. — С. 167 р. 17 *јањичари*. — С. 167 р. 36 *попо(в)и*. — С. 172 р. 4 *да га* м. *ма га*. — С. 172 р. 38 *донела* м. *донели*. — С. 175 р. 25 *писан* м. *пасан*. — С. 176 р. 23 *онáк(в)ому*. — С. 193 р. 32 *бељиле*. — С. 200 р. *Бок*. — С. 204 и м. *и*. — С.

206 р. 24 *Поречани*. — С. 213 р. 25 *дав Бог! дав Бог!* — С. 219 р. 17 *бркајеш* м. *бркјеш*. — С. 220 р. 18 *Камберова*. — С. 231 р. 5 *мућкаво* м. *мућк'аво*. — С. 237 р. 27 *свгртшиль* м. *свгртшиль*. — С. 249 р. 6 *овѣке* м. *овѣко* — С. 251 р. 11 *испије* м. *испије*. — С. 256 р. 24 *Петковића* м. *Петровића*.

Изломљена запета: с. 46 р. 18 иза речи *кула*; с. 133 р. 22 иза речи *обукло*. — Изостао знак поделе речи С. 63 р. 9.

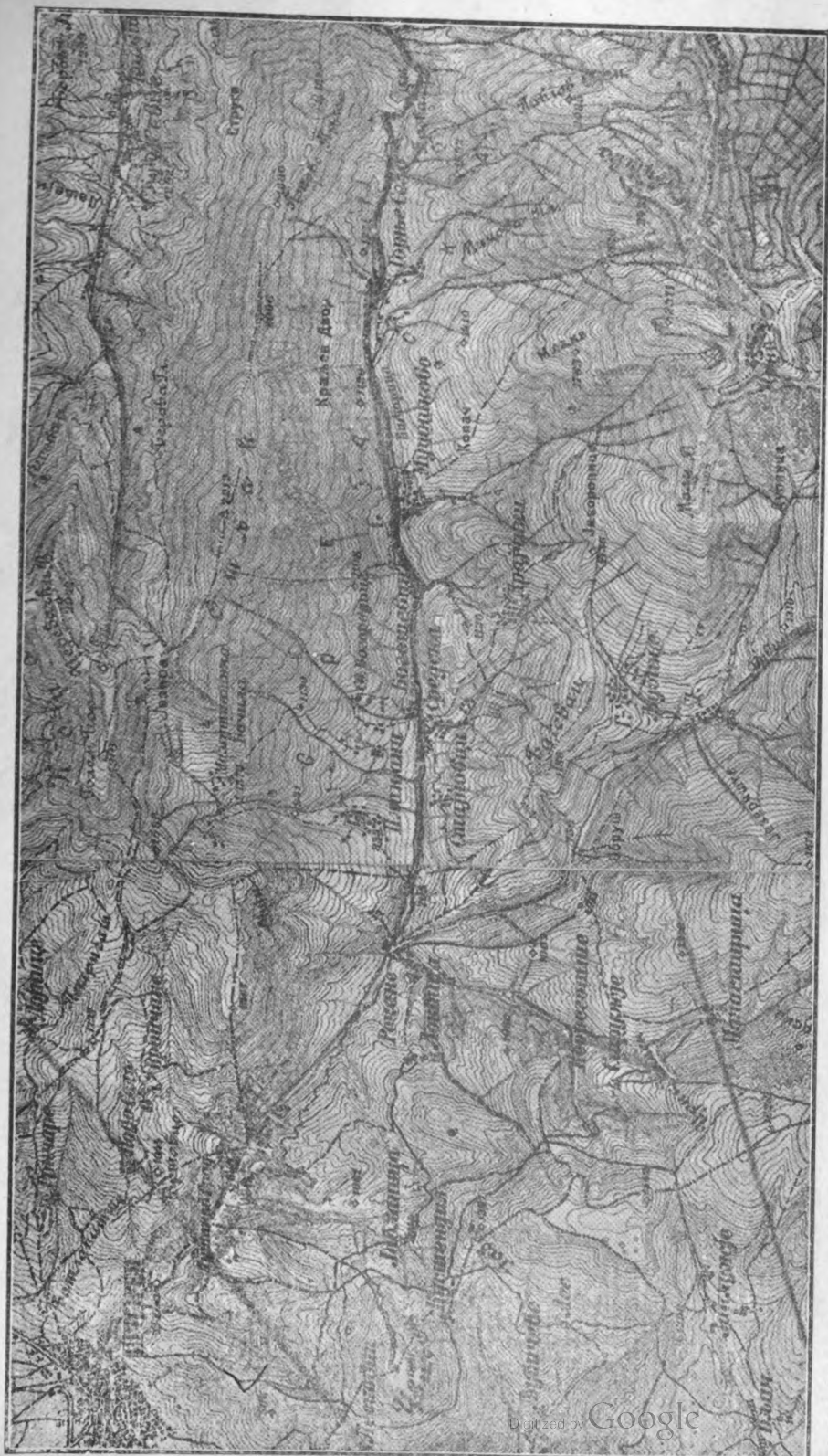
ДОПУНЕ. — С. 112 р. 12 иза *банће*: а у Љубињу *банћ'е* — *банк'е*. — С. 113 р. 9 иза „не постоји“: а ипак у Љубињу запажа се извесна умекшаност. — С. 116 р. 13 *брашњо*. — С. 119 р. 27 иза *чѣница*: и *ченица*. — С. 119 р. 35 али и *чола*. — С. 131 р. 11 и *двајсе*. — С. 132 р. 18: поред *мало-пómало*. — С. 134 р. 35 поред *Калешн-вр*. — С. 135 р. 12 *осѣбне*. — С. 161 р. 20: и *брашове*. — С. 161 р. 27: Облици *брашовему*, *дедовему*, *чичовему* су постали под утицајем с југа, наслоњени на облике *овајему*, *онајему*, *шајему*. — С. 193 р. 32: То не значи да се овај облик не чује; тако: *викѣћи*, *зборѣћи*, *зборујећи*, *идѣћећи*, *карѣћећи*, *појећећи*. — С. 207 р. 27: *ослободен*. — С. 231 р. 15: ако *сипна* није штампарска грешка. — С. 250, после 21 р. наслов КЪТ СЕ ПРАВИ ГРАД НА ВЕЛИ ДЕН.

У регистру: *Суза* 196, *сид* *силосан*; њ р ж о і, њ р ш 72.

НАПОМЕНА

У регистру речи других дијалеката су штампане обичним гармондом шпационираним а курсивом шпационираним онде где су била потребна акцентована слова.

Захваљујем својим ученицима г. А. Никшићу, наставнику, Ћ. Шемковићу и Д. Урошевићу дипл. студентима и г-ци В. Шурковић, наставници на помоћи при коректури и изради регистра.

КАРТА СРЕТЕЧКЕ ЖУПЕ

РАЗМЕР 1 : 100.000

ПРЕГЛЕД ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

Академијине су књижаре Геце Кона и С. Б. Цвијановић у Београду.

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

Књига

- I. — А. Белић, Дијалекти Источне и Јужне Србије. — Б. 1905 8° XV 715 (и две карте у прилогу). Цена 100 динара.
 - II. — А. Белић, О дијалекатском материјалу О. Броха у књизи: Die Dialekte des südlichsten Serbiens. — Владан С. Јовановић, Гаврило Стефановић Венцловић. — Милош Московљевић, Акценти именица и придева у поцерском говору. — Маринко Станојевић, Северно-тимочки дијалекат. — Гл. Елезовић, Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи. — Б. 1911 8° 473. Цена 60 динара.
 - III. — Данило Вушовић, Дијалекат Источне Херцеговине. — Д-р Фран. Илешић, „Безјак“ и „Безјаца“. — Д-р Миљивој Павловић. О становништву и говору Јајца и околине. — Гојко Ружичић, Акцентски систем пљеваљског говора. — Маринко Станојевић, Прилози речнику тимчког говора. — Б. 1927 8° 194 (и две карте у прилогу). Цена 30 динара.
 - IV. — Глиша Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта, свеска 1. — Б. 1932 8° XXIII 477. Цена 60 динара.
 - V. — Д-р Бранко Милетић, Изговор српскохрватских гласова. — Б. 1933 8° 160 (са 23 таблице у прилогу). Цена 50 динара.
 - VI. — Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта са прилозима, свеска 2. — Б. 1935 8° 587. Цена 80 динара.
 - VII. — А. Белић, Галички дијалекат. — Б. 1935 8° 350. Цена 80 динара.
 - VIII. — Д-р Миљивој Павловић, Говор Сретечке жупе. — Б. 1939 8° 347. Цена 60 дин.
-

467 363 / 17

ИЗДАЊА

ЗАДУЖБИНЕ КАМЕНКА И ПАВЛА БРАЋЕ ЈОВАНОВИЋА

1. Д-р Герхард Геземан, Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама. — Срем. Карловци 1925.
2. Тих. Остојић и Вл. Ђоровић, Српска грађанска лирика XVIII века. — Ср. Карловци 1926.
3. Д-р Владимир Ђоровић, Списи сб. Саве. — Б. 1928.
4. Љуб. Стојановић, Старе српске побеље и писма. Књига I. Дубровник и његови суседи. Први део. — Ср. Карловци 1929.
5. Д-р А. Погодин, Руско-српска библиографија. Књига I. (Први део). Књижевност. — Б. 1932.
6. Јеленко Михаиловић, Трусови у Јужној Бугарској, са нарочитим погледом на трусне катастрофе у 1928 г. — Б. 1933.
7. Пера Ј. Поповић и Д-р Влад. Р. Петковић, Старо Нагоричино, Псача и Каленић. — Б. 1933.
8. Љуб. Стојановић, Старе српске побеље и писма. Књига I. Дубровник и његови суседи. Други део. Б. 1934.
9. Д-р Владимир К. Петковић, Геологија Источне Србије. Књига I. Са 194 геолошких профила и слика и 8 геолошких карата и скица у тексту, 3 геолошке карте и 6 геолошких профила у прилогу и слика на таблама. — Б. 1935.
10. Југословенски библиографски годишњак за 1935 годину. Израђен у Народној библиотеци у Београду. — Б. 1935.
11. А. Белић, Галички дијалекат. — Б. 1935.
12. Д-р Александар Погодин, Руско-српска библиографија 1800—1925. I књига (други део). — Б. 1936.
13. Д-р Станоје Станојевић, Историја Српског народа у средњем веку. I. Избори и историографија. Књига 1: О изборима. — Б. 1936.
14. Д-р Тих. Р. Ђорђевић, Зле очи у беробању јужних Словена. — Б. 1938.
15. Д-р Миливој Павловић, Говор Сретечке жупе. — Б. 1939.

